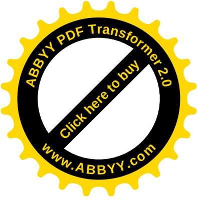
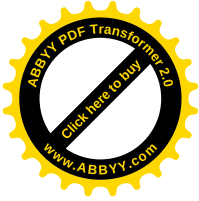

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ PROGRAMI

İRAN'DAKİ TÜRK BOYLARI ve BOY MENSUBU KİŞİLER (SAFEVÎ DÖNEMİ – I. ŞAH TAHMASB HÂKİMİYETİNİN SONUNA KADAR / 1576)

(Doktora Tezi)

Hazırlayan:
20016089 Babak JAVANSHIR

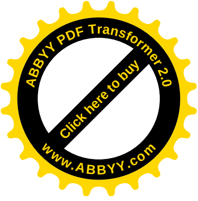
Danışmanı:
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL

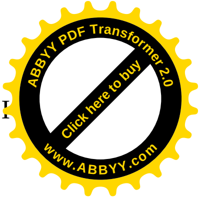
İSTANBUL - 2007

Babak JAVANSHIR tarafından hazırlanan İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler (Safevi Dönemi ve Şah Tahmasb Hakimiyetinin Sonuna Kadar 1576) adlı bu çalışma jürimizce Doktora Tezi olarak Kabul Edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi : 19 / 09 / 2007

(Jüri Üyesinin Ünvanı , Adı , Soyadı ve Kurumu) :	İmzası :
Jüri Üyesi : Prof.Dr.Ahmet TAŞAĞIL (Danışman-Tez.İzl.Kom.Üy.)	....
Jüri Üyesi : Prof.Dr.Gülçin ÇANDARLIOĞLU (Tez İz.Kom.Üy.)	....
Jüri Üyesi : Prof.Dr.Hüseyin SALMAN (M.Ü.-Tez İz.Kom.Üy.)	....
Jüri Üyesi : Prof.Dr.Abdülkadir DONUK (İ.Ü.Öğr.Üy.)	....
Jüri Üyesi : Doç.Dr.Hayrunnisa ALAN	....

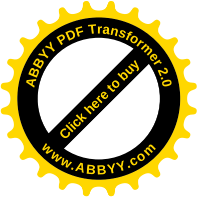

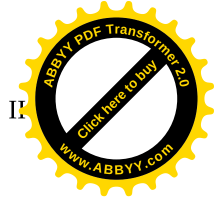
ÖNSÖZ

Türk tarihinde başat rolü olan Türk boylarının, geleneksel siyasi ve sosyal yapıları gereği bir boy başkanı etrafında birleştiklerini ve oluşan bu ilginç hiyerarşik yapıda, boyun tepesindeki kişiye duyulan güçlü bağın sayesinde, boyun daha da güçlendiğini görmekteyiz. Bu açıdan göçebe Türk boyları kendi içinde, siyasi ve sosyal yapılarının sonucu olarak, Türk devletlerinin kurucu çekirdeğini oluşturmuşlardır. Türk devletlerinin kurulmasında bu çekirdek yapının rolü önemli olmasına rağmen, birden fazla Türk boyu bir araya geldiğinde ise bu çekirdek yapılar rekabete ve çatışmaya neden olmuşlardır. Çünkü; bir devlet içinde yer alan boylar, aynı zamanda kendi örgütsel yapılarını yaşatmış, merkezi devlete hâkim olma yarışına girmiş, adeta devlet içinde küçük devletçikler oluşturmuşlardır. Dolayısıyla dışardan bakıldığında bir bütünmüş gibi görünen Türk devletleri, aslında boyların ilan edilmemiş birleşik federal yapısının özelliklerini taşıdığı gözlemlenmektedir. Yerleşik nüfuslara göre daha düzenli, nüfusça kalabalık ve askeri örgütlenmeye sahip olan göçebe Türk boyları, merkezi devlet otoritesini sarsan bir güce sahiptiler. Oysa yerleşik toplumlar, göçebe toplulukların bu özelliklerine sahip olmadıkları için, merkezi idare üzerinde baskı güçleri yoktur.

Türk devletleri kuruluş aşamasından sonra, kendi kurucu göçebe boylarının merkez kaç eğilimleri ve birbiriyle olan rekabetlerinden dolayı, ciddi sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Türk devletlerinde denetimi zor olan göçebe Türk boylarının yerine, etnik bağlarından koparılarak Türkleştirilmiş devşirmelerin devlet hizmetine alınması yeğlenmiştir. Bu uygulamanın en tipik örnekleri; Osmanlı'da Balkan kökenlilerden devşirilen yeniçeriler, Safevî'de ise I. Şah Tahmasb döneminden başlayan ve I. Şah Abbas döneminde doruğa ulaşan, Kafkasya kökenlilerin devşirilerek orduya alınmalarıdır. Batı tarihçilik anlayışı, devşirmecilik eğilimini Türklükten uzaklaşma ve yerli unsurlara öncelik tanımak gibi yorumlama eğilimi içinde olsa dahi, gerçek durumun farklı olduğunu gözlemlemekteyiz. Zira gerek Osmanlı'da, gerekse Safevîler'de devşirilerek orduya alınan kesimler, yerli unsurlar değil, yerli olmayan ve ülke sınırlarının uç kesimlerinde yaşayan, az nüfuslu gayri Müslimlerdi.

"İran'daki Türk Boyları Ve Boy Mensubu Kişiler (Safevî Dönemi – 1. Şah Tahmasb Hâkimiyetinin Sonuna Kadar / 1576)" konulu tezimizde, yukarıda anlatılmaya çalışılan gerekçeleri göz önünde bulundurarak, göçebe Türklerin etkisi ile yeni yapılanmalara itilen

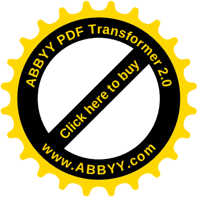

Türk devletlerinde, Safevî örneğini ele alarak, Türk boyları ve boy mensubu kişilerin tam bir dökümü hazırlamaya çalışılmıştır. Özellikle şunu belirtmeliyiz ki, Türk boyları konusunda belli ölçüde çalışmalar yapılmış olsa dahi, boy mensubu lider kişilerin oynadıkları roller ayrıntılı olarak incelenmemiştir. Safevî dönemi de, Türk boyları ve bu boylara mensup olan önemli kişilerin rolleri konusunda araştırmaların yetersizliği ile dikkati çekmektedir. Gerçekleştirdiğimiz bu çalışmanın benzeri araştırma konularına önderlik edeceği ve yeni bir yol açılacağını umut etmekteyiz.

Araştırma süresi boyunca yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL'a, Bölüm Başkanımız Sayın Prof. Dr. Gülçin ÇANDARLIOĞLU'na, son olarak çalışmam boyunca bir şekilde katkıda bulunan bütün arkadaşlarıma da sonsuz teşekkürlerimi bildirmeği kendime borç bilirim.

Babak Javanshir

İstanbul – 2007

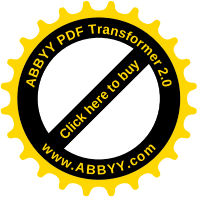

ÖZET

Bu tez giriş ve 6 bölümden oluşturulmuş, Safevîler döneminde, I. Şah Tahmasb hâkimiyetinin sonuna kadar (1576) olan zaman kesitinde Türk boyları ve boy mensubu kişilerin değişik olaylardaki rollerini ele almaktadır. Çalışmada kaynaklar genellikle Farsça olmakla beraber, diğer dillerde olan kaynaklara ve araştırma eserlerine de başvurulmuştur. Bu kaynaklar; çalışmamızın başında sırası ile tanıtılmış bulunmaktadır. Çalışmamızda ayrıca Safevîlerin başından beri genel hatlarıyla tarihleri I. Şah Tahmasb döneminin sonuna kadar ele alınmıştır. Bunun yanı sıra Safevîlerin kökeniyle ilgili tartışmaların üzerinde durularak, kendi kanaatimizi de ortaya koymaya çalıştık. Tezde aydınlığa çıkarılmaya çalışılan bir diğer konu ise, Safevîlerin mezhep mensubiyetidir. Çalışmada konular objektiflik ölçüler göz önünde bulundurularak, olabildiğince gerçekler yansıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Safevî; I.Şah Tahmasb, Türk Boyları

SUMMARY

This thesis consists of an introduction, 6 sections and a conclusion and covers the influence and roles of the Turkish tribes and their members during the Safavid period of Iran till the end of the reign of Shah Tahmasp (till 1576). The resources used are mainly in Persian but also in other languages such as Turkish (Turkey), Turkish (Azerbaijan), Russian, English and German.

The parts of the thesis can be described as follows: The reasons for choosing this subject and the methods used are explained in the introduction part. The first section involves the chronological list of the resources that contain the eastern, western and modern researches on Safavid history.

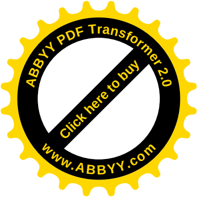
The second section briefly introduces the genealogy and the forefathers (back to seven generations earlier) before Safavi order and the explanation of the history of the pre-state period via the important figures of the period. After them it be given the history of Shah I Ismail I (1501-1524) and Shah Tahmasp I mainly.

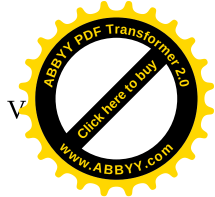
The third section is about the analyses of the descendants of the Safavids.

The fourth section examines the problems on the area of the Safavid memberships of the religious sects.

The fifth section studies the “Kızılbaş” subject from different angles (the emergence, political, religious and tribal unity).

In the sixth section involve the different Turkish tribes and the biographies and the roles of the important figures of these. This section contains the follow parts (the parentheses contain the number of the people that had a role in the Safavid history): Shamlu (21 people), Rumlu (12 people), Khinislu (2 people), Ustajlu (43 people), Chavushlu, Kangarlu (2 people), Bayramlu (2 people), Ekrami, Ordaklu, Karachorlu, Dulkadir (33 people), Evoglu, Afshar (22 people), Kachar (21 people), Karabaglu (2 people), Sarı Kamış, Talish (8 people), Takalu (26

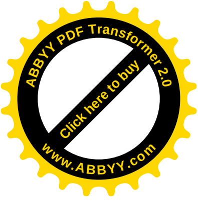

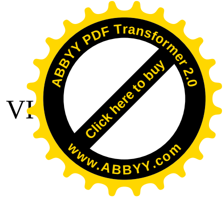

people), Karamanlu (2 people), Sheyhavand (6 people), Kıpchak, Begdili, Hamidlu, Halach, Hazara, Turks of Khorasan, Adil-shahlar, Bozoklu, Kara Isalı, Chigini (1 people), Kobiklu / Kopeklu, Dunbuli (1 people), Asayishoglu / Asayishlu, Turgutlu, Uzbek, Karakoyunlu / Baranlu, Chakırlu (1 people), Sa'dlu (4 people), Hacılu (3 people), Baharlu (3 people), Bayburtlu (1 people), Varsak (6 people), Karajadaglu (4 people), Akkoyunlu / Bayindir, Musullu (12 people), Purnak (4 people), Chepni (3 people), Bayat (3 people), Arabgirlu (1 people), Chagatay Turkman, Turkman and Yaka Turkman / Turkmans of Sayin Khani.

The conclusion gives the analyses of the main parts of the subject and concludes the thesis.

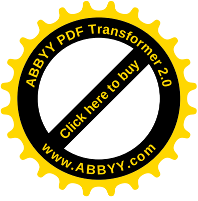
Key Words: Safavi, Shah I. Tahmasb, Turkish Tribes

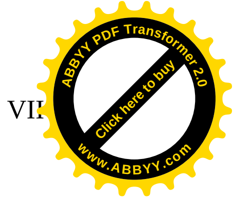

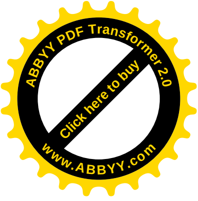
KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
ASE	: Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası
b.	: Bin, İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
EI	: Encyclopaedia of Islam (New Edition, Leiden)
h.	: Hicri Kameri
h.k.	: Hicri Kameri
h.ş.	: Hicri Şemsi
haz.	: Hazırlayan
İAD	: İslam Ansiklopedisi (Türkiye Diyanet Vakfı)
İAM	: İslam Ansiklopedisi (Millî Eğitim Bakanlığı)
İSAR	: İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı
m.	: Miladi
MEB	: Milli Eğitim Basımevi
n.	: Dipnot Numarası
No:	: Numara
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
ss.	: Bu Sayfadan Bu Sayfaya
sy.	: Sayı
TA	: Türk Ansiklopedisi
TDAD	: Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
thk.	: Tahkik
TMA	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

trc.	: Tercüme
tsh.	: Tashih
TTK	: Türk Tarih Kurumu
v.	: Varak
vb.	: Ve başkaları
yay. haz	: Yayına Hazırlayan
Yay.	: Yayınlayan, Yayınları, Yayınevi, Yayıncılık
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

XV. ve XVI y.y.'da Orta Doğu'da egemen olan devletlerin hepsini Türkler oluşturmuştur. Kimi tarihçiler değişik gerekçelere dayanarak ve özellikle coğrafi tanımları ön plana çıkararak söz konusu devletleri Türklükten uzak tutma eğiliminde olmuşlardır. Oysaki yukarıda da belirttiğimiz gibi gerek Osmanlı, gerek Safevî, gerek Gürkâni, gerekse de Şibanî devletleri birer Türk devletiydiler. Bazı araştırmacılar Osmanlı kaynaklarında Savfevîlere Acem denmesinden yola çıkmaları nedeniyle söz konusu devletin İranî, hatta abartılı bir biçimde Fars sanılmasına neden olmuşlardır. Ancak bilindiği gibi Acem kavramı; aslında eski Arapların ilk olarak temasta bulundukları Sasanî İranîleri için kullandıkları bir kavramdır. Zamanla bu kavram, Arap dünyasıyla çok yakın ilişkide bulunan Osmanlılarca benimsenerek Türk asıllı Safevîler için de kullanılmıştır. Bu yanılgının temelinde coğrafi İran kavramıyla eski Sasanî-Acem kimliğinin hatalı bir biçimde özdeşleştirilmesi yatmaktadır.

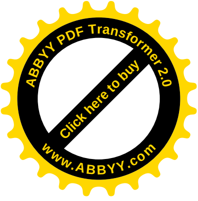
Acem kavramı Safevî literatüründe de kullanılmaktadır. Ancak bu kavram Safevîlerde Sasanîlerin devamı olduklarını iddia eden kesim ve yerel yönetimler için kullanmaktaydı (örneğin Şirvanşahlar ve Sistan yönetici sınıfı gibi). Buna göre Safevîlerde "Acem" kavramı bir coğrafya tanımı olan İran / İranlı kavramından ayrı tutulmakta ve hatta bu kavrama aşağılayıcı anlamlar yüklenmektedir. Bunu en açık biçimde Şah İsmail Hataî'nin aşağıdaki dizelerinde görmekteyiz:

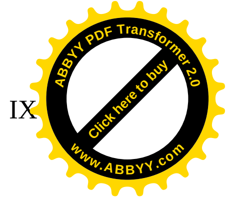
Şirvan hala'iki kamu Tebriz' taşına,
Acem mülkü sorar ki kıyamet kaçan kopar.
Tükenir Arab'ın kuy u meskeni,
Bağdad içre nice kim Türkman kopar.

Çevirisi:

Şirvan halkının tümü Tebriz'e bağlanırsa, Acem ülkesi kıyametin ne zaman kopacağını sorar. Bağdat'ta Türkmanların ortaya çıkmasıyla da Arapların yerleşim yerleri ellerinden çıkar.

Osmanlıların Safevîlere Acem demelerine karşın, Safevîlerin de Osmanlılar için Rum

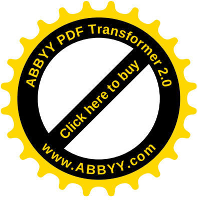
kavramını kullandıkları bilinmektedir. Oysaki Osmanlıların Rum ya da Yunan olmadıkları gayet açıktır.

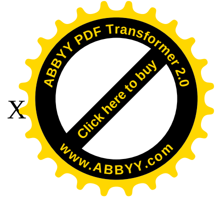
Günümüz tarihçiliğinde genellikle son iki yüz yılda egemen olan yönetim ve yapıların etkisiyle söz konusu bölgelerin tarihinin de tümüyle bu yeni oluşumlara mal edildiğini görmekteyiz. Örneğin; günümüz İran Fars merkezli bir anlayışla yönetildiği için söz konusu bu coğrafyanın tarihini de yine bu anlayışa uydurarak yorumlanmaya çalışılmaktadır. Özellikle son iki yüz yıllık İran tarihinde, bir zamanlar bu coğrafyanın asıl egemen gücünü oluşturan göçebe Türklerin yerini, yerleşik yönetimler almıştır. Bu durum, yerleşik yaşamın tercih edilmesi ve göçebe Türk'ün siyasi ve sosyal yapısının artık değer yitirmesi biçiminde açıklanabilmektedir.

Türk göçebeliğinin siyasi ve sosyal yapısının etkisiyle biçimlenen Türk yönetim anlayışı eski zamanlardan beri başarılı bir biçimde Türk ve dünya tarihinde rol oynamıştır. Safevî dönemindeki Türk boyları bu açıdan tarihimizin en güzel örneklerden biridir. Bu gerekçe ile var olan boyları ve boy mensubu kişilerin tespitine çalışarak Safevî tarihindeki rollerini gün ışığına çıkarmaya çalıştık.

Başlığından da anlaşıldığı gibi I. Bölüm'de Safevî tarihinin kaynakları tanıtılmaya çalışılmıştır. Kaynakların tanıtımında I. Doğu kaynakları, II. Batı kaynakları ve III. Modern Araştırmalar tasnifine gidilerek tarihçi adları esas alınmak suretiyle kronolojik bir çizgide konu ile ilgili eserler verilmiştir. Bu bağlamda "*Doğu Kaynakları*" başlığı altında 85, "*Batı Kaynakları*" kısmında ise 37 tarihçi ve eserleri tanıtıldıktan sonra modern araştırmalar da "*Modern Araştırmalar*" başlığı altında tanıtılmıştır.

Tezin İkinci Bölüm'ünde ise Safevî tarikatının kuruluşundan önceki soy kütüğü ve dedeleri yedi kuşak öncesine değin kısaca tanıtıldıktan sonra, Safevîlerin devlet kurmadan önceki tarihi şahıslar baz alınarak ana çizgileri ile sunulmaya çalışılmıştır. Ele alınan kişiler ve dönemleri sırası ile şöyledir: I. Şeyh Safiye'd-din Erdebili (650–735 / 1252–1334), II. Sadre'd-din (704–794 / 1305–1392), III. Hace

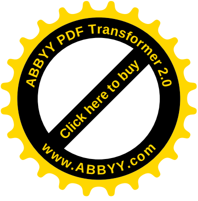
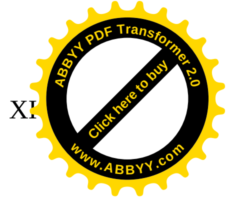
Ali (772–830 / 1371–1427), IV. Şeyh İbrahim (?–852 / ?–1448), V. Sultan Cüneyd (850–864 / 1447–1460), VI. Sultan Haydar (865–893 / 1460–1488), VII. Sultan-ali (893–900 / 1488–1495) ve VIII. İsmail Mirza (900–907 / 1495–1501). Bu bölümün devamında iki alt başlık altında I. Şah İsmail (907–930 / 1501–1524) ve I. Şah Tahmasb (930–984 / 1524–1576) dönemlerinin ana çizgileri ile tarihi de verilmiştir.

Üçüncü Bölüm'de Safevîlerin ciddi tartışmalara sebep olan kökenleri konusunda ileri sürülmüş, değişik görüşler tanıtılıp değerlendirildikten sonra, kendi görüşümüz kanıtlarıyla sunulmuştur. İleri sürdüğümüz görüş, tarihsel verilerin yanı sıra, Safevî Devleti'nin kurucusu sayılan Şah İsmail "Hatai"nin eserlerindeki dilbilimsel veriler ve yansıtılan dünya görüşü açısından da pekiştirilmesine çalışılmıştır.

Dördüncü Bölüm'de ise Safevîlerin mezhep mensubiyeti sorunu medrese ve Türk halk İslamı ışığında aydınlatılmaya çalışılmış, konuyla ilgili olarak kendi öz görüşümüz de belirtilmiştir. Bu bölümde ayrıca; I. Şah İsmail ve I. Şah Tahmasb dönemi Safevî-Kızılbaşlık inanç anlayışı, inançlarındaki reformlar ve kitabî mezhep eğilimlerinin olup olmadığı da irdelenmiştir.

Beşinci Bölüm'de "*Kızılbaşlık*" olgusunun üzerinde durularak ortaya çıkışı, kavramın siyasi, inançsal ve boy birliği açılarından incelenmesi ve konuyla ilgili değişik görüşler de irdelenmeye tabi tutulmuştur. Bu bölümde ayrıca; Kızılbaş boybirliği terkibinde yer alan boyların siyasi ve sosyal yapıdaki konumlarına değinilmiştir.

Altıncı Bölüm'de ise, başlıktan da anlaşıldığı gibi I. Şah Tahmasb'ın hâkimiyetinin sonuna kadar (1576) olan sürede, Safevîlerde etkin role sahip boyların tarihsel kimlikleri, olaylara katılımları ve aldıkları siyasi tavırlar, araştırmaya tabi tutulmuştur. Bunun dışında; bu bölümde adı geçen süreçte tespit ettiğimiz kadarıyla her boya mensup kişilerin Safevî tarihindeki rolleri ayrıntılı olarak aydınlatılmaya çalışılmıştır. Söz konusu kişiler değişik sosyal tabaka ve statülere sahiptirler. Onların içinde boy başkanları olduğu gibi, eyalet hâkimleri, elçi ve değişik görevlerde bulunan kişiler de mevcuttur. Bu bölümde ele alınan boylar şunlardır (Parantez içinde her boya mensup kaç kişinin hayat hikâyesinin ele alındığı belirtilmiştir.) :

Şamlu (21 kişi), Rumlu (12 kişi), Hınıslu (2 kişi), Ustaclu (43 kişi), Çavuşlu, Kengerlü (2 kişi), Bayramlu (2 kişi), Ekremi, Ördeklü, Karaçorlu, Dulkadır (33 kişi), Evoğlu, Afşar (22 kişi), Kaçar (21 kişi), Karabağlu (2 kişi), Sarı Kamış, Talış (8 kişi), Tekelü (26 kişi), Karamanlu (2 kişi), Şeyhavend (6 kişi), Kıpçak, Beydili, Hamidlu, Halaç, Hazara, Horasan Türkleri, Adil-şahlar, Bozok / Bozoklu, Kara İsalı, Çigini (1 kişi), Köbiklü / Köpeklü, Dünbüli (1 kişi), Asayiş-oğlu / Asayişlu, Turgutlu, Özbek, Karakoyunlu / Baranlu, Çakırlu (1 kişi), Sa'dlu (4 kişi), Hacılu (3 kişi), Baharlu (3 kişi), Bayburtlu (1 kişi), Varsak (6 kişi), Karacadağlu (4 kişi), Akkoyunlu / Bayındır, Musullu (12 kişi), Pürnak (4 kişi), Çepni (3 kişi), Bahyat (3 kişi), Arabgirlü (1 kişi), Çağatay Türkmen, Türkman ve Yaka Türkmen / Sayın Hani Türkmenleri.

Sonuç bölümünde ise yukarıda değişik bölümler adı altında ele alınan konuların değerlendirilmesi yapıldıktan sonra elde edilmiş sonuçlar kaleme alınmıştır.

İÇİNDEKİLER

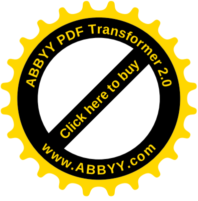
BİRİNCİ BÖLÜM

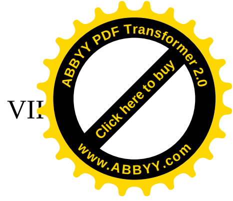
SAFEVİ TARİHİNİN KAYNAKLARI

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

İKİNCİ BÖLÜM

SAFEVİLERİN TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAFEVİLERİN KÖKENİ

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SAFEVİLERİN MEZHEBİ

BEŞİNCİ BÖLÜM

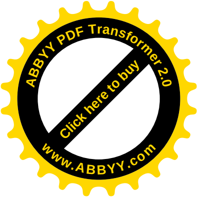
KIZILBAŞLIK

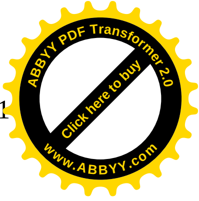
ALTINCI BÖLÜM

TÜRK BOYLARI ve BOY MENSUBU KİŞİLER

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

BİRİNCİ BÖLÜM

SAFEVİ TARİHİNİN KAYNAKLARI

1.1. DOĞU KAYNAKLARI

Safevîlerin tarihiyle ilgili doğrudan veya dolaylı biçimde kaynakların başında Doğu kaynakları yer almaktadır. Doğu kaynaklarıyla, Safevî tarihçilerinin yanı sıra komşu Babürlü, Osmanlı, Şibanlı ve Türkistan hanlıkları dönemi tarihçilerince yazılmış eserler kastedilmektedir. Bu eserlerin büyük bir çoğunluğunun ana konusunu Safevîler oluşturmasa da komşuluk ilişkileri ve Safevîlerle yapılan savaşlar nedeni ile (özellikle Osmanlı ve Şibani kaynakları) konuya ilişkin önemli bilgiler bulunmaktadır. Burada altı çizilmesi gereken diğer bir husus ise az sayıda Grabarca (Eski Ermenice) ve Gürcüce yazılı kaynakların da bu kapsamda değerlendirildiğidir. Bilindiği gibi Kafkasya coğrafyası Safevîlerin egemenliği altında yer aldığından söz konusu kaynaklar da "Doğu Kaynakları" içinde irdelenmiştir.

Bu kaynakları kronolojik olarak aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.[1] Kaynak değerlendirmeleri sırasında önce yazarın kimliği, kısa hayat hikâyesi, yazmış olduğu eserin adı ve içeriği belirli çizgileri ile açıklanmıştır.

1.1.1. İbn-i Bezzaz

Erdebil doğumlu Derviş Tevekkül b. İsmail b. Hac Muhammed el-Erdebili (ö. 759 / 1357–58), Şeyh Safi'nin oğlu Şeyh Sadre'd-din'in çağdaşıdır. O, Şeyh Eminü'd-din Cebrail'in oğlu Şeyh Safiye'd-Din'in hayatı, ahlak öğretisi, düşünce ve görüşleri üzerine Şeyh Sadere'd-din'in isteği doğrultusunda h. 750–759 / 1349–1358 yılları arasında Farsça *Saffetü's-Safa* adlı eseri kaleme almıştır. Eser mukaddime ve 12 babdan, her bölüm de birkaç fasıldan ve bir hatimeden oluşmaktadır. Eserin sonraki yazmalarında Safevîlerin Şiiliğini kanıtlamak amacıyla istinsah müellifleri tarafından kimi değiştirmelere yol verilmiştir. *Safvetü's-safâ*'nın müellif nüshası şimdilik kayıp kabul edilmektedir. Bundan dolayı Safevîlerin erken dönemi

---

[1] Burada kaynakları herhangi bir tasnife (Safevî, Osmanlı, Şibanlı gibi) tabi tutmadan tamamı aynı başlık altında tanıtılmıştır.

ABBYY PDF Transformer 2.0
Click here to buy
www.ABBYY.com

üzerindeki karanlık varlığını korumaktadır. Safevîlerin kökeni hakkında birinci elden kaynak durumunda olan *Safvetü'ss-safâ*'nın en eski nüshası ise 759 / 1357–58 tarihini taşımaktadır.[2]

İbn-i Bezzaz'ın yapıtı daha sonralar I. Şah Tahmasb'ın (h. 930–985 / 1523–1578) buyruğu üzerine Mir Ebu'l-Feth Hüseyni adlı biri tarafından gözden geçirilmiş ve esere I. Şah Tahmasb'ın zamanına değin Safevî hanedan üyelerinin yaşam hikâyeleri eklenmiştir. Mir Ebu'l-Feth Hüseyni'nin de açıkça belirttiği gibi, kendisi bu eseri I. Şah Tahmasb'ın isteği doğrultusunda düzenlemiş, daha net bir ifadeyle "tahrif etmekle" görevlendirilmiştir.[3] O, eklediği yeni bilgilerle eseri 12 bölüme ve bir hatimeye ayırmıştır. Her iki metni karşılaştırdığımız zaman tahriflerin boyutu ortaya çıkmaktadır. Tahriflerin öncelikle "ideolojik" özellikler taşıdığı görülmektedir. Örneğin, Safevî hanedanının kökenini Hulafa-yi Raşidi'nin (ilk 4 halife) dördüncü halifesi Hz. Ali'ye bağlanması, buna uygun olarak hanedan şeceresinin yeniden hazırlanması, hanedanın ilk Şafii şeyhlerinin Şii mezhepli olarak gösterilmesi ve eserin orijinalinde yer alan bilgilerin ortadan kaldırılması tahrifatın boyutunu ele vermektedir.[4]

Saffetü'ss-Safa eserinin Meşhed Hz. İmam Rıza Kütüphanesi No: 4251[5], Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü 896 / 1490 istinsah tarihli No: 0,3099 (Nüshanın adı: *Mevâhibü'-seniyye fi'l-menâkibi's-Safevîyye*), Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü 914 / 1508 istnisah tarihli No: K. 2123 (Nüshanın adı: *Mevâhibü's-seniyye fi'l-menâkibi's-Safevîyye),* Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu 947 / 1540–41 istinsah tarihli Bölümü No: 775 (Nüsha adı: *Safvetü's-*

---

[2] Mirza Abbaslı, "Safevîlerin Kökenine Dair" (Bundan sonra: Mirza Abbaslı, "Safevîlerin Kökenine Dair"), *Belleten*, XL, sy. 158, 1976, s. 289–301; Ahmed Kesrevî, *Şeyh Safî ve Tebâreş, Duruğ Buden-i Siyadet-i Safevîyan* (Bundan sonra: Ahmed Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tabareş*), İntişarat-ı Firdevs, Tahran, 1379.

[3] Ahmed Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tabareş*, s. 33; İbn Bezzaz Erdebili, *Safvetü's-safa, Der Tercüme-yi Ehval-ı ve Akval ve Keramat-ı Şeyh Safiye'd-din İshak Erdebili,* (Bundan sonra: *Safvetü's-safa,* Tabatabayi Mecd), thk. Gulam-rıza Tabatabayi Mecd, Tebriz, Naşir Musahhıh, Tabistan 1373, s. 22.

[4] Ahmed Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tabareş,* s. 31.

[5] Doktor Muhammed Kerim Yusuf Cemali, Ustad-yar-ı Daniş-gah-ı Azad-ı İslami-yi Vahid-i Necef-abad, İsfahan – Necef-abad, Güruh-ı Tarih, *Teşkil-i Devlet-i Safevî ve Ta'mim-i Mezheb-i Teşeyyü'-i Devarzdeh İmami be Unvan-ı Tenha Mezheb-i Resmi,* (Bundan sonra: Yusuf Cemali) Müessese-yi İntişarat-ı Emir Kebir Şu'be-yi İsfahan, Çap-ı Evvel, İsfahan, Mihr Mah, 1372, s. 19-20.

safâ), İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, M. Cevdet Yazmaları, No: MC. Yz. O.000001 ve Britanya Müzesi, No: 11,745 ve No: 4251 yazma nüshaları bulunmaktadır.

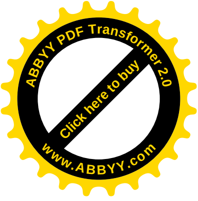
Eserin Türkçe yazmaları ise Manchester Üniversitesi Conrad Kütüphanesi, No: 71[6] ve İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı N0: OE. Yz. 000642/01 (Nüsha adı: *el-Mevâhibü'SS-seniyye fi'l-menâkibi's-Safevîyye Tercümesi*) numaralarıyla korunmaktadır. Eser h. 949 / 1542–43 yılında Nişati Şirazi tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.[7] Saffetü's-Safa'da Safevîyye tarikatının ortaya çıkış süreci ele alınmış ve bu kapsamda bölge halkının sosyal ve etik anlayışları ile ilgili değerli bilgilere de yer verilmiştir. *Saffetü's-safa*'nın İran'da Katib Ahmed istinsahı nüshaı Şiraz'da[8], diğer bir eleştirel baskısı ise Gulam-rıza Tabatabayi Mecd tarafından Tebriz'de[9] yayınlanmıştır. Bunlar dışında eserin bir de 1987 tarihli Berlin baskısı bulunmaktadır.[10]

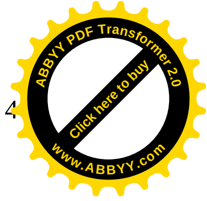
1.1.2. Haydar Bey Evoğlu

Şah Safi döneminin "*eşik-ağası-başı*" olan Haydar Bey Evoğlu, h. 1099 / 1687–88 yılında, İsfahan şehrinde, "*Mecmeü'l-İnşa*" adlı eserini yazmıştır. Bu Mecmuada, arşiv belgeleri, şah fermanları ile divan yazışma örnekleri vb. önemli bilgiler de yer verilmiştir. Söz konusu mecmuada yer alan belgeler iki bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölümde, Hicri V. yy.'dan X. yy.'a dek, İran sultanlarının fermanları, verdikleri maaş ve faklı belgelere; İkinci bölümde ise, Safevî Sülalesi ile

---

[6] Yusuf Cemali, s. 19-20.
[7] Edward Browne, *Tarih-i Edebiyat-ı İran ez Ağaz Ahd-ı Safevîye ta Zaman-ı Hazır*, c. IV, (Bundan sonra: Browne, *Tarih*, Yasemi), trc. Reşid Yasemi, Tahran, 1316, s. 42-43; Doktor Azizullah Bayat, *Şenasai-yi Manabi' ve Ma'ahız-ı Tarih-i İran, Ez Ağaz-ı Silsile-yi Safevîyye ta Meşrutiyyet*, c. II, (Bundan sonra: Azizullah Bayat) Müessise-yi İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1374, s. 2-3.
[8] İbn Bezzaz, Tevekküli b. İsmail b. Hacı Erdebili, *Safvetü's-safa, Halat ve Makalat ve Keramat-ı Şeyh Safiye'd-din, Katib Ahmed Piser-i Kerim Tebrizi*, (Bundan sonra: *Safvetü's-safa*, Ahmedi), Kitab-hane-yi Ahmedi, Şiraz, 1351.
[9] İbn Bezzaz Erdebili, *Safvetü's-safa, Der Tercüme-yi Ehval-ı ve Akval ve Keramat-ı Şeyh Safiye'd-din İshak Erdebili*, (Bundan sonra: *Safvetü's-safa*, Tabatabayi Mecd), thk. Gulam-rıza Tabatabayi Mecd, Tebriz, Naşir Musahhıh, Tabistan 1373.
[10] Heidi Zikre, *Ein hagiographisches Zeugnis zur persischen Geschichte aus der Mitte des 14. Jahrhunderts, Das achte Kapitel des Safwat as-safa in kritischer Bearbeitung*, Herausgegeben von Klaus Schwartz, Berlin 1987.

ilgili belge ve menşurlara yer verilmiştir.[11]

1.1.3. Derviş Ahmed veya Âşık Paşa-zade (ö. 889 / 1484)

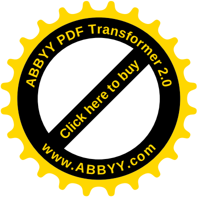
Tevarih-i Al-i Osman adlı ünlü eserin yazarıdır. Osmanlı sultanlarından II. Murad ve II. Mehmed dönemlerinin görgü tanığı olan Âşık Paşa-zade'nin yazdıkları birinci elden kaynak niteliğindedir. Eserde yer alan 166. babdan sonraki konular daha sonra kitaba eklenmiştir. Kitap bablar ve soru / yanıt biçiminde kaleme alınmıştır. Aşık Paşazade Tarihi'nin, ilk yayınında 908 / 1502–3 tarihine kadar olan bölümü İstanbul'da 1332 / 1915-16'da Ali Bey diye biri tarafından işlenmiştir. *Friedrich Giese* yayınında da (Leipzig 1929) olaylar 897 / 1492–93 yılına değin verilmiştir. Atsız'ın yaptığı yayın ise 161 babını ve yalnızca Ali Bey yayının sonunda yer alan "fasıl" adlı bölümü içermektedir.[12] Kısacası yapıttaki bir babda Erdebil sufileri konusunda önemli bilgiler bulunmaktadır.

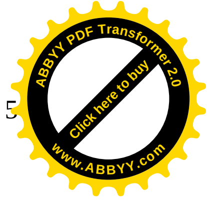
1.1.4. Ebu Bekr Tehrani el-İsfahani

Ebu Bekr Tehrani el-İsfahani, "*Tarih-i Ahval-ı Selâtin-i Türkman ya Kitab-ı Diyarbekriye*" adlı kitabın müellifidir.[13] I. Şah İsmail'in çağdaşı olan Handemir "*Tarih-i Habibü's-Siyer*" adlı eserinde söz konusu kitabı şöyle tanımlar: "Mevlana Ebu Bekr Tehrani, Emir Hasan Bey'in çağdaşıydı. O, bu şahın hayatı ve zamanında gerçekleşmiş olayları eserinde kaleme almaktadır."[14] Eser, Ak-koyunlu ve rakipleri Kara-koyunluların hâkimiyeti dönemini kapsamakta, ayrıca Safevî hanedanının ilk icraatlarını ele almaktadır. Eser bu bakımdan ciddi bir kaynak konumundadır. Eserde, Cihan-şah Kara-koyunlu ve Hasan Bey Ak-koyunlu'nun hâkimiyet yıllarındaki olaylar da yer almaktadır. Bunun dışında kitapta Timur Gürkani ve varislerine dair olaylar da aydınlatılmıştır. Müellif eserinde kendinden ve

---

[11] Nasrullah Felsefi, *Zindegani-yi Şah Abbas-ı Evvel*, c. II, (Bundan sonra: Felsefi, *Şah Abbas*, c. II), Tahran, İntişarat-ı İlmi, h. ş. Payiz 1364, s. 416, n. 3.
[12] Abdulkadır Özcan, "Âşıkpaşazâde", *İAD*, c. IV, İstanbul 1991, s. 7.
[13] Abu Bakr-i Tihrani el-İsfahani, *Kitab-i Diyarbakriyya, Ak-koyunlular Tarihi*, c. I-II, Yay. Necati Lugal - Faruk Sümer, TTK, Ankara, 1993.
[14] Gıyase'd-din Handemir, *Habibü's-siyer fi Ahbar-ı Efrad-ı Beşer*, c. III, (Bundan sonra: *Habibü's-siyer*), Yay. Celale'd-din Humayi, Zir-i Nazar-ı: Doktor Muhammed Debir Siyaki, Kitab-hane-yi Hayyam, Tahran, 1362/1983, s. 430.

mesleğinden açıkça söz etmese de, kitabının içeriğinden kendisinin Hasan Bey'in sarayının *divan kâtibi* olduğu anlaşılmaktadır.[15]

1.1.5. Lahici

Ali b. Şemse'd-din Hacı Hüseyin Lahici "*Tarih-i Hani*" adını taşıyan eserinde, h. 885–920 / 1480–1515 yılları arasında Gilan'ın 35 yıllık tarihini ele almaktadır. Eserin yazımına Gilan Kiyaî sultanlarından Sultan Ahmed Han'ın emri üzerine Muharrem 921 / Şubat-Mart 1516'da başlanmış, Sefer 922 / Mart-Nisan 1516'da tamamlanmıştır. Eser, söz konusu dönemde Gilan etnografyası ve toplumsal yapısı konusundaki değerli bilgilerinin yanı sıra Safevî tarihine ilişkin, özellikle de I. Şah İsmail'in hâkimiyeti öncesi Gilan'daki faaliyetlerine dair diğer kaynaklarda rastlanamayan daha ayrıntılı ve sahih bilgiler sunmaktadır.[16]

1.1.6. Abdü'l-Hüseyin Nasiri

Abdü'l-Hüseyin Nasıri Tusi, h. 1043 / 1633–34 yılında "Şah Safi" adına, "Evoğlu" tarafından yazılmış olan "*Mecme'ü'l-İnşa*" adlı eserine bir zeyl yazmıştır. Onun bu eseri, münşeat, mektuplar, dibaçeler ve aynı zamanda "*Habibü's-Siyer*"den seçmeler içermektedir. Kitapta aynı zamanda Hülagü Han zamanından başlayarak, I. Şah İsmail zamanına dek olan zaman kesitinde yaşamış olan vezir, âlim, şeyh, seyit ve şairler hakkında biyografik bilgiler aktarılmaktadır.[17]

1.1.7. Handemir

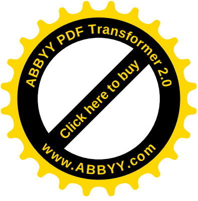
Handemir (Hondmir) lakabıyla ünlü Hace Humamu'd-din Muhammed b. Hace Celale'd-din b. Burhanu'd-din Muhammed Şirazi (ö h. 941 veya 942 / 1535–37) içerik bakımından h. 930 / 1523–24 yılına değin bir genel dünya tarihini olan "*Habibü's-siyer der Ahbar-ı Efrad-ı Beşer*" adlı kitabın müellifidir. Eser yaratılıştan

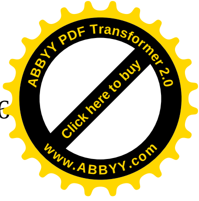
---

[15] Yusuf Cemali, s. 20-22.

[16] Ali b. Şemse'd-din b. Hacı Hüseyin Lahici, *Tarih-i Hani*, Mukabile, tsh. ve Tahşiye-yi: Doktor Menuçehr Sutude, Tahran h. ş. 1353.

[17] Ahmed, Gülçin Ma'ani, *Tarih-i Tezkireha-yı Farsi*, c. II, Daniş-gah-ı Tahran, Tahran, 1969. (Bundan sonra: Ahmed Gülçin, c. II), s. 798.

Şah İsmail'in ölümüne (ö. 930 / 1523–24) değin olan zaman kesitini içermektedir. O, I. Şah İsmail döneminin tanınmış tarihçi ve vakanüvislerindendi. Söz konusu kitabın dışında Handemir, "*Desturu'l-Vüzera*", "*Hulasetu'l-Ahbar*", "*Ahbaru'l-Ahyar*", "*Müntehâb-ı Tarih-i Vassaf*", "*Mekarimu'l-Ahlak*" ve "*Ma'asirü'l-Müluk*" adlı eserlerin de müellifidir. Babası Hace Humamu'd-din Muhammed, Maveraünnehir hükümdarı ve hâkimi Sultan Ebu Sa'id'in oğlu Mirza Sultan Muhammed'e (ölüm: h. 900 / 1494–95) vezirlik yapmış birisidir.[18] Handemir, Hüseyin Baykara (ö. 911 / 1505–6) ve oğulları, I. Şah İsmail, Babür (ö. 937 / 1530–31)[19] ve Özbek Şibek Han (ö. 916 / 1510–11) dönemlerinde gerçekleşen olayların bizzat görgü tanığı olduğu için eserleri önem taşımaktadır.

Kendi deyimiyle annesi "*Ravzetü's-Safa*"[20]nın müellifi Mirhand'ın kızıdır.[21] Handemir hicri 880 / 1475–76 yılında Herat'ta doğmuştur. O, dedesi Mirhand'ın eşliğinde Sultan Hüseyin Baykara'nın sarayında şair ve sanatçılara hamilik yapan vezir Emir Alişir Nevai tarafından eğitilmiştir. Sultan Hüseyin Baykara'nın ölümü ardından, h. 911 / 1505–6 yılında Herat müderrisliğine atanan Handemir, I. Şah İsmail döneminde Herat ve Horasan kadılığına getirilmiştir. Handemir h. 942 / 1535–36 yılı sonlarında Hindistan'da vefat etmiş ve şair Emir Hüsrev Dehlevi'nin türbesine gömülmüştür. "*Habibü's-Siyer*" kitabını Herat'ın ileri gelenlerinden Mir Gıyase'd-din Muhammed b. Yusuf el-Hüseyni'nin isteği üzerine yazmıştır. Eserin 4. cildi I. Şah İsmail ve Türkmen Ak-koyunlu hanedanının tarihine ayrılmıştır. Eserin yazılışı h. 930 / 1523–24'de I. Şah İsmail'in ölümünden birkaç ay önce sona ermiştir. Eser Timurlu dönemi sonları ve Safevîlerin ortaya çıkış dönemine ilişkin önemli

---

[18] *Habibü's-siyer*, Mukaddime, s. 7.

[19] Zahire'd-din Babür (1483–1530), Emir Timur'un altıncı kuşaktan torunu, Fergane hâkimi Ömer Şeyh Mirza'nın oğlu, Hindistan'da Türk-Babürlüler (Türk-Gürkâniler) Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarı (1526–1530). Kandahar, Büyük Türk-Babürlü Devleti'ne dâhil idi. Babür'ün günümüze kadar Türkçe bir divanı ve ünlü hatıratı "Babur-name"si gelmiştir bkz. *The Babar-nama, Kitab-ı Babür-name bi Zeban-ı Türkî*, "E. J. W. Gibb Momerial" Series, Vol. I, By Annette S. Beveridge, Punlished by Messrs, London, 1971). Ağzıvar Han birkaç ay şehri kuşatmış, sonra Babür'un oğlu Kamran Mirza büyük kuvvet ile şehri savunanların yardımına gelmiş ve kuşatmaya son vermiştir.

[20] Mir Muhammed b. Seyid Burhane'd-in Havend-şah Mirhand, *Tarih-i Ravzetü's-safa*, c. V, (Bundan sonra: *Tarih-i Ravzetü's-safa*, c. V), İntişarat-ı Kitab-furuşi-yi Merkezi ve İntişarat-ı Kitab-furuşi-yi Hayyam, Ordibeheşt 1339 & c. VI-VII Murdad 1339.

[21] *Habibü's-siyer*, Mukaddime, s. 5.

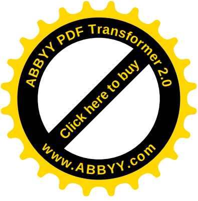
bilgiler içermektedir.[22] "*Habibü'^s-Siyer*"in Türkiye[23], Azerbaycan[24], Rusya[25] vb. ülkelerin kütüphanelerinde elyazması nüshaları bulunmaktadır. Eser Damad İbrahim Paşa'nın (ö. 1143 / 1730–31) çabalarıyla ve sekiz kişilik bir çevirmen heyetince Türkçe'ye çevrilmesinin[26] dışında Kemal Ahmed Dede adlı biri tarafından da çevrilmiştir.[27]

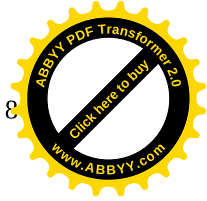
1.1.8. Ruzbihan Hunci (ö. 927 / 1521)

Adı Emin, mahlası ve kendisine ün kazandıran ismi ise Hace Molla İsfahani olan Ebü'l-Hayr Fazlullah b. Ruzbihan b. Fazlullah b. Muhammed el-Hunci (Hancı) el-İsfahani, I. Şah İsmail'ın döneminde yaşamış ve Sünni ulema kesimini temsil ettiğinden diğer Sünni din adamları gibi Orta Asya'ya hicret etmek zorunda kalmıştı. Eldeki bilgiler onun h. 918 / 1512–13 yılına dek Herat'ta oturduğunu ve "*Mihman-name-yi Buhara*" adlı eserini burada yazdığını göstermektedir. Bundan hemen sonra da Semerkant'a gitmiştir.[28] Eserin yazılışı 11 Sefer 896 / 24 Aralık 1490 yılında başlamış, Timurlu Bay-sungur Teymuri'nin hâkimiyeti zamanında ise sona ermiştir.[29] Ruzbihan Hunci, kimi nedenlerden dolayı bir süre Sultan Yakub Kara-koyunlu'nun sarayında ikamet etmiş ve orada Şaban 892 / Temmuz–Ağustos 1487'de tamamladığı "*Bedi'ü'z-Zaman*" adlı eserini ona ithaf etmiştir. h. 892 / 1486–87 yılından sonra Hunci, Sultan Yakub sarayında resmi olarak tarihçilik ve

---

[22] Muhammed Ali Taberi (İmade'd-din Azerman), *Zübdetü'l-asar*, (Bundan sonra: *Zübdetü'l-asar*), Müessise-yi İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, 1372, s. 171.
[23] Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshalar şunlardır: **1.** Hekimoğlu Bölümü, No: 738/1; **2.** Hekimoğlu Bölümü, No: 739/1; **3.** Damad İbrâhim Paşa Bölümü, No: 901; **4.** Damad İbrâhim Paşa Bölümü, No: 900; **5.** Yeni Cami Bölümü, No: 842–843; **6.** Reisülküttaplık Bölümü, No: 638; **7.** Hamidiye Bölümü, No: 897; **8.** Esad Efendi Bölümü, No: 2111 ve **9.** Ayasofya Bölümü, No: 0.3175.
[24] Azerbaycan Bilimler Akademisi Yazma Eserleri Enstitüsü Kütüphanesindeki nüshalar ile ilgili ayrıntılı bilgiler için bkz. *Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Respublika Elyazmaları Fondu "Elyazmalar Katalogu"*, c. I, haz. M. A. Sultanov, ed. Aralsı, Bakı: Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı, 1963, s. 23–25.
[25] Rusya Kütüphanelerindeki değişik nüshalar ile ilgili ayrıntılı bilgler için bkz. O. F. Akimuşkin vb., *Persidskie i Tadjikskie Rukopisi İnstituta Narodov Azii AN SSSR*, I, Moskva 1964, s. 151-152.
[26] Giyase'd-din Mahmud b. Mirhand Muhammed el-Herevî Handemir, *Habibü's-siyer fi Ahbari Efradi'l-beşer Tercümesi*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, No: 3158.
[27] Süleymaniye Kütüphanesi Antalya-Tekelioğlu Bölümü, No. 758.
[28] Fazlullah b. Ruzbihan Hunci, *Mihman-name-yi Buhara (Tarih-i Padişahî-yi Muhammed Şibani)*, (Bundan sonra: *Mihman-name-yi Buhara*), Be İhtimam-ı: Doktor Menuçehr Sütude, Bungah-ı Tercüme ve Neşr-i Kitab, Tahran h. 1341; Fazlullah b. Ruzbihan Hunci, *Mihman-name-yi Buhara*, haz. Ra'na Celilova, Moskova 1976.
[29] Fazlullah b. Ruzbihan Hunci İsfahani, *Tarih-i Âlem-ara-yı Emini*, ed. John E. Woods, (Bundan sonra: *Âlem-ara-yı Emini*, Woods), trc. V. F. Minorsky, London: The Royal Asiatic Society, 1992.

vakanüvislik yapmıştır. O, eserini h. 896 / 1490–91 yılından (Sultan Yakub'un ölüm yılı ile aynı zamanda) sonra bitirmiştir.[30] Ruzbihan Hunci kitabında, Horasan Timurileri, Ak-koyunlu hükümranları ve Şibek Han hükümetinin son yıllarında gerçekleşmiş olayların tarihini yazmıştır. Onun aktardığı bilgiler diğer müelliflerin eserlerine göre kimi faklılıklar arz eder.

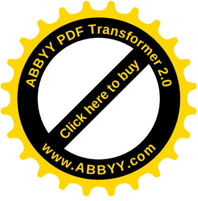
Müellif son olarak I. Sultan Selim'in sarayına sığınarak, onu Şah İsmail'e karşı tahrik etmiştir. O, Şah İsmail'i "*Rafizi*" ve "*Mehduru'd-dem*" olarak değerlendirmekteydi. Bu nedenle de I. Sultan Selim'i, I. Şah İsmail'e karşı savaşmasını öven ünlü kasidesini yazarak ona göndermiştir. Onun "*Tarih-i Âlem-ara-yı Emini*"[31] kitabı, taassuplu bakış açısına rağmen, oldukça değerli bilgiler içeren bir eserdir. Bu eser Akkoyunlu Sultan Yakub (883–896 / 1478–1490) dönemini ele almaktadır. Eserde Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın hâkimiyete gelmek için sarf ettikleri çabaları anlatılmaktadır. Müellif eserinde Şeyh Cüneyd ile Şeyh Haydar'ın Erdebil'deki Şeyh Safi tekkesinde müritleri ile birlikte yürüttükleri savaşlara genişçe yer verilmektedir. Kitap aynı zamanda Şeyh Haydar'ın çocukları olan Sultan-ali, İbrahim ve İsmail hakkında da birinci elden kaynak niteliğindedir. Eserin yegâne yazma nüshası *Paris Milli Kütüphanesi*'nde bulunmaktadır.[32] Eser, V. F. Minorsky tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiş ve John Woods tarafından yeniden gözden geçirilerek 1992 yılında Londra'da yayınlanmıştır.[33]

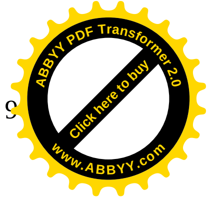
1.1.9. Hatifi (ö. h. 927–929 / 1520–1523)

Mevlana Abdullah Hatifi Harcerdi Horasani, ünlü şair "*Cami*"nin yeğenidir. O da birçok şair gibi, "*Nizami*"nin Hamse'sine nazire olarak "*Leyli ve Mecnun*" ve "*Şirin ve Hüsrev*" mesnevilerini yazmıştır. Hatifi, I. Şah İsmail döneminin başından olayları ele alan, Şehname tarzı ve ölçüsü ile "*Şah-name-yi Hazret-ı Şah İsmail*" adı

---

[30] Hasan Bey Rumlu, *Ahsenü't-tavarih*, (Bundan sonra: *Ahsenü't-tavarih*), Be tsh. Abdu'l-hüseyin Nevai, Tahran, İntişarat-ı Babek, h. ş. 1357.
[31] *Âlem-ara-yı Emini*, s. 15.
[32] *Zübdetü'l-asar*, s. 127.
[33] Fazlullah b. Ruzbihan Hunci İsfahani, *Tarih-i Âlem-ara-yı Emini*, ed. John E. Woods, (Bundan sonra: *Âlem-ara-yı Emini* Woods), trc. V. F. Minorsky, London: The Royal Asiatic Society, 1992.

altında bir mesneviyi yazmaya başlamış ise de bu eserini bitirememiştir.[34] O, bu eserinde Şah İsmail'in h. 919–920 / 1514–15 yılında Özbeklere karşı elde ettiği zaferini övmektedir. Bu zamanda dönemin iki büyük tarihçisi Mirhand ve Handemir de hayattaydı.[35]

1.1.10. Molla Muhammed Rafi' Vaiz Kazvini

Molla Muhammed Rafi' Vaiz Kazvini, Şah İsmail ile Şibek Han'ın savaşlarını içeren 670 beyitlik kısa bir "*Rezm-name*" yazmıştır.[36]

1.1.11. "Tarih-i Cihan-güşa-yı Hakan" ya "Tarih-i Şah İsmail"

Safevî devletinin ortaya çıkışı ve I. Şah İsmail'in hâkimiyeti dönemindeki olayları ayrıntılı ve mükemmel bir biçimde ele alan tarih eserleri içersinde söz konusu eser en başta gelenlerdendir. Bu değerli kitap I. Şah Tahmasb zamanında veya onun ölümünden sonra (h. 948–955 / 1541–1549), kaleme alınmıştır. Müellifi bilinmeyen bu eserde, h. 947 / 1540–41 yılından bahsedilirken söz konusu yılı yy.'ın en çok olaylar yaşanan bir yıl olarak değerlendirilmektedir. Kitapta geçen yegâne tarih de yukarıda verilen tarihtir. Kitabın yazarına ilişkin herhangi bir bilgiye ise rastlanılmamaktadır. Kitaptaki bir takım bilgilere dayanarak eserin yazılmasında müellif, İbn-i Bezzaz'ın "*Saffetü's-Safa*"sı, Handemir'in "*Habibü's-Siyer*"i ve "*Fütuhat-ı Şahi*"den[37] yararlanmışsa da söz konusu eserlerin adını vermemektedir. Eser oldukça değerli ve kapsayıcı olarak I. Şah İsmail dönemi tarihini canlı, sanatsal ve göz okşayıcı bir biçimde aktarmaktadır. Ne yazaık ki eserin Britanya

---

[34] *Habibü's-siyer*, s. 354-355; Muhammed Ali b. Muhammed Tahir Tebrizi Müderris, *Reyhanetü'l-Edeb fi Teracimü'l-ma'rufin bi'l-künye evi'l-lakab*, c. VI, (Bundan sonra: *Reyhanetü'l-Edeb*, c. VI.), Tebriz, Çap-hane-yi Şafak, s. 346-347; Sam Mirza Safevî, *Tuhfe-yi Sami, Müştemel ber Esami ve Asar-ı Karib-i Heft-sed Şair ez Şu'ara-yı Nam-dar ve Güm-nam*, (Bundan sonra: *Tuhfe-yi Sami*), Ba Tashih ve Mukabile-yi Ustad-ı Fakid Vahid Destgirdi, Zamime-yi Sal-ı Şanuzdehüm-i Armağan, Tahran, 1314, s. 95-97; Molla Abdu'n-nebi Fahru'z-zamani Kazvini, *Tezkire-yi Meyhane*, tsh. Ahmed Gülçin Ma'ani, Tahran, İkbal, 1363, s. 112-119.

[35] Josaphat Barbaro, M. Ambrosio Contarini, Caterinozeno, Giovan Maria Angolello, Vincentio D'Alessandri, *Sefer-nameha-yı Veniziyan der İran, Şeş Sefer-name, Sefer-nameha-yı Veniziyani ke der Zaman-ı Uzun Hasan Ak-Koyunlu be İran Amediend*, (Bundan sonra: *Şeş Sefer-name*), trc. Doktor Menuçehr Emiri, Şirket-i Sahami-yi İntişarat-i Harezmî, Tahran, Mihr h. ş. 1381, s. 215, d: 4.

[36] Zebihullah Safa, *Tarih-i Edebiyyat der İran*, c. V, (Bundan sonra: Zebihullah Safa), Tahran, Şirket-i Mu'ellifan ve Müterciman-ı İran, h. ş. Hurdad 1362, s. 583.

[37] İbrahim Emini, *Futuhat-ı Şahi*, Tahran Üniversitesi Merkezi kütüphanesi Nüshası, No: 1103.

Müzesi'ndeki nüshanın bazı sayfalarında kimi okunamayan yerler, silinmiş kısımlar bulunmaktadır. Ghulam Sarwar, "*History of Shah Ismail*" adlı eserinde aktardığına göre, "söz konusu nüsha Bicen (Bijen) adlı bir kişi tarafından istinsah edilmiştir".[38]

1.1.12. Âlem-ara-yı Şah İsmail

Bu, eserin yazarı, kaleme aldığı kitabın hiçbir yerinde kendini tanıtmamış ve tanınma imkânına da herhangi bir şans tanımamıştır. Müellif, "*I. Şah İsmail*"in özel hayatının perde arkasını açıklamakla eserine ayrıca bir önem kazandırmıştır. Kitabın içeriğinden de anlaşılan müellif, İran'ın kuzey veya kuzey batı kısmından olmalıdır. "*Âlem-ara-yı Safevî*"[39] adını taşıyan başka bir nüsha da içerik bakımından hemen hemen yukarıda adı geçen eser ile aynıdır. Eserin Cambridge Üniversitesi'ndeki nüsha No: Add 200'dur. Müellif eserini yazarken dönemin önemli eserlerinden "*Tarih-i Cihan-güşa-yı Hakan*" vb. önemli eserlerden yaralanmış fakat bu eserlerin adlarını vermemiştir.

1.1.13. Mevlana Muslihe'd-din Lari Ensari

Muslihe'd-din Lari, genel tarih konulu "*Miratü'l-Edvar ve Mikatu'l-Ahbar*" adlı eserin müellifi olarak ün kazanmıştır. Eserin önemli bir kısmını Osmanlı tarihi oluştursa da Safevî sülalesinin ilk dönemindeki olayları anlatması bakımından kayda değer bir kaynaktır.[40] Eserin nadir elyazması nüshalarından biri Britanya Müzesi No: Or. Add 7650'da bulunmaktadır. O, Fars eyaletinin Lar bölgesinde (Şiraz'ın güneyi) doğmuştur. O, I. Şah İsmail zamanında İran'ı terk etmek zorunda kalan Sünni âlimlerdendir. Muslihe'd-din, I Sultan Selim sarayında ikamet etmekteydi. O, I. Sultan Selim tarafından Diyarbakır bölgesinin merkezi Amid'e gönderilmiştir. Mevlana Mekke'ye yaptığı bir deniz yolculuğu sırasında geminin batması yüzünden yanında götürdüğü 400 ciltlik kütüphanesi dalgalarca yutulmuştu. Canını zor kurtaran Mevlana ise İstanbul'a dönmüştü. Mevlana Lari, Emir Gıyase'd-din Mansur

---

[38] Ghulam Sarwar, *History of Shah Ismail*, (Bundan sonra: Sarwar, *History of Shah Ismail*), Muslim University Press, 1939, Aligarh, s. 9-10.

[39] Anonim, *Âlem-ara-yı Safevî*, (Bundan sonra: *Âlem-ara-yı Safevî*), tsh. Yedullah Şükri, İntişarat-ı İttila'at, Tahran, 1363.

[40] Browne, *Tarih*, Yasemi, s. 83; Abdu'l-Hüseyin Zerrin-kub, *Tarih-i İran Ba'd ez İslam*, (Bundan sonra: Zerrin-kub), s. 30.

Şirazi'nin öğrencisiydi. Lari gezisinden kısa süre sonra Hindistan'a giderek, Türk-Gürkani padişahının Reisü'l-vüzera-yı Hümayun (Vezirler veziri) olarak atanmıştır. Mevlana en sonunda h. 980 / 1572–73 yılında Diyarbakır'a gelerek burada 90 yaşında hayata gözlerini yummuştu. Eserinin önemli bir kısmı Ak-koyunlu ve Kara-koyunlulara, son kısmı ise I. Şah İsmail'e ayrılmıştır.[41]

1.1.14. Hekime'd-din İdris b. Husame'd-din Ali Bidlisi (850–926 / 1446–1520)

I. Şah İsmail'in çağdaşı olan Bidlisi, Osmanlı sultanı I. Selim'in sarayında vakanüvislik yapmış ve birçok savaşa tanıklık etmiştir. Söylentilere göre o, I. Şah İsmail'in mezhebinin reddinde bir kitap yazmış ve Osmanlı hudutları içinde bulunan 25 Kürt kabilesini I. Şah İsmail'e karşı ayaklandırmıştır.[42] Mutaassıp bir Sünni olan Bidlisi kendisinin de belirttiği gibi I. Sultan Selim'i, I. Şah İsmail'e karşı çıkmaya teşvik etmiştir.[43] O, "*Selim-name ya Kitabu's-Suffanu'l-Osmaniyye fi Ahbaru'l-Kayasiretü'l-Osmaniyye*"[44] adlı eserin müellifidir. Oğlu Ebu'l-fazl Muhammed b. Hekime'd-din Edris'in söz konusu kitabın mukaddime bölümünde yazdığına göre, babası h. 926 / 1519–20'de ölmüştür. O (babası) söz konusu kitapta aktarılan olayları (birçoğuna tanıklık ederek) toplamıştır. Ebu'l-fazl da babasının yazı ve notlarını II Sultan Selim zamanında düzenleyerek h. 974 / 1566–67 yılında bitirmiştir.

Eserde I. Selim dönemi olayları şiir ve düzyazı biçiminde anlatılmıştır. Düzyazı kısımlarında anlatılan konular şiir kısımda özet olarak bir daha verilmektedir. Eserde kuru bir taassup egemen olmakla bir takım konular açısından önem arz etmektedir. O, bu kitabında Safevîler, Şiilik, I. Şah İsmail ve müritlerini ise "*Rafizi*" olarak suçlamaktadır. Eserde başka benzeri tarih kitaplarında pek bulunmayan, I. Sultan Selim ve I. Şah İsmail'in hâkimiyetleri konusunda önemli ve

---

[41] Yusuf Cemali, s. 33.

[42] Muhammed Arif Mütercim (Arif Erzurumi "İspanakçı"), *Tarih-i İnkılab-ı İslam Beyne'l-Hass ve'l-Amm*, (Bundan sonra: İspnakçı), Tahran Milli Kütüphanesi Nüshası, No: 1634, Tahran, h.k. 1307, v. 57-58.

[43] Doktor Hüseyin Mir Ca'feri, Münaza'at-ı Haydari ve Ni'mati der İran, (Bundan sonra: Münaza'at-ı Haydari ve Ni'mati), *Neşriyye-yi Daniş-kede-yi Edebiyat ve Ulum-ı İnsani-yi Daniş-gah-ı İsfahan*, Devre-yi Düvvüm, İsfahan Mihr ve İsfend, 1361.

[44] İdris Bidlisi, *Selim-name ya Kitabu's-Suffanu'l-Osmaniyye fi Ahbaru'l-Kayasiretü'l-Osmaniyye*, Britanya Yazma Nüshası, Numara: 248.

değerli bilgiler de yer almaktadır. Farsça yazılmış olan bu eser ile ilgili Hicabi Kırlangıç tarafından doktora tezi yapılmıştır. 2001 yılında tezinin inceleme ve çeviri kısmı yayınlanmıştır.[45] Eserde döneme ilişkin Anadolu'da gerçekleşen Safevî yanlısı başkaldırılar ve erken dönem Osmanlı-Safevî ilişkiler konusunda özgün bilgiler yer almaktadır.

I. Şah İsmail'in, bir elçi göndererek Bidlisi'yi İran'a çağırması üzerine, o, bunu kabul etmeyerek, Şii mezhebi ve Haydariyye (Şeyh Haydar'a mensup din anlayışı) reddi niteliğinde bir kitap yazmıştır. O ayrıca II. Bayezid'in emri üzerine sekiz Osmanlı padişahı döneminin olaylarını anlatan "*Heşt Behişt*" adlı bir tarih eserini de yazmıştır. Bidlisi bununla da yetinmeyerek, İran'a bağlı olan 25 Kürt kabilesini İran'dan ayırarak Osmanlı tebaası yapmıştır. O, Sultan Selim'i Şah İsmail'e karşı tahrik edenlerin başında gelenlerden olmuştur. Bidlisi, h. 926 / 1519–20'da İstanbul'da ölmüş ve Eyüp Ensari Türbesi'ne gömülmüştür. Serde II Bayezid'e değin sekiz Osmanlı sultanı dönemi tarihi ele alınmıştır.[46]

1.1.15. Koca Nişancı (Mustafa b. Celal)

Celal-zade Mustafa (ö. 975 / 1567) diye de bilinen Koca Nişancı, Osmanlı müelliflerinden idi. O, Sultan Selim ile Safevî savaşlarını konusunda değerli bilgiler içeren "*Ma'asir-i Selim Hani*" adlı eserin müellifidir.[47] Eser Kanuni döneminde yazılmıştır. Bu eser, diğer Selim-namelere göre daha geniştir. I. Selim'in (918–926 / 1512–1520) doğumuyla başlar ve hiçbir olayı atlamadan, onun ölümüyle sona erer. Müellifin söz konusu eseri, I. Selim devrinde Osmanlı-Safevî ilişkileri ve Çaldıran Savaşı hakkında birinci elden kaynak olup, değerli bilgiler içermektedir. Eser 1990'da Ahmet Uğur ve Mustafa Çuhadar tarafından hazırlanarak Ankara'da yayınlanmıştır.[48]

---

[45] İdris Bidlisi, *Selim Şah-nâme*, (Bundan sonra: Bidlisi, *Selim Şah-nâme*) haz. Dr. Hicabi Kırlangıç, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001.
[46] *Zübdetü'l-asar*, s. 427.
[47] Azizullah Bayat, s. 77.
[48] Mustafa Celal-zade, *Selim-nâme*, (Bundan sonra: Celal-zade, *Selim-nâme*), Hazrlayanlar: Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1990.

1.1.16. Kasimi

Timurlu ve Safevî döneminin şairlerinden olan Mirza Muhammed Kasım Günabadi (ö. h. 979 / 1571–72), Günabad'ın saygın seyit sülalelerindendir. O, iki ciltten oluşan bir Şehname yazmıştır. Şah-name'nin birinci cildinde, I. Şah İsmail'in fetihleri, ikinci cildinde ise, Şah Tahmasb döneminin olayları anlatılmıştır.[49]

1.1.17. Emir Mahmud Handemir

Emir Mahmud Handemir, "*Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb Safevî*" veya "*Zeyl-i Tarih-i Habibü's-Siyer*"[50] adlı eserin yazarıdır. Kitap tarihçi Handemir'in ünlü eseri "*Habibü's-siyer der Ahbar-ı Efrad-ı Beşer*"e zeyl olarak yazılmıştır. Eserde I. Şah İsmail ve I. Şah Tahmasb dönemlerinde gerçekleşmiş olayların tarihi aktarılmaktadır.

1.1.18. Emir Seyyid Yahya b. Abdu'l-latif el-Hüseyni Kazvini

Yahya Kazvini, h. 948 / 1541–42'de dünya, özellikle doğu ile İran tarihi ve başlangıçtan h. 948 / 1541–42 yılına değin dünya tarihini içeren, "*Lübbü't-tavarih*"[51] adlı eserin müellifidir. O eserini, I. Şah İsmail'in oğlu veliaht Ebu'l-feth Behram Mirza'ya sunmuştur. Eserin Latince bir çevirisi de mevcuttur. Söylendiği kadarıyla o, I. Şah Tahmasb'ın sıkı taassubu yüzünden hapse atılmış ve anlaşılan orada 77 yaşında iken h. 962 / 1554–55'de ölmüştür. Bu kitabının beşinci bölümü Kara-koyunlu ve rakibleri olan Ak-koyunlu boylarına ayrılmıştır. Söz konusu kitabın son iki fasılı - veya dördüncü kısmı – Safevî sülalesine hasredilmiştir. O, I. Şah İsmail'in yaptığı savaşların birçoğunda özellikle Mazenderan ve Kiyailerden Çilavi'nin ortadan kaldırılmasında yaşanan olaylara tanıklık etmiştir. Eser özet bilgiler sunsa da bunlar dönemle ilgili önemli bilgilerdir.[52]

---

[49] Zebihullah Safa, c. V, s. 715.

[50] Emir Mahmud Handemir, *Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb Safevî, Zeyl-i Tarih-i Habibü's-Siyer,* Be tsh. ve Tecdid-i: Doktor Muhammed Ali Cerrahi, Tahran, 1370.

[51] Emir Seyyid Yahya b. Abdu'l-latif el-Hüseyni Kazvini, *Lubbu't-tavarih*, Bombay h. 1314; Emir Seyyid Yahya b. Abdu'l-latif el-Hüseyni Kazvini, *Lubbu'tevarih*, (Bundan sonra: *Lubbu't-tevarih*) İntişarat-ı Bünyad ve Guya, Ofset, h. 1363.

[52] *Zübdetü'l-asar*, s. 337.

1.1.19. Ebü'l-Fazl A'llami

Farsça yazılmış olan "*Ayin-name-yi Ekberi*" adlı eserin yazarı Ebü'l-fazl bin Mübarek A'llami Naguri (h. 957–1011 / 1550–1603), eserinde tarih, bilim, edebiyat ve başka konuları ele almaktadır. Beş defterden oluşan bu eser üç cilt halinde basılmıştır. Eserin üçüncü cildinde çoğunluğu İranlılardan oluşan tanınmış kimi şahsiyetlerin hayat hikâyesine yer verilmiştir. Eserin I. ve III. ciltleri 1855'te Delhi (Delhi), tümü ise Lukno ve Kalküta'da basılmıştır.[53]

1.1.20. Sam Mirza

Şairlik ve şiirle de ilgilenen ve konu ile ilgili h. 957 / 1550–51 yılında, "*Tuhfe-yi Sami*" adını taşıyan bir tezkire yazan Sam Mirza, Safevî devletinin kurucusu olan Şah İsmail'in oğludur. Eser bir mukaddime ve 7 sahifa bölümünden oluşmakta, zamanın toplumsal yapısı ile ilgili olarak da değerli bilgiler sunmaktadır. "*Tuhfe-yi Sami*"[54], Ali-kuli Han Valih Dağıstani'nin, "*Riyazü'ş-Şuara*" ve Azer Beydili'nin "*Ateş-kede*"[55] ve Rıza-kuli Han Hidayet'in "*Mecmeu'l-Fusaha*" adlı tezkire eserleri için de temel başvuru eserlerden biri olmuştur.

1.1.21. Lutfi Paşa

Tevarih-i Al-i Osman. Adlı eserin yazarıdır. Lutfi Paşa I. Selim ve Kanunî Sultan Süleyman dönemlerinde yaşamış ve önemli devlet hizmetlerinde bulunmuştur. Bir ara ikinci vezirlik ve sadrazamlık vazifelerine kadar yükselmiştir. *Tevarih-i Al-i Osman*'da başlangıçtan h. 960 / 1552–53 yılına kadarki Osmanlı tarihini konu edinmiştir. XVI. yy.'ın başlarından h. 960 / 1552–53 tarihine kadar yaklaşık yarım asırlık dönem onun bizzat yaşadığı, gözlemlediği, görgü tanığı olduğu olayları

---

[53] Ahmed Gülçin, c. II, s. 437; Gulam-hüseyin Müsahib, *Dayiretü'l-maarif-i Farsi*, c. I, (Bundan sonra: Müsahib),Tahran, h. ş. 1345, s. 654.

[54] Sam Mirza Safevî, *Tuhfe-yi Sami*, *Müştemel ber Esami ve Asar-ı Karib-i Heft-sed Şair ez Şu'ara-yı Nam-dar ve Güm-nam*, (Bundan sonra: *Tuhfe-yi Sami*), Ba Teshih ve Mukabile-yi Ustad-ı Fakid Vahid Destgirdi, Zamime-yi Sal-ı Şanuzdehüm-i Armağan, Tahran, 1314.

[55] Lütf-ali Bey Azer Beydili, *Tezkire-yi Ateş-kede*, (Bundan sonra: *Ateş-kede*), Be İhtimam-ı: Sadat Nasırı, Tahran h. ş. 1336.

içermesinden dolayı birinci elden kaynak niteliği taşımaktadır. Eserde, I. Selim dönemindeki Osmanlı-İran ilişkileri konusunda önemli bilgiler bulunmaktadır.

1.1.22. Şah Tahmasb

Şah İsmail'in büyük oğlu, Tahmasb Mirza, 10 yaşından başlayarak 54 yıl İran tahtında oturmuştur. O kendi hayat hikâyesi, yaşadığı zamanı ve bilgilerini "*Tezkire-yi Şah Tahmasb*"[56] adlı eserinde yalın ve anlaşılır bir nesir dil ile kaleme almıştır. Görünüşte o bu eserini yazarken "*Babür-name*" tarzını temel almıştır. Söz konusu eserin "*Beyaz-ı Mükalime-yi Şah Tahmasb ba İlçiyan*" adını taşıyan bir başka versiyonunda İran sarayına sığınan, Şehzade Bayezid'i geri götürmeye gelen Osmanlı elçileri ile Şah Tahmasb arasındaki konuşmalar da bir araya getirilmiştir.[57] Bazı Tarihçilere göre o bu eserini Bayezid olayının sonlandığından sonra –22 Zilkade 969 / 24 Temmuz 1562– yazıya almıştır.[58]

1.1.23. Molla Ahmed Tetevi

İmamiye tarikatı tarihçilerinden olan Ahmed b. Nasrullah Dibli Tetevi1, Tete şehri kadısının oğludur. O, 22 yaşında iken hikmet ve tıp eğitimi almak için Hindistan'dan İran'a gitmiş ve bir süre de, I. Şah Tahmasb'ın sarayında bulunmuştur. h. 984 / 1576–77'de Şah Tahmasb'ın ölümü üzerine o tekrar Ekber Şah'ın sarayına dönmüş ve onun emri üzerine Ekber Şah'ın saray âlimleri tarafından yazılması daha önceleri başlatılmış olan "*Tarih-i Elfi*" adlı eserin devamının yazılması için görevlendirilmiştir. Tetevi'nin h. 996 / 1587–88'de Lahur'da öldürülmesi üzerine söz konusu eser tamamlanamadı. Ekber Şah bu eserin tamamlanması için komutanlarından Asef Han lakabi ile ünlü Mirza Kavamu'd-din Ca'fer Bey ve birkaç kişiyi daha görevlendirmiştir. Eserdeki ilk 35 yıllık olayların tarihi Nakib Han b.

---

[56] Şah Tahmasb, *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Be İhtimam-ı: Adu'ş-şekur, Berlin, h. 1343.; Şah Tahmasb, *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, (*Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi), tsh. Emrullah Saferi, Tahran, İntişarat-ı Şark, 1363.; Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire*, çev. Hicabi Kırlangıç, (*Şah Tahmasb*, *Tezkire*, Kırlangıç), İstanbul: Anka Yay., 2001.

[57] Browne, *Tarih*, Yasemi, s. 83; Pigolevskaya vb., *Tarih-i İran ez Devran-ı Bastan ta Payan-ı Sade-yi Hicdehüm*, c. I, Tecüme: Kerim Kişaverz, Tahran, h. ş. 1346, s. 492; Müsahib, c. I, s. 620.

[58] Menuçehr Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, (Bundan sonra: Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*), Tahran, Şirket-i Sehami-yi İntişar, Tahran, 1381, s. 626.

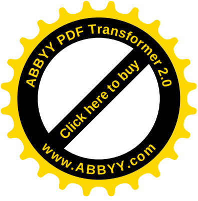
Abdü'l-latif Hüseyin tarafından yazılmıştır. Eserin yazılmasında katkısı olan bir diğer yazar da Abdu'l-kadir Bedauni'dir. O aynı zamanda h. 1000 / 1591–92 yılında söz konusu eseri kapsamlı bir biçimde gözden geçirerek eseri 2 cilt haline getirmiştir. "*Tarih-i Elfi*", Ahmed b. Ebü'l-feth Şerif İsfahani tarafından h. 1248 / 1832–33 yılında "*Ahsenü'l-Kısas ve Dafi'u'l-Gısas*" adı altında özetlenmiştir.[59]

1.1.24. Hur-şah b. Kubad el-Hüseyni

İran veya Irak'ta doğduğu sanılan Hur-şah ömrünün bir kısmını Hindistan'da geçirmiştir. O, Hindistan'da Ahmed Neger'de egemen olan Nizam Şah sultanlarının hizmetinde bulunmuş ve h. 953 / 1546–47'da Nizam Şah Behmen'in emri üzerine elçi olarak I. Şah Tahmasb'ın Kazvin'deki sarayına giderek 19 yıl süreyle (h. 971 / 1563–64 yılına dek) orada bulunmuştur. O, uzun süre I. Şah Tahmasb'ın sarayında bulunduğundan birçok tarihi olaylara görgü tanıklığı etmiş ve olaylarla ilgili bilgileri birinci el kaynaklardan edinmiştir. Hur-şah elçi görevi ile h. 952 / 1545–46 yılında I. Tahmasb hâkimiyetinin 22. yılında Rey şehrine gelmiştir. Bu eser müstensihin düştüğü nota göre h. 972 / 1564–65 yılında istinsah edilmiştir. Hur-şah Hindistan'a döndükten sonra h. 973 / 1565–66'da ölmüştür. İran'da bulunduğu sürede genel tarih tarzında "*Tarih-i İlçi-yi Nizam Şah*"[60] adında bir mukaddime ve 7 makaleden oluşan hacimli eserini yazıya almıştır. Bu eser Safevî ve Şia yanlısı bir tutum sergilemesine rağmen, ılımlı bir dil üslupta ele alınmıştır. Eserde Safevî sultanları özellikle I. Şah İsmail, I. Şah Tahmasb dönemleri konusunda değerli bilgiler bulunmaktadır. Eserde diğer herhangi bir kaynakta rastlanmayan oldukça fazla bilgi bulunmaktadır.[61] Eser Britanya Müzesi'ndeki nüsha No: Add. 125, Or. 153, Or. Add 231513 numaralarıyla kaydedilmiştir.

---

[59] Herman Ethe, *Tarih-i Edebiyat-ı Farsi*, trc. Doktor Rıza-zade Şafak, Bungah-ı Tercüme ve Neşr-i Kitab, Tahran, 1977, s. 283; Sadık Rıza-zade Şafak, *Tarih-i Edebiyat-ı İran, Bera-yı Debir-istanha*, (Bundan sonra: Rıza-zade Şafak), Vizaret-i Ferheng, Tahran, 1329, s. 56; Muhammed Mu'in, *Ferheng-i Mu'in (E'lam)*, c. VI, (Bundan sonra: Muhammed Mu'in), Tahran h. ş. 1342-1352, s. 1331.
[60] *Zübdetü'l-asar*, s. 116-117.
[61] Pigolevskaya vb., c. II, s. 493; Han-baba Muşar, *Fihrist-i Kitabha-yı Çapi-yi Farsi (Mü'ellifin-i Kütüb-i Çapi)*, c. VI, (Bundan sonra: Han-baba), Tahran h. ş. 1340-1344, s. 302.

1.1.25. Kadı Ahmed Muhammed el-Gaffari

Fakih, tarihçi, şair, yazar, usturlapçı ve Kazvin kadısı olan Ahmed Muhammed el-Gaffari'nin (h. 900–975 / 1495–1568) ailesi önce Save'de oturmuş, sonraları ise Kazvin'e yerleşmiştir. Ahmed Gaffari, "*el-Haviye'l-Sağir*" eserinin müellifi olan ünlü âlim Abdu'l-Gaffar Kazvini yani Kaşan Gaffarileri (ö. h. 665 / 1266–67) soyundandır. Onun soy kütüğü 40 kuşak öncesi Peygamber'in sahabelerinden olan Ebuzer Gaffari'ye dayanmaktaydı. Onun şair babası "*Visali*" mahlaslı Rey şehrinin kadısı idi ve h. 933 / 1526–27'de ölmüştür.[62]

Şiir divanı dışında, tarih konusunda da, "*Tarih-i Nigaristan*"[63] ve "*Tarih-i Cihan-ara*" adında iki eser de yazmıştır. O, her zaman Safevî şehzadeleri ve emirlerinin hizmetinde olmuştur. Onun "*Tarih-i Cihan-ara*", adlı eseri Fars dilinde ve Şah Tahmasb Safevî adına yazılmıştır. Onun bu eseri İran tarihini İslam'dan önce ve sonra olmak üzere h. 972 / 1564–65 yılına dek geçen sürede ele almaktadır. Eserin yazılışı h. 973 / 1565–66 yılından sonra I. Şah İsmail'in büyük oğlu I. Şah Tahmasb'ın hâkimiyeti döneminde son bulmuştur. Eserde özellikle İran'ın farklı bölgelerinin de tarihi konusunda değerli bilgiler bulunmaktadır. Eser 3 bölüme ayrılmaktadır. Eserin 3. bölümü Safevî tarihine ayrılmıştır. Söz konusu eserin dünyanın çeşitli kütüphanelerinde 10 nüshasının bulunduğu belirtilmiştir. Ahmed Muhammed el-Gaffari Hindistan'a yapmış olduğu bir gezi sırasında, Send eyaleti'nde h. 975 / 1568 yılında ölmüştür.[64]

1.1.26. Emir Mahmud Herevi

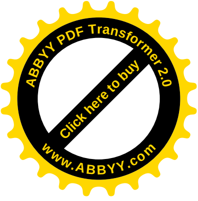
Emir Mahmud Herevi, "*Tarih-i Şah Tahmasb*" veya "*Zeyl-i Habib Esir*" kitaplarının müellifidir. O, Mir'in evlatlığıdır. O, bu eserinde, I. Şah Tahmasb

---

[62] Kadı Ahmed Gaffari, *Tarih-i Cihan-ara*, (Bundan sonra: Gaffari, *Tarih-i Cihan-ara*), İntişarat-ı Hafız, Tahran h. ş. 1344, Mukaddime: b, s. 270.

[63] Kadı Ahmed Gaffari, *Tarih-i Nigaristan*, (Bundan sonra: *Tarih-i Nigaristan*), Bi tsh. ve Mukaddime ve Tazyil: Murtaza Müderrissi Gilani, Kitab-furuşi-yi Hafız, Tahran.

[64] Mirza Muhammed Han Muhammed b. Abdu'l-vahhab Kazvini, *Yaddaştha-yı Kazvini*, c. II, Be Kuşiş-i: İrac Afşar, İntişarat-ı İlmi, Tahran, 1368/1949, s. 14; *Ateş-kede*, s. 228; Sa'id Nefisi, *Tarih-i Nazm ve Nesr der İran ve der Zeban-i Farsi*, c. I, (Bundan sonra: Nefisi),Kitab-furuşi-yi Fruruği, Tahran, 1984, s. 354; Rıza-zade Şafak, s. 606.

dönemi olaylarını yazmadan önce, kitabın mukaddime bölümünde Safevî şahları ecdadının hayat hikâyelerini aktarmaktadır. Bu eser birkaç yönden önem arz etmektedir:

I. Yazarın yaşadığı zamana ilişkin verdiği bilgiler en eski veriler olduğundan kendinden sonra İskender Bey Türkmen'in yazdığı "*Âlem-ara-yi Abbasi*" eseri ve başka tarih yazıcıları için kaynak oluşturmuştur. İskender Bey'in bu kitaptan aktardığı tarihsel bilgilerin kaynağını belirtmemesi de dikkati çeken bir husustur.

II. Zamanında yaşamış olan emir, sanatçı, edip ve ünlülerin yaşamına ilişkin sunduğu bilgiler söz konusu kimi kişilerin hayatındaki şüphe perdelerini kaldırabilecek türdendir.

III. Yazar aktardığı bilgilerin kaynağını belirtme konusunda oldukça titiz davranmıştır.[65]

1.1.27. Emin Ahmed Razi

Razi, h. X. / XV–XVI yy. ediplerindendir. Onun babası Şah Tahmasb'ın emri üzerine Rey şehrinin kelanterliğine atanmıştır. Emin Ahmed bu şehirde doğmuş, amcası oğlu Hace Kıyase'd-din'in yardımları ile Hindistan'a giderek Celale'd-din Ekber'in sarayında yerleşmiştir. O, burada, tarihsel ve coğrafi sınıflandırmayı da esas alarak "Heft İklim" adlı ünlü tezkeresini yazmıştır. Onun bu eserinde 1560 şair, edip ve sultanın genelde özet, bazen ise ayrıntılı olarak hayat hikâyeleri ele alınmıştır. Kitap 6 yıl üzerinde çalışıldıktan sonra h. 1002 / 1593–94 yılında bitmiştir. Bu eserin elyazması nüshaları İran'da bulunan Medrese-yi Şehid Mutahhari (Sipehsalar) kütüphanesinde ve Paris Milli Kütüphanesi'ndeki numara 357'de bulunmaktadır.[66]

---

[65] Ahmed Gülçin, c. II, s. 541-544; Azizullah Bayat, s. 9-10.

[66] Ahmed Gülçin, c. II, s. 410, 439; Browne, *Tarih,* Yasemi, s. 227; Edward Granwille Browne, *Ez Sa'di ta Cami, Tarih-i Edebi-yi İran-ı Asr-ı İstila-yı Moğol ve Tatar,* trc. Ali Asğar Hikmet, Çap-hane-yi Daniş-gah, Tahran, 1960, s. 746; Emin Ahmed Razi, *Heft İklim,* Ba tsh. ve Ta'likat-i Cevad Fazıl,

1.1.28. Hasan Bey Rumlu (ö. 985 / 1577–78)

Kızılbaş Rumlu boyunun ünlü emiri olan “Div Sultan Rumlu”nun torunudur. Çağının ünlü kültür adamı ve tarihçilerindendir. Ömrünün bir süresini Şah Tahmasb’ın yanında ve hizmetinde geçirmiştir. Şah Tahmasb’ın yapmış olduğu savaşların birçoğunda yanında yer almıştır. Şah Tahmasb’ın ölümünden sonra o “Muhammed Hudabende”nin hizmetine girmiştir. 12 ciltten oluşmuş olan fakat şimdilik 11. ve 12. ciltleri bilinen Farsça *“Ahsenü’t-Tevarih”* adlı ünlü eserin yazarıdır. Eserin dili sade ve yer yer şiirlerle süslenmiştir. Yazar eserinin yazımına I. Şah İsmail zamanından başlasa da eserini II. Şah İsmail adına sunmuştur. Eserdeki tarihi olaylar kronolojik olarak yıllara göre ayrıntılı bir biçimde verilmiştir. Her yıla ilişkin tarihi bilgilerin verilmesinden sonra aynı yıl içinde ölmüş olan fakih, âlim, şair ve siyaset adamlarının hayatlarına ilişkin ana çizgileriyle değerli bilgiler sunmaktadır. Kitabın 11. cildinde h. 807–899 / 1405–1494 yılları arasındaki olaylar anlatılmaktadır. 12. ciltte ise I. Şah İsmail (907–930 / 1501–1524), Şah Tahmasb (930–984 / 1524–1576), II. Şah İsmail (985–986 / 1577–1578) zamanlarındaki olaylar Sultan Mahammed Hudabende’nin tahta çıkışına kadar ele alınmıştır. Bu eserde aynı zamanda İran’ın değişik bölgelerinin tarihi, komşu ülkelerdeki Rum sultanları, Çağatay ve Özbek hanları ve oradaki çağdaşı olan ünlü âlim, vezir ve şairler hakkında bilgiler verilmektedir. Eserin yazılışı h. 985 / 1577–78 yılında sona ermiştir. Hasan Bey Rumlu zamanının ordu komutanlarından olduğundan yazdığı eserinde ordu ve savaşlarının tarihine oldukça duyarlı davranmıştır.[67] O, kitabının ilk sayfasında kendini Emir Hasan Rumlu’nun torunu olarak tanıtmakta ve eserini İsmail Mirza’ya ithaf ettiğini aktarmaktadır.

Kitab-furuşi-yi Ali Ekber İlmi; *Fihrist-i Kitab-hane-yi Medrese-yi Ali-yi Sipehsalar*, İbn Yusuf Şirazi Ziya’ed-din Hadaik, c. II, (Bundan sonra: *Sipehsalar*), Meclis-i Şura-yı Milli, Tahran, h. ş. 1316-1318, s. 412, 482; Atabay Bedri, *Fihrist-i Kitab-hane-yi Saltanati*, (Bundan sonra: Atabay), s. 261; Muhammed Taki Bahar (Melikü’ş-şuara), *Sebk-şinasi ya Tarih-i Tatavvur-i Nesr-i Farsi*, c. III, (Bundan sonra: Bahar), İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, 1991, s. 261; Rıza-zade Şafak, s. 606; Müsahib, c. I, s. 61.

[67] Hasan-ı Rumi, *Ahsenü’t-tavarih*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2006; Atabay, s. 261; Browne, *Ez Sa’di*, s. 746; Bahar, c. III, s. 261; Rıza-zade Şafak, s. 606; Ahmed Gülçin, c. II, s. 439; Müsahib, *c. I, s.* 61; *Sipehsalar*, c. II, s. 412.

Yazımı bittiği sırada "*Ahsenü't-tevârîh*" 12 cildi buluyormuş. Ancak bazılarına göre ise eserin tümü 10 cilt imiş. Ancak bu eserin çok az bir kısmı, yani son iki cildi günümüze ulaşmıştır (h. 900–985 / 1494–1578 yılları arasındaki olayları içeren kısımlar).[68] Başta İskender Bey Münşi olmak üzere daha sonraki birçok Safevî dönemi tarihçileri için *Ahsenü't-tevârîh* eserini kaynak olarak kullanmıştır. Eserin elyazması nüshaları İran, Azerbaycan[69], Türkiye, Rusya[70], Hindistan vb. ülkelerdeki kütüphanelerde bulunmaktadır. Eserin Gîlân, Mazendaran ve Talış'a ait olan kısmı B. Dorn tarafından 1858'de yayınlanmıştır. C. N. Seddon, bu eserin çeşitli nüshaları üzerinde çalışarak söz konusu son iki cildini *A Chronicle of the early Safavîs Being the Ahsanu't-tawârîkh of Hasan-i Rûmlû* adıyla İngilizce'ye çevirerek 1931'de yayınlamıştır.[71] İranlı tarihçi Abdülhüseyin Nevaî de Nuruosmaniye Kütüphanesinde ve İran Meclisi Kütüphanesinde bulunan yazma nüshalarıyla C. N. Seddon yayınlarını esas alarak 1980 yılında eserin yeni bir yayını yapmıştır.[72] Söz konusu yayın Cevat Cevan tarafından Türkçe'ye çevrilerek 2004'te Ardınç Yayınları'ndan Türkiye'de yayınlanmıştı.[73]

1.1.29. Behişti Meşkuki

Mevlana Behişti Meşkuki, III. Sultan Murad (h. 982–1003 / 1574–1595) ile Sultan Muhammed Hudabende'nin savaşlarını ele alan ve Osmanlı komutanı Sinan Paşa'ya medhdiye olarak bir eser yazmıştır.[74]

1.1.30. Şerefe'd-Din Bitlisi (Şeref Han)

Bitlis'in Ruzeki aşiretinden olan Bitlisi'nin ecdadı Osmanlıların baskısı yüzünden İran'a göç ederek I. Şah Tahmasb'a sığınmışlardır. Bitlisi eğitimini

---

68 *Zübdetü'l-asar*, s. 5-6.
69 Azerbaycan Bilimler Akademisi Yazma Eserleri Enstitüsü'nün Kütüphanesi, No: B–1696/11455.
70 St. Petersburg Devlet Kütüphanesi (Rusya), No: 287.
71 Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-tevarih*, c. XII, (Bundan sonra: *Ahsenü't-tevarih*, Seddon), tsh. Charles Norman Seddon, Kitab-hane-yi Sadr, Tahran, 1342, s. 26.
72 Hasan Bey Rumlu, *Ahsenü't-tavarih*, (Bundan sonra: *Ahsenü't-tavarih*), Be tsh. Abdu'l-hüseyin Nevai, Tahran, İntişarat-ı Babek, h. ş. 1357.
73 Hasan Rumlu, *Şah İsmail Tarihi (Ahsenü't-tevârih)*, (Bundan sonra: *Şah İsmail Tarihi*), çev. Cevat Cevan, Ankara, Ardıç Yay., 2004.
74 Azizullah Bayat, s. 58.

Tahmasb sarayında tamamladı. O, II. Şah İsmail zamanında Nahçıvan ve Şirvan "Emirü'l-ümera"lığına getirilmiştir. Osmanlıların h. 986 / 1578–79'da söz konusu bölgelere saldırıları sonucunda Hüsrev Paşa'nın birlikleri Safevîleri yenince, o Osmanlı birlikleri tarafına geçmiş ve İstanbul sarayında hizmete alınmıştır. Buna karşılık ona Bitlis yeniden tahsis edilmiştir. O, h. 1005 / 1596–97'de oğlu Şemse'd-din'in hayrına işinden ayrılarak Kürtlerin tarihini içeren Farsça "*Şeref-name*"[75] adlı eserini yazmıştır. Onun bu eseri mukaddime, 4 sahife ve 1 hatime bölümlerinden oluşmaktadır. Eserin hatime bölümünde çağdaşı olan Osmanlı, İran ve Turan padişahlarının tarihi verilmektedir. Onun bu kitabında söz konusu yy.'ın olayları daha ayrıntılı bir biçimde verilmiştir. O, eserini yazarken birçok tarihi belgeye göndermelerde bulunmuştur. Özellikle onun İran'ın iç işleriyle ile ilgili verdiği bilgileri başka herhangi bir kaynakta bulamamaktayız. Eser birçok dilin yanında Türkçe'ye de çevrilmiştir.[76]

1.1.31. İbrahim Paşa

Osmanlı tebaası olan İbrahim Paşa, Süleyman'ın tahta çıkışından IV. Sultan Murad'ın ölümüne dek geçen sürede Osmanlı Sülalesinin tarihi olaylarını ele alan "*Tarih-i Peçevi*" adlı eserin müellifidir.[77]

1.1.32. Kara Çelebi

Kara Çelebi, Osmanlı sultanı Süleyman'ın hâkimiyeti dönemi olaylarını anlatan "*Süleyman-name*" adlı eser müellifidir.[78]

---

[75] Şeref Han Emir Şeref Bidlisi, *Şeref-name, Tarih-i Mufassal-ı Kürdistan*, c. I-II, (Bundan sonra: *Şeref-name*), Ba Mukaddime ve Ta'likat ve Feharis bi KÂlem-i Muhammed Abbasi, Müessise-yi Matbu'ati-yi İlmi, Tahran, 1343; Şerefe'd-din Bitlisi, *Şeref-name*, c. I-II, Ya. Velyamişov, Jirnov, SPb. 1860-1862; Şerefe'd-din Bitlisi, *Şeref-name*, c. I-II cilt, haz. Yahya Hişab, Daru'l-ihya'u'l-kutub-ı Arabiyye; Şerefe'd-din Bitlisi, *Şeref-name, Kürt Tarihi*, çev. Mehmet Emin Bozarslan, Ant Yay., İstanbul, 1971.; Şerefe'd-din Bitlisi, *Şeref-name, Osmanlı-İran Tarihi*, çev. Mehmet Emin Bozarslan, Ant Yay., İstanbul, 1971.

[76] Pigolevskaya vb., c. II, s. 496; Müsahib, c. II, s. 1465.

[77] İbrahim, Peçevi (Peçuylu İbrahim), *Tarih-i Peçevi*, c. I-II, (Bundan sonra: *Tarih-i Peçevi*), Matba'a-yı Amire, İstanbul, h. k. 1283.

[78] Azizullah Bayat, s. 77.

1.1.33. Budak Kazvini

II. Şah İsmail'in saray tarihçilerinden olan Budak, genel tarih özellikli "*Cevahirü'l-Ahbar*"[79] adlı eserin yazarıdır. Kitabın yazılışı h. 984 / 1576–77'de tamamlanmıştır. Eserin son iki bölümünde iki Safevî padişahı dönemindeki tarihi olaylar ele alınmıştır.[80]

1.1.34. Selaniki

Selaniki, Süleyman'ın hükümeti dönemini de içeren ve h. 1000 / 1591– 92 yılına dek olan sürede baş vermiş olan olayları "*Tarih-i Selaniki*" adlı eserinde kaleme almıştır.[81]

1.1.35. Mahmud b. Hidayetullah El-Natanzi

Natanzi'nin hayatına ilişkin fazla bilgiye sahip değiliz. O, h. 988 / 1580–81 yılında Safevî tarihi konusunda iki ciltten oluşan "*Nükavetü'l-Asar fi Zikrü'l-Ahyar*" adlı eserin yazarıdır. Eserin birinci cildinde Şah Tahmasb, II. Şah İsmail, Şah Muhammed Hudabende ve I Şah Abbas'ın tahta çıkışına dek olan süreçteki olaylar ele almaktadır. İkinci ciltte ise, Şah Abbas'ın ilk 10 yıllık şahlık döneminin olayları verilmektedir. Kitap kronolojik sıraya göre olayları anlatmakta ve h. 1007 / 1598–99 yılına dek yaşanan olayların anlatımıyla sona ermektedir.[82]

1.1.36. Sadık Bey

I. Şah Abbas döneminin ünlü ressam ve şairlerinden olan, Sadık Bey Afşar, şiirde "*Sadıki*" mahlasını kullanıyordu. Sadıki, II. Şah Abbas zamanında saltanat kütüphanesi üyeliği, "Şah Muhammed Hudabende" döneminde ise Sadıki Kitab-dar

---

[79] Budak Münşi Kazvini, *Cevahirü'l-ahbar*, Bahş-ı Tarih-i İran der Kara-koyunlu ta Sal-ı 984, (Bundan sonra: *Cevahirü'l-ahbar*), tsh. ve Ta'likat: Muhsin Behram-nejad, Merkez-i Neşr-i Miras-ı Mektub, Tahran, 1378/2000.
[80] Nefisi, c. I, s. 357.
[81] Mustafa Efendi Selaniki, *Tarih-i Selaniki*, c. I-II, haz. Mehmet İpşirli, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1989.
[82] Mahmud b. Hidayetullah Natanzi Efveşteyi, *Nükavetü'l-Asar fi Zikrü'l-Ahyar der Tarih-i Safevîye*, (Bundan sonra: *Nükavetü'l-Asar*), Be İhtimam-ı: İhsan İşraki, Şirket-i İntişarat-ı İlmi ve Ferhenfi, Tahran, 1373.

adı ile bu kütüphanenin başkanlığına getirildi. O, I. Şah Abbas"ın hâkimiyet döneminin başlarına değin bu makamında kaldıysa da şahın emri ile emekliye ayrıldı. Onun maaşı emekliliğinden sonra da devam etmiştir. "*Ceng-name*" ya "*Fütuhat-ı Şah Abbas-ı Namdar*" ve "*Tezkire-yi Mecmeü'l-Havas*", onun yazdığı eserlerdendir. O, "*Tezkire-yi Mecmeü'l-Havas*" adlı eserini Çağatay Türkçesi ile yazmış, eserde dönemin şairlerinin hayatını da ele almaktadır.[83]

1.1.37. Muhammed Tahir Sebzevari

Hindistan'da Ekber Şahın saray asilzadelerinden Hace İ'made'd-Din Hasan oğlu Muhammed Tahir Sebzevari, h. 981 / 1573–74 yılında Hindistan'ın bir bölgesinin yöneticiliğine getirilmiştir. h. 1013 / 1604–5'te Ekber onu Agra ve Burhanpur'a gönderdi. O, h. 1015 / 1606–7'de, daha sonra Şah Sultan adıyla tahta çıkan Sultan Hürrem ile birlikte Agra'den Lahur'daki Cihangir sarayına gitmek için yola çıktılar. Bundan sonra ise Muhammed Tahir Sebzevari hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. O eski dönemlerden başlayarak h. 1014 / 1605–6 yılına de olan olayları içeren genel tarih konulu "*Ravzetü'l-Tahirin*" adlı eserin yazarıdır. Bu kitapta Safevî tarihine ilişkin değerli ve yararlı bilgiler yer almaktadır.[84]

1.1.38. Firidun Ahmed Bey (ö. 991 / 1583)

Firidun Ahmed Bey, *Münşeâtü's-selâtin* adlı eserin müellifidir. Eserin yazılışının bitim tarihi 982 / 1574'dir. Eserde Osmanlı padişahlarından III. Murad dönemine (982–1003 / 1574–1595) değin hükümdarlar arası mektupları bir araya getirmiştir. Eser ilk defa 1264 / 1848'de İstanbul'da Matbaa-ı Âmire'de iki cilt hâlinde yayınlanmıştır. İkinci kez 1274–1275 / 1858–1859'da yayınlanmıştır.[85]

1.1.39. İbn Kemal (873–940 / 1468–1534)

Kemal Paşa, II. Bayezid, I. Sultan Selim ve Sultan Süleyman'ın çağdaşı olmuş

---

[83] *Zübdetü'l-asar*, s. 145.
[84] Nefisi, c. I, s. 357.
[85] Firidun Bey, *Münşa'atu's-selatin*, c. I-II, (Bundan sonra: *Münşa'atu's-selatin*), Daru't-taba'ati'l-amire, İstanbul, Ahır-ı Cemaziyülahır h.k. 1264 (c. I), 1274-1275 (c. II).

ve devlet hizmetinde bulunmuştur. Osmanlı sülalesinin tarihine ilişkin on defterden (ciltten) "*Tevarih-i Al-i Osman*" adlı bir eseri bulunmaktadır.[86] O, II. Bayezid'in özel isteği doğrultusunda yazmağa başladığı kitabın her bir defterini bir Osmanlı padişahına tahsis etmiştir. Eserin VIII. Defteri'nde II. Bâyezîd devrinin olayları anlatılmaktadır. VIII. Defter'in transkripsiyon metni, Prof. Dr. Ahmet Uğur tarafından yayına hazırlanmış ve Türk Tarih Kurumu tarafından 1997'de basılmıştır.[87] Eser, Osmanlı Devleti'ne komşu olan devletlerin tarihi için de çok önemli bir kaynak olup, özellikle, Şah İsmail'in ortaya çıkışı ve erken devir faaliyetleri hakkında değerli bilgileri ihtiva etmektedir.

1.1.40. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde de Safevî tarihini ilgilendiren Osmanlı-Safevî siyasi ilişkilerine, Anadolu'daki Safevîlerin propagandası ve Kızılbaş isyanları gibi konulara ışık tutabilecek arşiv belgeleri mevcuttur.[88]

1.1.41. Tarih-i Kızılbaşan

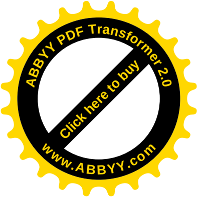
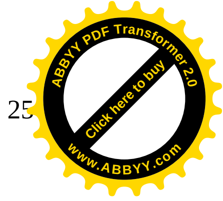
Kızılbaşlara ilişkin şimdiye değin XI. / XVII. yy.'dan sonra yazılmış olan değişik tarih kitaplarında dağınık bilgilere değinilmiş, ancak onları bağımsız olarak ele alan seyrekçe bir risale veya kitaba rastlanılmaktadır. Anonim "*Tarih-i Kızılbaşan*" eserinde Kızılbaş boyları, ilgili emirleri ve her birinin zamanında gerçekleşen önemli olaylara ilişkin kısa tarihsel bilgiler verilmiştir. Kitap hacmi sayfa bakımından az olsa da içerdiği bilgiler ve konulara ilişkin kapsayıcı ve yararlı bir düzeydedir. Eserin yazarı, kitabın hiçbir yerinde kendi adını çekmemesine rağmen eserin sonlarında "…bu hakirin Esehhü't-tervarih'inde de belirtildiği gibi …" demektedir. Yapılan araştırmalara karşın bu güne değin müellif ve diğer eseri olan "Esehhü't-tervarih" konusunda herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

---

[86] Azizullah Bayat, s. 77.

[87] İbn Kemal, *Tevârîh-i Âl-i Osmân: VIII. Defter (Transkripsiyon)*, haz. Prof. Dr. Ahmet Uğur, TTK, Ankara, 1997.

[88] Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, (Bundan sonra: TA), No: 1021, 2829, 3147, 5035, 5451, 5460, 5469/2, 5822/2, 5960, 6401, 6627/2, 12077.

“Tarih-i Kızılbaşan” aşağıdaki nedenlere göre kesin olarak h. XI. / XVII. yy.’ın birinci yarısında yazılmıştır:

1. Müellif, eserin bir yerinde şöyle demektedir: “…1007 / 1598–1599 yılında yüce hazretleri I. Şah Abbas Horasan’ı Özbeklerden kurtardığında Hüseyin Sultan Afşar’ın tiyulu[89] olan Ferah ve İsfiraz hükümeti …”[90]

2. Nüshanın istinsah tarihi 1013 / 1604–5’tir. Böylece kitabın telifi 1007 / 1598/ XVII. 99’dan sonra ve 1013 / 1604–5’ten önce olmalıdır.

3. Müellif eserinin bir diğer yerinde ise şöyle yazmaktadır: “Onun (Ferhad Han’ın) kardeşi Zü’l-fikar Han şimdi büyük hanlardan biridir. … Şimdi ise Erdebil daru’l-irşadı eyaleti ona emanet edilmiştir.”[91]

Bu Zü’l-fikar Han, Sa’dlu boyundandır. Bir rivayete göre Şah Abbas’ın tahta çıkışının beşinci yılında –h. 1001 / 1592–93 yılı- Erdebil hükümetine getirilmiştir. Söz konusu şahın saltanatının 24. yılında –h. 1020 / 1611–12 yılı- onun emri ile öldürülmüştür. Diğer bir bilgiye göre ise h. 1000 yılından başlayarak Azerbaycan emirü’l-ümeralığına atanmış ve onun hükümet yeri Erdebil şehri idi. Onun öldürülmesi 1018 / 1609–10 yılında gerçekleşmiştir.[92] Yukarıdaki kanıtlar ve kitabın satır aralarında geçen diğer delillere dayanarak söz konusu eserin yazılış tarihini h. 1007 / 1598–99 ile 1013 / 1604–5 yılları arasında tahmin edebiliriz.

Kitabın bircik nüshası Melik Milli Kütüphanesi’nde bulunmaktadır. Kitabın

---

[89] Tiyul: maaş karşılığında bir bölgenin veya arazinin vergisinin o şahsa tahsis edilmesi. Türkçede ıkta temrinin karşılığıdır.

[90] *Tarih-i Kızılbaşan*, Bi İhtimam: Mir Haşim Müheddis, (Bundan sonra: *Tarih-i Kızılbaşan*), İntişarat-ı Behnam, Tahran, Hurdad h. ş. 1361, s. 55.; *Qızılbaşların Tarixi (Tarix-i Qızılbaşan)*, (Bundan sonra: *Qızılbaşların Tarixi*), çev. M. E. Muhammedi, Azerbaycan Neşriyyatı, Bakı, 1993, s. 35.

[91] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 39.; *Qızılbaşların Tarixi*, s. 25.

[92] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 5, n. 3.

yazılış tarih belirtildiği gibi h. 1013 / 1604–5'dir. Eserin yazıldığı hat türü ise güzel nesteliktir. Yazmanın varak sayısı 155, her sayfadaki satır sayısı ise 9'dur. Söz konusu nüsha çok güzel ve okunaklı bir hat ile yazılmıştır. Yanlış ve hataların azlığını nüshanın bir ayrıcalığı sayabiliriz. Yazar kitabını hiçbir emir ve iktidar sahibine sunmasa da yalnızca bir yerde -kitabın başlarında- birkaç satırda Şah İsmail'i yüceltmiştir. "Tarih-i Kızılbaşan" 1982'de Tahran'da ilk kez Mir Haşım Müheddis[93], Türkçe çevirisi ise Bakü'de 1993'te[94] M. E. Muhammedi tarafından yayınlanmıştır.

1.1.42. Firişte

"Firişte" lakabıyla ünlü Mahmud Kasim b. Ğulam-ali Hindu-şah Ester-abadi, genel tarih ve Hindistan'ın daha ayrıntılı bir tarihini içeren "*Tarih-i Firişte*"[95] adlı eserin yazarıdır. O eserini Murtaza Nizam Şahın adına yazsa da, onun h. 996 / 1587–88'de ölümünden sonra, Dilaver Han'ın daveti üzere Kanpur'a gitmiş eserini de Adil-şah'ın adına, "Gülşen-i İbrahimi" olarak adlandırmıştır. Eserin yazılışının bitimi h. 1015 / 1606–7 yılıdır. Söz konusu kitabın bir diğer biraz farklı versiyonu "*Tarih-i Nevres-name*" adı altında h. 1018 / 1609–10 yılında kaleme alınmıştır.[96]

1.1.43. Mirza Muhammed Sadık

Mirza Muhammed Sadık b. Muhammed Salih Zübeyri İsfahani Azadeni, "*Tazkire-yi Nasr-abadi*" eseri yazarının amcasıdır. O aslında "Şah Cihan" sarayının vakanüvisi idi. O, 4 ciltten oluşan Farsça "*Subh-i Sadık*" adlı eserin müellifidir. Söz konusu eserde Safevî sülalesi ile Hint Moğol sarayı arasındaki ilişkiler konusunda da değerli bilgiler bulunmaktır. Kitabın yazılışı h. 1041 / 1631–32 yılında başlamış, h.

---

[93] *Tarih-i Kızılbaşan*, Bi İhtimam: Mir Haşim Müheddis, (Bundan sonra: *Tarih-i Kızılbaşan*), İntişarat-ı Behnam, Tahran, Hurdad h. ş. 1361.
[94] *Qızılbaşların Tarixi (Tarix-i Qızılbaşan)*, çev. M. E. Muhammedi, Azerbaycan Neşriyyatı, Bakı, 1993.
[95] Muhammed Kasım Firişte, *Tarih-i Firişte*, c. I-II, (Bundan sonra: *Tarih-i Firişte*), Kitab-hane-yi Müessise-yi Mutali'at-ı Ulum-ı İnsani ve Pejuheşha-yı Ferhengi, No: 1211/F7-461-DSR.
[96] Han-baba, c. II, s. 1313.

1048 / 1638–39 yılında ise sona ermiştir.[97]

1.1.44. Yağma

Yağma, III. Sultan Murad'ın hâkimiyeti ve ondan sonraki fıtrat dönemindeki olayları içeren bir eserin müellifidir.[98] Eserde Safevîlere ilişkin bilgiler bulunmaktadır.

1.1.45. İskender Bey Münşi Türkman (h. 968–1043 / 1560–1634)

Ünlü Safevî tarihçisi İskender Bey ilk önce matematik tahsili almış ve muhasebe işlerinde çalışmıştır. Onun ceddi Emir Han Rumlu, I. Şah İsmail ve I. Şah Tahmasb sarayında münşilik yapmıştır. O daha sonralar inşa ve siyasi mektuplar yazma konusunda da eğitim almıştır. O, ilk önce şahlık muhafızlığına alınmış, h. 1001 / 1592–93 yılında ise Şah Abbas sarayında münşi görevinde çalışmış ve şahın güvenini kazanmıştır. Devlet belgeleri arşivi İskender Bey'in ulaşımında bulunduğundan ve onun söz konusu dönemin olaylarının görgü tanığı olmasından dolayı, o, h. 1038 / 1628–29 yılında III cilt, bir mukaddime ve iki bölümden oluşan, Şah Abbas döneminin olaylarını içeren "*Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*"[99] adlı eserini kolaylıkla yazmasına sebep olmuştur.[100] Bu eser bir mukaddime, 2 sahife ve bir de hatime bölümünden oluşmaktadır. J. R. Walsh'a göre "*Tarif-i Âlemara-yı Abbasi*" eseri, İslam dünyasının en büyük tarihi eserlerinden biridir.

Mukaddime'de o, diğer kaynaklar ve Hasan Rumlu'nun "*Ahsenü't-Tavarih*" adlı eserinden edindiği bilgileri bir araya getirmiştir. Bu bölümde, Safevîlerin ilk sultanları dönemindeki İran tarihi, h. 978 / 1570–71 yılına değin ele alınmıştır. Mukaddime'de Safevîlerin kökeninden bahsettikten sonra I. Şah İsmail, I. Tahmasib, II. Şah İsmail ve Muhammed Hudâbende (986–995 / 1578–1587) devirlerini hülasa

---

[97] Han-baba, c. II, s. 1313; Müsahib, c. I, s. 597.
[98] Azizullah Bayat, s. 77.
[99] İskender Bey Türkman, *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I-II, (Bundan sonra: *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*), Zir-i Nazar Ba Tanzim-i Fihristha ve Mukaddime-yi: İrec Afşar, Müessise-yi İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, 1382.
[100] Tahsin Yazıcı, "İskender Bey Münşî", *İAD*, c. XXII, İstanbul, 2000, s. 563.

eden müellif eserin I. sahifesi bölümünde, yazar, h. 979–996 / 1571–1588 yılları arasında, yani I. Şah Abbas'ın doğumundan, tahta çıkışına dek olan süredeki, İran tarihini, ayrıntılı bir biçimde vermektedir. II. sahife ise, başlıca olarak iki alt bölüme ayrılmaktadır. Bunlardan "maksad" denilen ilk kısmında I. Şah Abbas'ın tahta çıkışından sonraki ilk 30 yılın tarihi (h. 996–1025 / 1587–1616), ikinci bölümü (maksadda) ise h. 1025 / 1616–17 yılı ile I. Şah Abbas'ın ölüm tarihi, h. 1039 / 1629–30 yılları arasındaki tarihin anlatımından oluşmaktadır.

O, kendinden önceki tarih yazıcıları gibi, askeri olayların anlatımına daha fazla önem vermiştir. Eserde zamanın tanınmış isimleri, vergi çeşitleri, mülkiyet türleri, göçebe boylar ve boy beyleri hakkında ayrıntılı bilgiler sunulmaktadır. Bu nedenle de eser birçok konuda önemli ve değerli bir kaynak konumundadır. Eser yazarın kendi zamanında bile ilgi odağı olmuş, yazarın kendisine eserine zeyl yazması için öneride bulunmasına sebep olmuştur. İskender Bey çalışmasını sürdürmüş ve Sam Mirza (Şah Safi)'nin ilk 5 yıllık hükümranlığı dönemine değin olan süreyi yazmışsa da h. 1043 / 1633–34 yılına rastlayan ölümü nedeniyle tamamlayamamıştır. "*Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*" tam olarak h. 1313 / 1895–96'da, daha sonra ise h. ş. 1334–1335 / 1956–1957 yılında Tahran'da basılmıştır.[101] İskender Bey, bu eserini h. 1025 / 1616–17 yılında, I. Şah Abbas adına yazmıştır. "*Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*"ye Muhammed Hüseyin b. Kerem Ali İsfahani tarafından bir tekmile (*Tekmile-yi Âlem-ara*) de yazılmıştır. Bu tekmilenin elyazması nüshası Britanya Müzesi'nde numara Add. 7654'te bulunmaktadır. "*Tekmile-yi Âlem-ara-yı Abbasi*"de, Übeydullah Han Özbek'in dilinden, I. Şah İsmail ile I. Şah Tahmasb'ın İmami Şii ve seyit olduğu tekzip edilmiştir.[102]

Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi, Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın (ö. 1143 / 1730) sadrazamlığı devrinde teşkil edilen tercüme heyeti tarafından Osmanlı

---

[101] İskender Bey Türkman, *Tarih-i Alam-ara-yı Abbasi*, c. I-II (Bundan sonra: *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi)*, Zir-i Nazar Ba Tanzim-i Fihristha ve Mukaddime-yi: İrec Afşar, Müessese-yi İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1382; Bahar, c. III, s. 287-288; Pigolevskaya vb., c. II, s. 531-533; Browne, *Tarih*, Yasemi, s. 79, 87, 294; Rıza-zade Şafak, s. 375; Muhammed Mu'in, c. V, s. 145.
[102] Yusuf Cemali, s. 38-40.

Türkçesi'ne tercüme edilmiştir. Bu tercümenin İstanbul Topkapı Sarayı Kütüphanesi[103], Nuruosmaniye Kütüphanesi[104] ve İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda[105] çeşitli nüshaları vardır. Eserin Rusya'da[106], Azerbaycan'da[107] ve Türkiye'nin Süleymaniye Kütüphanesi'nde[108] birkaç eski yazma nüshası muhafaza edilmektedir. Eserin taşbasmasından başka İrec Afşar'ın neşre hazırladığı baskısı h. ş. 1335 / 1955–56'da yayınlanmıştır. Ayrıca R. M. Savory bu eseri *History of Shah Abbas The Great* (Boulder 1979) adıyla İngilizce'ye tercüme etmiştir.

1.1.46. Molla Celale'd-din Muhammed Müneccim Yezdi

Mevlana Celale'd-din Muhammed Müneccim Yezdi, I. Şah Abbas'ın özel müneccimi idi. Şah Abbas'ın ona olan ilgi ve güveni sayesinde kimilerine göre o, bazı saray entrikalarına da katılmıştır. O, h. 979–1020 / 1588–1612 yılları arsındaki olayları içeren "*Tarih-i Abbasi*" veya "*Ruz-name-yi Mevla Celal*" adlı eserin yazarıdır.[109] Eserde, II Şah İsmail ve Sultan Muhammed Hudabende zamanına ilişkin değerli bilgiler sunulmaktadır.

1.1.47. Nizam Siyaki

Nizam Siyaki, I. Şah Abbas dönemi tarihçilerindendir. O, h. 1007 / 1598–99 yılında "*Futuhat-ı Hümayun*" adlı eserini yazmıştır. Söz konusu eser Şah Abbas'ın ilk 12 yıllık şahlık dönemindeki olayların anlatımını içermektedir. Görünürde eserin tam olarak herhangi bir nüshası bulunmamaktadır.[110]

---

103 Revan Köşkü, N0: 1426.
104 Nuruosmaniye Kütüphanesi, No: 3144.
105 M. Cevdet Yazmaları, No: O.000057.
106 Ayrıntılı bilgi için bkz. Akimuşkin vb., *Rukopisi*, I, s. 95.
107 Eserin Azerbaycan Bilimler Akademisi Yazma Eserleri Enstitüsü Kütüphanesi'nde iki nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Elyazmalar Katalogu*, c. I, s. 23-25.
108 Esad Efendi Bölümü, No: 2088.
109 Molla Celale'd-din Müneccim, *Tarih-i Abbasi ya Ruz-name-yi Molla Celal, Şamil-i Vakayi'-i Derbar-ı Şah Abbas-ı Safevî*, (Bundan sonra: Molla Celal, *Tarih-i Abbasi*), Be Kuşeş: Seyfullah Vehid-niya, İntişarat-ı Vehid, Tahran, 1366.
110 Nefisi, c. I, s. 358.

1.1.48. Kadri

Kadri, “*Ceng-name-yi Keşm*” ve “*Cerun-name*” adında eserlerin müellifidir. 263 beyitten oluşan, “*Ceng-name-yi Keşm*”n yazımı, h. 1032 / 1622–23 yılında sona ermiştir. Şair, “*Cerun-name*” adlı eserini, I. Şah Abbas adına ve onun övgüsüne sunmuştur. Eserde, İmam-kuli Han, Keşm ve Cerun fatihi olan, Fars beylerbeyi, Allah-verdi Han da övülmektedir. Bu fetih sırsında yaşananlar küçük açıklamalar ile birlikte, bu Ceng-name’de verilmiştir.[111]

1.1.49. Abdu’l-Fettah Fumeni

O, h. 1018 / 1609–10 veya 1019 / 1610–11 yılında I. Şah Abbas’ın emri üzerine Biyepes’in 14 yıllık muhasibe işlerini ıslah etmek için görevlendirilmiştir. Fumeni, h. 922–1039 / 1516–1630 yılları arasında, Gilan tarihini içeren “*Tarih-i Gilan*” adlı eserini yazmıştır. Eser 2 fasıl ve 4 makaleden oluşmaktadır. Fumeni’nin bu kitabı bölgesel tarih konulu eserler içerisinde söz konusu yy.’ın en başarılı örneğidir. Eserde Gilan tarihi ve oradaki köylülerin durumu konusunda ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Eser h. ş. 1315 / 1937 yılında Reşt’te basılmıştır.[112]

1.1.50. Muhammed Yusuf Gürci

Muhammed Yusuf Gürci, İskender Bey Münşi’nin yazmış olduğu “*Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*” adlı eserine bir zeyl yazmıştır. Zeyl “*Zeyl-i Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*”[113] adını taşımaktadır.

1.1.51. Seyyid Hasan b. Seyyid Murtaza el-Hüseyni

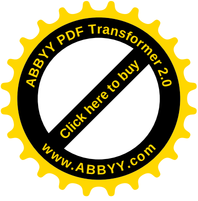
Seyyid Hasan b. Seyyid Murtaza el-Hüseyni, “*Tarih-i Sultani*” adlı eserini Sultan Hüseyin Safevî adına h. 1115 / 1703–4 yılında yazmıştır. Bu kitap, genel doğu

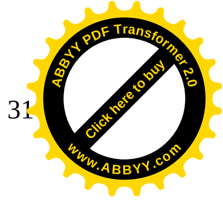
---

111 Zebihullah Safa, c. V, s. 579.

112 Abdu’l-fettah Fumeni, *Tarih-i Gilan*, (Bundan sonra: *Tarih-i Gilan*), Ba Mukaddime ve tsh. Ataullah Tedeyyün, Kitab-furuşi-yi Furuği, Tahran, Dey 1353, s. 52; Rıza-zade Şafak, s. 375; Muhammed Mu’in, c. V, s. 145; Ahmed Gülçin, c. II, s. 606.

113 Muhammed Yusuf Gürci, *Zeyl-i Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, Be tsh. Süheyli Hansari, Tahran, h. 1317.

ve Safevî tarihini içermekle 3 bölümden oluşmaktadır. Eserin üçüncü bölümü Safevî hanedanına hasredilmiştir. Kitapta tarihi olaylar en eskiden başlayarak Şah Safi'nin hâkimiyetine kadar olan sürede ele alınmaktadır. Söz konusu eserin yazma nüshası Cambridge Üniversitesi (U.L.), Profesör Edward Browne adına olan yazma nüshaları bölümünde numara 16'da bulunmaktadır.[114] "*Tarih-i Sultani*" eseri h. ş. 1364 / 1986 yılında, Doktor İhsan İşraki tarafından Ez Şeyh Safi ta Şah Safi [115] adı altında yayınlanmıştır.

1.1.52. Mir Münşi

Mir Münşi Kumi adıyla da ünlü olan, Mir Ahmed b. Şerefe'd-din Hüseyin Hüseyni, 5 ciltten oluşan "*Hulasetü't-Tavarih*" adlı eserin yazarıdır. Bu eserin yalnızca 5. cildi zamanımıza ulaşmıştır. Söz konusu 5. ciltte Safevî sultanlarının soy kütüğü, hayat hikâyeleri ve sülalenin 93 yıllık tarihi başlangıçtan I. Şah Abbas'ın ikinci saltanat yılına dek (h. 998 / 1589–90) olan sürede ele alınmaktadır. Yazar eserinin dibaçe (önsöz) bölümünde kullandığı kaynak ve belgeleri tanıtmaktadır. Onun Safevî sülalesi ile ilgili sunduğu bilgiler oldukça değerli ve ilgi çekicidir.[116]

1.1.53. Molla Kemal

Molla Kemal, Molla Celale'd-din Muhammed Müneccim Başı'nın oğludur. Molla Kemal, tarihsel olayları h. 1063 / 1652–53 yılına dek içeren "*Zübdetü't-Tevarih*" adlı eserin müellifidir. Eserin yazma nüshası Sa'id Nefisi'nin özel kütüphanesinde bulunmaktadır.[117]

1.1.54. Kadı Nurullah

Kadı Nurullah b. Seyyid Şerife'd-din Şüşteri Mer'aşi (h. 956–1019 / 1549–1611), dönemin en büyük Şia din adamları arasında yer almaktadır. O, h. 956 / 1549–

---

[114] Yusuf Cemali, s. 42-43.
[115] Seyyid Hasan b. Seyyid Murtaza el-Hüseyni, *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, Tavassut-ı: Doktor İhsan İşraki, İntişarat-ı İlmi, Tahran, 1364.
[116] Kadı Ahmed b. Şerefe'd-din Hüseyni Kumi, *Hulasetü't-tevarih*, c. I-II, (Bundan sonra: *Hulasetü't-tevarih*, c. I) Bi tsh. İhsan İşraki, Tahran Üniversitesi, Tahran, Mihr 1359; Ahmed Gülçin, c. II, s. 606.
[117] Azizullah Bayat, s. 19.

50'de Şüşter'de doğmuş, orada da eğitimini almıştır. O, kimi Şia grupları tarafından "III. Şehid" lakabıyla ünlüdür. Şüşteri, Safevî döneminde, Hindistan'a giderek, Lahur'da ikamet etmiş ve Sultan Ekber'in emri üzerine söz konusu şehrin "Kadu'l-kudatı (Kadılar kadısı)" olarak atanmıştır. O, "*İhkaku'l-Hakk*" adlı eserini yazdıktan sonra, Sünni ulema tarafından öldürülme fetvası ile karşı karşıya kalmıştır. Cihangir'in emri üzerine onu dikenli kırbaçla kırbaçlamışlardır. Onun birçok eseri bulunmaktadır. O, h. 1010 / 1601–2 yılında "*Mecalisü'l-Mu'minin*" adlı eserini tamamlamıştır. Onun bu eseri bir mukaddime ile 12 meclisten oluşmakta ve Safevî döneminin âlim, fakih, sultan ve mutasavvıf Şia şairlerinin hayat hikâyelerini içermektedir.[118]

1.1.55. Veli Kuli Bey Şamlu

Veli Kuli Bey b. Davud Kuli Şamlu, h. 1035 / 1625–26 yılında Herat'ta doğmuştur. Gençliğinde, Herat ve Sistan emirlerine bağlı olan Mustavfi ve görevlilerdendi. O, "*Kısasu'l-Hakani*" adını taşıyan kitabın müellifidir. Eser, bir mukaddime, 3 fasıl ve hatimeden oluşmaktadır. Mukaddime bölümünde, II. Şah Abbas'ın soy kütüğü verilmektedir. Birinci fasılda, Safevîlerin ecdadının hayat hikâyeleri Sultan Firuz-şah'dan I. Şah İsmail'in tahta çıkışına değin olan dönemde ele alınmaktadır. İkinci fasılda, I. Şah İsmail, I. Şah Tahmasb, II. Şah İsmail, Şah Muhammed Hudabende, I. Şah Abbas ve Şah Safi'nin şahlık dönemlerindeki olaylar anlatılmaktadır. Üçüncü fasılda II. Şah Abbas'ın şahlık dönemi ele alınmıştır. Eserin hatime bölümü ise h. 1076 / 1665–66 yılında yazılmıştır.[119]

1.1.56. Muhammed Tahir Vahid Kazvini

İmadü'd-Devle lakaplı, Mirza Muhammed Tahir Vahid Kazvini, Safevî döneminin ünlü isimlerinden olmuştur. O, II Şah Abbas'ın meclis yazıcılığı ile görevli idi. Kazvini, Şah Süleyman Safevî döneminde ve Şah Sultan Hüseyin'in ilk

---

[118] Browne, *Tarih*, Yasemi, s. 252.

[119] Veli Kuli b. Davud Kuli Şamlu, *Kısasu'l-Hakani*, c. I, (Bundan sonra: *Kısasu'l-Hakani*), tsh. ve Pavereki: Merhum Doktor Seyyed Hasan Sadat Nasırı, Saziman-ı Çap ve İntişarat-ı Vizaret-i Ferheng ve İrşad-ı İslami, Tahran, Bahar 1371.

şahlık döneminde "Vezir-i A'zamlık (Baş Vezir)" görevini icra etmiştir. O, saraya yakınlığı ve önemli makamlarda çalıştığı için, II. Şah Abbas'ın şahlık döneminin h. 1067 / 1656–57 yılına dek olan kısmını "*Abbas-name*" yahut "*Tarih-i Tahir Vahid*" adı altında yazıya almıştır. O, eserinde, II. Şah Abbas'ın 25 yıllık şahlık döneminden ilk 22 yılında baş vermiş olayları ayrıntılı bir biçimde, 3 bab ve 6 fasılda ele almaktadır. Birinci bab'da, Safevîlerin ecdadının hayat hikâyeleri ele alınmıştır. İkinci bab'da I. Şah İsmail zamanındaki olaylar verilmiştir. Üçüncü bab'da ise, Safevî hanedanına bağlı seçkin kişilerinin hayatı konu edinilmiştir.[120]

1.1.57. Muhammed Yusuf Kazvini (İsfahani)

Tezkerelerde verilen bilgilere göre, "Valih" mahlaslı, Muhammed Yusuf Kazvini, II. Şah Abbas döneminin ünlü tarih yazıcısı, Muhammed Tahir Kazvini'nin kardeşidir. O, Safevî Sultanlarının, defterdarlığı ile görevli idi. "*Valih*", dini ilimler, hattatlık ve şiir sanatı konusunda bilgi sahibi idi. O, Şah Süleyman zamanında, ayrıntılı bir genel tarih kitabı olan "Huld-i Berin"[121] adlı eserini yazmaya başlamıştır. 8 revza, her revza da hadikalar ve her hadika da meclislerden oluşmuş olan bu eserde, üç Safevî sultanı olan, Şah Safi, II. Şah Abbas ve Şah Süleyman'ın hâkimiyeti dönemindeki olayları içermektedir. O eserini yazarken kendinden önce yazılmış olan, eserlere örneğin "*Âlem-ara-yı Abbasi*"ye de başvursa da kullandığı kaynakların adını belirtmemiştir. "*Süheyli Hansari*", kitabın 8. cildinden bir kısmını, "*Âlem-ara-yı Abbasi*"yi de ekleyerek 1928'de yayımlamıştır. Bu yayında, Şah Safi hâkimiyetinin sonuna dek olan bölümü aktarılmaktadır.[122]

1.1.58. Mirza Bey b. Hasan Hüseyni Cünabadi (Günabadi)

Mirza Bey ya Emir Bey b. Hasan ya Hüseyni Cünabadi, Şah Abbas Safevî sarayının ünlü simalarındandır. O, Safevî sülalesinin tarihini, başından Şah Safi'nin (h. 907–1039 / 1501–1630) hâkimiyete gelişine dek olan sürede "*Ravzetü's-*

---

[120] Pigolevskaya vb., c. II, s. 534.
[121] Muhammed Yusuf Valih İsfahani, *Huld-i Berin (İran der Ruzigar-ı Safevîyyan)*, (Bundan sonra: *Huld-i Berin*), Be Kuşiş: Mir Haşım Muhaddis, Mecmu'a-yı İntişarat-ı Edebi ve Tarihi, Mevkufat-ı Doktor Mahmud Afşar Yezdi, Tahran, 1372.
[122] Atabay, s. 153.

Safevîyye" adlı eserinde yazmıştır. O, bu eserini h. 1023–1035 / 1614–1626 yılları arasında yazmıştır. Cünabadi, ilk önce felsefe ve şiir ile ilgilenmiş ancak sonra vakanüvisliğe yüz getirmiştir. Cünabadi yazdığı eserinde "*Ravzetü'Ss-Safa*" ve "*Habibü's-Siyer*" ve başka eserlerden de yaralanmıştır. O, eserinde h. 973 / 1565–66 yılından sonraki olayları anlatırken, söz konusu olaylarda bizzat kendisi tanıklık etmiş veya bilgisi güvenilir olan birinden olayları aktarmıştır.[123] Eserin asıl nüshası Tahran'ın Sani'u'd-devle Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bunun dışında Britanya Müzesi Elyazması Nüshası, No: Or. 3388, ayrıca yazmalardan biri de Özbekistan Bilimler Akademisi Kütüphanesi'nde korunmaktadır.[124]

1.1.59. Muhammed Ma'sum

Muhammed Ma'sum b. Hacegi, Şah Safi döneminin olaylarını içeren "*Hulaset'üs-Seyir*" adlı eserin müellifidir. Kitaptan iki yazma nüsha, biri Leyden diğeri ise Leningrad'da bulunmaktadır.[125] Eser Doktor Nevai'nin girişimleri ile basılmıştır.[126]

1.1.60. Hüseyin Şeyh Abdal

Şeyh Hüseyin b. Şeyh Abdal Zahidi (ölüm h. 700 / 1300–1), Şeyh Safie'd-din Erdebili'nin hocası Şeyh Zahid Gileni'nin soyundandır. O, ihtiyarlığında, Şah Süleyman'ın hâkimiyette olduğu sırada (h. 1077–1105 / 1666–1694), Safevîlerin soy kütüğünü olan *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*[127] adlı eserini yazdı. Yararlandığı kaynakların başında İbn-i Bezzaz'ın yazmış olduğu "*Saffetü's-Safa*" eseri gelmektedir. Kitapta Şeyh Safiye'd-din'inin hayat hikâyesinin yanı sıra, diğer önemli açıklamalara da yer verilmiştir. Kitapta yer alan önemli bilgilerden biri de, h. 894–

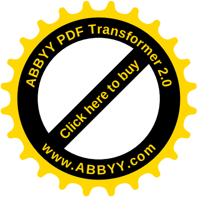
[123] *Zübdetü'l-asar*, s. 213-214; Yusuf Cemali, s. 36-37.

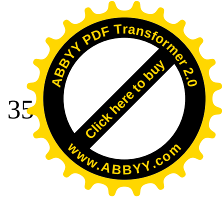
[124] Mirza Bey Hasan b. Hüseyni Cünabadi, *Ravzetü's-safeviyye*, Be Kuşiş-i: Gulam-rıza Tabatabayi Mecd, Mecmua-yı İntişarat-ı Edebi ve Tarihi, Mevkufat-ı Doktor Mahmud Afşar Yezdi, Tahran, 1378; Pigolevskaya vb., c. II, s. 532; Paul Horn, *Tarih-i Muhtasar-ı İran Ba'd ez İslam ta Ahır-ı Zendiyye*, (Bundan sonra: Paul Horn), trc. Doktor Sadık Rıza-zade Şafak, Bungah-ı Tercüme ve Beşr-i Kitab, Tahran, h. ş. 1349, s. 97.

[125] Pigolevskaya vb., c. II, s. 533.

[126] Azizullah Bayat, s. 22.

[127] Pir-zade Zahidi, Şeyh Hüseyin, *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*, (Bundan Sonra: *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*) İntişarat-ı İranşehr, Berlin, 1343.

1009 / 1488–1601 yılları arasında toprak mülkiyeti, vergilerin ödenmesi hususu ve Erdebil'de Şeyh Safie'd-din mescidi vakfının mütevellisi olan müellifin babası Şeyh Abdal Zahidi'nin iktisadi faaliyetlerine ilişkin fermanların göçürülmüş metinlerinin de verilmesidir. Bu eserin birçok elyazması nüshaları bulunmaktadır.[128]

1.1.61. Muhammed b. İbrahim

Muhammed b. İbrahim Nasıri, Şah Sultan Hüseyin Safevî döneminin olaylarını içeren "*Destur-ı Şehriyaran*" adlı eserin müellifidir.[129]

1.1.62. Şeyh Muhammed Ali Hazin (h. 1103–1180 / 1691–1701)

Kendi soy kütüğünü, Şeyh Zahid Gilani'ye dayandıran, "Hazin" mahlaslı, Şeyh Muhammed Ali b. Ebi Talib, İsfahan'da doğmuştur. O, gençliğinde, İsfahan'ın Gılzailer tarafından kuşatılıp alınmasından önce, birkaç arkadaşı ile birlikte oradan gizlice kaçabilmişti. O, bu olaydan sonra, 10 yıl süre ile İran şehirlerini dolaşmıştır. Nadir Şah, II. Tahmasb'ı tahttan indirip yerine küçük oğlunu çıkardığında, "Hazin" Hindistan'a giderek 44 yıl süre ile orada bulunmuştur. O, h. 1193 / 1779–80 yılında Benares'te ölmüştür. O, divanı yanı sıra, Farsça "*Tarih-i Hazin*" adında bir eser de yazmıştır. Bu eserde, Safevî sülalesinin son yılları, Gılzai saldırıları, Nadir Şah'ın hâkimiyeti ve söz konusu dönemin ileri gelenlerinin hayatları ele alınmış bulunmaktadır. Yazar olayların birçoğuna tanıklığı ettiği için, olayları titiz ve eksiksiz bir biçimde anlatabilmiştir. Eser, bu bakımdan söz konusu dönem İran tarihi (h. 1132–1153 / 1719–1741) ile ilgili olan değerli kaynaklardan sayılmaktadır. Kitabın Farsça metni ile çevirisi 1830 yılında Belfor tarafından yayımlanmıştır.[130]

1.1.63. Muhammed Haşim Hüseyni

"*Rüstemü't-Tavarih*" adlı eserin yazarı, Muhammed Haşim Hüseyni, İsfahanlıdır. O, eserinde, Şah Sultan Hüseyin Safevî'nin sarayı, Gılzai saldırıları ve

---

128 Paul Horn, s. 96.
129 Zerrin-kub, s. 55.
130 Browne, *Tarih*, Yasemi, s. 111-112; Bahar, c. III, s. 311; *Ateşkede*, s. 371.

diğer olaylar konusunda h. 1199 / 1784–85 yılına değin bilgiler sunmaktadır.[131]

1.1.64. Abu'l-Hasan b. İbrahim Kazvini

Ebu'l-Hasan b. İbrahim Kazvini, Kaçar döneminde yaşamış ve "*Favaidü's-Safevîyye*"[132] adlı eserini yazmıştır. Kitapta Safevî hanedanının tarihi, I. Şah İsmail'den başlayarak Lukno'ya sürülen Sultan Ebu'l-feth Muhammed Mirza Bahadır Safevî'nin zamanına değin ele alınmıştır. Eser Safevî devletinin çöküşü ve Gılzailerin İran'a egemen olmalarından sonra yazılmıştır. Bu dönemde Safevî şehzadesi "Britanya Doğu Hindistan Şirketi"nden maaş almaktaydı. Eserinde Gılzailerin saldırısı, Nadir Şah, Zend ve Kaçar sülalelerine ilişkin yararlı bilgiler bulunmaktadır. Ebu'l-Hasan b. İbrahim Kazvini, kitabını h. 1211 / 1796–97 yılında Sultan Ebu'l-feth Muhammed Mirza Safevî'ye sunmuştur. Yazarın verdiği bilgiye göre söz konusu eser, 10 özel nüsha halinde hazırlanarak zamanın ileri gelenleri ve büyüklerine hediye edilmiştir. Bu nüshaların bir kısmı şimdi de Tahran Melik, Berlin Prusya ve Britanya kitaplıklarında korunmaktadır. Eserin yazma nüshalarından biri de Edinburg ve İskoçya Üniversitesi kitaplıklarında ve Britanya Doğu Hindistan Şirketi Kütüphanesi'nde 567 No'da korunmaktadır.[133]

1.1.65. Ebu Talib el-Hindi el-İsfahani

Ebu Talib el-Hindi el-İsfahani, "*Mi'racu't-Tevhid*" veya "*Zühuriyye-yi Safevîyye*" adlı eserin müellifidir. Bu eser Safevî hanedanı mensuplarının özet hayat hikâyelerini içerse de esasında Irak Vahabileri'nin inançlarını anlatmaktadır. Eserin h. 1222 / 1807–8 yılında tamamlanmıştır. Eserin yazma nüshası Edinburgh Üniversitesi yazmalar bölümünde No: 87'de bulunmaktadır. Yazar eserinin birçok yerinde Safevî hanedanına olan bağlılığını bildirerek onların kökenini "İmam Zaman"a bağlama eğilimi taşımıştır.[134]

---

[131] Rıza-zade Şafak, s. 607.

[132] Abu'l-hasan Kazvini, *Favaidü's-safeviyye (Tarih-i Selatin ve Umara-yı Safevî Pes ez Sukut-ı Devlet-i Safevîyye)*, (Bundan sonra: *Favaidü's-safeviyye*) tsh., Mukaddime ve Havaşi: Doktor Meryem Mir Ahmedi, Müessese-yi Mutalaat ve Tahkikat-ı Ferhengi, Tahran, 1367; Zerrin-kub, s. 55.

[133] E. Ethe, *Catalogue of Persian Mss. İn the Library of India Office*, Oxford, 1903.

[134] Yusuf Cemali, s. 45.

1.1.66. Mir Seyyid Şerif (Rakim)

Rakim mahlaslı Mir Seyyid Şerif, "*Tavarih-i Mir Seyyid Şerif Rakim*" adlı eserin müellifidir. Söz konusu eser sal-name (yıllık) tarzında düzenlenmiş ve h. 736–1045 / 1336–1636 yılları arasında Moğol ve Safevî döneminde Orta Asya, İran ve Hindistan'da yaşamış hükümdarların, bilgin ve din adamlarının hayat hikâyelerini kaleme almıştır.[135] Eserin yazma nüshası Edinburgh Üniversitesi Yazmalar bölümünde No: 246'da bulunmaktadır (*Miscellaneous Collection*, Edinburgh U.L. MSS. No. 240). Söz konusu nüsha h. 1145 / 1732–33 yılında Şah Cihan-abad (Dehli)'da, Mir Şihabe'd-din b. Hace Büzürg Şah el-Mahdumi Harezmî tarafından istinsah edilmiştir.[136]

1.1.67. Tezkiretü'l-Müluk

Müellifi bilinmeyen bu eser, h. 1138 / 1725–26 yılına değin, Safevîlerin idari yapısı konusunda ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Anlaşılan eserin müellifi, üst düzey Safevî memurlarından biri olmuştur. Eser, 5 bab ve bir hatime bölümünden oluşmaktadır. Birinci bab'da, dini makamlar ele alınmıştır. İkinci bab'da, büyük emirlerin hayatı anlatılmaktadır. Üçüncü, bab'da mukarriban-ı dergâh (dergâh yakınları) hakkında söz edilmektedir. Eserin yazarı, dergâh yakınlarını ikiye ayırmaktadır. Birincisi, "Mukarribanü'l-Hakan" (hakan yakınları) grubudur. Bu grupta, saray haceleri ve yüksek rütbeli makam sahiplerinden ise sekiz kişi yer almaktadır. İkincisi ise "Mukaribu'l-Hazret" grubudur. Bu grupta da dört teşrifat reisi (başkanı) ve saray idarecilerinden (yöneticiler) 18 kişi yer almaktadır. Dördüncü, bab'da idari (yönetim) yapılar ve mali memurlar konusunda bilgiler verilmiştir. Beşinci bab'da ise, başkent idareleri ve onların yetki alanı tanıtılmaktadır.

Kitabın hatime bölümünde, enam ve bağış sistemi, yüksek rütbeli makamlardan 30 kişinin enamı, eyalet hâkimlerinin listesi ve onlara bağlı olan

---

[135] *Zübdetü'l-asar*, s. 123.
[136] Yusuf Cemali, s. 44.

sipahilerin maaş ve sayıları konusunda bilgiler sunulmaktadır. Bu bölümde aynı zamanda, Safevî devletinin mali bütçesi de bahis konusu edilmektedir. Söz konusu eser, Safevî döneminin devlet teşkilatı ve yapısını açıklaması bakımından önemli bir kaynaktır. Eseri yazarken müellif, belgeler ve kanıtların yanı sıra devlet arşivindeki belgeler ve kendi kişisel anılarına başvurmuştur. Eserin elyazması nüshası "İstanbul Kütüphanesi"nde iken, I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz makamlarınca ganimet olarak Britanya Müzesi'ne götürülmüştür. Kitap 1942'te Leyden'de V. Minorskii tarafından yayımlanmıştır.[137]

1.1.68. Mirza Mehdi Han Ester-abadi

Muhammed Nasır Ester-abadi'nin oğlu olan, Mirza Mehdi Han, "*Münşiyü'l-Memalik*" lakabıyla, Nadir Şah Afşar'ın münşisi olmuştur. Kimi araştırmacılara göre, onun kökeni Safevî hanedanına dayanmaktadır. Ester-abadi, lügat ilminde, özellikle de Türk dil ve lehçeleri hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olmuştur. O, Nadir Şah'ın güvendiği isimlerin başında gelmekteydi. Bu sebeple de o, Mustafa Han Şamlu ile birlikte Osmanlılar'la yapılacak anlaşma heyeti arasında yer almıştır.

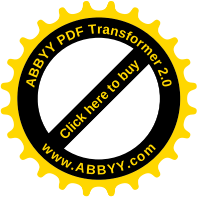
Onun eserlerinden biri de "*Cihan-güşa-yi Nadiri*" adını almaktadır.[138] Burada, Gılzai ayaklanması, h. 1129 / 1716–17 yılı Herat olayları, fitne ve kargaşaların ortaya çıkışı, Kandahar'dan İsfahan'a dek tavaif-i mülkler (derebeylikler), h. 1148 / 1735–36 yılında Azerbaycan ve Esterabad'da yaşanan kargaşalar, Muğan kurultayı, Nadir'in tahta çıkışı ve h. 1160 / 1704–5 yılına dek gerçekleşen olayların tarihi yazılmıştır. Kitabın hatime bölümünde Ali-şah'ın hâkimiyeti dönemi kısaca ve söz konusu dönemde baş veren diğer önemli olaylara da dikkat çekilmiştir. Onun bir diğer eseri, "*Dürre-yi Nadiri*"[139] adlı taşımaktadır. Büyük bir olasılıkla, o bu eserini yazarken, üslubu bakımından ünlü "*Tarih-i Vassaf*" adlı esere özenmiştir. Her şeye

---

[137] Mirza Sami'a, *Tezkiretü'l-Müluk*, Be Kuşiş: Doktor Seyid Muhammed Debir Siyaki & *Saziman-ı İdari-yi Hükümet-i Safevî ya Ta'likat-ı Minorskii ber Tezkiretü'l-müluk*, trc. Mesud Receb-niya, (Bundan sonra: *Tezkiretü'l-Müluk* & *Minorskii*, *Saziman-ı İdari*); Müessese-yi İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, 1378; Pigolevskaya vb., c. II, s. 536; Atabay, s. 597.

[138] Mirza Mehdi Han Ester-abadi, *Tarih-i Nadiri*, Bombay, 1849; Mirza Mehdi Han Ester-abadi, *Tarih-i Nadiri*, Tahran, h. 1296.

[139] Mirza Mehdi Han Ester-abadi, *Dürre-yi Nadiri*, Be tsh. Ca'fer Şehidi, Tahran, h. ş. 1341.

rağmen bu kitapta, Gılzai istilası, Nadir'in ölümünden sonraki olaylar, onun akraba ve halefleri hakkında da değerli bilgiler verilmektedir. Mirza Mehdi Han, Nadir Şah döneminde (1736–1747) günlük yaşam tarzını anlatan bir başka esere daha imzasını atmıştır. Ancak günümüze kadar böyle bir nüshaya rastlanmamıştır.[140]

1.1.69. Muhammed Kazım Mervi

Merv Kızılbaşlarından olan Muhammed Kazım'ın ataları, aslen Tebriz çevresi Kaçarlarındandır. Mervi'nin ataları I. Şah Abbas'ın emri üzerine Tebriz'den Merv'e göç etmiştir. Kazım, h. 1133 / 1720–21 yılında Merv'de doğmuş ve gençliğinde 6 yıl süre ile Meşhed şehrinde bulunmuştur. Ardından babası ile birlikte Tebriz'e dönerek, İbrahim Han Zahirü'd-devle'nin yanına gitmişlerdir. Muhammed Kazım, İbrahim Han'ın, Dağıstan ve Araz'ın ötesine yaptığı askeri yürüyüşlerine eşlik etmiştir. Nadir Şah'ın emri üzerine h. 1151 / 1738–39 yılında, bütün Mervliler, oranın bayındır hale getirilmesi için tekrar Merv'e dönmeleri istenmiştir. Bu sebeple Muhammed Kazım tekrar bu beldeye yerleşmiştir. O, Meşhed'e vardığında Rıza Kuli Mirza'ya uğrar ve onun tarafından saygı ile karşılanır. Kazım, oradan da Merv'e giderek, Merv beylerbeyi olan Kasib-Ali'nın hizmetine girmişti. O, beylerbeyi ile birlikte, h. 1153 / 1740–41 yılında Hindistan'ın fethinden dönen Nadir karşılamak amacıyla Herat'a gitmiş ve şahla yakından tanışmıştır.

Nadir'in h. 1153 / 1740–41 ve 1158 / 1745–46 yıllarında Türkistan'a yaptığı seferlerine ordu yazıcısı olarak görevlendirilen Mervi, yine h. 1158/ 1748 yılında Nadir, yeğeni Ali-kuli Han'ı Harezm Yomutlarını yatıştırmak için seferber ettiği orduya tophane, cephane ve korhane vezirliği yapmıştır. O, h. 1159 / 1746–47 yılı Nevruz'undan sonra, Nadir'in "Kelat Nadiri"ye yaptığı son seferinde, onun hizmetinde olmuştur. Kazım, mustavfilerin Kelat harcamalarını denetleme ve kontrol çalışmalarında, orada bulunarak, duymuş olduğu rakamları kitabına kaydetmiştir.

---

[140] Atabay, s. 99-100; Bahar, c. III, s. 311-316; Rıza-zade Şafak, s. 396; Zerrin-kub, s. 49; Kerim Keşiverz, *Hezar Sal Nesr-i Parsi,* c. IV, Tahran, Saziman-ı Kitabha-yı Habibi, 1345, s. 1253; Muhammed Mu'in, c. VI, s. 2055; *Fihrist-i Nüsahha-yı Hatti-yi Kitab-hane-yi Milli-yi İran,* c. V, (Bundan sonra: *Kitab-hane-yi Milli*), Seyyid Abdullah Envar, Kitab-hane-yi Milli-yi İran, Tahran, 1986, s. 653.

h. 1160 / 1747–48 yılında Nadir'in ölüm haberi söylentileri Buhara'ya ulaştığında, Buhara hâkimi Rahim Han, İran ordusunu ortadan kaldırmak istediğini ve bu amaçla kendisinden yararlanmak istediğini öğrenen Muhammed Kazım, durumu gizlice İran ordusuna bildirdi. Nadir'in ölümü kesinleştiğinde, o, diğer topçu-başıları ile birlikte, top-hane tutanaklarını vermek amacıyla Meşhed'e gitmek zorunda kaldı. Bu sırada, yeni padişah Ali-kuli Han, Meşhed'de Nadir'in hazinelerini yağmalamaktaydı. Böyle kritik bir ortamda, ordu harcamaları hesaplarını denetleyecek biri olmadığından ve gerekli belgeleri Muhammed Kazım'dan alan bir kişinin olmayışından dolayı, Muhammed Kazım, Merv'e gitmek zorunda kalmıştır. Bu olaydan sonra, Muhammed Kazım hakkında herhangi bir bilgi elde edilememiştir.

Muhammed Kazım, "*Âlem-ara-yı Nadiri*" eserinin müellifidir. O, Nadir'in yönetiminde hizmete girdiği tarihten itibaren zamanla tuttuğu notlarla kitabını hazırlamış, ancak, kitabını düzenleyip son hale getirmesi Nadir'in ölümünden sonra ve tahmini olarak h. 1166 / 1752–53 yılında gerçekleşmiştir. Yazar, gençliğinden başlayarak, Nadir'in hizmetinde bulunduğundan, kolaylıkla devlet arşivindeki resmi kayıtları ve özellikle vergi tutanaklarına ulaşma fırsatını yakalamıştır. Onun başlıca ilgi alanı askeri ve siyasi tarih olsa da, kitabı, söz konusu dönem İran'ın iktisadi ve toplumsal tarihi bakımından da önem arz etmektedir. Eser bu özelliği bakımından, dönemin diğer İran kaynakları arasında seçilmektedir. Kitaptan, yalnızca, müellifin kendi yazısı veya siparişi ile yazılmış, 3 ciltten oluşan bir yazma nüshası bulunmaktadır. Söz konusu yazma, Leningrad Bilimler Akademisi Doğu Yazmaları Bölümü'nde korunmaktadır. Eserin birinci cildinde, Nadir'in tahta çıkışına dek olan süre İran Tarihi ele alınmaktadır. Eserin ikinci cildi, h. 1149–1156 / 1736–1744 yılları arasında gerçekleşen olayların anlatımını içermektedir. Üçüncü cilt ise, h. 1156–1160 / 1743–1748 yılları arasındaki olaylar yazıya aktarmıştır.[141]

---

[141] Muhammed Kazım Mervi, *Âlem-ara-yı Nadıri*, c. I-II-III, Be tsh. Doktor Emin Riyahi, Neşr-i İlm, 1988; Pigolevskaya vb., c. II, s. 603.

1.1.70. Muhammed Muhsin Mustavfi

Muhammed Muhsin Mustavfi, Gılzailerin İsfahan'a saldırdıkları sırada, yani h. 1134 / 1722 yılında İsfahan'da ve görgü tanığı idi.[142] Muhammed Hasan Mustavfi, Nadir Şah'ın hazinedarı idi. O, h. 1154 / 1741–42 yılında Nadir Şah'ın emri ile şehzade Rıza-kuli Mirza'nın okuması için "*Zübdetü't-Tavarih*" adlı eserini yazmıştır. Bu eser genel tarih eseri olmakla, Safevî sülalesinin düşüşünü ve Nadir'ın başa geçmesini ayrıntılı bir biçimde ele almaktadır.[143] Eserin yazma nüshası, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'nde (U.L), Edward Browne yazma nüshaları bölümünün No: C-14'inde korunmaktadır.[144]

1.1.71. Lütf-ali Bey Azer Beydili (h. 1134–1195 / 1722–1783)

Azer mahlaslı, Lütf-ali Bey Azer Beydili, İsfahan'da doğmuş, eğitimini de Kum'da bitirdikten sonra, 14 yıl Kum'da ikamet etmiş ve gezilerde bulunmuştur. O, Nadir Şah'ın çağdaşı olmuş, şahın Hindistan'dan döndüğü sırada, Meşhed'de bulunmaktaydı. O, "*Tezkire-yi Ateş-kede*" eserini 40 yaşında yazmış ve Kerim Han Zend'e ithaf etmiştir. Bu, eserde, iklimler sınıflandırılmasına dayanarak, 842 şairin yaşamı verilmiştir. Eserde, söz konusu dönemin İran tarihiyle ilgili değerli bilgiler de yer almaktadır.[145]

1.1.72. Ebu'l-Hasan b. Muhammed b. Emin Gülistane

Muhammed Emin'in oğlu Ebu'l-Hasan, İsfahan çevresinde bulunan Gülistan'dandır. Ancak Emir Han Kuh-mereyi tarafından "Mücmelü't-Tevarih"in kenar kısımlarındaki açıklamalara göre, o, Kirman-şah'ın Gülistane'sinden imiş. Anlaşılan, o ve amcası Muhammed Taki bir süre Kirman-şah'ta bulunmuşlardır. Onun akrabalarından kimileri, Nadir Şah döneminde önemli görevlerde bulunmuşlardır. Amcası, Mirza Muhammed Taki, İbrahim Şah tarafından, "*Vekilü'r-*

---

[142] *Zübdetü'l-asar*, s. 219.
[143] Pigolevskaya vb., c. II, s. 598; Azizullah Bayat, s. 30.
[144] R. A. Nicholson, *A Descriptive Catalogue of the Oriental MSS*, No. G.15 and E.G. Browne, *Zubdat al-Tawarikh*, in J.R.A.S (1917), s. 667.
[145] Muhammed Kelanter, *Ruz-name-yi Mirza Muhammed Kelanter-i Fars*, Be İhtimam-ı: Abbas İkbal, Mecelle-yi Yadigâr, Tahran, h. 1335; Rıza-zade Şafak, s. 612; Müsahib, c. I, s. 80.

Ra'aya" makamına getirildiğinde, o da, Kirman vezirliğine atanmıştır. O, burada bir süre görevde kalmıştır. Daha sonra Kerim Han Zend'in hizmetine girse de, kısa süre sonra hanın kendisine duyduğu güvensizliğini anlayınca öldürülmekten korkarak Gilan'a sığınmıştır. O, amcasının ölümünden sonra, Rum ülkesine gitmek amacı ile Bağdad'a doğru yola çıkmıştır. Ancak orada Rum ülkesine gitmekten vazgeçmiş ve iki kardeşi ile birlikte Hindistan'a yönelmiştir. h. 1196 / 1781–82'de küçük kardeşi Mir Seyyid Muhammed Han'ın isteği üzerine, "Mücmelü't-tavarih" adlı eserini yazmıştır. Halil Mirza'nın, "*Mecme'ü't-tavarih*" eseri ile bu eser arasında birçok bezerlikler bulunmaktadır. Anlaşılan eserlerinden biri diğerinden aktarmalarda bulunmuştur. Ancak kronolojik olarak Halil Mirza'nın eseri bu eserden daha sonra yazılmıştır. Halil Mirza, kullandığı eserler arasında bu eserin adını vermemesi, söz konusu eserin o dönemde nüsha azlığından veya her iki eserin de daha eski bir esere dayandırılmasından kaynaklanıyor da olabilir.

Halil Mirza eserinde, olayların anlatımını Şah Süleyman'ın gözlerine mil çekilmesine dek ele alır. Bundan sonra, kısaca Horasan olayları anlatılmıştır. "Gülistane" de onun verdiği bilgileri aynı ayrıntı ile aktardıktan sonra, Horasan olaylarını ve Ahmed Şah Abdali'nın saldırısı ve Gılzailerin Horasan ile Hindistan'a yaptıkları seferleri anlatmaktadır. O, Hindistan olayları konusunda, görgü tanıklarının söylediklerini temel almıştır. Horasan tarihinin diğer olaylarını da anlatmak için o, başkalarının dediklerini temel almak zorunda kalmıştır. "Gülistane", eserinde, "Nadir Şah" sonrası, Batı İran'da yaşanan olaylara ilişkin değerli bilgiler bulunmaktadır. Bu bölümü daha çekici kılan kendisinin de tanığı olduğu olaylara yer verilmesidir. Eserinde yer alan bilgilere göre, o, bazı olayları mektuplar aracılığı ile öğrenmiştir. "*Mücmelü't-tavarih*" eserinin yegâne yazma nüshası, Bay Mu'ayyid'in şahsi kütüphanesinde bulunmaktadır.[146]

1.1.73. Muhammed Arif Mütercim (İspanakçı)

İspanakçı, Nasıre'd-din Şah Kaçar'ın sarayında daru't-tercüme başkanlığını

---

[146] Abu'l-Hasan b. Muhammed Emin Gülistane, *Mücmelü't-tavarih*, Be Sa'y ve İhtimam-ı: Müderris Razevi, Tahran, h. ş. 1356; Rıza-zade Şafak, s. 608; Muhammed Mu'in, c. VI, s. 195.

yapmıştır. O, *“Tarih-i İnkılab-ı İslam beyne’l-Hass ve’l-Amm”*[147] adlı eserinin yazılışını h. 1037 / 1627–28 yılında başlamış, h. 1038 / 1628–29 yılında ise bitirmiştir. Bu değerli nüsha 647 sayfadan oluşmaktadır. Bu eserde Safevî dönemi tarihini ele alınmıştır. İspanakçı kullandığı kaynakları şöylece açıklamaktadır: “*Razetü’s-Safevîyye*”, Celale’d-Din Mirza’nın “*Tarih-i Hüsrevan*”ı, Hace Sa’de’d-Din’in “*Tacu’t-Tavarih*”i, İsmail Bey Tevki’i’nin “*Hakikatu’t-Tavarih*”i, Vehbi Efendi’nin “*Meşahiru’l-İslam*”ı, Zihni Efendi’nin “*Meşahiru’n-Nisa*”sı, Safi Bey’in “*Kamusu’l-A’lam*”ı, Ahmed Ra’et Efendi’nin “*Lugat-ı Tarihiye*”si, Mustafa Efendi’nin (Katib Çelebi) “*Cihan-nüma*”sı, İbrahim Efendi’nin “*Misbahu’s-Sari*”si”, Ahmed Firidun Bey’in “*Münşe’at-ı Selatin*”i, Muhammed Fuzuli’nin “*Hadikatu’s-Suada*”sı ve Attar Nişaburi’nin “*Esrar-name*”si. Eserin temel özelliklerinden biri onun tarafsız olarak I. Şah İsmail ve I. Selim ile ilgili tarihi bilgileri verdikten sonra onların ikisini de eleştirerek Müslümanlara yaptıkları haksızlıkları ifşa etmesidir.[148] Ondaki bu eğilimi Kaçar ve Osmanlı sülaleleri arasındaki yaklaşma isteği ile açıklayabiliriz. Nitekim Kaçarların sonlarına doğru her iki sülale birleşme eğilimlerini evlilik yolu ile de pekiştirmişlerdir.

1.1.74. Esay Hasan (ölüm h. 1141 / 1727)

Alban (Şeki) piskoposu olan, Esay Hasan Celalyan, “*Tarih-i Aguan (Alban Tarihi)*” adlı eserin müellifidir. Bu kitabın İran tarihine ilişkin bilgileri faydalıdır. Eserde Şah Sultan Hüseyin Safevî’nin vergi siyaseti konusunda ayrıntılı ve yararlı bilgiler bulunmaktadır. Kitabın yazıldığı dil Ermenice olsa da eserin zamanımıza ulaşmış olan bir Fransızca çevirisi de mevcuttur.[149] Bu eserde 1702–1722 yıllarının tarihini ele alınmıştır.

---

[147] Muhammed Arif Mütercim (İspanakçı), *Tarih-i İnkılab-ı İslam beyne’l-Hass ve’l-Amm* kitabı h. ş. 1352’de Tahran Milli Kütüphanesi *Fihristi*’nde (c. IV) bulunan nüshaya esasen, Seyyid Abdullah Envar tarafından incelenmiştir. Ayrıca h. ş. 1371 yılında, Şehid Bihişti Üniversitesi’nde Hanım Şükuhu’s-Sadat İ’rabi tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Tezin adı ise “*İnkılab-ı İslam beyne’l-Hass ve’l-Amm (Tarih-i Şah İsmail)*”dir.

[148] *Kitab-hane-yi Milli*, c. IV, s. 170.

[149] Hasan Djalalyan, *İstoriya Alban*, Per. i red. Z. M. Bunyadov, Bakı, 1993.

1.1.75. Rıza-kuli Han Hidayet (h. 1218–1288 / 1804–1884)

"Hidayet" mahlaslı ve "Lor-başı" lakaplı, Rıza Kuli Han Taberistani, Muhammed Hadi Han'ın oğlu idi. O, Tahran'da doğmuş, eğitimini Şiraz'da tamamlamıştır. O, sonra, Muhammed Şah ve Nasıre'd-din Şah'ın sarayına yol bularak, Nasıre'd-din Şah tarafından "Darü'l-Fünun Mektebi" başkanlığına getirilmiştir. Birçok eseri günümüze ulaşmıştır. Eserlerinin en önemlileri "*Riyazü'l-Arifin*"[150] ve "*Mecmeü'l-Fusaha*"dır.[151] "*Riyazü'l-Arifin*", Farsça yazılmış bir tezkiredir. Eser bir mukaddime ve 6 gülbün'den oluşmaktadır. Eserde, son zaman mutasavvıf ve ariflerin hayatı, tasavvufun hakikati ve tasavvufi terimler yer almaktadır. Söz konusu eser, h. 1305 / 1888 yılında taş baskısı ile Tahran'da yayımlanmıştır.

İki ciltten oluşan, "*Mecmeü'l-Fusaha*" kitabını da, h. 1288 / 1871–72'de tamamlamıştır. Kendisinin dediğine göre, 30 yıl bu eser üzerinde çalışmıştır. Bu eserde sultan, şehzade, emirler ile ünlü ve orta düzeyli son İran şairlerinin hayatı aktarılmıştır. O, bu eserinde, kendi hayat hikâyesini de ayrıntılı bir biçimde vermiştir. "*Mecmeü'l-Fusaha*"nın ilk yayını müellifin ölümünden sonra, h. 1291 / 1874–75'de Tahran'da yapılmıştır. Onun diğer eserinden "*Tekmile-yi Ravzetü's-Safa*" ve "*Na't-ı Encümen-ara*" kitaplarının adını verebiliriz. Rıza Kuli Han Hidayet, "*Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*"[152] ve "*Tetimme-yi Ravzetü's-Safa*" adlı eserlerini, 3 cilt olarak, "*Ravzetü's-Safa*"ya zeyl mahiyetinde yazmıştır. Onun, bu iki eserinde, "Safevî", "Zendiyye" ve "Kaçar" dönemi tarihleri ele alınmıştır.[153]

1.1.76. Mirza Muhammed Taki Han

Şair ve tarihçi olan, "Lisanu'l-Mülk" lakaplı, Mirza Muhammed Taki Han

---

[150] Rıza-kuli Han Hidayet, *Riyazü'l-Arifin*, Tahran, h. 1305.
[151] Rıza-kuli Han Hidayet, *Mecmeü'l-Fusaha*, c. I-II-III-IV-V-VI, (Bundan sonra: *Mecmeü'l-Fusaha*), Be İhtimam-ı: Doktor Mezahir Musaffa, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, h. ş. 1336 (c. I).
[152] Rıza-kuli Han Hidayet, *Mutlakat-ı Tarih-i Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, c. VII, (Bundan sonra: *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*), Müessise-yi Hayyam & İntişarat-ı Piruz, Tahran, 1339, s. 42.
[153] Browne, *Tarih*, Yasemi, s. 219; Bahar, c. III, s. 367-369; Rıza-zade Şafak, s. 373; Ahmed Gülçin, c. II, s. 146; Muhammed Mu'in, c. VI, s. 2262.

Kaşani (ölüm h. 1297 / 1879–80), klasik ilimler alanında tahsilinin hazırlık kısmını tamamladıktan sonra şiir, aruz ve kafiye konularında eğitim aldı. O gençlik yıllarında, Kaşan'dan Tahran'a giderek, Feth-ali Şah Kaçar'ın "*Melikü'ş-Şuara*"sı olan Feth-Ali Saba'nın hizmetine girdi. Saba'nın ölümünden sonra, o, Kaşan'a döndü ve orada Feth-Ali Şah Kaçar'ın oğlu Muhammed Mirza'nın nedimliğine atanarak, "*Sipihr*" mahlasını aldı. Çok geçmeden, Feth-Ali Şah'ın emri üzerine Tahran'a çağrılıp, divan üyeliğine seçildi. O, Muhammed Şah döneminde münşi, divan mustavfisi ve şahın özel meddahlığını yapmış, bu sırada "Nasihü't-Tavarih" adlı eserini yazmak için görevlendirilmişti. Ona "Lisanü'l-Mülk" lakabını takan, Nasıre'd-din Şah olmuştur. "Nasihü't-Tavarih" yaklaşık 15 ciltten oluşmaktadır. Yazar eserin yazımına Muhammed Şah Kaçar zamanından başlamış, Nasıre'd-din Şah zamanında ise eserin 11. cildine dek olan kısmını tamamlamıştır. Onun bu çalışması, oğlu Abbas-kuli Han Sipihr tarafından sürdürülerek, Şii imamların hayatı ve Nasıre'd-din Şah'ın dönemi ile ilgili eski bölümlere ilaveler düşülerek yazılmışsa da eser yine de tamamlanamamıştır.

"*Nasihü't-Tavarih*" ayrıntılı ve kapsamlı bir tarih eseridir. Eserde Âdem peygamber ve yaratılıştan başlayarak milletlerin tarihi, yedi iklim devletleri ve sonunda Muhammed Şah ve Nasıre'd-din Şah Kaçar zamanındaki olayları içermektedir. Onun eserinde Kaçarlar tarihiyle ilgili aktarmaları oldukça kapsayıcı ve önemli olduğundan zamanın birçok olaylarını anlamamız açısından oldukça değerlidir.[154]

1.1.77. Fesai (h. 1237–1316 / 1822–1899)

Yazar ve hekim olan Hac Mirza Hasan Tabib Fesai Şirazi, Seyyid Ali Han Medeni Şirazi'nin torunlarındandır. Fesai, gerek tıp, gerekse de Fars bölgesinin tarih ve coğrafyası hakkında geniş bilgiye sahip olan bir kişidir. Onun yazdığı eserlerin en ünlüsü, "*Fars-name-yi Nasıri*"[155] kitabidir. O, Zillü's-Sultan'ın teşvikleri ile h. 1289

---

[154] Rıza-zade Şafak, s. 371; Müsahib, c. I, s. 1262.
[155] Hac Mirza Hasan Hüseyni Fesai, *Fars-name-yi Nasıri*, Çap-ı Sengi, Tahran h. 1312-1313; Hac Mirza Hasan Hüseyni Fesai, *Fars-name-yi Nasıri*, c. I-II, (Bundan sonra: *Fars-name-yi Nasıri*), tsh. ve

/ 1872–73 yılında Fars bölgesinin haritasını hazırlamaya başlamış, yine, h. 1293 / 1876–77 yılında, Fars Fermanferması olan Hac Mu'temidü'd-devle Ferhad Mirza'nın teşvikleri ile söz konusu haritadaki tüm coğrafi alanları da belirtip tamamladıktan sonra, haritayı Nasıre'd-din Şah'a sunmuştur. h. 1296 / 1878–79 yılında Nasıre'd-din Şah, Hac Mirza Hasan'a, harita çalışması dışında, Fars bölgesi coğrafyasını ve her yörenin tarihini açıklayan bir eser yazması için emir vermiştir. Buna göre, o, hazırladığı esere "*Fars-name-yi Nasıri*" adını takmıştır. Söz konusu eser, h. 1312 / 1894–95 yılı ile 1313 / 1896–96 yılı başlarında kaleme alınmıştır.

Eser, iki bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde, Ömer b. Hitab'ın halifeliği zamanından başlayarak Nasıre'd-din Şah'ın hâkimiyeti sonuna değin, Fars bölgesi hâkim ve padişahları konusunda bilgiler verilmektedir. Eserde kendi zamanı ile ilgili verdiği bilgilerin dışında, diğer bilgiler eski İslam tarihçilerinden alınmıştır. Eserin ikinci bölümünde ise, Fars bölgesinin coğrafyası ele alınmaktadır. Bu bölümde ayrıca, Fars bölgesinin bilgin, şair, tüccar ve yöneticilerinin de hayat hikâyeleri verilmiştir. Söz konusu bölüm diğer bölüme göre daha öğreticidir. Müellif eserini yazarken, eski tarih, coğrafya ve tezkire kitaplarından yararlansa da, bunların adlarını vermeyi ihmal etmiştir.[156]

1.1.78. Muhammed Hasan Han (ö. h. 1313 / 1896)

Daha sonraları İtimadu'd-devle lakabıyla ünlenen, Muhammed Hasan Han Saniü'd-devle, Hacı Ali Han Marağayi'nin oğludur. O, Nasıre'd-din Şah döneminin önde gelen kişilerinden olarak daha sonra devlet danışmanlığına atanmış ve Vizarete't-tabaat makamına yükselmiştir. Ömrünün sonuna kadar bu makamda kalarak, kitap ve gazetelerin yazım, çeviri ve yayını ile ilgilendi. Muhammed Hasan Han'ın birçok eseri vardır. Eserlerinden, "*Miratu'l-Buldan*", "*El-Ma'asir ve'l-Asar*", "*Matlau'ş-Şems*", "*Muntazam-ı Nasıri*" ve "*Hayrat-ı Hisan*"ın adını verebiliriz.

Tahşiye ez: Doktor, Mensur, Restigar Fesai, Ustad-ı Daniş-gah-ı Şiraz, Müessese-yi İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, 1378.
[156] Kerim Keşaverz, *Hezar Sal Nesr-e Parsi*, c. V, Saziman-ı Kitabha-yı Cibi, Tahran, 1345, s. 1354.

"*Miratu'l-Buldan*" kitabı, Nasıre'd-din Şah zamanında yazılmış en iyi ve en başarılı eserlerden birdir. Müellif eserini yazarken temelini, Yakut Hamevi'nin "Mü'cemü'l-Buldan" adlı eserine dayandırmaktadır. Bu eser çağdaş İran'da tarihsel coğrafya ile ilgili yazılmış ilk çalışmadır. Eserde şehir adları iki grupta ele alınmıştır. Birinci grupta, mevcut bayındır şehirler ve İran sınırları içerisinde yer almış fakat bugün unutulmuş olan şehirler anlatılmaktadır. İkinci grupta ise İran ve komşu ülkelerin tarih kitaplarında adları geçen şehirler yer almaktadır. "El-Maasir ve'l-Asar", h. 1306 / 1888–89 yılında yazılmıştır. Eser 16 babdan oluşmakla, Nasıre'd-din Şah'ın 40 yıllık şahlık döneminin tarihini ele almaktadır. "Matlau'ş-Şems" eserinde, Horasan'ın kimi belde ve mekânlarının tarihi ele alınmıştır. Bu eser 3 cilt halinde sıra ile h. 1301 / 1883–84, h. 1302 / 1884–85 ve h. 1303 / 1885–86 yıllarında basılarak yayınlanmıştır. Eserin üçüncü cildinde Meşhed şehrinin şair, hattat ve önde gelen kişileri tanıtılmaktadır. "Muntazam-ı Nasıri", eserinde 5 ana karanın olay ve tarihleri hicri ve miladi yıllar sıralamalarına göre verilmiştir. "Hayrat-ı Hisan" kitabı da Farsça yazılmış 3 ciltlik bir tezkeredir. Eserin esas amacı, ünlü Müslüman kadınları ve onların hayat hikâyelerini aktarmaktır. Bu kitabın 3 cildi sıra ile h. 1304 / 1886–87, 1305 / 1887–88 ve 1307 / 1889–90 yıllarında taşbaskı usulü ile Tahran'da yayımlanmıştır.[157]

1.1.79. Abbas-kuli Sipihr

Hicri XIV. / XIX. yy.'ın ünlü tarihçisi ve bilgini Abbas-kul Sipihr Sani'nin birçok eseri mevcuttur. Onun eserlerinin birinde, Ebu'l-Muzaffer Celale'd-Din Ekber Şah Gurkani'nin dedeleri ve Babürlüler devletinin kurucusu olan, Zehire'd-din Muhammed Babür'ün hayat hikâyeleri ele alınmıştır. Bu eserde Ekber Şah'ın 24 yıllık hâkimiyet döneminde baş vermiş olaylar da kaleme alınmıştır. Muzaffere'd-din Şah Kaçar'ın emri üzerine, Sipihr 40.000 beyti bulan eserinden, 10.000 beyitliği alınarak "*Tarih-ı Muzafferi*" eseri oluşturulmuştur. Onun bir diğer eseri "*Şamilü't-Tavarih-i Muzafferi*" adını taşımaktadır. Bu eserde, Kaçar boyunun soy kütüğü, Tatar-Moğol boylarının adları ve İbnü'l-Esir"in yazdığı Moğol ordusunun

---

[157] Muhammed Hasan İ'timadü'd-Devle, *Mir'atu'l-Buldan*, c. IV, Be Kuşiş-i: Mir Haşim Müheddis & Abdu'l-hüseyin Neva'i, Daniş-gah-ı Tahran, 1989; Rıza-zade Şafak, s. 371; Ahmed Gülçin, c. II, s. 756; Atabay, s. 479.

saldırılarını içeren açıklamalar da eklenerek bir kitap oluşturulmuştur. Bunlara ek olarak eserde, İslami devletlerin ilk kuruluşlarından başlayarak müellifin zamanına değin olan ünlü sultan ve emirlerin hayat hikâyeleri ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır.[158]

1.1.80. Münşa'at-ı Farsi ve Türkî

Bu mecmuada Safevî ve Osmanlı sultanlarının birbirilerine gönderdiği mektuplar yer almaktadır. Mecmuanın yazma nüshası Paris Millet Kitaplığında muhafaza edilmektedir.[159]

1.1.81. Abdu'l-Hüseyin Nasıri Tusi

Abdu'l-Hüseyin Nasıri Tusi, h. 1042 / 1632–33 yılında "*Münşaşat*" adlı bir mecmuayı hazırlamıştır. Bu mecmuanın yazma nüshası Paris Millet Kitaplığında yer almaktadır.[160]

1.1.82. Ermenistan Matenadarana Arşivi

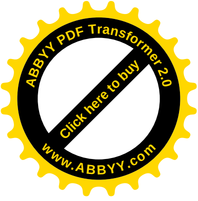
Ermenistan başkenti Erivan'da bulunan Matenadarana arşivinde Fars dilinde yazılmış şahlık, maaş dağıtımı ve kıyas fermanlarını içeren mecmualar bulunmaktadır.[161]

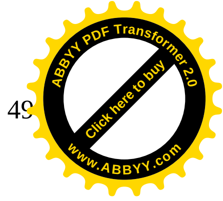
1.1.83. Özbekistan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü Yazmaları

Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te bulunan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü Yazmaları arşivinde de Farsça yazılmış şahlık, maaş çizelgesi ve kıyas fermanlarını

---

158 Atabay, s. 336.
159 Azizullah Bayat, s. 78.
160 a.g.e, s. 78.
161 A. D. Papazyan, *Pesidskie Dokumentı Matenadarana, I Ukazı, Vıpusk Pervıy (XV-XVI vv.)*, İzdatelstvo Akademii Nauk Armiyanskoy SSR, Erevan, 1956; A. D. Papazyan, *Pesidskie Dokumentı Matenadarana, I Ukazı, Vıpusk Pervıy (1601-1650 gg.)*, İzdatelstvo Akademii Nauk Armiyanskoy SSR, Erevan, 1959.

içeren birçok mecmualar korunmaktadır.[162]

1.1.84. Safevî Tarihine İlişkin Azerbaycan Basılmış Belgeler Toplusu

Safevî tarihine ilişkin XVI-XVIII. yy.’lar arası kimi belgeler de 1977’de Bakü’de T. M. Musevi’ce bir araya getirilerek bir kitap halinde basılmıştır.[163]

1.1.85. Gürcistan Arşivlerinde Bulunan Belgeler

Safevî tarihi konusunda Tiflis’te yer alan Gürcistan arşivlerinde değerli belgeler mevcuttur. Bu belgeler Rus ve Gürcü tarihçileri tarafından toplanıp basılmışsa da, Tiflis’te yer alan Gürcistan Yazmaları Fonunda Safevî dönemine ait onlarca eserin yazmalarının korunduğu bilgimiz dâhilindedir.

1.2. BATI KAYNAKLARI

Batı kaynakları toplusu kapsamında Safevî coğrafyasına değişik gerekçeler dolayısıyla çeşitli dönemlerde bölgeyi ziyaret etmiş Avrupalı gezgin, elçi, tüccar, misyoner ve devlet adamları (resmi görevliler, özellikle de Roma Papalığı ve Venedikli memurlar) tarafından yazılmış hatıra ve sefer-namelere yer verilmiştir. Avrupalı bu kişiler sırasıyla Venedik, Portekiz, Lehistan, Rusya, İngiltere ve Fransa’dan gelmişlerdir. Bu eserler bir bakımdan daha sonra Avrupalılar tarafından bir bilim gibi geliştirilen İranistika’nın öncüleri durumunda olmuşlar.

Bu kaynakları da herhangi bir iç tasnife tabi tutmadan kronolojik sıra ile verdik. Eserlerin tanıtımında daha önceki grupta da olduğu gibi önce yazarın adı, kısaca hayat hikâyesi, yazmış olduğu eserin adı ve içerdiği konularla ilgili ana çizgileri ile bilgiler sunduk.

---

[162] Azizullah Bayat, s. 78.

[163] T. M. Musevi, *Orta Esr Azerbaycan Tarixine Dair Fars Dilli Senedler (XVI-XVIII. Esrler)*, Elm Neşriyyatı, Bakı, 1977.

1.2.1. Caterinozeno

Caterinozeno, m. 1471 yılında Venedik Cumhuriyeti tarafından Uzun Hasan'ın sarayına gönderilmiş ilk elçidir. Venedik Cumhuriyeti'nin onu göndermekteki amacı Uzun Hasan'ı Osmanlılarla savaşmak için tahrik etmekti. Bilindiği gibi Uzun Hasan'ın eşi Despina Hatun, Trabzon İmparatoru Calojohannes'in kızıydı. O kızlarından Valenza'yı da Archipelago (Fransızca: Archipel) dükü olan Lord Nicolo Crespo'ya vermiştir. Valenza'ın dükten dört kız ve bir oğlu olmuştur. Bu kızlardan dördüncüsü olan Violante ise Caterinozeno ile evlendirilmiştir. Caterinozeno yol buyunca birçok zorluklara katlanarak sonunda Tebriz'de Uzun Hasan ve hatunun huzuruna çıkmıştır. Despina Hatun kendi yeğeninin kocası olan Caterinozeno'yu tanımış ve onu saygı ile karşılamıştır. Caterinozeno kitabında da belirttiği gibi, Despina Hatun'un şah üzerindeki nüfuzundan yaralanarak Venedik Cumhuriyeti için görevleri yanında yararlı başka faaliyetlerde de bulunmuştur.[164]

Uzun Hasan, ona duyduğu güvenden dolayı Caterinozeno'yu kendi sarayının Avrupa elçisi olarak seçmiştir. Uzun Hasan'ın amacı, Macaristan ve Lehistan padişahlarını Osmanlılarla savaşa ikna etmekti. Ancak Caterinozeno onlara ulaştığında onları savaş halinde buldu. Bu nedenle de o amacını gerçekleştirmek için başka padişahlara yöneldi. Bundan haberdar olan Venedik Cumhuriyeti ise, onun yerine Josaphat Barbaro ve M. Ambrosio Contarini'yi elçi olarak atamışlarsa da, bunlardan hiç biri İran şahını Osmanlılarla savaşa girmek için ikna edememişlerdir.[165] Onun sefer-namesi, söz konusu döneme ilişkin, diğer üç ayrı İtalyan sefer-namesi ile birlikte Ramusio'nun mecmuasında yayınlanmıştır. Caterinozeno'nun sefer-namesi Venedik ile Osmanlıların savaş dönemlerinde, onun İran'daki gördüklerini yansıtmaktadır. Sefer-namenin önsöz (sunuş) bölümünü Ramusio yazmıştır. Sefer-namenin metin bölümünü de yine Ramusio, Caterinozeno'nun mektuplarına dayanarak hazırlamıştır.[166]

---

[164] *Şeş Sefer-name*, s. 287-289.
[165] a.g.e, s. 203, 289.
[166] a.g.e, 203, 214.

Ramusio'nun aktardığına göre, Caterinozeno, Uzun Hasan sarayına elçi olarak gittikten sonra, kendisine birkaç mektup yazmış ve o, bu mektuplara dayanarak Caterinozeno'nun özet bir biçimde sefer-namesini hazırlamıştır. Ramusio'ya göre, "Safevîler ve İran konusunda diğer başka kaynaklarda bulunmayan ilk bilgiler bu sefer-namede yer almaktadır. Caterinozeno, Venedik tarafından İran'a elçi gönderilmiş olan Josaphat Barbaro ve M. Ambrosio Contarini'den önce İran'a gitmiştir. Onun sefer-namesi elime geçmiş olsaydı konu ile ilgili daha kapsamlı bilgileri de sunabilirdim. Tüm aramalarıma rağmen bu sefer-nameyi bulmakta başarılı olmadım ve bu eser konusunda başka birisinin de bilgisinin olmadığını sanıyorum."[167] Böylece, bu sefer-namede diğer sefer-namelere göre coğrafi açıklamalar daha sığ durumdadır. Bu nedenle de Ramusio kendi mecmuasında söz konusu sefer-nameyi diğerlerine göre daha eski olmasına rağmen birkaç sefer-nameden sonra yerleştirmiştir. Caterinozeno'nun sefer-namesi dışında, onun İran tarihi konusunda diğer kaynaklardan da edindiği bir ilaveyi de yanında bulundurmaktadır. Ekte Caterinozeno'nun İran'a gedişinden sonraki baş vermiş olan olaylar yer almaktadır.[168]

1.2.2. Josaphat Barbaro

Josaphat Barbaro, Caterinozeno'dan sonra Venedik tarafından İran'a gönderilmiş ikinci elçidir. Onun sefer-namesinde yapmış olduğu iki gezi; Tuna ve İran gezileri yer almaktadır. Onun yazdığı sefer-namede Şah İsmail Safevî zamanına ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Bu sefer-namenin yayınlamasını, Sir Henry Rawlinson ve Lord Strangford üstelenmişlerdi. Ancak birinci kişi fırsat yakalayamadı. İkinci kişi ise bu işe başlamadan öldü. Eserin iki çevirisi mevcuttur. İlk çeviri Britanya Müzesi üyesi Roy, ikinci çeviri ise 16. yy.' yazarlarından olan William Thomas tarafından yapılmıştır. William Thomas, 1544'te İtalya'ya gitmiş, 1549'da da Londra'ya geri dönmüştü. 1553'de ise öldürülmüştür.[169]

---

[167] a.g.e, s. 217.
[168] a.g.e, s. 203.
[169] Azizullah Bayat, s. 66; *Şeş Sefer-name*, s. 19-21.

1.2.3. M. Ambrosio Contarini

Caterinozeno ve Josaphat Barbaro'dan sonra Venedik tarafından İran'a gönderilmiş olan üçüncü elçi M. Ambrosio Contarini'dir. Messer Benedetto'nun oğlu olan Venedik hükümdarı tarafından "Pregadi" devlet danışma kurulunda Uzun Hasan'ın sarayına gönderilmek üzere elçi olarak seçilmiştir. O maksada ulaşıncaya kadar birçok zorluklara göğüs germiştir. Contarini gezisini 23 Şubat 1473 yılında başlamış, 10 Nisan 1477 yılında ise bitirmiştir. Sefer-namesinde geçtiği şehir ve vilayetleri ve burada yaşayan halkların gelenek-göreneklerini anlatmıştır. Eserde Safevîlerin başlangıç dönem tarihine de yer verilmiştir.[170]

1.2.4. Giovan Maria Angolello

Sefer-namesine önsöz yazan Venedikli Giovan Battista Ramusio'nun da belirttiği gibi, Angolello, Uzun Hasan'ın hayatından söz eden ilk müelliftir. O, Fırat nehri kıyısında II. Sultan Muhammed'in Uzun Hasan ile yaptığı savaş ve diğer savaşlarda görgü tanığı idi. Angolello, II. Sultan Muhammed'in hizmetinde çalışmaktaydı. Ramusio'nun mecmuasında yer alan ikinci sefer-name ona aitti. Sefer-namesinde, Uzun Hasan'ın yönetime gelmesini özetle anlatmakla, Osmanlıların İran'a karşı yaptıkları savaş ve seferlerini ayrıntılı bir biçimde aydınlatmaktadır.[171] Ayrıca o, Ak-koyunlu sülalesinin yerine gelen Safevî devleti hakkında da bilgiler sunmakla, özellikle Uzun Hasan'ın damadı olan Şeyh Haydar ve daha sonra onun oğlu olan Şah İsmail tarafından gerçekleştirilmiş başkaldırıları eserinde vermektedir. Şah İsmail'in Şibanbi Han ile yandaşları olan Özbeklere karşı zaferleri ve Osmanlı sultanı I. Selim ile yaptığı savaş da bu eserde yansımasını bulmuştur.[172]

1.2.5. XVI. yy.'da Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi

Vatikan'ın Barberina Kütüphanesi Yunanca yazmaları arasında bulunan 111 sayılı *Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi*, Yunan âlimi G. Th. Zoras tarafından

---

[170] *Şeş Sefer-name*, s. 125.
[171] Azizullah Bayat, s. 66; *Şeş Sefer-name*, s. 203, 287.
[172] *Şeş Sefer-name*, s. 204-205.

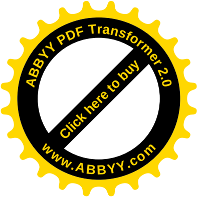
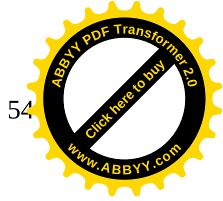
Ghronikon peri ton Turkon Sultanion adı ile 1958'de yayınlanmıştır. Şerif Baştav tarafından 1973'te kaynak eleştirisi ve açıklamalarla birlikte Türkçe'ye çevrilerek yayınlanmıştır. Eserin Türkçesi'nde II. Bayezid (h. 886–918 / 1481–1512) dönemi olaylarını içeren bölümün 178–180. sayfalarında Şah İsmail'in ortaya çıkışı ve Anadolu'da sebep olduğu olayları anlatan bir kısmı bulunmamaktadır. Burada sunulan tarihsel bilgiler, az olmakla birlikte Osmanlı Türkçesi'nde olan kaynaklarda rastlanmayan bazı olayları ahtarması bakımından ilgi çekicidir.

1.2.6. Venedikli Tüccar'ın Sefer-namesi

Venedikli bu tüccarın adı bilinmemektedir. Onun eseri Ramusio mecmuasının üçüncü sefer-namesini oluşturmaktadır. Eserde verilen bilgilere göre o, Dımışk, Halep ve İran arasında tüccarlık etmiş, m. 1511–1520 / h. 916–925 yılları arasında sekiz yıl, sekiz ay süre ile İran'da bulunarak Şah İsmail dönemi gelişmelerinin tanığı olmuştur. Eserin üslubu karmaşık olmasına rağmen, tarihi açıdan daha gerçekçi ve yazarın görmüş olduğu şehir ve köylere ilişkin bilgiler oldukça ayrıntılı bir biçimdedir. Anlaşılan o, zeki biri olarak kendi mesleği gereği tüm İran'ı iyice dolaşmıştır. Bu nedenle de eser, zamanın coğrafya bilgisini öğrenmemiz bakımdan değeri inkâr edilemezdir.[173]

Eserde yer alan diğer bilgilere göre, m. 1507 yılında Şah İsmail, Alau'd-devle ile savaş için Karaman'a geldiğinde, rastlantı sonucu o da İsmail'in ordusu ile birlikte 40 gün Erzincan'da sonra ise Tchimish Gazak (Çemişgezek)'te kalmıştır. Sonra Fırat nehrini geçerek Alau'd-devle'nın ülkesine gitmiştir. O, Şah İsmail'in Şamahı ve Şirvan savaşlarına da tanıklık etmiştir. Şah İsmail ordusu ile birlikte Tebriz'e döndüğünde de söz konusu tüccar orada imiş. Kendisinin eserinde verdiği bilgilere göre, Şah İsmail'in Diyarbakır yakınlarındaki savaş ve zaferlerinde orada olmasa da, o, olayların görgü tanıklarından edindiği bilgilere de sefer-namesinde yer ayırmıştır. O, bu konuda Acem, Türk ve Arap dillerini bildiği için herhangi bir sorun yaşamadığını da eserinde belirtmekte ve bu işin onun için kolay olduğunu

[173] a.g.e, s. 205-206, 287.

vurgulamaktadır.[174]

1.2.7. Vincentio D'Alessandri

Vincentio D'Alessandri[175] m. 1571'de Venedik elçisi olarak Şah Tahmasb'ın sarayına gönderilmiştir. Venedik Cumhuriyeti'nin onu göndermekteki amacı, Şah Tahmasb'ı Osmanlılarla savaşa tahrik etmek idi. O, Venedik devletinin vezirlerinden olarak Osmanlılar tarafından esir alınmışsa da daha sonra kaçmayı başararak Venedik'e geri dönmüştü. Türkçe'yi iyi bildiğinden onu bu görev için en uygun kişi olarak seçtiler. D'Alessandri Venedik meclis yetkililerinin mektup ile emirlerinin yanı sıra gezisi için gereken malzeme ve donanımı da temin ederek Almanya, Lehistan ve Maesia ormanlarından geçerek Osmanlı Türklerine has kıyafetleri ile Karadeniz kıyısında, Büyük Boristhenes nehrinin ağzında yer alan Moneastron Limanı'na varmıştır. Oradan da gemiye binerek Trabzon'a gitmek istedi. Ancak onun bulunduğu gemi rüzgar nedeni ile önemli ticaret şehirlerinden olan Sinope (Sinop)'a yönelmişti. O, oradan, Cutay (Kütahya), sonra ise Erzurum'a gitmiştir. Oradan da Osmanlı sınır bölgelerinden geçerek, Gürcistan'a doğru gitmek istedi.

D'Alessandri, Tebriz'e ulaştığında, başkentin Kazvin olduğunu anladı. O aynı yıl m. 1571 (h. 978) Ağustos ayının 14'ünde Kazvin'e ulaştı. Orada, rastlantı sonucu, daha önceden tanıdığı İngiliz tüccarlarından birkaçını gördü. Onların da yardımı ile hemen Tahmasb'ın üçüncü oğlu olan Haydar Tahmasb (Ayder Tamas) ile konuştu. Bir sonraki gece o şahın huzuruna çıkarak kendi itibar-namesini sundu. O, Venedik meclis yetkilileri adına Osmanlı İmparatoru Süleyman'ın Kıbrıs'ı Venedik devletinin elinden almak istediğini, bundan sonra ise büyük bir olasılıkla İran'a saldıracaklarını şaha beyan etti. O, bütün çabalarına rağmen bu görevde başarılı olamadı.[176]

---

[174] a.g.e, s. 377-378.
[175] Azizullah Bayat, s. 66.
[176] *Şeş Sefer-name*, s. 206, 208-210.

1.2.8. Sir Antoni Jenkinson

İngiliz tüccarı Sir Antoni Jenkinson (ölüm 1611), kendisi ile birlikte İngiltere kraliçesi I. Elizabeth'ın mektubunu getirmişti. O, Rusya çarı Korkunç Ivan ile dostluk ilişkileri kurmakla, Volga (İdil) yolu ile Hazar Denizi'ne gelip, Bakü üzerinden Şamahı'ya gitti. Sonra Erdebil yolu ile İran'a giderek Kazvin'de şahın huzuruna çıktı. Şah Tahmasb onu saygı ile karşıladı. Ancak onun Hıristiyan olduğunu anlayınca Jenkinson'nun hemen ülkeyi terk etmesine emir verdi. Jenkinson da herhangi bir sonuç almaksızın 1563 yılında Moskova'ya geri dönmüştür. Onun raporları Safevî tarihini anlamamız açısından yaralı bilgiler içermektedir.[177]

1.2.9. Techtender

Almanya'nın Saksonya'sından olan Techtender, Alman kayseri II. Rudolf tarafından bir heyet ile birlikte İran'a gönderilmişse de yolda arkadaşları ölmüşlerdir. Tectender kendisi ise m. 1603 yılında Tebriz'de Şah Abbas'ın huzuruna çıktı. Onun sunduğu raporda Azerbaycan ve Gilan şehirleri konusunda değerli bilgiler bulunmaktadır.[178]

1.2.10. Sherley Kardeşleri (Sir Anthony Sherley, Sir Robert Sherley)

h. 1007 / 1598–99 yılında iki İngiliz serüvenci kardeş olan Sir Anthony Sherley[179] ve Sir Robert Sherley diğer 26 Avrupalı ile birlikte Eerlof Essex'ın gayrı resmi mesajını ulaştırmak için Şah Abbas'ın hizmetine ulaştılar. Onların gelişindeki amaç Safevî şahı ile Osmanlılara karşı Avrupa Devletleri ile birlikte dostluk anlaşmalarını kurma, ayrıca İngiltere ile İran arsında da ticaret ilişkilerini başlatmaktı. h. 1007 / 1598–99 yılının sonlarına doğru Şah Abbas da ipek satışını ve Osmanlılara karşı söz konusu devletler ile anlaşma yapmaları için Anthony Sherley'yi Hüseyin-ali Bey Bayat ile birlikte Avrupa saraylarına gönderdi. Sherley

---

[177] Azizullah Bayat, s. 67.
[178] a.g.e, s. 67.
[179] Sir Anthony Sherley, *Sefer-name-yi Beraderan-ı Sherley*, trc. Doktor Muhabbet Ayin, Tahran, h. 1357; Sir Anthony Sherley, *Sefer-name-yi Beraderan-ı Sherley der Zaman-ı Şah Abbas-ı Kebir*, trc. Ali Deh-başı, Tahran, h. 1362; Sir Anthony Sherley, *Sefer-name-yi Beraderan-ı Sherley*, trc. Avanes Han Musai'du's-saltana, Tahran, h. 1330.

ile Hüseyin-ali Bey Bayat'ın arası yolda açılınca, Sherley ondan ayrılarak İspanya'ya gitti ve bir daha geri dönmedi. Onun sefer-namesinin asli yazma nüshası "Sir Anthony Sherley'nin İran gezilerinin raporu" adı altında Oxford'un Badliyan Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.[180]

1.2.11. Dongarcla De Silvaf Igureoa

Soylu Feria ailesinden olan Dongarcla De Silvaf Igureoa, İspanya kralı III. Philippe'in emri üzerine m. 1614 yılında ipek ticareti amacıyla Şah Abbas'ın sarayına gönderilmiştir. Onun İran ve Hindistan'a olan gezisi 10 yıl sürmüştür. Bu süreden iki yıldan fazla bir süreyi ise o İran'da bulunmuştur. Dongarcla, İran'da bulunduğu sürede Lar, Şiraz, İsfahan, Kaşan, Kum, Kazvin şehirleri ve onlarca kasaba ve köyü gezi sırasında görmüştür. Onun sefer-namesinde I. Şah Abbas dönemindeki İran'ın büyük bir bölümünün coğrafi, siyasi ve toplumsal konuları ile ilgili ayrıntılı ve değerli bilgiler verilerek irdelenmiştir.[181]

1.2.12. Oruc Bey Bayat (İranlı Don Juan) – Alfonsoremon

Kızılbaş komutanlarından ve Sultan-ali Bey"in oğlu olan Oruc Bey, Bayat boyundandır. Şah Abbas'ın emri üzerine Hüseyin-ali Bey Bayat'ın Anthony Sherley ile birlikte İspanya gönderildiğinde, Oruc Bey elçiliğin (sefirliğin) birinci münşisi görevinde idi. O, İspanya'da Hıristiyan olmuş ve İran Don Juan'ı adı ile ünlenmiştir. Oruc Bey, Muharrem ayı h. 1012–1013 / 1604–1605 yılında yapmış olduğu kendi gezi yazısını 3 babdan oluşmakla yazmıştır.

Birinci babda İran'ın eyalet ve vilayetleri özet olarak tanıtılmaktadır. Safevî dönemi ülke yönetim biçimi, halkın gelenek görenekleri, her vilayette yaşayan büyük boylar ve Nemrut'tan I. Şah Abbas'a dek İran'da hüküm sürmüş olan sultanlar anlatılmaktadır. İkinci babda, Safevî sultanlarının hayat hikâyeleri ile onların

---

[180] Muhammed Mu'in, c. V, s. 899; Müsahib, c. II, s. 1468.

[181] Dongarcla De Silvaf Igureoa, *Sefer-name-yi Dongarcla De Silvaf Igureoa*, trc. Gulam-rıza Sami'i, Tahran, h. ş. 1363.

Osmanlı ve Özbek sultanları ile yaptıkları savaşlar ele alınmıştır. Üçüncü babda Anthony Sherley'nin İran sarayına gelişi ve elçi Hüseyin-ali Bey Bayat'ın yanındakiler ile birlikte İsfahan'dan Lizbon'a kadar olan süredeki gezisi rapor olunmaktadır. Kitap Farsça yazılmıştır. Ancak Oruc Bey, İspanyol bir yazar olan Alfonsoremon'un da yardımı ile eserini İspanyolca'ya çevirmiştir. Eser 1926 yılında İngiliz doğubilimcisi L Strange tarafından İngilizce'ye de çevrilerek basılmıştır.[182]

1.2.13. Pietro Della Valle (1586–1652)

İtalyan gezgin Pietro Della Vale[183], Mısır, Şam ve Hindistan'a geziler yapmıştır. O, h. 1026 / 1617–18 yılında İran'a gitmiş ve Şah Abbas'ın kimi seferlerinde yanında yer almıştır. Pietro Dellavalle Şiraz'da ikamet ettiği sırada Taht-ı Cemşid harabelerini görmüş ve kendi sefer-namesinde bu konuda değerli açıklamalarda bulunmuştur. Onun sefer-namesi gezi sırasında bir arkadaşına yazdığı mektuplardan oluşmaktadır. Mektupların yarısından çoğu söz konusu dönemde İran'ın siyasi, toplumsal ve ahlaki durumunu içermektedir. Bu açıdan eserde Safevî tarihine ilişkin değerli bilgiler bulunmaktadır. O, Safevî dönemi İran'ını Osmanlı ülkesi ile karşılaştırmış ve İran'ın Osmanlı'dan üstün olduğunu söylemiştir.[184]

1.2.14. Adam Olearius

Adam Olearius, Friedrich Dük Halstein, tarafından İran ve Rusya'ya gönderilmiş (Cemaziyelâhir 1046 – Ramazan 1047 / Kasım 1636'dan Şubat 1638) elçinin münşisi idi. O zaman, Safi Mirza'nın oğlu ve I. Şah Abbas'ın torunu Şah Safi, İran'da sultan idi. Olearius, Türkçe ve Farsça'yı iyi öğrendiğinden, kendi gözlemlerini titiz bir biçimde yazıya alarak onları dikkatlice analiz etmektedir. Onun sefer-namesi Latince yazılmıştır. İlk kez Fransızca'ya daha sonra ise John Davids tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir.[185]

---

[182] Nasrullah Felsefi, *Siyaset-i Harici-yi İran der Devreyi Safevî*, (Bundan sonra: Felsefi, *Siyaset-i Harici*) Tahran, Kitabha-yı Cibi, 1342, s. 42-43.
[183] Pietro Della Valle, *Sefer-name-yi Pietro Della Valle*, trc. Şerh ve Havaşi: Şu'au'd-din Şefa, Şirket-i İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, Tahran, 1381.
[184] Felsefi, *Siyaset-i Harici*, s. 86-89.
[185] Azizullah Bayat, s. 70.

1.2.15. J. B. Tavernier

J. B. Tavernier'in hayatı ile ilgili fazla bilgimiz bulunmamaktadır. O, Charain'den 30 yıl önce 1631–1668 yılları arasında en azından 6 ay süre ile İran'a bir gezi düzenlemiştir. Onun ilk gezisi, Şah Safi egemenliği dönemi (h. 1038–1052 / 1628–1642), diğer seferleri ise II. Şah Abbas (h. 1052–1077 / 1642–1666) ve Şah Süleyman zamanında gerçekleşmiştir. Onun sefer-namesinde söz konusu dönem İran konusunda değerli bilgiler yer almaktadır. Bu yönü ile onun eseri kendinden sonraki doğu ülkeleri ve özellikle İran tarihini araştırmak için kılavuz ve yol gösterici bir görevde olmuştur. Tavernier'in sefer-namesinde Safevî dönemi İran'ının siyasi, iktisadi ve toplumsal durumu ve konumuna ilişkin farklı bilgiler yer almaktadır. O kendi şahsi gezilerini açıklamanın yanı sıra, kendisinin görmediği yollar ve şehirler konusunda güvenilir kişilerden edindiği bilgileri de aktarmaktadır.[186]

1.2.16. Per Raphael Du Mans

Fransız keşiş ve İsfahan'da ikamet eden "Capuchin" misyoneri Per Raphael Du Mans, m. 1644, zamanında İran'a gelmiş ve 50 yıla yakın bir süreyi İran'da geçirmiştir. O, "1660 Yılında İran'ın Durumu" adını taşıyan raporunu XIV. Luis'nin veziri olan Colbert'e sunmuştur. Bu raporda, söz konusu dönemde İran'ın toplumsal, siyasi ve iktisadi durumunu yansıtan bilgilere yer verilmiştir.[187]

1.2.17. Jean Charain (1643–1713)

Parisli ünlü gezgin Jean Charain'in babası bir kuyumcuydu. Charain, 1665 yılında 22 yaşında iken, mücevherat almak için Doğu Hint'e gitmiştir. O, İran'ı geçerek Hindistan'a ulaşmış ve h. 1075–1088 / 1664–1677 yılları arasında iki kez

---

[186] Jean Baptista Tavernier, *Sefer-name-ye Tavernier*, trc. Ebu Turab Han Nazmu'd-devle Nuri, Ba Tecdid-i Nazar-ı Külli ve tsh. Doktor Hamid Şirani, İsfahan, h. ş. 1336; Jean Baptista Tavernier, *XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a Seyahat*, çev. Ertuğrul Gültekin, Tercüman Gazetesi, İstanbul, 1980; Jean Baptiste Tavernier, *The Six Voyages of Jean Baptista Tavernier Baron of Auobonne through Turkey into Persia and the East Indies fort he Sapace of Forthy Years*, Robert Littlebury, London, 1678.; Jean Baptista Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi, Stefanos Yerasimos'un Anısına*, çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yay., İstanbul, 2006.
[187] Browne, *Tarih*, Yasemi, s. 111.

İran'a sefer etmiş ve her defasında 6 ay İran'da ikamet etmiştir. O, bu süre içinde Farsça'yı da öğrenmiştir. O, II. Şah Abbas tarafından desteklenmiştir. Jean Charain, İran'da bulunduğu sırada İran'ın siyasi, toplumsal ve askeri durumunu titizce incelemiş ve yanında olan Grelo adlı bir ressamın da yardımı ile söz konusu dönemin tarihi binaları ile yerel elbiselerle ilgili olarak nefis resimler ortaya koymuşlardır. Bunun sonucunda o, m. 1670 yılında oldukça değerli bir mecmua ile Fransa'ya dönerek Paris'te "Şah Süleyman Safevî'nin Tac Koyma Töreni" adını taşıyan eserini yayınlamıştır. O, bir daha, m. 1673 yılında İsfahan'a geri dönmüş 4 yıl İran'da bulunduktan sonra, Hindistan'a gitmiş, sonra da Umut Burnu yolu ile Avrupa'ya gitmiştir. Bu dönemde "14. Luis"nin Protestanlara karşı yürüttüğü baskılardan dolayı Charain Fransa'yı terk ederek İngiltere'ye sığınmış ve yaşamını burada tamamlamıştır. O, bu süre de kendi gezi yazılarını düzenleyerek m. 1686 yılında eserinin I. cildini Londra'da yayınlamıştır. Onun sefer-namesinin tümü ilk kez "Charain'in İran ve Doğu Hint'te Gezi Yazısı" adı altında Amsterdam'da yayınlanmıştır.

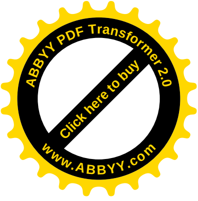
İran'a gelmiş olan gezginler içerisinde, hiç kuşkusuz ülkenin toplumsal ve siyasi durumunu Charain gibi kapsamlı açıklayan biri olmamıştır. Avrupalı gezginler içerisinde batı halklarını İran uygarlığı ve kültürü ile ilgili en fazla bildi sunan Charain olmuştur. Charain'in sefer-namesi 10 cildi bulmaktadır. Bu sefer-name en kapsamlı ve en iyi gezi yazılarından olmakla Safevî tarihi ile ilgili de en yararlı kaynaklardan sayılmaktadır.[188]

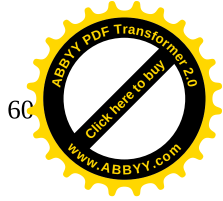
1.2.18. Thevento

Fransız gezginlerinden olan Thevento, İran'da bulunmuş ve İran'da az bir süre ikametine rağmen yazmış olduğu raporunda Safevî dönemi tarihine ilişkin ciddi denilecek kadar önemli bilgilere yer vermiştir.[189]

---

[188] Jean Charain, *Sefer-name-yi Jean Charain,* trc. Hüseyin Arizi, İsfahan, h. 1330; Müsahib, c. II, s. 1431.
[189] Azizullah Bayat, s. 73.

1.2.19. Sekhnia Tchkeidze

Sekhnia Tchkeidze, yazılışı XVIII. yy.'ın ortalarında muhtemel olan "Vakayi-name-yi Gürcistan" adlı eserin müellifidir. Bu eserin çevrisi, Fransız Doğubilimci Brosset tarafından "Gürcistan Tarihi" adlı kitabının içinde verilmiştir.[190] Bu eserde, oldukça önemli siyasi ve toplumsal bilgiler yer almaktadır. Eserde I. Şah Abbas ile haleflerinin hayat hikâyeleri, Safevî Sultanları ile Gürcü emirleri arasındaki ilişkiler, Şah Süleyman ile Şah Sultan Hüseyin dönemlerindeki Gürcistan kargaşaları, Safevî devlet adamları ile emirlerin görevleri ve Nadir Şah'ın savaşlarına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Kitap Nadir Şah'ın Hindistan fethini anlatmakla son bulmaktadır.[191]

1.2.20. Papouna Orbelian

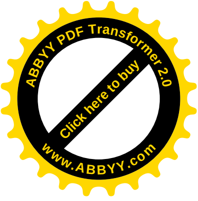
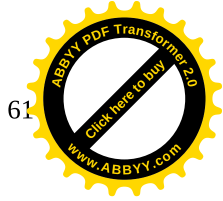
Papouna Orbelian, Sekhnia Tchkeidze'nin eserine zeyl mahiyetinde bir vaki-name yazarak onun eserini tamamlamıştır. Bu kitabın içeriği Nadir Şah dönemi olaylarını anlamamız bakımından çok önemlidir. Eserde özellikle Gürcistan hakkında yer alan bilgiler oldukça önemli ve Farsça kaynaklarda rastlanılmayan türden bilgilerdirler.[192]

1.2.21. Petrosdisarkis Gilamentz

Petrosdisarkis Gilamentz, Gılzailerin ayaklanmaları ve Safevî sülalesinin çöküşü sırasında Reşt'te ikamet etmekteydi. O, söz konusu dönemim olaylarını değişik bölgelerden kaçarak Gilan'a gelmiş olan kişilerden duymuş ve yazıya almıştır. Bu rapor Haci Tahran'da bulunan ve Rusya Çarlığı ile bağlantılı olan Piskopos (Baş Papaz)'a sunulduğu için dini taassup ve abartılardan yoksun değildir. Buna rağmen söz konusu dönem olaylarını kavramamız bakımından önemsiz sayılamaz. Bu rapor Profesör Patkanov tarafından Rusça'ya çevrilerek yayımlanmıştır.[193]

---

[190] G. Brosset, *Gürcistan Tarihi*, çev. F. Kırzıoğlu, TTK Yay., Ankara, 2002.
[191] Azizullah Bayat, s. 73.
[192] a.g.e, s. 73.
[193] a.g.e, s. 73-74.

1.2.22. Sanson

Fransız asıllı keşiş ve misyoner Sanson, Şah Süleyman Safevî döneminde Hıristiyanlığı yayma amacı ile İran'a gelmiştir. O, uzun yıllar İran'da bulunmakla İranlıların gelenek görenekleri ve saray ile hükümet yapısı işleyişinin tanığı olarak doğru bilgiler elde etmiştir. O, bu bilgilerini "İran'ın Mevcut Durumu" adlı kitabında bir araya getirmiştir.[194]

1.2.23. Engelbert Kaempfer

Alman asıllı hekim, gezgin ve araştırmacı E. Kaempfer, m. 1684 yılında İsveç elçisi ile birlikte İran'a gelmiş ve bir süre İran'ın değişik şehirlerinde ikamet etmiştir. Onun bu gezi raporunda İran'ın coğrafi ve siyasi durumuna ilişkin değerli bilgiler bulunmaktadır. Anlaşılan, bu raporun bir kısmı Raphael Du Mans rivayetlerine dayandırılmıştır.[195]

1.2.24. Gergurioprira

Gergurioprira, Portekiz'in elçisi olarak Hindistan'daki Goa hükümetinde görevli idi. O, Basra Körfezi ve çevresine gezilerde bulunmuştur. Onun İran'a yaptığı gezisi Safevî sülalesi dönemi ve Portekiz Deniz Kuvvetlerinin zayıfladığı zamanına denk gelmektedir. Bu rapor edebi bir değer taşımamakla birlikte, tarafsız olarak da yazılmamıştır. Eserde dini taassup da bulunmaktadır. Buna rağmen bu raporda söz konusu dönemin idari yapısı ve durumu ile ilgili değerli bilgiler vardır.[196]

1.2.25. Krusinsky (1675–1756)

Lehistan Hıristiyan misyonerlerinden olan, Tadeusz Juda St. J. Krusinsky, iki kez İran'a gitmiş ve yaklaşık 20 yıl Safevî döneminde İran'da bulunmuştur. Bu süre de dini faaliyetler dışında siyasi faaliyetlere de katılmış ve İran tarihine ilişkin

---

[194] Sanson, *Sefer-name-yi Sanson,* Be İhtimam ve trc. Taki Tafezzüli, İbn Sina, Tahran, h. ş. 1346.
[195] Engelbert Kaempfer, *Sefer-name-yi Engelbert Kaempfer be İran (1684-85),* (Bundan sonra: *Sefer-name-yi Engelbert Kaempfer*), trc. Keykavus Cihan-dari, Şirket-i Sehami-yi İntişarat-ı Harezmi, Tahran, İsfend h. ş. 1363.
[196] Azizullah Bayat, s. 74-75.

Latince birçok kitap yazmıştır. Onun kitaplarından, "*Tarih-i İngilab-ı İran (İran İnkılâbının Tarihi)*" adlı eserinde, Safevî sülalesinin çöküşü ve Gılzailerin İsfahan'a olan saldırıları ele alınmaktadır. Yazar, İsfahan'ın işgali sırasında, halkın durumu ve kıyımına görgü tanıklığından da kaynaklanarak, etkili bir anlatımla acınacak olan bu olayları açıklayabilmiştir.[197]

1.2.26. A. P. Volinski

A. P. Volinski, 1815–1817 yılları arasında Rusya'nın İran'daki özel elçisi olmuştur. O, tarihi araştırmalarını bir kitapçıkta not ederek XVIII. yy.'ın üçüncü on yıllığında Safevî sülalesinin toplumsal, siyasi ve iktisadi durumunu ayrıntılı olarak ele almaktadır. Bu açıdan söz konusu eser, Safevî tarihi konusunda en önemli kaynaklardan sayılmaktadır. Eski Sovyetler Birliği tarihçilerinden S. Djvakin bu eserden kimi bölümlerini yayımlamıştır.[198]

1.2.27. F. A. Suymanof

F. A. Suymanof, Safevî sülalesine ilişkin yararlı bilgiler içeren "*Şerh-i Derya-yı Hazar (Hazar Denizi Açıklaması)*" adlı bir eserin müellifidir.[199]

1.2.28. Katoffedot Afanas Yevic

Rus asıllı tüccar, Katoffedot Afanas Yevic, Moskova'dan İsfahan'a dek, 1623–1624 yılları arsında gerçekleştirdiği gezilerini yazmış olduğu bir eserinde oldukça dakik ve titiz biçimde bir araya getirmiştir. Onun sefer-namesi söz konusu dönem İran'ının toplumsal, siyasi ve iktisadi durumuna ilişkin değerli bilgiler içermektedir.[200]

---

[197] Krusinsky, *Sefer-name-yi Krusinsky, Yaddaştha-yı Keşiş-i Lehistani-yi Asr-ı Safevî (1707-1725)*, trc. Abdu'l-razzak Dünbüli "Meftun", Ba Mukaddime, tsh. ve Havaşi-yi: Doktor Meryem Mir Ahmedi, İntişarat-ı Tus, Tahran, 1363; Browne, *Tarih*, Yasemi, s. 112.

[198] K. Z. İşrakiyan, Hanım Orunova, *Devlet-i Nadir Şah Afşar*, (Bundan sonra: İşrakiyan, *Devlet-i Nadir Şah*), trc. Hamid Emin, Tahran, 1356, s. 17.

[199] Azizullah Bayat, s. 76.

[200] Katoffedot Afanas Yevic, *Sefer-name-yi Katoffedot Afanas Yevic*, trc. Muhammed Sadık Hümayun-fer, Kitab-hane-yi Milli, Tahran, h. 1356.

1.2.29. Per Jen Thadee

"Çıplak Ayak Kremlit (Carmilit)"in büyük halifesi olan Per Jen Thadee, İsfahan'da ikamet etmekteydi. Papa ile Avrupa ülkeleri sultan ve yöneticilerinin I. Şah Abbas'a gönderdikleri mektupları bu keşiş tarafından Farsça'ya çevrilir, gönderilecek olan yanıtlar da yene onun tarafından yazılırdı. Önemli bilgiler içeren ve sayıları yaklaşık 60 kadar olan bu mektup ile raporların yazma nüshaları Nepal Şehir Milli Kütüphanesinde bulunmaktadır.[201]

1.2.30. E. G. Gerbert

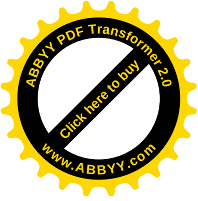
E. G. Gerbert, I. Petro'nun, Safevîlerle yaptığı savaşta Rusya Çarlığı komutanlarından idi. O, m. 1727 yılında Osmanlı ile Rusya'nın sınırlarını belirleyen komisyonda komiser görevinde idi. Onun, Rus dilinde yazmış olduğu bir eserinde Hazar Denizi'nin batı kısmında yer alan, Heşter-han (Astrahan) ile Kür nehri arasındaki bölgelerdeki coğrafi ve toplumsal durum hakkında değerli bilgiler bulunmaktadır.[202]

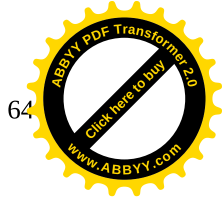
1.2.31. Padri Bazen

Nadir Şah hâkimiyetinin son dönemindeki olaylara ilişkin bilgi veren kaynaklar arasında keşiş Bazen tarafından m. 1741 / ve m. 1747 yıllarında yazılmış olan iki mektup son derece önemlidirler. Bazen, Nadir'in bütün seferlerinde onun yanında idi. Burada değinilmesi gereken bir husus da, mektuplarda birçok yerde kişi, kavim ve beldelerin adlarının yanlış olarak yazılmasıdır. Buna neden olan onun kelimelerin asıl yazılışını bilmemesi ve halktan duyduğu biçimi ile yazmasıdır.[203]

---

201 Azizullah Bayat, s. 78-79.
202 a.g.e, s. 78-79.
203 Padri Bazen, *Nameha-yı Tabib-ı Nadir Şah*, trc. Ali Asğar Hariri, B İhtimam-ı: Habib Yağmai, Encümen-i Asar-ı Milli, Tahran, h. ş. 1340.

1.2.32. Iohan Yakub Lereh

Petesdamlı olan Iuhan Yakub Lereh, 1731 yılında Rusya Çarlığı hizmetine girerek 50 yıl süre ile Rusya'da ikamet etmiştir. O, h. 1146–1148/ 733–1735, h. 1158–1160/ 1745–1747 yılları arasında Rusya elçisi hekimi olarak iki kez İran'a gitmiştir. Onun yazdığı günlüğünde, yerel bitkiler, doğal zenginlikler, etnoloji, eski tarihi eserler ve Nadir Şah'ın vergi siyaseti konusunda çeşitli ve yararlı bilgiler bulunmaktadır.[204]

1.2.33. Achop Shemakhetci

Achop Shemakhetci, m. 1759 yılından önce, Somka (Eçmiyadzin) Kilisesinde eğitmenlik yapmıştır. O, Ermenice, "Tahmasb-kulu Han'ın Seferleri ve Onun Şah Olarak Seçilmesi" adında bir eser yazmıştır. Bu eser, eski Sovyetler Birliği'ndeki 1743 tarihli yazmalar mecmuasında korunmaktadır. Eser m. 1721–1736 yılları arasındaki olayların tarihini içermektedir. Yazar söz konusu dönemin olaylarını açıklarken diğer müelliflere göre daha yansız davrandığından yazdığı eser daha çok önem arz etmektedir. Bu kitap, 1763 yılında Ter-Avetesyan tarafından Rusça'ya çevrilmiştir.[205]

1.2.34. Jean Otter

Paris'te Arapça hocası ve XV. Luis'nin sarayı tarafından özel olarak Osmanlı ve İran'a gönderilen Jean Otter, yaklaşık 9 yıl (1734–1743) boyunca söz konusu ülkelerde bulunmuştur. Onun sefer-namesinde, Nadir Şah'ın hâkimiyet dönemi ve İran'ın söz konusu dönemdeki toplumsal, siyasi ve iktisadi durumuna ilişkin faydalı bilgiler yer almaktadır.[206]

---

[204] İşrakiyan, *Devlet-i Nadir Şah*, s. 28.
[205] Azizullah Bayat, s. 80.
[206] Jean Otter, *Sefer-name-yi Jean Otter, Asr-ı Nadir Şah*, trc. Ali İkbali, Saziman-ı İntişarat-ı Cavidan, Tahran, Zimistan 1363.

1.2.35. Jonas Hanway

İngiliz tüccarı olan, Jonas Hanway, Nadir Şah'ın hâkimiyeti döneminde Rusya'nın güçlü rekabetleri ve İran'ın kuzey eyaletlerinin başkaldırılarına rağmen, Rusya yolu ile mallarını İran'a götürmüştür. Ancak Esterabad'da onun mal varlığı Türkmenler tarafından yağmalandı ve o, kendi canını zor kurtarabildi. O yağmalanmış malını geri almak amacı ile Nadir Şah'a şikâyette bulundu. Nadir Şah onun zararlarını karşıladı. Jonas Hanway, gezisi sırasında İran konusunda değerli bilgiler elde etti ve sonunda m. 1753 yılında o eserinin ilk baskısını dört cilt halinde Londra'da yayınladı. Müellif eserinde İngiltere'nin ticaret çalışmalarını açıklamak yanında, Gılzailerin saldırısından Nadir Şah'ın ölümüne dek olan sürede İran ve komşu ülkelerinde baş vermiş olaylara ve başka değerli bilgilere de yer vermektedir. Hanvay, Krusinsky'den birçok bilgiler alarak aktarmıştır. O, 1727–1751 / h. 1140–1164 yılları arasında baş vermiş olan olaylara görgü tanığı olduğundan kitabı bu konuda en yararlı ve güvenilir kaynaklardan sayılmaktadır.[207]

1.2.36. Abra Âdem Kertaksi

Nadir Şah, Ermeni din adamlarının yukarı tabakada yer alanları ve zengin tüccarı destekleme eğilimi içinde olmuş ve bu grup Ermenilere ilgi göstermiştir. Bu Ermenilerden biri Eçmiyadzin (Üç Kilise) piskoposu Abra Âdem Kertaksi olmuştur. O, Nadir Şah tarafından ilgi duyulan ve sayılan biri olmuştur. Kertakski, Nadir'in Muğan kurultayında şahlığa seçilmesi töreninde de hazır bulunmuştur. Abra Âdem Kertaksi, söz konusu Muğan kurultayına kendi günlük ve anlarında değinmektedir. Onun kitabının Ermenice çevirisi "Tarih-i Men ve Nayter (Nadir) Şah-ı İran" adı altında iki kez basılmış ve Fransızca'ya da çevrilmiştir. Bu kitapta, Hicri XII. / XVIII. yy.'ın dördüncü on yıllığındaki zamanda Ermenistan ve Azerbaycan'ın iktisadi durumu, Nadir'e bağlı askeri birliklerin niteliği, Muğan kurultayı ve bu kurultaya İran'ın değişik eyaletlerinden davet edilmiş olan eyalet yöneticilerinin adları rapor edilmektedir.[208]

---

[207] Janos Hanway, *Zindegi-yi Nadir Şah*, trc. İsmail Devlet-şahi, Şirket-i İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, Tahran, 1383. Browne, *Tarih*, Yasemi, s. 112; Pigolevskaya vb., c. II, s. 606; Paul Horn, s. 101.

[208] İşrakiyan, *Devlet-i Nadir Şah*, s. 18.

1.2.37. James Baillie Fraser (1783–1856)

İskoçyalı gezgin ve yazar James Baillie Fraser, Nadir Şah'ın çağdaşı idi. O, Doğu ve özellikle İran ile ilgili sefer-name ve masallar yazmıştır. Onun eserlerinden biri "Tarih-i Nadir Şah" adını taşımaktadır. Adı geçen eserde Hicri XII. / XVIII. yy.'da İran'da baş vermiş olan olayların bir kısmı ve Hindistan Moğol sultanları tarihinin de bir özeti yer almaktadır. Bu kitap, Nasire'd-din Şah'ın emri üzerine Kürdistan valisi olan Ebu'l-Kasım Nasıru'l-Mülk tarafından Farsça'ya çevrilmiştir. h. 1321 / 1903–4'de Ali Muhammed Müciru'd-devle söz konusu çevirinin metni üzerinde bazı değişiklikler yaparak Tahran'da bu eseri yeniden yayınlamıştır. Söz konusu bu eser zamanın Ruz-name-yi İran adlı gazetede de yayınlanmıştır.[209]

1.3. MODERN ARAŞTIRMALAR

Safevîler dönemi çağraş tarihçilerce gerek bağımsız, gerekse de dolaylı biçimde çalışmalara konu edilmiştir. Genel İran tarihi içinde batılı tarih anlayışına göre Safevîleri ilk değerlendiren Sir John Malcolm, Sir Persy Molesvorth Sykes, Edward Browne ve Paul Horn gibi tarihçiler olmuşlardır. İngiliz asıllı diplomat ve tarihçi olan Sir John Malcolm, Feth-ali Şah Kaçar zamanında Hindistan'ın İngiliz yanlı hükümetinin İran elçisi olmuştur. O, yazılışını h. 1229 / 1814 yılında bitirdiği "*Tarih-i İran (İran Tarihi)*" veya "*Tarih-i Sir John Malcolm (Sir John Malcolm Tarihi)*" adlı eserin yazarıdır. Eser İngilizce yazılmıştır. Bu kitap Mirza İsmail b. Hayret tarafından Farsça'ya çevrilmiştir. Hayret, Nadir Şah dönemi olaylarını içeren bölümü çeviriden ayırarak "Hilat-ı Nadir Şah" adı altında 1929 yılında Allah-abad'da yayınlamıştır. Malcolm'un genel İran tarihi üzerine yazdığı kitabı, 26 babdan oluşmakta, İran tarihini Pişdadiler'den başlayarak Feth-Ali Şah Kaçar'ın hâkimiyeti dönemine dek ele almaktadır. Eserde İran'ın söz konusu dönemdeki siyasi ve toplumsal durumu ile ilgili bilgiler de yer almaktadır. Daha sonraları, Şeyh Muhammed İsfahani, Mirza Hayret'in yaptığı çeviri yeniden düzenleyerek bir kez daha yayınlamıştır. Kitapta Safevîler de ele alınmış olsa da Afşar, Zendiye ve Kaçar

---

[209] James Baillie Fraser, *Sefer-name-yi James Baillie Fraser, Ma'ruf bi Sefer-i Zimistani*, trc. Menuçehr Emiri, Tahran, 1364/1985.

sülalesinin ilk dönemlerine ilişkin verilen bilgiler oldukça önemli ve yararlıdırlar. Fransız Luis Dubeux, İran kültür ve uygarlığına ilişkin edindiği bilgilerinin önemli bir kısmını Sir Jan Malcolm'un kitabından almıştır. Sir John Malcolm'un eseri, ilk kez 1815'te Londra'da daha sonraları ise 1872–1873 yılında Bombay ve Hindistan'da defalarca basılmıştır. Kitap İran'da da basılmıştır.[210]

İran kültür ve uygarlığının Avrupa'da tanıtılmasında önemli bir rolü olan İngiliz doğubilimcisi ve Cambridge Üniversitesi hocalarından Edward Browne (1862–1926) de 1920–1924 yılları arasında "*Tarih-ı Edebiyat-ı İran (İran Edebiyatı Tarihi)*" adlı eserinde Safevî dönemi edebiyatı ve belirli ölçüde tarihini de ele almaktadır. Fars, Türk ve Arap dillerine tamamen hâkim olan Browne'nin bu kitabı Farsça'ya çevrilmiştir.[211] Onun "*Yek Sal der Miyan-ı İraniyan (İranlılar Arasında Bir Yıl)*" adlı eserinde ise Meşrutiyet Devrimi sırasındaki İranlıların sosyal, ahlaki ve kültürel durumu ve niteliklerine ilişkin yararlı bilgileri içermektedir. O, "*Çahar Makale-yi Nizami Aruzi*"[212] ve İbn-i İsfendiyar'ın yazdığı "*Tarih-i Taberistan*" adlı eserlerini de İngilizce'ye çevirmiştir. Browne, Feridu'd-din Attar'ın "*Tezkiretü'l-Evliya*"sı, Devlet-şah Semerkandi'nin "*Tezkiretü'l-Şuara*"sı[213] ve "*Lubab-ı Ufi*" eserlerinin de tenkitli metinini tashih ederek hazırlamıştır.[214]

İngiliz doğubilimcisi ve ordu mensubu Sir Persy Molesvorth Sykes (1867–1945) de Hindistan'da çalıştığı sırada Farsça'yı öğrenerek h. 1311 / 1893–94 yılından başlayarak, Muzaffare'd-din Şah Kaçar'ın hâkimiyeti dönemi ve ondan sonra İran'ın doğu, güney ve güney batı vilayetlerinde değişik görevlerde bulunmuş,

---

[210] Sir John Malcolm, *History of Persia*, (Bundan sonra: Malcolm, *History of Persia*), 2 vols, London, 1815; Sir John Malcolm, *Tarih-i İran*, trc. Mirza İsmail b. Hayret, Dünya-yı Kitab, Tahran, 1337.

[211] Edward Browne, *Persian Literature*, c. I-II-III-IV, (Bundan sonra: Browne, *Persian Literature*), Cambridge, 1920-1924; Edward Browne, *A Literary History of Persia: Modern Times (1500-1924)*, (Bundan sonra: Browne, *A Literary History of Persia*), Cambridge University Press, Cambridge, 1930; Edward Browne, *Tarih-i Edebiyat-ı İran ez Ağaz Ahd-ı Safevîye ta Zaman-ı Hazır*, trc. Reşid Yasemi, Tahran; Edward Granwille Browne, *Ez Sa'di ta Cami*, *Tarih-i Edebi-yi İran-ı Asr-ı İstila-yı Moğol ve Tatar*, trc. Ali Asğar Hikmet, Çap-hane-yi Daniş-gah, Tahran, 1960.

[212] Ahmed Aruzi, *Çahar Makale*, tsh. Muhammed Kazvini, Bi İhtimam-ı: Doktor Muhammed Mu'in, Çap-ı Taban, Tahran, h. ş. 1333.

[213] Devlet-şah Semerkandi, *Tezkiretü'ş-şuara*, tsh. Muhammed Abbasi, Kitab-furuşi-yi Barani, Tahran, 1337; Devlet-şah Semerkandi, *Tezkiretü'ş-şuara*, Bombay, h. 1305.

[214] Muhammed Mu'in, c. V, s. 250.

İran tarihi ile coğrafyasına ilişkin kitaplar ve birçok makaleler yazmıştır. Onun eserlerinden "*Tarih-i İran (İran Tarihi)*", "*Tarih-i Kirman (Kirman Tarihi)*" ve "*Deh Hezar Mil der İran (İran'da 10.000 Mil)*" adlı eserlerinin adlarını verebiliriz. "*Tarih-i İran*" kitabı, genel İran tarihini İslam'dan başlayarak 1930 yılına dek iki cilt halinde ele almaktadır. Eserin birinci cildinde, İran tarihindeki baş vermiş olan olaylar en eski dönemlerden h. 170 / 785 yılına değin olan sürede anlatılmaktadır. Eserin ikinci cildinde ise, m. 785 yılından 1930 yılına dek olan zaman kesiti ele alınmaktadır. Onun Safevî tarihine ilişkin yazdıkları da söz konusu kitabının ikinci cildinde yer almaktadır. Sykes, kitapta İran'ın iç olayları ile ilgili başardığı kadarıyla kısa bilgi vermekte ve kimi durumlarda da sessiz kalmayı yeğlemektedir. Bütün bunlara rağmen, müellifin Kaçar dönemindeki kimi olaylara ilişkin görgü tanığı konumunda olması esere ayrı bir önem kazandırmaktadır.

Sykes'ın bir diğer eseri, "*Tarih-i Kirman*"dır. O, bu kitabında Kirman tarihini en eski dönemlerden başlatarak h. 1322 / 1905 yılına değin yazmaktadır. Bu eser, Ebu Turab b. Musa Kaçar Kirmani tarafından, Nasrullah Han Nevvab Şirazi'nin yardımları ve Efzelü'l-Mülk Kirmani'nin tashihi ile h. 1332 / 1915 yılında Farsça'ya çevrilerek Kirman'da yayınlanmıştır. Bu kitaptaki bilgiler Sayks'ın bir diğer eseri olan "*Deh Hezar Mil der İran*" adlı eserinde de yer almaktadır.[215]

Genel İran tarihi içinde Safevîlere de yer ayıran tarihçilerden biri de Paul Horn olmuştur. O, Almanca yazılmış "*Tarih-i Muhtasar-ı İran Ba'd az İslam ta Ahır-ı Zendiyye*" adlı eserin müellifidir.[216] Onun, bu eseri, "*Esas-ı Fikhu'l-Luğa-yı İrani*" adlı eserinin içinde de yer alarak basılmıştır. Bu eser sonra İran Maarif Komisyonu tarafından, Doktor Rıza-zade Şafak'ın Farsça çevirisi ile h. ş. 1314 / 1936 yılında Tahran'da basılarak yayınlanmıştır. Bu kitapta İran tarihi özet olarak İslam'dan Zendiyye'nin çöküşüne değin olan sürede ele alınmıştır. Eserin asıl metninde tarihi

---

[215] Sir Persy Molesvorth Sykes, *Tarih-i İran*, c. I-II, (Bundan sonra: Sykes, *Tarih-i İran*), trc. Seyid Muhammed Taki Fahr Da'i Gilani, Dünya-yı Kitab, İntişarat-ı İlmi, Tahran, 1987; Sir Persy Sykes, *History of Persia, With Maps and Illustrantions. Two Volumes*. (Bundan sonra: Sykes, *History of Persia*), Macmillan and Co. Limited. London, 1930.

[216] Paul Horn, *Tarih-i Muhtasar-ı İran Ba'd ez İslam ta Ahır-ı Zendiyye*, trc. Doktor Sadık Rıza-zade Şafak, Bungah-ı Tercüme ve Beşr-i Kitab, Tahran, h. ş. 1349.

olaylar, Muzaffere'd-din Şah Kaçar'ın hâkimiyetinin ilk yıllarına değin rapor edilmektedir. Ancak, çevirmenin dediğine göre, Kaçar dönemi olaylarının tarihi bu kitapta yeterli yansıtılmadığı için, Maarif Komisyonu'nun emri üzerine Kaçar sülalesine ilişkin kısımlar çeviri dışı bırakılmıştır. Yazar her bölümün sonunda, kullandığı kaynak ve belgeleri tanıtmakla adeta İran tarihi araştırmacıları için önemli bir başvuru kılavuz olmuştur.[217]

Modern batı tarihçiliğinde Safevîler tarihi üzerine ilk araştırmalar ise 1880 yılına aittir. Bu çalışmalardan biri 1890 yılında Veselovskiy tarafından yapılmıştır.[218] Veselovskiy'nin eserinde Rusya ile Safevîler arasında yapılmış ticari, siyasi ve diğer konulardaki anlaşmaları, ilişkileri, özellikle de Osmanlılar Safevîlerin Avrupaya çıkışını engelleyince, Safevîlerin Hazar üzerinden Rusya topraklarından geçip Batı ile ilişkilerine yer vermektedir. Safevî dervişleri ve kızılbaşlık öğretisinin ilk modern araştırması ise Rusya'da *A. Krımskiy* tarafından 1914-1917'de yayınldığı üç ciltlik eserinde ele alınmıştır.[219]

Safevî tarihçiliğinde Ahmed Kesrevi'nin h. 1299 / 1920 yılında Safevîlerin kökeni ve eski mezheplerine ilişkin yaptığı araştırmaları[220] da önemli bir dönüş noktası idi. Ancak onun bu görüşleri zamanında pek ilgi görmedi. Ancak h. 1310 / 1930 ve h. 1320 / 1940'lı yıllarında Walter Hinz h. 1315 / 1936, Gulam Server (Ghulam Sarwar)[221] h. 1310 / 1939 ve Vladimir Minorsky h. 1322/ 1943 gibi öncüler tarafından Safevî dönemi modern araştırmalarının da temeli atılmış oldu. Bunlara rağmen Safevî döneminin tarihi sıralaması (kronolojisi) henüz sağlam esaslar üzerinde oturmamıştı. Müslüman sülalelerin kronolojisine ilişkin ilk eserler h. 1311 /

---

[217] Azizullah Bayat, s. 92-93.

[218] Veselovskiy, *Pamyatniki diplomatiçeskih i torgovıh snoşeniy Moskovskoy Rusi s Persiey*, Pod red. N. İ. Veselovskogo, SPb. 1890.

[219] A. Krımskiy, *İstoriya Persii, ee literaturı dervişskoy teosofii*, I-III, Moskva 1914-1917.

[220] Ahmed Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tabareş*, 1379.

[221] Sarwar, *Tarih-i Şah İsmail-i Safevî*, (Bundan sonra: *Tarih-i Şah İsmail-i Safevî*), trc. Abbas-kuli Gaffari-ferd & Muhammed Bakir Aram, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, Tahran; Sarwar, *History of Shah Ismail Safawi*, (Bundan sonra: Sarwar, *History of Shah Ismail*), Muslim University Press, Aligarh, 1939.

1893 yılında S. Lane Poole tarafından yazılmış "Mohammadan Dynasties"[222] ve h. 1306 / 1927 yılında Zambaur tarafından yazılmış "L'histoire de L'Islam Manuel de généalogie et de Chronologie Pour"[223] adlı çalışmalara konu edinilmiştir. Bu kitaplar zamanında önemli eserler olmalarına rağmen, birçok yanlışları da içermekteydi. Bu duruma h. 1346 / 1967 yılında, son araştırma ve buluşlara dayanarak Müslüman sülalelerin kronolojisini düzenleyen C. E. Bosworth'un, "Müslüman Sülaleler"[224] adlı eseri ile son verilmiştir. 1936 yılında Walther. Hinz, h. ş. 1315 / 1936 yılında "*Irans Aufstieg zum National Stat*"[225] adlı eseri ile ilk kez açık ve sistematik bir biçimde Safevî tarikatının gelişmesi ve Şah İsmail'in ortaya çıkışına ilişkin tarihi etkenleri açıklamıştır.

Modern Safevî araştırmacılığında önemli bir yeri olan Ünlü Rus bilgin ve doğubilimcilerden Vladimir Fedorovich Minorsky (1877–1966), I. Dünya Savaşı'ndan önce, Rusya Devleti tarafından İran'da siyasi makama getirilmiş ve İran ile Osmanlı arasındaki sınır belirleme komisyonu'nda da görevli üyelerdendi. O, İran tarih ve coğrafyası konusunda çok bilgili biri idi. Söz konusu konulara ilişkin onun birçok kitap ve yazıları vardır. Minorsky, "*Hududu'l-Âlem*" adlı esere m. 1937 yılında İngilizce açıklamalar yazmıştır. Minorsky, "*Tezkiretü'l-Müluk*"[226] adlı eseri ise h. ş. 1322 / 1944'te çevirmiş ve açıklamalar eşliğinde yayınlanmıştır. Bu kitap şimdiye kadar Safevî idari sistemi ve yapısı konusunda yazılmış yegâne eserdir. Minorsky bu temel çalışmasıyla Safevî idari yapısının işleyişi, Kızılbaş boyları ve

---

[222] Bu kitap Farsça'ya da çevrilmiştir. bkz. S. Lane Poole, *Tabakat-ı Salatin-i İslam*, trc. Abbas İkbal, Kitab-hane-yi Mihr, Tahran, h. ş. 1312.
[223] Zambaur, *Risale-yi der Neseb-name-yi Hulefa ve Şehriyaran ve Seyr-i Tarihi-yi Havadis-i İslam*, trc. Doktor Cevad Meşkûr, Kitab-furuşi-yi Hayyam, Tharan, h. ş. 1356.
[224] Clifford Edmund Bosworth, *Silsileha-yı İslami*, trc. Feridun Bedreyi, Müessese-yi Mutaliat ve Pejuhişha-yı Ferhengi, Bunyad-ı Ferheng-i İran, Tahran, 1349.; Clifford Edmund Bosworth, *İslam Devletleri Tarihi*, (Bundan sonra: Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*), çev. E. Merçil, M. İşpirli, Oğuz Yay., İstanbul, 1980, s. 213.
[225] Walter Hinz, *Irans Aufstieg zum National Statt*, (Bundan sonra: Hinz, *Irans Aufstieg zum National Statt*), Berlin und Leipzing, Germany 1936; Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, (Bundan sonra: Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*), çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, TTK Basımevi, Ankara, 1948, 1992; Walter Hinz, *Teşkil-i Devlet-i Milli der İran*, trc. Keykavus Cihandari, Şirket-i Sehami-yi İntişarat-ı Harezmî, Tahran, 1362.
[226] Mirza Sami'a, *Tezkiretü'l-Müluk*, Be Kuşiş: Doktor Seyid Muhammed Debir Siyaki & *Saziman-ı İdari-yi Hükümet-i Safevî ya Ta'likat-ı Minorskii ber Tezkiretü'l-müluk*, trc. Mesud Receb-niya, (Bundan sonra: *Tezkiretü'l-Müluk* & *Saziman-ı İdari*); Müessese-yi İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, 1378.

boyların alt bölmeleri konusunda faydalı buluşlar ve yeterince bilgiler sunmasının yanı sıra Safevî ideolojisi ve bu harekâtı devindiren iç etkenler konusunda da ciddi tartışmalar yürütmüştü. Onun "*Tarihçe-yi Nadir Şah*" adlı kitabı da Reşid Yasemi tarafından Farsça'ya çevrilmiştir. Minorsky'nin "İslam Ansiklopedisi"ndeki yazmış olduğu makaleleri en çok belgelendirilmiş yazılardan sayılmaktadır. O, İran ve İslam tarihine ilişkin değişik dillerle yazılmış, aşağı yukarı 200 makale ve kitabı yayınlamıştır.[227]

1950, 1960, 1970 yıllarında J. Aubin, A. Banani, H. Braun, H. Busse, M. Dickson, N. Falsafi (Nasrullah Felsefi)[228], H. F. Farmayan, H. Horst, A. K. S. Lambton, L. Lockhart, M. Mazzaoui, H. Müller, J. R. Perry, H. R. Roemer, Adel Allouche[229], F. Sümer ve Roger Mervyn Savory gibi araştırmacılar, temeli W. Hinz, Server ve Minorsky tarafından atılmış bu binanın tamamlanmasına her biri ayrıca katkıda bulundular. Safevî dönemi edebiyatı ve metafizik felsefe anlayışına ilişkin H. Corbin, S. H. Nasr ve E. Yarshater kapsamlı makaleler yazdılar.[230]

Sovyet dönemi Safevî tarihçiliğinde ise bu alanda çalışmalarıyla ün kazanmış isimler arasında V. V. Barthold[231], P. İ. Petruşevkiy[232], Ermeni araştırmacı A. D. Papazyan[233], O. Efendiyev[234], Safevîlerin Avrupa ülkeleriyle diplomatik ilişkileri konusunda ise Y. Mahmudov[235], P. P. Buşev[236] gelmektedir. Bunlardan V. V.

---

[227] Muhammed Mu'in, c. VI, s. 2082.
[228] Nasrullah Felsefi, *Zindegani-yi Şah Abbas-ı Evvel*, c. I-II-III-IV, İntişarat-ı İlmi, Tahran, h. ş. 1364.
[229] Adel Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi*, (Bundan sonra: Allouche, Osmanlı-Safevî İlişkileri), çev. Ahmet Emin Dağ, Anka Yay., İstanbul, 2001.
[230] Roger Savory, *Tahkikati der Tarih-i İran-ı Asr-ı Safevî (Mecmu'a-yı Makalat)*, (Bundan sonra: Savory, *Makalat*), trc. Abbas-kuli Gaffari-ferd & Muhammed Bakır Aram, Müessise-yi İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, 1382, s. 19-22.
[231] V. V. Bartold, *Mesto prikaspiyskih oblastey v istorii musulmanskogo mira*, Soçineniya, tom II, ç. I, Nauka, Moskova 1963; V. V. Bartold, *Persidskaya nadpis na stene aniyskoy meçeti Manuçe*, Soçineniya, tom IV, Nauka, Moskova 1966.
[232] İ. P. Petruşevskiy, "*Gosudarstva Azerbaydjana XV v.*", SSİA, vıp. I, Baku, İzd-vo AN SSR, 1969; İ. P. Petruşevskiy, "*Azerbaydjan v XVI-XVII vv.*", SSİA, Vıp. I, Baku, İzd-vo AN AzSSR, 1949.
[233] A. D. Papazyan, *Persidskie, arabskie i trutskie ofitsialnıe dokumentı Matenadarana XIV-XIX vekov i ih zbaçenie dlya izuçeniya sotsialno-ekonomiçeskoy jizni stranı Blijnego Vostoka*, İzd-vo vos. Lit-rı, Moskova 1960.
[234] Oqtay Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler devleti*, (Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*), Azerbaycan Dövlet Neşriyyatı Azerneşr, Bakı, 1993.
[235] Yakub Mahmudov, *Azerbaycan'ın Avropa Ölkeleriyle Elageleri*, Bakı 1986.

Barthold, Rus tarihçiliğinde Safevîlerin Türk kökenli bir hanedan olduğunu ortaya koyan ilk tarihçi olmuştur. Bunlar dışında Safevîler dönemi hakkında bazı yerel tarih araştırmaları da önemlidir. Bu araştırmaların müellifleri arasında Sara Aşurbeyli[237], S. M. Onullahi[238], S. A. Mamedov'un[239] adlarını da çekmek gerekir. Yine Musevi adlı bir tarihçi Safevî dönemi belgelerini derleyerek yayınlamıştır. Genel anlamda Sovyet tarih araştırmaları arasında Safevî dönemi üzerine irili ufaklı bir yığın makale, tebliğ ve eser bulunmaktadır. 1984'te ise Rus bilim adamlarının oluşturduğu bir komisyon tarafından Safevîlerin XV-XVI. yy.'larda Avrupa ile diplomatik ilişkilerini konu edinen Türkçe çevirisi ile "Osmanlı imparatorluğu ve Merkezi, Doğu ve Güney-Doğu Arvupa ülkeleri XV-XVI. yy.'larda" bir eser yayınlanmıştır.[240]

Riazul Islam (Riyazu'l-İslam) seçkin eseri "Indo – Persian Relations"da[241], Safevî-Babürlü tarihi ilişkilerini irdelemiştir. Son yıllarda Safevîler konusundaki araştırmalar R. W. Frerrier, B. Fragner, E. Classen, K. M. Röhrborn ve başkaları tarafından sürdürülmektedir. Safevîlerin iktisadi ve toplumsal tarihine ilişkin verilerin az olmasına rağmen R. W. Frerrier ve B. Fragner'in genişletilmiş buluşları önemli bilgileri bize sunmaktadır. Buna rağmen 1983 yılında J. J. Reid gibi araştırmacılar tarafından "Safevîlerin toplumsal, iktisadi ve kültürel konumuna ilişkin hemen hemen hiçbir araştırma yapılmadığı" yönünde tespitler de yok değildir. Safevîlerin yargı sistemi de Willem Flor tarafından incelenmiştir.[242] Türk-Safevî ve

---

[236] Buşev P. P, *İstoriya posolstva i diplomatiçeskih otnoşeniy russkogo i iranskogo gosudarstv v1586-1612 gg.*, Moskva 1976.

[237] Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövleti*, (Bundan sonra: Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövleti*), çev. Azer Bağırov, Azerbaycan Dövlet Neşriyyatı, Bakı, 1997, s. 297.

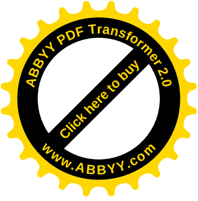
[238] M. S. Onullahi, *XIII-XVII eserlerde Tebriz Şehrinin Tarihi*, Elm, Bakı, 1982.

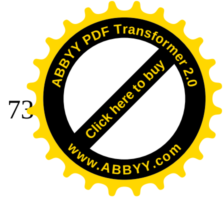
[239] S. A. Mamedov, *Azerbaydjan po istoçnikam XV – pervoy polovinı XVIII vv.*, Elm, Bakü 1992.

[240] *Osmanskaya imperiya i stranı Tsentralnoy, Vostoçnoy i Yugo-Vostoçnoy Evropı v XV-XVI vv.*, Moskva, 1984.

[241] Riazul Islam, *Indo-Persian Relations, A Study of the political and Diplomatic Relations between the Mughul Empire and Iran,* (Bundan sonra: *Indo-Persian Relations*), Bünyad-ı Niku-kari-yi Nuryani, Lahor, 1970, s. 86; Riazul Islam, *A Calendar of Documents on Indo-persian Relations (1500-1750),* Two Volumes, Iranian Culture Foundation, Tehran, and Institute of Central, West Asian Studies, Karachi 1979; Riyazu'l-İslam, *Tarih-i Revabit-i İran ve Hind, (Der Devfre-yi Safevîye ve Afşariye), m. 1510-1745 / h. k. 916-1158,* (Bundan sonra: Riyazu'l-İslam), trc. Muhammed Bakir Aram & Abbas-kuli Gaffari-ferd, Müessise-yi İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, 1373, s. 49.

[242] Willem Floor, *Nizam-ı Kaza'i-yi Asr-ı Safevî*, trc. Hasan Zendiyye, Pejuheş-ked-yi Havza ve

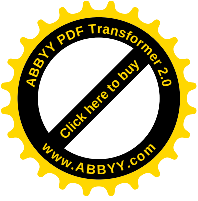
Türk-Şibanilerin ilişkiler de İranlı araştırmacı Abbas-kulu Gaffari-ferd'in bir eserinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.[243]

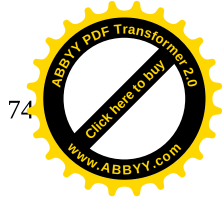
1890'da İskoçya'da doğmuş olan Britanyalı Doğubilimci Larens Lakhart da Safevîlerin çöküşüne ilişkin araştırmaları ile ünlüdür. Eğitimini Cambridge Üniversitesi'nde Edward Browne'nin yanında bitirmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında bir süre Britanya Dışişleri Bakanlığı'nda çalışan Lakhart, daha sonra Eski İran-Britanya Petrol Şirketi'nde işe alınarak birkaç yıllık İran'da bulunmuştur. II. Dünya Savaşı sırasında o, Britanya Deniz Kuvvetleri'nde hizmet etmiş ve üç yıldan fazla bir süreyi Ortadoğu'nun değişik bölgelerinde ikamet ederek bir daha İran-Britanya Petrol Şirketinde çalışmaya başlamıştır. Lakhart, İran tarihine ilişkin birkaç eserin müellifidir. Onun kitaplarından "İnkiraz-ı Silsile-yi Safevîyye (Safevî Sülalesinin Ortadan Kalkması)", adlı eseri Gılzailerin İran'ı işgal ettiklerini ele almaktadır. Onun Nadir Şah'ın hayatını ele alan bir kitabı, İran şehirleri konusunda ise iki kitabı ve İran-şehr dergisinde de yazdığı birkaç makalesi vardır.[244]

Daniş-gah, Kum, Zimistan 1381

[243] Abbas-kulu Gaffari-ferd, *Ravabit-i Safevîye ve Özbekan (h. k. 913-1013)*, Defter-i Mutali'at-ı Siyasi ve Beynu'lmileli, Müessise-yi Çap ve İntişarat-ı Vizaret-i Umur-i Harice, Tahran, 1376.

[244] Larens Lockhart, *İnkiraz-ı Silsile-yi Safevîyye*, (Bundan sonra: Lakhart, *İnkiraz-ı Safevîyye*), trc. İsmail Devlet-şahi, Şirket-i İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, Tahran, 1383.

İKİNCİ BÖLÜM

SAFEVİLERİN TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Safevî Türk tarihinin, devlet, uygarlık ve tarihî açılardan kendine özgü üslup ve terminolojisi bulunmaktadır. Bu terimler, yerel Safevî kaynakları ve çalışmalarında yansıtılmış durumdadır. Buna rağmen söz konusu terminoloji ve Safevî kaynaklarının üslup özellikleri gözardı edilerek, sözde güncel yaklaşımlar ve modern Batı tarihçilerinin yaklaşımı ile Safevî tarihi, kültürü, devlet yapısı ve bürokrasisi değerlendirilmektedir. Söz konusu kavimler, topluluklar arası ilişki ve bunların devletteki rolleri olunca durum daha da karmaşık bir hal almaktadır. İleride anlatılacağı gibi Safevî devletinin etnik konusu da modern tarihçilikten onarılmaz yaralar almıştır. Safevî literatüründe etnik tanımlamaların, kendi sosyal bütünlüğünden ve toplumsal gerçekliklerinden soyutlanarak, sözde modern bir sunum içerisinde irdelenmesi de modern Safevî tarihçiliğinin tuhaf ve tutarsız taraflarından biridir.

2.1. ŞEYH SAFİYE'D-DİN'İN SOYKÜTÜĞÜ

Kısa adıyla Şeyh Safi olarak bilinen Şeyh Safiye'd-din Erdebili'nin soyağacından söz edildiğinde karşımıza çıkacak ilk gerçek kimlik Firuz-şah Zerrin-külah olacaktır. Firuz-şah'tan ötesi ise tarihsel açıdan tartışmalı olup ve oldukça kısıtlı bilgileri içermektedir. Örneğin kaynaklarda adı geçen isimlerden biri olan Ebu Muhammed Kasım b. Ebi'l-Kasım'ın, Abbasî halifesi Mu'tasım'ın zamanında, ondan kaçarak İsfahan bölgesine sığındığı ve h. 255 / 868–69'da İsfahan'ın Oştorcan köyünde öldürüldüğü bilinmektedir.[245] Yine Safevî ecdadından olan İsmail b. Ebi Ali'nin ise Herat bölgesinde ün kazandığı aktarılmaktadır.

Şah Tahmasb döneminden başlayarak sülalenin seyitliğini kanıtlama ve kökenlerini peygambere dayandırmak için bir dizi uğraşlara rağmen bugün

---

[245] Eli Ekber Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi Dövründe İran'ın Xarici Elaqeler Tarixi*, (Bundan sonra: Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*), Elhuda Neşriyyatı, Bakı, 1998, s. 29.

geldiğimiz noktada sülalenin peygamber ve Arap soyundan gelmediği kesinleşmiş bulunmaktadır. Söz konusu bu tahrifler sonucunda hanedanın kökeni, dip babası yedinci Şii imamı Musa el-Kazım'a (ö. h.183 / 799) dayandırılmıştır. Bu sebeple de Firuz-şah, dolayısı ile Safevî sülalesi ilgili kaynaklarca "seyit kökenli" kabul edilmiştir. İşte, Şah Tahmasb döneminde tahrif edilmiş söz konusu bilgilere göre, Firuz-şah'a kadar eskilere indiğimizde hanedanın soyağacı en eski kişiden en yeni kişiye kadar şöyle bir görünüm arzetmektedir: 1. Yedinci imam Musa el-Kazım, 2. Ebü'l-Kasım Hamza, 3. Ebu Muhammed Kasım 4. Ahmedü'l-Arabî, 5. Muhammed, 6. İsmail, 7. Muhammed, 8. Cafer, 9. İbrahim, 10. Muhammed, 11. Hasan, 12. Şeref Han, 13. Muhammed[246]. Ancak bu düzmece soyağacında yer alan yedinci imam Musa el-Kazım dışındaki diğer isimler de karanlık bırakılmıştır. Buradan da, Tahmasb döneminde hanedan için zorlama bir şecere oluşturulduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, Safevî hanedanının kütüğünde gerçekliğinden kuşku duymadığımız ilk isim Firuz-şah Zerrin-külah'tır.

2.1.1. Firuz-şah Zerrin-külah (Kızıl-börk)

Safevî sülalesinden Erdebil bölgesinde ilk yerleşen kişi "*Zerrin Külâh*" (*Kızıl-börk*) lakaplı Firuz-şah olmuştur.[247] Onun, İmam Rıza'nın Meşhed'deki türbesinin bekçisi olduğu bilinmektedir. İbrahim Edhem'in[248] torunlarından olan Sultan Ahmed'in, Horasan'ın Sencân (Sencâr) bölgesinden çıkıp, Muğan ve Arrân'ı ele geçirmek istemesi ile Firuz-şah'ı da yanına aldığı aktarılmaktadır. Böylece Firuz-şah da söz konusu Erdebil bölgesinde yerleşmiştir.[249] Firuz-şah, yaklaşık on iki yıl

---

[246] Mirza Zeyne'l-âbidîn Şirvanî, *Riyâzü's-siyâha*, (Bundan sonra: Şirvanî, *Riyâzü's-siyâha*), tsh. Asgar Hâmid Rabbânî, İntişarat-ı Sa'di, Tahran, 1982, s. 35; İbrahim Aslanoğlu, *Şah İsmail Hatayî*, Der Yay., İstanbul, 1992, s. 3.
[247] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 258; Hamîd Vehbî, *Meşâhîr-i İslâm*, (Bundan sonra: Vehbi, *Meşâhîr-i İslâm*), c. II/15, Mihran Matbaası, İstanbul, 1301/1884, II/15, s. 450.
[248] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 3; Roger Savory, *Iran under the Safavids*, (Bundan sonra: Savory, Iran), Cambridge University Press, Cambridge, 1980, s. 3-4; Browne, *A Literary History of Persia*, c. IV, (Bundan sonra: Browne, *A Literary History of Persia*), Modewrn Times, (1500-1924), The University Pres, Cambridge, 1930, s. 36; *Şah İsmail Hatâ'î Külliyatı*, (Bundan sonra: *Hatâ'î Külliyatı*), Giriş ve Eklerle yay. haz. Babek Cavanşir, Ekber N. Necef, Kaknüs Yay., İstanbul, 2006, s. 95-98.
[249] İbn Bezzâz, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü, No: K2123, (Bundan sonra: İbn Bezzâz, No: K2123), v. 7a; İbn Bezzaz, Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Bölümü, No: 775, (Bundan sonra: İbn Bezzâz, No: 775), v. 15a; İbn Bezzaz, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü, No: 03090, (Bundan sonra: İbn Bezzâz, No: 03090), v. 24b.

Erdebil'de kalıp yandaş topladıktan sonra hayvan sürüleri için elverişli bir bölge olan[250] Gilan'in geniş otlaklı Rengin yöresine göç etmiştir.[251] Ancak kendisinden sonrakilerin göçebe hayvancılığın yanı sıra çiftçilik de yaptıkları bilinmektedir.[252] Firuz-şah burada da kısa sürede kendine yeni yandaşlar topladığından[253] onun Türk-Halk İslamı deyimi ile *dede* olduğu anlaşılmaktadır. Onun Rengin bölgesinde vefat ettiği bilinmektedir.[254]

Safevîlerin Gilan bölgesine olan ilgilerinin birinci nedeni hanedanın burada akrabalarının bulunduğu yönündedir. Nitekim Şeyh Safi'yi kendisine mürit yapan Şeyh Zahid'in de kökleri Safevîler gibi aynı yurda, yani Horasan'ın Sencân (Sencâr) bölgesine dayandığı bilgilerimiz kapsamındadır.

2.1.2. İvazü'l-Hâss

Firuz-şah'ın oğlu olan İvazü'l-Hâss lakaplı[255] İsmail ile ilgili biligilerimiz yok denecek kadar azdır. O, ailesi ile birlikte Rengin'i terk ederek Erdebil yakınlarındaki İsferancân köyüne gelerek,[256] ömrünün sonuna değin orada kalmıştır.[257] Böylece, Safevî sülalesinin Horasan göçünden sonra Erdebil ve Gilan olmak üzere iki yerde yerleştikleri bilinmektedir.

2.1.3. Muhammed Hafız

İvazü'l-Hâss'ın yerine aile başına Muhammed Hafız geçmiştir. Onunla ilgili Şamanî içerikte birkaç menkıbevi bilgi bulunmaktadır. Bu bilgilere göre o yedi

---

[250] Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 18; Roger Savory, *Iran*, s. 4.
[251] *Tarih-i Alem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 10; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 18; Roger Savory, *Iran*, s. 4.
[252] Iysa Ade Bello, "The Safavid Episode: Transition from Spiritual to Temporal Leaders"., (Bundan sonra: Bello, "Safavid Episode"), *Islamic Studies*, XXIII/1, s. 2-3.
[253] Savory, *Iran*, s. 4.
[254] Dede Ahmed Efendi Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, (Bundan sonra: Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*), Matbaa-ı Âmire, 1868, s. 179; Browne, *History of Persia*, c. IV, s. 36.
[255] Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 18.
[256] İbn Bezzâz, No: 03090, v. 7a; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 258; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 179.
[257] İbn Bezzâz, No: 03090, v. 7a; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 179; Vehbî, *Meşâhîr-i İslâm*, c. II/15, s. 451.

yaşında kaybolduktan yedi yıl sonra 14 yaşında iken geri dönmüştür. Ona bu süre içinde nerelerde olduğu sorulunca cinlerin eline düşüp[258] onların arasında Kur'an hıfz ettiğini söylemiştir. İşte bu nedenle de ona daha sonra "Hafız" lakabı takılmıştır.[259] Bu rivayetin kendisi tarafından uydurulduğu da bazı tarihçilerce ileri sürülmüştür.[260] Bu rivayet Türklerdeki Şamanî kültür ve inancın bir uzantısı olarak halk arasında ona özel bir konum kazandırmıştır.[261]

2.1.4. Salahe'd-din Reşid

Muhammed Hafız'ın en büyük oğlu olan Salahe'd-din, derviş meşrep biri olarak mal varlığı ve mülklerini yoksul insanlara dağıtıp derviş kılık kıyafetiyle Erdebil'in Kelhuran köyüne yerleşerek[262] ömrü boyunca orada çiftçilikle ilgilenmiş ve ibadetlerde bulunmuştur[263]. O, Kelhuran halkınca özel ilgi ve saygı ile karşılanmış ve ona mürit olarak bağlanmışlardır[264]. Kimilerine göre o yetmiş,[265] bazılarına göre ise seksen iki yaşında iken dünyasını değiştirmiştir.[266]

2.1.5. Kutbe'd-din Ahmed

Salahe'd-din Reşid'in ölümünden sonra oğlu Kutbe'd-din Ahmed onun yerine aile başına geçmiştir. Onun döneminde Safevî sülalesi Kelhuran köyünden Erdebil'e göç etmiştir.[267] Onların Erdebil'e göç etmelerinin nedeni büyük bir olasılıkla 600/1204'de Gürcüler'in Erdebil'e olan saldırıları ile ilgili olsa gerek. Onların Gürcü kralı Bagrat ve ordusunun Erdebil'i kuşatması yüzünden şehri savunmaya gittikleri

---

[258] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 6.
[259] Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 179; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 18; Browne, *History of Persia*, IV, s. 36; Savory, *Iran*, s. 4.
[260] Vehbî, *Meşâhîr-i İslâm*, c. II/15, s. 451.
[261] Savory, *Iran*, s. 4; Michel Mazzoui, *The Origins of the Safawids: Siism, Sufism, and the Gulat*, (Bundan sonra: Mazzoui, *Origins of the Safawids*), Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden, 1972, s. 51.
[262] *Habibü's-siyer*, s. 411.
[263] İbn Bezzâz, No: 03090, v. 7a; İbn Bezzâz, No: K2123, v. 15b; Mazzoui, *Origins of the Safawids*, s. 51-52; Savory, *Iran*, s. 4.
[264] Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 179.
[265] Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 18.
[266] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 30.
[267] *Habibü's-siyer*, s. 411.

ve ilk karşılaşmada yenildikleri[268] ve Kutbe'din'in de yara aldığı bilinmektedir. Gürcüler geri çekildikten sonra ağır yaralı olan Kutbe'd-din bulunarak yoğun bakıma alınmıştır. Sağlığına kavuşmasına rağmen kısa süre sonra vefat etmiştir.[269]

2.1.6. Şeyh Salih

Kutbe'd-din Ahmed öldükten sonra onun yerine oğlu Salih, sülalenin başına geçmiştir. O, halkın ilgi ve inançsal odağı olarak mütevazı bir yaşam sürerek Kelhuran köyünde dünyasını değiştirmiştir. Oğlu Emine'd-din ise onu orada gömmüştür.[270]

2.1.7. Emine'd-din Cebra'il

Yaşamını Kelhuran'da çiftilik yapmakla geçiren Emine'd-din Cebra'il Hoca, Kemale'd-din Arab-şah'ın müritliğini yapmıştır.[271] O, Erdebil'in Baruk köyünde ikamet eden Ömer Baruki'nin "Devleti" adındaki kızı ile evlenmiştir. Safiye'd-din İslak ise bu evlilikten h. 650 / 1252 yılında doğmuştur.[272] Safiye'd-din altı yaşında iken babası Emine'd-din Cebra'il ölmüş ve Kelhuran'da gömülmüştür. Emine'd-din Cebra'il'in Muhammed, Salahe'd-din Reşid, İsmail, Safiye'd-din İshak, Yakub ve Fahre'd-din Yusuf adlarında altı oğlu ve Safiye'd-din'den büyük bir de kızı olmuştur.[273]

2.2. ŞEYH SAFİYE'D-DİN (650–735 / 1252–1334)

2.2.1. Çocukluk Yılları

Safevî tarikatının adı İlhanlı döneminde yaşamış olan kurucusu Şeyh Safiye'd-

---

268 Vehbî, *Meşâhîr-i İslâm*, c. II/15, s. 452.
269 Browne, *History of Persia*, IV, s. 37; Savory, *Iran*, s. 4-5; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 18-19; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 30-31.
270 Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 19.
271 Browne, *History of Persia*, IV, s. 37; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 19; Savory, *Iran*, s. 5.
272 Mirza Abbaslı, "Safevîlerin Kökenine Dair", s. 297.
273 Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 20.

din İshak (h. 650–735 / 1252–1334) ile bağlıdır. Şeyh Safiye'd-din İshak Erdebili, h. 650 / 1252–53'de Erdebil'in Kelhuran köyünde doğmuştur.[274] Babası Emine'd-din Cebra'il'in 6 erkek ve bir kız çocuğu vardı. Safi onun beşinci evladı idi.[275] Onun Muhammed, Salahe'd-din Reşid ve İsmail adlı üç büyük erkek kardeşi, Yakub ve Fahre'd-din Yusuf adında da iki küçük kardeşi vardı. Kardeşlerden Muhammed'in Şiraz'da, Selahe'd-din'in ise Lübnan'da vefat ettikleri rivayet edilmektedir. Yakub ve Fahre'd-din Yusuf'un mezarları ise Erdebil'de Şeyh Safi türbesindedir.[276] Bir de ablasının olduğundan bahsedilmektedir.[277] Safiye'd-din'in doğum tarihi kaynaklarda net olarak gösterilmese de h. 650 / 1252'de doğmuş olduğu muhtemeldir. Safiye'd-din Erdebili, doğduğunda Şemse'd-din Tebrizi (ö. h. 645 / 1247) beş, Şeyh Muhye'd-din İbne'l-Arabî (ö. h. 638 / 1240) on iki, Şeyh Necme'd-din Kubra ise (ö. h. 618 / 1220) otuz iki yıl idi ki vefat etmişlerdi. Hülagü Han'ın İran'ı fethi sırasında Safiye'd-din Erdebilî'nin beş yaşında olduğu söylenmektedir. Celale'd-din Rumi (ö. h. 672 / 1273) vefat ettiğinde otuz iki, Sadi Şirazi (ö. h. 693 / 1293) vefat ettiğinde ise kırk bir yaşında idi.[278] O, babasının tersine bir köşeye çekilip ibadetle meşgul olan ve halkla ilişki kurmaktan kaçınan biri idi.[279] Bunun sebebini bazı araştırmacılar onun henüz altı yaşında iken babasını kaybetmesine bağlamaktadırlar. Bu acı olayın onu derinden etkilemesi ile Safiye'd-din çocukluğu sosyal yaşamdan yoksun ve arkadaşsız geçmiştir.[280] Çocukluk yıllarında hayaletler gördüğü ve görünmez varlıklarla diyaloğa geçtiğini belirtilmektedir.[281]

Safeiye'd-din, çocukken zamanının çoğunu Ebü'l-kasım Cüneyd Bağdadi'nin müritlerinden olan Şeyh Ferec (Ferruh) Erdebili'nin Erdebil civarında olan türbesinde veya Şeyh Şihabe'd-din Suhreverdi'nin müritlerinden olan Muhiye'd-din

---

[274] *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 54.
[275] *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*, s. 16; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 5; Browne, *History of Persia*, IV, s. 19, 23.
[276] "Safevîler", *TA*, c. XXVIII, Ankara, 1980, , s. 31.
[277] Browne, *History of Persia*, IV, s. 37–38.
[278] Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 20; Browne, *History of Persia*, IV, s. 37.
[279] *Safvetü's-safa*, Ahmedi, s. 13; *Safvetü's-safa*, Tabatabayi Mecd, s. 76; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 11.
[280] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 31.
[281] Savory, *Iran*, s. 5; Browne, *History of Persia*, IV, s. 41.

Erdebili'nin mezarı[282] aynı zamanda Şeyh Ebu Sa'id'in ve Şeyh Şihabe'd-din Mahmud Ahari'nin türbelerinde geçirmekte ve dualar etmekteydi.[283]

2.2.2. Şeyh Zahid Gilani ile Görüşü

Safiye'd-din'in, Erdebil'de iken, mürşit arayışında Savalan dağına çıktığı aradığını orada bulamayınca da tekrar Erdebil'e döndüğü bilinmektedir.[284] Rivayete göre Safiye'd-din bir gece rüyasında göğe uzanan yeşil bir bayrak görür, kendisine yardımcı olacak kişiyi bulmak için[285], Şiraz'da oturan zengin kardeşini görmek bahanesi ile annesinden izin alarak, aslında Şeyh Necibe'd-din Buzğuş'un (ö. h. 678 / 1279) yanına gitmek üzere yolluk bile almaksızın yaya[286] olarak Şiraz'a yollanır.[287] O, bu sıralarda kimi kaynaklara göre 14,[288] kimlerine göre de 20[289] yaşlarındaydı. Ancak onun Şiraz'da Sufi büyükleri ve Şair Sa'di (ö. h. 693 / 1293) ile görüştüğü bilindiğinden[290] 20 yaşlarında olması gerçeğe daha yakın gözüküyor.

Safi, Şiraz'ın Allahu-ekber gediğine ulaştığında Şeyh Necibe'd-din'in cesedini mezarlığa götürüyorlardı. O, Şiraz'da zengin olan kardeşinin ısrarlarına rağmen onun evine gitmedi ve Şeyh Abdullah Hafif'in tekkesinde çileye oturdu.[291] Şeyh Safi, Şiraz'da tasavvuf büyükleri ile görüşmesine rağmen istediğini bulamamıştı. O Şeyh

---

[282] *Safvetü's-safa*, Ahmedi, s. 17.
[283] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 11; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 20.
[284] Menuçehr Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, (Bundan sonra: Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*), Şirket-i Sehami-yi İntişar, Tahran, 1381, 115.
[285] *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, *s. 54.*
[286] Handemir, Mahmud, *İran der Ruzigar-ı Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevî, (Zeyl-i Tarih-i Habibü's-siyer)*, (Bundan sonra: Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*), Be Kuşiş: Gulam-rıza Tabatabayi, Mecmua-yı İntişarat-ı Edebi ve Tarihi, Mevkufat-ı Doktor Mahmud Afşar Yezdi, Tahran, 1370, s. 36.
[287] Anonim, *Cihan-güşa-yı Hakan ya Tarih-i Şah İsmail (Te'lif der: h. 948-955)*, (Bundan sonra: *Cihan-güşa-yı Hakan*), Mukaddime ve Peyvestha: Doktor Allah Deta Muztar, Merkez-i Tahkikat-ı Farsi-yi İran ve Pakistan, İslam-abad, Rawlpendi, h. 1406, h. ş. 1364, m. 1986, s. 13; *Safvetü's-safa*, Ahmedi, s. 18; Anonim, *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, (Bundan sonra: *Âlem-ara-yı Şah İsmail*), Be Kuşiş-i: Ali Asgar Müntezir Sahib, Bungah-ı Tercüme ve Neşr-i kitab, Tahran, h. ş. 1349, s. 17; *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*, s. 18.
[288] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 13; *Safvetü's-safa*, Ahmedi, s. 18; *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 17.
[289] *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*, s. 18.
[290] *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 54; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 20.
[291] *Safvetü's-safa*, Ahmedi, s. 19.

Sa'di ile de arada sırada[292] görüşüyordu. Kimi kaynaklara göre o, Sa'di ile sohbetten zevk almadığı için[293] onunla yalnızca iki saat gibi kısa bir zaman görüşmüştür.[294] Zira kendi mertebesini ondan yüksek görüyordu.[295] Ancak bir tek Hunci'ye göre o Sa'di ile görüştüğünde onun ilahi ve güzel sözlerinden faydalar edindi.[296] Sufilerin yol göstericiliği ile o Emir Abdullah Farsi'nin yanına gitti. Safi'yi dinleyen Emir Abdullah onun sorunlarını çözemeyeceğini[297] ve bu konuda yalnız Şeyh Zahid Gilani'den yardım alabileceğini ona söyledi.[298] O, Safiye'd-din'e, Şeyh Zahid Gilani'nin Erdebil'e yakın Gilan'da deniz kıyısında ikamet ettiğini bildirdi.[299] Bir diğer bilgiye göre onun, Şiraz'da Şeyh Rukne'd-din Beydavî ve Emir Abdullah gibi dervişlerle belli bir süre sohbeti olmuş ve Emir Abdullah, ona aradığı kişinin Hazar Denizi kıyılarında oturan Şeyh Zahid (ö. h. 700 / 1301), yani Gilanlı Tace'd-din İbrahim b. Ravşan Emir b. Babil b. Şeyh Bundar es-Sencânî olduğunu söyler.[300]

Bunun üzerine Şeyh de Erdebil'e doğru tekrar yola çıkar. Bir bilgiye göre Şeyh Safi, Şiraz'ı terk etmeden önce vedalaşmak için Sa'di'nin yanına gitmiştir. Sa'di de yanındaki dervişlere, "Sefere çıkacak Erdebilli genç için her biriniz bir şey versin" diye seslenmiştir. Ancak Şeyh Safi bunları kabul etmemiştir. Bunun üzerine Sa'di, kendi hattı ile yazdığı Bustan kitabını ona vermek istemiştir. Ancak Safi bu divan ile Tanrı'ya ulaşılamayacağından Bustan'ı da kabul etmemiştir.[301] Şeyh Safi aynı zamanda kardeşinin verdiği eşyayı da kabul etmeyerek yaya olarak sırtında keçe ve yündan bir gömlekle yola çıkmıştır.[302]

---

[292] *Safvetü's-safa*, Ahmedi, s. 21; *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*, s. 116.
[293] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 14; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 12; İbrahim Emini, *Futuhat-ı Şahi*, (Bundan sonra: *Futuhat-ı Şahi*), Nüsha-yı Hatti-yi Kita-han e-yi Merkezi-yi Daniş-gâh-ı Tahran, No: 1103, Edebiyat B105/1, v. 120'nin arkası; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 13; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 13.
[294] *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 8; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 14.
[295] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 13.
[296] *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 262, 263.
[297] *Safvetü's-safa*, Ahmedi, s. 21.
[298] *Safvetü's-safa*, Ahmedi, s. 21; *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*, s. 20.
[299] *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*, s. 20.
[300] F. B. Babinger, "Safi al-Din Ardabili ", *EI*, c. VIII, (Bundan sonra: Babinger, "Safi al-Din Ardabili"), Leiden 1995, s. 801.
[301] *Safvetü's-safa*, Ahmedi, s. 22.
[302] a.g.e, s. 22.

Şeyh Safi Erdebil'de dört yıl kalmıştır.[303] O, Gilan'a pirinç ticareti için giden bir akrabası (Muhammed İbrahimiyan) –ki o da Şeyh Zahid'in müritlerinden idi.– aracılığı ile Şeyh Zahid'in yerini öğrenmiştir.[304] Sonunda ise annesinin engellemeleri ve ısrarlarına rağmen Şeyh Zahid Gilani'yi görmek için kışın Erdebil ile Gilan arasındaki dağlık ve kar dolu bölgelerden yaya olarak geçip, Ramazan 675 / Şubat–Mart 1277'de Helyekeran (veya Hilya Kiran) köyüne gelerek Şeyh Zahid Gilani'nin tekkesinde ikamet etti. Şeyh tekkeye girdiği zaman 25, Şeyh Zahid ise 60 yaşlarında idi.[305] Buna binaen Şeyh Zahid'in de doğum tarihi h. 615 / 1219 olarak saptanabilir.

Şeyh Zahid, Şeyh Ravşen Emir'in oğlu, o da Babil'in oğlu idi. Babil de Şeyh Bundar Kürdi Sencani'nin oğlu idi.[306] O, Gilan'ın Siyavrud köyünde doğmuştu.[307] O tarikat piri ve dervişlerin kutbu idi.[308] Şeyh Zahid, Seyyid Cemale'd-din Gilani'nin müridi idi. Seyyid Cemale'd-din Gilani'nin de şeyhlik zincirinde ise Kutbu'd-din Ebu-bekr el-Ebheri, Şeyh Ebu Necib Suhreverdi ve Muhammed Bağdadi'nin oğlu Ebü'l-kasım Şeyh Cüneyd bulunmaktaydı.[309] Şeyh Safi'nin mürşidi Şeyh Zahid adı ile de ünlü olan Tace'd-din İbrahim Gilani (h. 615–700 / m. 1218–1301), İslam tarikatları tarihinde bilinen bir kişi idi.

Şeyh Zahid'in Şirvan-şahlar tarafından iyi karşılanmamasına rağmen onun Türk-Moğol İlhanlılarca sevilip sayılan birisi olduğu bilinmektedir. Bilindiği gibi

---

[303] *Safvetü's-safa*, Ahmedi, s. 23; *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*, s. 22; Gıyase'd-din b. Humame'd-din el-Hüseyni Handemir, *Tarih-i Habibü's-siyer fi Ahbar-ı Efrad-ı Beşer*, c. III, (Bundan sonra: *Habibü's-siyer*), Ba Mukaddime-yi: Celale'd-din Humayi, Kitab-hane-yi Hayyam, Tahran, 1362 / 1983, s. 45.

[304] *Safvetü's-safa*, Ahmedi, s. 23.

[305] *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*, s. 22; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 6; R. M. Savory, "Safavid Persia", *The Cambridge History of Islam*, I, (ed. P. M. Holt vb.), Cambridge: At The University Press, 1930, s. 395; Mustafa Ekinci, "*Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu, Gelişmesi ve Anadolu'daki Dini ve Siyasi Faaliyetleri*", (Bundan sonra: Ekinci, "*Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu*"), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslami Bilimleri Anabilim Dalı İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, 1997, s. 43.

[306] *Safvetü's-safa*, Tabatabayi Mecd, s. 184; *Habibü's-siyer*, s. 415; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 36.

[307] *Safvetü's-safa*, Tabatabayi Mecd, s. 185; Muhammed Ali Gilek, *Şeyh Zahid Gilani*, (Bundan sonra: *Şeyh Zahid Gilani*), s. 33.

[308] *Safvetü's-safa*, Ahmedi, s. 8; *Habibü's-siyer*, s. 415.

[309] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 13.

Gazan Han'ın (h. 694–703 / 1294–1304) ona karşı olan ilgi ve saygısı oldukça güçlü idi. Rivayete göre o Gazan Han'ın düşüncelerini okuyabilmişti.[310] Şirvan-şah II. Ahistan, kendi tabiiyetinde olan birçok köylünün Şeyh Zahid'in müridi olup çiftçiliği bıraktıklarını görünce şehi, tekkesini yıkmakla ve müritlerini suda boğmakla tehdit etti.[311] Şirvan-şah'ın oğlu Siyamek de şeyhin tekkesini yakmakla onu tehdit etse de Argun-şah (h. 683–690 / 1284–1291) onu öldürtmüştür.[312] Safvevi literatüründe Şirvan-şahlarla karşıtlığın Türk-Acem katşıtlığı olarak da tanımlandığına rastlanılmaktadır. Bu durumda Türk-Moğol İlhanlıların da Acem (Şirvan-şah) kimliğine karşı Şeyh Zahid ve Safevîlerin yer aldığı Türk kimliği kapsamında yer aldıklarını görmekteyiz. Daha sonra göreceğimiz gibi Safevî sülalesi ile Şirvan-şahların arasındaki karşıtlık Şirvan-şahların veya Safevîlerin deyişi ile Acemlerin tam olarak tarih sahnesinden silinmesine dek devam etmiştir.

Söylenildiğine göre Şeyh Zahid, Safi ile ilk görüşünde, onun olağanüstü bir yeteneğe sahip olduğunu kavramış ve onunla ilgili bir takım öngörülerde bulunmuştur. Şeyh, Safi'nin yetiştirilmesi için elinden geleni esirgememiştir. Kaynaklardan Şeyh Safi'nin onunla görüşmeden önce vejeteryen olduğu ve sonra Şeyh Zahid'in etkisi ile et yemeğe başladığı anlaşılmaktadır.[313] Şeyh Zahid kızlarından birini (Bibi Fatime) onunla evlendirerek, Safi'yi kendinden sonra tarikat şeyhi olarak seçmiştir.[314] Safi'nin diğer eşi ise Erdebil'in Kelhuran'ından olan Ehi (Ahi) Sultan'ın kızı idi.[315] Bunun karşılığında ise Şeyh Safi diğer eşinden olan kızını Şeyh Zahid'in oğlu Şemse'd-din Muhammed'e verdi. Bu nedenle de "*Silsiletü'n-neseb-i Safevî*" kitabının yazarı olan Şeyh Hüseyin Pir-zade Zahidi, Şah Süleyman'ın sarayında müreffeh bir yaşam sürmekte ve saygı görmekteydi.[316] Şey Safi'yi kıskanan diğer müritler ise adet gereği şeyhin büyük oğlu Şeyh Cemale'd-din Ali'nin

---

[310] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 117.
[311] *Safvetü's-safa*, Ahmedi, s. 58; *Safvetü's-safa*, Tabatabayi Mecd, s. 198.
[312] *Safvetü's-safa*, Ahmedi, s. 56; *Safvetü's-safa*, Tabatabayi Mecd, s. 197-198.
[313] *Safvetü's-safa*, Tabatabayi Mecd, s. 123; *Futuhat-ı Şahi*, v. 121; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 38.
[314] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 14-16; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 13; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 180; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 21.
[315] Yusuf Cemali, s. 57.
[316] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 118, 159.

onun yerine oturması gerektiğini vurgulasalar da o bunu red etmiştir.[317] Şeyh Safi h. 699 / 1300 yılı sıralarında henüz mürşidi hayatta iken Erdebil'de Safevî tarikatının temellerini attı. O, Erdebil'e döndükten sonra da defalarca şeyhini görmek için Gilan'a gitmiş, şeyhi de onu görmek için Erdebil'e gelmişti.

Şeyh Zahid 85 yaşında, h. 700 / 1301'de Şeyh Safi yanında iken dünyasını değişmiştir.[318] Onun mezarı o zamanda Hazar Denizi'nin kenarında idi. Şimdi ise onun mezarı kıyıdan 20 kilometre uzaklıkta olan, Lahican-Lengrud yolunun sağında bulunan Şeyhaver köyündeki bir dağın eteğindedir.[319] Şeyh Safi de Şeyh Zahid'in doğduğu ve yaşadığı yerin Gilan olduğu için mezarının da burada olmasını uygun bulmuştur.[320] Kimi kaynaklara göre Şeyh Zahid, Siyaverd[321] köyünde defn edilmiştir. Kimi araştırmacılara göre ise onun mezarı bunların hiç birinde değil, Gilan'ın batısındaki bir yerdedir.[322] Bir görüşe göre ise, Şeyh Zahid Gilani'nin kabri, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Lenkeran bölgesinde yerleşen Şıharklen köyündedir.[323]

2.2.3. Safevî Tarikatı'nın Kuruluşu

Şeyh Zahid öldükten sonra Zahidiyye Tarikatı postuna oturan Safiye'd-din, Zahidiyye'nin temelleri üzerinde kendi tarikatını, yani Safevîyye Tarikatı'nı tesis etmiş ve tarikat artık Safevî adı ile anınmaya başlayarak Gilan ve Azerbaycan'ın dışında özellikle Anadolu, Şam (Suriye) ve Diyarbakır'da da propagandalar aracılığı ile yayılmıştır. Nitekim üç ay zarfında Meraga ve Tebriz yolu ile Şeyh'in ziyaretine yaklaşık on üç bin kişi akın etmişti.[324] Kimilerine göre Şeyh Safi, Ahilik, Mevleviyye, Kübreviyye gibi kitlevi, itikadi ve irfani akımlara da dikkat etmiş ve onların potansiyelinden yararlanarak kendisine büyük miktarda taraftar edinmiştir.[325]

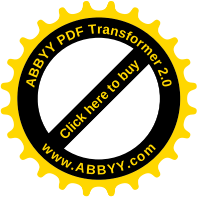
[317] *Safvetü's-safa*, Ahmedi, s. 47.
[318] Sadiq Firudun oğlu Nağıyev, *Qızılbaşlıq Haqqında*, (Bundan sonra: Nağıyev, *Qızılbaşlıq Haqqında*), Bakı: Ebilov, Zeynalov Neşriyyatı, 1997, s. 24.
[319] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 118.
[320] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 17.
[321] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 42; *Safvetü's-safa*, Tabatabayi Mecd, s. 245.
[322] *Şeyh Zahid Gilani*, s. 100-109.
[323] Nağıyev, *Qızılbaşlıq Haqqında*, s. 24.
[324] Savory, *Iran*, s. 11.
[325] Mirza Abbaslı, "Safevîlerin Kökenine Dair", s. 296.

Ancak her şeye rağmen Petroşefski'ye göre, tarikatın gerçek kurucusu olarak Şeyh Safi'yi değil, Şeyah Tace'd-din Zahid Gilani'yi saymalıyız.[326] Böylece Şeyh Safi, Erdebil'e dönmeyerek bu şehri tarikatın merkezi haline getirmiştir[327]. Şeyh Safiye'd-din'in müritleri arasında İlhanlı Gazan Han'ın veziri Reşid'd-din ve Şiilik eğilimi[328] ile dikkatleri üzerine çeken İlhanlı Olcaytu Han (h. 704–717 / 1304–317) da vardı.[329] Şeyh Safi'yi genellikle toplumun alt katmanlarından gelen şeyhlerden ayıran temel nitelik onun Erdebil'in saygın ve soylu bir ailesinden gelmesi idi. Safevî hanedanı Gilan, Reşt çevresi ve özellikle Lahican'da egemen olan Al-i Kiya (Kiya Cemal Ahmed'in soyundan) tarafından da desteklenmekteydi. Gilan Kiya seyitlerinin ceddi ise h. 773 / 1275'te Gilan'ın Melat (Malat*) köyünden çıkmıştır.[330]

Safevî Tarikatının merkezi Erdebil olmakla birlikte ilkin coğrafi alanı Hazar Denizi'nin güneybatı kıyı bölgelerini kapsamaktaydı. Tarikatın gelişme süreci ve tarihsel evreleri oldukça mürekkep olaylar zincirinin bir birini izlemesinden ibarettir. Tarihçilerin birçoğu Safevîlerin zafer ve başarısını sadece Şeyh Safi'nin yandaşlarınca tutulması ve yetki sahibi bir kişi olması ile açıklaması yeterli bir açıklama değildir. Bu konuda dönemin İlhanlı devlet adamlarının da desteği inkâr edilmeyecek kadar güçlü bir etken olarak karşımıza çıkar.

Kimilerine göre Şeyh Zâhid, Bedriyye vasıtasıyla sonradan Halvetiyye adı ile ortaya çıkacak tarikatın ananelerine bağlı olup[331], Sünni görüşü benimsemişti. Bundan dolayı da Şeyh Safiye'd-din'in de, Sünni görüşe bağlı olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla, Sünni eğilimli bir tarikatın temelleri üzerinde

[326] Petruşevskiy, *İslam der İran, Ez Hicret ta Payan-ı Karn-ı Nühüm*, (Bundan Sonra: Petruşevskiy, *İslam der İran*), trc. Kerim Keşaverz, İntişarat-ı Peyam, Tahran, 1363, s. 384.
[327] Savory, "Safavid Persia", c. I, s. 395.
[328] Olcaytu Han'ın Şîîliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abbas İkbal Aştiyani, *Tarihü İran ba'de'l-İslam*, Darü's-Sakafe, Kahire, 1989, s. 476–80.
[329] Savory, *Iran*, s. 10.
[330] Yusuf Cemali, s. 16, 18.
* Melat (Malat) köyü, Lahican ilçesinin Leng-rud bölgesinde yer almaktadır. (Ferheng-i Mu'in, c. VI, s. 2013)
[331] J. S. Trimingham, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford: The Clarendon Press, 1971, s. 99–100.

kurulmuş olan Safevîyye Tarikatı da başlangıçta Sünni bir çizgi taşımaktaydı.[332] Yukarıdaki bakışta İslam'ın medrese versiyonu görüşü egemen olduğundan "*Türk Halk İslamı*"ının tezahürlerinden biri olan Safevîye akımı konusunda doğru saptamalarda bulunmaktan acizdir. Moğolların egemen olduğu bölgelerde temel dört Sünni mezhep arasındaki fark ile genel anlamda İslam dünyası egemenliğini paylaşamayan şiddetli Sünni-Şii ihtilafları, Moğolların zaferleri sebebi ile kendi siyasal önemini kaybetmişti. Resmi (medrese) din anlayışı bireyciliğinden dolayı kitleler arasında pek etki ve nüfuza sahip değildi. Bu zaman kesitinde (İlhanlı dönemi) kökeni daha eskilere dayanan, fakat resmi din anlayışınca hep sıkıştırılan ve kabul görmeyen halk İslam anlayışı kitleler içinde yayılma, gelişme ve belirme olanağını yakalamıştı. Bu bakımdan Şeyh Safi de halk İslam anlayışının temsilcisi olarak resmi İslam anlayışından oldukça farklı bir çizgide yer almaktaydı.

Safevî tarikatına mensup olan sufilerin örgütsel bir yapılanmaları vardı. Her Sufi hakikatı tanımada belirli bir derece ve ölçüye ulaştıktan sonra "halife" makamına yükseliyordu. Her halifenin sorumluluğunda birkaç sufi, bir köy veya bölgedeki sufiler bulunmaktaydı. O, şeyhin emirlerini sufilere ulaştırıyor ve kendisi de söz konusu öğretinin yayılmasında katkıda bulunarak zikr-i celi (yüksek sesle yapılan zikir) ve semahların yapılmasına önayak oluyordu.[333] Şeyh Zahid Gilani de kendisine halifeler seçmekteydi. O, Selahe'd-din Halil adlı müridine Yemen ve Şam'ın halifeliğini vermişti.[334]

Tarikata giren kişi ilk önce günahlarından tövbe etmeli ve bir daha günaha yaklaşmamalıydı. Safevî tarikatının müritleri, bazı dervişlerin tersine dilencilik yapmaktan çekinir ve kendi meslekleri ile geçimlerini sağlarlardı.[335] Müride daha sonra zikr-i celi (yüksek sesle zikir) olan "La ilahe illallah" öğretilirdi. Bu sırada müridin başı tıraş edilerek ayak ve ellerinin tırnakları kesilir ve temizlenirdi. Sonra

---

[332] Reşat Öngören, "Sünni Bir Tarikattan Şii Bir Devlete: Safevîyye Tarikatı ve İran Safevî Devleti", (Bundan sonra: Öngören, "Sünni Bir Tarikattan Şii Bir Devlete"), *Bilgi ve Hikmet*, sy. 11, 1999, s. 82.
[333] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 107.
[334] *Safvetü's-safa*, Tabatabayi Mecd, s. 140.
[335] a.g.e, s. 882.

mürit halvette çileyle otururdu. 40 gün süren çilede her gün oruç tutulmalı, ruhi ve iç değişimleri mürşit veya halifeye bildirilerek anlamları öğrenilirdi. Kemala ermek için bazen bir kişinin birkaç kez çilehaneye girmesi gerekirdi. Sonra müritler şeyh veya halifenin rızası ile oradan çıkarak son derslerini alır ve şeyhinden izin alarak istediği veya şeyhinin belirlediği bölgeye propaganda ve hidayet amacı ile gidiyorlardı. Zikr-i celi ve semah Safevî tarikatının temel ritüelleri idi. Zikr-i celi'den sonra cezbeye gelen müritler kavvalların hoş sesleri ve okudukları nefeslerin eşliğinde vecde gelerek semah yaparlardı. Şeyh Safi'nin kendisi de bazen semaha katılarak müritlerini şevklendirirdi.[336]

Diğer bazı tarikatların tersine Safevî tarikatında İslam dininin hükümleri ve farizelerinin yere getirilmesi ile zahire uyum sağlanılırdı. Bu nedenle de ulema kesiminin Şeyh Safi ve müritlerinin tekfir etme bahaneleri engellenmiş oluyordu. Nitekim ulemadan olan Mevlana Nesire'd-din Eedebili, Şeyh Safi'yi rahatsız etmek amacıyla onda şeriat karşıtı eylemleri yakalamaları için 6 ay süre ile onun hanegahına bir casus gönderdi. Ancak casusun raporunda şeriata karşı her hangi bir eyleme rastlanmadığı belirtilmiştir.[337]

Şeyh Safi, ilk zamanlar zengin değildi. Onun bir çift boğalık (6–7 Hektar) ektiği bir arazisi vardı.[338] Ancak o zamanla müritlerinin artması ile zengin bir konuma geldi. Onun mürit yelpazesi, köylü ve çiftçilerin dışında kimi devlet adamlarını da kapsamaktaydı.[339] O, müritlerinden edindiği hediyeler ile ömrünün sonunda 20 köye –ki hanegah için vakfetti– sahip olmuştu.[340] O, tarikat mürşitliği ile siyasi liderleri aratmayacak kadar siyasal gücü ile olağanüstü bir başarı sağlamıştı.

Şeyh Safi'nin dergâhı halk kitlesinin odaklandığı bir inanç merkezi idi. Safi,

---

336 Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 120.
337 *Safvetü's-safa*, Tabatabayi Mecd, s. 883.
338 a.g.e, s. 126.
339 Petruşevskiy, *İslam der İran*, s. 384.
340 a.g.e, s. 384.

siyasete katılmasa da zamanın güçlü hükümdarları ile dostça ilişkiler geliştirmişti.[341] Onlar tarafından saygı ve sevgi ile karşılanmaktaydı. Bunun başlıca nedenini şeyhin halk arasındaki nüfuzu ve müritlerinin sayısının kabarık olması ile açıklamak doğru bir yaklaşım olsa gerek. Ünlü devlet adamı Hace Reşid Fazlullah Hemedani'nin (ö. h. 718 / 1318) ona karşı olan ilgisi o denli güçlü idi ki hangah, sofrasının harcamalarını yılık olarak Erdebil'e gönderir ve devlet memurlarını ona saygılı davranmaları konusunda uyarırdı.[342] Fazlullah, Erdebil hâkimi olan kendi oğlu Ahmed'e de Şeyh Safi'nin hizmetinde kusur etmemesi konusunda özel emir vermişti.[343] Fazlullah'ın isteği üzerine hediyeleri[344] alan Safi bir semah meclisi düzenleyerek hediyeleri müritleri arasında paylaştırdı.[345] Ona ilgi duyan ve müridi olan diğer devlet adamları arasında Reşide'd-din'in oğulları, vezir Gıyase'd-din Muhammed Reşidi, Emir Ahmed Reşidi, Sulduz boyunun başkanı Emir Ulus Emir Çoban ve İlhan Ebu Sa'id Bahadır Han'ın (h. 716–735 / 1316–1335) adlarını verebiliriz.[346]

Şeyh Safi ve tarikatının Moğollar nezdindeki önemi o denli güçlü[347] idi ki Irak'ta kıyım yapmalarına rağmen onlar Şirvan'dan çıktılar ve Talış ile Erdebil'e ayak basmadılar.[348] Moğolların Şeyh Safi'ye olan saygısı yüzünden pek çok insan baskı ve kıyımdan kurtulmuştur.[349] Sultan Muhammed Hudabende Ulcaytu, Sultaniye şehrinin yapımını bitirdikten[350] sonra açılış için zamanın ileri gelenlerinin

---

[341] Yusuf Cemali, s. 56; Savory, *Iran*, s. 10.
[342] Browne, *A Literary History of Persia*, c. IV, s. 33; Saleh Muhammedoğlu Aliyev, "Erdebil", *İAD*, c. XI, 1995, İstanbul, s. 276–277.
[343] Hace Reşide'd-din Fazlullah Tabib, Eberguhi, *Mukatibat-ı Reşidi*, (Bundan sonra: *Mukatibat-ı Reşidi*) Mevlana Muhammed Eberguhi, Be Sa'y ve İhtimam ve tsh. Muhammed Şafi', Be İzafe-yi Hevaşi ve Feharis, Lahur (Pencab), h. k. 1364/m. 1945, s. 309-311.
[344] Browne, *History of Persia*, IV, s. 33; O. A. Efendiev, "Timur i Sefevidskiy Şeykh Khadje Ali", *Azerbaycan Elmler Akademiyasının Xeberleri (Tarix, Felsefe ve Huquq Seriyası)*, sy. 1–4, 1997, s. 98; John Andrew Boyle, "The Evolution of Iran as a National State", çev. Berin U. Yurdadağ, *Belleten*, XXXIX, sy. 156 (1975), s. 653; Ekinci, "*Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu*", s. 43.
[345] *Mukatibat-ı Reşidi*, 265-73; *Tarih-i Cihan-ara*, 1343, s. 260; Muhammed Ali Terbiyet, *Danişmendan-ı Azerbaycan*, Matba'a-yı Meclis, Tahran, 1335, s. 231-235.
[346] Petruşevskiy, *İslam der İran*, 384.
[347] *Huld-i Berin*, s. 32; *Lubbu't-tevarih*, s. 384.
[348] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 123.
[349] Hamdullah Mustavfi, *Tarih-i Güzide*, (Bundan sonra: *Tarih-i Güzide*), Be Zamime-yi Feharis ve Hevaşi, bi İhtimam-ı: Abdu'l-hüseyin Nevai, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, 1381, s. 675; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 259.
[350] Seyyid Hemide'din Muhammed b. Burhane'd-din Havend-şah b. Kemale'd-din Mirhand,

arasında Şeyh Safi'yi de davet etmişti. Fakat törene katılmak istemeyen Şeyh Safi'yi ikna etmek için Ulcaytu, birkaç kez memurlarını Erdebil'e göndermiştir. Sonunda ise Şeyh Safi yaşlılığını bahane ederek kendi yerine temsilcisi olarak oğlu Sadre'd-din'i ve ünlü hizmetkârı Şeyh İzze'd-din'i[351] Sultaniye'ye göndermiştir.[352] Şeyh Safi zamanında Talış vilayetinin emirleri de ona gelirlerdi. Rum (Osmanlı) ülkesi büyükleri de onun hizmetine çaba harcamaktaydılar.[353] Onun huzuruna gelen sultan ve emirler hacenin yanında kullar gibi otururlardı.[354] Onun taraftarları arasında Talış, Azerbaycan, Muğan, Anadolu ve Şam bölgelerinden olan müridler çoğunluğu oluşturmaktaydılar.[355] Şeyh Safi döneminde de olduğu gibi daha sonraları da Safevî hanedanı siyasal ve mezhebi amaçlarını geliştirmek için Gilan ve Mazenderan seyitleri ile evlilik ilişkilerinde bulundular. Hatta sülalenin yönetilmesi belli ve geçici bir süre Gilan'dan gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda genç Safevî devleti, Mazenderan ve Gilan'dan olan bir takım seyitler grubunu destekledi ve diğer bir kısmını ise bastırdı. Seyyid Ali Kiya, Gilan'da Safevî göçmenlerini destekleyerek onları koruması altına almıştı. I. Şah İsmail de Gilan Kiya sülalesinin yanında saklanmış belli bir süre onların himayesine girmiştir.

Safi'nin dergâhı aynı zamanda yoksul ve mazlum insanların sığınağı idi. Kabaca şeyhin nüfuz ile saygınlığı onun kutsal ve dini bir kişiliğe sahip olmasının yanı sıra, siyasi güç ve zenginliği ile yandaşları tarafından gönderilen hediye ve bahşişlerin de etkisi ile daha da pekişmekteydi. Mevlana Şemse'd-din Perniki'nin oğlu Mevlana Abdu'l-melik'ın aktardığına göre üç ay içinde Meraga ve Tebriz yolundan gelerek şeyhin yanında tövbe eden müritlerin sayısı 13.000'e kadar ulaşmaktaydı.[356] Şeyh Safi'nin yakınlarından biri olan Hace Muhiye'd-din – ki

---

Ravzetü's-sefa fi Sireti'l-enbiya ve'l-muluk ve'l-hulefa, c. V, (Bundan sonra: *Ravzetü's-sefa*), Müessise-yi Hayyam & İntişarat-ı Piruz, Tahran, İsfend 1339, s. 427.

[351] Fazlullah b. Ruzbihan Hunci İsfahani, *Âlem-ara-yı Emini*, (Bundan sonra: *Âlem-ara-yı Emini*, Minevi), Kitab-hane-yi Merkezi-yi Daniş-gâh-ı Tahran, c. I, No: 264, c. II, No: 265, İntişar-ı: Muctaba Minevi, Tahran Üniversitesi Merkezi Kütüphanesi, s. 264.

[352] *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 54.

[353] *Âlem-ara-yı Emini*, Minevi, s. 264.

[354] *Safvetü's-safa*, Tabatabayi Mecd, s. 912.

[355] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 123.

[356] *Safvetü's-safa*, Ahmedi, s. 333; *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*, s. 38; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, 43; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 19.

halvette oturup zikr edenlere ekmek dağıtmakla görevli idi.- günde her bir kişiye bir ekmek verilmek suretiyle toplam günlük dağıtılan ekmek sayısı 5.000 kadardı.[357] Kimi kaynaklar Şeyh Sadre'd-din'e dayandırarak bir gün halvette bulunanlara verilen ekmek saysının 3000 kadar olduğunu yazarlar. Bu nedenle de ona "*Acem Halil*'i" denmekteydi.[358] Emir Çoban, Sulduz'da Şeyh Safi'ye "...bizim askerimiz mi çoktur, yoksa sizin müridleriniz mi…?" sorusuna karşılık şeyh "Yalnız İran'da sizin her askerinize karşılık bizim 100 müridimiz vardır."[359] ve "…sizin askeriniz dahi cümlesiyle müridimizdir..." yanıtını vermiştir.[360]

Şeyh Safi'nin kendi soyundan olan Türkmanlar veya Türkler arasındaki nüfuz ve saygısının üst düzeyde olduğunun altı önemle çizilmelidir. Bu doğrultuda ona tarihi kayıtlarda "*Türk genci*" ve "*Türk piri*" gibi tanımlamalarla hitap edilmesi ilgi çekicidir. Onun fakihlerin taassubu, bidatçıların tartışmalarının üstünde ve İslam'da reformcu-yenilikçi bir akım geliştirme peşinde olmasına ilişkin görüş temelsiz ve dayanaksız değildir. Kendisi hayatta iken bunları gerçekleştiremediyse de bu anlayış daha sonra başarıya ulaşacaktı. Erdebil şeyhinin devamcılarına ilişkin belirsiz bilgiler ve az sayıda belgenin bulunmasına rağmen özellikle Osmanlı sultanları tarafından saygı ile karşılandıkları bilinmektedir.

Şeyh Safi'nin halife ve müritlerinin yayılma alanının Seyhun-Ceyhun'dan Basra körfezi, Kafkaslardan Mısır'a değin olan geniş bir coğrafyayı kapsamaktaydı. Hatta Seylan'da olan halifelerinden birinin orada yüksek bir mevkiye geldiği söylenilmektedir. Togan eserinin bir yerinde "Azerbaycan'dan Erdebil şeyhi Safiye'd-din Erdebilî kendi müritleri ile birlikte Dest-i Kıpçak ve Kırım'a gidip irşatta bulundu" açıklamasını yapmıştır.[361] Bu görüşün ne derecede doğru olduğunu

---

[357] *Safvetü's-safa*, Ahmedi, s. 332; *Habibü's-siyer*, s. 418; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 18.
[358] *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*, s. 38.
[359] a.g.e, s. 19.
[360] Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 180; Vehbi, *Meşâhîr-i İslâm*, c. II/15, s. 453; Şeref Han, *Şerefname: Osmanlı-İran Tarihi*, (Bundan sonra: Şeref Han, *Şerefname*), çev. Mehmed Emin Bozarslan, Ant Yay., İstanbul, 1971, s. 135.
[361] Zeki Velidi Togan, Umumî Türk Tarihinr Giriş, En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar, c. I, (Bundan sonra: Togan, *Umumî*), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1970, s. 268.

bilemiyoruz.

Şeyh Safi, ihtiyarlık çağında Mekke'ye hac ziyaretine gitmiş hacdan döndükten sonra rahatsızlanmış, Pazartesi günü 12 Muharrem 735 / 12 Eylül 1334'te sabah vakti 85 yaşında iken Erdebil'de dünyasını değiştirmiştir.[362] Onun mezarı Şeyh Safi türbesinde bulunmaktadır. Eşi Fatime de onun ölümünden 18 gün sonra vefat etmiştir.[363] Diğer bir bilgiye göre ise o Şeyh Safi'nin ölümünden 15 gün sonra hastalanmış ve hastalığın 12. gününde ise vefat etmiştir.[364] Walter Hinz'e göre ise Fatime eşinden 10 yıl önce ölmüştür.[365] Oysaki bu görüşü destekleyecek her hangi bir veri veya kanıt bulunmamaktadır.

Şeyh Safi'nin Bibi Fâtıma ile evliliğinden Sadre'd-din Musa (ö. h. 794 / 1392), Ebu Sa'id ve Muhye'd-din (ö. h. 724 / 1324) adlı çocukları doğmuştur. Şeyh'in ikinci evliliği Ahi Süleyman Kelhurani'nin kızı ile olmuş[366] bu evlilikten ise Alâ'u'd-din ve Şerefe'd-din adlı iki erkek ve ismini bilmediğimiz bir kız çocuğu doğmuştur.[367] Şeyh Safi'nin şiir de soylediği bilinmektedir.[368] Onun Türk, bilinmeyen bir İrani dil (Belki Gilekçe'nin bir diyalekti) ve Fars dillerinde şiirleri vardır.[369]

---

[362] *Safvetü's-safa*, Tabatabayi Mecd, s. 983; *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*, s. 20; *Habibü's-siyer*, s. 419; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 46; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 20; *Futuhat-ı Şahi*, v. 123; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 23; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 14; Browne, *History of Persia*, IV, s. 19; Muhammed Hüseyin el-A'lamî el-Hâirî, "Safiye'd-in el-Erdebilî", *Dâiretü'l-Maarifi'ş-Şîiyyeti'l-Amme*, c. XI, Menşarati Müesseseti'l-a'lâ li'l-metbûât, Beyrut, 1413/1993, s. 284.
[363] *Safvetü's-safa*, Tabatabayi Mecd, s. 985; *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*, s. 21; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 21; *Futuhat-ı Şahi*, v. 123.
[364] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 46.
[365] Walter Hinz, *Teşkil-i Devlet-i Milli der İran, Hükümet-i Ak-koyunlu ve Zuhur-ı Devlet-i Safevî*, trc. Keykavus Cihan-dari, (*Teşkil-i Devlet-i Milli der İran*), İntişarat-ı Harezmî, Tahran, Dey 1361, s. 11, s. 13.
[366] Yılamaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, c. II, (Bundan sonra: Öztuna, *Türkiye Tarihi*), İstanbul: Ötüken Yay., 1977, s. 193.
[367] Sarwar, *History of Shah Ismail, s. 21.*
[368] Şeyh Safiye'd-din Erdebili, *Kara Mecmu'a (Şeyh Safiye'd-din Erdebili'nin Şiirler, Sözler, Öğütler ve Mankibeleri)*, Tedvin Künende: Doktor Hüseyin Muhammed-zade Sadik, Musahhih, Tahran, 1380; İbrahim Refref, *Güft-gü-yi Mühendis İbrahim Refref ba Doktor Hüseyin Muhammed-zade Sadik, Derbare-yi Kara Mecmu'a (Eş'ar, Kelimat, Nasayih ve Manakıb-ı Şeyh Safiye'd-din Erdebili)*, Zamime-yi Rayigan-ı Kitab-ı "Kara Mecmu'a - Kelimat, Nasayih ve Eş'ar-ı Türki-yi Şeyh Safi)", Tahran, Azer 1380.
[369] *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*, s. 29, 33-35; *Safvetü's-safa*, Tabatabayi Mecd, s. 229.

2.3. SADRE'D-DİN (h. 704–794 / 1305–1392)

2.3.1. Tarikat Başına Geçmesi

Sadre'd-din, Şeyh Zahid Gilani'nin kızı olan Bibi Fatma ile Şeyh Safi'nin evlenmesinden 1 Şevval 704 / 27 Nisan 1305'te doğmuştur.[370] Diğer bir ifade ile Şeyh Sadre'd-din, Şeyh Zahid'in ölümünden dört yıl sonra 704 Fitir bayramında / 27 Nisan 1305'te doğmuş[371] ve 31 yaşında iken babasının yerine geçmişti. Şeyh Safi ölümünden önce ikinci oğlu olan Sadre'd-din'i kendi yerine şeyhliğe seçmiştir. O, böyle bir seçim ile Şeyh Zahid'in tersine davranarak tarikat liderliğini kendi ailesinin tekeline geçirmekle tarikatın tarihinde önemli bir değişikliğin de temelini atmış oldu.

Sadre'd-din'in tarikat şeyhliğine geçişi çok kolay gerçekleşmiştir. O dönemde ona bu görevi üstlenmekte rakip olabilecek hiçbir kardeşi bulunmuyordu. Kendisinden küçük üç kardeşi babalarının ölümünden sonra muammalı bir şekilde ölmüşlerdi.[372] Büyük kardeşi Muhye'd-din ise h. 724 / 1324 yılında vefat etmişti.[373] Bu nedenle de o sessiz ve sakin bir ortamda tarikat postuna oturmuştu. Ancak daha sonraki yıllarda Şeyh Sadre'd-din birtakım sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Nitekim Şeyh Sadre'd-din'in sosyal ve siyasi faaliyetlerine karşı olan bazı halifeler merkezden ayrılıp müstakil olabilmek için harekete geçmişlerdi. Bu ve buna benzer olaylardan dolayı Şeyh Sadre'd-din'in bu yılları oldukça gergin ve çatışmalı geçmiş ve birtakım tatsız olaylar meydana gelmiştir.[374] Bütün bunlara rağmen o sorunların üstesinden gelerek az bir süre de yandaşlarının sayısını artırabilmiştir.[375] O, babasının mezarının yanında 10 yıl süre içinde büyük bir türbe yaptırdı.[376]

---

370 Babinger, "Safiy-ed-Din", *İAM*, c. X, (Bundan sonra: Babinger, "Safiy-ed-Din"), İstanbul 1996, s. 65; J. Calmard, "Sadr-al-Din Mûsâ", *EI*, c. VIII, (Bundan sonra: Calmard, "Sadr-al-Din"), 1995, Leiden, s. 755; R. M. Savory, "Sadr-al-Din Ardabîlî", *EI*, c. VIII, (Bundan sonra: Savory, "Sadr-al-Din Ardabîlî"), 1995, Leiden, s. 752.
371 *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*, s. 39.
372 Savory, *Iran*, s. 9.
373 Calmard, "Sadr-al-Din", s. 755.
374 Abbasl ı Mirza, "Safevîlerin Kökenine Dair", s. 294.
375 Savory, *Iran*, s. 9.
376 Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 124.

2.3.2. Değişik Devlet Adamları ile Olan İlişkileri

Sadre'd-din de babası gibi halk ve devlet adamları tarafından saygı ile karşılanırdı. Melik Eşref (h. 745–757 / 1344–1356) dışında tüm Azerbaycan'daki devlet adamları ona ilgi ile yaklaşıyorlardı.[377] Ahmed Celayir'in de Sadre'd-din Musa'ya saygı ile davrandığı bilinmektedir.[378] Babası Sultan Üveys tarafından Erdebil hükümeti ile görevlendirilen Sultan Ahmed Celayir, Erdebil vilayetindeki tüm yerel hâkim ve vergi memurlarına Şeyh Sadre'd-din ile ilgili h. 773 / 1372'te çıkardığı bir emir ile[379] o ve müritlerine karşı saygılı davranmaları, divandan çıkan kararname gereği türbeye ait mülklerden bazısı eskiden olduğu gibi hüccet olarak kabul edilmesi, memurların oraya uğramaması ve onları rahatsız etmemeleri, ayrıca onların tahılına dokunmamaları ve hayvanlarını ulak olarak kullanmamaları konusunda onları uyarmıştır.[380] Buradan da anlaşılan Şeyh Safi mülk ve vakıflarının bazısının söz konusu emirden önce de vergiden muaf imişler. Şeyhin böyle ayrıcalıklara tabi tutulması birçok köylü ve sıradan halkın da onlara katılarak kendilerini güvenceye aldıkları mantıklı gözükmektedir. Bu ise yavaş yavaş tarikatın toplumsal bir olgudan siyasi bir harekete dönüşmesinin de adeta habercisi idi. Sadre'd-din bir süre Çobanilerin hâkimi Melik Eşref ile anlaşmazlıklar ve sürtüşmeler yaşadıktan sonra Gilan'a kaçmak zorunda kalmıştır.[381] Sadre'd-din'in müritlerinin sayısının artması Melik Eşref Çobani'yi rahatsız ve tedirgin etmekteydi. Kardeşi Hasan Kuçik'ten sonra Azerbaycan, Muğan ve Aran'da hükümet eden Melik Eşref Çobani onunla muhalifet etmeye başladı.[382] Bunun üzerine o, Sadre'd-din'i Tebriz'e davet ederek yemeğine zehir kattırdı.[383] Bunu anlayan şeyh ise yemeği yemekten kaçındı ve Melik Eşref Çobani de onu 3 ay süre ile Reşidiye imaretinde[384] hapsetti. Ancak gördüğü bir rüya etkisi ile çekinerek şeyhi serbest bıraktı ve o da Erdebil'e geri döndü.[385]

---

377 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 15.
378 Yusuf Cemali, s. 61.
379 Ka'im-makami, Cihangir, *Yek-sed ü Pencah Sened-i Tarihi ez Celayiriyan ta Pehlevi*, (Bundan sonra: *Yek-sed ü Pencah Sened-i Tarihi*) Setad-ı Buzurg-i Erteştaran, Tahran, Şehriver 1348, s. 13-15.
380 Ann Lambton, *Malik ve Zari'*, trc. Menuçehr Emiri, Tahran, 1339, s. 786.
381 *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 18.
382 Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 22; Mirza Abbaslı, "Safevîlerin Kökenine Dair", s. 294.
383 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 51; *Habibü's-siyer*, s. 422.
384 *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*, s. 42.
385 Browne, *History of Persia*, IV, s. 45.

Şeyhin güçlenmesinden çekinen Melik Eşref Çobani, onu yine yakalatmak istese[386] de durumu öğrenen Sadre'd-din'in Erdebil'i terk ederek Gilan'a kaçtı.[387] Safevîlerin Gilan'a olan özel ilgilerinin temelinde komşuluk ve iki bölge arasındaki geniş ticari ilişkilerinin yanı sıra Şeyh Zahid Gilani ile aynı kökenden –Horasan'ın Sincar'dan– gelmelerinin de başarılı bir rol oynadığı varsayılabilir. Melik Eşref Çobani'nin baskı ve zülmleri yüzünden bir grup[388] can korkusundan dolayı Azerbaycan'ı terk etmek zorunda kalarak bir kısmı Kafkas dağlarını geçip Kıpçak başkenti olan Saray şehrine Cani Bey'in yanına gittiler. Kıpçak Hanı Cani Bey (h. 742–758 / 1341–1357) de Şeyh Sadre'd-din'in müritlerinden idi.[389] Cani Bey, Çengiz'in oğlu olan Cuci'nin oğlu Özbek Han'ın oğlu idi. Ona sığınanların biri Kadı Muhiye'd-din Berde'i, Melik Eşref'ın yaptığı zülum ve baskıları anlatınca, Cani Bey de kalabalık ve güçlü bir ordu ile h. 758 / 1357'de Azerbaycan'a saldırarak Melik Eşref'i yakalattırıp öldürttü.[390] Böylece onun Azerbaycan'daki 14 yıllık hâkimiyeti de son bulmuş oldu.[391] Tebriz halkı da Melik Eşref getirilirken evlerinin çatısından onun başına kül atıyorlardı.[392]

Şeyh Sadre'd-din'e saygısı olan Cani Bey ise onu Azerbaycan'a davet etti. Şeyh de Gilan'dan hareket ederek Bostan-abad'a yakın Ucan'da Kıpçak hâkimi Cani Bey ile görüştü. Cani Bey tarafından iyi ağırlandıktan sonra şeyh tekrar Erdebil'e geri döndü.[393] Cani Bey Safevîlere ait tüm önceki hakları tanımış[394] ve tüm Sâfevî

---

[386] Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 14; Savory, *Iran*, s. 11–12; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 22; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 33.
[387] Abdullah b. Lutfullah Hafız Ebru, *Zeyl-i Camiü't-tevarih-i Reşidi*, (*Zeyl-i Camiü't-tevarih-i Reşidi*), Be İhtimam-ı: Hanbaba Beyani, İntişarat-ı Encümen-i Asar-ı Milli, Tahran, 1350, s. 232; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 53; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 25; Mirza Abbaslı, "Safevîlerin Kökenine Dair", s. 294.
[388] Savory, *Iran*, s. 11; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 218.
[389] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 260-261; Şirvanî, *Riyâzü's-siyâha*, s. 36; Müneccimbaşı, *Sahâifü 'l-ahbâr*, c. III, s. 180; Roger M. Savory, *Studies on the History of Saf avid Iran*, (Bundan sonra: Savory, *Studies on the History of Saf avid Iran*), Variourum Reprints, London, 1987, s. 189-197.
[390] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 218; Browne, *History of Persia*, IV, s. 45; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 22; Savory, *Iran*, s. 12.
[391] *Tarih-i Ravzetü's-safa*, c. V, s. 562.
[392] Kemale'd-din Abdu'l-rezzak Semerkandi, *Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn*, (Bundan sonra: *Matla'-ı Sa'deyn*), Bi İhtimam: Abdu'l-hüseyin Nevai, Kitabhane-yi Tehuri, Tahran, 1974.
[393] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 126.

mülklerini siyurgal olarak Şeyh Sadrüddin'e tahsis etmişti. Bir çadırda tutulan Melik Eşref, çadırın yanından geçen İbn-i Bezzaz'a Şeyh Sadre'd-din'e şefaatte bulunmasını istese de şeyhin çevresindekiler şeyhi, onu bağışlamaktan çekindirmişlerdi.[395] Şeyh de onunla ilgili Cani Bey'e bir şey söylemedi ve Melik Eşref, Cuma günü Recep ayında öldürülmüştür.[396]

Şeyh Sadre'd-din'den bahseden bazı eserlerde Safevîyye şeyhi ile döneminin hükümdarlarından Emir Timur'un (h. 772–808 / 1370–1405) görüşmüş olabileceklerine ilişkin yarı efsanevi rivayetler de yer almaktadır[397]. Bu rivayetleri tarihi bir hata olarak kabul etmek gerekir. Zira söz konusu olay Timur'un Ankara Savaşı'ndan dönüşü sırasında meydana gelmiştir ki bu dönemde Safevîyye Tarikatı'nın başında Şeyh Sadre'd-din değil, onun halefi olan Hace Ali durmaktaydı. Nitekim ortaçağ tarihçilerinden İskender b. Türkman de halk ağzında Şeyh Sadre'd-din ile Timur arasında görüşme gerçekleştiğine ilişkin rivayetler olduğunu belirtip, bu yöndeki rivayetleri hatalı kabul etmektedir. Bu tarihçi söz konusu görüşmenin Hâce Ali ile Timur arasında gerçleşmiş olduğunu ifade eder.[398] Zira bu tarihi verilerden de anlaşılacağı üzere Timur ile Şeyh Sadre'd-din'in görüşmüş olabileceğine dair rivayetler Ortaçağdan beri bilinmekte olup, bir tarihi yanılgıyı ifade etmektedir.

2.3.3. Şeyh'in Halife Faaliyetleri

Sadre'd-din zamanında İlhanların zayıflamasından doğan boşluktan yararlanarak İran ve komşu coğrafyalarda Ermenistan, Azerbaycan ve Aras'ın kuzeyinde, Çobaniler (Kurucusu: Şeyh Hasan Kuçik), Kürdistan, Azerbaycan, Irak-ı Acem, Irak-ı Arap, Tebriz ve Bağdat'ta Celayirliler (Kurucusu: Şeyh Hasan Büzürg),

---

394 Browne, *History of Persia*, IV, *s.* 45.
395 *Safvetü's-safa,* Ahmedi, s. 328.
396 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 218; Browne, *History of Persia*, IV, s. 45; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 22; Savory, *Iran*, s. 12.
397 *Riyâzü's-siyâha*, s. 36-37; Namık Kemâl, *Osmanlı Târîhi*, c. II, Hürriyet Yay., İstanbul, 1972, s. 264; Mahmud Makdiş, *Nüzhetü'l-anzâr fî Acâibi'l-ahbâr*, c. II, (Bundan sonra: *Nüzhetü'l-anzâr*), thk. Alî Zuvadî, Muhammed Mahfûz, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1988, s. 35.
398 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 15-16.

Fars'ta İncuiler[399], Sebzivar'da Serbedariler, Herat'ta Kertler (veya Kortler), Ester-abad'da Tuğa Timuriler, İsfahan, Yezd, Fars, Kirman ve Şiraz'da Muzafferiler, Loristan'da Etabekler, Mazenderan'da Mar'aşailer, Rüstem-dar (Har, Simnan ve Firuzkuh)'da Bisitun'un oğlu Kiyumers ve Gilan'ın doğusu ile Lahican (Biyepiş)'da Kiyailer gibi birçok yerel ve bağımsız hâkimiyetler ortaya çıkmıştı. Onlar genellike birbiriyle ile çatışıyor, komşu topraklarına saldırıyorlardı. Bu sıralarda Doğu Anadolu'da da iki Türkman boyu olan Kara-koyunlu ve Ak-koyunlular sırası ile birincisi Erzincan ile Sivas, ikincisi de Diyarbakır'da hâkim idiler. Onlar da birbirleri ve komşuları ile süreki çatışma içinde idiler. Kara Yusuf Kara-koyunlu, h. 792 / 1390'da, Sultan Ahmed Celayir'i yenerek Tebriz'i ele geçirdi ve Şeyh Sadre'd-din'in güç merkezi ve karargâhı konumunda olan Erdebil'i Kara-koyunlu Türkmanlarından olan Çakırlu emirlerine siyurgal[400] olarak verildi.[401]

Şeyh Sadre'd-din de mürit sayısını artırmak amacı ile Anadolu, Şam ve Diyarbakır'a halifeler göndermişti. Böylece onun zamanında Safevî müritlerinin sayısı daha da artmış oldu.[402] Ona gönderilen hediye ve adaklar oldukça fazla idi.[403] Sadre'd-din de elde ettiği bu zenginliği kullanarak Talış başçıları ve Rum (Osmanlı) halkını kendine doğru çekiyordu.[404] Onun ünlü müritlerinden biri Herat'ta propagandisti[405] olan Şah Kasım adı ile ünlü olan Şair Emir Kasım Envar Tebrizi olmuştur.[406] O, oradan Şahruh tarafından öldürülmekten çekinerek Semerkand'a gitmek zorunda kalmıştı.[407] Mir Kasım Envar h. 873 / 1469'te ise Horasan'ın Cam'ında vefat etmiştir.[408] Şeyh Sadre'd-din'in bir diğer ünlü müridi ise Şeyh

---

[399] Petruşevskiy, *İslam der İran*, s. 384.
[400] Heribert Busse, *Pejuheşi der Teşkilat-ı Divan-ı İslami, Ber Mebna-yı Esnad-ı Devran-ı Ak-koyunlu ve Kara-koyunlu ve Safevî*, (Bundan sonra: Busse, *Teşkilat-ı Divan-ı İslami*), trc. Gulam-rıza Verheram, Müessise-yi Mutali'at ve Tahkikat-ı Ferhengi, Tahran 1367; s. 161.
[401] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 127.
[402] *Safvetü's-safa*, Tabatabayi Mecd, s. 140.
[403] *Âlem-ara-yı Emini*, s. 264-265.
[404] a.g.e, s. 264-265.
[405] Savory, *Studies*, s. 197; Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 44.
[406] Alişir Nevai, *Mecalisü'n-nefayis*, (Bundan sonra: *Mecalisü'n-nefayis*), trc. Muhammed b. Mübarek Kazvini, Be Sa'y ve İhtimam: Ali Asğar Hikmet, Çap-hane-yi Bank-ı Milli-yi İran, Tahran, 1323/1944, s. 183; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 260-261; *Riyâzü's-siyâha*, s. 36; Müneccimbaşı, *Sahâifü 'l-ahbâr*, c. III, s. 180; Savory, *Studies on the History of Saf avid Iran*, s. 189-197.
[407] *Matla'-ı Sa'deyn*, c. II, s. 316; *Mecalisü'n-nefayis*, s. 184.
[408] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 162.

Safi'nin yaşamı ve öğretisi konusunda "*Safvet'üs-sefa*" kitabını yazan İbn Bezzaz Eedebili idi.[409]

2.3.4. Mekke Ziyareti

Şeyh Sadre'd-din de babası Şeyh Safiye'd-din gibi ömrünün sonlarına doğru Mekke'ye hac ziyaretine gitmiş, Mekke dönüşünden kısa bir süre sonra ise Safevî tarikatını 59 yıl yönettikten sonra 90 yaşındayken h. 794 / 1392'de ölmüştür.[410] O, Erdebil'de "Hazine-yi Safevîyye" denilen türbeye defnedilmiştir.[411] O da babası gibi şiirler söylüyordu.[412] Sadre'd-din'in üç evladı olmuştur: Hace Ali, Şihabe'd-din ve Cemale'd-din.[413] Cemale'd-din'in kızı Hanzade Paşa, amcasının oğlu Şeyh İbrahim ile evlenmiş ve bu evlilikten tarikatın beşinci şeyhi olan Cüneyd doğmuştur.[414] Sadre'd-din, ölmeden önce kendi yerine oğlu Hace Ali'yi seçmiştir.

2.4. HACE ALİ (h. 772–830 / 1371–1427)

2.4.1. Dezful'a Gitmesi

Hace Ali h. 772 / 1371 dolaylarında Erdebil'de doğmuştur.[415] Sadre'd-din'in ölmeden önce yerine Safevî tarikatının başına Hace Ali'yi getirmiştir.[416] Safevîlerdeki Şii söylemlerin ilk izleri Hace Ali zamanına rastlar.[417] Rivayete göre o rüyasında IX. Şii imamı, Muhammed Taki tarafından Dezful halkını doğru yola hidayet etmesi için görevlendirilmiştir. Bunun üzerine Hace Ali ise Dezful'a giderek mucize ile Dezful nehrinin akışını 11 gece gündüz durdurur ve böylece bu kerameti gören oradaki yerli halk da Şii mezhebine girmiş olurlar. Hace Ali de nehrin su

---

409 *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*, s. 39-40.
410 a.g.e, s. 39.
411 Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, (Bundan sonra: Gölpınarlı, *İslâm Mezhepleri*), Der Yay., İstanbul, 1979, s. 173; Calmard, "Sadr-al-Din", s. 756.
412 *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*, s. 39-40.
413 Savory, "Sadr-al-Din Ardabîlî", s. 753; Öztuna, *Türkiye Tarihi*, c. II, s. 193-194.
414 Öztuna, *Türkiye Tarihi*, c. II, s. 194.
415 Nihat Azamat, "Erdebîlî Alâeddin", *İAD*, c. XI, (Bundan sonra: Azamat, "Erdebîlî Alâeddin"), İstanbul, 1995, s. 279.
416 Savory, *Iran*, s. 13.
417 Molla Celal, *Tarih-i Abbasi*, s. 19.

akışını tekrar eski haline getirir.[418]

2.4.2. Emir Timur ile Görüşü

Kimi kaynaklarda Hace Ali ile Emir Timur'un görüştüğüne dair bazı kayıtlar bulunsa da Hace Ali ile Emir Timur'un ilişki ve buluşmalarına ilişkin bilim âleminde ortak bir görüş bulunmamaktadır.[419] Bu tartışma, Emir Timur'un özel saray tarihçileri olan Şerefe'd-din Yezdi ve Nizame'd-din Şami'nin kitaplarına söz konusu buluşmayı onaylayan her hangi bir kayıt düşmemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu buluşmaya ilişkin en eski ve dolgun kaynak, *Tarih-i Âlem-ara-yi Safevî* adıyla bilinen anonim bir eserdir. Bu eserde "Timur ve Hace Ali'nin görüşmesi" hakkında özel bir bölüm vardır.[420] Genelikle bu kaynağa dayanarak, Emir Timur'la Hace Ali'nin görüşmüş olabileceği varsayılmaktadır. Nitekim kimi tarihçiler Timur-oğullarındaki din adamlarına olan ilginin güçlü olduğunu göz önünde bulundurarak Timur'un Erdebil'e uğrayıp Hace Ali ile görüşmemesi imkânsız idi.[421]

Timur'un Hace Ali ile yapmış olduğu efsanevi görüş onun ne denli siyasi güce sahip olduğunun bir göstergesidir. Timur yaklaşık h. 806 / 1403–4 yılı ilkbaharında Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid'i (h. 792–805 / 1389–1402) savaşta yendikten (h. 805 / 1402–3) sonra Anadolu'dan döndüğünde Hace Ali ile yaptığı görüşmede onu zehirlemek istemesine rağmen bir mucize sonucu tuzak ortaya çıkıp Hace Ali'nin zehri içmeyişi[422] ve kerametlerinden etkilenerek[423] onun isteği üzerine[424]

---

[418] Molla Celal, *Tarih-i Abbasi*, s. 46; Browne, *Tarih*, Yasemi, s. 36.

[419] Oqtay Efendiev, "Timur i Sefevidskiy Şeykh Khadje Ali", (Bundan sonra: Efendiev, "Timur i Sefevidskiy Şeykh Khadje Ali"), *Azerbaycan Elmler Akademiyasının Xeberleri (Tarix, Felsefe ve Huquq Seriyası)*, sy. 1-4, 1997, s. 98–102.
Yusuf Cemali, s. 59–60.

[420] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 23-25.

[421] Efendiev, "Timur i Sefevidskiy Şeykh Khadje Ali", s. 100–101.

[422] Cefer İbrahimov, *Sefevilerin Erdebil Hakimiyyeti Tarixine Dair*, (Bundan sonra: İbrahimov, *Sefevilerin Erdebil Hâkimiyeti*), Azerbaycan Dövlet Pedagoji İnstitutu Neşriyyatı, Bakı, 1960, s. 8.

[423] *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*, s. 47-48.

[424] Esirlerin sayısının otuz binin üzerinde olduğu ifade edilmektedir. bkz. M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas – Elleri'ni Fethi (1451–1590)*, TTK Basımevi, Ankara, 1998, s. 23; Abbas İsmail Sabbağ, *Taihü'l-alakati'l-Osmaniyye'l-İraniyye: el-Harbü ve's-selamü beyne'l-Osmaniyyine ve's-Safevîyyin*, Darü'n-nefais, Beyrut, 1420/1999, s. 40; Remzi Kılıç, *Kânunî Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri (1520-1566)*, (Bundan sonra: Kılıç, *Kanunî Devri*), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay., 2006, s. 28; Nilgün Dalkesen, "15. ve 16. Yüzyıllarda Safevî Propogandası ve Etkileri", Yüksek

Anadolu'dan esir aldığı 30.000 kişilik Türkman'ı serbest bırakmıştı.[425] Timur, Rum ve çevredeki hâkimlere de emirler göndererek Türkmanların şeyhe ulaşmasında engeller çıkarmamaları ve onlara saygılı davranmaları istemiştir. Emir Timur, ayrıca Erdebil çevresindeki iyi köy ve tarlalardan alarak Şeyh Safi mezarına vakfetti.[426] Söz konusu bölgelerin haracını da Safevî sülalesine bağladı.[427] Böylece Safevî yanlılarına bir türlü dokunulmazlık da sağlanmış oldu.[428] Timur ile Hace Ali'nin görüşmesinde o Timur'dan Muaviye yanlısı olarak düşündüğü Yezidi Kürtleri[429] cezalandırmasını da istediği bildirilmiştir.[430] Söz konusu Türkmanların daha sonra Safevî imparatorluğunun kurulmasında etkin rol oynayan Türkmanların ecdadı oldukları söylenmekteyse[431] de bunun bir efsaneden başka bir şey olmadığına ilişkin görüşler de yok değildir. Bir görüşe göre Timur'un Anadolu'dan getirdiği topluluk Kara-tatarlar idi. Kara-tatarlar ise İran'da değil sonunda Maverünnehir'de yerleştirilmişlerdi. Sonra ise Sultan Halil Bahadır'ın hâkimiyeti zamanında onlardan bazısı Harezm'e doğru kaçmışlardı.[432] Alman araştırmacı Roemer'e göre ise onlar Kafkas ötesinde yerleştirilmişlerdir.[433] Böylece yukarıda anlatılan söylenti Safevîlerin imparatorluklarının kurulmasında Türkmanların etkin rol oynadığını kanıtlamak için uydurdukları bir efsane olabilir. Bu da Safevîlerin Türkman kökeni

---

Lisans Tezi, (Bundan sonra: Dalkesen, "Safevî Propagandası"), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1999, s. 33.

[425] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 26; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 9; Hüseyin Mîr Caferî, "Safevîler Devrinde İran Kültür ve Medeniyeti", Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Bundan sonra: Mîr Caferî, "Safevîler Devrinde İran), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 1972, s. 22; Laurence Lockhart, *Persian Cities*, (Bundan sonra: Lockhart, *Persian Cities*), London: Luzac and Company LTD, 1960, s. 53; Mahmud İsmayıl, *Azerbaycan Tarixi*, (Bundan sonra: Mahmud İsmayıl, *Azerbaycan Tarixi*), Azerneşr, Bakı, 1997, s. 153; Selâhettin Tansel, *Sultan II. Bâyezit'in Siyâsî Hayâtı*, (Bundan sonra: Tansel, *Sultan II. Bâyezit'in Siyâsî Hayâtı*), MEB, İstanbul, 1966, s. 231.

[426] Timur'un Safevîler'e bahşetmiş olduğu vakıfname, 1000/1602-03'de Şah Abbas tarafından Belh'e gönderilmiş olan Kızılbaş ordusu tarafından o civarda bulunmuş ve Şah Abbas'a gönderilmiştir. Mevzubahis vakıfname hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 16; Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 186–187.

[427] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 33; *Minorskii, Saziman-ı İdari*, s. 242.

[428] Carl Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, (Bundan sonra: Brockelmann, *İslam Ulusları*), Tercümre: Neşet Çağatay, TTK Basımevi, Ankara, 1992, s. 261; Kılıç, *Kânunî Devri*, s. 28; Tahsin Yazıcı, "Safevîler", *İAM*, c. X, (Bundan sonra: Yazıcı, "Safevîler"), İstanbul, 1963, s. 53; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 8; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 55; Mîr Caferî, *Safevîler Devrinde İran*, s. 21.

[429] Muhammed Emin Riyahi, *Tarih-i Hoy, Ser-güzeşt-i Se Hezar Sale-yi Mıntaka-yı Pür Hadise-yi Şumal-ı Garb-ı İran ve Revabit-i Siyasi ve Tarihi-yi İran ba Akvam-ı Hem-saye*, (*Tarih-i Hoy*), İntişarat-ı Tus, Tahran 1372, s. 114.

[430] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 129.

[431] *Sefer-name-yi Engelbert Kaempfer*, s. 23.

[432] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 130.

[433] Roemer, *The Safavid Period*, (Bundan sonra: Roemer), London, New York, 1980, s. 205-206.

ve köken bağlarına ilişkin olan bilinçlerinin üst düzeyde olduğunun açık bir belirtisidir.

Eğer yukarıdaki efsane doğru ise Hace Ali Siyahpuş'un Anadolu'dan gelen Türkman kesimini kurtarması daha sonra ona ve Safevîlere karşı Anadolu'da da uzantısı olan Türkmanlar arasında da güçlü bir ilgi ve eğilime neden olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim söz konusu topluluktan olan değişik Türkman boyları daha sonra Safevî tarikatının başında yer alan Şeyh Haydar ve Şah İsmail'i desteklemesi Safevîlerin aşırı ölçüde güçlenmesine neden olacaktır. Her şeye rağmen söz konusu Türkmanların bir kısmı Osmanlı topraklarına dönerek orada propagandalarda bulunsalar[434] da diğer bir kısmı da Erdebil'de kalarak Hace Ali'nin müritleri oldular. Hace Ali de onları Erdebil'de bulunan Gence Bekul mezarının yakınında yerleştirdi. Onların yaşadığı mahalle daha sonra ise Rumiyan adı ile ünlü oldu. Onlar da daha sonraları Rum (Anadolu) sufileri olarak ün kazandılar.[435]

Hace Ali, şii imamların yasını tuttuğu için genelde siyah giyindiği için Hace Ali, Siyah-puş (Siyah giyimli) lakabını almıştı.[436] Bütün bunlara rağmen, Timur'un ona ve Safevî hanedanına olan saygı ve ilgisini belgeleyen kayıtlar da yok değildir. Ann S. Lambton'un da belirttiği gibi I. Şah Abbas döneminde h. 1011 / 1602'de Belh'te bulunmuş bir vakıf-namede de İsfahan, Hemedan, Talış ve Tarum'da Timur tarafından şer'i olarak alınan birçok mülk Safevî hanedanına vakf edildiği kayda alınmıştır. Vakıf-namenin tarihi h. 806 / 1403–4 yılına aittir.[437] Timur'un oğlu Şahruh (h. 808–851 / 1405–1447) da Safevî hanedanı ve Hace Ali'ye saygıda kusur etmiyordu.[438] O, h. 823 / 1420–21'de Kara Yusuf ile savaş için Azerbaycan hareket etti. Ancak Kara Yusuf, Şahruh ulaşmadan öldü ve Şahruh da 28 Zilkade 823 / 4

---

[434] Yazıcı, "Safevîler", s. 53; Azamat, "Erdebîlî Alâeddin", s. 279; Bello, "Safavid Episode", s. 5; Kerim Yans, "IV. Murad Devrinde Osmanlı-Safevî Münasebetleri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Kürsüsü, 1977, s. 2.
[435] *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*, s. 48.
[436] Molla Celal, *Tarih-i Abbasi*, s. 19.
[437] Ann. S. Lambton, *The Grouwh of Absolutism*, Oxford Press, London, 1953, s. 112, n. 1.
[438] *Nüzhetü'l-anzâr*, II, s. 35.

Aralık, 1420'de Erdebil'e giderek orada Hace Ali'yi ziyaret ettikten[439] sonra Muğan yolu ile Aran Karabağ'ına yöneldi.[440] Kimi araştırmacılara göre ise bu mülakat Zilkade 814 / Mart 1412'de gerçekleşmiştir.[441]

2.4.3. Faaliyetleri ve Mekke Ziyaretine Gitmesi

Hace Ali de ataları gibi değişik bölgelere halifeler göndererek onları sürekli gidiş geliş yapmaları için teşvik ediyordu.[442] Bazı araştırmacılar, Hace Ali döneminde Safevîyye Tarikatı'nın aşırı Şiiliğe dayalı bir siyası akıma dönüştüğünden bahsetmektedirler.[443] Ancak bu iddianın kaynaklara dayalı kanıtlanması oldukça zordur. Zira Hace Ali'nin öğretilerinde Şii eğilim var olsaydı, devrin tarihçilerinin bundan bahsetmemesi imkânsız idi. Bundan başka, Kudüs halifesi Şemse'd-din Muhammed b. Ahmed, Hace Ali'nin meşhur bir Hanefî fakihi olduğunu da belirtmektedir.[444] Dolayısıyla aynı dönemde Safevîyye şeyhinin Şii temayül taşıdığını söylenemez. Esasen yukarıda da değindiğimiz gibi Safevî tarikatını resmi medrese İslamı'nda değil de Türk halk İslamı kapsamında değerlendirilmesi doğru bir yaklaşım olsa gerek.

Hace Ali'nin ömrünün sonlarına doğru bir grup yandaşı ile birlikte h. 830 / 1427'de Suriye'den geçerek Mekke ziyaretine gittikleri bilinmektedir. Hace Ali, üçüncü oğlu İbrahim'i ise kendi yerine seçerek onu Erdebil'de bıraktı. Ancak İbrahim de babasına eşlik etme konusunda istekli olduğu için onun peşinden hareket

---

439 İsmail Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı (1405–1447)*, TTK Basımevi, Ankara, 1994, s. 119; Savory, *Iran*, s. 15; Azamat, "Erdebili Alaeddin", s. 279.
440 Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 130.
441 *Teşkil-i Devlet-i Milli der İran*, s. 15, 16.
442 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 33; *Minorskii, Saziman-ı İdari*, s. 242.
443 Browne, *History of Persia*, IV, s. 46; Savory, *Iran*, s. 13; Ahmet Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, (Bundan sonra: Uğur, *Yavuz Sultan Selim*), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü Yay., Kayseri, 1992, s. 46; Alessandro Bausani, *The Persians from the Earliest days to the Twentieth Century*, (Bundan sonra: Bausani, *The Persians*), Translated: J. B. Donne, London, 1971, s. 136; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578–1612)*, (Bundan sonra: Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri*), İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1993, s. 1; Bello, "Safavid Episode", s. 5.
444 Azamat, "Erdebîlî Alâeddin", s. 279.

etti.[445] Onlar hac töreninden sonra Beytü'l-Mukaddes'e gittiler. Hace Ali ise 18 Recep 830 / 15 Mayıs 1427'de Beytü'l-Mukaddes'te öldü. O oğlu ve müritleri tarafından söz konusu şehirde gömülmüştür.[446] Daha sonraları ise şeyhin kabri üzerinde büyük kubbeli bir türbe yapılmıştır.[447] Onun mezarı orada Şeyh Ali Acemi adı ile ünlüdür.[448] Hace Ali'nin hac ziyaretinden sonra Kudüs'e yerleşme kararı tarikat için yepyeni bir ufuk açmıştır. Burada Safevîye şeyhi Suriye'den ve Irak'tan olan din âlimleri ile tanışmış ve onlar arasında fıkıhçı ve sûfî lider olarak ün kazanmıştır.[449]

Hace Ali'nin İbrahim Ca'fer ve Abdü'r-rahman adlarında üç erkek çocuğu olmuştur.[450] Onlardan özellikle İbrahim ve Ca'fer, tarikat faaliyetlerinin sürdürülmesinde önemli mevkilerde bulunmuşlardır. Hace Ali'nin, Anadolu'da ortaya çıkan tarikatlardan bazılarının mürşidlerini yetiştirdiği de söylenmektedir. Şöyle ki; Bayramiyye ve Celvetiyye tarikatlarının silsileleri Hacı Bayram Veli ve Somuncu Baba, Hace Ali tarıkıyla Safevîyye silsilesine bağlanmaktadır.[451] Bilindiği gibi Somuncu Baba adıyla tanıdığımız Ebu Hamide'd-din Aksarayi, bir süre Hace Ali'nin yanında bulunmuş ve onun müridi olmuştur. O sonralar Anadolu'ya dönerek orada irfan ve irşat faaliyetlerinde bulunmuştur.[452] Hace Ali de dedesi ve babası gibi şairdi ve divanı vardı.[453]

2.5. ŞEYH İBRAHİM (h. ?–852 / ?–1448)

---

[445] Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 180.
[446] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 34.
[447] Aynı türbe günümüzde "Seyyid Alî Acemî Türbesi" olarak bilinmektedir. bkz. Browne, *History of Persia*, IV, s. 45.
[448] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 131.
[449] Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 46.
[450] Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 23.
[451] Azamat, "Erdebili Alâeddin", s. 279.
[452] Ahmed Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba Şeyh Hâmid-i Velî ve Neseb-i Âlîsi*, es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı Yay., İstanbul, 1992, s. 201-204; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 58-59, 101.
[453] *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*, s. 50-64.

2.5.1. Safevî Tarikatı'nın Başına Geçmesi

Rivayetlere göre Beytü'l-Mukaddes'te rahatsızlanan ve öleceğini anlayan Hace Ali, tarikat şeyhliği için oğlu İbrahim'i seçmiştir.[454] Böylece Hace Ali öldükten sonra Şeyh Şah adı ile de ünlü olan oğlu Şeyh İbrahim, Beytü'l-Mukaddes'ten Erdebil'e gelmiş h. 830 / 1426–27'de Safevî tarikatının başına geçmiş[455] ve yaklaşık yirmi yıl bu görevi yürütmüştür. Onunla ilgili kaynaklarda kısıtlı bilgiler bulunmaktadır. O, Safevîlerde eskiden olduğu gibi değişik bölgelere halifeler göndererek müritlerinin sayısını öyle artırdı ki adeta "Erdebil'in fermanferması (hükümdarı)" haline geldi.[456] Cihan-şah'ın Gürcistan seferinde Hıristiyan bir tanığın, İbrahim'i "Erdebil'in Zalim Hükümdarı" olarak tanımlaması[457] aynı zamanda onun siyasi gücüne de yapılmış bir göndermedir.

2.5.2. Faaliyetleri

Şeyh İbrahim'in girişimleri ile Safevî tarikatının mürit ve coğrafi yelpazesi yalnız İran değil, Türkiye, Şamat ve Berberistan'ın tümü de kapsayarak oralarda özel bir ilgi ile anılmaktaydı.[458] Şeyh İbrahim, halk arasında "Şeyh Şah" lakabı ile meşhur olmuştur.[459] Muhtemelen böyle bir adlandırma Erdebil Tekkesi'nin faaliyet alanının ve nüfuzunun genişlemesi ve manevi tarikattan askerî tarikata geçiş yolunda aşama kaydetmesiyle ile yakından ilgisi olmuştur. Safevîlerin ünü Bursa'daki Osmanlı sarayına da ulaşmıştı. Osmanlı Padişahları her yıl "Çırağ Akçesi" adı ile bilinen hediye ve sikkelerle dolu keselerini Erdebil'e gönderiyorlardı.[460] Erdebil dergâhına en fazla ünü kazandıran Hace Ali ve oğlu İbrahim olmuşlardır. "Baba-oğul bu iki

---

[454] Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 47.
[455] Gölpınarlı, *İslâm Mezhepleri,* s. 174.
[456] Petruşevskiy, *İslam der İran*, s. 385.
[457] Yusuf Cemali, s. 61.
[458] *Teşkil-i Devlet-i Milli der İran*, s. 11.
[459] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 17; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 261; Browne, *History of Persia*, IV, s. 47; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 23.
[460] Ahmed Aşıkpaşa-zade, *Tevarih-i Al-i Osman'dan Aşıkpaşazade Tarihi,* (Bundan sonra: *Aşıkpaşazade Tarihi*), Matba'a-yı Amire, İstanbul, 1332, s. 264; *Teşkil-i Devlet-i Milli der İran*, s. 4, 18, 137, 647; Seyfettin Erşahin, *Akkoyunlular: Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih*, (Bundan sonra: Erşahin, *Akkoyunlular*), Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2002, 164; Nejat Birdoğan, *Şah İsmail Hatai, Yaşamı ve Yapıtları,* (Bundan sonra: Birdoğan, *Şah İsmail Hatai*), Kaynak Yay., İstanbul, Ocak 2001, s. 13; *Hata'i Külliyatı*, s. 106; Ömer Niyazi UYSAL, "*Şah İsmail ve Safevî Devleti'nin Teşekkülü*", (Bundan sonra: UYSAL, *Şah İsmail*), Bitirme Tezi. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1995, s. 9.

şeyh zamanında Erdebil dergâhı (*darü'l-İrşad*)'nın etkisi Anadolu'dan Çin'e, Mısır-Arabistan'dan Kafkasya'ya kadar geniş bir sahaya yayılmıştır"[461].

Şeyh İbrahim'in Cüneyd, Ebu Sa'id, Seyyid Ahmed, Bayezid, Hace Can Mirza ve Hacegi adlı altı erkek çocuğu olmuştur.[462] Şeyh İbrahim h. 851 / 1447–48'de rahatsızlanmış ve vefat etmiştir.[463] Hastalığı esnasında öleceğini hissederek, yakınlarını toplamış, onlara vaaz ve nasihatlarda bulunmuş ve kendi yerine oğlu Cüneyd'i halefi olarak seçmiştir.[464]

2.6. SULTAN CÜNEYD (h. 850–864 / 1447–1460)

2.6.1. Tarikatı'n Başına Geçmesi ve Amcası ile İhtilafları

Şeyh İbrahim ölmeden önce kendi yerine küçük oğlu Şeyh Cüneyd'i seçti. Şeyh Cüneyd h. 851 / 1447–48 yılında Safevî tarikatının başına geçti ise de küçüklüğünden dolayı belli bir dönem amcasını kayyumluğunda bulundu.[465] Sonunda ise bu mevkiini bırakmak zorunda kalmıştır. O, Şeyh İbrahim'in 6 oğlundan en küçüğü idi. O Erdebil'den hep uzakta olduğundan tarikatın başçılığı amcası Şeyh Ca'fer'ce üstlenilmiştir.[466] Kimi kaynaklara göre Şeyh Ca'fer, Safevî sülalesi içinde mezhebi bilgiler konusunda en üstün ve mükemmel kişi idi.[467] Ca'fer'in hep Erdebil'de bulunması ve uzaklardaki siyasi olaylara katılmadığı dikkati çekmektedir. Cihan-şah Karakoyunlu Şeyh Ca'fer'e özel bir ilgi ve saygı duymaktaydı. Ca'fer'in ikinci oğlu Kasım'ın eşinin Cihan-şah Kara-koyunlu'nun kızı olması[468] onu Cüneyd'e karşı tavır almasına neden olmuştur.[469] Ca'fer, Ebu Sa'id Timuri ile de

---

[461] Çetinkaya, *Kızılbaş Türkler*, (*Tarihi Oluşumu ve Gelişimi*), (Bundan sonra: Çetinkaya, *Kızılbaş Türkler*), Kum Saati Yay., İstanbul, Ekim 2004, s. 377.
[462] Öztuna, *Türkiye Tarihi*, c. II, s. 194; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 23.
[463] *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*, s. 65.
[464] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 34.
[465] *Teşkil-i Devlet-i Milli der İran*, s. 261.
[466] Öngören, "Sünni Bir Tarikattan Şii Bir Devlete", s. 83.
[467] *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*, s. 50, 94.
[468] M. H. Yınanç, "Cüneyd", *İAM*, c. III, (Bundan sonra: Yınanç, "Cüneyd"), İstanbul 1993, s. 244; Tahsin "Yazıcı, Cüneyd-i Safevî" mad, *İAD*, c. VIII, (Bundan sonra: "Yazıcı, Cüneyd"), s. 123.
[469] Savory, Roger, The Struggle for Supremacy in Persia after the Death of Timur, *in der Islam*, Band

ilişki kurmuş, onun h. 874 / 1469–70 yılındaki Sultaniye'den Muğan Bozgırı'na yaptığı ordu sevkinde onu karşılamaya çıkmıştır. Bunun dışında Ca'fer'in kardeşi oğlu Cüneyd'e karşı Şirvan-şah Halilullah ile mektuplaştığı da bilinmektedir.

Anlaşılan Şeyh Ca'fer ile Cüneyd arasındaki ciddi ihtilaf veya ayrılık Şeyh İbrahim'in h. 852 / 1448–49 yılı sıralarında ölümü ile başlamıştır. Bu sorun Cüneyd'in ölümüne dek sürmüştür. Bunun nedenini Ca'fer'in eski geleneğe sadık kalması yanında Cüneyd'in Şii eğilimlere yönelmesi ile bağlamak olasıdır. Nitekim Fazlullah Hunci'ce Cüneyd'in, dedelerinin hayat biçiminden vazgeçtiği bildirilmiştir. Cüneyd'in askeri girişim ve seferleri ile ilgili tarihi kayıtlarda ayrıntılı bilgiler mevcuttur.[470]

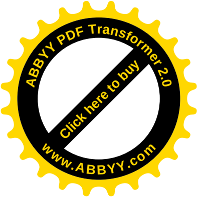
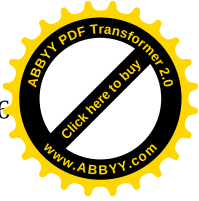
2.6.2. Cihan-şah ile Olan Anlaşmazlıkları

Hunci'nin de bildirdiğine göre Cüneyd dünyevi iktidarı elde etmeye pek eğilimli biri idi. Bu doğrultuda yabancı ülkelere giderek, Anadolu'da eyalet hükümdarlarına karşı bir takım saldırı ve ayaklanmalar çıkarmıştı. Onun yandaşları Erdebil'i bir askeri karargâha dönüştürmüşlerdi. Onun gizli girişimleri ve Safevî hanedanına bağdaşmayan siyasi ve askeri tavırlarda bulunması Cihan-şah'ın (h. 842–872 / 1438–1467) ona karşı tavır almasının baş nedenlerinden sayılmaktaydı.[471] O, sayısı 10.000–20.000 dolaylarında olan müritlerini düzenli bir askeri güç haline getirdi.[472]

Cüneyd, Safevî tarikatının başına geçtiği sıralarda Timur'un oğlu Şahruh, İran ve Maveraünnehir'de hüküm sürmekteydi. Cihan-şah Kara-koyunlu ise ona tabi olarak Azerbaycan'da hüküm sürmekteydi. h. 851 / 1447–48'de Şahruh'un ölmesi ile Cihan-şah'ın bağımsızlaşması için elverişli ortam beliriverdi. Nitekim bunun bir belirtisi olarak Cihan-şah h. 852 / 1448-9'da cesaret bularak Cüneyd'i Erdebil'den

---

40, Toronto, 1965, s. 49; *Teşkil-i Devlet-i Milli der İran*, s. 18.
[470] Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 15.
[471] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 261.
[472] *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 14; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 261.

gitmesi için uyardı. Anlaşılan o bağımsızlığını tehlikeye düşüren her hangi bir rakibin var olmasına tahammül etmemekteydi.

Şeyh Cüneyd'in bu denli geniş mürit kitlesine sahip olması Cihan-şah' Karakoyunlu'yu tedirgin etti.[473] Aralarındaki inanç birliği bir ölçüde bunu engellese de sonunda o, Cüneyd'e bir mektup yazarak memleketin yalnızca bir şahı olduğunu, bu kişinin de kendisi olduğunu şeyhe bildirdi.[474] Muhtemel bir görüşe göre, Cihan-şah'ı bu faaliyete Şeyh Ca'fer teşvik etmiştir.[475] Cihan-şah ayrıca Ca'fer'e de bir mektup yazarak kardeşinin oğlununa öğüt vermesi ve onu serüvencilikten vazgeçirmesini istedi.[476] Cihan-şah'ın Şeyh Cüneyd'i öldürmekten çekinmesinin bir diğer sebebi Safevî sülalesine sıradan halk ve devlet adamlarınca duyulan saygı ve ilginin büyüklüğü idi. Ayrıca Cüneyd'in öldürülmesi isyanlara da neden olabilirdi. Mektubu alan Cüneyd müritlerini toplayarak danıştı ve Cihan-şah'ın endişelerini giderecek bir mektup yazarak Tebriz'e gönderdi.[477] Onun bu akıllı davranışı her ne kadar Cihan-şah'ı rahatlattıysa da iki yıl sonra Cüneyd'in faaliyetleri ve askeri bir birlik oluşturması haberi şahı tekrar önlem almaya itti.

Cihan-şah'ın gönderdiği casusların bildirdiğine göre Şeyh Cüneyd'in müritlerinin sayısı Erdebil'de 20.000 dolaylarına ulaşmış ve ülkenin en uç doğu ve batı yönlerinde, özellikle Belh, Buhara ve Anadolu'da odaklanan bir kesimin hükümeti ele geçirmek için fırsat kolladıkları bildirilmiştir. Bunun üzerine Cihan-şah yine Cüneyd'e tehdit dolu bir mektup yazarak derhal ülkeyi terk etmesini istedi. Aks takdirde ise kıyıma maruz kalacaklarını bildirdi.[478] Kimi kaynakra göre ise o Ca'fer'den Cüneyd'i Erdebil'den çıkarmasını istemiştir.[479] Cüneyd ise müritlerinden çok az bir sayı ile h. 852 / 1448'de Erdebil'i bırakalark Anadolu'ya Diyarbakır'a

---

[473] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 261.
[474] *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 22-23.
[475] Brockelmann, *İslam Ulusları*, s. 261.
[476] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 28.
[477] *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 23.
[478] *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 23; *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 27–28.
[479] Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 36, 264, n. 20.

doğru yollandı.[480] Onun gitmesi için seçtiği Anadolu bölgesi dikkat çekici bir husustur. Bilindiği gibi Safevîlerin yandaşlarının yoğun olarak bulunduğu Talış ve Rum bölgeleri vardı. Onun ise Talış'ı bırakıp Anadolu'ya gitmesinin sebebi Talış bölgesinin Cihan-şah'ın hâkimiyeti altında bulunması idi. Ayrıca Anadolu da Şii eğilimli ve Safevî yanlıların kimi kaynaklara göre toplam Türk nüfusun 4/5 olması Şeyh Cüneyd açısından güçlü bir potansiyel anlamına gelmekteydi.[481]

2.6.3. Erdebil'den Çıkışından Sonraki Dönemi

Cüneyd Erdebil'den uzaklaştırıldığında, 7 yıl süre ile Azerbaycan, Anadolu ve kuzey Suriye'de muhtemelen bir derviş kılığında dolaşıyordu. Cüneyd'in Anadolu'ya ulaşmak için geçtiği yollar muhtemelen Karabağ ve Ermenistan üzerinden olmuştur. Tebriz yolu ile gitmesi ise olanak dışı gözükmektedir. Cüneyd, Anadolu'nun Karaman İli'ne gitti.[482] O sırada Anadolu'daki Heterodoks Türk toplumu iki farklı gruplaşma sürecine girmiş bulunuyordu. Birinci grup tekkelerde yerleşik bir yaşam süren Bektaşilerdi. Bunların etkisiyle ciddi bir Türk topluluğu hızla yerleşik hayatı benimsemeye başlamışlardır. Bunlar Anadolu'daki geleneksel Alevi/Bektaşi kesimin tabanını oluşturacaklardır. Ama bunun dışında ciddi bir göçebe ve yarı yerleşik bir kesim bulunmaktaydı. Bunlar ikinci grubu oluştursalar da henüz adları konulmamıştı. İşte Kızılbaş şemsiyesi altına girecek olan Türkler bunlardı. Cüneyd dolaştığı Karaman İli, Maraş, Antakya, Kilis bölgelerinde ve sıkı irtibatta bulunduğu Varsak, Dulkadır boyları arasında Babailiğin izlerinin silinmediğini ve halkın bir "kurtarıcıya" duyduğu özlemi yakından kavramış olmalıdır.[483] Muhtemelen, Cüneyd göçebe

---

480 *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 23.
481 Pigolevskaya vb., c. II, s. 475.
482 Ahmet Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, haz. Hüseyin Nihal Atsız, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1985, s. 250.
483 Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 10'da şöyle der: "Anadolu'ya gelen Şeyh Cüneyd bu ülkede kendi maksadı için belki de ümit etmediği derecede, elverişli bir zemin buldu. Dolaştığı köyler ve göçebeler arasında Şii ve Şiiliğe mütemayil ve müsait pek çok zümreler ile karşılaştı. Şimdi burada şu suali sormak yerindedir: Cüneyd Anadolu'ya geldiğinde Şii miydi? Bu soruyu cevaplandırmak kolay olmamakla beraber, onun bu ülkeye geldikten sonra Şiiliği kabul etmesi de mümkün, hatta belki muhtemeldir. Cüneyd'in Anadolu'da, yalnız ünlü bir tarikatın şeyh ailesine mensup olarak değil, aynı zamanda bir seyyid olarak dolaştığı da muhakkaktır. … Cezbeli, telkin kabiliyetine sahip ve aynı zamanda faal bir insan olduğu anlaşılan Safevî şeyhi dolaştığı köylü ve göçebe Türkler arasında sayısı hiç de az olmayan bir topluluğu kendisine mürit yaptı. Hatta Cüneyd bunlardan beş-on bin kişilik silahlı bir kuvvet de meydana getirmeğe muvaffak oldu. Kendisinin Hz. Ali evladından indiğini ifade etmesi, faaliyetlerinin siyasî bir gayesinin olduğunu gizlememesi, köylü ve göçebe Türklerin iktisadi

anlayışında yer edinmiş olan "kurtarıcı Mesih/Mehdi" anlayışını kitabi (fıkhi) bir söyleme sahip Şii öğretisine göre yorumlamayı tercih etmiş olmalıdır. Zira bunun için kendisi gereken dini bilgi ve öğretiye sahip birisiydi.[484]

Cüneyd Osmanlı topraklarına girer girmez bir müridi aracılığı ile II. Murat'a (h. 824–855 / 1421–1451) hediyeler göndererek[485] Kartablı bölgesini ibadet yapması için vakfetmesini rica ondan etti.[486] Bilindiği gibi Osmanlı sultanları Safevî şeyhlerine muntazam olarak her yıl "çerağ akçesi" ismiyle bilinen bahşişler göndererek, onlara olan saygılarını gösteriyorlardı.[487] Bu bahşişler devamlı gönderilmek suretiyle bir süreklilik arz etmiştir. Hatta bir defasında gönderilmeyince, Şeyh Cüneyd, II. Murad'a şikâyette bulunmuştu.[488] Bu bağışların gönderilmesi Sultan Yavuz'un tahta geçmesine kadar devam etmiştir.[489] Osmanlı sultanına ulaşan Şeyh Cüneyd'in müridi, Halil Paşa tarafından şahın huzuruna çıkarıldı. Sultan ile vezir danışarak ve onun güçlenip sultana rakip olmasından çekinerek gönderilen kişiye 200 altun doka ve yanındaki dervişlere de bin akçe[490] dağıtarak bu konuda olumsuz yanıt verip[491] Cüneyd'in elçisine "yedi derviş bir posta oturabildikleri halde, bir tahta iki padişah sığmaz" gerekçesiyle onun teklifi reddedilmiştir.[492] Böylece Cüneyd'in elçisi ise geri dönmüştür.[493]

---

durumlarının her halde iyi olmaması ve bilhassa siyasi bakımlardan tatmin edilmemiş bulunmaları Cüneyd'in başarılarının diğer mühim sebeplerini teşkil ederler".

484 Çetinkaya, *Kızılbaş Türkler*, s. 380-381.

485 *Teşkil-i Devlet-i Milli der İran*, s. 20.

486 *Aşıkpaşazade Tarihi*, s. 264; Saim Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevîlik,* (Bundan sonra: Savaş, *Anadolu'da Alevîlik*), Vadi Yay., Ankara, 2002, s. 17; Ekinci, "*Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu*", s. 13.

487 Tansel, *Sultan II. Bâyezit'in Siyâsî Hayâtı*, s. 234; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 27; Birdoğan, *Şah İsmail Hatai*, s. 13; *Hata'i Külliyatı*, s. 106; Uysal, *Şah İsmail*, s. 9.

488 Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri*, s. 2; Franz Babinger, *Anadolu'da İslâmiyet,* çev. Ragip Hulusi, yay. haz. Mehmet Kanar, İnsan Yay., İstanbul, 1996, s. 19.

489 Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 35; Çetinkaya, *Kızılbaş Türkler*, s. 374, 377.

490 *Şeref-name*, c. I, s. 564-565.

491 *Aşıkpaşazade Tarihi*, s. 264.

492 a.g.e, s. 264.

493 *Aşıkpaşazade Tarihi*, s. 264; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 17; Erşahin, *Akkoyunlular*, s. 166; Savaş, *Anadolu'da Alevîlik*, s. 17; Uysal, *Şah İsmail*, s. 13.

2.6.4. Karaman ve Konya'da

Sultan Murad'ın desteğini alamayan h. 853 / 1449–50'da Cüneyd Karaman[494] ve Konya'ya giderek bir süre orada ikamet etti. O dönemde söz konusu bölge Osmanlıların elinde değildi ve bağımsız bir hükümete sahip idi. Onun söz konusu bölgelerdeki ikamet nedeni oradaki halkın Şiiliğe olan eğilimleri ile ilgili olsa gerek. O bölge ve çevresinde bulunan diğer iki Tekke ve Hamid bölgesinde çok sayıda Şii (Alevi) yaşamaktaydı.[495] Onun oralarda birçok yandaş topladığı bilinmektedir. Muhtemelen bu başarının sırrı, Olcaytu döneminde uygulanmış olan Şiiliği devlet dini yapma ve çevrede yayma propagandasından arda kalan unsurlarla yakından bağlıydı.[496] Osmanlı Devleti'inin merkezleşme ve iskân politikasına karşı duyulan tepki de bu eğilime katkıda bulunmuştur.[497] Bundan başka Cüneyd bu zümreler arasında sadece ünlü bir şeyh ailesine mensup biri olarak dolaşmamıştır. Faruk Sümer'e göre onun "seyyid" unvanını da kullanarak dolaştığı muhakkaktır.[498] Ancak bu seyidi Türk halk İalamı'ndaki dede olarak anlamamız daha doğru olsa gerek. Onun bu unvan sayesinde de konargöçer Türk aşiretleri arasından çok sayıda taraftar topladığı düşünülebilir. Karaman ahalisinin tasavvuf ve sûfilere olan ilgisi onun başkent Konya'ya yerleşmesine kolaylık sağlamıştır. Onun Konya'ya giriş tarihi h. 854 olarak bilinmektedir.[499] Konya'da bulunduğu günlerde Şeyh Cüneyd, Sadre'd-din Konevî'ye (ö. h. 673 / 1274) ait XIII. yy.'da yapılmış olan bir tekkede ikamet etmiştir. Cüneyd'in Konya'ya çok kalmadığı bilinmektedir. Sonunda onunla Konya türbelerinin bir şeyhi olan Şeyh Abdu'l-latif el-Kudsî (ö. h. 856 / 1452) ile arasında baş gösteren bir takım tartışma ve münakaşalar yüzünden Konya'yı terk etmek zorunda kaldı.[500] Tartışmalar sırasında Şeyh Cüneyd'in gerçek kimliği ortaya çıkınca, Şeyh Abdü'l-latif, misafirini şiddetli bir dille muaheze etmiş ve ona "bu itikatla sen kâfir oldun, bu itikatta olanlar da kâfir olurlar" diye söylemiştir.

---

[494] Yusuf Cemali, s. 66.
[495] Parsa-dust, Şah *İsmail-i Evvel*, s. 134.
[496] Faruk Sümer, "Safevî Tarihi İle İlgili İncelemeler, I. Ve II. Abbas Devirleri", TDAD, sy. 69, 1990, s. 9.
[497] Gustave Edmund Von Grunebaum, *İslâmiyet (Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Günümüze Kadar)*, c. II, çev. Esat Mermi Erendor, Bilgi Yay., 1993, Ankara, s. 138.
[498] Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 10.
[499] Hinz, *Irans Aufstieg zum National Statt*, s. 21.
[500] *Aşıkpaşazade Tarihi*, s. 264-265; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 69-70.

Cüneyd, Konya'dan da Kilikiya'daki Toros dağlarında yaşayan Varsak boyunun yanına gitti. Ancak Şeyh Abdü'l-latif, Cüneyd'i kolayca elden kaçırmak istemiyordu; bundan dolayı din işlerinden ziyade dünya işlerine ehemmiyet veren Karaman beyi İbrahim'i Şeyh Cüneyd'in faaliyetlerinden haberdar etmiştir. Bu maksatla ona mektup yazmış ve Cüneyd'in amacının sûfilik değil, bir emirlik kurmak olduğunu bildirmiştir.[501] Bu ikaz üzerine İbrahim Bey, Şeyh Cüneyd'in yakalanıp ona gönderilmesini Varsak boy beyine emretmiştir.[502] Böylece o oradan da sapık düşüncelerde olduğu ve müritlerini savaşa tahrik etmesi suçlaması ile zorunlu olarak kaçıp Şam (Suriye)'a gitti.[503]

2.6.5. Cüneyd Suriye'de

Cüneyd'in Haleb'e geçişin sebebi, muhtemelen o civarda bulunan Türkmenler'i çekmek olmuştur. Suriye'de o Mısır Memluk sultanı olan Sultan Çakmak'ın (ö. h. 857 / 1453–54) himayesine girerek İskenderun körfezinde Ursuz Dağı'nda yerleşen ve haçlı savaşlarına ait eski bir kaleyi kiralayıp tekkeye dönüştürdü. O, burasını kullanark etkin ve geniş bir propaganda faaliyetine başlamıştır. Aynı günlerde Osmanlı topraklarından ve Irak taraflarından çok sayıda mürid Cüneyd'e gelmiş ve Safevîyye Tarikatı etrafında toplanmıştır. Onların en bilineni ve ünlüsü Şeyh Bedre'd-din idi. Bilindiği gibi baştan beri mülhitlik ile suçlanan[504] Şeyh Bedre'd-din h. 824 / 1421–22'de Sultan Mehmet Çelebi'nin emri üzerine asılmış, müritlerinden de birçoğu öldürülmüştü. Onların Kızılbaşlarla müttefik olduğuna ilişkin bir takım tarihi bilgiler bulunmakta ve fırsat kolladıkları bilinmektedir.[505]

---

501 *Aşıkpaşazade Tarihi*, s. 265-266.
502 Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 18.
503 Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 134.
504 Ahmed Refik, Şi'eyan ve Bektaşiyan der Karn-ı Dehüm-i Hicri, (Bundan sonra: Ahmed Refik, Şi'eyan ve Bektaşiyan), trc. ve Tevzih: Tevfik H. Subhani, *Mecelle-yi Ma'arif*, No: Ferverdin-Tir 1372, s. 64.
505 Ahmed Refik, Şi'eyan ve Bektaşiyan, s. 65.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Onun etrafında toplananlar arasında Samavna kadısının oğlu da vardı. Haleb'in önde gelenelerinden Ahmed Bekri, Abdü'l-kerim Halife ve Zeyne'd-din Hafi'nin de onun müridleri arasında olduğu söylenmektedir.[506] Sayıları gittikçe artan Safevîye mensuplarının faaliyetleri Halep'teki birçok tasavvuf ehlini rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlıktan dolayı Memluk Sultanı Çakmak'a bir dilekçe gönderilerek ülkesinde yalancı ve fesatçı birinin dolaştığı ihbar edilmiştir. Bunun üzerine Sultan Çakmak da Halep naibine Şeyh Cüneyd'in yakalanması emrini göndermiştir. Halep naibi hastalığı sebebiyle kendi vekilini Şeyh Cüneyd üzerine göndermiştir. Taraflar arasında meydana gelen savaşta ise Şeyh Cüneyd yetmiş müridini kaybetmiştir.[507]

2.6.6. Cüneyd Karadeniz'de

Halep naibi ile savaştan sonra Halep'te tutunamayacağını anlayan Şeyh Cüneyd, kuzey taraflarına kaçmıştır. Yolda Türk ve Kürt aşiretlerinin saldırısına uğramış ve etrafındaki müritler de dağılmıştır. Kendisi ise tamamen yalnız denilecek bir halde h. 857 / 1453–54'te Osmanlılar'a bağlı Karadeniz kıyısındaki Canik'e (Samsun) ulaşmıştır.[508] O kaçtığı sırada "isteyen, beni Canik'te bulsun" diye söylemiştir. O, buranın hâkimi Muhammed Bey katına sığınmıştır. Kısa bir süre sonra burada da propaganda faaliyetlerine başlamıştır. Canik'te etrafına çok sayıda mürid toplayan Şeyh Cüneyd, Trabzon'a saldırı düzenlemeyi ve şehri ele geçirmeyi hedeflemiştir. Diğer olaylardan farklı olarak bu teşebbüs, Hıristiyan bir devlete karşı açılan savaş olması sebebiyle, savaşın karakteri de değişik olmuş ve Safevîye'ye bağlı topluluk tarafından cihat olarak algılanmıştır. Bizzat bu sebeple Şeyh Cüneyd Osmanlılar'a bağlı Canik'te, kalabalık bir grup hararetle onun bu faaliyetlerini desteklemiştir. Çevredeki diğer Müslüman emirler de Şeyh'in bu amaç ve faaliyetlerine başlangıçta hiçbir tepki göstermemişlerdir.

Trebizond Rum İmparatorluğu'nun başında aynı günlerde Komenni sülalesi

---

[506] *Aşıkpaşazade Tarihi*, s. 266.
[507] *Aşıkpaşazade Tarihi*, s. 266; Haşim Hicazi-fer, *Şah İsmail-i evvel ve Ceng-i Çaldıran*, (Bundan sonra: *Şah İsmail-i evvel ve Ceng-i Çaldıran*), Ba Mukaddime-yi: Doktor İsmail Rizvani, İntişarat-ı Saziman-ı Esnad-ı Milli-yi İran, Tahran, 1374/1995, s. 26.
[508] Yusuf Cemali, s. 66.

kralı Kalo İoannes (h. 851– 863 / 1446–1458) durmaktaydı. Gerçekleşen ilk çarpışmada Şeyh Cüneyd'in ordusu onların ünlü komutanı Alexander ve oğlunu öldürdürerek ordusunu da geri püskürtebilmiş ve başkent Trabzon'a doğru büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Açık meydan savaşında yenilen Trebizond Rum İmparatoru, gemi ile kaçarak hayatını tehlikeden kurtarabilmiş ve Trabzon kalesine sığınmıştır. Trabzon önlerine kadar gelen Cüneyd'in hızını bu kez Trabzon surları kesmiştir. Aynı günlerde Trabzon'u alabilmek için birkaç teşebbüs daha yapılmıştır; fakat şehir alınamamıştır. Böylece o uzun süre Trabzon'u kuşatmada tuttu.

Sonunda şehzade Bayezid'e tabi olan ve sultan II. Mehmet'ten (h. 855–886 / 1451–1481) Trabzon'a saldırması emrini alan Amasya hâkimi Hızır Bey'in yaklaştığını öğrenince[509] Cüneyd, h. 861 / 1456–57'de Ak-koyunluların egemen olduğu Mezopotamya'nın kuzeyine doğru Diyarbakır'a geri çekildi.[510]

2.6.7. Cüneyd Diyarbakır'da

Diyarbakır bölgesi Cüneyd'in müritlerinin bulunduğu önemli bir bölge idi. O orada Hasan Keyf'de ikamet etti. Cüneyd'in kişiliği, kendisi ile sürekli görüşen maceracı Türkman boylarını derinden etkiledi. Diğer taraftan o kendi başarısının Kara-koyunlu ve Ak-koyunlular arasındaki rekabette saklı olduğunu fark etmişti. Cihan-şah'ın ona karşı beslediği düşmanca tavır karşısında Cüneyd de onun Amed'de bulunan rakibine yönelmesine neden oldu. Cüneyd h. 861 / 1456–57 yılında Uzun Hasan (h. 856–883 / 1452–1478) ile görüşebildi.[511] O, Ak-kuyunlu Türkmanlarının en güçlü kişisi idi. Kaynaklarda onun soykütüğü uzun bir biçimde anlatılarak sonunda Hz. Âdem'e bağlanmaktadır.[512]

Cüneyd'in Trabzon'dan çekilip, Hısnı Keyf etraflarına yöneldiği esnada Uzun

---

[509] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 136.
[510] Hinz, *Irans Aufstieg zum National Statt*, s. 24-29.
[511] *Aşıkpaşazade Tarihi*, s. 266-267; Erşahin, *Akkoyunlular*, s. 166.
[512] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 251; Abu Bakr-i Tihrani, *Kirab-i Diyarbakriyya, Ak-koyunlular Tarihi*, c. I, (Bundan sonra: *Kirab-i Diyarbakriyya*), Yay.: Necati Lugal & Faruk Sümer, Giriş ve Notlar: Faruk Sümer, TTK Yay., Ankara, 1993, s. 11-30,

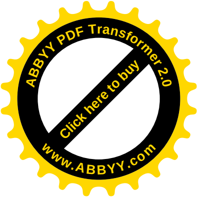
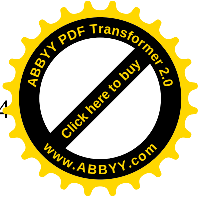
Hasan ona bir mektup yazmış, dostluk ve saygı mesajlarını ona iletmiştir.[513] Dostluk mesajını kabul eden Şeyh Cüneyd, Hısnı Keyf'ten Âmid'e hareket etmiş ve burada Uzun Hasan tarafından saygıyla karşılanmıştı. Hasan Bey, derviş ve tekke kültürüne oldukça eğilimli idi. Bu doğrultuda o egemen olduğu bölgelerde 400 kadar tekke ve zaviye açtığı kaynaklarca belirtilmiştir. Onun bu eğilimi daha sonra göreceğimiz gibi Cüneyd'e destek çıkmasında önemli rol oynayacaktır.[514] Cüneyd, Uzun Hasan'ın rızasını da alarak Akkoyunlu ülkesinin her tarafına yeni müridler kazanmak için *halifeler* göndermiştir.[515] Uzun Hasan onu iyi karşıladı[516] ve 3 yıl boyunca yanında ağırladı.[517] O kendi kız kardeşi Hadice Beygim Ağa ile Cüneyd'i yaklaşık h. 862 / 1458–59[518] veya bir yıl sonrasında Diyarbakır'da evlendirdi. Bu evlilik Cüneyd'in konumunu daha da güçlendirdi. Ak-koyunlu hükümdarının bu tavırları altındaki yatan amacı Cüneyd'in yandaşları ve askeri gücünü kendine doğru çekmek de olsa gerek.

2.6.8. İran'a Dönüşü

Amed'de bulunan Cüneyd İran'ın iç kargaşalarından yararlanarak gönderdiği casus ve müritlerinin aracılığı ile bilgiler edinmeye başladı. Sonunda ise bu durumdan yararlanarak h. 864 Rebiyülevvel'inden sonra tekrar İran'a dönmeyi başardı.[519] Onun Hadice Beygim ile evlendiği tarih belli değilse de h. 861 / 1457–58'de Diyarbakıra'a gitmesi ve h. 863 / 1458–59 yılı sonunda oraryı Erdebil'e gitmek için terk ettiğinden söz konusu evliliğin büyük bir olasılıkla h. 862 / 1457–58 veya h. 863 / 1458–69 başlarında olmalıdır. Şeyh Cüneyd Erdebil'e gittiği zaman Cihan-şah ve amcası Ca'fer'in ona karşı gelmeleri olasılığından yola çıkrak eşi

---

[513] Söz konusu teminat mektubu birtakım kaynaklar tarafından teyit edilmemektedir. Örneğin, Âşıkpaşazâde'ye göre, Uzun Hasan ilk başlarda Şeyh Cüneyd'e düşmanca davranmış, hatta onu hapse atmıştır. Şeyh Cüneyd müşterek düşmanları Cihan-şah'a karşı bir müttefik olabileceğini ima ettikten sonradır ki Uzun Hasan ona güvenebilmiş ve serbest bırakmıştır. bkz. *Aşıkpaşazade Tarihi*, s. 267.
[514] *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 34.
[515] Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 27.
[516] *Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 15-16.
[517] *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 24.
[518] Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 180; Dalkesen, "Safevî Propagandası", s. 5.
[519] Yusuf Cemali, s. 68.

Hadice Beygim'i Hasan Bey'in yanında bırakmak zorunda kaldı.[520]

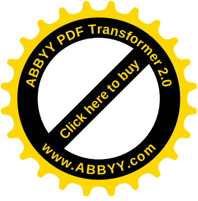
2.6.9. Safevî Tarikatı'nın Evrimi

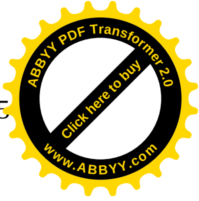
Cüneyd döneminde Safevî tarikatında önemli gelişme ve yenilikler ortaya çıktı. O aslında Şeyh Safi'den sonra Safevî hanedanı içinde mezhebi ünün yanı sıra siyasi güce ve refaha da sahip olan ilk kişi idi.[521] O, Erdebil'den uzaklaştırıldıktan sonra da Hasan Bey Ak-koyunlu ile siyasi içerikli bir evlilik ilşkisi kurmakla gücüne güç kattı ve Küçük Asya ile İran'ı etkisi altına alabildi. Onun Ak-koyunlarla akrabalık ve ilişki kurmasının etkileri Safevî sülalesinde I. Şah İsmail zamanına değin sürdü. Söz konusu siyasi ve mezhebi düşüncelerin belirmesinde İlhanlı hâkimlerinin de desteği görmezden gelinemez. Cüneyd'ten önce de Safevî şeyhleri zamanın hükümranlarınca saygı ve özel ilgi ile karşılandıklarından dünyevi eğilimler içinde değillerdi. Bu dönemde eskiden "*Müslüman Arif*" anlamına gelen sufi kavramının içeriği "*Müslüman Mücahit*" anlamına çevrildiğini görmekteyiz. Bu durum söz konusu dönemde Erdebil'de biraraya gelen kitlenin halk İslam anlayışı ile ve göçebelik yaşam biçimi ile de örtüşmektedir.

Kaynaklar onun tasavvufi eğilimlerden ziyade kâfirlere karşı gaza ve cihada ilgi duyduğunu kanıtlamaktadır.[522] O, Safevî sülalesi içinde sultan lakabını alan ve kullanan ilk kişi idi. Onun siyasi yöndeki bu çalışmaları Safevî sülalesinde gözüken ilk padişah olma girişimleri idi. Cüneyd'e kadar Safevîlerin savaştan va kan dökmekten çekindikleri bilinmektedir. Onun 11 yıl gibi uzun bir süre ile dedelerinin diyarından uzak ve avare dolaşması onda intikam duygusunu ve savaş ruhunu canlandırdı. Kimilerine göre Cüneyd'in müritlerince Allah olarak addedilmesi onlardaki gulat-ı Şia (medrese Şiiliği değil), eğilimlerinin var olması ile açıklanabilir bir olgudur. Cüneyd'in müritleri üzerindeki etki ve karizması o kadar güçlü idi ki onlar mürşitlerinin uğruna kolaylıkla canlarından vazgeçiyorlardı. Safevîlerdeki

---

[520] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 143.
[521] Bu tasvirler, Osmanlı tarihçilerinden Müneccimbaşı'ının verdiği bilgilerle örtüşmektedir. Müneccimbaşı da Cüneyd'in babalarının yolundan saparak, aba ve kıyafeti bırakıp, padişahlara özgü giyim kuşamlar giydiğini belirtmektedir. bkz. Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 180.
[522] *Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 17; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 24-25; *Lubbu't-tevarih*, s. 388.

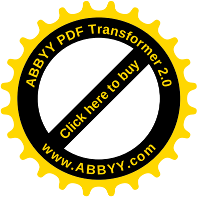
böyle bir mürşit müritlik ilişkisinin olması Safevî devletinin çöküşüne kadar canlılığını koruyabilmiştir.

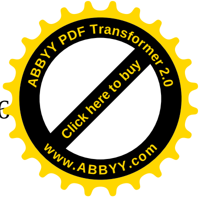
Cüneyd Diyarbakır'da iken Hasan Bey h. 862 / 1458–59'de Gürcistan'a saldırarak ganimet ve esirler ile geri dönmesi onda kâfirlere karşı cihat etme eğilimini daha da güçlendirdi.[523] Cüneyd Anadolu ve kuzey Suriye'de ikamet ettiği sıralarda Erdebil tarikatının yandaşlarını propagandacı olarak kullandı. Onların bir kısmı çok öncelerden oralarda faaliyete başlamışlardı. Cüneyd'in bu coğrafi alandaki ilişki ağını daha da güçlendirdiği ve geliştirdiği söylenebilir. Onun yandaşlarının sayısı Amed sarayında bulunduğu sıralarda daha da artmış oldu. Orada yeni halifeler atamakla ve faaliyetlerini genişletmekle yeni yandaşlar toplamayı başarabildi. Buna karşın o kendi ana yurduna olan özlemini 11 yıl sonra h. 863 / 1458–59 yılında Erdebil'e geri dönmekle giderebildi.[524] Cüneyd'in geri dönmesi Cihan-şah'ın öfkelenmesine neden olduğundan o ikinci kez dede diyarı olan Erdebil'i terk etmek zorunda kaldı.[525] Onun yandaşlarına askeri eğitim verdiği ve onlardan askeri harekâtta yararlandığı kuşku götürmez bir gerçektir. Sufi ve gazi kavramlarının Safevî literatürüne girişi de bu dönemde başlar. Cüneyd'in askeri harekâtında gaza amacının dışında, yağma gibi amaçların da olduğu inkâr edilemez.

Böylece Cüneyd tarikat tarihinde radikal bir değişiklik gerçekleştirmiş ve inançsal ve savaşçı olguların sentezinden oluşan bir anlayışı uygulamaya koymuş, tarikatın manevî gücüne siyasi gücü de ilave etmiştir. Dolayısıyla, Şeyh Cüneyd Safevîye Tarikatı tarihinde siyasî isteklerini net olarak açığa vuran ilk şeyhtir. Onun propgandaları sonucu Anadolu'daki aşırı inançlı oymakların Cüneyd'e bağlılığı o kadar ilerlemişti ki, onun ölümünden sonra, Haydar dört veya beş yaşında bulunduğu günlerde, Tokat taraflarında gerçek ismi Celâl olan birisi "*Şeyh Cüneyd*" adı ile ortaya çıkmış ve etrafına yaklaşık yirmi bin kişi toplayarak isyan etmişti. İsyan yatırıldıktan sonra, aynı şahıs II. Mehmed'e getirilmiş ve Cüneyd'i tanıyan kişiler

---

[523] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 18.
[524] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 138.
[525] Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 34; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 76-77.

tarafından Cüneyd olmadığı kanıtlanınca salıverilmiştir.[526]

Cüneyd'in Anadolu Türkman nüfusunun önemli bir kısmının İran'a doğru yayılmasında ve Safevî devletinin alt yapısını hazırlamasındaki rolü ilk çalışmalar olsa da pek önemli idi. Onun ve oğlu Haydar'ın Safevî tarikatına ilk kez askeri bir karakter kazandırdığı altı çizilmesi gereken bir husustur. Nitekim onların çabaları sayesinde ve yaptıkları siyasi reformlar ve geliştirdikleri siyasi teşkilatın etkisi uzun sürdü. Bu etki ve canlılık Şah İsmail'in Muharrem 905 / Ağustos 1499'da tarih sahnesine girişinde önemli ve başat bir etken oldu. Cüneyd'in şeyh lakabını bırakarak sultan lakabını kullanması onun ve Safevî tarikatının siyasalaştığının bir göstergesi idi. O, aslında Safevî şeyhleri içerisinde din ile siyaseti bir arada sentezleyen ilk kişi idi. Bu doğrultuda o her iki olguyu amaçları doğrultusunda değerlendirip ve kullanmıştı. Bu açıdan onu Safevî sülalesinin kurucusu sayabiliriz. O amaçlarını gerçekleştirme konusunda tam başarılı olmasa da Safevî devletçiliğin temellerini adeta hazırlamış oldu.

2.6.10. Çerkezlere Karşı Yaptığı Sefer ve Ölümü

Cüneyd'in gaza amacıyla saldırıların en son örneği onun h. 863 / 1459 yılında Tabarsaran Çerkeslerine karşı yaptığı seferdi. O, bu konuda Şirvan-şah Halil'e mektup yazarak ondan Çerkeslere karşı cihat yapması için topraklarından ve özellikle Derbend bölgesinden geçme iznini istedi. Ancak Şirvan-şah onu tasavvufla ilgilenmekle yetinmesinin iyi olacağını yazdı.[527] Bunun üzerine o, halifeleri aracılığı ile 10.000[528] bir diğer kaynağa göreise 20.000[529] civarında topladığı silahlı müritleri ile Şirvan-şah'ın tavsiyelerine aldırış etmeden sonbahar h. 864 / 1459–60'da Çerkeslere karşı cihat bahanesi ile Şirvan'a doğru hareket etti.[530] Safevî sülalesi

---

[526] *Aşıkpaşazade Tarihi*, s. 267.

[527] Ali Mu'ayyid Sabiti, *Esnad ve Nameha-yı Tarihi ez Evayil-i Devreha-yı İslami ta Evahir-i Ahd-ı Şah İsmail Safevî*, (Bundan sonra: *Esnad ve Nameha-yı Tarihi*), Kitab-hane-yi Tehuri, Tahran, Aban 1346, s. 374, 376.

[528] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 39; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 61; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 35; *Futuhat-ı Şahi*, v. 127; *Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 18; *Habibü's-siyer*, s. 425.

[529] *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 25.

[530] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 18.

içinde din uğruna yapılmış ilk savaş bu savaş idi.[531]

Bazı araştırmacılar, Cüneyd'in amcası Şeyh Ca'fer'in Şirvan-şah'a göndermiş olduğu bir mektuptan söz etmektedirler. Bu mektupta Şeyh Ca'fer, yeğeninin "şeyhlik makamı"nda bulunmadığını ve asi sıfatıyla hemen ortadan kaldırılması gerektiğini talep etmişti.[532] Âşıkpâşazâde ise Şirvan-şah Halil'in, Cüneyd'e sefer yapacağı bölge halkının kendi tebaası olduğunu ve ona haraç verdiklerini bildirdiğini kaydetmiştir.[533] Cüneyd'in tuttuğu yoldan dönmeyeceğini anlayan Şirvan-şah, ittifak arayışında bulunmuş ve Karakoyunlu Cihan-şah'la birleşmiştir.[534] Cüneyd'in kuvvetleri ile birleşik Şirvan-Karakoyunlu ordusu arasındaki esas savaş, Samur nehrinin sol sahilinde Kıpçak Köyü yakınlığında gerçekleşmiştir.[535]

O, bu saldırıda başarılı olduysa de dönüşte Şirvan-şah Halilullah ve Cihan-şah'ın gönderdiği yardımcı ordu ile sonbahar 21 Cemziyülevvel 864 / 4 Mart 1460 tarihinde Tabarsaran'da baş gösteren bir savaşta öldürüldü.[536] *Giyse'd-din Handemir* ve oğluna göre o esir düştükten sonra Şirvan-şah tarafından öldürülmüştür.[537] Diğer bir görüşe göre ise Cüneyd h. 860 / 1455–56 tarihinde ölmüştür.[538] Fakat Petroşefski'ye göre "son araştırmalar Cüneyd'in h. 864 / 1459–60'da henüz yaşadığını göstermektedir. Handemir ve diğerleri tarafından belirtilen h. 860 / 1455–56 öülüm tarihi ise doğru değildir. Onun ölüm tarihi bilinmemektedir."[539] Onun cesedi ise Tabarsaran'daki sufilerce Tabarsaran'da bulunan güvenilir bir yerde -Kudyal veya Kayral*- gömüldü.[540] Bir diğer görüşe göre o Erdebil'de

---

531 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 36.
532 Erşahin, *Akkoyunlular*, s. 167; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 35; Yınanç, "Cüneyd", s. 244.
533 *Aşıkpaşazade Tarihi*, s. 267.
534 Mahmud İsmayıl, *Azerbaycan Tarixi*, s. 147.
535 Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövleti*, s. 297.
536 *Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 18; *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 25.
537 *Habibü's-siyer*, s. 426; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 61; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 36.
538 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 262.
539 Pigolevskaya vb., c. II, s. 473.
* Söz konusu bölge "Kurbal" veya "Kurnal" biçimlerinde de geçmektedir.
540 *Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 18; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 40; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 262; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 180–181; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 35.

gömülmüştür.[541] Kaynaklarda müritlerinin onun ölümüne bile inanmadığı ve ona tanrısal bir dokunulmazlık atfettikleri gözükmektedir.[542]

2.7. SULTAN HAYDAR (865–893 / 1460–1488)

2.7.1. Tarikatı'n Başına Geçmesi

Şeyh Cüneyd'in vefatından sonra geriye iki oğlu kalmıştır. Onlardan birisi Çerkes kızından[543] doğmuş olan Hâce Muhammed idi. Diğeri ise Şeyh Cüneyd'in Uzun Hasan'ın kızkardeşi Hadice Beyüm'le evliliğinden doğan "Haydar" isimli çocuk idi.[544] Cüneyd öldükten sonra yerine oğlu Haydar, tarikatın başına geçti. Onun doğum tarihi konusunda kesin bir bilgimiz olmasa da babası Cüneyd'in ölümü sırasında Amed (Diyarbakır)'da doğduğu pek muhtemeldir. Walther Hinz'e göre Haydar, babası Cüneyd'in ölümünden bir ay sonra 1460'da doğmuştur.[545] Onun eğitimi ile bundan sonra yiğit ve becerikli bir yönetici olan dayısı Hasan Bey ilgilendi. Hasan Bey, h. 872 / 1467–68'de Cihan-şah Kara-koyunlu'yu yenerek öldürdü. O, h. 873 ilkbaharında / 1468–69[546] ise Tebriz'i başkent yaptı.

Haydar 9 veya 10 yaşında iken h. 875 / 1470–71 yılında dayısı Uzun Hasan (ö. h. 883 / 1478–79) tarafından Amed'den Erdebil'e gönderildi[547] ve küçüklüğüne rağmen çillehanede şeyhlik seccadesi almış bulundu.[548] Uzun Hasan'ın amacı eskiden Cihan-şah Kara-koyunlu ve Ebu Sa'id Timuri tarafından güçlü himaye alan Şeyh Ca'fer'in çalışmalarını engellemekti. Şeyh Ca'fer himayecisi Cihan-şah'ı kaybettikten sonra kardeş oğlunu kabul ederek onun eğitimi ile ilgilenmek zorunda

---

541 Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 140.
542 *Âlem-ara-yı Emini*, Minevi, s. 272.
543 Browne, *Persian Literature*, s. 41.
544 *Aşıkpaşazade Tarihi*, s. 267; Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 36, n. 264, 20.
545 *Teşkil-i Devlet-i Milli der İran*, s. 90.
546 İsmail Hasan-zade, *Hükümet-i Türkmanan-ı Kara-koyunlu ve Ak-koyunlu der İran*, (Bundan sonra: *Hükümet-i Türkmanan*), Saziman-ı Mutali'a ve Tedvin-i Kutub-i Ulum-i İnsani-yi Daniş-gahha (Semt), Tahran, 1379, s. 55.
547 *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 57; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 35–36; Brockelmann, *İslam Ulusları*, s. 261
548 *Âlem-ara-yı Emini*, Minevi, s. 272.

bırakıldı.[549] Hasan Bey de tarikat pirlerine duyduğu saygıdan dolayı ona kasrşı acımasız davranmadı.[550] O, kız kardeşinin oğlu Haydar'ı çok seviyordu ve ömrünün sonuna (h. 882 / 1477–78) değin ondan desteğini çekmedi. Uzun Hasan'ın Şeyh Ca'fer'i de desteklemesi onun tahminen h. 880 / 1475–76'te[551] ölümüne kadar sürmüştür.

2.7.2. Âlem Beygim ile Evlenmesi

Hasan Bey, düşmanlarına karşı üstünlük kazanması için Safevî ailesi ile ikinci siyasi evliliği yaptırarak kızı Marta'yı Haydar'a verdi.[552] Marta ile Haydar yaklaşık aynı yaşlarda idiler. Evlilik, resmi olarak Uzun Hasan hâkimiyetinin sonlarına doğru Erdebil'de gerçekleştirilmiştir. Uzun Hasan'ın hâkimiyetinin h. 882 / 1477–78'de son bulduğuna göre söz konusu evliliğin, bu tarihten az önce yapıldığı varsayılabilir. Bu sırada Haydar yaklaşık olarak 18 yaşında idi.[553] Ancak diğer doğru olmayan bir bilgiye göre ise evlilik Salı günü 25 Recep 892 / 17 Temmuz 1487'de gerçekleşmiştir.[554] Anlaşılan bu görüşü ileri süren Hüseyni Ester-abadi, Şah İsmail'ın doğum tarihi ile Haydar'ın evlilik tarihini karıştırmış bulunmaktadır. Marta'nın diğer isimleri Âlem-Beygim, Elem-Beygim[555] ve Mehd Ulya Helime Beygim Aga idi.[556] Haydar'ın Despina Katerina[557] ve Uzun Hasan'ın kızı Marta ile evlenmesi[558] İran'da, Osmanlıların düşmanı olan Venediklilere kapıların daha fazla açılması anlamına

---

[549] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 143.
[550] S. A. Memmedov, "Azerbaycan Sefeviler Dövleti", *Azerbaycan Tarixi*, (Bundan sonra: Memmedov, "Azerbaycan Sefeviler Dövleti"), ed. Z. M. Bünyadov, Y. B. Yusifov, Azerbaycan Dövlet Neşriyyatı, Bakı, 1994, s. 395.
[551] Öztuna, *Türkiye Tarihi*, c. II, s. 194.
[552] *Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 19.
[553] Yusuf Cemali, s. 76.
[554] *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 26.
[555] Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövleti*, s. 302; Browne, *History of Persia*, IV, s. 47; *Şah İsmail-i evvel ve Ceng-i Çaldıran*, s. 36; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 82.
[556] *Habibü's-siyer*, s. 427.
[557] Despina Hatun (Katerina) Trebizond Rum İmparatoru Calo Johannes'in kızı olup, 1458 yılında Akkoyunlu beyi Uzun Hasan'la nikâhlanmıştı. Bu evlilikten Uzun Hasan'ın üç kızı ve bir oğlu olmuştur. Katerina ömrünün sonuna kadar Hıristiyan olarak yaşamış ve Hıristiyan olarak da ölmüştür. Mezarı Diyarbakır'daki Aya Yorgi Kilisesi'nin bahçesindedir. bkz. Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 75.
[558] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 262; Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Tarih*, (Bundan sonra: Solakzâde, *Tarih*), Mahmûd Bey Matbaası, 1298, İstanbul, s. 315; Savory, *Iran*, s. 18; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 12; Erşahin, *Akkoyunlular*, s. 168; *Şah İsmail-i evvel ve Ceng-i Çaldıran*, s. 36; Dalkesen, "Safevî Propagandası", s. 7.

gelirdi.

2.7.3. Safevî Tarikatı'nın Dünyevileşmesi

Uzun Hasan'ın Timuriler'den olan Ebu Sa'id (h. 855–874 / 1451–1470) ile savaşında (h. 874 / 1469–70) Haydar'ın müritleri Akkoyunlu safında yer almışlardı. Haydar'ın işlerinde tam bir başarı elde etmesi halk içinde onunla ilgili Allah evliyası veya tanrısal bir varlık olarak algılanmasına neden oldu.[559] Onun cesur bir kişiliğe sahip olduğu, savaş ile ilgili bulunan kılıç ve ok yay, süngü, kement kullanımında oldukça becerikli ve sürekli pehlivanlık antramanları ile ilgilendiği bilinmektedir.[560] Onun ayrıca hayvanlardan yılana ilgi duyduğu, yılan tutma da becerikli olduğu ve sandıklarda yılanlar tuttuğu onun maceracı bir kişiliğe sahip olduğunu açıklamaktadır.[561] Haydar'in dayısının yanında edindiği askeri huy ve tavırlar onu ders ve tasavvufi risaleler okumaktan alıkoyuyordu. Onun bu özelliği daha sonralar tarikatın daha da dünyevileşmesi ve askeri bir nitelik kazanmasına neden olacaktır. O, Hasan Bey'in ölümüne kadar Erdebil'de ikamet ettiği yaklaşık 10 yıl boyunca kendi siyası ve mezhebi konumunu oldukça güçlendirdi. Ona doğru gelen mürit sayısı ve ilgisi o denli güçlü ve çok idi[562] ki onları Sünni komşularının tavsiyeleri ve engellemeleri bile ikna edemiyordu.[563]

Şeyh Haydar'a babasından şu üç miras kalmıştı: 1. Tarikatın ruhanî liderliği. 2. Gazi sûfilerden oluşan ordu komutanlığı. 3. Akkoyunlu yönetici ailesinin ona ve tekkeye gösterdiği itibar ve ihtimam.[564] Haydar'a Erdebil'de iken çok sayıda mürit gelip katılmıştır. Bu müritler, çoğunlukla Karaman, Tekke, Hamid bölgelerinden, Suriye'nin Şam çevresinden, Gilan ve Talış, yani Hazar Denizi'nin güneybatı taraflarından geliyorlardı.[565] Müritler Erdebil'e uğrayıp şeyhlerini ziyaret ediyorlardı. Hatta bu kadar zahmete katlanıp Erdebil'e giden müritlerine, Medine'ye gidip, Hz.

---

559 *Şeş Sefer-name*, s. 204.
560 *Âlem-ara-yı Emini*, Minevi, s. 275.
561 a.g.e, s. 274.
562 Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 181.
563 Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 12.
564 Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 57; Öngören, "Sünni Bir Tarikattan Şii Bir Devlete", s. 85.
565 Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 63; Dalkesen, "Safevî Propagandası", s. 7.

Peygamber'in türbesini ziyaret etmelerini tavsiye edilince onlar da Sünni komşularına: - "Biz diriye varırız, ölüye değil." diye yanıt veriyorlardı.[566] Şeyh Haydar burada müritlerini özel bir denemeye tabi tutuyor ve onlardan yetenekli olanları bir süreliğine tarikat merkezinde tutuyordu. Burada onları özel bir eğitime tâbi tutup yetiştiriyor ve sonra "halife" unvanıyla memleketlerine gönderiyordu. Halifeler kendi memleketlerine döndükten sonra, oralarda tarikat lehinde propagandalar yapıyorlardı. Bu propagandalar tarikata maddi ve manevî yardım toplama amacı güdüyordu. İran'da pek az mensubu bulunan tarikatın başı Azerbaycan'ın Erdebil şehrinde, gövdesi ise Anadolu'da bulunuyordu.[567]

Hadar kendi elleri ile yaptığı silahlarını[568] kor-hanesinden çıkararak müritlerine dağıtıp antremanlar yaptırıp h. 874 / 1469–70'den sonra ise silahlı savaşlarını başlatmış bulundu.[569] Bu açıdan o Safevî hanedanında babası Cüneyd'ten sonra mezhebi gücün yanında siyasi gücü de kendinde bir arada tutan ikinci kişi olması söz konusu tavrın artık Safevîlerce benimsenip geliştirildiğinin ve sürdürüldüğünün bir göstergesi idi. Nitekim o da amaçları doğrultusunda tıpkı babası gibi şeyhliği bırakarak kendini "Sultan Haydar" olarak adlandırmıştı.[570] O, daha çok kahramanlık destanları okuyor[571] batında sufi, zahirde ise sultan görünümünde idi.[572]

2.7.4. Çerkez ve Kafkasya Seferleri

h. 888 / 1483–84'de Maku bölgesinde Ak-koyunlu Devleti'ne karşı bir isyan çıkmış ve Şeyh Haydar da bu isyanı başından beri desteklemişti. O bu amaçla Topal Ahmed'e kendi adamını göndermiş ve işbirliği teklifinde bulunmuştu.[573] Bu ve

---

[566] *Aşıkpaşazade Tarihi*, s. 268; Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmperiyası*, (Bundan sonra: *Azerbaycan ve Osmanlı İmperiyası*), Kür Neşriyyatı, Bakı, 1999, s. 125; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 12; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 27-28.
[567] Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 32; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 12; Öngören, "Sünni Bir Tarikattan Şii Bir Devlete", s. 85.
[568] *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 58–59; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 83.
[569] Yusuf Cemali, s. 77.
[570] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 18.
[571] *Âlem-ara-yı Emini*, Minevi, s. 273.
[572] *Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 19.
[573] İbrahimov, *Sefevilerin Erdebil Hâkimiyeti*, s. 16; Memmedov, "Azerbaycanın Feodal Dövletleri", s. 391.

benzeri teşebbüslerin doğurduğu olumsuz havaya rağmen, Sultan Yakub bu defa yeğenine karşı müsamahalı davranmış, ondan mutlak itaat ve sadakat yemini istemiştir. Akkoyunlu sultanının isteği üzerine bir Kur'an getirilerek Kadı Safiye'd-din İsa huzurunda Şeyh Haydar'ı yemin ettirilmiştir.[226] Yalnız bundan sonra Haydar serbest bırakılmış ve huzur içinde Erdebil'e geri dönmüştür.[227] Ancak o ettiği yemine sadık kalmadı.

Haydar da babası gibi Çerkeslere karşı cihat ve gazalarda bulunmuştur. O, henüz 22 yaşında iken asker toplama ve kâfir Gürcüleri yağmalama bahanesi ile ilk kez h. 888 / 1483–84'de sefere çıktı.[574] O bundan sonra Erdebil'e geri dönüp eşi Marta'dan 25 Recep 892 / 17 Temmuz 1487'de ikinci oğlu olan İsmail Mirza doğdu.[575] O, h. 892 / 1486–87'de yine söz konusu bölgeye doğru askerlerini sevketti.[576] Haydar bu saldırısında 6.000 esir alarak Erdebil'e geri döndü[577] ve elde ettiği ganimetleri oradaki halka dağıttı.[578] O elde ettiği ganimetlerin bir kısmını da Yakub Bey'e gönderdi.[579]

Haydar'ın peş peşe kazandığı bu iki savaş onun ününün yayılmasına ve müritlerinin çoğalmasına neden oldu. Bundan tedirgin ve rahatsız olan Yakub Bey onu h. 892 / 1486-7'de Tebriz'e davet etti. Haydar da onu kuşkulandırmamak için olası tehlikeyi göz önünde bulundurarak birkaç müridi ile birlikte[580] başında Türkman başılığı ve derviş kılığında[581] oraya gitti. O, oraya ulaştıktan sonra kendini şeyh ve tehlikesiz göstermek için saraya değil de Şah Hüseyin tekkesine gitti.[582] Burada üzerinde durulması gereken husus Tebriz'e giderken Haydar'ın Türkman

---

[574] *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 53, 59.
[575] Yusuf Cemali, s. 101.
[576] *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 60; Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövleti*, s. 303; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 88.
[577] *Âlem-ara-yı Emini*, Minevi, s. 278; Mazzaoui, Michel M. *The Origins of the Safavids Shiism, Suffism and Gulat*, (Bundan sonra: *The Origins of the Safavids*), Franz Steiner Verlag GMBH. Wiesbaden, 1972, s. 76; *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 60; Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövleti*, s. 303; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 88.
[578] *Şeş Sefer-name*, s. 428.
[579] Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 69–70; *Teşkil-i Devlet-i Milli der İran*, s. 99.
[580] *Âlem-ara-yı Emini*, Minevi, s. 278.
[581] a.g.e, s. 278.
[582] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 149.

başlığı kullandığından onun Kızılbaş başlığını ikinci saldırıdan (h. 892 / 1486–87) sonra ve Çerkes topraklarına olan üçüncü saldırısından (h. 893/ 1487–88) önce yaparak yaygınlaştırmıştır.

Haydar h. 892 / 1486–87'de öyle bir toplumsal konum ve genel saygı kazanmıştı ki, yalnız Ak-koyunlu devletinin büyükleri değil, Yakub Bey bile onu ziyaret etmeğe gitti.[583] Haydar da ertesi gün saraya giderek Yakub'un ziyaretine karşılık verdi. Haydar'a orada Kur'an üzerine yemin ettirilerek, şehir ve vilayetlere asker sevketmemesi, etrafa halifeler göndermemesi[584] ve Yakub'a itaat etmesi konusunda ondan söz aldılar.[585] Böylece o, Tebriz'den ayrılarak bir daha Erdebil'e geri döndü.

2.7.5. Şirvan Seferi

Haydar sürekli Şirvan'ı ele geçirmeyi düşünüyordu.[586] Bu yüzden h. 893 / 1487–88 yılı başlarında o Sultan Yakub'un Kum'da kışlakta ve uzakta olduğunu fırsat bildi ve annesi Hadice Beygim'i, kardeşinin oğlu Sultan Yakub'un yanına göndererek Gürcistan kâfirlerine karşı cihatta bulunması için ondan izin istedi. Hadice Beygim şahın ilgisizliği ve devlet başında bulunanların sorun çıkarmalarına rağmen ondan gereken izni alabildi. Yakub gönderdiği mektupta aynı zamanda işbirliği ve Haydar'ın gereksinimlerini karşılamaları için memurlarına buyrukta bulundu.[587] Böylece Sultan Haydar da, Sultan Yakub başkente doğru hareket etmeden hemen, 893 / 1487–88'de Kafkasya'ya (Dağıstan'a) doğru hareket etti.[588]

Hadar, Kür ırmağının kıyısında 2 ay durdu. Ona orada Talış, Karacadağ ve

---

[583] *Âlem-ara-yı Emini*, Minevi, s. 278.
[584] *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 60; Dilaver Akkoyunlu, *Akkoyunlular ve Bayburt*, (Bundan sonra: Akkoyunlu, *Akkoyunlular ve Bayburt*), Ankara, 1992, s. 126.
[585] *Âlem-ara-yı Emini*, Minevi, 279; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 70.
[586] *Âlem-ara-yı Emini*, Minevi, s. 274.
[587] *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 61; Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövleti*, s. 303; *Şah İsmail-i evvel ve Ceng-i Çaldıran*, s. 37.
[588] *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 71-72.

Şamlulardan da kalabalık bir topluluk katıldı.[589] Haydar 6.000 atlısı ile birlikte Kür ırmağını geçebildi.[590] O, bu saldırısında Berde'ye bağlı Jalpert (Calpert) bölgesini başarı ile yağmayıp oradaki Zimmîleri esir alıp[591] galebe çaldıktan sonra Mahmud-abad'ın çevresine gelerek oradaki halkı kılıçtan geçirdi.[592] O, h. 864 / 1459-60'da öldürülmüş olan babası Sultan Cüneyd'in intikamını almak ve orayı tekrar yağmalamak için Şirvan'a casuslar gönderdi.[593] Şirvan-şah'ın zafiyetini öğrenen Haydar, oraya ordusunu sevketti.[594] Şemahı'ya yaptığı saldırıda Şirvan-şah Halilullah'ın yerine tahta çıkan Ferruh Yesar'la (h. 867 / 1462–63 yılında) ve h. 874 / 1469–70'den itibaren başlayarak[595] savaşa girişti.

Saldırıya ansızın yakalanan[596] ve Safevî tacı yerine Gur-Fehlevi başlığı giyen[597] (düşmanı kandırmak için) Kızılbaşlar tarafından kuşatmaya alınan Şirvan-şah Ferruh Yesar (h. 869–906 / 1464–1500–1) ünlü sarayı ve kalesi olan Gülistan'da kendini hapsetti.[598] O, Haydar'ın kuşatmadan[599] sıkılıp geri çekilmesini beklerken sufiler tam tersine Şemahı'yı yakıp[600] silahsız ve savunmasız olan din adamları ve halkı kıyım etmeye başladı ve Gülistan'ı kuşatmaya aldı.[601] Bunun üzerine Ferruh Yesar da, Yakub Bey'e elçi göndererek ondan yardım talep ettti. Yakub Bey, Ferruh Yesar ile akrabalık (onun oğlu Baysungur, Ferruh Yesar'ın kızı ile evli idi.) ilşkisine sahip olduğu için onu hep kolluyordu. Ferruh Yesar'ın elçisi Sultaniye yaylalarından olan Gözel-dere'de Yakub Bey'e ulaştı.[602]

---

[589] *Âlem-ara-yı Emini*, Minevi, s. 280.
[590] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 152.
[591] Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövleti*, s. 303.
[592] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 152.
[593] *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 62; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 71–72.
[594] *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 62; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 71–72.
[595] Yusuf Cemali, s. 77.
[596] *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 62.
[597] *Âlem-ara-yı Emini*, Minevi, s. 283.
[598] Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 72; Akkoyunlu, *Akkoyunlular ve Bayburt*, s. 126–127.
[599] İbn Ruzbihân, Gülistan muhasarasında Şeyh Haydar'ın toplardan istifade ettiğini kaydetmektedir. *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 63.
[600] *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 63.
[601] *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 78; *Âlem-ara-yı Emini*, Minevi, s. 248.
[602] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 262; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 177; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, (Bundan sonra: Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*), TTK Basımevi, Ankara, 1969, s. 195; *Şah İsmail-i evvel ve Ceng-i Çaldıran*, s. 37.

Gülistan kalesinin dışında olan Ferruh Yesar'ın bazı emirleri Kiçi Bey'in komutasında kalabalık ve güçlü bir leşker topladılar. Onlar Ferreh Yesar'a bir elçi göndererek kendilerinin saldırdığı günde onun da kaleden çıkıp askerleri ile saldırmasını istediler. Ancak elçi sufilerin eline geçti ve Haydar da durumu öğrenince erken davranarak ansızın söz konusu emirlere saldırarak onları darmadağın edip onlardan 10.000 kişisini öldürdüler.[603] Ferruh Yesar da onun geri çekildiğini düşünerek dışarı çıktı. Ancak Haydar tekrar saldırmasından çekinerek bu kez daha güvenilir olan Selvet (Selut) kalesine sığındı.[604]

2.7.6. Haydar'ın Ölümü

Haydar Derbend yolu ile Kafkasya'ya geri dönme kararını aldığı sırada Derbend halkı h. 892 / 1486–87'de akrabalarının onun tarafından öldürüldüğüne karşılık yolunu kestiler. O, Kara Piri Kaçar tarafından Ak-koyunlu ve Şirvan-şah ordusunun haberini aldı.[605] Sonuçta Sultan Yakub'un gönderdiği destek (yardımcı) güç ile karşılaşmaktan başka bir çaresi kalmadı.[606] Şuca'u'd-devle Süleyman Bey (Süleyman Bicen) komutasında olan Ak-koyunlu ordusu[607] Tabarsaran'da arkaları dağlarla kapanmış bir yerde –Ferruh Yesar'ı (Sultan Yakub'un eşinin babası[608]) kurtarmak için– Haydar'ın birliklerini kuşattılar.[609] Çarşamba, 29 Recep 893 / 9 Temmuz 1488'de sıcak bir yaz gününde babası Cüneyd'in öldüğü yere yakın Tabarsaran'daki Dartanat Köyü yakınlarında savaş başladı.[610] Haydar ordusunun kalbinde yer alarak Kara Piri Kaçar'ı sağ, Hüseyin Bey Şamlu'yu ise sol kanatta yerleştirdi.[611]

Kızılbaşlar düşmanın ordusunun düzenini kırdılar ve Süleyman Bey'i de

---

603 Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 152-153.
604 *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 78.
605 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 20.
606 *Şeş Sefer-name*, s. 261, 325; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 25.
607 *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 64.
608 I. Şah İsmail daha sonra Sultan Yakub'un söz konusu Şirvanlı eşinden olan kızı Taclu Beygim ile evlenecektir.
609 *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 78-79.
610 *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 67; Uysal, *Şah İsmail*, s. 27.
611 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 45.

yaraladılar.[612] Kimi kaynaklara göre Haydar, süngü ile Süleyman Bey Bicen'i atından düşürdü ise de onu öldürmedi.[613] Ancak Hunci'ye göre Süleyman Bey, Haydar'ı süngüsü ile attan düşürmüştür.[614] Haydar savaşta yiğitlikler sergileyerek birçok ünlü pehlivanı öldürmüştür.[615] Kızılbaşlar tam da galebeyi yakalamışken savaş sırasında bir okun Haydar'ın boğazına saplanması ile o öldü.[616] Bu olay gerçekleşmediği takdirde galibiyetin Haydar'a ait olacağı ve Şirvan'ın fethedeceği kesindi. Durum böyle olsaydı tarih onu Safevî devletinin kurucusu olarak görecekti. Haydar'ın ölüm tarihine ilişkin değişik görüşler bulunmaktadır. Bu konuda belirtilen zamanlar şunlardır: h. 893 / 1487–88[617], Şaban h. 893[618] / Temmuz–Ağustos 1488, 29 Recep 893[619] / 21 Temmuz 1487, 20 Recep 893[620] / 12 Temmuz 1487, 28 Recep 893 / 8 Temmuz 1488[621], 894[622] / 1488–89, 895[623] / 1489–90 ve her hangi bir tarih belirtmeyenler.[624] Onun ölümü Kızılbaşları daha da kızdırarak tarihte ender görünür bir savaş ve yiğitlik sergilemelerine neden oldu.[625] Sonunda ise Kızılbaşlar yenilerek savaş meydanını terk etmek zorunda kaldılar.[626] Diğer bir kısmı da katledildiler. Onun kafası Ali Aga Kapuçı (Yakub Bey'in kapıcısı) tarafından kesildi.[627]

Onun kesik başı Ervane-kuh Yurdu'nda bulunan Sultan Yakub'a getirildi.[628] Durum şaha anlatıldıktan sonra Haydar'ın başı ibret için Tebriz caddelerinde dolaştırdıktan sonra şehrin giriş kapısında iki gün asılı bırakıldı. Sonra da annesine

---

[612] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 153.
[613] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 71; *Habibü's-siyer*, s. 434; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 39.
[614] *Âlem-ara-yı Emini*, Minevi, s. 300.
[615] a.g.e, s. 299.
[616] *Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 20.
[617] a.g.e, c. I, s. 21.
[618] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 40.
[619] *Âlem-ara-yı Emini*, Minevi, s. 255, 297.
[620] *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*, s. 68.
[621] *Teşkil-i Devlet-i Milli der İran*, s. 108.
[622] Petruşevskiy, *İslam der İran*, s. 389.
[623] *Huld-i Berin*, s. 57; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 47.
[624] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 31, 33; *Habibü's-siyer*, s. 432-433; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 71.
[625] *Âlem-ara-yı Emini*, Minevi, s. 304.
[626] Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 181; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 195.
[627] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 154.
[628] *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 69; *Şah İsmail-i evvel ve Ceng-i Çaldıran*, s. 38; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 90.

verildi.[629] Bir diğer bilgiye göre ise, müritlerden birisi onun kafasını çalarak h. 907 / 1501–2'de I. Şah İsmail'in Tebriz'de tahta çıktığı sırada, ona vererek ödül aldı.[630] Ancak diğer bir kaynağa göre kafa dolaştırıldıktan sonra köpeklere atılmıştır.[631] Bu nedenle de daha sonraları Safevîlerin köpeklerden nefret ettikleri ve nerede köpek görürlerse öldürüyorlardı.[632] Haydar'ın cesedi ise Kızılbaşlarca Tabarsaran'ın Deh-kendi Kazası'nın Elfendiyar Köyü'nde toprağa verildi. Bazı araştırmalara göre Şeyh Haydar'ın cesedi, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Abşeron bölgesinin Tıhlı Köyü'nde toprağa verilmiştir.[633] 22 yıl sonra (h. 915 / 1509–10) Şah İsmail, Şirvan'ı ikinci seferinde[634] fethedince Haydar'ın kemiklerini Erdebil'e taşıttırıp ecdadının kabirlerine yakın bir yerde, Kiyav'da muhteşem kubbeli bir türbeye defnetmiştir.[635]

Sultan Yakub, Haydar öldükten sonra zamanın geleneğine uyarak bu önemli başarısını Osmanlı sultanı II. Bayezid'e yazdığı bir mektupta bildirdi.[636] O mektubunda şeyhin bir intikam peşinden koşarak Şirvan'a saldırdığını belirtip Şirvan-şah'ın yardım talebi üzerine ise bu şer topluluğunun def'i için Süleyman Bey komutanlığında bir ordu gönderdiğini, harp sırasında ise şeyhin öldürüldüğünü ve bu işin tüm İslâm ümmetine fayda sağlayacağını bildirmiştir.[637] II. Bayezid de Bayındırilerin (Ak-koyunlular) bu başarısını yazdığı bir mektup ile kutlayıp, Haydar taraftarlarını sapık bir güruh olarak nitelendirmiş ve onlara beddua etmiştir.[638]

Şeyh Haydar'ın Âlem-şah Beygim ile olan evliliğinden Sultan-ali, İbrahim ve İsmail isimli üç erkek çocuk doğmuştur.[639] Bu evlilikten aynı zamanda üç kız çocuk

---

[629] Yusuf Cemali, s. 103.
[630] *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 69; Akkoyunlu, *Akkoyunlular ve Bayburt*, s. 127.
[631] *Şeş Sefer-name*, s. 261.
[632] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 154.
[633] Nağıyev, *Qızılbaşlıq Haqqında*, s. 24; "Şeyx Heyder", *ASE*, c. X, Bakı, 1987, s. 488.
[634] Savory, *Makalat*, s. 87.
[635] Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 76; Browne, *History of Persia*, IV, s. 48–49; R. M. Savory, "Haydar", *EI*, c. III, Leiden, 1971, s. 316.
[636] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 310-311; Abdü'l-hüseyin Nevai, *Esnad ve Mukatibat-ı Tarihi-yi İran ez Teymur ta Şah İsmail*, (Bundan sonra: *Esnad ve Mukatibat-ı Tarihi*), İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, Tahran, 1370/1991, s. 615-619.
[637] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 312; Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 64.
[638] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 312; *Esnad ve Mukatibat-ı Tarihi*, s. 620-623.
[639] Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 181; Vehbî, *Meşâhîr-i İslâm*, c. II/15, s. 457; *Şah İsmail-i*

da doğmuştur.[253] Çağdaş Safevî araştırmacılarından Ghulam Sarwar ise yukarıda isimleri zikredilen çocuklardan başka, Şeyh Haydar'ın başka bir evlilikten Muhammed Mirza, Süleyman Mirza, Hasan Mirza ve Davud Mirza adlı dört oğlunun da olduğunu belirtmektedir.[640] Kısacası Şeyh Haydar ayaklanması Safevî ailesinin siyasi güç olarak oartaya çıkıp oluşma yolundaki ikinci çabası idi. Bu çaba da bir önceki çaba gibi başarısızlıkla sonuçlansa da gelecekteki Safevî hareketının temelinin sağlam atılmasına neden olmuştur. Türkmanlar ise onun ölümünden 10 yıl geçinceye kadar her hangi bir savaşa girmeden göçebe hayatlarını sürdürerek daha sonra çıkacak yeni fırsatları beklediler.

2.8. SULTAN-ALİ (h. 893–900 / 1488–1495)

2.8.1. Tarikat'ın Başına Geçmesi ve Hapis Dönemi

Sultan Haydar h. 893 / 1487–88 yılında öldürüldükten sonra, oğlu Sultan-ali tarikatın başına geçti.[641] Sultan Yakub (ö. h. 896 / 1490–91) onun oğullarını anneleri Âlem-şah Beygim ile birlikte h. 893 / 1488-9'de Fars'a -Şiraz'a- sürer[642] Walter Hinz'e göre Onlar sonbahar h. 893 / 1487–88'de hapsedildiler.[643] Onların İstahr'a giriş tarihi konusunda diğer görüşler şunlardır: h. 894[644] / 1488–89, h. 896[645] / 1490–91. Şiraz hâkimi Mansur Bey Pürnak ise İstahr kalesinin[646] ünlü hapishanesinde onları hapsettirdi.[647] Hüseyni Ester-abadi'ye göre onlar h. 899 / 1493–94'de

---

evvel ve Ceng-i Çaldıran, s. 36.

640 Browne, *History of Persia*, IV, s. 48.

641 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 74.

642 *Kısasu'l-Hakani*, s. 32.

643 *Teşkil-i Devlet-i Milli der İran*, s. 111.

644 *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 354.

645 *Huld-i Berin*, s. 59; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 28.

646 İstahr Kalesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Strek, "Istahr", *İAM*, c. V/2, İstanbul, 1967, s. 1133.

647 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 262; *Riyâzü's-siyâha*, s. 36, s. 40; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 181; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: İstanbul'un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, c. II, (Bundan Sonra: Uzunçarşılı), TTK, Ankara, 1983, s. 227; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 14; İsmail Hikmet Ertaylan, *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi: İslamiyetin Zuhurundan Miladın On Sekizinci Asrına Kadar*, c. II, Azerneşr Matbaası, Bakü, 1928, s. 13; Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *İAD*, c. II, İstanbul, 1989, s. 273; Tahsin Yazıcı, "Şah İsmail", *İAM*, c. XI, (Bundan sonra Yazıcı, "Şah İsmail"), İstanbul, 1970, s. 275.

bırakılmışlardır.[648] Şeref Han Bitlisi, çocukların küçük olmasından dolayı, Sultan Yakub'un onları öldürmediğini ve önce Ahtamar Kalesi'ne, sonra ise Şiraz'daki İstahr Kalesi'ne hapsettiğini belirtmektedir.[649] Laurance Lockhart[650], S. A. Memmedov[651], S. Aşurbeyli[652] ve Süleyman Eliyarlı[653] başta olmak üzere bazı son dönem Safevî araştırmacıları da Haydar'ın çocuklarının, ilk başlarda Van Gölü'ndeki Ahtamr kalesine hapsedilmeleri fikrini desteklemektedirler. Kaydetmekte yarar vardır ki Şeyh Haydar'ın sadece Akkoyunlu prensesi Âlem-şah Begüm ile evliliğinden doğan çocukları hapse atılmışlardı. Diğer evlilikten olan çocuklar ise serbest kalmışlardır.[654]

2.8.2. İstahr Kalesi'nden Çıkmaları

Sultan Yakub, oğlu Yusuf Mirza ile birlikte h. 896 veya 897[655] / 1490–91 veya 1491–92'de eşi tarafından zehirlenerek öldürüldüler. Bu olaydan sonra Sufi Halil ve Sultan Yakub'un Musullu boyundan olan emirleri fırsatı değerlendirerek yalnızca bir yıl sekiz ay süre ile hâkimiyette kalabilen Baysungur'u tahta çıkardılar.[656] Bundan sonra ise Mesih Mirza'yı tahta çıkarmak isteyen Bayındıri ve Pürnak boyları ile Maksud Bey (Despina'dan olan)'in oğlu Rüstem Bey'i[657] destekleyen diğer emir ve boylar arasında çatışmalar yaşandı. Bunun sonucunda Mesih Mirza ve Sultan Halil'in (ö. h. 883 / 1478–79) oğlu Ali Mirza, Rüstem Mirza'nın entrikası ile öldürüldüler.[658]

Bayındıri şehzadelerinden olan Dana Halil ve Ayba Sultan'ın oğlu eli ile

[648] *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 29.
[649] Şeref Han, *Şerefname*, s. 135-136.
[650] Lockhart, *Persian Cities*, s. 53.
[651] Memmedov, "Azerbaycan Sefeviler Dövleti", s. 396.
[652] Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövleti*, s. 307.
[653] Süleyman Eliyarlı, "Qurtuluş Herekatı – Feodal Dövletleri", *Azerbaycan Tarixi*, (Bundan sonra: Eliyarlı, "Qurtuluş Herekatı"), ed. Süleyman Eliyarlı, Azerbaycan Neşriyyatı, Bakı, 1996, s. 325.
[654] Şeyh Haydar iki evlilikten toplam yedi erkek çocuğu doğmuştur. Uzun Hasan'ın kızı Âlemşah Beygüm ile evliliğinden Ali, İbrahim ve İsmail isimli üç erkek çocuk, Circassian isimli cariyeden ise Hasan, Süleyman, Dâvûd ve Mahmûd isimli dört erkek çocuğu olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 64.
[655] Yusuf Cemali, s. 105-106.
[656] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 255.
[657] Erşahin, *Akkoyunlular*, s. 120.
[658] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 254.

serbest bırakılan Rüstem Mirza[659] Recep 897 / Nisan-Mayıs 1492'de Tebriz'de tahta çıktı.[660] Onun kendi hâkimiyetinin devamını sağlamak için yaptığı ilk iş Şeyh Haydar'ın oğlullarını serbest bırakıp onları babalarının intikamını almak için Ak-koyunlu şehzadelerine Uğurlu Muhammed'in[661] oğlu Güde Ahmed, Muhammed Mirza b. Yasuf Bey b. Hasan Bey Elvend Bey b. Yusuf Bey ve Yakub Bey'in oğlu Sultan Murad) karşı tahrik etmek olmuştur. O, h. 897 [662] / 1491–92 veya 898 / 1492–93 yılında halası ve söz konusu üç oğlu Ali, İbrahim ve İsmail'i Fars'ın İstahr kalesinden serbest bıraktırarak onları Tebriz'e getirtti.[663]

Onun bu işten amacı rakiplerini Haydar'ın oğulları aracılığı –ki onlarların da düşmanı sayılmaktaydılar.- ile bertaraf etmek olmuştur. Üzerinde titizlikle düşünülen bu plan, Akkoyunlu Rüstem Şah'a iki önemli fırsat tanıyordu: 1. Savaşa alışkın Safevî müridleri Baysungur'u ortadan kaldıracak ve önemli bir tehlikeyi bertaraf etmiş olacaklardı. Muhakkak ki onların kendileri de bu savaşta zayıf düşmüş olacaklardı. Zayıf düşmüş olan Safevî müridlerini bertaraf etmek ise Rüstem Şah'ı pek zorlamayacaktı. 2. Baysungur'la yapacakları savaşta Safevîler mahvolacaklardı. Tüm gücünü Safevîler'e karşı kullanan Baysungur ise Rüstem Şah'la savaşacak durumda olmayacaktı. Bundan dolayı kolayca bertaraf edilecek bir rakip olacaktı. Her iki ihtimal, Rüstem Şah'ın işine geliyordu. İsmail ve ailesinin İstahr'da hapsedilme süreleri konusunda değişik bilgiler mevcuttur. Kimilerine göre bu süre 4 buçuk[664], kimilerine göre ise 4 yıl[665] sürmüştür.

XV. yy.'ın son on yılında Akkoyunlu sülâlesinden sekiz kişi Akkoyunlu tahtı

---

659 a.g.e, s. 255.
660 Memmedov, "Azerbaycanın Feodal Dövletleri", s. 383.
661 Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-tevârîh*, c. III, (Bundan sonra: Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*), haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1979, s. 330-332; Hadîdî, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, haz. Necdet Öztürk, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, s. 344-346; Cefer İbrahimov, *Sefevilerin Erdebil Hakimiyeti Tarixine Dair*, (İbrahimov, *Sefevilerin Erdebil Hakimiyeti*), Azerbaycan Dövlet Pedagoji İnstitutu Neşriyyatı, Bakı, 1960, s. 27–29.
662 *Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 22-23.
663 *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 355-356; *Tarih-i Cihan-ara*, 263.
664 *Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 23; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 41; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 262.
665 Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 219.

için mücadeleye girişmişti[666]. Rüstem Bey, İsmail'in büyük kardeşi Ali ile –ki Rüstem Bey'ce Saltan Ali Padişah[667] lakabını da almıştı.- saygı ve şevkat ile davranıyordu. Rüstem Bey, ona hilatlar ve hediyeler vererek[668] tüm mülklerinin geri verilmesine emir verdi. Rüstem Şah, Sultan-ali'ye vaatlerde bulunmuştur.[669] Şeyh Haydar'ın oğullarının Tebriz'e gelmesi ile müritlerden kalabalık bir grup Ali'nin etrafında bir araya geldiler. Rüstem Bey, Ali'yi Ayba Sultan ile birlikte Baysungur'a karşı gönderdi. İki ordu Kür ırmağı kıyısında birkaç gün savaştıktan sonra tarafların hiç biri başarı elde edemeden geri çekildiler. Böylece Baysungur, Şirvan'a akrabalık bağları bulunan Şirvanşah Ferruh Yesar'a[670] Ali ile Ayba Sultan da Tebriz'e (h. 897 / 1491–92) geri döndüler. Bu sırada Yezd hâkimi Köse Hacı Bayındıri, Baysungur'u padişah olarak kabul etti. Baysungur da tahta çıkmak için Şirvan'dan Tebriz'e doğru hareket etti. Bu zor durum karşısında Rüstem Bey, Sufi önderlerinden ve Sultan-ali'nin müridi olan Kara Piri Kaçar'ı kalabalık bir sufi grubu ile Köse Hacı Bayındıri'ye gönderdi. Diğer taratan Sultan-ali ve Ayba Sultan'da[671] Baysungur'u önlemek için yola çıktılar. Taraflar Gence ve Berde çevresinde birbirleriyle karşılaştılar.[672] Bir diğer bilgiye göre savaş Meşkin'in Eher'inde olmuştur.[673] Ali, ordunun sağ kanadının başına Hüseyin Bey Şamlu Lala ile Rüstem Bey Karamanlu'yu, sol kanada ise Abdal Bey adı ile de ünlü olan Dede Bey Talış ve Hadım Bey Halife'yi yerleştirdi,[674] kendisi de Ayba Sultan ile birlikte ordunun kalbinde yer aldı. Ali'nin taktikleri ve yiğitliği ile Baysungur yenik düşerek h. 898[675] / 1492–93'te öldürüldü. Baysungur'un ölüm tarihine ilişkin kimileri ise Zilkade h. 898[676] / Ağustos–Eylül 1493'te tarihini vermişlerdir. Kara Piri Kaçar ise Hemedan'a yakın Dergezin çevresinde Köse Hacı Bayındıri ile yaptığı savaşta onu öldürdü.

---

[666] Süleyman Memmedov, *Azerbaycan XV-XVII Esrin Birinci Yarısında*, APİ-nin Neşri, Bakı, 1981, s. 22.
[667] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 52.
[668] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 78; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 42.
[669] Savory, *Iran*, s. 21.
[670] Baysungur Mirza, Şirvanşah Ferruh Yesâr'ın kızı ile evlenmişti.
[671] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 255; *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 36–39.
[672] Abdi Bey Şirazi "Nevidi", *Tekmiletü'l-ahbar, Tarihi Safevîye ez Ağaz ta 978-i Hicri*, (Bundan sonra: *Tekmiletü'l-ahbar*), Ba Mukaddime, tsh. ve Ta'likat: Doktor Abdu'l-hüseyin Nevai, Neşr-i Ney, Tahran, 1399, s. 570.
[673] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 53.
[674] a.g.e, s. 53.
[675] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 220.
[676] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 570.

Bununla da Safevîyye birlikleri, ilk kez amaçları dışına çıkmış ve başka bir devletin bekasını sağlamak için savaşa girmişlerdi. İsfahan valisinin isyanını bastırmak da Sultan-ali'ye havale edilmişti. Genç Safevîyye Şeyhi, bu görevi de başarıyla tamamlamış ve isyanı bastırabilmiştir.[677] Muzaffer olarak Tebriz'e dönen Sultan-ali'yi burada Rüstem Şah özel bir törenle karşılamıştır.[678] Böylece Akkoyunlu Hanedanı, dolaylı olsa da kendi içinde küçük bir devletin varlığını kabul etmek zorunda kalmıştı[679]. Sultan-ali'ye kaynaklarda "padişah" lakabı ile hitap edilmesi Safevîlerin artık yavaş yavaş bir devlet görünümü alması ile ilgilidir. Başka bir ifade ile Safevîlerin bu dönemi "tarikat devlet" dönemi olarak değerlendirilebilir. Yalnız bu devletin hukukî zeminde Akkoyunlular'a bağlı olup, fiilî olarak bağımsız olduğunu belirtmekte yarar vardır. Söz konusu durum, Safevî ailesinin Akkoyunlu Devleti üzerindeki nüfuzunun artmasına vesile olmuş[680] ve merkezden kaç meyillerini de kuvvetlendirmişti.

Safevî ailesi ve yandaşlarının desteği ile sorunlarını yenebilmeyi başaran Rüstem Bey, karşılık olarak Haydar'ın oğulları ve halasının Tebriz'den taşınarak Erdebil'e yerleşmeleri için izin verdi. Haydar'ın oğullarının Erdebil'e geri gitmesi haberini alan Safevî müritleri ve yandaşları akın akın oraya giderek yandaşların sayısını daha da kalabalıklaştırıyorlardı. Bundan korkmaya başlayan Rüstem Bey sonbahar h. 898 / 1492–93'te onları yine Tebriz'e getirtti.[681] Rüstem Bey, önceden tasarlanmış planı gereğince, onun müridleriyle buluşmasını önlemiş ve çevresini casuslarla çevirmiş ve denetime almıştı.[682] O, Safevî müritlerinin onlara yaklaşmasını engellemek için bir takım kişileri de görevlendirdi. Müritler ise her şeye rağmen gizli ve saklı bir biçimde Ali'ye para, hediye ve adaklarını götürüyor[683] ve kendi bölgelerine geri dönüyorlardı.

---

677 Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 93.
678 Yazıcı, "Şah İsmail", s. 275.
679 Memmedov, "Azerbaycan Sefeviler Dövleti", s. 396.
680 Yazıcı, "Safevîler", s. 54.
681 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 3.
682 Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 81.
683 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 80; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 43; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 55.

2.8.3. Sultan-ali'nin Öldürülmesi

Safevî hanedanının yardımları ile düşmanları ve rakiplerini yendikten sonra Rüstem Mirza, derhal İsmail'in günden güne güçlenen kardeşi ve Safevî sufilerinin mürşidi olan Sultan-ali Mirza'yı gizlice ortadan kaldırma kararı aldı. Bunun için h. 900 / 1494–95 yılında Hoy yaylağına gittiği sırada ertesi gün Ali ve sufi önderlerini ziyafete davet ederek onları öldürmek istedi.[684] Onun bu planını bir Türkman müridi aracılığı ile öğrenen Sultan-ali derhal bir toplantı çağırarak konuyu tartışmaya açtı. Hüseyin Bey Lala, Dede Bey Talış, Kara Piri Bey Kaçar ve İlyas Bey geceleyin Erdebil'e kaçmayı önerdiler.[685] Ali, kardeşleri ve yandaşları ile birlikte geceleyin Tebriz'i Erdebil'e gitmek üzere terk ettiler. Sabahleyin bunu öğrenen Rüstem Bey, Ayba Sultan'ı 4000[686] veya 5000[687] kişilik Türkman askerlerini onların peşinden gönderdi.[688] Rüstem Şah: – "Eğer, Allah göstermesin, Sultan-ali, bir defa Erdebil'e varırsa ona karşı gönderilecek on bin Türkmen bile bir şey yapamaz!" diyordu.[689]

Söz konusu ordu ise yolda Şamesbi bölgesinde onlarla karşılaştılar. Kimi kaynaklara göre onların savaş yeri Erdebil'in Şamesbi[690] diğer bir görüşe göre ise Baruk[691] veya Baduk[692] köyüdür. Ali asker saysının azlığına rağmen savaşa girmek zorunda kaldı. Bu savaşta Sultan-ali'nin yalnızca 200[693] veya 300[694], diğer bilgilere göre ise 400[695] veya 700'den az[696] yandaşının yanında bulunduğu bildirilmiştir. Sultan-ali kardeşlerine bugün öldürüleceğini bildirerek iki kardeş arasından İbrahim'in (o sırada 8 yaşında idi.) küçüğü olan İsmail'i kendi yerine seçti.[697] O Sultan Haydar'ın tacını kendi başından alarak İsmail'in başına koyup kendi kemerini

---

684 Akkoyunlu, *Akkoyunlular ve Bayburt*, s. 133.
685 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 56.
686 *Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 23.
687 *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 37.
688 *Habibü's-siyer*, s. 441; *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 2.
689 Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 81–82; Savory, *Iran*, s. 21.
690 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 23.
691 Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 221.
692 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 263.
693 *Tarih-i Nigaristan*, s. 361-362.
694 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 4.
695 *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 36.
696 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 23.
697 a.g.e, c. I, s. 23.

de onun beline bağladı[698] ve ondan babası ve dedesinin intikamının alınmasını istedi. Ali, yedi kişiyi seçerek onların İsmail Mirza ve İbrahim Mirza ile birlikte Erdebil'e doğru oradan da Gilan'a Lahican padişahının hizmetine gitmeleri ve fırsat uygun düşmeyince oradan çıkmamalarını emretti.[699] Bu yedi kişi şunlardı: Hüseyin Bey Lala, Kara Piri Bey, Abdal Bey, Dede Bey Talış vb.[700] Savaş bazı görüşlere göre h. 898[701] / 1492–93, diğerlerine göre h. 899[702] / 1493–94 veya h. 900[703] / 1494–95'te gerçekleşti ve Ali meydandan galip çıkarak düşmanın kaçan askerlerini takipte atı ile birlikte bir dereye düştü ve boynundan yaralanarak öldü.[704] Bu olaydan sonra Âlem-şah Beygim'im emri üzerine oğlunun cesedi Erdebil'e getirtilip, ceddinin de gömülü olduğu türbeye gömüldü. (h. 900 / 1494–95).[705]

2.8.4. Sultan-ali'nin Ölümünden Sonra İsmail Mirza

Sultan-ali'nin ölümünden sonra Rüstem Bey, Türkman emirlerinden biri olan Ali Han Sultan Çakırlu'yu Erdebil hükümetine atadı. Rüstem Bey, ondan Erdebil'e giderek şeyh Haydar'ın oğullarını yakalamasını istedi. Ancak o bütün aramalara rağmen onları bulamadı ve Safevî müritlerinden birçoğunu öldürüp mal varlıklarını da yağmaladı.[706] Aynı günlerde, Şeyh Haydar'ın Erdebil'deki evinin bile yağlamalandığı rivayet edilmektedir.[707]

Sufiler onları Erdebil'e getirdiler. İsmail ve kardeşi İbrahim orada 40 gün saklandıktan sonra[708] sonunda gizli yollarla 80[709] veya 200[710] kişilik sufi müritleri ile

---

698 *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 37; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 4.
699 *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 37.
700 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 57.
701 *Lubbu't-tevarih*, s. 391; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 44; *Habibü's-siyer*, s. 441; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 263; *Tarih-i Nigaristan*, s. 361-2.
702 *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 357; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 4.
703 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 58; *Huld-i Berin*, s. 63.
704 *Lubbu't-tevarih*, s. 391; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 44; *Habibü's-siyer*, s. 441; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 263; *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 357.
705 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 5; *Ahsenü't-tevarih*, s. 13; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 94.
706 *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 39.
707 a.g.e, s. 39.
708 *Kısasu'l-hakani*, s. 33.
709 Minorskii, *Saziman-ı İdari*, s. 245.

birlikte h. 899[711] / 1493–94 veya h. 900 / 1494–95’te Reşt’e[712] götürdüler. O sıralada İsmail, kimi kaynaklara göre 6[713], kimilerine göre 6 buçuk[714], diğerlerine göre 7[715] veya 8[716] yaşında idi. Bu kararın alınmasında Paşa Hatun’un eşi ve aynı zamanda kardeşi Ahmedi Bey –ki Reşt hâkimi Emire İshak ile eski dostlukları vardı.[717]- etkili olmuşlardı.[718] Bir bilgiye göre ise sufi ileri gelenleri İsmail’in annesi ile görüşerek, onun Gilan’a gitmesinin en iyi seçenek olduğunu bildirdiler.[719] Şeyh Haydar zamanından başlayarak takiye yapan sufiler, İsmail’in son güvencesi sayılırdı. Bu yüzden de tıpkı Cüneyd ile Haydar’a yaptıkları gibi ona bir takım tanrısal nitelikler (Ferre-yi İzedi) atfetmişlerdi.[720] Şah İsmail’in bundan hoşlanmadığı da kaynaklarca bilinmekte[721] ve dedeleri ile birlikte ondaki eğilimin de kendilerinin cisimleşmiş Tanrı ve Tanrı tecellisi olduklarıdır.[722]

Sultan-ali’nın ölümüyle birlikte Erdebil Tarikat Devleti’nin de sona erdiği söylenebilir. Sultan Alî’in devrinde Safevîler öylesine güçlenmişlerdi ki, artık onlar Akkoyunlu Devleti’nin devamlılığını sağlayacak bir güçe sahiptler. Dolayısıyla Şeyh Haydar’ın askerî faaliyetleri ve Sultan-ali devrindeki kısa süreli devletçilik deneyimi Safevî Devleti’nin çekirdeğini oluşturmuş ve erken devir Safevî yönetici sınıfının da omurga sütununu oluşturmuştur.

---

[710] *Habibü’s-siyer*, s. 441; *Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 25; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 83; *Hulasetü’t-tevarih*, c. I, s. 45.
[711] *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 357.
[712] *Ahsenü’t-tevarih*, s. 16.
[713] *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 357.
[714] *Hulasetü’t-tevarih*, c. I, s. 47.
[715] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 75; Ebu’l-hasan Kazvini, *Fava’idü’s-safeviye, Tarih-i Selâtin ve Umera-yı Safevî Pes ez Sukut-ı Devlet-i Safevîye*, (Bundan sonra: *Fava’idü’s-safeviye*), tsh., Mukaddime ve Havaşi: Doktor Meryem Mir Cevadi, Müessise-yi Mutali’at ve Tahkikat-ı Ferhengi, Tahran, 1367, s. 6; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 32.
[716] Petruşevskiy, *İslam der İran*, s. 391.
[717] *Ahsenü’t-tevarih*, s. 16; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 62.
[718] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 62; *Ahsenü’t-tevarih*, s. 16.
[719] *Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 25.
[720] *Şeş Sefer-name*, s. 204, 344; Abdu’l-hüseyin Nevai, *İran ve Cihan, Ez Moğol ta Kacariye*, c. I, (Bundan sonra: *İran ve Cihan*), Müessise-yi Neşr-i Huma, Tahran, 1377, s. 149-150; Ebu’l-kasım Tahiri, *Tarih-ı Siyasi ve İctimai’yi İran ez Merg-i Teymur ta Merg-i Şah Abbas*, (Bundan sonra: *Tarih-ı Siyasi ve İctimai’yi İran*), Şirket-i İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, Tahran, 1383, s. 167; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 75; *Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 25.
[721] *İran ve Cihan*, s. 149-150; *Şeş Sefer-name*, s. 344.
[722] Minorsky, The Poetry of Shah Ismail I, Quoted by Michel Mazzaoui, in Bulletin of the School of Oriental and African Studies, (Bundan sonra: Minorsky, The Poetry of Shah Ismail), University of London, Vol. X. 1940-42, s. 37.

2.9. İSMAİL'İN TAHTA ÇIKIŞINA DEĞİN SAFEVİLER

2.9.1. "Hicret" veya "Kayıp" Dönemi

Şeyh Ali'nin öldürülmesi ile, İsmail'in "hicret" veya "kayıp" dönemi başlamış oldu. İsmail Mirza, kardeşi Sultan-ali Mirza öldürülmeden önce birkaç yandaşı ile birlikte Erdebil'e doğru gitti. Erdebil'de Şeyh Safi türbesinin yanında kısa bir süre kaldıktan sonra Ayba Sultan'ın, evlerde tek tek arama yapmasından çekinerek, eski sufilerden ve Safevî yandaşlarından olan Kadı Ahmed Kaküli'nin evinde üç gün kaldıktan sonra ise Han-can adlı bir kadının evine taşındılar. Şeyh Haydar'ın oğulları, bir ay burada kaldıktan sonra Dulkadır boyundan olan Aba Cerrahe adlı bir kadının evine yerleştiler. Aba Cerrahe Safevî müritlerinin yaralarını da tedavi etti.[723] Zaten adından da anlaşıldığı gibi söz konusu kadın, Türklerde yaygın olarak gözüken halk tebabeti ile ilgilenmekteydi.

Bütün bu aktarma ve yer değiştirmeler İsmail Mirza'nın halası ve Muhammed Bey Türkman'ın eşi olan Paşa Hatun'ca önerilmekteydi. Şah İsmail'in ilk dadısı olan ve Rumiyan mahallesinde oturan Aba Cerrahe'nin önerisi ile Şeyh'in oğulları Allah-vermiş Aka camisinin çatısında sakladılar. Başka bir kaynağa göre ise onlar söz konusu caminin mezarlık binalarının birinde saklanmışlardı.[724] O camide Ali ile Ayba Sultan savaşında yara almış sufilerin biri kalmaktaydı. Aba Cerrahe İsmail'i ona gösterdi. O da Erdebil çevresindeki Bağru Dağ'ında saklanan Rüstem Bey Karamanlu ve sufileri bu konudan haberdar etti.[725] Onların saklandığı yer bilinmeyen sebeplerden dolayı anneleri Âlem-şah Beygim'e de birdirilmedi. Belki de Âlem-şah Beygim'in, Rüstem Mirza ile akraba olması bu kararın alınmasında etkili olmuştur. Şeyh Cüneyd'in eşi Hadice Beygim de onun Safevîlere karşı olan inanç ve akide zaafından haberdar idi. Ayrıca Ayba Sultan tarafından işkence gördüğü takdirde zayıf bir kişiliğe sahip olan Marta'nın dayanamayıp itiraf edebileceğinden

---

723 Yusuf Cemali, s. 110-111.
724 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 60.
725 *Ahsenü't-tevarih*, s. 15.

çekindikleri için böyle karar aldıkları düşünülebilir.[726]

İsmail'in yerini öğrenen Rüstem Bey Karamanlu ise onu camiden alıp götürdü. Daha sonra Erdebil'den ayrılan İsmail ve yandaşları Bağru Dağı yanında bulunan Kergan[727] köyündeki diğer yandaşların da daha önceki savaştan beri sığındıkları Hatib Ferruh-zade Kergani'nin evine gittiler.[728] Burada üç gün kaldılar. Onların burada kısa süre kalmalarının sebebi takip edilmeleri idi. İsmail'e burada dokuz kişi eşlik etmekteydi: 1. Rüstem Bey Karamanlu, 2. Bayram Bey Türkman, 3. Hüseyin Bey Lala, 4. Mansur Bey Kıbçaki, 5. Koruk Seyid Ali, 6. Gulam Bey, 7. Hadım Bey Halife[729], 8. Dede Bey Talış, 9. Gök Ali Bey.[730]

İsmail Mirza, İbrahim Mirza ve sofularının, Kergan'ı terk edip Gilan'a gitmeleri, Muhammed Bey'in eşi Paşa Hatun ve kardeşi Ahmed Bey tarafından uygun görülmüştür. Bunun sebebi Hz. Ali sevenlerini hep destekleyen ve onlara saygıda kusur etmeyen Reşt hâkimi Emire İshak'ın Paşa Hatun'un akrabası olması idi.[731] İsmail ve yandaşları Gilan'da ilk önce birkaç günlüğüne Tul'da Emir Muzaffer'in evinde ikamet ettikten sonra Tul hâkimi (valisi) Emire Müzeffer'e Rüstem Mirza'ca gönderilen bir mektup yüzünden orasını Kesger'e doğru terk ettiler. Diğer taraftan onların saklandığı yeri öğrenen Halhal ve Tul hâkimi Cagir Bey Pürnak ve Ayba Sultan tarafından, Tul, Halhal ve çevresine ve Emir Müzeffere'e yine bir mektup gönderilerek, onların teslim edilmesi istenmiştir. Sofular Kesger'de Emire Siyavuş'un evine inip Reşt'e gidinceye dek onun koruması altındaki Dinaçar

---

726 Denison Ross, *The Early Years of Shah Ismail, Founder of The Safavi Dynasty*, (Bundan sonra: Denison Ross), in Journal of the Royal Asiatic Society, April 1896, s. 266.

727 Ferheng-i Coğrafiyai-yi İran, c. IV; s. 414; *Tarih-i Şah İsmail-i Safevî*, s. 31.

728 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 61.

729 Burada ilgiyi üzerinde toplayan bir kavram ise aslında Safevî propagandistlerine görevlerinden dolayı veilen "Halife" adıdır. Fakat daha sonra onların soyundan gelenlerin yavaş yavaş bir boy kılıfı giyindikleri gözükmektedir. Bunun en belirgin göstergesi bugün Muğan Şah-sevenleri içinde yer alan Halifeli boyudur. Ayrıca zamanla söz konusu önemini yitiren "Halifelik müessesei" günmüzde de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin güney kısmlarında yine de folkorik bir izi bulunmaktadır. Söz konusu bölgede ev yapımı gibi işlerde temel atılırken halife adını taşıyan bir takım özel kişilerin dualar okuyarak ilgili işin hayra vesile olmasını adeta sağlıyorlar. Safevî propagadistlerinin de çalışmalşarı bu açıdan devletin ön hazırlığı ve temelleri sağlamlaştırma niteliğinde olmakla çağdaş uzantısı ile de pek benzemektedir.

730 *Habibü'siyer*, s. 441; Denison Ross, s. 267.

731 Yusuf Cemali, s. 112.

adlı bir bölgede (veya köyde) 3 gün kaldılar.[732]

Ahmedi Bey ve Muhammedi Bey de, Kesger'e değin onlara eşlik ettikten sonra dostane ilişkilerinin olduğu Reşt valisi Emire İshak'a mektuplar yazarak Tul'dan Erdebil'e geri döndüler.[733] Emire Siyavuş de onlarla birlikte Reşt'e kadar gitti.[734] Kimi tarihçilere göre İsmail Mirza'nın diğer kardeşleri –Hasan Mirza, Süleyman Mirza, Davud Mirza, Muhammed Mirza ve İbrahim Mirza- onunla birlikte Lahican'a geldiler. Bir başka kaynağa göre ise öteki kardeşler, Reşt'te İsmail'e katıldılar. Bir bilgiye göre ise İsmail Mirza, Ak-dağ yolu ile Masule'ye, oradan da Çeçektü'ye (Çiçek Dağı? veya Çiçeklü) ve en sonunda ise Reşt'e gittiler.[735]

Onlar Reşt'te kendilerini evine davet eden Emire İshak'ın ricası ve ısrarlarına rağmen güvenlik nedeni ile ve İsmail'in çok gönül açıcı bulduğu Mescik-i Sifid camiinde yaklaşık bir ay süre ile ikamet ettiler.[736] İsmail o sıralarda 8 yaşında idi.[737] İsmail Reşt'teki ikamet süresi tam belli olmasa da[738] kimlerine göre 7 gün, bazılarına göre 20 gün ve diğerlerine göre ise bir ay kadar olmuştur.[739] İsmail Mescid-i Sifid'de –ki şimdiki adı Safi Mescidi'dir.[740]- ikamet ettiği zaman, komşuluğunda Mir Necm Zeger'ın kuyumcu dükkânı bulunmaktaydı. Mir Necm de onun müritlerinden oldu ve İsmail'in padişah parmağına yakışır bir yüzük hazırlayarak ona hediye etti.[741] O İsmail'in sürekli hem sohbeti olarak zamanını daha çok onunla geçirmekteydi.[742] Emir Necm Şah İsmail, Lahican'dan ayrıldıktan sonra Emire İshak tarafından Reşt sipehsaları olarak atanmış olan Köse Abbas'ın Sünni eğiliminden dolayı[743] Emir Necm'i öldürmek istedi. Bunun üzerine ise Emir Necm gizlice Reşt'ten kaçarak

---

[732] *Ahsenü't-tevarih*, s. 17; Denison Ross, s. 269; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 9.
[733] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 62.
[734] *Ahsenü't-tevarih*, s. 17.
[735] *Ahsenü't-tevarih*, s. 18; *Tarih-i Şah İsmail-i Safevî*, s. 65.
[736] *Ahsenü't-tevarih*, s. 18; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 63; Denison Ross, s. 269.
[737] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 245.
[738] *Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 25.
[739] *Ahsenü't-tevarih*, s. 18; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 63.
[740] Rabino, H. L., *Vilayet-ı Daru'l-merz-i İran, Gilan*, (Bundan sonra: Rabino, *Gilan*), trc. Ca'fer Khemmami-zade, Bunyd-ı Ferheng-i İran, Tahran, 1350, s. 81.
[741] *Habibü's-siyer*, s. 491.
[742] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 63; *Ahsenü't-tevarih*, s. 18.
[743] *Habibü's-siyer*, s. 491.

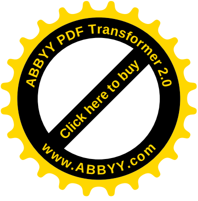
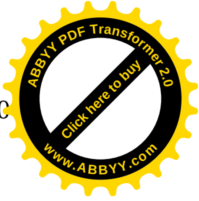
Şirvan'da Şah İsmail'e katıldı. İsmail'in ona olan güveni o kadar güçlü idi ki Mir Necm Reşti'yi daha sonrakı yıllarda baş danışmanlarından biri yaptı. Şah İsmail h. 914 / 1508–9'da onu kendi vekili olarak atadı.[744] Şah İsmail h. 914 / 1508–9'da Bağdat'ı almaya gittiğinde onu ordunun başkanlığına getirdi.[745] Onun emri üzerine Emir Necm'in mührü davan-ı ala'da tüm emirlerin üzerinde basılmaktaydı.[746] Bu ise Kızılbaşların yetkilerinin kısıtlaması anlamına gelirdi.[747] O, şaha en yakın ve en güvenilir kişi sayılmaktaydı.[748] O işleri iyi bir düzene soktu.[749] Şah İsmail'in ona olan ilgi ve güveni öyle bir düzeydeydi ki o öldükten sonra yerine atadığı Yar Ahmed Huzani İsfahani'yi de sırf Necm adı dilinden düşmesin diye onu Necm-i Sani (İkinci Necm) lakabı ile adlandırmaya devam etti.[750]

2.9.2. İsmail ve Yandaşları Lahican'da

Bu sırada güvenlik sorunu olduğundan dolayı Emire İshak, Reşt'te Lahican (Biyepiş) hâkimi Karkiya Mirza Ali ile görüş alış verişinde bulunarak, İsmail Mirza ve yanındakileri Lahican'a yerleştirme kararını aldılar.[751] Bunun üzerine Karkiya Mirza Ali onları Lahican'a davet etti.[752] Lahican, bir zamanlar Şeyh Zahid Gilani ve Şeyh Safi'nin de ikameti olduğundan sufilerin ilgi odağı olan bir şehirdi. İsmail Mirza ve yandaşları 5 yıl süre ile Lahican'da Karkira Mirza Ali tarafından korunmuşlardı. Sofular, İsmail'in maiyetindekiler ve Reşt'te ona hizmet eden Emir Necm Zerger'in eşliği ile Lahican'a giderek, Karkiya medresesinde yerleştiler.[753] Diğer bir bilgiye göre ise Karkiya Mirza Ali, saklı olması için İsmail'i hareminin arkasında bulunan bir evde, sufileri (7 kişi) de onun yanında bir yerde yerleştirdi.[754] Başka bir görüşe göre ise o onları Kiya Firidun medresesi'nin karşısındaki iyi

---

[744] *Habibü's-siyer*, s. 491; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 271.
[745] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 604.
[746] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 271; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 587.
[747] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 587; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 271; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 96.
[748] *Habibü's-siyer*, s. 491.
[749] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 271; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 587.
[750] *Lubbu't-tevarih*, s. 408.
[751] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 25.
[752] Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 84.
[753] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 39; *Habibü's-siyer*, s. 441.
[754] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 43; *Cihan-güşa-yı Hakan*, 71-72.

evlerde yerleştirerek ihtiyaçlarını da karşıladı.[755]

Diğer taraftan Ayba Sultan da arayışları ile onların daha önceki saklandığı yeri bularak Obba Cerrahe'yi yakalayıp kendisi ile birlikte Tebriz'e götürdü. Rüstem Mirza da onu işkence yaptırıp muhtemelen ona Haydar'ın oğullarının saklandığı yeri itiraf ettirdikten sonra Cerrahe'yi Tebriz meydanlarından birinde astırdı.[756] Rüstem Mirza, Karkiya Ali'yi kandırmak istedi. Bu doğrultuda o Muhammed Bey ve kardeşi Ahmed Bey'i korkutmak için onların mal varlığını yağmalattı. Sonra Karkiya Mirza Ali'ye mektup yazarak ondan Şeyh Haydar'ın oğullarının geri gönderilmesini istedi. Karkiya Mirza da cevabında konuyla ilgili bilgisi olmadığını her hangi bir bilgi alırsa ona da bildireceğini yazdı. Böylece Rüstem Mirza'nın da Lahican'a gönderdiği memurlar her hangi bir sonuç elde edemeden Tebriz'e döndüler. Rüstem Mirza da bu defa yerli kılık kıyafet ile bölgeye casuslar göndererek konuyu takip etmeye çalıştı. Söz konusu casuslar kendilerini Kızılbaş ve Safevî yanlısı göstererek Lahican köylülerinin sadeliği ve konuk severliğini kullanarak onlardan Haydar'ın oğullarının saklandığı yeri tam olarak öğrenip sonra ise Tebriz'e geri döndüler.[757] Rüstem de bu kez Karkiya Mirza Ali'ye bir mektup yazarak Haydar'ın oğullarına karşı yürütmüş olduğu eski tavır ve davranışlarından dolayı pişmanlık duyduğunu belirterek bunu telafi etmek istediğini bildirdi.[758]

Rüstem Mirza'nın yalanlarına kanmayan Karkiya Mirza Ali ise İsmail'in danışmanları olan sofular ile meşverette bulunarak Rüstem Mirza'nın gönderdiği kişiyi Gilan'a özgü kimi hediyeler ile tekrar Tebriz'e gönderttti. Buna karşılık Rüstem Mirza ise Karkiya Mirza Ali'ye tehdit dolu bir mektup yazarak Haydar'ın oğullarını ilgili memurlara teslim etmediği takdirde Lahican'a saldırıp kıyımlarda bulunacağını bildirdi.[759] Bu tehditten korkuya düşen Karkiya Mirza Ali ise onları vermeyi düşünse de daha sonra rüyasında gördüğü Hz. Ali'nin uyarılarına binaen onları göndermekten

---

[755] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 64.
[756] Denison Ross, s. 270-271; *Tarih-i Şah İsmail-i Safevî*, s. 32; *Ahsenü't-tevarih*, s. 19; *Habibü'siyer*, s. 441.
[757] *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 35.
[758] Denison Ross, s. 276; *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 35.
[759] Denison Ross, s. 277-280; *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 38.

vaz geçti.[760] Bu duruma çok sinirlenen Rüstem Mirza, son uyarı mektubunu 300 kişilik korçuları ile birlikte Karkiya Mirza Ali'ye gönderdi. O mektubunda çocukların Lahican'da olduklarını bildiğini ve bu bilgileri Karkiya'nın yakınlarından edindiğini ona bildirdi.[761] O tekrar Karkiya'yı tehdit ederek verdiği buyruğuna uymadığı takdirde gönderdiği korçuların Lahican'da kalacağı, sonra da kendisinin de büyük bir ordu ile oraya saldıracağını sert bir dil ile vurguladı.[762]

Bunun üzerine korkuya kapılan Karkiya Mirza Ali, gerçeği memurlara bildirme kararı aldı ise de yine de rüyasına gire Hz. Ali tarafından ne yapacağı ile ilgili bilgilendirildi.[763] Bu yönlendirmeye esasen o Şeyh'in çocuklarını bir zenbile koydurarak bir ağaca astırdıktan sonra Kur'an-ı Kerim'e el basarak Haydar oğullarının ayağının Lahican toprakları üzerinde olmadığı üzerine ant içti.[764] Bu yöntem ile o korçuların reisini ikna ederek onları Tebriz'e göndermeyi başardı. Bundan sonra ise korçular Lahican'ı bırakarak onları arayıp bulmak için başka bölgelere yöneldiler.[765] Böylece İsmail ve yandaşları da gönül rahatlığı ile orada ikamet ederek uygun fırsatı beklediler.[766] Yukarıdaki efsanelerin Şah İsmail ve Safevîlerin kutsallığını ve dokunulmazlığını pekiştirmek için söylendiği aşikârdır.

İsmail Mirza, Karkiya Mirza Ali'nin yönlendirmesi ile öğretmeni Mevlana Şemse'd-din Lahici'den –ki daha sonra onun hâkimiyeti döneminde sadr makamına atandı.[767]- Kur'an, Arap ve Fars dillerini öğrendi.[768] İsmail'in askeri ve inançsal eğitimi ile ilgilenen diğer ünlü kişiler "Lahican Sufileri" veya "İhtisas Ehli (Özel

---

[760] Yusuf Cemali, s. 115.
[761] *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 38.
[762] Yusuf Cemali, s. 116.
[763] Denison Ross, s. 281-28; *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 38-39.
[764] Erşahin, *Akkoyunlular*, s. 169; Ö. Uluçay, *Şah Hatayi ve Alevîlik: İnanç, Töre, Öge ve Ahlak*, (Bundan sonra: Uluçay, *Şah Hatayi ve Alevîlik*), Adana, 1993, s. 28; *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 44; Ezizağa Memmedov, *Şah İsmayıl Xetayi*, Bakı: Yazıçı, 1988, s. 15.
[765] *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 38-39.
[766] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 74; *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 45.
[767] Mazlum Uyar, *İmâmiye Şiası'nda Düşünce Ekolleri Ahbârîlik*, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2000, s. 145.
[768] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 11; *Şah İsmail-i evvel ve Ceng-i Çaldıran*, s. 48; Süleyman Eliyarlı, "Sefevilerin Hakimiyyete Gelmesinde Sosial-Siyasi Bid'etçiliyin Yeri – Qızılbaş Te'limi", *Azerbaycan Tarixi*, (Bundan sonra: Eliyarlı, "Sefevilerin Hakimiyyete Gelmesi"), ed. Süleyman Eliyarlı, Azerbaycan Neşriyyatı, Bakı, 1996, s. 364.

Kişiler)” [769] olarak bilinen ünlü yedi Kızılbaş komutanı idiler. Onların adları şöyledir: 1. Hüseyin Bey Lala, 2. Abdal Ali Bey Dede Dulkadır, 3. Hadım Bey Halife Talış, 4. Rüstem Bey Karamanlu, 5. Bayram Bey Karamanlu, 6. İlyas Bey Aygut-oğlı (Hınıslu), 7. Kaka Piri Bey Kaçar. Onlar Şeyh Haydar ve oğlu Ali döneminde birçok savaşta bulunan oldukça deneyimli komutanlardı. İsmail onlardan kılıç, ok ve süngü kullanmayı öğrendi. Onların telkinleri İsmail’in padişah olma isteğini pekiştirmekteydi.[770] İsmail’in kendisini tanrısal kral olarak addetmesinin de söz konusu Türkmanlarca telkin edildiğini varsayabiliriz. Bilindiği üzere Türklerde ta eskiden beri var olan hakanlarına atfettikleri “Tanrı kut” anlayışı vardı. Söz konusu anlayışın Türkman önderlerince İsmail’e da kazandırılması pek muhtemeldir. Türkmanlar (Kızılbaşlar) Şah İsmail’i taparcasına tuttuklarından savaşlarda onun uğruna inanılmaz biçimde yiğitlikler sergiliyorlardı.

İsmail Lahican’da iken değişik vilayetler, Osmanlı, Şam ve Diyarbakır’dan hediye ve adakları ile onu görmeye gelen müritler işlerini gizlice yürütmek zorunda kalmışlardı. Rüstem Bey’in Temmuz 1497’de öldürülmesi Ak-koyunlu hanedanı arasındaki hâkimiyet kavgalarının orta çıkardığı boşluktan yararlanan müritlerin Lahican’a gitmelerinde sayı ve kolaylık bakımından önemli bir evre başlamış oldu. İsmail çevrede baş gösteren olaylarla ilgili olarak söz konusu yedi “İhtisas ehli” aracılığı ile sürekli bilgilendirilerek uygun fırsatı beklemekteydiler. İsmail’in sık sık görüştüğü söz konusu yedi Kızılbaş komutanı dışında Karkiya Mirza Ali, Şemse’d-din Lahici, Emir Necm Zerger ve Karkiya Mirza Ali’nin kardeşleri Karkiya Sultan Hasan ile Emir Haşım’le de görüşüyordu.[771] Bu sıralarda Emir Necm Zerger Reşti de, bol hediyelerle Karaca-dağ, Eher ve Rum’un ucra bölgelerinden olan Safevî müritleri ile Lahican’a gelip, kısa süre kalıp, güvenlik nedeni ile hemen kendi bölgelerine dönüyorlardı.[772]

---

[769] *Habibü’s-siyer*, s. 447-448.
[770] *Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 25.
[771] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 248-249.
[772] Denison Ross, s. 271; Âlem-ara-yı Abbasi, s. 19; *Ahsenü’t-tevarih*, s. 20; *Habibü’siyer*, s. 490-491; *The Origins of the Safavids*, s. 80.

İsmail'in çocuk iken sevip beğendiği eğlencelerin başında avcılık gelmekteydi. Ama, kaz, ördek, tavuk, horoz vb. ev kuşlarını avlamayla ilgileniyordu. Bu yüzden küçük İsmail, Mirza Ali Karkiya'ya şikâyet edildiğinde o İsmail'in av uğraşını engellememelerini istemişti.[773] İsmail, daha sonraları Lahican'da özellikle Bıldırcın avına merak sardı.[774] Onun ava olan ilgisi daha sonraları gelişerek devam etti.[775] Nitekim Merv ve Çaldıran savaşları sırasında da bu merakı ortaya çıktı.. O henüz 13 yaşında iken büyük bir ayıyı ok ile öldürmüştü.[776] Onun zeki, yakışıklı ve aynı zamanda padişah olacağını Ak-koyunlu Hasan Bey'in sarayına gelen Venedikli elçi de sezinlemişti.[777] O erken olgunlaşmış bir kişiliğe sahip idi.[778] Kaynaklardaki bilgilere göre onun saç rengi kızıla yakın[779], orta boylu, geniş omuzlu, oldukça cesur[780] ve emirlerinin hepsinden daha güçlü idi. Atıcılıkta da maharetli olan Şah İsmail, yarışlarda attığı 10 oktan 7'si ile elmaları vurabilirdi.[781]

İsmail ve yandaşlarının Lahican'a yerleşmelerden birkaç ay[782] ve diğer bir görüşe göre dört yıl[783] geçtikten sonra kardeşi İbrahim Mirza annelerini ziyaret etmek için Erdebil'e gitmek istediğini bildirdi[784] ancak İsmail ona karşı çıktı. Buna karşılık o İsmail'e sorunlarla karşılaşmamak için Kızılbaş başlığının yerine Türkman başlığı (Takiye-yi Türkmani) takacağını bildirdi.[785] Bunun üzerine şehzadelerin öğretmeni olan Molla Zeyne'l-abidin Reşti de istihareye yatarak onun Erdebil'e gitmesinin iyi olacağını söyledi.[786] Böylece İbrahim Lahican'dan Erdebil'e doğru çıktı. Bazı kaynaklara göre ise İbrahim Mirza, kardeşi Süleyman Mirza (Haydar'ın

---

[773] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 47.
[774] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 75; *Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s: 26.
[775] *Fava'idü's-safeviye*, s. 15; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 47; *Şeş Sefer-name*, s. 404.
[776] *Ahsenü't-tevarih*, s. 54.
[777] *Şeş Sefer-name*, s. 262; *Tarih-ı Siyasi ve İctimai'yi İran*, s. 175.
[778] *Teşkil-i Devlet-i Milli der İran*, s. 126.
[779] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 87.
[780] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 609; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 154; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 42.
[781] *Şeş Sefer-name*, s. 339; Browne, *Tarih*, Yasemi, s. 65.
[782] *Habibü's-siyer*, s. 442; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 83; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 45.
[783] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 42.
[784] *Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 25.
[785] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 83; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 45; *Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 25; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 85.
[786] *Tarih-i Şah İsmail-i Safevî*, s. 32; *Habibü'siyer*, s. 442; Malcolm, *History of Persia*, c. I. S. 499; Sykes, *History of Persia*, c. II, s. 241; *The Origins of the Safavids*, s. 80.

diğer bir oğlu) ile birlikte Erdebil'e geri dönmüşlerdi.[787]

İbrahim'in kardeşine göre daha derviş eğilimli biri olduğu bilinmektedir.[788] İbrahim'in ölümüne ilişkin değişik görüşler bulunmaktadır. Kimi kaynaklara göre o Erdebil'e geldikten sonra tabii ölümü ile dünyasını değiştirmiştir.[789] Ancak Ebu'l-hasan Kazvini'ye göre İbrahim Erdebil'e geri dönerken düşmanlarca esir alındıktan sonra öldürülmüştür.[790] İbrahim Mirza, Erdebil'e doğru hareket ettikten sonra İsmail Mirza bir yıl boyunca hasta oldu. Mevlana Nimetullah Tabib, onun tedavisi için elinden geleni esirgemedi.[791] Bu sıralarda o, halası Paşa Hatun'a bir mektup yazarak Erdebil daru'l-irşadının ekmek kırıntılarını özlediğini yazdı. Halası da onun bu isteğini yerine getirdi ve ekmekleri yiyen İsmail tamamen sağlığına kavuştu. İsmail ise karşılığında halasına Lahican'dan hediyeler gönderdi.[792]

Gilan'dan gelen özel hediyeleri alan Paşa Hatun, Rüstem Mirza'yı yumuşatmak ve aynı zamanda zaptedilmiş mal varlığını serbest bıraktırmak için gelen hediyelerin bir kısmını Mirza'ya gönderdi. Paşa Hatun, böylece mal varlığının bir kısmına yine sahiplenebildi. Bunu üzerine Rüstem Mirza yine Haydar'ın oğullarını bulmak için harekete geçti ancak İsmail, onların Leşte-neşa'da saklanmalarını sağladı. Böylece bu hareket başarısız kaldı.[793]

2.9.3. Lahican'ı Terk Etmesi

İran'ın değişik bölgelerinde Türkmanların başkaldırı haberini alan[794] yaşı 13'ten az (12 yaş, 6 ay)[795] olan İsmail, artık Lahican'dan çıkarak Erdebil'e gitme zamanının geldiği anladı. Bunun üzerine o, özel gazilerine danışarak, onlardan birini,

---

787 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 65.
788 *Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 25.
789 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 45; *Fars-name-yi Nasırı*, c. I, s. 357.
790 *Fava'idü's-safeviye*, s. 6.
791 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 65.
792 *Tarih-i Şah İsmail-i Safevî*, s. 32; *Habibü'siyer*, s. 442; Sykes, *History of Persia*, c. II, s. 241; *The Origins of the Safavids*, s. 80.
793 Yusuf Cemali, s. 117.
794 Solakzâde, *Tarih*, s. 316
795 *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*, s. 68.

himayecisi Karkiya Ali'ye göndererek,[796] ondan yola çıkması için izin istedi. Ancak Karkiya Ali, İsmail'in yaşının küçüklüğünü bahane ederek onu her defasında engelledi.. Bunun üzerine İsmail, kendisi ondan izin almaya gitti.[797] Kimi tarihçilere göre İsmail'in gitmesini engelleyemeyen Karkiya Mirza Ali, sonunda onun seferi için hazırlıkları yapmak zorunda kaldı. Bir başka bilgiye göre ise Karkiya Mirza Ali, Rüstem'in ölüm haberini alınca 13[798] yaşlı İsmail'e artık Erdebil'e çıkmanın zamanının geldiğini söyledi.[799] Diğer bilgiye göre o bu sıralarda 12[800] veya 14[801] yaşında idi. İsmail de meydana gelen siyasi boşluktan da yararlanarak Muharrem ayı ortaları 905/ Ağustos 1499 yılı yazında[802] sığınacağı Lahican'ı terk ederek dedelerinin yolunu sürdürmeye karar vererek Safevî tarikatının merkezi olan Erdebil'e doğru hareket etti. Kimilerine göre h. 904[803] / 1498–99, diğerlerine göre ise h. 906'da[804] / 1500-1'de Lahican'ı terk etmiştir.

İsmail'in Lahican'daki ikamet süresine ilişkin değişik görüşler bulunmaktadır. Kimilerine göre o 4 buçuk[805] veya 5[806], bir başka kaynağa göre ise 6[807] veya 6 buçuk[808], diğer bir kaynağa göre 7[809] ya da 8[810] yıl orada kalmıştır. İsmail oradan ayrılırken Karkiya Mirza Ali elinden geldiğince maddi destekte bulunarak birkaç

---

796 *Habibü's-siyer*, s. 447; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 85; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 47.
797 *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 577.
798 *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 577; *Ahsenü't-tevarih*, s. 40; Jan Rypka, *Tarih-i Edebiyat-ı İran*, trc. Keyhüsrev Kişaverzi, İntişarat-ı Gutenberg ve Cavidan-ı Hıred, Tahran, 1370, s. 422.
799 *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 41-42.
800 Petruşevskiy, *İslam der İran*, s. 391; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 48; *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 365; Roger Savory, *İran-ı Asr-ı Safevî*, (Bundan sonra: *İran-ı Asr-ı Safevî*), trc. Kambiz Azizi, Neşr-i Merkez, Tahran, 1372, s. 21.
801 *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 45; Ahmed Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tabareş*, s. 84.
802 *Tuhfe-yi Sami*, s. 7; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 577; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 48; Molla Kemal, *Tarih-i Safevîyan*, (Bundan sonra: *Tarih-i Safevîyan*), tsh. İbrahim Dehgan, Erak, 1334, s. 3; *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 365; *Lubbu't-tevarih*, s. 392; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 264; *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 25-26; *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*, s. 68; *İran-ı Asr-ı Safevî*, s. 21.
803 Safa, *Hulasa-yı Tarih-i Siyasi*, s. 239.
804 *Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 26; *İran ve Cihan*, s. 147.
805 *İran-ı Asr-ı Safevî*, s. 21, 35; Petruşevskiy, *İslam der İran*, s. 390-391.
806 *Tarih-ı Siyasi ve İctimai'yi İran*, s. 177; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 32.
807 Abbas İkbal Aştiyani, *Tarih-i Mufassal-ı İran, Ez Sadr-ı İslam ta İnkıraz-ı Kacariyye*, (Bundan sonra: *Tarih-i Mufassal-ı İran*), Ba Havaşi ve Tecdidi-i Nazar ve Feharis, Bi Kuşiş: Muhammed Debir Siyaki, Kitab-hane-yi Hayyam, Tahran, 1347, s. 662; *Futuhat-ı Şahi*, v. 133; *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 365.
808 *Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 25; *Huld-i Berin*, s. 78.
809 *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 32.
810 Ahmed Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tabareş*, s. 87.

fersah uzaklığa kadar onları uğurlamıştır.[811] İsmail ve yandaşları Karkiya Mirza Ali ile Astara'nın Ercuvan[812] bölgesi, diğer bir görüşe göre ise Deyleman'a bağlı Saman[813] adındaki bir yerde vedalaşarak[814] yedi sofunun eşliğinde[815] Erdebil'e gitmek için[816] Deyleman'a doğru hareket ettiler. Söz konusu yedi sofu şunlardı: 1. Hüseyin Bey Lala, 2. Abdal Ali Bey Dede Dulkadır, 3. Dede Bey Talışi, 4. Hadım Bey Halife, 5. Rüstem Bey Karamanlu, 6. Bayram Bey Karamanlu, 7. Kara Piri Bey Kaçar.[817] Burada altı önemle çizilmesi gereken bir husus söz konusu yedi kişinin İsmail'i yönlendirme konusundaki ayrıcalıkları ve İsmail'in göçebe Türkman kitleye daha çok dayandığıdır. Onların sayısının yedi olması da bizce bir kutsallık eğilimi olarak gözükmektedir.

İsmail Mirza ve yandaşları önce Deylem'de sonra ise Tarum'da konuşlandılar. Müşavirlerin propagandası sonucu onlara Rum ve Şam'dan gelerek onlara katılan[818] müritler, yaklaşık 120[819], diğer bir bilgiye göre 300[820] ve başka bir görüşe göre ise 1500'e[821] kadar kişiydi.[822] Müritlerin onlara katılımının arkasında ciddi bir haberleşme ve organizasyonun olduğunu varsaymamıza her hangi bir engel bulunmamaktadır. Tarum hâkimi Hüseyin Sultan Türkman bu haberi alınca 700 kişisi ile birlikte Tarum'un dört fersahlığına gelerek onlarla savaşmaya hazır oldular. İsmail'in bundan haberi olmasa[823] da sonunda oradan kaçarak Halhal'a doğru gittiler. Orada Berendik[824] köyünde geceledikten sonra ertesi gün İsmail, kavun yemek

---

[811] *Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 26; *Habibü's-siyer*, s. 448; *Ahsenü't-tevarih*, s. 41; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 86; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 48; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 264.
[812] *Ahsenü't-tevarih*, s. 41.
[813] *Lubbu't-tevarih*, s. 392; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 264.
[814] Xace Zeynelabidin Eli Ebdi Bey Şirazi, *Tekmiletü'l-exbar*, (Bundan sonra: *Tekmiletü'l-exbar*), çev. Ebülfez Haşım oğlu Rehimli, Elm, Bakı, 1996, s. 30; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 33.
[815] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 49.
[816] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 89; *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 47; Safa, *Hulasa-yı Tarih-i Siyasi*, s. 239; *Minorskii, Saziman-ı İdari*, s. 245; *Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 26; *Ahsenü't-tevarih*, s. 41; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 48.
[817] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 49., s. 26.
[818] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 89; *Ahsenü't-tevarih*, s. 41.
[819] *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 44.
[820] *Habibü'siyer*, s. 448.
[821] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 9; *Ahsenü't-tevarih*, s. 41; *Minorskii, Saziman-ı İdari*, s. 246; *Huld-i Berin*, s. 79.
[822] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 9; *Ahsenü't-tevarih*, s. 41.
[823] *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 44.
[824] *Ferheng-i coğrafiyai-yi İran*, c. IV, s. 88; Yusuf Cemali, s. 127.

bahanesi ile Kızıl Özen Şam'ı adı ile de ünlü olan Şamlu mezrasına giderek hanedanın Şamlu mürüitlerini toplamaya çalıştı. Mezranın sahibi Şeyh Kasım konuklarını ağırlamak için 40 koyun kurban etti.[825] Birkaç gün sonra İsmail Halhal'a bağlı bulunan Neysaz (Nesaz) köyüne giderek orada ikamet etti. Oradan da İsmail Mirza, Halhal'a bağlı Köyi veya Küri (Kivi) köyüne giderek Hulafa Beryg adı ile de ünlü olan Melik Muzaffer Tokaçı'nın evine indi. Melik Muzaffer İsmail'in kardeşi Sultan-ali Mirza'nın müridi ve tokaçısı idi. İsmail ile yandaşları orada bir ay kaldıktan sonra Erdebil yakınındaki Ses-abad[826] (belki Hefez-abad[827]) köyüne geldiler. İsmail'in yolu ağzındaki köylere başvurmasının sebebi onun yolunu bekleyen mürit ve sofuları toplamak idi.

İsmail ve yanındakı sofuları Erdebil yakınında bulunan Alaruk köyüne geldiklerinde İsmail annesi ve Şeyh Safi daru'l-irşadını ziyaret etmek geleceğini için annesine haber verdi. Ancak annesi elçi göndererek onu Erdebil'e gelmekten menetti. Buna alınan İsmail yine gitmeye israr ettikte annesi henüz zamanın gelmediğini, müritlerin yaylaya gitmek için şehri boşalttığı haberini ona iletti. Bu nedenle de 6 ay sonra müritlerin şehre dönüşünden sonra gelmenin uygun olduğunu bildirdi. Bu konuda lala ve sofular da İsmail'in annesi Beygim'e hak verdiler. Bunun üzerine de İsmail ve 500 yanlısı ile Tarum'a doğru geri döndüler.[828] İsmail Erdebil'e döndükten sonra Erdebil hâkimi Ali Bey Çakırlu Türkman'ın tehditleri karşısında tekrar orayı terk etmek zorunda kaldı.[829] O yedi sufi önderinin önerileri üzerine mürit sayısını artırmak için çevreye halifeler gönderdi. Erdebil'deki sufiler, aileleri ile birlikte orada ikamet ettiklerinden İsmail'e katılmaları söz konusu olamazdı.[830]

h. 906 / 1501 yılı ilkbaharında Muhammedi Bey'i yenen Murad Bey, Ak-koyunlu başkentini elinde tutan kendi amcasının oğlu Elvend Bey'e karşı oraya

---

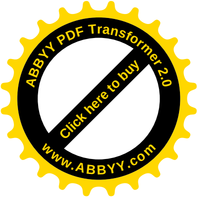
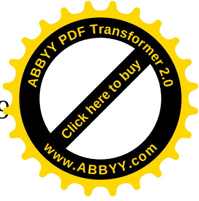
[825] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 90; *Huld-i Berin*, s. 79.
[826] *Ahsenü't-tevarih*, s. 42.
[827] *Ferheng-i coğrafiyai-yi İran*, c. IV, s. 178.
[828] Yusuf Cemali, s. 127-128.
[829] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 35; *Ahsenü't-tevarih*, s. 43; Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 69, 80.
[830] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, 87; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 49.

ordusunu sevketti. İki ordu Sultaniye ve Ebher arasındaki Geydar çevresinde karşılaştılar.[831] Ancak aralarında savaş başlamadan önce Ak-koyunlu Türkmanlarının kendisine inandıkları Baba Hayrullah adlı bir derviş[832] onları barıştırabildi. Bunun sebebini üçüncü bir rakip olarak İsmail'in gün günden güçlenmesi ile çalınan tehlike çanları olsa gerek. Anlaşma uyarınca iki Ak-koyunlu önderi arasındaki sınırlar, Kızıl Özen ırmağı olarak belirlendi. Böylece Muğan, Aran, Azerbaycan ve Diyarbakır Elvend Bey'e, Fars, İsfahan ve Kirman ise Sultan Murad'a bırakıldı.[833] Sonra ise Elvend Bey Tebriz'e, Murad Bey de Şiraz'a gitti. Bu sıralarda Safevî hanedanı müritleri, Hasan Bey'in yerine tahta çıkmak için çatışan kişilerin ortaya çıkardığı kargaşadan yararlanarak, yavaş yavaş mürşitleri İsmail'in etrafında toplanabildiler. Müritler, bu fırsatı değerlendirip, İsmail'i, Lahican'dan yola çıkarak, Elvend Mirza'ya baş kaldırıp, tahtı ele geçirmesi için tahrik ettiler.[834] Buna rağmen Hadım Bey, Elvend Bey'e mektup yazarak ondan Erdebil'e gitmeleri için izin istedi. Elvend Mirza'da sizlere Tanrı'nın kendisi izin vermiştir diyerek, onların artık çıkıp dünyayı almalarının zamanının geldiğini bildirdi. Elvend, ayrıca İsmail'e hediye olarak bir kılıç ve bir de yay göndererek, bu harekât için daha da teşvik etti.[835]

Elvend'in onlara böyle bir izni gönülden_verdiği uzak gözükse de bunun nedenini Safevîlerin desteği ile rakiplerini bertaraf etmek olarak düşünebiliriz. Zira söz konusu dönemde ülke birçok değişik bölgeye ayrılmış durumda idi. Bu bölgeler şunlardı: 1. Şah İsmail Azerbaycan'da, 2. Kürt emirleri Kürdistan'da, 3. Muşa'şa hanedanı Huzistan'da, 4. Mer'aşi seyitleri Mazenderan'da, 5. Kiyailer Gilan'da, 6. Irak'ı Acem'in birçok yerlerinde ise Sultan Murat, 7. Yezd'de Murad Bey Bayındır, 8. Sultan Elvend Bey, Azerbaycan ve Ermenistan'da 9. Ebergu'da da Loristan'dan olan Reis Muhammed Kerhi, 10. Çilaviler, Rüstem-dar (Simnan, Har ve Firuz-kuh)'ta, 11. Barik Bey Pürnak Irak'ı Arap'ta, 12. Kasım Bey b. Cihan-gir Bey

---

831 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 257.
832 *Habibü's-siyer*, s. 446.
833 *Habibü's-siyer*, s. 446; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 32; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 16; Erşahin, *Akkoyunlular*, s. 131; Memmedov, "Azerbaycanın Feodal Dövletleri", s. 385.-386.
834 *Lubbu't-tevarih*, s. 391-392.
835 Kerbelayi, Hafız Hüseyin, *Ravzatü'l-cinan ve Cennatu'l-cinan*, , c. II, (Bundan sonra: *Ravzatü'l-cinan ve Cennatu'l-cinan*), Be tsh. Ca'fer Sultan el-Karayi, İntişarat-ı Bungah-ı Tercüme ve Neşr-i Kitab, Tahran, 1349, s. 160; *Habibü'siyer*, s. 449.

Diyarbakır'da, 13. Kadı Muhammed Kaşi ile Mes'ud Beydili ise Kaşan'da, 14. Herat ve Meveraünnehir'de –ki büyük Horasan sayılmaktaydı.- Sultan Hüseyin Baykara, 15. Emir Zü'n-nun Kandehar'da, 16. Bedi'ü'z-zaman Mirza Belh'te, 17. Ebu'l-feth Bayındır ise Kirman'da, 18. Timurlu emiri Zü'n-nun Kandehar'da, 19. Timurlu şehzafdesi Bediü'z-zaman Mirza Belh'te,[836] 20. Şirvan-şah Şirvan'da.

Bütün bunlara rağmen ortamı uygun bulmayan İsmail geri çekilerek danışmanlarının önerisi ile ataları gibi Çerkes ve Şirvanlılarla savaşa gider.[837] Bu parçalanmışlığın yanı sıra yoksullukta had safhalarda idi. Yoksulluk yüzünden köylülerin kendi çocuklarını sattıkları da kaynaklara yansımış bulunmaktadır.[838]

İsmail, Erdebil'den Talış bölgesindeki Astara'nın Ercuvan (Ercevan) köyüne gitti.[839] O orada bulunduğu sürece zamanının çoğunu balık tutarak geçiriyordu.[840] Orada onu ve yandaşlarını Mirza Muhammed Talış ağırladı.[841] İsmail kış mevsimini orada geçirdi. Vaktini daha çok balık avlama ile geçiriyordu. Diğer bilgiye göre ise Muhammed Bey, Talış Erdebil hâkimi Ali Bey Çakırlu'nun yanlısı idi.[842] Ancak diğer bilgilere göre Ali Bey Çakırlu, Muhammed Bey'in annesi aracılığı ile İsmail'i öldürtmek istemişse de bunu anlayan Muhammed Bey, annesini azarlamıştır. Ayrıca Ferruh Yesar'da mektup yazarak İsmail'i ona teslim ettiği takdirde kendisine 1000 tümen vereceğini bildirmiştir. Ancak Muhammed Bey, Ferruh Yesar'ın mektubunu İsmail'e vererek onu yine de korumuştur.[843] Daha sonra öğreneceğimiz gibi Minorki'nin de de belirttiğine göre Şah İsmail'in Mukammed Han Şibani ile yaptığı Merv savaşında onun komutanlarından biri söz konusu Muhammed Bey idi.[844] Bu da

---

836 İspanakçı, v. 52.
837 Yusuf Cemali, s. 131.
838 İspanakçı, v. 53.
839 *Habibü's-siyer*, s. 448-449; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 577; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 264; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 86; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 48; *Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 26; *Ahsenü't-tevarih*, s. 43; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 89-90; *Minorskii, Saziman-ı İdari*, s. 246; Browne, *Tarih*, Yasemi, c. IV, s. 57.
840 *Ahsenü't-tevarih*, s. 43.
841 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 92; *Huld-i Berin*, s. 81; *Minorskii, Saziman-ı İdari*, s. 246.
842 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 87; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 49.
843 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 92-93.
844 *Minorskii, Saziman-ı İdari*, s. 247.

onun İsmail'e sadık olduğunun bir belirtisi olarak karşımıza çıkarak yukarıdaki iddianın yanlış olduğunu ortaya koymaya yeter.

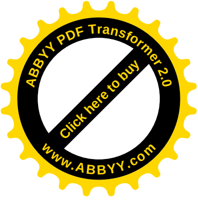
İsmail sonra Muğan'a giderek oranın hâkimi olan Nuşirvan Bey Talış'ın konuğu oldu.[845] O, oradan da Karabağ'a giderek Gökçe Deniz gölü çevresinde durdu. Ancak bir istisna olarak bir kaynakta belitildiğibe göre o Muğan'dan tekrar Erdebil'e döndükten sonra Karabağ'a gitmiştir.[846] Ancak bu görüş diğer kaynaklarda yansıtılmadığından doğruluğu kuşku göürecek türdendir.

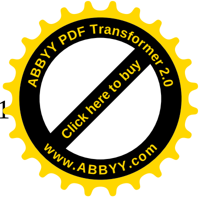
2.9.4. Anadolu'ya Gelişi

İsmail Gökçe Deniz'de Cihan-şah Kara-koyunlu'nun emirlerinden olan Sultan Hüseyin Barani ile karşılaştı.[847] Cihan-şah'ın tahtına gözünü diken Sultan Hüseyn Barani, ilk önce Ak-koyunlulara karşı onları kullanmak için İsmail'in yanına giderek onu kendi ordusuna davet etti. Ancak İsmail ihtiyat için onun ordusundan uzakta bir yerde konuşlandı. İsmail orada birkaç gün kaldı ve halifeleri aracılığı ile etraftan gelen müritler ona katıldılar. Amaçları doğrultusunda onlardan yararlanmayan Hüseyin Barani onları yakalamayı planladı. O hileler yaparak onları ziyafete çağırsa da Sofu danışmanlar İsmail'in hastalığını bahane ederek geri çevirdiler ve İsmail Hüseyin Bey Lala ile orada kaldı. Onlar yerine de Hüseyin Barani'yi kuşkulandırmamak için Abdi Bey ile Hulafa Bey'i temsilci olarak ziyafete gönderdiler. Temsilciler geri döndükten sonra tehlikeyi sezinleyen sofular geceleyin değişik bölgelerde ateş üzerine kazanlar koyarak yemek yaptıkları süsünü vererek, deve ve katırlarını çabucak yükleyip ve çadırlarını toplayarak gizlice Sultan Hüseyin'ın karargâhından çıkarak Çuhur Sa'd'a göç ettiler.[848] Sabah olunca bunu anlayan Hüseyin Barani onları bir süre takip ettikten sonra geri döndü. Buradan da anlaşılan sofular Sultan Hüseyin'e karşı koyacak güç, donanım ve sayıya sahip

---

[845] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 99; *Minorskii, Saziman-ı İdari*, s. 246.
[846] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 27.
[847] *Ahsenü't-tevarih*, s. 40.
[848] *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 51-52; *Ahsenü't-tevarih*, s. 52; *Tekmiletü'l-exbar*, s. 31; Nazim Ceferli, *Sefeviler Dövleti: Hakimiyyet ve İdareçilik Orqanları*, (Bundan sonra: Ceferli, *Sefeviler Dövleti*), Hüquq Edebiyatı Neşriyyatı, Bakı, 2000, s. 41; Eliyarlı, "Sefevilerin Hakimiyyete Gelmesi", s. 365.

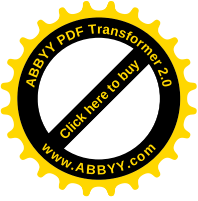

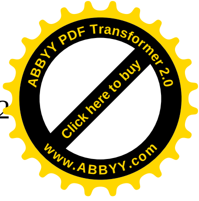
olmadıklarından dolayı orayı çabucak terk etmek zorunda kalmışlardır.

İsmail Mirza Çuhur Sa'd'dan da kaçarak Dokuz Elem bölgesine doğru giderek orada konuşlandı.[849] Bu köyde Karaca İlyas ve sofulardan bir grup, İsmail'in yanına gelerek Münteş Sultan Kürd'u ona şikâyet ettiler. Zira onlar ziyafet bahanesi ile Münteş Sultan Kürd'ün askerlerince yağmalanmışlardı. Karaça İlyas ve maiyetindekilerden bir kısmı ile zorluklara rağmen kaçmayı başarmışlardı.[850] Bunun üzerine İsmail de Münteş'in bulunduğu Şoregel'e doğru saldırarak onun sarayını kuşattı ve Kürtlerden bir grubu öldürdükten sonra diğerlerini de tarumar etti. Ancak Münteş'in kendisi kaçaıp kurtarabildi. İsmail ise buradan Kağızman yolu ile Ustacluların olan Min-göl yaylasına gitti.[851] Hamza Bey Kıç (Kıyıç) Oğlı Ustaclu'nun çabaları ile Ustaclu boyundan olan Oğlan Ümmet Çavuşlu da İsmai'e katıldı. İsmail buradaki Ustaclu müritlerini toplamak için birkaç ay[852] bölgede kaldı. Bundan sonra İsmail Tercan, çevresindeki Sarı Kaya yaylasına ava çıktı. O orada henüz 13 yaşında olmasına rağmen bir[853] veya iki ok ile bir ayıyı da avlayabilmişti.[854] Burada 2 ay kaldıktan sonra h. 906 / 1501 yazında Erzincan'a doğru hareket etti. Erzincan'da onun Anadolulu mürit ve sofularından çok sayıda kişi ona katıldılar.[855] İsmail'e burada, Şamlu, Ustaclu, Rumlu, Tekellü, Dulkadır, Afşar, Kaçar, Varsak ve Karacadağ boylarından yaklaşık 7000[856] kimilerine göre ise göre ise 12.000[857] savaşçı katıldı. Bunların arasında 200 Ustaclu askeri ile Muhammed Bey Ustaclu Türkman ve 300 Şamlu savaşçısı ile Abidin Bey (Abdi Bey) Şamlu da bulunmaktaydı.[858] İsmail Safevî'nin Anadolu'ya gelişi, müritleri arasında büyük bir sevinç ve heyecan yarattı. Hatta öyle ki, Şeyh'in geldiğini haber alan Dulkadırlı bir

---

849 *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 52.
850 Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 254.
851 *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 578; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 264.
852 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 264.
853 *Cihan-güşa-yı Hakan*, 107; *Ahsenü't-tevarih*, s. 54.
854 *Habibü's-siyer*, s. 452-453; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 96; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 55; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 107; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 44-45; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 100; Birdoğan, *Şah İsmail Hatai*, s. 22.
855 *Ahsenü't-tevarih*, s. 61.
856 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 56; *Huld-i Berin*, s. 95.
857 *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 578.
858 *Kısasu'l-hakani*, s. 35.

genç, düğün gününün akşamı gerdeğe bile girmeden Erzincan'a koşmuştur.[859] İsmail Türkmanlarca kurtarıcı veya Mehdi olarak sayılmıştır. Nitekim Ustaclu Türkman boyunun yaylasına geldiğinde boyun tüm insanları aksakallarının başçılığı ile onu Türküler eşliğinde saygı ile karşılamışlardır. Türkman destanlarında onun konumu "sahip zaman"lık ile eş değerdir.

Cüneyd ve Haydar'ın Türkmanlar üzerindeki çalışmaları bir bakıma onları İsmail için hazır bir güç haline getirmişti. İsmail'in Lahican'dan çıkışında, kendisi ile birlikte Türkman savaşçılarının da hareket ettiği bilinmektedir. Türkmanlardan bir kısmı da İsmail'in Hazar denizi kıyısında yer alan Ercuvan'daki ilk kışlağında ona katıldılar. Şaban 905/ Şubat-Mart 1500 yılında baş göstermiş Erzincan seferinde de onun amacı daha çok askeri güç edinmekti. Nitekim bunun sonucunda cihat ve gaza için Anadolu ve Azerbaycan'dan edindiği ve topladığı savaşçılarının sayısı 7000'e ulaşmıştır. Ona katılanların içerisinde Hamidlü ve Tekkelü boyları gibi Osmanlı sultanlarının zülmunden kaçıp hürriyete ulaşmak amacı ile gelenler de vardı.[860] Bu sefer sırasında Ustaclu, Şamlu, Rumlu, Tekelu, Dulkadırlı ve Avşar gibi Türk oymakları onun etrafında toplanmışlardır. Bu Türk boyları, çoğunlukla Orta ve Güney Anadolu'dan idi.[861]

2.9.5. Şirvan'a Doğru Ordu Çekmesi

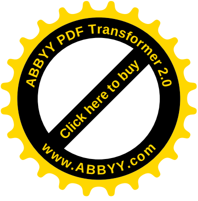
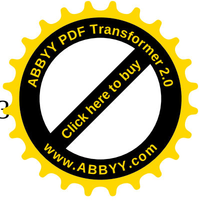
İsmail Mirza, Erzincan'a geldikten sonra emrindeki boyların başkanları ile danışarak sıradaki hareket bölgesini belirlemeye çalıştı. Kızılbaş komutanlarından kimisi Erzincan'da ikamet edip diğer müritler grubunu da toplamayı, diğerleri ise Karkara kâfirleri ile savaşmayı ve bir başka grup ise Çuhar Sa'd'da kalmayı önerdiler. Sonunda İsmail Kur'an'dan istihareye yatarak h. 906 / 1500 yılının

---

[859] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 264; Mirze Abbaslı, *Şah İsmayıl Xetainin Ömür Yoılu Miniatürlerde*, (Bundan sonra, Abbaslı, *Şah İsmayıl*), İşıq Neşriyyatı, Bakı, 1981, s. 12; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 111.

[860] Toynbee, A. J., *A Study of History*, vol. I, (Bundan sonra: Toynbee, *A Study of History*), London, 1934, s. 368.

[861] Remzi Kılıç, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Osmalı-İran Siyâsî Antlaşmaları*, (Bundan sonra: Kılıç, *Osmalı-İran Siyasî Antlaşmaları*), Tez Yay., İstanbul, 2001, s. 13.

ilkbahar başlarında ordusu ile birlikte Şirvan'a doğru hareket etti.[862] Onu bu kararı almaya iten temel yaraları yedi danışmanı şöyle açıklamışlardır:

I. Kardeşi ve atalarının vasiyetini yerine getirerek onların öcünü almış olursun.

II. İlk cihadı yaparak, kendi mezhebi-dini itibarını pekiştirmiş olursun.

III. Muhaliflerine öyle gösterirsin ki, küfr ve mülhitliği kaldırmaktan başka amacımız yoktu.

IV. Babanızın Tabarsaran'daki türbesini ziyaret etmiş olursun.

V. Galebe elde edilirse ganimet peşinde olan sofu ve müritlerin eline çoklu ganimetler geçecektir. Bu ise bir propaganda aracı olarak kullanılarak sonraki hareketlerde birçok müridin yine katılmasını sağlar.

İsmail Mirza günümüz Ermenistan'da bulunan Pasin[863] bölgesine geldikten sonra Gürcü kâfirlerine karşı cihat için Hulafa Bey Türkman'ı görevlendirdi. Hulafa Bey de birçok ganimetler ve keskin silahlar elde ederek İsmail Mirza'nın hizmetine girip, bu iş için ondan ödüller aldı.[864] Aynı yılda İlyas Beyk Ayğut oğlu da Kürt Münteş'i yatıştırmak için ilgili bölgeye gitti. Bozguna uğrayan Kürtler affedildikten sonra, Münteş'in kendisi de İsmail Mirza'nın hizmetinde bulunarak, onun tarafından affedildi[865] ve söz konusu kalenin kutuallığı ona bırakıldı.[866]

---

[862] *Ahsenü't-tevarih*, s. 62.
[863] *Ahsenü't-tevarih*, s. 62; *Tarih-i Şah İsmail-i Safevî*, s. 35.
[864] *Ahsenü't-tevarih*, s. 62.
[865] a.g.e, s. 62.
[866] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 258.

Şirvan'a doğru harekette[867] İsmail Mirza ordusunun Kür ırmağından geçmesine uygun bir geçit bulmaları için Bayram Bey Türkman'ı Dulkadırlılerden bir grubu ve Tekkelü boyunu gönderdi. Ancak onlar nehrin derinliğinden dolayı bu işte başarısız kalınca, Koyun Ölümi[868] diye anılan bir yerde İsmail Mirza ve ordusnu beklemek zorunda kaldılar. Şirvan seferi sırasında İsmail Safevî'nin etrafına Ustaclu, Şamlu, Rumlu, Tekelü, Dulkadirlı, Avşar, Kaçar, Varsak ve Karadağ boylarından yaklaşık yedi bin asker toplanmıştır.[869] İsmail Mirza gelince suyun derinliği ve güçlü akıntısına rağmen aldırış etmeden atın sırtında kendini suya attı ve karşı tarafı geçti. Onun bu hareketinden heyecan ve cesaret kazanan Kızılbaş emirler ve ordu da her hangi bir kayıp vermeden karşıya geçebildiler.[870] Cemaziyülevvel h. 906 / Kasım-Aralık 1500'de İsmail ve ordusu Kür nehrini geçtikten sonra çabucak Şemahı'ya doğru hareket ettiler.[871] Şemahı'daki halk dağlara kaçtılar.

Şemahı'da Şirvan padişahı Ferruh Yesar ise 27.000 yaya ve atlı askerleri ile birlikte onlara karşı koymaya hazırlansalar da İsmail Mirza'nın 21 Şaban 906/ 12 Mart 1501'de oraya hareket etmesi ile[872] korkuya kapılarak Şemahı'yı boşaltıp, Buğrut civarına gidip[873] oradan da Gülistan Kalesi ve Beykurd arasındaki bir orman sığındılar.[874] Ferruh Yesar Gülistan Kalesi'ne çekilmeyi ve savunma yapmayı planlıyordu.[875] Ancak Şirvanşah bu planı gerçekleştiremedi.

Cemaziyülevvel 906 / Kasım-Aralık 1500 yılı sonbaharında Gülistan köyü yanında babasını 12 yıl öncesinde yenen Şirvan-şah Ferruh Yesar'ın ordusu ile karşılaştı. Ferruh Yesar savaşçı sayısının üstünlüğü ve ilk baştaki başarılarına rağmen bu savaşı kaybederek sonbahar h. 906 / 1500'de Gülistan kalesine yakın

---

867 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 51–52; *Ahsenü't-tevarih*, s. 62; Ceferli, *Sefeviler Dövleti*, s. 41.
868 *Ahsenü't-tevarih*, s. 63.
869 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 53; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 182.
870 *Habibü's-siyer*, s. 455; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 102; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 57; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 579; *Ahsenü't-tevarih*, s. 63.
871 *Tarih-i Şah İsmail-i Safevî*, s. 35.
872 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 59.
873 Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövleti*, s. 309.
874 *Ahsenü't-tevarih*, s. 63.
875 Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövleti*, s. 309.

"Cebbani"de öldürüldü.[876] Savaşta İsmail'in savaşçı sayısının 7000 olmasına karşılık Ferruh Yesar'ınki 20,000 atlı ve 6000 yaya askerdi.[877] Böylece İsmail babası ve dedesinin intikamını alarak Şirvan-şahlar[878] bölgesini de fethetti. Bunu Şirvan-şah saraylıları ve ileri gelenlerin birçoğunun öldürülmesi de takip etti.[879] Gülistan Kalesi yakınlarında Hüseyin Bey Lala'nin mehteri olan Şahgeldi adlı bir Kızılbaş, Ferruh Yesâr'ı yakalayıp katletmiş ve kafasını İsmail Safevî'ye takdim etmiştir.[880] Şirvanlıların yenilgisinin sebebi ordunun yaya askerlerinin atlı savaşçıların ayakları altında kalmaları olmuştur. Bunu değerlendiren İsmail ve Kızılbaşlar da hassas ve uygun anlarda saldırarak düşmana dize getirmeyi başardılar.[881] İsmail orada 3 gün kaldı.[882] Savaştan sonra İsmail Safevî, atlar ve katırlar da dâhil olmak üzere, Şirvan ordusundan ele geçirilen bütün ganimetin suya atılmasını emretmiştir.[883]

Bununla beraber çeşitli bölgelerde küçük çapta direnişler devam etmekteydi. Bu direnişlerden birisini Ferruh Yesar'ın savaştan sağ kurtulan oğullarından İbrahim (Şeyhşah) yönetiyordu.[884] İbrahim Şeyhşah, Hazar Denizi kıyısında yerleşen Şehrinov'a gitmiş ve burada babasının askerlerinden arda kalan kuvvetleri toplamaya başlamıştır. Bundan dolayı İsmail Safevî, komutanlarından Hadim Bey'i onun üzerine göndermiştir. Hadım Bey'in sefer haberini duyan Şeyhşah ise savaşa girmeyi göze alamayıp, gemi ile bölgeyi terk etmiş ve Gîlân taraflarına firar etmiştir.[885]

Şah İsmail, Ferruh Yesar'a galebe çaldıktan sonra II. Bayezid, Osmanlı

---

[876] *Habibü's-siyer*, s. 459; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 119; *Ahsenü't-tevarih*, s. 65.
[877] *Habibü's-siyer*, s. 457; *Ahsenü't-tevarih*, s. 54;, s. 63; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 53; Şeref Han, *Şerefname*, s. 136.
[878] Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 177-179; Sara Aşurbeyli, *Bakı Şeheri Tarixi*, çev. Azer Bağırov, Azerbaycan Dövlet Neşriyyatı, Bakı, 1998; W. Barthold, "Şirvan", *İAM*, c. XI, s. 572; W. Barthold, "Şirvanşah", *İAM*, c. XI, s. 573; "Şirvan", *ASE*, c. X, s. 540; "Şirvanşahlar", *ASE*, c. X, Bakı, 1987, s. 542; "Şirvan", *ASE*, c. X, Bakı, 1987, s. 540.
[879] *Ahsenü't-tevarih*, s. 65.
[880] Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 41; Memmedov, "Azerbaycan Sefeviler Dövleti", s. 400.
[881] *Tarih-ı Siyasi ve İctimai'yi İran*, s. 150.
[882] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 259.
[883] Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 20; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 113.
[884] Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövleti*, s. 312.
[885] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 55; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 265; *Tekmiletü'l-exbar*, s. 32; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 21.

doğusunda huzur istediği için Mahmud Çavuş-oğlu ile birlikte Elvend Bey'e bir mektup göndererek Ak-koyunlu şehzadelerinin, ihtilafı bir araya bırakarak İsmail ve Kızılbaşlara karşı birleşmelerini istemiştir.[886] Elvend Bey ise ona yazdığı mektupta Kasım Bey ile Murad Bey'in Kızlbaşlara karşı ittifak oluşturmayacakları takdirde bile, kendisin Sultan II. Bayezid'in yardımı ile tek başına onlara karşı koyacağını bildirdi.[887] II. Bayezid tekrar Elvend Bey'e yazdığı mektupta onu Kızılbaşlarla savaşa teşvik ederken Ak-koyunlu emirlerinin birleşme gerekliliğini vurgulayarak onlara destek vereceğine de söz verdi.[888] Söz konusu dönemde kimi kaynaklara göre küçük Asya'daki nüfusun 4/5'inin Alevi olmasının, onun tedirginliğini daha da artırdığını söyleyebiliriz.[889] II. Bayezid'in oğlu şehzade Selim – ki Trabzon'un hâkimi idi. – de elçisi Pervane Aga aracılığı ile Elvend Bey'e dostluk mektubu gönderdi. Onun cevabında Elvend Bey de Mevlana Mecde'd-din Abid aracılığı ile gönderdiği mektubunda dostluk ilişkilerinin geliştirilmesine eğilimli olduğunu bildirdi.[890]

Bundan sonra İsmail Mirza, Bakü kalesine doğru ordusunu sevketti. XV. yy.'ın bu son devresinde Bakü, Şirvanşahlar Devleti'nin ikinci büyük şehri idi. Şehir üç taraftan denizle ihata olunup, karadan ise surların önüne su dolu bir hendek çekilmişti.[891] Şemahı'da Ferruh Yesar'ın Şeyh Şah adı ile ünlü olan oğlu Şeyh İbrahim İsmail'e karşı bir grubu, Şehr-i Nev'de toplamıştı. Ancak korkarak gemi ile Gilan'a kaçtı. İsmail'in emri üzerine Hualafa Bey ve askerleri kale çevresindeki nehirleri çalılarla doldurarak oraya girdiler ve Şirvan-şahların hazine ve mücevherlerini dışarı çıkararak[892] Hulafa Bey aracılığı ile İsmail Mirza'ya getirdiler. Ertesi gün İsmail, Şehr-i Nev'e girerek Şeyh-şah'ın evine indi.[893] Ganimetleri sofuları arasında paylaştıran İsmail, daha sonra h. 892'de Tabarsaran'da öldürülen babasının intikamını almak için aralarında Şirvan-şah Halil Sultan'ın da bulunduğu

---

886 Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 357.
887 *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 351-352.
888 a.g.e, s. 352-353.
889 Pigolevskaya vb., c. II, s. 475; Petruşevskiy, *İslam der İran*, s. 387.
890 *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 371-372.
891 Aşurbeyli, *Bakı Şeheri*, s. 90; Abbaslı, *Şah İsmayıl*, s. 13.
892 Yusuf Cemali, s. 138.
893 Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 260.

Şirvan şahları ve büyüklerinin kemiklerini mezarlarından çıkarıp yaktırdı.[894] Böylece İsmail, Mirza Şirvan tahtına çıkarak kendini padişah ilan etti. Hulafa Bey de yapmış olduğu hizmetleri ve başarılarından dolayı onun tarafından değerli ödüllerle taltif edildi.[895] İsmail oradan kışını geçirmek için Muğan'ın Mahmud-abad'ına gitti.[896] Orada iken yılarca Ak-koyunluların vezirliğini yapmış olan ve Azerbaycan bölgesini avcunun içi gibi bilen Emir Şemse'd-din Zekeriya Tebrizi Köçüci İsmail'in yanına geldi. Emir Zekeriya'yı iyi karşılayan İsmail ona "Azerbaycan'ın anahtarı (kilidi)" lakabını verdi.[897] İsmail Mahmud-abad'da Muhammed Bey Ustaclu ve İlyas Aygut Oğlı Ustaclu'yu Bakü kalesini ve oradaki Şirvan-şahların hazinesini ele geçirmeleri için görevlendirdi.[898] Onlar da kaleyi kuşattılar. Kış mevsimi bittikten sonra oraya gelen İsmail, hendeğin bir yerini belirleyerek ordusundaki askerlerden orayı doldurmalarına emretti. Böylece kale duvarına çıkacak biçimde bir tepe oluşmuş oldu. Bunu gören kale korumaları "aman" dileyerek kaleyi teslim ettiler. Hadım Bey Halife kaleye girerek oradaki Şirvan-şahlar hazinesi, ganimetleri ve Bakü halkının hediyelerini İsmail'e götürdü.[899] İsmail ise onları el açıklığıyla askerlerine dağıttı. Ferruh Yesar'ın kaçan oğulları daha sonralar h. 906 / 1500–1 yılında Safevîlere bağlanarak bölgede hüküm sürebildiler.

Bakü kalesi ele geçirildikten sonra[900] 1501 yılında İsmail, Şirvan'ı tam olarak ele geçirmek için, kışlağı Mahmud-abad'ı terk ederek harekete geçti. İsmail Mirza fetihlerini tamamlamak için Gülistan kalesinin kuşatılmasını emretti. Kuşatmada olan şehrin savunmasını Ferruh Yesâr'ın oğlu Kâdî Bey'in eşi üstlenmişti.[901] İsmail, bunun için Baykurd[902] ve Surhab kalelerini işgal eden Kadı Bey'in oğluna mektup yazarak, ondan söz konusu kaleleri teslim etmesini istedi. Talebe yanıt olarak, İsmail

---

[894] Yusuf Cemali, s. 138.
[895] *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 53-4; *Ahsenü't-tevarih*, s. 62; *Tarih-i Şah İsmail-i Safevî*, s. 37.
[896] Memmedov, "Azerbaycan Sefeviler Dövleti", s. 400; Eliyarlı, "Sefevilerin Hâkimiyete Gelmesi", s. 366.
[897] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 580; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 63; *Lubbu't-tevarih*, s. 394.
[898] Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 41.
[899] *Habibü's-siyer*, s. 462; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 109; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 67.
[900] *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 53; *Ahsenü't-tevarih*, s. 67.
[901] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 56; *Ahsenü't-tevarih*, s. 67.
[902] *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 53; *Ahsenü't-tevarih*, s. 68.

Safevî'nin elçisi idam edildi..[903] Şehrin teslim edilmesi taraftarı olup, bu yönde fikir bildiren Bakü kadısı Ebü'l-Fettâh da aynı cezaya çarptırılmıştır.[904] Bu istek onun tarafından reddedilince İsmail Mirza'da Gülistan kalesini almayı kararlaştırdı. Bunun için o kalenin dayanıklı, sert ve taştan olan sütunlarını kazdırarak içeri girmek için yollar aradı.[905] Kuşatmayı kırmayı başaramayan sofular eski denyimlerini dayanarak ve Şirvan-şahlara Tebriz'den destek gelemesi olasılığından çekinerek şahı geri çekilmeye ikna ettiler. Buna rağmen İsmail bu geri çekilmesine bir kılıf uydurarak Gülistan halkının kusurunu görmezden gelip Tebriz'i fethetmenin zamanının geldiğini bildirdi.[906] Diğer bir görüşe göre onun Gülistan kalesini almaktan vaz geçirten Emir Zekeriya Köçici olmuştur. Buna göre Köçici Tebriz'e saldırıp, orayı almanın daha yararlı olduğunu ileri sürmüştür.[907]

2.9.6. Şerur Savaşı

Ak-koyunlu Elvend, bu zaferi hazmetmeyerek, İsmail Mirza'ya karşı savaşçıları ile hareket etti. İsmail'i böyle davranmaya iten etkenin Şirvanlıları kurtarmaya gelen Elvend Mirza ve ordusunun yaklaştığı haberini casusları vasıtası ile alması idi.[908] Örneğin Şeyh Muhammed, Halife'nin Karabağ'a bilgi alması için gönderdiği bir casus, Elvend'in güçlü bir ordu ile Nahçıvan'da konuşlandığını ve görevlendirdiği Muhammed Karaca ve Azerbaycan'dan olan askerlerinin Gence'ye doğru hareket edip Koyun Ölümi'inden geçerek Şirvan'a gitmek istediklerini bildirdi. O ayrıca Hasan Şeker-oğlu'nun da Germa-rud'a gönderilerek söz konusu bölgeye hareket etmeyi emraldığını da Şeyh Muhammed Halife'ye bildirmişti.[909] Alınan bu istihbarat bilgileri doğrultusunda İsmail Mirza'da geri çekilme kararı almak zorunda kalmıştı.

---

[903] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 56; *Ahsenü't-tevarih*, s. 67; Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 42.
[904] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 56; Aşurbeyli, *Bakı Şeheri*, s. 90; Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövleti*, s. 314.
[905] *Tarih-i Şah İsmail-i Safevî*, s. 36-37.
[906] Yusuf Cemali, s. 139-140.
[907] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 580.
[908] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 57-58; Abbaslı, *Şah İsmayıl*, s. 18; Ceferli, *Sefeviler Dövleti*, s. 42; Oktay Efendizade, *Safevî Devleti'nin Kuruluşunda Azeri Türklerinin Rölü, (XI. Türk Tarih Kongresi'nden ayrıbasım)*, TTK Basımevi, Ankara, 1994, s. 815; Memmedov, "Azerbaycan Sefeviler Dövleti", s. 401.
[909] Yusuf Cemali, s. 140.

İsmail, Hüseyin Bey Lala, Abdal Bey Dede, Muhammed Bey Ustaclu, Abdi Bey Şamlu ve Hadım Bey Halife gibi emirlerle görüşerek[910] Gülistan kalesini kuşatmaktan vaz geçip[911] Nahçıvan'a doğru hareket etti. Bu toplantıda ilginç bir diyalog yaşanmıştır. İsmail Safevî onlara: – "Sizin için Azerbaycan tahtı mı , yoksa Gülistan kalesi mi önemli?" diye sormuştur. Toplantıda bulunanların hepsi bir ağızdan: – "Azerbaycan tahtı daha önemli!" diye yanıt vermişlerdir. Onun emri üzerine Kür ırmağının üzerinde müritleri bir köprü yaparak karşıya geçtiler.[912] Cumartesi, 2 Ramazan 907 / 11 Mart 1502 Nevruz'unda[913] İsmail Mirza, Hasan Şeker-oğlu'yu engellemesi için ordusunun bir kısmını Kara Piri Bey Kaçar'ın komutanlığında ilgili bölgeye gönderdi. Piri Bey Kaçar ile karşılaşan bu Ak-koyunlu komutanı ise, çatışma yaşanmadan korkuya kapılıp, Elvend'in ordusunun bulunduğu Nahçıvan'a doğru çekildi. Geri çekilen Ak-koyunluları takip eden Piri Bey Kaçar da onların bir kısmını katlettikten sonra emrindeki Kızılbaşlarla birlikte İsmail'in yanına geri döndü.[914]

Bu olaylardan sonra İsmail Mirza ordusu ile birlikte Nahçıvan'a doğru harekete geçti Yolda onunla karşılaşan Karaçğay Bey ve diğer Ak-koyunlu Türkmanları kaçarak Elvend ordusunun bulunduğu Nahçıvan'a doğru geri çekildiler. İsmail, Nahçıvan'a yakın bir yerde, Kara Piri Bey Kaçar'ı ordusunun başına getirdi. Bu sıralarda Elvend Bey'in komutanı olan Osman Bey Musullu'nun de Kızılbaşlarca bozguna uğratılıp esir alındıktan sonra İsmail'e getirilerek öldürülmesi Elvend'i çok korkuttu. Elvend, Çuhur Sa'd'a doğru çekilip, Şerur adlı yerde onları beklemeye koyuldu. Elvend Mirza, İsmail'e, Şirvan'a dönmeyi ve oranın hükümetiyle yetinmeyi telkin etmiştir.[915] İsmail Mirza'ya mektup yazan Elvend Mirza, akraba olduklarını vurgulayarak ondan barış istedi.[916] Kimilerine göre onun bundan amacı İsmail'i

[910] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 69; *Habibü's-siyer*, s. 463; *Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 27.
[911] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 114-116
[912] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 261.
[913] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 69.
[914] Yusuf Cemali, s. 141-142.
[915] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 100; Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 101.
[916] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 68; *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 57-58.

çadırına davet ederek orada katletmekti.[917] İsmail Mirza'da Elvend'e yazdığı cevapta, kendisinin amacının tahtı ele geçirmek olmadığını, atalarının dinini yaymayı hedeflediğini bildirdi ve bunu kabullenmek istemiyorsa savaşa hazır olabileceğini ilan etti.[918]

İsmail Mirza'nın isteğini reddeden Elvend Mirza'da yazdığı mektubunda savaşa hazır olduğunu ona bildirince[919] İsmail de Şirvan seferini ve Gürcistan planını durdurarak ordusunun başına Toz-koparan adı ile de ünlü olan Kara Piri Kaçar ve av emiri olan İlyas Bey Helvaçı oğlu Kaçar'ı getirerek düşmana doğru hareket etti.[920] Böylece İsmail, Aras deresinde yer alan Şerur'da, Elvend'in ordusu ile Temmuz veya Ağustos 1501 yılında yaptığı savaşta[921] galip gelerek Türkmanların başkenti Tebriz'in devralınmasının kapılarını da açmış oldu. Bu savaşta Elvend Bey'in 30.000[922] süvarisine karşılık İsmail'in 7.000 yoksul atlısı bulunmaktaydı.[923] Bu savaşta ayrıca Abdal Ali Bey Dede, Hüseyin Bey Lala, Hadım Bey Halife, Muhammed Bey Ustaclu, Bayram Bey Karamanlu, Abdi Bey Şamlu, Karaca İlyas Bey Bayburdlu, mühürdar Sarı Ali Bey Tekkelü ve Div Sultan adı ile de bilinen Ali Bey Rumlu gibi ünlü emirler de katılmışlardı.[924] Savaş sırasında saldırıya geçen Kızılbaşlar, yüksek sesle "Kurban oldığım, sedege oldığım, pirim, mürşidim" demekle kendilerini aşka getiriyorlardı..[925] İsmail Mirza'nın bu savaş ve diğer savaşlarda kendisinin bizzat ordusunun başında yer alarak savaşa katılması, Kızılbaş askerlerini daha da cesaretlendirirerek, onun adını anarak saldırmalarına sebep oldu..

Bu savaş, İsmail'in yararına bitti. Elvend Mirza'nın yanlışlarından biri de ordusunun geri çekilip kaçmasını engellemek için arkada yük develerini birbirbirine

---

[917] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 68; *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 57-58.
[918] *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 58.
[919] a.g.e, s. 58.
[920] Yusuf Cemali, s. 143.
[921] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 256–257.
[922] *Habibü's-siyer*, s. 464; *Ahsenü't-tevarih*, s. 82; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 70.
[923] *Ahsenü't-tevarih*, s. 82.
[924] Yusuf Cemali, s. 143.
[925] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 138.

zincirlemesiydi.[926] Böylece savaşta Elvend'in 8.000 kadar askeri öldürülerek kendisi de Erzincan'a doğru kaçtı.[927] Bu olaydan bir gün sonra ise İsmail, Tebriz'e doğru giderek zafer ve başarı ile h. 907 / 1502 ilkbaharında Tebriz'e girdi.[928] Ancak kimi yanlış bilgilere göre o Tebriz'e h. 906 / 1500–1 yılında girmiştir.[929] Böylece Safevî devleti de kurulmuş oldu.[930] Bu münasebetle Hoca Sadeddin şöyle diyordu:

Başına tâc aldı, çıktı ol pelid
Etdi bi-idrak Etrâkı mürid.[931]

2.10. I. ŞAH İSMAİL (h. 907–930 / 1501–1524) DÖNEMİ

2.10.1. Safevî Devletinin Kurulması

İsmail, 25 Recep 892 / 17 Temmuz 1487 Salı gününde Erdebil'de doğdu.[932] Kimi kaynaklara göre, İsmail Mirza, tıpkı Çingiz ve Timur'da da olduğu gibi cihangirliğin belirtisi olarak avcunda kan pıhtısıyla dünyaya gelmiştir.[933] İsmail'in annesi Mehd Ulya adıyla ünlü olan Âlem-şah Beygim (Hıristiyan adı Marta) idi. O, Hasan Bey Ak-koyunlu'nun Müslüman olan Hıristiyan eşi Despina Hatun'un

---

926 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 71; *Ahsenü't-tevarih*, s. 83.
927 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 266; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 77-78; *Ahsenü't-tevarih*, s. 54; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 43-44; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 22–23; Zabil Bayramlı, "I İsmayıl ve İmperatorluğun Yaradılması – Şirvan ve Şekinin Tabe Edilmesi", *Azerbaycan Tarixi*, (Bundan sonra: Bayramlı, "*I İsmayıl*"), ed. Süleyman Eliyarlı, Azerbaycan Neşriyyatı, Bakı, 1996, s.371; Uysal, *Şah İsmail*, s. 36.
928 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 72; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 580; *Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 28; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 125.
929 *Habibü's-siyer*, s. 467; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 125.
930 E. İsayev, "Ağqoyunlu Evlen'din Şerur düzündeki meğlubiyyeti", *Azerbaycanın Dövletçilik Tarixinde Sefeviler Dövletinin Yeri (elmi-nezeri konfransın materialları)*, ed. Şöhret Selimbeyli, "Serbest Düşünce", Bakı, 2001, s. 22; Efendiyev, "Azerbaycan Sefeviler Dövleti Ağqoyunlu Dövletinin Varisidir", (Bundan sonra: Efendiyev, "Sefeviler Dövleti Ağqoyunlu Dövletinin Varisidir"), *Azerbaycanın Dövletçilik Tarixinde Sefeviler Dövletinin Yeri (elmi-nezeri konfransın materialları)*, ed. Şöhret Selimbeyli, "Serbest Düşünce", Bakı, 2001, s. 117-119; Efendiyev, "Azerbaycan XIII-XVII Esirlerde", *Azerbaycan Tarixi*, ed. İgrar Eliyev, Elm, 1993, s. 162; Oqtay Efendiyev, "Şah İsmayıl Xetainin Şexsiyyetine Dair", *Şah İsmayıl ve Onun Dövrü (beynelxalq konfrans)*, ed. Hamlet İsaxanlı, Khazar University Press, Bakı, s. 41–42.
931 Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 22.
932 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 46; *Habibü's-siyer*, s. 428; *Huld-i Berin*, s. 74; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 32; *Fava'idü's-safeviye*, s. 4-5; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 263.
933 *Fava'idü's-safeviye*, s. 5.

kızıydı.[934] Onun diğer adları ise şunlardı: 1. Hekime Beyi Ağa, 2. Âlem-şah Hatun. Onun diğer iki oğlu ise Ali Mirza ve İbrahim Mirza idi. Âlem-şah Beygim'in ölümü ve gömüldüğü yere ilişkin sarih bilgilere sahip değiliz. Safevî kaynakları onu yalnızca h. 905 / 1499-1500'de İsmail Mirza'nın dönüşü sırasında yaşlı ve yıpranmış bir kadın olarak anmaktadır.[935]

İsmail bir yaşındayken kardeşleri ve annesi ile birlikte İstahr'da hapsedimiştir. Yakub Bey (h. 883– 896 / 1478–1490) ömrünün sonuna kadar onları hapiste tutmuştur. İsmail kardeşi Sultan-ali'nin h. 899 / 1493–94 yılındaki ölümünden sonra Safevî tarikatının başına geçti. h. 906 / 1500–1 yazında Ak-koyunlulara karşı kazandığı zaferden sonra h. 907 / 1501–2'de Ak-koyunlu Türkmanlarının başkenti olan Tebriz'i ele geçirerek tahta çıktı ve şahlık tacını taktı.[936] O orada kendi adına[937] ve Hz. Ali adına[938] sikkeler bastırdı.[939] h. 911 / 1505–6'den itibaren Şah İsmail'in yayınladığı bir fermanla kendi adının da sikkelerde ve hutbelerde kullandığına dair bir takım görüşler varsa da[940] Şah İsmail'e ait şimdiye kadar ele geçen en eski sikkenin h. 910 / 1504–5'de Tebriz'de çıkartılmış olması[941] bu görüşün yanlış olduğunu göstermektedir. Onun mühürlerinde genelde Türkçe "sözimiz" ibaresi yazılmaktaydı.[942] Şah İsmail verdiği buyruklarının başında Türkçe "*Ebu'l-muzaffer İsmail Bahadır, Sözimiz*" ibaresini kullanmaktaydı.[943]

Bazı görüşlere göre Şah İsmail, Tebriz'i ele geçirmesinin ardından devletin

---

934 *Habibü's-siyer*, s. 430; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 263; *Lubbu't-tevarih*, s. 239; *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*, s. 412.
935 Yusuf Cemali, s. 159-160.
936 *Habibü's-siyer*, s. 150; *Lubbu't-tevarih*, s. 241; Pigolevskaya vb., c. II, s. 473; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 28;
937 *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 33.
938 *Alem-ara-yı Safevî*, s. 64.
939 *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 47; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 115.
940 Mazlum Uyar, *Şiî Ulemânın Otoritesinin Temelleri*, (Bundan sonra: Uyar, *Şiî Ulemâ*), Kaknüs Yay., İstanbul, Mayıs 2004, s. 108.
941 H. L. Rabino, *Album of Coins, Medals and Seals of the Shahs of Iran*, (Bundan sonra: Rabino, *Album of Coins*), Oxford, 1951, s. 1-4.
942 Muhammed Müşiri, *Sikkeha-yı Şah İsmail-ı Evvel*, (Bundan sonra: *Sikkeha-yı Şah İsmail-ı Evvel*), Tahran, 1351, s. 17.
943 Abdü'l-hüseyin Nevai, *Şah İsmail-i Safevî, Mecmua-yı Esnad ve Mukatibat-ı Tarihi, Hem-rah ba Yad-daştha-yı Tafsili*, (Nevai, *Şah İsmail*), İntişarat-ı Erguvan, Tahran, 1362, s. 97, 107.

önde gelen ulema ve saray kesimiyle bir toplantı yapıp, Cuma günü Tebriz Camii mescidinde –Tebrizlilerin 2/3'sinin Sünni olmasına rağmen– o zamana kadar açıkca ilan etmediği Şiiliği devletin resmi mezhebi olarak ilan edeceğini duyurdu.[944] Ancak Kızılbaş danışmanları bunun sakıncalı olacağını düşünüyorlardı.[945] Bu sıralarda 15 yaşında olan İsmail, her hangi bir sakınca ve tereddüte kapılmadan[946] isteğini uygulattı. Bu konuda İspanakçı'da "*Hakikatu't-tevarih*"e dayanarak, devletin dini anlayışına ilişkin sufiler tarafından ileri sürülen *Haydariye-yi Celali* tarikatına, ulemanın sert biçimde karşı çıktığını aktarmaktadır. Tartışmalar sonucunda 12 imamlı Şiilikte karar kılındığını belirtir. Safevîler, bununla İslam dünyasındaki diğer Şiilerin de önderliğini gözetmiş olabilirler. Söz konusu dönemde Şii din adamlarının olmayışı veya sınırlı sayıda olması, Şah İsmail'in kurduğu devletin resmi mezhebini, medrese Şiiliği olarak ilan ettiği bazı araştırmacılar tarafından öne sürülse de söz konusu dönemde şii din adamlarının olmayışı bu görüşün dayanaksız olduğunu ortaya koymaktadır. Belki de bu Türk halk İslam anlayışında Şii unsurların olmasından dolayı kabaca Şiilik şemsiyesi altında tasnifinden kaynaklanmaktadır. Bununla da Şah İsmail ülkenin hem dinî, hem de dünyevî yönetiminin başında yer aldı.[947] Şah İsmail ayrıca halka "Vahhac[948] yahut Kızılbaş tacını" kullanmaya emretti. O tarihten sonra İran'da bütün erkekler Kızılbaş başlığını kullandılar ve ülke Kızılbaş ülkesi adı ile de anılmaya başladı. Bunun sonucunda Sünni kesim ve muhaliflerden –özellikle ulema ve düşünürlerden– çok sayıda kişi vatanlarını terk etmek zorunda kaldılar.[949]

Şah İsmail h. 907 / 1501–2 kışını Tebriz'de geçirerek yeni kurduğu devletin temellerini atmaya ve sağlamlaştırmaya çalıştı. O bu doğrultuda Hüseyin Bey Lala Şamlu'yu kendi vekili[950] ve emirü'l-ümera mansıbına atadı.[951] Ayrıca Dede Bey

---

[944] *Alem-ara-yı Şah İsmail*, s. 59; *Habibü's-siyer*, s. 468.
[945] *Alem-ara-yı Safevî*, s. 64; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 147.
[946] *Alem-ara-yı Safevî*, s. 64; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 147; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 31-32.
[947] Ceferli, *Sefeviler Dövleti*, s. 13.
[948] *Lubbu't-tevarih*, s. 242.
[949] *Habibü's-siyer*, s. 468.
[950] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 126; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 151; *Habibü's-siyer*, s. 468.
[951] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 39.

Dulkadir'i korçı-başı, Abdi Bey Şamlu'yu Tevaçı-başı ve Saru Ali Bey Tekelü'yü ise Safevî devletinin mühürdarı yaptı. O, vekil mansıbından aşağı olan vezirlik mansıbına da Ak-koyunlu vezirliğini de yapmış olan Emir Zekeriya Köçici'yi, Sadr makamına ise Kadı Şemse'd-din Lahicani'yi atadı.[952] Ancak bir diğer görüşe göre 908 / 1502–3 yılında vezirlik mansıbını Mahmud Han Deylemi ile Emir Zekeriya arasında paylaşmıştır. Mahmud Han Deylemi de tıpkı Emir Zekeriya gibi yıllarca Safevîlerden önceki Türkmanların vezirliğini yapanlardan idi.[953] Bu ise Şah İsmail'in Ak-koyunlu devlet yapısını da belirli bir ölçüde sürdürdüğünü göstermektedir. Böylece h. 1148 / 1735–36 yılına dek devam eden Türk-Safevî hâkimiyetini kurulmuş oldu. Bununla birlikte Ortadoğu ve özellikle İran'da Abbasi halifesi Mu'tasım döneminden başlayarak süregelen Türk askeri varlığı ve sülaleleri egemenliği tarihinde, Türk uygarlığı, kültürü ve siyasal egemenliği açısından karakteristik olan yeni bir Türk egemenliği dönemine girilmiş oldu.

2.10.2. İran İçindeki Fetihler

Elvend Bey'in yenildiği haberini alan Murad Bey de büyük bir ordu toplayarak Hemedan'ın Alma Bulağı'ında konuşlandı. İki taraf 24 Zilhicce 908 / 19 Haziran 1503'te Alma Bulağ'ında savaşa giriştiler[954] ve Kızılbaş tarafı Murad Bey'i yenebildiler.[955] Murad Bey Şiraz'a kaçtı[956] ve mal varlığı Kızılbaşlarca yağmalandı. Şah İsmail ise Hemedan'dan İsfahan'a gelerek orada birçok kişiyi öldürttü.[957] O İsfahan hükümeti için Durmış Han Şamlu'yu atadı. O da eskiden mimar olan Mirza-şah Hüseyin İsfahani'yi kendi vezirliğine seçerek şehri de onun ellerine bırakıp, şahın ordusuna katıldı. Şah İsmail, 2 Rebiyülahir 909 / 24 Eylül 1503'te galibiyet ile Şiraz'a girdi.[958] Şah İsmail Şiraz'da iken Lar ve Basra valileri yanına gelerek ona

---

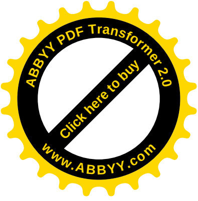
[952] *Habibü's-siyer*, s. s. 468.
[953] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 80.
[954] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 267; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 41-42; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 77; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 28; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 120.
[955] J. E. Woods, *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, (Bundan sonra: Woods, *Akkoyunlular*), çev. S. Özbudun, İstanbul, 1993, s. 264; Erşahin, *Akkoyunlular*, s. 129; Faruk Sümer, Akkoyunlular, *İAD*, c. II, (Bundan sonra: Sümer, Akkoyunlular, *İAD*), s. 30–31.
[956] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 83; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 182; Şeref Han, *Şerefname*, s. 138.
[957] İspnakçı, v. 61.
[958] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 80; *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 370; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 268; *Ez Şeyh*

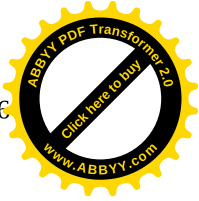
itaatlerini bildirdiler. Şah da onlara hilat vererek onları kendi vilayetlerinin hükümetine atadı. Kirman fethi için gönderilen Kızılbaşlar ise zafer ile Şiraz'a geri döndü. Yezd valisi Ahmed Bey de şehri Şah İsmail'e teslim etti. Şah Yezd'in hükumetini ise Hüseyin Bey, Lala'ya verdi. Hüseyin Bey ise sürekli şahın ordusunda harekette olduğu için kendi hizmetkârlarından, Şu'eyb Aga'yı oranın hükümetine getirtti. Şah İsmail, Şiraz hükümetini de İlyas Bey Dulkadir'e vererek oradan Kazerun'a gitti. Orada halktan birçok kişiyi, özellikle Kazerunlu hatipleri –ki çok zenginlerdi.- öldürttü.[959] Şah İsmail, Fars'ı ele geçirdikten sonra Kaşan'a gitti. Halk tarafından çok iyi karşılandı. Kaşan halkı genelde Şii idi ve Şah İsmail'i karşılamak için çarşıyı da süslemişlerdi. İlk kez böyle sıcak karşılanan Şah İsmail ise, Kaşan'ın Fin bahçesinde çok tantanalı bir kutlama töreni yapılması için emir verdi.[960] O, Kaşan'da, hükümeti ortaklaşa yöneten Mevlana Mes'ud Beydili ile Kadı Muhammed Kaşi'yi Kadı Şemse'd-din Lahicani ile birlikte h. 909 / 1503–4'da ülkenin *baş sadrı* yaptı.[961]

Şah İsmail, Kaşan'dan da Kum'a gitti. Kum halkı da çoğunlukla Şii idi ve yüz yıllarca takiye yapmaktaydılar.[962] Onlar da Kaşanlılar gibi Şah İsmail'i sevinç ve tantana ile karşıladılar. Şah İsmail, Har, Simnan ve Firuzkuh'ta Hüseyin Kiya Çilavi'nin isyan çıkararak İlyas Bey adındaki komutanını öldürdüğünün haberini alınca, Ramazan 909 / Şubat–Mart 1504'te Gül-handan kalesine doğru hareket ederek orayı kuşattı. Kızılbaşların aralıksız saldırıları sonucunda kale, Fitir bayramı günü fethedildi.[963] Şah İsmail oradan da Firuz-kuh kalesine doğru hareket etti. Şah İsmail Firuz-kuh kalesini Şevval 909 / Nisan 1504'te kuşattı. Kale surlarının birinin Kızılbaşların eline geçmesi ile kale kutualı aman diledi ve Emir Necm Zerger Reşti'nin şefaati ile o ve kaledekiler öldürülmekten kurtuldular. Şah İsmail sonra Hüseyin Kiya Çilavi'nin sığındığı Osta kalesine saldırıp orayı kuşattı. Kaledekiler ise

---

Safi ta Şah Safi, s. 37.
[959] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 80; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 268.
[960] *Habibü's-siyer*, s. 473-474.
[961] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 268.
[962] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 80.
[963] *Habibü's-siyer*, s. 476; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 198; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 30.

27 Zilkade 909 / 12 Mayıs 1504'te teslim oldular.[964]

Ebergu hâkimi Reis Muhammed Kere'nin Yezd'e saldırarak Safevîlere tabi Ahmed Bey'i öldürüp bölgeyi tekrar ele geçirmesi yüzünden Şah İsmail de h. 910 / 1504–5'te Muhammed Kere'yi bastırmak için Yezd'e doğru hareket etti. Muhammed Kere bir süre direndikten sonra Yezd'deki Narin Kale'ye sığındı. Şah İsmail, kaleyi kuşatarak orayı da fethetti.[965] 910 / 1504–5'de Horasan ve Maveraünnehir hükümdarı Şah İsmail'i kutlamak için, Emir Kemale'd-din Hüseyin Sadr'ı, yazdığı mektup ile oraya gönderdi. Mektupta Şah İsmail, "doğu ve batının hakanını"[966] övücü lakaplarla anmadığını ve yakışır hediyeler göndermediğini bahane ederek[967] Çarşamba günü 2 Şaban 910 / 8 Ocak 1505 yılında Kevir sahrası yolu ile Sultan Hüseyin Mirza hâkimiyetine bağlı Tebes'e saldırdı.[968] Tebes valisi sipahileri ile birlikte kaleye sığındı.[969] Şah İsmail, Tebes'te bir hafta[970] veya birkaç gün[971] kalarak orada av ve eğlencelerde bulundu.[972] Ancak Herat'a saldırıp Sultan Hüseyin Baykara ile savaşa gitmeden h. 910 / 1504–5'te Yezd'e geri döndü.[973] Onun Sultan Hüseyin Baykara'ya karşı böyle bir tutum sergilemesinin nedeni bilinmemektedir. Belki de Şah İsmail, Şii eğilimleri olan[974] Sultan Hüseyin Baykara'yı kendine rakip gördüğünden onu ortadan kaldırmak istemiştir.

Şah İsmail, Yezd'e geri döndükten sonra İsfahan'a doğru yola çıktı. O sıralarda İsfahan'da kıtlık ve açlık baş göstermişti.[975] Şah İsmail İsfahan'da iken, Osmanlı sultanı II. Bayezid'in elçisi hediyeler ile onun fetihlerini kutlamak için oraya geldi.[976] O, Tebes katliamından sonra Hemedan'dan Taht-ı Süleyman'a değin gününü

---

[964] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 30; *Habibü's-siyer*, s. 478; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 209.
[965] *Ahsenü't-tevarih*, s. 112.
[966] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 86; *Ahsenü't-tevarih*, s. 113.
[967] *Habibü's-siyer*, s. 480.
[968] *Ahsenü't-tevarih*, s. 114; *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 371.
[969] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 31; *Habibü's-siyer*, s. 480.
[970] *Lubbu't-tevarih*, s. 246.
[971] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 220.
[972] a.g.e, s. 220.
[973] *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 371.
[974] Browne, *Tarih*, Yasemi, s. 67.
[975] *Ahsenü't-tevarih*, s. 114.
[976] *Habibü's-siyer*, s. 481-482.

eğlenceler ile geçirdi.[977] Şah İsmail, h. 911 / 1505–6'da ünlü korşı-başı Abdal Ali Bey'e Tabarsaran savaşında babası Haydar'a karşı tüm savaşanların bulunup öldürülmesi emrini verdi. Korçı-başı da aşırı çaba harcayarak Türkman, Tabarsaran ve Şirvan ahalisinden birçoğunu öldürdü.[978]

h. 911 / 1505–6'da Reşt ve Fumen (Biyepes) hâkimi Emir Husame'd-din belirlenmiş haracını ödemede kusurlu davrandığı için Şah İsmail, Kızılbaşlardan bir grubu ona doğru göndererek kendisi de harekete geçti. Tehlikeyi kavrayan Husame'd-din, pahalı hediyeler göndererek Emir Necm Reşti'yi de aracı yaparak Reştlileri affettirmeyi başardı.[979] Şah İsmail ise Reşt'ten Tarum'a gitti. O tekrar Biyepes hükümetini Emire Husame'd-din'e verdi. Emire Husame'd-din'den sonra oğlu Emire Debbac Biyepes'in hâkimi oldu.

h. 912 / 1506–7'de Şah İsmail, Mekri bölgesinin hâkimi Seyfe'd-din Mikri'nin oğlu Sarem'i bastırıp bölgesini ele geçirmeleri için bir birliği ona karşı gönderdi. Sarem ilk önce dağlara sığındı. Kızılbaşlar ise Mekri bölgesini yağmalayıp, Kürtlerin birçoğunu da öldürdüler.[980] Bunun üzerine Sarem dağdan inerek Kızılbaşlar ile savaşa girişti ve Kızılbaşlar geri çekilerek Şah İsmail'in ordusuna katıldılar.[981] O savaşta Abdi Bey Şamlu ve Saru Ali mühürdar da öldürüldüler.[982]

2.10.3. Dulkadiroğullarıyla Olan Çatışmaları

Yukarıda anlatıldığı gibi Murad Bey Kara-koyunlu Hemedan'da Şah İsmail'e yenilince Bağdat'a gitti. O, Barik Bey tarafından iyi karşılansa da orada kalmadı ve Haleb'e gitti. Mısır Memluk şahı Kansu Guri'ye sığındı. Ancak Murad Bey burada da kalmayarak Alau'd-devle Dulkadır'in yanına gitti. Alau'd-devle, Murad Bey

---

977 *Lubbu't-tevarih*, s. 246.
978 *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 31; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 238; *Lubbu't-tevarih*, s. 247; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 88.
979 *Habibü's-siyer*, s. 484-568; *Lubbu't-tevarih*, s. 248; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 87; Rumlu, Hasan, s. 87.
980 *Ahsenü't-tevarih*, s. 121.
981 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 270; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 80.
982 *Ahsenü't-tevarih*, s. 121; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 270; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 80.

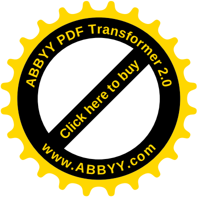
gelince onu iyi karşıladı ve kendi kızını da ona verdi. Bunu öğrenen Şah İsmail, söz konusu ittifakı kendi açısından sakıncalı bularak her hangi saldırı olasılığını önceden engellemek maksadı ile Alau'd-devle'ye saldırı kararını aldı. Bu doğrultuda o ilk önce elçisini Alu'd-devle'ye gönderip onu boyun eğmeye çağırdı. Ancak Alu'd-devle buna aldırış etmeden onun elçisini hapsettirdi.[983] Şah İsmail de yazın h. 913 / 1507–8'de Elbistan'a doğru hareket etti. O Alau'd-devle'ye ansızın saldırma amacıyla ilk önce onun bölgesine değil de, Osmanlı arazisi olan Kayseri'ye gitti.[984] Şah İsmail, Kayseri'den Alau'd-devle'nin topraklarından olan Elbistan'a girdi. Alau'd-devle'nin cesur oğlu Saru Kaplan, Hüseyin Bey Lala ve Abdal Ali Dede Bey komutasında olan Kızılbaşların öncü birliklerine saldırarak onları bozguna uğrattı. Ancak Alau'd-devle'nin kendisi ise kaçtı.[985] Kızılbaşlar da bölgeyi yıkıp yağmaladıktan sonra Diyarbakır'a gitiler. Diyarbakır valisi Emir Bey Musullu ise kendi ailesi ve boyunu toplayarak değerli hediyelerle Şah İsmail'in huzuruna çıktı. Şah da ona mühürdarlık mansıbını verdi.[986] O, sonra Harput kalesine saldırarak bir hafta süre ile orayı ele geçirdi. Sonra ise Ahlat ve Bidlis'e doğru gitti. Bidlis hâkimi Emir Şerefe'd-din itaatini bildirince şah da ona hilatlar vererek ona tekrar Bidlis'in idaresini verdi.[987]

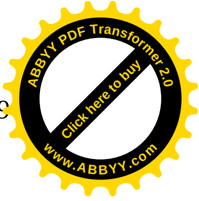
2.10.4. Bağdat ve Huzistan'ı Ele Geçirmesi

Şah İsmail, Han Muhammed Ustaclu'yu da Diyarbakır'ın hâkimi yaptıktan sonra ise Bidlis, Ahlat ve Erciş'te dolaşıp, avlanarak Hoy'a geri döndü. İsmail, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'yu fethettikten sonra Mezopotamya'ya yöneldi. Bağdat, Ak-koyunlu devletinden arta kalan son vilayet idi. Bağdat'ın hâkimi Murad Bey tarafından görevlendirilen Barik Bey Purnak idi.[988] Şah İsmail, 25 Cemaziyülahir 914 / 20 Ekim 1508'de savaşsız Bağdat'a girdi.[989] Şah İsmail, Bağdat hükümetini Hadım Bey Halife'ye vererek onu Halifetü'l-hulafa yaptı. Bu

---

[983] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 247-248.
[984] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 249; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 89; *Habibü's-siyer*, s. 478.
[985] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 250; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 32; *Habibü's-siyer*, s. 486-488.
[986] *Lubbu't-tevarih*, s. 248; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 258.
[987] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 299.
[988] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 280; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 34.
[989] *Habibü's-siyer*, s. 494.

müessesenin başında duran şahıs, Safevî şeyhlerinin Anadolu ve diğer bölgelerdeki temsilcilerinin reisi mevkiinde idi.[990] Halîfetü'l-hulefâ, tarikat içinde "Mürşid-i Kâmil"den (yani Şah İsmail'den) sonra ikinci şahıs sayılmaktaydı. Onların verdikleri emir ve fermanlar şah adına geçmekte ve bu emirlere kayıtsız şartsız uyulmaktaydı.[991]

Bağdat'ın alınmasından sonra bir bakıma Huzistan'ın ele geçirilmesinin de ön çalışmaları yapılmış oldu. Safevîler döneminde Huzistan, batı ve doğu kısımları olmak üzere iki önemli bölgeye ayrılmaktaydı. Batı kısmı Muşa'şailer, doğu kısmı ise Ra'naşi[992] hanedanı elinde idi. İsmail kendine rakip olarak gördüğü Muşa'şa Araplarını yenerek Huveyze hâkimiyetine son verdi.[993] Şah İsmail Huzistan'dan Şirza'a geri döndükten sonra Huzistan'a dönüp tekrar Muşa'şailerin hükümet merkezi olan Hüveyze'yi ele geçirdi. O Şah İsmail'den çekindiği için ona hediyeler göndererek batı Huzistan'ı kendisine vermesini istedi. Şah İsmail de onun bu isteğini olumlu yanıtladı.[994] Böylece Seyyid Fettah'ın başkanlık yaptığı bu yeni Muşa'şa hâkimiyeti, artık Safevîlere bağımlı bir yönetimdi. Şah İsmail ise, Hüveyze'yi fethettikten sonra Dezful ve Şüşter'e gitti. Her iki şehrin hâkimi savaşmadan teslim olup ona hediyeler sundular.[995]

Şah, Dezful ve Şüşter hâkimlerini boyun eğdirdikten sonra Emir Necm Reşt komutasında bir askeri gücü Loristan hâkimi Melik Rüstem'i bastırmaları için gönderdi. Melik Rüstem bir kaleye sığındı. Ancak bu sırada bilinmeyen bir neden ile Şah İsmail'in hükmü ile Emri Necm şahın ordusuna geri döndü. Daha sonra Melik Rüstem de aman dileyerek teslim oldu ve Şüşter de Şah İsmail'in huzuruna çıktı. O tatlı ve hoş sohbet biri olduğundan Şah İsmail'in ilgisini çekti. Şah, ona hilat vererek

---

[990] Ceferli, *Sefeviler Dövleti*, s. 92.
[991] Ekinci, "*Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu*", s. 102-105.
[992] Ahmed Kesrevi, *Tarih-i Pansed Sale-yi Huzistan*, (Bundan sonra: *Tarih-i Pansed Sale-yi Huzistan*), İntişarat-ı Hacu, Zimistan 1362, s. 50.
[993] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 34.
[994] *Ahsenü't-tevarih*, s. 138.
[995] a.g.e, s. 138.

tekrar Loristan hükümetine atadı.[996] Şah İsmail, Huzistan'ı tamamen fethettikten sonra Şiraz'a giderek h. 914 / 1508–9 yılı kışını orada geçirdi. Lar ve Hürmüz valilerinin elçileri hediyelerle onun yanına geldiler. Onlar kendi vilayetlerinde Şah İsmail adına hutbe okutarak sikkeler darbettiler.[997]

2.10.5. Şirvan'a İkinci Sefer

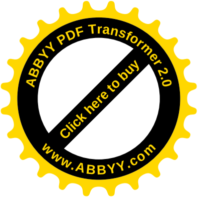
Şah h. 915 / 1509 ilkbaharında Hemedan yolu ile Tebriz'e geldi. Aynı yılın kışında ikinci kez olarak Şirvan'a ordu çekti. Onun buyruğu ile Derbned'in Tabarsaran'ında gömülü olan babası Şeyh Haydar'ın kemiklerini, 22 yıl sonra Erdebil'e getirterek aile mezarlığında defnettirdi.[998] Şah İsmail, Şirvan hükümetini Hüseyin Bey Lala'ya vermişti. O, aynı yılda (h. 915 / 1509–10) büyük bir olasılıkla Emir Necm'in yol göstericiliği ile Hüseyin Bey Lala'yı ordu emirü'l-ümeralığından alarak[999] yerine şahın sofracısı olan Muhammed Bey Ustaclu'yu getirdi. Şah İsmail aynı zamanda Lahican sufilerinden ve Kazvin, Rey ve Savuc Bulağ'ın hâkimi olan Dede Bey gibi önemli bir Kızılbaş önderini de azlederek yerine, han lakabını da taktığı Zeynel Bey Şamlu'yu getirdi.[1000] Böylece iki önemli Kızılbaş önderinin azledilmesi ile onların Kızılbaşlar üzerindeki etkinlikleri zayıflamış oldu.

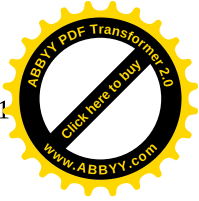
2.10.6. Emir Necm'in Ölümü

h. 915 / 1509–10 yılında Şah İsmail, Tebriz'den Hoy'a gittiği sırada yolda Emir Necm Reşti ansızın hastalanarak, Tebriz'in 8 fersahlığında bulunan Hamene köyünde hayata gözlerini yumdu.[1001] Emir Necm Reşti'yi çok seven Şah İsmail[1002] ise, onun cesedini Necef Eşref'e götürerek tantanalı bir biçimde defnettirdi.[1003] Emir Necm'in büyük oğlu olmadığından[1004] ölümünden sonra Şah İsmail, Emir Yar Ahmed Huzani'yi vezirlik mansıbına getirdi ve dilinin alıştığı Emir Necm'i

---

[996] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 35.
[997] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 35; *Habibü's-siyer*, s. 499.
[998] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 304.
[999] *Huld-i Berin*, s. 177.
[1000] a.g.e, s. 177.
[1001] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 272; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 100.
[1002] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 305.
[1003] *Alem-ara-yı Safevî*, s. 305.
[1004] a.g.e, s. 305.

unutmamamak için ona “Necm-i Sani (II. Necm)” lakabını taktı.[1005] Şah İsmail, onu da tıpkı Emir Necm gibi güçlü bir devlet yetkilisi haline getirdi.

2.10.7. Şibek Han’ın İlk Saldırısı

h. 914 / 1508–9’da Şibek Han da Gürgan’dan Bediü’z-zaman Mirza’yı çıkarmak için oraya saldırdı. Saldırıya dayanamayan Bediü’z-zaman, Şah İsmail’e sığındı.[1006] Şibek Han da Gürgan’ı işgal ettikten sonra Damğan’a ordu çekti. Damğan’da hüküm süren Muhammed Zaman Mirza ve Firidun Hüseyin Mirza teslim oldular ve Damğan da Şibek Han’ın eline geçti. Böylece Şibek Han, h. 914 / 1508–9’te Maveraünnehir, Horasan, Herat, Gürgan, Damğan ve Afganistan’ın önemli bir kısmını ele geçirerek Safevî devleti ile komşu oldu. Bayhkara’nın oğlu Bedi’ü’z-zaman da Safevîlere sığınmakla Şah İsmail’in doğu seferinin başlatmasına neden oldu. h. 915 / 1509–10’da Şibek Han İran’ı ele geçirmek için Kirman’a bir askeri birlik daha gönderdi. Özbek askerleri o vilayeti yağmalayıp Kirman kelanteri olan Hace Şeyh Muhammed’i öldürdükten sonra Horasan’a geri döndüler. Şibek Han h. 915 / 1509–10’da Şah İsmail’e bir mektup yazarak yalnız Irak değil Mekke ve Medine’yi de alacağını ona bildirdi. Şah İsmail ise onun mektubuna karşılık vererek bunu yapamayacağını söyledi.[1007]

2.10.8. Merv Savaşı

Şah İsmail, Şibek Han’a gönderdiği ilk elçiden sonuç alamayınca h. 916 / 1510–11 ilkbaharında Şeyh-zade Lahici adı ile de ünlü olan Şey Muhiye’d-din Ahmed’i bir mektup ile Şibek Han’ın yanına gönderdi.[1008] Şah İsmail’in elçisi, Şibek Han’ı, Horasan’ı terk edip Maveraünnehir ile yetinmesi konusunda ikna edemedi.[1009] Şibek Han, buna karşılık aşağılayıcı bir mektup yazarak Şah İsmail’e,“Daruğe İsmail” olarak hitap etti. Bu mektubu elçisi Emir Kemale’d-din Hüseyin Ebiverdi ile

---

[1005] *Alem-ara-yı Safevî*, s. 305; *Habibü’s-siyer*, s. 501; *Lubbu’t-tevarih*, s. 408; *Hulasetü’t-tevarih*, c. I, s. 101; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 422.

[1006] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 236; *Ravzetü’s-sefa*, s. 352; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 131.

[1007] *Hulasetü’t-tevarih*, c. I, s. 102-108; Nevai, *Şah İsmail*, s. 48-52.

[1008] *Hulasetü’t-tevarih*, c. I, s. 102-108; Nevai, *Şah İsmail*, s. 43-52.

[1009] *Hulasetü’t-tevarih*, c. I, s. 101.

Şah İsmail'e gönderdi.[1010] Şah İsmail ise karşılığında Nevruz'dan sonra Sekizinci Şii imamı Rıza'nın türbesini ziyarete geleceğini ona bildirerek görüş yerini de kararlaştırmış oldu.[1011] Şah İsmail 916 / 1510–11'de Sultaniye'den Rey'e sonra ise Damğan'a doğru gitti. Damğan'ın hâkimi Ahmed Sultan –ki Şibek Han'ın damadı idi.- Herat'a kaçarak İsmail'in Horasan'a saldırısını Şibek Han'a haber verdi. Şah İsmail'in yaklaştığını öğrenen Ester-abad hâkimi Hace Ahmed Konkrat da Harezm'e kaçtı. Ester-abad çevresinde -ki söz konusu vilayetin reisi ve öncüsü onun dedelerine ait idi.[1012]- Seyfe'd-din Muzaffer Bitikçi hediyelerle Şah İsmail'in huzuruna çıktı. Şah da lütufkâr davranarak ona şahın kendi (hassa) mülk ve mali işlerinin yönetimini verdi.[1013] Bu tarihten sonra ise Hace Muzaffer Bitikçi, Safevî sarayı ve Şah İsmail yanında özel bir konuma sahip oldu.

Şah İsmail ise, onu kandırmak amacıyla 28 Şaban 916 / 30 Kasım 1510'da kaleyi kuşatmadan vazgeçip[1014] Merv'in 3 fersahlığında olan Mahmud-abad'a hareket etti. Şah İsmail, Şibek Han'a mektup yazarak "sen bize Irak ve Azerbaycan'da görüşeceğimize söz vermiştin. Ancak bu sözüne vefasız çıktın. Biz ise Horasan'a geleceğimize söz vermiştik ve bunu yerine de getirdik. Ancak sen burada da bizimle karşılaşmaya gelmedin. Şimdilik Azerbaycan'da bazı olaylar baş gösterdiğinden biz geri dönmeliyiz." diye seslendi.[1015] Bunun üzerine Şibek de 29 Şaban 916 / 1 Aralık 1510'da ordusu ile kaleden çıktı.[1016] Şibek Han Mahmud-abad köprüsünden geçtikten sonra esas Kızılbaş ordusu ile karşılaşarak tuzağa düşürüldüğünü anladı. İki ordu Merv'in Mahmud-abad'ında[1017] savaşa giriştiler. Şibek Han ise, kaçarak yanındaki 500 kişi ile birlikte önü dört duvar ile kapalı bir çıkmaza sığındı. h. 916 / 1510 kışının başlarında Şibek ve Özbeklerin birçoğu burada sıkışıp öldüler. Her hangi bir yara almadan[1018] ezilmek sureti ile ölen Şibek Han'ın

---

[1010] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 355-357; Nevai, *Şah İsmail*, s. 79-84.
[1011] Nevai, *Şah İsmail*, s. 71–73; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 64–66.
[1012] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 68.
[1013] *Habibü's-siyer*, s. 507.
[1014] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 110; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 368; *Habibü's-siyer*, s. 510; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 68.
[1015] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 37; *Habibü's-siyer*, s. 511; Nevai, *Şah İsmail*, s. 87-88.
[1016] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 146.
[1017] *Habibü's-siyer*, s. 115; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 37; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 111.
[1018] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 71.

başı kesilerek Şah İsmail'e götürüldü.[1019] Şibek Han'a çalınan galebe ile Horasan'ın kuzeydoğusundaki Amu Derya –Ceyhun- nehri, Türk Safevî devleti ile Türk-Şibani devleti arasındaki sınır bölgesi oldu. Şah İsmail ayrıca Merv'de bulunan Babür'ün kızkardeşi Han-zade Beygim'i de saygın bir biçimde Zahire'd-din Babür'ün sarayına göndermekle[1020] iki Türk devleti arasındaki dostluk ilişkileri ve Türk-Şibanilere karşı olan ittifaklarının da temellerini atmış oldu. I. Şah İsmail, h. 916 / 1510–11 yılında Şibek Han Özbek'e Merv'de yenip Herat'ı ele geçirdikten sonra Sistan hâkimi Melik Mahmud –ki kökeni Acem (Sasani) şahlarına dayanmaktaydı.[1021]– Şah İsmail'in huzuruna çıkarak itaatini bildirdi. Şah İsmail de onu sıcak karşılayarak Sistan hükümetini ona verdi. Melik Mahmud da ömrünün sonuna değin Şah İsmail'e bağlı kalarak onunla ilişkilerini sağlam tuttu.[1022]

Şah İsmail, Merv fethinden sonra "Irak, Fars, Azerbaycan, Kirman, Bağdat, Huzistan, Diyarbakır, Şirvan, Hindistan, Taberistan, Şam ve Rum (Osmanlı) vali ve hükümdarlarına[1023] fetihnameler gönderdi. O, Hamza Halife aracılığı ile Mısır Memluk'ü Kansu Guri'ye, bir fetihname göndererek, Cuma günü 6 Şaban 916 / 8 Kasım 1510'da Şibek Şibani ile savaşıp onu öldürdüğünü Guri'ye bildirdi.[1024] Şah İsmail, Merv'in hükümetini Dede Bey'e vererek kendisi Horasan'ın başkenti Herat'a doğru gitti. Böylece baskılar ve kıyımlar karşısında halk zorunlu olarak her yeri süsleyerek hediyeler ile şahı karşılamaya çıktılar.[1025] Böylece Timurluların eski başkenti Herat da İsmail'in eline geçti ve o emirlerinden biri Hüseyin Bey Lala'yı oranın hâkimiyetine getirdi. O, 917 ilkbaharında / 1511'de Nevruz bayramını kutlayıp Kızılbaş büyükleri, vilayet hâkimleri ve Emir Necm Sani'nin hediyelerini

---

[1019] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 380; *Habibü's-siyer*, s. 513; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 38; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 112; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 71; *Tekmiletü'l-exbar*, s. 43.
[1020] *Tarih-i Firişte*, c. I, s. 373; Riyazu'l-İslam, s. 26; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 63; Bayramlı, "*I İsmayıl*", s. 373; Uysal, *Şah İsmail*, s. 40.
[1021] Hüseyin b. Şah Sistani Melik Şah, *İhyau'l-muluk, Şamil-i Tarih-i Sistan ez Edvar-ı Bastani ta Mahmud 1028-i Hicri Kameri,* (Bundan sonra: *İhyau'l-muluk*), Bi İhtimam: Menuçehr Sutude, Bungah-ı Tercüme ve Neşr-i Kitab, Tahran, 1344, s. 115-116.
[1022] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 381.
[1023] *Lubbu't-tevarih*, s. 252; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 387; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 39.
[1024] Nevai, *Şah İsmail*, s. 93-96.
[1025] *Habibü's-siyer*, s. 73.

kabul ettikten sonra Buhara ve Semerkand'ı ele geçirmek için Herat'ı terk etti.[1026] Şah İsmail, Meymene ve Faryab'a geldiğinde Ubeyd Han ve Timur Sultan'ın elçileri mektup ve hediyeler ile onun huzuruna gelerek itaatlarini bildirdiler. İsmail sonra ise Belh, Endhud, Şıbırgan, Faryab ve Garcistan hükümetini Bayram Bey Karamani'ye vererek oradan Kum'a doğru hareket etti.[1027] Şah İsmail büyük bir olasıllık ile Osmanlı'daki Şah-kulu isyanını göz önünde bulundurarak Amu Derya'yi geçmeyi yeğlemedi.

2.10.9. Kızılbaşların Babür'e Yardımı

h. 918 / 1512 ilkbaharında Özbek emirlerinden olan Ubeyd Han, Timur Sultan ve Cani Bey Sultan, Babür'e saldırdılar. Babür yenilerek Buhara ve Samerkand'i kaybetti ve Hisar Şadiman'a geri döndü. Ubeyd ve diğer Özbek hanları Hisar Şadiman'ı kuşattılar. Babür ise, Belh valisi Bayram Bey Karamani'ye bir elçi göndererek ondan yardım istedi. O da Emir Muhammed Şiraz'yi bir grup sipahi ile birlikte ona gönderdi. Ubeyd Han ve diğerleri ise Kızılbaşların yaklaştığını öğrenince kuşatmayı kırarak kendi bölgelerine geri döndüler.[1028] Şah İsmail, Özbeklerin çıkardığı kargaşa ve Maveraünnehir'deki sorunlar yüzünden başlarına Emir Necm Sani'yi yerleştirerek kalabalık bir ordu toplayıp Horasan'a doğru gönderdi.[1029]

2.10.10. Gicduvan Yenilgisi

Kimi tarihçilerin verdiği bilgilere göre sayıları 80.000'i bulan Kızılbaş askerleri Rebiyülevvel 918 / Mayıs–Haziran 1512'de Amuye suyundan geçtiler.[1030] Emir Necm Sani ilk önce Hezar kalesini kuşattı ve ele geçirdi. Emir Necm, Hezar kalesini fethettikten sonra Karşi kalesine gitti. Kızılbaşlar ağır savaşlardan sonra Karşi kalesini ele geçirdiler ve Emir Necm Sani katliama emir verdi.[1031] Emir Necm, Karşi'yi fethettikten sonra Buhara ve Samerkand'ı ele geçirmek için Buhara'ya

---

[1026] *Lubbu't-tevarih*, s. 383.
[1027] *Ahsenü't-tevarih*, s. 163-164.
[1028] a.g.e, s. 169-170.
[1029] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 40; *Habibü's-siyer*, s. 522-523.
[1030] Zeyne'd-din Mahmudi Vasifi, *Bedayiü'l-vakayi*, c. I, (Bundan sonra: *Bedayiü'l-vakayi*), tsh. Aleksandr N. Boldyref, Enstitü-yi Milel-i Asiya, Moskova, 1961, s. 112-113.
[1031] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 430; *Alem-ara-yı Safevî*, s. 371-372.

doğru hareket etti.[1032] Emir Necm ise Gicduvan kalesini kuşattı. Yerleşik İsfahanlı bir aileden gelen Emir Necm San'nin göçebe Kızılbaşların başında durması onları rahatsız ettiğinden kaleye yapılan saldırılarda onlar tarafından gereken ciddiyet sağlanmıyordu. Kızılbaşların yenilgisi ile Özbeklerin eline çok miktarda ganimet geçerek hepsi adeta zengin oldular.[1033] Kızılbaşlar ile Özbekler 3 Ramazan 918 /12 Kasım 1512'de karşı karşıya geldiler.[1034] Emir Necm ile sorunları olan Kızılbaş emirleri savaşmadan kaçmaya başladılar.[1035] Emir Necm Sani ise yakalanarak Ubeyd'in emri ile öldürüldü. Gicduvan yenilgisi Şah İsmail'in Lahican'dan çıktığı zamandan beri ilk mağlubiyetleri idi.

2.10.11. Özbeklerin h. 918 / 1512-13'teki Saldırıları

Özbekler h. 918 / 1512–13'te Horasan'a saldırdılar. Hüseyin Bey Lala, Özbek hanlarının Herat'ı alma isteklerinden haberdar olunca Özbekler oraya doğru hareket etmeden adamları ile birlikte şehri terk ederek Sistan ve Tebes sahrası yolu ile şahın ordusuna doğru gittiler. Timur Sultan ise Kızılbaşların kaçtığı haberini alınca ani bir saldırı ile Herat'ı ele geçirdi. Ubeyd Han da Meşhed'i işgal etti. Timur Sultan Herat'ta, Ubeyd Han da Meşhed de kendi adlarına hutbe okutup sikke darbettirdiler.[1036] Kızılbaşların 3 Ramazan 918 / 12 Kasım 1512'deki ağır yenilgi haberi Şah İsmail'in h. 918 / 1512 kışını geçirdiği İsfahan'dan Save'ye geldi. O da bir ordu toplayarak h. 919 / 1513 yılı ilkbaharında Horasan'a doğru hareket etti. Firuz-kuh'ta durduklarında, Maveraünnehir'e hareket etmeden, daha önceden Emir Necm Sani tarafından kendi yerine tayin edilen vezir Emir Nizame'd-din Abdu'l-baki'yi (ö. h. 920 / 1514–15)[1037] vekil, Emir Necm Sani zamanında sadrlıktan çekilen Seyid Şerife'd-din Ali'yi tekrar aynı mansıba getirtti ve Meşhed'e doğru hareket etti. Meşhed'de ikamet eden Ubeyd Han, haberi alınca şehri terk ederek Buhara'ya gitti. Timur sultan da Herat'a gitmekten vaz geçerek Samerkand'e doğru gitti. Şah İsmail ise savaşa gerek kalmadan Meşhed ve Herat'ı yine ele geçirdi. Emir Necm Sani'nin

---

[1032] *Bedayiü'l-vakayi*, s. 112.
[1033] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 80.
[1034] *Ahsenü't-tevarih*, s. 173; *Habibü's-siyer*, s. 528.
[1035] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 433.
[1036] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 335.
[1037] *Tekmiletü'l-exbar*, s. 44-45; Uyar, *Şiî Ulemâ*, s. 115.

Gicduvan savaşındaki ölümünden sonra Şah İsmail h. 919 / 1513–14'de onun yerine Mir Abdu'l-baki'yi vekil yaptı[1038] ve onu çeşitli yetkilerle donattı.

2.10.12. Osmanlı'daki Kızılbaş İsyanları

II. Bayezid hâkimiyetinin sonlarına doğru h. 917 / 1511–12'de Şah İsmail ile savaşmak istese de iç sorunlar, evlatları ile olan savaşlar ve Şah-kulu Tekelü isyanı nedeni ile bunu gerçekleştiremedi. Şah İsmail Tekelülerin isyan nedenini öğrenmek için Çuha Sultan Tekelü'yü onlara gönderdi.[1039] Diğer olasılığa göre onun İran'a dönüş sebebinin altında casusları vasıtası ile Osmanlı'daki Şah-kulu ve Tekelü isyanından haberdar olması yatabilir. Anlaşılan Şah İsmail söz konusu isyandan yararlanmak istese de geciktiği için bunu başaramadı. Zira Şah-kulu 19 Rebiyülahir 917 / 16 Temmuz 1511'de öldüğünde, Şah İsmail Osmanlı topraklarından çok uzaktaydı.

Osmanlı Devleti, Selim tahta çıktığı sırada, İsmail'in daha önce h. 905 / 1499–1500'de Erzincan ve h. 913 / 1507–8'de Elbistan'a yaptığı harekâtları göz önünde bulundurarak, Safevîlerin yeni saldırısını adeta beklemekteydi. Nitekim böyle de oldu. İsmail ve Erzincan'a atadığı Nur Ali Halife Rumlu, Osmanlı topraklarına saldırarak Rum eyaleti isyancılarına[1040] yardım etmek istiyordu. Şah İsmail, Nur Ali Halife Rumlu'dan, Osmanlı'daki müritlerini toplayarak İran'a göç etmesini istemişti.[1041] Nur Ali Halife ise Erzincan'a doğru hareket ederken Kar Çayırı adlı yerde İran'a gitmek isteyen Selim'in kardeşi şehzade Murad, yanındaki 10.000 kişilik ordusu ile ona katıldı.[1042] Nur Ali, Murad'ı iyi karşıladı. Birlikte Tokat'a geldiler. O, Nur Ali Halife ile birlikte Tokat şehrini yakıp, İran'a geçerek Şah İsmail'e sığındı. Şah İsmail ise Durmış Han Şamlu'yu onun mihmandarlığı ile

---

[1038] *Habibü's-siyer*, s. 524; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 452.
[1039] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 374-375.
[1040] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 124.
[1041] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 475; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 440-441; *Ahsenü't-tevarih*, s. 175; *Huld-i Berin*, s. 223; *Tarih-i İran (Devre-yi Safevîyan)*, (Bundan Sonra: *Tarih-i İran*, Cambridge), Pejuheş ez Daniş-gah-ı Cambridge, trc. Doktor Yakub Ajend, İntişarat-ı Cami, Tahran, 1380, s. 40.
[1042] *Ahsenü't-tevarih*, s. 175; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 124.

görevlendirdi.[1043] Şah daha sonra ona Fars vilayetinin bir kısmının hükümetini verdi.[1044] Ancak Murad, atandığı bölgeye giderken Kaşan'da hastalandı ve İsfahan'da öldü.[1045]

2.10.13. Akkoyunluların Ortadan Kaldırılması

Şah İsmail, Diyarbakır, Musul ve Sencar'ı aldıktan sonra Bağdat'ın kuzeyindeki Cizire vilayetini ele geçirmek için askerlerinden bir grubu oraya gönderdi. Onlar da söz konusu bölgeyi yağmalayıp Kürtlerden birçoğunu öldürdüler. Emir Şeref'in kardeşi Şah Ali Bey, Kara Bey ile savaşarak onu Cizire'den çıkartarak, buranın da idaresini eline aldı. O da Kızılbaş saldırılarından korunmak amacıyla Sultan Selim'in tabiiyetine girerek Osmanlı sultanını "Diyarbakır, Azerbaycan ve Ermen (Ermenistan)'ı ele geçirip fethetmesi için teşvik ve tahrik etti.[1046]" Murad Bey Ak-koyunlu, Alau'd-devle ve oğullarının Şah İsmail ile Han Muhammed'e yenildiğini görünce Sultan Selim'e sığındı. Sultan Selim de onu destekledi. Sultan Selim kalabalık bir ordu ile İran'a doğru hareket ettiğinde Murad Bey de ordusu ile onun yanında yer aldı. O, İran topraklarına girmeden önce Han Muhammed Ustaclu'nun Diyarbakır'ı terk edip Şah İsmail'in ordusuna katıldığını öğrenince Diyarbakır'ı ele geçirmek için oraya saldırdı. Şah İsmail tarafından oranın yönetimine atanmış olan Aça Sultan Kaçar, Urfa şehrine yakın bir yerde onunla savaşa girişti. Murad Bey savaşta yenildi ve Aça Sultan da onun başını keserek, başını ve yüzüğünü[1047] Şah İsmail'e 12 Şevval 920 / 30 Kasım 1514'te Tebriz'e gönderdi.[1048] Murad Bey'in h. 920 / 1514–15'te öldürülmesi ile Ak-koyunlu sülalesi de tümden yok oldu.

2.10.14. Kemah Kalesi'nin Osmanlıların Eline Geçmesi

Sultan Selim, İran'a yaptığı saldırı sırasında, zamanını harcamamak için

---

[1043] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 486.
[1044] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 114.
[1045] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 487; *Habibü's-siyer*, s. 530-531; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 41; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 124.
[1046] *Şeref-name*, c. I, s. 169.
[1047] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 33.
[1048] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 133; *Huld-i Berin*, s. 252-253.

yanından geçtiği Sivas ve Erzincan arasındaki Kemah kalesini[1049] ele geçirmek için 5 Rebiyülevvel 921 / 19 Nisan 1515'te[1050] Amasya'dan kaleye doğru hareket etti. Ayrıca Sultan Selim kaleyi kuşatması için daha önceden Muhammed Paşa Bıyığlı-oğlu'yu göndermişti. Kalenin asıl kutualı Yusuf Bey Varsak olsa da o Çaldıran savaşına katılmak için gittiğinde kendi yerine komutanlarından biri olan Muhammed Bey Varsak'ı 300 bekçisi ile bıraktı. Sultan Selim casusları aracılığı ile onların sayılarının azlığını öğrenince Muhammed Bey Varsak'ın teslim olmasını istedi. Ancak Kızılbaşlar onun bu isteğini reddedip direnince, kuşatmaya alınan kale, toplar aracılığı ile surları yıkılarak 5 Rebiyülevvel 921 / 19 Nisan 1515'te ele geçirildi. Böylece Anadolu'nun anahtarı niteliğinde olan kale, Yavuz Sultan Selim'in eline geçtikten sonra Muhammed Bey ve 300 kale bekçisi öldürüldüler.[1051] Söz konusu kalenin o tarihe kadar her hangi biri tarafından alındığı görülmemişti.[1052] Şah İsmail ise Tebriz'e geri döndükten sonra kışın orada kaldı ve 921 / Mart 1515'te Nevruz bayramını orada kutladıktan[1053] sonra ilkbahar başlarında (Kemah kalesine saldırıldığı sıralarda) Ucan sahrasına oradan da Erdebil'e doğru gitti. Daha sonra Sehend yaylasına giderek yaz ve sonbaharını hoş geçirip eğlendi. Kış olunca yine Tebriz'e kışlağa geldi.[1054]

Sultan Selim, Kemah kalesini ele geçirdikten sonra Erzincan'ı almak istedi. O Muhammed Paşa Bıyığlu Çavuş'u (Safevî tarihçileri ona Mustafa Paşa demektedirler.[1055]) bunun için görevlendirdi. Nur Ali Halife ise askerlerinin sayısının az olmasına karşın onunla savaşarak öldü[1056] ve Erzincan'da, Cemaziyülevvel 921 / Haziran–Temmuz 1515'te Bıyığlu Muhammed'in Tunceli'ye bağlı Urcık'taki Taker yaylasında Nur Ali Halife'ye karşı kazandığı galibiyet ile Osmanlıların eline

---

1049 *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 41.
1050 Rahim-zade Safevî, *Şerh-i Cengha ve Tarih-i Zindegani-yi Şah İsmail Safevî*, (Bundan sonra: *Şerh-i Cengha-yı Şah İsmail*), htk: Yusuf Pur-safevi, Tahran, Kitab-furuşi-yi Hayyam, Şehriver 1341, s. 319; *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 412.
1051 Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 39; *Şerh-i Cengha-yı Şah İsmail*, s. 319.
1052 *Şerh-i Cengha-yı Şah İsmail*, s. 319.
1053 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 134.
1054 *Habibü's-siyer*, s. 550.
1055 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 519; *Ahsenü't-tevarih*, s. 190.
1056 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 519-520.

geçti.[1057]

2.10.15. Çaldıran Savaşı

Selim'in Kızılbaşlara yönelik çalışmaları ülke içindeki uygulamalarla sınırlı kalmadı. O 1514 yılında Safevîlere karşı yapılacak ordu sevkinin ön çalışmalarını da hazırladı. Onu bu konuda teşvik edenlerin başında kendisine sığınan ünlü Sünni din adamı Ruzbihan Hunci olmuştur. Ruzbihan, I. Selim'e yazdığı ünlü kasidesinde ondan İran'ı Osmanlı topraklarına katması isteğinde bulunmuştur.[1058] Sultan Selim, Osmanlı-Safevî sınırı olan Çay Suyu Nehri'nden 20 Cemaziyülevvel 920 / 13 Temmuz 1514'te geçerek Safevî topraklarına girdi. Osmanlı ordusu yolda harabe haline gelmiş köylerle karşılaştı. Tarihçilere göre Şah İsmail'in emri üzerine Han Muhammed Ustaclu vilayet hâkimlerinin desteği ile de İran sınırı olan Fırat Irmağı'nın doğu kıyısından Tebriz'e değin tüm şehir ve köyleri harap etmiş, tarla, kerhiz ve köprüleri dağıtmışlardı. Aynı zamanda söz konusu bölgenin insanları de başka uzak yerlere göç ettirilmişlerdi.[1059] Selim, İsmail'in savaşa katılmamasından çok çekinirdi. Kimi Yeniçeri sipahileri arasında yol uzunluğu ve yorgunluk bahanesi ile savaşa katılmama eğilimi göstermeleri[1060] ayrıca Safevîlere bağlı Diyarbakır hâkiminin de düşmanın gelişi ile kaçarak arkasındaki toprakları ateşe vermesi onu bir kat daha tedirgin etti.

Şah İsmail, 919 / 1513–14'de Herat'ı tekrar ele geçirdikten sonra o vilayetin idaresini Zeynel Han Şamlu'yu verip İsfahan'a geri döndü. O aynı yılın kışı ve Nevruz'u 24 Muharrem 920 / 21 Mart 1514 İsfahan'da geçirdi.[1061] O orada iken Sultan Selim'in İran'a saldırı haberini aldı.[1062] Şah İsmail, Sultan Selim'in üçüncü mektubunu aldığında İsfahan çevresinde av partsi ile meşguldu. Bunun üzrine o Diyarbakır valisi Han Muhammed Ustaclu'ya bir haberci göndererek ondan askerleri

---

[1057] a.g.e, s. 519-520.
[1058] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 367-369; Browne, *Persian Literature*, c. IV. s. 42-43.
[1059] İspanakçı, v. 168.
[1060] Celal-zade, *Selim-nâme*, s.146; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 189.
[1061] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 129.
[1062] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 277; *Lubbu't-tevarih*, s. 255; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 129.

ile birlikte Azerbaycan'a gelip kendisine katılmasını istedi. Bundan sonra ise şah, Hemedan yaylasına giderek[1063] buradan yanındaki askerleri ile birlikte Tebriz'e doğru hareket etti. Şah İsmail Tevaçıları ordu toplamaları için görevlendirdi.[1064] 1 Recep 920 / 22 Ağustos 1514'te ise Sultam Selim ve oldukça kalabalık olan ordusu Çaldıran ovasına girdiler. Çarşamba sabahı 2 Recep 920/ 23 Ağustos 1514'te[1065], Sultan Selim ordusunu Çaldıran'da savaş düzenini kurdu.[1066] Bu savaşta Kızılbaşlar ağır bir yenilgi aldılar.

Çaldıran savaşında yenilen ve kaçarken bataklığa düşen Şah İsmail, Sultan Ali Mirza Afşar ve Hızır Aga Ustaclu, mehterin özverili yardımları sayesinde bataklıktan kurtulup kaçmayı sürdürebilmiştir.[1067] Şah İsmail ise at sırtında Tebriz'e doğru gitti. Çaldıran ovası, Safevîlerin yenilgisine tanık olduğu için bazı kaynaklarda "Sufi Kıran" ovası olarak da anılmaktadır.[1068] Çaldıran savaşını her şeye rağmen Ortadoğudaki birbirinin uzantısı olan İran ve Anadolu Türklerinin tarihinde bir kopuş ve başlayacak olan 400 yıllık savaşların miladı olarak değerlendirebiliriz. Şah İsmail, Çaldıran'dan Tebriz'e doğru hareket ederek, yolda durmaksızın, geceleyin Tebriz'in kenarından geçerek Hemedan'a yakın Dergezin'e doğru atını koşturttu.[1069] Şah İsmail Tebriz'e girmekten çekinmekteydi. Anlaşılan Şah İsmail, Tebrizlilerin, ondan öldürdüğü yakınları ve mezheplerini zorlamalarına karşılık intikam almalarından da çekinmekteydi. Çaldıran yenilgisinin ertesi günü, haberi alan Tebriz kabadayıları, Kızılbaşların evlerini basarak onları öldürdü. Diğer bir bilgiye göre ise Şah İsmail, Tebriz'e, sonra ise Dergezin'e gitti.[1070] Söz konusu bilginin doğruluk olasılığı oldukça düşüktür. Bir başka kaynağa göre ise Şah İsmail Çaldıran'dan Aziz Kendi'ye oradan da Deregezin'e gitti.[1071]

[1063] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 41.
[1064] *Lubbu't-tevarih*, s. 255-256.
[1065] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 390; *Şerh-i Cengha-yı Şah İsmail*, s. 315; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 42; *Habibü's-siyer*, s. 545.
[1066] İspanakçı, v. 186.
[1067] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 402-405.
[1068] Solakzâde, *Târîh*, s. 369.
[1069] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 506; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 87; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 43.
[1070] *Habibü's-siyer*, s. 548.
[1071] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 132.

Çaldıran savaşı ardından Sultan Selim, çevredeki hükümranlara *fetihnameler* gönderdi.[1072] Onun fetihnameleri, Murad Bey Ak-koyunlu,[1073] Hacı Rüstem Kürd,[1074] diğer doğu emirleri,[1075] Melik Rüstem Lor,[1076] Tebriz beldesi büyükleri ile Şemse'd-din Kadı Ahmed, [1077]kendi oğlu Süleyman,[1078] Mısır sultanı, Venedik Cumhuriyeti ve Kırım hâkimi Mengli Gıray'a[1079] da gönderildi. Sultan Selim, söz konusu mektuplardan sonra Hoy'dan Recep başları 920 / Ağustos sonları 1514'te Tebriz büyüklerine, ileri gelenlerine, eşrafa ve Şemse'd-din Kadı'ya yazdığı mektuplarda,[1080] savaşı anlattıktan sonra yakın zamanda Tebriz'e geleceğini ve emirlerine uymayanların kanını akıtıp boyunlarını vurduracağını bildirdi. Onun mektubuna karşılık Tebrizliler olumlu bir cevap yazdılar. Sultan Selim de onlara bir mektup daha göndererek, iyi davranacağına söz verdi. O, Zahid Bey'i, Tebrizlileri rahatsız etmemeleri konusunda uyararak yakın zamanda onlara saray gulamlarından bir daruğe de göndereceğini bildirdi.[1081] Sultan Selim, 2 Recep 920 / 23 Ağustos 1514'te Tebriz büyükleri ile eşrafı ve Fahru's-sadat Mir Abdu'l-vahab'a hitaben yazdığı mektubunda onları Şah İsmail zulmünden kurtardığı için Tanrı'ya şükür içinde olmalarını, Ahmed Paşa'yı da Tebriz'e göndereceğini, Tebrizlilerin onu karşılamasını ve emirlerine uymasını istedi.[1082]

2.10.16. Osmanlıların Tebriz'i Terk Etmesi

Sultan Selim, Çaldıran savaşının ertesi günü 24 Ağutos'ta askerlerini dinlendirdikten sonra 25 Ağustos'ta Tebriz'e doğru hareket etti. Osmanlı ordusu ilerleyerek Tebriz'i ele geçirdi. Sultan Selim Çaldıran savaşından 18 gün geçtikten

---

[1072] Celal-zade, *Selim-nâme*, s.153.
[1073] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 383.
[1074] a.g.e, s. 393.
[1075] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 390; *Şerh-i Cengha-yı Şah İsmail*, s. 369.
[1076] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 383.
[1077] a.g.e, s. 390-391.
[1078] a.g.e, s. 386-387.
[1079] İspanakçı, v. 205-209.
[1080] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 390-391.
[1081] a.g.e, s. 391.
[1082] a.g.e, s. 391.

sonra Cuma günü Tebriz'deki Hasan Paşa Cami mescidine girdi (gitti).[1083] Sultan Selim, ordu ileri gelenleri ve sipahileri ile birlikte 16 Recep 920 / 6 Eylül 1514'te Tebriz'e girdi.[1084] Bir diğer kaynağa göre Sultan Selim 17 Recep / 7 Eylül'de[1085] Tebriz'e girmiştir.[1086] Sultan Selim, kışın Tebriz'de geçirip Azerbaycan'ı aldıktan sonra ilkbaharda İran'ın içlerine doğru hareket etmek istiyordu. Ancak o galibiyetinden yararlanamadan savaşçılarını kışın orada kalmaya ikna edemeyip 8 gün sonra 13 Eylül'deTebriz'i terk etmek zorunda kaldı.[1087] Değişik görüşlere göre ise Sultan Selim Tebriz'de 6,[1088] bazılarına göre ise 2 hafta veya çok daha az bir süre[1089] kalmıştır. Bir diğer görüşe göre Sultan Selim kışı Karabağ'da geçirmek istemekteydi. Fakat Yeniçeri isyanları nedeni ile İran'ı terk etmek zorunda kaldı.[1090]

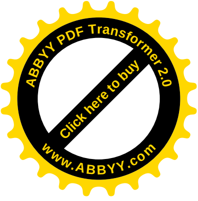
Yukarıda da değindiğimiz gibi Osmanlıların Tebriz'i terk etmesinin altında Yeniçerilerin ayaklanması yatmaktaydı. Bu bakımdan Yeniçerilerin Sultan Selim'e isyanları ile ilgili yazdıkları mektup oldukça önemli bir gerçeği yüze çıkarmaktadır. Yençeriler Bektaşi idiler ve Türk halk İslamının Orta Asya kolu Yesevilik ve Ortadoğu kır kesimi için geçerli olan Kızılbaşlık gibi anlayışlarla aynı ritüel ve temellerden beslenmekteydiler. Yeniçerilerin fark ettikleri bu benzerlikler ile ayniyet ve medrese İslamına karşı olan tepkilerini Sultan Selim'e yazdıkları mektuplarda kısaca şöyle dile getirmekteydiler. "Bizim memlekette yaklaşık 45.000, İran arazisinde ise yaklaşık 20.000 kişi Rafizi ve mülhitlik suçlaması ile kılıçtan geçirildiler. Bizim mutaassıp ülemamız [ne yazık ki] Rafizilik ve mülhitliğin anlamı konusunda bizi iyi bilgilendirmediler ve sultan hazretlerini gaflete düşürüp bu kadar suçsuz insanın ölümüne sebep olup bizi de Müslümanları öldürmeye tahrik ettiler.

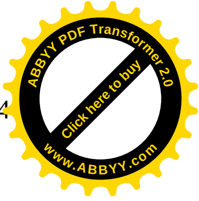
[1083] a.g.e, s. 463.
[1084] Vladimir Minorski, *Tarih-i Tebriz (Makale-yi Dayiretü'l-ma'arif-i İslami)*, (Bundan sonra: Minorski, *Tarih-i Tebriz*), trc. ve Havaşi: Abdu'l-ali Kareng, Tebriz, 1337, s. 50; Roemer, s. 225.
[1085] İspanakçı, v. 212.
[1086] Muhammed Ferid Bey, *Ahsenü't-tevarih*, (Bundan sonra: Ferid Bey), trc. Mirza Ali Mustavfi, Bi İhtimam: Sultan Muhammed Han Serdar Eşce' Bahtiyari, Tahran, 1332, s. 63; *Şerh-i Cengha-yı Şah İsmail*, s. 317.
[1087] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 507; Ferid Bey, s. 63; *Habibü's-siyer*, s. 548; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 132.
[1088] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 43.
[1089] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 87.
[1090] Alexsander Hidden, *The Otoman Dynasty*, (Bundan sonra: *The Otoman Dynasty*), Revised Edition, Nicholas W. Hidden, New York, 1912, s. 123.

Ehl-i Sünnet'te olduğu gibi beş vakitte Muhammedi ezan okunan, abdest alarak namazı cemaat olarak kılan, oruç tutan, Kur'an okuyan, hacca giden ve "La ilahe illallah, Muhammed Resulullah" keleme-yi teyyibesini dile getiren bir memleketin halkı hangi şer'i esaslara göre öldürülebilir? Eli açık namaz kılmak ve ezan ile ikame de "Eşhedü enne Eli'yyen veliyullah ve hayye ala hayru'l-amel" demek şeriata karşı ise, neden Şafiiler bazen eli açık, bazen de eli kapalı namaz kılıyorlar. "Eşhedü enne Eli'yyen veliyullah" söylemek bidat ise neden camiilere minare yapmak iyi bir bidat sayılmaktadır. Hepimiz Ali'nin Tanrı'nın velisi olduğuna itiraf ve ikrar etmekteyiz. Bizim müezzinlerimiz de sabah ezanlarında "hayye ala hayru'l-amel" denmektedirler. Sözün doğrusu şu ki biz İranlılar ile din adına savaşmayacağız. Savaşın mülk için yapıldığı buyurulsa da, harabe kalmış bu memleketin alınması bu kadar kana değmez."[1091]

Mektupta anlaşıldığı gibi Şafiiliğe gizliden açıktan bir eleştiri ve saldırı söz konusudur. Bilindiği gibi Osmanlı'da Kızılbaşlara karşı fetva çıkaran ulemaların bir kısmı Şafiilerdi. Anlaşılan Bektaşiler kendileri ile inanç ayniyeti içinde olan Kızılbaşların öldürülüp dışlanmalarına karşın bazı Şafii kavimlerin desteklenmelerini hazmedemediklerinden karşılaştırma objesi için hep Şafiiliği seçmektedirler. Yeniçerilerin bu uyarısı adeta onların Osmanlı'da inançdaşları yerine heterojen etnik yapıya sahip olan Kurmançların özellikle Anadolu'nun doğu kesimlerde güçleneceklerinin bir öngörüsü ve uyarıcılığı niteliğindeydi. Sultan Selim de, Yeniçeri isyanını yatıştırmak ve onları ikna etmek için ulemayı toplayarak Şah İsmail'in mezhebinin hak mı batıl mı olduğuna ilişkin görüşlerine başvurdu. Onlarda çıkardıkları fetva[1092] da söz konusu mezhep anlayışının Kur'an, sünnet ve cemaata karşı olduğunu belirterek onun batıl ve İslam'a karşı olduğunu yazdılar. Onlara göre Kızılbaşlar ve Şah İsmail irtidat içindeydiler. Söz konusu fetvayı imzalamaktan yalnızca bir din adamı kaçındı.[1093] Söz konusu fetvayı aldıktan sonra Yavuz Sultan Selim onu Yeniçerilere gönderdi. Bu fetva da Yeniçerileri ikna edemedi ve onlar yine muhalefet ettiler. Yeniçeriler kendi itirazlarını daha da sert bir biçimde

[1091] İspanakçı, v. 216-217.
[1092] a.g.e, v. 218-219.
[1093] a.g.e, v. 219.

göstermek için geceleyin sultanın çadırını, attıkları üç ok ile deldiler. Bu durumdan rahatsızlık duyan sultan Selim ise 23 Receb 920 / 13 Eylül 1514'te geri dönmek zorunda kaldı.[1094] Bunları yaptıktan sonra o Tebriz'e her hangi bir hâkim ve Osmanlı askeri yerleştirmeden tüm ordusu ile birlikte 24 Recep 920 / 14 Eylül 1514'te[1095] Tebriz'den çıktı.

Anlaşılan onun, Tebriz için aday olarak gördüğü ve hemen gelmesini istediği Murad Bey Ak-koyunlu'nun, Diyarbakır'ın Safevî hâkimi Aça Sultan Kaçar ile yaptığı savaş sonucu ölmesi ile Tebriz'e kendine bağlı bir hâkimi yerleştirme isteği boşa çıkmıştır. Onun Tebriz'e başka birini hâkim olarak atamamasının altında kendi zaferine olan inancının tam olmaması da yatmaktaydı. Bütün bunlara rağmen ilk kez Osmanlılarca ele geçirilip tılsımı kırılan Tebriz'in alınması isteği gelecekteki Osmanlı padişahlarında da hep canlı kaldı. Nitekim Sultan Selim'in oğlu Süleyman da Tahmasb zamanında Safevî ülkesine yaptığı dört seferin üçünde Tebriz'i ele geçirdi. Safevîlerin bu yenilgileri onların daha sonraki savaşlarında düşmanı, zor dağlık bölgelere çekerek yıpratma taktiğini (eski Turan taktiği) uygulamaya sevk edecektir.

2.10.17. Şah İsmail'in Tebriz'e Dönüşü

İsmail, Selim'in dönüşünden az sonra Şaban 920'de Dergezin'den Tebriz'e geri döndü.[1096] İsmail, Tebriz'de bulunmayışından dolayı çıkan sorunları gidermeye başladı.[1097] Ancak, Erzincan ve Diyarbakır eyaletlerinin Osmanlılar tarafından alınmasını engelleyemedi. Söz konusu eyaletler h. 922 / 1516–17 yılından sonra Safevîlerce bir daha geri alınamadı. Bu durum söz konusu bölgelerde daha sonralar heterojen bir etnik yapı arz eden Sünni-Şafii heterojen Kurmanç ve benzeri etnik grupların nüfusunun artmasında önemli bir etken oldu.

[1094] Bitlisi, Şükrî Bitlisi, *Selim-nâme*, (Bundan sonra: Şükrî, *Selim-nâme*), haz. Mustafa Argunşah, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay., 1997, s. 202; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 81–82.
[1095] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 491-492.
[1096] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 508; *Habibü's-siyer*, s. 548; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 132.
[1097] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 502, 548.

Şah İsmail h. 920 / 1514–15 yılı kışında Tebriz'de ikamet ettiği sırada, Mirza-şah Hüseyin İsfahani'yi vekil olarak seçti.[1098] O, Mirza-şah Hüseyin'e eski vekillerle göre daha da geniş yetkiler tanıdı.[1099] Zira Şah İsmail, Çaldıran yenilgisinden sonra saray ve yönetim merkezinin eyaletler arası aktarılması ile yayla-kışlak geleneğini uyguladıysa da de devlet işlerinden uzak durarak, günlerini eğlence, av partileri ve içkiyle geçirdi.[1100] Bu 10 yıllık süre içinde o yemek yerine daha çok şarap tüketmekte idi. Mirza Şah-hüseyin, diğer vekillere göre daha uzun süre görev yaptı, 9 yıl boyunca görevini tam bir iktidar ile sürdürdü, kimseye taviz vermedi.[1101] Şah İsmail, h. 920 / 1514–15'te Çaldıran savaşında ölen sadr Emir Şerif Şirazi'nin yerine ilk önce Emir Abdullah'ı sadr olarak atadı. Ancak o işleri yürütmede başarısız kalınca sadr makamı Emir Celale'd-din Muhammed Tebrizi'yi verildi. Aynı yılda Çayan Sultan Ustaclu da ordu emirü'l-ümerası yapıldı.

2.10.18. Osmanlı'ya Gönderdiği İlk Elçilik Heyeti

Şah İsmail, Çaldıran savaşından sonra Mir Abdu'l-vahab başkanlığındaki üst düzey bir heyeti, değerli hediyeler ile birlikte Sultan Selim'e gönderdi. Şah İsmail'in Mir Abdu'l-vahab'ı seçmesinin sebebi, Sultan Selim'in ona saygı duymasından dolayı onun barış isteğini kabul etmesi idi. O, Osmanlı vezirazamına da hediyeler göndermişti.[1102] Bilindiği gibi Sultan Selim'in Tebriz halkına yazdığı mektupta da şahıs olarak yalnızca Mir Abdu'l-vahab'ın adı geçmekteydi. Mir Abdu'l-vahab, 6 Şevval 920 / 24 Kasım 1514'te Amasya'da Sultan Selim'in huzuruna çıkıp[1103] ona mektup ve hediyelerini sundu. Ancak Sultan Selim, Şah İsmail'in gönderdiği elçiyi hapse attırıp, mektubu da cevaplamayarak, Safevîlerin barış isteğini olumsuz yanıtladı. Mir Abdu'l-vahab ise, Selim'in ölümüne kadar hapiste kaldı.[1104] Sultan Selim'in 8 Şevval 926 / 21 Eylül 1520'de ölümünden sonra 17 Şevval 926[1105] / 30

[1098] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 601; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 88.
[1099] *Habibü's-siyer*, s. 549; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 132; *Lubbu't-tevarih*, s. 257.
[1100] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 120; *Habibü's-siyer*, s. 554, 565, 572, 594, 602; *Tuhfe-yi Sami*, s. 8; İspanakçı, v. 202, 599; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 302, 396, 398, 627.
[1101] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 602; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 152.
[1102] İspanakçı, v. 225-226.
[1103] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 464; İspanakçı, v. 225.
[1104] *Şerh-i Cengha-yı Şah İsmail*, s. 319.
[1105] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 247.

Eylül 1520'de yerine tahta çıkan 26 yaşındaki[1106] Süleyman, Mir Abdu'l-vahab'ı 7 yıl sonra hapisten çıkarttırdı. Ancak hapishanelerde uzun süre kaldığından dolayı güçsüz düşmüştü. Kısa bir süre sonra İstanbul'da vefat etti ve Eyüp mezarlığında defnedildi.

2.10.19. Mısır Sultanı ile İlişkileri

Şah İsmail Çaldıran savaşından sonra Mısır sultanı ile geliştirdiği dostluk ilişkileri ile Alau'd-devle'ye de yaklaşmak amacı ile Şaban 920 / Eylül-Ekim 1514'te değerli hediyeler gönderdi.[1107] Bu sıralarda Sultan Selim de Safevîlere bir başka saldırının ön hazırlıklarını yapmak amacıyla Alu'd-devle'nin bölgesine yakın bir yerde azık ve zahirelerini depoladı. Alau'd-devle ise Şah İsmail'e yakınlığını bildirmek için saldırarak tüm depoyu yağmaladı.[1108] Bunun üzerine Sultan Selim de ünlü komutanı Sinan Paşa'yı 22 Rebiyülahir 921 / 5 Haziran 1515'te 40.000 atlı ile birlikte Alau'd-devle'ye karşı savaşması için görevlendirdi. 4 Cemaziyülevvel 921 / 16 Haziran 1515'te iki taraf arasındaki Gövek Su'da yapılan savaşta yaşlı Alau'd-devle öldürüldü[1109] ve Elbistan ile Maraş'ın tümü Osmanlılarca alındı. Bu sıralarda Şah İsmail Osmanlılarla yapılacak muhtemel barışı tehlikeye düşürmemek için Alau'd-devle'ye yardım etmedi.

2.10.20. Osmanlı'ya Gönderdiği İkinci Elçilik Heyeti

Şah İsmail, Osmanlı'ya gönderdiği ilk elçisi Mir Abdu'l-vahab ile bir sonuca ulaşamadığı için yine barış adına Kemale'd-din Hüseyin Bey ve Bayram Aga'yı yazdığı mektup ile Sultan Selim'e gönderdi. Bu mektupta, Sultan II. Bayezid ile olan iyi ilişkilerinden söz ederek Sultan Selim tarafından her hangi bir saldırıyı beklemediğini ve ihtilafın sebebinin garazlı insanların sultana kötü şeyler anlatmasına bağladı. Ancak o yine de dostluk ilişkilerinin kurulması, İslam ahalisinin ittifakı ve maslahatları için barış teklifi ileri sürerek elçilerin gelip gitmesine izin

---

[1106] Ferid Bey, s. 69.
[1107] İspanakçı, s. 321.
[1108] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 523; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 134.
[1109] *Şerh-i Cengha-yı Şah İsmail*, s. 320.

vermesini istedi.[1110] Sultan Selim ise bu defa da barış teklifini reddederek elçi ve yanındakileri hapsettirdi.[1111] Böylece Yavuz Sultan Selim'in barışmaz tutumları ile Osmanlı ve İran Türkleri arasındaki düşmanlık derecesi daha da artmış oldu.

2.10.21. Diyarbakır Mücadelesi

Çaldıran savaşından sonra Şah İsmail, Diyarbakır valisi Han Muhammed Ustaclu'nun savaşta ölmesi nedeni ile onu yerine kardeşi Kara Bey'i getirtti. O, Kara Bey'in gösterdiği yiğitliklerden dolayı ona han lakabı vererek, kız kardeşini de onunla evlendirdi. Kara Han ise Diyabakır'a gitti. Sultan Selim ise Diyarbakır'ı alması için Bıyığlu Muhammed'i bir birlik ile görevlendirdi. O, Ali Bey Şeh-süvar-oğlu'yu da ona yardım etmesi için emir verdi. Kürt emirlerinden İdris Kürd de bir grup Kürt ile söz konusu bölgeye yardım için gitti.[1112] Diyarbakır'ın genelikle Sünni olan halkı –ki Kızılbaşlar ve Kara Han'ın mezhebi baskılarından rahatsızlardı.- Osmanlı komutanlarını iyi karşıladılar.[1113] Bunun üzerine Kara Han, Amed'e saldırdı. Oradaki halk Osmanlılara destek çıkarak Kızılbaşlar ile savaştılar.[1114] Ancak Kara Han Osmanlı ordusu ve müttefiklerini yendi. Muhammed Paşa kaleye sığınarak şehir halkının yardımları ile direnmeye başladı. Kara Han'ın galibiyet haberi Sultan Selim'e ulaştı. Buna sinirlenen Sultan Selim, veziriazam Hersek-zade ve muşaviri Piri Paşa'yı 50 kişilik korumaları ile birlikte hapsettirdi.[1115] Sultan Selim, Hersek-zade'nin yerine Yunus Paşa'yı vezirazam yaptı ve Sinan Paşa'yı bir askeri birlik ile birlikte Diyarbakır'a gönderdi. O Rum, Anadolu, Karaman beylerbeylerini, Aga Yeniçeri'yi 3000 Yeniçeri tüfekçisi[1116] ile, bir başka grupla birlikte Sinan Paşa'ya katılmalarına emir verdi.

Amed kalesini alamayan Kara Han, Mardin'e geri döndü. Muhammed Paşa ise Sinan Paşa ile yardımcı güçler ulaştıktan sonra Ali Bey Şeh-süvar-oğlı ve Kürtlerin

---

[1110] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 413-414; Nevai, *Şah İsmail*, s. 237.
[1111] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 519.
[1112] *Şeref-name*, c. I, s. 539.
[1113] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 43; *Ahsenü't-tevarih*, s. 156.
[1114] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 43.
[1115] *Şerh-i Cengha-yı Şah İsmail*, s. 326.
[1116] a.g.e, s. 326-327.

de desteği ile Mardin'e doğru hareket etti. Şah İsmail, Kara Han'a bir korçısını göndererek yardımcı kuvvetlerin gelmediği sürece Osmanlılar ile savaşmaktan çekinmesini istedi. Ancak cesur kişiliğe sahip olan Kara Han, Mardin'den dışarı çıkarak "Durmış Han Kaçar ile birlikte[1117]" Osmanlılara karşı hareket etti. İki taraf Rebiyülevvel 922 / Mayıs–Nisan 1516'da Nusaybin çevresindeki Koçhisarı'nda karşılaştılar. Kara Han ve atlıları Osmanlı ordusunun düzenini dağıtarak zafere yaklaştılar. Ancak bu sırada Kara Han bir tüfek kurşunu ile öldürüldü.[1118] Komutanlarının öldüğünü gören Kızılbaşlar ise kaçtılar ve Diyabakır Osmanlıların eline geçti. Kara Han'ın ölüm haberi ilkbahar başları 922 / 1516'da Şah İsmail, Surlık yaylasına gitmek istediğinde ona ulaştı.[1119] Diyarbakır'ın alınmasına sevinen Sultan Selim ise, Ali Bey Şeh-süvar Oğlı'yı 100.000 altun sikke ile ödüllendirdi.[1120]

2.10.22. Mısır Sultan'ına Gönderdiği İkinci Elçilik Heyeti

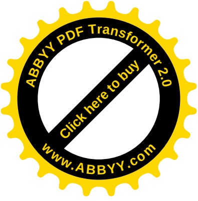
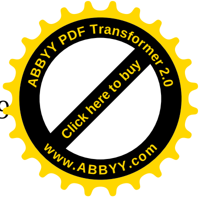
Bilindiği gibi Şah İsmail ta başından beri Mısır sultanı ile iyi ilişkiler kurma peşinde idi. Şah İsmail, Çaldıran savaşından sonra da Ramazan 920 / Ekim–Kasım 1514'te Mısır'a gönderdiği elçi Zilkade 920 / Aralık 1514'da oraya ulaştı ve iki devlet arasında askeri anlaşma imzalandı. Sultan Selim bütün bunları casusları aracılığı ile öğrendi. Casusların verdiği bilgilere göre Şah İsmail, Mısrlıların Osmanlılara kendi arazilerinden yol vermemeleri karşılığında her yıl belli bir meblağ Mısır hazinesine ödeyeceklerdi.[1121] Böylece Mısır sultanı Şah İsmail yanlısı birisi olarak tanındı.[1122]

2.10.23. Özbeklerin h. 921 / 1516'daki Saldırıları

Özbeklerin Horasan şehir ve köylerine olan saldırıları sonucu söz konusu bölgedeki kıtlık va açlık had safhaya ulaşmıştı. Bu durum h. 921 sonları / 1516 başları Tebriz'de Şah İsmail'e rapor edildi. Şah İsmail de Horasan halkına olan özel

---

[1117] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 43.
[1118] Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 40.
[1119] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 529.
[1120] *Şerh-i Cengha-yı Şah İsmail*, s. 323.
[1121] İspanakçı, v. 347.
[1122] Ferid Bey, s. 61, 63.

ilgisini belirtmek ve onların moralini yükseltmek amacıyla büyük oğlu şehzade Tahmasb Mirza'yı Herat'a göndereceğini açıkladı Şah İsmail'in buyruğu üzerine "Siman ve Damğan sınırından Amuye suyu kıyısına değin"[1123] olan Horasan hükümetini Tahmasb Mirza'ya verdi. Tahmasb Mirza'nın küçük (2 yaşında) olduğundan Şah İsmail, Emir Han Musullu'yu, Horasan emirü'l-ümerası ve Mirza'ya lala yaptı. Şah İsmail aynı zamanda Şibek Han'ın da zamanında değer verdiği Emir Yusuf'un oğlu Gıyase'd-din Muhammed'i Horasan sadrı yaptı.[1124]

Tahmasb Mirza ve Emir Han Musullu, Rebiyülevvel 922 / Mayıs–Nisan 1516'te Herat'a geldiler.[1125] Emir Han, Horasan'ın vezirliğini Mecde'd-din Muhammed Kirmani'yi getirdi. Söz konusu vezir uyguladığı düzenlemelerle Horasan'ı bayındır duruma getirerek dağılmış halkın yerlerine geri dönüp ziraat yapmalarına neden oldu.[1126] Emir Han iki yıl sonra kendi başarılı vezirini azlederek onun mal varlığını musadere etti. O, eski vezirinin yerine Mevlana Emir Semerkandi'yi seçti. O iki yıl geçtikten sonra Mevlana'yı da işten alarak katletti. Emir Han onun da yerine Hace Ali-can Kere-rudi'yi Horasan veziri olarak seçti.[1127]

2.10.24. Safevîlerin Gürcistan Siyaseti

XVI. yy.'da Gürcistan coğrafyası günümüzde de olduğu gibi mozaik bir etnik yapıya sahip olduğundan ayrı ayrı bölgeler biçiminde farklı yönetimlerce idare edilmekteydi. Gürcistan'daki bölgeler güneyden kuzeybatıya doğru şunlardı:

1. Kakhetia (Kahetya): Doğu Gürcistan'da.

2. Kartlia (Kartli): Doğu Gürcistan'da.

[1123] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 89.
[1124] *Habibü's-siyer*, s. 554.
[1125] a.g.e, s. 554.
[1126] a.g.e, s. 575.
[1127] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 583.

3. Samtskhe (Samahetya): Safevîlerin Gürcistan'a nüfuz ettkleri en batı bölge.

4. Imeretia (İmaretya): Batı Gürcistan'da Karadeniz kıyısında

5. Mingrelia (Megreli veya Megrelya): Batı Gürcistan'da Karadeniz kıyısında

Gürcistan'daki bu parçalanmışlıktan yararlanan Safevî ve Osmanlı devletleri de bu toplulukların içinden kendilerine yandaş bularak rekabet ediyorlardı.

h. 922 / 1516–17 yılında Gürcistan'ın batısındaki Imeretia (Başı Acuk[1128]) eyaleti valisi Menuçehr ile Gürcistan'ın doğusundaki Kakhetia eyaleti hâkimi Gerguvar (Karkara veya II. Qwarqware) arasında savaş gerçekleşti.[1129] Savaşın sonucunda Gerguvar yenilerek Şah İsmail'e sığındı.[1130] O sıralarda Sultan Selim, Rusya ve Fireng (Avrupa)'da gaza ve cihat yapmaktaydı.[1131] Şah İsmail de Kızılbaş başçılarının tahriki ve kâfirlere karşı cihat[1132] bahanesi ile bie Kızılbaş birliğini Gerguvar'a (h. 922–942 / 1516–1535) yardım etmeleri için görevlendirdi. Gerçekleşen savaşta Menuçehr yenilerek kaçıp Sultan Selim'e sığındı.[1133] Kızılbaşlar ise Menuçehr'in bölgesini yağmalayıp oradan birçok ganimet elde ettikten sonra şahın ordusuna geri döndü. Böylece Gerguvar da Şah İsmail'e itaat ederek Kaht eyaletinde egemen oldu. Bu olaydan sonra Safevî ve Osmanlı devletleri arasında Gürcistan üstüne yapılan rekabetler şiddetlendi. Şah İsmail, ölümüne değin (h. 930 / 1523–24) geçen 8 yıllık kısa sürede 4 kez askerlerini Gürcistan'a sevkettirdi.

h. 923 / 1517–18'de Menuçehr, Sultan Selim'in Mirza Bey komutasında bir askeri birlik desteği ile Gürcistan'a saldırdı. Gerguvar bu kez de Şah İsmail'den yardım diledi. Şah İsmail ise yine bir Kızılbaş birliğini ona yardım için gönderdi.

[1128] a.g.e, s. 542.
[1129] *Teşkil-i Devlet-i Milli der İran*, s. 58.
[1130] Bayramlı, "*I İsmayıl*", s. 379.
[1131] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 43.
[1132] a.g.e, c. I, s. 43.
[1133] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 137.

Gerçekleşen savaşata ise yine Osmanlılar ile Gürcülerin müttefik kuvvetleri yenildiler. Mirza Bey ile Menuçehr ise öldürüldüler[1134] ve galip gelen Kızılbaşlar, Nahçıvan kışlağında Şah İsmail'e geri döndüler. Diğer bir bilgiye göre o Çuhur Sa'd'a (İrevan) geri dönmüştür.[1135] h. 924 / 1518–19'da Gürcüler, Gerguvar'a karşı ayaklandılar. Gerguvar, eskiden olduğu gibi tekrar Şah İsmail'e sığındı. Şah İsmail bir birlik görevlendirerek onunla birlikte Gürcistan'a gönderdi. Kızılbaşlar Gürcistan'ın önemli merkezi Gori'yi fethettikten sonra orayı Gerguvar'a devredip geri döndüler.[1136]

2.10.25. Gıyase'd-din Muhammed'in Eğitmen Olması

Şah İsmail, Emir Han'a, Gıyase'd-din Muhammed'i, Tahmasb Mirza'nın öğretmeni yapmasını emretti. Şah ayrıca ona Horasan ile ilgili tüm işlerde Emir Han'ın Gıyase'd-din'in görüşlerine başvurmasını istemişti. Gıyase'd-din, Ramazan sonlarına doğru 924 / Ekim 1518'de Herat'a geri döndü. Emir Han, şahın Gıyase'd-din'e karşı artan ilgisinden rahatsız oldu. O, Horasan işlerini kendi görüşleri doğrultusunda ve Gıyase'd-din'i dinlemeden yürütmeye devam etti.[1137]

2.10.26. Şirvan-şahlar ve Osmanlı-Safevî Çatışması

Sultan Selim, Kahire'yi ele geçirdikten sonra 12 Cemaziyülahir 923 / 1 Temmuz 1517'de oradan Şeyh-şah Şirvan-şah'a ayrıntılı ve oldukça uzun bir fetihname gönderdi. O mektubunda kendisini halife olarak tanıttıktan sonra Mısırlılarla yaptığı savaşı anlatarak ondan Şah İsmail ile savaşa girmesini istedi. O ayrıca Şeyhten her gün Şah İsmail ile ilgili kendisine bilgiler göndermesini de istedi.[1138] Şirvan-şah ise Sultan Selim'e gönderdiği yanıt mektubunda[1139] onu iyi lakaplarla ve halife olarak andıktan sonra sultanı İran'a saldırmaktan vazgeçirmeye çalıştı. Önce onu Mekke ve Medine'yi alan ilk Osmanlı sultanı olduğu için kutladı.

1134 *Ahsenü't-tevarih*, s. 218; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 139.
1135 *Ahsenü't-tevarih*, s. 218.
1136 *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 89.
1137 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 108.
1138 *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 437-444.
1139 a.g.e, s. 444-445.

Sonra da Şah İsmail'in, Sultanın yazdığı bu mektuptan haberdar olduğunu, kendisinden Sultanla, Safevîler arasında barış yapmak için aracı olmasını istediğini bildirdi. Bu nedenle de biz size barış elçisi göndermek istiyoruz, diyerek mektubunu bitirdi. Şeyh-şah mektubun yanı sıra elçisi Hace Mahmus Bakuyi'ye de sözlü olarak birkaç siparişte bulundu.[1140] Anlaşılan h. 923 / 1517–18 yılında Şah İsmail ile Şeyh-şah arasındaki ilişkiler iyi düzeydeydi.

Safevî tarihçilerine göre, Şirvan-şahlarla Safevîlerin ilişkilerinin iyileşmesinde Şeyh-şah önayak olmuş ve bu doğrultuda elçisini Şah İsmail'e göndermiştir.[1141] Şah İsmail de onun güvenini sağlamak ve ittifak anlaşması yapmak maksadıyla vekilü's-saltana Mirza-şah Hüseyin İsfahani ve Mir Cemale'd-din Muhammed Sadr'ı Şeyh-şah'a gönderdi.[1142] Bu bilgiler doğru olmasa da Şah İsmail'in güçlü rakibi Osmanlı'ya karşı denge politikası güderek aile düşmanı Şirvan-şahlara yaklaştığını söyleyebiliriz. Şeyh-şah, Safevî devletinin söz konusu iki devlet ileri gelenini iyi karşıladı. Şeyh-şah da gelen elçilerin eşliğinde hediyelerle birlikte kendi elçisini Şah İsmail'e gönderdi. Bu olaydan sonra ise Şeyh-şah eski düşmanlığı unutarak dostluk ilişkilerini sürdürdü. Şeyh-şah, h. 923 / 1517–18'de Şah İsmail ile dostluğunu pekiştirmek amacıyla h. 926 / 1518–19'da büyük oğlu Sultan Halil'i hediyeler ile Tebriz'e gönderdi. Diğer bilgilere göre ise Sultan Halil h. 927 / 1520–21'de Marağa'nın Binab'ı[1143] veya h. 928 / 1521–22'de Tebriz'e gitmiştir.[1144] İki sülale, aralarındaki dostluğu, evlilikler aracılığı ile de pekiştirdi. O, Sultan Halil'e değerli hilatlar verdikten sonra, onun Şirvan'a geri dönmesine müsaade etti. Şeyh-şah, Şah İsmail'in kızını oğluna istedi. Şah İsmail kendi kızını Şeyh-şah'ın oğlu İbrahim'e, Şeyh-şah'ın kızını da kendi nikâhına 25 Zilhicce 929 / 5 Kasım 1523'te almıştır.[1145] Bundan sonra Şeyh-şah'ın h. 930 / 1523–24'da ölümüne değin, Şah İsmail ile ilişkileri hep iyi olmuştur. Safevîlerin böylece bir zamanlar Acem diye nitelendirip

---

[1140] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 547.

[1141] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 541; *Habibü's-siyer*, s. 557; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 278; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 139.

[1142] *Habibü's-siyer*, s. 556-557.

[1143] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 576.

[1144] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 280.

[1145] *Habibü's-siyer*, s. 599-600; Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövleti*, s. 320; Cihangir Zeynel oğlu, *Şirvanşahlar Yurdu*, Sebat Matbaası, İstanbul, 1931, s. 146.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

aşağıladıkları Şirvan-şah kimliği, yavaş yavaş Türk Safevî kimliği içinde erimeye başladı.

Sultan Selim, Şirvan-şah'a cevap olarak gönderdiği ikinci mektubunda, Kızılbaşlar'ın zaten sürekli barış talebi ile yanına geldiklerini, ancak onların ortadan kaldırılması gerektiğini, bu amaçla da onlara saldıracağını yazdı. Şeyh-şah'tan onları ortadan kaldırması için yardım etmesini ve Şah İsmail ile ilgili istihbaratını ona göndermesini istedi.[1146] Şeyh-şah da Sultan Selim'e yazdığı yanıt mektubunda, onun Hace Mahmud Bakuyi'ye kendisine iletilmek üzere verdiği bilgileri aldığını, Sultan Süleyman'a yardımlarını esirgemeyeceğini yazdı. Ancak azık konusunda kendisinin de sıkıntılı olduğunu belirtti. O aynı zamanda adını belirtmeden Şah İsmail'in korku ve ikircikli bir tavır içinde olduğunu yazdı. O, Biyepes ile Biyepiş (Gilan'da), Mazenderan, Gahistan, Secistan (Sistan), Kürt ve Gürcistan hâkimlerinin emirlerine uyduklarnı bildirerek Sultan Selim'in dikkatini doğu İran vilayetlerine çekmeye çalıştı ve onun saldırısının doğuracağı felaketlerden söz ederek dolaylı olarak onu caydırmak istedi. Şeyh-şah ayrıca ona 3 adet süslenmiş kalkan da gönderdi.[1147] Sultan Selim ise ona yazdığı mektubunda[1148] Kızılbaşların, adını belirtmeden sürekli onlarla ilgili haberler göndermesini istedi. Bu da Şirvan'ın konumunun Sultan Selim'in yanında ne denli yüksek olduğunu göstermektedir.

2.10.27. Osmanlı'nın Emire Debbac ile İlgili Siyaseti

Sultan Selim, Mısır fethinden sonra 27 Cemaziyülahir 923 / 16 Temmuz 1517'de Gilan hâkiminin adını çekmeden Emire Debbac'a bir mektup yazdı. O mektubunda Gilan hâkimini iyi lakaplarla anarak Mısırlılar ile yaptığı savaşı anlattı. O onların Şah İsmail'i ortadan kaldırmaya şimdiden hazır olmalarını ve Kızılbaşlarla ilgili edindikleri bilgileri kendisine göndermesini istedi.[1149] Şah İsmail döneminde Gilan Biyepes ve Biyepiş olmak üzere iki kısma ayrılmaktaydı. Her iki kısım Sefid-

---

[1146] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 445-446.
[1147] a.g.e, s. 446-447.
[1148] a.g.e, s. 447.
[1149] a.g.e, s. 436-437.

rud'un iki kıyısında bulunmaktaydı. Sefid-rud'un batsındaki başkenti önce Fumen (h. 980 / 1572'e değin) sonra ise Reşt[1150] olan Biyepiş[1151], doğusunda da başkenti Lahican olan Biyepes[1152] yer almakytaydı. Bazı kaynaklarda Biyepiş adı yerine Rupiş adı ile da geçmektedir.[1153] h. 923 / 1517–18 yılında Biyepiş'in hâkimi Emire Debbac, Biyepes'in hâkimi ise Karkailerden olan Sultan Ahmed idi. Anlaşılan Sultan Selim, Karkiailerle Şah İsmail'in iyi ilişkilerinden ve Emire Debbac'ın onlarla olan sürtüşme ve anlaşmazlıklarından haberdar olduğu için mektubunu Emire Debbac'a yazmıştır.[1154]

2.10.28. Osmanlı'nın Mazenderan Hâkimi ile İlgili Siyaseti

Sultan Selim, İran'ın Kızılbaş olmayan hâkimleri ile yaklaşma eğilimleri doğrultusunda 15 Zilhicce 923 / 29 Aralık 1517'de adını vermeden Mazenderan hâkimine de bir mektup yazdı. Mazenderean'ın bir kısmının söz konusu dönemdeki hâkimi Rüstem Ruz-efzun'un oğlu Aga Muhammed Ruz-efzun idi. Sultan Selim, yazdığı mektubunda onu iyi lakaplarla andıktan sonra esas amacının Şah İsmail'i ortadan kaldırmak olmasına rağmen mecburen Mısır'a öncelik tanıdığını ve gerçekleşen savaşları anlattı. O, Mazenderan hâkiminden şimdiden onun ordusu için arpa, ot, un, bal, yağ, koyun vb. gerekli olan gıda maddelerinden depolamasını istedi. O ayrıca Şah İsmail ve Kızılbaşlarla ilgili edindiği bilgilerin ona sürekli göndermesini istedi.[1155]

2.10.29. Şah İsmail ve Mazenderan Valileri

Şah İsmail, 924'te Nahçıvan'da Nevruz bayramını kutladıktan sonra Surlık yaylasına oradan da Telvar ırmağına gitti. Orada bir ay süre ile balık avı yaptıktan[1156] sonra süre avı yaparak Kum'a gitti. O Kum'da Mazenderan valilerinin yıllık

---

1150 *Tarih-i Gilan*, s. 66.

1151 Seyid Zahire'd-din Mar'aşi, *Tarih-i Gilan ve Deylemistan*, (Bundan sonra: *Tarih-i Gilan ve Deylemistan*), thk. Menuçehr Sutude, İntişarat-ı Bunyad-ı Ferheng-i İran, Dey 1347, s. 95-97, 101-269.

1152 *Tarih-i Gilan ve Deylemistan*, s. 81-82, 95, 103, 127, 170, 194, 198, 209, 269, 299, 366, 399-400.

1153 a.g.e, s. 10, 45, 91-92, 101-102, 119, 275, 403.

1154 Nevai, *Şah İsmail*, s. 310.

1155 *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 435.

1156 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 556; *Habibü's-siyer*, 558; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 140.

haraçlarını ödeme de kusur ettiklerini öğrenince kendi oraya yakın olmasına rağmen bir Kızılbaş birliğini onlara karşı gönderdi.[1157]

2.10.30. Osmanlı'ya Gönderdiği Üçüncü Elçilik Heyeti

Sultan Selim, Mısır'a sefer düzenlediği zaman casusları aracılığı ile sürekli Şah İsmail'in ikamet yerine ve neler ile uğraştığına ilişkin bilgiler edinmekteydi.[1158] Bu sırada Şah İsmail barış için gönderdiği iki elçisi ile sonuç alamadığından üçüncü elçisi olan Saru Şeyh'i Şam'a Sultan Selim'in huzuruna gönderdi. 3 Sefer 924 / 14 Şubat 1518'de Sultan Selim'e, Şah İsmail tarafından gönderilen bir elçinin geleceği bildirildi. Sultan bu kez beklenmedik bir tavır sergileyerek elçinin saygı ile karşılanması için emir verdi.[1159] Belki de bunun nedeni Şah İsmail'in elçisi Saru Şeyh'in Şirvan hâkiminin elçisi Hüseyin Bey ile birlikte gelmesi idi. Nitekim bunu Sultan Süleyman'ın Şeyh-şah'a yazdığı bir mektup da kanıtlamaktadır.[1160] Şah İsmail, elçisi ile gönderdiği mektupta Sultanın Mısır fethini kutladıktan sonra barış teklifinde bulundu. O, Sultan Selim'e de nefis hediyeler, eşsiz firuzeler, lal, değerli kitaplar ve lacivert gönderdi.[1161] Bütün bunlara rağmen Sultan Selim, Şah İsmail'in elçisi Saru Şeyh'i hapsettirdi ve Şah İsmail'in mektuplarına da yanıt vermedi.

2.10.31. Emire Debbac'a Karşı Askeri Sevkıyatı

Şah İsmail, 925 Nevruz bayramını / Mart 1518'de Kum'da kutladı. Bayram töreninde töre gereği emirler ve devlet ileri gelenleri özellikle Mirza Kemale'd-din Şah Hüseyin İsfahani tarafından şaha hediyeler sunuldu.[1162] Şah bayramdan sonra ise Save oradan da Ölen Hergan'a gitti. Orada ona Gilan'daki Biyepes (Reşt ve Fumen) hâkimi Emir Husame'd-din'in oğlu Emire Debbac'ın itaatten çıktığına ilişkin haberler ulaştı. Şah İsmail yine bir birliği görevlendirerek bölgeye gönderdi.

[1157] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 56-57.
[1158] *Şerh-i Cengha-yı Şah İsmail*, s. 330, 333-336.
[1159] a.g.e, s. 335.
[1160] *Esnad ve Nameha-yı Tarihi*, s. 430-431.
[1161] *Şerh-i Cengha-yı Şah İsmail*, s. 335.
[1162] *Habibü's-siyer*, s. 563.

h. 926 / 1519–20'de Emire Debbac, Hemedan'da Şah İsmail'in huzuruna çıkarak haraç olarak ona hediyeleri ile birlikte yarısı kızıl altun diğer yarısı ise beyaz gümüş olmak üzere bin tuman nakit verdi.[1163] Şah İsmail ise siyaset gereği vilayet hâkimleri ile dostluk ilişkilerine ihtiyacı olduğundan kendi kızı Hanış Hanım[1164] veya diğer bir iddiaya göre Hayru'n-nisa Beygim'i[1165] Emire Debbac'ın nikâhına geçirerek ona Muzaffer Sultan lakabını taktı.[1166] Bazı kaynaklarda onun Şah İsmail'in kızı Hanış Hanım ile kışın h. 928 / 1521–22'de evlendiği bildirilmiştir.[1167] Şah onu konukluklar ve av partilerine götürdü. Şah İsmail, Kızıl Özen'de iken ona Reşt'e dönüş iznini verdi. Ancak bir diğer bilgiye göre Emire Debbac, Karkiya Han Ahmed ile birlikte h. 925/ 1518–19'da Şah İsmail'in huzuruna çıkmıştır.[1168] Böylece, Şah İsmail ölümüne kadar damadı Emire Debbac ile iyi ilişikileri oldu.

2.10.32. Sultan Selim'in Safevîlere Son Saldırısı

Sultan Selim, 925 başları / 1519'da Musul'a doğru askeri kuvvetler gönderdiğinde Şah İsmail de Osmanlıların olası Bağdat saldırısını göz önünde bulundurarak bir Kızılbaş birliğini oraya gönderdi. O aynı zamanda Kelhur hâkimi Çuha Sultan Tekelü'yü Bağdat valisi *Avez Sultan*'a destek için gönderdi. Şah İsmail'in kendisi de çabucak Bisitun'a giderek Osmanlıların Tebriz veya Bağdat'a olan saldırı tercihlerine göre tavır almayı bekledi. Sultan Selim ise Şaban 926 / Temmuz–Ağustos 1520'de ülke ve ordu ileri gelenleri ile İstanbul'da yaptığı toplantıda[1169] konuyu tartışmaya açarak İran'a yapacağı seferini onaylattı. Böylece Osmanlı ordusunun öncü kesimi doğuya doğru hareket ettirildi. Ancak bir süre sonra Osmanlı ordusu Safevî sınırlarından uzaklaşarak Osmanlı topraklarına geri dönünce Şah İsmail de Bisitun'dan Kum ve daha sonra Save'ye geldi. Kızlıbaşlar da orada ona katıldılar. Bu sıralarda Özbeklerin Horasan'a saldırmak istedikleri haberini alan Şah İsmail, Kızılbaşları Firuz-kuh'a göndererek Özbeklerin saldırması takdirde

---

[1163] a.g.e, s. 568.
[1164] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 150.
[1165] *Tarih-i Gilan*, s. 34.
[1166] *Habibü's-siyer*, s. 568; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 575; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 149.
[1167] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 150.
[1168] *Lubbu't-tevarih*, s. 258.
[1169] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 499.

Tahmasb Mirza ve Herat valisi Emir Han Musullu'ya yardım etmeleri için görevlendirdi. Ancak Osmanlı ordusunun tekrar doğu yönünde hareket ettiğini öğrenen Şah İsmail, ordularını yeniden Firuz-kuh'tan Marağa'ya çekti.[1170] Sultan Selim de 21 Şaban 926 / 6 Ağustos 1520'de Safevîlere karşı sefere çıkmak için Edirne'ye gidip askeri hazırlıkları teftiş etti. Ancak sultan Edirne'ye varmadan Çorli denilen bir yerde rahatsızlandı. O, hastalığın şiddetinden seferi durdurdu. Sonunda ise 9 Şevval 926 / 23 Eylül 1520'de orada vefat etti.[1171]

2.10.33. Mazenderan Hâkimlerine Karşı Tutumu

Mazenderan'ın değişik bölgelerinin hâkimiyeti konusunda Aga Muhammed Ruz-efzun ve Mir Abdu'l-kerim arasında ihtilafların mevcut olması için Şah İsmail h. 926/ 1519-20'de Nahçıvan yaylasında bulunduğu sırada Safevî sarayının ileri gelenlerinden Hace Muzaffer Bitikçi'nin aracılığı ile "Mazenderan belderinin 4 dangını Mir Abdu'l-kerim … iki dangını ise Aga Muhammed"[1172] verilmesini emr etti. O ayrıca yıllık haraç miktarını Mir Abdu'l-kerim'e 4.000 tuman, Aga Muhammed'e 3.000 tuman ve Mir Hüseyin Hezar Ceribi'ye ise 1.000 tuman olarak belirledi. Bunun üzerine Aga Muhammed haracı toplaması için birkaç kişiyi Mazenderan'a gönderdi. Ancak o belirlenmiş parayı ödemeden h. 927 / 1520–21'de şahın ordusundan kaçarak Mazenderan'a gitti. O orada Mir Abdu'l-kerim ile savaşarak ona galip geldi. Bunun üzerine ise Şah İsmail, bir birliği[1173] Aga Muhammed'i bastırması için gönderdi. Böylece o yakalanarak şahın huzuruna getirtildi. Şah İsmail onu affedip cezalandırmasa da onun Mazenderan'a dönüşüne izin vermedi. Şah İsmail, Aga Muhammed'in hükümet bölgesini de Mir Abdu'l-kerim'e verdi. Mir Abdu'l-kerim ise yıllık olarak Mazenderan'ın iki bölgesinin karşılığı olarak 7.000 tuman haraç vermeyi taahhüt etti. Şah İsmail ömrünün sonuna değin Aga Muhammed'i kendi ordusunda tuttu. Mir Abdu'l-kerim de Mazenderan'ın

[1170] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 576-577.
[1171] Ferid Bey, s. 69; *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 499-500; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 279; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 50.
[1172] *Habibü's-siyer*, s. 572.
[1173] a.g.e, s. 573.

iki bölgesinin de hâkimi idi.[1174]

2.10.34. Gürcistan'a Olan Dördüncü Ordu Sevkıyatı

h. 927 / 1520–21'de Gürcistan valilerinden Levend Han, Şeki vilayetine saldırdı. Şah İsmail ise dördüncü kez olarak bir Kızılbaş birliğini görevlendirip Gürcistan'a gönderdi. Levend Han ise itaatini bildirdikten sonra Şah İsmail'in ordusuna geri döndü.[1175] Diğer bir bilgiye göre Kızılbaşlar, "Levend Han, Melik Karkara, Davud Bey, Melun Bey ve Menuçehr Bey"i Nahçıvan'da Şah İsmail'in huzuruna çıkardı. Şah ise hepsine hilat vererek onları vilayetlerine geri gönderdi. Gürcistan valileri de yıllık haraçlarını ödeme konusunda söz verdiler.[1176]

2.10.35. Özbeklerin h. 927 / 1521'deki Saldırısı

Ubeyd Han, Sultan Selim'in h. 926 / 1519–20'daki ölümünden sonra h. 927 / 1521'in ilkbaharında 30.000 atlı ve yaya askerleri ile birlikte başkenti Buhara'dan hareket edip Amu Derya'dan geçerek Horasan'a doğru ilerledi.[1177] Serahs'tan gönderilen bir ulak ise Perşembe günü 16 Cemaziyülahir 927 / 24 Mayıs 1521'de Herat'a ulaşıp durumu Emir Han Musullu'ya bildirdi. Ubeyd Han'ın Horasan'a saldırı haberi Şah İsmail'e ulaşınca o da Emir Han'a destek için bir birliği acele Horasan'a gönderdi. Ubeyd Han ise yoldaki şehir ve köyleri yağmaladıktan sonra Herat'ı kuşatmaya aldı. Emir Han Musullu, Emir Gıyase'd-din Sadr ve diğer Kızılbaş emirlerinin de desteği ile direnişe başladı. Herat kalesi bekçileri Özbeklerin kuşatmasına karşı şiddetli bir biçimde dayanarak onların saldırılarını geri püskürttüler. Ancak burada altı çizilmesi gereken önemli bir husus Gıyase'd-din'ın, Emir Han'dan savunmada destek istemesine rağmen Emir Han onu kendine rakip olarak gördüğünden ona yardım etmemesidir. Ubeyd Han 12 gün kuşatmadan sonra kaleyi ele geçirmekten vaz geçerek 2 Recep 927 / 8 Haziran 1521'de kuşatmayı bırakarak[1178] köyler ve tarlaları yakıp yağmaladıktan sonra Buhara'ya doğru geri

---

[1174] a.g.e, s. 574.
[1175] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 149.
[1176] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 577-578.
[1177] *Habibü's-siyer*, s. 579; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 103.
[1178] *Habibü's-siyer*, s. 581; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 106; *Hulasetü't-tevarih*, c. I,

döndü. Onun geri dönüş sebebi, Kızılbaşların yaklaştığı haberini alması da olabilir. Şah İsmail'in gönderdiği birlik ise Herkan Sultaniye'ye kadar ilerledikten sonra Herat kuşatmasının kırıldığı haberini alıp Şah İsmail'in sıradaki buyruğunu beklediler. Bu saldırıdan sonra Ubeyd Han, Şah İsmail hayatta iken bir daha Horasan'a saldırmadı.

2.10.36. Emir Han'nın Geri Çağırılması

Gıyase'd-din, Emir Han Musullu'ya karşı olduğundan Herat kuşatması kırıldıktan sonra Tebriz'e giderek onu Şah İsmail'e şikâyet etmek kararını almıştı. Bunu öğrenen Emir Han Musullu ise Salı günü 5 Recep 927 / 12 Haziran 1521'de onu yakalayarak İhtiyare'd-din kalesinde hapsettirdi. O, Gıyase'd-din'in ve ona mensup olan yardımcı ve hizmetçilerin tüm mal varlığını da zaptetti.[1179] Ertesi gün (10 Recep 927 / 16 Haziran 1521) ise onu öldürttü. Şah İsmail'in Gıyase'd-din Muhammed'i sevdiğini iyi bilen Emri Han Musullu, Şah-kulu Korçu adlı bir adamını, şahın yanına gönderdi. Emir Han Musullu, Şah-kulu aracılığı ile Özbeklerle olan savaş ve Herat kuşatmasını Şah İsmail'e rapor etti. Rapora göre Emir Gıyase'd-din, Herat kuşatması sırasında, Zahire'd-din Babür'e adam göndererek, Herat'ı ona teslim edeceğine söz vermişti. Böylece Emir Han, Gıyase'd-din'in öldürülmesi nedenini de buna bağladı. Ancak Gıyase'd-din Muhammed'i iyi tanıyan Şah İsmail, Horasan sadrının öldürülmesine öfkelendi ve durumun araştırılmasına emir verdi.

Şah-kulu Korçı ise Herat'a geri dönerek Şah İsmail'in duruma kızdığını Emir Han Musullu'ya bildirdi. Bundan tedirgin olan Emir Han, o sıralarda Kandehar'ın Zahire'd-din Babür'ün kuşatmasında olduğu gerekçesi ile kuşatmayı kırmak bahanesi ile Sebzivar'a gitti. O şehzade Tahmasb Mirza'yı da yanında götürdü. Bunun üzerine Şah İsmail onu işten almayı kararlaştırdı. O, Tahmasb Mirza ve Emir Han'ı Tebriz'e çağırarak, diğer oğlu Sam Mirza'yı Horasan hükümetine atadı. O, Sam Mirza'nın çocukluk dönemi lalası olan Durmış Han'ı yine görevinde tutarak aynı zamanda Horasan emirü'l-ümerası da yaptı. O sırada daha önceden Emir Han'a

---

148.

[1179] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 109.

yardım etmesi için görevlendirilen Kızılbaşlar Herkan Sultaniye'de idiler. Şah, Şamlulardan acilen Herat'a gidip Tahmasb Mirza ile Emir Han'ı Tebriz'e göndermelerini istedi.[1180]

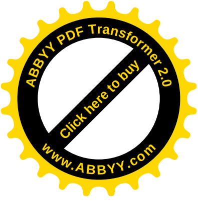
Kızılbaşlar ise 3 Sefer 928 / 2 Ocak 1522 Perşembe günü Tahmasb Mirza ile Emir Han Musullu'yu Herat'tan Şah İsmail'in sarayına gönderdiler.[1181] Emir Han yolda hastalandı. Onlar Tebriz'e ulaştıktan sonra şah konunun araştırılması için bir komisyon oluşturarak bizzat kendisi Emir Gıyase'd-din'in akrabalarının şikâyetini dinledi. Ancak Emir Han'ın hastalığı daha da şiddetlenerek araştırma komisyonu sona ermeden vefat etti.[1182] Bir diğer görüşe göre Emir Han'ın yarasına zehirli bir merhem konularak bilerekten öldürüldü.[1183] Şah İsmail Emir Gıyase'd-din'in akrabalarının mal varlığını onlara iade ettirerek Herat'a dönmelerine musaade etti. Emir Han Musullu öldükten sonra Türkman Musullu boyu onun küçük kardeşi İbrahim Han'a devredilerek Bağdat hükümeti de ona verildi. İbrahim Han da Bağdat'a gidip orada hükümet sürdü.

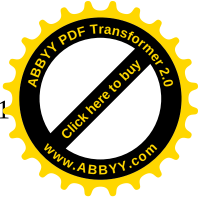
2.10.37. Avrupa Hristiyan Devletleri ile İlişkileri

Çaldıran savaşının önemli sonuçlarından biri de Şah İsmail ve Safevî devletinin Osmanlı'ya karşı Avrupa Hıristiyan ülkeleri ile olan yaklaşmaları idi. Bu doğrultuda Şah İsmail, Osmanlılara karşı, İspanya İmparatoru V. Charles ve Basra körfezine saldıran Portekizli denizci Alphonso de Albuquerque ile ittifak anlaşmaları yaptı. Safevîlerde Şah İsmail döneminde beliren bu Avrupa'ya yaklaşma eğilimi I Abbas döneminde duruğuna ulaştı. Avrupa devletleri de onlardaki bu eğilimden yaralanmaya başladılar. Bu durumdan Hırıstiyan misiyonerleri de oldukça yararlandılar. Şah İsmail, Sultan Selim'in olası saldırıları önlemek amacıyla Miguel Ferreira ile birlikte bir elçisini Alfonso de Albuquerque'ye gönderdi.[1184] Yapılan

---

[1180] a.g.e, s. 112.
[1181] *Habibü's-siyer*, s. 588; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 114.
[1182] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 587.
[1183] *Lubbu't-tevarih*, s. 420.
[1184] Sir Arnold Wilson, *sw. Persia, A Political Officer's Diary*, (Bundan sonra: Wilson), Oxford University Pres, London, New York, Toronto, 1941, s. 133.

müzakere ve anlaşma sonucunda şu kararlar alındı:

I. Portekiz deniz kuvvetleri Safevîlerin Bahreyn ve Katif'e olacak ordu sevkıyatında onlara yarım edecektir.

II. Portekiz deniz kuvvetleri Mekran kıyısındaki isyanların bastırılmasında Safevî şahına yardım edeceklerdir.

III. Safevî ve Potekiz devletleri birleşerek Osmanlılara karşı savaşacaklardır.[1185]

Diğer bir kaynağa göre Şah İsmail Basra körfezinin batı kıyılarında (büyük olasılıkla Bahreyn) gezi hizmetlerinde bulunmalarını da Portekizklilerden istemiştir. O ayrıca "Hint kıyılarındaki İran ticari müesseseleri"nin güvenliğinin de sağlanması ve garantisini Portekizlilerden istedi.[1186]

Şah İsmail Çaldıran savaşından sonra Osmanlılara karşı Venedik devleti ile ittifak anlaşması girişimleri, Venediklilerce siyasi ortam göz önünde bulundurularak geri çevrildi.[1187] Bildiğimiz gibi Sultan Selim, Safevî ve Mısır devletine saldırmadan önce Venedik Cumhuriyeti ve Avrupa devletleri ile barış anlaşması imzalayarak akıllıca bir politika izlemişti. Venedikliler Şah İsmail zamanından başlayarak Safevîlerle ticari ilişkilerini geliştirdiler.

2.10.38. Portekiz Elçilik Heyeti

Alfonso de Albuquerque'ten sonra Hindistan yöneticiliğine Lopo Soarez'in

---

[1185] Wilson, s. 135.

[1186] Hasan Cavadi, *İran ez Dide-yi Veniziyan, Ez Ruzigar-ı Uzun Hasan ta Devran-ı Şah Tahmasb,* (Bundan sonra: Cavadi, *Veniziyan*), Mecelle-yi Berresiha-yı Tarihi, Sal: 7-8, Tahran, 1352, s. 82-83.

[1187] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 644-645.

atanmasıyla Portekizliler körfezin tümünü kontrollari altına aldılar. Onlar Safevîlerle yaptıkları anlaşma gereği Bahreyn'ı alsalar da orayı onlara vermediler. Onlar Bahreyn'in başkenti Menname'de bir kale yaptılar. Portekizlilerin sert uygulamaları yerli halkı aşırı derecede yıprattı. Nitekim onların h. 928 / 1521–22'de Hürmüz gümrüğünü ele geçirmelerinin sonucu olarak Hürmüz, Bahreyn ve Maskat şiddetli isyanlar patlak verdi. Poetekiz kaleleri bekçilerinin birçoğu öldürüldüler. Hürmüz emiri de çıkan fırsatı değerlendirerek Hürmüz kalesini kuşattı. Ancak yardımcı kuvvetlerin gelmesi ile o Hürmüz şehrini yakarak kaçtı. Şehir 4 gece gündüz yanmaya devam etti.[1188] Gerçekleşen savaşta ölen Hürmüz emirinin yerine 13 yaşlı oğlu Muhammed Şah Hürmüz emiri oldu. Portekizliler bu genç emir ile yeni bir anlaşma yaparak onu kendilerine tabi kıldılar. Anlaşma gereği o Potekizlilere yıllık haraç vermek zorundaydı.[1189]

Dom Duarte de Menzes, Şah İsmail'in Portekizlilerin Hürmüz, Bahreyn ve Maskat'taki egemenliklerinden rahatsız olduğu bilse de Zilkade 929 / Eylül–Ekim 1523'te Balthazar de Pessoa başkanlığında bir heyeti dostluk ilişkilerini kurmaları için Şah İsmail'e gönderdi. Heyette bulunan Antonio Tenrreiro'nun yazdıklarına göre Portekizliler Hindistan'daki Gova limanından Gembrun (Şah Abbas zamanından Abbas limanı) limanına geldiler. Onlar oradan da Lar, Şiraz, İsfahan, Kaşan, Kum ve Sultaniye yolları yolu ile Tebriz'e geldiler. O sıralarda Şah İsmail Hazar denizi kıyılarında olduğu için Portekizliler de orada onun huzuruna çıktılar. Şah bu sıralarda diğer Avrupalı devletler ile ilişki kurduğu için bu kez Portekizlileri daha öncekiler gibi iyi karşılamadı ve onları Erdebil'e götürdü. Tenrreiro'nun bildirdiğine göre onlar Erdebil'de iken bir gün onlara tanımadıkları biri şahın şiddetli biçimde hasta olduğunu ve şah öldüğü takdirde kargaşa çıkacağını bildirerek onların tez bir zamanda ülkeyi terk etmelerini önerdi.[1190] Böylece Portekizliler Erdebil'den ayrılarak Tebriz'e doğru gittiler. Onlar Tebriz'de iken Şah İsmail'in ölüm haberini

---

[1188] Wilson, s. 135.
[1189] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 651.
[1190] Hasan Cavadi, *Sefer-nameha-yı Portakali ve Espaniyoli Der-bare-yi İran der Devre-yi Safevîye, Kitab-ı Elifba*, c. VI, (Bundan sonra: Cavadi, *Sefer-nameha*), Emir Kebir, Tahran, 1356, s. 41.

aldılar. Tenrreiro Tebriz'de Portekiz heyetinden ayrıldı.[1191] Bundan sonra ise Portekiz heyeti konusunda her hangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Böylece Şah İsmail'in Osmanlılara karşı Portekizlilerle oluşturacağı ittifak politikası da sonuçsuz kaldı.

Antonio Tenrreiro, Diyarbakır'da Osmanlılarca yakalandı. Onlar onun Safevîlere top yapımını öğreten bir Portekizli olduğundan kuşkulanarak Halep yolu ile Dımaşk ve sonra Kahire'ye götürdüler. Sonunda serbest bırakıldı ve İskenderiye'den Kıbrıs, Halep, Basra ve sonunda Hürmüz'e geldi. Orada 5 veya 6 yıl kaldıktan sonra Hindistan'ın Portekiz yöneticisi tarafından bir görev için Portekiz'e gönderildi. O, birçok zorluklara rağmen sonunda Portekiz'e ulaşarak sefer-namesi[1192] de yazdı.

2.10.39. Sultan Süleyman'a Gönderdiği Elçilik Heyeti

Şah İsmail, Sultan Süleyman'ın tahta çıkışında elçi göndermese de Rodos fethinden sonra Osmanlılarla iyi ilişkiler geliştirmek için 500 kişilik bir heyet ile birlikte Tace'd-din Hasan Halife aracılığı ile yazdığı mektubunu ona gönderdi.[1193] Osmanlılar onlardan yalnız 20 kişiye İstanbul'a girmeleri için izin verdi. Geri kalanını ise Üsküdar'da durdurdular. Şah İsmail, mektubunda Osmanlı sultanını iyi lakaplarla andıktan sonra Sultan Süleyman'ı tahta çıkması ve Rodos fethi için kutladı. Babasının ölümünde de başsağlığı diledi.[1194] O mektubunda İslam ordusunun kâfirlere karşı kazandığı zaferlerden çok mutlu olduğunu bildirdi.[1195]

2.10.40. Macaristan Krallığı Elçisi

VI. Waladislaw'ın oğlu olan Macaristan kralı II. Ludwick, Osmanlıların Rodos ve daha sonra Macaristan'ı almalarından korkarak 928 sonları / 1522'de Lübnan'ın

---

[1191] Cavadi, *Sefer-nameha*, s. 41.
[1192] a.g.e, s. 41.
[1193] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 525-526.
[1194] a.g.e, s. 527-528.
[1195] a.g.e, s. 527-528.

Cebel'inden olan Petrus de Monts Libano adlı bir keşişi mektubu ile birlikte Şah İsmail'e gönderdi. O, Şah İsmail'in doğudan, kendisinin de batıdan saldırarak Osmanlıları ortadan kaldırmalarını Safevî şahına önermekteydi. Şah İsmail de Petrus'u iyi ağırlayarak Macaristan kralının önerisini de iyi karşıladı. Petrus Macaristan kralının gücünün anlatmanın yanı sıra Şah İsmail'i İspanya imparatoru Sharl Ken (V. Sharl) ve Almanya kralının da gücünden haberdar etti. Şah İsmail onun tavsiyesi ile söz konusu krallara Latince iki mektup yazdı. Anlaşılan söz konusu mektupların yazımını Petrus kendisi üstlenmiştir.[1196]

Şah İsmail, Şevval 929 / Ağustos–Eylül 1523'te Philippe'nin oğlu Karl'a yazdığı mektubunda keşiş Petrus'un ona Macaristan kralı tarafından bir mektup getirdiğini bildirerek Nisan ayında h. 930 / 1524 ilbaharda iki taraftan Osmanlılara saldırmalarını önerdi. O ayrıca Avrupa'nın Hıristian krallarının bir biri ile savaşmalarından hayret ettiğini ve bunun sonucunda Osmanlıların daha da cesaretlendiğini de yazdı. Şah İsmail, Sharl Ken'e de yazdığı mektupta onun bir an önce askeri hazırlıklar yapmasını istedi. O mesafenin uzaklığı ve elçilerinin geliş gidiş zorluklarını ileri sürerek önerilerinin karşı taraftan da kabul görüleceğini ümit ediyordu. Şah İsmail söz konusu kıralı da Osmanlılarla dostluk ve yakınlaşmaktan çekindirdi.[1197] Söz konusu dönemde elçilerin gidiş geliş süresi genellikle bir yıldan fazla sürmekteydi. Şah İsmail söz konusu mektubunda Avrupa ve Latin dillerini bilen elçilerinin de olmadığını ona bildirmişti. O, Sharl Ken'e yanına gelen Luzitani (Portekiz) elçisi ile de daha önce bir mektup gönderdiğini ancak henüz cevabını almadığını da yazmıştı.[1198]

II. Ludwick'in Şah İsmail'e yazdığı yanıt mektubu konusunda her hangi bir bilgiye rastanılmasa da Petrus'un, Şah İsmail'in Sharl Ken'e yazdığı mektubu zorluklara katlanarak ona teslim ettiği bilinmektedir. İspanya kralı ona yanıt olarak 6 Zilkade 931 / 25 Ağustos 1525'te Şah İsmail'in ölümünden bir yıl sonra ve oğlu

---

[1196] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 652-653.
[1197] Felsefi, *Siyaset-i Harici*, s. 288-289.
[1198] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 654-655.

Tahmasb'ın şah olduğunda İspanya'nın eski başkenti Toledo'dan yazıldı. O, mektubunu yine keşiş Petrus aracılığı ile Safevî sarayına gönderdi.[1199] Petrus'un İran'a olan ikinci gelişine ilşikin her hangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Bilinen şu ki o Sharl Ken'in sarayına geri dönmedi. Bu nedenle de Sharl Ken, Şah İsmail'in ölümünden habersizdi ve 6 Cemaziyülahir 935 / 15 Şubat 1529'te Toledo'dan Johann Balbi adında bir elçisi aracılığı ile diğer bir mektubunu Şah İsmail'e gönderdi.[1200] Balbi'nin Şah Tahmasb'ın hüzuruna çıkıp çıkmaması konusunda her hangi bir bilgi bulunmamaktadır.

2.10.41. Sultan Süleyman'ın Gilan Hâkimine Mektubu

Sultan Süleyman, Ramazan 930 / Temmuz 1524'de Gilan hâkimine gönderdiğine mektubunda Şah İsmail'e karşı nefretini bildirerek Kızılbaşları ortadan kaldırmak amacıyla İran'a saldıracağını bildirdi. O, Gilan hâkiminin Osmanlılarla olan yakın ilişkilerine değinerek ondan Kızılbaşlar ile savaşmasını istedi. O ayrıca Kızılbaşalrla ilgili haberlerin sürekli olarak ona gönderilmesini istedi.[1201]

2.10.42. Şah İsmail'in Psikolojisindeki Değişimler

Şah İsmail, Çaldıran yenilgisinden sonra genellikle kederli idi ve yüzü gülmüyordu.[1202] O bu yenilgi yasında Kızılbaş tacını başından alarak yerine siyah sarık koydu. Artık siyah renkli elbiseler giymekteydi. O, siyah bayrakları siyah renkli kumaşlar ile değiştirerek üzerlerinde beyaz renk ile "E-kısas" yazdırdı. Şah İsmail h. 921 / 1515 kışında doğan oğlunua da kısası çağrıştıran "Elkas" adını taktı. Bu savaşın en önemli sonuçlarından biri de Safevî başkentinin ülkedeki merkezi konumunu kaybederek Osmanlı sınırlarına yakın bir bölgede yer alması idi. Bundan sonraki dönemlerde Safevî devleti başkentini ülkenin daha içlerine taşımasının da biricik nedeni Osmanlı sınırından uzakta olmakla güveni sağlamaktı. Bu aynı zamanda Safevî siyasetinin artık batıdan daha çok doğu yönlü eğilimlere kapıldığının

---

[1199] Felsefi, *Siyaset-i Harici*, s. 290-291.
[1200] Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 89.
[1201] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 540-541.
[1202] *Tarih-i Safevîyan*, s. 31; Sefa, *Hulasa-yı Tarih-i Siyasi*, s. 241.

da göstergesi idi. Çaldıran yenilgisi ile Şah İsmail'e atfedilen yenilmezlik olgusu ciddi bir biçimde sarsıldı. Artık İsmail büyüleyici özelliğine (karizma) eskisi kadar sahip değildi.[1203] Nitekim Çaldıran yenilgisinden sonra Şah İsmail geri kalan 10 yıllık ömrünü genellikle eğlence, av partileri, içki tüketimi ve sükûnet içinde geçirerek[1204] iç ve dış düşmanlarına karşı her hangi bir ordu sevkine başvuramadı. O sürede askeri harekâta duyulan gereksinimi ise Şah İsmail değil de görevlendirdiği komutanlar üstlendiler. Sam Mirza'nın da belirttiğine göre o h. 921'den 930'a (1515–1524) değin zamanını eğlencelerle geçirmekteydi.[1205] Bir önemli bilgiye göre Şah İsmail'i ömrünün son on yılında eğlenip içki tüketmeye teşvik eden kişi Mirza Şah-hüseyin İsfahani olmuştur.[1206] Böylece o eskisi gibi savaşçı ve aktifliğini kaybederek uysal biri oluverdi. O artık mezhebi konulsarda da baskıcı tavrını bir kenara itmişti. Şah İsmail genellikle Çaldıran savaşından sonra halka iyi davranmakta ve onların sorunlarını çözmeye eğilimli idi. Onun buyruğu doğrultusunda çiftçilerden alınan ürün haracı 1/6 oranında azaltılmıştı.[1207] Bunun yansıması olarak da ziraat ve çiftçilik oldukça gelişti. Yerel hükümdarlar da genellikle Şah İsmail'den çekindikleri için barış ortamını yeğlemekteydiler.[1208] Bunun sebebi olarak da halkın refah düzeyi eskisine göre daha iyileşmişti. Böylece halkın da ona ilgi ve saygısı da artmakta idi. Çaldıran savaşından sonra Şah İsmail'in emri ile ülkedeki Sünni kesimin üzerinde olan baskı kalkarak tüm vilayetlerdeki hâkimlerine de kimseyi mezhep değiştirmesine zorlamamaları konusunda uyardı ve ülkedeki tüm tebaaya karşı divan ve şeri mahkemelerde eşit davranılmasını istedi.[1209]

2.10.43. Adil-şahi ve Kutb-şahilerle Olan İlişkileri

Şah İsmail'in Hindistan Deken'indeki Adil-şahi ile Kutb-şahi sülaleleri ve devletleri ile ilişkileri dostaça idi. Safevî mürüitlerinden olan Yusuf daha sonra, Deken padişahlarından Nizam-şah Behmeni'nin sarayına yol bularak yüksek rütbeli

---

[1203] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 43.
[1204] *Habibü's-siyer*, s. 550, 554, 556, 558, 561, 563, 572; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 546; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 44.
[1205] *Tuhfe-yi Sami*, s. 8.
[1206] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 154-155.
[1207] Pigolevskaya vb., c. II, s. 481.
[1208] *Habibü's-siyer*, s. 602.
[1209] İspanakçı, v. 321.

bir devlet adamı oldu. Yusuf h. 895 / 1489–90 veya h. 896 / 1490–91'de Bicapur'da kendi adına hutbe okutarak kebdini Adil-şah olarak adlandırdı. O Save'de yetiştirildiği için "Yusuf Adil-şah Saveyi" adıyla ünlendi.[1210] Böylece o Deken Adil-şahlılar sülalesinin temelini attı. Adil-şah, Şii olduğu için düşmanlarına galebe çaldığı takdirde Şiiliği yaymayı kendine adak yapmıştı. O sıralarda Şah İsmail Şii mezhebini resmi ilan ettiği için o da Zilhicce 908 / Mayıs–Haziran 1503'de Şii imamlar adına hutbe okuttu. Hindistan'da ilk Şiiliği remi ilan edip ve yayan şah o olmuştur. Ancak o Şiiliği yaymasına rağmen 3 halifeye de saygı ile davranılmasını istemişti. Böyle oldukta aşırı Şii kesim[1211] Sünnilere karşı küfürlü ve aşağılayıcı ifadeleri kullanamaz hale geldiler. Onun uyguladığı bu akıllıca siyasetin sonucu olarak da Sünni ve Şiiler arasındaki uzlaşmaz taassuplu yaklaşımlar tamamıyla ortadan kalktı. Böylece gerek Şii, Hanefi gerekse Şafii olsun kolaylıkla birbiri ile tartışma zemini buldular. Birbirlerine saygılı davrandılar.[1212] Adil-şah tüm mezhepleri ibadet kurallarını uygulamada serbest bırakarak imrenilecek düzeyde bir hoşgörü ortamı yaratmıştı. Yusuf Adil-şah, Şah İsmail'i çok sevmekte ve ona ilgi duymaktaydı. O muhaliflerinin isyanlarını bastırdıktan sonra Seyid Ahmed Herevi'yi hediyeler ve bir mektup ile Şah İsmail'e gönderdi. Yusuf Adil-şah'ın h. 916 / 1510–11'de Bicapur'da vefat ettiği sırada bir oğlu ve üç kızı vardı. O Şah İsmail'e olan ilgisi ve saygısı yüzünden biricik oğlunun da adını "İsmail" koymuştu.[1213]

İsmail Adil-şah da babasının yolunu tutarak Şii mezhebini yaymada çaba harcadı. Onun da tıpkı babası gibi Şah İsmail'e özel bir ilgisi vardı. Mahmud-şah Behmeni Sudur'da Şah İsmail'in elçisinin geri dönmesine izin vermede geciktiği için o aracı olarak elçinin geri dönmesini sağladı.[1214] Bunun karşılığında ise Şah İsmail dostluk ilşikilerinin pekiştirilmesi için İbrahim Bey Türkman'ı kemer, süslemeli kılıç gibi değerli hediyelerle İsmail Adil-şah'a gönderdi. O, Safevî elçisini anlatılması zor ve oldukça tantanalı bir ağırlama[1215] ile başkent Bicapur'da karşıladı. İsmail Adil-

---

[1210] *Tarih-i Firişte*, c. II, s. 5.
[1211] a.g.e, s. 18.
[1212] a.g.e, s. 18.
[1213] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 657.
[1214] a.g.e, s. 657.
[1215] *Tarih-i Firişte*, c. II, s. 33.

şah, Şah İsmail'e olan saygısını göstermek için tüm ordu askerlerine Kızılbaş başlığı takmalarına emretti. Başlığı kullanmayanların ise cezalandırılmasını istedi. Ayrıca İsmail Adil-şah'ın emri üzerine, Cuma günleri, İslami bayramlar ve kutsal günlerde minberlerde Şah İsmail'in sağlığına dua edilmekteydi. "Bu hüküm yaklaşık 70 yıl süre ile Ali Adil-şah'ın hâkimiyetinin sonuna değin devam etti."[1216]

Deken'in bir diğer bölümü olan Telenk'te egemen olan Kutb-şahi sülalesi de Şah İsmail'e ilgiliydi. Sultan-kulu, Hemdan'ın Baharlı boyundan idi. O, Deken'de Sultan Muhammed Şah Behmeni'nin gulamı idi. o ordu başkanı olduktan sonra h. 918 / 1512–13'te Deken'in Kelenkede'sinde bağımsızlığını ilan ederek kendini Kutub-şah olarak adlandırdı. Kutb-şahi devletinin kurucusu olan Sultan-kulu da Safevî hanedanının müritlerinden idi. O da Şiiliği yaymada çok çalıştı. Onun emri üzerine Şii imamların adına hutbeler okunurken Şah İsmail'in adı kendi adından önce söylenmekteydi. Kutb-şahlılar ondan sonra da Safevîlere karşı aynı tutum içinde idiler. Nitekim Şah Abbas zamanında da Şii imamların adları hutbelerde geçtikten sonra Safevî şahının da sağlığına dualar edilirdi. Kutb-şahi şahları Safevîlere karşı hep özel bir saygı beslemekteydiler.[1217]

2.10.44. Şah İsmail'in Vefatı

Şah İsmail, Cemaziyülevvel 930 / Mart 1524'te Nevruz bayramından sonra Şeyh-şah Şirvan-şah'ı görmek amacıyla Nahçıvan'dan onun yanına gitmek istese de onun ölümü nedeni ile Şirvan'a gitmekten vaz geçip Şeki'ye gitti.[1218] Orada birçok at ve hayvan avladıktan sonra Erdebil'e gitti. O orada Safeni türbesini de ziyaret etti. O oradan da Tebriz'e geri dönerken Serap'a yakın Sayın Gedügi'inde hastalandı.[1219] Şah İsmail sağlıklı, dayanıklı ve güçlü bir vücuda sahip idi. Ölümcül hastalığından önce yalnızca h. 924 / 1518 kışını geçirdikten sonra Kum'dan Rey'e geldikten sonra hastalanmıştı. Bu sırada Mevlana Alae'd-din Muhammed Hekim, onu 10 gün süreyle

---

[1216] a.g.e, s. 33.
[1217] a.g.e, s. 329-330.
[1218] *Ahsenü't-tevarih*, s. 236.
[1219] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 608; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 44; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 33; İspanakçı, v. 597; Zebihullah Safa, c. V, s. 11.

tedavi etti.[1220]

Şah İsmail Çaldıran savaşından sonra kendini içkiye vermiş, iştahı da azalmıştı.[1221] Bu durum yavaş yavaş bünyesinin zayıflamasına neden oldu. Yukarıda da değindiğimiz gibi o Tebriz'e dönerken, Sayın Gedügi'inde hasba hastalığına yakalandı. Yemek yememesi hastalığın şiddetini daha da artırınca, Pazartesi günü 19 Recep 930 / 24 Mayıs 1524'te dünyasını değiştirdi.[1222] Erdebil'deki dedelerine ait Safevî türbesine götürülerek defnedildi.[1223] O öldüğü sırada 38 yaşına yalnızca 6 günü vardı. Onun şahlık dönemi toplam 23 yıl sürmüştü. Diğer bir görüşe göre ise Şah İsmail h. 930 / 1523–24 yılı ilkbaharında Gürcistan'da bir av gezisinde[1224] iken hastalığa yakalandıysa da Erdebil'e döndüğünde iyileşerek gezisine devam etti. Fakat yolda şiddetli ateş sebebi ile Mayıs / Recep ayında Tebriz'de öldü. Şah İsmail'in ölüm sebebine ilişkin değişik rivayetler ileri sürülmüştür. Bunlar hasba hastalığı[1225], ishal (ishal-ı kebedi)[1226] ve sill hastalığı[1227] olasılıkları üzerinde durulmaktadır.

Şah İsmail siyasi, dini kişiliğinin yanı sıra, şairliği ile de seçilmekteydi. Şah İsmail'in Türkçe divanının yanı sıra birkaç Farsça şiiri de vardır. Onun şiirlerinde kullandığı mahlas "Hata'i"idi.[1228]

2.10.45. Şah İsmail'in Evlatları

Şah İsmail'in 5'i erkek ve 5'i kız olmak üzere 10 çocuğu vardı.[1229] O, bütün

---

[1220] *Habibü's-siyer*, s. 559.
[1221] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 120.
[1222] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 608-609; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 44; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 33; İspanakçı, v. 597; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 154; Mirza Muhammed Masum, *Tarih-i Selatin-i Safevîye*, (Bundan sonra: *Tarih-i Selatin-i Safevîye*), Bi Sa'y ve İhtimam-ı Seyid Emir Hasan Abidi, Bunyad-ı Ferheng-i İran, Tahran, 1351, s. 10-11. c.
[1223] Müneccimbaşı, Sahâifü'l-ahbâr, c. III, s. 187; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 94; Yusuf Bey Vezirof, *Azerbaycan Edebiyatına Bir Nazar*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul, 1337, s. 28.
[1224] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 225.
[1225] Zebihullah Safa, c. V, s. 11.
[1226] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 609; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 154; *Tarih-i Selatin-i Safevîye*, s. 10-11.
[1227] İspanakçı, v. 597.
[1228] *Tuhfe-yi Sami*, s. 9; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 609; *Favaidü's-safeviye*, s. 16; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 44; *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*, s. 68.
[1229] *Habibü's-siyer*, s. 555-556; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 155.

çocuklarının doğumunu içkili ve türkülü törenlerle (*toy*) kutlamıştır.[1230]

Oğulları:

I. Tahmasb Mirza: 26 Zilhicce 919 / 22 Şubat 1514'te doğmuştur.

II. Elkas (Elkasb) Mirza: h. 921 kışı[1231] / 1515–16 veya 10 Sefer 922[1232] / 15 Mart 1516'da doğmuştu.

III. Sam Mirza: 21 Şaban 923 / 8 Eylül 1517'de doğmuştur.[1233]

IV. Rüstem Mirza: Doğum tarihi 26 Şaban 923 (13 Eylül 1517) idi.[1234] Ancak o babasından önce vefat etti.

V. Behram Mirza: Rüstem Mirza'dan dört gün sonra 30 Şaban 923 / 17 Eylül 1517'de doğmuştur.[1235]

Bir diğer bilgiye göre Şah İsmail'in Hüseyin Mirza adında bir oğlu daha vardı.[1236] Şah İsmail'in oğullarından Tahmasb Mirza ve Behram Mirza'nın anneleri Musullu emirlerinden birinin kızkardeşi idi. Elkas Mirza ve Sam Mirza da farklı eşlerindendir.[1237] Şah İsmail'in kızları ise şunlardı: I. Hanış Hanım, II. Peri-han Hanım, III. Mehin Banu Sultanım[1238], IV. Firengis Hanım ve V. Şah Zeyneb Hanım.

1230 *Habibü's-siyer*, s. 555-556.
1231 a.g.e, s. 555.
1232 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 344; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 300.
1233 *Habibü's-siyer*, s. 555.
1234 a.g.e, s. 555.
1235 *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 44; *Habibü's-siyer*, s. 555.
1236 *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 33.
1237 *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 44.
1238 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 429.

Diğer bir görüşe göre ise Şah İsmail'in kızlarının sayısının toplamı 16 olup, ancak söz konusu beşinin adı dışında diğerlerinin adı bilinmemektedir.[1239]

2.11. ŞAH I. TAHMASB (930–984 / 1524–1576) DÖNEMİ

2.11.1. Tahta Çıkışı

Şah İsmail'in büyük oğlu olan Tahmasb Mirza hicri 26 Zilhicce 919 / 22 Şubat 1514 yılı Çarşamba sabahı İsfahan'ın Şah-abad köyünde doğmuştur.[1240] Ancak Tahmasb'ın doğumuna ilişkin verilen bu tarih tarihlerden sadece biridir. Kaynaklarda bu konuda çeşitli görüşler mevcuttur.[1241]

Şah İsmail'in 19 Recep 930 / 23 Mayıs 1524 Pazartesi ölümü[1242] ardından saray ve harem üzerinde yetki ve güç sahibi Taclu Hanım,[1243] Kızılbaş boybeylerinin de desteğini arkasına alıp aynı günün (Pazartesi) öğlen sularında 19 Recep 930[1244] (23 Mayıs 1524) yılında Tahmasb Mirza'yı tahta oturttular.[1245] O sıralarda Tahmasb Mirza henüz 10 yaşında[1246] bulunuyordu.

[1239] *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 33.
[1240] *Lubbu't-tevarih*, s. 255; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 281; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 127; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 45; *Tarih-i Selatin-i Safevîye*, s. 12; *Fava'idü's-safeviye*, s. 18; *Habibü's-siyer*, s. 83; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 53.
[1241] *Nükavetü'l-Asar*, s. 12'de sadece hicri 918 (1512/13) yılı gösterilmiştir. *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 437'de ise 26 Zilhicce 918 yılı Çarşamba (4 Mart 1512); *Habibü's-siyer* (s. 531) ve Handemir'de (*Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 83) 24 Receb 919 (24 Eylül 1513); *Tarih-i Mufassal-ı İran*, s. 668'de hicri 920 (1514/15) ve Roemer'de (s. 240) ise 26 Zilhicce 920 (10 Şubat 1515) tarihleri belirtilmiştir.
[1242] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 25.
[1243] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 155.
[1244] Şah Tahmasb, *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Bi Sa'y ve İhtimam: Abdu'l-şekur, (Bundan sonra: *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur), Çap-hane-yi Kaviyani ve Aftab, Berlin, 25 Muharrem h. k. 1334, s. 8; *Tekzire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 2; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 226; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 155-156; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 611; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 45; *Tarih-i Selatin-i Safevîye*, s. 12; *Huld-i Berin*, s. 227; *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 386-387; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 281.
[1245] *Huld-i Berin*, s. 227; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 270, 281; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 143; *Nükavetü'l-Asar*, s. 12; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 45; *Huld-i Berin*, s. 327; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 157.
[1246] *Huld-i Berin*, s. 326; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 611.

2.11.2. Div Sultan ile Köpek Sultan'ın Rekabetleri

Hicri 930 / 1523–24'te Şah İsmail tarafından ordunun *emirü'l-ümera'*lığına atanan Div Sultan Rumlu, Tahmasp'ın lalalığını da üstlendi. O, Tahmasb'ın küçük yaşta olmasından rakiplerini ortadan kaldırmak için yararlandı.[1247] Söz konusu dönemde *vekil* makamı üzerinde onunla bir diğer Kızılbaş boybeylerinden Köpek Sultan Ustaclu arasında kıyasıya bir mücadele sürmekteydi. Kızılbaş boylarının bir birine karşı duydukları husumet merkezi otoriteyi zayıflatmaktaydı. Merkezi otoritenin gücünün bu rekabetten çıkacak dengeye dayanması devlet adına sakıncalı bir durumdu. Tahmasb, durumu kendi lehinde dengelemek için Div Sultan Rumlu ve Köpek Sultan'ı ikisini aynı göreve, emirü'l-ümeralığa atamışsa da[1248] bu onlardaki düşmanlık hissini köreltmemiştir.

2.11.3. Özbeklerin Horasan'a İlk Saldırısı

Şah İsmail'in ölümü ve iki Kızılbaş boyunun (Rumlu ve Ustaclu) rekabeti sonucunda kan kaybeden merkezi otoritenin zayıflamasını fırsat bilen Ubeyd Han, h. 930 / 1523–24 yılında Amuye suyunu (Ceyhun) geçerek Horasan'a ilk saldırsını düzenledi. Horasan emirü'l-ümerası olan Sam Mirza (Horasan valisi)'nın lalası Durmış Han Şamlu, yapılan saldırıya karşı can siperane bir direniş sergiledi. Çatışmalar "birkaç ay[1249]" sürmesine karşılık Özbekler yaptıkları bütün hamlelerde yenik düşerek ağır kayıplar verdiler. Kızılbaş askerleri karşı atağa geçerek Özbeklerin direncini kırıp onların yenilmesine[1250] ve kaçmasına neden oldular.

2.11.4. Köpek Sultan'ın Başkaldırısı

Div Sultan'ın rakiplerini saf dışı etmek için bir dizi girişimlerde bulunması h. 932 (1526) ilkbaharından sonra başlayacak iç çatışmaların yeni safhasını hazırladı. Çatışmalar zamanla boylararası savaşlara dönüştü. Savaşlar başlangıçta ülkenin kuzeybatısı ile sınırlı iken, sonralar Safevî coğrafyasının diğer eyaletlerine, özellikle

---

[1247] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 156; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 160.
[1248] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, s. 9; *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 2-3.
[1249] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 50; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 128-131; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 157-159.
[1250] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 131.

de Horasan'a sıçradı.

Div Sultan Rumlu'nun Ustacluları sıkıştırması yüzünden ayaklanan Ustaclular[1251] Köpek Sultan başkanlığında 14 Şaban 932 / 26 Mayıs 1526'de Sultaniye çevresindeki Seksencik'te[1252] merkezi otoriteye bağlı birliklerle savaşa tutuştu. Ancak savaşta Ustaclular yenildiler.[1253] Ardından Mencil'in Herzuyel denilen beldesinde bir kez daha karşılaştılar. Köpek Sultan yine yenilgiden kurtulamayıp Reşt'e sığındı. Köpek Sultan, buradan saldırıyla Erdebil'i ele geçirdi. Div Sultan da Çuha Sultan Tekelü ile birlikte ona karşı hareket ettiler. Ramazan 933 / Haziran 1527'de Nahçıvan'ın Arpa Çayı'nda[1254] gerçekleşen savaşta Köpek Sultan tüfek kurşunu isabeti etmesiyle öldü. Bunun üzerine Menteşa Sultan ve diğer Kızlbaş emirleri de Gilan'a kaçtılar.[1255]

2.11.5. Div Sultan'ın Azli ve Öldürülmesi

Köpek Sultan'ın bertaraf edilmesiyle Kızılbaş boyları arası çatışmalar durulmadı. Bu kez İsfahan hâkimi Çuha Sultan Tekelü, Div Sultan Rumlu'yu ortadan kaldırıp vekil mansını elde etmek istiyordu. Div Sultan'ın devletin bütün gücünü tekeline geçirmesi 14 yaşlı Şah Tahmasb'ı da rahatsız etmekteydi. Bunu göz önüne alan Çuha Sultan Tekelü, şahın desteğini alıp onu Div Sultan'a karşı kışkırtmağa çalıştı. 933 / 1527–28 yılında şah bir tören sırasında lalası Div Sultan'a doğru bir ok atarak simgesel olarak onu görevden aldı.[1256] Böylece Rumlu boyunun egemenliğine son verilirken dengeler Tekelü boyundan yana değişti. Şah Tahmasb, Köpek Sultan'ın ölümü ardından Gözel Dere yaylasına gittiğinde şah orada Çuha Sultan'ın tahrikleriyle 25 Şevval 933 / 25 Temmuz 1572'de[1257] Div Sultan Rumlu'yu

---

1251 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 283; *Huld-i Berin*, s. 334.
1252 *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 6; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 283; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 162; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 47.
1253 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 282.
1254 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 283; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 63; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 170; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 23.
1255 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 285-296; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 315.
1256 *Tarih-i İran*, Cambridge, s. 51.
1257 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 283; *İran-ı Asr-ı Safevî*, s. 51.

öldürttü.[1258] İki Kızılbaş vekilin peş peşe öldürülmeleriyle vekil mansıbı Çuha Sultan'ın eline geçti.

2.11.6. Özbeklerin Horasan'a İkinci Saldırısı

Ubeyd Han, h. 932 / 1525–26'da ikinci kez Horasan'a saldırdı. Bu defa Meşhed'i kuşatmaya aldı.[1259] Kuşatma birkaç ay sürdüğünden iaşe konusunda şehirdekiler sıkıntıya girdiler. Onlar eski gönlerini pişirip yiyorlar ve atları olanlar ise alartın ayak damalarını yararak kanını içiyorlardı.[1260] Kuşatmadakiler, Safevî sarayından ümitlerini kesince Horasan şehir hâkimlerine elçiler göndererek yardım istedier. Ancak aradıkları desteği alamadılar.[1261] Sonunda kuşatmadakiler şehri teslim etmek zorunda kaldılar ve Meşhet Ubeyd Han'ın ele geçti.

Ubeyd Han Meşhed'i aldıktan sonra Ester-abad'a yöneldi. Zeynel Han onlara karşı koysa da gerçekleşen savaşta Özbekler galip geldiler. Ubeyd Han Estedr-abad'ı alarak oğlu Abdu'l-aziz'i oraya hakim olarak atadı. Kendisi ise Balh'e gitti. Zeynel Han yedek birlikleriyle Ester-abad'a saldırdı. Ancak bir süre sonra Abdu'l-aziz Han da Ester-abad'ı terk edip Belh'e yöneldi. Ubeyd Han yeniden Ester-abad'a saldırdı. Çimen Betam'da gerçekleşen savaşta Kızılbaşların bütün çabalarına karşılık Özbekler sayı üstünlüklerinden yararlanıp bir kez daha muzaffer oldular. İki tarafın asker sayına ilşkin bilgiler Özbeklerin 20.000,[1262] Kızılbaşların ise 2.500[1263] veya 3.000[1264] oldığu yönündedir. Ubeyd Han, Ester-abad'ın idaresini komutanlarından Zeyneş Bahadır'a bırakarak Herat'a doğru gitti. O, h. 933 kışını Guriyan'da geçirdikten sonra h. 934 / 1527 ilkbaharında Herat'ı kuşattı. Hüseyin Han Şamlu direniş sergilemeye başladı. Ubeyd Han kaleye giden yardım yollarını tutarak

---

[1258] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 283; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 46; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 153; *İran-ı Asr-ı Safevî*, s. 51.

[1259] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s.140; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 51; *Ahsenü't-tevarih* (s. 318) ve *Huld-i Berin* müellifleri (s. 342) Özbeklerin kuşatmaya aldıkları şehrin Meşhet değil Tus olduğunu aktarmaktadır.

[1260] *Ahsenü't-tevarih*, 318; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 221.

[1261] *Ahsenü't-tevarih*, 318; *Huld-i Berin*, s. 342; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 51.

[1262] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 172; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 52.

[1263] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 172.

[1264] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 52.

saldırılarını hızlandırdı. Ancak kaledekiler yapılan bütün saldırıları boşa çıkardılar.

Herat'ın kuşatmasının yedinci ayında Şah Tahmasb ile Çuha Sultan h. 934 /1527–28'te Özbekleri durdurmak için Horasan'a geldiler. Öncü kuvvetleri komutanı Çuha Sultan, bu sırada Damğan'da bulunan Ester-abad hâkimi Zeyneş Bahadır'a saldırarak onu öldürdü. Şah Tahmasb'ın yaklaştığı ve Zeyneş Bahadır'ın ölüm haberini alan Ubeyd Han, Herat kuşatmasını bırakarak Maveraünnehir'e kaçtı. Şah Tahmasb Herat işlerini düzene soktuktan sonra geri döndü.[1265]

2.11.7. Cam Savaşı

h. 934 / 1527–28'de Özbekler bu defa daha kalabalık bir orduyla Horasan'a saldırdılar. Safevî kaynaklarına göre Çingiz döneminden beri Amuye'den bu denli kalabalık ve güçlü bir ordu geçmemiştir.[1266] Özbekler ordularının sayısı hakkında verilen bilgiler, onların 300.000 ila 80.000 arasında değişemktedir.[1267] Buna karşılık Kızılbaşların sayısı 24.000[1268] olarak gösterilse de bu rakam bazen 50.000'e kadar çıkmaktadır[1269].

İki ordu Cam'ın Zur-abad'ı,[1270] diğer görüşlere göre Cam'ın Saru Kamış'ı[1271] veya Cam ve Harcerd çevresinde bulunan Kasım Envar'ın mezarının yakınlarında[1272]

[1265] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 67.
[1266] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 53; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 180.
[1267] Babur, *The Baburnama, Memoirs of Babur, prince and Empreror*, Translated, Edited and Annotated by Wheeler, M Thackston, Smithsonian Institution, Washington DC, 1996, s. 418; Nevai, *Şah Tahmasb* (s. 210-212) ve *Hulasetü't-tevarih*'te (c. I, s. 180, 184) 250.000; Yine *Hulasetü't-tevarih*'in bir yerinde (c. I, s. 185) 150.000; *Baburnama*'nin bir başka yerinde (s. 418) 105.000; *Lubbu't-tevarih*'te (s. 427) 120.00 ve *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*'de (c. I, s. 54) 80.000 askerden söz edilmektedir. Diğer kaynakların aynı anda birden fazla farklı rakamlar vermeleri onların bilgisini kuşku altına düşürmektedir. Bundan dolayı *Tarih-i Alem-ara-yi Abbasi*'nin verdği bilgi daha güvenilirdir.
[1268] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 54.
[1269] *Baburnama*, s. 411'de 40.000, s. 418'de ise 50.000 gösterilmiştir.
[1270] *Lubbu't-tevarih*, s. 427-428; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 154; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 180, 187; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 54; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 284; Abdü'l-hüseyin Nevai, *Şah Tahmasb Safevî, Mecmua-yı Esnad ve Mukatibat-ı Tarihi, Hem-rah ba Yad-daştha-yı Tafsili*, (Nevai, *Şah Tahmasb*), İntişarat-ı Erguvan, Tahran, 1368, s. 210.
[1271] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 261.
[1272] *Baburnama*, s. 418.

10 Muharrem 935 / 24 Eylül 1528'de[1273] savaşa tutuştular.[1274] İlk çarpışmada Kızılbaş komutanlardan birçoğu savaş alanından kaçtılar.[1275] Ancak o sırada henüz on altı yaşında olan Şah Tahmasb emrindeki 3.000 kişilik süvariyle savaş meydanında kalarak mücadeleye devam etti. 11 Muharrem 935 / 25 Eylül 1528 yılı sabahı gerçekleşen ikinci Cam savaşınında[1276] Kızılbaşlar zafer kazanırken Özbekler kaçmağa başladılar.[1277]

2.11.8. Bağdat İsyanının Bastırılması

14 Ramazan 934 / 2 Haziran 1528'de Kelhur hâkimi Zü'l-fikar Bey, Bağdat hâkimi olan İbrahim Han'ı öldürdükten[1278] sonra Bağdat'ı eline geçirip Irak'ın tamamına sahip oldu. O sıralar Herat'ın kuşatmasıyla ilgilenen Şah Tahmasp, Ubeyd Han'ı önlemeyi şimdilik erteledi.[1279] Zü'l-fikar Bey, Sultan Süleyman'a bir bir elçi göndererek onun tâbiliğine geçtiğini aktardı. Bu amaçla Bağdat şehrinin anahtarlarını da Osmanlı sultanına gönderdi.[1280] Ayrıca, Kızılbaşlara ve Kızılbaşlığa karşı muhalifetinin simgesi olarak Musullu yandaşlarının sakal, bıyık ve kaşlarını tıraş etmeleri emrini verdi[1281] ve Sultan Süleyman adına sikke darebedip hutbe okuttu. Ancak Süleyman Kanuni, Avrupa cephesinde meşgul olduğu için onunla ilgilenme fırsatı bulamadı.[1282]

Şah Tahmasb Bağdat'ta isyan çıktığı için Horasan'dan direkt Tebriz'e dönmedi. Kum ve Kazvin yoluyla 935 / 1528 yazında[1283] Zü'l-fikar'ı önlemek için

---

1273 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 54; Roemer, s. 236; *Baburnama*, s. 418; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 188; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 210-211.
1274 *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 48; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 180; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 211; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 284.
1275 *Cevahirü'l-ahbar*, s. 155; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 25.
1276 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 56.
1277 a.g.e, s. 56.
1278 *Tarih-i Cihan-ara*, 284; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 176; *Huld-i Berin*, s. 351.
1279 *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 25.
1280 Uzunçarşılı, c. II, s. 349.
1281 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 176.
1282 Uzunçarşılı, c. II, s. 349.
1283 *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 26; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 284; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 95; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 189; Roemer, s. 241.

Bağdat'a doğru hareket etti.[1284] Şehrin kuşatması birkaç gün,[1285] bir başka bilgiye göre ise daha uzun[1286] sürdü. Musullular[1287] direnmenin anlamsız olduğuna inandıkları için Zü'l-fikar Bey uykuda iken öldürüp[1288] Bağdat'ı Şah Tahmasp'a teslim ettiler.

2.11.9. Özbeklerin Horasan'a Dördüncü Saldırısı

Ubeyd Han casusları aracılığıyla Horasan'daki durumu teyit ettirdikten sonra h. 935 / 1528–29 yılında buraya yeni bir saldırı üzenledi. O, ordu komutanı oğlu Abdu'l-aziz Sultan ve Taşkent emiri Sevincek Muhammed Sultan'ı Meşhed'i almaları için sevketti. Meşhed savunma surlarının yapımı bitmediğinden Kızılbaşlar şehir içinde barikatlar[1289] hazırlanarak karşı koymağa çalıştılar. Özbekler 2 aylık uğraşlarına karşılık direnişi kıramadılar. Ubeyd Han'la beraber gelen ilave gücle saldırılar daha da hızlandırıldı. Bunun üzerine Kızılbaşlar daha fazla direnemeyeceklerini anlayıp geceleyin Meşhed'i boşalttılar.[1290] Ubeyd Han Meşhed'e girdi ve esir düşen 300 kadar Kızılbaş'ı da idam ettirdi.[1291] O emirlerinden birini orada bıraktıktan sonra kendisi çabucak Herat'a doğru hareket etti. Herat'ta Hüseyin Han Şamlu aralıksız olarak gerçekeleşen saldırılar yüzünden şehrin iaşe ve savunmasında büyük sıkıntılar yaşamaktaydı.[1292] Bundan dolayı Özbekler Herat'ı zorlanmadan ele geçirdiler. Böylece, Herat ilk defa h. 935 / 1527–28 yılında Ubeyd Han'ın eline geçti. Ubeyd Han, 11 Şaban 936 / 10 Nisan 1530'da Horasan'ın Ferah'ını saiplenmek için bölgeye bir hamle yaptı. Ferah hâkimi Ahmed Sultan Afşar direnmeye çalıştı. Özbekler Ferah kalesini bir süre kuşatmlarında tuttuktan sonra kalenin almanın zor olduğunu fark edip Herat'a geri döndüler.[1293]

[1284] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 158.
[1285] *Ahsenü't-tevarih*, 292; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 284; Roemer, s. 237.
[1286] *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 26.
[1287] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 158; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 102.
[1288] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 189; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 158; *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 22.
[1289] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 57.
[1290] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 154; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 57.
[1291] *Ahsenü't-tevarih*, s. 290.
[1292] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 152; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 191.
[1293] Parsa-dust, Şah Tahmasb-ı Evvel, s. 76.

Öte yandan Bağdat isyanını bastıran Şah Tahmasb Horasan'a yönünde hareket etti. Şah Tahmasb'ın Horasan'a doğru geldiğini haber alan Ubeyd Han 21 Zilkade 936 / **17.7** 1530'da Herat'ı terk edip Merv Şah-can'a doğru çekildi.[1294] Horasan yeniden Kızılbaşların eline geçti. Şah Tahmasb Herat'a gelince Hüseyin Han Şamlu'yu Ubeyd Han'ın önleyemediği için görevinden azletti. Ardından da Tahmasb kardeşi Behram Mirza'yı Herat hâkimi olarak atadı. O, Gazi Han Tekelü'yü de Horasan emirü'l-ümerası ve Behram Mirza'nın lalası yaptı. Şah, Hace Emir Bey'e de Horasan'ın vezirliğini verdi. Vilayetin işlerini düzene koyduktan sonra 16 Rebiyülevvel 937 / 7 Kasım 1530 yılında[1295] Herat'tan ayrıldı.[1296]

2.11.10. Tekelü Fitnesi

Şah Tahmasb, Cam zaferi ve Bağdat ayaklanmasını bastırdıktan sonra otoriteni kendi tekeline almak için Çuha Sultan'a karşı bir rakip aramaya başladı. Aranan rakip ise kendiliğinden ortaya çıktı. h. 937 / 1530–31'de Hüseyin Han Şamlu'yu kendine rakip olarak belleyen Çuha Sultan onu ortadan kaldırmağı planlıyordu.[1297] Bunun için Hüseyin Han'ı misafir ederek öldürmeyi kararlaştırmıştı. Şahın yardımcılarının Hüseyin Han'ı bu durumdan haberdar etmesi[1298] üzerin o, dah hızlı davranarak 3 Zilkade 937 / 18 Haziran 1531 Pazartesi günü kendi askerleri ile Çuha Sultan'ın çadırında bastı.[1299] Ansızın yakalanan Çuha Sultan devlethaneye (sultanlık otağı) giderek Şah Tahmasb'a sığındı. Ancak Tahmasb'dan istediği desteği göremedi. Öte yandan Hüseyin Han devlethaneye saldırıp şahın huzurunda Şamlular ile Tekelüler birbirine girdiler.[1300] Çatışma sırasında Şah Tahmasb'ın tacına iki ok isabet etti.[1301] Sonuçta Çuha Sultan öldürüldü. İntikam amacıyla Tekelüler sabaha kadar devlethaneye ok yağdırdılar.[1302] Gerçekleşen savaşta Şamlular sayıları

[1294] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 155; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 196.
[1295] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 156.
[1296] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 213; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 285.
[1297] *Ahsenü't-tevarih*, s. 308.
[1298] a.g.e, s. 308.
[1299] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 161; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 285; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 53.
[1300] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 48; *Ahsenü't-tevarih*, s. 308; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 69; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 286.
[1301] *Ahsenü't-tevarih*, s. 309; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 53; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 286.
[1302] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 161.

kendilerinden daha kalabalık olan Tekelülere yenilerek İsfahan'ın Gendüman yaylasına oradan da Fars'a çekildiler. Çatışmanın ardından yakalanan Şamlu gençlerinden 300'ü öldürüldü.[1303]

Tekelüler, Azerbaycan emirü'l-ümerası olan Ulama Tekelü'ye elçi gönderdiler. Ancak mesafenin uzaklığı dolayısıyla o, İsfahan'a ulaşamadı.[1304] Onlar vekil mansıbının kendi boylarında kalması için şaha danışmadan Çuha Sultan'ın büyük oğlu Kubad'ı verdiler.[1305] Tekelülerin güçlenmesi Şah Tahmasb ve diğer Kızılbaş boylarınca hoş karşılanmadı. Tekelüler ise Şamlu, Ustaclu, Dulkadir ve Afşar boylarıyla ters düşerek öç almak peşindeydiler.[1306] Tekelüler Şah Tahmasb'ı kendilerine karşı olumsuz bakışına göre onu kaçırmak kararını aldılar. Bu amaçla Tekelülerden biri devlethaneye gidince Şah Tahmasb'ın emri üzerine korçular tarafından öldürüldü. Şah Tahmasb diğer Kızılbaş boylarının Tekelülere kin duyduğunu bildiğinden onların emretmişti. Şah Tahmasb'ın bu emri vermesinin gerekçelerinden biri de Çuha Sultan oğullarının ona danışmadan Ustaclu, Dulkadir ve Afşarlardan birkaç kişini öldürüp silahlı birlikleriyle devlet-haneyi ellerine geçirmeleriydi. Emr gereği Tekelülerin ünlü emirlerinden birkaçı öldürüldüler. Gendüman yaylasında bulunan İmam Sehl Ali çevresinde cereyan savaşta Tekelüler yenildiler. Onlar Bağdat'a gittiler. Amaçları Bağdat'ın hâkimi Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlı Tekelü'ye sığınmaktı. Bu olay Safevî tarihinde "Tekelü Afeti[1307]" adıyla ünlüdür.

Şah, 937 sonlarına doğru (1531) Şamluları güçlendirmek amacıyla Şiraz'a elçi gönderip Hüseyin Han Şamlu'yu saraya davet etti.[1308] O, Kızlbaşlar arası dengeyi sağlamak için Hüseyin Han Şamlu ile Abdullah Han Ustaclu'yu – ki ikisi de şahın

---

[1303] *Ahsenü't-tevarih*, s. 309.
[1304] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 161.
[1305] *Ahsenü't-tevarih*, 310; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 161; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 286; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 49; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 28.
[1306] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 49.
[1307] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 286; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 49.
[1308] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, s. 18; *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 15; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 286.

halası oğlu hesap ediliyordu – ortak *emirü'l-ümera* yaptı.[1309] Böylece, Tahmasb'ın idarede önü açıldı.[1310] Şah Tahmasb, bunun ardndan güç dengelerini paylaşarak, devlet görevlerini eşit olarak dağıttı.

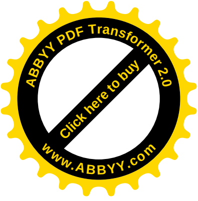
2.11.11. Özbeklerin Horasan'a Beşinci Saldırısı

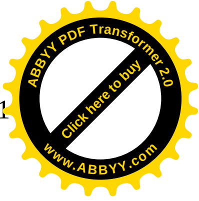
27 Ramzan 938 / 6 Mayıs 1532 yılında[1311] Ubeyd Han kalabalık bir orduyla Amuye suyundan geçerek Herat'ı yeniden kuşattı.[1312] Gazi Han Tekelü kale surlarını sağlama alarak direnmeye başladı. Ubeyd Han ise kuşatmaya devam etti.[1313] Kuşatmansın uzaması başta iaşe olmakla sıkıntıları artırdı.[1314] Sipahiler atlarını arka ayak damarlarını hafiften kesip içmek suretiyle açlıklarını gidermeye çalışıyorlardı. Ardından at eti, at postu, eski deriler haşlanarak yenilmeye başlandı.[1315] Şehirde yenilecek kedi ve köpek kalmadı. Şehirdeki açlığın sınırlarını anlatan bir rivayete göre, yiyecek konusunda bir takım kavgalar belirdiğinde taraflar Behram Mirza'ya başvurmuş, o da avlanan köpeği ikiye bölerek ihtilafı gidermiş, köpeğin kasını ise bir başkasına vermiştir.[1316] Şehirde eşek kanı 1000 dinar, eşek, at ve inek kafası 2000 dinar, kedi ise 1000 dinara[1317] satılmaktaydı. Durumun vahametini aktarmak amacıyla Behram Mirza saraya elçiler göndererek halkın açlıktan kedi ve köpek yediklerini haber vermiştir.[1318]

Bu sırada Ubeyd Han, komutanlarını Horasan'ın diğer şehirlerini ele geçirmekle görevlendirmiştir. Bu amaçla oğlu Abdu'l-aziz Sultan'ı Meşhed, Kamış Oğlan'ı Ester-abad, Han-geldi Bahadır'ı Sebzivar ve Nişabur'a, diğer bir grubu da Bestam'a yollamıştır. Kamış Sultan 937 / 1530–31'de Meşhed'e saldırdı. Ancak o, Meşhed hâkimi ve ona yardım için gelen Nişabur hâkimine yenilerek

---

1309 *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 15.
1310 *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 49.
1311 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 158; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 219.
1312 *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 59.
1313 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 160; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 59.
1314 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 286.
1315 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 159; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 221.
1316 *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 59-60.
1317 *Cevahirü'l-ahbar*, s. 163.
1318 *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 33.

Maveraünnehir'e geri döndü. Ancak Özbeklerin daha geniş saldırılaryla Kızılbaşlar söz konusu şehirlerinin tamamını boşalttılar ve oralar Özbeklerin eline geçti. Özbeklere karşı yanlızca Damğan hâkimi savaşıp galip gelerek bölgesini koruyabildi.[1319]

2.11.12. Ulama'nın Osmanlı'ya Sığınması

Şamlu ve Tekelü boylarının ihtilafları, Çuha Sultan Tekelü'nün öldürülmesi ve Safevî tarihinde "Tekelü Afeti" ile bildiğimiz 937 yılının son ayındaki / Ağustos 1531'deki Telkellülerin kıyımı doğal olarak Ulama Tekelü'nün de tedirgin etmiş ve öfkelenmesine neden olmuştur. Ulama Tekelü özellikle Çuha Sultan'ın yerine vekil olmak istese[1320] de Şah Tahmasb kendisine vekil seçmeseyişi onun bu isteğini engelledi. Ulama Tekelü ayrıca Çuha Sultan'ı öldüren Hüseyin Han Şamlu'nun sarayda güçlenmesini iyi karşılanmadığından Ulama Tekelü 937 / 1530–31'de ayaklandı. O, ordusunu donatmak için Şah Tahmasb'ın hazineleri, çadırı, şahsi atlarını ve Tebriz asilzadelerinin mal varlığına el koydu.[1321] Ulama Tekelü 7.000 atlısı ile Şah Tahmasb'a karşı hareket etti.[1322] Şah Tahmasb 938 / 1531–32'de Azerbaycan emirü'l-ümerası Ulama Tekelü'nün isyanı ile uğraşmak zorunda kaldı. Şah, Keydar Peygamber çevresinde ona saldırdı. Saldırıya dayanamayan Ulama Tekelü vekil makamına gelme ümidi ile onunla savaştan vazgeçip Van kalesine kaçtı. Bu sırada Osmanlı sultanı Süleyman'dan ona altun süslemeli bir elbise göndermiş ve o, bu hilatı giyerek Osmanlıya sığınmıştır. O, sürekli olarak Osmanlı sultanı ve vezirazam İbrahim Paşa'yı Safevîlere saldırmaları için teşvik ve tahrik ediyordu. Ulama Tekelü, Osmanlı sultanı Süleyman'a sığınması üzerine Şah Tahmasb öncelliği Osmanlıların muhtemel saldırısına tanıyarak Azerbaycan'da ikamet etmek zorunda kaldı.

[1319] Parsa-dust, Şah Tahmasb-ı Evvel, s. 90.
[1320] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 66; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 286.
[1321] *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 29.
[1322] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 286; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 215.

2.11.13. Osmanlıların Bitlis'e Saldırısı

938 / 1531–32'de Bitlis hâkimi Şeref Han Kürd, Osmanlı tabeiyetindcen çıkarak Şah Tahmasb'in denetimine girdi. Buna öfkelenen Sultan Süleyman, Ferdinand'la savaşta olduğundan Ulama'yı Bitlis hâkimi yaparak beldeyi almakla görevlendirdi. O, Diyarbakır, Dulkadir ve Karaman valileri ve Diyabakır Mirmiran'ı (Emiremiran) Fil Paşa'yı da kuvvetleriyle birlikte Ulama ile Bitlis'e gönderdi. Ulama ve Fil Paşa 938 /1531–32'de Bitlis'i kuşattılar. Diğer bir bilgiye göre, Bitlis'e ilk orak Fil Paşa saldırıp Şeref Han'ı oradan dışarı çıkarttı.[1323] Şeref Han ise kale surlarını sağlama aldıktan sonra oğlu Şemse'd-din'i[1324] orada yerleştirerek kendisi Şah Tahmasb'a[1325] sığınarak ondan yardım istedi.[1326] Kale 3 ay dayandı.[1327] Şah Tahmasb da onlara karşı 939 / 1532–33'de Bitlis'e doğru hareket edince durumdan haberdar olan Ulama ve Fil Paşa kuşatmayı kaldırıp Osmanlı'ya kaçtılar. Şah, Bitlis'e girdi ve Şeref Han tarafından tantanalı bir biçimde ağırlandı. Şah Tahmasb ise Şeref Han'a altun süslemeli kılıç ve kaftan[1328] hediye edip, Sefer 939 / Eylül 1532'de *tevaçı-başı* mansıbı ve Kürdistan emirü'l-ümeralığını[1329] verdi. Aynı buyruğa göre, Bitlis, Ahlat, Muş, Hunus ve tabi bölgerde ona verildi.[1330]

2.11.14. Özbeklerin Horasan'a Altıncı Saldırısı

h. 939 / 1532 ilkbaharında Şibaniler ilk defa Rey'e kadar ilerleyerek Kör Şahruh'un oğlu ve Ester-abad hâkimi Muhammed Han Dulkadir-oğlu'nun[1331] ordusunu yağmalayıp Ester-abad'a geri döndü. Şah Tahmasb 939 / 1532–33 yılında[1332] Ulama Tekelü konusundaki endişeleri azaldığı için kalabalık bir ordu ile Horasan'a yöneldi.[1333] Şah Tahmasb'ın görevlendiriği Elkas Mirza birlikleriyle Ester-abad'a geldi. Şah Tahmasb'ın talimatlandırdığı bir diğer birlik ise Meşhed'i ele

---

[1323] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 66.
[1324] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 216 .
[1325] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 286.
[1326] *Şeref-name*, c. I, s. 546; *Şeref-name*, c. II, s. 179.
[1327] a.g.e, s. 548.
[1328] a.g.e, s. 548.
[1329] a.g.e, s. 551.
[1330] a.g.e, s. 551-553.
[1331] *Ahsenü't-tevarih*, s. 320; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 74.
[1332] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 60.
[1333] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 287; *Ahsenü't-tevarih*, s. 323; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 60.

geçirdi. Ubeyd Han ise Şah Tahmasb'ın Horasan'a geldiği haberini alınca onunla karşılaşmaktan kaçınarak 14 Rebiyülevvel 939 / 14 Ekim 1532'de[1334] Herat kuşatmasını kaldırarak uzaklaştı. Şah Tahmasb ise ondan kısa süre sonra 22 Cemaziyülevvel 939 / 20 Aralık 1532'de[1335] Herat'a girdi.[1336] O, Herat'ta bulunduğu sürece Herat halkı ile adaletli ve iyi davranmaya özen gösterdi.[1337] Şah Tahmsb bundan sonra savunma politikasından vaz geçerek Özbeklere karşı saldırıya karar verecektir. Bu amaçla Elkas Mirza'yı kalabalık bir orduyla Merv'i, diğer bir birliği ise Gercistan'ı almaları için gönderdi. Birlikler görevlerinde başarılı biçimde tamamlayıp şahın ordusuna katıldılar.[1338] Şah Tahmasb'ın kendisi ise Zilhicce 940 / Haziran–Temmuz 1533'te Belh'i almak üzere hareket etti.[1339] Ancak bir sıra kaynaklarda şahın Samerkand ve Buhara esas olmakla Maveraünnehir'i[1340] saldırdığını söylerler. O, ordunun askeri hazırlıklarını tamamlamak üzere 40 gün Öleŋ-nişin'de bekledi.

2.11.15. Osmanlıların h. 940 / 1533'teki Saldırısı

Muharrem 940 / 14 Temmuz 1533'te Ferdinand, Osmanlı sultanı Süleyman ile barış ve ateşkes anlaşması imzaladı. Söz konusu barış anlaşması ile Sultan Süleyman Avrupa cephesinde rahat nefes alıp yüzünü doğuya çevirdi ve Safevîlerin varlığına son vermeği düşündü. Bunun sonucunda üç aşamalı Osmanlı-Safevî savaşları başladı. Bu doğrultuda Osmanlı'nın öncü birliği 8 Cemaziyülevvel 940 / 25 Kasım 1533'te Bitlis'i yeniden ele geçirdiler. Gönderilen Ulama ve birliği ise savaşmadan 940 / 1533 Kurban bayramında Tebriz'i ele geçirdi.[1341] Ulama'nın peşinden Osmanlı sadırazamı İbrahim Paşa da 25[1342] Muharrem 941 / 6 Ağustos 1534'te[1343] Tebriz'e ulaştı.[1344] O, Azerbaycan hükümetini Ulama'ya, Irak hükümetini de Ak-

---

1334 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 160, s. 160; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 223.
1335 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 160; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 225.
1336 *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 61; Roemer, s. 238.
1337 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 161.
1338 *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 61; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 287; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 225.
1339 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 287; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 226.
1340 *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 61.
1341 Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 155.
1342 Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 160.
1343 Ferid Bey, s. 86; Roemer, s. 241.
1344 Minorski, *Tarih-i Tebriz*, s. 51.

koyunlulardan Murad Bey'e verdi. Böylece, Osmanlılar Azerbaycan'ın birçok şehirlerini sahiplendiler.[1345] İbrahim Paşa'nın Tebriz'e girişinden 2 ay sonra 18 Rebiyülevvel 941 / 27 Eylül 1534'de[1346] Tebriz'in doğusunda Seydava'da konuşlandı. Osmanlılar bir hamlede Erciş, Adil-cevaz, Ahlat ve Van'ı da ele geçirdiler.

Şah Tahmasb, Horasan'ın Öleŋ-nişin'inde Osmanlıların Azerbaycan'a saldırdığı haberini aldı.[1347] Bunun üzerine şah Herat'a döndü. Şah Tahmasb 7 Sefer 941 / 18 Ağustos 1534'te apartopar Herat'tan ayrılıp Azerbaycan'a yönünde hareket etti.[1348] Şah Tahmasb casuları aracılığı ile Osmanlı sultanının geçeceği güzergahları Zencan'a kadar yakıp yıkarak ordunun hareketini engellemek amacıyla bütün iaşe olanaklarının imha edilmesini emretti. Şah, söz konusu bölge cemaatini de ülkenin iç kısımlarına göç ettirerek boşaltılan bütün arazini yaktırdı. Tarafların karşılaşması sırasında Kızılbaş emirleri[1349] Osmanlıların sayısının çokluğunu gerekçe göstererek[1350] savaşta tam teşekkül yer almadılar. Bir kısmı da Osmanlı safına geçtiler.[1351] Ancak Osmanlı ordusunda iaşe sıkıntısı başgösterince[1352] Sultan Süleyman'ın emriyle, Dercezin'e geri çekilerek[1353] Hemedan yolu ile Bağdat'a doğru hareket ettiler.

Şah Tahmasb'ın emri üzerine Bağdat'ı terk edip kendisine katılan Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu sorunun temelini Ulama'da gördüğü için onun ortadan kaldırılmasını savunurdu.[1354] Şah Tahmasb da bunun üzerine Osmanlıları takip etmekten vazgeçip Tebriz'e doğru hareket etme kararını aldı. Ancak eskiden Horasan emirü'l-ümerası olan Gazi Han Tekelü, şahı Tekelü kıyımından sorumlu tuttuğu ve

---

1345 *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 584.
1346 a.g.e, s. 588.
1347 *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, s. 26; *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 25.
1348 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 161.
1349 *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 31.
1350 a.g.e, s. 31.
1351 *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 589.
1352 *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 589; *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 32.
1353 *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 32.
1354 a.g.e, s. 33.

boydaşı Ulama'ya karşı gelmemek için hemen Safevî ordusundan ayrılarak Tebriz'e yöneldi. O, Şah Tahmasb'dan bir gün önce Tebriz'e ulaşarak Ulama'yı yaklaşan tehlikeden haberdar etti. Ulama ve Gazi Han Tekelü ise birlikte Tebriz'de ayrılarak Van kalesine sığındılar. Şah Tahmasb ise savaşsız Tebriz'i ele geçirdi. Şah Tebriz'de 20 gün kaldı.[1355]

2.11.16. Kızılbaşlara Yönelik Yeni Uygulamalar

941 / 1534–35 yılında Herat hâkimi Sam Mirza'nın ayaklandığı ve Sultan Süleyman'la şaha karşı temasa geçiği ve sultanın kendisine "oğlum" diye hitap ettiği haberleri Tahmasb'a ulaştı. Şah Tahmasb, Sam Mirza ile dostluk ilişkilerinden dolayı[1356] Hüseyin Han Şamlu'yu 941 / 1534–35'de öldürdükten[1357] sonra Van kalesini saldırdı ve kaleni kuşattı. Tahmasb, 941 / 1535 kışını kale kuşatmasıyla geçirdi.

Hüseyin Han Şamlu'nun öldürülmesi Tahmasp'ın yönetimi de bir dizi değişiklikler yapmasının önünü açtı. Şah, Kızılbaş boybeylerine karşı yeni politika izlemekte kakarlıyıd. Şah Tahmasp, Hüseyin Han Şamlu'nun öldürülmesinden sonra vekil veya divan-ı ala vezirliği için her hangi bir Kızılbaş emirini atamadı. Bununla o, Kızılbaş emirlerinin etkisini belirli ölçüde kırmayı başarsa[1358] da Kızılbaşları tam denetim altımak torunlarından I. Şah Abbas nasip olmuştur.[1359] Şah Tahmasp söz konusu mansıpları ve vilayet hükümetini direkt Safevî hanedan soyundan gelen *Şeyhavend boyuna* devretmekle merkezi otoriteden kaçınmak eğilimi taşıyan kalabalık Kızılbaş boyları arasındaki akrabalık bağlarından yararlanmaya çalıştı.

Şah, emirü'l-ümeralık mansıbını da Şamlulardan alarak kardeşi Behram

---

[1355] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, s. 35; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 289.
[1356] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 68.
[1357] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 162; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 68.
[1358] Roemer, s. 246.
[1359] Klaus Michael Röhrborn, *Nizam-ı Eyalat der Devre-yi Safevîye*, (Bundan sonra: Röhrborn), trc. Keykavus Cihan-dari, Bungah-ı Tercüme ve Neşr-i Kitab, Tahran, 1349, s. 48.

Mirza'ya, vekillik makamını yerleşik yaşamı benimsediğinden Safevî kaynaklarında *Tat* veya *Tacik* diye tanımlanan Kazi Kadı Cihan Kazvinî adlı birisine verdi. Böylece, Safevî yönetimi devletin kurucusu Kızılbaş boylarının tekelinden çıkarılıdı. Devletleşme yönünde atılan bu adım Safevî tarihinde bir dönüm noktası olmakla birlikte merkezi otoriteden kaçınan güçleri üzerinde idari otoritenin güçlenmesine neden oldu

Bu yeni uygulama, Batı Doğubilimcilerinin zannettikleri gibi, Türk-İrani rekabet veya devletin zamanla İranileşerek anti-Türk bir konuma gelmesi ile açıklamak zorlayıcı ve yanlış bir yorumdur. Çünkü İranilik diye tanımlanan bu olgu (Tat-Tacik) kendi içinde hiçbir zaman bütünlük içermeyip, arasında yerleşik Türkleri de barındıran az nüfuslu heterojen gruplar ve eski *dihkanlar* sınıfı denilen yarı-soylu toprak ağaları sınıfınfan oluşmaktaydı.[1360] Öte yandan bu gayri-Türk unsur da egemen Safevî Türk yönetiminde ancak kademeli divan memurluğu ve mali görevlerle yetinmekteydiler. Çok daha önemlisi, Şah Tahmasp döneminde onların hiçbir siyasi ve askeri gücü olmayıp görev alanları sınırlıydı. Daha ilginci ise bizzat şahın kendisi özellikle onların idari alanlarda yapılanmasını istememiştir.[1361] Kimi tarihçiler ise Safevî devlet sistemini etnik bazda yorumlamanın yanlışlığı üzerinde diretmişlerdir. Zira devlet memurları ve hizmetlileri arasında zamanla evlilik bağları da gelişmişti.[1362] Şayet böyle bir şeyden söz edilecekse egemen Türk unsurunun devşirme usulüyle diğer kavimlerin Türkleştirmekle açıklanabilir. Bu kesim arasındaki iletişim dilinin (lingua franca) Türkçe olduğu da unutulmamalıdır. Safevî aristokrasisindeki Farsça'nın kullanım alanı yalnızca sarayın, burada da mali bürokrasinin sınırları dışına çıkmamıştır. Farsça sadece edebi muhitte revaçta olmuş ki bu da anlaşılması güç bir konu değildir. Dolayısıyla Safevî toplumunu oldukça dar bir alana hapsetmek, onların dillerini ve kültürlerini kendi içlerinde dahi bütünlük arzetmeyen heterojen gruplara dayatmak içinden çıkılması güç bir dizi yanlış sosyolojik, etnolojik, dilbilimsel ve tarihsel bakışın ürünüdür. Daha ilginci Safevî

[1360] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 62, 117, 122.
[1361] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 637.
[1362] David Morgan, *Medieval Persia 1040–1797*, (Bundan sonra: David Morgan), Longman, London & New York, 1988, s. 172.

dönemi kaynaklarında etnik bir unsur gibi Fars kimliğinden hiç söz edilmez. Açıkçası bütün bu girişimlerler sonraki dönem İranistilkerin geçmişe dönük dayatmalarını yansıtmaktadır. Bu amaçla Safevî tarihinde aksi yönde yer alan bütün bilgileri bir araya getirmekle bir sonuca bağlanmak istemişlerdir. Nitekim Tahmasb'ın, daha sonra Şah Abbas'ın uygulamaları da bu amaç doğrultusunda sunulmağa çalışılmıştır. Oysa sadece Tahmasb ve Şah Abbas'a kadar değil, Safevîlerin sonuna kadar hatta ondan sonraki Afşar ve Kaçarlar devletlerinin Türk kökenli olduğu, egemen unsurun Türkçe konuştuğu ve yoğunluklu olarak da Türk Halk İslam inançlarından beslendikleri inkar edilmesi olanaksız bir gerçektir.

Tahmasp'ın zorunlu olarak başvurduğu bu uygulamalarıyla Kızılbaş boyları belirli oranda etkisiz hale getirilmek ve devletçilik geleneğine sadık kalınmak istenmiştir. Yine de Kızılbaşlar arasındaki rekabet gizli veya açık biçimde de olsa bundan sonraki Safevî tarihinin biçimlenmesinde önemli bir etken olmağa devam etmiştir. Bütün bunlara rağmen Tahmasp 940 / 1533–34 yılından sonraki 40 yıl boyunca onlar üzerinde kendi denetimini kurmayı başarmıştır.

2.11.17. Bağdat'ın Osmanlılarca Alınması

Sultan Süleyman 24 Cemaziyülevvel 941 / 1 Aralık 1534'te[1363] Bağdat'a geldi.[1364] Sultan Süleyman, Bağdat'ta kaldığı 4 ay boyunca şehrin işlerini düzene konulmasıyla ilgilendi. Sultan Süleyman, Şah Tahmasb'ın Tebriz'e girişi, Ulama'nın Van'a kaçması ve orada Şah Tahmasb tarafından kuşatıldığını öğrenince 28 Ramazan 941 / 2 Nisan 1535'te Bağdat'tan ayrılıp tekrar Safevî ülkesinin içlerine hareket etti. Bu sırada Şah Tahmasb'ın Osmanlıların saldırısı dolayısıyla batıda olmasında yararlanan Özbekler 14 Muharrem 942'de / 15 Temmuz 1535'de [1365] Herat'ı ele geçirdiler.

[1363] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 590; *Münşa'atu's-selatin*, c. II, s. 2-6; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 158-164.
[1364] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 163; Ferid Bey, s. 87.
[1365] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 246; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 166.

Aynı tarihlerde ise Safevîler, önce Van kalesini, 20 Rebiyülevvel / 15 Temmuz 1535'de sonra Erciş'i ele geçirdiler.[1366] Tahmasb ele geçirilen bölgelerin yönetimini Ahmed Sultan Sufi-oğlu'ya verdi.[1367] Safevî ordusu, Osmanlıları Erzincan'a kadar takip ettikten sonra oradan geri döndüler.[1368] Osmanlı sultanı 1535'te İstanbul'a döndüğünde Safevî topraklarından Bağdat'ın dışında ele geçirilmiş bütün topraklar Safevîlerce tekrar geri kazandırılmıştır. Bağdat daha sonra ancak h. XI. / XVII. yy.'da kısa süreliğine Safevîlerin eline geçecektir. 22 Ramazan 942 / 17 Mart 1536'da İbrahim Paşa'nın Osmanlı sultanının emriyle öldürülmesinden sonra Osmanlıların Safevîlere karşı politikasının değişmesiyle Şah Tahmasb rahatladı.[1369] İki ülke arasındaki huzur ve barış ortamı yaklaşık 13 yıl süre ile 955 / 1548–49'e değin devam etti.

2.11.18. Özbeklerin h. 942 / 1535'teki Horasan'a Saldırısı

942 / 1535–36'te Ubeyd Han kalabalık bir ordu ile Amuye nehrinden geçerek Meşhed'i kuşattı.[1370] Oradan da Herat'ı almak üzere hareket etti. O, 13 Ramazan 942 / 6 Mart 1536'da Herat'ı kuşattı.[1371] 27 Sefer 943 / 15 Ağustos 1536'da ise Herat Özbeklerin eline geçti.[1372]

Şah Tahmasb, Sultan Selim'in ikinci saldırısı ve geri dönüşünden sonra 943 / 1536–37'de ordu hazırlıklarını tamamlayıp Herat'a yöneldi. Diğer taraftan Ubeyd Han yaklaşık 3–4 ay[1373] Herat'ı elinde bulundurduktan sonra Meşhed'i almak için yola çıktı. O, Bahezer'e vardıktan sonra Şah Tahmasb'ın Horasan'a geldiği haberini aldı. Bunun üzerine apar topar Herat'a döndü. Daha sonra da Özbekler Herat'ı boşaltmak zorunda kaldılar.[1374]

[1366] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 243.
[1367] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 172.
[1368] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 181.
[1369] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 175.
[1370] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 167; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 63.
[1371] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 301; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 258.
[1372] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 293; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 179.
[1373] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 182; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 264.
[1374] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 64-65; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 183.

Şah Tahmasb, oğlu Muhammed Mirza'yı Herat hâkimi, Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu Tekelü'yü de Horasan emirü'l-ümerası ve onun lalası yaptı. Şah Tahmasb da Nisa, Ebiverd ve Merv'i aldıktan sonra 7 Şevval 943 / 19 Mart 1537'te Herat'a geldi.[1375] Şah Tahmasb Herat işlerlini düzene soktuktan sonra 10 Zilkade 943 / 20 Nisan 1537'de[1376] Kandahar'a doğru hareket edip burasını aldı.[1377] Şah Tahmasp şehrin ileri gelenlerinin değerli hediyelerini kabul ettikten[1378] sonra 944 / 1537–38'de Budak Han Kaçar'ı Kendehar'ın hâkimi atadı.[1379] Kandahar'ın ele geçmesi ile Zemin-daver de Safevî idaresine girdi.[1380] Şah Tahmasp, Kandahar'ı düzene soktuktan sonra 23 Muharrem 944 / 1 Temmuz 1537'de Herat'a geri döndü. O, Kandahar'ı fethettikten sonra Horasan, Irak ve Azerbaycan'a fetihnameler gönderdi.[1381]

Şah Tahmasb Herat'a geri döndükten sonra 944 / 1537–38'te Kamran Mirza kalabalık bir ordu ile Kandahar'a saldırdı. O, gönderilen bir Kızılbaş birliğini yenerek Kandahar'ı ele geçirdi.[1382] Diğer taraftan Şah Tahmasb Herat'ta 6 ay ikamet ettikten sonra 9 Rebiyülahir 944 / 15 Ağustos 1537'de Tebriz'e gitmek üzere oradan ayrıldı. Bu başarıların sonucu olarak Şibanilerin Şah Tahmasb'a karşı harekete geçmesi pek söz konusu olmadığından Tahmasp'ın bundan sonraki 23 yıllık hâkimiyetini farklı bir dönem olarak ele alınmasını gerektirmektedir. Bu döneme I. Tahmasp tam egemenliği damgasını vuracaktır.

2.11.19. Sam Mirza İsyanının Bastırılması

Şah Tahmasp, Sultan Süleyman'ın ikinci seferinden sonra 943 / 1536–37 yılında Ubeyd Han'ın Horasan saldırısını önlemek amacıyla bölgeye gittiğinde Sam

---

1375 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 267.
1376 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 192.
1377 a.g.e, s. 193.
1378 a.g.e, s. 193.
1379 *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 94; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 292.
1380 *Indo-Persian Relations*, s. 52.
1381 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 271.
1382 *Ahsenü't-tevarih*, s. 367.

Mirza'ya mektup yazarak ona zarar vermeyeceğine yemin etti.[1383] O, bir heyetyle Tebes'te bulunan Sam Mirza'ya bir mektup gönderdi.[1384] Sam Mirza da Kızılbaş emirleri ile birlikte Şah Tahmasp'ın huzuruna gelip[1385] onun tarafından affedildi.[1386]

2.11.20. Behram Mirza'nın Gilan Hâkimiyeti

h. 943 / 1536–37'de Şah Tahmasp kardeşi Behram Mirza'yı Gilan'a hâkim atadı. O, Behram Mirza'yı bir grup Kızılbaş emiri ve yeterli askeri birlikle Gilan'a gönderdi. Ancak Behram, Gilan halkıyla kötü davrandı. Behram Mirza Gilan, özellikle Biyepiş halkının sevdiği Horkiyay Talikani'yi hapsettirdi. Böyle olunca Gilan halkı da kendisine karşı yaklandı. Ortaya çıkan savaşta Behram Mirza yenilerek Kızılbaşlarla birlikte bin bir meşakkatle hiç durmaksızın Kazvin'in Deryavek'ine değin[1387] kaçtılar. Böylece Behram Mirza'nın yenilmesi ile Şah Tahmasp, Han Ahmed'in Biyepiş'teki hâkimiyetine göz yummak zorunda kaldı.

2.11.21. Şirvan Sorunu

h. 944 / 1537–38'de Şirvan'da beliren bir dizi anlaşmazlıklar yüzünden Şah Tahmasb, Elkas Mirza'yı bir birlikle 945 / 1538–39 yılında Şirvan'ı alınmasına memur etti.[1388] Kızılbaşlar 4 ay sonra Şahruh'un emirleri ile birlikte 27 Rebiyülahir 945 / 22 Eylül 1538'de birçok hediyele Baykurd kalesinden dışarı çıkıp hazine ve definelerinin anahtarını Şah Tahmasp'a teslim etti.[1389] Ancak Şahruh'un beklentisine rağmen Şah Tahmasp Şirvan hükümetine kardeşi Elkas Mirza'yı vererek Şahruh'u da kendisi ile birlikte Tebriz'e getirdi. Şahruh 946 / 1539–40'da Şah Tahmasp'ın emri üzerine öldürüldü.[1390] Onun öldürülmesi ile de Şirvan-şahlar sülalesinin Şirvan'daki hâkimiyetine de son verildi. e tamamen tarih sahnesinden silinmiş oldu. Elkas Mirza ise 952 / 1545–46'ye kadar söz konusu vilayette Şah Tahmasb'a tam itaat içindeydi

---

[1383] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 550.
[1384] a.g.e, s. 266.
[1385] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 292.
[1386] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 175.
[1387] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 292; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 110.
[1388] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 280; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 80; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 293.
[1389] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 293.
[1390] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 293.

ve onun emirlerini uygulamaktaydı.

2.11.22. Muhammed Salih Bitikçi'nin İsyanı

h. 946 / 1546–47 yılında Hace Bitikçi'nin torunu Muhammed Salih Bitikçi, Ester-abad'da başkaldırıp[1391] Ester-abad'ı ele geçirdi. Ancak o, Ester-abad'daki konumunu sağlama almak yerine gününü eğlence ile geçirmeye başladı.[1392] Bundan yararlanan Kızılbaşlar fırsatı kollyıp aniden Ester-abad'a saldırarak bölgeyi tekrar ele geçirdiler. Yakalanan Muhammed Salih ise Şah Tahmasp'ın emriyle bir şarap fıçısına yerleştirilerek Tebriz'in Sahib-abad mahallesinde bulunan Nasiriye Camisi minaresinden aşağı fırlatılmak suretiyle öldürdüldü.[1393]

2.11.23. Kürtlere Karşı Ordu Sevkıyatı

Sultan Süleyman'ın İran'a yaptığı ilk iki seferinden sonra Şah Tahmasp, Osmanlı yandaşlığı yapan Kürtlere karşı sert önlemlere başvurdu. O, 946'da kardeşi Behram Mirza'yı Sultan-ali Kürd'ü bastırması için gönderdi.[1394] Bu sıralarda ise Hacı Şeyh, diğer Kürt emirleri ile savaşarak Baban vilayetinin tümünü istila ettikten sonra Şah Tahmasp'a karşı koymaya başladı. Şah Tahmasp da onu bastırmaları için üç kez ordu sevketmesine rağmen başarı elde edemedi.[1395] Bunun üzerine Şah Tahmasp 947 / 1546–47'de üçüncü kez bir birliği Baban bölgesine gönderdi. Ancak gerçekleşen savaşlarda Kızılbaşlar birçok kayıplar vererek geri çekildiler.[1396]

2.11.24. Horasan İçin Kutsal Mücadele

Horasan motifi Türk halk İslam anlayışında *ecdat diyarı, ana vatan, erenlerin yurdu* Türklerce kutsal bir mekân özelliği taşımaktadır. Onların kendilerini "Horasan Erenleri" olarak görmeleri düşündürücü bir özellikti. Bu bağlamda Tahmasp dönemi

---

[1391] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 106.
[1392] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 203.
[1393] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 294; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 206.
[1394] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 289.
[1395] *Şeref-name*, c. I, s. 370.
[1396] *Şeref-name*, c. I, s. 370; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 293.

Safevîleri ile aynı Türk Halk İslam anlayışının Yesevilik kolunun egemen olduğu Şibanilerin 930–947 (1524–1540) yılları arasındaki savaşı tarihçi Dikson'un da belirttiği gibi "Horasan Üzere Mücadele" olarak görmemize doğru olacaktır. Burada eklenecek bir sözcük konunun inançsal boyutunu da açıklaması bakımından önemlidir: "Horasan İçin /Kutsal/ Mücadele". Horasan konusunu mezhepsel bahanelerle daha önce Ubeyd Han'ın, Tahmasb'a yazdığı bir mektubunda da gündeme gelmiştir. O, Tahmasb'ı dedelerinin mezhepsel anlayışından kopmakla suçlayarak Kızılbaşların Horasan ve Herat'ta kutsal mekânlara olan saygısızlığını dile getirmektedir.[1397] Burada da görüldüğü gibi Horasan ve merkezi olan Herat'a bir kutsallık atfedilerek sorumluluğu üstlenme eğilimleri inançsal bir kılıfta sunulmaktadır.

2.11.25. Kafkasyalıların Orduya Alınması

h. 947 / 1547–48'de Şah Tahmasp Gürcistan'ın Tiflis'ine saldırdı.[1398] Cebeldidkur kalesi ele geçirilerek Gürcülerin birçoğu öldürüldü.[1399] Nermis kalesinde ise Gürcü erkeklerinden İslam'ı kabul edenlerin dışındakiler katledildiler.[1400]

Şah Tahmasp döneminin en karakteristik özelliği Kızılbaş boyları arasındaki rekabet ve çatışmalardan doğan ülke içindeki kaostu. Bu karışıklık ve kargaşalar Safevî devletini Osmanlı ve Şibaniler gibi dış güçler yanında zayıf duruma düşürmekteydi. Onun h. 930–940 (1524–1533) yılları arasındaki hâkimiyeti süresini bir fetret dönemi olarak tanımlayabilirz. Söz konusu dönemde yönetimde Kızılbaş emirlerinin sözü geçiyordu.

Göçebe Türkmenlerin rekabet ve çatışmalarının Safevî devletini zor duruma soktuğuna yukarıda değinmiştik. Bu durum Safevîlerin yerleşik heterojen soylu aile

---

1397 Yusuf Cemali, s. 40.
1398 *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 85; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 294.
1399 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 294.
1400 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 294; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 84.

gruplarını (Tat-Tacik) göreve almaya zorladı. Bu doğrultuda Gürcüler ve Çerkeslerin (Derbent ötesindeki değişik etnik yapılardan gelen halklar) de devletçe göreve alındığı süreci de başlamış bulundu. Özellikle Kafkas kökenli olanların korçu makamı ile askeri görevlere alındığı yaygındı. Şah Tahmasp yönetiminin ikinci yarısında korçubaşıların (saltanat korumaları başkanları) olağanüstü bir biçimde güçlendiği karşısında emire'l-ümeraların güç kaybettiğine tanık olmaktayız. Bu süreç onlarca yıl sürdü. Şah Tahmasp'ın bu uygulamalara eğilimli olmadığı ve zorunluluk karşısında buna el attıkları ortadır. Kızılbaşların sürekli isyan ve kargaşa çıkarmaları I. Şah Abbas zamanına dek devam etti ve sonunda onun girişimleri ile Kızılbaşların bu tavırları tamamen denetim altına alındı.

2.11.26. Alau'd-devle Ra'naşi'nin İsyanı

Şah I. Tahmasp zamanında Alau'd-devle Ra'naşi, isyan etti. Bir söylentiye göre o Osmanlılarla temastaydı.[1401] Şah Tahmasp da 948 / 1541–42'de onu bastırmak için Dezful'a doğru hareket etti. Alau'd-devle de şaha karşı koyamayınca Bağdat'a kaçarak bir daha Dezful'a geri dönmedi. Şah Tahmasp da oranın yönetimini Haydar-kulu Sultan Afşar'a verdi. Şah Tahmasp'ın Dezful'a yaptığı ordu sevkıyatında Hüveyze hâkimi Seyid Bedran da hediyelerle onun huzuruna çıktı. Şah da ona iyi davranarak hükümetini ona verdi.[1402]

2.11.27. Din Muhammed Han'ın Saldırıları

Şah Tahmasb, 950 / 1543–44 yılında Nihavend'de bulunurken hastalandı.[1403] Onun hastalandığı haberini alan Din Muhammed Han, Amuye nehrinden geçip Ester-abad'a yöneldi. Ester-abad'daki Kızılbaşlar ise şehirdeki kaleye sığındılar. Behram Mirza acele ile Ester-abad'a doğru çıktı. Ancak Din Muhammed Ester-abad'ı kuşatmadan Harezm'e geri döndü.[1404] Behram Mirza da bunu öğrenince geri döndü. Ancak 952 / 1545–46'te Din Muhammed Han Özbek, bir daha Horasan'a saldırdı. O,

---

[1401] *Tarih-i Pansed Sale-yi Huzistan*, s. 51-52.
[1402] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 295.
[1403] a.g.e, 299.
[1404] a.g.e, s. 300.

Meşhed'de saldırıp sonra Nişabur'a doğru gitti. Din Muhammed, Nişabur'un çevre köylerini yağmaladıktan sonra Harezm'e geri döndü.[1405]

2.11.28. Safevîler ve Gürkanlı Hümayun Şah

h. 950 sonları / 1544'te Hümayun ve yardımcısı Bayram Han Hindistan'daki iç sorunlar yüzünden Hirmend ırmağından geçerek Sistan'a gelip[1406] İran'a sığındılar. Hümayun'un Şah Tahmasp'a sığınması ve onun yardımıyla Babürlü tahtını ele geçirmesi iki devlet arasındaki ilişkilerin canlanmasına neden oldu.[1407] Hümayun Şah ve Şah Tahmasp, kimi tarihçilere göre Çimen Ebher'de[1408], kimilerine göre ise Ebher ile Sultaniye arasında bir yerde[1409] görüştüler. Hümayun Şah daha sonra Şah Tahmasb'ın ısrarları karşısında alacağı askeri desteğin karşılığında Şiiliği kabullenmek zorunda kaldı.[1410] O aynı zamanda Kandahar'ı aldıktan sonra şehri ve tüm hazinelerini de Şah Tahmasp'a teslim edeceğine söz verdi. Şah Tahmasp, Hümayun'a yapacağı savaşlarda yardımcı olmaları için kalabalık bir Kızılbaş birliği tahsis etti.[1411] Şah Tahmasp, onlara önce Kandahar ve Zemin-daver'i sonra ise Kabül ve Gazneyn'ı alarak Hümayun'a teslim etmelerini emretti.[1412] Böylece Hümayun Şah, söz konusu Kızılbaş birliği ile birlikte Kandahar'a doğru hareket etti. Hümayun, 7 Muharrem 952 / 21 Mart 1545 yılında Kandahar'a ulaşıp orayı kuşattı.[1413] Anlaşma uyarınca, Budak Han, Murad Mirza'nın temsilcisi olarak Kandahar'ı ele geçirdi.[1414] Hümayun kendisi ise adamlarıyla birlikte Kandahar'ın dışında Ergendab'daki Çahar-bağ Babür'de konuşlandı.[1415]

[1405] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 102-103.

[1406] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 301, 407; Sukumar Ray, *Humayun in Persia*, (Bundan sonra: *Humayun in Persia*), The Royal Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1948, s. 6.

[1407] Sukumar Ray, *Bairam Khan*, (Bundan sonra: *Bairam Khan*), edited by M.H.A. BEG. University of Karachi, İnstitute of Central and West Asian Studies, Karachi, 1992, s. 71.

[1408] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 295; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 307.

[1409] Ebu'l-fazl Mübarek, *Ekber-name, Tarih-i Gürkaniyan-ı Hind*, c. I, (Bundan sonra: *Ekber-name*), Be Kuşeş: Gulam-rıza Tabatabai Mecd, Pejuheş-gah-ı Mutali'at ve Tahkikat-ı Ferhengi, Tahran, 1372, s. 321; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 98.

[1410] Riyazu'l-İslam, s. 62-63; *Humayun in Persia*, s. 29-30.

[1411] *Fava'idü's-safeviye*, s. 27; *Ekber-name*, s. 324; Riyazu'l-İslam, s. 71, 74; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 99; *Şeref-name*, c. II, s. 197; *Humayun in Persia*, s. 48.

[1412] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 309; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 217.

[1413] *Bairam Khan*, s. 81.

[1414] *Humayun in Persia*, s. 60; *Tarih-i Firişte*, c. II, s. 237; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 92.

[1415] *Bairam Khan*, s. 89; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 219.

Şah Tahmasp, Kızılbaş emirlerine Kâbül ve Gazneyn'i de fethetmelerine emretmesine rağmen onların büyük bir çoğunluğu 4 gün sonra kendi başlarına ve Hümayun Şah'tan izin almaksızın Kandahar'ı terk ederek geri döndüler.[1416] Ancak Budak Han Kaçar yanındaki az sayıda askeri ile birlikte Kandahar'da hâkim olarak kaldı. Bu olaydan sonra ise Hümayun geri kalan Kızılbaşları Kandahar'dan çıkratmayı ve orayı ele geçirmeyi karalaştırdı.[1417] Hümayun, atlılarından bir kısmını ot ve odun satıcısı adı ile Kandahar'a soktu. O, emirlerini çevre ormanlarda saklayıp gereken zamanda saldırmalarını istedi. Böylece o, Kandahar'ı ele geçirdi.[1418] Budak Han da savunmayı boş görerek şehri Hümayun Şah'a teslim etti.[1419] Hümayun'da Budak Han'a zarar vermeden İran'a atlıları ile birlikte geri dönmesine izin verdi.[1420] Böylece o, Safevîlere karşı ihanette bulundu.[1421] Bunun karşısında ise Şah Tahmasp her hangi sert tepkiden kaçınarak Hümayun ile dostluk ilişkilerini sürdürmeyi yeğledi. O, Hümayun Şah'ın Şibanilere yaklaşması olsılığından çekiniyordu. Tahmasp, ayrıca Kandahar hükümetine kendisinin güvendiği biri olan Bayram Han'ın – ki Şii idi –[1422] getirilmesine sevindi.[1423]

2.11.29. Elkas Mirza'nın Osmanılya Sığınması

Şirvan hâkimi Elkas Mirza 952 / 1545–46 yılında isyan etti. Şah Tahmasb durumu Kazvin Kışlağında iken haberini aldı.[1424] O üst düzey bir Kızılbaş heyetini Elkas'a göndererek[1425] onu Kur'an'a yemin ettirdi. Böylece Elkas da Kuran'a yemin ederek her yıl şahlık hazinesine 1000 Tebrizi tümeni göndermesi ve gereken zamanlarda şahın ordusuna 1000 asker göndereceğini taahhüt etti.[1426] Bundan sonra ise Şah Tahmasb, Gürcistan'ın bir bölümünün hâkimi olan Levend Han'ı uygunsuz

---

[1416] Riyazu'l-İslam, s. 295.
[1417] *Humayun in Persia*, s. 54-55; *Bairam Khan*, s. 91; Riyazu'l-İslam, s. 77.
[1418] *Humayun in Persia*, s. 57; Riyazu'l-İslam, s. 76; *Bairam Khan*, s. 22, 166.
[1419] *Tarih-ı Siyasi ve İctimai'yi İran*, s. 208; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 91.
[1420] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 312; *Bairam Khan*, s. 22.
[1421] *Bairam Khan*, s. 93; Riyazu'l-İslam, s. 78; *Humayun in Persia*, s. 61.
[1422] *Tarih-i Firişte*, c. II, s. 233.
[1423] *Bairam Khan*, s. 94.
[1424] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 296; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 313.
[1425] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 316; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 70.
[1426] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 177.

davranışlarıdan[1427] dolayı cezalandırmak istedi. Bu amaçla, 953 / 1547 kışında Gürcistan'a[1428] ordu gönderdi. Söz konusu bu saldırıda çok sayıda koyun ve inek sürülerine el koyan Tahmasb, onların evlerini de yaktırdı.[1429] Sonunda ise Kakhetia hâkimi Levend Han ve Başı Acuk'un[1430] hâkimi Bagrati, Şah Tahmasp'ın huzruna çıktılar. Şah ise onlara hilatlarla ödüllendirdi ve kendi ülkelerine yılçu etti.[1431]

Şirvan'dan Safevî ileri gelenlerinin dönüşünden sonra Elkas yine yeminini unutarak açık bir biçimde istiklalını ilan edip kendi adına hutbe okutup sikkeler bastırdı. Bunu üzerine Şah Tahmasb, Elkas Mirza'nın bu başkaldırısını bastırmaları için 953'te ona karşı bir birlik gönderdi. Elkas Mirza ve Tahmasb'ın gönderdiği birlik arasında gerçekleşen savaşta Elkas Mirza bozguna uğrayarak 954 / 1547–48'de şahlık tacını başından atarak gemiyle Kırım'ın Kefe'sine kaçıp İstanbul'a geldi ve Sultan Süleyman'a sığındı.[1432] Şah Tahmasb ise Şirvan'ı aldıktan sonra oğlu İsmail Mirza'yı Şirvan'ın hâkimi olarak atadı.

2.11.30. Osmanlı Ordusunda Elkas Mirza

Elkas Mirza, Osmanlı'ya sığındıktan sonra Sultan Süleyman'ı İran'a saldırmak için ikna girişiminde bulundu. Sultan Süleyman hareket etmeden önce Elkas Mirza'yı 955 / 1548–49'da[1433] yeterli askerle İran'a gönderdi. Sultan o sıralarda Bosna hâkimi olan Ulama'yı da Erzurum'un hükümetine atayarak Elkas Mirza ile birlikte gönderdi. Şah Tahmasb casusları aracılığı ile durumu öğrenince Osmanlı ordusunun geçeceği güzergâhların yakılmasını, boşaltılmasını, harap edilmesini ve halkının göç ettirilmesini emretti. Şahın memurları bu konuda aşırı dercede titiz davrandılar.[1434] Harap edilmiş bölgelerin uzunluğu 800 km, genişliği ise 200–250

[1427] *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 54.
[1428] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 84.
[1429] a.g.e, s. 85.
[1430] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 542; Röhrborn, s. 116.
[1431] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 317; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 85.
[1432] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 96**;** *Şah Tahmasb, Tezkire,* Kırlangıç, s. 54-55.
[1433] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 71; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 323.
[1434] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 71; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 72.

km'i buluyordu.[1435]

Sultan Süleyman, Ulama'yı yeterli kadar askeri kuvvet ile Van kalesini kuşatması için görevlendirerek kendisi Tebriz'e doğru hareket etti. Sultan Süleyman, Perşembe günü 20 Cemaziylahir 955 / 27 Temmuz 1548'de Tebriz'e girip Çerendab'da ikamet etti.[1436] Kızılbaşların şiddetli ve sürekli saldırıları Sultan Süleyman'ı ciddi bir biçimde tederdgin etti. O, bir gece sabaha kadar Kızılbaşların gece baskını olasılığı yüzünden atının sırtında geçirmek zorunda kaldı.[1437] Zaman ilerledikçe Osmanlıların iaşe sıkıntıları daha da arttı. Üstelik Elkas Mirza'nın dediklerinin tersine Kızılbaşlardan hiç kimse onlara katılmadı. Sonunda Osmanlılar Tebriz'i terk etmek zorunda kaldılar.

2.11.31. Van Kalesi'nin Osmanlılarca Alınması

Sultan Süleyman, Tebirz'den geri çekilerek Van kalesini kuşattı.[1438] Şah Tahmasb ise emirleri ile danışarak aralıksız saldırılarla onların peşinden ilerlemekteydi. O, bunula yetinmeyerek Osmanlı arazisine de girip oraları da harap ederek çöle dönüştürdü.[1439] Sultan Süleyman, Osman Çelebi Kullar-agası'yı 4.000 atlı ile Kars kalesini onarmaları için oraya gönderdi. Şah Tahmasb ise oğlu İsmail Mirza ile birlikte 7.000 atlıyı Kars kalesini almaları ve harap etmelerini, ardından da Erzurum'a saldırmaları için gönderdi.[1440] Ancak İsmail Mirza, Erzurum'a doğru hareket etmeden Sultan Süleyman 9 gün sonra Recep başları 955 / Ağustos 1548'de[1441] Van kalesini ele geçirdi. O, Van hâkimi olarak İskender Paşa Çerkes'i atadı. İsmail Mirza ise Kars kalesini viran edip çevre köyleri yaktıktan sonra Şah Tahmasb'ın ordusuna geri döndü. Van kalesinin Osmanlıların eline geçmesi Şah

---

[1435] *Tarih-ı Siyasi ve İctimai'yi İran*, s. 190; Hanbaba Beyani, *Tarih-i Nizami-yi İran, Devre-yi Safevîye*, (Bundan sonra: *Tarih-i Nizami-yi İran*), İntişarat-ı Sitad-ı Büzürg-i Erteştaran, Tahran, 1353, s. 235.
[1436] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 327; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 297.
[1437] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 72.
[1438] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 297; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 329; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 235.
[1439] *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 84-85.
[1440] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 330.
[1441] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 190.

Tahmasb'ı çok rahatsız etti.[1442]

2.11.32. h. 955 / 1548–49 Yılı Osmanlı'ya Yapılan Saldırılar

İskender Paşa Çerkes, 955 / 1548–49'da Hoy'a saldırarak Hoy halkından birçoğunu katledip Van'a geri döndü.[1443] 955 / 1548–49'da Şah Tahmasb, askerlerinden birkaç grubunu Osmanlı topraklarına yağma ve viran etmeleri için gönderdi. Şah kendisi ise Muş'a saldırarak orayı aldı. Şah Tahmasb, bundan sonra ise Pasin'e gitti ve orayı da ele geçirdi.[1444] Şahın gönderdiği birlikler Van gölü çevresini yağmaladılar. İsmail Mirza ise Şah Tahmasb'ın emri üzerine Şaban 955 / Eylül–Ekim 1548'de Erzincan'a saldırdı. O, şehri yağmaladıktan sonra yaktı ve tekrar şah ordusuna katıldı.[1445] Tahmasb'ın gönderdiği diğer birlik ise Ahlat çevresindeki köyleri yakarak 5.000 at, 100.000 koyun ve 50.000 inek[1446] ile şahın ordusuna geri döndüler. Bundan sonra ise Şah Tahmasb, İsmail Mirza'yı Bayburd'a gönderdi. İsmail Mirza ise yaklaşık 7.000 ev olan Bayburd şehrini yağmalayıp orayı da ele geçirdi. Şah Tahmasb, Behram Mirza'yı da bir grup emileri ile birlikte Erzurum bölgesini viran etmeleri için gönderdi ve kendisi de Erzincan'a doğru gidip bu şehri yaktı. Şah Tahmasb, 955 / 1548–49'da kışın ortasında Ahlat'ı kuşatarak ele geçirdikten sonra kalesini bir saat içinde harap ettirdi.[1447] Şah Tahmasb, Osmanlı arazisinden Safevî sınırına dek 10 günlük bir mesafeyi viran etmekle Osmanlıların olası bir sonraki saldırılarını önlemek istiyorlardı. Safevîlerin Osmanlılara karşı kazandığı zaferlerin Avrupa'da yankıları Torosların dağlık bölgesinin Kızılbaşların eline geçmesi gibi söylentilerin yayılmasına neden oldu.[1448] Bu açıdan Avrupalılar Safevîlere kurtarıcı gözü ile bakıyorlardı.[1449]

[1442] a.g.e, s. 215, 233.
[1443] *Ahsenü't-tevarih*, s. 338.
[1444] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 181.
[1445] *Ahsenü't-tevarih*, s. 333.
[1446] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 330; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 73.
[1447] *Şeref-namne*, c. I, s. 461.
[1448] Lord Kinross, *The Otoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire*, William Morrow, New York, 1977, s. 235.
[1449] Browne, *Tarih*, Yasemi, s. 24.

2.11.33. Elkas Mirza'nın Teslim Olması

Şah Tahmasb, Erzincan'ı yakıp yağmaladığında diğer bölgelere gönderdiği kuvvetler Erzincan'da ona katıldılar. Sultan Süleyman ise Van'ı ele geçirdikten sonra Elkas Mirza'yı Şah Tahmasb'ın Osmanlı arazisine olan taarruzlarını önlemesi amacıyla Bağdat'a gönderip İran'a saldırması için görevlendirdi.[1450] Bunu öğrenen Şah Tahmasb 14 Ramazan 955 / 17 Ekim 1548'de[1451] Erzincan'ı terk ederek Buyburt'a geldi. Şah Tahmasb oradan da Erzurum'a ve Şevval başları 955 / Eylül başları 1548'de ise Çuhur Sa'd'a (İrevan) gitti. Şah Tahmasb, iaşe sıkıntılarını gidermek için bir grup Kızılbaşı Şeki'ni yağmalamaları için gönderdi. Onlar da Şeki'yi yağmalayarak 200.000 koyun, 50.000 inek, 5.000 at, 30.000 buğday, pirinç ve diğer gıda maddeleri ile şahın ordusuna geldiler.[1452] Şah Tahmasb oğlu İsmail Mirza'yı bir birlik ile birlikte Şirvan'ı fethetmeleri için gönderdi. Onlar da Şirvan'ı ele geçirdiler. Şah bu defa ise Şirvan'ın hâkimiyetine Abdullah Han Ustaclu'yu atadı. Şah Tahmasb, Çuhur Sa'd'dan Karabağ'a doğru hereket etti. Onun amacı Berde'de kışlamak idi.[1453] Diğer bir bilgiye göre ise Tahmasb, onu Çuhur Sa'd'a gönderdi.[1454] Elkas Mirza, Şüşter'de iken Şah Tahmasb'a yazdığı mektubunda barış talebinde bulunarak[1455] tekrar Şirvan hâkimiyetinin kendisine verilmesini istedi. Kızılbaş emirleri de Şirvan'ın Elkas verimesini önerdiler.[1456] Şah Tahmasb bunun üzerine üzüntüden ağlayarak[1457] Şirvan hâkimiyetinin Elkas Mirza'ya verilmesini kabul etti.[1458] Şah Nimetullah ise Elkas Mirza'yı Salı günü 9 Ramazan 955 / 12 Ekim 1548'de[1459] Şah Tahmasb'ın huzuruna getirdi.[1460] Şah yazılı olarak onu Şirvan hâkimiyetine ataması için söz verse de bunu yapmadan birkaç gün[1461] sonra Elkas Mirza'yı oğulları Ahmed Mirza[1462] ve Muhammed Hüseyin Mirza[1463] ile birlikte

---

1450 Roemer, s. 243.
1451 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 332.
1452 Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 184.
1453 Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 184; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 73.
1454 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 299.
1455 *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 70.
1456 a.g.e, s. 70.
1457 a.g.e, s. 70.
1458 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 337.
1459 *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 102.
1460 *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 74; *Şeref, Şeref-name*, c. I, s. 121; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 75.
1461 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 229; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 339; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 63.
1462 *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 75.

Kahkaha kalesine[1464] gönderdi.

2.11.34. Özbeklerin h. 955 / 1548–49'daki Saldırıları

955 / 1548–49'da Sultan Süleyman, Elkas Mirza eşliğinde kalabalık bir ordu ile üçüncü kez Azerbaycan'a saldırdığında Din Muhammed Han'ın kardeşi Ali Sultan Özbek de Ester-abad'a hareket etti. Ester-abad'daki Kızılbaşlar ise sayılarının azlığına rağmen onlarla savaşa giriştiler. Ali Sultan yenilerek Harezm'e geri döndü.[1465]

955 / 1548–49 yılında Bayram Oğlan, kalabalık bir ordu toplayarak Herat-rud'a saldırdı. Bunu öğrenen Kızılbaşlar ise onları bastırmaya gittiler. İki taraf Ak Günbed yaylasında savaştılar. Bayram Oğlan yenilip Eşbar kalesine sığındı. Kızılbaşlar ise kaleyi almanın zor olduğunu görünce Herat'a geri döndüler. 955 sonbaharında / 1548'de bir Kızılbaş birliği Hak Nazar Oğlan komutasındaki bir Özbek birliğinin Amuye nehrinden geçerek Bahezer vilayetinie doğru hareket ettiklerini öğrenince Serahs çevresinde bulunan Pol Hatun'da onların önüne çıktılar.[1466] Ağır bir savaşın adından Özbekleri bozguna uğrattılar. Hak Nazar Oğlan ise kaçmağı başardı.

2.11.35. Burhan'ın Şirvan'daki İsyanı

Elkas Mirza'nın tahrikleri ile 955 / 1548–49'da Sultan Süleyman İran'a saldırdığında Şirvan'ın İsmail Mirza'ca Şah Tahmasb'a yardım etmeye gitmesi için boşaltıldığını fırsat bilen Şirvan-şah Burhan, Şirvan'ın merkezi Şamahı'yı ele geçirdi.[1467] Şah Tahmasb ise 955'da Abdullah Han Ustaclu'yu Şirvan'a hâkim olarak atayarak orayı fethetmesi için görevlendirdi.[1468] Burhan ise öldürüldü.[1469] Ayaklanan

---

[1463] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 344.
[1464] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 299; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 226; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 75.
[1465] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 103.
[1466] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 336.
[1467] a.g.e, s. 323.
[1468] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 299-300.

Şirvan halkı ise gerçekleşen savaşta yenik düştüler.

2.11.36. Kazvin'in Başkent Yapılması[1470]

Başkent Tebriz'in sürekli Osmanlıların eline geçmesi Tahmasb'ı bundan sonra başkentin ülkenin daha içlerine doğru taşıması düşüncesine itti. Bu doğrultuda 955 / 1548–49 yılında başkent Kazvin'e taşındı.[1471] Kazvin'in tam olarak başkent konumuna gelmesi ise uzun bir sürecin ürünüdür. Nitekim Şah Tahmasb 940 / 1533–34'te "Kazvin devlet-hanesi" tabirini belirsiz bir biçimde ilk kez kullanmaktadır.[1472] Bir kaynağa göre ise Şah Tahmasb 950 / 1543–44'de Kazvin'de kışladığında Kazvin'in bahçe ve devlet-hanesinin yapılmasını kararlaştırarak söz konusu işi tamamlatmıştı.[1473] Bir diğer bilgiye göre ise Kazvin 951 / 1544–45'de başkent olmuştu.[1474] Kazvin'de devlet-hanenin yerinin bulunduğu Saadet-abad bahçesinin yapımı 953 / 1544–45'te Şah Tahmasb'ın emri üzerine başlatılmıştır.[1475] Saadet-abad Bahçesi'nin duvarlarının çekilmesi, ağaçlandırılması ve onarımı ise 954 / 1545–46'da gerçekleşmiştir.[1476] Bir diğer kaynağa göre ise Şah Tahmasb'ın emri ile Mirza Şeref Cihan'dan 1 Zihicce 951 / 13 Şubat 1545'de Zengi-abad adındaki bir araziyi alıp orada ülke mühendislerine Saadet-abad adıyla meşhur olan bahçeyi yaptırılmasına başlatmış[1477] 962 / 1554–55'de İsmail Mirza'yı Tebriz'de evlendirdikten ve düğününü yaptıktan sonra Kazvin'e gelerek orayı başkent yaptı. Bunun üzerine ise Ca'fer-abad da bulunan devlet-hane ve babü'l-cennet'in yapımı bitmediğinden eskiden Kadı Cihan Hüseyini'nin bazı menzillerinin bulunduğu eski devlet-hanede Zilhicce 962 / Ekim–Kasım 1555'te yerleşip o bölgeyi bayındır hale getirilmesine emir verdi.[1478] 965 / 1557–58'de ise Saadet-abad bahçesindeki

---

1469 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, 341.
1470 Muhammed Şa'bani, *Ferazha-yi ez Tarih-i Türkha*, Debiran-ı Kalem, Tahran, 1381, s. 247.
1471 Lakhart, *İnkiraz-ı Safevîyye*, s. 295; Pigolevskaya vb., c. II, s. 489; *Tarih-i Hoy*, s. 109; *Tarih-i Nizami-yi İran*, s. 14; Hüseyin-kulu Sutude, Tarihçe-yi Kazvin, *Mecelle-ye Berresiha-yı Tarihi*, No: 4, Yıl: 4, Mehr ve Aban 1348, s. 98.
1472 *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, s. 22.
1473 Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 717, n. 19, *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 635.
1474 *Ekber-name*, s. 320.
1475 *Cevahirü'l-ahbar*, s. 324.
1476 a.g.e, s. 324.
1477 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 312-313.
1478 a.g.e, c. I, s. 379.

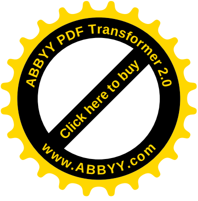
imaretlein içi ve dışı, caddeler ve devlethane imaretinin yapımı sona ertdi.[1479] Anlaşılan Şah Tahmasb, Saadet-bad bahçesinin yapımını 951 / 1544–45'de başlatmış ve 14 yıl geçtikten sonra 965 / 1557–58'de tüm yapım işlerini bitirmiştir.

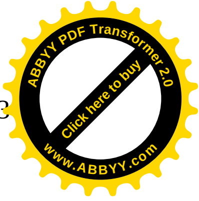
Emirler, saray adamları ve korçular da Kazvin'in kuzey semtinde[1480] eşsiz imaret ve evler yaptırmışlardı. Şah Tahmasb da söz konusu bölgeye "Bab-ı Cennet" lakabını ve adını da Şii imamı Ca'fer Sadık'ın anısına "Ca'fer-abad" yaptı[1481]. Anlaşılan söz konusu bölgenin "Bab-ı Cennet (Cennet Kapısı)" olarak lakap almasında Peygamber'e atfedilen Kazvin ile ilgili hadisler[1482] ve aynı zamanda Abbasi döneminde bölgeye aileli asker olarak yerleştirilen Türk-Mevali kimliği temel alınmıştır. Bu ise Safevî Türklerinde güçlü bir Türk tarih bilnicinin olduğunu açıkça göstermektedir. Bazı kaynaklara göre Saadet-abad saraylarının yapımının bitimi 969 olmutur.[1483] Şah Tahmasb'ın Kazvin'e yerleşerek orayı başkent yapmasına ilşikin kaynaklarda şu tarihler de geçmektedir: 962 / 1554–55[1484], Çarşamba günü 17 Rebiyülevvel 964 / 18 Ocak 1557[1485] ve Çarşamba günü 17 Rebiyülevvel 965 / 7 Ocak 1558.[1486]

Şah Tahmasb Kazvin'i başkent yaptıktan sonra emirler, devlet ileri gelenleri şaha hediye olarak altın ve mücevherler verdiler. Ayrıca bunu kutlamak için bütün belde ve ülke memleketlerinden saraya saçıklar[1487] gönderildi.[1488] Şah Tahmasb Kazvin'e yerleştikten sonra 950 sonrasından ölümüne değin 20 yıl süre ile şehirden

---

[1479] a.g.e, s. 399.
[1480] a.g.e, s. 400.
[1481] a.g.e, s. 400.
[1482] Hamdullah Mustavfi, *Nüzhetü'l-kulub*, (Bundan sonra: *Nüzhetü'l-kulub*), Bi İhtimam: Guy Le. Strange, Dünya-yı Kitab, Tahran 1362, s. 56; Ahmed Kesrevi, *Şehriyaran-ı Güm-nam*, (Bundan sonra: *Şehriyaran-ı Güm-nam*), Emir Kebir, Tahran, 1353, s. 22.
[1483] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 401.
[1484] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 379; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 96, 105; Röhrborn, s. 10.
[1485] *Tarih-i Safevîyan*, s. 40.
[1486] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 304; *Ahsenü't-tavarih*, s. 405; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 108.
[1487] "Saçık" Türkçe bir sözcük olup "saçmak" eyleminden Kıpçakça veya eskicil bir "-Ik" ekinden türetilmiş ve "düğün öncesi damat tarafından gelin için gönderilen değişik hediyelerin toplamına verilen bir addır. Anlaşılan Safevî döneminde hediye ve armağan anlamında Türkçe "saçık" sözcüğü de kullanılmıştır.
[1488] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 401; *Tarih-i Safevîyan*, s. 40.

çıkmadı.[1489]

2.11.37. Kazvin'in Başkent Yapılmasının Gerekçeleri

Kazvin'in başkent yapılmasnın bir takım gerekçeleri bulunmaktadır. Bunları aşağıdaki gibi sırlayabiliriz:

1. Kazvin, mesafe olarak Osmanlılara Tebriz'den daha uzak olduğundan Şah Tahmasb gereken askeri müdaheleyi en uygun buradan yönledirebiliyordu. Öte yandan Osmanlılar da Tebriz'e ulaştıkları gibi kolaylıkla Kazvin'e varamazlardı.

2. Kazvin şehri Şibanilerin sürekli saldırılarına maruz kalan Horasan eyaletine de Tebriz'e göre daha yakın olduğu için Şah Tahmasb onlara karşı ordu sevkıyatında daha az bir zaman harcayacaktı.[1490]

3. Kazvin coğrafi konumu gereği dağlık ve zor ulaşılan bölgeler olan Taberistan ve Gilan'a da daha yakın olduğundan Safevîler oradaki söz konusu dönemde pek yaygınlık arzeden merkezden kaç ve bağımsızca davranma eğilimlerini denetimini kolaylaştıracaktı. Bu yöntem –Kazvin'in en azından asker merkez olması- Hazar denizinin güney kıyılarını denetim altında tutmasını kolaylaştırması açısından Abbasi halifetinin de dikkatini çekmişti. Bu doğrultuda Abbasiler Kazvin'de askerlerin yerleşmelerini de desteklemişlerdi.[1491] Burada dikkati çeken önemli bir husus Abbasi hilafetinin Mutasım ve Mutasım sonrası ordusunun genellikle Türklerden olması idi. Bu ise Abbasi döneminden Kazvin ve çevresinde Türklerin yerleştiği anlamına gelmektedir. Abbasi döneminde Kazvin'de yerleşme eğilimini güçlendirme yönünde Peygamber'e ait olduğu iddia edilen bir takım hadislere[1492] de

---

[1489] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 599.
[1490] a.g.e, s. 378.
[1491] Ahmed Kitabi, *Ser-zemin-i Mirza Kuçek Han, Pejuheşi Der-bare-yi Gilan ve Tarih-i İctimai ve İktisadi-yi An*, (Bundan sonra: *Ser-zemin-i Mirza Kuçek Han*), İntişarat-ı Masumi, Tahran, Azer 1362, s. 92.
[1492] *Şehriyaran-ı Güm-nam*, s. 22.

başvuruldu. Özellikle söz konusu hadislerde Kazvin'e "Babu'l-cennet (Cennetin kapısı)[1493]" denmesi dikkat çekicidir. Pek muhtemeldir ki Safevî döneminde de söz konusu tarihi bilgiye başvurularak ve özellikle Kazvin'deki Türk-Mevaliliğe de gönderme yapılarak orayı merkez edinme yoluna gidilmiştir. Bilindiği gibi Safevî literatürü ve özellikle Şah İsmail Hata'i'nin şiirlerinde "Mevali" kimliğine sahip çıkma ve kendilerini de onların bir uzantısı sayma eğilimine had sayfada rastlanılmaktadır.

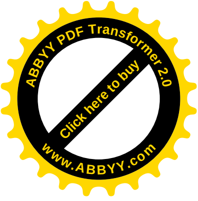
4. Kazvin şehrinin dönemin irtibati önemli yolların birleştiği bir bölge olması için Safevîlere birçok açıdan ciddi avantajlar sağlamaktaydı. Bilindiği gibi Kazvin, Gilan ve Mazenderan başta olmak üzere Horasan'dan, Azerbaycan'dan güneyden İsfahan ile Save'den güneybatıdan ise Kirman-şah-Hemedan'dan gelen yolların kavşağında yer almataydı. Kazvin'in bu konumu ise şehre ve bölgeye özel bir stratejik, iletişim ve ticari bir önem ve ayrıcalık katmaktaydı.

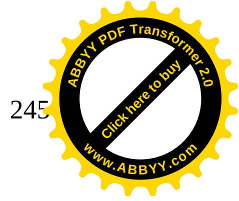
5. Bilindiği gibi Kazvin şehrinde halkın çoğunluğu Safevîler döneminde bile Şafii, az bir kısmı ise Hanefi ve Şii idi.[1494] Şah Tahmasb, Kazvin'deki Sünni egemenliğini kırmak ve bölgeyi Şiileştirmek için orayı merkez edinmede kendini garantiye almaktaydı. Nitekim, Şah Tahmasb Kazvin'ini başkent yaptıktan sonra şehirdeki cami divarlarında Şiiliğini propaganda eden tabir ve Hz. Ali'yi öven şiirler yazdırılmasına emretti.[1495] Kazvin'in anlattığımız nedene göre merkez edilişini Kadı Muhammed Razi'de şiirlerinde de dile getirilmiştir.[1496]

6. Safevî kaynaklarında bunun dışında Şah Tahmasb'ın özellikle kışını Kazvin'de geçirmeyi çok sevdiğine değinilmiştir.[1497] Şah Tahmasb, Kazvin'in başkent edilmesi için sık sık başvurduğu bir yöntem olan kutsal rüyalara burada da başvurdu. Bu doğrultuda o, Cuma gecesi 27 Recep 957 / 11 Ağustos 1550'de

---

1493 *Nüzhetü'l-kulub*, s. 56.
1494 a.g.e, s. 58.
1495 *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 215.
1496 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 399-400.
1497 *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, s. Saferi, 9-10, 12.

düşüncesini destekleyecek bir rüya gördüğünü iddia etmişti.[1498]

Bütün bunlara rağmen bazı İranlı ve batı tarihçilerince Kazvin'in başkent edilmesi söz Safevî devletinin İraniliğe ilgi duyması ile açıklamak[1499] olanaksız gözükmektedir. Zira Şah Tahmasb'ın ordusu yine Türk-Kızılbaşlar, merci olarak gördüğü Şii ulemalar ise birinin dışında –Türk kökenli Mukaddes Erdebili- tamamı Arap kökenliydi.[1500] Yani gerek askeri, gerekse de dini-mezhebi düzlemde olsun yerleşik İrani ve Türk unsuruna önem verilmemekteydi. Kazvin yarım asır süre ile başkentliğini korudu ve ardından bu statünü İsfahan eline geçirdi. Başkentin ülkenin içlerine çekilmesi Sovyet ve bazen Batı tarihçiliğinde devletin İranlılaştığı (Farslaştığı) gibi yorumlamak dönemin özellikle İsfahan bölgesinin etnik ve kültür yapısını bilmemekten veya bilmezden gelinmesinden kaynaklanmaktadır. Bu görüşün yanlış olduğunun kimi yönleri Turhan Gencei ve Faruk Sümer'ce eleştirilmiştir.

2.11.38. Safevî-Osmanlı Savaşlarının Yeniden Başlanması

h. 956 / 1549–50'de İskender Paşa Çerkes, Çuhur Sa'd'a (İrevan) saldırdı. O, Kızılbaşları yendikten sonra İrevan Pazarını yaktı ve Van'a geri döndü. Sultan Süleyman ise onu ödüllendirerek Erzurum hâkimiyetini ona verdi. Böylece İskender Paşa Çerkes, Osmanlılarla Safevîler arasında yeniden ihtilafların alevlenmesine neden oldu. Kızılbaş emirleri onu düşmanlıktan vazgeçirtmek için ona mektuplar gönderseler[1501] de İskender Paşa karşılığında onlara tehdit dolu mektuplar gönderdi.[1502]

2.11.39. Özbeklerin h. 957 / 1550 Yılı Saldırıları

957 / 1550–51'de Taşkent hâkimi Burak Han, Semarkend hâkimi Abdu'l-latif

---

[1498] a.g.e, s. 67.
[1499] Roemer, s. 243; David Morgan, s. 171.
[1500] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 378.
[1501] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, s. Saferi, s. 65.
[1502] a.g.e, s. 65.

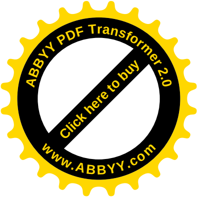
Han ve bir grup Özbek emirleri ile birlikte Horasan'a saldırmak için Herat'a doğru hareket edip 5 Cemaziyüevvel / **22 . 5.** 1550'de şehri kuşattılar.[1503] Özbekler Herat kuşatırken öte yandan da Sistan ve Ferah'a da saldırıp yağmalarda bulundular.[1504] Şah Muhammed Sultan esir aldıklarnı ganimetlerle birlikte getirerek Herat'a doğru götürdü. O, 25 Cemaziyülevvel / 11 Haziran (1550)'de Şah Zend barigadına saldırarak Kızılbaşların geriye çekilmesine neden oldu. Bu sırada kalenin üstünden bir Kızılbaşın fırlattığı taş Şah Muhammed Sultan'ın ölümüne neden oldu. Aynı zamanda savaş sırasında Buhara hâkimi Abdu'l-aziz de öldü. Buhara'ya sahiplenmeyi düşünen Burak Sultan ise 24 gün Herat kalesini kuşatmasında tuttuktan sonra başarı sağlayamayıp 29 Cemaziyülevvel 957 / 15 Haziran 1550'de Buhara'ya döndü. Burak Han, Herat'ı terk ettikten sonra Kızılbaşlar Garcistan valisi Bayram Oğlan'ı bastırmak için harekete geçtiler. Bayram Oğlan, Eşbar kalesine sığındı. Bir süre sonra Bayram Oğlan aman diledi.[1505] Böylece Bayram Oğlan ailesi ve yakınları ile Eşbar kalesinden dışarı çıkıp kaleyi teslim ettiler. Ancak o öldürüldükten sonra Garcistan da işgal edildi.

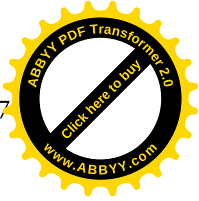
2.11.40. Şeki'nin Alınması ve Gürcü Seferi

h. 958 / 1551–52 yılında Şah Tahmasb Şeki'yi[1506] fethetmek için oraya doğru hareket etti. Şah Tahmasb'ın Şeki'ye sevkettiği orduda Kaht hâkimi Levend Han (Levend Bey)[1507] da katılmaktaydı. Böylece Cumartesi günü 9 Cemaziyülevvel 958 / 15 Mayıs 1551'de Şeki fethedilmiş oldu.[1508] Şeki vilayeti bu tarihten itibaren bir daha ayrılmamak üzere Safevîlerin egemenliğine girmiş bulundu.[1509] Şah Tahmasb, Şeki'yi aldıktan sonra ona tabi olan Karkara oğlu Keyhüsrev'in Luarsab[1510] ve Gürcü emirlerinin saldırısına maruz kaldığı ve aynı zamanda Erzurum valisi İskender

---

[1503] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 234; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 345.
[1504] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 235.
[1505] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 346.
[1506] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 82.
[1507] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 347; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 83.
[1508] *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 76; Roemer, s. 245.
[1509] *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 76; Roemer, s. 245.
[1510] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 370; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 87; Ronald Grigor Suny, *The Making of the Georgian Nation*, (Bundan sonra: *The Making of the Georgian Nation*), I. B. Tauris, London, 1989, s. 48; Nodar Lomouri, *A History of Georgia*, (Bundan sonra: *A History of Georgia*), Translated by G. Daushveli, Rustaveli Society, Sarangi Publishers, Tbilis, 1993, s. 25.

Paşa’nın Gürcistan’a hücum edip bazı kaleleri ele geçirdiği için o da Keyhüsrev’e yardım yükümlülüğünü yerine getirmek üzere Şeki’den üçüncü kez olarak Gürcistan’a saldırdı. Böylece Luarsab’ın hâkim olduğu Kartli bölgesine yapılan saldırıda birçok Gürcü’yü esir alarak bölgeyi de yağmaladılar.[1511] Kızılbaşların saldırısından aileleri ile birlikte bazı Gürcüler dağlar, ormanlar, kaleler, kiliseler ve mağaralara kaçıp sığındılar. Kızılbaşlar ise onların birçoğunu ve esir düşmekten kaçan birçok kişiyi bulup kılıçtan geçirdiler. Kızılbaşlar Derzebad kalesine sığınan birçok kişiyi de ele geçirdikten sonra erkeleri öldürüp kadın ve çocukları ise esir aldılar.[1512]

Gürcü emirlerinden Aman Bey, Şirferan-oğlu ve Ahveş Bey, Şah Tahmasb’ın huzuruna çıkarak teslimiyetlerini bildirdiler. Aman Bey Müslüman oldu ve ölümden kurtardı. Diğer iki kişi ise öldürüldüler. Bundan sonra ise Şah Tahmasb söz konusu topluluğun İslamlaştırılmasına çaba harcadı.[1513] Bu yüzden de Gürcülerden birçoğu öldürülmekten kurtarmaları için İslam getirmek zorunda kaldılar. Mesk hâkimi de 958 / 1551–52 yılında Şah Tahmasb’a muti oldu.[1514] Şah Tahmasb Aman Bey’in kızkardeşi Sultan-zade Hanım ile evlendi.[1515] O, Gürcistan’ı ele geçirip birçok esir ve bol yağmalar ile Karabağ’a geri dünüp kışın orada ikamet etti.

2.11.41. Pehlivan Kulu Sultan ve Hacım Sultan’ın Saldırıları

959 / 1552–53 yılında ise Harezm emirlerinden Pehlivan Kulu Sultan ve Hacem Sultan, Esferayin çevresine geldiler. Bölgedeki Kızılbaşlar ise onlarla savaşarak birçoğu öldürüldüler. Onlar da söz konusu bölgeyi yağmaladıktan sonra Harezm’e geri döndüler.[1516]

[1511] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 86-87; *Hulasetü’t-tevarih*, c. I, s. 352.
[1512] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 86.
[1513] *Hulasetü’t-tevarih*, c. I, s. 352.
[1514] Röhrborn, s. 112.
[1515] *Hulasetü’t-tevarih*, c. I, s. 352.
[1516] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 105.

2.11.42. Osmanlılara Yönelik Yağma Saldırları

Sultan Süleyman'ın İran'a yaptığı üçüncü saldırıdan sonra Şah Tahmasb, 957 / 1550–51'de Ma'sum Bey Safevî'yi divan emiri yapıp onu bazı Kürt emirlerini bastırması için gönderdi. O da birçok Kürt'ü öldürdüp mülklerini yağmaladıktan sonra şahlık ordusuna geri döndü.[1517]

Safevîlerin Osmanlı sarayına gönderdiği mektuplar ve ticaret kervanları Osmanlı'nın Erzurum hâkimi olan İskender Paşa Çerkes tarafından sürekli geçişlerinin engellenip yağmalanması üzerine Şah Tahmasb da İskender Paşa'yı ortadan kaldırmaları ve Safevîlere yakın Osmanlı arazisini yakıp yıkmaları için 959 / 1552–53'de dört Kızılbaş birliğini Osmanlı arazisine gönderdi. O, gruplardan biri Erciş, Bargiri ve Bend-mahi'ye, diğeri Pasin'e, bir başkası ise Mezopotamiya'ya, sonuncusu ise Gürcistan'daki Davayli'yi almaları için gönderildi. İskender Paşa ise Şah Tahmasb'ın Gürcistan'a gönderdiği kuvvetlerinden bir kısmına saldırarak onlardan birçoğunu öldürüp ve başlarını İstanbul'a gönderdi. Tahmasb'ın gönderdiği diğer 3 grup ise görevlerini başarı ile yerine getirdiler. Birinci grup[1518] Ahlat köylerini yakıp yaklaşık 30.000 koyun, 10.000 inek ile manda ve 3.000 atı[1519] ganimet olarak getirdiler. Adil-cevaz'a saldımaları için gönderilen diğer grup 2 veya birkaç harvar altun, bir harvar nefis kumaş ve birkaç gümüşten piyale ve sürahi[1520] ile şahın ordusuna geldiler. Pasin'e gönderilen grup ise Osmanlı askerlerini yenerek şehri de yaktılar. Şah Tahmasb sonra ordusunun çoğunluğu ile Ahlat'a saldırarıp Ramazan 959 / Ağustos–Eylül 1552'de Ahlat'ı aldı.[1521] O, Ahlat kalesini harap etti. O, Ahlat'a hareket etmeden önce bir grubu da Van'a göndermişti. Kızılbaşlar Osmanlı ordusunu Van'da yenebildiler ve o bölgeyi yakıp viran ettiler. [1522] Şah Tahmasb, bir birliği de Birlis'e göderdi. Onlar da söz konusu bölgenin tümünü, Ahlat ve Gözel Deye'yi de yaktılar.

[1517] a.g.e, s. 537.
[1518] *Şeref-name*, s. 563-575.
[1519] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 354.
[1520] a.g.e, s. 353.
[1521] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 301; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 354.
[1522] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 355.

2.11.43. Erciş Kalesi'nin Safevîlerce Alınması

Şah Tahmasb, Erzurum valisi İskender Paşa Çerkes'i de bastırması için 16 yaşındaki oğlu İsmail Mirza'yı gönderdi. İsmail Mirza da Osmanlılardan bir grubunu Pasin ve Erzurum etrafında dağıttıktan sonra Erzurum'un yarım fersahlığında İskender Paşa Çerkes'in esas kuvvetleri ile karşılaştı. Gerçekleşen savaşta İskender Paşa yenilerek Erzurum kalesine zor ulaştı. İsmail Mirza, onun peşinden kapısı açık kalan kaleye girmek istedi ise de Kızılbaşlar onun kaleye girmesini engellediler. İsmail Mirza ise Erzurum vilayetini yağmalayıp yaktıktan sonra şahın ordusuna geri döndü. Şah Tahmasb, Ahlat'ı aldıktan sonra Erciş'e doğru giderek kaleyi kuşattı. Kale bekçileri direniş sergilediler. Kızılbaşlar top ve tüfek kullanmalarına rağmen kalenin kuşatması uzun sürdü.[1523] Kaledekiler yardımcı güçlerin gelmeyişinden dolayı direnişin anlamsızlığına karar verdiler. Sonunda kale bekçileri 500–600 kişilik Kızılbaş[1524] askerine kapıyı açarak onların kaleye girmesini sağladılar. Böylece kale teslim alındı.[1525] Erciş kalesi ise viran edildi. Şah Tahmasb Erciş'i aldıktan sonra Bargiri kalesini de ele geçirdi. Şah Tahmasb, ayrıca bir birliği Kürt emiri Şah-kulu Sultan Belilan'i bastırması ve bir diğer birliği de Mahmudi Kürtlerini yağmalamaları için gönderdi. İsmail Mirza ve Kızılbaş emirleri ise Kürtlerden birçoğunu öldürdükten sonra bol ganimetlerle geri döndüler.[1526]

2.11.44. Mektuplaşmalar

İsmail Mirza elde ettiği parlak zaferlerden sonra Rebiyülahir 960 / Mart–Nisan 1553'te Nahçıvan'a geri döndü.[1527] O, söz konusu saldırılarında Erciş, Adil-cevaz, Bargiri ve Ahlat kalelerini alabildi. Tahmasb Nahçıvan'a ulaştığında Sultan Süleyman'a gönderdiği[1528] mektubunda Erzurum savaşı ve İsmail Mirza'nın galibiyetlerini ona anlattı. O, Müslümanlar arası savaşlara son verilmesini ve barış talebinde bulundu.[1529] O, söz konusu mektubu Erzurum savaşında Safevîlere esir

---

[1523] *Şeref-name*, c. I, s. 195.
[1524] a.g.e I, s. 195.
[1525] a.g.e, s. 195.
[1526] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 77.
[1527] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 301; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 362.
[1528] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, s. Saferi, s. 66.
[1529] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 294.

düşen Mahmud Bey İlga aracılığı ile sultana gönderdi. O, Sultan Süleyman'a gönderdiği dostça bir diğer mektubunda da Elkas Mirza'nın ölümünden sonra Müslümanlar arası savaşa son verilmesini istediğini ona aktardı ve bunun için kendisine elçi gönderdiğini açıkladı. O, bu konuda İskender Paşa Çerkes'i suçladı.[1530] Burada dikkati çeken bir husus onun Çerkesleri de *kâfir* olarak tanımlaması ve Osmanlı sulatnının muhafazakâr konumundan yararlanarak onu İskender Paşa'ya karşı kâfir muamelesi yapmasına çaba harcamasıdır.

Şah Tahmasb'ın yanıtında Osmanlı tarafının gönderdiği mektupta Tahmasb'a barış için elçi göndermesini gerektiği belirtilmişti.[1531] Bunun üzerine ise Şah Tahmasb, 960 / 1553–54'te Emir Şemse'd-din Dilcani'yi barış müzakerelerini yapması için elçi olarak İstanbul'a gönderdi.[1532] Şah Tahmasb, onun yanında Osmanlı sultanına da bir mektup gönderdi. O, mektupta Osmanlı sultanını iyi lakaplarla anlarak barış istediğini bir daha tekrarladı.[1533] Şah, aynı zamanda ima ile Osmanlılar tarafından alınmış Safevî arzilerinin de geri verilmesini istedi.

2.11.45. h. 960 / 1553–54 ve h. 961 / 1554–55 Yılarındaki Saldırılar

İsmail Mirza'nın Erzurum valisi İskender Paşa'ya çaldığı 960 / 1553–54 yılındaki galebeden sonra Şah Tahmasb onu bir birlik ile birlikte Osmanlılara tabi olan Kürt emirlerini bastırması için gönderdi. O da Kürtlerin birçoğunu öldürerek onları yağmaladı.[1534] Aynı yılda (960 / 1553–54) Şah Tahmasb, Sultan Süleyman'ın dördüncü kez Safevîlere saldıracağı olasılığını göz önünde bulundurarak Behram Mirza'nın oğlu Hüseyin Mirza'yı da bir birlik ile birlikte Osmanlı yanlısı Kürtleri bastırmaları için görevlendirip gönderdi. O da şahın dediğini yerine getirdi.[1535] Sultan Süleyman, mezhep kini ve yayılmacı politikasından dolayı dördüncü kez Safevîlere doğru saldırdı. Onun söz konusu saldırıya iten etkenlerin başında Erzurum

---

[1530] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, s. Saferi, s. 66.
[1531] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 295.
[1532] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, s. Saferi, s. 66; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 301; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 75, 115; ; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 288-297.
[1533] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 288-297.
[1534] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 301; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 77.
[1535] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 368.

hâkimi İskender Paşa'nın da tahrikleri vardı.[1536] Osmanlı ordusu 17 Cemaziyülevvel 960 / 1 Mayıs 1553'te Kızılbaşlara karşı hareket etti. Sultan Süleyman 961 / 1554–55'de aşırı kalabalık bir ordu[1537] ile Halep'ten İran'a doğru yöneldi.

Şah Tahmasb, Osmanlı ordusunun hareket haberini alınca Nahçıvan'ı bırakıp 6 Recep 961 / 7 Haziran 1554'te[1538] Bazar Çahi yaylasına geldi.[1539] Onun daha önce Osmanlı arazisine saldırmaları için görevlendirdiği iki ayrı grup ise orada ona katıldılar. Safevî ordusunun asker sayısı 40.000 atlı idi.[1540] 25 Şaban 961 / 26 Temmuz 1554'te Aras ırmağı kıyısında bulunan Karahisar'da Osmanlılara bağlı Karamanlı atlıları ile Safevîler arasında gerçekleşen savaşta Osmanlı tarafı yenik düştü.[1541]

2.11.46. Osmanlıların h. 961 / 1554–55 Yılındaki Saldırıları

Sultan Süleyman, Karabağ, İrevan ve Nahçıvan'a saldırarak oraları yağmalayıp yaktı. İrevan'da saraylar ve şahlık bağları da tümünden imha edildi.[1542] Sultan Süleyman, bu kez daha önceki denyimlerine dayanarak ilerlemeyi durdurarak Nahçıvan'da 2 gün konakldı. O, oradan da Şaban veya Ramazan başları 961 / 31 Temmuz 1554'te Erzurum'a geri döndü. Osmanlıların geri çekilmesinden sonra İsmail Mirza şahtan izin alarak onları takip etmesini istese de Tahmasb ona izin vermedi.[1543] Ancak Şah Tahmasb, Şah-verdi Sultan Ziyad-oğlu'nun Pasin'i yağmalama isteğine izin vererek ona 5.000 atlı tahsis etti. O, Pasin'ı yağmalayıp yaktıktan sonra geri döndü.[1544] Şah, Osmanlı sultanının işgalında olan Batı Gürcistan'ı da yağmalamaları için bir birlik gönderdi. Onlarda çoklu ganimet ile geri döndüler.[1545] Tahmasb, Osmanlı şehirlerini de yağmalanmaları için bir diğer Kızılbaş

1536 *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 49.
1537 a.g.e, s. 78.
1538 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 368.
1539 *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, s. Saferi, s. 70.
1540 *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 78; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 78.
1541 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 368-369.
1542 *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 78.
1543 Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 205-206.
1544 *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, s. Saferi, s. 72.
1545 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 369.

birliği de gönderdi. Onlar da galebe ile geri döndüler.[1546] Kızılbaşlarla Osmanlılardan bir grubu arasında gerçekleşen savaşta ise Osmanlı sarayının önemli kişilerinden biri olan Sinan Bey, Safevîlere Kanlu Çimeni'inde esir düşüp sonra hapsedildi.[1547] Sinan Bey'in yakalandığı yeri bir diğer kaynak Gürcistan olarak vermektedir.[1548] 961 / 1553–54'te Sultan Süleyman dördüncü kez İran'a saldırdığında kendisine tabi olan Kasım Bey Şirvani'yi de yeteri kadar asker ile birlikte Şirvan'a gönderdi. Kızılbaşların baskı ve zülmünden bıkan Şirvanlılar ise grup grup[1549] ona katıldılar. Kızılbaşlar ile Kasım Bey arasında gerçekleşen savaşta Kızılbaşlar galip çıktılar. Böylece Şah Tahmasb'ın Şirvan'daki egemenliği korunmuş oldu.

2.11.47. Amasya Barış Anlaşması

Sonunda her iki taraf 20 yıl süren savaşın ardından barışa karar vediler. Savaşaın sona ermesinde Sinan Paşa'ın da Safevîlere esir düşmesi etkili idi. Osmanlı sultanı onu çok seviyordu. Şah Tahmasb 961 / 1553–54'te Şah-kulu Bey Kaçar'ı[1550] bir mektup ile barış yapması için Osmanlı sarayına gönderdi. O, niyetinin iyi olduğunu belli etmesi için Sinan Paşa'yı da elçisi ile birlikte Osmanlı'ya gönderdi. Onlar, Sultan Süleyman Erzurum'da iken 28 Şevval 961 / 26 Eylül 1554'te ona ulaştılar.[1551] Bir diğer bilgiye göre ise Şah Tahmasb, Osmanlı sadırazamı ve diğer Osmanlı sarayı büyüklerinin barış için gönderdiği mektuplarına karşılık olarak Emir Şems Dilcani'yi Osmanlı'ya elçi olarak göndermiştir.[1552]

Sultan Süleyman'in isteği üzerine Şah Tahmasb da barış müzakerelerini yürütmesi için yüksek makama sahip olan Ferruh-zad Bey Karadağlu Eşik-agası'yı bunun için görevlendirdi. O, Ferruh-zad Bey Karadağlu Eşik-agası'yı değerli hediyelerle o cümleden Gürcistan armağanı[1553] adı ile bilinen değerli mücevher ile

---

[1546] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, s. Saferi, s. 72; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 72.
[1547] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, s. Saferi, s. 72; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 396, 404, *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 115.
[1548] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 304.
[1549] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 372.
[1550] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 302; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 78; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 206.
[1551] Roemer, s. 244.
[1552] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 115.
[1553] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, s. Saferi, s. 74; *A History of Georgia*; s. 24.

Rebiyülahir 962 / Mart 1555'te[1554] Sultan Süleyman'a gönderdi. Böylece barış müzkireleri sürdürülerek 8 Recep 962 / 29 Mayıs 1555'te Amasya barış anlaşması imzalandı. Bu anlaşma uyarınca Azerbaycan ve doğu Ermenistan vilayetleri Safevîlere bırakıldı. Batı Ermenistan, Bağdat, Mezopotamya'nın tümü, Van gölü çevresindeki Van, Erciş, Adil-cevaz ve Ahlat gibi şehirler ve Osmanlıların işgal edip kışla yaptırdıkları yerler Osmanlılara verildi. Kars şehri ise tarafsız bölge olarak ilan edildi her iki taraf orada askeri kale yapmayı karlaştırdılar.[1555] Gürcistan konusunda ise Mesk, Kartil ve Kaht Safevîlere, Başı Açuk, Daviyan ve Koriyan (Mingrel) Trabzon sınırına değin Osmanlılara verildi.[1556] Bununla da Gürcistan pratikte Safevîlerle Osmanlılar arasında iki ayrı bölgeye ayrılmış oldu.[1557] Böylece iki Türk devleti arasındaki sınır Arpa Çay'ının kuzey kısmı olarak tayin edildi.[1558] Sultan Süleyman Kanuni, Şah Tahmasb'ın Safevî tebaalarının Kerbela, Necef, Mekke ve Medine gibi kutsal mekânlara ziyarete gitmeleri için izin verildi ve onlar engel çıkarılmaması konusunda özel emirler verdi.[1559] Bu ise Osmanlı ulema kesimi için büyük bir darbe anlamına geliyordu. Amasya anlaşması'nın bir diğer önemli yönü iki Türk ülkesi Safevî ve Osmanlılar arasında yapılmış olan ilk barış anlaşması olmasıdır. Bu anlaşma 986 / 1578–79 yılına dek sürdü. Söz konusu anlaşma uyarıca Türk Safevî devletinin bekasını da garantilemiş oldu. Bu da Şah Tahmasb'ın yeterince becerikli siyasetçi olduğunu kanıtlamaktadı.[1560] Şah Tahmasb ayrıca bundan sonra Sünni mezhep esasları ve kişilerine küfür edilmeyeceğine de söz verdi.[1561]

2.11.48. Şah Tahmasb'ın Gürcistan'a Dördüncü Seferi

Barış müzakerelerinin başlaması ile Şah Tahmasb Osmanlı tarafından rahatlayarak Gürcülere karşı dördüncü kez Kartlia'ya ordu sevketti. Luarsab ise onunla karşı karşıya gelip savaşmaktan çekindi. Gürcüler yene dağlara ve ormanlara

---

[1554] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 369; Roemer, s. 244.
[1555] Minorskii, *Saziman-ı İdari*, s. 187.
[1556] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 87; *Tarih-i Nizami-yi İran*, s. 19.
[1557] *The Making of the Georgian Nation*, s. 48.
[1558] Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 68.
[1559] Ferid, Bey, s. 111; Sykes, *Tarih-i İran*, s. 257.
[1560] Sümer, Faruk, s. 85.
[1561] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 620; *Münşa'atu's-selatin*, c. II, s. 66.

sığındılar. Kızılbaşlarda saldırıp onları orada erkeklerini öldürüp[1562] kadın ve çocukları esir ederek mal varlığı ve hayvanlarını da ganimet olarak ele geçirdiler. Şah Tahmasb sonra Gori'ye saldırarak orayı alıp bölgeyi düşnamlardan arındırdı.[1563] Bu saldırı da Kızılbaşlar çoklu ganimet ele geçirdiler.[1564] Şah Tahmasb, daha sonra Gürciyan kalesine saldırdı. Eznaveran halkından bir kısmı ve Luarsb'ın annesi Amedin kalesine sığındılar. Kızılbaşlar da o kaleye saldırıp ve Luarsb'ın annesini esir alıp[1565] Gürcülerin birçoğunu öldürdüler. Ancak diğer bir kaynağa göre ise Şah Tahmasb, Luarsb'ın annesini öldürmüştür.[1566] Şah Tahmasb'ın Gürcistan'a olan dördüncü seferinde 30.000'den fazla[1567] esir Safevîlerin eline geçmişti. Ancak o, sıradan esirlerden vaz geçerek soylu Eznaveran ileri gelenlerinin kadın, kız ve çocukları ile yetindi.[1568] 961 / 1553–54 tarihinden başlayarak Safevî toplumunda ve özellikle sarayda farklı etnik kökenlerden gelen Kafkasyalılar gözükmeye başladılar. Söz konusu topluluklar Gürcü ve Çerkez adı ile bilinseler de onların homojen bir etnik yapıdan geldiğini söylemek zor hatta olanaksız gibidir. Zamanla Safevî sarayında söz konusu topluluklardan gelen kadınlarla evlilikler de yoğunluk kazanmaya başladı. Nitekim Şah Tahmasb'ın 9 oğlundan 7'sinin annesi Kafkasyalıydı. Onun oğullarından Haydar Mirza, Mustafa Mirza[1569] ve İmam-kulu Mirza anneleri Kafkasya kökenlilerdi. Nitekim Şah Abbas döneminde de İsfahan valiliğine Gürcü devşirmeler atanmışlardı.[1570]

Kafkasya kökenlilerin köle olarak da alınması söz konusu tarihten sonra başlamış bulunmaktadır. Söz konusu Hıristiyan toplulukların Safevî toplumunda yer edinmelerinin ön koşulu Müslümanlaşmak-Türkleşmek idi. Safevî devletinin olanaklarından yararlanmak ve bazen de baskılarından kurtarmak için onlar da

---

[1562] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 370; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 87.
[1563] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 87.
[1564] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 370.
[1565] a.g.e, s. 371.
[1566] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 87.
[1567] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 372.
[1568] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 88.
[1569] *Huld-i Berin*, s. 401.
[1570] Haşim Ağaceri, *Küneş-i Din ve Devlet der İran-ı Asr-ı Safevî*, Ez Mecmu'a-yı Suhan-raniha, Merkez-i Baz-şinasi-yi İslam ve İran, İntişarat-ı Baz, Tahran, 1380, s. 41.

(binlerce kişi tarafından) İslamlaşma belirtileri de sık sık gözükmekteydi.[1571] Şah Tahmasb, arkasında kalabalık bir nüfus bulundıran Kızılbaş boylarını dengelemek için makamların dağıtımında söz konusu heterejen kökenlerden gelen bu nedenle de pek yaptırım gücü olmayan İslamlaştırılmış-Türkleştirilmiş Kafkasyalı gruplardan da yararlandı. Nitekim Şah Tahmasb'ın hâkimiyetinin sonlarına doğru söz konusu topluluklar daha Tahmasb'ın uyguladığı yeni politika ile güçlenmişlerdi.[1572] Bu doğrultuda Şah Tahmasb, Kızılbaşların merkezden kaç eğilimlerine karşı küçük korçu birliğini oluşturdu.[1573] Korçu birliğine alınanalar şaha sadık Kızılbaşlardan –ki kendi boyları ile ilşkilerine son verilmişti.[1574]- ve heterojen etnik gruplardan gelen topluluklar idi.[1575] Korçu birliği doğrudan şaha bağlı olmakla maaşlarlını da ondan almaktaydılar. Korçular özel eğitim[1576] ile aşırı güçlü askeri konumuna geliyorlardı. Korçular arasından emir mansıbına atananlar olmasa da onlar kazandıkları konumlarına göre 5'den 50 kişiye kadar köle edinebiliyorlardı.[1577] Korçu birliğinin başına güçlü askeri yetkilerle donatılmış olan korçubaşı getirilmekteydi.[1578] Korçubaşıların güçlenmesi ile yavaş yavaş Kızılbaşların tekelinde olan emirü'l-ümera mansıbının gücü kırılmaya başladı.[1579] Anlaşılan Şah Tahmasb korçu birliğini oluştururken Osmanlılardaki Yeniçeri sistemini model almıştı. Buna rağmen korçu birliğinin tam oluşması ve evrilmesi I. Şah Abbas'ın adı ile bağladır.[1580] Şah Tahmasb öldüğü sırada korçuların sayısı 4.500 bulmaktaydı.[1581] Ayrıca Şah Tahmasb'ın toplam 20.000 civarında olan hizmetçilerinden[1582] 1500 kadarı dergâh hizmetçisi olarak daş (dış) korçuları, yasavul ve bukavulardan[1583] (şahın yemeğini hazırlanmasında danışman olan kişiler.) idiler. Bir diğer kaynağa göre ise Şah

---

[1571] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 599.
[1572] Richard Frye, *Persia*, (Bundan sonra: Richard Frye, *Persia*), Schocken Books, Mew York, 1969, s. 14.
[1573] David Morgan, s. 173.
[1574] Röhrborn, s. 49.
[1575] Roemer, s. 246.
[1576] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 142.
[1577] a.g.e, s. 142.
[1578] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 203; Gulam-rıza Verheram, *Nizam-ı Hükümet-i İran der Devran-ı İslami, Pejuheşi der Teşkilat-ı İdari, Kişveri ve Leşkeri-yi İran ez Asr-ı Moğol ta Payan-ı Kacar*, (Bundan sonra: *Nizam-ı Hükümet-i İran*), Pejuheş-gah-ı Mutali'at ve Tahkikat-ı Ferhengi, Tahran, 1368, s. 202.
[1579] Roemer, s. 246.
[1580] David Morgan, s. 173.
[1581] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 141.
[1582] a.g.e, s. 142.
[1583] a.g.e, s. 141.

Tahmasb'ın korçu sayısı 5.000 kadardı.[1584] Şah Tahmasb'ın ordusunda toplam 114.000[1585] diğer bir bilgiye göre de 200.000[1586] asker bulunmaktaydı. Diğer kaynaklara göre ise ordudaki asker sayısı 60.000 idi.[1587]

2.11.49. Yaka Türkmenlerinin İsyanı

957 / 1550–51'de Kızılbaşlarla Ester-abad'daki Yaka Türkmanları arasında ihtilaflar çıkarak[1588] onların isyanına neden oldu.[1589] Bu durum Şah Tahmasb'a da bildirildi. Yaka Türkmanlarının Ester-abad'daki başkaldırılarını öğrenen Şah Tahmasb gecikme ile 962 / 1554–55'te Aba'ya karşı bir orduyu Ester-abad'a gönderdi. Bilindiği gibi Ester-abad'daki Yaka Türkmenlerı ile Harezm hükümranları arasında dostça ilişkier bulunmaktydı. Kızılbaşlarla Aba arasında gerçekleşen savaşlarda, Kızılbaşların öncü kesiminin komutanı olan Seyf Bey Bayat, Aba tarafından yakanarak Harezm hâkimi Ali Sultan Özbek'in yanına gitti. Ali Sultan Özbek de Aba'ya yardım etmek amacıyla ordusu ile birlikte Ester-abad'a saldırdı. Ancak o Kızılbaşlarla savaştan kaçınarak müzakire ve hediyeler göndermekle Kızılbaş emirlerini Aba'ya zarar vermeyecekleri konusunda ikna etmeyi başardı. Bunun üzerine de Ali Sultan, Harezm'e geri döndü. Kızılbaş ordusu ise Şah Tahmasb'ın ordusuna geri döndü.[1590]

2.11.50. Gürcistan'a Beşinci Sefer

Şah Tahmasb, daha önce Gürcistan'a olan 4 saldırısından[1591] sonra oraya birkaç kez daha ordu sevketti.[1592] Gürcü emirlerinden Luarsab diğerlerinden seçilerek[1593] sürekli Şah Tahmasb ve Kızılbaşlarla savaşmaktaydı. Şah Tahmasb, dördüncü saldırısından ve 30.000 Gürcü'yü esir aldıktan sonra Sefer 962 / 1554–

[1584] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 634.
[1585] Röhrborn, s. 73; *Mecmeü'l-Fusaha*, c. I, s. 78.
[1586] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 600.
[1587] *Tarih-i Nizami-yi İran*, s. 59.
[1588] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 107.
[1589] a.g.e, s. 107.
[1590] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 519.
[1591] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 84; *Favaidü's-safeviye*, s. 21; Roemer, s. 245.
[1592] a.g.e, s. 84.
[1593] a.g.e, s. 84.

55'de Berde ve Karabağ'a gitti. Luarsab da hâkim olduğu bölgenin merkezi Gori'ye geri döndü. O, yine ordu toplayarak 963'te Kızılbaşların işgalinde olan Koreş'e saldırdı. Kızılbaşlar ise ona karşı çabucak hareket ettiler. Gerçekleşen savaşta Kızılbaşlar yenilip kaçtılar. Luarsab ise onları takip ederek onların bir kısmını öldürdü. Kızılbaşlar yenilip kaçsalar da Luarsab savaş sırasında atından düşerek bir Kızılbaş tarafından yaralandı. Söz konusu kişi ve Kızılbaşların birçoğu ölmesine rağmen Luarsab da aldığı yaradan dolayı vefat etti.[1594]

2.11.51. İsmail Mirza'nın Tutuklanması

Şah Tahmsp da 964 / 1556–57'de yine Muhammed Mirza'yı Herat hükümetine atayıp onu Herat'a gönderdi. İsmail Mirza da Herat'ta 1 yıl 5 gün kaldıktan sonra 27 Cemaziyülevvel 964 / 28 Mart 1557'de Herat'ı terk etti. İsmail Mirza'yı Tebes-Yezd yolu ile Kaşan, Kum ve Save'ye getirildi. Şah Tahmasb'ın emri üzerine vekil Ma'sum Bey Safevî[1595] Kazvin'den Save'ye giderek İsmail Mirza'yı devraldı ve Kahkaha kalesine doğru götürdü.[1596] Onlar Şaban sonları 964 / Haziran sonları 1557'de Kahkaha kalesine geldiler. Böylece Şah Tahmasb ömrünün sonuna değin İsmail Mirza'yı 19 yıl boyunca hapiste tuttu.[1597] İsmail Mirza'nın Kızılbaşlar tarafından da tutulması onu adeta Şah Tahmasb'a potansiyel bir rakip haline getirmişti. Bu durum da Şah Tahmasb'ın tedirginliği ve paranoyasını artırmaya yeterdi. Şah Tahmasb bu doğrultuda İsmail Mirza ile kader birliği yapan birkaç kişiyi de hapsetti veya öldürttü.[1598] Nitekim bazı Avrupalı gezginlerin de belirttiği gibi onun hatırası Kızılbaşlar arasında hep canlı kalmıştır.[1599] Şah Tahmasb, İsmail Mirza'yı hapsettikten sonra yaklaşık ölümüne kadar olan 20 yıllık bir süre de Kazvin'den dışarı çıkmadı ve bu nedenle ata bile binmez oldu. O artık savaştan uzak bir politika izleyerek huzur peşinde idi.[1600]

[1594] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 394.
[1595] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 133; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 303; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 344.
[1596] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 133; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 303; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 388; *Huld-i Berin*, s. 510.
[1597] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 125.
[1598] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 223; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 389.
[1599] *İran ve Cihan*, s. 116; *Tarih-ı Siyasi ve İctimai'yi İran*, s. 188.
[1600] *İran ve Cihan*, s. 116; *Tarih-ı Siyasi ve İctimai'yi İran*, s. 188.

2.11.52. Gürcistan'a Yapılan h. 964 / 1556–57 Yılı Saldırısı

Gürcistan hükümdarlarından olan Luarsab öldükten sonra yerine oğlu Simon (Svimon, Semaon, Simaon, Soymon)[1601], onun yerine geçti. Kızılbaşlar ise Luarsab'a olan yenilgilerini telafi etmek için 964 / 1556–57'de Gürcistan'a ordu çektiler. Simon dağlara ve ormanlara sığındı. Kızılbaşlar da onun bölgesini yağmalayıp tahrip de bulundular. Onlar ziraat ve meyve ağaçlarını da imha ettiler.[1602] Sonra ise geri döndüler.

2.11.53. Aba'nın h. 965 / 1557–58'teki İsyanı

965 / 1557–58'de Yaka Türkmenlerinden olan Aba yine Ester-abad'a saldırıp çevre köyleri yağmaladı. Ester-abad'daki Kızılbaşlar onlarla baş edemeyeceklerini anlayınca Şah Tahmasb'tan yardım istediler. Şah Tahmasb da bir birliği yardıma gönderdi. 2 gün savaştan sonra Kızılbaşlar Aba'yı yendiler ve o Etrek ırmağından geçip yine de Harezm hâkimi Ali Sultan'a sığındı. Ali Sultan Özbek, bu defa da Aba'ya yardım eli uzatarak askerleri ile birlikte Ester-abad'a saldırdı. İki ordu 21 Şevval 965 / 6 Ağustos 1558'de savaşa tutuştular. Savaşın sonucunda ise Kızılbaşlar yenilerek kaçtılar.[1603]

2.11.54. Osmanlı Şehzadesi Bayezid

h. 966 sonlarında / Ekim 1559'da Şehzade Bayezid, Safevî topraklarına girerek[1604] Safevîlerin İrevan hâkimi Şah-kulu Sultan Ustaclu'ya sığındı.[1605] Osmanlıların gönderdiği Sinan Paşa ve Turak Aga, Bayezid Kazvin'e ulaşmadan 966 / 1558–59 yılında Kazvin'e geldiler.[1606] Şah Tahmasb mektupları okuduktan sonra Bayezid'in Kazvin'e geleceğine kadar onların beklemesini ve maslahat ne olursa yerine geirileceğini söyledi.[1607] Bayezid özel ve tantanalı bir biçimde Çarşamba

---

[1601] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 392; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 89.
[1602] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, 392.
[1603] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 520.
[1604] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 403; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 304.
[1605] Sykes, *Tarih-i İran*, s. 257.
[1606] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 115.
[1607] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, s. Saferi, s. 76.

günü 21 Muharrem 967 / 23 Ekim 1559'da Kazvin'e götürüldü.[1608] Şah Tahmasb, Bayezid'in 10.000 kadar olan sipahilerinin başkent Kazvin'de bir arada bulunmasınından endişe ederek onların yarısını küçüp gruplara ayırarak değişik vilayetlere gönderdi.[1609]

Şah Tahmasb, Bayezid'in yakın adamları aracılığı ile onun kaçmak istediği öğrenince Behram Mirza'nın oğullarının düğünü bahanesi ile Bayezid ve yakın adamlarını Cennet-abad bahçesine davet ederek orada sakladığı savaşçılar[1610] aracılığı ile Cuma günü 22 Recep 967 / 18 Nisan 1560'da Bayezid ve dört oğlunu yakalatarak hapsettirdi.[1611] Bayezid'in hepsedilme tarihine ilişkin kaynaklarda şu tarihler de geçmektedir: Cuma günü 29 Recep 967 / 25 Nisan 1560[1612], Şaban 967 / Nisan–Mayıs 1560[1613] ve 23 Recep 968 / 09 Nisan 1561.[1614] Şah Tahmasb, Bayezid'i devlet-hanenin bahçesinde hapsettirdi. O, Bayezid ile arada sıra da hem sohbetlik etmesi için Mir Güneş Kumi'yi de Bayezid'in ölümüne kadar görevlendirdi.[1615] O Osmanlılarca alınmış Safevî arzileri ve Bayezid ile yandaşalrına harcadığı yüksek harcama rakamlarını Osmanlıdan alma niyetini taşımaktaydı.

Sultan Süleyman Rebiyülevvel 968 / Kasım–Aralık 1560'da Şah Tahmasb'a yazdığı mektubunu 706 kişilik büyük bir heyet ile gönderdi. Osmanlı elçileri ve yanındakiler 22 Recep 968 / 8 Nisan 1561'de Kazvin'e geldiler.[1616] Osmanlı temsilcileri 5 gün sonra 27 Recep / 13 Nisan (1561)'de Şah Tahmasb'ın huzuruna çıkıp Sultan Süleyman'ın muktubunu ona taktim ettiler. Sultan Süleyman, elçilerle

---

[1608] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 304; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 406, 417; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 84; *Tarih-i Safevîyan*, s. 41.
[1609] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 308.
[1610] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 306.
[1611] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 306; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 409.
[1612] *Tarih-i Safevîyan*, s. 41.
[1613] Şerefe'd-din Turan, *Ser-güzeşt-i Şah-zade Bayezid*, c. II, (Bundan sonra: Şerefe'd-din Turan), trc. ve Tahlis: Ali Seyf, Muallim-i Zeban ve Edebiyat-ı Farsi-yi Daniş-gah-ı Ankara, Bahş-ı Zebanha-yı Şarki-yi Daniş-gah-ı Ankara, No: 1, Ankara, s. 213.
[1614] Münaza'at-ı Haydari ve Ni'mati, s. 30.
[1615] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 409.
[1616] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 306; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 417; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 86.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

birlikte değerli hediyerler de Tahmasb'a göndermişti.[1617] Sultan Süleyman, Şah Tahmasb'a verilecek ödül ve karşılık meblağını vezir Pertev Paşa'ya ile birlikte Erzurum'a gönderdi.[1618] O, Bayezid ve oğullarının geri verilmesinden sonra ödül ve karşılığı Tahmasb'a verilmesini emretti. O, Şah Tahmasb'a yazdığı mektupta Erzurum'a kendisi tarafından 400.000 altın sikke, şehzade Sarı Selim tarafından da 100.000 altın sikke gönderdiğini bildirdi.[1619] Diğer bir bilgiye göre Sultan Süleyman'ın gönderdiği ödül miktarı 900.000, şehzade Selim'inki ise 300.000 altın sikke idi.[1620] Böylece 969 / 1561–62'de Sultan Süleyman, Şah Tahmasb'a ona sığınan oğlu Bayezid'i vermesi için yüksek miktarda nakit para ve nefis eşyalar göndermiş oldu.

Bir sonraki Osmanlı elçileri ise Perşembe günü 14 Zilkade 969 / 16 Temmuz 1562'de Kazvin'e geldiler.[1621] Şah Tahmasb, onları 17 Zilkade / 19 Temmuz 1562'de kabul etti. O, Perşembe günü 21 Zilkade / 23 Temmuz 1562'de[1622] Bayzid'i sakalı ve kafasını kazıtılmış bir biçimde oğulları ile birlikte aşağılarcasına şehzade Selim'in gönderdiği kişilere verdi.[1623] Osmanlı'nın gönderdiği kişiler ise Cuma günü 22 Zilkade 969 / 24 Temmuz 1562'de şehzade Bayezid'in son kez olarak oğullarını öpmek istemesine izin vermeden[1624] Kazvin'in at meydanında yay kirişi ile boğdurmak suretiyle öldürdüler.[1625] Osmanlı'dan gelen görevliler 8 gün Kazvin'de kaldıktan sonra yol yorgunluğuna rağmen aynı yılın 30 Zilkade'sinde / 1 Ağustos 1562'de naaşlarla birlikte Osmanlı'ya gitmek zorunda kaldılar.[1626] Osmanlı heyeti naşlarla birlikte Osmanlı topraklarına girdikten[1627] sonra Karahisar valisi İlyas Bey ve Mahmud Aga Kapuçı-başı "ödül ve karşılak" ile birlikte İran'a doğru hareket

---

[1617] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 306; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 417; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 115.
[1618] Şerefe'd-din Turan, s. 222; *Şeref-name*, c. II, s. 218.
[1619] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 432; *Münşa'atu's-selatin*, c. II, s. 43.
[1620] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 446.
[1621] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 308; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 431.
[1622] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 336, 340.
[1623] *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 86.
[1624] *Tarih-ı Siyasi ve İctimai'yi İran*, s. 197.
[1625] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 308; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 79, 104; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 247, 433.
[1626] Münaza'at-ı Haydari ve Ni'mati, s. 35; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 433.
[1627] Ferid Bey, s. 112; Münaza'at-ı Haydari ve Ni'mati, s. 35.

ettiler.[1628] Onlar 19 Sefer 970 / 18 Ekim 1562'de Kazvin'e ulaştılar. Onlar Sultan Süleyman'ın kendi hattıyla yazdığı 2 satırlık yazısını da ona verdiler. O, bu yazısında Tahmasb'a oğlum diye hitap etti.[1629] Söz konusu hediye ve ödül Kazvin'in Çehil sütun eyvanında Şah Tahmasb'a teslim edildi.

2.11.55. Pir Muhammed Han'ın Horasan'a Saldırısı

h. 971 / 1563–64'te Belh valisi Pir Muhammed Han, Horasan'a saldırarak Meşhed çevresine değin ilerledi. Şah Tahmasb, Osmanlı sultanı Süleyman'ın oğlu Bayezid ve ailesini geri vermesi için gönderdiği nefis hediyelerden bir kısmını Pir Muhammed Han ve Özbek emirleri Buhara padişahı Abdullah Han, Semerkand valisi Ebu Sultan Sa'id, Ebu'l-Muhammed Han ve Uergenç hanı Hacem'e[1630] göndermesi ile Pir Muhammed Han, Meşhed'e saldırmaktan vaz geçti. Aynı yılda Ali Sultan Özbek de Meşhed'e saldırdı. Kızılbaşlar onunla da savaştılar. O başarılı olmayınca Harezm'e geri döndü.

2.11.56. Kazak Han'ın Başkaldırısı

Tahmasb'ın oğlu Muhammed Mirza'ın 21 yıl Herat'ta lalası olan Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu Tekelü Zilhicce sonları 964 / Ekim 1557'de öldü. Bunun üzerine Şah Tahmasb onun yerine Muhammed Han'ın oğlu Kazak Han'ı –ki Özbeklerle savaşta yiğitlikler göstermişti.- Muhammed Mirza'ya lala ve Horsan emir'ül-ümerası yaptı. Kazak Han, şevkatli saraya sahip olmakla taklaşık 12.000 adamı ve 10.000 tüfekçi gulamı vardı.[1631] Kazak Han gücüne güvenerek Horasan'da adeta bağımsızca davranmaya başladı. O Şah Tahmasb'ın eyalet işleri ile ilgilenmediğini görünce sonunda isyan bayrağını açtı. Şah Tahmasb ise 972 / 1564–65 yılında bir birliği Kazak Han'ı bastırmaları için gönderdi.[1632] İki taraf arasında Guriyan'da gerçekleşen savaşta Kazak Han yenilerek Muhammed Mirza ile birlikte Herat'ın İhtiyare'd-din kalesinde direnmeye başladılar. Sonunda ise Kazak Han

---

[1628] *Hulasetü't-tevarih,* c. II, s. 436.
[1629] a.g.e, s. 437.
[1630] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi,* c. I, s. 116.
[1631] *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri,* 119.
[1632] *Hulasetü't-tevarih,* c. II, s. 448; *Tarih-i Cihan-ara,* s. 310.

direnmeyi boş görerek kendisini 16 Cemaziyülahir 972 / 19 Ocak 1565'te Kızılbaşlara teslim etti.[1633]

O sıralarda hasta da olan Kazak Han vefat etti.[1634] Onun ölümünden 3 gün sonraya dek Ma'sum Bey, İhtiyare'd-din suru içinde Kazak Han'ın halktan alarak biriktirdiği mal varlığını zaptetmekteydi.[1635] Kızılbaş emirleri de onun kafasını saman ile doldurarak Şah Tahmasb'a gönderdiler. Şah Tahmasb da Kazak Han başkaldırısını yatıştıran Kızılbaşaların hepsine hilatlar gönderdi. Şah şehzadeler ve Kızılbaş emirleine Mir Münşi Kumi'ye yazdırdığı[1636] emirde 28 yıl önceden beri halkı tedirgin eden Muhammed Han Tekelü ve Kazak Han'ın fitnelerinin sona erdiğinden mutlu olduğunu bölge halkına olan ilgisizliğin telafi edileceğini ümit etti. O, Herat halkını kutlamalara teşvik ediyordu. Onun emri üzerine her mahalledeki Kızılbaş emirleri de halkı kutlama ve semeni pişirmeye teşvik ettiler. Şah Tahmasb mahallelerde pişirilen semenilerden örnek olarak kendisine gönderilmeleri takdirde mahalle temsilcisine hilat ve hediyeler göndereceğini bildirdi.[1637] Şah Tahmasb, Kazak Han başkaldırısını önledikten sonra kardeşi oğlu İbrahim Mirza, Kandahar valisi Sultan Hüseyin Mirza, Sistan valisi Bediü'z-zaman Mirza, Masum Bey Safevî ve bir grup Kızılbaş emirini Ebiverd ve Nisa'yı almaları için gönderdi. Onlar, Din Muhammed Han Özbek'in oğlu Ebu'l-han'ın sığındığı Ebiverd kalesini kuşattılar. Gerçekleşen savaşta Özbekler yenilince Ebu'l-han bir daha Horasan'a saldırmayacağı konusunda yemin ederek ve her yıl Şah Tahmasb sarayına hediyeler göndermeye söz verip aman diledi. İbrahim Mirza ise kardeşleri ve Kızılbaş emirleri ile danışarak bunu kabul edip hükümet merkezi olan Meşhed'e gitti.[1638]

2.11.57. Özbeklerin h. 974 / 1566 Yılı Saldırları

h. 974 / 1566–67'de, Şah Tahmasb, yine büyük oğlu Muhammed Mirza'yı

[1633] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 449; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 310.
[1634] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 449; *Ravzetü's-sefa-yı Nasıri*, s. 121; *Şeref-name*, c. II, s. 225.
[1635] *Şeref-name*, c. II, s. 225.
[1636] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 452-452.
[1637] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 451.
[1638] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 106-107.

Horasan valisi, yaptı. Onlar az sayıda asker ile Horasan'a doğru hareket ettiler. Bu haberi alan Buhara hâkimi İskender Han, oğlu Abdullah Han'ı Hüsrev Han ve bazı Özbek hanları ile birlikte Horasan'a gönderdi. Onlar Muhammed Mirza'yı yakalamak istiyorlardı. Şehzade korumasındaki az sayıda atlıyı komuta eden Şah-kulu adlı komutanı bunu öğrenince Muhammed Mirza ve yanındakiler ile birlikte 4 Cemaziyülevvel 974 / 17 Kasım 1566'da Türbet Haydariye kalesine sığındılar. Özbekler kaleyi kuşattılar. Şah Tahmasb onlara yardım etmeleri için Şuca Bey Varsak'ı kendi yardımcısı ve 20 kişilik Kızılbaş[1639] ile birlikte oraya gönderdi. Diğer bir bilgiye göre Kızılbaşların sayısı 18[1640], bir başka bilgiye göre ise onların sayısı 22[1641] idi. O, Şah-kulu Sultan'a yenilginin kesin olduğu takdirde Özbeklere esir düşmesinler diye Muhammed Mirza ve tüm aile adamlarını katletmlerini emretti. Kızılbaşlar oraya ulaştıktan sonra Özbeklere saldırdılar. Kalenin başından onları gözlemleyen Şah-kulu Sultan, Kızılbaşları Şah Thamasb ordusunun öncüsü sanarak kale kapısını açtırdı. Kızılbaşlardan 8 kişi öldü. Geri kalanlar yaralı olsalar da şahın mesajını Ustaclu hanına uşatırdılar. Özbekler de onları Şah Tahmasb ordusunun öncüsü sanarak çekinip kuşatmayı kırarak diyarlarına geri döndüler. Böylece Muhammed Mirza da öldürülmekten kurtarmış oldu. Şah Tahmasb da onlara hilatlar siyurgallar dağıttı ve bölge hâkimiyetleri ile onları taltif etti.[1642]

2.11.58. Han Ahmed'in Boyun Eğdirilmesi

Şah Tahmasb Han Ahmed'in kendisine olan sadakatına inanmadığından dolayı Biyepes hükümeti tekrar İshaki hanedanına verilmesini uygun bulmaktaydı. Böylece o, oğlum diye hitap ettiği Cemşid Han'ı kızı Hadice Beygim ile evlendirip Biyepes hükümetine atadı. O, yine de barışçı bir yöntem ile 1 Muharrem 974 / 19 Temmuz 1566'dan[1643] başlayarak Cemaziyülevvel 975 / Kasım–Aralık 1566'ya dek[1644] ona

---

[1639] *Ahsenü't-tevarih*, s. 553.
[1640] *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 130.
[1641] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 458.
[1642] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 108.
[1643] *Tarih-i Gilan*, s. 52; Firidun Nevzad, *Nameha-yı Han Ahmed Gilani, Nimeha-yı Han Ahmed Han Gilani, Nime-yi Düvvüm-i Sede-yi Dehüm-i Hicri*, (Bundan sonra: *Nameha-yı Han Ahmed Gilani*), İntişarat-ı Mevkufat-ı Mahmud Afşar Yezdi, Tahran, 1373, s. 279.
[1644] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 462; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 112.

karşı gönderdiği[1645] birkaç askeri birliği bölgeye sevketti.[1646] Gönderilen birlikler ise 22 Cemaziyülahir 975 / 24 Aralık 1567'de onun yakalanmasına[1647] kadar yaklaşık 3[1648] veya 4 ay[1649] süre sonra başarıyı sağlayabildi. Han Ahmed ise mal varlığı ve hazineleri ile birlikte Salı günü 6 Recep 975 / 6 Ocak 1568'de[1650] Şah Tahmasb'ın huzuruna getirildi. Şah Tahmasb ise onu kınasa[1651] da öldürmedi ve yaklaşık 2–3[1652] ay süre ile onu Kahkaha kalesinde hapsettirdi. Bazı kaynaklara göre Han Ahmed, Pazar günü 20 Rebiyülevvel 975 / 24 Eylül 1567'de Mikayıl Bey Yüzbaşı Şamlu tarafından Kazvin'den Kahkaha hapihanesine götürülmüştür.[1653]

2.11.59. Lahicanlıların Başkaldırısı

Şah Tahmasb, Gilan'ı ele geçirdikten[1654] sonra, Biyepiş'in bütünü için bir hâkim atamak yerine maslahat gereği her bölge için ayrı ayrı hâkimler tayin etti. O, Biyepiş'in değişik bölgeleri için farklı Kızılbaş emirleri atadı. Şah Tahmsasp 977 / 1567–68'de ise oğlu Mahmud Mirza'yı Lahican hâkimi, Allah-kulu Sultan İçek-oğlu Ustaclu'yu ise onun lalası yaptı.[1655] Ancak Allah-kulu Lahican halkına ağır vergiler tayin ederek halkı ciddi sıkıntulara soktu. O, Lahican'dan yaylaya gidince Lahican halkı fırsat bularak ayaklandılar. Onlar Emire Debbac adlı birinin başına toplandılar.[1656] O, Lahican kalesinde konuşlanmış olan Kızılbaşlara saldırdı. O, kaledeki Kızılbaşalrı kadınlar ve çocuklar ile birlikte öldürdü.[1657] Emire Debbac sonra Allah-kulu Sultan'ın oğlu Bektaş Bey'e saldırdı. O da savaşa girmeden[1658] Lahican'dan kaçtı. Emire Debac ise onun atlılarından birçoğunu öldürdü. Bunun üzerine Şah Tahmasb'a tabi olan Gesker hâkimi Emire Sasan, isyancıları bastırmak için Lahican'a doğru hareket etti. İki ordu Hazar denizi kıyısında Hasan Kiyade adlı

1645 *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 471; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 112; *Tarih-i Gilan*, s. 50-51.
1646 *Nükavetü'l-Asar*, s. 68; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 475; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 476.
1647 *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 476-477; *Tarih-i Gilan*, s. 53-54.
1648 *Huld-i Berin*, s. 354; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 112.
1649 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 112.
1650 *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 477; *Huld-i Berin*, s. 354.
1651 *Tarih-i Gilan*, s. 54.
1652 *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 477; *Huld-i Berin*, s. 354; *Tarih-i Gilan*, s. 57.
1653 *Tarih-i Gilan*, s. 57.
1654 Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 301-303.
1655 *Ahsenü't-tevarih*, s. 578.
1656 *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 570; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 113; *Tarih-i Gilan*, s. 60-61.
1657 *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 570; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 113; *Huld-i Berin*, s. 364.
1658 *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 570; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 113; *Huld-i Berin*, s. 364.

bir yerde karşılaştılar. Gerçekleşen ağır savaşta ise Emire Sasan yenilerek kaçtı.

Lahican'ı yitimekten ve isyanın yayılmasından endişe eden Şah Tahmasb ise 979 / 1571–72'da kalabalık bir orduyu Lahican'a gönderdi.[1659] Gerçekleşen savaş sırasında Emire Debbac bir tüfek kurşunu isbati ile öldü.[1660] Böylece Lahicanlıların ayaklanması da ağır kayıplarla yatıştırılmış oldu.[1661] Bu olaydan sonra ise Şah Tahmasb, baskıları ile ayaklanmaya neden olan ve isyanı yatıştırmakta başarılı olamayan Allah-kulu Sultan Ustaclu'yu Lahican hükümetinden azlederek[1662] oğlu İmam-kulu Mirza'yı 979 / 1571–72'de söz konusu bölgenin hâkimi yaptı. Şah onu lalsı Pire Muhammed Han Ustaclu ile birlikte Lahican'a gönderdi.

2.11.60. Şeyhavendlerin Öldüdürlmesi

h. 976 / 1568–69'da Ma'sum Bey Safevî, Şah Tahmasb'tan izin alarak oğlu Han Mirza ve maiyetindeki 48 kişi ile Mekke ziyaretine gitti. O ihram yaparkan Fatıma vadisi'nde Perşembe günü 6 Zilhicce 976 / 22 Mayıs 1565'te Osmanlıların saldırısına uğrayarak kendisi ve yanındakilerin hepsi öldürüldüler.[1663] Osmanlıların yaydığı söylentiye göre ise onları Arap soyguncuları öldürmüşlerdi. Şeyhavend boyundan olan Masum Bey Safevî, Şah Tahmasb tarafından 957 / 1550–51 yılında divan emiri olarak tanmıştı. Şah Tahmasb onu 960 / 1552–53 yılında ise vekillik makamına getirtti.[1664] Ma'sum Bey ve adamlarının öldürülmesi Kızılbaşlar içinde rahatsılığa neden oldu. Osmanlı vezirleri Ma'sum Bey Safevî'nin esas amacının hac ziyareti değil de Anadolu Alevilerini Osmanlılara karşı tahrik etmek olduğunu II. Selim'e bildirince o da Şam beylerbeyi Derviş Paşa'ya Masum Bey'i bir türlü ortadan kaldırmasına emretti. O da 200 kişilik atlısı ile birlikte Arap kılık kıyafetinde Ma'sum Bey ve adamlarına silahsız oldukları bir vakitte ihramda iken saldırıp hepsini öldürdüler.[1665] II. Sultan Selim durumu düzeltmek amacıyla Ali Aga Çavuş-

---

[1659] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 571; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 114.
[1660] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 113; *Huld-i Berin*, s. 365.
[1661] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 571.
[1662] *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 114; *Ravzetü's-sefa-yı Nasıri*, s. 143.
[1663] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 560-561; *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 161; *Huld-i Berin*, s. 357.
[1664] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 344, 367, 559.
[1665] Muhammed Emin Riyahi, *Sefaret-nameha-yı İran, Güzarişha-yı Musafiret ve Memuriyet-i*

başı'yı özür dilemesi için Şah Tahmasb'a gönderdi. Şah Tahmasb da gerçkleri bilmesine rağmen barışın kalıcı olmasını göz önünde bulundurarak Osmanlı tarafının özrünü kabul edip[1666] elçiyi sıcak karşıladı ve bir süre sonra onun geri dönmesine musaada etti.

2.11.61. Simon'un Hapsedilmesi

976 / 1568–69'da Şah Tahmasb'ın emri üzerine Şeki hâkimi Şemhal Han Çerkes, Davud Han ile birlikte Simon'un egemen olduğu bölgenin merkezi olan Gori'ye saldırdılar. Söz konusu saldırıda Simon yakalanıp Şah Tahmasb'a getirildi. Şah, ona İslam getirmesini teklif etti ise de o bunu kabul etmedi. Bu nedenle de Şah Tahmasb'ın buyruğu üzere Alemut kalesinde hapsedildi. Simon, Şah Tahmap'ın ömrünün sonuna değin hapiste kaldı. Simon, II. Şah İsmail zamanında hapisten çıkarıldı.[1667]

2.11.62. Özbek Sultan'ın Saldırısı

h. 977 / 1569–70'de Rüstem Sultan'ın oğlu Özbek Sultan Horasan'a saldırarak Cam'a kadar ilerledi. Cam valisi Zeynel Bey onunla savaşarak öldürüldü. Özbek Sultan ise Serahs, Cam ve köylerini yağmalayarak kendi bölgesine geri döndü. Özbek Sultan da 978 / 1570–71 yılında Hacı Sultan Kutual ile savaştığı Kum'da öldürüldü.[1668]

2.11.63. Şah Tahmasb ve Hrıstiyan Avrupası

Tahmasp'ın Hıristiyan batı Avrupa devletleri ile ilişki geliştirme ve anlaşma yapmaya eğilmediği bir gerçektir. Bunun tam nedeni bilinmese de genelde durumun Tahmasp'ın dini duygulara dayanarak davrandığı ile açıklanmaktadır. Benzeri bir eğilim 1541'de sarayına sığınan Babürlü Hümayun'u Şiileştirme için harcadığı

Sefiran-ı Osmani der İran, (Bundan sonra: *Sefaret-nameha-yı İran*), İntişarat-ı Tus, Tahran 1368, s. 37; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 108; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 232.

[1666] Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 109.

[1667] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 622.

[1668] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 108.

çabalarda da gözükmektedir.

Bu hususn en ünlü örneği ise Hıristiyan Venedik Cumhuriyeti'dir. Bilindiği gibi Osmanlılar karşısında dayanamayn Venedik Cumhuriyeti, Vincenito d'Alessandri adlı bir elçisini Şah Tahmasb'a göndermişti. Onların amacı Safevîlerle Osmanlılara karşı askeri ittifak oluşturmaktı. Venedik elçisi 14 Ağustos 1571 / 20 Rebiyülevvel 972'de Kazvin'e ulaştı. O, Osmanlılara anlaşmalara uymamakla suçlayarak Vendiklilerle Avrupa hükümdarları ve Papa'nın Osmanlılara karşı askeri ittifak anlaşması imzaladıklarını bildirerek Safevîlerin söz konusu ittifak'a girmelerini talep etti. O, böylece Osmanlıların işgal ettiği Safevî arazileri özellikle Diyarbakır ve Bağdat'ı tekrar ele geçirebileceklerini onlara bildirdi. Ancak Müslüman asabiyeti konusunda gayet duyarlı olan Şah Tahmasb, Hristiyanlar tarafından gelen bu teklifi geri çevirdi. Vincenito d'Alessandri'nin Kazvin'de ikametinden 64 gün geçtikten sonra Arnavutluk kıyısında Lepante körfezi'nde Papa'nın da bizzat katıldığı savaşta Avrupa Hıristiyanları 7 Ekim 1571 / 17 Cemaziyülevvel 979'da Osmanlıların deniz kuvvetlerini ağır yenilgiye uğrattılar.[1669] Bu zafer Papa tarafından 7 Ekim dini bayram olarak ilan edildi. Avrupalıların Osamanlılara çaldığı galebeden haberdar olan Şah Tahmasb yine de onlarla işbirliğine gitmeyerek Müslüman Osmanlılarla yaptığı barış anlaşmasına sadık kaldı.

2.11.64. Tebriz İsyanı

h. 981 / 1573–74'te Tebriz 2 seneden (979 / 1571–72) beri devam edegeln isyanını bastıramayan[1670] Yusuf Bey Çavuş[1671] şehrin ileri gelenleri ve zenginlerinin Kazvin'e gelip şikâyette bulunmaları üzerine Şah Tahmasb, isyancılara karşı bölgeye ordu yürütmek kararını aldı.[1672] Şahın emri üzerine bir birliği ayaklanmayı yatışırmada Yusuf Bey'e yardım etmesi için Tebriz'e gittiler. Bununla da isyancılar Kızılbaşlara karşı çıkmaktan çekinerek ve aralarındaki ittifakı koruyamadıklarından

---

[1669] a.g.e, s. 366.
[1670] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 585; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 118.
[1671] *Ravzetü's-sefa-yı Nasıri*, s. 143; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 571; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 114.
[1672] *Tarih-i Safevîyan*, s. 43.

dağılıştılar. İsyan rehberleri ise saklandılar. Kızılbaşlar önderlerin birçoğunu ele geçirip ibret olsun diye onları astılar.[1673] Bunula da Tebriz'in söz konusu büyük çaplı isyanı 2 yıl sonra yatıştırılmış oldu. Şah Tahmasb da halkın bir daha isyan etmesi bahanesini ortadan kaldırmak için meslek erbabına özgü olan cüzi[1674] miktardaki muhterefe vergisi ve Tebriz hakından alınacak vergilerin birçoğunu da kaldırdı.[1675]

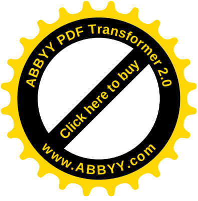
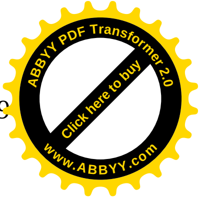
2.11.65. Hacım Sultan ile İlişkilerin Geliştirilmesi

Ali Sultan Özbek, öldükten sonra Hacem Sultan adı ile ünlü olan Hacı Muhammed Han tüm Harezm vilayetini istila etti. Hacem Sultan, Ali Sultan Özbek'in tersine Şah Tahmasb ile iyi ilşikiler kurdu.[1676] O, bunun için Safevî sarayına elçiler gönderdi. O, dostluk ilişkilerini daha da pekiştirmek için 983 / 1575–76'de küçük oğlu Muhammed Kuli Sultan'ı Safevî sarayına gönderdi.[1677] O, kızını da Haydar Mirza ile nişanladı.[1678] Şah Tahmasb ise Haydar Mirza'nın dışında tüm şehzade ve bazı Kızılbaş emirlerini onu karşılamaya gönderdi. O Kızılbaşlar arsında büyüdü. Muhammed Kuli Sultan 1001 yılına değin I. Şah Abbas zamanında Bestam çimeninde şahtan izin almaksızın Harezm'e gitti.

2.11.66. Kakhetyalı Aleksandr'ın Safevîlere Bağlanması

h. 982 / 1574–75'te Gorgin'in oğlu Levend – ki babasının öldürülmesinden sonra Kakhetya emiri olmuştu.- öldü. Yerine ise oğlu Keyhüsrev oturdu. Ancak kardeşi Aleksandr onunla savaşarak onu öldürdü. Aleksandr, Şah Tahmasb ile yakınlaşma siyasetini güttü. O, birkaç elçisini hediyelerle birlikte Safevî şahının sarayına gönderdi. Şah Tahmasb da bir elçisini "taç, hilat, kemer ve altın eğerli at[1679]" ile ona göndererek Kakhetya hükümetini ona verdi.

[1673] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 586.
[1674] Petruşevskiy, *İslam der İran*, s. 494.
[1675] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 19-20; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 114.
[1676] *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, 142.
[1677] *Ahsenü't-tevarih*, s. 598.
[1678] *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, 142.
[1679] *The Making of the Georgian Nation*, s. 46.

2.11.67. Şah Tahmasb'ın Vefatı

Şah Tahmasb, 982 / 1574–75 yılında hastalandığında, kendisinden sonra velihat tayin etmediğinden Kızılbaşlar onun halefinin kim olacağı konusunda ikiye ayrıldılar. Hastalık süresince onlar defalarca çatışmaya girdiler.[1680] Kızılbaş boyları özellikle Ustaclu emirleri ve Gürcüler şahlığa aday olarak Haydar'ı düşünerek görme sorunu bulunan Muhammed Hudabende'yi gözden kaçırmışlardı. Öte yandan Rumlu emirleri, Türkman boyları ve özellikle Haydar'ın güçlü yetkilere sahip kız kardeşi Peri-han Hanım'ın adayı ise Haydar'ın muhalif kardeşi şehzade İsmail idi. Bütün bunlara rağmen Tahmasb hastalık yatağından kalkar kalkmaz tekrar denetimi eline alması ile ihtilaf ateşleri bir anda söndüyse de henüz alttan alttan ihtilaflar yürütülmekteydi. Şah Tahmasb hastalığı iyileştikten sonra çatışan iki tarafı sorgulattırma konusunda sesesiz kılamyaı yeğledi.[1681] Anlaşılan o ihtilafların büyümesinden çekinmekteydi. I. Tahmasb, 15 Sefer 984 / 14 Mayıs 1576 yılında zehirlenme nedeni vefat etti.

[1680] *Şeref-name*, c. II, s. 245.
[1681] *Şeref-name*, c. II, s. 246.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAFEVİLERİN KÖKENİ

Safevîlerin kökenine ilişkin temel beş görüş bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla şunlardır:

3.1. SAFEVİLERİN KÜRT KÖKENLİ OLDUĞU TEZİ

Safevîlerin Kürt olduğu görüşü genelde Ahmed Kesrevi'ye dayandırılmakta ise de Kesrevi'de bu konuda açık bir ifadeye rastlanılmamaktadır. Kesrevi Safevîlerin kökenine ilişkin yayınladığı "*Şeyh Safi ve Tebareş*" adlı araştırmasında *Safvetü's-safâ*'nın elde olan eski nüshalarından birinde Firuz-şah, "el-Kurdi es-Sebhani (veya Sübhani) Piruz Şah Zerrin Külah" lakabıyla tanıtılmıştır. Kesrevi'ye göre Sebhani veya Sübhani "Sencani" veya "Sencari' kelimesinin değiştirilmiş biçimidir ve Şeyh Safi'nin ataları Kürdistan Sencar'ı veya çevresinden gelmiş oldukları anlaşılmaktadır.[1682] Burada öncelikle "el-Kurdî" ibaresi dikkati üzerine çekmekte ve Safevîlerin Kürt kökenli olmalarına adeta bir kanıt oluşturmuştur. Hemen belirtelim ki el-Kürdi ibaresi *Safvetü's-safâ*'nın kimi nüshalarında kullanılmakta iken bazılarında ise kullanılmamaktadır. Örneğin Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki 1490 ve 1508 nüshalarında Firuz-şah'tan bahsedilirken "el-Kurdî" nisbeti kullanılmış[1683] 1540 yılına ait nüshada ise bu nispet kullanılmamış ve yalnızca "Firuz-şah Zerrin Külah" denmiştir.[1684]

Safvetü's-safâ'nın başlarında Şeyh Safi'nin atalarının, İbrahim Edhem soyundan bir hükümdarla birlikte Sencar (veya Sencan)'dan Azerbaycan'a gelerek[1685], Muğan ve Arran'ı ele geçirip sonra ise bölge halkını

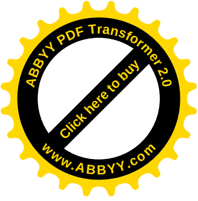
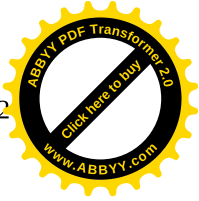
[1682] Ahmed Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tabareş*, s. 68-69.
[1683] İbn Bezzâz, No: 03090, v. 6b; İbn Bezzâz, No: K2123, v. 15a.
[1684] İbn Bezzâz, No: 775, v. 13a.
[1685] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 3; Savory, *Iran*, s. 3-4; Browne, *History of Persia*, IV, s. 36; *Hata'i Külliyatı*, s. 95-98.

Müslümanlaştırmasına[1686] değinilmektedir. Kızıl Börk Firuz'un da söz konusu dönemde Erdebil'e yerleştiği bilinmektedir.[1687] Mirza Abbaslı ise, kelimenin "Sencar" söyleyişini doğru saymaktadır.[1688] Bizce gerek Sencan gerekse de Sencar yer adları birbirine yakın söylenişlerinden dolayı *Safvetü's-safâ*'nın müstensihlerince karıştırılmıştır. Nitekim Sencar ile Sencan yer adları aynı eserde bile birbirinin yerine kullanılmıştır.[1689] Kimi kaynaklarda Sencan adlı bir yer adının Merv yakınlarında[1690] kimilerinde ise Horasan'ın Nişapur çevresinde yer aldığı belirtilmektedir.[1691] İbrahim Edhem'in Horasan'ın Belh'inden olduğunu göz önünde bulundurursak Safevîlerin dedelerinin de onun soyundan gelen bir hükümdar eşliğinde Horasan'daki Sencan'ların birinden geldikleri pek muhtemeldir.

Tarihçilerin Horasanlı İbrahim Edhem'i görmezden gelmeleri Safevîlerin Kürt bölgesinden geldikleri görüşünü ileri sürmelerine neden olmuştur. Anlaşılan bu görüşü Firuz-şah'ın lakabının sonunda geçen el-Kürdi ibaresi de kuvvetlendirmiştir. Oysaki kaynaklarda geçen *Kürt* kavramı göçebe ve hayvancı anlamını taşımıştır. Eski Taberilerin bir devamı olan ve günümüz İran'da yaşayan Mazenilerin dilinde bugün bile "*kürt*" kelimesi çoban anlamında kullanılmaktadır. "*kürt*" kavramı İslam tarihi kaynaklarında geniş bir coğrafi yelpaze için kullanılmıştır. Bütün bu *kürt* kelimelerini etnik *Kürt* anlamında yorumlamak olanaksızdır. Örneğin Horasan ile ilgili tarihi kayıtlarda Kürt kavramına sık sık rastlanılmaktadır. Oysaki Horasan'da söz konusu kavram yukarıda belirttiğimiz gibi sosyal yaşam biçimini yansıtmakta ve etnik bir anlam içermemektedir. Esasen etnik Kürtlerin Horasan'a yerleşmesi ise I. Şah Abbas Safevî ve Nadir Şah Afşar dönemi XVII. yy.'da asker olarak alınmaları ile ilintilidir. Söz konusu Türk devletleri etnik Kürtlerden de bir grubu doğudan gelen saldırılara karşı orduları terkibinde Horasan'a götürmüşlerdir. Bu tarihten önce ise

---

[1686] İbn Bezzâz, No: 03090, v. 7a; İbn Bezzâz, No: K2123, v. 15a.
[1687] İbn Bezzâz, No: 03090, v. 7a; İbn Bezzâz, No: K2123, v. 15a; Ahmed Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tabareş*, s. 66-69.
[1688] Mirza Abbaslı, "Safevîlerin Kökenine Dair", s. 328–329.
[1689] İbn Bezzâz, No: 03090, v. 6b-7a; İbn Bezzâz, No: K2123, v. 14b-15a; İbn Bezzâz, No: 775, v. 14a.
[1690] Şihâbe'd-din Ebî Abdullah Yakut b. Abdullah el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdâdî, *Kitâbü mu'cami'l-buldân*, c. III, Tahran, 1956, s. 140.
[1691] *Hata'i Külliyatı*, s. 101.

Horasan'da etnik anlamda Kürt varlığından söz etmek yanlıştır. XVII. yy. öncesi Horasan bölgesi ile ilgili kullanılan Kürt kavramı ise göçebe ve taşralı anlamında kullanılmıştır. Nitekim Câhiz de göçebe Türkler ile yerleşik Türkler yani Horasanlılar arasındaki farkı açıklarken şöyle der: "Hüzeyl kabilesi Arapların Kürdleri olduğu gibi [Türkler de Horasanlıların göçebeleridir]"[1692]

Diğer bir ihtimala göre Horasan'daki Kertlerin adı kaynaklarda "كرت" biçiminde yazıldığına göre müstensihlerce yanlış olarak sonundaki "ت" ünsüzü "د", "كرد" yani *Kürd* biçiminde istinsah edilmesiyle yanlışların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca söz konusu "كرت" kelimesi de yanlış harekelenme ile "ک" üzerine gelen zamme (ُ) harekesi gelmesi ile ile "Kürt" biçiminde de okunabilir. Zannımızca bu yanlışların ayıklanması ciddi bir araştırmanın konusudur.

Kürt kavramında dikkati çeken bir diğer husus ise günümüzde bile iç adlandırma olarak hiçbir topluluğun kendisine Kürt demeyişidir. Bilindiği gibi heterojen etnik yapıya sahip olan Kurmanç, Sorani ve benzeri topluluklar için bu ad dış adlandırmadan öteye gitmemektedir. Benzeri bir örnek Ermeni etnonimi için de geçerlidir. Zira Ermenilerin dış adlandırılması *Ermeni* iken iç adlandırmaları "*Hay*", bu doğrultuda ise *Ermenistan* coğrafi adı da "*Hayastan*" biçimindedir. Diğer bir örnek ise Finlerin kendilerine dış adlandırmada olduğu gibi "*Fin*" değil de "*Soumi*" (Suomi) demeleridir.[1693] Kürt kavramının etnik bir anlam kazanmasının altında bizce özellikle Safevî-Osmanlı karşıtlığının ciddi etkisi bulunmaktadır. Osmanlı için *Kürt* taşralı Sünni iken, Safevîler için *Kürt* ilk başta Sünni göçebe anlamında kullanılmıştır. Osmanlı belgelerinde (başbakanlık arşivi belgeleri) de "Türkmân Ekrâdı", "Ekrâd Türkmâni" birleşik tanımlamaların geçmesi söz konusu *Kürt* kavramının etnik değil de sosyal yaşam biçimini birdirmek için kullanıldığı açıkça göstermektedir.[1694] Her ne kadar bazı Türk göçebelerine Kürt yakıştırılması yapılsa

---

[1692] Ebu Osman Amr b. Bahr el-Câhiz, el-Cahiz ve Türklerin Faziletleri, *çev.* Ramazan Şeşen, İSAR, İstanbul, 2002, s. 56; *Hata'i Külliyatı*, s. 101.
[1693] Talat Tekin, *Türkoloji Eleştirileri*, Simurg Yay., Ankara, 1997, s. 199.
[1694] Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, İşaret Yay., Eylül 2005, s. 13 (Hüccet-i zahriyye, D-BŞM-1144 ve Mühime Defter No:

da sonunda bu ad bir dış adlandırma olarak heterojen etnik yapıya sahip Sünni Kurmanç ve Soraniler için kullanılmış ve dış adlandırma olarak adeta etnik bir anlam kazanmıştır. Örneğin XVII. yy. Safevî kaynağı "*Tarih-i Kızılbaşan*" eserinde *Kürt* kavramı etnik anlamda kullanılmakta ve bu yaklaşım XVII. yy. öncesi kaynaklarda geçen *Kürt* kavramı için de genelleştirilmiştir.[1695]

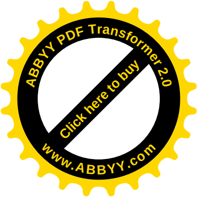
Ahmet Kesrevi'ye mal edilen söz konusu görüş batılı bilim adamlarından Allouche[1696], David Morgan[1697], Bello[1698], R. M. Savory[1699] ve Bosworth[1700] tarafından da genellikle aynı biçimde kabul görmüştür. Bu görüş Z. V. Togan[1701] ve F. Sümer[1702] gibi iki ünlü Türk tarihçilerince de aynı coğrafi gerekçeye dayandırılarak kabul görülse de söz konusu görüş bilimsel anlamda doğrulanması yukarıda açıkladığımız nedenlerden dolayı olanaksız gözükmektedir. Ömer Niyazi Uysal[1703] ve Ö. Uluçay[1704] da aynı görüşü tekrarlamıştır.

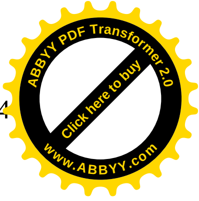
3.2. YEZİDİ KÜRT KÖKENLİ OLDUĞU TEZİ

Safevîlerin kökenine ilişkin tuhaf bir iddia da Muhammed Emin Riyahi'ye aittir. Ona göre Safevîlerin kökeni Musul'un Sencar bölgesinden olan Yezidi Kürtlerdendi.[1705] Bu iddia kesinlikle doğru olamaz. Safevî sülalesindeki Kürt ve Yezidilik karşıtlığı bunu çürütmektedir. Nitekim Timur ile Hace Ali'nin görüşmesinde o Timur'dan Muaviye yanlısı olarak düşündüğü Yezidi Kürtlerin cezalandırmasını istemiştir.[1706] Esasen bu iddianın yanlışlığını Yezidilik ve

---

124, s. 51).
1695 *Tarih-iKızılbaşan*, s. 40-43.
1696 Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 173–181.
1697 David Morgan, s. 107.
1698 Bello, "Safavid Episode", s. 2.
1699 R. M. Savory, "Safawids", *EI*, c. VIII, Leiden, 1995, s. 766; R. M. Savory, "Safavid Persia", c. I, s. 394. c.
1700 Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, s. 213.
1701 Zeki Velidi Togan, "Sur l'origine des Safavides", *Mélanges Louis Massignon*, Damascus: Institut Frnçais de Damas, c. III, s. 347-357.
1702 Faruk Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu*, s. 1
1703 Uysal, *Şah İsmail*, s. 8
1704 Uluçay, *Şah Hatayi ve Alevîlik*, s. 27.
1705 *Tarih-i Hoy*, s. 114-116.
1706 *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*, s. 48.; *Sefer-name-yi Engelbert Kaempfer*, s. 20-23.

Kızılbaşlık arasındaki inançsal farklılıklar da açık bir biçimde göstermektedir. Günümüz Yezidilerin etnik adı olarak kendilerine “Yezidi” dedikleri ve Kürt kelimesini “Sünni” anlamında kullanmaktadırlar.

3.3. TALIŞ VEYA GİLEK OLDUKLARI TEZİ

Bu anlayış daha çok Safevîlerin ilk dönemlerinde sıkı irtibat halinde bulundukları coğrafya ile olan bağlantılarını temel almaktaysa da gerçek anlamda hiçbir ciddi araştırmacının ilgisini çekmemiştir.[1707] Bu görüşün temelinde Ortaçağ müelliflerinden Fazlullah Ruzbihan’ın “Talış emirleri onun (Şeyh Safiye’d-din) menzilini kendilerine barınak yapmışlardı ve Rum’un büyükleri onu ziyarete gelirlerdi”[1708] sözleri yer almaktadır. Bu görüşü savunanlar ayrıca Şah İsmail’in mahlası olan “Hata’i” kelimesinin etimolojisini günümüz Talış dili ile açıklamaya çalışmaktadırlar.[1709]

Burada Talışlarla ilgili belirteceğimiz bir husus Belçikalı Ernest Orsel ve bazı diğer araştırmacılara göre onların Türk kökenli olduğu görüşüdür. Bunlar Talışların, Çengiz Han’ın Talış adında bir komutanı tarafından buraya getirildiklerine inanırlar.[1710] Ünlü doğubilimci Minorsky de günümüz Talışların İranî bir dil konuşmalarına rağmen Moğol kökenli olmaları ihtimali üzerinde durmuştur. O bu görüşünü desteklemek amacıyla Şah-sevenler arasında “Talış Mikeyli (Talış Mikeyilli veya Talmışkeyilli)” adında bir Türk boyunun günümüzde de var olduğuna değinmektedir.[1711]

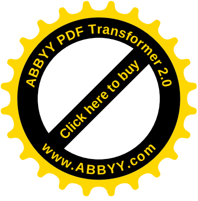
[1707] *Hata’i Külliyatı*, s. 93.
[1708] *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 62–63.
[1709] Gıyas Şükürov, *Safevî Devleti’nin Kuruluşu ve I. Şah İsmail Devri, (907–930 / 1501–1524)*, Yüksek Lisans Tezi, (Bundan sonra: Şükürov, *I. Şah İsmail Devri*), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dlı, İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, İstanbul, 2006, s. 43-44.
[1710] Rafael Blaga, *İran Halkları Elkitabı*, (Bundan sonra: Rafael Blaga), 1997, s. 142.; İrec Afşar Sistani, *Mukaddeme-yi ber Şenaht-ı İlha, Çadur-nişinan ve Tavaif-i Aşairi’yi İran*, c. I, (Bundan sonra: İrec Afşar, *İlha, Çadur-nişinan ve Tavaif*), Müesse-yi Amuzeşi ve İntişarati-yi Nesl-i Daniş, Tahran, Zimistan 1368, s. 128.
[1711] *Minorskii, Saziman-ı İdari*, s. 21, n. 2.

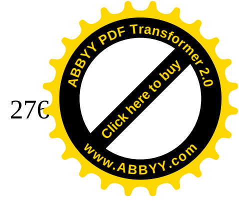
Bizce günümüz Talışları Türk kökenli olmasalar da zamanında onların Türk dilli Talışlara bağlanmasının ve tabi olmalarının sonucu olarak söz konusu adı etnik ad olarak benimsedikleri pek muhtemeldir. Bu tür ad almanın tarihte örnekleri pek çoktur. Örneğin günümüz Slav Bulgarlarının adı eski yönetici Türk Bolgarlardan kaldığı bilinmektedir. Bunun karakteristik bir diğer örneği ise Sarmat veya Alan kökenli Serb[1712] ve Khorvatların[1713] Slavları yönettkleri için sırasıyla adları iki Slav dilli halkın yani Sırp ve Hırvatların etnik adı olarak kalmasıdır. Bizce Safevî dönemindeki *Talışlar* muhtemelen Türk asıllı olmuş ve kökenleri de eski Türklerde mevcut olan *Töles*[1714] veya başka olası söyleyiş ile *Toliş* adındaki Türk boyuna dayanmaktadır. Günümüz Talışların da Talış sözcüğünü "*Toliş*" biçiminde söyledikleri sözcüğün orijinal biçiminin zamanında Türk dilli Talış yöneticilerden alındığının bir diğer kanıtıdır.

3.4. AZERİ OLDUĞU TEZİ

İran ve bazı Sovyet tarihçilerince savunulan bu görüşe göre, Safevîler, Türkler tarafından zorla Türkleştirilen Azerbaycan'ın ana etnik unsuru olan İrani kökenli Azeri gruplarına menesupturlar. Bu görüş de ilk kez Ahmet Kesrevi tarafından ileri sürülmüştür.[1715] Kesrevi'nin bu görüşü döneminde bazı bilim çevrelerinde yankı uyandırmış ve çeşitli tartışmalara sebep olmuştur. Onun bu kitaplarda yer alan görüşlerini Rahim Rıza-zade Melik[1716], Gulam-rıza İnsaf-pur[1717], Nasrullâh Felsefî[1718] ve Menuçehr Parsadust[1719] gibi birçok İranlı bilim adamı da desteklemişlerdir.

1712 Tadeusz Sulimirski, *Sarmatha*, (Bundan sonra: Sulimirski, *Sarmatha*), trc. Dr. Rukayya Behzadi, Neşr-i Mitra, Tahran, Tabistan, 1374, s. 182-184.
1713 Sulimirski, *Sarmatha*, s. 184.
1714 Ahmet Taşağıl, "552-627 Yılları Arasında Töles Boylarının Coğrafi Dağılımına bir Bakış", (Ahmet Taşağıl, Töles Boyları), *Mimar Sinan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, I, İstanbul, 1992; Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, (Bundan sonra: Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre*), TTK, Ankara, 2004, s. 116.
1715 Ahmed Kesrevî, *Azeri ya Zeban-ı Bastan-ı Azerbaycan*, 1304, 1317, 1325.
1716 Rahim Rıza-zade Melik, *Azeri, Guyiş-i Dirin-i Merdüm-i Azerbaycan*, Silsile-yi İntişarat-ı Encümen-i Asar ve Mafahir-i Ferhengi, Tahran, 1377.
1717 Gulam-rıza İnsaf-pur, *Tarih, Tabar ve Zeban-ı Merdüm-i Azerbaycan*, İntişarat-ı Fikr-i Ruz, Tahran, 1377.
1718 Felsefi, *Şah Abbas*, c. I, s. 19.
1719 Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 191.

Kesrevi, Şeyh Safi ve atalarının Azerbaycan'ın yerli halkının soyundan olduklarını ve "*Azerî*" dilini konuştuklarını ileri sürmektedir.[1720] Felsefî ise Şeyh Safiye'd-din'in atalarından Zerrin Külah'ın h. 569 / 1173–74 yılında Kürdistan taraflarından Azerbaycan'a geldiğini bildirmektedir. Bundan başka o, Safiye'd-din'in atalarının İranî soydan olduklarını belirtip, Azerî Dili'ni yani Azerbaycan'ın "yerli halkı"nın dilini konuştuklarını ileri sürmektedir.[1721] Hemen belirtelim ki tarihi kaynaklarda Azeri adlı dil ve etnonime rastlanılmamaktadır. Ayrıca Türkler öncesi İran'da aşırı bir etnik heterojenlik ve mozaiklik söz konusu olduğundan bunları homojen imiş gibi sunmak da yanlıştır.

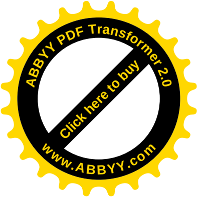
Yukarıda belirttiğimiz gibi İranî asıllı Azerilerin, Türklerin baskısı sonucu Türkleştiği tezini ilk ortaya atan kişinin Ahmed Kesrevi olmasına rağmen hemen hemen birçok araştırmacı onun daha sonra bu görüşüne kendisinin karşı çıktığını bilmezler. Ahmed Kesrevi 1922-1923'te Suriye'de "*El-İrfan*" adlı bir dergide yayınladığı dört bölümden oluşan "*El-Lugatu't-Türkiye fi'l-İran (İran'da Türk Dili)*" adlı Arapça bir makalesinde eski görüşünü eleştirerek yeni görüşünü ortaya koymuştur. Bu makale de kısaca o, İran'da yaşayanların çoğunluğunun Türk olduğu, İran Türklerinin eski Türklerin devamı ve Türkleşmiş Farslar olmadığı, tam tersine Farsların bir kısmının Farslaşmış Türkler olduğu, Türkçe'nin de İran'da yerel ve bölgesel bir dil değil de ülke genelini kapsayan bir dil olduğu, Türkçe'nin Farsça'dan üstün bir dil olduğu ve bunun inkâr edilmez bir gerçek olduğunu ayrıca Türkçe'nin İran'ın geneline yayıldığının az kişi tarafından bilindiğini[1722] ileri sürerek kendisine ait olan eski görüşünü çörütmüş bulunmaktadır.

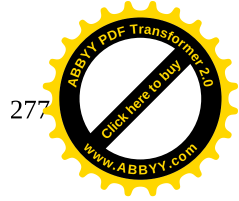
3.5. ARAP OLDUĞU TEZİ

Safevîlerin Araplığı ve seyit olduğu iddiasına gelince bunların gerçek ile bir alakası bulunmamaktadır. Nitekim eseri *Safetü's-sefa*'nı Şeyh Safi'nin ölümünden 24 yıl sonra ve Şeyh Sadre'd-din zamanında yazan İbn-i Bezzaz Erdebili de Safevîlerin

---

[1720] Ahmed Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tabareş*, s. 11.
[1721] Felsefi, Şah Abbas, c. I, s. 19.
[1722] Ahmed Kesrevi, *El-Lugatu't-Türkiye fi'l-İran*, El-İrfan, c. VIII, No: 2, 3, 4, 5, Suriye, 1922-1923; Evan J. Siegel, *The Journal of Azerbaijani Studies*, Vol: 1, No: 2, 1998.

seyitliğine ilişkin en ufak bir atıfta bile bulunmamıştır.[1723]

Kesrevi'nin de belirttiği gibi, "herhangi bir ensab kitabında Şeyh Safi'nin seyitliği ile ilgili bilgi bulunmamaktadır." Örneğin, 93 yıl Şeyh Safi'nin ölümünden sonra h. 828 / 1424–25'te Şeyh'in torunu Hace Ali'inin çağdaşı olan *es-Seyyid Cemale'd-din Ahmed b. Ali b. el-Hüseyin* – ki Irak'ta yaşayıp Kirman'da öldü.- ensaba ilşkin yazdığı *Umdetü't-talib fi Ensab-ı Al-ı Ebu Talib* adlı kitabıbda tanıttığı seyit aileler içinde Şey Safi ve hatta söz konusu dönemde üne sahip olan Hace Ali'nin adının geçmeyişi[1724] Safevîlerin seyit ve Arap kökenli olma olasılığını ortadan kaldırmaktadır. Bilindiği gibi Hace Ali de söz konusu kitabın yazılışından iki yıl sonra h. 830 / 1426–27'de ölmüştür.[1725] Aynı kanaat dönemin en ünlü kaynaklarından ve Şeyh Sefî'yi bizzat tanıdığı anlaşılan Hamdullah Mustavfi'de de bulunmaktadır. Müellif eserinin bir yerinde şöyle demektedir: "Şeyh Safiye'd-din Erdebili, hayattadır. Zaman sahibidir. Muazzam bir biçimde saygı görmektedir. Moğolların ona büyük saygısı var ve bu nedenle de o onların halka zarar vermesini engellerdi."[1726]

Kesrevi'ye göre seyyidlik meselesi ortaya çıkınca "*Firuz-şah*", "*Muhammed b. Şeref Şah*"ın oğlu yapılmış ve doğal olarak da onun soyu *Musa Kazım*'a kadar uzatılmıştır. Ancak İbn Bezzaz'ın istinsahçıları bu lakapların seyitlikle çeliştiğini gördüklerinden bu isimleri kullanmamışlardır. Bazıları da durumu anlayamadıklarından olduğu gibi bırakmışlardır.[1727] Bizce Sefvevilerin Tahmasb'dan başlayarak kendilerine seyit saymasının gerekçesi Osmanlı-Safevî ilişkilerinin gerisinde oynanan diplomatik oyunlarda aranmalıdır. Bu hususta da ilk akla gelen, Sultan Yavuz'un Mısır'ı ve Arap dünyasını fethinde Memluklarla birlikte Abbasi Halifeliğini de kaldırması ve dolayısıyla İslam âleminin hamisi konumuna yükselmesi Safevîlerin dikkatinden kaçmamış ve seyyidlik iddiası ortaya atarak

---

[1723] *Safvetü's-safa*, Ahmedi, s. 47.
[1724] Ahmed Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tabareş*, s. 64–65.
[1725] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 181.
[1726] *Tarih-i Güzide*, s. 675
[1727] Ahmed Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tabareş*, s. 40, 49.

Osmanlıların fetih yoluyla elde ettikleri siyasi meşruluk karşısına dinsel bir meşruluğu çıkarmış olmalılar. Ayrıca Şeyh Safi'nin normal yollardan sufi çizgisinde çabaları sonucunda şeyhlik ünvanını alması da onun seyyidlikle hiçbir ilgisi olmadığını göstermektedir.

I. Tahmasb h. 975 / 1567–68'de Zeyne'l-abidin Abdi'ye emir vererek Şeyh Safi, Şeyh Sadre'd-din ve Safevî hangahının birçok vakıfnamelerini bir kitapta toplattırdı. Söz konusu vakıfnamelerinin de hiç birinde seyit kavramı geçmemekte ve Safevî mürşitlerine şeyh lakabı ile hitap edilmektedir.[1728]

Şeyh Safi dönemine ait ele geçen tomar ve tapuların da hiç birinde seyit unvanı kullanılmamaktadır.[1729] Hace Reşide'd-din'in de Şeyh Safi ve oğlu Ahmed'e gönderdiği mektuplarında ona hitaben seyit kavramı yerine şeyh kavramını kullanmaktadır.[1730] Sultan Ahmed Celayir de h. 773 / 1371–72'de Şeyh Safi ile ilgili çıkardığı bir buyrukta Safi'ye şeyh olarak hitap etmektedir.[1731]

Saffetü's-sefa'nın değişik nüshalarında da Safevîlerin ecdat sayısı ve onların adları konusunda ihtilaflar bulunmaktadır.[1732] *Safvetü's-safa*'nın h. 896 / 1490–91 yılına ait nüshasının ilk varağındaki şecere şöyledir: "Neseb-name-yi Hazret-i Sultan Seyyid Şeyh Safiye'd-din. es-Sultan Seyyid Şeyh Safiye'd-din b. Seyyid Şeyh Baba Cibre'il b. Seyyid Kutbe'd-din b. Seyyid Salahe'd-din b. Seyyid Muhammed b. Seyyid İvaz Şah b. Seyyid Firuz-şah b. Seyyid Muhye'd-din b. Seyyid Ali b. Seyyid Hasan b. Seyyid Ebü'l-Kasım b. Seyyid Sabit b. Seyyid Hüseyin b. Seyyid Davud b. Seyyid La'd … b. İmam Musa Kazım ibni'l-imam Ca'feri's-Sâdık ibni'l-imam Muhammedi'l-Bakır ibni'l-imam Zeyne'l-abidin ibni'l-imami's-seyyidi'ş-şehid

---

1728 Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 180 (Sarihü'l-mülk, *Mecmue-yi Vakf-nameha*, Gerd-averende: Zene'l-abidin Abdi, Kitab-hane-yi Milli-yi Tahran, Nüsha No: 2734/f, v. 15, 19, 28, 32, 389).
1729 Ahmed Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tabareş*, s. 57-59.
1730 *Mukatibat-ı Reşidi*, s. 266, 309; *Tarih-ı Siyasi ve İctimai'yi İran*; s. 143.
1731 *Yek-sed ü Pencah Sened-i Tarihi*, s. 13-15.
1732 İbn Bezzâz, No: 03090, v. 1a; İbn Bezzâz, No: 775, v. 13a.

İmam Hüseyin şehid-i Kerbela … ibni'l-imam Aliye'l-Mürtaza…"[1733] Bundan başka *Safvetü's-safâ'*nın çeşitli nüshalarının birinci babının "der zikr-i neseb-i kuddese sırrahu" isimli birinci faslında ve farklı sayfalarında Şeyh Safiye'd-din'in atalarının adları kaydedilmiştir. Bu sayfalarda Safiye'd-din İshak'ın atalarından biri, İmam Musa Kazım'ın (ö. h. 183 / 799–800) evladından biri olarak gösterilmekte ve böylece Safevîler'in nesebi birinci imam Ali b. Ebi Talib'e kadar götürülmektedir.[1734] Bu nesep zincirinin ardından şecereyi doğrulama amacı güden birkaç hikâye verilmektedir. Bu hikâyelerde Safevîler'in "peygamber soyu"ndan oldukları söylenmektedir.[1735] *Safvetü's-safâ'*dan başka, Safevîler devrini genişçe aksettiren sonraki dönem tarihi kaynaklar ve son dönem araştırmalarının birçoğunda da Safevîler'in soyu, yaklaşık yirmi beş kuşaktan ibaret nesep zinciri ile yedinci imam Musa Kazım'a, sonra da birinci imam Ali b. Ebi Talib'e ve ondan da Hz. Muhammed'e kadar çıkartılmaktadır.[1736] Şecerenamelerde bazı isim değişiklikleri ile Firuz-şah'ın "seyyid", yani peygamber soyundan olduğu belirtilmektedir. Bu şecerenamelerde Firuz-şah'tan önceki dönemlere doğru sırasıyla ismi geçen şahısların, "Muhammed, Şeref Han, Muhammed, Hasan, Muhammed, İbrahim, Ca'fer, Muhammed, İsmail, Muhammed, Ahmedü'l-Arabî, Ebu Muhammed Kasım, Ebü'l-Kasım Hamza ve yedinci imam Musa Kazım" oldukları söylenmektedir.[1737] Buna benzer, fakat biraz farklılık arz eden başka şecereler de mevcuttur. Örneğin, Walter Hinz'in ortaya çıkardığı Safevî şeceresi yukarıdaki şecerelerden biraz farklılık arz etmektedir: "…Ali b. Ebu Talib, İmam Hüseyin, İmam Zeyne'-abidin, İmam Muhammed Bakır, İmam Cafer Sadık, İmam Musa Kazım, Seyyid Ebu'l-Kasım Hamza, Seyyid Ebu'l-Kasım Muhammed, Seyyid Muhammed Arabî, Seyyid Ahmed, Seyyid İsmail, Seyyid Muhammed, Seyyid Ca'fer, Seyyid İbrahim, Seyyid Muhammed, Hasan, Muhammed, Şeref-şah, Muhammed, Firuz-şah Zerrin Külah, İvadü'l-Hass (el-Havvas), Muhammed (el-Hafız), Şeyh Salâhüddin Reşid, Kutbe'd-

---

[1733] İbn Bezzâz, No: 03090, v. 1a.
[1734] İbn Bezzâz, No: 03090, v. 6b-7b; İbn Bezzâz, No: K2123, v. 14b-17b; İbn Bezzâz, No: 775, v. 13a-16a.
[1735] Mirza Abbaslı, "Safevîlerin Kökenine Dair", s. 291–296.
[1736] Gaffari, *Tarih-i Cihan-ara*, s. 258.
[1737] Şirvanî, *Riyâzü's-siyaha*, s. 35–36; *Tekmiletü'l-exbar*, s. 29; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 179; Aslanoğlu, *Şah İsmail*, s. 3.

din, Seyyid Salih, Şeyh Emine'd-din Cibrail, Şeyh Safiye'd-din."[1738] Bu farklı şecereler başka bir rivayetle de desteklenmektedir. Bu rivayette verilen bilgilere göre Sadre'd-din Musa hac ziyaretinde olduğu günlerde (h. 770 / 1369–70) Medine şehrine gitmiş ve burada seyyidlerin büyüklerinden Şihabe'd-din Ahmed b. Hüseyin ile görüşmüştür. Görüşme sırasında babalarından Zerrin Külah Firuz-şah'ın soy kütüğünün İmam Musa Kazım'a ulaştığını ona tasdik ettirmiştir.[1739]

Safvetü's-safâ'nın farklı nüshalarındaki şecerelerde geçen adlardaki uyuşmazlıklar eserin birinci babındaki birinci faslın başlangıcında verilen şecerenin düzenlenmesine yeterince dikkat ve ihtimam sarf edilmediğini göstermektedir. Örneğin Şeyh Safi'nin dedelerinden olan "Kutbe'd-din Ebu Bekr" adı *Safvetü's-safâ*'nın sonraki dönemlere ait kimi nüshalarında sadece "Kutbe'd-din", bazen de "Kutbe'd-din Ahmed" biçiminde verilmiştir.[1740] Bu durum, *Safvetü's-safâ*'da yer alan şecerenamelerin tutarsız olduğu ve değişikliğe maruz kaldığını ortya çıkarmaktadır. Safevîlerin kendilerini seyitliğe bağlaması h. X. / m. XVI. yy. ortalarından sonra başlar.[1741] h. IX. / m. XV.) yy.'a ait kaynak ve belgelerin hiç birinde Şeyh Safi'ye seyit dendiğine rastlanımamaktadır.[1742] I. Tahmasb'dan önce Şah İsmail zamanında yazılmış eserlerde de onların seyit olduğuna dair her hangi bir bilgi bulunmamaktadır.[1743]

Şah İsmail'in kendisinde de seyitlik iddiası bulunmamakta ve kaynaklarda "Şeyh oğlu" diye de anıldığı dikkat çekmektedir.[1744] Safevî şahlarının soyadı olarak "şeyh" lakabını kullanmaları Şah İsmail zamanından sonra 200 yıldan fazla bir zaman kesitinde yine de kullanılmıştır.[1745] Nitekim 10 Rebiyülevvel 1133 / 29 Aralık 1720'de Osmanlı sultanı III. Ahmed tarafından Safevîlere elçi olarak gönderilen

[1738] Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 110.
[1739] Gölpınarlı, *İslâm Mezhepleri*, s. 173; Calmard, "Sadr-al-Din", s. 756.
[1740] İbn Bezzâz, No: 03090, v. 6b; İbn Bezzâz, No: K2123, v. 14b, 16a; İbn Bezzâz, No: 775, v. 13a'da "Kutbe'd-din Ebû Bekr" yerine "Kutbe'd-din Ahmed" yazılmaktadır.
[1741] Petruşevskiy, *İslam der İran*, s. 383.
[1742] a.g.e, s. 383.
[1743] *Tarih-i Mufassal-ı İran*, s. 662.
[1744] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 49, 63, 82, 109, 111.
[1745] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 183.

Dürri Efendi de, Sultan Hüseyin Safevî'ye komutanları tarafından "şeyh zade" dendiğini belirtmektedir.[1746] *Âlem-ara-yı Safevî* eserinde "Şeyh Oğlu" tabirinin geçtiği sayfa sayısı 101'e ulaşmaktadır.[1747] Şah İsmail dizelerinin birinde kendisini Hz. Ali ve soyunun kulu olarak tanıttığından Hz. Ali'ye bazen baba demesinin sebibinin aşırı saygı ve bağlılıktan kaynaklandığını açığa vurmakatadır.

Hata'i'dür Gulam-ı Al-ı Haydar,

Mürid ü çaker ü lala-yı Kanber.[1748]

Şah İsmail sikke ve mühürlerinde de kendisini "*Gulam-ı Şah-ı Merdan b. Haydar*" olarak tanıtır.[1749] h. 924 / m. 1518–19'da Save'de yapılmış bir caminin kapısında da Şah İsmail'in adı geçmesine rağmen seyitlik kavramı belirtilmemiştir.[1750] O, Şevval 929 / Ağustos–Eylül 1522–23'de İspanya ve Almanya imparatoru V. Sharl'a yazdığı mektubunda kendisi ve babasını da şeyh olarak tanıtmaktadır. [1751]

Safevîlerin Tahmasb döneminden başlahyarak kendilerinin soykütüğünü peygambere dayandırmaları ve bu doğrultuda kaynaklarda tahriflerin yapılmasına izin vermeleri[1752] Mirza Abbaslı'nın da belirttiği üzere, "…zamanlarının toplumsal ve siyasi hayatında büyük rol oynamaya çalışan, çok güçlü bir egemenlik kurmak uğruna yy.'lar boyu çarpışan Safevîler, soy sop konusundaki ortaçağın inanç ve ahlakına kayıtsız kalamazlardı…"[1753] Bunun bir diğer sebebi Safevîlerin nesep konusundaki tartışmalara son vermesi eğilimi olabilir. Örnek olarak rakip veya düşman kaynaklarında Şah İsmail ve dedeleri aşağılarcasına sık sık "sufi-beçe",

---

[1746] *Sefaret-nameha-yı İran*, s. 98.
[1747] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 194.
[1748] *Silsiletü'n-neseb-i Safevîye*, s. 72.
[1749] *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 33.
[1750] Ahmed Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tabareş*, s. 60-61.
[1751] Felsefi, *Siyaset-i Harici*, s. 289.
[1752] Savory, "Safavid Persia", c. I, s. 394.
[1753] Mirza Abbaslı, "Safevîlerin Kökenine Dair", s. 309.

“sufi-derviş”, “şeyhoğlu” ve “sufi-nesep” olarak anılmakta[1754] dolayısı ile hükümdar soyundan gelmedikleri[1755] eleştirel ve sert bir dil ile vurgulanmıştır.[1756] Mektubun yanında, Şah İsmail’e hırka, misvak ve şeyhlere mahsus bir kuşak da gönderen I. Selim, dolayı yolla da olsa Şah İsmail’in hükümdar ve peygamber soyundan olmayıp, tarikat şeyhlerinin soyundan olduğuna işaret etmek istemiştir.[1757] Tüm sıraladığımız bu veriler Safevîlerde Araplık veya seyitliğin olması yönündeki iddiaları kökünden çörütmektedir.

3.6. SAFEVİLERİN TÜRK OLDUĞU TEZİ

Belirtilen görüşler arasında en fazla ciddiye alınacak olan bu görüş Safevî hanedanının kökenini belirlemede tam olarak açıklığa kavuşturulmamıştır. Safevîlerin bir Türk devleti olduğu tartışmasızdır. Ancak, hanedanın kökeni üzerine bir sıra tartışmalı iddialar bulunmaktadır. Bu iddialar en son Mirza Abbaslı adlı bir araştırmacı tarafından enine boyuna tartışılarak açıklığa kavuşturulmuştur. Ona göre Şeyh Safiye’d-din ile müridlerinin konuşma dili Türkçe olmuştur.[1758]

Safevî hanedanlığının kökenine ilişkin tartışmanın kaynağında *Safvetü’s-Sefa* adlı eserde yer alan açıklamalar yatmaktadır. Bu eserin orijinali elimize geçmediği gibi müellifi de bilinmiyor. Eserin elimizdeki ilk kopyası h. 737–38 / 1337 yılında Tevekkül b. İsmail b. Bezzaz tarafından yapılmıştır. Ama Mirza Abbaslı’nın haklı olarak belirttiği gibi, Safevîlerin kökeni hakkında görüş belirten tarihçiler nedense bu yazmayı görmemezlikten gelerek, eserin sonradan “sahteleştirilmiş” h. 948–49 / 1542 tarihli Türkçe tercümesini esas almışlardır. İki metin arasındaki farkları M. Abbaslı geniş ve değerli makalesinde açık biçimde ortaya koyduğundan burada bu

---

1754 *Münşa’atu’s-selâtin*, I, s. 309–310.

1755 *Münşa’atu’s-selatin*, c. I, s. 385–389; Abdüsselam Bilgen, “Adâ’î-yi Şîrâzî ve Selim-nâmesi, Araştırma, Metin ve Çeviri”, (Bundan sonra: Bilgen, “Adâ’î-yi Şîrâzî”), Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, 1987, s. 56-57.

1756 Örnek olarak bkz. Gelibolulu Alî Mustafâ Efendi, *Kunhü’l-ahbâr*, c. III/3, Takvîmhâne-i Âmire, İstanbul, 1277, s. 6.

1757 Selâhettin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, MEB, Ankara, 1969, s. 44; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 82; Ekinci, “Erdebil Tekkesi’nin Kuruluşu”, s. 150.

1758 Mirza Abbaslı, “Safevîlerin Kökenine Dair”, s. 318.

konuya değinmeyeceğiz.[1759]

Tartışmanın odağında Safevîlerin ilk atası Firuz'un kişiliği ve kimliği yer almaktadır. Zerrin-külah, Türkçe Kızılbörk unvanını[1760] taşıyan Firuz'un Sencar (Sancar) veya Sincar bölgesinden olduğu, burasının Diyarbakır sınırlarında yer aldığı ve dolayısıyla Firuz'un Kürtlüğüne karar verilmektedir. Ancak, Abbaslı'nın dikkat çektiği bu husus ne kendisi, ne de diğer müellifler tarafından pek açıklığa kavuşturulmamıştır. Oysaki bu konunun püf noktasını oluşturacak bir husustur. "*Safvetü's-Sefa*'nın başlarında Şeyh Sefiye'd-din'in atalarından söz edilirken Kızılbörk Firuz ile Sencar vilayeti tarafından Azerbaycan'a göç etmiş "Şeyh-i erbabu't-tarık İbrahim Ethem evladından bir hükümdar" arasındaki yakın ilgiye değinilir."[1761] Ama ne Abbaslı, ne de diğer müellifler bu hususun altını kazımamışlardır. İbrahim-i Ethem kimliği oldukça dikkate alınması gereken bir kişiliktir. Belhli olan bu mutasavvıf h. 777 / 1375–76 yılında ölmüş ve ilk Melamî olarak bilinmektedir.[1762] Nitekim A. Y. Ocak da ondan "bu sufilerin ilklerinden biri, Belh şehrinde yaşamış olup tasavvufa giriş menkıbesi Buda'nınki ile büyük benzerlik arzeden meşhur İbrahim-i Ethem (777 / 1375–76)'dir" şeklinde söz etmektedir.[1763] Bizzat Kuşeyri ve diğer müellifler, her türlü dünya gereksinimlerinden sıyrılmak olan *fakr* ve dış dünya olaylarından kendini uzak tutmak olan *tecerrüt* anlayışı gibi sufiliğin en belirgin iki büyük özelliğinin İbrahim Ethem'le şekillendiğini söylemekteler.[1764] İbrahim-i Ethem'in İslam, Hint mistisizmi ve Horasan'daki dini inanç yapısını sentez ettiği ve buradan sufiyane bir anlayışa vardığı görülmektedir. Melâmeti anlayışı ilk klasik yapısını onun

---

[1759] Mirza Abbaslı, "Safevîlerin Kökenine Dair", s. 287–329; Çetinkaya, *Kızılbaş Türkler*, s. 359–376.
[1760] *Tekmiletü'l-Exbar*, s. 29.
[1761] M. Abbaslı'ya göre bu bilgi *Safvetü's-Sefa*'nın gösterilen yazma nüshasının v. 8a dışında, *Silsiletü'n-Neseb-i Safevîyye*'de, Handemir'in *Habibü's-siyer*'inde, İskender Bey Münşi'nin *Âlem-ara-yi Abbasi*'sinde de belirtilmektedir. bkz. Mirza Abbaslı, "Safevîlerin Kökenine Dair", n. 137.
[1762] Bu şahıs hakkında Abdü'l-Kerim Kuşeyri ve Hücviri'de ciddi bilgiler bulunmaktadır. Nitekim Feridü'd-din Atar ve Lamii'de bu şahsın Melamîliğini doğrulamaktadır. Geniş bilgi için bkz. Abdülkerim b. Hevazin el-Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, (Bundan sonra: *Kuşeyri Risalesi*), çev. Hoca Sadeddin Efendi, haz. Mehmet Günyüzlü, Yasin Yay., İstanbul, 2003, s. 79–80; Ebü'l-hasan Data Gencbahş Ali b. Osman b. Ali Hücviri, *Hakikat Bilgisi, Keşfü'l-Mahcub*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1982, s. 200 vb.
[1763] Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatoluğu'nda Mirjinal Sufilik: Kalenderiler: XIV-XVII yüzyıllar*, (Bundan sonra: Ocak, *Kalenderiler*), TTK, Ankara, 1922, s. 12.
[1764] *Kuşeyri Risalesi*, s. 90 vb.; Ocak, *Kalenderiler*, s. 12, n. 27.

kimliğinde açığa vurmaktadır. Onun Belhli olması da çok manidardır. Belh, Toharistan'ın merkezi şehirlerinden olup, burası İslam'ın bölgede ilerleme kaydettiği dönemlerde Teginler hanedanı adlı Türk hükümdarlarca yönetilmekteydi. İbrahim-i Ethem'in bulunduğu mekân gereği Türk inançsal yapısından da etkilendiği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu da Melamîliğin şekillendiği dönemlerde dahi Türk inanç yapısına yabancı olmadığını ortaya koymaktadır. İşte, Safevîlerin ilk atalarının bu çevreden beslendiği ve bizzat bu inanç ortamından çıktığı netlik kazanmaktadır. Kaynaklar, Kızılbörk Firuz'un "İbrahim Ethem evladından bir hükümdar" ile Sencar'den Azerbaycan'a göç ettiğinden söz etmekteler.[1765] Ayrıca Kesrevi, İbn Bezzaz'ı yorumlayarak Firuz'un İbrahim Ethem soyundan olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, bunu esas alırsak Şeyh'in seyitliği sonradan ortaya atılmış bir iddiadan öteye gitmemektedir.[1766]

Kesrevi Safevîler hanedanının isim babası Şeyh Safi'nin yedinci atası Kızılbörk Firuz'un İbrahim Ethem soyundan geldiği iddiasını *Saffetü's-Sefa*'ya dayandırmaktadır.[1767] Şayet bu iddia doğruysa Safevîlerin İbrahim Ethem soyundan geldiğini kabul etmek pek olasıdır. Bu durumda İbrahim Ethem'in kimliği Safevîler hanedanının kökeni sorununda merkeze oturmaktadır. İbrahim b. Ethem b. Mansur b. Yezid b. Cabir el-Tamimi el-'İcli Belh'te doğmuş ve h. 777 / 1375–76 (bir diğer tarihe göre h. 783 / 1376–77 yılında) tarihinde ölmüştür.[1768] İbrahim Ethem'in kökeni hakkında kesin bir bilgimiz bulunmaktadır. Onunla ilgili dillere destan ünlü sufiliğe giriş menkıbesinde "Belhli bir şehzade iken (bazılarında da hükümdar iken) bir av sırasında duyduğu bir sese kulak verdiği ve saltanatı bırakıp babasının çobanlarından birinin yün abasını giyerek sofiyane yaşamı" seçtiği bilinmektedir. Buna dayanarak onun Belh'in ünlü şehzadelerinden olduğuna karar verebiliriz.[1769] Öte yandan

---

[1765] Ahmed Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tabareş*, s. 66.
[1766] a.g.e, s. 51.
[1767] Muhtemelen Kesrevî bu iddiasını *Saffetü's-Sefa*'da yer alan, Kızılbörk Firuz'un "İbrahim Ethem evladından bir hükümdar"la birlikte Sencar'den Azerbaycan'a göç ettiği açıklamasına dayandırmaktadır. Herhalde Firuz'un İbrahim Ethem evladından bir hükümdarla arasındaki yakınlık Kesrevî'nin dikkatini çekmiş olmalı ki böyle net bir açıklamada bulunmuştur. bkz. Ahmed Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tabareş*, s. 51.
[1768] *Hilyatü'l-Evliya* adlı esere göre, Bizanslılara karşı açılan bir deniz seferine katıldığı sırada vefat etmiştir. bkz. Nicholson, *İbrahim*, *İAM*, c. V/2, s. 886.
[1769] *Favatü'l-Vefayat*, c. I, Bulak, 1283, s. 3.

İbrahim Ethem menkıbesinin Buda'nın yaşam hikâyesiyle özdeşleştirilmesi[1770], onun Belh'in yerel hanedanlarından bir hükümdar ailesine mensup olduğunu göstermektedir. Belh'te en önemli İslami hanedanlık olan Davudîlerin iş başına gelişi h. 848 / 1444–45 yılı olduğuna göre, İbrahim'in bu hanedanlıkla bir bağlantısı söz konusu bile olamaz.[1771] İslamiyet öncesi Belh'in tarihi ve etnik yapısı hakkında elimizde net bilgiler bulunmamaktadır. Müslüman müelliflerin "*ümmü'l-bilad*", yani "şehirler anası" adını verdikleri Belh'in en eski tarihi efsanevi Belh Padişahlığı döneminden başlamaktadır. Daha sonra burasını Hahamenişiler ellerine geçirmiş ve Belh'i Baktria Satraplığının merkezi yapmışlardır. Makedonyalı İskender'in fetihlerinden sonra burada Grek-Baktrian Devleti kurulmuştur. Bu dönemde bölge doğudan gelen göçlerin etkisi altına girmiştir. Kuşanlar, Toharistan bölgesine adını verecek olan Toharlar ve Yüeçiler'in ardı arkası kesilmeyen göçleri ile buraya daha önceden gelip yerleşmiş Saklar kaynaşmış İslam öncesi bölgenin etnik yapısını şekillendirmişlerdir. Sasaniler döneminde bölge Akhunlar ile Sasaniler elinde yer değiştirmiş olmalıdır. Sasaniler zamanında Belh Horasan'ın dört merzbanından birinin başkentiydi. O sırada Belh'te çok sayıda küçük yerli hanedanlıklar bulunmaktaydı. Bu mahalli idarecilerin VIII. yy. başlarında dahi "ispehbez" unvanını taşımaları onların geleneksel idari ve dini anlayışlarını koruduklarını göstermektedir. Belh'te, özellikle de Toharistan bölgesinde çok sayıda Türk topluluğu bulunmaktaydı. Burada Toharistan Türkleri oturmaktaydı ki bunlar Teginler adlı bir hanedanlık da kurmuşlardı. Kabul-şahların da bir Türk hanedanlığı olduğu bilinmektedir. Taberi, h. 737 / 1336–37 yılı olaylarını anlatırken Türk hakanının (Türgişlerin) Toharistan'daki varlığından söz etmektedir.[1772] Bazı Arap müellifleri Guz ülkesi ve Guz çölünün Belh'ten başladığını söylerler.[1773]

[1770] *Kuşeyrî Risalesi*, s. 112.
[1771] Davudîler, Belh şehri hâkimi Haşim b. Mahîcur'un torunu Davud b. Abbas tarafından Haziran 848 yılında kurulmuştur. Davud köken olarak Türk'tür. Dedesi Haşim b. Banîcur (Mahîcur) Vahş ile Halâvend hükümdarı olmuştur. Adındaki Mahîcur veya Banîcur nispetine bakarak onun babasının gerçek adının Bayçur olduğu anlaşılmaktadır. bkz. Vasilij Vladimirovic Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Bundan sonra: Barthold, *Moğol İstilasına Kadar*), haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK, Ankara, 1990, s. 77 (d. 77), 81, 250–251.
[1772] Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir Taberi, Tarih el-rusul ve'l-müluk, c. II, M. De. Goeje, Leyden-Brill, 1878-1898, s. 1596; Diğer bilgiler için bkz. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar*, s. 80.
[1773] Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK, 2001, s. 59.

Belh'in inanç anlayışı da dikkat çekicidir. Ünlü Çinli gezgin Hiuen-tsiang, Belh'e bağlı eyaletlerde Budist manastırlarının varlığından haber vermektedir. Benzer bilgiler İslam coğrafyacısı İbnü'l-Fakih'te de bulunmaktadır. O, Belh'te putperestliğin hâkim olduğunu heykellerin en büyüğüne saygı sunulduğunu anlatmaktadır. Ona göre Belhlilerin din anlayışı Kabul-şahlar ve Çinlilerinki gibidir.[1774] İbrahim Ethem'in "Temim" adına bakarak onun Kufeli Arap Temim kabilesinden olduğu yönündeki açıklamalar pek inandırıcı değildir.[1775] Kaynaklarda geçen "Belh padişahı" ve "Belh padişahının oğlu" gibi açıklamalara bakarsak Belh'in köklü ailelerinden olduğu anlaşılmaktadır. Bazı açıklamalara göre, İbrahim Ethem Taberi'nin h. 708 / 1308–9 yılında belirttiği Belhli bir sipehbudun oğlu olsa gerek.[1776] Sipehbud, Eski İranî dillerinde "ordu komutanı", Türkçe "sübaşı" demektir. Sasaniler döneminde doğu ve kuzey sınır bölge komutanlarının Türklerden veya diğer göçebelerden teşkil edildiği ve sınır karakollarına onların yerleştirildiği bilinmektedir. Bütün bu söylenenleri dikkate alırsak bizce E. Esin ve R. Uslu'nun da belirttiği gibi, İbrahim Ethem'in Türk yabgularından birinin oğlu veya Belh sübaşılarından birinin ahfadı olmalıdır.[1777] Eğer, Kesrevi'nin de belirttiği gibi Kızılbörk Firuz, İbrahim Ethem soyundan geliyorsa, onun köken olarak Türk olduğu ihtimali çok yüksektir. Kesrevi'nin en büyük yanılgısı, Firuz'un Horasan Sencar'inden değil de, Diyarbakır Sencar'inden geldiğini iddia etmesidir.

Saffetü's-Sefa'da Firuz'un nesebi hakkında üç rivayet anlatılır ki bunlar daha sonra kitaba ilave edilmiş olmalıdır. Bu rivayetlerin birinde Firuz, İbrahim Ethem evladı ve Kürt askeri birlikleriyle Sencar tarafından çıkarak Azerbaycan'a gelmiş ve burasını fethederek belde halkını Müslüman yapmıştır. Bu fethin ardından Erdebil ve çevresi Firuz'a verilmiştir. Başta Kesrevi olmak üzere bir sıra araştırmacılar bu

---

[1774] Barthold, *Moğol İstilasına Kadar*, s. 81.
[1775] Bu iddia onun kızkardeşinin Kufeli bir şair Muhammed b. Kunasa'nın (öl. 822) annesi olması dolayısıyla ileri sürülmüş ve muhtemelen bu bilgi bir kabile arası akrabalığa yorumlanmıştır.
[1776] Ancak Taberî burada İbrahim Ethem'den söz etmez. Sadece bu tarihte Belh'in yerel hâkimlerinin "sipehbud" adını taşıdıklarını söyler.
[1777] Emel Esin, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, Edebiyat Fkültesi Matbaası, İstanbul, 1978, s. 149–150; Recep Uslu, *Hicri I-II yüzyıllarda Horasan Tarihi*, (Bundan sonra: Recep Uslu, *Horasan Tarihi*), Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı, 1997, s. 201.

iddianın inandırıcı olmadığını söylerler. Kesrevi'ye göre, "Firuz, Şeyh Safi'nin 7. atasıdır. Benim hesaplarıma göre her yy.'a 3 kişi düşünürsek onun Hicri V. / XI. yy. sonlarında yaşaması ortaya çıkmaktadır. O sırada Azerbaycan'da Selçukluların hâkim olduğu bilinmektedir. Buradan da Kürtlerin bu bölgeye gelip ülkeyi fethettikleri ve Müslüman ettikleri iddiasının temelsiz olduğu anlaşılmaktadır."[1778] Böylece, iddia edildiği gibi, Kesrevi, Safevîlerin ve Firuz'un "Kürtlüğü" en ufak bir iddiada bulunmamış, sadece Firuz'un Diyarbakır'ın Sencar bölgesinden Kürt askeri birliklerle Azerbaycan'a geldiğini söylemiştir. Buna karşılık ise o, ısrarla Firuz'un İbrahim Ethem soyundan olduğunu belirtmiştir.[1779] Belki de, "Kürtlük" ve Sencar'den Azerbaycan'ın Erdebil bölgesine göç olayı, Saciler Devletinin sonlarında beraberindeki Kürt askeri birliklerle Deysem b. İbrahim'in batıdan gelerek Erdebil'i işgal etmesi olayı ile karıştırılmış olabilir. Bilindiği gibi Kürtlerin Azerbaycan'da etkin oldukları tek siyasi gelişme X. yy.'ın ikinci çeyreğinde bölgede bir dizi olaylara sebep olan Deysem b. İbrahim dönemidir. Nitekim bazı tarihçiler de Firuz'un Azerbaycan'a gelişini X. yy. olarak göstermektedirler.[1780] Bu farklı iki olayın birbirine karışmış olması Firuz'un menşei hakkında içinden çıkılması güç sorunlara neden olmuştur. Rivayetteki "Firuz'un Kürt birliklerle Azerbaycan'ı fethi ve Müslümanlaştırması" açıklamaları Deysem b. İbrahim döneminin (h. 937–941 / 1530–1535, h. 951–952 / 1544–1546) olaylarıyla karıştırılmıştır. "Müslümanlaştırma" olayına gelince o dönemde Rusların sıkça Hazar'a çıkartma yapması, Azerbaycan, Mazandaran, Gilan kıyılarını yağmalaması ve hatta o dönemde Aran'ın başkenti Berde'yi işgal ederek bir süre ellerinde bulundurmaları ile bağlantılı olsa gerek. İşte bir şekilde Firuz bu olayların içine çekilerek tartışılır bir kişilik haline gelmiştir.

Safvetü's-Sefa'ya göre, "Firuz zengin birisiydi. O, hayvanlarının çokluğu dolayısıyla Gilan ormanları eteklerinde bulunan Rengin adlı bölgeye yerleşmişti.

[1778] Ahmet Kesrevî, *Şeyh Safi ve Tebareş*, s. 67–68.

[1779] Kesrevî, İbrahim Ethem hakkında da bir takım açıklamalarda bulunarak şöyle der: "Ethem sufilerin önde gelenlerinden olup ve sufiler onu padişahlardan kabul ederlerdi ki tacını bırakarak sufiliğe başlamıştır". bkz. Ahmed Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tabareş*, s. 68.

[1780] Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 1. Sümer'in bu tarihi nereden aldığını bilmiyoruz. Kesrevî'de verilen tarih hicri V. yy.'dır. Bu miladi XI. yy.'a denk gelmektedir.

Burası bol otlaklarıyla göz doyurmaktaydı."[1781] Buradan anlaşılan Firuz göçebeydi ve büyük hayvan sürülerine sahipti. Onu Horasan'dan koparan şeyin hayvan sürüleri için yeni otlaklar araması olabilir. Firuz, Şeyh Safî'nin yedinci atası olduğundan Kesrevi'ye göre, her yy.'a üç kişi düşünecek olursak[1782] Firuz'un 1046 ile 1053 yılları arasında, yani XI. yy.'ın ortalarında (h. V. yy.'da) Horasan'dan Azerbaycan'a göçmüş olmalıdır.[1783] Bu göç, Selçuklu Oğuzlarının Horasan'dan batıya doğru göçü ile aynı döneme denk gelmektedir. Nitekim Tuğrul Bey (1038–1063) 1040 Dandanakan zaferinden sonra 1045'de Hemedan'ı, 1050'de İsfahan'ı, 1050 sonrasında Azerbaycan'ı, 1054 yılında da Bağdat'ı eline geçirmiştir.[1784] Bu dönemde Diyarbakır taraflarından Azerbaycan bölgesine geniş çaplı ve Saffetü's-Safa'nın aktardığı gibi bir fetih girişimi olmamıştır. Aksine bütün göçler doğudan batı yönünde, yani Horasan ve Azerbaycan üzerinden Anadolu istikametinde gerçekleşmiştir. Bütün bunlar, "Firuz geniş hayvan sürülerine sahip İbrahim Ethem soyundan veya yakın çevresinden göçebe birisi olmuş, Horasan'ın Merv veya Nişabur Sencar'inden Selçuklu göçleri sırasında Azerbaycan'a göç ederek ve muhtemelen Selçukluların Azerbaycan fethine katılarak Erdebil'e gelmiş, başarılarından dolayı da Erdebil ve çevresindeki otlaklar kendisine tahsis edilmiştir" görüşünde bulunmamıza olanak sağlamaktadır. Bunun üzerine Firuz otlaklarının verimliliği dolayısıyla Gilan'ın Rengin adlı bol otlaklı bölgelerine yerleşmiştir. Kendisi muhtemelen Belh'in eski Türk yerlilerinden olmuş ve sufi bir çevreden çıkması dolayısıyla Selçuklular nezdinde büyük saygı görmüş olmalıdır. Firuz ve çevresinin Belh'ten Horasan'a göçünün neden ve ne zaman olduğunu söylemek olanaksızdır. Bu göç belki de Gazneliler zamanında olmuştur.[1785]

Abbaslı, Firuz'un Kürdistan Sincar veya Sencar'inden değil Horasan'dan geldiğini söyler. Genel anlamda Sencar'in Diyarbakır'da bir bölge olduğu kabul

---

[1781] Ahmed Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tabareş*, s. 68.
[1782] a.g.e, s. 67.
[1783] Bir rivayete göre, Firuz-şah adında birisi 1174 yılında sırma takke ile Güney Arabistan'dan Azerbaycan'a göç etmiştir. W. Hinz bu kaynağın güvenilmez olduğunu ve muhtemelen bunun Safevîlerin seyitliği iddiasıyla uydurulduğunu söyler. bkz. Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 5.
[1784] Ziya Bunyadov vb., *Azerbaycan Tarihi*, Bakı, 1993, s. 290.
[1785] Gazneliler döneminde Belh sıkça Karahanlıların saldırısına uğramaktaydı. Bu da Belh'ten göçlerin olduğu anlamına gelmektedir.

edilmektedir. Kesrevi'ye göre, "İbn Bezzaz'da geçen bilgi şöyle olmalıydı: Firuz, İbrahim Ethem soyundandı ve beraberindeki Kürt askeri birlikleriyle Sancar'dan hareketle Azerbaycan'a gelmişlerdir. Eserin eski nüshalarının birinde şöyle geçmektedir: "el-Kürdi es-sübhani Piruz şah Zerrin külah". Buradaki "es-sübhani" "es-sencani" veya "es-sencari"den bozma olmalıdır. Nitekim İbn Bezzaz da bu lakaplarla anılmaktadır."[1786] Abbaslı, buradaki "el-Kürdi" adının Şeyh Safi'nin üstadı ve kayınpederi, aynı zamanda postuna oturacak hocası Şeyh Tace'd-din İbrahim Zahit Gilani'ye (ö. 1300) duyduğu saygıdan ileri geldiğini belirtmektedir.[1787] Ancak Abbaslı'nın bu açıklaması pek mantıklı gözükmemektedir. Buradaki "el-Kürdi" tanımlaması bizce etnik bir anlam içermese gerek. Nitekim olayların sonraki safhası aydınlatıldığında bu durum kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Bizce, kaynakta geçen "el-Kürdi el-Sencari Piruz-şah Zerrin Külah" şu anlama gelmektedir: "Sencarlı göçebe Firuz-şah Kızılbörk". Adı geçen Sencar bölgesinin de Horasan'da olması gerekmektedir. Çünkü Firuz'un Azerbaycan'a İbrahim-i Ethem evladından bir hükümdarla geldiği göz önüne alınırsa ve İbrahim-i Ethem'in Belhli olduğu hesaba katılırsa bu göç Horasan'dan olmalıdır. Nitekim Abbaslı, Sencar bölge adının Diyarbakır çevresine mahsus bir yerleşim biriminin adı olmadığını ortaya koymaktadır. O, kaynaklarda Sencar adında Merv, Nişabur, Derbent, Hemedan ve Halhal bölgelerinde yerleşim alanlarının olduğundan söz etmektedir. Bizce, burada Horasan'ın Merv veya Nişabur Sencar'ı söz konusudur. Nitekim sufiliği benimsedikten sonra İbrahim Ethem Merv'de bir süre yaşadıktan sonra, Nişabur'a giderek bir mağarada üç sene geçirmiştir. Burada topladığı odunları satarak geçimini sağlamıştır. Ardından 14 yılını çöllerde geçirerek Mekke'ye gitmiştir.[1788]

Bundan sonra, gerçek anlamda Firuz'un dini kimliği ve Safevîlerin hangi inanç anlayışından beslendikleri hususuna değinebiliriz. Hiç kuşku yok ki İbrahim-i Ethem bir halk İslam anlayışına sahipti. Kaynakların verdiği bilgiler bunu net biçimde doğrulamaktadır. Onun soyundan gelen birinin de bu halk İslamı kimliğinden beslendiği bilinmektedir. Safevîlerin ilk atası Firuz'un da halk İslamı bir inanç

[1786] Ahmed Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tabareş*, s. 68.
[1787] Mirza Abbaslı, "Safevîlerin Kökenine Dair", s. 328.
[1788] Recep Uslu, *Horasan Tarihi*, s. 201–202, n. 1284.

anlayışına sahip olduğunu tahmin etmek zor değildir. Nitekim Safevîlik başından beri bu özelliklerini açığa vurmaktadır. Şeyh Sefi'nin izlediği tarikat yolu bunu söylemeye fazlasıyla olanak tanımaktadır. Ancak, bilindiği gibi, Şeyh Safi tarikat postunu atalarından değil de, Şeyh Zahidi Gilani'den devralmıştır. Bu bize, Şeyh Safi'ye kadar Safevîliğin bir tarikat yapısı göstermediğini ortaya koymaktadır. Yani Firuz ve ondan sonra gelen Safevî temsilcileri sadece halk İslamna mensup bir zümrenin uzantıları olmuşlardır. Öte yandan üzerinde durulması gereken bir diğer nokta ise ilk Safevîlerin Sünniliği meselesidir. Bilindiği gibi genel kanıya göre Şeyh Safi ve muhtemelen ondan önceki Safevî temsilcileri de Sünni olmuş ve Sünniliğin Şafi mezhebine bağlı sayılmışlardır. Bilindiği gibi, başta Hamdullah Kazvini olmak üzere birçok kaynak Şeyh Safiye'd-din'in Şafiliği üzerinde durmaktadır. Bunun belgeli bir kanıtı da bulunmaktadır. Bu hususta Hinz şöyle der: "Üzerinde Moğolların damgası ve Emir Timur'un mührü bulunan ve eski harflerle yazılmış bulunan tomarlarda Hoca Ali'nin Timur'la buluşması ve hocanın kerametleri ve bu gibi hadiseler kaydolunmuştur. Bu vesika Belh üzerine yapılan seferde Andehut kalesinin zaptında (1602) İranlıların eline geçmiş ve Şaha gösterilmiştir (Şah Abbas'a)"[1789] Z. V. Togan da, Cihan Şah'ın vakıf belgelerinde Şeyh Safi'nin Sünni olduğu kaydının bulunduğunu haber vermektedir.[1790] Oysaki daha sonra değineceğimiz gibi halk İslam anlayışının medrese İslamı tasniflerince değerlendirilmesi yanlış bir yöntemin sonucudur. Bizce Şafii olgusunun Safevîler üzerinde ağır basması, Horasan Selçukluları Hanefi, Irak Selçukluları ise Şafi mezhebini resmi anlamda kabul etmelerinden kaynaklanmalıdır. Muhtemelen, daha Firuz'dan beri Safevîlerin Mevalilere büyük bir saygısı vardı. İlginçtir, Timur tarafından hakları onaylanan Safevî tarikatının vesikası Belh'te bulunmuştur. Bu belge 1602 yılında Şah Abbas'ın Andehut'u ele geçirmesi sırasında bulunmuş ve saray arşivine alınmıştır.[1791] Vesikanın Belh'te bulunması çok ilginçtir.

Burada yanıtlanması en zor olay, Firuz'un kimliğidir. Firuz ve onun atalarının "seyitliği", yani bir anlamda "Araplığı" ve "Kürtlüğü" pek inandırıcı değildir.

[1789] Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 8.
[1790] Togan, *Umumî*, s. 367.
[1791] Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 8; Çetinkaya, *Kızılbaş Türkler*, s. 375.

Nitekim “seyitlik ve Araplık” iddiasının pek bir gerçeklik taşımadığı ortada iken, Safevîlerin “Kürtlüğüne” ilişkin de sadece birkaç iddia bulunurken, bizzat bu iddiaların kaynağı olarak gösterilen *Safvetü’s-Sefa*’da Şeyh Safi’nin “Türk” olduğuna ilişkin daha fazla gönderme bulunmaktadır. Kaynağımız Şeyh Sefiye’d-din için sıkça “Pir-i Türk”, “ey Türk’ün piri”, “cevan-ı Türk” ve “Türk Oğlu”[1792] tanımlamaları kullanmaktadır[1793]. Yine bizzat *Safvetü’s-Sefa*’da şeyhin “deh-i Türk” (Türk köyünde) oturduğundan söz ediliyor ki, O. Efendiyev’e göre, bu Erdebil’de Türklerin varlığına da bir işarettir.[1794] Bu durumda Safevîler soyunun Türklüğü diğer iddialara göre daha ağır basmaktadır. Ancak, bu onların hangi Türk grubuna bağlı bulunduğu görüşünü açıklamak için yeterli değildir. Mevali kimliği Safevîler için gerek etnik, gerekse de dinsel bazda hep belirleyici olmuştur. Şah İsmail’in şiirlerinde de “Mevaliliğe” sıkça göndermeler vardır. Bu unsur gerek etnik, gerekse de dinsel anlamda Horasanlı kimliğine yapılan en ciddi atıftır. Bunu ölçü edinirsek Safevîlerin ve onların ilk isimlerinden Firuz’un Horasan Türklerinden olduğunu söyleyebiliriz. Muhtemelen onlar Sencar’a yerleşmiş Belh Türklerinden olmuşlardır. Göçebeliğe ilişkin yukarıdaki gönderme de onların başlarda göçebe olduğunu varsaymamıza neden olmaktadır.

Burada tarafımızca ilk defa olarak tartışmaya açılan önemli bir husus da Şeyh Zahid Gilani’nin kimliği ve Safevîlerle olan soybirliği konusudur. Bilindiği gibi Şeyh Zahid’in şeceresi kendisinden bilinen en eski dedesine kadar kaynaklarda şöyle verilmektedir: Şeyh Zahit, Ravşan Emir, Babil, Şeyh Bundar* Kürdi Sencani.[1795] Göründüğü gibi burada dikkati üzerine çeken Şeyh Zahid’in dedelerinde de tıpkı Safevîlerin dedesi Firuz gibi “el-Kürdi el-Sencani” veya “el-Kürdi el-Sencari[1796]” soyadını taşımasıdır. Soyadlarının aynılığı Şeyh Zahid ile Safevîler arasında en azından uzak bir akrabalık veya aynı bölgesel kökenden geldiklerini varsaymamıza olanak tanımaktadır. Safevî sülalesinde Gilan bölgesine olan özel ilginin temelinde

---

[1792] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 11.
[1793] Mirza Abbaslı, “Safevîlerin Kökenine Dair”, s. 316–317; Çetinkaya, *Kızılbaş Türkler*, s. 369–370.
[1794] Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 263–263.
* Kadı Ahmed Kumi’de Bundar değil de Bidar olarak verilmiştir. bkz. *Hulasetü’t-tevarih*, c. I, s. 13.
[1795] *Safvetü’s-safa*, Tabatabayi Mecd, s. 184; *Habibü’s-siyer*, s. 415, Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 13; *Şeyh Zahid Gilani*, s. 33; *Hulasetü’t-tevarih*, c. I, s. 13.
[1796] Kesrevi’nin de belirttiği gibi Sincar veya Sencar’a Sincan da denmiştir.

de bizce coğrafi yakınlık ve ticaret ağının olmasından ziyade köken ve inanç özdeşliği yatmaktadır. Durum böyle ise Şeyh Zahid'in de Horasan kökenli bir Türk aileden geldiği ortaya çıkmış bulunur. Onun, Gilani lakabını alması ise söz konusu coğrafyada yaşadığından dolayı aldığı anlaşılmaktadır. Şeyh Zahid'in ana vatanına ilişkin önemli bir görüş de araştırmacı Muhammed Ali Gilek tarafından ileri sürülmüştür. Ona göre Sincan köyü Horasan'ın Haf'ında bulunmaktadır.[1797] Söz konusu köy bizim ileri sürdüğümüz köy ile aynı olmasa da şeyhin de tıpkı Safevîler gibi Horasanlı olduğunu yine de kanıtlamaktadır.

Safevîlerin Şeyh Zahid Gilani'ye de zamanında rahatsızlıklar ve tehditler savuran Şirvan-şahlara[1798] karşıtlığın sürdürülmesinin temelinde inançsal olgunun dışında gizli veya açık Türk-Acem karşıtlığı da sezilmektedir. Bilindiği gibi Şirvan-şahlar kendilerini köken olarak Sasanilere bağlamaktaydılar.[1799] Bu açıdan onların kendilerini adlandırdığı isimlerinin bile Şirvan-şah olması adeta ünlü Sasani kralı Enu-şirvan'a yapılacak bir atıf ve göndermedir. Onlardaki Türk karşıtlığının kökeni ise çok eskilere gider. Nitekim ünlü Şair Nizami Gencevi'nin "*Leyli ve Mecnun*" adlı eserinde de Şirvan-şahlar'ın Türk karşıtlığı yansımış bulunmaktadır. Şirvan-şah I. Ahstan'ın, Nizami'nin eserlerini Türkçe[1800] yazmasına karşı çıkışını ünlü şair onun dilinden şöyle dile getirmektedir.

Der zîver-e Pârsî yu Tâzî,

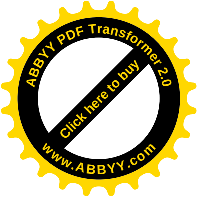
İn tâze erûs râ terâzî,

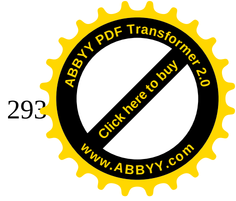
Torkî Sefetî vefâ-ye mâ nîst,

Torkâne sohen sezâ-ye mâ nîst.

An kez neseb-e bolend zâyed,

[1797] *Şeyh Zahid Gilani*, s. 33.
[1798] *Safvetü's-safa*, Tabatabayi Mecd, s. 56, 58.
[1799] *Ahsenü't-tevarih*, s. 77*; Tarih-i Cihan-ara*, s. 193.
[1800] Z. M. Bünyadov, *Azerbaycan Atabeyleri Dövleti*, 1136–1225, (Bundan sonra: Bünyadov, *Azerbaycan Atabeyleri Dövleti*), Bakı, 1985, s. 226.

Û râ sohen-e bolend bâyed.[1801]

Çevirisi:

Pars ve Tazi (Arap) süslemeleri ile,

Bu yeni gelini süslemelisin.

Türk sıfatlılık bize vefadan değil,

Türkçe söylemek de bize yakışır değil.

Yüce nespten doğan birisine,

Yüce sözler de gerektir.

Kanımızca Şirvan-şahlara karşı Safevîlerde ve özellikle Şah İsmail'de olan düşmanca tavrın temelinde Şirvan-şahlardaki Türk ve köken olarak Horasanlı Şeyh Zahid'e olan karşıtlığı yatmaktadır. Nitekim Şah İsmail'in aşağıda verdiğimiz şiir parçasında Acerm-Şirvanşah kimliğine olan nefret ve aşağılamalarını şöyle dile getirmektedir:

Şirvan halâiki kamu Tebriz'e daşına,

Mülk-i Acem sorar ki, kıyamet kaçan kopar?

Yetdükce tükenür Arab'un kûy u meskeni,

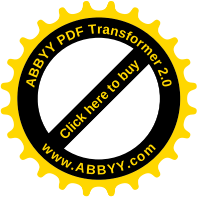
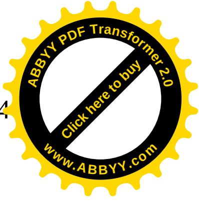
Bağdâd içinde her nece kim Türkman kopar.[1802]

Günümüz Türkçesi ile:

Şirvan halkının hepsi Tebriz'e bağlanırsa,

Acem mülkü kıyametin ne zaman kopacağını anlar.

[1801] Cevad Heyet, *Seyri der Tarih-i Zeban ve Lahceha-yı Türki*, Neşr-i Peykan, Tahran, 1380, s. 175.
[1802] *Hata'i Külliyatı*, s. 311-312.

Arapların yerleşim yeri tükenmektedir,

Çünkü Bağdat'ta Türkmanlar ortaya çıkmaktadırlar.

Buradan çıkarılacak önemli bir sonuç Hatai'nin Şirvan ahalisine sahip çıktığı ama –Acem-Şirvan-şah kimliğine karşı çıktığıdır. Anlaşılan Şirvan'daki Türk kitlenin oralarda baskı gördüğü onun tarafından bilinen bir şeydi. Nitekim Şirvan-şah II. Ahstan, Şirvanlı köylülerinin çiftçiliklerini bırakıp da Şeyh Zahid'e gidip mürit olmalarını görünce, şeyhe karşı tehditlerde bulunmuştur. Benzeri tehdit Şirvan-şah'ın oğlu Siyamek tarafından da şeyhe karşı yürütülmüştür. Ancak o Argun Han tarafından kara keçeye sardırılarak tekmelerle öldürülür.[1803] Türk-İlhanlılarının da Şeyh Zahid'e karşı olan Şirvan-şahlı Siyamek'i böyle öldürmesinin temelinde de söz konusu Türk-Acem karşıtlığının bulunduğunu söylemek uzak bir olasılık değildir.

Batı ve İran tarihçiliğinde Safevî devletinin adeta Sasani kimliğinin uzantısı olduğu anlayışı yukarıda verdiğimiz kanıtlara göre yanlış ve anlamsız bir görüştür. Tam tersine Sasani kimliği Safevîlerce Acem nitelendirilerek yerilmekte hatta aşağılanmaktadır. Safevî literatüründe kullanılan "İran" adı ise yalnızca coğrafi bir anlam ifade etmekte ve kesinlikle Pers-Sasani anlamına gelmediği gibi tuhaf bir biçimde "Modern Fars Ülkesi"nin prototipi de asla sayılamaz. İran adının "Modern Fars Ülkesi" anlamında kullanılması ise 1925 sonrası Pehlevi rejiminin kurulması ile başlar. Osmanlıların Safevîleri eski Arap-İslam tarihçiliği terminolojisine göre Acem demelerine[1804] rağmen Safevîlerin kesinlikle kendilerini Acem saymadığını görmekteyiz. Nitekeim Safevîler de Osmanlı'ya Rum demelerine rağmen Osmanlı da kendisini Rum olarak tanımlamaktan kaçınmıştır.

Burada dikkati çeken bir husus Şah İsmail'in Gilan'ın yerel Gilek dili ile şiir yazmaması, Gilan'daki destekleyicilerine yazdığı ve Gilan coğrafi adını kullandığı bir gazelinin Türkçe olduğudur. Bu da onun Şeyh Zahid Gilani'nin torunları ile

---

[1803] *Safvetü's-safa*, Tabatabayi Mecd, s. 197-198.
[1804] Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, c. IV, s. 177.

onların da ana dili olan Türkçe ile anlaştığını göstermektedir.

Mana ol dûst bolsa dûst ancak,

Çé gam ger cümle âlem düşmen oldı.

Çoh eglendün Gîlân'da ey Hata'i,

Meger sana bu yerler mesken oldı?[1805]

Günümüz Türkçesi ile:

Bana o dost, dost olursa eğer,

Tüm dünya bile düşmanım olsa gam değil.

Ey Hata'i Gilan'da çok duraksadın (eğlendin),

Yoksa bu yerler sana mesken mi oldu?

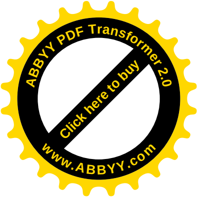
Safevîlerin Horasan kökenli olduğunu gösteren bir diğer kayıt Şeyh Safi'nin Şeyh Zahid ile görüşmeden önce Horasan'daki Hint mistiziszmine çağrıştıran vejeteryen oluşudur.[1806] Ondaki bu adet veya alışkanlığın Horasan'daki Hint mistisizmi ile yoğrulan İslam anlayışının bir uzantısı olduğunu söylemek doğru bir görüş olsa gerek. Bilidiği gibi Şeyh Zahid onu bu adetten menederek et de yemesine sebep olmuştur. Bu da Horasan halk İslam anlayışının zamanla kimi değişimlere de maruz kaldığını göstermektedir.

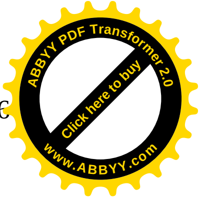
3.6.1. Şah İsmail'in Eserlerinde Horasan Türkçesi Özellikleri

Safevîlerin Türklüğünü kanıtlayacak elimizde sağlam bir bilgi daha

---

[1805] *Hata'i Külliyatı*, 2006, s. 226.
[1806] *Safvetü's-safa,* Ahmedi, s. 47; *Safvetü's-safa,* Tabatabayi Mecd, s. 123.

bulunmaktadır. Bu, Şah İsmail Divanı'nın dilinde görülen Horasan ve Doğu Türkçesi özellikleridir. Şah İsmail Divanı'nda görülen Horasan Türkçesine ilişkin özellikler Safevî hanedanının konuştuğu dili ve bağlı bulunduğu çevreyi aydınlatılması bakımından dikkat çekicidir.

Horasan Türkçesi oluşum sürecini Belh ve çevresindeki bölgelerde geçirmiş olmalıdır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Türklerin Belh ve Toharistan gelişi epey eskilere dayanmaktadır. Akhunlar zamanında burada Türk kümelenmelerinin olduğu bilinmektedir. Ancak kesin bilgilere göre m. VII. yy.'dan itibaren bölge yoğun biçimde Oğuz ve Karluk göçleri almaya başlamıştır. Horasan Türkçesini oluşturan bize göre, Selçuklu ve Belh ayaklanmasına katılan Oğuzlar öncesi bu bölgeye gelip yerleşmiş ve yine büyük bir kısmını Oğuzların teşkil ettiği Türkler olmalıdır. Ancak Horasan Türkçesinde görülen Karahanlı ve Harezm Türkçesi özellikle bize bu Türkler arasında Karlukların ve Harezm yöresi Oğuzların olduğunu da söylemeye olanak tanımaktadır. Bir diğer husus ise Toharistan kültürel bakımdan Orta Asya ve özellikle de Karanlıların hemen yanı başında olduğundan yakın bir etkileşme de göz ardı edilmemelidir. Yani Horasan Türkçesi 1153 yılında ayaklanan Belh Oğuzlarının değil onlardan önce bölgeye gelip yerleşen ve büyük ölçüde de yerelleşen Oğuz-Karluk karışımı Türklerin dilidir. Eğer Horasan Türkçesini kullanan Mevlana'nın Belhli olduğu ve buranın yerleşik kültürü içinden çıktığı göz önüne alınırsa bu görüşümüzün doğrulanması bakımından önemlidir. Şah İsmail'in ataları da bu Horasan Türkçesini kullanan Belh bölgesi yarı-yerleşik Türkleri arasından çıkmışlardır. Bağlı bulundukları dedelik kültü dillerini korumalarında büyük önem taşısa gerek. Nitekim Şah İsmail'den sonra Safevî şahlarının artık tarikat şeyhi görüntüsünden sıyrılarak dünyevi hükümdar kimliği kazanmaları dolayısıyla bu yerel dilsel özelliklerini de kaybetmeye başlamışlardır.

Bilindiği gibi, Şah İsmail Hatâ'î kullandığı dil bakımından Azerbaycan Türkçesi kapsamında değerlendirilmektedir. Azerbaycan çevresi Türkleri de gerek siyasal, gerekse de edebi bir kişilik olarak Şah İsmail mirasına en fazla sahip

çıktıklarından Şah İsmail'in kullandığı dili de Azerbaycan Türkçesi olarak üzerine basarak vurgulamaktalar. Bu dünya literatüründe de bu şekilde kabul edilmektedir. Ancak yazmalar üzerinde çalıştığımız zaman bir önemli husus dikkatimizi çekti. Bu özellik, Şah İsmail şiirlerinin dilinin Horasan Türkçesi özellikleri de taşıdığını göstermektedir. Horasan Türkçesi tabiri, ilk kez Alman Türkolog G. Doerfer tarafından 1969 yılında Türkmence, Azerbaycan ve Türkiye Türkçeleri arasında Oğuz dilinin dördüncü bir eş değer grubu olarak tasarlanmıştır.[1807] Araştırmacılar Horasan Türkçesini uzun süre Azerbaycan Türkçesinin bir diyalektiği olarak görmüşlerdir. Ama Doerfer'in çalışmalarından sonra Horasan Türkçesi Oğuzcada ayrı bir grubu olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.[1808] Ancak bu konuda yapılan araştırmalar[1809], Horasan Türkçesinin genel Türk dilleri ve özellikle de Oğuzca içindeki konumunu belirlemek için yeterli olmadığı bir gerçektir. Horasan Türkçesi hakkında ilk bilgilerimiz Mevlana'nın bilinen Türkçe şiirlerine dayanmaktadır. Bu şiirlerde yer alan *ölermen*, *sorarmen*, *tilermen*, *gezermen*, *yazarmen* gibi fiil çekimleri Oğuz dillerinde sadece Horasan Türkçesinde korunmuştur.[1810] Mevlana'nın aslen Horasanlı (Belhli) olması bu bakımdan da ilginçtir.[1811] Şah İsmail şiirleri Horasan Türkçesi özellikleri yansıtması bakımından önemli bir kaynak özelliği taşımaktadır.

Hata'i Divanı'nda[1812] görülen Horasan Türkçesi özellikleri şunlardır:

[1807] Gerhard Doerfer, "*İran'daki Türk Dilleri*", Türk Dili Araştırmaları Belleteni, 1969, s. 8.
[1808] Nurettin Demir, Emine Yılmaz, *Türk Dili El Kitabı*, Grafiker Yay., Ankara, 2003, s. 116.
[1809] Konuyla ilgili kayda değer birkaç çalışma yapılmıştır. Bu konuda bkz. Fuat Bozkurt, *Untersuchungen zum Bojnurd-Dialekt des Chorasan-türkischen*, Göttingen, 1975; Saadet Çağatay, *Türk Lehçeleri Örnekleri, Yaşayan ağız ve lehçeler*, c. II, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi, Ankara, 1972. Horasan Türkçesi kısmı G. Doerfer ve S. Tezcan'a aittir; Sultan Tulu, "*Horasan Türkçesinde İki Hikâye*", Türk Dilleri Araştırmaları, 1992, s. 131–153.
[1810] Gerhard Doerfer, Das Chorasantürkische, 1. Einleitung, 2. Vokalismus, Türk Dilleri Araştırmaları Yıllığı Belleten 1977, hrsg. Von M. Canpolat u. Semih Tezcan, TDK 1978, yay no. 444, s. 127–147.
[1811] Şerafeddin M, "Mevlâna'da Türkçe Kelimeler ve Türkçe Şiirler", *Türkiyat Mecmuası*, c. IV, 1934, s. 111–168.
[1812] Hata'i Şah İsmail Safevî, *Külliyat-ı Divan, Nasihet-name, Dehname, Koşmalar, Farsça Şiiler*, haz. Mirza Resul İsmail-zade, İntişarat-ı Beyne'l-mileli-yi El-huda, Tahran; Hata'i, *Divan-ı Şah İsmail Safevî (Hata'i), Türki ve Farsi*, tsh. Mir Salih Hüseyni, Neşr-i Azerbaycan, Tebriz, 1380; Şah İsmail Xetayi, *Keçme Namerd Köprüsünden … (Eserleri), Şe'rler ve Poemalar*, Yazıçı, Bakı, 1988; Şah İsmail Safevî, *Hata'i Türkçe Divanı, Edebi Hayatı ve Nefesleri*, haz. Sadedin Nüzhet Ergün, İstanbul Maarif Kitaphanesi, İstanbul, 1956; Hata'i, *Divan-ı Şah İsmail Hata'i (Il Canzoniere di Şah İsma'il Hata'i)*, haz. Tourkhan Gandjei, Istituto Universitario Orientale, Napoli, 1959; Hata'i, *Şah İsmail*

1. Şah İsmail Divanı'nda sıkça geçen *olurmen, ohurmen, çekermen, bilürmen, yaturmen*, *édermen* ve benzeri onlarca sözcük tipik bir Horasan Türkçesi özelliğidir.

2. Hatai'nin dilinde kullanılan eş anlamlı *ol- / bol-* fiillerinin kullanılması Safevîlerin Horasan kökenli olmalarına bir kanıt oluşturması yanında, bol- fiilinin Azerbaycanlı dilciler tarafından pek çok yerde yanlış olarak bul- biçiminde okunmasının da altını özellikle çizelim.

3. Metinin Azerbaycan Cumhuriyeti dilcilerince yayınlanmış örneklerinde "*neçük*" sözcüğünün yanlış olarak *néçün*, *néyçün* ve *niçin* biçiminde okunduğuna sıkça karşılaşılmaktadır. Oysa söz konusu sözcük Doğu Türkçesi metinlerinde kullanılmış olan *neçük* sözcüğünden başka bir şey değildir. Bu durum Safevîlerin Horasan kökenli olmaları görüşünü bizce daha da pekiştirmektedir. Nitekim söz konusu sözcüğe, Eski Anadolu, Osmanlıca ve belirli bir ölçüde *Acem Türkçesi*[1813] sözcüklerini kapsayan *Tarama Sözlüğ*ü'nde de rastlanılmamaktadır.

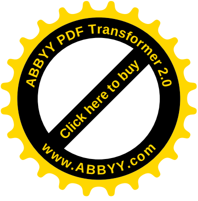
4. Safevîlerin Horasan kökenli olduklarını destekleyen bir diğer husus, Hatâ'î Divanı'nıda belirtme (accusativus) durumu eki olarak kullanılan *-I* ekinin yanı sıra sık sık Doğu Türkçesi'nde de mevcut olan *-nI* belirtme (accusativus) durum ekinin de kullanılmasıdır.

Horasan Türkçesi ile Azerbaycan ve İran'da konuşulan Türkçe arasındaki

---

Hata'i Eserleri, c. II, Elmi – Tenqidi Metnin Tertibi ve Müqeddime: Ezir Ağa Mehemmedov, red. Profesor Hamid Araslı, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Respublika Elyazmalar Fondu, Elm Neşriyyatı, Bakı, 1973; Hata'i, *Şah İsmail Hata'i*, yay. haz. Hamid Araslı, Azerbaycan'ın İran ile Medeni Elaqeleri, Bakı, 1946; Şah İsmail Hata'i, *Divan, Dehname, Nasihet-name*, Yay. İbrahim Arslanoğlu, Der Yay., İstanbul, 1992.

[1813] Oğuz Türkçesi'nin İran'daki koluna Avrupalı ve Osmanlı kaynaklarınca "*Acem Türkçesi*" adı da verilmiştir. Bu tabire ilk kez Fransız R. du Mans'ın 1684 yılında yazdığı İran Türkçesinin dilbilgisini içeren *Turcicha Agemica* adlı Latince eserinde kullanmıştır. Bu Batı'da İran Türkçesi üzerine yazılmış ilk gramer kitabıdır.

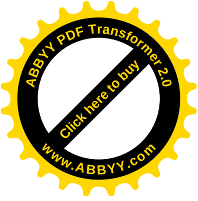
farklar küçük çaplı olduğundan Şah İsmail'in dili için tam bir belirginlikten söz etmek doğru olmadığından, yazmalarda görülen Horasan Türkçesine ilişkin özellikler daha geniş çaplı çalışmaların konusunu oluşturacaktır. Ancak bir husus çok önemlidir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Şah İsmail yazmalarında görülen bir takım Horasan Türkçesi özellikleri Safevîlerin Horasan çevresinden çıktıklarının da bir göstergesidir. Türk Halk İslam geleneğinde *dede kültü* önemli olduğundan Şah İsmail ve atalarının ortaya çıktıkları Horasan çevresinin Türkçesini korumaları üzerinde durulması gereken bir husustur. Bunun, Şah İsmail yazmalarının dil özelliklerinin belirlenmesi açısından araştırmacıların dikkat etmesi gereken bir konu olduğu düşüncesindeyiz. Buradan çıkan sonuç, Şah İsmail'in kültürel, ideolojik ve dil olarak yoğun bir Horasan çevresinin etkilerini yansıttığıdır.

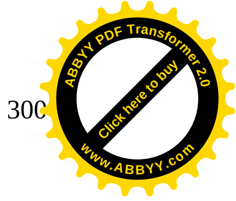
3.6.2. Hatai'de Türklüğüne Yapılan Göndermeler

Safevîlerin kökeni konusuna ışık tutan kanıtlardan biri de Şah İsmail'in eserlerinde kendini ve dünya görüşünü sunmasıdır. Öyle sanıyoruz ki bugüne kadar Şah İsmail'i kendi görüşleri ile değerlendiren bir araştırmacı veya bir çalışma daha ortaya çıkmamıştır. Oysa Şah İsmail Divanı, Türk tarihi açısından yazarının görüşlerini ve anlayışını rahatça ve net biçimde ifade eden bir veya birkaç divandan biri olarak görülmektedir. Şah İsmail kendi divanında kendi yaşamının, dünyasının, anlayışının tam bir ifadesini sunmaktadır. Şah İsmail şiirlerinde önemle üzerinde durduğu temel konulardan biri onun kendi soyu ve kökenidir. Şah İsmail eserlerinde de kendisini bir Türk veya Türkmen olarak görmektedir. Bu kimlik anlayışı o denli aşırı ve keskin bir vurguyla tanımlanır ki onun şahsında şaşılacak biçimde "milli bir hissin" Ortaçağ anlayışının dışına çıkan savunucusunu görmekteyiz. *Kopar* redifli bir gazelinde bu duyguların en üst düzeye çıktığını görülmektedir:

Yetdükce tükenür Arab'un kûy u meskeni,
Bağdâd içinde her nece kim Türkman kopar.[1814]

[1814] *Hata'i Külliyatı*, s. 311-312.

Günümüz Türkçesi ile:

Arapların yerleşim yeri türkenmektedir,

Çünkü Bağdat'ta Türkmanlar ortaya çıkmaktadırlar.

Göründüğü gibi Türk veya Türkmenliğe yapılan göndermeler şiirsel bir üslupla hep olumlu ve övgü dolu hitaplarla süslenmiştir.

Şah İsmail'de sıkça vurgulanan ve savunulan kimliklerden biri de "Mevalilik[1815]" olmuştur. Mevaliliğe yapılan bu göndermeler ve Arap kimliğine karşı sergilenen tepki onun için öne sürülen Araplık iddiasını tümden kendi dilinden çürütmektedir.

Hatai'yem, Mevali, ehl-i tevhîd,

Ali'nin kenber'inün kenberi'yüz.[1816]

Veya

Hüseyni mezhebem men din içinde,

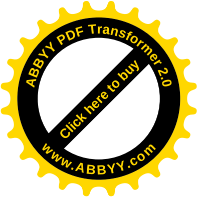
Mevali olanun men reh-beriyem.[1817]

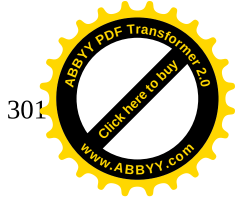
Veya

Münezzeh her güruhun mezhebinden,

Mevali mezhebem, hak Caferî'yem.[1818]

[1815] Zekerriya Kitapçı, *Ortadoğu'da Türk Askeri Varlığının İlk Zuhuru*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1987, s. 22-25 vb.
[1816] *Hata'i Külliyatı*, s. 399.
[1817] a.g.e, s. 274.
[1818] a.g.e, s. 274.

Veya

Mevali mezhebem, şâhun yolında,

Müselmânam deyana reh-berem men.[1819]

Veya

Ey Mevaliler bilün sâhib zamânun devrüdür,

Çalaram kılıncı men sâhib zamânun aşkına.[1820]

Veya

Alî'dür evliyalar sirri içre,

Mevalilere ol, iman degül mi?[1821]

Veya

Men Mevali mezhebem, râhım Alî'dür,[1822]

Veya

Şaha bir bendeyem sadik Mevali,

Didara âşık ü hem lâ-ubâlî.[1823]

Divan'da yerilen bir diğer unsur ise Türk kimliği karşısında "Arap" ve "Acem" kimliğinin küçümsenmesidir. Şah İsmail, bu küçümseyişini bir meydan okuma biçiminde dile getirmekte, hatta onları "haksızlıkla" suçlayacak kadar öteye gitmektedir.

[1819] a.g.e, s. 290.
[1820] a.g.e, s. 201.
[1821] a.g.e, s. 234.
[1822] a.g.e, s. 452.
[1823] a.g.e, s. 662.

Şirvan halâiki kamu Tebriz'e daşına,

Mülk-i Acem sorar ki, kıyamet kaçan kopar?

Yetdükce tükenür Arab'un kûy u meskeni,

Bağdâd içinde her nece kim Türkman kopar.[1824]

Günümüz Türkçesi ile:

Şirvan halkı hepsi Tebriz'e bağlanırsa,

Acem mülkü kıyametin ne zaman kopacağını anlar.

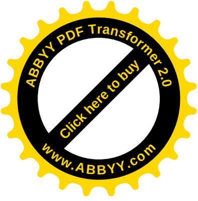
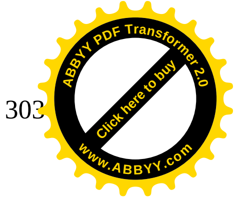
Arapların yerleşim yeri tükenmektedir,

Çünkü Bağdat'ta Türkmanlar ortaya çıkmaktadırlar.

Kazvin'in başkent edilmesi de Safevîlerdeki Türklük bilinci ve Türk tarih bilinci ile de ilgili olsa gerek. I. Şah Tahmasb döneminde Kazvin'in başkent olarak seçilmesinin sebeplerinden biri de yine Mevalilik anlayışının tarihsel anısını canlandırmak idi. Bilindiği gibi Kazvin'in en azından harbi merkez olması ve Hazar denizinin güney kıyılarını denetim altında tutmasını kolaylaştırması açısından Abbasi halifesinin de dikkatini çekmişti. Bu doğrultuda Abbasiler Kazvin'de aileli askerlerin yerleşmelerini de desteklemişlerdi.[1825] Burada dikkati çeken önemli bir husus Abbasi hilafetinin Mutasım ve Mutasım sonrası ordusunun genellikle Türklerden olması idi. Bu ise Abbasi döneminden Kazvin ve çevresinde Türklerin yerleştiği anlamına gelmektedir. Abbasi döneminde Kazvin'de yerleşme eğilimini güçlendirme yönünde Peygamber'e ait olduğu iddia edilen bir takım hadislere[1826] de başvuruldu. Özellikle söz konusu hadislerde Kazvin'e "Babu'l-cennet (Cennetin kapısı)[1827]" denmesi dikkat çekicidir. Pek muhtemeldir ki Safevî döneminde de söz konusu tarihi bilgiye

---

[1824] a.g.e, s. 311-312.
[1825] *Ser-zemin-i Mirza Kuçek Han*, s. 92.
[1826] *Şehriyaran-ı Güm-nam*, s. 22.
[1827] *Nüzhetü'l-kulub*, s. 56.

başvurularak ve özellikle Kazvin'deki Türk-Mevaliliğe de gönderme yapılarak orayı merkez edinme yoluna gidilmiştir. Yukarıda da değindiğimiz gibi Safevî literatürü ve özellikle Şah İsmail Hata'i'nin şiirlerinde "Mevali" kimliğine sahip çıkma ve kendilerini de onların bir uzantısı sayma eğilimine had sayfada rastlanılmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SAFEVİLERİN MEZHEBİ

4.1. TÜRK HALK ve MEDRESE İSLAMI

Safevî tarikatı genellikle resmi medrese İslamına dayandırılarak yorumlanmıştır. Oysa bunun tam tersi söz konusudur. Horasan kökenli Türk halk İslamı'nın tarihsel bir tezahürü olan Safevî ailesi inancının bu tarzda yorumlanmasına bir takım Şii ve Sünni dinsel öğeler neden olsa[1828] da bu yalnızca sorunun görünüşünü yansıtmaktan öteye gitmemekte ve inançsal yapının esasını açıklayamamaktadır. Bu açıdan söz konusu inanç anlayışını gerek Şii gerekse de Sünni medrese anlayışından sıyırarak "Türk Halk İslam Anlayışı" çerçevesinde ele alımamız gerekecedir. Nitekim Ali ve on iki imama sunulan bağlılık I. Melikoff'un da belirttiği gibi "Şii bir İslamlık değil, daha çok Safevî propagandasıyla Şiileştirilmiş ve sufileştirilmiş Türkmen bir din"[1829] anlayışının Şah İsmail tasavvurundaki anlamını ifade etmektedir. Hz. Ali kimliği, belki de I. Melikoff'un belirttiği gibi Safevîlerin de bağlı kaldıkları eski Türk inancında "Güneş-Tanrı kapsamında, karmaşık problemin bölümlerinden biri olmuştur."[1830]

"Türk Halk İslamı"nın bilinen uzantıları olan "Yesevilik", "Bektaşilik" ve "Kızılbaşlık"'ı da "İsmaililik" ve "Karmetiye" gibi "İranî Halkların İslam Anlayışı" ve "Nusayrilik" gibi "Arap Halk İslam Anlayışı"dan da ayrı tutmamız gerekmektedir. Söz konusu "Yesevilik", "Bektaşilik" ve "Kızılbaşlık" Türk halk İslamları anlayışları gerek dini ritüeller gerkse de inanç esasları açısından biri biri ile tam örtüşmektedirler. Her üç Türk halk İslamı anlayışında "tenasüh" inancı, "saz kültü" ve "dede kültü" ve "semah" ayinleri yapılmasına rağmen Türklerdeki türden ritüel ve inanç esaslarına "İrani Halklar" ve "Arap Halk İslam Anlayışı"nda rastlanılmamaktadır. Kıscası Türk halk İslam anlayışının değişik tezahürleri olan "Yesevilik", "Bektaşilik" ve "Kızılbaşlık"ı bir birinden farklı gösteren ve bizi

---

[1828] Mazlum Uyar, "Safevîler Öncesi İran'da Tasavvuf ve Safevî Devletinin Ortaya Çıkışı", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 7–8, 2000–2001, s. 85.
[1829] Irene Melikof, *Uyur İdik Uyardılar: Alevilik, Bektaşilik Araştırmaları*, çev. Turan Alptekin, Cem Yayıevi, İstanbul, 1993, s. 55.
[1830] Irene Melikoff, *Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe*, Cumhuriyet Kitap Kulübü, İstanbul, 1998, s. 54.

yanılgıya düşüren etken her üç anlayıştaki bir takım tarihsel ve sosyal sebeplerden kaynaklanan yüzeysel Şii ve Sünni öğelerdir. Hemen belirtelim ki söz konusu bu öğeler bile medrese İslamındaki biçiminden oldukça farklı ve hatta tam tamına ters biçimde yorumlanmaktadır. Bu açıdan Safevî tarikatının da ilk zamanlar yüzeysel Sünni öğeleri taşıması sonra ise Şii öğeleri ön plana çıkarması bir takım siyasal ve sosyal sebeplere dayandırılmalı ve Türk halk İslam inacının esasını oluşturmamaktadır. Benzeri bir durum Beltaşilik için de geçerlidir. İlk zamanlar yüzeysel Sünni öğeleri de barındıran bu anlayış daha sonra yüzeysel Şii öğelere büründüğü gözükmektedir.

Safevî sülalesinde ilk kez Şii etkilerinin görünmesi tartışıla gelen bir konudur. Halk İslamı anlayışının egemen olduğu topluluklarda mezhep sorununu açığa çıkarmak oldukça zor bir uğraş hatta ontolojik bir yanlıştır denebilir. Moğolların Ortadoğu ve özellikle İran topraklarını ele geçirmesi ile tarihte ile kez daha önce görülmedik bir biçimde Şii ve Sünni inançlarının da karışması yaşanmıştır. İlhanlı devletinin çöküşünden sonra h. VIII. ve IX. / XIV. ve XV. yy.'larda böyle bir dünya bakışı kitlelerin inanç yapısını biçimlenmesi ileri sürülse de bu inanç yapısının kökenleri İslam öncesi Türkler'e dayandığını belirtmemiz gerekir. Bu dönemde eski ve açık dini tanımlamalarla İsmail'in dedelerinin inancını titizlikle belirleme olanağı mevcut değildir.

Şeyh Safi döneminde Hamdullah Mustavfi'nin (ö. h. 740 / 1339–40) de belirttiğine göre Azerbaycan'da ahalinin çoğunlukta Sünni, Eredbil halkının da ekseriyeti Şafii ve Şeyh Safi'nin müridi oldukları bilinmektedir.[1831] Ayrıca Salmas ile Serab halkının Sünni, Urmiye[1832] ve Tebriz[1833] ahalisinin çoğunluğu, Dehhargan'ın hepsinin Sünni-Şafii, Meraga hakının çoğunluğu ise Sünni-Hanefi

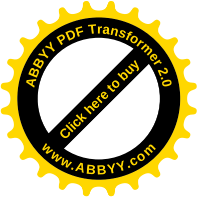
[1831] Hamdullah Müstevfî Kazvînî, *Kitâbü Nüzheti'l-kulûb: el-Makâletü's-sâlise*, (Bundan sonra: *Nüzheti'l-kulûb*, Strange, Sezgin), ed. Guy Le. Strange, Fuat Sezgin, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, Frankfurt, 1993, s. 81.
[1832] *Nüzheti'l-kulûb*, Strange, Sezgin, s. 85-86.
[1833] a.g.e, s. 77.

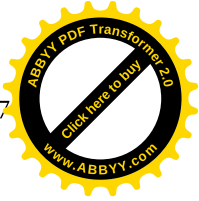
mezhebinde[1834] idiler. Çağdaş araştırmacılardan Franz Babinger de bu görüşü savunmaktadır.[1835] Bazı araştırmacılara göre Şeyh Safi'nin mensubu olduğu Şafiilik mezhebi diğer mezheplere göre Şiiliğine daha yakın idi.[1836] Bu nedenle de Şafii mezhebi her mezhepten daha kolay bir biçimde Şiiliğe dönüşebilecek bir yapısı vardı. Göründüğü gibi Şeyh Safi'nin de tarihi belgelere göre sözde Sünni-Şafii olduğu gözükmektedir. Safevî ailesinin mezhebi yönden Şiî eğilimli olduğuna ilişkin görüş, *Safvetü's-safâ*'da yer alan birtakım rivayetlere daha doğrusu "üç önemli kıssası"na dayandırılmaktadır. Kitabın birinci babının birinci faslında yer alan bir rivayete göre "…Şeyh Sadre'd-din buyurdu ki, Şeyh (Safiye'd-din) belirtmiş ki, nesebimiz seyyittir. Ancak Alevî mi, yoksa Şerif mi olduğumuzu söylemedi…"[1837].

Kimilerine göre Şeyh Hace Ali'nin (ö. h. 832 / 1428–9) adının Ali olduğu, Hz. Ali'yi rüyasında gördüğü ve günümüze ulaşan bir şiirinde Hz. Ali'yi övdüğü için Şii sayabiliriz. Araştırmacı Tahsin Yazıcı, Şiîliğin Hâce Ali devrinden itibaren Safevîyye Tarikatı'na nüfuz ettiğini ve tarikat müntesipleri arasında genişçe yayıldığını belirtmektedir.[1838] Bu görüşe destek mahiyetli farklı bir delil de vardır. Bilindiği üzere Emir Timur, Ankara savaşından dönüşü sırasında (h. 805 / 1402–3) kendi beraberinde belli sayıda Türkmen esir de götürmüştü. Bu esirler üzerinde halk İslâm anlayışı ve Şiîlik temayülünün müessir olduğu veya en azından Hz. Ali sevgisinin üst düzey olduğu söylenmektedir. Bu topluluğun tarikata bağlanmasından sonra, tarikat mensupları arasında kendi yol ve düşüncelerini yaydıkları kabul gören bir görüştür. Bu görüş birtakım doğubilimciler tarafından da desteklenmektedir. Örneğin, Rus doğubilimcilerinden Petruşevski de bu göçebe Türkler'in Safevîyye Tarikatı'nın asıl karakterini değiştirdiğini iddia etmektedir.[1839]

Sünni müellifler Cüneyd'e hep şüphe ile yaklaşmaktaydılar. Rivayete göre o, 1450 yılı sıralarında kendini ünlü fakih Şeyh Abdu'l-latif kisvesinde zahir etmiştir.

[1834] a.g.e, s. 87.
[1835] Babinger, "Safi al-Din Ardabili ", s. 801.
[1836] Roemer, s. 195.
[1837] İbn Bezzâz, No: 03090, v. 6b; İbn Bezzâz, No: 775, v. 13b.
[1838] Yazıcı, "Safevîler", s. 53.
[1839] Petruşevskiy, *İslam der İran*, s. 388.

Bu bilgiler Şeyh'in dostu ve ünlü Osmanlı tarihçisi Âşık Paşa-zade gibi Şii sever bir zatın yazısı aracılığıyla bize ulaşmıştır. Cüneyd'in ölümünden sonra, yandaşları tarafından ona mabut, oğlu Haydar'a ise mabudun oğlu dendiği bilinmektedir. Bu sözler Safevîlerin düşmanı Sultan Yakub Akkoyunlu'nun tarihçisi Fazlaullah b. Ruzbihan Hunci'ye aittir. Hunci daha sonraları İsmail'in takibinden kaçarak Maveraünnehir'e gitmiştir. Haydar'ın da rüyasında bir kez Hz. Ali'yi gördüğü söylenilmektedir. Buna göre Kızılbaşların 12 dilimli kırmızı "Haydari Külahı"nın da kökeni buradandır. 12 dilim 12 Şia imamını simgelemektedir.[1840]

Tarihçilerin hiç biri – Safevî karşıtı olanlar bile – İsmail'in dedelerini Şii olarak vermemişlerdir. Haydar h. 864 / 1459–60 yılı babasının ölümünden birkaç hafta geçtikten sonra doğmuş ve sonraları ise dayısı Uzun Hasan'ın Amed'deki sarayına gitmiştir. Bilindiği gibi söz konusu ortam her hangi bir Şii inancından yoksundu. Haydar 9 yaşında iken Erdebil'e geri döndü. Bilindiği gibi İsmail, babasının ölümünden bir yıl önce 25 Recep 892 / 17 Temmuz 1487 yılında doğmuştur. Bu durumda Haydar Şiiliği benimsemiş olsa bile oğlu İsmail'e aktarmak için herhangi bir fırsatı bulunamazdı. Büyük oğlu Sultan-ali'nin de küçük bir çocuk olduğunu göz önünde tutarsak her hangi bir dolaylı yoldan da söz edemeyiz. Bundan sonraki 7 yıl süresince de Şeyh Haydar'ın oğulları Akkoyunluların denetiminde tutulmaktaydı. Bu dönemde onların Şii korumaların etkisinde olma ihtimalleri de düşünülmelidir.

Bu sorunun çözümü bizce halk İslam anlayışının bilinçsiz ve belirgin olmayan Şii eğiliminde aranmalıdır. Halk İslam anlayışında hep var olan Şii öğelerin oranı tamamıyla zamansal ve coğrafi etkenlere bağlıdır. Şah İsmail'in şiirlerinde dalgalanan Şii söylemli düşünce ve duyguları da genç İsmail'in resmi İslam (medrese İslam'ı) anlayışına değil de halk İslam anlayışına bağlamak mantıklı bir görüş olsa gerek.

İsmail'in geçirdiği mezhep eğitimi ve bunun içeriğini de bu açıdan iyice

---

[1840] *Tarih-i İran*, Cambridge, s. 13.

bilmemiz gerekmektedir. Bilindiği gibi İsmail Sultan Rüstem Akkoyunlu'nun takibinden kaçarak h. 899 / 1493–94 yılından başlayarak Lahican'a ikamet ettiği 5 yıl boyunca kendisi de bir Şii olan ve Hz. Ali soyundan olduğunu iddia eden Karkiya Mirza Ali'nin himayesinde kaldı. O, İsmail'in eğitimi için din âlimlerinden olan Şemse'd-din Lahici'yi görevlendirdi. İsmail Mirza, Lahici'den Şii fıkhı yanında Arap ve Fars dillerini de öğrendi.[1841] Lahici'nin İsmail üzerindeki bu etkisi daha sonra onun Safevîlerin ilk Sadr makamına getirilmesine neden oldu. Sadr makamı Safevîlerde dini makamlar arasında en yüksek olanı idi. Lahici'nin bir Şii olduğuna kuşku yoktur. O, ünlü Şii fakihi Ahmed b. Fehd el-Hilli'nin öğrencisi ve müridi olan Seyyid Muhammed Nur Bahş'ın[1842] müritlerindendi. Bu süre içinde İsmail'in Şii öğelerle tanış olması ve hatta etkilenmesi pek muhtemeldir. Şah İsmail oğullarının eğitimi için de Lahici'yi görevlendirmiştir.[1843]

4.2. TANRISAL (İLAHİ) ŞAH ANLAYIŞI

Şah İsmail'in divanında Şii öğeler ve eğilimin var olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Fakat divanda canlandırılan Şii duygu ve söylemlerin gerçek anlamıyla Şii teolojisi ile bağdaşmadığı ve daha çok halk İslamı özelliklerini taşıdığını gözükmektedir. Hatai'nin divanının en eski nüshalarında bu türden Şiiliğin var olduğu daha belirgin ise de daha sonraki divan göçürmelerinde bunların azaldığını gözlemlemekteyiz. Bunun nedeni Safevîlerde daha sonra ortaya çıkan Şii din adamlarının müdahalesi olabilir.[1844] Anlaşılan onun şiirlerinde propaganda edilen Şiilik kendisini "Tanrısal (İlahi) Şah"[1845] olarak tanımlamakla, bilinen resmi Şii İslam'ından oldukça farklı çizgilerde idi. "Tanrısal Şah[1846]" görüşüne gelince ortaya çıkışını Şah İsmail ile bağlamak doğru sayılamaz. Bu tanım ta eskinden beri Türk inancı ve devlet yapısında siyasi iktidara[1847] eş değer olan "Tanrı Kut"[1848]

[1841] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 607.
[1842] el-Hilli'nin bir diğer ünlü müridi Muhammed b. Fellah Mehdi idi.
[1843] *Tarih-i İran*, Cambridge, s. 15.
[1844] a.g.e, s. 16.
[1845] Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, s. 214.
[1846] Mazzoui, *Origins of the Safawids*, s. 73; Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 169-170; Mîr Caferî, "Safevîler Devrinde İran", s. 43
[1847] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, (Bundan sonra: Kafesoğlu), Ötüken Neşriyat, İstanbul, Eylül 2004, s. 133, 249; Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, *İslamiyetten Önceki Devir*,

kavramının uzantısından başka bir şey değildir. Anlaşılan "Tanrı Kut" anlayışı Türk halk İslam'ında bir temel öğe olarak hep var olmuş ve elverişli ortam bulunca tıpkı İsmail döneminde olduğu gibi Şii inancındaki kurtarıcı Mehdi[1849] anlayışı ile de örtüşür bir yapıda ortaya çıkıvermiştir. Türkmen müritlerinin İsmail'i taparcasına sevdikleri batılı kaynaklarca da teyit olunmaktadır.[1850] Dönemin batılılarınca da Türkmenlerden etkilenerek ona şah olmanın dışında bir kutsallık ve yenilmezlik de atfedilirdi.[1851] Onlara göre Osmanlılar karşısında da Şah İsmail nerede ise bir kurtarıcı idi.[1852] Şah İsmail'in kendisinin de bu anlayışa karşı çıkmayışı[1853] bunu Türk kültürü çerçevesinde normal karşıladığını[1854] görmekteyiz.

Şah İsmail'le taraftarları arasındaki şeyh-mürid ilişkisinin, bazı durumlarda sınırları aştığı kesindir. Örneğin, müritler, birbirileriyle karşılaştıklarında "selâmun aleykum" yerine *şah* derlerdi. Hasta ziyaretinde dua etmek yerine *şah* söylemekle yetinirlerdi. Kendilerine: - "Bunca zahmete katlanarak Erdebil'e gideceğinize, Kâbe'ye gitseniz, Resulullah'ın kabrini ziyaret etseniz daha iyi olmaz mı?" denilince, onlar da: -"Biz diriye varırız, ölüye değil." diye cevap verirlerdi.[1855]

"Tanrı Kut" veya Safevî dönemindeki ifadesi ile "Tanrısal Şah" anlayışının bir tezahüründe Safevî literatüründe kullanılan "*Şahı Sevenî (Şahı Sevenlik)*" kavramı idi. Bu bağlamda Anadolu ozanlarınca "Şaha gidelim" içerikte yazılan şiirlerin de "Şahı Sevenlik" veya eski Türklerde varolan "Tanrı kut"un bir uzantısı saymamız

---

(Bundan sonra: Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul, 1947, s. 120-255.
1848 Kafesoğlu, s. 133, 249; Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, s. 214.
1849 Gölpınarlı, *İslâm Mezhepleri*, s. 178; Dalkesen, "Safevî Propagandası", s. 15.
1850 Browne, *History of Persia*, IV, s. 23, 50-51, 61, Ceferli, *Sefeviler Dövleti*, s. 32–33; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 101; Mîr Caferî, "Safevîler Devrinde İran", s. 43.
1851 Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 91.
1852 Palmira Brummet, "The Myth of Shah Ismail Safavi: Political Rhetoric and "Dvine" Kingship", *Medieval Christian Perceptions of Islam: A Book of Essays*, ed. John Victor Tolan, Garland Publishing, New York, 1996, s. 340.
1853 Woods, *Akkoyunlular*, s. 302.
1854 *16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi (Giriş ve Metin, 1373–1512)*, (Bundan sonra: *Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi*), haz. Şeref Baştav, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara, 1973, s. 178.
1855 *Aşıkpaşazade Tarihi*, s. 268; *Azerbaycan ve Osmanlı İmperiyası*, s. 125; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 27-28; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 24.

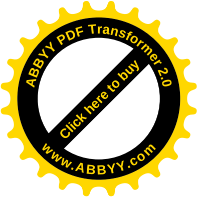
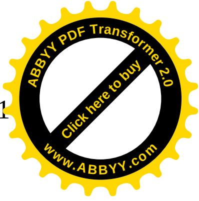
gerekmektedir. Açıkça Anadolu başta olmak üzere İran'daki Türk boyları da "şahı seven" kitleler idiler. Bu kavramın Kızılbaşların şaha ve merkezi devlete sadakatını sorgularcasına XVII. yy. yani I. Şah Abbas döneminde boylardan toplanan şaha sadık kişilerin bir araya getirilmesiyle yapay "Şah-seven" boybirliğinin oluşmasına da neden olduğunu gözlemlemekteyiz.

4.3. SAFEVİ ŞİİLİĞİ VE MEDRESE ŞİİLİĞİ

Halk İslamında yazılı başvuru kaynakları olmadığından bu boşluk resmi Şii anlayışının din adamlarınca doldurulması hatta bu doğrultuda daha sonralar Safevîlerin kökeninin Şii imamlarına (Şeyh Safi'nin soyu 12 kuşak öncesinde yedinci Şii imamı Musa Kazım'a dayandırılması iddiası) bağlama için ciddi müdahalelere el atılmasına neden olmuştur. Bu durumun kendi zamanında bile eleştirilmesi burada Safevîlerin inançlarını anlamayan din adamlarına yönelik bir eleştiri olduğunu da unutmayalım. Osmanlıların tanınmış tarihçisi Ali'nin bildirdiğine göre Şah İsmail söz konusu şecerenin sahte olduğunu biliyor fakat buna rağmen yine de itiraz etmemiştir.[1856]

İsmail'den önce Safevîlerde Şiiliğin var olduğunu gösteren bazı ilginç bilgiler de vardır. Şirvan-şah Halilullah bir mektubunda Cüneyd'i seyitlerden saydığı, ayrıca Osmanlı sultanı II. Beyazıd'ın Şeyh Haydar'a bir takım Hz. Ali soyundan gelenlere kullanılabilen kavram ve hitapları kullanması İsmail'in dedelerinde Şiilik öğelerinin olduğunu kanıtlamaktadır.[1857] Bunun sebebi bizce Türk halk İslamındaki *dede* konumunu medrese İslamı ve Şiilikteki *seyitlik* kavramına benzettikleri olabilir. Bunun yanı sıra Şah İsmail'in divanında kendi soyunu yedinci Şii imamı Musa Kazım'a dayandırması iddiasının olmayışı ayrıca Acem ve Arap karşıtı söylemlerinin yanı sıra kendini ısrarla Türkman[1858] (Türk) ve Mevali[1859] sayması söz konusu iddianın daha sonradan Şii din adamlarınca uydurulduğunu veya yanlış yorumlandığının açıkça kanıtıdır.

[1856] *Tarih-i İran*, Cambridge, s. 17
[1857] a.g.e, s. 17
[1858] *Hata'i Külliyatı*, s. 311-312.
[1859] a.g.e, s. 125-126, 201, 225, 234, 274, 290, 299, 328, 381, 399, 422, 452, 654-655, 662.

4.4. I. ŞAH TAHMASB DÖNEMİNDE TAHRİF ÇABALARI

Safevîlerin sözde Sünniliğini kanıtlayacak veri ve bilgilerin tahrifi Şah Tahmasb zamanında başlamıştır. Bunun sebebi rakip Sünni anlayışına sahip Türk-Osmanlı ve Türk-Şibani devletleri olmuştur. Anlaşılan Safevîler kendi faklılıkları Şii öğelere dayandırarak ön plana çıkarmışlardır. Oysaki Osmanlı ordusundaki Bektaşilik ve Şibanilerdeki Yesevilik ile Safevîlerdeki Kızılbaşlık adeta aynı sikkenin iki yüzü niteliğinde olup ve gerek medrese Sünniliği, gerekse de medrese Şiiliği bakımından ele alınmaları ontolojik açıdan doğru değildir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Tahmasb sözde Sünnilik öğeler içeren kimi olguları örtbas etmesi için Mir Ebü'l-feth adlı birisini görevlendirmiştir. O bu doğrultuda İbn-i Bezzaz'ın eserini tashih veya daha doğru tahrif etmeye çalışmış ve bu niyetini hazırlamış olduğu eserinin önsözünde şöyle dile getirmektedir: "Muhalif ve münafiklerden biri [İbn-i Bezzaz] ki hilaf yolda [Sünni mezhebi] idi ve [Safevî] hanedanına ilgi duyup itikat ettiği iddiasında idi, efendinin [Şeyh Safi] kerametleri konusunda bir kitap düzenledi. … O, kendisi mezhep ve itikatta Sünnilere tabi idi. …. Hak imami (Şiilik) mezhebine muhalif, batıl Sünni [mezhebine] muvafık bazı kelimeler zikretmişti. …. Hazret-i [Şah Tahmasb] … ben … hakiki duacı olan Ebü'l-feth Hüseyni'yi mezkur kitabın tashihi için görevlendirdi." Ebü'l-feth Hüseyni, Şeyh Safi ve yandaşlarının söz konusu dönemde takiye yaparak kendilerini Sünni gösterdiğini belirtmektedir.[1860] Onun belirttiğine göre Şeyh Safi takiye yaparken daha çok dört mezhepte Şia Ca'feri hükümlerine en yakın olan hükümleri uyguluyordu.[1861]

Ubeydullah Han da h. 936 / 1529-30'da Şah Tahmasb'a yazdığı bir mektubunda onun dedelerinin mezhebi olan Sünnilikten çıkarak hakiki yoldan

[1860] Ahmed Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tabareş*, s. 31-34.
[1861] *Safvetü's-safa,* Ahmedi, s. 284.

saptığını vurgulamaktadır.[1862] Tahmasb ise ona "birisinin dedelerinin batıl bir inaçta olması onun da hak yoldan döndüğünü kanıtlamaz" türünden bir karşılık vermiştir.[1863]

4.5. I. ŞAH TAHMASB'IN REFORMLARI

Bilindiği gibi Şah Tahmasb, 2 yaşında iken babasından ayrılarak lalası Emir Han Musullu Türkman ile birlikte Herat'a gönderilmişti. O, orada Rebiyülevvel 922'den başlayarak Sefer sonları 928'e değin / Nisan 1516'den–Ocak 1522'ye değin toplam 6 yıl boyunca kalmıştı. Tahmasb Mirza Horasan sadrı Emir Gıyase'd-din Muhammed'den dini eğitim almasına rağmen kaynaklara göre Şah Tahmasb 16 yaşından başlayarak 20 yaşına değin şarap içmiştir.[1864] Nitekim o h. 935 / 1528–29 yılında Herekan yaylasında iken her gün[1865], Ubeyd Han Herat'ı terk ettikten sonra h. 936 / 1529–30'da oraya geldiğinde birkaç günlüğüne Horasan vilayetinde eğlence ve içki meclisleri düzenlemiştir.[1866] O, ayrıca h. 939 / 1532–33'de Horasan'ın Cacerm'inde de eğlence ve şarap meclisi düzenlemişti.[1867]

Şah Tahmasb'ın özellikle şarap içmeyi terk etmesi Safevî kaynaklarında özellikle dini (medrse Şiiliği) sebeplere bağlansa da bu sorunun gözüken yüzünü oluşturmaktadır. Safevî tarih yazıcılığının özellikle yerleşik kesimce yazılması, durumun medrese İslamı açısından yorumlanması için adeta davetiye çıkarmıştır. Medrese İslam'ına mensup şehirli kesimin tarih yazıcılığında Şah Tahmasb'ın şarabı terk etmesi onun gördüğü bir rüyasına ve medrese Şiiliğince yorumuna bağlanmaktadır. Rivayete göre Şaha Tahmasb, Sultan Süleyman'ın birinci seferinini engellemek için Horasan'dan dönerken ordusu ile Bistam'a gelince, Muhammed Cebel Amili rüyasında Hz. Ali'nin Şah Tahmasb'a kötülüklerden çekindiği takdirde kendisine fetih kapılarının açılacağını söylediğni görmüştür. Aynı gece de Şah

---

[1862] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 32-33; Ahmed Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tabareş*, s. 71; *Tarih-ı Siyasi ve İctimai'yi İran*, s. 134-135.
[1863] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 37.
[1864] *Favaidü's-safeviyye*, s. 27; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 151.
[1865] *Ahsenü't-tevarih*, s. 274.
[1866] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 156.
[1867] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 164.

Tahmasb'ın kendisi de benzeri bir rüya görmüştür. Bundan sonra ise Şah Tahmasb bütün kötülüklerden töbe etmiştir.[1868]

Şah Tahmasb'ın kendisi de tezkiresinde belirttiği rüyasında kötülüklerden çekinmesi takdirde kendisine fetihler nasıp olacağı konusunda haberdar edildiği bildirilmiştir. Şah Tahmasb uyanınca rüyasını orada hazır bulunan Kızılbaş emirleri ve vezir Ahmed Bey'e anlattı. Onlardan bazısı kötülüklerden çekinmeyi doğru ve mantıklı bulsalar da şarabın terk edilmesini uygun bulmamış hatta şarabın saltanat için gerekli olduğunu vurgulamışlar. Bunun üzerine ise Şah Tahmasb karar alması için niyet edip rüyada göreceğine göre karar alacağını söyledi. Ertesi gün ise şah bütün kötülükler ve şarap tüketiminin de terk edilmesinin istendiğini açıklamıştı.[1869] Böylece Şah Tahmasb, 20 yaşında iken h. 939 / 1532–33 yılında tövbe etmiştir.[1870] Onun töbesine ilişkin kaynaklarda şu yanlış tarihler de geçmektedir: h. 934[1871] / 1527–28 ve 940[1872] / 1533–34.

Şah Tahmasb kendisi tövbe ettikten sonra da kötü eylemlerin –şaraphane, benghane, macunhane, bozahane, kavvalhane, fuhuş evi, kumarhane, güvercincilik, falcılık, oğlancılık vb.- tüm vilayetlerde yasak edilmesine özel bir emir çıkarmıştı.[1873] Kızılbaş kökenli Hasan Bey Rumlu da bildirdiğine göre Şah Tahmasb ayrıca anlamsız müziğin de yasak edilmesine emir vermiştir.[1874] Şehir nüfusuna mensup tarih yazıcılarından Ahmed Kumi'ye göre ise o sazı kökünden yasaklamıştır.[1875] Onun kötülüklerden çekindirme ve iyiliklere davet etme konusunda aşırılığa varıldığı bazı kaynaklarca da belirtilmiştir.[1876] Böylece şaraphane, macunhane, kumarhane ve

---

1868 *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 76-77.
1869 *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, s. 29-30.
1870 *Cevahirü'l-ahbar*, s. 166-167; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 287; *Şeref-name*, c. II, s. 181; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 122; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 151; *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, s. 30; Browne, *Tarih*, Yasemi, c. IV, s. 85; *Favaidü's-safeviyye*, s. 27; *Fars-name*, c. I, s. 391-392.
1871 *Nükavetü'l-Asar*, s. 14.
1872 *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 77.
1873 *Cevahirü'l-ahbar*, s. 166.
1874 Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 611, n. 22 (*Ahsenü't-tevarih*, s. 246)
1875 *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 599.
1876 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 123; *Huld-i Berin*, s. 395; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 287; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 166.

fuhuş evleri için ayrılmış olan vergi daireleri de kapatılmış oldu.[1877] Şah Tahmasb'ın emri üzerine 500 tümen değerinde olan tiryak[1878] (afyon) da su da halledildi. Şah ömrünün sonuna değin tövbesini sürdürdü.[1879] Bunun sonucunda da ülkede şarap ve içki az bulunduğundan simya gibi değer kazandı.[1880] Bu konuda kötülüklerden kaçınmayan birçok ünlü de canından olmuştur. Onların arasında şunların adını verebiliriz: Şah-kulu -Şah İsmail zamanından beri koçuların veziri idi.-, Sohbet yasavulu Kasım Bey Musullu ve Şeker-oğlu.[1881] Bilindiği gibi ünlü ve seçkin vezir Sa'de'd-din İnayetullah Huzani de şahın emri ile Baslık Bey'in oğlu İsa'ya ahlaksız teklifte bulunduğu için hayasından asılıp ve yakılmak suretiyle h. 942 / 1535–36'da öldürülmüştür.[1882] Diğer bir kaynağa göre ise Huzani, şahın özel hizmetçilerinden olan Baslık oğlu İsa'ya sarkıntılık yaptığı için Tebriz'in Sahib-abad mahallesinde bulunan Hasan camisinin iki minaresi arasından asılmıştır.[1883]

Şah Tahmasb h. 939 / 1532–33'den beri kötülüklere karşı özel emir[1884] ve yasaklar koymasına ve kısmen de başarılı olmasına rağmen bazı Kızılbaş emirleri ve devlet ileri gelenleri arasındaki şarap tüketiminin sürdüğünden haberdar olacak ki h. 963[1885] / 1555–56 yılında tövbe ile yetinmeyip buna Kur'an'a yemin etmesini de ekledi.[1886] Onun istediğini yürütmesi için Kur'an'a yemin ettirmesine rağmen kendisi birkaç kez Kur'an'a yemin etse de tersine davranmıştır.

Yukarıda anlatılanlara göre Kızılbaşlarca kötülüklerden çekinme iyi karşılansa da şarap tüketimi konusunda onların direndiği sezilmektedir.[1887] Anlaşılan Şah

---

[1877] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 166; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 225.
[1878] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 123; *Huld-i Berin*, s. 395.
[1879] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 123.
[1880] *Lubbu't-tevarih*, s. 426.
[1881] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 167; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 287; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 225.
[1882] *Ahsenü't-tevarih*, s. 356.
[1883] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 160.
[1884] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 507, 513-514; Muhammed İbrahim Bastani Parizi, *Siyaset ve İktisad-ı Asr-ı Safevî*, İntişarat-ı Safi Ali-şah, Tahran, 1362, s. 231-232; Felsefi, *Şah Abbas*, c. II, s. 630, n. 1.
[1885] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 386; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 302; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 122-123; *Tarih-i Selatin-i Safevîye*, s. 42; *Fars-name-yi Nasırı*, c. I, s. 404.
[1886] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 386; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 302; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 122; *Tarih-i Selatin-i Safevîye*, s. 42.
[1887] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, s. 29-30.

Tahmasb'ın esas amacı da şarap içmesini kaldırmak olmuştur. Bilindiği gibi Kızılbaş halk İslamı anlayışına göre içki ve şarap tüketimi medrese İslamında olduğu gibi suç olarak değerlendirilmemekte hatta Tanrı'ya yaklaşmaları için bir araç ve dini törenlerinde ritüel düzeyinde bir eylem idi. Peki kendisi de halk İslam anlayışına mensup olan Tahmasb neden şarap ve içki tüketimi ile bu denki zıtlaşmakta ve içkili ritüelleri kaldırmak peşinde idi? Yukarıda da anlattığımız gibi durumu medrese İslamına göre açıklamak dönemin kültür ve medrese İslamının henüz yerleşmemişliği ile açıklamak pek zordur. Bizce Şah Tahmasb'ı bu denli şarap ve içki karşıtı yapan olgu onun yaşamı boyunca şarap ve içki ile ilgili bilinçaltında yer edinen önyargılar ve yaşanmış hüsranlar olsa gerek. Bunları kronolojik olarak şöyle açıklayabiliriz:

1. Çaldıran savaşı öncesi yapılan kurultaydan sonra Şah İsmail yarın yapılacak savaş için hazırlanmak ve orduyu düzene sokmadan komutanları ile birlikte içki içmeye başladılar. Şehzade Tahmasb da söz konusu savaşta görgü tanığı idi. O dört kez Sultan Selim'in oğlu Sultan Süleyman'ın saldırısına uğradı. Şah Tahmasb daha sonra tahta çıktıktan sonra Osmanlı sultanına yazdığı bir mektubunda Çaldıran savaşına da değinerek babası Şah İsmail, Durmuş Han ve diğer emirlerinin sarhoş oldukları ve sabaha kadar şarap içtiklerinden yenildiklerini bildirmişti. O, bu tarihten itibaren savaştan söz edilirken babası Şah İsmail'i akıl dışı bu savaşa teşvik ve tahrik ettiği için Durmuş Han Şamlu'yu beddua ettiğini yazmıştı. Ona göre boşuna savaş için ya sarhoş ya da deli olunmalıdır.[1888] Göründüğü gibi Çaldıran yenilgisini Şah Tahmasb Kızılbaş emirleri ve babası Şah İsmail'in sarhoşluğuna bağlamaktadır. Bu yenilgi ile çocuk ve genç yaşlarında olan Şah Tahmasb'ın aklında her şeyden önce içki ve şarap bir bela gibi canlanır ve onun bilinçaltında önemli bir yer edinmiştir.

2. Bilindiği gibi Şah Tahmasb'ın Hüseyin Han Şamlu'yu öldürmesi nedenlerinden biri de onun yakın adamlarından Başdan Kara'nın[1889] şahı şarap ile

[1888] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, s. 29-30*;* İspanakçı, v. 196.
[1889] *Ahsenü't-tevarih*, s. 332.

zehirleyerek öldürmek istemesi[1890] idi. Şah kadeh çevresindeki siyah çizgiyi görünce şüphelenmişti.[1891] Şahın kuşkulandığını gören Başdan Kara ise bir bahane ile meclisten çıkrak Maveraünnehir'e kaçmıştı. Bu sırada Herat hâkimi Sam Mirza'nın isyan ettiği ve Sultan Süleyman'ın da Şah Tahmasb'a karşı onunla ilişki kurup ona oğlu olarak hitap etmesi haberi de şaha ulaştı. Bununla da Şah Tahmasb'ın Şamlulara karşı olan tavrı da değişmeye başladı. Bilindiği gibi Başdan Kara kaçtıktan sonra Herat'a gelip Sam Mirza ile Ağıvar Han Şamlu'yu Şah Tahmasb'a karşı isyan etmeye teşvik etti. Bu durumu değerlendiren Hüseyin Han Şamlu'yu sevmeyenler şahın öldürülmesi emirinin onun tarafından verildiğini iddia ettiler. Diğer bir grup ise Sam Mirza'nın lalası olan Hüseyin Han Şamlu'nun amacının Sam Mirza'yı tahta çıkarmak olduğunu ileri sürdüler.[1892]

Bu olay üzerine şaha içki ve benzeri şeyleri terk edilmesinin yararlı olduğu anımsatılmıştır.[1893] Bu olay ise Şah Tahmasb'ın Çaldıran savaşından sonra içki ile ilgili ikinci kötü deneyimi olarak onun eski yarasını bir daha kaşımaya yeterdi.

3. İddiamızın pekiştiren bir husus ise Hüseyin Han Şamlu'nun Durmış Han Şamlu'nun kardeşi olması idi. İki kardeş ve ikisinin de adı şarap ile anılmakta ve birbirini bütünleyen iki kötü anı.

4. Şah Tahmasb'ın tövbe emrinin tarihi de bilindiği gibi Başdan Kara'nın onu zehirli şarap ile öldürme denemesi tarihinin hemen ardından h. 939 / 1532–33'te verilmesi de oldukça anlamlıdır.

5. Bütün bu bilgilerime dayanarak Şah Tahmasb'ın töbe emrini medrese İslamı yerine Kızılbaş Türk halk İslamında şahın reform ve düzeltme bir girişimi olarak

---

[1890] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 162*; Cevahirü'l-ahbar*, s. 165*; Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 224*; Ahsenü't-tevarih*, s. 332.
[1891] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 165; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 224.
[1892] *Ahsenü't-tevarih*, s. 332.
[1893] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 165.

değerlendirmenin doğru yaklaşım olduğu kanısındayız. Nitekim Şah Tahmasb aslında şaraba karşı olarak uydurduğu rüyasında yasaklanacakları iki ana başlık içinde sunulmaktadırşar: I. Şarap ve içki ve II. Diğer kötülükler. Kızılbaş emirlerinin şarabı kötü görmediklerinden buna itiraz etmelerine karşı Şah Tahmasb da durumu kurtarmak için yine ikinci bir rüya uydurmak zorunda kalmış ve Kızılbaşlıktaki istediği reformu böylece meşrulaştırmak istemiştir. Onun gerçekleştirdiği söz konusu reform belirli ölçüde kendi döneminde başarılı olsa[1894] da onun ölümü ile adeta sonlandırılmıştır.

6. Kızılbaş ve diğer Türk halk İslam anlayışlarında sazli törenler kültü nerede ise vazgeçilmez bir ritüel olmuştur. Bu nedenle de olsa gerek ki Şah Tahmasb çıkardığı özel emirde anlamsız müzikleri yasaklamış müziğin anlamlı türüne ise itiraz etmemiştir. Nitekim Kızılbaş kökenli Hasan Bey Rumlu da bildirdiğine göre Şah Tahmasb ayrıca anlamsız müziğin de yasak edilmesine emir vermiştir.[1895] Ancak emirdeki müzik ile ilgili bulunan bölümler şehir nüfusuna mensup tarih yazıcılarından Ahmed Kumi'ye göre ise o sazı kökünden yasaklama ve saz çalanların ellerinin kırdırılması gibi aşırı bir biçimde yorumlanmıştır.[1896] Yorumlar arasındaki terslikler aslında yerleşiklik ile göçebelik din analyışlarının da bir bakıma göstericisidirler.

Şah Tahmasb'ın Kızılbaş Türk halk İslamında yaptığı reformlardan biri de Tanrısal bir olgu olarak algılanan şeyh veya daha doğrusu dede makamını kutsallığa evirmesidir. Bilindiği gibi gerek Şeyh Cüneyd, Şeyh Haydar ve gerekse Şah İsmail, göçebe Türklerce Tanrı'nın cisimleşmiş bir biçimi olarak görülmekteydiler. Böylece Şah Tahmasb ile bu anlayışın kutsal şah anlayışına evrildiği ile ilk kez karşılaşmaktayız. Şah İsmail'in Çaldıran savaşında yenilmesi ile Tanrısal şah anlayışının onarılmaz bir darbe aldığını[1897] göz önünde bulundurursak Şah Tahmasb da Kızılbaşların bu psikolojik durumunun Şii medrese İslamını da örnek alıp göz

---

[1894] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 122-123.
[1895] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 611, n. 22 (*Ahsenü't-tevarih*, s. 246)
[1896] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 599.
[1897] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 43.

önünde bulundurarak bu biçim ile onarmasına gittiğini söyleyebiliriz. Şah İsmail, Çaldıran savaşından sonra her ne kadar da eski karizmasını kaybetse de Kızılbaşların ona karşı saygısızca tavırlarda bulunması söz konusu değildi. Ancak durum küçük yaşlı Şah Tahmasb için farklı idi. Bilindiği gibi iki rakip Kızılbaş boyu onun yanında birbirleri ile çatışmaya girmişti ve çatışma sırasında şahın da tacına iki ok isabet etmişti.[1898]

Tanrısal şah anlayışının kutsal şaha evrilmesi ile eski karizmayı yakalayamadığından Şah Tahmasb bu kez boşluğu kökenini Şii imalarına dayandırmakla doldurmaya çalışması muhtemeldir.[1899] Bilindiği gibi söz konusu eğilim Tahmasb öncesindeki Safevî sülalesinde gözükmemiştir. Şah Tahmasb bu doğrultuda İbn-i Bezzaz adı ile de ünlü olan İsmail oğlu Derviş Tevekküli'nin h. 759 / 1357–58'de yazdığı Safevetü's-safa adlı eserinde düzeltmeler yapılmasına emir verdi. O, bu iş için Mir Ebu'l-feth Hüseyni'yi görevlendirmiştir.[1900] Bilindiği gini İbn-i Bezzaz, Şeyh Sadre'd-din'in müridi idi. Eser Şeyh Safi'nin kerametlerini içermekteydi. Böylece Şah Tahmasb söz konusu eseri Safevîlerin kökenini seyitliğe ve Şii imamlaruına bağlama yönünde değiştirmiştir.

4.6. ARAP Şİİ DİN ADMALARININ İRAN'A GELMESİ

Safevî döneminde Şah İsmail'den başlayarak Şii Arap din adamlarının davet edildiğine rastlamaktayız. Şah İsmail tarafından ilk davet edilen kişi ise Lübnan'ın Cebel Amil'inden olan Şeyh Ali b. Abdu'l-âli Kereki idi. Bir başka kaynağa göre ise Kereki'yi davet eden Şah Tahmasb olmuştur.[1901] O, ise h. 938 / 1531–32'de Tebriz'e gelmiştir.[1902] Sununcu görüşün doğru olması gerekir. Bazı medrese Şiiliği kaynaklarına göre Şah İsmail'in sürekli din ile devlet işlerinde Kereki'ye danıştığı yazılsa[1903] da bu pek inadırıcı gözükmemektedir. Zira bildiğimiz gibi Şah İsmail

---

[1898] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 48.
[1899] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, s. 2, 22; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 41, 213.
[1900] Ahmed Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tabareş*, s. 33; *Safvetü's-safa*, Tabatabayi Mecd, s. 22.
[1901] Mahammed Tonekaboni, *Kısasu'l-ulema*, (Bundan sonra: *Kısasu'l-ulema*), Kitab-furuşi-yi İlmiye-yi İslamiye, Tahran, s. 347.
[1902] *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 390.
[1903] Resul Ca'feriyan, *Din ve Siyaset de Devre-yi Safevî*, (Bundan sonra: Resul Ca'feriyan), İntişarat-ı

dönemi sürekli savaşların yaşandığı bir dönem olduğu için onun medrese Şiiliğinin mümessili olan Kereki ile görüşüp danışmasına pek fırsat bulunamamaktaydı. Nitekim söz konusu kaynağın dışında Şah İsmail ile Kereki'nin sıkı ilişkileri konusunda diğer herhangi bir kaynakta da konuya değinilmemesi durumu açıklaması bakımından oldukça önemlidir. Bildiğimiz gibi Şah İsmail'in sadr olarak atadığı kişiler içerisinde onun adı bulunmamaktadır. Ayrıca Şah İsmail'in devlet işlerini istiklalı çıkmak şartıyla[1904] vekil diye tanımlanan kişilere devrettiğinden kendisinin Kereki ile ilişki kurmasına pek olanak yoktu.

Şah Tahmasb döneminde ise onun Muhakkık Kereki'ye olan ilgisi güçlü idi. O, birçok seferlerinde bile Kereki'yi yanına almaktaydı.[1905] Şah Tahmasb, söz konusu dönemde Türk halk İslam anlayışındaki vergi hukuku konusundaki boşlukları da medrese Şiiliğinin temsilcisi olan Kereki'nin görüşlerine başvurularak düzenlenmiştir.[1906] Kereki bunun yanı sıra şehirlerde Cuma namazını devreye sokarak kurallarını da düzenlemiştir.[1907] Onun tavsiyesi ile Şah Tahmasb, şah camisi için Cuma imamı tayın etti. Şah Tahmasb, Zilhicce 939 / Haziran–Temmuz 1533'de çıkardığı özel bir emirde Kereki'ye özel yetkiler vererek bütün seyitler, ileri gelenler ve emirleri ona saygılı davranmasını ve emirlerine uyulmasını istemişti. O, Kereki'ye azil ve atama haklarını da tanıdı.[1908] Tahmasb daha sonra bununla da yetinmeyip çıkardığı bir diğer emirde de Kereki'yi "imam naibi" olarak da hitap etti.[1909] O saltanat için Kereki'nin kendisinden daha üstün olduğunu bile söyledi.[1910] Şah Tahmasb'ın Kereki'ye tanıdığı bu ayrıcalıklar ilk bakışta medrese Şiiliğinden yana bir eğilim olarak gözükse de onun ilgi yelpazesinin sırf Kereki ile sınırlı olduğunun hemen altını çizelim. Nitekim Arap coğrafyasından (Hille'den) gelen Mir Nimetullah Hilli sadr makamına getirilmesine rağmen Kereki'ye karşı geldiği için şah onu

---

Ensariyan, Kum, Payiz 1370, s. 265.

[1904] *Habibü's-siyer*, s. 491; *Safvetü's-safa*, Tabatabayi Mecd, s. 22.

[1905] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 195-196, 237; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 285.

[1906] Resul Ca'feriyan, s. 191, 198.

[1907] Resul Ca'feriyan, s. 141; *Kısasu'l-ulema*, s. 349.

[1908] Resul Ca'feriyan, s. 40, 408.

[1909] *Ravzatü'l-cinan ve Cennatu'l-cinan*, c. IV, s. 362-363; Resul Ca'feriyan, s. 96, 411.

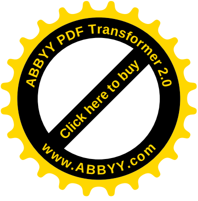
[1910] *Kısasu'l-ulema*, s. 347.

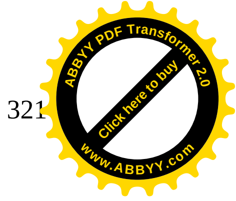
Hille'ye sürgün ederek Kereki'yi kollamıştı.[1911]

Şah Tahmasb, yıllık olarak Mezopotamya şehirleri ve Muhakik Kereki ile oğulları için tahsis ettiği vakıflara 700 tümen ayırmıştı.[1912] Kereki 18 Zilhicce 940 / 30 Haziran 1534'te sabah vakti Necef'te öldü.[1913] Sultan Süleyman'ın Bağdat ve Mezopotamya seferinde Kereki'nin oğullarını da İran'a getirdikleri bilinmektedir.[1914] Onun oğlu Şeyh Abdu'l-al, Şah Tahmasb tarafından özel bir ilgi ile karşılanmaktaydı. Onun Kaşan'da ders verdiği bilinmektedir.[1915] Bilindiği gibi Kaşan ile Kum Safevîlerden önce de medrese Şiiliğinde idiler. Anlaşılan medrese Şiiliği din adamlarının yeğlediği şehirler de kendi din anlayışlarına uygun olan Kum ve Kaşan gibi şehir ve bölgelerdi.

Şah Tahmasb döneminde İran dışından özellikle El-hasa, Bahreyn, Cebel Amil ve Hille'den gelen Şii din adamları şunlardı: Abdu's-samed Harisi'nin oğlu Şeyh Hüseyin Amili, Al-ikdu'l-Tahmasibi eserinin müellifi Şeyh Bahaî'nin babası, Şah Tahmasb tarafından İsfahan şeyhü'l-islamı olarak atanmış olan Şeyh Ali Menşa[1916] ve Şehid-i Sani adıyla da ünlü olan birkaç eserin müellifi Şeyh Zeyne'd-din Cebal Amili[1917] -ki h. 965 / 1557–58'de ölmüştür.[1918]- Bazı kaynaklara göre Safevî döneminde Arap ülkelerinden 1100'den fazla din adamı gelip ülkede yerleşmişlerdir.[1919] Şah Tahmasb da Sefer h. 961 / 1553–54'te Sultan Süleyman'ın dördüncü seferinden sonra ülkede medrese Şiiliği din adamlarının arttığına değinmektedir.[1920] Bu göç akımı Arapça'nın da bir din dili olarak önemini artırmıştı.[1921]

[1911] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 237-238.
[1912] *Ravzatü'l-cinan ve Cennatu'l-cinan*, c. I, s. 84; Zebihullah Safa, c. V, s. 178; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 289; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 236.
[1913] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 289; *Kısasu'l-ulema*, s. 348.
[1914] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 237; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 154.
[1915] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 154.
[1916] a.g.e, s. 154.
[1917] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 624, n. 89.
[1918] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 398-399.
[1919] Zebihullah Safa, c. V, s. 127.
[1920] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 226-227.
[1921] Zebihullah Safa, c. V, s. 126; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 597.

4.7. BİR TÜRK MEDRESE ŞİİLİĞİNİN DİN ADAMI "MUKADDES EEDEBİLİ"

Söz konusu dönemde medrese Şiiliğini temsil eden biricik yerli ve Türk din adamı Mukaddes Eedebili adı ile de ünlü olan Muhammed oğlu Ahmed idi. O, h. 993 / 1585–86 yılında Necef'te ölmüştür. Mukaddes Erdebili birkaç kitabın müellifidir. Onun eserlerinden ikisi (*Aka'idü'l-İslam*, *Risaletü'l-ahlak*) de Türk dilinde yazılmıştır.[1922] Onun Şah Tahmasb ile mektuplaştığı ve onun tarafından saygı ve ilgi ile karşılandığı bilinmektedir. O, mektubun birinde Şah Tahmasb'a kardeş diye hitap etmişti. Bunun üzerine de Şah Tahmasb Mukaddes Erdebili ölünce kefenine söz konusu mektubu da koydurarak defnettirmiştir.[1923]

[1922] Molla Ahmed Mukaddes Erdebili, *Aka'idü'l-İslam, Türki Dilinde*, haz. Mirza Resul İsmail-zade, İntişarat-ı Beynü'l-mileli-yi El-huda, Tahran, 1380, Önsöz, s. 10.

[1923] *Kısasu'l-ulema*, s. 343; *Ravzatü'l-cinan ve Cennatu'l-cinan*, c. I, s. 84; Zebihullah Safa, c. V, s. 178.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KIZILBAŞLIK

5.1. KIZILBAŞLIK OLGUSUNUN ORTAYA ÇIKIŞI

İlk kez 12 dilimli kırmızı başlığını yandaşları tarafından kullanılmasına emreden kişi Sultan Haydar olmuştur. Bunu yapmaktaki amacı yandaşlarını ayırt edilir bir hale getirmekti. Kendi iddiasına göre onu bu davranışa iten, ordusunun dış görünüşünü aynı kılmakt[1924] ve başlığı yapmasını kendisine öğreten ise rüyasında gördüğü Hz. Ali olmuştu.[1925] Böylece kendi müritlerine yeni başlığı dağıtarak[1926] eski geleneksel Türkman başlığının yerine söz konusu tacın kullanılmasına neden oldu.[1927] Bu başlık Haydar ve yandaşlarınca "Haydari Taç[1928]" olarak da adlandırılsa,[1929] Türkçe'de "Kızılbaş" birleşik sözcüğü söz konusu başlığı takan Türk boyları için kullanılmıştır.[1930] Bütün bunlara rağmen XVII-XIX. yy.'larda Başkurtlar arsında en kalabalık boy diye anılan Tabınların doğu bölümünde Kızılbaş-Katay altboy adının geçmesi[1931] Kızılbaş boy adının Türk dünyasının diğer bölgelerinde de var olması bakımından dikkat çekicidir. Anlaşılan Türk boylarının yatay ve dikey geçişleri sonucu oldukça karmaşık bir geçişler ağı yaşanmıştır. Bu ise boy adlarının özgün ve katıksız bir boy adı olarak ele alınmasının yanlışlığını göstermektedir. Bunun ilginç örneklerinden bir diğeri Türkoloji literatüründe Kuznetsk ve bir kısmının da Altay Özerk bölgesinde yaşayan Teleüt[1932] diye bilinen Türk topluluğunun Oğuz kökenli olmamalarına rağmen kendilerine iç adlandırma olarak Bayat demeleridir.

1924 *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 26; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 14.
1925 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 19; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 42; Cl. Huart, "Haydar", *İAM*, c. V/1, İstanbul, 1964, s. 387; Savory, "Kizil-Bash", *EI*, c. V, Leiden 1979, s. 243.
1926 *Habibü's-siyer*, s. 427; Eliyarlı, "Qurtuluş Herekatı", s. 324.
1927 *Habibü's-siyer*, s. 427; *Huld-i Berin*, s. 53.
1928 Babinger, "Safiy-ed-Din", s. 65; Kılıç, *Osmalı-İran Siyasî Antlaşmaları*, s. 12; Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 60; Kerim Yans, "IV. Murad Devrinde Osmanlı-Safevî Münâsebetleri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Kürsüsü, İstanbul, 1977, s. 3.
1929 *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 30; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 42.
1930 *Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 178–179.
1931 R. G. Kuzeyev, *İtil-Ural Türkleri*, çev. Arif Acaloğlu, Selenge Yay., İstanbul, 2005, s. 263.
1932 Talat Tekin, Mehmet Ölmez, *Türk Dilleri Giriş*, Yıldız, Dil Edebiyat 2, İstanbul, 2003, s. 91.

Bu giyimi ilk kuşanan kişinin, Haydar'ın bizzat kendisi olduğu söylenmektedir.[1933] Bu uygulamanın başlangıç tarihi, Haydar'ın Şirvan üzerine seferinden önceki döneme tesadüf etmektedir.[1934] Şirvan'dan geçerek Çerkeslere karşı yaptığı ikinci seferden sonra acilen Tebriz'e çağrılan Şeyh Haydar, Akkoyunlu Sultanı Yakub'un huzuruna da bu kıyafetle çıkmıştır.[1935] Bu tacı giyenler, sakallarını kesiyor, bıyıkları ise uzatıyorlardı. Tıraş sırasında başlarında bir tutam tüy tutuyorlardı.[1936] Kızılbaş başlığı ilk başta askeri bir nitelikte kullanılmakta idi. Nitekim bazen başlığın keçesi altında demir yerleştirilerek savaş sırasında askerlerin kafalarını korumak için kullanılıyordu. I. Şah İsmail hâkimiyetinin sonları ve özellikle I. Tahmasb zamanında zenginliğin artması ile başlık çeşitli mücevherler ile de süslendi. Ondan sonra ise söz konusu başlık resmi teşrifat ve törenlerde hep kullanıldı.[1937]

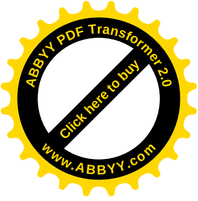
5.2. BAŞLIĞIN ORTAYA ÇIKIŞ ZAMANINA İLİŞKİN GÖRÜŞLER

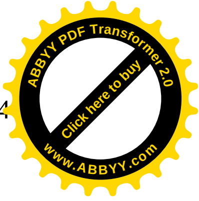
I. Şamanî Köken: Altaylı Şamanların da dini ayinleri sırasında hayvan derisinden yapılan ve göğüslüğü açık olan cübbe giydikleri ve başlarının üzerinde dağ tavuğu tüyü bulunan "kırmızı külah" takdıkları bilinmektedir.[1938]

II. Bir diğer görüşe göre ise söz konusu lakap veya unvan ilk kez Şah İsmail'in dedelerinden olan Firuz-şah için "kızıl börk" veya "kızıl başlık" anlamına gelen "Zerrin Külah" soyadı veya lakabından alınmıştır.[1939] Firuz-şah'ın bu lakapla anılmasının nedeni onun böyle bir başlık giymesi ile yakından alakalı olduğu muhtemel bir görüştür. Bu görüş Kızılbaş veya diğer bir ifade ile Kızıl Börk (Zerrin Külah) başlığının Safevîlerin dedelerinin biri tarafından kullanıldığını gösterse de daha sonra bir siyasal kimlik olarak beliren Kızılbaşlık kavramını açıklar nitelikte

---

[1933] *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 58; *Habibü's-siyer*, s. 426.
[1934] Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 181.
[1935] Akkoyunlu, *Akkoyunlular ve Bayburt*, s. 126.
[1936] Bausani, *The Persians*, s. 137.
[1937] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 151.
[1938] Şükürov, *I. Şah İsmail Devri*, s. 67.
[1939] İbn Bezzâz, No: 03090, v. 7a; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 258; Vehbî, *Meşâhîr-i İslâm*, c. II/15, s. 450.

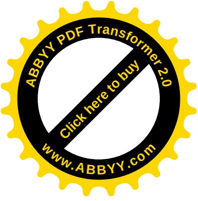
değildir. Söz konusu başlığın terimleştiği ve siyasal bir eğilimi içermesi Haydar döneminde olmuştur.

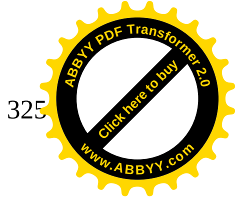
III. Bazı araştırmacılar Kızılbaş başlığının kökenini XIII. ve XIV. yy.'larda Anadolu'daki göçebe Türk nüfusunca takılan kızıl börk'e bağlamaktadırlar.[1940] Bu görüş söz konusu başlığının kökenine ilişkin doğru saptamada bulunuyorsa da Haydar ile birlikte ilk kez ortaya çıkmış bulunan siyasal bir eğilim ve tavrın göstericisi olan Kızılbaş başlığını açıklayacak türden değildir.

IV. Bir diğer görüşe göre Emir Timur Yıldırım Bayezid'e galebe çaldıktan sonra Küçük Asya'dan esir aldığı bir grubu Azerbaycan'a getirerek oradan da Türkistan'a götürmek istedi. Onlardan bazısı Şeyh Sadre'd-din'e[1941] giderek ondan şefaat talebinde bulundular. Şeyh de giydiği güllü çuhayı parçalayıp onlara verdi. Sonra emretti ki her boyun reisi (başkanı) parçaları külahlarının tepesine belirti olarak taksınlar. Onlar da öyle yaptılar. Timur geldiğinde şeyh ona müritlerinin Rum (Anadolu, Osmanlı)'dan esir alınarak İran'a getirdiğini ve Türkistan'a götürmek istediğininden haberdar olduğu ve onların din mücahitleri olarak Müslümanların sınırını koruyanlar oduğunu söyledi. O, onların vatanlarından uzaklaştırılmamasını, Rumileri (Osmanlıları) engelleyebilmeleri ve Rumilerin (Osmanlıların) şerinden güvende ve rahat uyuyabilmelerini sağlamaları için o bölgede sahloya (kışla) alınmaları gerekmektiğini ona söyledi. Emir Timur da onun dediğini yaptı.[1942] Bu efsanenin daha sonra uydurulduğu pek muhtemeldir.

V. Kimilerine göre Hasan Bey, Haydar'ın yaptığı bu külahı görmüş ve oğullarına onun taklit edilmesi için buyruk vermiş[1943] ve böylece bu başlık yaygınlık kazanmıltır.

[1940] Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, Önsöz, s. III.
[1941] Yanlıştır. Doğrusu Hace Ali Siyah-puş olmalıdır.
[1942] İspanakçı, v. 11.
[1943] Yusuf Cemali, s. 79.

VI. Diğerlerine göre söz konusu külahın ortya çıkışı Hasan Bey'in ölümünden sonraya rastlar.[1944]

VII. Başka bir görüşe göre ise bu külahın ortaya çıkışı I. Şah İsmail dönemi ve Tebriz'in h. 906 / 1500–1 veya h. 907 / 1501–2'de alınması zamanına rastlar. Bu görüşe göre külahı tasarlayan ve şaha götüren Mir Abdu'l-vahab adlı biri olmuştur. Bu görüşün doğru olmadığı ortadadır.[1945] Zira Kızılbaşların Haydar dönemindeki varlığına birçok önemli tarihi kaynak tanıklık etmektedir.

VIII. Kimilerine göre ise külahın ortaya çıkışında Şii ve Sünni kesimin bir birinden ayırt edilebilmesi amacı yatmıştır.[1946] Hz Ali buyruğunun da sık sık bahane edildiği bunu göstermektedir. Bu olgunun ortaya çıkışındaki etken İran Türkleri ile Osmanlıları bir diğer ifade ile İranlı Şiilerle Osmanlı Sünnilerini bir birinden ayrıştırma isteği bulunamaktadır.

IX. Araştırmacı Mesrur'a göre "*zerrin külah*" ve "*zerrin kefş (ayakkabı)*" lakabı Sasaniler döneminde kıvanç duyulacak bir unvan idi. Ona göre Türkmanlar daha sonra "*Zerrin Külah*"ı Türkçe olararak Kızılbaş'a çevirdiler ve Safevî döneminde siyasi-mezhebi istek ve eğilimleri ile hassas tarihsel zaman kesitinde 12 imamlığın sloganı haline getirerek ondan siyasi-mezhebi biçimde faydalandılar.[1947] Safevîlerin kendilerini hiç de Sasanilerin devamı olarak görmedikleri kesindir. Bu görüşün yanlışlığını Şah İsmail Hatai'in aşağıda verdiğimiz bir dizesinde Sasani (Acem) kimliğine olan karşıtlığı açıkça göstermektedir.

Şirvan halaiki hamu Tebriz'e taşına,

[1944] a.g.e, s. 79.
[1945] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 153-154.
[1946] Yusuf Cemali, s. 81.
[1947] a.g.e, s. 83.

Mülk-i Acem sorar ki, kıyamet haçan kopar?[1948]

Günümüz Türkçesi ile:

Şirvan halkı hepsi Tebriz'e taşındığında (bağlandığında),

Acem mülkü kıyametin ne zaman kopacağını sorar.

5.3. KIZILBAŞ BAŞLIĞININ BİÇİMİ

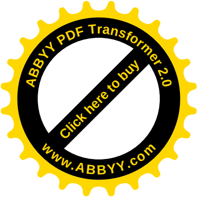
Kızılbaş[1949] tacı veya külahı uzun mahruti (konik) ucu bulunan kırmızı yün keçeden yapılmaktaydı. Başlığın çevrsinde güllü kısmın ortasında yer alan 12 imamı temsil eden 12 yarık bulunmaktaydı. Külahın çevresi ise ona özel bir güzellik katan beyaz bir yün sarık ile kaplanıyordu. Bu külaha aynı zamanda "*tac-ı vahhac* (parlak taç, yakıcı taç)", "*tac-ı ateşin* (ateş saçan taç, ateş gibi olan taç)", "*tac-ı Haydari*" [1950] ve "*tac-ı saadet* (mutluluk tacı)" de denilmekteydi.[1951]

5.4. KIZILBAŞ KAVRAMININ İÇERİĞİ

Kızılbaş kavramı ile Safevî hanedanı (Haydar ve onun soyundan gelen) yandaşları, Safevî hâkimiyetini koruyan ve onlara siyasi-mezhebi amaçları doğrultusunda yardım eden göçebe Türk boyları kastedilmektedir. h. 907 / 1501–2'ye kadar hükümet komutanlarının buyruğu üzerine halk Türkman başlığı (takiye-yi Türkmani) kullanmaktaydı ve Kızılbaş tacı kullanılmamaktaydı.[1952] Anlaşılan söz konusu dönemde göçebe Türklerce geleneksel Türkman başlığı kullanılmaktaydı.

Kızılbaş ismi taşıyan grubu iki kısıma ayırmak mümkündür: 1. Safevî

[1948] *Hata'i Külliyatı*, s. 311-312.
[1949] Mirza Bey Günabadi, *Ravzetü's-safeviye*, (Bundan sonra: *Ravzetü's-safeviye*), Bi Kuşiş: Gulam-rıza Tabatabayi Mecd, Mecmu'a-yı İntişarat-ı Edebi ve Tarihi, Mevkufat-ı Doktor Mahmud Afşar Yezdi, Tahran, 1378, s. 7.
[1950] Irene Melikoff, *Bektaşilik/Kızılbaşlık: Tarihsel Bölünme ve Sonuçları*, *Alevi Kimliği*, Haz: T. Olsson, E. Özdalga, C. Raudvere, Tarih Vakfı, Yurt Yay., İstanbul, 1999, s. 9.
[1951] İspanakçı, v. 20; Minorsky, The Poetry of Shah Ismail, s. 1037-a; Nevai, *Şah İsmail*, s. 27.
[1952] *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 37; *Habibü's-siyer*, s. 442.

Devleti'nin kuruluşuna ve gelişmesine katkıda bulunup, daha sonra bu devletin seyfiye (kılıç erbabı) sınıfını oluşturan İran'daki Kızılbaş göçebe Türk boyları, 2. Anadolu'da Safevîlere manevi olarak yakınlık duyan, içlerinde Hz. Ali ve Şah İsmail sevgisi taşıyan Safevî yanlısı topluluk. Bu topluluğun sayısı zamanla kalabalıklaşmış ve etkileri Rumeli'ye kadar uzayıp, Osmanlı Devleti içinde gerçek anlamıyla bir "beşinci kol"a dönüşmüştür.

Söz konusu kızıl başlıkta bulunan 12 dilim ile 12 imam kastedilse bile – halk İslam anlayışında olduğu gibi – bu onun Caferi Şiiliği ile yorumlanmasına neden oluşturmamalıdır. Nitekim aşırı bir Sünni olan Fezlullah Hunci'nin de 12 imamı öven bir şiiri zamanımıza ulaşmıştır. Hunci'deki bu eğilim belki de Türk halk İslam anlayışının Türkistan kolu için geçerli olan Yesevilik inancından kaynaklanmaktaydı. Bilindiği gibi Hunci belli bir süre de Şibanilerin hizmetine girmiştir.

5.5. KIZILBAŞLIK HALK İSLAM'I

Haydar'ın mezhebi inancına ilşkin Muhammed Mütercim'in (İspanakçı) değerlendirmeleri de ilahiyat bilgisi ve Kaçar dönemindeki eleştirel siyasi-dini anlayış açısından ilgi çekicidir. O, Haydar'ın mezhepsel akidelerini Anadolu Celalileri ile aynı saymaktadır. Ona göre Haydar'ın katline ilişkin Sultan Yakub Akkoyunlu ve Sultan II. Bayezid arasında yazılmış mektubun içeriği onun "*Haydari Mezhep*" diye nitelendirebileceğimiz yeni bir mezhep ve inancın kurucusu olduğunu göstermektedir.[1953] İspanakçı'ya göre havas ve avam içinde bilinmekte olan Şii fırkaların içinde Haydar'ın inancı hiçbirine benzemez. Bu mezhebin inanırları bugün (kitabın yazıldığı yıl) de Anadolu'da bulunmaktadırlar. Onlar ünlü Bektaşi elbisesini giymektelerdir; *Haydariye*, *Raziye* ve *Sab'iye* adları ile bilinirler.[1954] Haydar düşmanlarından korunmaları için müritlerine sır saklama konusunda sıkı davranmaları ve takiyye yapmalarına özellikle emretmişti. Haydar'ın Rum (Anadolu), Talış ve Karacadağ'dan olan yanlılarının şer'i tekliflere uymaması,[1955]

[1953] İspanakçı, v. 34.
[1954] a.g.e, v. 525-636.
[1955] a.g.e, v. 34-35.

Hunci'nin onları Abbasi dönemindeki *Babek Hürremi* inancını yaymakla suçlamasına neden olmuştur.[1956] Şeyh Safi, mürşidi Şeyh Zahid Gilani'nin yolu ile takiye yapıp şeriat ile tarikatı bir arada tutmaya çalışarak dini farizelerin yerine getirilmesi konusunda sorumlu davranarak adeta kendi tarikatının da devamını garantilemiş oldu. Ancak Haydar konusunda dini farizelere uymadığı görülmüştür.[1957]

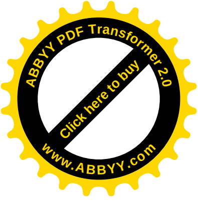
Şeyh Haydar'ın askeri başarılarından tedirgin ve rahatsız olan Yakub Bey onu h. 892 / 1486–87'de Tebriz'e davet etti. Haydar da onu kuşkulandırmamak için olası tehlikeyi göz önünde bulundurarak birkaç müridi ile birlikte[1958] başında Türkman başlığı ve derviş kılığında[1959] oraya gitti. Oraya ulaştıktan sonra kendini şeyh ve tehlikesiz göstermek için saraya değil de Şah Hüseyin tekkesine gitti.[1960] Burada üzerinde durulması gereken husus Tebriz'e giderken Haydar'ın Türkman başlığı kullandığından onun Kızılbaş başlığını Şirvan'a olan ikinci seferinden (h. 892 / 1486–87) sonra ve Çerkes topraklarına olan üçüçncü saldırısndan (h. 893 / 1529–30) önce giyerek yaygınlaştırdığıdır.

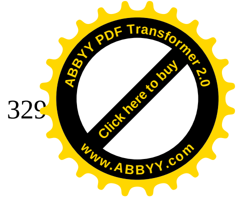
5.6. BOYBİRLİĞİ OLARAK KIZILBAŞ KAVRAMI

Kimilerine göre Kızılbaşlar yaklaşık 9 büyük ve 2 de küçük boydan oluşmaktaydılar.[1961] Bu görüş Safevî tarihinin ilk dönemi için geçerli ise de genel Safevî dönemi için doğru değildir. Zira Kızılbaşlık köken ile ilgili olmaktan ziyade benimsenmiş bir siyasi tavrın -Safevî yanlılılığının- adı olarak karşımıza çıkar. Bu nedenle de İran'da bulunan eski Türkman boylarının hemen hemen hepsi daha sonra bu kimliğe bürünerek ülke tarihinde önemli roller üstlenmişlerdir. Buna rağmen Safevî döneminde genel ve özel olmak üzere iki Kızılbaş kavramından söz edebiliriz. Nitekim h. 936 / 1529-30'da Özbek emirleri ve elçilerinin de bulunduğu Şah

---

[1956] *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 247.
[1957] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 156.
[1958] *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 278.
[1959] a.g.e, s. 278.
[1960] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 149.
[1961] Yusuf Cemali, s. 85.

Tahmasb'ın gövde gösterisi için düzenlediği resmi geçişte[1962] Türk boyları sırasıyla iki grupta ayrı ayrı yer almışlardı. Bunlar: I. Özel anlamda Kızılbaşlar grubu ve II. Diğer göçebe Türk boyları idiler.

I. Özel anlamda Kızılbaş boylarının ülke siyasetinde oynadıkları role ve sahip olduğu yetkilere göre geçişteki sıraları da şöyle idi: 1. Tekelü, 2. Ustaclu, 3. Afşar, 4. Şamlu, 5. Dulkadır ve 6. Musullular.

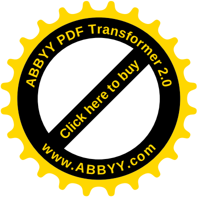
II. grup olan diğer türk boylarının geçişteki sıraları ise şöyle idi: 1. Çepni, 2. Türkman, 3. Bayındıriye, 4. Çegini, 5. Kürt ve 6. Arabgirlular.[1963]

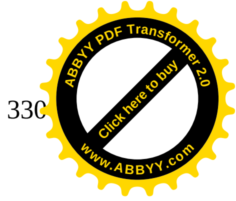
Kızılbaş boyları arasındaki sıralama onların sergilediği olumlu ve olumsuz tavırlara göre zaman içinde değişmekteydi. Nitekim söz konusu resmi geçişte ünlü Kızılbaş boylarından olan Rumluların adlarının geçmeyişi Rumlu boyunun başkanı Div Sultan Rumlu'nun h. 933 / 1526–27'de öldürülmesi ile ilgili olan dışlanmaktan kaynaklanmaktaydı. Anlaşılan söz konusu tarihte de Rumlulara karşı ciddi bir kısıtlama ve dışlanmışlık söz konusu idi.

Kızılbaşlar Haydar'ın ölümünden 10 yıl geçinceye kadar herhangi bir savaşa girmeden göçebe hayatlarını sürdürerek daha sonra çıkacak yeni fırsatları beklediler. Akkoyunlu sülalesi de Hemedan'da 24 Zilhicce 908 / 20 Haziran 1503'te Murad'ın yenilgisi ve sonra Mardin'in de düşmesi ile tarih sahnesinden silinmiş oldu.[1964] Akkoyunlu devletinin düşüşünden sonra onlara bağlı Türkman boylarının İsmail'e katıldıkları bilinmektedir. Türkmanların Safevî devletinin kurulması ve gelişmesindeki rolleri inkâr edilmezdir. İsmail'in askeri gücünün artması Türkmanların katılımının artması ile ilintili olduğundan, İsmail de Safevî devletini kurduktan sonra ülke çapında önemli devlet teşkilatı ile ilgili makamları ve askeri

---

[1962] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 198-206.
[1963] a.g.e, s. 198-206.
[1964] *Tarih-i İran*, Cambridge, s. 30.

atamaları Türkmanların boy başkanlarına verdi.

Türkmanlar değişik boylar adı altında gruplaşmışlardı. Her boy bir başkanın yönetiminde bulunmaktaydı. Bir eyalet bir boy başkanına verildiği zaman o kendisine tam bağlılık içinde olan boy insanlarını da alarak söz konusu bölgeye gidiyordu. Onların boy içi ilişkilerinin sağlam ve güçlü olması onları adeta yarım şah denecek düzeye ulaştırırdı. Söz konusu boy bağlılığı duygusunun var olması daha sonraları Safevî devletinde başlıca sorunların temelini de oluşturacaktır.

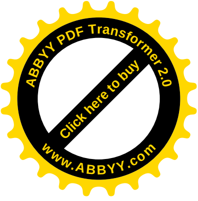
Bilindiği gibi sultan II. Beyazıt derviş ve sufilere karşı oldukça saygılı davranmaktaydı. II. Beyazıt, güney Anadolu'da bulunan ve Kızılbaş önderlerinden biri olan Hasan Halife'ye yıllık maaş bağlamıştı.[1965] O, Osmanlılarla Erdebil'deki Safevî tarikatının dostça ilişkilerine önem vermekteydi. Türkmanların Osmanlı topraklarını terk etmelerinin önemli bir nedeni de onlardaki kavmi bilincin de güçlü olması idi. Onların önderleri Osmanlı ordusunda yükselme şansına sahip değildi. Bunun nedeni söz konusu dönemde Türk-Osmanlı askeri teşkilatının oluşumu ve evrimini tamamlaması idi. Türkmanlardaki bölgesel fetih, siyasi yapı ve eyaletlerdeki manevra olanakları Osmanlı ordu anlayışı ile bağdaşmamaktaydı.

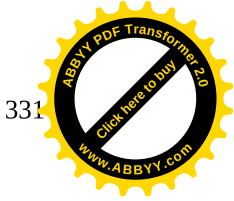
İlk Kızılbaş boylarının çoğunluğu Anadolu kökenli olmakla şunlardır: 1. Rumlu, 2. Şamlu, 3. Ustaclu, 4. Tekelü, 5. Dulkadır, 6. Afşar, 7. Kaçar 8. Varsak, 9. Karabağ Sufileri, 10. Karacadağlu, 11. Musullu, 12 Karamanlu, 13. Talış ve 14. Türkman.

"*Tarih-i Kızılbaşan*" eserine göre, Kızılbaş boyları sağda ve solda bulunanlar olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.[1966] Kızılbaşların böyle tasnifi eski Türk göçebeliğinin siyasal-sosyal ve ikili yönetim yapısının[1967] I. Şah Abbas döneminde

---

[1965] Uzunçarşılı, c. II, s. 230.
[1966] *Tarih-ı Kızılbaşan*, s. 8, 45.
[1967] Kafesoğlu, s. 271.

bile (eserin yazıldığı tarih: h. 1007–1013 / 1598–1605) en azından Türk Boyları düzeyinde de canlı tutulduğunun bir göstergesidir. Bu yapı bir bakıma ülke yönetiminde yazılmamış belli töre ve yasalara Kızılbaşlarca uyulduğunun da bir belirtisidir.

I. Sağ tarafta olan (boylar): Şamlu ve Rumlu. "*Tarih-i Kızılbaşan*"da Agaceri, Bayramlu, Ekremi, Ördeklü ve Karaçorlulardan[1968] da söz edilse de bunların Rumluların bir alt grubu olup olmadığı anlaşılmamaktadır. Bizce burada söz konusu topluluklar değişik boylar olarak da sunulmuş olabilirler. Anlaşılan yazar bunları Rumlular kadar ünlü görmese de yine anılmalarının yararlı olduğu düşüncesini taşımış ve onlarla ilgili de bir takım bilgiler vermiştir.

II. Sol tarafta bulunanlar: Ustaclu, Dulkadır, Afşar ve Kaçar.[1969]

[1968] *Tarih-ı Kızılbaşan*, s. 8-12.
[1969] *Tarih-ı Kızılbaşan*, s. 45-57.

ALTINCI BÖLÜM

TÜRK BOYLARI

6.1. ŞAMLU BOYU

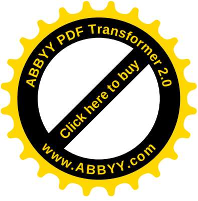
Kızılbaş boylarının sağ kolunda yer alan Şamluların kökeni adlarından da belli olduğu gibi Halep, Edirne, Tarsus çevresi ve Şam (Suriye)'nin diğer bölgelerindedir.[1970] Onlar Safevî hanedanının en büyük müritlerinden olarak I. Şah İsmail döneminde de oymakların en büyüğü sayılmakta ve en ünlü boylardandılar.[1971] Şamlular Safevî hanedanını hizmetine giren ilk Türkmanlardan idi.[1972] Faruk Sümer'e göre Osmanlı zamanında Halep Türkmanlarının genel adı Şamlu idi.[1973] Kimi kaynaklar onların esmer veya koyu tenli bir fiziyotipe sahip olduklarını yazar.[1974] Şamluların yaylası Sivas'ın güneyindeki Uzun-Yayla, kışlakları ise Halep-Antep arasında idi. Şamlular Şeyh Cüneyd zamanından başlayarak Safevî hanedanının müritleri arasında yer almışlardı.[1975] Oruc Bey Bayat'in verdiği listede dönemin İspanyol aristokrasisinde Xamblo veya Shâmlu boyunun konumu "*mayordomo mayor*" yani "*mubaşirler mubaşiri*" unvanına denk gelmekteydi.[1976]

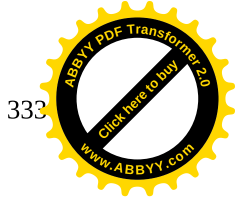
6.1.1. Kökeni ve Konumu

Sultan Haydar'ın h. 893 / 1487–88'de Kafkasya (Dağıstan)'ya yaptığı seferinde[1977], Kür ırmağının kıyısında 2 ay durduğu zaman içinde orada ona diğer boyların yanı sıra Şamlulardan da kabalık bir topluluk katılmıştı.[1978] Söz konusu tarih (h. 893 / 1487–88) Şamluların Safevîlere daha aktif ve askeri bir biçimde katılmasının miladı olarak gözükmektedir. Nitekim Şamlular, 29 Recep 893 / 9 Temmuz 1488, Çarşamba günü Haydar ile Şirvan-şahlar arasında gerçekleşen

---

[1970] *Tarih-ı Kızılbaşan*, s. 8.
[1971] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 138; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. III, s. 1084; *Huld-i Berin*, s. 407.
[1972] Yusuf Cemali, s. 87.
[1973] Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 47.
[1974] *Âlem-ara-yı Emini*, Minevi, s. 143.
[1975] Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 47.
[1976] *Minorskii, Saziman-ı İdari*, s. 249.
[1977] *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 71-72.
[1978] *Âlem-ara-yı Emini*, Minevi, s. 280.

savaşta da yer almışlardı. Bu savaşta Haydar'ın ordusunun sol kanadında yer alan boylar içerisinde Şamlular da bulunmaktaydı.[1979]

h. 898 / 1492–93'de[1980] Baysungur[1981] ve Rüstem Bey'in Akkoyunlu tahtı uğruna[1982] Gence ile Berde[1983] civarı veya diğer bir görüşe göre Eher'de[1984] yaptıkları savaşta Rüstem Bey'in tarafında yer alan Safevî şeyhi Sultan-ali'nin ordusunda Şamlular da bulunmnaktaydı. Şamlular bu savaşta sağ kanadı oluşturmuşlardı.[1985] Bu savaşta ise Baysungur yenildi ve öldürüldü.[1986]

Safevî hanedanının yardımları ile düşmanları ve rakiplerini ber taraf eden Rüstem Mirza, onların güçlendiğini görünce Sultan-ali'ye karşı h. 900 / 1494–5 yılında tavır almaya başladı. Bunun üzerine Sultan-ali de, Şamluların temsilcisinin de katıldığı bir toplantı sonucu Tebriz'i terk ederek Erdebil'e doğru gitmeyi kararlaştırdı. Bu danışma toplantısında Şamluları da temsilen bir emirin yer alması[1987] Şamluların önemli bir konumda olduğunu açık bir biçimde göstermektedir. Erdebil'in Şamebi[1988] bölgesi veya Baduk[1989] diğer bir bilgiye göre ise Baruk[1990] köyü yanında gerçekleşecek savaştan[1991] önce Sultan-ali kardeşleri İsmail Mirza ve İbrahim Mirza'nın sorumluluğunu daha önce defalarca denenmiş olan "ihtisas ehli (özel kişiler)"[1992] olarak bilinen değişik boylardan gelen yedi Kızılbaş komutanına devrettiği[1993] kişiler içerisinde Şamluların da temsilcisi vardı.[1994] Safevî devleti kuruluşu öncesi adeta tarikatın merkezi kadrosu veya başka bir ifade ile merkez

---

1979 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 45.
1980 *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 460.
1981 Erşahin, *Akkoyunlular*, s. 120–122.
1982 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 256-258; İbrahimov, *Sefevilerin Erdebil Hakimiyeti*, s. 31-32.
1983 *Lubbu't-tevarih*, s. 370.
1984 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 53.
1985 a.g.e, s. 53.
1986 *Lubbu't-tevarih*, s. 370.
1987 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 56.
1988 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 23.
1989 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 263.
1990 Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 221.
1991 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 23
1992 *Habibü's-siyer*, s. 447-448.
1993 *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 37.
1994 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 57.

komitesini oluşturan bu yedi kişiye kaynaklarda "*Lahican Sufileri*" de denmaktaedir. Bunun sebebi onların belli bir süre İsmail ve kardeşinin yanında Lahican'da ikamet edip tarikat işlerini düzenlemeleri idi.[1995]

6.1.2. Sultan Haydar Döneminde

Sultan Haydar'ın h. 893 / 1487–88'de Kafkasya (Dağıstan)'ya yaptığı seferinde[1996], Kür ırmağının kıyısında 2 ay durduğu zaman içinde orada ona diğer boyların yanı sıra Şamlulardan da kabalık bir topluluk katılmıştı.[1997] Söz konusu tarih (h. 893 / 1487–88) Şamluların Safevîlere daha aktif ve askeri bir biçimde katılmasının miladı olarak gözükmektedir. Nitekim Şamlular, 29 Recep 893 / 9 Temmuz 1488, Çarşamba günü Haydar ile Şirvan-şahlar arasında gerçekleşen savaşta da yer almışlardı. Bu savaşta Haydar'ın ordusunun sol kanadında yer alan boylar içerisinde Şamlular da bulunmaktaydı.[1998]

6.1.3. Sultan-ali Döneminde Şamlular

h. 898 / 1492–93'de[1999] Baysungur[2000] ve Rüstem Bey'in Akkoyunlu tahtı uğruna[2001] Gence ile Berde[2002] civarı veya diğer bir görüşe göre Eher'de[2003] yaptıkları savaşta Rüstem Bey'in tarafında yer alan Safevî şeyhi Sultan-ali'nin ordusunda Şamlular da bulunmnaktaydı. Şamlular bu savaşta sağ kanadı oluşturmuşlardı.[2004] Bu savaşta ise Baysungur yenildi ve öldürüldü.[2005]

Safevî hanedanının yardımları ile düşmanları ve rakiplerini ber taraf eden Rüstem Mirza, onların güçlendiğini görünce Sultan-ali'ye karşı h. 900 / 1494–5

1995 *Ahsenü't-tevarih,* Seddon, s. 26.
1996 *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 71-72.
1997 *Âlem-ara-yı Emini*, Minevi, s. 280.
1998 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 45.
1999 *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 460.
2000 Erşahin, *Akkoyunlular*, s. 120–122.
2001 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 256-258; İbrahimov, *Sefevilerin Erdebil Hakimiyeti*, s. 31-32.
2002 *Lubbu't-tevarih*, s. 370.
2003 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 53.
2004 a.g.e, s. 53.
2005 *Lubbu't-tevarih*, s. 370.

yılında tavır almaya başladı. Bunun üzerine Sultan-ali de, Şamluların temsilcisinin de katıldığı bir toplantı sonucu Tebriz'i terk ederek Erdebil'e doğru gitmeyi kararlaştırdı. Bu danışma toplantısında Şamluları da temsilen bir emirin yer alması[2006] Şamluların önemli bir konumda olduğunu açık bir biçimde göstermektedir. Erdebil'in Şamebi[2007] bölgesi veya Baduk[2008] diğer bir bilgiye göre ise Baruk[2009] köyü yanında gerçekleşecek savaştan[2010] önce Sultan-ali kardeşleri İsmail Mirza ve İbrahim Mirza'nın sorumluluğunu daha önce defalarca denenmiş olan "ihtisas ehli (özel kişiler)"[2011] olarak bilinen değişik boylardan gelen yedi Kızılbaş komutanına devrettiği[2012] kişiler içerisinde Şamluların da temsilcisi vardı.[2013] Safevî devleti kuruluşu öncesi adeta tarikatın merkezi kadrosu veya başka bir ifade ile merkez komitesini oluşturan bu yedi kişiye kaynaklarda "*Lahican Sufileri*" de denmaktaedir. Bunun sebebi onların belli bir süre İsmail ve kardeşinin yanında Lahican'da ikamet edip tarikat işlerini düzenlemeleri idi.[2014]

6.1.4. İsmail Mirza Döneminde

Safevî hanedanında olduğu gibi, Şah İsmail ve Safevî devletinin ortaya çıkışı döneminde de Şamlu boyu emirlerinin katılımı söz konusu idi.[2015] Şamlular ve temsilci boy beyleri İsmail'in tüm savaşlarına katılmışlardı. İsmail Erdebil'den çıktıktan sonra ise ona dokuz kişi eşlik etmekteydi. Söz konusu kişilerin içinde yine Şamluların da temsilcisi bulunmaktaydı.[2016] İsmail Mirza ile yandaşları Lahican'dan ayrılıp Tarum'da konuşlandıklarında muşavirlerinin propagandası sonucu onlara Rum ve Şam'dan gelen[2017] müritlerinden yaklaşık 120[2018], diğer bir bilgiye göre

---

[2006] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 56.
[2007] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 23.
[2008] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 263.
[2009] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 221.
[2010] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 23
[2011] *Habibü's-siyer*, s. 447-448.
[2012] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 37.
[2013] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 57.
[2014] *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 26.
[2015] *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 104; *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 45-47.
[2016] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 270; *Habibü'siyer*, s. 441; Denison Ross, s. 267.
[2017] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 89; *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 26.
[2018] *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 44.

300[2019] ve başka bir görüşe göre ise 1500[2020] kadar kişi katıldı. Bunların içinde Şamluların da olması pek muhtemeldir. Böylece İsmail'in yanında yer alan Şamlu boyuna mensup kişilerin de sayısında zamanla artışlar yaşanmaktaydı.

İsmail ve yandaşları sonunda oradan da Halhal'a doğru gittiklerinde Orada Berendik[2021] köyünde gecelemenin ardından ertesi gün İsmail kavun yemek bahanesi ile Kızıl Özen[2022] Şam'ı adı ile de ünlü olan Şamlu mezrasına giderek hanedanın orada bulunan Şamlu müritlerini toplamaya çalıştı ve orada iyi bir biçimde ağırlandı.[2023] Buradan da anlaşıldığına göre Kızıl Özen'de ta eskiden beri Şamlulardan bir grup yerleşerek geldikleri yerin ismini yani Şam'ı da oraya takmışlardı. Kızıl Özen Şam'ında bulunan söz konusu Şamlu kitlesi büyük bir olasılıkla göçebe değil de çiftçilikle uğraşan yerleşik veya yarı göçebe bir hayat sürmekteydi. İsmail burada da yandaşları olan Şamlu kitlesine yeni kişiler ekleme fırsatını yakalamış oldu.

İsmail'in, h. 906 / 1500–1 yazında Erzincan'a doğru hareketi ile Erzincan'da ona yine Şamlulardan da olmak üzere diğer Anadolulu Türkman mürit ve sofularından da çok sayıda bir nüfus katıldı.[2024] İsmail, h. 906 / 1500–1 yılının ilkbahar başlarında topladığı ordusu ile birlikte Şirvan'a doğru hareket ettiğinde[2025] diğer savaşlarda olduğu gibi Şirvan harekâtında da Şamlular İsmail'in yanında yer aldı.

İsmail'in Şerur'da Elvend'in ordusu ile h. 907 / 1501–2 yılında yaptığı savaşta da Şamlular bulunmaktaydı.[2026] Savaşta ciddi kayıplar veren Elvend ise Erzincan'a

---

[2019] *Habibü'siyer*, s. 448.
[2020] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 9; *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 26; *Huld-i Berin*, s. 79.
[2021] Ferheng-i coğrafiyai-yi İran, c. IV, s. 88.
[2022] Kimi araştırmacılar "Özen" sözcüğünü yanlış olarak "Üzen" biçiminde okumaktalar. Oysaki doğru söyleniş "ırmak" anlamına gelen "Özen" olmalıdır.
[2023] Yusuf Cemali, s. 127.
[2024] *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 27, 35; *Huld-i Berin*, s. 95; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 38.
[2025] *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 41; *Habibü's-siyer*, c. II, s. 453.
[2026] *Habibü's-siyer*, s. 464; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 122; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s.

doğru kaçtı.[2027] Bu olaydan bir gün sonra İsmail'in Tebriz'e girişinde[2028] Şamlular onun yanında yer aldı.

6.1.5. Şamlulara Verilen Mansıplar

Şah İsmail h. 907 / 1501–2 kışını Tebriz'de geçirerek yeni kurduğu devletin temellerini atmaya ve sağlamlaştırmaya başlarken vekil[2029], emirü'l-ümera ve tavaçı-başı mansıplarını Şamlulara verdi.[2030] Bu ise Şamluların Safevî devletinde güçlü yetkilerle donatıldığı anlamına geliyordu.

6.1.6. İsfahan ve Yezd Hâkimiyetin Şamlulara Verilmesi

Murad Bey ile Şah İsmail arasında 24 Zilhicce 908 / 20 Haziran 1503'te Alma Bulağı (Alma Kulağı)'nda Murad Bey'in[2031] yenilgisi ile sonuçlanan savaşta[2032] Şamluların katıldığı bilinmektedir. Bir diğer yanlış bilgiye göre ise savaş h. 909 / 1503–4'te gerçekleşmiştir.[2033] Bu olaydan sonra ise Şah İsmail Hemedan'dan İsfahan'a gelerek[2034] İsfahan hükümetini de Şamlulara verdi.[2035] Bununla Safevî devletinin kuruluşundan sonra ilk bölge olarak İsfahan bölgesi Şamlulara tahsis edilmiş oldu. Şah İsmail'in Yezd valisi Ahmed Bey'in şehri teslim etmesi üzerine h. 906 / 1503–4 yılında[2036] bölgeyi ele geçirince Yezd'in de hükümetini Şamlulara tevdi etti.[2037] Böylece İsfahan'dan sonra Yezd bölgesi de Şamlulara bırakılmış oldu.

70.

[2027] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 266.

[2028] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 72; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 39; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 28.

[2029] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 126; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 151; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 39; *Habibü's-siyer*, s. 468.

[2030] *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 78; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 47.

[2031] Woods, *Akkoyunlular*, s. 264; Erşahin, *Akkoyunlular*, s. 129; Sümer, Akkoyunlular, *İAD*, c. II, s. 30–31.

[2032] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 267; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 41-42; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 77; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 28; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 120.

[2033] *Tarih-i Selatin-i Safevîye*, s. 32.

[2034] İspanakçı, v. 61.

[2035] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 184.

[2036] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 43; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 80; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 268; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 37.

[2037] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 44.

6.1.7. h. 912 / 1506–7 ve 913 / 1507–8'de Şamlular

h. 912 / 1506–7'de Şah İsmail, Mekri bölgesinin hâkimi Seyfe'd-din Mekri'nin oğlu Sarem'i bastırıp bölgesini ele geçirmeleri için gönderdiği birlik içinde de Şamlular yer almaktaydı.[2038] h. 913 / 1507–8'de gerçekleşen ilk Safevî-Dulkadırlı çatışmasında ise Dulkadırlı keşif kuvvetleri Şamlulardan oluşan Safevî öncü birliklerini yenebilmişlerdi.[2039]

6.1.8. Vekillik Mansıbının Şamlulardan Alınması

Şah İsmail Bağdat'a hatreket etmeden önce h. 914 / 1508–9'da, 6 ay süre ile şahın vekili ve Safevî ordusunun emirü'l-ümeralığını yapan Şamlu Hüseyin Bey Lala'yı devletin en üst makamı olan vekillikten azlederek yerine Emir Necm'i getirmişti.[2040] Onun bu uygulamasına karşın Şamlular tarafından her hangi bir tepki sergilenmediği onların Şah İsmail'e olan saygıları ve bağlılıklarının güçlü olduğundan kaynaklanmaktaydı. Şah Dezful ve Şüşter hâkimlerini boyun eğdirdikten sonra Emir Necm Reşti komutasında içlerinde Şamluların da yer aldığı bir askeri gücü Loristan hâkimi Melik Rüstem'i bastırmaları için gönderdi. Emir Necm Reşti ise Loristan'a saldırdı. Melik Rüstem bir kaleye sığındı. Sonunda ise Şah İsmail'e adam göndererek affedilmesini sağladı.[2041]

6.1.9. Emirü'l-ümeralık Mansıbının Şamlulardan Alınması

Şah İsmail, h. 915 / 1509–10'da ikinci kez olarak Şirvan'a ordu çektiğinden[2042] sonra Şirvan hükümetini Şamlulara verdi. Böylece İsfahan ve Yezd'den sonra Şirvan bölgesi de Şamlulara devredilmiş oldu. Ancak o, aynı yılda h. 915 / 1509–10 büyük bir olasılıkla Emir Necm'in yol göstericiliği ile Hüseyin Bey Lala'yı ordu emirü'l-ümeralığından alarak yerine şahın sofracısı olan Muhammed Bey Ustaclu'yu getirdi.[2043] Kızılbaş ileri gelenlerinden olan Hüseyin Bey Lala gibi birinin ülkenin en

---

[2038] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 270; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 80.
[2039] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 250; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 32; *Habibü's-siyer*, s. 486-488.
[2040] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 271; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 47.
[2041] *Huld-i Berin*, s. 175.
[2042] Savory, *Makalat*, s. 87.
[2043] *Huld-i Berin*, s. 178.

üst askeri mansıbından alınarak yerine sarayın önemsiz bir kişisini yerleştirmek oldukça önemli bir olaydı. Şah İsmail aynı zamanda Lahican sufilerinden Kazvin, Rey ve Savuc Bulağ'ın hâkimi olan Dede Bey gibi önemli bir Kızılbaş önderini de azlederek yerine han lakabını da taktığı Zeynel Bey Şamlu'yu getirdi.[2044] Bilindiği gibi Safevî devlet sisteminde "han" ünvanı "bey" ünvanından daha üstün idi. Böylece Şamlu boyunun da başını artık Hüseyin Bey Lala değil de Zeynel Han Şamlu çekmeye başladı. Bununla da Şamlular Kazvin, Rey ve Savuc Bulağ'da da egemen konuma geldiler.

6.1.10. Herat Hâkimiyetinin Şamlulara Verilmesi

h. 916 / 1510–11 yılında Şibek[2045] Han ile Kızılbaşlar arasında gerçekleşen savaşta da Şamlular yine Safevî ordusunda bulunmaktaydılar.[2046] İki ordu Merv'in Mahmud-abad'ı[2047] diğer bir görüşe göre ise Merv Tahir-abad'ında[2048] savaşa giriştiler. Savaşın sonucunda ise Özbekler yenildi, Şibek Han da öldürüldü.[2049] Merv'den sonra Timurluların eski başkenti Herat da İsmail'in eline geçti ve Şah İsmail ise h. 916 / 1510–11'de Herat'ın hâkimiyetini Şamlulara verdi.[2050] Böylece Herat bölgesi de Şamlu boyuna tahsis edilmiş oldu. Kızılbaşlarca Karşi kalesininin

[2044] a.g.e, s. 177.
[2045] Tarih literatüründe yanlışlıkla Şeybani olarak geçen Şibek Han, Cengiz Han'ın torunlarından Batu ve Berke'nin kardeşi Şıbın'dan gelmektedirler. Şıbın 1241 yılında Moğolların Macaristan seferine katılmıştır. Şıbın Han'a bağlı boylar Timur'dan sonra Sarı-su, Ulu-tağ ve Turgay bölgelerini ellerine geçirmiş, bu tarihten itibaren de tümden Türkleşen Şıbanlı gruplar Özbek adını almıştır. Özbek adının bunların nasıl ve neden aldıkları hâlâ tartışmalıdır. Bir iddiaya göre, Özbek ulusu içinde yer aldıklarından dolayıdır. Nitekim Özbek Han'ın İslamı kabulü ve Şıbanlıların da bu dönemden itibaren Müslüman adları kullanmaları bu iddiayı kuvvetlendirmektedir. Şıbanlıların ilk kurcusu Ebu'l-Hayır'dır. O, 1428 yılında Tura ırmağı üzerinde kendisini han ilan etmiştir. Timur'un torunu Ebu Said'in tahta çıkmasında verdikleri destekle Orta Asya'da etkilerini pekiştirmişlerdir. Çağaday devleti Mahmut Han zamanında Şıbanlılar'ın bölgedeki yetkileri iyice artmış, Ebu'l-Hayır'ın torunu Muhammet Şıbek, *Tarih-i Raşid* müellifinin belirttiği gibi "hükümdar onu hizmete almakla adeta koynunda yılan beslemiştir". 1500 yılında Şıbek Buhara'yı, ardından da Semerkand'ı ele geçirmiş ve böylece Şıbanlılar devleti Orta Asya'nın tamamına sahip olmuştur. bkz. *Шейбани-Намэ*, соч. Мухаммед Салиха. Изд. Мелиоранского, джагатайский текст, СПб., 1908; Rene Grousset R, *Bozkır İmparatorluğu: Attila – Cengiz Han – Timur*, çev. Mehmet Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980, s. 442-448.
[2046] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 112.
[2047] *Habibü's-siyer*, s. 115; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 37; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 111.
[2048] *A Literary History of Persia*, s. 65.
[2049] *Habibü's-siyer*, s. 71.
[2050] Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 47.

ele geçirilmesinde de Şamlular da yer almışlardı.[2051]

6.1.11. Şamlular ve Gicduvan Savaşı

Kızılbaşların Özbeklere yenildiği Gicduvan savaşında da Şamlular yer almışlardı. Savaş meydanından kaçan Kızılbaşlar Herat'a gelerek oradaki kaleyi sağlamlaştırdılar. Cani Bey Sultan ise Herat'ı Zilkade 918 / Ocak-Şubat 1513'te kuşattı. Sonuçta ise Ubeyd Han ve Timur Sultan Merv'den Esferayin'e kadar Meşhed ve Tus dâhil tüm şehirleri ele geçirdiler. Şamlular ise, Özbek hanlarının Herat'ı alma isteklerinden haberdar olunca Özbekler oraya doğru hareket etmeden askerleri ile birlikte şehri terk ederek Sistan ve Tebes sahrası yolu ile şahın ordusuna doğru gittiler. Timur Sultan ise Kızılbaşların kaçtığı haberini alınca çabucak bir saldırı ile Herat'ı ele geçirdi. Ubeyd Han da Meşhed'i ele geçirdi. Bundan sonra ise Timur Sultan Herat'ta, Ubeyd Han da Meşhed'de kendi adlarına hutbe okutup sikke bastırdı.[2052] Bu savaş Kızılbaşlar ve özellikle Şamluların karnesine yazılan kötü bir puandı.

Buna rağmen Şah İsmail Gicduvan savaşında kaçan Kızılbaş emirlerinin hiç birini öldürtmedi. Ancak tekrar Maveraünnehir'i ele geçirdikten sonra Hüseyin Bey Şamlu'yu savaş meydanından kaçtığı için Herat vilayeti hükümetinden alarak yerine Zeynel Bey Şamlu'yu getirtti.[2053] Görüldüğü gibi Şah İsmail, Şamlu boyundan birinin yetkileri ve makamını elinden aldığında aynı boydan bir diğerininin makamını yükseltme eğilimi içindeydi. Bunun sebebi Şamlu boyunu elde tutması ve onların kendisine karşı kırılmasını engellemek idi. Genellikle Şah İsmail bir boyu hedef almaktansa söz konusu boya mensup birini hedef almayı yeğmekteydi. Bu ise oldukça sağlam bir siyasi tavırdı.

[2051] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 430; *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 371-372.
[2052] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 335.
[2053] *Huld-i Berin*, s. 228.

6.1.12. Çaldıran Savaşı ve Şamlular

h. 920 / 1514–15'te gerçekleşen Çaldıran savaşında da Şamlu boyunun ciddi katılımı söz konusu idi.[2054] Çaldıran savaşında Şamlular Safevî ordusunun sağ kanadında yer almışlardı.[2055] Şah Tahmasb tahta çıktıktan sonra Osmanlı sultanına gönderdiği bir mektubunda babası İsmail ve komutanlarının o gece sarhoş olduklarını yazmıştı. O, o zamandan beri Çaldıran savaşı söz konusu edildikte Durmış Han'a babasını tahrik ettiği için beddua etmekteydi.[2056] Bu nefret daha sonraları boya kadar genişleyecek ve Şamlulara karşı Tahmasb'da ciddi güvensizliklere neden olacağı görülecektir. Gicduvan savaşından sonra Şamluların karnesine işlenen kötü puanların biri de Çaldıran savaşı olsa gerek. Ancak Çaldıran savaşından sonra Şamluların İsfahan'da veziri olan Mirza-şah Hüseyin, Şah İsmail'in eşi Taclu Hanım'ı şaha getirdiği için onun dikkatini çekerek Şamluların şahın yanındaki değerini de artırmış oldu.[2057]

6.1.13. Akkoyunluların Ortadan Kaldırılması

h. 920 / 1514–15'te, Akkoyunlu Murad Bey, Urfa'da Şamlular ile yaptığı savaşta öldürüldü ve başı 12 Şevval 920 / 30 Kasım 1514'te Tebriz'e getirildi.[2058] Murad Bey'in h. 920 / 514-5'te öldürülmesi ile Akkoyunlu sülalesi de tümden yok oldu. Diğer bir bilgiye göre ise Aça Sultan Kaçar onun başını keserek yüzüğü[2059] ile birlikte Şah İsmail'e göndermiştir.[2060] Birinci görüş doğru ise Akkoyunluların tarih sahnesinden silinmesine neden olan boyun da Şamlular olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak kaynaklar daha çok ikinci görüşü ileri sürmektedirler.

6.1.14. Herat Şamlularının Özbeklerce Kuşatmaya Alınması

Özbeklerin Horasan şehir ve köylerine olan saldırıları sonucu h. 919 yılı

[2054] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 130; *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 484.
[2055] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, , s. 42.
[2056] İspanakçı, v. 196.
[2057] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 601.
[2058] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 335, bkz. n. 47 (*Tekmiletü'l-ahbar*, s. 572).
[2059] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 33.
[2060] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 133; *Huld-i Berin*, s. 252-253.

sonlarında / 1514 Şubat sonları Horasan kentlerinin kimilerinde, özellikle Herat'ta ağır bir kıtlık baş göstermişti.[2061] Herat'taki Şamlular da Özbeklerin yatıştırılmasında başarlı olamadılar. Bu durum ise h. 921 sonları / 1516 Şubat başları Tebriz'de Şah İsmail'e rapor edildi.[2062]

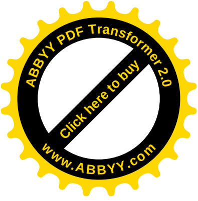
6.1.15. Mazenderan Valilerine Karşı Şamluları Görevlendirmesi

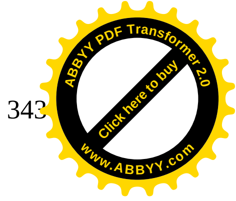
Şah İsmail, h. 924 / 1518–19'da Kum'da iken Mazenderan valilerinin yıllık haraçlarını ödemeyi aksattıklarını öğrenince, (kendisi oraya yakın olmasına rağmen) Şamlu boyu ve önderlerini onlara karşı gönderdi.[2063] Şamlular da bu görevlerini tam bir başarı ile yerine getirdiler.[2064]

6.1.16. Emire Debbac'a Karşı Şamluları Görevlendirmesi

Şah İsmail, h. 925 / 1519–20'de, Öleŋ[2065] Hergan'da iken Gilan'daki Biyepes (Reşt ve Fumen) hâkimi Emire Debbac'ın itaatten çıktığı için yine Şamlulardan bir birliği görevlendirerek bölgeye gönderdi. Şahın emri üzerine onlar Mazenderan ve Rüstem-dar hâkimlerinin de askeri kuvvetleri ile birlikte Hazar denizi kıyısından Lahican'a giderek oradan da Lahican hâkimi Han Ahmed ile birleşerek Reşt'e gittiler. Şah İsmail'in ordu sevkiyatından haber alan Emire Debbac ise Reşt ileri gelenlerinden birkaç kişiyi Şah İsmail'e göndererek affedilmesini istedi. O, aynı zamanda Han Ahmed'e de mektup yazarak onun şefaatçi olmasını istedi. Emire Debbac'ın temsilcileri Öleŋ Sultaniye'de şahın huzuruna çıktılar. Onlar getirdikleri hediyeleri sunup 5.000 tuman da nakit para ödedikten sonra yıllık haraç miktarının da zamanında ödeneceğini taahhüt ettiler. Şah İsmail de Han Ahmed'in şefaati ile Emire Debbac'ı cezalandırmaktan vazgeçerek yine de eskiden olduğu gibi Reşt ile Fumen'in hükümetini ona verdi. Bunun üzerine ise Şamlular da geri dönerek Öleŋ

[2061] *Habibü's-siyer*, s. 552; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 517; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 132.
[2062] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 158.
[2063] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 56-57.
[2064] *Habibü's-siyer*, s. 560.
[2065] Öleŋ dışındaki tüm okunuşlar yanlıştır. Öleŋ sözcüğü yeşil bölge ve çayırlık anlamında olmuş ve Türkçe unutulmuş öl (ıslak anlamında) ad kökü ile addan ad yapan –eŋ ekinden türetilmiştir.

Sultaniye'de şahın ordusuna katıldılar.[2066]

6.1.17. h. 925 / 1519'da Şamlular

Sultan Selim, h. 925 başları / 1519'da Musul'a doğru askeri kuvvetler gönderdiğinde Şah İsmail de Osmanlıların olası Bağdat saldırısını göz önünde bulundurarak yeterli sayıda Şamlu askerlerini komutanları ile birlikte Bağdat valisine yardıma gönderdi.[2067] Ancak bir süre sonra Osmanlı ordusu Safevî sınırlarından uzaklaşarak Osmanlı topraklarına geri dönünce Şah İsmail de Bisitun'dan Kum ve daha sonra Save'ye geldi. Şamlular da orada ona katıldılar. Bu sıralarda Özbeklerin Horasan'a saldırmak istedikleri haberini alan Şah İsmail, Şamluları Firuz-kuh'a göndererek Özbeklerin saldırması halinde Tahmasb Mirza ve Herat valisine yardım etmeleri için görevlendirdi. Ancak Osmanlı ordusunun tekrar doğuya doğru hareket ettiğini öğrenen Şah İsmail, Şamlu birliğini Firuz-kuh'tan Marağa ordusuna çağırmak zorunda kaldı.[2068]

6.1.18. Özbeklerin h. 927 / 1521–22 Saldırısında Şamlular

Ubeyd Han, h. 927 / 1521–22 ilkbaharında 30.000 atlı ve yaya askerleri ile birlikte Buhara'dan hareket edip Amu Derya'dan geçerek Horasan'a doğru ilerledi.[2069] Ubeyd Han her zaman Horasan'ı almayı düşlemekteydi. Hatta onun bu dileği şiirlerine yansımış durumdadır.[2070] Horasan Türk Halk İslamı'nın kaynak yeri ve önemli bir merkezi olduğundan hem Türk-Safevî, hem de Türk-Şibani devletleri için kutsal sayılmaktaydı. Bu haber acele bir haberci aracılığı ile 16 Cemaziyülahir 927 / 24 Mayıs 1521, Perşembe günü Herat hâkimine ulaştırıldı. Ubeyd Han'ın Horasan'a saldırı haberi Şah İsmail'e ulaşınca o da bir Şamlu birliğini komutanları ile birlikte Herat hâkimi Emir Han'a destek için acele Horasan'a gönderdi.[2071] Ubeyd Han ise yoldaki şehir ve köyleri yağmaladıktan sonra Herat'ı kuşatmaya aldı. Herat

---

[2066] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 567.
[2067] a.g.e, s. 568-569.
[2068] a.g.e, s. 576-577.
[2069] *Habibü's-siyer*, s. 579; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 189-190.
[2070] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 51.
[2071] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 56.

kalesi bekçileri Özbeklerin kuşatmasına karşı şiddetli bir biçimde direnerek, onların saldırılarını geri püskürttü. Ubeyd Han 12 günlük kuşatmadan sonra kaleyi ele geçirmekten vazgeçerek 2 Recep 927 / 8 Hazirsan 1521'de kuşatmayı bırakarak[2072] köyler ve tarlaları yakıp yağmaladıktan sonra Buhara'ya doğru geri döndü. Onun geri dönüş sebebi, Şamluların yaklaşması haberini alması da olabilir. Şamlular, Herkan Sultaniye'ye kadar ilerledikten sonra Herat kuşatmasının kırıldığı haberini aldılar ve Şah İsmail'in sıradaki buyruğunu beklediler.

6.1.19. Tekrar Horasan Hâkimiyetine Getirilmeleri

10 Recep 927 / 16 Haziran 1521'de Şah Tahmasb'ın eğitmeni ve Horasan sadrı olan Emir Gıyase'd-din Muhammed'in, Emir Han Musullu tarafından öldürülmesi[2073] üzerine, Şah İsmail de Tahmasb Mirza ve Emir Han'ı Tebriz'e çağırarak[2074] diğer oğlu Sam Mirza'yı Horasan hükümetine atadı. O, Sam Mirza'nın çocukluk dönemi lalası olan Durmış Han Şamlu'yu yine görevinde tutrak aynı zamanda Horasan emirü'l-ümerası da yaptı.[2075] Durmış Han Şamlu, 3 Sefer 928 / 1 Ocak 1522'de Tahmasb Mirza ile Emir Han Musullu'yu Herat'tan Şah İsmail'in sarayına gönderdi.[2076] Durmış Han, Şah İsmail'in ölümüne kadar Horasan'da hükümet etti. Bu ise söz konusu tarihe kadar Horasan'ın Şamluların egemenliğinde olması demek idi.

6.1.20. Özbeklerin h. 930 / 1523–24'deki Saldırısında Şamlular

Özbekler h. 930 / 1523–24 yılında Amuye suyunu (Ceyhun) geçerek Horasan'a saldırdıklarında "birkaç ay[2077]" süren çatışmalarda Safevî ordusunda Şamlular da yer almaktaydı. Özbekler yaptıkları tüm saldırılarında yenik düşerek ağır kayıplar verip[2078] sonunda ise geri püskürtülerek Mavreünnehir'e gittiler.

[2072] *Habibü's-siyer*, s. 581; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 196; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, 148.
[2073] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 202.
[2074] *Lubbu't-tevarih*, s. 420; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 44.
[2075] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 205.
[2076] *Habibü's-siyer*, s. 588; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 213.
[2077] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 50; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 157-159.
[2078] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 157-159.

6.1.21. Hace Habibullah Saveci'nin Öldürülmesi

h. 932 / 1525–26'te[2079] veya diğer bir görüşe göre h. 931 / 1524–25'te Durmış Han'ın ölümü üzerine Hace Habibullah Saveci kendisi Sam Mirza'ya lala ve Horasan emirü'l-ümersaı seçmek zorunda kaldı. O, Kızılbaş emirlerinin ve Herat'taki devlet ileri gelenlerin de onayı ile Durmış Han'ın kardeşi Hüseyin Han Şamlu'yu onun yerine getirdi.[2080] O, diğer bazı emirlerin de muhalefetini önlemeye çalıştı. Ancak kısa süre sonra bazı Şamlular ona karşı çıkmaya başladılar. Onların muhalefetlerinin sebebi maaşlarının Esferayin'e havale edilmesinden dolayı ödemedeki gecikme idi. Şamlular itirazlarını bildirerek 5 Recep 932 / 14 Nisan 1526'da Sam Mirza'nın ikametgâhında Hace Habibullah Saveci'yi öldürmek için toplandılar. Hace Habibullah ise Hace Muzaffer Bitikçi'yi onların yanına göndererek maaşların ödeneceği sözünü verdi. Ancak Şamlular bunu kabul etmediler ve Hace Habibullah'ın evine saldırıp direnen hizmetçileri öldürdükten sonra Hace'nin önünde iki oğlunu da öldürdüler. Onlar bununla da yetinmeyip Hace Habibulah ve tüm akrabalarını katlettiler. Onlar tarafından aynı günde 100'den fazla kişi öldürüldü.[2081] Diğer bir kaynağa göre öldürülen kişi sayısı 70'i bulmaktaydı.[2082] Şamluların söz konusu taşkınlıklarına karşı Hüseyin Han Şamlu'nun göz yumması belki de meydanı tamamıyla kendi tekeline alması isteğinden kaynaklanmaktaydı.

6.1.22. Ubeyd Han'ın İkinci Saldırısında Şamlular

Ubeyd Han, ikinci kez askerlerini toplayarak h. 932 / 1525–26'da Amuye suyundan geçerek Meşhed'i kuşattı.[2083] Bir diğer bilgiye göre ise Ubeyd Han, Tus şehrini kuşatmaya almıştı.[2084] Meşhed şehrinin bekçileri direnmeye başladılar. Kuşatma birkaç ay sürdüğünden gıda maddeleri konusunda şehirdekiler sıkıntıya

---

2079 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 234; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 163.
2080 *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 20.
2081 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s.242.
2082 *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 21.
2083 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 249; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 170; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 51.
2084 *Huld-i Berin*, s. 342.

girdiler.[2085] Kuşatılanlar Safevî sarayından ümitlerini kestiler ve Horasan şehirlerinin hâkimlerine adamlar göndererek onlardan yardım istedier. Ancak onların yardımına kimse gelmedi.[2086] Sonunda ise kuşatmadakiler mecburen teslim oldu ve Ubeyd Han da Meşhed'i ele geçirdi. Ubeyd Han Meşhed'i aldıktan sonra Ester-abad'a doğru hareket etti. Oradaki Şamlular onlara karşı koysa da gerçekleşen savaşta Özbekler galip geldiler. Ubeyd Han ise Estedr-abad'ı alarak oğlu Abdu'l-aziz'i oranın hükümetine getirdi. Kendisi ise Belh'e gitti. Şamluların geri kalanı yenilgiden sonra Rey'e gelerek saraydan yardım istediler. Div Sultan Rumlu da Şah Tahmasb'ın rızası olmadan onlara yardım etmeleri için, içinde Şamluların da bulunduğu bir gücü bölgeye gönderdi.[2087] Onlar da yardımcı kuvvetler ile Ester-abad'a saldırdılar. Abdu'l-aziz Han da Ester-abad'ı terk edip Belh'e doğru gitti. Ubeyd Han da tekrar Ester-abad'a saldırdı. Çimen Bestam'da gerçekleşen savaşta Kızılbaşların sergilediği yiğitliklere rağmen Özbekler sayıca çok olduklarından galip geldiler.[2088] Savaşta birçok Kızılbaş öldürüldü. Onlardan bir grubu ise Ester-abad'dan kaçarak Firuz-kuh çevresinde yardımın gelmesini beklediler. Ubeyd Han da Ester-abad hükümetini komutanlarından biri olan Zeyneş Bahadır'a bırakarak Herat'a doğru gitti. O, h. 933 / 1526–27 kışını Guriyan'da kışladıktan sonra h. 934 / 1528 ilkbaharında Herat'ı kuşattı. Oradakiler ise direnmeye başladılar. Ubeyd Han kaleye giden gıda yollarını kapatarak sürekli oraya saldırmaya devam etti. Kale bekçileri de 7 ay süre ile tüm saldırıları önleyebildiler.[2089]

6.1.23. Şamlular ve Cam Savaşı

10 Muharrem 935 / 24 Eylül 1528'de[2090] Özbeklerle Kızılbaşlar arasında başlayan birinci Cam savaşında[2091] ise Kızılbaş ordusunun sağ kanadında Şamlular yer almaktaydı. Ancak Safevî ordusundan birçok Kızılbaş ise kaçıp savaş alanından

---

2085 *Ahsenü't-tevarih*, s. 256.
2086 *Huld-i Berin*, s. 342; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 51.
2087 Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 626-627.
2088 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 172; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 52.
2089 *Ahsenü't-tevarih*, s. 271.
2090 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 54; Roemer, s. 236; *Baburnama*, s. 418; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 188; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 210-211.
2091 *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 48; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 180; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 211; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 284.

uzaklaştılar.[2092] Safevî ordusu, tüfek ve topları olmasına rağmen savaşta bunları kullanma fırsatını bulamadı.[2093] Kızılbaş emirlerinin kaçmasından sonra 16 yaşındaki Şah Tahmasb yanındaki 3.000 kişilik atlıları ile yine savaş meydanında kalarak savaşmaya devam etti. Cani Bey Sultan ise Safevî ordusunun sağ kanadını takib etmeye ve yağmalamaya başladı. Ubeyd Han da aynı biçimde Kızılbaşların sol kanadını dağıttıktan sonra yağmaya başladı. Toz toprak yatıştıktan sonra Şah Tahmasb, Ubeyd Han'ın beyaz bayrağını görerek Özbeklerin yakında olduğunu anladı. O askerlerini gayıptan gelen ilham bahanesi ile motivize ederek[2094] saldırı emrini verdi.[2095] İçinde Şamlu korçuları da bulunan ordunun ön kısmı ağır saldırılarla ve peşinden gelen Kızılbaşların saldırılarıyla Özbek ordusunun düzenini bozup, Özbekler ve Ubeyd Han'ın kaçmasına neden oldu.[2096] İskender Bey'e göre Cam'ın ikinci savaşı Sabahleyin 11 Muharrem 935 / 25 Eylül 1528'de gerçekleşmiştir.[2097]

6.1.24. Ubeyd Han'ın Üçüncü Saldırısında Şamlular

Ubeyd Han ordusunu toplayıp h. 936 / 1529–30'da üçüncü kez Amuye suyundan geçti. O, ordunun öncüsü olan kısmını Meşhed'i almaları için görevlendirdi. Meşhed'in savunmasına Şamlular da katılmışlardı. Savunma için Meşhed surlarının yapımı bitmediğinden şehir içinde barikatlar[2098] kurularak direnmeye çalışıldı. Özbekler 2 ay süre geçmesine karşın Kızılbaşların direncini kıramadı. Ubeyd Han ile destek gücü geldikten sonra saldırılar daha da şiddetlendi. Saldırılara dayanamayan Kızılbaşlar ise geceleyin Meşhed'i terk ettiler. Ubeyd Han ise Meşhed'e girip yakalanan yaklaşık 300 Kızılbaş'ı da öldürttü.[2099] O, emirlerinden birini orada bıraktıktan sonra kendisi çabucak Herat'a doğru hareket etti. Herat'taki Şamlular Şah Tahmasb'dan gelecek yardımdan ümidlerini keserek akıllı biri olan

---

[2092] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 155.
[2093] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 263; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 181,183; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 54; *Baburnama*, s. 419.
[2094] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 265; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 55; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 183; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 155.
[2095] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 56.
[2096] *Fava'idü's-safeviye*, s. 19; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 51; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 37.
[2097] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 56.
[2098] a.g.e, s. 57.
[2099] *Ahsenü't-tevarih*, s. 290.

Hace İshak Siyavuşani'nin[2100] de görüşü doğrultusunda Ubeyd Han'a birini göndererek Özbeklerin birkaç fersahlık uzaklaşmaları takdirde tüm Kızılbaşların aileleri ile birlikte şehirden çıkacakları önerdiler. Ubeyd Han da onların önerisi kabul ederek geri çekildi. Böylece Hüseyin Han Şamlu, Sam Mirza ve tüm Kızılbaşlar da Herat'ı terk ederek Sistan'a doğru gittiler.[2101]

6.1.25. h. 936 / 1529–30'da Şamlular

h. 936 / 1529–30'da Özbek emirleri ile elçilerinin de hazır bulunduğu ve Şah Tahmasb tarafından gövde gösterisi amacıyla düzenlenen resmi askeri geçitte Şamlular Kızılbaş boyları içerisinde üçüncü sırada idiler.[2102] Bu ise Şamluların söz konusu tarihte devlet işleri ve ülkede önemli bir yere sahip olduklarını açıkça göstermektedir.

6.1.26. Herat Hâkimiyetinin Şamlulardan Alınması

Daha önce anlatıldığı gibi Cam savaşından sonra Özbeklerin Horasan'a saldırıp Herat'ı kuşatmaları ile Herat valisi Hüseyin Han Şamlu, lalalığını yaptığı Sam Mirza ile birlikte Şiraz'a geldiler. Onlar Kızılbaş emirlerinin şefaati[2103] ile h. 937 / 1530–1'de İsfahan Gendüman'ında şahın huzuruna çıktılar. Şah Tahmasb, Hüseyin Han Şamlu'yu ilgi ile karşılasa da Herat'a geldikten sonra Hüseyin Han Şamlu'yu Ubeyd Han'ın karşısında dayanamadığından azletti. Böylece Herat bölgesinin hâkimiyeti de Şamluların elinden çıktı. Şah söz konusu vilayetin işlerini düzene soktuktan sonra 16 Rebiyülevvel 937 / 7 Kasım 1530'da[2104] Herat'ı terk etti.[2105]

6.1.27. Tekelü Fitnesi ve Şamlular

h. 937 / 1530–1'de Şamlularla Tekelüler arasında gerçekleşen savaşta[2106]

[2100] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 270; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 191.
[2101] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 74-75.
[2102] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 198-206.
[2103] *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 20, s. 27.
[2104] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 275.
[2105] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 213; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 285.
[2106] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 161; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 285; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 214; *Ravzetü's-*

ABBYY PDF Transformer 2.0
Click here to buy
www.ABBYY.com

Şamlular Tekelüler ile devlethanede (sultanlık otağı) Şah Tahmasb'ın yanında da çatışmaya devam ettiler.[2107] Çatışma sırasında Şah Tahmasb'ın da tacına iki ok isabet etti.[2108] Çuha Sultan Tekelü ise öldürüldü.[2109] İntikam amacıyla Tekelüler devlethaneye sabaha kadar ok attılar.[2110] Baş gösteren savaşta Şamlular sayıları fazla olan Tekelülere yenilerek İsfahan'ın Gendüman Yaylası'na, sonra da Fars'a kaçtılar. Söz konusu savaşta Şamlu gençlerinden esir alınan 300 kişi ise öldürüldüler.[2111] Tekelüler ise Şamlu ve diğer Kızılbaş boylarının hepsi ile zıtlaşarak öç alma peşindelerdi.[2112] Şah Tahmasb Tekelülere karşı diğer Kızılbaş boylarının kinli olduğunu bildiği için Tekelülerin katledilmesini emretti. Gendüman Yaylası'nda bulunan İmam Sehl Ali çevresinde baş gösteren savaşta Tekelüler yenilip Bağdat'a doğru kaçtılar.[2113] Böylece Şamlular yönetimde temel gücü oluşturmaya başladılar. 18 yaşındaki Şah Tahmasb h. 937 yılının son ayında / Temmuz-Ağustos 1531'de Tekelüleri katlettirerek gücü tam tekeline geçirmeyi başardı. Şamlular ise o sıralarda şah yanlısı bir tavır içindeydiler. Şah, h. 937 sonlarına doğru / Ağustos 1531'de Şamluları güçlendirmek amacıyla Şiraz'a haberci göndererek Hüseyin Han Şamlu'yu saraya davet etti.[2114] O, Kızılbaşlar arası dengeyi sağlamak için emirü'l-ümeralık mansıbını ortaklaşa Şamlu ve Ustaclu boylarına verdi.[2115]

6.1.28. h. 937 / 1530–31'de Nişabur Şamluları

Kamış Sultan Özbek h. 937 / 1530–1'de Meşhed'e saldırdı. Ancak o, Meşhed'de Kızılbaşlara yenilerek Maveraünnehir'e geri döndü. Bu savaşta Kızılbaş ordusuna yardım için Nişabur'daki Şamlular da gelmişlerdi. Ancak sonunda Özbeklerin bu defaki saldırıları karşısında Kızılbaşlar söz konusu şehirlerinin hepsini

---

Safa-yı Nasıri, s. 53.
[2107] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 48; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 69.
[2108] *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 53; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 286; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 214.
[2109] *Ahsenü't-tevarih*, s. 309.
[2110] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 161.
[2111] *Ahsenü't-tevarih*, s. 309.
[2112] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 49.
[2113] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 70.
[2114] *Tezkire-yi Şah Tahmasb, Abdu'l-şekur*, s. 18; *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 15; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 28-29; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 286; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 215.
[2115] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 15; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 29.

boşalttılar ve oralar Özbeklerin eline geçti.[2116]

6.1.29. Herat'ın Kurtarılmasında Şamluların Rolü

h. 938 / 1531–32'de Ubeyd Han yine Safevî sarayındaki sorunları ve Kızılbaş boyları arasındaki savaşları casusları aracılığı ile öğrendikten sonra kalabalık bir ordu ile Amuye suyundan geçerek 29 Ramzan 938 / 5 Mayıs 1532'de[2117] Herat'ı kuşattı.[2118] Kuşatmanın uzun sürmesi ile gıda maddeleri ve başka sıkıntılar daha da artmış oldu.[2119] Şah Tahmasb h. 939 / 1532–33 yılında[2120] Ulama Tekelü konusundaki endişeleri azaldığı için kalabalık bir ordu ile Horasan'a doğru hareket etti.[2121] O, ilk önce Herat'taki kuşatmada olanlara haber göndererek oraya doğru yola çıktığını bildirdi. Herat'takiler ise bundan ümitlenerek Özbeklere karşı daha aktif bir direniş sergilemeye başladılar.

Şah Tahmasb'ın emri üzerine Sufiyan Halife Rumlu de Sebzivar'a saldırdı. Han-geldi Bahadır ise Nişabur kalesine sığındı. Sufiyan Halife'nin orayı ele geçirmesi için asker sayısı az olduğundan Şah Tahmasb da bir Şamlu birliğini ona yerdım için gönderdi. Onlar Özbekleri yendikten sonra Meşhed'i almak için hareket ettiler. Ubeyd Han tarafından Meşhed hâkimi olarak atanmış olan oğlu Abdu'l-aziz Sultan ise dayanamadan Meşhed'i terk edip Herat'a gidip babasına katıldı.[2122] Böylece Kızılbaşlar Meşhed'i de ele geçirdiler. Ubeyd Han ise Şah Tahmasb'ın Horasan'a geldiği haberini alınca onunla karşılaşmaktan vaz geçerek 14 Rebiyülevvel 939[2123] / 14 Ekim 1532'de Herat muhasırasını kırarak uzaklaşmak zorunda kaldı.[2124] Şah Tahmasb ise ondan az süre sonra 22 Cemaziyülevvel 939[2125] /

2116 *Ahsenü't-tevarih*, s. 312.
2117 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 219.
2118 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 59; *Ahsenü't-tevarih*, s. 315.
2119 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 286; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 279; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 221; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 163; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 59-60.
2120 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 60.
2121 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 287; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 224.
2122 *Ahsenü't-tevarih*, s. 322.
2123 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 223.
2124 Roemer, s. 238.
2125 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 225.

20 Aralık 1532'de Herat'a girdi.[2126] O, Herat'ta bulunduğu sürece Herat halkı ile adaletli ve iyi davranmaya özen gösterdi.[2127] Şah Tahmasb bundan sonra savunma politikasından vazgeçerek Özbeklere karşı saldırı politikasını uygulayacaktı. O, bu doğrultuda içinde Şamluların da yer aldığı bir birliği Gercistan'ı almaları için gönderdi. Onlar görevlerinde başarılı olduktan sonra ise şahın ordusuna geri döndüler.[2128]

6.1.30. Şamluların Dışlanması

h. 939 / 1532–33'te Hüseyin Han Şamlu'nun akrabası ve şaha yakın olan Başdan Kara'nın[2129] Şah Tahmasb'ı zehirleyerek öldürmek istemesi[2130] ile şahın Şamlulara karşı olan tavrı da değişmeye başladı. Bununla da Şamlular Safevî döneminde ilk kez dışlanmış olup merkezi yönetimdeki birçok imkânları da ellerinden alındı.

6.1.31. Horasan Yönetiminin Tekrar Şamlulara Verilmesi

h. 941 / 1534–35'te Şah Tahmasb, Gazi Han'ın kendi isteği ile yerine Sam Mirza'yı yine Horasan hâkimi, Ağzıvar Han Şamlu'yu da Horasan emirü'l-ümerası ve onun lalası yaptı. Bununla da Horasan yönetimi tekrar Şamlulara geçmiş bulundu. Böylece Şah Tahmasb 7 Sefer 941 / 18 Ağustos 1534'te acele Herat'tan birkaç göç ile Azerbaycan'a doğru hareket etti.[2131]

6.1.32. Behram Mirza'nın Şamlu Boyunun Başına Getirilmesi

Osmanlı vezir-i azamı İbrahim Paşa, 25 Muharrem 941 / 6 Haziran 1534'te[2132] Tebriz'e ulaştı.[2133] O, Azerbaycan hükümetini Ulama'ya[2134] verdikten sonra onu

---

[2126] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 61; Roemer, s. 238.
[2127] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 283-284.
[2128] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 61; *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 21; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 287; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 225; Roemer, s. 238.
[2129] *Ahsenü't-tevarih*, s. 332.
[2130] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 165; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 224.
[2131] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 284.
[2132] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 160; Ferid Bey, s. 86; Roemer, s. 241.
[2133] Minorski, *Tarih-i Tebriz*, s. 51.

Erdebil'i ele geçirmesi için görevlendirdip gönderdi.[2135] Şah Tahmasb da, 1000 askerden oluşan bir Şamlu birliğini Erdebil'i savunmaları için gönderderip peşinden de yardımcı bir birlik daha gönderdi. Onlar da Erdebil'i Osmanlılara karşı savundular.[2136] Şah Tahmasb casusları aracılığı ile Osmanlı sultanının h. 941 / 1534–35'te ona doğru hareket ettiğini öğrenince yine içinde Şamluların da yer aldığı ordusunun öncü bölümünü Osmanlılara karşı göndermişti. İki taraf karşılaştığında Osmanlıların sayısının fazlalığı[2137], Safevîlerin de askerlerinin az olduğu[2138] ve durumun kötü[2139] olduğunu gören birçok Kızılbaş emiri Safevîlere karşı riyalı davranmaya ve fırsat kollamaya başladılar. Bu sırada Herat hâkimi Sam Mirza'nın isyan ettiği ve Sultan Süleyman'ın da Şah Tahmasb'a karşı onunla ilişki kurup onu oğlu olarak hitap ettiği haberi şaha ulaştı. Hüseyin Han Şamlu'nun muhalifleri onun Osmanlı ordusuna kaçmak istediği iftirası ile şahı ona karşı etkileyebildiler. Şah bu sıralarda yukarıda anlatılanlardan dolayı Kızlbaşlara ve özellikle Şamlulara pek güvenmemekteydi. Bunun üzerine ise Şah Tahmasb Hüseyin Han'ın ölümünü emretti. Böylece Şah Tahmasb ise, Sam Mirza ile dostluk alakası olduğu suçlaması ile Hüseyin Han Şamlu'yu h. 941 / 1534–35'te öldürttü.[2140] Şah Tahmasb, Şamlu buyunun isyan ve intikam hislerini önlemek amacı ile kardeşi Behram Mirza'yı Şamlu boyunun başına getirdi.[2141] Safevî yönetiminde aile mensuplarının yakınlığı göz önünde bulundurarak Kızılbaş boylarına karşı onların tercih edildiği kaçınılmaz bir olgu idi. Hüseyin Han Şamlu'nun ortadan kaldırılması ile I. Tahmasb'ın yönetimi de artık yeni bir evreye girmiş bulundu. Şah artık Kızılbaşlar konusunda yeni politikalar izleyecekti. Ancak her şeye rağmen o Kızılbaşların savaşçı gücüne ihtiyacı olduğu için onlarla h. 962 / 1554–55'teki Amasya barışı anlaşmasına değin idare etmeyi yeğledi.

[2134] Uzunçarşılı, c. II, s. 351.
[2135] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 67; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 231.
[2136] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 172.
[2137] a.g.e, s. 173.
[2138] *Şeref-name*, c. I, s. 564-565; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 173.
[2139] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 288; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 233; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 67; *Şeref-name*, c. II, s. 183.
[2140] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 236; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 68.
[2141] *Ahsenü't-tevarih*, c. I, s. 332.

6.1.33. Vekil Masıbının Tat veya Taciklere Verilmesi

Şah Tahmasb, Hüseyin Han Şamlu'nun öldürülmesinden sonra vekil veya divan-ı ala vezirliği için herhangi bir Kızılbaş emirini atamadı. Bununla Kızılbaşların etkinliğini belirli ölçüde kırmayı başarsa[2142] da Kızılbaşları tam denetim altına alan Safevî tarihinde aslında I. Şah Abbas olmuştur.[2143] Şah Tahmasb söz konusu mansıpları ve vilayet hükümetini artık Safevî sülalesinden olan Şeyhavend boyuna devretmekle merkezden kaçma eğilimleri olan kalabalık nüfuslu Kızılbaşlara karşı akrabalık bağından ciddi bir biçimde yararlandı. Böylece Şah, bu doğrultuda baş emiriü'lümeralık mansıbını da Şamlulardan alarak kardeşi Behram Mirza'ya, vekillik makamını da yaşam biçimi yerleşik olan ve Safevî literatüründe Tat veya Tacik diye tanımlanan kesimden olan Kazi Cahan Kazvini adlı bir kişiye verdi.[2144]

6.1.34. Sam Mirza ve Herat Şamlularının İsyanı

Hüseyin Han Şamlu'nun Şah Tahmasb'ın emri üzerine öldürülmesi haberi Sam Mirza ve Ağzıvar Han'ın Herat'taki hâkimiyetinden 6 ay küsür geçtikten sonra onlara ulaştı.[2145] Bu haberden onlar tedergin oldular. Bilindiği gibi Sam Mirza çocukluktan beri Şamluların içinde yetişmişti. Öldürülen Hüseyin Han Şamlu'nun itihamlarından biri de Sam Mirza'yı Şah Tahmasb'ın yerine getirmek istemesi idi. Hüseyin Han Şamlu'nun kızı da Sam Mirza ile evli idi.[2146] Ağzıvar Han'ı da Hüseyin Han Şamlu yetiştirmişti. Ayrıca Şamlu boyunun Ağzıvar Han veya diğer bir Şamlu emirine verilmenin tersine Şamlu boyundan olmayan birine bırakılması onları bir kat daha tedirgin etti. Onlar öldürülme sırasının kendilerine geldiğini varsayıyorlardı.[2147]

Bu sıralarda Başdan Kara –ki şahı zehirlemekle suçlanmaktaydı ve bu nedenle de Maveraünnehir'e kaçmıştı.- da Herat'a gelip onları Şah Tahmasb'a karşı isyan etmeye teşvik etti. Sultan Süleyman da Tekelü ve Şamlu boylarının Şah Tahmasb'a

---

2142 Roemer, s. 246.
2143 Röhrborn, s. 48.
2144 *Tarih-i İran*, Cambridge, s. 52.
2145 *Ahsenü't-tevarih*, s. 340.
2146 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 287; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 240.
2147 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 240.

karşı Sam Mirza'yı destekleyeceklerini düşünerek Sam Mirza ile ilişki kurdu.[2148] Sultan Süleyman bu ilişkiyi büyük bir olasılıkla Şah Tahmasb'ın ordusundan kaçarak Bağdat'a gelen Gazi Han Tekelü aracılığı ile sağlamıştı.[2149] Sam Mirza ve yanındaki Şamlular ise Şah Tahmasb'a karşı tam da ayaklanırken Sultan Süleyman'ın desteğinden memnun olup isyan bayrağını çektiler. Onlar ilk önce zenginleri yağmalamaya çalıştılar. Kızılbaşlar zenginlerin evine yerleşerek işkencelerle hazinelerinin yerini öğrenmeye çalışıp onalara el koydular.[2150] Böylece Herat şehri harap olmuş bu duruma geldi.[2151]

Sam Mirza ve Şamlular 15 Şaban 941 / 18 Şubat 1535'te Herat'ı terk ederek Şah Tahmasb'tan izin almaksızın Ferah ve Kandahar'ı almaya gittiler.[2152] Ferah hâkimi Murad Sultan, Sam Mirza'nın yanına gelerek ittatini bildirdi. Sam Mirza ve Şamlular da oradan Herat'a doğru hareket ettiler. Sam Mirza da yanındaki Şamlularla birlikte h. 941 / 1534–35'te Kandahar kalesini kuşattı.[2153] Babürlü Kamran Mirza adına söz konusu vilayette hüküm süren Emir Hace Kelan ise Kamran Mirza'dan yardım istedi. Kamran Mirza Sünni Hanefi idi ve aşırı derecede Şii ve Safevî karşıtı idi.[2154] O, Kabül, Lahur, Kandahar ve doğu İran sınırlarında fermanferma idi. Kamran Mirza da yardım için 20.000 atlı ile acele hareket etti.[2155] Bunu haber alan Sam Mirza ve Şamlular ise Herat kuşatmasında 80'den fazla yaşı olan Halife Sultan Şamlu Mir-ahur'a[2156] devredeip geri çekilmek zorunda kaldılar. Kamran Mirza onları takip etti. Gerçekleşen savaşta ise Sam Mirza ve Şamlular yenilip Herat'a dönmeden Germsir'e doğru kaçtılar. Sam Mirza, Germsir'den de Tebes'e gitti.[2157] Tebes'teki Şamlular ise onu karşıladılar. Sam Mirza'da öfkelenerek kendisini isyana teşvik edenlerden birkaç kişiyi öldürdttü. O, onların kafalarını bir

---

[2148] Roemer, s. 239.
[2149] a.g.e, s. 242.
[2150] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 288.
[2151] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 240; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 62.
[2152] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 288-290; *İhyau'l-muluk*, s. 155-157.
[2153] *Ahsenü't-tevarih*, s. 340.
[2154] Riyazu'l-İslam, s. 49.
[2155] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 62; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 58; *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 35.
[2156] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 290; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 240; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 62.
[2157] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 168.

mektup ile birlikte Şah Tahmasb'a göndererek affedilmesini istedi.[2158] Şah Tahmasb, Sam Mirza ve Şamluların isyan ederek Herat'tan çıkmalarından sonra az yaşlı oğlu Muhammed Mirza'yı Tekelülerle[2159] birlikte Heret hâkimi olarak atadı. Böylece Herat bölgesi Şamluların egemenliğinden alınmış oldu.

6.1.35. Özbeklerin h. 941 / 1535'teki Saldırısında Herat Şamluları

Ubeyd Han, yine casusları aracılığı ile Herat'ın durumunu öğrenip Horasan'a saldırının zamanı geldiğini anladı. Ubeyd Han h. 941 / 1534–35'te emirlerinden Seydim Mirza'yı Cam'ı, bir diğer birliği de Haf'ı almaları için gönderdi. Belh fermanrevası Gesken Kara Sultan ise Herat'taki Şamluların güçsüzlüğünü öğrenince Herat'ın 15 fersahlığında bulunan Herat-rud vilayetine saldırdı. O, halkı ve hayvanlarının birçoğunu yağmaladı. O, karşısında bir engel görmediği için ilerleyerek Herat'ın 5 fersahlığında bulunan Tuniyan köyüne saldırarak orayı da yağmaladı.[2160] Yaşlı ve yıpranmış olan Halife Sultan Şamlu[2161] yakınları ile danıştı. O, Mahmud Bey ile Kızılbaşların bir kısmının Herat'tan çıkmaması görüşlerine karşın Emir İbrahim Emini'nin de görüşü ile 19 Zilkade 941 / 21 Haziran 1535'te Bayram Oğlan ile karşılaşmak için hareket etti. İki taraf Herat'ın 10 fersahlığındaki Esferaz köyünde savaştılar. Savaşta Şamlular yenilince Mahmud Bey de Herat kalesinde savunmaya başladı. Bayram Mirza da kaleyi ele geçiremeyince ölenlerin başlarını kestirerek birçok ganimet ile Gercistan'a götürdü.[2162] Şah Tahmasb ise o sıralarda Sultan Süleyman'ın saldırısını önlemekle meşgul olduğu için Horasan'a yönelik herhangi bir şey yapamadı.

6.1.36. Muzaffer Sultan'ın Şamlularca Yakalanması

Sultan Halil, Safevîlerle zıtlaşan Gilan hâkimi Muzaffer Sultan'ı sığındırdıktan[2163] sonra az süre sonra 9 Cemaziyülevvel 942 / 5 Kasım 1535'te

---

[2158] *Fava'idü's-safeviye*, s. 28.
[2159] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 267.
[2160] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 291.
[2161] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 240; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 62.
[2162] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 292.
[2163] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 183; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 111.

öldü.[2164] Muzaffer Sultan da onun eşine -ki Şah İsmail'in kızı idi.- evlilik teklifinde bulundu. Sultan Halil Şirvan-şah'ın eşi ise Şah Tahmasb'ın onayı olmadan böyle bir evliliği yapamayacağını ona bildirdikten sonra bu durumu Şah Tahmasb'a iletti. Şah Tahmasb da Muzaffer Sultan'a karşı öfkeli olduğu için 100 kişilik bir Şamlu atlısını başlarında bir komutan ile birlikte Derbend'e gönderdi. Onlar da Muzaffer Han'ı tutuklayarak Tebriz'e getirdiler. Şah Tahmasb'ın emri üzerine onu aşağılamak için "deri hilatlar[2165]" giydirdi. Emire Hatem'i de eşeğe bindirerek müzisyenler ve palyaçolar eşliğinde onu karşılamaya gönderdi. Muzaffer Sultan'ı şairler de şiirlerinde hiciv ettiler. Onun kaşı ve bıyığını ise eşek idrarı ile tıraş ettiler.[2166]

6.1.37. Hümayun İran Sığındığı Sırada Şamlular

Gürkanlı Hümayun Şah h. 950 / 1543–44'te Sistan'a geldiğinde orada onu bölgede egemen olan Şamlular Sistan'ın başkentine davet edip iyi bir biçimde ağırlayıp Horasan'a haber gönderdiler.[2167] Mektupta Hümayun'un maiyetindekilerin 50 kişiden az olmalarına rağmen silahsız ve zayıf bir durumda oldukları bildirilmişti.[2168] Diğer bir bilgiye göre onların sayısı 30–40[2169] veya 60–70[2170] kişi civarında idi. Bir diğer kaynağa göre ise onların sayısı 40 erkek ve 2 kadın idi.[2171] Mektupta belirtildiği gibi Hümayun Şah, Şah Tahmasb ile görüşmek istiyordu. Hümayun, Sistan'da iken Babürlü (Gürkanlı) sarayından birkaç kişi kaçarak Hümayun'a geldiler. Onlar Hümayun'un Zemin-daver'e dönmesini önerdiler. Ancak onların önerisi iyi karşılanmadı ve en uygununun Hümayun'un Şah Tahmasb'a gitmesi olduğuna karar kılındı.[2172] Yanıt mektubunda da Hümayun Şah'a Herat yoluyla Safevî sarayına gitmesi tavsiye edildi. Hümayun Şah'ı Herat'a doğru hareketinde Şamlulardan bir grubu ona eşlik ettiler. Hümayun'un h. 950 / Mart 1544 Nevruz bayramında Cam yolu ile VIII. Şii imamı Rıza'nın mezarını ziyaret için

---

2164 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 256.
2165 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 291.
2166 *Cevahirü'l-ahbar*, s. 183.
2167 Sukumar Ray, *Hümayun der İran*, (Bundan sonra: *Hümayun der İran*), trc. Keyvan Furuzende Şehreki, İntişarat-ı Areven, Tahran, 1383, s. 29, 31; *Humayun in Persia*, s. 7; *Ekber-name*, s. 303.
2168 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 303; *Humayun in Persia*, s. 8; *Hümayun der İran*, s. 50.
2169 *Ahsenü't-tevarih*, s. 399.
2170 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 97.
2171 *Humayun in Persia*, s. 3; *Hümayun der İran*, s. 24.
2172 *Ekber-name*, s. 305.

Meşhed'e doğru hareket etmesinden sonra o zamana kadar Herat'ta kalan Sistan Şamluları Sistan'a geri döndüler.[2173] Hümayun Hindistan'a döndükten sonra İran'a geldiğinde ilk karşılaştığı Şamlu âlimi Hüseyin-kulu'yu Hindistan'da kendi mühürdarı yaparak bütün işlerinde onunla danışıyordu.[2174] Bu ise söz konusu âlim ile birlikte bir grup Şamlu'nun da Hindistan'a gittiği anlamına geliyordu. Şah Tahmasb da Hümayun'a yapacağı savaşlarda yardımcı olmaları için içinde Şamluların da yer aldığı[2175] kalabalık bir orduyu da tahsis etmişti.[2176]

6.1.38. h. 959 / 1551–52'de Esferayin Şamluları

h. 959 / 1551–52 yılında ise Harezm emirlerinden Pehliban Kuli Sultan ve Hacem Sultan, Esferayin çevresine geldiler. Onlara karşı bölgedeki Şamlular karşı çıktılar ve onlar da söz konusu bölgeyi yağmaladıktan sonra Harezm'e geri döndüler.[2177]

6.1.39. Sistan Eyaleti'nin Şamlulara Verilmesi

Şah Tahmasb, Melik Mahmud Sistani'yi kadın ve eğlenceye düşkünlüğü[2178] bahanesi ile bölge güvenliğini sağlayamadığı için Ahmed Sultan Şamlu adlı bir Kızılbaş emirini maiyetindeki Şamlularla birlikte onun vekili yaptı. Şah Tahmasb'ın bu teşebbüsü ile yetkileri kısıtlanan Melik Mahmud darılarak Hindistan'a gitti. Bunu haber alan Şah Tahmasb, şah babasının (Şah İsmail) özel ilgisine mazhar olan Melik Mahmud'u kırdığından çok üzüldü.[2179]

6.1.40. Han Ahmed İsyanı'nın Yatıştırılmasında Şamlular

Şah Tahmasb Han Ahmed'in kendisine olan sadakatına inanmadığından dolayı

[2173] *Humayun in Persia*, s. 18; *Hümayun der İran*, s. 45-46; Sykes, *Tarih-i İran*, s. 256.
[2174] Riyazu'l-İslam, s. 292, 295.
[2175] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 99.
[2176] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 99; *Fava'idü's-safeviye*, s. 27; *Ekber-name*, s. 324; Riyazu'l-İslam, s. 71; *Şeref-name*, c. II, s. 197; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 309.
[2177] *Ahsenü't-tevarih*, c. II, s. 475.
[2178] *İhyau'l-muluk*, s. 154.
[2179] a.g.e, s. 160.

Biyepes hükümeti tekrar İshaki hanedanına verilmesini uygun bulmaktaydı. Böylece o, oğlum diye hitap ettiği Cemşid Han'ı kızı Hadice Beygim ile evlendirip Biyepes hükümetine atadı. O, yine de barışçı bir yöntem ile 1 Muharrem 974[2180] / 19 Temmuz 1566'dan başlayarak Cemaziyülevvel 975[2181] / Aralık 1567'de de ona karşı içinde Şamluların[2182] da yer aldığı birkaç askeri birliği bölgeye sevketti.[2183] Gönderilen birlikler ise 22 Cemaziyülahir 975 / 24 Aralık 1567'de onun yakalanmasına[2184] kadar yaklaşık 3[2185] veya 4 ay[2186] süre sonra başarıyı sağlayabildi. Han ahmed ise mal varlığı ve hazineleri ile birlikte Salı günü 6 Recep 975 / 6 Ocak 1568'de[2187] Şah Tahmasb'ın huzuruna getirildi. Şah Tahmasb ise onu kınasa[2188] da öldürmedi ve yaklaşık 2–3[2189] ay süre ile onu Kahkaha kalesinde hapsettirdi. Bazı kaynaklara göre Han Ahmed, 20 Rebiyülevvel 975 / 24 Eylül 1567, Mikayıl Bey Yüzbaşı Şamlu tarafından Kazvin'den Kahkaha hapihanesine götürülmüştür.[2190]

6.1.41. Özbek Sultan'ın Saldırısında Cam Şamluları

h. 977 / 1569–70'te Rüstem Sultan'ın oğlu Özbek Sultan Horasan'a saldırarak Cam'a kadar ilerledi. Cam'da Şamlular ise onlara karşı çıktılar ve onlar da Serahs, Cam ve çevre köylerini yağmalayarak kendi bölgelerine geri döndü.[2191]

6.1.42. Şamlulara Mensup Kişiler

Şamlu boyundan Hüseyin Bey Lala, Şeyh Kasım, Abidin Bey (Abdi Bey), Durmış Han Şamlu, Hüseyin Han, Zeynel Han, Demri Sultan, Ağzıvar Han, Zeyne'd-din Sultan, Veli Halife, Ali Kulu Han, Kara Eşik (Muhammed Bey Korçı-başı), Sultan Ahmed Şamlu, Hüseyin-kulu Sultan, Başdan Kara, Oğlan Halife Şamlu

---

2180 *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 468; *Tarih-i Gilan*, s. 52; *Nameha-yı Han Ahmed Gilani*, s. 279.
2181 *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 462; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 112.
2182 *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 471; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 112; *Tarih-i Gilan*, s. 50-51.
2183 *Nükavetü'l-Asar*, s. 68; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 475; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 476.
2184 *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 476-477; *Tarih-i Gilan*, s. 53-54.
2185 *Huld-i Berin*, s. 354; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 112.
2186 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 112.
2187 *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 477; *Huld-i Berin*, s. 354.
2188 *Tarih-i Gilan*, s. 54.
2189 *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 477; *Huld-i Berin*, s. 354; *Tarih-i Gilan*, s. 57.
2190 *Tarih-i Gilan*, s. 57
2191 *Ahsenü't-tevarih*, s. 573-574.

Korçu-başı, Halife Sultan Şamlu Mir-ahur, Bayezid Sultan Şamlu, Mecnun Sultan Şamlu, Mikayıl Bey Yüzbaşı Şamlu ve Hüseyin-kulu Bey Yasavul Korçu Şamlu gibi ünlü emirler[2192] ve kişiler çıkmıştır.

6.1.42.1. Hüseyin Bey Lala

6.1.42.1.1. Şeyh Haydar ve Sultan-ali Dönemlerinde

Ünlü Şamlu emirlerinden olan Hüseyin Bey Şamlu'nun adı ilk kez 29 Recep 893 / 9 Temmuz 1488, Çarşamba günü Haydar ile Şirvan-şahlar arasında gerçekleşen savaşta Haydar'ın ordusunun sol kanadının komutanı olarak geçer.[2193] h. 898 / 1492–93'te yenik düşerek öldürülen Baysungur'un karşı tarafında Sultan-ali'nin ordusunun sağ kanadının başında da Hüseyin Han Şamlu diğer bir Kızılbaş emiri ile birlikte bulunmaktaydı.[2194]

6.1.42.1.2.İsmail Mirza Döneminde

Hüseyin Bey, Şah İsmail'in lalalığını yapmıştı.[2195] h. 900 / 1494–95 yılında Rüstem Mirza Akkoyunlu'nun Sultan-ali ve Kızılbaş önderlerini ziyafete davet ederek onları öldürmek istediğini öğrenen Sultan-ali, içinde Hüseyin Bey Lala'nın da yer aldığı birkaç Kızılbaş emiri geceleyin Erdebil'e gitmelerini önerdiler.[2196] Böylece onlar Erdebil'e doğru hareket ettiler. Onları takip eden Akkoyunlu askerleri[2197] ile Kızılbaşlar Erdebil'in Şamesbi[2198] köyünde savaşa giriştiler. Sultan-ali, kendisinden sonra İsmail'i Safevî tarikatının başına getirerek[2199] defalarca denemiş olan[2200] genellikle yedi bazen ise dokuz[2201] Kızılbaş emirinden oluşan "*Lahican sufileri*"

[2192] Karakoyunlu, Ak-Koyunlu ve Safevîler dönemlerinde devletin esas imtiyazlı zümresi olan savaşçı ayanlar, büyük ve küçük emirler olmak üzere iki guruba ayrılırlardı.
[2193] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 45.
[2194] a.g.e, s. 53.
[2195] *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 104; *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 45-47.
[2196] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 56.
[2197] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 23; *Habibü's-siyer*, s. 441; *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 2.
[2198] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 23.
[2199] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 37.
[2200] *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 26.
[2201] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 270; *Habibü'siyer*, s. 441; Denison Ross, s. 267..

veya "*ihtisas ehli (özel kişiler)*"[2202] adlı bir merkezi komiteyi İsmail'i koruyup eğitmeleri[2203] için görevlendirdi.[2204] Bu özel kişilerden biri de Hüseyin Bey Şamlu idi.[2205] İsmail'i tahta çıkışına değin olan zaman kesitinde yönlendiren kişiler söz konusu yedi kişi idi. İsmail ve yandaşları Lahican'dan ayrıldıktan sonra[2206] bu yedi özel komutanın yol göstericiliği ile[2207] Erdebil'e doğru[2208] yola çıktılar. Hüseyin Bey Lala burada da bulunmaktaydı.[2209]

İsmail Erdebil'den ayrıldıktan sonra Göçke (Çökçe) Deniz'de Cihan-şah Karakoyunlu'nun torunu olduğunu iddia eden Sultan Hüseyin Barani ile karşılaşıp[2210] sorunlar yaşadığında da yanında en yakın adamı Hüseyin Bey Şamlu Lala da vardı.[2211] İsmail, Hüseyin Bey Lala ile diğer birkaç emirine danışarak[2212] Gülistan kalesini kuşatmaktan vazgeçip Nahçıvan'a doğru hareket etti.[2213] Gülistan Kalesi yakınlarında Hüseyin Bey Lala'nın mehteri olan Şahgeldi adlı bir Kızılbaş, Ferruh Yesar'ı yakalayıp katletmiş ve kafasını İsmail Safevî'ye takdim etmişti.[2214]

6.1.42.1.3. Vekil ve Emirü'l-ümera Mnasıbına Getirilmesi

Hüseyin Bey Lala, h. 907 / 1501–2'de gerçekleşen Şerur savaşında da İsmail'in yanında yer almıştı.[2215] Kızılbaşlar bu savaşta Elvend Akkoyunlu'ya galebe

---

2202 *Habibü's-siyer*, s. 447-448.
2203 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 25; *A Literary History of Persia*, s. 51.
2204 *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 37.
2205 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 57.
2206 *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 26; *Lubbu't-tevarih*, s. 392; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 264; Yusuf Cemali, s. 126.
2207 *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 49.
2208 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 89; *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 47; *A Literary History of Persia*, s. 21, 51; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 26; *Habibü's-siyer*, s. 447-448; *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 26; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 84-85; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 48; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 112-113.
2209 *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 26.
2210 Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 34; Yusuf Cemali, s. 132.
2211 *Ahsenü't-tevarih*, s. 48-50; *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 51-52; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 43; Ceferli, *Sefeviler Dövleti*, s. 41; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 18; Eliyarlı, "Safevîlerin Hakimeyyete Gelmesi", s. 365.
2212 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 69; *Habibü's-siyer*, s. 463; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 27.
2213 *Ahsenü't-tevarih*, s. 80-81.
2214 Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 41; Memmedov, "Azerbaycan Sefeviler Dövleti", s. 400.
2215 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 266.

çaldılar.[2216] İsmail'in Tebriz'i fethetmesinde de yine yanında Hüseyin Bey vardı.[2217] Onun bu hizmetlerinin karşılığı olarak da Şah İsmail, Tebriz'de kurmuş olduğu devletin vekili[2218] ve emirü'l-ümerası[2219] olarak Hüseyin Bey Lala Şamlu'yu atadı.[2220]

6.1.42.1.4. Yezd Hâkimiyetine Getirilmesi

24 Zilhicce 908 / 20 Haziran 1503'te Hemedan çevresinde Murad Bey Akkoyunlu ile Kızılbaşlar arasında gerçekleşen[2221] savaşta da Kızılbaş tarafında Hüseyin Bey Lala vardı.[2222] Bunun ardından Şah İsmail, 2 Rebiyülahir 909 / 24 Eylül 1503'te Şiraz'ı aldığı[2223] sırada Hüseyin Bey Lala'yı da Yezd'in hâkimi yapmıştı.[2224] Hüseyin Bey yardımcılarından olan Şu'eyb Aga adlı birini kendi adına Yezd'i yönetmesi için yerleştirdikten sonra[2225] kendisi şahın ordusuna katıldı. Ancak Yezd'in eski hâkimi olan Ahmed Bey beliren boşluktan yararlanarak Şu'eyb'i öldürüp hükümeti tekrar tekeline aldı.[2226]

6.1.42.1.5. Vekil Mansıbından Alınması

h. 913 / 1507'de Ala'u'd-devle Bey'in oğlu Sarı-kaplan komutanlığındaki Dulkadırlı keşif kuvvetleri, Hüseyin Bey Lala komutanlığındaki Safevî öncü kuvvetleri ile gerçekleşen savaşta bozguna uğratmıştı. Safevî komutanının kendisi Hüseyin Bey Lala bile atını suya vurup, zorlukla canını kurtarabilmiştir.[2227] Böylece I. Şah İsmail'ın tahta çıkışından sonra emirü'lumera[2228] olan Hüseyin Bey 913 /

2216 *Ahsenü't-tevarih*, s. 84.
2217 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 72; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 39; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 28.
2218 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 126; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 151; *Habibü's-siyer*, s. 468.
2219 Emirü'l-ümera (emirler emiri) – ordu başkomutanı.
2220 *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 39.
2221 Bayramlı, "*I İsmayıl*", s. 371.
2222 *Tekmiletü'l-exbar*, s. 36; Şeref Han, *Şerefname*, s. 138.
2223 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 80; *Fars-name-yi Nasırı*, c. I, s. 370; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 268; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 37.
2224 *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 44.
2225 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 189.
2226 a.g.e, s. 213.
2227 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 116.
2228 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 266; *Tekmiletü'l-exbar*, s. 33; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 182.

1507'de Ab-cihan yanında Alau'd-devle Dulkadır'in oğlu Saru-kaplan'a yenildikten sonra itibarını kaybetti. Belki de bu nedenle Şah İsmail, beklenmedik bir biçimde h. 914 / 1508–9'da, 6 ay süre ile şahın vekili ve Safevî ordusunun emirü'l-ümeralığını yapan Hüseyin Bey Şamlu'yu Safevî devletinin en üst makamı olan vekillikten azledilerek onun yerine Emir Necm'i getirmişti. Ancak Hüseyin Bey'in buna karşı tepki göstermemesi dikkat çekicidir. Bunun sebebi ise o ve mensubu bulunduğu Şamlu boyunun Şah İsmail'i taparcasına saymaları idi.

6.1.42.1.5. Bağdat İsyanı ve Loristan'ı Tabi Etmedeki Rolü

Şah İsmail h. 914 / 1508–9'da de Bağdat'ta isyan çıkaran Barik Bey'e karşı Hüseyin Bey Lala'yı bir askeri birliğin başında göndererek kendisi de arkalarından hareket etti.[2229] Sunuçta ise Barik Bey kaçtıktan sonra 25 Cemaziyülahir 914 / 20 Ekim 1508'de Bağdat her hangi bir savaş yaşanmadan Safevîlerin eline geçti.[2230] Şah h. 914 / 1508–9'da Emir Necm Reşti komutasında bir askeri gücü Hüseyin Bey ve diğer bir Kızılbaş ileri geleni ile birlikte Loristan hâkimi Melik Rüstem'i yatıştırmaları için görevlendirdi.[2231] Kaleye sığınan Melik Rüstem ise Loristan ileri gelenlerinden birini Şah İsmail'e göndererek kendisini affettirdi.[2232]

6.1.42.1.7. Emirü'l-ümera Mansıbından Alınması

Şah İsmail, h. 915 / 1509–10 kışında ikinci kez olarak Şirvan'a ordu çekti.[2233] Şah İsmail, Şirvan hükümetini ise Hüseyin Bey'e verdi. Şah İsmail, emirü'l-ümera makamını sürekli Kızılbaşlara veriyordu. O ilk önce söz kunusu mansıba Hüseyin Bey Şamlu'yu atamasına rağmen 915 yılında büyük bir olasılıkla Emir Necm'in de yol göstericiliği ile Hüseyin Bey'i ordu emirü'l-ümeralığından da alarak[2234] yerine şahın sofracısı olan Muhammed Bey Sofracı-başı Ustaclu'yu getirdi.[2235] Kızılbaş ileri gelenlerinden olan Hüseyin Bey Lala gibi birinin ülkenin en üst askeri

---

2229 Abbaslı, *Şah İsmayıl*, s. 26.
2230 *Habibü's-siyer*, s. 494.
2231 Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 609.
2232 *Huld-i Berin*, s. 175.
2233 Savory, *Makalat*, s. 87.
2234 *Huld-i Berin*, s. 177.
2235 *Lubbu't-tevarih*, s. 417.

mansıbından alınarak yerine sarayın önemsiz bir kişisini yerleştirmek oldukça önemli bir olaydı. Hüseyin Bey de Çaldıran savaşındaki ölümüne[2236] dek sırf bey lakabını taşımıştı.

6.1.42.1.8. Herat Hâkimiyetine Getirilmesi

h. 916 / 1510–1 yılında Şibek Han ile Kızılbaşlar arasında Merv çevresinde[2237] gerçekleşen savaşta Hüseyin Bey de bulunmaktaydı.[2238] Şibek Han öldürülüp[2239] Horasan'ın ele geçirilmesinden sonra ise Hüseyin Bey tekrar itibar kazandı. Merv'den sonra Timurluların eski başkenti Herat da İsmail'in eline geçti ve o Hüseyin Bey'i Herat'ın hâkimiyetine getirdi. Emir Necm, Hezar kalesini fethettikten sonra Karşi kalesini kuşattığında da orduda Hüseyin Bey Lala vardı.[2240]

6.1.42.1.9. Herat Hükümetinden Alınması

Özbekler h. 918 / 1512–13'te Gicduvan savaşında Kızılbaşları yendikten sonra hızla yayılmaya başladılar. Savaş meydanından kaçan Hüseyin Bey Lala Herat'a gelerek oradaki kaleyi sağlamlaştırdı. Özbekler, Zilkade 918 / Ocak-Şubat 1513'te Herat'ı kuşattılar. İki ay sonra Ubeyd Han ile Cani Bey Sultan arasında ihtilaf çıkınca onlar kuşatmayı kırarak Maveraünnehir'e geri döndüler. Ancak Ubeyd Han, Timur Sultan ile anlaşarak Horasan ve Herat'ı ele geçirmek için geri döndü. Böylece Özbekler Merv'den Esferayin'e kadar Meşhed ve Tus dâhil tüm şehirleri ele geçirdiler. Hüseyin Bey, Emir Necm Sani'nin (II. Necem)[2241] yenilgisinden sonra Özbek hanlarının Herat'ı alma isteklerinden haberdar olunca Özbekler oraya doğru hareket etmeden şehri terk ederek Sistan ve Tebes sahrası yolu ile şahın ordusuna doğru gidip oradan da, I. İsmail'in dergâhına geldi.[2242] Timur Sultan ise Kızılbaşların

---

[2236] *Ahsenü't-tevarih*, s. 195.
[2237] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 37; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 111; *A Literary History of Persia*, s. 65.
[2238] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 112; *Tekmiletü'l-exbar*, s. 36; Bayramlı, "*I İsmayıl*", s. 371.
[2239] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 133.
[2240] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 371-372; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 430.
[2241] Necm-i Sani (II. Necm) denilen, 1510–1512 yıllarında I. Şah İsmail'in vekili olan Yar Ahmed Huzani kastedilir. Emir Necm-i Zerger'in kendisi Reştlidir. bkz. Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 47.
[2242] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 8.

kaçtığı haberini alınca çabucak bir saldırı ile Herat'ı ele geçirdi. Ubeyd Han da Meşhed'i işgal etti. Şah İsmail ise Maveraünnehir'i tekrar aldıktan sonra Hüseyin Bey'i savaş meydanından kaçtığı için Herat vilayeti hükümetinden alarak yerine Zeynel Bey Şamlu'yu atadı.[2243]

6.1.42.1.10. Hüseyin Bey'in Ölümü

Çaldıran savaşında Şah İsmail'ın ordusunun sağ kanadında diğerlerinin yanı sıra Horasan'ın eski valisi ve o sırada Diyarbakır valisi olan Hüseyin Bey de bulunmaktaydı.[2244] Çaldıran savaşında Safevî tarafından birçoklarının yanı sıra Hüseyin Bey Lala da öldü.[2245] Kimi kaynaklar Hüseyin Bey Lala'yı, Horasan hâkimi olarak tanıtmaktadırlar.[2246] Ancak Çaldıran savaşı sırasında o Horasan hükümetinde bulunmamaktaydı.

6.1.42.2. Şeyh Kasım

Şamlulardan olan Şeyh Kasım'ın adı kaynaklarda İsmail'in Lahican'dan ayrılışından sonra Erdebil'e giderken geçer. Kaynaklara yansıyan bilgilere görte İsmail ve yandaşları Lahican'dan çıktıktan sonra uğradığı yerlerden biri olan Berendik[2247] köyünde geldiklerinin ertesi günü kavun yemek bahanesi ile Kızıl Özen Şam'ı adı ile de ünlü olan Şamlu mezrasına giderek oradaki Şamlu müritlerini toplamaya çalıştı. Mezranın sahibi Şamlulardan olan Şeyh Kasım adlı bir kişi idi. O, konuklarını ağırlamak için 40 koyun kurban etti.[2248] Onun yarı göçebe veya yerleşik bir yaşama geçmiş bir Şamlu topluluğuna mesup olduğu anlaşılmaktadır. Kasım'ın adının önündeki şeyh lakabının olması onun bir Kızılbaş dedesi olduğu olasılığını artırmaktadır. Şeyh Kasım veya Türkçe ifadesi ile Dede Kasım'ın adı söz konusu

---

2243 *Ahsenü't-tevarih*, s. 182. *Huld-i Berin*, s. 228.
2244 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, , s. 42; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 179-180; Solakzâde, *Târîh*, s. 366; Şükrî-i Bitlisî ise Şah İsmâîl'in sağ kanatta mevki tuttuğunu söylemektedir. bkz. Şükrî, *Selim-nâme*, s. 172.
2245 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 43; *Tekmiletü'l-exbar*, s. 48; Celal-zade, *Selim-nâme*, s.149; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 183; *Habibü's-siyer*, s. 547; Şeref Han, *Şerefname*, s. 158-159; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 166.
2246 *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 462; İspanakçı, v. 199.
2247 Ferheng-i coğrafiyai-yi İran, c. IV, s. 88.
2248 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 90; *Huld-i Berin*, s. 79.

olaydan sonra kaynaklarda geçmemektedir.

6.1.42.3. Abidin Bey (Abdi Bey)

6.1.42.3.1. İsmail Mirza'ya Katılması

Şamlulardan olan Abidin, ilk kez Saru-tercan'da Şam beldelerinden 200 kişilik gençlerle I. İsmail'in hizmetine girmiştir.[2249] Diğer bir bilgiye göre ise o, İsmail h. 906 / 1500–1 yazında Erzincan'da iken 300 Şamlu savaşçısı ile ona katılmıştı.[2250] O, daha sonra ise İsmail'in kızkardeşi ile evlendi. Onun adı kaynaklarada Abdi Bey biçiminde de geçer.

6.1.42.3.2. Hüseyin Baranlu ve Abdi Bey

İsmail Erdebil'den ayrıldıktan sonra Göçke (Gökçe) Deniz'de Cihan-şah Karakoyunlu'nun emirlerinden olan Sultan Hüseyin Barani ile karşılaştığında[2251] o amaçları doğrultusnda onlardan yararlanmayı düşündü.[2252] Ancak bu konuda başarılı olamayınca Hüseyin Barani onları yakalamayı planladı. O hileler yaprak onları ziyafete çağırsa da Sufi danışmanlar İsmail'in hastalığını bahane ederek ve onu kuşkulandırmamak için Abdi Bey ile bir diğer Kızılbaş ileri gelenini temsilci olarak ziyafete gönderdiler.[2253] İsmail'in, Kızılbaş emirlerine de danışarak[2254] Gülistan kalesini kuşatmaktan vazgeçip Nahçıvan'a doğru hareket ettiğinde görüşüne başvurduğu kişilerden biri de yine Abdi Bey olmuştur.[2255]

6.1.42.3.3. Tevaçı-başı Makamına Getirilmesi

Abdi Bey Şamlu, İsmail ile Elvend Akkoyunlu arasında h. 907 / 1501–2'de Şerur'da gerçekleşen ve Kızılbaşların galebesi ile sonuçlanan savaşta da yer

---

2249 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 8-9.
2250 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 107.
2251 Yusuf Cemali, s. 132.
2252 Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 34.
2253 *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 51-52.
2254 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 69; *Habibü's-siyer*, s. 463; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 27.
2255 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 130.

almaktaydı.[2256] Şah İsmail Tebriz'i ele geçirdikten sonra h. 907 / 1501–2 kışını orada geçidiği sürede Abdi Bey Şamlu'yu da tevaçı-başı yaptı.[2257] Safevîlerile, Murad Bey Akkoyunlu arasında 24 Zilhicce 908 / 21 Haziran 1503'te Hemedan civarında baş gösteren savaşta[2258] Safevî tarafında Abdi Bey Şamlu da bulunmaktaydı.[2259] Şah İsmail, İsfahan'a geldikten sonra Abdi Bey Şamlu'yu Ebergu'ya göndererek Muhammed Kere'nin tüm akraba ve hizmetkârlarını İsfahan'a getirtip onları şehrin meydanında yaktırma suretiyle öldürttü.[2260]

6.1.42.3.4. Abdi Bey'in Ölümü

h. 912 / 1506–7'de Şah İsmail, Gilan'dan döndüğünde Tarum yolu ile Sultaniye'ye gelerek Surlık yaylasında kışladı. O, orada Mekri bölgesinin hâkimi Seyfe'd-din Mikri'nin oğlu Sarem'i bastırıp bölgesini ele geçirmeleri için Abdi Bey Şamlu ve birkaç Kızılbaş emirini savaşçıları ile birlikte gönderdi. Sarem ilk önce dağlara sığındı. Kızılbaşlar ise Mekri bölgesini yağmalayıp Kürtlerin birçoğunu da öldürdüler.[2261] Bunun üzerine Sarem dağdan inerek Kızılbaşlar ile savaşa girişti ve Kızılbaşlar geri çekilerek Şah İsmail'in ordusuna geldiler.[2262] Abdi Bey Şamlu ise bu savaşta öldürüldü.[2263] Ancak *Tarih-i Kızılbaşan* eserine göre o, Emir Han'ın ardından Herat hâkimi olduktan sonra h. 931 / 1524–25 yılında öldü ve yerine kardeşi Herat hâkimi olarak atandı.[2264] Sonuncu görüşün doğruluk payı nerde ise imkânsız derecesindedir. Zira bu iddiayı diğer kaynaklardaki bilgiler doğrulamamaktadır.

6.1.42.4. Durmuş Han Şamlu

[2256] *Habibü's-siyer*, s. 464; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 122; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 70.
[2257] *Tekmiletü'l-exbar*, s. 33; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 182; Abbaslı, *Şah İsmayıl*, s. 18; Ceferli, *Sefeviler Dövleti*, s. 58.
[2258] Bayramlı, "*I İsmayıl*", s. 371.
[2259] *Tekmiletü'l-exbar*, s. 36; Şeref Han, *Şerefname*, s. 138.
[2260] *Habibü's-siyer*, s. 480; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 86; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 264.
[2261] *Ahsenü't-tevarih*, s. 121.
[2262] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 270; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 80.
[2263] *Ahsenü't-tevarih*, s. 121.
[2264] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 8-9.

6.1.42.4.1. İsfahan Hükületinin Başına Getirilmesi

Şamlu boyundan olan Durmuş Han ünlü tevaçı-başı Abdi Bey Şamlu ve Şah İsmail'in kızkardeşinin oğlu idi. Şah İsmail'in onu çok sevdiği bilinmektedir. O da Şah İsmail'e çok sadık birisi idi. Şah İsmail 24 Zilhicce 908 / 20 Haziran 1503'te Alma Kulağ''ında[2265] Murad Bey'i yendikten sonra Hemedan'dan İsfahan'a geldiğinde İsfahan hükümeti için Durmış Han Şamlu'yu atadı.[2266] O da eskiden mimar olan Mirza-şah Hüseyin İsfahani'yi kendi vezirliğine seçerek şehri de ona sipariş edip kendisi şahın ordusunda kaldı.[2267] Mirza-şah Hüseyin İsfahani ise Çaldıran savaşına kadar Durmış Han sürekli orduda olduğu için İsfahan'ı tek başına yönetmekteydi.[2268]

6.1.42.4.2. Şehzade Ahmed'i Mihman-darlık Etmesi

h. 918 / 1512–13'te Şehzade Ahmed'in oğlu Murad, Nur Ali Halife ile birlikte Şah İsmail'e sığındığında da şah onu ağırlaması için Durmış Han Şamlu'yu mihmandarlık etmesi için görevlendirmişti.[2269]

6.1.42.4.3. Murad Bey Akkoyunlu'yu Öldürmesi

Sultan Selim Çaldıran savaşından sonra Tebriz'den geri dönerken Murad Bey'i Diyarbakır'ı alması için göndermişti. Ancak o, Urfa'da Durmış Bey Şamlu Korçı-başı ile yaptığı savaşta öldürüldü ve başı 12 Şevval 920 / 30 Kasım 1514'te Tebriz'e getirildi.[2270] Murad Bey'in h. 920 / 1514–25'te öldürülmesi ile Akkoyunlu sülalesi de tümden yok oldu. Ancak diğer bir bilgiye göre Murad Bey'i öldüren kişi Aça Sultan Kaçar olmuştur.[2271] İkinci görüşün doğruluk payı kaynaklardaki bilgilerimize göre daha fazladır.

2265 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 267; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 42; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 77; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 28; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 120.
2266 İspanakçı, v. 61.
2267 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 184.
2268 *Lubbu't-tevarih*, s. 295; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 601.
2269 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 486.
2270 Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 335 (bkz. n. 47, *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 572.)
2271 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 33; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 133; *Huld-i Berin*, s. 252-253.

6.1.42.4.4. Çaldıran Savaşı'nda Rolü

Şah İsmail Çaldıran'a geldikten sonra ordu ileri gelenleri ile birlikte düzenlediği toplantıda Durmış Bey, Kızılbaş komutanlarından Han Muhammed Ustaclu'nun Kızılbaşları savaş konusunda uyarmasına[2272] ve Osmanlılarla savaşa tecrübeli olduğu için taktik vermesine kinaye ile "senin kethüdalığın Diyarbakır'da geçerlidir.[2273]" biçiminde karşılık verdi ve "boşuna onun böyle ün yaptığını[2274]" ekledi. Ona göre Çaldıran savaşına girmeleri gerekirdi.[2275] Şah İsmail de birçok savaşlarda edindiği deneyimlere rağmen gururlanarak Durmış Han'ın sözlerini kabul edip Kızılbaşların harami olmadıklarını bildirerek ilahi kader ne ise o olacağını söyledi.[2276] Kurultaydan sonra Şah İsmail ertesi gün yapılacak savaş için hazırlanmadan ve orduyu düzene sokmadan komutanları ile birlikte içki içmeye başladılar. Şehzade Tahmasb da söz konusu savaşta görgü tanığı idi. Tahmasb tahta çıktıktan sonra Osmanlı sultanına yazdığı bir mektubunda babası İsmail ve komutanlarının o gece sarhoş olduklarını, sabaha kadar şarap içtiklerini ve bu yüzden yenildiklerini anlattı. O, o zamandan beri Çaldıran savaşı söz konusu olduğunda, Durmış Han'ı babası Şah İsmail'i bu akıl dışı savaşa teşvik ve tahrik ettiği için beddua etmekteydi.[2277] Ona göre bu boşuna savaş için ya sarhoş ya da deli olmak gerekmektedir.[2278] Çaldıran savaşında Şah İsmail, sağ kanat komutasına Durmış Han Şamlu'yu getirdi.[2279]

6.1.42.4.5. Taclu Beygim'i Bulması için Görevlendirilmesi

Çaldıran savaşından sonra Şah İsmail kaybolan Taclu Beygim'i bulması veya bir haber edinmesi için, Durmış Han'ı 300 kişi ile birlikte görevlendirmişti.[2280] Rastlantı sonucu Durmış Han'ın veziri olan Mirza Şah Hüseyin İsfahani –ki onun eşyalarını taşımaktaydı.- Tebriz'den 2 menzil uzaklaştığında Taclu Beygim ile

---

[2272] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 484.
[2273] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 493; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 178; *Ahsenü't-tevarih*, s. 189.
[2274] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 484.
[2275] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 130.
[2276] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 162; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 41.
[2277] İspanakçı, v. 196.
[2278] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, s. 29-30; *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 28-29.
[2279] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 179-180; *Ahsenü't-tevarih*, s. 190; Solakzâde, *Târîh*, s. 366.
[2280] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 501.

karşılaştı. Mirza, Taclu Beygim'i Marağa yolu ile götürdüğünde yolda Durmış Han'ı gördü ve şaha doğru gittiler.[2281] Bunun üzerine Şah İsmail ölen vekilü's-saltana Mir Abdu'l-baki yerine Mirza Şah-hüseyin İsfahani'yi Dergezin'de vezir, vekil ve divan-ı âli nazırı olarak atadı.[2282]

6.1.42.4.6. Şah İsmail'i Eğlendirmesi

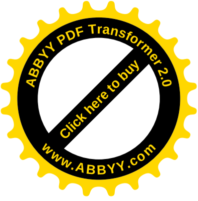
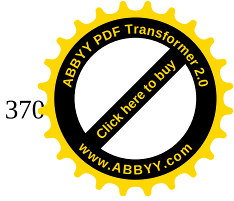
Durmuş Han'ın adı ilginç eğlenceler düzenlemesi ile de bilinmektedir. O, "… Çaldıran savaşından sonra I. İsmail'i kimi eğlencelerde bulunması için teşvik etmişti. Örneğin bir grubun kafasına *Tacı Böyük*[2283] dedikleri büyük bir başlık (takiye)[2284] koyup bir eve kapatıyorlardı. Sonra hubbu'l-selâtin[2285] yedirilmiş köpek, kedi ve kurt gibi hayvanları bacadan eve bırakıyorlardı. Bazen de onları dağ ineğine bağlayarak salıveriyorlardı. Birkaç gün sonra ise avlanırken tuzak kurup ineği yakalayıp o kişiyi ineğin sırtından kurtarıyorlardı. Bazen ise onları tavla taşı biçiminde onaltıncı çadırın keçesinin üzerine oturtuyorlardı. İki zarın yerine ise bir leğeni ortaya koyuyor onlardan birini tutup kafasını iki zarın islah yerinde leğene vuruyorlardı. Bunu iki zar islah (!?) oluncaya dek sürdürüyorlardı ve bir sürü hayvanı onların üzerine salıveriyorlardı."[2286]

6.1.42.4.7. Mazenderan Valilieri ile İlgili Görevlendirilmesi

Şah İsmail, h. 924 / 1518–19'da Kum'da iken Mazenderan valilerinin yıllık haraçlarını ödemeyi aksattıklarını öğrenince Durmış Han Şamlu'yu bir diğer Şamlu ileri geleni ile birlikte onlara karşı gönderdi.[2287] Durmış Han, ilk önce Aga Muhammed'i yakalamak istese de o Olad kalesine sığındı ve Kelis kalesinin bekçiliğini ise emirlerinden birine verdi. Durmış Han, Kelis kalesini kuşattı ve üç günlük şiddetli bir savaştan sonra kaleyi ele geçirdi. Oradaki tüm hazine ve zahireyi

---

2281 a.g.e, s. 501.
2282 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 509, 601; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 136.
2283 "Tacı Büyük" demektir. Bu söz orijinalde de Türkçe verilmiştir.
2284 Takiye (takke), Osmanlı askerlerinin başlarına giydikleri koni biçiminde sivri başlık. Bu başlık genel olarak Türkmenlerde yaygın olup, Ak-koyunlu, Karakoyunlu, Safevî ve Osmanlı yeniçeri ordusunda yaygın olarak kullanılıyordu. bkz. Çetinkaya, *Kızılbaş Türkler*, s. 415-427.
2285 Müshil olarak kullanılan bir tür yağ.
2286 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 9.
2287 *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 56-57.

zaptederek Olad kalesine doğru gitti. Aga Muhammed ise adamlarını göndererek ondan aman diledi. Durmuş Han da emirlerinden Ahmed Bey ve Kadı Cihan'ı kaleye göndererek ona aman verdi. O da Durmuş Han'ın yanına gelerek "yıllarca biriktirdği tüm hazineyi" onlara teslim etti.[2288]

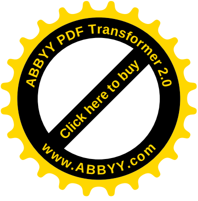
Durmuş Han, Aga Muhammed'i ordusunda yakalayarak Sari'ye doğru hareket etti. Aga Muhammed'in yakalandığı haberini alan Mir Abdu'l-kerim, oğlu Mahmud Sultan'ı hediyeler ve 2.000 tuman para ile birlikte Durmuş Han'ı karşılamaya gönderdi. O, yıllık haracın düzenli bir biçimde ödenmesini taahhüt edip şaha layık hediyelerle şahın yanına geleceğini bildirdi. Durmuş Han da bunu kabul edip Mahmud Sultan'a hilat vererek geri dönmesine izin verdi. Bunun dışında Hezar-cerip hâkimleri Mir Hüseyin Hezar-ceribi, Melik Kavus ile Melik Behmen ve Mazenderan'ın diğer bölgelerinin hâkimleri hediyelerle Durmuş Han'a gelerek itaatlerini bildirdiler. Durmuş Han, Aga Muhammed ve elde ettiği haraç ile Şah İsmail'in[2289] Kum'dan sonra gittiği İsfahan'daki av alanına gitti. Şah ise onu özel bir ilgi ile karşıladı.

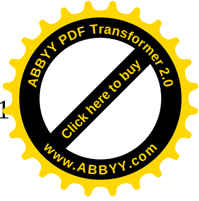
6.1.42.4.8. Emire Debbac'ın Boyun Eğdirilmesi

Şah İsmail, h. 925 Nevruz bayramını / Mart 1519 Kum'da kutladıktan sonra Save'ye oradan da Öleŋ-hergan'a gitti. Orada ona Gilan'daki Biyepes (Reşt ve Fumen) hâkimi Emire Debbac'ın itaatten çıktığına ilişkin haberler ulaştı. Şah İsmail yine Durmuş Han ile bir diğer Şamlu ileri gelenini görevlendirerek söz konusu bölgeye gönderdi. Şahın emri üzerine onlar Mazenderan ve Rüstem-dar hâkimlerinin de askeri kuvvetleri ile birlikte Hazar denizi kıyısından Lahican'a giderek oradan da Lahican hâkimi Han Ahmed ile de birleşerek Reşt'e gittiler. Durmuş Han Mazenderan'a gitti. Şah İsmail'in ordu sevkıyatından haber alan Emire Debbac Reşt ileri gelenlerinden birkaç kişiyi Şah İsmail'e göndererek afedilmesini istedi. O, aynı zamanda Han Ahmed'e de maktup yazarak onun şefaatçi olmasını istedi. Emire Debbac'ın temsilcileri Öleŋ-Sultaniye'de şahın huzuruna çıktılar. Onlar getirdikleri

---

[2288] *Habibü's-siyer*, s. 560.
[2289] *Ahsenü't-tevarih*, s. 218-219.

hediyeleri sunup 5.000 tuman da nakit para ödedikten sonra yıllık haraç miktarını da zamanında ödeyeceklerine taahhüt ettiler. Şah İsmail de Han Ahmed'in şefaati ile Emire Debbac'ı cezalandırmaktan vazgeçerek yine de eskiden olduğu gibi Reşt ile Fumen'in hükümetini ona verdi. Bunun üzerine Durmış Han da geri dönerek Öleŋ-Sultaniye'de şahın ordusuna katıldı.[2290]

6.1.42.4.9. h. 925 / 1519'da Görevlendirilmesi

Sultan Selim, Çaldıran savaşından sonra yine İran'a saldırma amacı ile[2291] h. 925 başlarında / Ocak başları 1519'da Musul'a doğru askeri kuvvetler gönderdiğinde Şah İsmail de komutanlarından Durmış Han ile bir diğer Şamlu ileri gelenini yeterli asker sayısı ile Bağdat valisine yardıma gönderdi.[2292] Ancak Osmanlı ordusu Safevî sınırlarından uzaklaşınca Şah İsmail de Bistun'dan Kum ve daha sonra Save'ye geldi. Kızlıbaş komutanları da orada ona katıldılar. Bu sıralarda Özbeklerin Horasan'a saldırmak istedikleri haberini alan Şah İsmail, Kızılbaşları Firuz-kuh'a göndererek, onları Özbeklerin saldırması halinde Tahmasb Mirza ve Herat valisine yardım etmeleri için görevlendirdi. Ancak Osmanlı ordusunun tekrar doğuya doğru hareket ettiğini öğrenen Şah İsmail, Durmış Han ve bir diğer Şamlu ileri gelenini Firuz-kuh'tan Marağa ordusuna çağırmak zorunda kaldı.[2293]

6.1.42.4.10. Ubeyd Han'ın h. 927 / 1520–21 Yılı Saldırında Görevi

Ubeyd Han, h. 927 / 1520–21 ilkbaharında 30.000 atlı ve yaya askerleri ile Horasan'a doğru ilerledi.[2294] Bunu öğrenen Serahs hâkimi ise acele Herat'a bir ulak göndererek Perşembe günü 16 Cemaziyülahir 927 / 25 Mayıs 1521'de durumu Herat hâkimine bildirdi. Ubeyd Han'ın Horasan'a saldırı haberi Şah İsmail'e ulaşınca o da Durmış Han ve bir diğer Şamlu komutanını Herat hâkimi Emir Han'a destek için acele Horasan'a gönderdi.[2295]

[2290] *Huld-i Berin*, s. 273.
[2291] Ferid Bey, s. 68.
[2292] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 574.
[2293] a.g.e, s. 576-577.
[2294] *Habibü's-siyer*, s. 579; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 189-190.
[2295] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 592.

Ubeyd Han 12 gün kuşatmadan sonra kaleyi ele geçirmekten vaz geçerek 2 Recep 927 / 8 Hazirsan 1512'de kuşatmayı bırakarak[2296] köyleri ve tarlaları yakıp yağmaladıktan sonra Buhara'ya doğru geri döndü. Onun geri dönüş sebebi, büyük bir olasılıkla Durmış Han'ın yaklaşması haberini alması idi. Durmış Han, Herkan-sultaniye'ye kadar ilerledikten sonra Herat kuşatmasının kırıldığı haberini aldı ve Şah İsmail'in yeni emrini bekledi.[2297] Bu saldırıdan sonra Ubeyd Han, Şah İsmail hayatta iken bir daha Horasan'a saldırmadı.

6.1.42.4.11. Horasan Emirü'l-ümeralığına Getirilmesi

Emir Han Musullu, Gıyase'd-din'i Salı günü 5 Recep 927 / 11 Haziran 1521'de yakalayarak, İhtiyare'd-din kalesinde hapsettirip onun yardımcı ve hizmetçilerinin de tüm mal varlığını da zaptetti.[2298] Ertesi gün 10 Recep 927 / 16 Haziran 1521'de ise onu öldürmesi üzerine Şah İsmail de Tahmasb Mirza ve Emir Han'ı Tebriz'e çağırarak[2299], diğer oğlu Sam Mirza'yı Horasan hükümetine atadı. O, Sam Mirza'nın çocukluk dönemi lalası olan Durmış Han'ı yine görevinde tutarak aynı zamanda onu Horasan emirü'l-ümerası da yaptı.[2300] O sırada Durmış Han henüz Herkan-sultaniye'de idi. Şah ona acele Herat'a gidip Tahmasb Mirza ile Emir Han'ı Tebriz'e gönderilmelerini emretti.[2301]

Durmış Han ise bir diğer Şamlu komutanı ile birlikte acele Herat'a doğru hareket etti. Onlar Emir Han'ın tedirginliğini bildikleri için yolun yarısından ona dostça mektuplar göndererek Horasan hâkimiyetinin yine onda kalacağını yazdılar. Onlar kendilerinin geliş amacının yardım olduğunu ona bildirdiler. Onlar Herat'a geldiklerinde Emir Han'ın itaat etmeyeceğini anladılar.[2302] Bunun üzerine Durmış Han herhangi iç savaşı engellemek maksadıyla canını tehlikeye atarak az sayıda

---

[2296] *Habibü's-siyer*, s. 581; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, 148.
[2297] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 592.
[2298] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 202.
[2299] *Lubbu't-tevarih*, s. 420; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 44.
[2300] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 206.
[2301] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 205.
[2302] *Habibü's-siyer*, s. 587.

asker ile Sebzivar'a Emir Han'ın yanına gitti. O, orada yine şah tarafından ilgi ile karşılanacağı ve Horasan emirü'l-ümerası olarak kalacağı güvencesini ona verdi. Böylece Durmuş Han, Tahmasb Mirza ve Emir Han ile birlikte Herat'a döndü. Durmuş Han Herat'ta şahın Horasan hâkimiyetine Sam Mirza'yı atadığını, kendisinin de şehzadenin lalası olarak görev yapmasını emrettiğini ona bildirdi.[2303] Böylece Durmuş Han akıllı tedbiri ile Emir Han'ın isyan olasılığını etkisiz kıldı. Durmuş Han, Şah İsmail'in ölümüne kadar Horasan'da hükümet etti. O, kendisine vezir olarak ise Habibullah Saveci'yi seçerek onun aracılığı ile Horasan düzene sokup bölgeyi güvenli bir hale getirdi.[2304] Bilindiği gibi Gıyase'd-din Handemir'in "*Habibü's-siyer*" adlı eseri Habibullah Saveci adına yazılmıştır. Durmuş Han Şamlu, 3 Sefer 928 / 2 Ocak 1522'de Tahmasb Mirza ile Emir Han Musullu'yu Herat'tan Şah İsmail'in sarayına gönderdi.[2305]

6.1.42.4.12. Şibanilerin İlk Saldırısında Mücadelelsi

Şah İsmail'in ölümü ve Kızılbaşlar arası rekabet sonucunda merkezi devletin zayıf bırakılmasından yararlanan Ubeyd Han, Horasan'a ilk saldırsını h. 930 / 1523–24 yılında Amuye suyunu (Ceyhun) geçerek Horasan'a saldırdı. Bu dönemde ise Horasan ve merkezi olan Herat, yaşça küçük olan Sam Mirza ve lalası Durmuş Han Şamlu tarafından yönetilmekteydi. Horasan emirü'l-ümerası da olan Durmuş Han Şamlu, saldırılara karşı kahramanca direniş sergiledi. O, akıllı veziri Hace Habibullah Saveci ile danışarak kaleyi güçlendirip gereken gıda maddelerini de depoladı. Durmuş Han kalenin değişik bölümlerinde bekçiler yerleştirerek korçulardan bir grubu ve Sam Mirza ile kalenin merkezinde mevkilendi. Amaç anında gereken bölümlere yardımda çabucak davranmayı sağlamaktı.[2306] Savaş "birkaç ay[2307]" sürmesine rağmen Özbekler yaptıkları tüm saldırılarında yenik düşerek ağır kayıplar verdiler. Durumu böyle göre Köçem Sultan ise Durmış Han'a mektup yazarak kaleyi teslim etmesini aksi takdirde ise insanların ibret edeceği bir biçimde öldürüleceğini ona bildirdi. Durmış Han da ona yazdığı yanıt mektubunda

---

[2303] *Ahsenü't-tevarih*, s. 228.
[2304] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 594.
[2305] *Habibü's-siyer*, s. 588; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 213.
[2306] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 594-595.
[2307] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 50; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 157-159.

onu tehdit etti.[2308] Bunun üzerine Özbekler saldırılarını daha da şiddetlendirdilerse de yine de yenilgilerle karşılaştılar.[2309]

Durmış Han ise gücünü göstermek için Kara Eşik adı ile de ünlü olan Muhammed Bey Korçı-başı'nın komutasında askerlerinden bir grubuna Murad Bağı, Herat şehrinin dış bölgeleri ve Sevincek Han'ın ikamet yerine saldırmalarını emretti. Kızılbaş askerleri ise saldırarak Özbeklerin direncini kırıp Murad Bağı'na kadar ilerledikten sonra oranın kapısını kırdılar. Ancak onlar içeri girmekten çekinerek ganimetler ve esirlerle geri döndüler. Murad Bağı'nda az sayıda koruma ile söz konusu sıralarda Sevincek Han ile Ubeudullah Han konuşurlarken Kızılbaşların saldıdığını öğrenince hemen atlarına atlayarak oradan kaçtılar. Kimi kaynakların verdiği bilgilere göre Kızlbaşlar Murad Bağı'na girdikleri takdirde kesinlikle söz konusu iki Özbek emiri yakalanmış olacaklardı.[2310] Durmış Han Şamlu da Özbeklere karşı saldırı ile onları geri püskürtmeyi başardı. Özbekler ise geri çekilerek Maveraünnehir'e gittiler.

6.1.42.4.13. Durmış Han'ın Vefatı

Durmış Han Şamlu, Özbeklerin h. 930 / 1523–24 yılındaki kuşatmasını kırdıktan sonra sürekli içki meclisleri düzenleyerek zamanını hoş geçiriyordu. O da tıpkı dayısı Şah İsmail gibi çok şarap içip az yemek yediğinden[2311] sonunda hastalanarak h. 932 / 1525–26'da vefat etti.[2312] Diğer kaynaklara göre ise o h. 931 / 1524–25'te ölmüştür.[2313] Durmış Han Horasan'da hâkimiyette olduğunda veziri Hace Habibullah Saveci'nin de desteği ile Horasan'ı bayındır hale getirerek halkla iyi geçindi. Onun hizmetleri sayesinde yerli halk nerede ise Sultan Hüseyin Mirza Baykara ve ünlü veziri Alişir Nevai dönemindeki refahı bile unutmuşlardı. Onun cenaze töreninde Heratlılar da Meşhed'e geldi. Yaşlı ve genç her kişi cenazede

---

[2308] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 230; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 158.
[2309] *Ahsenü't-tevarih*, s. 244.
[2310] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 231-232.
[2311] a.g.e, s. 234.
[2312] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 234; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 163.
[2313] *Ahsenü't-tevarih*, s. 248; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 51.

ağlamaktaydı.[2314]

6.1.42.5. Hüseyin Han

6.1.42.5.1. Horasan Hâkimiyetine Getirilmesi

Şamlu boyundan olan yetki sahibi diğer emirlerinden biri de Durmuş Han'ın kardeşi Hüseyin Han'dır. O da Şah Tahmasb'ın kızkardeşinin oğlu idi.[2315] 932 / 1525–26'te[2316] içki tüketiminde aşırılığı ve az yemek yemesi[2317] sonucu hastalanrak vefat eden[2318] Durmuş Han'ın ölümü sırasında, 13 yaşındaki Tahmasb'ın vekili olan Div Sultan Rumlu'nun elinde oyuncak idi. Bunun üzerine Hace Habibullah Saveci kendisini Sam Mirza'ya lala ve Horasan emirü'l-ümerası olarak seçmek zorunda kaldı. O, Kızılbaş emirlerinin ve Herat'taki devlet ileri gelenlerin de onayı ile Durmış Han'ın kardeşi Hüseyin Han Şamlu'yu onun yerine getirdi.[2319] O, diğer bazı emirlerin de muhalefetini önlemeye çalıştı.

Hace Habibullah Saveci, Safevî sarayına olan bağlılığını ve Durmış Han'ın ölümü ile yerine seçilen Hüseyin Han Şamlu'yu Şah Tahmasb'a haber gönderdi. Ancak kısa süre sonra bazı Şamlular ona karşı çıkmaya başladılar. Onların muhalefetlerinin sebebi maaşlarının Esferayin'e havale edilmesinden dolayı ödemedeki gecikme idi. Şamlular itirazlarının bildirerek Çarşamba günü 5 Recep 932 / 1526'da Sam Mirza ve Hüseyin Han Şamlu'nun ikametgâhında Hace Habibullah Saveci'yi öldürmek için toplandılar. Hace Habibullah ise Hace Muzaffer Bitikçi'yi onların yanına göndererek maaşların ödeneceği sözünü verdi. Ancak Şamlular bunu kabul etmediler ve Hace Habibullah'ın evine saldırıp direnen hizmetçileri öldürdükten sonra Hace'nin önünde iki oğlunu öldürdüler. Onlar bununla da yetinmeyip Hace Habibulah ve tüm akrabalarını katlettiler. Onlar tarafından aynı

[2314] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 235.
[2315] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 9.
[2316] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 234; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 163.
[2317] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 234.
[2318] *Ahsenü't-tevarih*, s. 248; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 51.
[2319] *Şah Tahmasb*, *Tezkire*, Kırlangıç, s. 20.

günde 100'den fazla kişi öldürüldü.[2320] Diğer bir kaynağa göre öldürülen kişi sayısı 70'i bulmaktaydı.[2321] Şamluların söz konusu taşkınlıklarına karşı Hüseyin Han Şamlu'nun göz yumması belki de meydanı tamamıyla kendi tekeline almasından kaynaklanmaktaydı.

6.1.42.5.2. h. 934 / 1528'de Hüseyin Han

Ubeyd Han, h. 934 / 1528 ilkbaharında Herat'ı kuşattığında Herat'ta hâkim olan Hüseyin Han Şamlu direnmeye başladı. Ubeyd Han kaleye giden gıda yollarını kapatarak sürekli oraya saldırmaya devam etti. Kale bekçileri de tüm saldırıları önleyebildiler.[2322] Herat şehri 4 ay kuşatmada kaldıktan sonra ünlü Özbek emirlerinden Can Vefa Mirza'nın oğlu Yar Bi, yanındaki askerleri ile Herat'a geldi. O ağır bir saldırı ile kaleyi almak istese de saldırı sırasında isabet eden bir tüfek kurşunu ile öldü.[2323] Gerçekleşen çatışmalarda ünlü emiri Yar Bi'yi kaybeden Ubeyd Han, kaleye saldırılarını daha da şiddetlendirdi. Hüseyin Han Şamlu emirlerine danışarak gıda maddeleri sıkıntısını ortadan kaldırmak için savaşta yararlı olmayan kişilerin aileleri ile birlikte şehirden her şeylerini alarak dışarı çıkmasını sağladı.[2324] Dışarı çıkarılan her aileden 150 Tebriz dinarı alınmaktaydı.[2325] Hüseyin Han Şamlu böylece direnmeye devam ederek Özbeklerin tüm saldırılarını da önledi. O sıralarda haberciler de Ubeyd Han'ın Horasan'daki yaptıklarını Şah Tahmasb'a ulaştırmaktaydı.[2326] Herat kalesi yaklaşık 7 ay kuşatmada kaldı. Daha sonra Şah Tahmasb ve merkezi ordunun h. 934 / 1527–28'de Horasan'a doğru hareket ettiği haberini alan Özbekler, Herat kuşatmasını bırakarak Maveraünnehir'e kaçtılar.[2327] Şah Tahmasb da VIII. Şii İmamı'nın (İmam Rıza) türbesini ziyaret ettikten sonra Herat'a doğru hareket etti. O, Hüseyin Han Şamlu ve direnişçilere ilgi ile davrandı. Herat işlerini düzene soktuktan sonra ise orta İran'a geri döndü.

[2320] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 242.
[2321] *Şah Tahmasb, Tezkire,* Kırlangıç, s. 21.
[2322] *Ahsenü't-tevarih*, s. 268.
[2323] *Huld-i Berin*, s. 346.
[2324] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 177.
[2325] a.g.e, s. 177.
[2326] *Ahsenü't-tevarih*, c. I, s. 271.
[2327] a.g.e, s. 271.

6.1.42.5.3. Cam Savaşı'nda Hüseyin Han

h. 934 / 1527–28'de Maveraünnehir, Türkistan, Fergane, Endican, Otrar, Kaşğer, Harezm, Kılmak, Kırkız, Kara-hıtay, Kara-kalpak ve Deşt-i Kıpçak'tan toplanan Özbek kuvvetleri Köçem Han, Ubeyd Han, Canı Bey Sultan, Burak Han, Fulad Sultan, Sevincek Muhammed Sultan Ebu Sa'id Sultan ve diğer Özbek emirleri komutasında Amuye suyundan geçerek Horasan'a doğru hareket ettiler. Safevî kaynaklarına göre Çengiz zamanından beri Amuye'den bu kadar güçlü ve kalabalık bir ordu geçmemişti.[2328] Onların sayısına ilişkin değişik görüşler mevcuttur. 300.000[2329], 250.000[2330],150.000[2331], 105.000[2332], 120.000[2333], yaklaşık 100.000[2334] ve 80.000[2335] Kızılbaş ordusunun sayısı ise 24.000[2336] olarak bildirilmiştir. Kızılbaşların sayısı hakkında da şu rakamlar da mevcuttur: 40.000[2337], 40.000 ile 50.000 arası.[2338]

İki ordu Cam'ın Zur-abad'ında karşılaştılar.[2339] Diğer bir bilgiye göre iki ordunun karşılaşma yeri Cam'ın Saru Kamış'ı[2340], başka bir görüşe göre ise Cam ve Harcerd çevresinde bulunan Kasım Envar'ın mezarının yanı[2341] olmuştur. Kızılbaş ordusunun sağ kanadında diğer Kızılbaş emirlerinin yanı sıra Hüseyin Han Şamlu da bulunmaktaydı. Savaş 10 Muharrem 935 / 24 Eylül 1528'de başladı.[2342] Savaşın başlama tarihine ilişkin şu görüşler de mevcuttur: 9 Muharrem 935[2343] / 23 Eylül

---

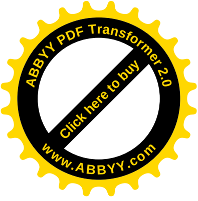
2328 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 53; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 180.
2329 *Baburnama*, s. 418.
2330 Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 210-212; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 180, 184; *Fars-name*, c. I, s. 388.
2331 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 185.
2332 *Baburnama*, s. 418.
2333 *Lubbu't-tevarih*, s. 427.
2334 *Cevahirü'l-ahbar*, s. 154.
2335 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 54.
2336 a.g.e, s. 54.
2337 *Baburnama*, s. 411.
2338 *Baburnama*, s. 418.
2339 *Lubbu't-tevarih*, s. 427-428; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 154; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 180, 187; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 54; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 284; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 210.
2340 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 261.
2341 *Baburnama*, s. 418.
2342 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 54; *Baburnama*, s. 418; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 188; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 210-211.
2343 *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 48.

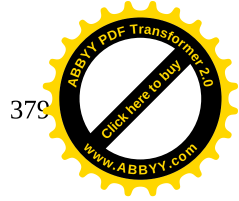
15281, 1 Muharrem 935[2344] / 25 Eylül 15281, 2 Muharrem 935[2345] / 26 Eylül 1528, 15 Muharrem 935[2346] / 29 Eylül 1528. Safevî ordusunun sağ kanadı Özbek ordusunun başında Canı Bey Sultan'ın bulunduğu sol kanada saldırdı. Canı Bey saldırıyı önledikten sonra karşı saldırı ile Safevîlerin sağ kanadını sıkıntıya soktu. Özbekler önce Kızılbaşların sağ sonra ise sol kanadını dağıtmakla birçok Kızılbaş askeri ve emirlerinin kaçmasına neden oldular.[2347] Böylece Safevî ordusunun tüfek ve toplarının olmasına rağmen savaşta bunları kullanma fırsatı bulamadı.[2348]

Kızılbaş emirlerinin kaçmasından sonra 16 yaşlı Şah Tahmasb yanındaki 3.000 kişilik atlıları ile yine savaş meydanında kalarak savaşmaya devam etti. Cani Bey Sultan ise Safevî ordusunun sağ kanadını takip etmeye ve yağmalamalara başladı. Ubeyd Han da aynı biçimde Kızılbaşların sol kanadını dağıttıktan sonra yağmaya başladı.[2349] Toz toprak yatıştıktan sonra Şah Tahmasb, Ubeyd Han'ın beyaz bayrağını görerek Özbeklerin yakında olduğunu anladı. O askerlerini gaipten gelen ilham bahanesi ile motivize ederek[2350] ordusunun sağ kanadına kardeşi Behram Mirza'yı, sol kanada da Sam Mirza'yı getirerek 1.700 kişilik korçularına[2351] saldırı emrini verdi. O savaşçılarına yalnız kılıç kullanmalarını ve karşılaştıklarını öldürmeden bırakmamalarını emretti.[2352] Böylece Kızılbaşların saldırılarıyla Özbek ordusunun düzeni bozuldu ve Özbeklerle Ubeyd Han kaçmaya başladılar. Kaçış sırasında Ubeyd Han Korçuların birinin kılıç darbesi ile bayıldı. Ancak yardımcıları onu kaçırabildiler. Kılıç darbesinden Ubeyd Han'ın "işitme duyusu zarar aldı."[2353] Bir kaynağa göre ise Cam'ın ikinci savaşı 11 Muharrem 935 / 25 Eylül 1528 sabahında baş göstermiştir.[2354] Şah Tahmasb Cam savaşından sonra savaşta

---

[2344] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 180.
[2345] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 187; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 211.
[2346] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 284.
[2347] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 155; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 25.
[2348] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 263; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 181,183; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 54; *Baburnama*, s. 419.
[2349] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 264.
[2350] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 265; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 55; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 183; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 155.
[2351] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 56.
[2352] a.g.e, s. 55.
[2353] *Fava'idü's-safeviye*, s. 19; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 51; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 37.
[2354] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 56.

yiğitlikler sergileyen Hüseyin Han Şamlu'yu eski mansıbında tutmaya devam etti.[2355] Bilindiği gibi Hüseyin Han, Horasan hâkimi olan Sam Mirza'nın lalası ve Horasan emirü'l-ümerası idi.

6.1.42.5.4. Herat Hükümetinden Azledilmesi

Ubeyd Han h. 936 / 1529–30'da yine de Amuye suyundan geçti. Ordunun öncüsü olan oğlu Abdu'l-aziz Sultan ve Taşkent emiri Sevincek Muhammed Sultan'ı Meşhed'i almaları için görevlendirdi. Özbekler 2 ay süreyle Meşhed'i kuşatma altında tuttuktan sonra destek gücün gelmesiyle Meşhed'e girip yakalanan yaklaşık 300 Kızılbaş'ı da öldürler.[2356] O emirlerinden birini orada bıraktıktan sonra kendisi çabucak Herat'a doğru hareket etti. Herat'ta Hüseyin Han Şamlu aralıksız olarak baş gösteren savaşlardan dolayı şehrin gıda maddeleri ve silahlarını temin edemeyişinden zorluklarla karşı karşıya kalmıştı. Ubeyd Han yine eskiden de olduğu gibi onlara gıda maddelerinin ulaşmasını engellemek için Herat çevresindeki köyleri yağmalayıp halka da baskılar uygulamaya başladı. Sıkıntıları, kıtlığı ve Şah Tahmasb'dan gelecek yardımdan ümidini kesen Hüseyin Han Şamlu, akıllı biri[2357] olan Hace İshak Siyavuşani'nin de görüşü doğrultusunda Ubeyd Han'a birini göndererek, Özbeklerin birkaç fersahlık uzaklaşmaları halinde Herat'ın yağmalanamaması ve dağıtılmaması şartı ile tüm Kızılbaşları, aileleri ile birlikte şehirden çıkarmayı önerdi. Ubeyd Han da onların önerisi kabul ederek geri çekildi. Hüseyin Han Şamlu, Sam Mirza ve tüm Kızılbaşlar da Herat'ı terk ederek Sistan'a doğru gittiler. Böylece Herat Özbeklerin eline geçti. Herat'ın alınmasında sarayda güçlü konumu olan Çuha Sultan Tekelü de suçlu idi. Zira o, Hüseyin Han Şamlu'yu rakip olarak görüyordu ve savaşçılarını orada harcamak istemiyordu.[2358]

Sonunda ise Hüseyin Han Şamlu, Sam Mirza ile birlikte Şiraz'a geldiler. Onlar, Kızılbaş emirlerinin şefaati[2359] ile h. 937 / 1530–31'de İsfahan Gendüman'ında şahın

---

[2355] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 72.
[2356] *Ahsenü't-tevarih*, s. 290.
[2357] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 270; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 191.
[2358] *Tarih-i İran*, Cambridge, s. 53.
[2359] *Şah Tahmasb*, *Tezkire*, Kırlangıç, s. 27.

hüzuruna çıktılar. Şah Tahmasb, Hüseyin Han Şamlu'yu ilgi ile karşıladı. Şah Tahmasb Herat'a geldikten sonra Hüseyin Han Şamlu'yu Ubeyd Han'ın karşısında dayanamadığından azledip onun yerine kardeşi Behram Mirza'yı Herat hükümetine atadı. Şah, Hace Emir Bey'i de Horasan veziri yaptı. Şah söz konusu vilayetin işlerini düzene soktuktan sonra 16 Rebiyülevvel 937 / 7 Kasım 1530'da[2360] Herat'ı terk etti.[2361]

6.1.42.5.5. Hüseyin Han ve Tekelü Fitnesi

Hüseyin Han Şamlu'yu kendine rakip olarak belleyen Çuha Sultan onu ortadan kaldırmak istiyordu.[2362] O bunun için Hüseyin Han'ı konukluğa çağırarak öldürmeyi kararlaştırmıştı. Şahın yardımcılarının Hüseyin Han'ı haberdar etmesi[2363] ile o çabuk davranarak Pazartesi günü 3 Zilkade 937 / 18 Haziran 1531'de silahlı askerleri ile Çuha Sultan'ın çadırına baskın etti.[2364] Ansızın saldırıya yakalanan Çuha Sultan ise devlethaneye giderek Şah Tahmasb'a sığındı. Tahmasb onu desteklemedi. Hüseyin Han ise devlethaneye (sultanlık otağı) saldırdı ve gerçekleşen çatışmada Çuha Sultan ise öldürüldü.[2365] Baş gösteren savaşta Hüseyin Han ve yandaşları sayıları fazla olan rakip tarafa yenilerek İsfahan'ın Gendüman yaylasına sonra da Fars'a kaçtılar.[2366] Gendüman yaylasında bulunan İmam Sehl Ali çevresinde baş gösteren savaşta Tekelüler, içinde Şamluların da yer aldığı karşı tarafa yenilip Bağdat'a doğru kaçtılar.[2367] Kızılbaşlar arası söz konusu savaş ve çatışmalar Şah Tahmasb'ı hâkimiyetinin başında ciddi sıkıntılara sokmuştu.[2368]

6.1.42.5.6. Emirü'l-ümeralığa Getirilmesi

Şah Tahmasb, h. 937 sonlarına doğru / Ağustos ortaları 1531'de Şiraz'a

---

2360 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 275.
2361 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 213; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 285.
2362 *Ahsenü't-tevarih*, s. 308.
2363 a.g.e, s. 308.
2364 *Cevahirü'l-ahbar*, s. 161; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 285; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 214; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 53.
2365 *Ahsenü't-tevarih*, s. 309.
2366 a.g.e, s. 309.
2367 *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 70.
2368 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 46; Roemer, s. 233, 249.

haberci gönderek Hüseyin Han Şamlu'yu saraya davet etti.[2369] O, kızlbaşlar arası dengeyi sağlamak için Hüseyin Han Şamlu ile Abdullah Han Ustaclu'yu –ki ikisi de şahın halası oğlu idiler.- ortaklaşa emirü'l-ümera yaptı.[2370] Böylece o yönetim konusunda rahatlıkla bağımsızca davranmaya başladı.[2371] Şah Tahmasb, bundan sonra güçleri paylaştırarak, mansıpları da ortak bir biçimde dağıtmaktaydı. Söz konusu olaylar onu belirli ölçüde panik birisi yapmıştı. Böylece Çuha Sultan öldürüldükten sonra onun yerine Hüseyin Han geçti.[2372]

6.1.42.5.7. Gücü Tekeline Alması

Hüseyin Han Şamlu, şahın gençliğinden yararlanarak gücü tekeline almak peşinde idi. Bu doğrultuda o entrika ile h. 938 / 1531–32'de divan ala veziri Emir Kavame'd-din Ca'fer Saveci'yi Rebat Nik'te öldürttü.[2373] Onun yerine ise Ahmed Bey Nur Kemal İsfahani'yi vezir yaptı. Hüseyin Han Şamlu'nun sarayda güçlenmesini iyi karşılamayan Ulama Tekelü ise h. 937 / 1530-1'de isyan etti.[2374]

6.1.42.5.8. h. 939 / 1532–33'te Hüseyin Han

Şah Tahmasb h. 939 / 1532–33'te[2375] Ulama Tekelü konusundaki endişeleri azaldığı için kalabalık bir ordu ile Horasan'a doğru hareket etti.[2376] O, ilk önce Herat'taki kuşatmada olanlara haber göndererek oraya doğru çıktığını bildirdi. Herat'takiler ise bundan ümitlenerek Özbeklere karşı daha aktif bir direniş sergilemeye başladılar. Şah Tahmasb'ın emri üzerine bir Kızılbaş birliği Sebzivar'a saldırdı. Han-geldi Bahadır ise Nişabur kalesine sığındı. Orayı ele geçirmek için gönderilen Kızılbaş askerlerinin sayısı az olduğundan (300 asker)[2377] Şah Tahmasb

---

2369 *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, s. 18; *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 15; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 28-29; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 286; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 215.
2370 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 9; *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 15; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 29.
2371 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 49.
2372 *Ahsenü't-tevarih*, s. 310-311.
2373 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 160; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 286; *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 15-16.
2374 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 286; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 215.
2375 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 60.
2376 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 287; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 224.
2377 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 61.

da ona yardım için Hüseyin Han Şamlu ve bir diğer Şamlu komutanını yardıma gönderdi. Onlar Özbekleri yendikten sonra Meşhed'i almak için hareket ettiler. Ubeyd Han tarafından Meşhed hâkimi olarak atanmış olan oğlu Abdu'l-aziz Sultan ise dayanamadan Meşhed'i terk edip Herat'a gidip babasına katıldı. Böylece Kızılbaşlar Meşhed'i de ele geçirdiler.

Ubeyd Han ise Şah Tahmasb'ın Horasan'a geldiği haberini alınca onunla karşılaşmaktan vaz geçerek 14 Rebiyülevvel 939[2378]/ 14 Ekim 1532'de Herat kuşatmasını kırarak uzaklaşmak zorunda kalmıştır.[2379] Şah Tahmasb ise ondan az süre sonra 22 Cemaziyülevvel 939[2380]/ 20 Aralık 1532'de Herat'a girdi.[2381] O, Herat'ta bulunduğu sürece Herat halkı ile adaletli ve iyi davranmaya özen gösterdi.[2382] Şah Tahmasb bundan sonra savunma politikasından vazgeçerek Özbeklere karşı saldırı politikasını uygulayacaktı. O, bu doğrultuda Hüseyin Han Şamlu ile bir diğer Kızılbaş emirini de Gercistan'ı almaları için gönderdi. Onlar görevlerinde başarılı olduktan sonra ise şahın ordusuna geri döndüler.[2383]

6.1.42.5.9. Hüseyin Han'ın Öldürülmesi

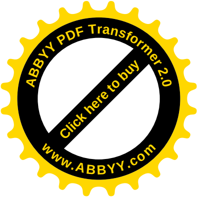
Hüseyin Han Şamlu'nun akrabası ve şaha yakın olan Başdan Kara[2384], Şah Tahmasb'ı zehirleyerek öldürmek istemesi[2385] ile şahın Hüseyin Han'a karşı olan tavrı da değişmeye başladı. Bu durumu değerlendiren Hüseyin Han Şamlu'yu sevmeyenler ise şahın öldürülmesi emirinin onun tarafından verildiğini iddia ettiler. Diğer bir grup ise Sam Mirza'nın lalası olan Hüseyin Han Şamlu'nun amacının Sam Mirza'yı tahta çıkarmak olduğunu ileri sürdüler.[2386]

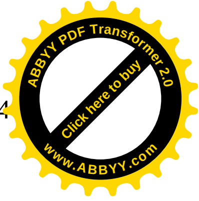
[2378] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 223.
[2379] Roemer, s. 238.
[2380] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 283; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 225.
[2381] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 61; Roemer, s. 238.
[2382] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 283-284.
[2383] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 61; *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 21; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 287; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 225; Roemer, s. 238.
[2384] *Ahsenü't-tevarih*, s. 332.
[2385] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 287; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 165; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 224.
[2386] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 224; *Ahsenü't-tevarih*, s. 939.

Osmanlı ordusunun 25 Muharrem 941[2387] / 26 Temmuz 1535'te Tebriz'e işgal etmesi[2388] Safevî tarafının da harekete geçmesine neden oldu. Ancak Osmanlılar Azerbaycan'ın birçok şehirlerini de ele geçirdiler.[2389] Bunun üzerine ise Şah Tahmasb ordusunun öncüsü olan bölümünü içinde Hüseyin Han Şamlu'nun da yer aldığı ünlü Kızılbaş emirleri ile Osmanlılara karşı gönderdi. İki taraf karşılaştığında Osmanlıların sayısının fazlalığını[2390] gören bazı Kızılbaş emirleri –ki içinde Hüseyin Han Şamlu da bulunmaktaydı.- Safevîlere karşı riyalı davranmakta ve kaçmak için fırsat kollamaktaydılar.[2391] Bunun üzerine Şah Tahmasb da az sayıda askerinin dağılmaması için Behram Mirza ve tüm emirlerini şahlık ordusuna toplanmaları için emretti.[2392]

Bu sırada Hüseyin Han Şamlu'nun muhalifleri onun Osmanlı ordusuna kaçmak istediği iftirası ile şahı ona karşı etkileyebildiler. Ayrıca Herat hâkimi Sam Mirza'nın isyan ettiği ve Sultan Süleyman'ın da Şah Tahmasb'a karşı onunla ilişki kurup ona oğlu olarak hitap etmesi haberinin de Şah Tahmasb'a ulaşması şahı olumsuz yönde daha da etkiledi. Daha önce belirttiğimiz gibi Hüseyin Han Şamlu'nun akrabası olan Baştan Kara'nın da şahı zehirlemek istemesi şahı ona karşı ciddi bir biçimde kuşkulandırdı. Bunun üzerine ise Şah Tahmasb Sam Mirza ile dostluk alakası olduğu suçlaması[2393] onun ölümüne emretti. Böylece Hüseyin Han Şamlu, şahın hizmetçileri aracılığı ile kılıçla parça parça edilerek h. 941 / 1534–35'te öldürüldü.[2394] Böylece Hüseyin Han'ın da başarısı 3 yıl sonra h. 941 / 1534–35 yılında öldürülmesi[2395] ile sona erdi. O, Şah İsmail'in kız kardeşi ile evli idi.

[2387] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 160; Ferid Bey, s. 86; Roemer, s. 241.
[2388] Minorski, *Tarih-i Tebriz*, s. 51.
[2389] *Münşa'atu's-selâtin*, c. I, s. 584; Uzunçarşılı, c. II, s. 351.
[2390] *Lubbu't-tevarih*, s. 428; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 173.
[2391] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 31.
[2392] a.g.e, s. 28.
[2393] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 68.
[2394] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 287; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 236; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 68; *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 9.
[2395] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 9.

6.1.42.6. Zeynel Han

6.1.42.6.1. Şamlu Boyunun Başına Getirlmesi

Zeynel Han da Şamlu boyunun ünlü emirlerinden idi. Şah İsmail h. 915 / 1509–10'da Lahican sufilerinden Kazvin, Rey ve Savuc Bulağ'ın hâkimi olan Dede Bey gibi önemli bir Kızılbaş önderini de azlederek yerine han lakabını da taktığı Zeynel Bey Şamlu'yu getirdi.[2396] Bununla da Şamlu boyunun da başına "han" lakabı aldıktan sonra Zeynel Han Şamlu getirilmiş oldu. Bilindiği gibi Safevî devlet sisteminde "han" lakabı "bey" kalabından daha üstün idi.

6.1.42.6.2. Herat Hükümetine Getirilmesi

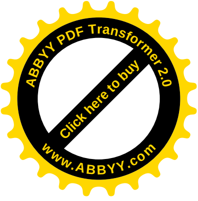
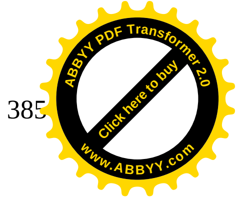
h. 916 / 1510–11 yılında Şibek Han ile Kızılbaşlar arasında gerçekleşen Merv savaşında[2397] Zeynel Han Şamlu da bulunmaktaydı.[2398] Emir Necm'in de Hezar kalesini fethettikten sonra Karşi kalesini kuşatıp ele geçirdiğinde[2399] Zeynel Han Şamlu da orduda idi. Şah İsmail, tekrar Maveraünnehir'i ele geçirdikten sonra Hüseyin Bey Lala'yı Gicduvan savaş meydanından kaçtığı için Herat vilayeti hükümetinden alarak yerine h. 919 / 1513–14'te Zeynel Bey Şamlu'yu getirtti.[2400]

6.1.42.6.3. Ester-abad Hükümetine Atanması

Özbeklerin Horasan şehir ve köylerine olan h. 919 / 1513–14 yılı sonlarında saldırıları sonucu söz konusu bölgedeki kıtlık ve açlık had safhadaydı.[2401] Herat hâkimi Zeynel Han Şamlu, Özbeklerin yatıştırılması konusunda başarlı olamayınca Horasan'ın Kayen hâkimi h. 921 sonları / Şubat 1516'da Tebriz'de Şah İsmail'in huzuruna çıkarak Horasan'ın acınacak durumunu ona rapor etti. Bunun sonucu

---

[2396] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 125.
[2397] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 112.
[2398] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 37; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 111; *A Literary History of Persia*, s. 65.
[2399] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 430; *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 371-372.
[2400] *Ahsenü't-tevarih*, s. 182; *Huld-i Berin*, s. 228.
[2401] *Habibü's-siyer*, s. 552; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 517; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 132.

olarak da o, bölgeyi koruyamadığı için görevinden alınarak birkaç yıl Ester-abad[2402] hükümetine getirildi.[2403]

6.1.42.6.4. Mazenderan Valileri ve Emire Debbac'a Kaşı Görevlendirilmesi

Şah İsmail, h. 924 / 1518–19'da Nahçıvan'da Nevruz bayramını kutladıktan sonra avlanarak[2404] Kum'a gitti. O, Kum'da Mazenderan valilerinin yıllık haraçlarını ödemeyi aksattıklarını öğrenince kendi oraya yakın olmasına rağmen gönderdiği birliğin başında Zeynel Han Şamlu'yu da yerleştirdi.[2405] Şah İsmail, h. 925 / Mart 1519'da Nevruz bayramını Kum'da kutladıktan[2406] sonra ise Save oradan da Öleŋ-hergan'a gitti. Orada ona Gilan'daki Biyepes (Reşt ve Fumen) hâkimi Emire Debbac'ın itaatten çıktığına ilişkin habeler ulaştı. Şah İsmail yine gönderdiği birliğin başında Zeynel Han Şamlu'yu da yerleştirdi.[2407]

6.1.42.6.5. h. 925 / 1519'da Görevlendirilmesi

Sultan Selim, h. 925 başlarında / 1519'da Musul'a doğru askeri kuvvetler gönderdiğinde Şah İsmail de gönderdiği askeri gücün başında yerştirdiği komutanlardan biri de Zeynel Han Şamlu idi.[2408] Osmanlı ordusu geri döndüğünde ise onlar Save'de bulunan Şah İsmail'e katıldılar. Bu sıralarda Özbeklerin Horasan'a sladırmak istedikleri haberini alan Şah İsmail, Kızılbaşları Firuz-kuh'a göndererek Özbeklerin saldırması takdirde Tahmasb Mirza ve Herat valisi Emir Han Musullu'ya yardım etmeleri için görevlendirdi. Ancak Özbekler geri çekilince o sırada Firuz-kuh'ta bulunan Şamlu birliğiğ ve Zeynel Han Şamlu Marağa ordusuna çağrıldılar.[2409]

[2402] Ester-abad, İran'ın kuzeyinde, Hazar denizinden 36 km doğuda yerleşen şehir ve vilayet.
[2403] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 9-10.
[2404] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 556; *Habibü's-siyer*, 558; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 140.
[2405] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 56-57.
[2406] *Habibü's-siyer*, s. 563.
[2407] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 57.
[2408] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 574.
[2409] a.g.e, s. 576-577.

6.1.42.6.6. Şibanilerin h. 927 / 1521 Saldırında Zeynel Han

Ubeyd Han, h. 927 / 1521 ilkbaharında 30.000 atlı ve yaya askerleri ile Horasan'a saldırdırdığı[2410] haberi Şah İsmail'e ulaşınca yardım için görevlendirdiği komutanlar içinde Zeynel Han Şamlu da vardı.[2411] O, Emir Han ve Şah Tahmasb'ı Tebriz'e göndermekte[2412] de görevlendirilen iki komutandan biri idi.[2413]

6.1.42.6.7. Zeynel Han'ın Ölümü

Ubeyd Han, ikinci kez olarak h. 932 / 1525–26'da Horasan'a aldırıp Meşhed'i kuşattığında[2414] Meşhed şehrinin bekçileri direnmeye başladılar. Kuşatma birkaç ay sürdüğünden gıda maddeleri konusunda şehirdekiler sıkıntıya girdiler. Onlar eski gönlerini pişirip yiyorlar ve atları olanlar ise atların ayak damarlarını yararak kanını içiyorlardı.[2415] Kuşatmada olanlar Safevî sarayından ümitlerini kestiler ve Horasan şehirlerinin hâkimlerine adamlar göndererek onlardan yardım istedier. Ancak onların yardımına kimse gelmedi.[2416] Sonunda ise kuşatmadakiler mecburen teslim oldular ve Ubeyd Han da Meşhed'i ele geçirdi. Bu sırada Ester-abad hâkimi Zeynel Han Şamlu, Kızılbaşlar (Rumlu-Ustaclu ihtilafları) arası ihtilafları çözmek için Ester-abad'ı Kıyaba Bey Kaçar'ı bırakarak başkente gitti. Bu sırada Meşhed'in kuşatılması haberi Safevî sarayına ulaşınca Zeynel Han da her hangi bir başarı elde etmeden zorunlu olarak Ester-abad'a geri döndü.[2417]

Ubeyd Han Meşhed'i aldıktan sonra h. 932 / 1525–26'da Ester-abad'a doğru hareket etti. Zeynel Han onlara karşı koysa da gerçekleşen savaşta Özbekler galip geldiler. Ubeyd Han ise Estedr-abad'ı alarak oğlu Abdu'l-aziz'i oranın hükümetine getirdi. Kendisi ise Belh'e gitti. Zeynel Han yenilgiden sonra Rey'e gelerek saraydan

---

[2410] *Habibü's-siyer*, s. 579; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 189-190.
[2411] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 205-206.
[2412] *Lubbu't-tevarih*, s. 420; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 44.
[2413] *Habibü's-siyer*, s. 587; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 207-208.
[2414] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s.249; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 170; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 51.
[2415] *Ahsenü't-tevarih*, s. 256.
[2416] *Huld-i Berin*, s. 342; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 51.
[2417] *Ahsenü't-tevarih*, s. 262.

yardım istedi. Zeynel Han, yardımcı kuvvetler ile Ester-abad'a saldırdı. Abdu'l-aziz Han da Ester-abad'ı terk edip Belh'e doğru gitti. Ubeyd Han da tekrar Ester-abad'a saldırdı. Çimen Betam'da gerçekleşen savaşta Kızılbaşların yiğitlikler sergilemelerine rağmen Özbekler sayıca çok olduklarından yine galip geldiler. İki tarafın asker sayısına ilişkin bilgiler 20.000 Özbek askerine[2418] karşılık Kızılbaşların 2.500[2419] veya 3.000[2420] olması yönündedir.

Savaşta bazı Kızılbaş emirleri öldükten sonra Zeynel Han da Ester-abad'dan kaçarak Firuz-kuh çevresinde yardımın gelmesini bekledi. Ubeyd Han da Ester-abad hükümetini komutanlarından biri olan Zeyneş Bahadır'a bırakarak Herat'a doğru gitti. O, h. 933 / 1526–27 kışını Guriyan'da kışladıktan sonra h. 934 / 1527 ilkbaharında Herat'ı kuşattı.[2421] Herat'ın kuşatmada olduğu sırada Firuz-kuh çevresinde yardımcı güçlerin gelmesini bekleyen Zeynel Han Şamlu maiyetindeki az sayıda askerleri ile ava çıktığı bir günde Zeyneş Bahadır'ın askerinin saldırısı ile karşılaştı. Gerçekleşen çatışmada ise Zeynel Han Şamlu, 21 Şaban 934 / 11 Mayıs 1528'de Firuz-kuh'ta[2422] öldürüldü.[2423] Diğer bilgilere göre ise onun öldürülme tarihi h. 933 / 1526–27'dir.[2424]

6.1.42.7. Demri Sultan

Şah Tahmasb'ın büyük emirlerinden olan Demri Sultan, Şamlu boyundan olan ünlü Safevî emiri Ağzıvar Han'ın babası idi.[2425] Ubeyd Han, ikinci kez askerlerini toplayarak h. 932 / 1525–26'da Horasan'a saldırıp Meşhed'i kuşattığında[2426] birkaç ay kaledekileri sıkıntıya soktuktan sonra Meşhed'i ele geçirdi. Ubeyd Han Meşhed'i aldıktan sonra Ester-abad'a doğru hareket edip orayı da ele geçirdi. Bu sırada Div

---

[2418] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 172; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 52.
[2419] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 172.
[2420] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, 65.
[2421] *Ahsenü't-tevarih*, s., s. 268.
[2422] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 9-10; Firûz-kûh, Tahran'ın doğusunda şehir.
[2423] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 173; *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 9-10.
[2424] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 154.
[2425] Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 62; *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 10.
[2426] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s.249; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 170; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 51.

Sultan Rumlu da Şah Tahmasb'ın rızası olmadan Zeynel Han'a yardım etmeleri için bir birliği gönderdi. Gönderilen birlikte Demri Sultan Şamlu da bulunmaktaydı.[2427] Bistam'da[2428] Ubeydullah Han Özbek ile 1527'de gerçekleşen savaşta Demri Sultan da yakalanarak sonra öldürüldü.[2429]

6.1.42.8. Ağzıvar Han

6.1.42.8.1. Meşhed'i Savunan Ağzıvar Han

Demri Sultan'ın oğlu Ağzıvar Han da Şamlu boyunun muteber emirlerinden idi.[2430] Yiğit bir kişiliğe sahip olan Ağzıvar Han, buyruk üzerine Sam Mirza'nın lalası ve Herat hâkimi olmuştu. Ubeyd Han, h. 936 / 1529–30'da Horasan'a saldırdığında ordunun öncüsü olan oğlu Abdu'l-aziz Sultan ve Taşkent emiri Sevincek Muhammed Sultan'ı Meşhed'i almaları için görevlendirdi. Meşhed'in savunmasını için görevlendirilen Kızılbaş önderlerinden biri de Ağzıvar Han Şamlu –ki o zamanda sultan lakabını almıştı.- da vardı. Savunma için Meşhed surlarının yapımı bitmediğinden şehir içinde barikatlar[2431] kurularak direnmeye çalışıldı. Özbekler 2 ay süre geçmesine karşın Kızılbaşların direncini kıramadılar. Ubeyd Han'a destek gücü geldikten sonra saldırılar daha da şiddetlendi. Saldırılara dayanamayan Kızılbaşlar ise geceleyin Meşhed'i terk ettiler. Ubeyd Han Meşhed'e girdi.[2432]

6.1.42.8.2. Horasan Emirü'l-ümerası Olması

Kamış Sultan Özbek h. 937 / 1530–31'de Meşhed'e saldırdı. Ancak o, Meşhed hâkimine yardım için gelen Nişabur hâkimi Ağzıvar Han Şamlu'ya yenilerek Maveraünnehir'e geri döndü ise de Özbeklerin bu defaki saldırıları karşısında Kızılbaşlar söz konusu şehirlerinin hepsini boşalttılar ve oralar Özbeklerin eline

---

[2427] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 10.
[2428] Hazar Denizi güneydoğusunda bir şehir.
[2429] Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 62; *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 10.
[2430] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 10.
[2431] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 57.
[2432] *Ahsenü't-tevarih*, s. 290.

geçti.[2433] Şah Tahmasb h. 939 / 1533–34 yılında ülkenin batı kısmındaki sorunları belli bir ölçüde çözdükten sonra kalabalık bir ordu ile Horasan'a doğru hareket etti.[2434] Herat'takiler ise bundan ümitlenerek Özbeklere karşı daha aktiv bir direniş sergilemeye başladılar. Şah Tahmasb'ın emri üzerine Sufiyan Halife Rumlu de Sebzivar'a saldırdı. Sufiyan Halife'nin orayı ele geçirmesi için asker sayısı az olduğundan (300 asker)[2435] Şah Tahmasb da ona yardım için gönderdiği emirler içinde Ağzıvar Han Şamlu da vardı. Onlar Özbekleri yendikten sonra Meşhed'i almak için hareket ettiler. Ubeyd Han tarafından Meşhed hâkimi olarak atanmış olan oğlu Abdu'l-aziz Sultan ise dayanamadan Meşhed'i terk edip Herat'a gidip babasına katıldı. Böylece Kızılbaşlar Meşhed'i de ele geçirdiler. Ubeyd Han ise Şah Tahmasb'ın Horasan'a geldiği haberini alınca onunla karşılaşmaktan vaz geçerek 14 Rebiyülevvel 939[2436] / 14 Ekim 1532'de Herat muhasırasını kırarak uzaklaştı.[2437] Şah Tahmasb ise ondan az süre sonra 22 Cemaziyülevvel 939 / 20 Aralık 1532'de Herat'a girdi.[2438] Şah Tahmasb, Gazi Han'a yine de Horasan ve Herat'ta kalması konusunda ne düşündüğünü sorunca onun tarafından aşırı yıpranmışlık ve ordusunun zayıfladığı ileri sürülerek bu istek geri çevrildi. Bunun üzerine ise Şah, Sam Mirza'yı yine Horasan hâkimi, Ağzıvar Han Şamlu'yu da Horasan emirü'l-ümerası ve onun lalası yaptı. Böylece Şah Tahmasb 7 Sefer 941 / 18 Ağustos 1534'te acele Herat'tan birkaç göç ile Azerbaycan'a doğru hareket etti.[2439]

6.1.42.8.3. Ağzıvar'ın Ölümü

Hüseyin Han Şamlu'nun Şah Tahmasb'ın emri üzerine öldürülmesi haberi Sam Mirza ve Ağzıvar Han'ın Herat'taki hâkimiyetinden 6 ay küsür geçtikten sonra ulaştığında[2440] bu haberden onlar tedergin oldular. Ağzıvar Han'ı yetiştiren Hüseyin Han Şamlu olmuştu. Ayrıca Şamlu boyunun Ağzıvar Han veya diğer bir Şamlu emirine verilmenin tersine Şamlu boyundan olmayan birine bırakılması onları bir kat

---

[2433] a.g.e, s. 312.
[2434] *Ahsenü't-tevarih*, s. 323; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 60.
[2435] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 61.
[2436] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 223.
[2437] Roemer, s. 238.
[2438] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 225.
[2439] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 284.
[2440] *Ahsenü't-tevarih*, s. 340.

daha tedirgin etti. Onların öldürülmesi sırasının kendilerine geldiğini varsayıyorlardı.[2441] Bu sıralarda Hüseyin Han Şamlu'nun akrabası olan Başdan Kara'nın –ki şahı zehirlemekle suçlanmakta ve bu nedenle de Maveraünnehir kaçmıştı.- Herat'a gelip onları Şah Tahmasb'a karşı isyan etmeye teşvik etti. Sultan Süleyman da Şah Tahmasb'a karşı Sam Mirza'yı destekleyeceklerini düşünerek Sam Mirza ile büyük bir olasılıkla Bağdat'a kaçan Gazi Han Tekelü aracılığı ile[2442] ilişki kurdu.[2443]

Sam Mirza ve Ağzıvar Han ise Sultan Süleyman'ın desteğinden memnun olup isyan bayrağını çektiler. Onlar zenginlerin evine girerek işkencelerle hazinelerinin yerini öğrenmeye çalışıp onlara el koydular.[2444] Böylece Herat şehri harap olmuş bir duruma geldi.[2445] Sam Mirza ve Ağzıvar Han 15 Şaban 941 / 19 Şubat 1535'te Herat'ı terk ederek Şah Tahmasb'tan izin almaksızın Ferah ve Kandahar'ı almaya gittiler.[2446] Ferah hâkimi Murad Sultan, Sam Mirza'nın yanına gelerek ittatini bildirdi. Sam Mirza ve Ağzıvar Han oradan da Herat'a doğru hareket ettiler. Sam Mirza ve Ağzıvar Han h. 941 / 1534–35'te Kandahar kalesini kuşattılar.[2447] Babürlü Kamran Mirza adına söz konusu vilayette hüküm süren Emir Hace Kelan ise Kamran Mirza'dan yardım istedi. Kamran Mirza Sünni Hanefi idi ve aşırı derecede Şii ve Safevî karşıtı idi.[2448] O, Kabül, Lahur, Kandahar ve doğu İran sınırlarında fermanferma idi. Kamran Mirza da yardım için 20.000 atlı ile acele hareket etti.[2449] Bunu haber alan Sam Mirza ve Ağzıvar Han ise Herat kuşatmasını bırakıp geri çekilmek zorunda kalırlar. Onlar 80'den fazla yaşı olan Halife Sultan Şamlu Mir-ahur'u[2450] Herat'ı koruması için görevlendirdiler. Kamran Mirza onları takip etti.

2441 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 240.
2442 Roemer, s. 242.
2443 a.g.e, s. 239.
2444 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 288.
2445 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 288; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 62.
2446 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 288-290; *İhyau'l-muluk*, s. 155-157.
2447 *Ahsenü't-tevarih*, s. 340.
2448 Riyazu'l-İslam, s. 49.
2449 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 62; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 58; *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 35.
2450 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 289; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 240; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 62.

Gerçekleşen savaşta ise Ağzıvar Han öldü[2451] ve Sam Mirza da yenilip Herat'a dönmeden Tebes'e doğru kaçtı.[2452] Sonunda ise Sam Mirza, Şah Tahmasb'a bir mektup göndererek kendisinin affedilmesini istedi.[2453] Şah Tahmasb, Sam Mirza ve Ağzıvar Han'ın isyan ederek Herat'tan çıkmalarından sonra az yaşlı oğlu Muhammed Mirza'yı Heret hâkimi, olarak atadı.[2454] Onlar Şah Tahmasb, Herat'a ulaşmadan oraya geldiler. Şah Tahmasb da Nisa, Ebiverd, Merv'i aldıktan sonra onlardan birkaç gün sonra 7 Şevval 943 / 19 Mart 1537'de Herat'a geldi.[2455]

6.1.42.9. Zeyne'd-din Sultan

Şamluların ünlü emirlerinden olan Zeyne'd-din Sultan, yıllarca Esferayin'de[2456] hükümette bulunup Şah Tahmasb zamanında o diyarda dünyasını değişti. Yerine ise Pir Ali Sultan oturdu.[2457]

6.1.42.10. Veli Halife

Şamlulardan olan Veli Halife de yıllarca Behram Mirza'nın[2458] hizmetinde bulunmuş sonunda Kum'un[2459] hâkimi olmuştur. O Kazak savaşında yiğitlikler gösterip kutsal Meşhed'in valisi oldu.[2460] Şah Tahmasb, h. 975 / 1567–68'de Biyepes hâkimi Han Ahmed'e karşı gönderdiği ordu sevkıyatında[2461] birçoklarının yanı sıra Kum hâkimi Veli Halife Şamlu da bulunmaktaydı.[2462] Şah Tahmasb Cemaziyülevvel 975 / Kasım–Aralık 1567'de verdiği emirde Lahican'a saldırmanın ayrıntılarını ve saldırı yollarını açıkladı.[2463]

[2451] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 10.
[2452] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 168.
[2453] *Fava'idü's-safeviye*, s. 28.
[2454] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 328.
[2455] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 267.
[2456] Esferâyîn, Horasan'da, Bocnurd yakınlarında bir şehir.
[2457] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 10.
[2458] Behram Mirza, I Şah İsmail'in oğlu, Tahmasb'ın kardeşidir.
[2459] Kum, Tahran'ın güneybatısında bir şehirdir.
[2460] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 10.
[2461] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 133-134; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 462; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 112.
[2462] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 471; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 112; *Tarih-i Gilan*, s. 50-51.
[2463] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 133-134; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 462; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 112.

6.1.42.11. Ali Kulu Han

Şamlu boyunun ünlü hanlarından olan Ali Kulu Han, Sultan Hüseyin Han b. Abdi Bey b. Durmış Han'ın oğludur.[2464] Kimi kaynaklara göre Hümayun Şah Sistan'a geldiğinde Sistan hâkimi Ali-kulu Han Şamlu olmuştur. Bir Diğer bilgiye göre, II. İsmail'in tahta çıkışından[2465] Abdullah Han Özbek'in Horasan'ı istilasına değin o Herat'ın daru's-saltanasının[2466] valisi idi. Ancak söz konusu belde 9 ay sonra Özbeklerce alındığında Ali Kulu Han da yakalanarak öldürüldü.[2467] Bazı kaynaklara göre ise Ali Kulu Han Şamlu, II. Şah İsmail, Şah Muhammed Hudabende ve I. Şah Abbas'ın hâkimiyetinin başlarında da Herat ve Horasan'ın hâkimi idi.[2468]

6.1.42.12. Kara Eşik (Muhammed Bey Korçı-başı)

Muhtemelen Şamlu boyuna mensup olan Eşik Kara Özbeklerin h. 930 / 1524–25'te Horasan'a yaptıkları ilk saldırı ve Herat'ı kuşatmasına karşı gösterdiği savaş yeteneği ile bilinmektedir. Bu duğrultuda Durmış Han gücünü düşman tarafına göstermek için Kara Eşik adı ile de ünlü olan Muhammed Bey Korçı-başı'nın komutasında askerlerinden bir gerubunu Murad Bağı, Herat şehrinin dış bölgeleri ve Sevincek Han'ın ikamet yerine saldırmalarına emretti. Kızılbaş askerleri ise saldırarak Özbeklerin direncini kırıp Murad Bağı'na kadar ilerledikten sonra oranın kapısını kırdılar. Ancak onlar içeri girmekten çekinerek ganimetler ve esirlerle geri döndüler. Murad Bağı'nda az sayıda koruma ile söz konusu sıralarda Sevincek Han ile Ubeydullah Han konuşurlarken Kızılbaşların saldırdığını öğrenince hemen atlarına atlayarak oradan kaçtılar. Kimi kaynakların verdiği bilgilere göre Kızlbaşlar Murad Bağı'na girdikleri takdirde kesinlikle söz konusu iki Özbek emiri yakalanmış olacaklardı.[2469] Durmış Han Şamlu da Özbeklere karşı saldırı ile onları geri

---

[2464] 1587 yılının ilkbaharında Türk-Şibaniler II. Abdullah Han'ın (1583–1598) önderliğinde Herat'a saldırmış, 9 ay 21 gün şehri kuşatmasında tutulmuştur. Ali Kulu Han Şamlu o sırada Meşhed'de bulunan Mürşid Kulu Han Ustaclu ve Abbas Mirza'dan (gelecekte I. Şah Abbas) yardım istemiş, fakat hiçbir destek alamamıştır; *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 10.

[2465] II. Şah İsmail 22 Ağustos 1576 yılında tahta çıkmıştır.

[2466] Saltanat yeri, başkent, payitaht

[2467] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 10.

[2468] *Humayun in Persia*, s. 9.

[2469] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 231-232.

püskürtmeyi başardı. Özbekler ise geri çekilerek Maveraünnehir'e gittiler.

6.1.42.13. Sultan Ahmed Şamlu

6.1.42.13.1. Cam Savaşı'nda Sultan Ahmed

Sultan Ahmed de Şamlu boyuna mensup ünlü emirlerden idi. 10 Muharrem 935 / 24 Eylül 1528'de Kızılbaşlarla Özbekler arasında gerçekleşen birinci Cam savaşında[2470] Özbekler Safevî ordusunun savaş düzenini bozmayı başardılar ve birçok ünlü Kızılbaş emirleri ve askerlerinin kaçmasına sebep oldular.[2471] Kaçan Kızılbaş komutanlarından biri de Kirman hâkimi Ahmed Sultan olmuştur. O, Kirman'a kadar kaçıp uzaklaşmıştır.[2472]

6.1.42.13.2. Sistan Hükümetine Ataması

Şah Tahmasb, Melik Mahmud Sistani'yi kadın ve eğlenceye düşkünlüğü[2473] bahanesi ile bölge güvenliğini sağlayamadığı için Ahmed Sultan Şamlu'yu onun vekili yaptı. Ancak Şah Tahmasb'ın bu teşebbüsü ile yetkileri kısıtlanan Melik Mahmud darılarak Hindistan'a gitti.[2474]

6.1.42.13.3. Hümayun Sığındığında Rolü

Hümayun Şah'ın Sistan'a geldiği haberini alan Sultan Ahmed Şamlu izin almaya fırsatı olmadığından kendisi karar alıp onu karşılaması için adamlar gönderdi. O, Hümayun'u Sistan'ın başkentine davet etti. Hümayun şehrin 4 fersahlığına ulaştığında Ahmed Sultan da bütün ordu ve hükümet ileri gelenleri ile onu karşılamaya çıktı.[2475] O, kendi sarayını Hümayun'a tahsisi etti. O, annesi ve eşlerini de Hümayun'un eşi Banu Beygim'in huzuruna ona mülazim olmaları için

---

[2470] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 54; Roemer, s. 236; *Baburnama*, s. 418; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 188; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 210-211.
[2471] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 155; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 25.
[2472] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 155.
[2473] *İhyau'l-muluk*, s. 154.
[2474] a.g.e, s. 160.
[2475] *Ahsenü't-tevarih*, s. 399.

gönderip[2476] onları iyi bir biçimde ağırladı.[2477] Bunun üzerine Ahmed Sultan Şamlu, bir habercisi aracılığı ile Herat'a bir mektup gönderdi. O, yazdığı mektupta Hümayun'un maiyetindekilerin 50 kişiden az olmalarına rağmen silahsız ve zayıf bir durumda olduklarını bildirdi.[2478] Diğer bir bilgiye göre onların sayısı 30–40[2479] veya 60–70[2480] kişi civarında idi. Bir diğer kaynağa göre ise onların sayısı 40 erkek ve 2 kadın idi.[2481] Ahmed Sultan Şamlu, mektubunda belirttiği gibi Hümayun Şah, Şah Tahmasb ile görüşmek istiyordu.

Hümayun, Sistan'da iken Babürlü sarayından birkaç kişi o cümleden Hacı Mahmud ve Hasan Kuka, Askeri Mirza'nın ordusundan kaçarak Hümayun'a geldiler. Onlar Hümayun'un Zemin-daver'e dönmesini önerdiler. Onlar Zemin-daver hâkimi Emir Bey, Bust hâkimi Çalı Bey ve Askeri Mirza'nın diğer bazı ordu komutanlarının Hümayun'a katılacağı güvencesi vererek onların yardımı ile Kandahar'ın alınabileğini vurguladılar. Ancak Ahmed Sultan Şamlu –ki Hümayun'a iyi hizmette bulunmuştu.[2482]- onların önerisi maslahat görmedi ve en uygununun Hümayun'un Şah Tahmasb'a gitmesi olduğunu söyledi. Ahmed Sultan Şamlu'nun mektubu Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu'ya ulaştıktan sonra o da yanıt mektubunda Hümayun Şah'a Herat yoluyla Safevî sarayına gitmesini tavsiye etti.[2483] Hümayun Şah, Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu'nun isteğine uyarak Sistan'dan Herat'a doğru hareket etti. Sultan Ahmed Şamlu da emirlerden bir grup ile Hümayun Şah'a eşlik ettiler.[2484] Hümayun, Herat'a yaklaşırken, 1 Zilkade 950 / 26 Ocak 1544'te[2485] Malan köprüsü başında iyi bir biçimde karşıladı.[2486] Herat'ta oldukça tantanalı bir ağırlama yapıldı.[2487] Hümayun Şah ve yanındakiler h. 950 / Mart 1544 Nevruz bayramından sonra Cam yolu ile Meşhed'e doğru VIII. Şii imamı Rıza'nın türbesini

---

[2476] *Hümayun der İran*, s. 29; *Humayun in Persia*, s. 7.
[2477] *Ekber-name*, s. 303.
[2478] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 303; *Hümayun der İran*, s. 32; *Humayun in Persia*, s. 8.
[2479] *Ahsenü't-tevarih*, s. 399.
[2480] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 97.
[2481] *Hümayun der İran*, s. 24; *Humayun in Persia*, s. 3.
[2482] *Ekber-name*, s. 305.
[2483] *Ahsenü't-tevarih*, s. 399.
[2484] *Bairam Khan*, s. 73.
[2485] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 304; *Ekber-name*, s. 318.
[2486] *Bedayiü'l-vakayi*, s. 250.
[2487] *Hümayun der İran*, s. 35-38; *Humayun in Persia*, s. 11.

ziyaret etmek için hareket etti. O zamana kadar Herat'ta kalan Sistan hâkimi Ahmed Sultan Şamlu, Sistan'a geri döndü.[2488] Şah Tahmasb, Hümayun'un geri dönüşünden sonra yapacağı savaşlarda yardımcı olmaları için gönderdiği savaşçı ve Kızılbaş komutanları içerisinde[2489] Sistan hâkimi Ahmed Sultan Şamlu da vardı.[2490] Şah Tahmasb, Kızılbaşlara önce Kandahar ve Zemin-daver'i sonra ise Kabül ve Gazneyn'ı alarak Hümayun'a teslim etmelerini emretti.[2491]

6.1.42.14. Hüseyin-kulu Sultan

Âlimliği ile bilinen Hüseyin-kulu Sultan da Şamlu boyuna mensup ünlü kişilerdendi. O, Ahmed Sultan Şamlu'nun kardeşi idi. Hümayun İran'a geldiğinde ilk karşılaştığı âlim Hüseyin-kulu Sultan olmuştu.[2492] Hümayun'un ilgisini çeken Hüseyin-kulu daha sonra Hindistan'da onun mühürdarı oldu ve Hümayun da bütün işlerinde onunla danışıyordu.[2493] Şah Tahmasb'ın, Hümayun'a yardım için gönderdiği kalabalık orduda[2494] da Hüseyin-kulu Sultan da vardı.[2495]

6.1.42.15. Başdan Kara

Şamlu boyunun itibarını kaybedip Şah Tahmasb'ın gözünden düşmesinde Başdan Kara'nın önemli bir rolu olmuştur. O, Hüseyin Han Şamlu'nun akrabası ve şaha yakın bir adam idi. Başdan Kara'nın[2496], Şah Tahmasb'ı zehirleyerek öldürmek istemesi[2497] ile şahın Şamlulara karşı olan tavrı da değişmeye başladı. Şah kadeh çevresindeki siyah çizgiyi görünce şüphelendi.[2498] Şahın kuşkulandığını gören

---

2488 *Hümayun der İran*, s. 45-46; *Humayun in Persia*, s. 18; Sykes, *Tarih-i İran*, s. 256.
2489 *Fava'idü's-safeviye*, s. 27; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 99; *Ekber-name*, s. 324; Riyazu'l-İslam, s. 71; *Şeref-name*, c. II, s. 197; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 309.
2490 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 99; Riyazu'l-İslam, s. 74; *Hümayun der İran*, s. 106; *Humayun in Persia*, s. 48.
2491 *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 309; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 392.
2492 Riyazu'l-İslam, s. 292.
2493 a.g.e, s. 295.
2494 *Fava'idü's-safeviye*, s. 27; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 99; *Ekber-name*, s. 324; Riyazu'l-İslam, s. 71; *Şeref-name*, c. II, s. 197; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 309.
2495 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 99; Riyazu'l-İslam, s. 74; *Humayun in Persia*, s. 48.
2496 *Ahsenü't-tevarih*, s. 332.
2497 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 287; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 165; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 224.
2498 *Cevahirü'l-ahbar*, s. 165; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 224.

Başdan Kara ise bir bahane ile meclisten çıkrak Maveraünnehir'e kaçtı.[2499] Bu sıralarda ise Maveraünnehir'e kaçamış olan Başdan Kara h. 941 / 1534–35'te Herat'a gelerek Sam Mirza ve Ağzıvar Han'a karşı isyan etmeye teşvik etti. Ancak isyanın hüsrana uğraması ile Sam Mirza da öfkelenerek kendisini isyana teşvik eden Başdan Kara ve birkaç kişiyi öldürttü. O, onların kafalarını bir mektup ile birlikte Şah Tahmasb'a göndererek affedilmesini istedi.[2500]

6.1.42.16. Oğlan Halife Şamlu Korçu-başı

Şamlulardan olan Oğlan Halife'nin adı kaynaklarda sadece Osmanlıların h. 941 / 1534–35'te Tebriz'i almaları olayı ile ilgili olarak geçmektedir. Osmanlıların 25 Muharrem 941[2501]/ 6 Ağustos 1534'te Tebriz'i işgal edince[2502] Osmanlı vezir azamı İbrahim Paşa, Ulema'yı Erdebil'i ele geçirmeleri için görevlendirdip gönderdi.[2503] Şah Tahmasb da Oğlan Halife Şamlu Korçu-başı'yı 1000 asker ile Erdebil'i savunmaları için gönderdikten sonra peşinden bir diğer birliği de gönderdi. Onlar da Erdebil'i Osmanlılara karşı savundular.[2504] Ancak Osmanlılar Azerbaycan'ın birçok şehirlerini ele geçirdiler.[2505]

6.1.42.17. Halife Sultan Şamlu Mir-ahur

h. 941 / 1534–35'te Sam Mirza 80'den fazla yaşı olan Halife Sultan Şamlu Mir-ahur'u[2506] Herat'ı koruması için görevlendirdiler. Kamran Mirza onları takip etti. Gerçekleşen savaşta ise Sam Mirza da yenilip Herat'a dönmeden Tebes'e doğru kaçtı.[2507] Yaşlı ve yıpranmış olan Halife Sultan Şamlu[2508] ise yakınları ile danıştı. O, Mahmud Bey ile Kızılbaşların bir kısmının Herat'tan çıkmaması görüşlerine karşın Emir İbrahim Emini'nin de görüşü ile 19 Zilkade 941 / 21 Haziran 1535'te Bayram

---

[2499] *Ahsenü't-tevarih*, s. 332.
[2500] *Fava'idü's-safeviye*, s. 28.
[2501] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 160; Ferid Bey, s. 86; Roemer, s. 241.
[2502] Minorski, *Tarih-i Tebriz*, s. 51.
[2503] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 67; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 231.
[2504] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 172.
[2505] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 584; Uzunçarşılı, c. II, s. 351.
[2506] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 289; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 240; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 62.
[2507] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 168.
[2508] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 240; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 62.

Oğlan ile karşılaşmak için hareket etti. İki taraf Herat'ın 10 fersahlığındaki Esferaz köyünde savaştılar. Savaşta Halife Sultan, Emir İbrahim Emini ve birçok Kızılbaş öldü. Mahmud Bey ise Herat kalesinde savunmaya başladı. Bayram Mirza da kaleyi ele geçiremeyince ölnelerin başlarını kestirerek birçok ganimet ile Gercistan'a götürdü.[2509] Halife Sultan'ın ölümü ile Herat hâkimsiz kaldı.

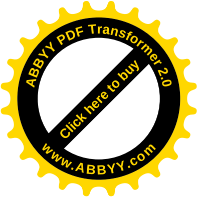
6.1.42.18. Bayezid Sultan Şamlu

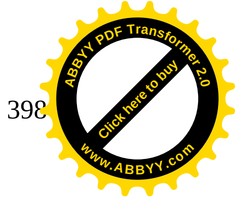
Bayezid Sultan da Şamlu buyuna mensup kişilerdendi. Bilindiği gibi Muzaffer Sultan, Şirvan'a bacanağı Sultan Halil Şirvan-şah'ın yanına gitmişti. Sultan Halil Şirvan-şah, Şah İsmail'in bir diğer kızının kocası idi. Sultan Halil de Muzaffer Han'ı kendi yanında sığındırdı.[2510] Sultan Halil Şirvan-şah az süre sonra 9 Cemaziyülevvel 942 / 5 Kasım 1535'te öldü.[2511] Muzaffar Sultan da onun eşi ve Şah İsmail'in kızına evlilik teklifinde bulundu. Sultan Halil Şirvan-şah'ın eşi ise Şah Tahmasb'ın onayı olmadan böyle bir evliliği yapamayacağını ona bildirdikten sonra bu durumu Şah Tahmasb'a iletti. Şah Tahmasb da Muzaffer Sultan'a karşı öfkeli olduğu için Bayezid Sultan Şamlu'yu 100 atlı savaşçı ile birlikte Derbend'e gönderdi. Onlar da Muzaffer Han'ı tutuklayarak Tebriz'e getirdiler.[2512]

6.1.42.19. Mecnun Sultan Şamlu

Şamlu boyundan olan Mecnun Sultan'ın da adı kaynaklarda h. 959/ 1551–52 yılında gerçekleşen bir olayda geçmektedir. h. 959 / 1551–52 yılında Harezm emirlerinden Pehlivan Kuli Sultan ve Hacem Sultan, Esferayin çevresine geldiler. Bölge hâkimi Mecnun Sultan Şamlu ise onlarla savaşarak öldürüldü. Onlar da söz konusu bölgeyi yağmaladıktan sonra Harezm'e geri döndüler.[2513]

[2509] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 292.
[2510] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 183; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 111.
[2511] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 256.
[2512] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 183.
[2513] *Ahsenü't-tevarih*, s. 475.

6.1.42.20. Mikayıl Bey Yüzbaşı Şamlu

Şamlulardan olan Mikayıl Bey'in de adı kaynaklarda yalnızca bir yerde geçer. Bazı kaynaklara göre Han Ahmed, 20 Rebiyülevvel 975 / 24 Eylül 1567'de günü Mikayıl Bey Yüzbaşı Şamlu tarafından Kazvin'den Kahkaha hapishanesine götürülmüştür.[2514]

6.1.42.21. Hüseyin-kulu Bey Yasavul Korçu Şamlu

Hüseyin-kulu Bey Yasavul Korçu da Şamlu boyuna mensup idi. Şah Tahmasb, 1 Muharrem 974 / 19 Temmuz 1566'da Biyepes hâkimi Han Ahmed'e karşı barışçı bir yöntem ile gönderdiği askeri birlik içinde Hüseyin-kulu Bey Yasavul Korçu Şamlu da vardı.[2515]

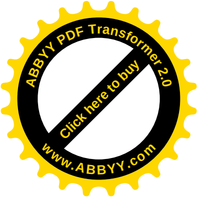
6.2. RUMLU

6.2.1. Coğrafi Çıkış Bölgesi

Sağ Kızılbaş boylarından olan Rumlu boyu aslen Tokat, Sivas, Amasya, Farava[2516], Meşhedvali[2517] ve Rum (Anadolu)'nun diğer beldelerindendirler[2518]. Bir diğer kaynağa göre ise bu boyun asıl yerleşim alanı Küçük Asya'nın Ararat (Ağrı) dağı çevresindeki toprakları idi[2519]. Faruk Sümer'e göre Rumlular Osmanlı idari teşkilatında *eyalet-i Rum* veya *Rumiyye-i suğra*[2520] (küçük Rum) denen "Sivas'ın Koyulhisar (Koylahisar) ve Karahisar (Şebin) kazaları ile yine Sivas'a bağlı diğer yöreler ve Tokat-Amasya bölgelerindeki"[2521] köylerde yerleşmekteydiler. Onların

---

2514 *Tarih-i Gilan*, s. 57; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 477.
2515 *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 468; *Tarih-i Gilan*, s. 52; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 112.
2516 Farava'nın yerini saptayamadık. Ferave veya Farava, Türkmenistan'ın Etrek bölgesinde Selçuklu dönemi bir yerleşim adıydı. Muhtemelen Türkman boyları (tıpkı Anadolu'daki Horasan adıyla bilinen yerleşim alanları gibi) bu adı Anadolu'ya taşımışlardır.
2517 Meşhedvali'nin yerini saptayamadık.
2518 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 11.
2519 Serheng Bayburdi, *Tarih-ı Eresbaran*, (Bundan sonra: *Tarih-ı Eresbaran*), Tahran, h.ş. 1341, s. 237-8.
2520 Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 43, n. 77.
2521 a.g.e, s. 43.

Meşhed'de de yaşadıkları bilinmektedir. Bir kısmı göçebe, bir kısmı ise şehirlidir.[2522]

6.2.2. İran'a Yerleşmeleri

Osmanlı veya Anadolu Türkmanlarından olan Rumlu boyunun h. 804 / 1401–2'de Timur'ca İran'a göç ettirildiği yönünde esfsane ile karışık bir bilgi bulunmaktadır.[2523] Safevî dönemi tarihçilerine göre h. 804 / 1401–2'de Yıldırım Bayezid ile savaşta esir alınanların, Hace Ali Siyah-puş'un ricası üzerine bir kısmı serbest bırakıldıktan sonra Erdebil'in bir mahallesinde, Gence Bekul mezarı çevresine[2524] yerleştirildi. Geri kalanları ise Osmanlı'ya geri gönderildi.[2525] Onların Rumlu olarak adlandırılmasının sebebi Rum (Osmanlı) ülkesinden gelmeleridir. Söz konusu dönemde İran Türklerinin -tıpkı İran'daki şimdiki göçebe Türklerin yaptığı gibi- Osmanlı'ya Rum veya Urum dediği bilinmektedir. Onların yerleştği mahallenin son dönemlere kadar Erdebil'de kendi adları ile anıldığı söylenmektedir.

Yukarıdaki anlatıya -İskender Bey gibi ünlü Safevî tarihçinin de belirttiğine göre- tarih kitaplarında rastlanılmaması durumu şüpheli kılmaktadır. Nitekim bunların daha sonra Safevî İmparatorluğu'nun kurulmasında etkin rol oynayan Türkmanların ecdadı oldukları söylenmekteyse de bunun bir efsaneden başka bir şey olmadığına ilişkin görüşler de yok değildir. Bir görüşe göre Timur'un Anadolu'dan getirdiği topluluk Kara-tatarlar idi. Kara-tatarlar ise İran'da değil sonunda Maverünnehir'de yerleştirildi. Sonra ise Sultan Halil Bahadır'ın hâkimiyeti zamanında onlardan bazıları Harezm'e doğru kaçtılar.[2526] Alman araştırmacı Roemer'e göre ise onlar Kafkas ötesinde yerleştirilmişlerdir.[2527] Böylece yukarıda anlatılan söylenti Safevîlerin imparatorluklarının kurulmasında Türkmanların etkin rol oynadığını kanıtlamak için uydurdukları bir efsane olabilir. Ayrıca söz konusu Rumlu tabirinin burada özel anlamda Rumlu boyundan daha ziyade genel anlamda

---

[2522] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 11.
[2523] Hasluck, F. W., *Ambiguous Sanctuaries and Bektashi Propaganda in B.S.A. XX.*, 1913-14, s. 94; Yusuf Cemali, s. 85.
[2524] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 348.
[2525] Yusuf Cemali, s. 85-86.
[2526] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 130.
[2527] Roemer, s. 205-206.

Anadolulu anlamına gelen Rumlu anlamını taşıdığının altı çizilmelidir. Buna rağmen söz konusu genel anlamdaki Rumlular içerisinde değişik Türk boyları ve özel anlamdaki Rumluların da yer alması –eğer söz konusu bilgi doğru ise– muhtemeldir.

6.2.3. İsmail Mirza'ya Katılmaları

Rumluların daha sonra İsmail Mirza'ya da katılıp[2528] önemli görevlere geldikleri[2529] bilinmektedir. Nitekim İsmail Mirza ve yandaşları Tarum'a geldiklerinde Rum ve Şam'dan gelen müritlerinden bir kısmı[2530] onlara katıldılar.[2531] Bunların arasında Rumluların yer aldığı pek muhtemeldir. Rumluların bir kısmı da h. 905 / 1499–1500'de Erdebil'e doğru giden Şah İsmail'e katılmışlardı.[2532] İsmail Mirza, Çuhur Sa'd'dan kaçıp Dokuz Elem bölgesine giderek orada konuşlandığında da Rumlulardan bir grup ona katıldı.[2533] İsmail'e h. 906 / 1500 yazında Erzincan'a geldiğinde Anadolulu mürit ve yandaşlarından çok sayıda bir nüfusun ona katıldığı bilinmektedir.[2534] İsmail'e burada diğer Türkman boylarının yanı sıra Rumlular da bulunmaktaydı. Şah İsmail'e katılan tüm Türkmanların sayısı yaklaşık 7000[2535] kimilerine göre ise 12.000[2536] dolaylarındaydı.

6.2.4. Şah İsmail'e Katılan Rumlular

İsmail ile Elvend Akkoyunlu arasında h. 907 / 1501–2 yılında gerçekleşen Şerur savaşında[2537] ve ardından Tebriz'in fethedilmesinde[2538] Rumluların da bulunduğu bilinmektdir.[2539] Şah İsmail egemen olduktan sonra Küçük Asya'dan ona gelip katılan müritlerin sayısında bir artış gözlenmeye başlandı. Onların dini eğitimi

---

[2528] *Huld-i Berin*, s. 407.
[2529] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 140.
[2530] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 9, 89; *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 44; *Habibü'siyer*, s. 448; *A Literary History of Persia*, s. 22; *Huld-i Berin*, s. 79; *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 26.
[2531] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 9; *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 26.
[2532] *Tarih-ı Eresbaran*, s. 237-238.
[2533] *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 52.
[2534] *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 35.
[2535] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 56; *Huld-i Berin*, s. 95; *Ahsenü't-tevarih*, s. 61.
[2536] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 38.
[2537] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 266.
[2538] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 72; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 39; ; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 28.
[2539] *Habibü's-siyer*, s. 464; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 70.

ve motivizasyonu için de Osmanlı modelinde olduğu gibi Şemse'd-din Lahicani tarafından her ordu birimi için bir kazaskerler atandı.[2540] Andolu'dan gelenler içinde Rumluların da olması büyük bir olasılıktır.

6.2.5. Belh ve Şıbırgan Hükümetinin Rumlulara Verilmesi

h. 916 / 1510–1 yılında Şibek Han ile Kızılbaşlar arasında Merv civarında[2541] gerçekleşen ve Şibek Han'ın öldürülüp[2542] Özbeklerin yenilmesi ile sonuçlanan savaşta da Rumlular katılmışlardı.[2543] Özbekler Kızılbaşlara Gicduvan savaşında galip gelerek tüm Maveraünnehir'i istila ederek Horasan'a saldırıp Zilkade 918 / Ocak-Şubat 1513'te Herat'ı kuşattıktan sonra Merv'den Esferayin'e kadar Meşhed ve Tus dâhil tüm şehirler onların eline geçti. Karşı atağa geçen Kızılbaşlar ise tekrar Maveraünnehir'i ele geçirdikten sonra Şah İsmail, Belh ve Şıbırgan hükümetini ilk kez olarak Rumlulara verdi.[2544]

6.2.6. Osmanlı'daki Rumluların İsyanı

Selim'in tahta çıkışı ile İsmail'in h. 905 / 1499–1500'de Erzincan ve h. 913 / 1507-8'de Elbistan harekâtının sabıkasını göz önünde tutarak Osmanlı devleti Safevîlerin yeni saldırısını bekleme içindeydi. Nitekim böyle de oldu. İsmail'in Erzincan hükümetine atadığı Rumlu boyu Osmanlı topraklarına saldırarak Rum eyaleti isyancılarına[2545] yardım etmek istiyordu. Şah İsmail kendine bağlı Rumlulara Osmanlı'daki müritlerini toplayarak İran'a göç etmelerini emretmişti.[2546] Rumlulara Doğu Karahisar'da da 3000 atlı aileleri ile birlikte katıldılar.[2547] Faruk Sümer'e göre Karahisar'da Sivas, Amasya ve Tokat bölgesi Türklerinden 3000–4000 hane ile ile onlara katıldılar.[2548]

[2540] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 282.
[2541] *Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 37; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 111; *A Literary History of Persia*, s. 65.
[2542] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 133.
[2543] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 112.
[2544] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 56.
[2545] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 124.
[2546] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 475.
[2547] a.g.e, s. 475.
[2548] Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 34; *Ahsenü't-tevarih*, s. 175.

Rumluların bastırılması için gönderilen Malatya hâkimi Faik Bey[2549] Tokat'ta baş gösteren savaşta yenilerek öldürüldü. Rumlular da Tokat'ta Şah İsmail adına hutbe okutarak[2550] oranın Safevîlere ait olduğunu ilan ettiler. Rumlular sonra Erzincan'a doğru hareket ederken Kar-Çayırı adlı bir yerde İran'a gitmek isteyen Şehzade Murad yanındaki 10.000 kişilik ordusu ile onlara katıldı.[2551] Kimilerine göre şehzade, Kara İskender adlı birinin propagandaları ile düzenlediği bir törenle başına Kızılbaş tacı takarak onlara katıldı.[2552] Onun bundaki amacı Kızılbaşlardan yararlanmak istemesi olsa gerek. Rumlular, Murad'ı iyi karşıladıktan sonra onunla birlikte Tokat'a geldiler. Şehir halkı bu kez kale kapılarını kapatarak onlarla savaşmaya başladı. Rumlular da, şehri ele geçirdikten sonra yaktı. Tokat'ta şehzade Murad onlardan ayrılarak İran'a doğru hareket edip Şah İsmail'e sığındı.[2553] Rumlular ise kendi hükümet bölgleri olan Erzincan'a gittiler. Rumlular, dönüşte sınır bölgesinde II. Selim'ce görevlendirilen Osmanlıların ünlü komutanı Yollar Kasidi Sinan Paşa'yı da ağır bir hezimete uğratarak 1500 kadar Osmanlı askerini de öldürdüler.[2554] Ölenler arasında Sinan Paşa da vardı.[2555] Onlar birçok ganimet elde ederek oradan da Erzincan'a geri döndüler. Anadolu Türkmanlarının isyanının nedenlerinden biri de özgürlüklerin kısıtlanması idi.[2556]

6.2.7. Çemişgezek'in Alınması

Şah İsmail, Rumluları Çemişgezek'i ele geçirmeleri için gönderdiğinde direniş sergileyemeyen Rüstem Bey Kürd'ün de Kızılbaşlara boyun eğmekten başka çaresi

---

2549 *Ahsenü't-tevarih*, s. 175.

2550 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 165; Uzunçarşılı, c. II, s. 229; Tansel, *Sultan II. Bâyezit'in Siyâsî Hayâtı*, s. 257; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 35; Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 106; Şerafettin Turan, "Bâyezîd II", *İAD*, c. V, İstanbul 1992, s. 234; Mustafa Çetin Varlık, "Çaldıran Savaşı", *İAD*, c. VIII, İstanbul 1993, s. 193.

2551 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 124.

2552 Uzunçarşılı, c. II, s. 256, n. 1.

2553 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 486.

2554 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 479-480; *Ahsenü't-tevarih*, s. 176; *Huld-i Berin*, s. 224.

2555 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 166; Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 107.

2556 Metin Kunt, "Siyasal Tarih (1300-1600)", *Türkiye Tarihi 2: Osmanlı Devleti 1300-1600*, ed. Sina Akşin, Cem Yay., İstanbul, 1997, s. 108; Jean-Louis Bacqué-Grammont, "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlılar ve Safevîler", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, İstanbul, s. 206.

kalmadı. O, kendi kalelerini onlara teslim etti. Şah İsmail ise Çemişgezek'in de hükümetini Rumlulara verdi. Rumlular, Kürtlere aşırı baskı uygulayarak onlardan önemli sayıda bir kesimi katlettiler. Bunun üzerine Kürtler muhalefet ederek Rüstem Bey'den yardım istediler.[2557]

6.2.8. Çaldıran Savaşı'nda Rumluların Rolü

Osmanlı ordusu Kemah'a yakın bir yerden Safevî topraklarına girdiğinde kale dayanıklı olduğundan ve Kızılbaşların da savunması yüzünden Sultan Selim oranın alınmasından vazgeçerek ilerledi. Şah İsmail'in emri üzerine Erzincan'daki Rumlular bölgeyi dağıtarak ülke içine doğru geri çekildiler. Osmanlı Ordusu ilerledikçe herhangi bayındır bir köy ve Kızılbaş askerleri ile karşılaşmıyordu. Onlar her yeri harabe ve yakılmış olarak buluyorlardı. Bunun üzerine Osmanlı ordusunda Safevîlerle savaşa karşı olanlar yavaş yavaş itirazlarını dillendirmeye başladılar.[2558] Şah İsmail Çaldıran savaşı öncesi ordu toplamada hazırlık yapmamıştı. Osmanlı ordusunun ilerleyişi karşısında Erzincan'daki Rumlular söz konusu vilayeti bırakarak geri çekilip Azerbaycan'da Şah İsmail'in ordusuna katıldılar.[2559] Çaldıran savaşında ise Rumlular Safevî ordusunun sağ kanadında yer almaktaydılar.[2560]

6.2.9. Osmanlıların Erzincan'ı Almaları ve Rumlular

Sultan Selim, Kemah kalesini ele geçirdikten sonra Erzincan'ı almak istedi. O, Muhammed Paşa Bıyığlu Çavuş'u (Safevî kaynakları ona Mustafa Paşa demektedir.[2561]) bunun için görevlendirdi. Cemaziyülevvel 921 / Haziran–Temmuz 1515'te Bıyığlu Muhammed'in Tunceli'ye bağlı Urcık'taki Taker yaylasında Rumlular'a karşı kazandığı galebe ile Temmuz 1515'te Erzincan da Osmanlıların eline geçti.[2562]

2557 Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 399.
2558 a.g.e, s. 410.
2559 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 493; *Ahsenü't-tevarih*, s. 188; *Huld-i Berin*, s. 234.
2560 *Huld-i Berin*, s. 236.
2561 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 519; *Ahsenü't-tevarih*, s. 190.
2562 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 519-520.

6.2.10. Gürcistan'daki Sorunlarla İlgili Rumlular

h. 922 / 1516–17 yılında Gürcistan'ın batısındaki İmeretia (Başı Açuk[2563]) eyaleti valisi Menuçehr ile Gürcistan'ın doğusundaki Kakhetia eyaleti hâkimi Gerguvar (Karkara veya II. Qwarqware) arasında savaş baş gösterdi.[2564] Savaşın sonucunda Gerguvar yenilerek Şah İsmail'e sığındı. O sıralarda Sultan Selim Rusya ve Fireng (Avrupa)'da gaza ve cihat yapmaktaydı.[2565] Şah İsmail de Kızılbaş başçılarının tahriki ve kâfirlere karşı cihat[2566] bahanesi ile Kızılbaşları Gerguvar'a yardım etmeleri için görevlendirdi. Gerçekleşen savaşta Menuçehr yenilerek kaçıp Sultan Selim'e sığındı.[2567] Bu savaşta Rumlular da yer almışlardı. Onlar Menuçehr'in bölgesini yağmalayıp oradan birçok ganimetler elde ettikten sonra şahın ordusuna geri döndüler. Böylece Gerguvar da Şah İsmail'e itaat ederek Kaht eyaletinde egemen oldu. h. 923 / 1517–18'de Menuçehr, Sultan Selim'in Mirza Bey komutasında bir askeri birlik desteği ile Gürcistan'a saldırdı. Gerguvar bu kez de Şah İsmail'den yardım diledi. Şah İsmail ise yine bir Rumlu birliğini ona yardıma gönderdi. Gerçekleşen savaşta ise yine Osmanlılar ile Gürcülerin müttefik kuvvetleri yenildiler. Mirza Bey ile Menuçehr ise öldürüldüler ve galip gelen Rumlular, Nahçıvan kışlağında Şah İsmail'e geri döndüler.[2568] Diğer bir bilgiye göre o Çuhur Sa'd'a (İrevan) geri dönmüşlerdir.[2569]

h. 924 / 1518–19'da Gürcüler Gerguvar'a karşı ayaklandılar. O eskiden de olduğu gibi oradan kaçarak yine Şah İsmail'e sığındı. Şah İsmail yine bir Rumlu birliğini görevlendirerek onunla birlikte Gürcistan'a gönderdi. Rumlular ise Gürcistan'ın önemli merkezi Gori'yi fethettikten sonra orayı Gerguvar'a devredip sonra geri döndüler.[2570] h. 927 / 1520–21'de Gürcistan valilerinden Levend Han, Şeki vilayetine saldırdı. Şah İsmail ise dördüncü kez olarak bir Rumlu birliğini görevlendirip Gürcistan'a gönderdi. Levend Han ise itaatini bildirdikten sonra Şah

---

2563 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 542.
2564 *Teşkil-i Devlet-i Milli der İran*, s. 58.
2565 *Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 43.
2566 a.g.e, s. 43.
2567 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 137.
2568 a.g.e, s. 139.
2569 *Ahsenü't-tevarih*, s. 218.
2570 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 89.

İsmail'in Rumlular ordusuna geri döndü.[2571] Diğer bir bilgiye göre Rumlular, "Levend Han, Melik Karkara, Davud Bey, Melun Bey ve Menuçehr Bey"i Nahçıvan'da Şah İsmail'in huzuruna çıkardılar. Şah ise hepsine hilat vererek onları vilayetlerine geri gönderdi. Gürcistan valileri de yıllık haraçlarını ödeme konusunda şaha söz verdiler.[2572]

6.2.11. Emirü'l-ümeralık Makamının Rumlulara Verilmesi

h. 930 / 1523–24'te vefat eden Bayezid Sultan'ın yerine Şah İsmail Rumlulardan olan Div Sultan Rumlu'yu emirü'l-ümera makamına getirtti.[2573] Böylece ilk kez olarak emirü'l-ümera makamı Rumlu boyunun eline geçmiş bulundu. Şah İsmail'in 19 Recep 930 / 23 Mayıs 1524 Pazartesi gecesinde gerçekleşen ölümünden sonra ordu emirü'l-ümerası olan Div Sultan Rumlu'nun da desteği ile aynı yılda aynı günün 19 Recep 930 / 23 Mayıs 1524 Pazartesi günün öğle vaktinde Tahmasb Mirza tahta çıkarıldı.[2574] Onun tahta çıkış tarihi diğer bilgilere göre 930[2575] / 1523–4, 20 Recep 930[2576]/ 24 Mayıs 1524 veya 931[2577] / 1525'tir. h. 930 / 1523–24'te Şah İsmail tarafından ordu emirü'l-ümeralığına getirilen Div Sultan Rumlu, Tahmasb'ın lalalığını da üstlendi. O, emire'l-ümeralık görevi ile tüm yetkileri kendi eline geçirerek[2578] vekil manısbını da kendi tekeline geçirdi. Böylece Rumlular ülke yönetiminde güçlü bir konuma geldiler. Söz konusu dönemde vekil mansıbını ele geçirmek isteyenlerin bir diğer Kızılbaş ileri geleni de Ustaclu emiri olan Köpek Sultan adı ile ünlü Mustafa Sultan idi. Böylece onların arasında ve mensup bulundukları Türkman (Rumlu-Ustaclu) boyları arasında ciddi bir rekabet başlamış oldu. Tahmasb durumu dengelemek için Div Sultan Rumlu ve Köpek Sultan'ı

2571 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 149.
2572 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 577-578.
2573 *Lubbu't-tevarih*, s. 421.
2574 *Tekzire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 2; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 226; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 155-156; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 611; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 45; *Tarih-i Selatin-i Safevîye*, s. 12; *Huld-i Berin*, s. 227; *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 386-387; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 281.
2575 *Huld-i Berin*, s. 227; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 270, 281.
2576 *Cevahirü'l-ahbar*, s. 143.
2577 *Nükavetü'l-Asar*, s. 12; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 45; *Huld-i Berin*, s. 327; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 157.
2578 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 156; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 147; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 160.

emirü'l-ümeralıkta ortak kıldı[2579] ise de, bu durum onlardaki ve mensubu bulundukları boylardaki rekabet hissini engelleyemedi. Rumluların kuvvetlerinin zayıf bırakılmasından çekinerek Özbeklerin h. 930 / 1523–24 yılındaki Özbeklerin kuşatmasında kalan Herat ve oradaki Şamluları kurtarmak için herhangi bir çabada bulunmayışı Kızılbaşlar arası rekabetin boyutlarını açıklaması bakımından düşündürücüdür.

6.2.12. Rumlu-Ustaclu Çatışması

Div Sultan Rumlu'nun rakiplerini safdışı etmek için bir sıra girişimlerde bulunması[2580] h. 932 / 1526 ilkbaharından sonra başlayacak bir takım çatışmaların ortaya çıkmasına neden oldu. Bu çatışmalar zamanla çeşitli boylar arası (Rumlu-Ustaclu) düzenli savaşlara dönüştü. Bu savaşlar ilk başlangıçta ülkenin kuzeybatısı ile sınırlı iken daha sonralar Safevî coğrafyasının diğer bölgelerine, özellikle Horasan'a da sıçradı. Bunun sonucu olarak da iç savaş, ülke düzeninin bozulması ve Şibanilerin doğudaki hareketlenmeleri baş göstermiş oldu.[2581] Bu savaşlarda Ustaclu boyu ağır kayıplar vererek Köpek Sultan Ustaclu da öldü.

6.2.13. Rumluların Egemenliğine Son Verilmesi

İzleyen sayfalarda Çuha Sultan Tekelü şahın desteğini alıp onu Div Sultan'a karşı etkilemeye çalıştı. h. 933 / 1526–27 yılında şah bir törende lalası Div Sultan'a doğru bir ok atarak simgesel olarak onu işten aldı.[2582] Böylece Rumlu boyunun egemenliğine de son verilerek hâkimiyet Tekelü boyuna el değiştirdi. Sonun da ise Şah Tahmasb, Gözel Dere yaylasına Çuha Sultan'ın tahrikleri ile 25 Şevval 933 / 25 Temmuz 1572'de Div Sultan Rumlu'yu öldürttü.[2583] Bununla da Rumlu boyunun devlet içindeki eski egemenliğine de son verilmiş oldu. Nitekim h. 936 / 1529–30'da

---

[2579] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, s. 9; *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 2-3; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 29.

[2580] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, 10; *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 5; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 160; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 282; *Huld-i Berin*, s. 334, 340.

[2581] *Tarih-i İran*, Cambridge, s. 51.

[2582] *Tarih-i İran*, Cambridge, s. 51; Her halda eski bir Türk geleneği olsa gerek.

[2583] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 283; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 46; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 153; *İran-ı Asr-ı Safevî*, s. 51.

Özbek emirleri ve elçilerinin de bulunduğu Şah Tahmasb'ın düzenlediği resmi geçişte[2584] Rumlu boyunun adına rastlanılmamaktadır.[2585] Resmi geçişte Rumlu boyunun adının geçmeyişi önemli bir hususun göstermekteydi. "Div Sultan Rumlu'nun h. 933 / 1526–27'de öldürülmesi ile Rumlular konusunda ciddi bir kısıtlama ve dışlanma söz konusu idi.

6.2.14. h. 939 / 1532–33'te Rumlular

h. 939 / 1532–33'te ülkenin batı bölgelerindeki sorunları belirli ölçüde çözen Şah Tahmasb kalabalık bir ordu ile Horasan'a doğru hareket etti.[2586] O, ilk önce Herat'taki kuşatmada olanlara haber göndererek oraya doğru yola çıktığını bildirdi. Herat'takiler ise bundan ümitlenerek Özbeklere karşı daha aktiv bir direniş sergilemeye başladılar. Bu sırada Şah Tahmasb'ın emri üzerine bir Rumlu birliği de Sebzivar'a saldırdı. Han-geldi Bahadır ise Nişabur kalesine sığındı. Kızılbaşların orayı ele geçirmesi için asker sayıları az olduğundan (Rumlu ve Köbiklülerden oluşan 300 asker)[2587] Şah Tahmasb da onlara yardım için bir başka birliği gönderdi. Onlar Özbekleri yendikten sonra Meşhed'i almak için hareket ettiler. Ubeyd Han tarafından Meşhed hâkimi olarak atanmış olan oğlu Abdu'l-aziz Sultan ise dayanamadan Meşhed'i terk edip Herat'ta babasına katıldı. Böylece içinde Rumluların da yer aldığı Kızılbaşlar Meşhed'i de ele geçirdiler.[2588]

6.2.15. h. 941 / 1534–35 ve h. 942 / 1535–36'da Rumlular

Ubeyd Han h. 941 / 1534–35'te emirlerinden Seydim Mirza'yı Cam'ı, bir birliği de Haf'ı almaları için gönderdi. Özbeklere karşı Horasan'ın değişik bölgelerinde savaşan Safevî ordusunda Rumluların da olduğu bilinmektedir.[2589] Ubeyd Han'ın kalabalık bir ordu ile h. 942 / 1535–36'da Meşhed'i kuşatmasında

---

[2584] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 198-206.
[2585] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, 198.
[2586] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 60.
[2587] a.g.e, s. 61.
[2588] a.g.e, s. 61.
[2589] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 246-247; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 63.

Özbeklere karşı savaşan Kızılbaşlar içerisinde de Rumlular yer almaktaydılar.[2590]

6.2.16. Melik Cihan-gir'in Başkaldırısı

Şah Tahmasb döneminde Rüstem-dar ve Ruyan'da – ki Nur ve Kucur önemli bölgelerdendi.- Padusiyan hanedanı hüküm sürmekteydi. Rüstemdar ve Kuhistan bölgesi halkının bazısı Zeydi mezhebindeydiler.[2591] h. 947 / 1540–41'de Rüstemdar ve Kuhistan bölgesinin hâkimlerinden Melik Kavus'un oğlu Melik Cihan-gir, Şah Tahmasb'a karşı başkaldırdığında Şah da ona karşı (Rumlular başta olmak üzere) bölgeye bir birlik gönderdi. Ancak Rumlular, Ahmed Bey Türkman'a yardım etmekten kaçınarak[2592] onun ve askerlerinin Melik Cihan-gir tarafından öldürülmesine neden oldular. Rumlular daha sonra Rüstem-darilere karşı da her hangi bir şey yapmadan şahın ordusuna geri döndüler.[2593] Bu olay Kızılbaş boyları arasındaki rekabetin boyutlarını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

6.2.17. h. 955 / 1548–49'da Rumlular

Sultan Süleyman, h. 955 / 1548–49'da Tebriz'e doğru hareket ettiğinde o sıralarda Tebriz'in Şenb Gazan'ında bir ay öncesinden ikamet eden bu nedenle de ordusunu iyi hazırlayan ve donatan Şah Tahmasb[2594] içinde Rumluların da yer aldığı ordusunun bir öncü kısmını Osmanlılara karşı Merend çevresine gönderdi. Onlar da Merend'de Osmanlılara saldırıp onları yenip kaçmalarına neden oldular.[2595] Sultan Süleyman ise Elkas Mirza'yı birkaç Osmanlı paşası ve 40.000 atlı ile birlikte Merend'e doğru gönderdi. Gerçekleşen bu savaşta ise Osmanlılara sürekli takviye kuvvetleri geldiğinden, Kızılbaşlar yenilerek dağlara kaçtılar.[2596]

[2590] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 63-64; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, 247, 257-258, 260; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 293.
[2591] *Tarih-i Gilan ve Deylemistan*, s. 27.
[2592] *Ahsenü't-tevarih*, s. 386.
[2593] a.g.e, s. 887.
[2594] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 326; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 72.
[2595] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 178.
[2596] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 325; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 71.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

6.2.18. Bege Erdelan'a Karşı Görevlendirilen Rumlular

h. 957 / 1551–52 yılında da Şehr-i Zur'un valisi Bege Erdelan bir grup Osmanlı askeri ile birlikte Surhab kalesine saldırdılar. Onların Kızılbaşlarla yaptıkları bu savaşta Safevî tarafında Rumlu boyundan da svaşçılar bulunmaktaydı.[2597]

6.2.19. Han Ahmed'e Karşı Görevlendirilen Rumlular

Şah Tahmasb, Biyepes hâkimi Han Ahmed'in sadakatına güvenmediğinden[2598] h. 974 / 1566–67 yılında barışçı bir yöntem ile onu Biyepes'ten çıkarmak istedi. Daha sonralar, h. 975 / 1567–68'de onun gönderdiği orduda Rumluların da yer aldığı bilinmektedir.[2599]

6.2.20. Şah Tahmasb'ın Hastalığında Rumlular

Şah Tahmasb, h. 982 / 1574–75 yılında bir süreliğine hastalanınca veliaht tayin etmediğinden Kızılbaşlar veliaht seçimi konusunda ikiye ayrıldılar. Hastalık süresince onlar defalarca çatışmaya girdiler.[2600] Kızılbaş boyları özellikle Ustaclu emirleri ve Gürcüler şahlığa aday olarak Haydar'ı düşünerek, görme sorunu bulunan Muhammed Hudabende'yi gözden kaçırmışlardı. Diğer taraftan Rumlu emirleri, Türkman boyları ve özellikle Haydar'ın güçlü yetkilere sahip kızkardeşi Peri-han Hanım'ın adayı ise Haydar'ın muhaliflerinden olan kardeşi şehzade İsmail'di. Bütün bunlara rağmen Tahmasb'ın hasta yatağından kalkar kalkmaz tekrar denetimi eline almasıyla, ihtilaf ateşleri bir anda söndüyse de henüz alttan altta ihtilaflar yürütülmekteydi. Şah Tahmasb iyileştikten sonra çatışan iki tarafı sorgulattırma konusunda sessiz kalmayı yeğledi.[2601] Anlaşılan ihtilafların büyümesinden çekinmekteydi.

[2597] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 354.
[2598] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 468; *Tarih-i Gilan*, s. 52; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 112.
[2599] *Ahsenü't-tevarih*, s. 564.
[2600] *Ahsenü't-tevarih*, s. 592; *Şeref-name*, c. II, s. 245.
[2601] *Şeref-name*, c. II, s. 246.

6.2.21. Rumlulara Mensup Kişiler

Rumlulardan Karaca İlyas, Ali Bey Rumlu (Div Sultan Rumlu), Muhammed Bey Rumlu, Badımcan (Badıncan) Sultan, Halil Aga Sufi, Nur Ali Halife, Sufiyan Halife Rumlu, Emir Sultan Rumlu, Pir Sultan Halife Rumlu, Hüseyin-can Sultan Rumlu, Hasan Bey Rumlu ve Şah-kulu Bey Rumlu gibi ünlü kişi ve emirler çıkmıştır.

6.2.21.1. Karaca İlyas

Rumlu boyundan olan Karaca İlyas, I. Şah İsmail'in tahta çıkışının başlarında dergâhına gelmişti.[2602] Ancak bir diğer görüşe göre Karaca İlyas maiyetindekilerle birlikte h. 905 / 1499–1500'de Erdebil'e doğru giden Şah İsmail'e katılmıştır.[2603] İsmail Mirza, Çuhur Sa'd'dan Dokuz Elem bölgesine doğru gidip orada konuşlandığında[2604] bu köyde Karaca İlyas ve sufilerden bir grubu İsmail'in yanına gelerek Münteş Sultan Kürd'ü ona şikâyet ettiler. Zira onlar ziyafet bahanesi ile Münteş Sultan Kürd'ün askerlerince yağmalanmışlardı. Karaca İlyas ve maiyetindekilerden bir kısmı ise zorluklara rağmen kaçmayı başarmışlardı.[2605] Bunun üzerine İsmail de Münteş'in bulunduğu Şoregel'e doğru saldırarak onun kaldığı yeri kuşattı ve Kürtlerden bir grubu öldürdükten sonra diğerlerini de tarumar etti. Ancak Münteş'in kendisi kaçaıp kurtarabildi. Bazı bilgilere göre Şah İsmail Pasin'e geldiğinde İlyas Bey Ayğut oğlu da Kürt Münteş'i yatıştırması için onun tarafından görevlendidirlmişti. O da başarıyla Kürtleri bozguna uğratarak onların boyun eğmesinde neden oldu.[2606] Kimi kaynaklara göre ise o Hınıslu boyuna mensup olan İlyas Bey Aygut-oğlu[2607] yedi özel Kızılbaş komutanından (Lahican sufileri) [2608] biriydi.

[2602] Karaca İlyas Bayburtlu, 1500 yılında I. Şah İsmail'in Erzincan seferinde ona katılmıştır; *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 40.
[2603] *Tarih-ı Eresbaran*, s. 237-8.
[2604] *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 52.
[2605] *Ahsenü't-tevarih*, s. 53.
[2606] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 37; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 95.
[2607] *Ahsenü't-tevarih,* Seddon, s. 26.
[2608] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 25; *A Literary History of Persia*, s. 51; *Habibü's-siyer*, s. 447-448.

Karaca İlyas Bey h. 907 / 1501–2'de gerçekleşen Şerur savaşı[2609] ve peşinden Tebriz'in alınmasında[2610] da Safevî ordusunda yer almaktaydı.[2611] "*Tarih-i Kızılbaşan*" eserindeki bilgilere göre ise Karaca İlyas Karakoyunlulardan olan Bayburtlu boyundan sayılmaktadır. Anlaşılan söz konusu boy diğer birçok Türkman boyları gibi söz konusu dönemde Kızılbaşlığı ve Rumluların bir alt birimi olmayı benimsemişti. Bunun başlıca sebebi Türkman boyları arasındaki yatay ve dikey geçişlerdi.

6.2.21.2. Ali Bey Rumlu (Div Sultan)

6.2.21.2.1. Erzincan Valisi Olarak Atanması

Rumluların en ünlü emirlerinden olan ve Div Sultan adı ile de bilinen Ali Bey Rumlu h. 907 / 1501–2'de Şerur'da[2612] gerçekleşen savaşta ve ardından Tebriz'in fethinde[2613] de yer almıştı.[2614] Onun kaynaklara ilk kez adı ise bu iki önemli olayla ilgili geçmektedir. Şah İsmail Tebriz'de tahta çıktıktan sonra Ali Bey Rumlu'yu da taşra valiliklerinden birine atadı.[2615] Nitekim bir bilgiye göre Div Sultan, I. Şah İsmail zamanında Erzincan valisi idi.[2616]

6.2.21.2.2. Belh ve Şıbırgan Hükümetine Atanması

Div Sultan Rumlu, h. 916 / 1510–1 yılında Şibek Han ile Kızılbaşlar arasında gerçekleşen savaşta da bulunmaktaydı.[2617] Şah İsmail, Gicduvan yenilgisinden sonra tekrar Maveraünnehir'i ele geçirdikten sonra Div Sultan Rumlu'yu Belh ve Şıbırgan

---

[2609] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 266.
[2610] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 72; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 39; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 28.
[2611] *Habibü's-siyer*, s. 467.
[2612] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 266.
[2613] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 72; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 39; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 28; *Habibü's-siyer*, s. 467; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 122.
[2614] Yusuf Cemali, s. 143.
[2615] *Tekmiletü'l-exbar*, s. 33; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 182; Abbaslı, *Şah İsmayıl*, s. 18; Ceferli, *Sefeviler Dövleti*, s. 58.
[2616] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 25.
[2617] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 111-112; *Habibü's-siyer*, s. 115; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 37; *A Literary History of Persia*, s. 65; Bayramlı, "*I İsmayıl*", s. 371.

hükümetine atanarak[2618] Özbekler ile önemli savaşlar yaptı. Bütün savaşlarda galip geldi.[2619]

6.2.21.2.3. h. 921 / 1515'teki Raporu

Özbeklerin Horasan şehir ve köylerine olan saldırıları sonucu h. 919 / Şubat sonu 1514 yılı sonlarında söz konusu bölgedeki kıtlık va açlık had safhaya ulaştığı haberi h. 921 / 1515 sonları Div Sultan Rumlu'nun Tebriz'e gitmesi veya bir diğer görüşe göre çağrılması[2620] ile Horasan'daki vahim durumun Şah İsmail'e rapor edildi.[2621]

6.2.21.2.4. Gürcistan ve Div Sultan

h. 922 / 1516–7 yılında Gürcistan'ın batısındaki İmeretia (Başı Acuk[2622]) eyaleti valisi Menuçehr ile Gürcistan'ın doğusundaki Kakhetia eyaleti hâkimi Gerguvar (Karkara veya II. Qwarqware) arasında gerçekleşen savaşta[2623] yenilen Gerguvar Şah İsmail'e sığınarak ondan yardım isteyince Şah İsmail de Kızılbaş iler gelenlerinin de görüşünü alarak kâfirlere karşı cihat[2624] bahanesi ile Div Sultan Rumlu'yu Kızılbaş emirlerinden bir grup ile Gerguvar'a yardım etmeleri için görevlendirdi. Gerçekleşen savaşta Menuçehr yenilerek kaçıp Sultan Selim'e sığındı.[2625] Div Sultan ise Menuçehr'in bölgesini yağmalayıp oradan birçok ganimetler elde ettikten sonra şahın ordusuna geri döndü. Böylece Gerguvar da Şah İsmail'e itaat ederek Kaht eyaletinde egemen oldu.[2626] Bu olaydan sonra Safevî ve Osmanlı devletleri arasında Gürcistan üstüne yapılan rekabetler şiddetlendi. Nitekim Şah İsmail'in ölümüne değin (h. 930 / 1523–24) olan 8 yıllık kısa bir zamanda 4 kez askerlerini Gürcistan'a sevkettirdi.

2618 *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 56.
2619 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 25.
2620 a.g.e, s. 25.
2621 *Habibü's-siyer*, s. 552; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 517; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 132.
2622 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 542.
2623 *Teşkil-i Devlet-i Milli der İran*, s. 58.
2624 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 43.
2625 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 137.
2626 *Ahsenü't-tevarih*, s. 212.

h. 923/ 1517–18'de Menuçehr, Sultan Selim'in Mirza Bey komutasında bir askeri birlik desteği ile Gürcistan'a saldırdı. Gerguvar bu kez de Şah İsmail'den yardım diledi. Şah İsmail ise yine Div Sultan Rumlu'yu ona yardıma gönderdi.[2627] Gerçekleşen savaşta ise yine Osmanlılar ile Gürcülerin müttefik kuvvetleri yenildiler. Mirza Bey ile Menuçehr ise öldürüldüler[2628] ve galip gelen Div Sultan, Çuhur Sa'd'a (İrevan) geri dönmüştür.[2629] h. 924 / 1518–19'da Gürcüler Gerguvar'a karşı ayaklandılar. O oradan kaçarak yine Şah İsmail'e sığındı. Şah İsmail ise bir kez daha Div Sultan Rumlu'yu görevlendirerek onunla birlikte Gürcistan'a gönderdi. Div Sultan ise Gürcistan'ın önemli merkezi Gori'yi fethettikten sonra orayı Gerguvar'a devredip sonra geri döndü.[2630]

h. 927 / 1520–21'de Gürcistan valilerinden Levend Han, Şeki vilayetine saldırdı. Şah İsmail ise dördüncü kez olarak Div Sultan Rumlu'yu görevlendirip Gürcistan'a gönderdi.[2631] Levend Han ise itaatini bildirdikten sonra Şah İsmail'in ordusuna geri döndü.[2632] Diğer bir bilgiye göre Div Sultan, Levend Han, Melik Karkara, Davud Bey, Melun Bey ve Menuçehr Bey"i Nahçıvan'da Şah İsmail'in huzuruna çıkardı. Şah ise hepsine hilat vererek onları vilayetlerine geri dönderdi.[2633] Gürcistan valileri de yıllık haraçlarını ödeme konusunda söz verdiler.[2634] Div Sultan Rumlu h. 930 / 1523–24'te vefat eden Bayezid Sultan'ın yerine Şah İsmail tarafından emirü'l-ümera makamına getirildi.[2635]

[2627] Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 54.
[2628] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 139; Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 54.
[2629] *Ahsenü't-tevarih*, s. 218.
[2630] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 89.
[2631] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 215; *Ahsenü't-tevarih*, s. 225; Bayramlı, "*I İsmayıl*", s. 380.
[2632] *Ahsenü't-tevarih*, s. 225; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 149.
[2633] *Habibü's-siyer*, s. 571-572; Şeref Han, *Şerefname*, s. 165-166; Mahmud İsmayıl, *Azerbaycan Tarixi*, s. 157–158; Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 54.
[2634] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 577-578.
[2635] *Lubbu't-tevarih*, s. 421.

6.2.21.2.5. Tahmasb Mirza'yı Tahta Çıkarmadaki Rolü

O Çayan Sultan Ustaclu'nun ölümünün ardından emirü'l-ümera oldu.[2636] Şah İsmail'in 19 Recep 930 / 23 Mayıs 1524, Pazartresi gecesi gerçekleşen ölümünden sonra ordu emirü'l-ümerası olan Div Sultan Rumlu'nun da desteği[2637] ile aynı yılda aynı günün öğle vaktinde (19 Recep 930[2638] / 23 Mayıs 1524, Pazartesi) Tahmasb Mirza'yı tahta çıkardılar.[2639]

6.2.21.2.6. Rakiplerini Ortadan Kaldırması

h. 930 / 1523–24'te Şah İsmail tarafından emirü'l-ümeralığa getirilen Div Sultan Rumlu Tahmasb'ın lalalığını da üstlendi. O, emire'l-ümeralık görevi ile tüm yetkileri kendi eline geçirdi. O, Tahmasb'ın küçüklüğünden yararlanarak h. 929 / 1502–3'te öldürülen Mirza Şah-Hüseyin İsfahani'nin yerine gelen Hace Celale'd-din Tebrizi'yi ortadan kaldırabildi. O, sonunda kendine rakip olarak gördüğü Hace Celale'd-din Muhammed Tebrizi'yi hasıra sardırarak yaktırdı.[2640] Böylece o vekil mansıbını da kendi tekeline geçirerek ülke yönetiminde güçlü bir konuma geldi. Söz konusu dönemde vekil mansıbına gelmek isteyenlerin bir diğeri de Kızılbaş emiri olan Köpek Sultan adı ile ünlü Mustafa Sultan idi. Divanda Div Sultan Rumlu'nun mühründen hemen sonra Köpek Sultan'ınki gelmekteydi. Kızılbaş boylarının bir birine karşı gelmesi merkezi devleti zayıf bırakmaktaydı. Merkezi devletin söz konusu rekabet ortamı üzerine de kurulması sakıncalı bir olgu idi. Tahmasb durumu dengelemek için Div Sultan Rumlu ve Köpek Sultan'ı emirü'l-ümeralıkta ortak kıldı[2641] ise de bu da onlardaki alttan alttan yürütülen ihtilafları dizginleyemedi.

[2636] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 25.
[2637] a.g.e, s. 25.
[2638] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, s. 8; *Tekzire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 2; *Ahsenü't-tevarih*, s. 241; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 155-156; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 611 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 45; *Tarih-i Selatin-i Safevîye*, s. 12; *Huld-i Berin*, s. 227; *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 386-387; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 281.
[2639] *Huld-i Berin*, s. 227, 327; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 270, 281; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 143; *Nükavetü'l-Asar*, s. 12; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 45; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 157.
[2640] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 156; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 147; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 160.
[2641] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, s. 9; *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 2-3; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 19.

6.2.21.2.7. Köpek Sultan'a Karşı Girişimleri

Özbeklerin h. 930 / 1523–24 yılındaki saldırı durumunu değerlendiren Div Sultan Rumlu rakiplerini bertaraf etmek ve gücü tekeline geçirmek amacıyla vilayet hâkimi Kızılbaş ileri gelenlerine mektup yazarak Lar yaylasında bir araya gelmelerini ve oradan da Horasan'a gitmelerini istedi. O mektubunu yanında bulundurduğu şahın mührü ile mühürledi. Div Sultan h. 931 / 1523–24'te Tebriz'den çıkarak Lar'a gitti. Orada birçok yerel Kızılbaş hâkimleri bir araya geldiler. Div Sultan Rumlu vekil makamı konusunda Köpek Sultan Ustaclu'dan daha fazla Durmış Han Şamlu'yu kenedine rakip gördüğünden Ubeyd Han'ın kuşatmasında olan onlara yardım için gitmeyi uygun bulmadı. O, Lar'da toplanan Kızılbaş emirlerini de ikna ederek Horasan'a gitmekten onları vazgeçirip Tebriz'e Köpek Sultan'ı bertaraf etmeye gitmelerini sağladı. Ancak Köpek Sultan Ustaclu Kızılbaşlar arsındaki savaşa karşı olduğundan[2642] Şah Tahmasb'ın da desteğini alarak Türkman Kendi'ye kadar giderek onları karşıladı. Sonra ise onlarla birlikte Tebriz'in Çerendab mahallesinde şahın huzuruna çıktılar.[2643] Asker sayısı fazla olan Div Sultan Rumlu, entrikacıları öldürmek bahanesi ve gövde gösterisi yapmak amacıyla Köpek Sultan'ı savaşa teşvik edenlerden birkaç kişiyi aynı günde öldürttü. O, h. 930 / 1522–23'de şahın veziri olan Kadı Cihan Hasani Kazavini'yi de yakalayarak Luri kalesine göndertti.[2644] Onun yerine ise vezirliğe Mir Ca'fer Saveci'yi atadı.[2645]

6.2.21.2.8. Div Sultan ve Köpek Sultan'ın Savaşları

Div Sultan Rumlu, daha sonra Köpek Sultan'ı saraydan ve Tebriz'den uzaklaştırmak ve gücünü yok etmek için kâfir Gürcüleri bahane ederek o ve tüm Ustaclu boyuna mensup olanları Gürcistan'a gönderdi.[2646] Ancak Köpek Sultan barışçı bir tavır izleyerek Div Sultan ile vekillik konusunda ortaklığı önerdi. Div Sultan da diğer Kızılbaş emirlerinin desteğini yanına alarak onun bu önerisine karşı

[2642] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 47; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 282; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 160.
[2643] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, 10; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 20; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 282.
[2644] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, 10; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 20; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 282; *Huld-i Berin*, s. 334, 340.
[2645] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, 10; *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 5; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 20; *Huld-i Berin*, s. 340; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 160.
[2646] *Ahsenü't-tevarih*, s. 247.

çıktı ve onun orada olmayışından yararlanarak Ustaclu boyunun tüm tiyullarını kaldırdı.[2647] Bu durum karşısında Köpek Sultan artık barış ümidini kaybederek rakip tarafa muhalefet etmeye ve Ustaclularla birlikte başkaldırdı. Div Sultan ise diğer müttefik emirler ve Şah Tahmasb'ı da yanına alarak isyanı bastırmaya gitti.[2648] İki taraf 14 Şaban 932 / 26 Mayıs 1526'da Sultaniye çevresindeki Seksencik'te[2649] savaşa başladılar. Savaşta Ustaclular yenildiler.[2650] Köpek Sultan ise kaçarak Tarum sonra da Reşt'e gitti. O, orada Biyepes hâkimi Emire Debbac'dan yardım sitedi. Böylece Div Sultan tek başına vekil olarak yetkileri de tekeline geçirdi.[2651]

Şah Tahmasb'ın kızkardeşi ile evli olan Muzaffer Sultan (Emire Debbac) da kendisine sığınan Köpek Sultan Ustaclu'ya vekil Div Sultan ile savaşması için 8.000 atlı savaşçı verdi. Bunun sebebi Muaffer Sultan'ın Div Sultan Rumlu'nun güçlenmesinden çekinmesine bağlanmaktadır.[2652] Şah Tahmasb'ın o sıralarda yaşı 12'den fazla değildi. Bu nedenle de Div Sultan Rumlu'nun elinde bir oyuncak haline gelmişti.[2653] Köpek Sultan da Şah Tahmasb'ın ordusu ile Mencil'in Herzuyel'inde savaşa başlasa da yenilerek Reşt'e kaçtı. O, daha sonra Erdebil'e saldırarak orayı ele geçirdi. Div Sultan da ona karşı acele ile hareket etti. Ramazan 933 / Haziran 1527'de Nahçıvan'ın Arpa Çayı'nda[2654] gerçekleşen savaşta Köpek Sultan tüfek kurşunu ile öldü. Diğer kaynaklara göre savaşın gerçekleştiği yer Nahçıvan'ın Şerur'u idi.[2655]

[2647] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 62.
[2648] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 283; *Huld-i Berin*, s. 334.
[2649] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 6; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 21; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 283; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 162; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 47.
[2650] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 282.
[2651] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 160.
[2652] *Tarih-i Gilan*, s. 36.
[2653] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 160.
[2654] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 283; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 63; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 170; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 23.
[2655] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 152; *Ahsenü't-tevarih*, s. 259; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 48; *Huld-i Berin*, s. 338.

6.2.21.2.9. Azli ve Öldürülmesi

h. 932 / 1525–26'da Durmış Han'ın ölümü[2656] ile 13 yaşındaki Tahmasb'ın vekili olan Div Sultan Rumlu rakipsiz kalarak aşırı derece de güçlendi. Ubeyd Han, ikinci kez olarak h. 932 / 1525–26'da Horasan'a saldırıp[2657] bazı şehirleri ele geçirdiğinde Div Sultan Rumlu da Şah Tahmasb'ın rızası olmadan oradaki Kızılbaşlara yardım etmeleri için bir birliği bölgeye sevkettirdi.[2658] Onun rakibi olmadığından bu konuda artık rahat davranmaktaydı. Ancak Köpek Sultan'ın bertaraf edilmesi ile Kızılbaşlar arası çatışmalar son bulmadı. Bu kez İsfahan hâkimi Çuha Sultan Tekelü, Div Sultan Rumlu'yu ortadan kaldırıp vekil mansıbını elde etmek istiyordu. O, Div Sultan'ın güçlenmesinden endişe etmekteydi. Div Sultan'ın aşırı derecede gücü tekeline geçirmesi 14 yaşındaki Şah Tahmasb'ı da rahatsız etmekte idi. Bunun üzerine Çuha Sultan Tekelü şahın desteğini alıp onu Div Sultan'a karşı etkilemeye çalıştı. h. 933 / 1526–27 yılında şah bir törende lalası Div Sultan'a doğru bir ok atarak simgesel olarak onu işten aldı.[2659] Böylece onun yetkileri de elinden alındı.

Şah Tahmasb, Köpek Suıltan'ın ölümünden sonra Gözel Dere yaylasına gitti. Tahmasb orada Çuha Sultan'ın tahrikleri ile 25 Şevval 933 / 25 Temmuz 1527'de Div Sultan Rumlu'yu öldürttü.[2660] Onun ölüm tarihine ilşikin diğer görüşler ise şunlardır: 5 Şevval 933[2661]/ 5 Temmuz 1527, 2 Şevval 933 / 2 Temmuz 1527.[2662] Söz konusu iki Kızılbaş vekilinin peş peşe öldürülmesi ile vekil mansıbı da Çuha Sultan'ın eline geçti.

6.2.21.3. Muhammed Bey Rumlu

Rumlu boyundan olan Muhammed Bey'in adı kaynaklarda yalnızca bir olay ile

[2656] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 234; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 163.
[2657] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 170; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 51.
[2658] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 10.
[2659] *Tarih-i İran*, Cambridge, s. 51.
[2660] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 283; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 46; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 153; *İran-ı Asr-ı Safevî*, s. 51; *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 25.
[2661] *Ahsenü't-tevarih*, s. 268.
[2662] *Huld-i Berin*, s. 350.

ilgili elçi sıfatıyla geçer. Şah İsmail Irak-ı Arap ve Şirvan sorunlarıyla ilgilendiği sırada Şibek Han Özbek de fırsatı değerlendirerek Horasan'a taarruzda bulunurdu. Bunun üzerine Şah İsmail Muhammed Bey Rumlu ve Kadı Nurullah Sadr'ı elçi olarak Şibek Han'a göndermiş ama Şibek Han'ın saldırmalarından vazgeçirtmeyi başaramamıştır.[2663]

6.2.21.4. Badımcan (Badıncan) Sultan

Rumlu boyundan olan Badımcan Sultan h. 916 / 1510–11 yılında Şibek Han ile Kızılbaşlar arasında gerçekleşen Merv savaşında[2664] yer almıştı.[2665] Erdebil hâkimi olan Badımcan Sultan Rumlu Köpek Sultan'ın Erdebil'e yaptığı saldırısında h. Ramazan 933 / Haziran 1527 tarihinde öldürülmüştür. Onun bulunduğu ordu ile Ustaclular Kara Dere diye bilinen bir yerde savaşa girdiler. Badımcan Sultan öldürüldüğünde 90 yaşlarında idi.[2666]

6.2.21.5. Halil Aga Sufi

Rumlu boyuna mnesup olan Halil Aga'nın da adı kaynaklarda bir kez elçi sıfatıyla geçer. Kimi kaynaklara göre Şibek Han'ın kafasının dersini Şah İsmail'im emriyle Osmanlı sultanına götüren Halil Aga Sufi Rumlu olmuş ve o şehzade Selim'in tahriki ile orada öldürülmüştür.[2667]

6.2.21.6. Nur Ali Halife

6.2.21.6.1. Osmanlılara Karşı Faaliyyetleri

Nur Ali Halife, Rumlu boyunun ünlü emirlerindendi. Kimi kaynaklara göre I. Şah İsmail zamanında Hınıslu boyundan olan Nur Ali Halife, Erzincan beldesinin

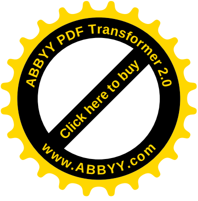

[2663] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 137-140; Nevai, *Şah İsmail*, s. 81–84; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 59–60; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 58.
[2664] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 37; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 111; *A Literary History of Persia*, s. 65.
[2665] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 112.
[2666] *Ahsenü't-tevarih*, s. 260.
[2667] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 332.

hâkimi idi.[2668] Selim'in tahta çıkışı ile İsmail'in h. 905 / 1499–1500'de Erzincan ve h. 913 / 1507–8'de Elbistan harekâtının sabıkasını göz önünde tutarak Osmanlı devleti Safevîlerin yeni saldırısını beklemekteydi. Nitekim böyle de oldu. İsmail ve Erzincan'a atadığı Nur Ali Halife Rumlu adlı hâkimi Osmanlı topraklarına saldırarak isyancılara[2669] yardım etmek istiyordu. h. 917 / 1511–12'de Şah İsmail ona Osmanlı'daki (Orta Anadolu'daki) müritlerini toplayarak İran'a göç etmelerini istemişti.[2670] Doğu Karahisar da 3000 atlı aileleri ile birlikte ona katıldılar.[2671] O Karahisar'a ulaştığında Rum (Anadolu) sufileri ve müritlerinden yaklaşık 3000–4000 hanelik aile ona katıldılar.[2672] Onu Osmanlı topraklarından dışlayıp çıkarmak için Malatya hâkimi Faik Bey ona karşı hareket etti. Ancak Tokat'ta baş gösteren savaşta yenilerek öldürüldü. Nur Ali de Tokat'ta Şah İsmail adına hutbe okutarak oranın Safevîlere ait olduğunu ilan etti. Aynı günlerde Çorum ve Amasya yakınlarında İsa Halife komutanlığında başka bir Safevî yanlısı topluluk da isyan etmişti. Onlar şehzade Murad'ı[2673] da yanına alabilmişlerdi. Nur Ali sonra Erzincan'a doğru hareket ederken Kaz Çayırı adlı bir yerde İran'a gitmek isteyen şehzade Murad yanındaki 10.000 kişilik ordusu ile ona katıldı.[2674] O, Murad'ı iyi karşıladıktan sonra onunla birlikte Tokat'a gelerek şehri ele geçirip yaktırdı.[2675]

Tokat'ta Şehzade Murad ondan ayrılarak İran'a doğru hareket edip Şah İsmail'e sığındı.[2676] Nur Ali ise kendi hükümet bölgesi olan Erzincan'a gitti. O dönüşte sınır bölgesinde II. Selim'ce görevlendirilen Osmanlıların ünlü komutanı Yollar Kasidi Sinan Paşa'yı da ağır bir hezimete uğratarak 1500 kadar Osmanlı

[2668] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 26.
[2669] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 124.
[2670] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 475; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 440-441; *Ahsenü't-tevarih*, s. 175; *Huld-i Berin*, s. 223; *Tarih-i İran*, Cambridge, s. 40.
[2671] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 475.
[2672] *Ahsenü't-tevarih*, s. 175.
[2673] Şehzade Murad, Şehzde Ahmed'in oğlu idi. Dedesi II. Bâyezîd tarafından Amasya Valisi tayin edilmişti. Amasya civârının idâresi ile meşgûl olan Şehzade Murad, Amasya ve Çorum taraflarındaki Kızılbaşlar'ın tesîri altında kalmış ve onların itikâtlarını benimsemiştir. Aynı mevzûda ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, c. II, s. 256; Çağatay Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Pâdişâh Oldu?", (Bundan sonra: Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Pâdişâh Oldu?"), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, VII, sy. 10, s. 127-128; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 136; Dalkesen, "Safevî Propagandası", s. 66.
[2674] *Ahsenü't-tevarih*, s. 175; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 124.
[2675] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 26.
[2676] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 486.

askerini de öldürdü. O, birçok ganimet elde ederek[2677] oradan da Erzincan'a geri döndü.

6.2.21.6.2. Çemişgezek Hâkimiyetine Atanması

Şah İsmail, Rumluları Çemişgezek'i ele geçirmesi ve bastırması için gönderdiğinde direniş sergileyemeyen Rüstem Bey Kürd'ün de Kızılbaşlara boyun eğmekten başka çaresi kalmadı. O kendi kalelerini onlara teslim etti. Şah İsmail ise Nur Ali Halife'yi oranın hâkimi yaptı. O Kürtlere aşırı baskı uygulayarak onlardan önemli sayıda bir kesimi katletti. Bunun üzerine Kürtler muhalefet ederek Rüstem Bey'den yardım istediler.[2678]

6.2.21.6.3. Çaldıran Savaşı Öncesinde Teşebbüsleri

Osmanlı ordusu Kemah'a yakın bir yerden Safevî topraklarına girdi. Ancak kale dayanıklı olduğundan ve Kızılbaşların da iyi savunması yüzünden Sultan Selim oranın alınmasından vazgeçerek ilerledi. Şah İsmail'in emri üzerine Erzincan hâkimi Nur Ali Halife söz konusu bölgeyi dağıtarak ülke içine doğru geri çekildi. Osmanlı ordusu ilerledikçe her yeri harabe ve yakılmış olarak buluyorlardı. Bunun üzerine Osmanlı ordusunda Yeniçeriler de Safevîlerle itirazlarını bildirmeye başladılar.[2679]

Osmanlı ordusunun ilerleyişi karşısında Erzincan hâkimi Nur Ali Halife söz konusu vilayeti bırakarak askeri ile birlikte geri çekilip Azerbaycan'da Şah İsmail'in ordusuna katıldı.[2680]

6.2.21.6.4. Nur Ali Halife'nin Ölümü

Şah İsmail Çaldıran'a geldikten sonra ordu ileri gelenleri ile birlikte bir kurultay düzenleyerek savaşı tartışmaya açtı. Osmanlılarla savaş deneyimi olan Nur

---

[2677] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 479-480; *Ahsenü't-tevarih*, s. 176; *Huld-i Berin*, s. 224.
[2678] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 399.
[2679] a.g.e, s. 410.
[2680] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 493; *Ahsenü't-tevarih*, s. 188; *Huld-i Berin*, s. 234.

Ali Halife savaşa karşı çıksa da savaşa girilmesine karar verildi.[2681] Çaldıran savaşından sonra Sultan Selim Kemah kalesini ele geçirdikten sonra Erzincan'ı da almak istedi. O Muhammed Paşa Beyoğlu Çavuş'u (Mustafa Paşa[2682]) bunun için görevlendirdi. Nur Ali Halife ise askerlerinin sayısının az olmasına karşı onunla savaşarak öldü[2683] ve Erzincan da Cemaziyülevvel 921 / Haziran–Temmuz 1515'de Bıyığlu Muhammed'in Tunceli'ye bağlı Urcık'taki Taker yaylasında[2684] kazandığı galebe ile Temmuz 1515 Osmanlıların eline geçti.

6.2.21.7. Sufiyan Halife Rumlu

6.2.21.7.1. Şibanierin İlk Saldırılarını Önlemedeki Rolü

Sufiyan Halife de Rumlu komutanlarından idi. Kimi bilgilere göre aslen Sivas beldesinden olan Zayıf Yusuf'un oğlu Sufiyan Halife, Hınıslulardan idi.[2685] yiğit bir kişiliğe sahip olan Sufiyan Halife Özbeklerle şiddetli savaşlarda bulunmuştu.[2686] Nitekim Şah Tahmasb h. 939 / 1532–33 yılında[2687] ülke batısındaki sorunlarını belirli ölçüde gidererek kalabalık bir ordu ile Horasan'a doğru hareket ettiğinde[2688] Sufiyan Halife Rumlu'yu da Sebzivar'a saldırması için görevlendirdi. Han-geldi Bahadır ise Nişabur kalesine sığındı. Sufiyan Halife'nin orayı ele geçirmesi için asker sayısı az olduğundan[2689] Şah Tahmasb da ona yardım için başka bir birlik gönderdi. Onlar Özbekleri yendikten sonra Meşhed'i almak için hareket ettiler. Ubeyd Han tarafından Meşhed hâkimi olarak atanmış olan oğlu Abdu'l-aziz Sultan ise Meşhed'i terk edip Herat'a gitti. Bununla da Kızılbaşlar Meşhed'i de ele geçirdiler.[2690] Ubeyd Han, h. 940 / 1533–34'te emirlerinden Seydim Mirza'yı Cam'ı, bir birliği de Haf'ı almaları için gönderdi. Meşhed hâkimi Sufiyan Halife Rumlu ise onlara karşı savaşa çıktı. O,

---

[2681] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 493; *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 484; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 130; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 41.
[2682] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 519; *Ahsenü't-tevarih*, s. 190.
[2683] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 26.
[2684] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 519-520.
[2685] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 26.
[2686] a.g.e, s. 26.
[2687] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 60.
[2688] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 287; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 224.
[2689] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 61.
[2690] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 91.

Seydim Mirza'yı yenerek Özbeklerin de Haf'dan kaçmalarına neden oldu.[2691]

6.2.21.7.2. Herat Hâkimiyetine Davet Edilmesi

Halife Sultan'ın ölümü ile Herat hâkimsiz kalınca Herat ileri gelenleri Meşhed'e adam göndererek Sufiyan Halife Rumlu'yu Herat hükümetini üstlenmesi için davet ettiler. O da onların davetini kabul ederek Meşhed'de ailesinin yanında az sayıda sipahi bıraktıktan sonra ordusunun çoğunluğunu Herat'a doğru hareket ettirdi. O, 14 Muharrem 942 / 15 Temmuz 1535'te Herat'a geldi.[2692] Onun Herat'a giriş tarihi diğer bir bilgiye göre 4 Muharrem 942 / 5 Temmuz 1535 olmuştur.[2693] Sufiyan Halife Herat'a geldikten sonra kaba memurlar[2694] aracılığı ile halktan ağır vergiler aldırarak onlara karşı sert bir tutum içine girdi. O şehirdeki zenginlerin malına el koymak için dini rüyalar uydurarak onları soymaya çalışmaktaydı.[2695] Böylece hazine de aşırı bir altın miktarı birikti.

Horasan'ın acınacak durumunu değerlendiren Ubeyd Han kalabalık bir ordu ile h. 942 / 1535–36'da yine Amuye suyundan geçerek Meşhed'i kuşattı. Sufiyan Halife'nin ailesi ise savunmaya başladılar.[2696] Haber Sufiyan Halife'ye ulaşınca o yardım için yanına 3000 atlı alarak Meşhed'e doğru hareket etti.[2697] Sufiyan Halife, Herat'ın savunmasına Hızır Çelebi'yi, vezir olarak da sert huylu ve acımasız[2698] biri olan Nure'd-din Ahmed İsfahani'yi atadı. Sufiyan Halife kendisi geri dönünceye kadar onların Herat halkından 4 bin Tebrizi tumanı[2699] fazla vergi tahsil etmelerine emretti. Nure'd-in Ahmed İsfahani de memurları aracılığı ile halka aşırı baskı uygulayarak vergi tahsiline başladı. Bunun sonucunda ise halk Nure'd-din Ahmed

---

[2691] *Ahsenü't-tevarih*, s. 331.
[2692] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 246.
[2693] *Ahsenü't-tevarih*, s. 346.
[2694] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 246.
[2695] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 294; *Ahsenü't-tevarih*, s. 346; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 247; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 63.
[2696] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 247; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 63; *Ahsenü't-tevarih*, s. 347.
[2697] *Ahsenü't-tevarih*, s. 347; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 63.
[2698] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 295; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 247.
[2699] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 247; *Ahsenü't-tevarih*, s. 347.

İsfahani'yi hamamda bulunduğu bir sırada saldırarak öldürdüler.[2700]

6.2.21.7.3. Sufiyan Halife'nin Öldürülmesi

Yukarıda da belirtildiği gibi Ubeyd Han da h. 942 / 1535–36'da atlıları ile Sufiyan Halife ile karşılaşmak için hareket etti. O karşılaştığı Özbeklerden 30'unu da gerçekleşen çatışmada öldürdü. İki ordu 20 Recep 942 / 14 Ocak 1536'da, Nişabur çevresindeki Abdul-abad köyünde karşılaştılar.[2701] Sufiyan Halife az sayıda askerleri ile ilk önce saldırıya geçerek Özbekleri dağıttı. Ubeyd ise tüm gücü ile karşı saldırı ile Kızılbaşların yenilmesine neden oldu. Sufiyan Halife ise söz konusu köyün kalesine sığındı. Ubeyd Han ise kaleyi kuşattı. Onlar açlık sıkıntılarını gidermek için atlarından keserek gereksinimlerini gidermeye başladılar. Kuşatma aynı yılın kışına değin devam etti. Kızılbaşlar ise soğuğa karşı dayanmak için atlarının eğerini kırıp yakıyorlardı.[2702] Onlar tüm zorluklara rağmen 35 gün direndikten[2703] sonra Özbeklere yenildiler. Yakalanan Sufiyan Halife ise Ubeyd Han'ın buyruğu ile h. 943 / 1536–37'de[2704] öldürüldü. Hasan Bey Rumlu'nun "*Ahsenü't-tevarih*"inde söz konusu ölüm tarihi h. 942 / 1535–36 olarak verilmektedir.[2705]

Ubeyd Han, Sufiyan Halife'yi öldürdükten sonra 13 Ramazan 942 / 6 Mart 1536'da Herat'ı kuşattı.[2706] Hızır Çelebi direnmeye başladı. Sonunda ise iki surun koruması ile sorumlu olan Emir İbrahim Emini'nin Emir Hasan Kadı ve Hızır Çelebi ile olan ihtilafları yüzünden söz konusu iki surun kapılarını açarak Özbeklerin 27 Sefer 943 / 15 Ağustos 1536 şehre girmelerini sağladı.[2707] Hızır Çelebi ve yakınlarından bir grubu Herat'ın içinde bulunan İhtiyare'd-din kalesine sığındılar. O, Ubeyd Han'a anlaşarak serbest bırakılmalarının karşılığında Sufiyan Halife'nin mal varlığı ve tüm hazinesini ona vermeye söz verdi. Ubeyd Han'da yazılı mektubunda

---

2700 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 297; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 249-250.
2701 *Ahsenü't-tevarih*, s. 348.
2702 *Ahsenü't-tevarih*, s. 349; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 64.
2703 *Ahsenü't-tevarih*, s. 349; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 64.
2704 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 26.
2705 *Ahsenü't-tevarih*, s. 355.
2706 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 301; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 258.
2707 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 293; *Ahsenü't-tevarih*, s. 352; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 260.

yemin ederek bunu kabul ettiğini açıkladı. Ancak o buna uymadı ve onların hepsini Buhara'ya gönderdi.[2708]

6.2.21.8. Emir Sultan Rumlu

6.2.21.8.1. Kazvin Hâkimiyetine Getirilmesi

Kimi bilgilere göre Hınıslu boyundan olan Emir Sultan, I. Şah İsmail zamanında Rumlu korçularının yüzbaşısı oldu. Emir Sultan, meşhur tarihçi, "*Ahsenü't-tevarih*" eserinin yazarı Hasan Bey Rumlu'nun babasıdır. O, I. Şah İsmail ölümünden sonra Tahmasb'ın haznedarı oldu. Çuha Sultan'ın ölümünün ardından davul ve sancak sahibi olmuş[2709] Kum valiliğine atanmıştı.[2710] Emir Sultan Rumlu'nun adı kaynaklarda Osmanlıların 942[2711] / 1535–6'da Safevîlere yaptığı saldırısı sırasında da geçer. Osmanlıların h. 942 / 1535–36 yılındaki saldırısı[2712] üzerine Şah Tahmasb, Ebher'de iken Sultan Süleyman'ın Zencan'a girdiğini öğrendi. O, ordusunun öncü kısmını Osmanlılara karşı gönderdi. Ordunun öncü birliğinde Emir Sultan Rumlu da bulunmaktaydı.[2713] Ancak İki taraf karşılaştığında Kızılbaşların çoğunluğu kaçtılar. Sultan Süleyman ikinci kez Irak-ı Acem'e geldiğinde,[2714] o, Dercezin'in[2715] Vese köyünde idi. Orada Osmanlılarla şiddetli savaşlar yaparak hazretin dikkatini kendi üzerine çekti ve Kazvin şehrinin hükümetini aldı. Savuc Bulağ, Pişkil Dere, Arap Sa'idi ve Simnani köyleri[2716] ona tiyul olarak verilmesi kararlaştırıldı.[2717]

6.2.21.8.2. Horasan Emirü'l-ümeralığına Atanması

Şah Tahmasb, Sultan Süleyman'ın ikinci seferinden sonra h. 943 / 1536–37

[2708] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 316-317.
[2709] Davul ve sancak ("tebl ü Âlem") hâkimiyet sembolü idi.
[2710] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 25-26.
[2711] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 160.
[2712] Ferid Bey, s. 86; Roemer, s. 241; Minorski, *Tarih-i Tebriz*, s. 51.
[2713] *Ahsenü't-tavarih*, s. 249.
[2714] I. Sultan Süleyman'ın (Kanuni), İran'a II. seferi ilkbahar 1535'de yapılmıştır.
[2715] Dercezin (Dergezin), Hemedân'ın kuzeyinde yerleşmektedir.
[2716] Savuc Bulak, Pişkil-dere, Arab-Sa'idi ve Simnani Kazvin'e bağlı köyler.
[2717] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 25-26.

yılında Ubeyd Han'ın Horasan'a olan altıncı saldırısını önlemeye Horasan'a gittiğinde Sam Mirza'ya mektup yazarak ona zarar vermeyeceğine yemin etti.[2718] O, Emir Sultan Rumlu'yu[2719] birkaç Safevî ileri geleni[2720] ve yazdığı mektup ile birlikte Sam Mirza'ya Tebes'e gönderdi.[2721] Sam Mirza da Kızılbaş emirleri ile birlikte Şah Tahmasb'ın huzuruna geldi.[2722] Şah Tahmasb da onu affetmesine ve onurlandırmasına[2723] karşın hizmetçilerinden birkaçını öldürttü.[2724] H. 944 / 1587–88'de ise, Şah Tahmasb Horasan vilayetlerinin Damğan'dan Meşhed-i Razeviye'ye kadar olan arazinin emirü'l-ümeralığını Emir Sultan'a bağışladı. O, h. 947 / 1540–41 yılında Tebriz'de dünyasını değiştirdi.[2725]

6.2.21.9. Pir Sultan Halife Rumlu

Pir Sultan Halife de Rumlu boyuna mensup komutanlardandı. 947 / 1540–41'de Rüstem-dar ve Ruyan'da egemen olan Zeydi mezhepli[2726] Padusiyanlardan olan Melik Kavus'un oğlu Melik Cihan-gir, Şah Tahmasb'a karşı başkaldırdı. Şah da Pir Sultan Halife Rumlu'yu Kızılbaş emirlerinden Ahmed Bey Türkman ile birlikte ona karşı gönderdi. Melik Cihan-gir de Larcan kalesine sığındı. Ahmed Bey Türkman da Kızılbaşlardan bir grup ile kalenin kapısına ulaştılar. Bunun üzerine ise Melik Cihan-gir aman diledi. Ancak Pir Sultan Halife, Ahmed Bey'e yardım için bir birlik göndermeden bilerek[2727] kaleye yakın bahçede kayısı ağacına çıkarak meyve yemeğe koyuldu. Melik Cihan-gir de Ahmed Bey'e destek gönderilmediğini görünce atlıları ile birlikte Ahmed Bey'e saldırıp onu az sayıda askerleri ile birlikte öldürdü. Ancak Pir Sultan Halife Rumlu, Rüstem-darileri cezalandırmadan bilerek[2728] şahın ordusuna geri döndü. Böylece Pir Sultan Halife de kendi boyunun çıkarlarını ülke çıkarlarından üstün tuttu.

[2718] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 550.
[2719] *Ahsenü't-tevarih*, s. 358.
[2720] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 168; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 65.
[2721] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 266.
[2722] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 292.
[2723] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 306.
[2724] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 168.
[2725] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 25-26.
[2726] *Tarih-i Gilan ve Deylemistan*, s. 27.
[2727] *Ahsenü't-tevarih*, s. 386.
[2728] a.g.e, s. 387.

6.2.21.10. Hüseyin-can Sultan Rumlu

Hüseyin-can Sultan da Rumlu boyuna mensup emirlerdendi. Kimi kaynaklara göre ise Süleyman Sultan'ın oğlu olan Hüseyin Can Sultan, Hınıslu boyundan idi. O, Emir Sultan Rumlu'nun çabaları ile Rey hâkimi oldu. Menteşe Sultan Ustaclu'nun ölümünden sonra Çuhur Sa'd'ın[2729] emirü'l-ümerası oldu.[2730] h. 955 / 1548–49'da Sultan Süleyman, Ulama'yı yeterli kadar askeri kuvvet ile Van kalesini kuşatması için görevlendirerek kendisi Tebriz'e doğru hareket ettiğinde Şah Tahmasb da Tebriz'in bir aydan beri Şenb Gazan'ında ikamet etmekte bu nedenle de ordusunu iyi hazırlamaktayadı.[2731] Şah Tahmasb, ordusunun bir öncü bölüğünü Osmanlılara karşı Merend çevresine gönderdi. Ordunun öncü bölümünde birçok ünlü Kızılbaş önderinin yanı sıra Hüseyin-can Sultan Rumlu da bulunmaktaydı. Safevî ordusunun öncü kesimi de az sayıda askerleri ile Merend'de Osmanlılara saldırıp onları yenip kaçmalarına neden oldular.[2732] Sultan Süleyman ise Elkas Mirza'yı birkaç Osmanlı paşası ve 40.000 atlı ile birlikte Merend'e doğru gönderdi. Gerçekleşen savaşta ise Osmanlılara sürekli takviye kuvvetleri geldiğinden Kızılbaşlar yenilip kaçtılar.[2733] O sırada İskender Paşa[2734], İrevan'a geldiğinde onunla savaşmadı ve h. 958 / 1551–52 yılında ise dünyasını değişti. Şah Tahmasb onun ordusunu Div Sultan'ın oğlu Edhem Bey'e devretti.[2735]

6.2.21.11. Hasan Bey Rumlu

O, Kızılbaş Rumlu boyunun ünlü emiri olan Div Sultan Rumlu'nun torunu ve çağının ünlü kültür adamı ve tarihçilerindendi. Ömrünün bir süresini Şah Tahmasb'ın yanında ve hizmetinde geçirmiştir. O, Şah Tahmasb'ın yapmış olduğu savaşların

---

[2729] Çuhur Sa'd (Sahat-Çukuru), İrevan çevresindeki Aras ırmağı ile Gökçe gölü arasındaki topraklar bu ad ile anılmaktaydı. Safevîlerin idari yapısına göre Çuhur Sa'd beylerbeyliği (merkezi İrevan), Azerbaycan'ın dört esas beylerbeyliğinden biriydi.

[2730] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 26.

[2731] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 326; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 72.

[2732] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 178.

[2733] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 325; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 71.

[2734] İskender Paşa Erzurum hâkimi idi ve sıkça Çuhur Sa'd'a hücum ederdi. 1552 yılında Kızılbaşlar, Şah Tahmasb'ın oğlu İsmail Mirza'nın önderliğinde onu kesin olarak mağlûbiyete uğrattılar.

[2735] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 26.

birçoğunda yanında yer almıştır.[2736] h. 957 / 1550–1 yılında Şehr-i Zur'un valisi Bege Erdelan bir grup Osmanlı askeri ile birlikte Surhab kalesine saldırdılar. Onların Kızılbaşlarla yaptıkları bu savaşta Safevî tarafında ünlü Safevî tarihçisi Hasan Bey Rumlu'da korçu sıfatıyla bulunmaktaydı. Bu savaşta Kızılbaşlar rakiplerini ağır kayıplarla yenebilmişlerdi.[2737]

Şah Tahmasb'ın ölümünden sonra o "*II Şah İsmail*" ve "*Muhammed Hudabende*"nin hizmetine girmiştir. Hasan Bey Rumlu, 12 ciltten oluşmuş olan fakat şimdilik 11. ve 12. ciltleri bilinen Farsça "*Ahsenü't-Tevarih*" adlı ünlü eserin yazarıdır. Eserin dili sade ve yer yer şiirlerle süslenmiştir. Yazar eserinin yazımına I. Şah İsmail zamanından başlasa da eserini II. Şah İsmail adına sunmuştur. Eserdeki tarihi olaylar kronolojik olarak yıllara göre ayrıntılı bir biçimde verilmiştir. Her yıla ilişkin tarihi bilgilerin verilmesinden sonra aynı yıl içinde ölmüş olan fakih, âlim, şair ve siyaset adamlarının hayatlarına ilişkin ana çizgileriyle değerli bilgiler sunmaktadır. Kitabın 11. cildinde h. 807–899 / 1404–1494 yılları arasındaki olaylar anlatılmaktadır. 12. ciltte ise I. Şah İsmail (h. 907–930 / 1501–1524), Şah Tahmasb (h. 930–984 / 1523–1577), II. Şah İsmail (h. 985–986 / 1577–1579) zamanlarındaki olaylar Sultan Mahmud Hudabende'nin tahta çıkışına kadar ele alınmıştır. Bu eserde aynı zamanda İran'ın değişik bölgelerinin tarihi, komşu ülkelerdeki Rum sultanları, Çağatay ve Özbek hanları ve oradaki çağdaşı olan ünlü âlim, vezir ve şairler hakkında bilgiler verilmektedir. Eserin yazılışı h. 985 / 1577–78 yılında sona ermiştir. Hasan Bey Rumlu zamanının ordu komutanlarından olduğundan yazdığı eserinde ordu ve savaşlarının tarihine oldukça ilgili davranmıştır.[2738] O, kitabının ilk sayfasında kendini Emir Hasan Rumlu'nun torunu olarak tanıtmakta ve eserini İsmail Mirza'ya ithaf ettiğini aktarmaktadır. Yazımı bittiği sırada "*Ahsenü't-Tavarih*" 12 cildi buluyormuş. Ancak bu eserin çok az bir kısmı, son iki cildi günümüze ulaşmıştır (h. 900–985 / 1494–1578 yılları arasındaki olayları içeren kısımlar).[2739]

[2736] Browne, *Ez Sa'di*, s. 746; Bahar, c. III, s. 261; Rıza-zade Şafak, s. 606; Ahmed Gülçin, c. II, s. 439; Müsahib, *c. I, s.* 61; *Sipehsalar*, c. II, s. 412; Azizullah Bayat, s. 10-11.
[2737] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 354.
[2738] Atabay, s. 261; Browne, *Ez Sa'di*, s. 746; Bahar, c. III, s. 261; Rıza-zade Şafak, s. 606; Ahmed Gülçin, c. II, s. 439; Müsahib, *c. I, s.* 61; *Sipehsalar*, c. II, s. 412.
[2739] *Zübdetü'l-asar*, s. 5-6.

Başta İskender Bey Münşi olmak üzere daha sonraki birçok Safevî dönemi tarihçileri için *Ahsenü't-tevârîh* eserini kaynak olarak kullanılmıştır. Eserin yazma nüshaları İran, Azerbaycan[2740], Türkiye, Rusya[2741], Hindistan vb. ülkelerdeki kütüphanelerde bulunmaktadır. Eserin Gilan, Mazendaran ve Talış'a ait olan kısmı B. Dorn tarafından 1858'de yayınlanmıştır. C. N. Seddon, bu eserin çeşitli nüshaları üzerinde çalışarak söz konusu son iki cildini *A Chronicle of the early Safavîs Being the Ahsanu't-tawâr'ikh of Hasan-i Rûmlû* adıyla İngilizce'ye çevirerek 1931'de yayınlamıştır.[2742] İranlı tarihçi Abdülhüseyin Nevaî de Nuruosmaniye Kütüphanesinde ve İran Meclisi Kütüphanesinde bulunan yazma nüshalarıyla C. N. Seddon yayınlarını esas alarak 1980 yılında eserin yeni bir yayını yapmıştır.[2743] Söz konusu yayın Cevat Cevan tarafından Türkçe'ye çevrilerek 2004'te Ardıç Yayınları'ndan Türkiye'de yayınlanmıştı.[2744]

6.2.21.12. Şah-kulu Bey Rumlu

Rumlu boyundan olan Şah-kulu Bey'in adı kaynaklarda h. 974 / 1566–67 olayları ile ilgili olarak elçi sıfatıyla geçmektedir. Şah barışçı bir yöntem izleyerek h. 974 / 1566–67'de birkaç kez elçiler göndererek Biyepes hâkimi Han Ahmed'i boyun eğmeğe ikna etmeye çalıştı. O, son kez Kör Hasan Yasavul-başı'yı Lahican'a göndererek onu tekrar boyun eğmeye çağırsa da Han Ahmed elçiyi bir süre yanında tutarak geri dönmesini de engelledi. Bunun üzerine Şah Tahmasb da Şah-kulu Bey Rumlu'yu onun peşinden gönderip ihtilafı çözmeye çalıştı. Ancak Han Ahmed yine de emirlere uymadı.[2745]

[2740] Azerbaycan Bilimler Akademisi Yazma Eserleri Enstitüsü'nün Kütüphanesi, No: B–1696/11455.
[2741] St. Petersburg Devlet Kütüphanesi (Rusya), No: 287.
[2742] Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-tevarih*, c. XII, tsh. Charles Norman Seddon, Kitab-hane-yi Sadr, Tahran, 1342, s. 26.
[2743] Hasan Bey Rumlu, *Ahsenü't-tavarih*, Be tsh. Abdu'l-hüseyin Nevai, Tahran, İntişarat-ı Babek, h. ş. 1357.
[2744] Hasan Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, çev. Cevat Cevan, Ankara, Ardıç Yay., 2004.
[2745] *Ahsenü't-tevarih*, s. 564.

6.3. HINISLU (HENİSLÜ veya HUNUSLU[2746])

Hınıslu[2747] boyunun aslı Karahisar'ın Hınıs ve Tarcan yöresine dayanmaktadır.[2748] Hınıslu boyu da Akkoyunlulara mensup hesap edilmektedir. İsmail'in askeri ve inançsal eğitimi[2749] ile ilgilenen "*Lahican Sufileri*" veya "*İhtisas Ehli (Özel Kişiler)*" [2750] olarak bilinen ünlü yedi Kızılbaş komutanı içinde Hınıslu temsilcilerinin olduğu bilgimiz kapsamındadır.[2751] Şah İsmail, Pasin'e geldiği yılda Kürt Münteş'i yatıştırmaları için Hınısluları görevlendirmişti.[2752] Hınıslu boyundan İlyas Bey Aygut-oğlı, Hüseyin Bey Aykut-oğlu, Emir Sultan, Zayıf Yusuf, Sufiyan Halife, Nur Ali Halife, Süleyman Sultan, Hüseyin Can Sultan, Eres (Aras) Sultan ve Yusuf Can Sultan gibi ünlü kişi ve emirler çıkmıştır.

6.3.1. Hüseyin Bey Aykut-oğlu

Hınıslu boyunun ünlü emirlerinden olan Hüseyin Bey Aykut-oğlu I. Şah İsmail zamanındaki büyük emirlerden idi.[2753]

6.3.2. Zayıf Yusuf

Hınıslu boyundan olan Zayıf Yusuf Sufiyan Halife'nin babası idi.[2754]

6.4. USTACLU[2755]

2746 İskender Bey Münşi Türkman'da "Henislü" veya "Hunuslu" biçimleri geçmektedir. bkz. *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 141.
2747 *Huld-i Berin*, s. 411.
2748 Hınıs ve Karahisar, Erzurum'un güneydoğusunda, Tercan ise Erzurum'un güneybatısındadır; *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 25.
2749 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 25; *A Literary History of Persia*, s. 51.
2750 *Habibü's-siyer*, s. 447-448.
2751 *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 26.
2752 *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 42; *Habibü's-siyer*, s. 455.
2753 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 25.
2754 a.g.e, s. 26.
2755 Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 44-46, 87-90, 144, 160-169; Faruk Sümer, *Tarihleri – Boy Teşkilatı, Destanları, Oğuzlar (Türkmenler)*, (Bundan sonra: Sümer, Oğuzlar), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999, s. 354, 359.

6.4.1. İsmail Mirza'ya Katılmaları

Kızılbaş boylarının[2756] sol kesiminde bulunan Ustaclular I. Şah İsmail'in ortaya çıkışının başlarında Erzincan çevresinden çadır (aile) ile göçerek onun ordusuna katıldılar.[2757] Kızılbaşların en nüfuzlu boylarından olan Usracluların Safevî hanedanının hâkimiyete gelmesinde önemli rolü vardı. Ustacluların da asil köken ve çıkış yerleri muhtemelen Suriye[2758] olsa da I. Şah İsmail'in ortaya çıkış döneminin başlarında Erzincan civarında yaşadıkları ve oradan İran'a göç ettikeleri bilinmektedir.[2759] Ustacluların İsmail'e katılması diğer Alevi Türklerin de ona katılması ve sayıca artmalarında etkili olmuştur. Oruc Bey Bayat'in verdiği listede de Ustaclular boyların en önemlisi olarak değerlendirilmektedir.[2760]

İsmail Kağızman yolu ile Ustacluların olan Min-göl yaylasına giderek[2761] buradaki Ustaclu müritlerini toplamak için birkaç ay[2762] bölgede kaldı. İsmail Türkmanlarca kurtarıcı veya Mehdi olarak sayılmıştır. Nitekim Ustaclu boyunun yaylasına geldiğinde boyun tüm insanları aksakallarının önderliğiyle onu Türküler eşliğinde saygı ile karşılamışlardı. Türkman destanlarında onun konumu "sahip zaman"lık ile eş değerdedir.[2763] Bundan sonra ise İsmail Tercan çevresindeki Sarı Kaya yaylasına ava çıktı.[2764] Burada o 2 ay kaldıktan sonra h. 906 / 1501 yazında Erzincan'a doğru hareket etti.[2765] Erzincan'a ise Anadolulu mürit ve sofularından çok sayıda bir nüfus ona katıldılar.[2766] İsmail'e burada katılanlar içerisinde Ustaclular da vardı. Bunların arasında 200 Ustaclu askeri ile Muhammed Bey Ustaclu da bulunmaktaydı.[2767] İlk Osmanlı-Safevî sefaret ilişkilerinin temelinin de, İsmail'in

---

2756 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 138; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. III, s. 1085; *Huld-i Berin*, s. 408.
2757 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 45.
2758 Yusuf Cemali, s. 87-88.
2759 Yusuf Cemali, s. 88.
2760 *Minorskii, Saziman-ı İdari*, s. 249.
2761 *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 37; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 264.
2762 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 264.
2763 *Tarih-i İran*, Cambridge, s. 28-29.
2764 *Habibü's-siyer*, s. 452-453; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 96; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 55; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 107; *Ahsenü't-tevarih*, s. 54.
2765 *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 38.
2766 *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 35; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 56; *Huld-i Berin*, s. 95 *Ahsenü't-tevarih*, s. 61; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 38.
2767 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 107.

Erzincan Seferi sırasında atılmış olduğu muhtemeldir. Erzincan'da bulunduğu günlerde çeşitli Türkmenler arasından asker toplayan Şeyh İsmail, II. Bayezid'e mektup yazarak Ustaclu boyunun geriye kalan yaşlı ve zayıfların korunmasını Osmanlı padişahından istirham etmiştir.[2768]

İsmail h. 906 / 1500–1'de Mahmud-abad'da Ustacluları Bakü kalesini ve oradaki Şirvan-şahların hazinesini ele geçirmeleri için görevlendirdi.[2769] İsmail, ünlü Kızılbaş önderleri ile danışarak[2770] Gülistan kalesini kuşatmaktan vaz geçip Nahçıvan'a doğru hareket etiğinde de yanında Ustaclular bulunmaktaydı. Ustaclular, 907 / 1501–2'de gerçekleşen Şerur savaşı[2771] ve Tebriz'in fethinde[2772] de Safevî ordusu terkibinde yer almışlardı.[2773] Şah İsmail egemen olduktan sonra Anadolu'dan ona gelip katılan müritlerin sayısında bir artış gözükmeye başladı. Bu gelenlerin içinde Ustaclular da vardı. Şah İsmail, 2 Rebiyülahir 909 / 24 Eylül 1503'te galibiyet ile Şiraz'a girdikten sonra[2774] orada iken Kirman fethi için gönderilen Ustaclu birliği zafer ile Şiraz'a geri döndüler.[2775]

6.4.2. Diyarbakır Hâkimiyetinin Ustaclulara Verilmesi

Şah İsmail, Dulkadırlılere karşı giriştiği askeri harekâttan sonra Diyarbakır'a gelerek o bölgenin hâkimiyetine Ustaclulara verdi.[2776] Başından beri Kürtler ile sorunlu olan Ustaclular Kürtleri bastırdıktan sonra Amed[2777] (Hamid)'i kuşattılar. Amed hâkimi Kayıtmış Bey'in de Dulkadırlılerden yardım istemesi üzerine yardım için bir Dulkadırlı birliği ona gönderildi. Gerçekleşen savaşta ise Ustaclular onlara

---

[2768] *Tekmiletü'l-exbar*, s. 32; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 19; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 39; Uysal, *Şah İsmail*, s. 35.
[2769] *Habibü's-siyer*, s. 462; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 67.
[2770] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 69; *Habibü's-siyer*, s. 463; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 27.
[2771] *Ahsenü't-tevarih*, s. 84; *Habibü's-siyer*, s. 464; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 122; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 70.
[2772] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 72; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 39; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 28.
[2773] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 266.
[2774] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 80; *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 370; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 268; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 37; *Ahsenü't-tevarih*, s. 100.
[2775] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 184.
[2776] *Lubbu't-tevarih*, s. 405; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 258.
[2777] Amid – Diyarbakır, daha doğrusu, onun merkezi kastedilir. Kara taştan yapıldığı için "Kara Amid" de deniyor. Amid'in "Hamid", "Hemid" varyantlarına da rastlanılmaktadır.

galip gelip yine de Amed'i kuşatmaya aldılar. Halk ise daha fazla dayanmayarak kaleyi de Ustaclulara teslim ettiler.[2778] Bunun üzerine Dulkadırlıler daha kalabalık bir ordu ile Ustaclulara doğru hareket etler. Ustaclular ise bu defasında da onları yenerek bozguna uğrattılar.

6.4.3. Emirü'l-ümeralık Mansıbının Ustaclulara Verilmesi

Şah İsmail, h. 915 / 1509–10 yılında Hüseyin Bey Lala'yı ordu emirü'l-ümeralığından alarak[2779] yerine şahın sofracısı olan Muhammed Bey Ustaclu'yu getirdi ve ona han lakabını taktı.[2780] Bu ise Ustacluların devlet içinde güçlenmesi anlamına gelmekteydi.

6.4.4. h. 916 / 1510–11'de Ustacluların Aldığı Görevler

h. 916 / 1510–11 yılında Şibek Han ile Kızılbaşlar arasında gerçekleşen Merv savaşta[2781] Ustaclular da hazır bulunmaktaydılar.[2782] h. 916 / 1510–11'de Babür ile Özbekler arasında gerçekleşen savaşta Özbekler yenilerek Hisar Şadiman'dan geri çekildiklerinde Zahire'd-din Muhammed Babür de galebesini Şah İsmail'e bildirerek ondan geri kalan arazilerini de ele geçirmesi için yardım istedi. Şah İsmail ise içinde Ustacluların da bulunduğu bir Kızılbaş birliğini Hisar Şadiman'a gönderdi. Babür Kızılbaşlarla birlikte Semerkand'a saldırdı. Buhara hâkimi Ubeydullah Han ve Samerkand hâkimi Timur Sultan ise savaşsız söz konusu vilayetleri bıraktılar ve Babür de o bölgeleri ele geçirdi. Babür de yazdığı bir mektup ve gönderdiği hediyelerle birlikte Şah İsmail'e olan minnettarlığını ona bildirdi.[2783]

2778 *Ahsenü't-tevarih*, s. 128; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 46; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 268; *Huld-i Berin*, s. 164; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 32.
2779 *Huld-i Berin*, s. 177.
2780 *Huld-i Berin*, s. 178.
2781 *Habibü's-siyer*, s. 115; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 37; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 111; *A Literary History of Persia*, s. 65.
2782 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 112.
2783 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 156; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 78; Enver Konukçu, "Bâbür", *İAD*, c. IV, (Bundan sonra: Enver Konukçu, "Bâbür"), İstanbul, 1991, s. 395.

6.4.5. Bitlis Kalesi'nin Ustacluların Eline Geçmesi

Selim'in tahta çıkışının başlarında Diyarbakır'daki Ustaclular onu tehdit etmek ve aşağılamakla[2784] savaşa tahrik ediyorlardı.[2785] Şah İsmail, Diyarbakır, Musul ve Sencar'ı aldıktan sonra Bağdat'ın kuzeyindeki Cizire vilayetini ele geçirmek için oraya askerlerinden bir grubunu gönderdi. Cizire'nin hâkimi Emir Şeref'in –ki Emir Bedr'in oğlu idi.– direnişleri karşısında Kızılbaşlar başarı elde edemediler. Bunun üzerine Diyabakır'daki Ustaclulardan bir grubu Cizire'yi almaları etmeleri için gönderildiler. Ustaclular bölgeyi yağmalayıp Kürtlerden birçoğunu öldürseler de Emir Şeref'in kardeşi Şah Ali Bey ise onları Cizire'den çıkarıp tekrar hâkimiyeti ele aldı. O, Kızılbaş saldırılarından korunmak amacıyla Sultan Selim'in tabiyetine girerek Osmanlı sultanını Diyarbakır, Azerbaycan ve Ermen (Ermenistan)'ı ele geçirip fethetmesi için teşvik ve tahrik etti. Şah İsmail, h. 913 / 1507–8'de ise bir Ustaclu birliğini Bidlis'i almaları için görevlendirdi.[2786] Emir Şeref'id-din'den sonra Bidlis hâkimi olan Emir İbrahim, Kızılbaşların sürekli ve aralıksız saldırılarına rağmen orada 2 yıl dayanabildi. Sonunda ise mecburen Bidlis kalesini teslim etti.[2787]

6.4.6. Sultan Selim'in İlk Seferi Sırasında Ustaclular

h. 920 / 1514–15'te Sultan Selim kalabalık bir ordu ile İran'a doğru hareket ettiğinde İran topraklarına girmeden önce Ustacluların Diyarbakır'ı terk ederek Şah İsmail'in ordusuna katıldığını öğrenince Diyarbakır'ı ele geçirmek için oraya saldırdı. Sultan Selim, İran'a doğru ilerleyişini devam ettirerek Osmanlı-Safevî sınırı olan Çay Suyu Nehri'nden 20 Cemaziyülevvel 920 / 13 Temmuz 1514'te geçerek Safevî topraklarına girdi. Osmanlı ordusu Tebriz'e kadar Ustaclularca harabe haline gelmiş köyler, suyu kurutulmuş ve bozulmuş tarlalar aynı zamanda yıkılmış köprüler ve kehrizlerle karşılaştılar.[2788]

[2784] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 490; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 129.
[2785] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 490.
[2786] *Huld-i Berin*, s. 161; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 261.
[2787] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 399-400.
[2788] İspanakçı, v. 168; Uzunçarşılı, c. II, s. 262.

6.4.7. Çaldıran Savaşı'nda Ustacluların Rolü

Şah İsmail, Çaldıran savaşı öncesi Sultan Selim'in üçüncü mektubunu aldığında Diyarbakır'daki Ustacluların Azerbaycan'a gelip kendisine katılmasını istedi. Bu sırada Tebriz şehri de Ustaclularca yönetilmekteydi.[2789] h. 920 / 1514–15'te gerçekleşen Çaldıran savaşında da Ustaclu boyu yer almaktaydı. Bu savaşta, Ustaclular Safevî ordusunun sol kanadında yer almışlardı.[2790] Sol kanatta yer alan Ustaclular ise Osmanlı ordusunun sağ kanadına saldırıp orayı dağıtsalar da Şah İsmail gibi hızlı davranmayışı yüzünden acemi askerlerin topların önünü açmaları ile top ateşinin altında kaldıktan[2791] sonra dağıtıldılar. Çaldıran savaşında Safevî tarafının en çok darbe alan ve kayıplara maruz kalan bölümü Ustacluların komutasında olan kısım ve ordunun kalbini komuta eden Mir Abdu'l-baki Vekilü's-saltana'nın bölümü idi.[2792]

6.4.8. Diyabakır'ın Ustaclulardan Alınması

h. 921 / 1515–16'da Sultan Selim, Diyarbakır'ı alması için Bığlu Muhammed'i bir birlik ile görevlendirdi. O, Ali Bey Şeh-süvar-oğlu'yu da ona yardım etmesine emir verdi. Kürt emirlerinden İdris Kürd de bir grup Kürt ile söz konusu bölgeye yardım için gittiler.[2793] Diyabakır'ın genelikle Sünni olan halkı –ki Ustacluların mezhebi baskılarından rahatsızlardı.– Osmanlı komutanlarını iyi karşıladılar.[2794] Ustaclular ise Amed'e saldırdılar. Oradaki halk da Osmanlılara destek çıkarak Kızılbaşlar ile savaşsalar da Ustaclular meydandan galip çıktılar.[2795] Muhammed Paşa ise kaleye sığınarak şehir halkının yardımları ile direnmeye başladı. Ustacluların galibiyet haberi Sultan Selim'e ulaştıktan sonra öfkelenen Sultan Selim, Kabıçı-başı'nın gözetiminde vezir azam Hersek-zade ve muşaviri Piri Paşa'yı 50

[2789] *Lubbu't-tevarih*, s. 416.
[2790] *Huld-i Berin*, s. 236.
[2791] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 501; *Hulasetü't-tevarih,* c. I, s. 131; İspanakçı, v. 191; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 43.
[2792] *İran-ı Asr-ı Safevî*, s. 40-41.
[2793] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 528.
[2794] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 43.
[2795] *Ahsenü't-tevarih*, s. 128; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 46; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 268; *Huld-i Berin*, s. 164; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 32.

kişilik korumaları ile birlikte hapsettirdi.[2796] Sultan Selim, Hersek-zade'nin yerine Yunus Paşa'yı vezirazam yaptı ve Sinan Paşa'yı bir askeri birlik ile birlikte Diyarbakır'a gönderdi. O, Aga Yeniçeri'yi 3000 Yeniçeri tüfekçisi[2797] ile birlikte ve diğer bir grubun da Sinan Paşa'ya katılmalarına emir verdi.

Amed kalesini alamayan Ustaclular, Mardin'e geri döndüler. Muhammed Paşa ise Sinan Paşa ile yardımcı güçler ulaştıktan sonra Ali Bey Şeh-süvar-oğlı ve Kürtlerin de desteği ile Mardin'e doğru hareket etti. Ustaclular da Mardin'den dışarı çıkarak[2798] Osmanlılara karşı hareket ettiler. İki taraf Rebiyülevvel h. 922 / Nisan–Mayıs 1516'da Nusaybin çevresindeki Koç-hisarı'nda karşılaştılar. Ustaclu atlıları Osmanlı ordusunun düzenini dağıtarak zafere yaklaştılar. Ancak bu sırada boy beyleri olan Kara Han bir tüfek kurşunu ile öldürüldü.[2799] Komutanlarının öldüğünü gören Kızılbaşlar ise kaçtılar ve böylece Diyabakır Osmanlıların eline geçti.

6.4.9. Ustaclu-Rumlu Çatışmaları

h. 930 / 1523–24'ten başlayarak emirü'l-ümeralık[2800] ve vekillik konusunda Rumlu boyu ile Ustaclu boyları arasında beliren rekabet ve ihtilafların daha sonra boylar arası savaşlara neden oldu. Emirü'l-ümera olan Div Sultan Rumlu Ustacluları saraydan ve Tebriz'den uzaklaştırmak ve gücünü yok etmek için kâfir Gürcüleri bahane ederek o ve tüm Ustaclu boyuna mensup olanları Gürcistan'a gönderdi.[2801] Div Sultan diğer Kızılbaş emirlerinin desteğini yanına alarak Ustaclu boyunun tüm tiyullarını da kaldırdı.[2802] Bu durum karşısında Ustaclular da artık barış ümidini kaybederek rakip tarafa muhalefet etmeye ve isyana başladılar. Ustaclularla karşı tarafları[2803] arasında 14 Şaban 932 / 26 Mayıs 1526'da Sultaniye çevresindeki

---

[2796] *Şerh-i Cengha-yı Şah İsmail*, s. 326.
[2797] a.g.e, s. 326-327.
[2798] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 43.
[2799] Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 40.
[2800] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, s. 9; *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 2-3; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 20.
[2801] *Ahsenü't-tevarih*, s. 247.
[2802] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 62.
[2803] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 283; *Huld-i Berin*, s. 334.

Seksencik'te[2804] gerçekleşen savaşta Ustaclular yenildiler.[2805] Ustacluların geri kalanı ise Biyepes hâkimi Emire Debbac'a sığındılar.[2806] Emire Debbac da onlara destek için 8.000 atlı savaşçı verdi. Tekrar iki ordunun Mencil'in Herzuyel'indeki karşılaşmasında yenilen Ustaclular bu kez de Reşt'e kaçtılar. Ustaclular daha sonra Erdebil'e saldırarak orayı ele geçirdiler. Ramazan 933 / Haziran 1527'de Nahçıvan'ın Arpa Çayı[2807] diğer bir görüşe göre ise Nahçıvan'ın Şerur'unda[2808] Ustaclular yine yenildiler. Bunun üzerine geri kalan Ustaclular bir daha Reşt'e gidip yine Muzaffer Sultan'a sığındılar.[2809] Muzaffer Sultan'a sığınmış olan Ustaclular ise daha sonra onun sarayındaki ahlahsızlıklara[2810] dayanamadıklarından h. 936 / 1529–30'da tekrar Kazvin'e Şah Tahmasb'ın yanına giderek onun tarafından affedildiler.[2811]

6.4.10. h. 932 / 1525–26 ve h. 939 / 1532–33 Yılları Arasında Ustaclular

Özbeklerin h. 932 / 1525–26'da Horasan'a saldırılarında Safevî ordusunda Ustaclular da yer almaktaydı.[2812] h. 936 / 1529–30'da Özbek emirleri ve elçilerinin Kazvin'e geldiğinde Şah Tahmasb'ın düzenlediği resmi geçişte Ustaclular Kızılbaşlar içerisinde ikinci sırada yer almaktaydılar.[2813] h. 937 / 1530–31'de Şamlularla Tekelüler arasında baş gösteren savaşta[2814] Ustaclular Şamluların tarafında yer aldılar. Bunun üzerine Tekelüler de diğer Kızılbaş boylarının yanı sıra Ustaclu boyunu da düşman olarak bellediler.[2815] Şah Tahmasb, h. 937 sonlarına doğru[2816] / Ağustos 1531'de Kızlbaşlar arası dengeyi sağlamak için Hüseyin Han

---

[2804] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 6; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 21; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 283; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 162; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 47.
[2805] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 282.
[2806] *Tarih-i Gilan*, s. 36.
[2807] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 283; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 63; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 170; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 23.
[2808] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 153; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 48; *Huld-i Berin*, s. 338.
[2809] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 285-296; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 315.
[2810] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 182.
[2811] *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 27.
[2812] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 10.
[2813] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 198-206.
[2814] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 161-162; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 285; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 214; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 53; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 48; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 286.
[2815] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 49.
[2816] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, s. 18; *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 15; *Şah*

Şamlu ile Abdullah Han Ustaclu'yu –ki ikisi de şahın halası oğulları idiler.– ortaklaşa emirü'l-ümera yaptı.[2817] Böylece o yönetim konusunda rahatlıkla bağımsızca davranmaya başladı.[2818] Bu ise Ustacluların devlet içinde tekrar güçlendikleri anlamına gelmekteydi.

Kamış Sultan'ın h. 937 / 1530–31'de Meşhed'e saldırısı ve Ubeyd Han'ın 27 Ramazan 938 / 3 Mayıs 1532'de[2819] Herat'ı kuşatmasında ona karşı hareket eden Safevî ordusunda Ustaclu boyundan da savaşçılar bulunmaktaydı.[2820] Şah Tahmasb h. 939 / 1532–33 yılında kalabalık bir ordu ile Horasan'a doğru hareket ettiğinde[2821] kardeşi Elkas Mirza'yı bir Ustaclu birliği ile Ester-abad'a gönderdi. Onlar da çabucak Bestam'dan Ester-abad'a doğru hareket ettiler. Kızılbaşlar sabahleyin oraya ulaştıklarında Özbekler hamamda idiler. Kızılbaşlar ise onları katlettiler. Kamış Oğlan zorlukla kaçabildi ise de onun 4 kardeşi ve Özbeklerin birçoğu yakalandılar. Elkas Mirza ise onları öldürdükten sonra kafalarını Şah Tahmasb'a gönderdi.[2822] Böylece Şah Tahmasb, 22 Cemaziyülevvel 939[2823] / 20 Aralık 1532'de Herat'ı tekrar kurtarabildi.[2824] Şah Tahmasb bundan sonra savunma politikasından vazgeçerek Özbeklere karşı saldırı politikasını uygulayacaktı. O, bu doğrultuda içinde Ustacluların da yer aldığı bir birliği Gercistan'ı almaları için gönderdi. Onlar görevlerinde başarılı olduktan sonra ise şahın ordusuna geri döndüler.[2825]

6.4.11. Van ve Erciş Hâkimiyetinin Ustaclulara Verilmesi

Osmanlı vezir azamı İbrahim Paşa, 25 Muharrem 941[2826] / 6 Ağustos 1534'te

---

Tahmasb, Tezkire, Kırlangıç, s. 29; *Tarih-i Cihan-ara,* s. 286; *Hulasetü't-tevarih,* c. I, s. 215.
[2817] *Tezkire-yi Şah Tahmasb,* Saferi, s. 15; *Şah Tahmasb, Tezkire,* Kırlangıç, s. 29.
[2818] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 49.
[2819] *Hulasetü't-tevarih,* c. I, s. 219.
[2820] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 59.
[2821] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 287; *Hulasetü't-tevarih,* c. I, s. 224.
[2822] *Ahsenü't-tevarih*, s. 321; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi,* c. I, s. 61.
[2823] *Hulasetü't-tevarih,* c. I, s. 225.
[2824] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 61; Roemer, s. 238.
[2825] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 61; *Tezkire-yi Şah Tahmasb,* Saferi, s. 21; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 287; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 225; Roemer, s. 238.
[2826] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 160; Ferid Bey, s. 86; Roemer, s. 241.

Tebriz'i ele geçirdikten[2827] sonra Azerbaycan hükümetini Ulama'ya[2828] verdi. İbrahim Paşa, Ulama'yı Erdebil'i ele geçirmesi için görevlendirip gönderdi.[2829] Şah Tahmasb, 1000 askerden oluşan bir birliği Erdebil'i savunmaları için gönderdikten sonra peşinden bir Ustaclu birliğini de bölgeye sevketti. Onlar da Erdebil'i Osmanlılara karşı savunsalar da[2830] Osmanlılar Azerbaycan'ın birçok şehrini ele geçirdi.[2831] Safevîler ise karşı atakta Van kalesini 20 Rebiyülevvel 941 / 29 Eylül 1534'te sonra ise Erciş'i ele geçirebildiler.[2832] Tahmasb söz konusu bölgenin hükümetini ise Ustaclulara verdi. Safevî ordusu, Osmanlıları Erzincan'a kadar takip ettikten sonra oradan geri döndü.[2833]

6.4.12. Şahruh Şirvan-şah'ın Yatıştırılmasında Ustaclular

h. 944 / 1537–38'de Şah Tahmasb'a, Şahruh'un emirlerinin ondan izin almaksızın Şirvan'da halkın rahatını ve düzenini bozdukları[2834] haberi ulaştırıılnca fırsatı değerlendiren Şah Tahmasb, bir birliği h. 945 / 1538–39'da Şirvan'ı almaları için gönderdi. Birlikte Ustaclu savaşçıları da bulunmaktaydı. Şahruh da Beykard kalesinde direnmeye başladı.[2835] Kızılbaşlar ise kaleyi kuşattılar. Kızılbaşların ağır saldırılarına rağmen kale ele geçirilemedi ve kuşatma süresi 4 ay kadar sürdü. Kuşatma boyunca Şeki vilayetinin hâkimi Derviş Muhammed Han, Şahruh'a destekte bulundu. Ancak o da Kızılbaşlarla yaptığı bir savaşta yenilerek Şeki'ye geri çekildi. Bununla da ümidini kaybeden Şahruh 4 ayın sonunda Şah Tahmasb'ın kendisinin geldiği takdirde kaleyi teslim edeceğini bildirdi. Şahruh'un isteği Merend'de Şah Tahmasb'a ulaştı. O, Merend'den Beykard kalesine geldi. Şahruh da emirleri ile birlikte 27 Rebiyülahir 945 / 22 Eylül 1538'de çoklu hediyelerle kaleden dışarı çıkıp hazine ve definelerinin anahtarını Şah Tahmasb'a teslim etti.[2836]

2827 Minorski, *Tarih-i Tebriz*, s. 51.
2828 Uzunçarşılı, c. II, s. 351.
2829 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 67; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 231.
2830 *Cevahirü'l-ahbar*, s. 172.
2831 *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 584; Uzunçarşılı, c. II, s. 351.
2832 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 243.
2833 *Cevahirü'l-ahbar*, s. 181.
2834 *Ahsenü't-tevarih*, s. 370.
2835 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 280; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 190; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 80; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 89; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 293.
2836 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 293.

6.4.13. Muhammed Salih Bitikçi'nin Yakalanmasında Ustaclular

h. 946 / 1539–40 yılında Hace Bitikçi'nin torunu Muhammed Salih Bitikçi, Ester-abad'da başkaldırdı. O, Ester-abad'daki siyah giymilerinden[2837] bir grubu başına topladı. Ancak asker sayısını yeterli bulmayan Salih Bitikçi, Taşkent ve Fergana valisi ve Burak Han'ın kardeşi oğlu olan Ömer Gazi Sultan'dan –o dayısı tarafından Harezm hâkimi yapılmıştı.– yardım istedi. Bunun üzerine de Ömer Gazi Sultan da ordusu ile Ester-abad'a geldi. Ester-abad'daki Ustaclular ise onlara karşı koyamadığından oradan uzaklaşarak Bistam'a geldiler. Muhammed Salih de Ester-abad'a gelerek orada hâkimiyet sürdü. Muhammed Salih, Ester-abad'a istihkâmlarını güçlendirmek yerine sürekli eğlenip şarap içmekle ilgilendi.[2838] Şah Tahmasb da Ustaclulara yardım için bir birlik gönderdi. Ancak gönderilen birlik Bistam'a gelmeden Ustaclular Ömer Gazi'nin geri döndüğü ve Muhammed Salih'in de sürekli içki meclisleri düzenlediği haberini alınca çabucak Ester-abad'a saldırarak Muhammed Salih'i yakalayıp ve Şah Tahmasb'ın sarayına gönderdiler.[2839]

6.4.14. Hacı Şeyh Kürd'e Karşı Görevlenrilen Ustaclular

Şah Tahmasb h. 946 / 1539–40'tan başlayarak kendisine karşı oymaya başlayan Baban bölgesi hâkimi İbrahim'in oğlu Hacı Şeyh Kürd'e karşı üç kez ordu sevketmesine rağmen başarı elde edemedi. Bu sevkiyatta Ustaclular da vardı.[2840] Bu başarısızlıklardan sonra Şah Tahmasb h. 947 / 1540–41'de üçüncü kez yeteri kadar askeri Baban bölgesine gönderdi. Safevî ordusunda bu defa da Ustaclular bulunmaktaydı. Gerçekleşen savaşlarda 2–3 bin Kızılbaş öldü ve geri kalan emir ve ayanlar da acınacak bir durumda geri döndüler.[2841]

[2837] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 106.
[2838] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 367.
[2839] *Ahsenü't-tevarih*, s. 370.
[2840] *Şeref-name*, c. I, s. 370.
[2841] *Şeref-name*, c. I, s. 370; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 293.

6.4.15. h. 950 / 1543–44'te Görevlendirilen Ustaclular

h. 950 / 1543–44'te Din Muhammed Han'ın, Amuye suyundan geçtiğini casusları aracılığı ile öğrenen Şah Tahmasb, bir Ustaclu birliğini Lar yaylasına gönderdi. Onlar oradan Din Muhammed Han'ın geleceği yöne göre yardım için hareket edeceklerdi. Din Muhammed Han, Ester-abad'a yöneldi. Ester-abad'daki Ustaclular ise şehirdeki kaleye sığındılar. Behram Mirza acele ile Ester-abad'a doğru çıktı. Ancak Din Muhammed Ester-abad'ı kuşatmadan Harezm'e geri döndü.[2842] Ustaclular da Lar'a geri döndüler.

6.4.16. h. 951 / 1544–45 ve 952 / 1545–46 Yılları Arasında Ustaclular

Hümayun ve yanındakiler Cam'ın Harcerd köyünde bulunan Şah Kasım Envar'ın mezarını ziyaret ettikten sonra Meşhed'e doğru hareket ettiklerinde Meşhed hâkimiyeti Ustacluların elinde idi.[2843] Hümayun Şah, 15 Muharrem 951 / 8 Nisan 1544'te Meşhed'e ulaştı. O, 40 gün Meşhed'de ağırlandı.[2844] Hümayun Şah ve Şah Tahmasb kimi tarihçilere göre Çimen Ebher'de[2845], kimilerine göre ise Ebher ile Sultaniye arasında bir yerde[2846] görüştüler. Şah Tahmasb, Hümayun'u karşılamaları için o şahlık ordusunun 1 fersahlığına ulaştığında gönderdiği grup[2847] içerisinde Ustaclu ileri gelenleri[2848] de vardı. Şah Tahmasb, Hümayun'a yapacağı savaşlarda yardımcı olmaları için h. 952 / 1545–46'da gönderdiği orduda[2849] Ustaclular da katılmışlardı.[2850] Din Muhammed Han Özbek, h. 952 / 1545–46'da bir daha Horasan'a saldırdı. O, Meşhed'de söz konusu vilayette Ustaclulardan bir kısmını öldürdükten sonra Nişabur'a doğru gitti. Din Muhammed, Nişabur'un çevre köylerini yağmaladıktan sonra ise Harezm'e gitti.[2851]

2842 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 300.
2843 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 98.
2844 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 388.
2845 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 295; *Cevahirü'l-ahbar*, 194; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 307.
2846 *Ekber-name*, s. 321; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 98.
2847 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 308-309; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 98.
2848 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 308-309.
2849 *Fava'idü's-safeviye*, s. 27; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 99; *Fava'idü's-safeviye*, s. 27; *Ekber-name*, s. 324; Riyazu'l-İslam, s. 71; *Şeref-name*, c. II, s. 197.
2850 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 309; Riyazu'l-İslam, s. 74; *Humayun in Persia*, s. 48.
2851 *Ahsenü't-tevarih*, s. 405.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

6.4.17. h. 955 / 1548–9'da Ustaclular

h. 955 / 1548–49'da Sultan Süleyman, Ulama'yı bir askeri kuvvet ile Van kalesini kuşatması için görevlendirerek kendisi Tebriz'e doğru hareket ettiğinde Şah Tahmasb da içinde Ustacluların da bulunduğu bir birliği Osmanlılara karşı Merend çevresine gönderdi.[2852] Şah Tahmasb'ın kendisi ise Salı günü 19 Cemaziyülahir 955 / 26 Temmuz 1548'de Eşkenber yaylasına giderek orada diğer kuvvetlerin kendisine katılmasını bekledi. Elkas Mirza, Merend'e yaklaştı. Safevî ordusunun öncü kısmı Osmanlılarla savaşa girmeden Eşkenber yaylasına kadar geri çekildiler. Safevî ordusunun öncü kesiminde Ustaclular da bulunmaktaydı. Onlar Merend'de Osmanlılara saldırıp onları geri püskürttüler.[2853] Ancak Osmanlılara katılan yeni askeri güçlerle Kızılbaşlar yenildiler.[2854]

6.4.18. Şirvan Hükümetinin Ustaclulara Verilmesi

Şah Tahmasb, h. 955 / 1548–49'da oğlu İsmail Mirza'yı bir birlik ile Şirvan'ı fethetmesi için gönderdi.[2855] Onlar da Şirvan'ı ele geçirdiler. Şah bu defa ise Şirvan'ın hâkimiyetini Ustaclulara devretti. Şirvan halkının çoğunluğu Sünni olduğundan Kızılbaşlara karşı iyi değillerdi. Onlar Burhan'ın cesedini sakladılar. Ancak Ustaclular cesedin gömüldüğü yeri bulup mezardan çıkararak kafasını kesince[2856] Şirvan halkı da Ustaclulara karşı ayaklandılar ve gerçekleşen savaşta yenik düşerek birçoğu öldürüldüler.

6.4.19. h. 955 / 1548–49 ve h. 956 / 1549–50 Yılları Arasında

h. 955 / 1548–49'da Din Muhammed Han'ın kardeşi Ali Sultan Özbek Ester-abad'a ordu çekti. Oradaki Ustaclular ise askerlerinin sayısının az olmasına rağmen onlarla savaşa girdiler. Ali Sultan yenilerek Harezm'e geri döndü. Öldürülen Özbeklerin başı ise Şah Tahmasb'a gönderildi.[2857] h. 956 / 1549–50'de İskender Paşa

---

[2852] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 326; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 72.
[2853] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 178.
[2854] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 325; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 71.
[2855] *Ahsenü't-tevarih*, s. 422.
[2856] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 341.
[2857] *Ahsenü't-tevarih*, s. 435-436.

Çerkes, Kürtlerin de desteği ile Çuhur Sa'd'a (İrevan) saldırıp İrevan pazarını yaktığında Çuhur Sa'd yönetimi staclularn elinde idi.[2858]

6.4.20. Ester-abad Hâkimiyetinin Ustaclulara Verilmesi

h. 957 / 1550–51'de Ester-abad hâkimiyeti Ustaclulara verildi. Bunun üzerine Yaka Türkmen boylarının emirleri de hediyelerle onları kutlamaya geldiler. Ohlu boyu emiri Aba'nın Ester-abad'da kalması talep edilse de o bunu kabul etmeyerek Ester-abad'dan kaçıp kendi boyuna giderek isyan etti.[2859] Gerçekleşen savaşta yenilen Ustaclular kaçmak zorunda kaldılar. Damğan ve Bistam'daki Ustaclular da Ester-abad'ın Aba tarafından alınmasını engellemek için çabucak Ester-abad'a gelip orayı korumaya başladılar. Bu durum Şah Tahmasb'a da bildirildi.

6.4.21. Kasım Bey Şirvani İsyanının Yatıştırılması

h. 961 / 1553–54'te Sultan Süleyman dördüncü kez İran'a saldırdığında kendisine tabi olan Kasım Bey Şirvani'yi yeteri kadar asker ile birlikte Şirvan'a gönderdi. Kasım Bey ise Derbend'den geçerek Şirvan vilayetine dâhil oldu. Ustacluların baskı ve zülmünden bıkan Şirvanlılar ise grup grup[2860] ona katıldılar. Ustaclular ile Kasım Bey arasında gerçekleşen savaşta Kızılbaşlar meydandan galip çıktılar. Böylece Şah Tahmasb'ın Şirvan'a olan egemenliği yine de korunmuş oldu. Bu egemenlik h. 975 / 1567–68 yılına değin sürdü.[2861]

6.4.22. h. 965 / 1557–8'de Yaka Türkmenleri ile Çatışmaları

h. 965 / 1557–58'de Yaka Türkmenlerinden olan Aba Ester-abad'a saldırıp çevre köyleri yine yağmaladı. Durum Şah Tahmasb'a bildirildikten sonra o da içinde Ustacluların da yer aldığı bir birliği yardıma gönderdi. 2 gün savaştan sonra Kızılbaşlar Aba'yı yendiler ve o oradan kaçarak Harezm hâkimi Ali Sultan'a sığındı. Bu sırada aynı yılın (965) 18 Ramazan'ında (4 Temmuz 1558'de) Ester-abad hâkimi

---

[2858] *Şah Tahmasb*, *Tezkire*, Kırlangıç, s. 73.
[2859] *Ahsenü't-tevarih*, s. 447-448; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 107.
[2860] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 372.
[2861] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 380, 384.

Şah-kulu Halife Dulkadır öldü. Kızılbaş emirleri de divan emiri olan Bedr-han'a itaat etmeyip Gürgan bozkırında her biri bağımsızca davranmaya başladılar.[2862] Ali Sultan Özbek, bu defa da Aba'ya yardım eli uzatarak askerleri ile birlikte Ester-abad'a saldırdı. İki ordu 21 Şevval 965 / 6 Ağustos 1558'de savaşa tutuştular. Gerçekleşen savaşta ise Kızılbaşlar yenildiler.[2863]

6.4.23. Bayezid'in Sığınması Sırasında Ustaclular

Osmanlı şehzadesi Bayezid, Osmanlıdan kaçtıktan sonra 966 sonları / Eylül–Ekim 1559'da Safevî topraklarına girerek[2864] Çuhur Sa'd[2865] (İrevan)'daki Ustaclulara sığındı. Onun Safevî topraklarına girişine ilişkin aşağıdaki tarihler de verilmiştir: Rebiyülahir 967[2866] / Ocak 1560 ve 967[2867] / 1559–60. Ustaclular Bayezid ve maiyetindekilere Nahçıvan'a kadar eşlik edip oradan geri döndüler. Bayezid ve yandaşları Tebriz çevresine yaklaştığında Tebriz yönetimini ellerinde bulunduran bölge Ustacluları şehrin ileri gelenleri ile birlikte onları karşılamaya çıktılar. Ancak Bayezid onu karşılamaya gelen halk ve müzik sanatçılarına hiç bakmıyordu. O, yalnızca atının iki kulağının arasına gözlerini dikmişti.[2868] Bayezid ve maiyetindekiler Tebriz'in Çerendab mahallesinde ikamet ederek mihmandar olarak görevlendirilen Azerbaycan veziri Ataullah tarafından kabul edildiler.[2869]

6.4.24. Horasan Emirü'l-ümeralığının Ustaclulara Verilmesi

h. 974 / 1566–67'de, Şah Tahmasb, büyük oğlu Muhammed Mirza'yı Horasan valisi, Şah-kulu Yekkan Sultan Ustaclu'yu Horasan emirü'l-ümerası ve onun lalası yaptı. Böylece Ustaclular Horasan'da etkin bir konuma geldiler. Bu haberi alan Buhara hâkimi İskender Han, oğlu Abdullah Han'ı Hüsrev Han ve bazı Özbek hanları ile birlikte Horasan'a gönderdi. Onlar Muhammed Mirza'yı yakalamak

---

[2862] *Ahsenü't-tevarih*, s. 516; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 395; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 108.
[2863] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 108; *Ahsenü't-tevarih*, s. 517.
[2864] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 403; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 304.
[2865] *Şerefe'd-din Turan*, s. 195.
[2866] Uzunçarşılı, c. II, s. 407.
[2867] *A Literary History of Persia*, s. 87; Sykes, *History of Persia*, s. 257.
[2868] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 404; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 102.
[2869] *Münşa'atu's-selatin*, c. II, s. 44.

istiyorlardı. Şehzade korumasındaki az sayıda Ustaclu ile birlikte 4 Cemaziyülevvel 974 / 17 Kasım 1566'da Türbet Haydariye kalesine sığındılar. Özbekler kaleyi kuşattılar. Şah Tahmasb onlara yardım etmeleri için 20 Kızılbaş[2870] ile birlikte oraya bir birlik gönderdi.[2871] Yenilgi kesinleşirse Özbeklere esir düşmesinler diye Muhammed Mirza ve tüm ailesini katletmelerini adamlarına emretti. Kızılbaşlar oraya ulaştıktan sonra Özbeklere saldırdılar. Kızılbaşlardan 8 kişi öldü. Geri kalanlar yaralı olsalar da şahın mesajını Ustaclu hanına ulaştırdılar. Özbekler de onları Şah Tahmasb ordusunun öncüsü sanarak çekinip kuşatmayı kırarak diyarlarına geri döndüler. Böylece Muhammed Mirza da öldürülmekten kurtarmış oldu. Şah Tahmasb da onlara hilatlar ve siyurgallar dağıtarak bölge hâkimiyeti ile onları taltif etti.[2872]

6.4.25. Ustacluların Lahican Yönetimine Getirilmesi

Şah Tahmasb Cemaziyülevvel 975[2873] / 1567–68 Han Ahmed'e karşı verdiği emirde ordusuna Lahican'a saldırmanın ayrıntılarını ve saldırı yollarını da açıkladı.[2874] Orduda Ustacluların var olduğu bilinmektedir.[2875] Sonunda ise Han Ahmed'in ordusu yenik düştü.[2876] Lahican ise Kızılbaşların eline geçti. Han Ahmed de Eşkur dağlarına kaçtı. Böylece çaresiz kalan Han Ahmed, Molla Abdu'r-rezzak Sadr ve bazı Lahican büyüklerini Şah Tahmasb'a göndererek özür dileyip affedilmesini istedi. Ancak şah bunu kabul etmedi. Han Ahmed yaklaşık 3[2877]-4[2878] ay süre ile Gilan'ın doğu dağlarında yer değiştirip durdu. Ağır karların yağması ile Şah Tahmasb destek için yine içinde Ustacluların da bulunduğu bir birliği bölgeye gönderdi.[2879] Kızılbaşların genel saldırısını öğrenen Han Ahmed ise Ramser dağlarına kaçtı. Ancak 22 Cemaziyülahir 975 / 24 Aralık 1567'de Han Ahmed

---

2870 *Ahsenü't-tevarih*, s. 553.
2871 *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 130; *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 409.
2872 Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 107-108.
2873 Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 133-134; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 462; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
2874 *Nükavetü'l-Asar*, s. 68; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 227-229.
2875 *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 471-472; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112; *Tarih-i Gilan*, s. 50-51; *Huld-i Berin*, s. 352.
2876 *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 472; *Huld-i Berin*, s. 352.
2877 *Huld-i Berin*, s. 354; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
2878 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
2879 *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 475.

yakalandı.[2880] Mal varlığı ve hazineleri ile birlikte 6 Recep 975 / 6 Ocak 1568, Salı günü[2881] Şah Tahmasb'ın huzuruna getirildi. Şah Tahmasb ise onu Pazar günü 20 Rebiyülevvel 975 / 24 Eylül 1567'de Kazvin'den Kahkaha hapisanesine götürülmesini emretti.[2882] Şah Tahmasb, Gilan'ı ele geçirip kendi arazilerine ekledikten[2883] sonra h. 977 / 1569–70'te oğlu Mahmud Mirza'yı Lahican hâkimi, Allah-kulu Sultan İçek-oğlu Ustaclu'yu ise onun lalası yaptı.[2884] Bununla da Lahican bölgesinde Ustaclular güçlü bir konuma geldiler.

Ancak Ustacluların Lahican halkına ağır vergiler tayin etmesi ile halkı ciddi sıkıntılara soktular ve Lahicanlılar ayaklanıp Emire Debbac'ın başına toplandılar.[2885] Diğer bir bilgiye göre ise Lahican halkı Seyid Hüseyin adlı bir kişinin etrafında birleşmişlerdi.[2886] O, Lahican kalesinde konuşlanmış olan Kızılbaşlara saldırdı. O, kaledeki Kızılbaşları kadınlar ve çocuklar ile birlikte öldürdü.[2887] Ustacluların bir kısmı ise savaşa girmeden[2888] Lahican'dan kaçtılar. Emire Debbac ise Ustaclu atlılarından birçoğunu öldürttü. Bunun üzerine Şah Tahmasb'a tabi olan Gesker hâkimi Emire Sasan, isyancıları bastırmak için Lahican'a doğru hareket etti. İki ordu Hazar denizi kıyısında Hasan Kiyade adlı bir yerde karşılaştılar. Gerçekleşen ağır savaşta ise Emire Sasan yenilerek kaçtı.[2889]

Lahican'ı yitirmekten ve isyanın yayılmasından endişe eden Şah Tahmasb ise h. 979 / 1572–73'te yardım için içinde Ustacluların da bulunduğu bir diğer birliği bölgeye gönderdi.[2890] Gerçekleşen savaş sırasında Emire Debbac tüfek kurşunu ile öldü.[2891] Böylece Lahicanlıların ayaklanması da ağır kayıplarla bastırılmış oldu. Bazı

[2880] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 476-477; *Tarih-i Gilan*, s. 53-54.
[2881] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 477; *Huld-i Berin*, s. 354.
[2882] *Tarih-i Gilan*, s. 57.
[2883] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 301-303.
[2884] *Ahsenü't-tevarih*, s. 578.
[2885] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 570; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 113; *Tarih-i Gilan*, s. 60-61.
[2886] *Huld-i Berin*, s. 363.
[2887] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 570; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 113; *Huld-i Berin*, s. 364.
[2888] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 570; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 113; *Huld-i Berin*, s. 364.
[2889] *Ahsenü't-tevarih*, s. 579.
[2890] *Ahsenü't-tevarih*, s. 579; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 571; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 114.
[2891] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 113; *Huld-i Berin*, s. 365; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 143.

kaynaklara göre Lahicanlılardan yaklaşık 1000[2892] kişi öldürülmüştür. Şah Tahmasb ise bu kez Lahican'ın hâkimiyetine kendi oğlu İmam-kulu Mirza'yı h. 979 / 1572–73'te atadı.

6.4.26. Tebriz İsyanı ve Ustaclular

h. 981 / 1574–75'te Tebriz dargası Allah-kulu Bey Ustaclu[2893] mülazımlarının birine bir Tebrizli'yi haddini aşar tavırlarından dolayı öldürtünce Tebriz halkından bir grup öldürülen kişiyi yakışır bir biçimde mezarlığa götürerek defnettiler.[2894] Bunu kadıramayan darga ise hizmetçilerinden bir grubu öldürülen şahsı mezardan çıkararak asmalarına emir verdi.[2895] Sonunda ise Tebriz halkı[2896] Ustaclulara karşı isyan ettiler.[2897]

6.4.27. Şah Tahmasb'ın Hastalığı Sırasında Ustaclular

Şah Tahmasb, h. 982 / 1575–76 yılında bir süreliğine hastalanınca velihat tayin etmediğinden Kızılbaşlar veliaht seçimi konusunda ikiye ayrıldılar. Hastalık süresince onlar defalarca çatışmaya girdiler.[2898] Ustaclu emirleri ve Gürcüler şahlığa aday olarak Haydar'ı diğer taraf ve Peri-han Hanım'ın adayı ise şehzade İsmail idi. Ancak Tahmasb iyileşip yönetimi tekrar ele alınca[2899] söz konusu ihtilaflar ertelenmiş oldu.

6.4.28. Ustaclu Boyuna Mensup Kişiler

Ustacluların itibar sahibi emirleri çok olmuştur. Onlardan: Hamza Bey Kıç(Kıyıç)-oğlu Ustaclu, Oğlan Ümmet Çavuşlu, Han Muhammed, Saru Pire Ustaclu, İlyas Aygut-oğlu Ustaclu, Kara Han, Çayan Sultan (Muhammed Bey),

---

[2892] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 571.
[2893] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 117.
[2894] *Huld-i Berin*, s. 369; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 584; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 117-118.
[2895] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 118; *Huld-i Berin*, s. 369.
[2896] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 584; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 118.
[2897] *Ahsenü't-tevarih*, s. 587; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 118.
[2898] *Ahsenü't-tevarih*, s. 592; *Şeref-name*, c. II, s. 245.
[2899] *Şeref-name*, c. II, s. 246.

Mustafa Bey (Köpek Sultan), Abdullah Han, Menteşe Sultan, Bedr-han, Şah Kulu Sultan, Muhammedi Han (Tohmak Han), Şah Ali Sultan, Sadre'd-din Han, Ahmed Sultan Sufi-oğlu, Şah Kulu Sultan Yegen, Murad Han, Piri Bey, Muhammed Sultan, Temr (Temir) Han, Veli Bey, Hüseyin Bey Yüzbaşı, Allah-kulu Sultan, İbrahim Bey, Pir Kulu Bey, Mahmud Bey, Çırağ Han, Mustafa Bey, Hayzar (Hızır) Aka Ustaclu, Bayezid Sultan, Karanca Bey Ustaclu, Hamza Sultan, Keçel Şah-verdi Ustaclu, Şatır Bey, Emir Gayb Bey Ustaclu, Hasan Bey Yüzbaşı Ustaclu, Ca'fer Bey Kengerlü Ustaclu, Habib Bey Ustaclu, Şeref Han Kengerlü, Pir Muhammed Ustaclu, Nazar Bey Ustaclu ve Bektaş Bey gibilerin adlarını verebiliriz.

6.4.28.1. Hamza Bey Kıç(Kıyıç)-oğlu Ustaclu

Ustaclu boyundan olan Hamza Bey Kıç(Kıyıç)-oğlu'nun adı kaynaklarda ilk kez ve son kez İsmail'in h. 906 / 1500–1'de Min-göl (Bingöl)'e geldiği zaman zikredilmektedir. İsmail, Ustacluların olan Min-göl yaylasına geldiğinde[2900] Hamza Bey Kıç(Kıyıç)-oğlu Ustaclu'nun çabaları ile Ustaclu boyundan olan Oğlan Ümmet Çavuşlu da İsmail'e katıldı. İsmail ise buradaki Ustaclu müritlerini tomlamak için birkaç ay[2901] bölgede kaldı.

6.4.28.2. Oğlan Ümmet Çavuşlu

Ustacluların altboylarından olan Çavuşlulara mensup Oğlan Ümmet, İsmail h. 906 / 1500–1'de Ustacluların Min-göl yaylasına ulaştıktan[2902] sonra adamları ile birlikte ona katıldı. Onun katılması Hamza Bey Kıç(Kıyıç)-oğlu'nun çabarı sonucu gerçekleşmiştir.[2903] Oğlan Ümmet Çavuşlu, Murad Bey Akkoyunlu'nun h. 908 / 1502–3'te Hemedan'da Kızılbaşlara yenilerek[2904] Dulkadırlılara sığınmasından sonra önlem olarak[2905] Şah İsmail tarafından elçi sıfatıyla Ala'u-devle Dulkadır'e

[2900] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 37; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 264.
[2901] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 264.
[2902] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 37; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 264.
[2903] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 264.
[2904] Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 23
[2905] Uzunçarşılı, c. II, s. 228.

gönderildi.[2906] O Dulkadırlılara buyun eğmeye çağırsa da buna karşı çıkan Ala'ud-devle onu Kor Gölü'ndeki bi adada hapsettirdi.[2907] O iki yıl orada mahpus olduktan sonra bir bir gece rüyasında gördüğü Şah İamail tarafından kendini suya atarak yüzüp ona gelmesini istemesinden dolayı onun dediğini yaparak oradan kaçıp şaha ulaştı. Şah İsmail ise Hoy'un Yezdkan köyünü söz konusu tarihten itibaren o ve evladına siyurgal olarak verdi.[2908]

6.4.28.3. Han Muhammed

6.4.28.3.1. İsmail'e Katılması ve Aldığı Görevler

Ustaclu boyunun emirlerinden Han Muhammed Ustaclu, İsmail h. 906 / 1500–1'de Erzincan'da iken Anadolulu mürit ve sofularından çok sayıda bir nüfus ona katıldığında[2909] o da yanındaki 200 Ustaclu askeri ile şaha katılmıştı.[2910] İsmail Mahmud-abad'da iken Muhammed Bey Ustaclu'yu bir başka Ustaclu ileri geleni ile birlikte Bakü kalesini ve oradaki Şirvan-şahların hazinesini ele geçirmeleri için görevlendirdi.[2911] İsmail, Gülistan kalesini kuşatmaktan vaz geçip Nahçıvan'a doğru hareket ettiğinde görüşüne başvurduğu kişilerden biri de Muhammed Bey Ustaclu idi.[2912] Muhammed Bey Ustaclu h. 907 / 1501–2'de gerçekleşen Şerur savaşı[2913] ve peşinden Tebriz'in alınmasında[2914] da Safevî ordusunda yer almaktaydı.[2915] 24 Zilhicce 908 / 21 Haziran 1503'te Hemedan yakınlarında Murad Bey Akkoyunlu ile Kızılbaşlar arasında gerçekleşen[2916] savaşta Safevî ordusunda Muhammed Han Ustaclu da vardı.[2917] Şah İsmail, 2 Rebiyülahir 909 / 23 Eylül 1503'te galibiyet ile

---

[2906] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 45.
[2907] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 247-248.
[2908] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 45.
[2909] *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 35; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 56; *Huld-i Berin*, s. 95; *Ahsenü't-tevarih*, s. 61; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 38.
[2910] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 107.
[2911] *Habibü's-siyer*, s. 462; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 67.
[2912] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 69; *Habibü's-siyer*, s. 463; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 27.
[2913] *Ahsenü't-tevarih*, s. 84; *Habibü's-siyer*, s. 464; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 122; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 70.
[2914] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 72; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 39; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 28.
[2915] Yusuf Cemali, s. 143.
[2916] Bayramlı, "*I İsmayıl*", s. 371.
[2917] *Tekmiletü'l-exbar*, s. 36; Şeref Han, *Şerefname*, s. 138.

Şiraz'a geldiğinde[2918] Kirman fethi için gönderdiği Muhammed Han Ustaclu da zafer ile Şiraz'da ona geri döndü.[2919]

6.4.28.3.2. Diyarbakır Hükümetine Getirilmesi

Şah İsmail Diyarbakır'ı ele geçirdikten sonra oranın hükümetini Han Muhammed Ustaclu'ya verdi.[2920] Han Muhammed Ustaclu'nun Kürtler ile ilişkisi iyi değildi. O Kürtleri bastırdıktan sonra Amed (Hamid)'i kuşattı. Amed hâkimi Kayıtmış Bey'in Dulkadırlılardan yardım talep etmesine olumlu yanıt geldi ve bir Dulkadırlı birliği Kayıtmış Bey'e gönderildi. Gerçekleşen savaşta ise Han Muhammed Ustaclu onları birçoğunu öldürterek yenilmelerine neden oldu. O Amed'i tekrar kuşattı. Bu durumdan ve ortaya çıkan sıkıntılardan bıkan halk ise kaleyi Han Muhammed'e teslim ettiler ve yakalanan Kayıtmış Bey ise öldürüldü.[2921] Bunun üzerine daha kalabalık bir diğer Dulkadırlı birliği ise yine bölgeye sevkedildi. Ancak Han Muhammed Ustaclu yine de savaşı kazanıp onların bir kısmını öldürttü. Peşpeşe iki önemli yenilgiyi[2922] tatan Dulkadırlıler ise bundan sonra bir daha Kızılbaşlarla savaşa girmekten vaz geçtiler.

6.4.28.3.3. Sultan Selim'i Savaşa Tahrik Etmesi

Selim'in tahta çıkışının başlarında Han Muhammed Ustaclu ona bir mektup yazarak onu tehdit etmekle savaşa tahrik etti.[2923] O gönderdiği bir diğer mektupta Selim'i aşağılamak için ona bir kılıç ve kadın kılık kıyafeti göndererek[2924] onun aşırı derece de öfkelenmesine neden oldu.[2925] Anlaşılan o Şah İsmail'in izni ile bu şeyleri

---

[2918] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 42; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 80; *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 370; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 268; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 37; *Ahsenü't-tevarih*, s. 100.
[2919] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 290.
[2920] *Lubbu't-tevarih*, s. 405; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 258; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 116; *Habibü's-siyer*, s. 488; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 53; Bayramlı, "*I İsmayıl*", s. 372.
[2921] *Ahsenü't-tevarih*, s. 128; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 46; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 268; *Huld-i Berin*, s. 164; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 32.
[2922] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 118; Şeref Han, *Şerefname*, s. 145; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 53.
[2923] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 490; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 177; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 39; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 76; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 73-74.
[2924] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 125; Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 119.
[2925] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 490; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 129.

yapmıştır. Ancak onun siyaset dışı bu tavırları Safevî tarihçilerince de eleştirilmektedir.[2926]

6.4.28.3.4. Cizire'nin Alınması için Görevlendirilmesi

Şah İsmail Diyarbakır, Musul ve Sencar'ı aldıktan sonra Bağdat'ın kuzeyindeki Cizire vilayetini ele geçirmek için oraya askerlerinden bir grubunu gönderdi. Cizire'nin hâkimi Emir Şeref'in –ki Emir Bedr'in oğlu idi.– direnişleri karşısında Kızılbaşlar başarı elde edemediler. Bunun üzerine Han Muhammed Ustaclu, bir Ustaclu birliğini Cizire'yi ele geçirmeleri için gönderdi. Onlar da söz konusu bölgeyi yağmalayarak Kürtlerden birçoğunu da öldürdüler. Şah İsmail h. 913 / 1507–8'de Hoy'a geri dönerek orada kışlak yaptı.[2927] Şah İsmail Hoy'da iken Emir Şerefe'd-din ile birlikte 11 kişilik Kürd emir ve hâkimleri onun elini öpmek için Hoy'a doğru gittiler. Şah İsmail, Kürtlerle düşmanlığı ve sürekli savaşları olan Diyarbakır hâkimi Han Muhammed Ustaclu'nun tahrikleri ile onlardan içinde Emir Şerefe'd-din'in de yer aldığı 9 kişiyi hapse attırdı.[2928]

6.4.28.3.5. Çaldıran Savaşı Öncesinde

Murad Bey Akkoyunlu, Dulkadırlıların Şah İsmail ve Han Muhammed'e yenildiğinden sonra Sultan Selim'e sığındı. Sultan Selim de onu destekledi. Sultan Selim kalabalık bir ordu ile İran'a doğru hareket ettiğinde Murad Bey de ordusu ile onunla idi. O, İran topraklarına girmeden önce Han Muhammed Ustaclu'nun Diyarbakır'ı terk edip Şah İsmail'in ordusuna katıldığını öğrenince Diyarbakır'ı ele geçirmek için oraya saldırdı. Sultan Selim, İran'a doğru ilerleyişini devam ettirerek Osmanlı-Safevî sınırı olan Çay Suyu Nehri'nden 20 Cemaziyülevvel 920 / 13 Temmuz 1514'te geçerek Safevî topraklarına girdi. Osmanlı ordusu yolda harabe haline gelmiş köylerle karşılaştılar. Tarihçilere göre Şah İsmail'in emri üzerine Han Muhammed Ustaclu vilayet hâkimlerinin desteği ile de İran sınırı olan Fırat Irmağı'nın doğu kıyısından Tebriz'e değin tüm şehir ve köyleri harap etmiş tarla,

---

[2926] *Ahsenü't-tevarih*, s. 187-188; *Huld-i Berin*, s. 233.
[2927] *Ahsenü't-tevarih*, s. 125.
[2928] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 399-400.

kerhiz ve köprüleri dağıtmışlardı. Aynı zamanda söz konusu bölgenin insanları de başka uzak yerlere göç ettirlmişlerdi.[2929]

6.4.28.3.6. Han Muhammed'in Ölümü

Şah İsmail, Çaldıran savaşı öncesi Diyarbakır valisi Han Muhammed Ustaclu'ya bir haberci göndererk onun askerleri ile birlikte Azerbaycan'a gelip ona katılmasını istedi.[2930] Böylece o da Tebriz'de Safevî ordusuna katıldıktan sonra Çaldıran ovasına gelip konuşlandılar. Recep başları 920 / Ağustos sonları 1514'te ise Sultam Selim ve oldukça kalabalık olan ordusu Çaldıran ovasına girdiler.[2931] Şah İsmail Çaldıran'a geldikten sonra ordu ileri gelenleri ile birlikte bir kurultay düzenleyerek savaşı tartışmaya açtı. Han Muhammed Ustaclu Osmanlıların kalabalık ve top tüfek ile donatılmış ordusunu iler sürerek 18.000 asker sayısıyla Osmanlılar ile savaşı akıl dışı sayarak[2932] Çaldıran'dan geri çekilip iki ay bekleyip gereken asker sayısını tamamladıktan sonra savaşa girmelerini önerdi. O, Osmanlılarla savaşa en azından 70.000 askere ihtiyaçları olduğunu söyledi.[2933] Han Muhammed savaşın kaçınılmaz olduğunu düşünenlere ise Osmanlıların ordu düzenini kurup toplarını yerleştirmeden onlara saldırmanın yaralı olduğunu anlatmaya çalıştı. Osmanlılarla savaş deneyimi olan Nur Ali Halife de onun sözylediklerine katıldı. Ancak Abdi Bey Şamlu'nun oğlu Durmış Bey –ki Şah İsmail'in kızkardeşinin oğlu idi.- Muhammed Han Ustaclu'ya "senin kethüdalığın Diyarbakır'da geçerlidir.[2934]" ve "boşuna onun böyle ün yaptığını[2935]" söyleyerek ona karşı çıktı.[2936] Şah İsmail de birçok savaşlarda edindiği deneyimlere rağmen gururlanarak Durmış Han'ın sözlerini kabul etti ve Kızılbaşların harami olmadıklarını bildirerek ilahi kader ne ise o olacağını söyledi.[2937] Böylece Şah İsmail Osmanlılarla yaptıkları savaşlarda Muhammed Han

---

[2929] İspanakçı, v. 168; Uzunçarşılı, c. II, s. 262; Bidlisi, *Selim Şah-nâme*, s. 162; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, c. IV, s. 183; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 62.
[2930] *Lubbu't-tevarih*, s. 416.
[2931] *Ahsenü't-tevarih*, s. 189; *Huld-i Berin*, s. 234; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 42; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 161.
[2932] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 484.
[2933] a.g.e, s. 484.
[2934] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 493; *Ahsenü't-tevarih*, s. 189.
[2935] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 484.
[2936] *Ahsenü't-tevarih*, s. 189-190; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 130.
[2937] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 162; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 41.

Ustaclu gibi deneyimli olan komutanını dinlemeyerek düşmana ordu düzenini kurması için fırsat tanıdı.

Çaldıran savaşında, Şah İsmail, ordusunun sol kanadının başına Han Muhammed Ustaclu'yu getirdi.[2938] Şah İsmail, casusları aracılığı ile Sultan Selim'in planını öğrendiği için karşıdan değil de sağ ve sol kanatlardan saldırarak onları dağıtmayı ve sonra top sıralarının üst tarafından Sultan Selim'in yer aldığı Osmanlı ordusunun kalbini yok edip arkadan Yeniçerilere saldırmayı planlamıştı. O planı uygulamaya koymak için Han Muhammed Ustaclu'ya saldırı emrini verdi.[2939] Safevî ordusunun sol kanadının komutanı Han Muhammed Ustaclu ise Osmanlı ordusunun sağ kanadına saldırıp orayı dağıtsa da Şah İsmail gibi hızlı davranmayışı yüzünden acemi askerlerin topların önünü açmaları ile savaşçılarıyla birlike top ateşlerinin altında kaldılar. O sağ kanadı yok etmeyi başarıp Osmanlı ordusunun kalbine ulaştığında bir top kurşunu isabeti ile öldü.[2940] Bunun üzerine Sinan Paşa da tekrar askerlerini toplayarak Kızılbaşlara saldırdı. Kızılbaşlar aşırı bir direnç sergiledikten sonra dağıtıldılar. Sinan Paşa, Muhammed Han Ustaclu'nın askerlerini dağıttıktan sonra henüz hareketsiz duran Safevî ordusunun kalbine saldırarak Mir Abdu'l-baki Vekilü's-saltana, Mir Şerif Sadr, Seyid Muhammed Kemune, Necef nakibi gibi ünlü kişileri öldürdü ve söz konusu kısmı da ortadan kaldırdı.[2941] Çaldıran savaşında ölen[2942] Han Muhammed Ustaclu, h. 920 / 1514–15'e dek Diyarbakır hâkimi idi.[2943] Han Muhammed, I. Şah İsmail'in adına 7 yıl Diyarbakır'ın hâkimi olmuştu. O az sayıda bir ordu ile defalarca Dulkadır askerlerini yenmişti.[2944]

[2938] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 179-180; Solakzâde, *Târîh*, s. 366.
[2939] *Ahsenü't-tevarih*, s. 192; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 500-501.
[2940] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 501; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 131; İspanakçı, v. 191; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 43.
[2941] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 500.
[2942] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 43; *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 45; Solakzâde, *Târîh*, s. 367; Uzunçarşılı, s. c. II, 268; Celal-zade, *Selim-nâme*, s.149; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 183; *Habibü's-siyer*, s. 547; Şeref Han, *Şerefname*, s. 158-159; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 166.
[2943] *Ahsenü't-tavarih, s. 148-9.*
[2944] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 45.

6.4.28.4. Saru Pire Ustaclu

Saru Pire de Ustaclu boyuna mensup kişilerdendi. Çaldıran savaşında Saru Pire de katılmış Safevî odusunun öncü birliklerinin başına getirilmişti. O Çaldıran savaşında da öldürülmüştür.[2945]

6.4.28.5. İlyas Aygut-oğlu Ustaclu

Ustaclulardan olan İlyas Aygut-oğlu'nun adı kaynaklarda ile kez Kızılbaşların Bakü kalesini ele geçirmesi olayını anlatılırken geçmektedir. İsmail h. 906 / 1500–1'de Mahmud-abad'da geldiğinde İlyas Aygut-oğlu Ustaclu ve bir başka Ustaclu emirini Bakü kalesini ve oradaki Şirvan-şahların hazinesini ele geçirmeleri için görevlendirmişti.[2946] Baba İlyas Çaldıran savaşında ölmüştür.[2947]

6.4.28.6. Kara Han

6.4.28.6.1. Çaldıran Savaşı'ndan Önce Kara Han

Kara Han da Ustaclu boyunun ünlü emirlerindendi. Şah İsmail Diyarbakır, Musul ve Sencar'ı aldıktan sonra Bağdat'ın kuzeyindeki Cizire vilayetini ele geçirmek için oraya askerlerinden bir grubunu gönderdi. Cizire'nin hâkimi Emir Şeref'in direnişleri karşısında Kızılbaşlar başarı elde edemediler. Bunun üzerine Han Muhammed Ustaclu kardeşi Kara Bey'i Cizire'yi ele geçirmesi için oraya gönderdi. O da söz konusu bölgeyi yağmalayıp Kürtlerden birçoğunu öldürdü. Emir Şeref'in kardeşi Şah Ali Bey ise Kara Bey ile savaşarak onu Cizire'den çıkartarak oranın hükümetini tekrar ele geçirdi.[2948]

[2945] *Tekmiletü'l-exbar*, s. 48; Celal-zade, *Selim-nâme*, s.149; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 183; Lutfi Paşa, *Tevârîh*, s. 230; *Habibü's-siyer*, s. 547; Şeref Han, *Şerefname*, s. 158-159.
[2946] *Habibü's-siyer*, s. 462; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 67.
[2947] Celal-zade, *Selim-nâme*, s.149; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 183; *Habibü's-siyer*, s. 547; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 166.
[2948] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 399.

6.4.28.6.2. Diyabakır Hâkimiyetine Getirilmesi

Çaldıran savaşından sonra Şah İsmail Diyarbakır valisi Han Muhammed Ustaclu'nun savaşta ölmesi nedeni ile onu yerine h. 920 / 1514–15'te kardeşi Kara Bey'i getirerek onu Diyabakır'ın emirü'l-ümerası yaptı.[2949] O, Kara Bey'in gösterdiği yiğitliklere göre ona han lakabı vererek kız kardeşini de onunla evlendirdi. Kara Han ise Diyabakır'a gitti.[2950]

6.4.28.6.3. Diyabalkır Uğruna Mücadeleleri

14 Şaban 921 / 23 Eylül 1515'te Malatya hâkiminin casusları Sultan Selim'e Amed şehrinin büyüklerinden üç kişinin Şah İsmail'in yanına giderek ondan daha önceleri Diyarbakır halkının Kara Han ile savaştıklarından dolayı yerine bir başka komutan atamasını ve talepleri yerine getirilirse Amed şehrini teslim edecekleri haberini verdiler. Bunun üzerine Sultan Selim ortaya çıkan fırsatı değerlendirmek amacıyla Bıyığlu Muhammed'i Diyarbakır'ı almaları için bir birlik ile bölgeye gönderdi. O, Ali Bey Şeh-süvar-oğlu'yu da ona yardım için görevlendirmişti. Ayrıca Kürt emirlerinden İdris Kürd de bir grup Kürt ile söz konusu bölgeye yardım için yola çıktılar.[2951] Kızılbaşlar ve Kara Han'ın mezhebi baskılarından rahatsız olan Diyabakır'daki ağırlıklı olarak Sünni olan halk Osmanlı komutanlarını iyi karşıladılar.[2952] Kara Han ise Amed'e saldırdı. Oradaki halk Osmanlılara destek çıkarak Kızılbaşlar ile savaştılar.[2953] Ancak Kara Han, Osmanlı ordusu ve müttefiklerini yenebildi.[2954] Muhammed Paşa da kaleye sığınarak şehir halkının yardımları ile direnmeye başladı. Kara Han'ın galibiyet haberi Sultan Selim'e ulaştı. Buna sinirlenen Sultan Selim, Kabıçı-başı'nın gözetiminde vezir azam Hersek-zade ve muşaviri Piri Paşa'yı 50 kişilik korumaları ile birlikte hapsettirdi. Sultan Selim, Hersek-zade'nin yerine Yunus Paşa'yı vezirazam yaptı ve Sinan Paşa'yı bir askeri

---

2949 *Ahsenü't-tevarih*, s. 197; *Huld-i Berin*, s. 244; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 529; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 43; *Kısasu'l-hakani*, s. 45.

2950 *Ahsenü't-tevarih*, s. 197; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 529; *Huld-i Berin*, s. 244; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 43; *Kısasu'l-hakani*, s. 45-46.

2951 Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 528.

2952 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 43.

2953 *Ahsenü't-tevarih*, 204.

2954 *Ahsenü't-tevarih*, s. 205; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 530; *Huld-i Berin*, s. 254-255; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 43.

birlik ile birlikte Diyarbakır'a gönderdi. O, Aga Yeniçeri'yi 3000 Yeniçeri tüfekçisi[2955] ile birlikte ve diğer bir grubun Sinan Paşa'ya katılmaları için görevlendirdi.

6.4.28.6.4. Kara Han'ın Öldürülmesi

Amed kalesini alamayan Kara Han, Mardin'e geri çekildi. Muhammed Paşa ise Sinan Paşa ile yardımcı güçler ulaştıktan sonra Ali Bey Şeh-süvar-oğlı ve Kürtlerin de desteği ile Mardin'e doğru hareket etti. Şah İsmail, Kara Han'a bir korçu göndererek yardımcı kuvvetlerin gelmediği sürece Osmanlılar ile savaşmaktan çekinmesini istedi. Ancak cesur kişiliğe sahip olan Kara Han, Mardin'den dışarı çıkarak[2956] Osmanlılara karşı hareket etti. İki taraf Rebiyülevvel 922 / Nisan–Mayıs 1516'da Nusaybin çevresindeki Koçhisarı'nda karşılaştılar. Kara Han ve atlıları Osmanlı ordusunun düzenini dağıtarak zafere yaklaştılar. Ancak bu sırada h. 922 / 1516–17 yılında Mardin'in Koruktepe'sinde Kara Han bir tüfek kurşunu ile öldürüldü.[2957] Komutanlarının öldüğünü gören Kızılbaşlar ise kaçtılar ve Diyabakır Osmanlıların eline geçti. Kara Han'ın ölüm haberi h. 922 / 1516 ilkbahar başlarında Şah İsmail, Surlık yaylasına gitmek üzere iken ulaştı.[2958] Koçhisarı savaşında Kara Han'ın eşi –ki Şah İsmail'in kardeşi idi.– kaçarak Azerbaycan'a geldi. Muhammed Paşa da Sultan Selim'e gönderdiği fetih-namesinde bu bilgiyi tayit etti.[2959]

Sultan Selim, Diyabakır'ı ele geçirdikten sonra Emir Hasan aracılığı ile Mısır sultanına yeni bir fetihname gönderdi. O yine Mısır sultanının Osmanlı'nın sevincinde ortak olması için Kara Han'ın kafasını ona gönderdiğini yazmakla kinayeli bir biçimde onu Şah İsmail'i desteklediği için tehdit etti. O, bu mektubunda da doğuya sefer yapacağını bir daha ona hatırlattı.[2960] Mısır Sultanı da Sultan Selim'e gönderdiği mektubunda[2961] onu kutlayıp Kara Han'ı lanetledi ve Kızılbaşları da

[2955] *Şerh-i Cengha-yı Şah İsmail*, s. 326-327.
[2956] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 43.
[2957] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 45; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 40.
[2958] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 529.
[2959] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 419.
[2960] a.g.e, s. 419-421.
[2961] a.g.e, s. 421-422.

mülhit olarak tanıdığını bildirdi. O bu duruma karşı olan sevincini pazarları süslemekle kutladığını ona bildirdi.

6.4.28.7. Çayan Sultan (Muhammed Bey)

6.4.28.7.1. Bitlis'in Alınması

Çayan Sultan lakabını taşıyan[2962] Muhammed Bey Ustaclu boyunun ünlü komutanlarından biri idi. Şah İsmail h. 913 / 1507–8'de Çayan Sultan'ı Bidlis'i alması için görevlendirdi.[2963] Emir Şeref'd-din'den sonra Bidlis hâkimi olan Emir İbrahim, Kızılbaşların sürekli ve aralıksız saldırılarına rağmen 2 yıl dayanabildi. Sonunda ise mecburen Bidlis kalesini teslim etmişti.[2964]

6.4.28.7.2. Emirü'l-ümera Olması

Şah İsmail, h. 915 / 1509–10'da büyük bir olasılıkla Emir Necm'in yol göstericiliği ile Hüseyin Bey Lala'yı ordu emirü'l-ümeralığından alarak[2965] yerine şahın sofracısı olan Muhammed Bey Ustaclu'yu getirdi. Kızılbaş ileri gelenlerinden olan Hüseyin Bey Lala gibi birinin ülkenin en üst askeri mansıbından alınarak yerine sarayın önemsiz bir kişisini yerleştirmek oldukça önemli bir olaydı. Şah, Muhammed Bey'e han lakabını da vererek onu "Çayan Sultan[2966]" adı ile çağırmaya başladı. Ancak bir diğer bilgiye göre Çayan Sultan, Hüseyin Bey Lala'nın azlinden sonra, h. 920 / 1514–15'te I. İsmail'in emirü'l-ümerası olmuştur.[2967] Bu yanlış bilginin sebebi Şah İsmail'in h. 920 / 1514–15'te Çaldıran savaşından sonra Çayan Sultan Ustaclu'yı yine ordu emirü'l-ümerası makamında tutulduğu ile karıştırılmış olmasıdır.

[2962] *Huld-i Berin*, s. 178.
[2963] *Huld-i Berin*, s. 161; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 261.
[2964] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 400.
[2965] *Huld-i Berin*, s. 177.
[2966] a.g.e, s. 178.
[2967] *Ahsenü't-tevarih*, s. 197.

6.4.28.7.3. Çayan Sultan'ın Ölümü

Çaldıran savaşında da Çayan Sultan Safevî ordusunun sol kanadında yer almıştı.[2968] h. 916 / 1511–12 yılında Şibek Han ile Kızılbaşlar arasında Merv'de[2969] gerçekleşen savaşta Çayan Sultan Ustsaclu da bulunmaktaydı.[2970] Çayan Sultan h. 930 / 1523–24'te vefat ettikten[2971] sonra Şah İsmail onun yerine oğlu Bayezid Sultan'ı emirü'l-ümeralık mansıbına getirdi.[2972]

6.4.28.8. Mustafa Bey (Köpek Sultan)

6.4.28.8.1. Süleyman'ı Öldürmesi

Ustaclu boyundan olan Köpek Sultan, Çayan Sultan'ın kardeşi idi. Onu gerçek adı Mustafa Bey olsa da daha çok Köpek Sultan lakabı ile tanınmaktadır. Şah İsmail, Özbek hanlarını yatıştırmak amacıyla ikinci kez Horasan'a saldırdığında Tebriz'de olmadığından yararlanan kardeşi (anneden ayrı) Süleyman h. 919 / 1513 kışında ona karşı başkaldırıp yanında çok sayıda yandaşı ile Tebriz'e geldi.[2973] Ancak Tebriz kabadayıları onu ok ve tüfek ile yendiler. Süleyman ise Şenb Gazan'a geldiğinde orada yetimlerin kılıç darbeleri ile atından indirilerek öldürüldü.[2974] Diğer bilgilere göre o yetimler ile çatışmada yenilmiş sonunda ise Mustafa Bey Korçı tarafından öldürülmüştür.[2975]

6.4.28.8.2. Köpek Sultan ile Div Sultan'ın Rekabeti

Şah İsmail'in 19 Recep 930 / 23 Mayıs 1524, Pazartresi gecesinde ölümünden sonra aynı yılda aynı günün öğlen vakti (19 Recep 930 / 23 Mayıs 1524,

---

2968 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 179-180; *Ahsenü't-tevarih*, s. 190; Solakzâde, *Târîh*, s. 366.
2969 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 37; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 111; *A Literary History of Persia*, s. 65.
2970 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 112.
2971 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 45.
2972 *Lubbu't-tevarih*, s. 421; *Ahsenü't-tevarih*, s. 236.
2973 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 470.
2974 *Ahsenü't-tevarih*, s. 183; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 128.
2975 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 471.

Pazartesi)[2976] Tahmasb Mirza'nın tahta çıkarılmasında[2977] etkin olan kişilerin biri de güçlü Ustaclu emiri Köpek Sultandı. Tahmasb Mirza o sıralarda 10 yaşındaydı[2978]. Div Sultan Rumlu, h. 930 / 1523–24'te emirü'l-ümeralık ve Şah Tahmasb'ın lalalığını ele geçirerek oldukça güçlu bir konuma gelip rakiplerinin birçoğunu ortadan kaldırmayı başardı.[2979] O vekil mansıbını da kendi tekeline geçirmek istediğinde Kızılbaş emirlerinden Köpek Sultan ile karşı karşıya geldi. Köpek Sultan vekil mansıbına talip biriydi. Böylece onların arasındaki rakebet hissi daha da şiddetlendi. Divanda Div Sultan Rumlu'nun mühründen hemen sonra Köpek Sultan'ınki gelmekteydi. Kızılbaş boylarının birbirine karşı gelmesi merkezi devleti zayıf bırakmaktaydı. Merkezi devletin söz konusu rekabet ortamı üzerine kurulması sakıncalı bir olguydu. Tahmasb durumu dengelemek için Div Sultan Rumlu ve Köpek Sultan'ı emirü'l-ümeralıkta ortak kıldı[2980] ise de bu onlardaki ihtilafları çözmeye yetmedi.

6.4.28.8.3. Köpek Sultan'ın Div Sultan'a Karşı Barışçı Tutumu

Div Sultan h. 931 / 1524–25'te Tebriz'den Lar'a gittiğinde emri ile birçok yerel Kızılbaş hâkimleri bir araya geldiler. O, Lar'da toplanan Kızılbaş emirlerini de ikna ederek Horasan'a gitmekten onları vazgeçirtip Tebriz'e Köpek Sultan'ı bertaraf etmeye gelmelerini sağladı.[2981] Div Sultan ve diğer Kızılbaş emirlerinin Azerbaycan'a doğru hereket ettiklerini öğrenen Köpek Sultan Ustaclu yandaşları tarafından savaşa teşvik edilmesine rağmen[2982] Kızılbaşlar arsındaki savaşa karşı çıkarak[2983] Şah Tahmasb'ın da Ustaclu boyuna olan desteğine de dayanarak Türkman

---

[2976] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, s. 8; *Tekzire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 2; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 19; *Ahsenü't-tevarih*, s. 241; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 155-156; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 611; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 45; *Tarih-i Selatin-i Safevîye*, s. 12; *Huld-i Berin*, s. 227; *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 386-387; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 281.
[2977] *Huld-i Berin*, s. 227, 327; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 270, 281; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 143; *Nükavetü'l-Asar*, s. 12; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 45; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 157.
[2978] *Huld-i Berin*, s. 326.
[2979] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 156; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 149-150; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 160.
[2980] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, s. 9; *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 2-3; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 19.
[2981] *Ahsenü't-tevarih*, s. 246.
[2982] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 149.
[2983] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 47; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 282; *Ahsenü't-tevarih*, s. 247; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 160.

Kendi’ye kadar giderek onları karşıladı. Sonra ise onlarla birlikte Tebriz’in Çerendab mahallesinde şahın huzuruna çıktı.[2984]

6.4.28.8.4. Başkaldırısı ve Öldürülmesi

Div Sultan Rumlu, Köpek Sultan’ı saraydan ve Tebriz’den uzaklaştırmak ve gücünü yok etmek için kâfir Gürcüleri bahane ederek o ve tüm Ustaclu boyuna mensup olanları Gürcistan’a gönderdi.[2985] Ancak Köpek Sultan barışçı bir tavır izleyerek Div Sultan ile vekillik konusunda ortaklığı önerdi. Div Sultan da diğer Kızılbaş emirlerinin desteğini yanına alarak onun bu önerisine karşı çıktı ve onun orada olmayışından yararlanrak Ustaclu boyunun tüm tiyullarını kaldırdı.[2986] Bu durum karşısında Köpek Sultan artık barış ümidini kaybederek rakip tarafa muhalefet etmeye başladı. Bunun üzerine Köpek Sultan diğer Ustaclu emirleri ile birlikte isyan etti. Div Sultan ise diğer müttefik emirler ve Şah Tahmasb’ı da yanına alarak isyanı bastırmaya gitti.[2987] İki taraf 14 Şaban 932 / 26 Mayıs 1526’da Sultaniye çevresindeki Seksencik’te[2988] savaşa başladılar. Savaşta Ustaclular yenildiler.[2989] Köpek Sultan ise kaçarak Tarum’a sonra da Reşt’e gitti. O, orada Biyepes hâkimi Emire Debbac’dan yardım istedi.[2990]

Emire Debbac ise kendine sığınan Köpek Sultan Ustaclu’ya 8.000 kadar atlı savaşçı verdi. Köpek Sultan yine Div Sultan ile savaşa girişti. Mencil’in Herzuyel’inde gerçekleşen savaşta Köpek Sultan yine de yenilip Reşt’e kaçtı. Köpek Sultan, daha sonra Erdebil’e saldırarak oranın hâkimi Badımcan Sultan Rumlu’yu öldürüp orayı ele geçirdi. Div Sultan da Çuha Sultan Tekelü ile birlikte ona karşı acele ile hareket etti. Ramazan 933 / Mayıs–Haziran 1527’de Nahçıvan’ın Arpa

---

[2984] Tezkire-yi Şah Tahmasb, Abdu’l-şekur, 10; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 20; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 282; Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 59.

[2985] *Ahsenü’t-tevarih*, s. 247.

[2986] *Tekmiletü’l-ahbar*, s. 62.

[2987] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 283; *Huld-i Berin*, s. 334.

[2988] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 6; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 21; *Ahsenü’t-tevarih*, s. 250; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 283; *Hulasetü’t-tevarih*, c. I, s. 162; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 47.

[2989] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 282.

[2990] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 160.

Çayı'nda[2991] gerçekleşen savaşta Köpek Sultan bir tüfek kurşunu isabeti ile öldü. Diğer kaynaklara göre savaşın gerçekleştiği yer Nahçıvan'ın Şerur'u idi.[2992]

6.4.28.9. Abdullah Han

6.4.28.9.1. Emirü'l-ümera Yapılması

Yetki sahibi Ustaclu emirlerinden Karahan Ustaclu'nun oğlu olan Abdullah Han aynı zamanda I. İsmail'in kız kardeşinin oğlu ve Şah Tahmasb'ın kız kardeşinin kocasıydı.[2993] Siyasette şahın bütün emirleri arasında daha seçkin ve müstesna bir konumdaydı.[2994] Şah Tahmasb, Çuha Sultan'ın öldürülmesinden sonra[2995] h. 937 sonlarına doğru[2996] / Ağustos ortaları 1531'de Kızlbaşlar arası dengeyi sağlamak için Hüseyin Han Şamlu ile Abdullah Han Ustaclu'yu –ki ikisi de şahın halası oğulları idiler.– ortaklaşa emirü'l-ümera yaptı.[2997]

6.4.28.9.2. Baban Bölgesi Hâkimine Karşı Görevlendirmesi

Şah Tahmasb h. 946 / 1540–41'den başlayarak Baban bölgesi hâkimi Hacı Şeyh Kürd'e karşı sevk ettiği askeri birliklerle başarılı olmayınca[2998] 947 / 1541–42'de üçüncü kez Baban bölgesine bir birlik gönderdi. Söz konusu birlikte Abdullah Han Ustaclu da bulunmaktaydı. Gerçekleşen savaşlarda 2–3 bin Kızılbaş askeri öldü ve geri kalan emir ve ayanlar da acınacak bir durumda geri döndüler.[2999]

[2991] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 283; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 63; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 170; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 23.
[2992] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 152; *Ahsenü't-tevarih*, s. 260; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 48; *Huld-i Berin*, s. 338; *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 46.
[2993] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 46.
[2994] a.g.e, s. 46.
[2995] a.g.e, s. 46.
[2996] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, s. 18; *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 15; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 29; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 286; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 215.
[2997] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 15; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 29.
[2998] *Şeref-name*, c. I, s. 370.
[2999] a.g.e, s. 370.

6.4.28.9.3. Şirvan Hâkimiyetine Atanması

h. 955 / 1548–49'da Sultan Süleyman Tebriz'e doğru hareket etti. O sırada Tebriz'in Şenb Gazan'ında ikamet eden[3000] Şah Tahmasb ise ordusunun öncü bölümünü Osmanlılara karşı Merend çevresine gönderdi. Öncü birliğinde Abdullah Han Ustaclu da bulunmaktaydı.[3001] Gerçekleşen nihai savaşta ise Kızılbaşlar yenilip meydandan kaçtılar.[3002] Şah Tahmasb h. 955 / 1548–49 yılında Sultan Süleyman geri döndükten ve Elkas Mirza'yı yakaladıktan sonra oğlu İsmail'in çabaları ile[3003] tekrar Şirvan'da egemenliğini kurdu. O, bu defa ise Şirvan'ın hâkimiyetine h. 956 / 1549–50'de Abdullah Han Ustaclu'yu getirdi. Şah Tahmasb, Çuhur Sa'd'dan Karabağ'a doğru hereket etti.[3004] Diğer bir bilgiye göre ise Tahmasb, onu Çuhur Sa'd'a gönderdi.[3005] Bir başka kaynağa göre ise o h. 955 / 1548–49'da Şirvan'a hâkim olarak atanmış ve orayı fethetmesi için görevlendirilmiştir.[3006] Şirvan halkının çoğunluğu Sünni olduğundan Kızılbaşlara karşı iyi değillerdi. Onlar öldürülen Burhan Şirvan-şah'ın cesedinin yerini sakladılar. Ancak Abdullah Han cesedin gömüldüğü yeri bulup mezardan çıkararak kafasını kesti.[3007] Bunun üzerine Şirvan halkı Abdullah Han'a karşı ayaklandılar ise de gerçekleşen savaşta yenik düşerek birçoğu öldürüldüler.

6.4.28.9.4. Şirvanvanlıların İsyanı

h. 961 / 1553–54'te Sultan Süleyman dördüncü kez İran'a saldırdığında kendisine tabi olan Kasım Bey Şirvani'yi[3008] yeteri kadar asker ile birlikte Şirvan'a gönderdi. Kasım Bey ise Derbend'den geçerek Şirvan vilayetine dâhil oldu. Kızılbaşlar ve Abdullah Han'ın baskı ve zulmünden bıkan Şirvanlılar ise grup

---

[3000] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 326; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 72.
[3001] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 178.
[3002] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 325; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 71.
[3003] *Ahsenü't-tevarih*, s. 422-423.
[3004] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 184; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 332; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 73.
[3005] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 299.
[3006] a.g.e, s. 299-300.
[3007] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 341.
[3008] Kasım Bey, Şirvan-şahlar neslinden idi, İstanbul'a sığınmıştı. 1554 yılında I. Sultan Süleyman, Azerbaycan seferi sırasında, onu Şirvan üzerine göndermişti. Şirvanlılar'ın birçoğu onun tarafına geçmişti. Ancak Gülistan Kalesi yakınlarındaki savaşta Abdullah Han'ın komutasındaki Kızılbaşlar Kasım Bey'in ordusunu dağıtmıştır.

grup[3009] ona katıldılar. Abdullah Han ile Kasım Bey arasında gerçekleşen savaşta Kızılbaşlar meydandan galip çıktılar. Böylece Şah Tahmasb'ın Şirvan'a olan egemenliği yine de korunmuş oldu. Abdullah Han Ustaclu'nun Şirvan'daki hâkimiyeti onun h. 974 / 1566–67 yılının başlarındaki ölümüne[3010] değin devam etmiştir.

6.4.28.10. Menteşe Sultan

6.4.28.10.1. I. Şah İsmail Döneminde

I. Şah İsmail'in hizmetinde canını meydana koyan Menteş Sultan da Ustaclu boyunun nüfüzlu emirlerden idi.[3011] Şah İsmail Çaldıran savaşından önce ordu toplamada hazırlık yapmadığından emri ile Azerbaycan'da ordusuna katılanlar içinde Tebriz hâkimi Menteşe Sultan da bulunmaktaydı.[3012]

6.4.28.10.2. Azerbaycan emirü'l-ümerası Olması

Menteşe Sultan, Şah Tahmasb zamanında Azerbaycan emirü'l-ümerası idi. Şah Tahmasb ona "Lala" diye hitap ediyordu.[3013]

6.4.28.10.3. Ustaclu İsyanında Menteşe Sultan

Köpek Sultan'ın, Div Sultan Rumlu'ya karşı başkaldırısında ordusunda yer alan kişilerden biri de Menteşe Sultan Ustaclu idi. 14 Şaban 932 / 26 Mayıs 1526'da Sultaniye çevresindeki Seksencik'te[3014] gerçekleşen savaşta Ustaclular yenildiler.[3015] Ramazan 933 / Mayıs–Haziran 1527'de Nahçıvan'ın Arpa Çayı'nda[3016] gerçekleşen

---

[3009] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 372; *Ahsenü't-tevarih*, s. 492.
[3010] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 46.
[3011] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 45-47; Yusuf Cemali, s. 87.
[3012] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 419.
[3013] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 46.
[3014] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 6; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 21; *Ahsenü't-tevarih*, s. 250; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 283; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 162; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 47.
[3015] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 282.
[3016] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 283; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 63; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 170; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 23.

bir sonraki savaşta ise Köpek Sultan öldürüldü.[3017] Köpek Sultan'ın ölümünden sonra Ramazan 933 / Mayıs–Haziran 1527'de müttefikleri olan Menteşe Sultan ve diğer Kızılbaş emirleri de Gilan'a kaçtılar. Muzaffer Sultan yine onlara sığınacak verdi.[3018] Ancak Menteşe Sultan ve diğer Ustaclu emirleri Muzaffer Sultan'ın sarayındaki bir takım ahlahsızlıklara[3019] dayanamadıklarından h. 936 / 1529–30'da tekrar Kazvin'e Şah Tahmasb'ın yanına giderek onun tarafından affedilip Meşhed hükümetine atandı.[3020]

6.4.28.10.4. Kanış Sultan'ın Saldırısında Menteşe Sultan

Kamış Sultan h. 937 / 1530–31'de Meşhed'e saldırdığında ise Meşhed hâkimi Menteşe Sultan Ustaclu'ya yenilerek Maveraünnehir'e geri döndü. Sonunda ise Özbeklerin bu defaki saldırıları karşısında Kızılbaşlar Horasan şehirlerinin birçoğunu boşalttılar ve oralar Özbeklerin eline geçti.[3021] Şah Tahmasb 22 Cemaziyülevvel 939[3022] / 20 Aralık 1532'de Herat'ı tekrar ele geçirdikten[3023] sonra şehirde bulunduğu sürece Herat halkı ile adaletli ve iyi davranmaya özen gösterdi.[3024] Şah Tahmasb bundan sonra savunma politikasından vaz geçerek Özbeklere karşı saldırı politikasını uygulayacaktı. O, bu doğrultuda Menteşe Sultan Ustaclu ve bir diğer Kızılbaş ileri gelenini de Gercistan'ı almaları için gönderdi. Onlar da görevlerinde başarılı olduktan sonra şahın ordusuna geri döndüler.[3025]

6.4.28.10.5. Osmanlıların h. 941 / 1534 Yılındaki Saldırısı

Osmanlı vezir azamı İbrahim Paşa, 25 Muharrem 941[3026] / 6 Ağustos 1534'te Tebriz'e ulaştığında[3027] Ulama'yı Erdebil'i ele geçirmesi için görevlendirdip

---

3017 *Cevahirü'l-ahbar*, s. 153; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 48; *Huld-i Berin*, s. 338.
3018 *Ahsenü't-tevarih*, s. 261-261; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 285-296; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 315.
3019 *Cevahirü'l-ahbar*, s. 182.
3020 *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 27.
3021 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 59; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 219.
3022 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 225.
3023 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 61; Roemer, s. 238.
3024 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 283-284.
3025 *Ahsenü't-tevarih*, s. 322; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 61; *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 21; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 287; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 225.
3026 Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 160; Ferid Bey, s. 86; Roemer, s. 241.
3027 Minorski, *Tarih-i Tebriz*, s. 51; Uzunçarşılı, c. II, s. 351.

gönderdi.[3028] Şah Tahmasb da 1000 askerlik bir grubu Erdebil'i savunmaları için gönderdikten sonra peşinden başında Menteşe Sultan Ustaclu'nun yer aldığı bir diğer birliği bölgeye gönderdi. Onlar da Erdebil'i Osmanlılara karşı savunsalar da[3029] sonunda Osmanlılar onara galip gelerek Azerbaycan'ın birçok şehirlerini ele geçirdiler.[3030] Gazi Han Tekelü, Van'a geldikten sonra Bağdat'a gitti.[3031] Şah Tahmasb ise sorunu barışçı yollarla çözmeyi denedi. Bu doğrultuda birkaç elçiyi İbrahim Paşa'ya Bağdat'a gönderdi. Elçilerden biri olan Mir Şeh-süvar Kürd ise Menteşe Sultan Ustaclu'un temsilcisi olarak oraya gitmişti.

6.4.28.10.6. Şahruh Şirvan-şah İsyanında Menteşe Sultan

h. 944 / 1537–38'de Şahruh'un ve emirlerinin Şirvan'da halkın rahatını bozdukları[3032] haberi Şah Tahmasb'a iletildi. Şah Tahmasb da içinde Menteşe Sultan Ustaclu'nun da olduğu bir birliği h. 945 / 1538–39'da Şirvan'ı almaları için gönderdi. Şahruh da Beykard kalesinde direnmeye başladı.[3033] Kızılbaşların ağır saldırılarına rağmen kale ele geçirilemedi ve kuşatma süresi 4 ay kadar sürdü. Kuşatma boyunca Şeki vilayetinin hâkimi Derviş Muhammed Han, Şahruh'a destekte bulundu. Ancak o da Kızılbaşlarla yaptığı bir savaşta yenilerek Şeki'ye geri çekildi. Bunula da ümidini kaybeden Şahruh 4 ay sonra Şah Tahmasb'ın kendisinin geldiği takdirde kaleyi teslim edeceğini bildirdi. Şahruh'un isteği Merend'de Şah Tahmasb'a ulaştı. O, Merend'den Beykard kalesine geldi. Şahruh da emirleri ile birlikte 27 Rebiyülahir 945 / 22 Eylül 1538'de çoklu hediyelerle[3034] kaleden dışarı çıkıp hazine ve definelerinin anahtarını Şah Tahmasb'a teslim etti.[3035]

6.4.28.10.7. Hümayun Sığındığında Menteşe Sultan

Hümayun Şah ve Şah Tahmasb h. 951 / 1544–45'te Ebher çevresinde bir

---

[3028] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 67; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 231.
[3029] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 172.
[3030] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 584; Uzunçarşılı, c. II, s. 351.
[3031] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 35.
[3032] *Ahsenü't-tevarih*, s. 366.
[3033] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 280; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 190; *Ahsenü't-tevarih*, s. 373; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 80; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 89; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 293.
[3034] *Ahsenü't-tevarih*, s. 373.
[3035] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 293.

yerde[3036] görüşmeden önce Şah Tahmasb, Hümayun'u karşılamaları için "özellikle … Menteşe Sultan"[3037] Ustaclu gibi ünlü Kızılbaş emirleri ve diğer Safevî ileri gelenlerini[3038] de gönderdi. Menteşe Sultan sonunda h. 953 / 1546–47 yılında ansızın dünyasını değiştirdi.[3039]

6.4.28.11. Bedr-han

6.4.28.11.1. Div Sultan Karşı İsyana Katılması

Ustaclu boyundan olan Bedr-han, Şah Tahmasb'ın divan-beyi idi.[3040] Div Sultan Rumlu ile Köpek Sultan'ın karşı karşıya gelmesinde Köpek Sultan'ın ordusunda Bedr-han Ustaclu da bulunmaktaydı. Ramazan 933 / Mayıs–Haziran 1527'de Nahçıvan çevresinde[3041] gerçekleşen savaşta Köpek Sultan ölünce Ustacluların geri kalanı Gilan'a kaçtılar.[3042] Gilan'da Muzaffar Sultan'a sığınan Ustaclu emirleri içerisinde Bedr-han da vardı. Ancak o diğer Ustaclu emirleri Muzaffer Sultan'ın sarayındaki ahlahsızlıklara[3043] dayanamadıklarından h. 936/ 1529–30'da tekrar Kazvin'e Şah Tahmasb'ın yanına giderek onun tarafından affedilip bir bölgenin hükümetine atandı.[3044]

6.4.28.11.2. h. 939 / 1532–33'te Bedr-han

Şah Tahmasb h. 939 / 1532–33'te[3045] kalabalık bir ordu ile Horasan'a doğru hareket ettiğinde[3046] kardeşi Elkas Mirza'yı Bedr-han Ustaclu ile birlikte Ester-

---

[3036] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 295; *Cevahirü'l-ahbar*, 194; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 307; *Ekber-name*, s. 321; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 98.
[3037] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 308.
[3038] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 308; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 98.
[3039] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 46.
[3040] a.g.e, s. 46.
[3041] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 283; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 63; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 170; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 23; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 152; *Ahsenü't-tevarih*, s. 61; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 48; *Huld-i Berin*, s. 338.
[3042] *Ahsenü't-tevarih*, s. 261-262; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 285-296; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 315.
[3043] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 182.
[3044] *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 27.
[3045] *Ahsenü't-tevarih*, s. 319; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 60.
[3046] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 287; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 224.

abad'a gönderdi. Onlar da çabucak Bestam'dan Ester-abad'a doğru hareket ettiler. Kızılbaşlar sabahleyin oraya ulaştıklarında Özbekler hamamda idiler. Kızılbaşlar onları katlettiler. Kamış Oğlan zorluklarla kaçabildi ise de onun 4 kardeşi ve Özbeklerin birçoğu yakalandılar. Elkas Mirza ise onları öldürdükten sonra kafalarını Şah Tahmasb'a gönderdi.[3047]

6.4.28.11.3. Özbeklerin h. 950 / 1543–44 Yılı Saldırısında

Şah Tahmasb, h. 950 / 1543–44 yılında Nihavend'de iken hastalandı.[3048] Onun hastalandığı haberini alan Din Muhammed Han, Amuye suyundan geçti. Casusları aracılığı ile bunu öğrenen Şah Tahmasb, Behram Mirza ve Bedr-han Ustaclu'yu diğer Kızılbaş emirleri ile birlikte Lar yaylasına gönderdi. Onlar oradan Din Muhammed Han'ın geleceği yöne göre yardım için hareket edeceklerdi. Din Muhammed Han, Ester-abad'a yöneldi. Onlar da acele ile Ester-abad'a doğru çıktılar. Ancak Din Muhammed Ester-abad'ı kuşatmadan Harezm'e geri döndü.[3049] Onlar da bunu öğrenince Lar'a geri döndüler.

6.4.28.11.4. Hümayun Sığındığı ve Elkas Mirza İsyanı Sırasında

Şah Tahmasb, h. 951 / 1544–45'te Ebher civarında[3050] Hümayun'u karşılamaları için gönderdiği grup içinde divan emiri Bedr-han Ustaclu da bulunmaktaydı.[3051] Elkas Mirza, Şirvan hâkimi olarak h. 952 / 1545–46'da isyan ettiği sıralarda Şah Tahmasb, Kazvin Kışlağı'nda iken bunun haberini aldı.[3052] O, kardeşi Elkas'ı sevdiğinden onunla savaşla değil müzakere ile anlaşmaya çalıştı. Bu doğrultuda o, Ali Aga Kapuçı-başı'yı ona göndererek öğüt ve nasihatlerle onu yola getirmeye çalıştı. Tahmasb, ona sert davranmayacağı konusunda yemin etse de Ali Aga'nın çabaları sonuç vermedi. Bu sebeple de Şah Tahmasb yeteri kadar asker ile Şirvan'a gitmek zorunda kaldı. O, kardeşiyle savaşmaktan çekinerek güvendiği

---

[3047] *Ahsenü't-tevarih*, s. 321; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 61.
[3048] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 299; *Ahsenü't-tevarih*, s. 394.
[3049] *Ahsenü't-tevarih*, s. 395; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 300.
[3050] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 295; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 307; *Ekber-name*, s. 321; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 98.
[3051] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 308; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 98.
[3052] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 296; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 313.

kişilerden olan Ergenc-oğlu'yu ona göndererek itaat etmesini talep etti. Elkas Mirza da tehlikeyi ciddi görünce annesi Han Beygi Hanım ve oğlu Ahmed Mirza'yı Şah Tahmasb'a göndererek affedilmesini istedi. Şah Tahmasb da bunu kabul ederek onun bir daha isyan olasılığını ortadan kaldırmak için Elkas'ın annesi ile birlikte içinde Bedr-han'ın[3053] da bulunduğu Kızılbaş ileri gelenlerinden bir grubu[3054] göndererek onu Kuran'ı Kerim'e yemin ettirdi. Böylece Elkas da Kuran'a yemin ederek her yıl şahlık hazinesine 1000 Tebrizi tümeni göndermesi ve gereken zamanlarda şahın ordusuna 1000 asker göndereceğini taahhüt etti.[3055]

6.4.28.11.5. h. 955 / 1548–49'da Bedr-han

Sultan Süleyman, h. 955 / 1548–49'da Tebriz'e doğru hareket ettiğinde Şah Tahmasb da Osmanlılara karşı Tebriz'den[3056] Merend çevresine gönderdiği Safevî ordusunun öncü birliğinde Bedr-han da vardı. Safevî ordusunun öncü kesiminden özellikle Bedr-han'ın adamlarından bazısı az sayıda olan diğer Kızılbaş askerleri ile birlikte Merend'de Osmanlılara saldırıp onları yenip kaçmalarına neden oldular.[3057] Sultan Süleyman ise Elkas Mirza'yı birkaç Osmanlı paşası ve 40.000 atlı ile birlikte Merend'e doğru gönderdi. Gerçekleşen savaşta ise Osmanlılara sürekli takviye kuvvetleri geldiğinden Kızılbaşlar kaçmak zorunda kaldılar.[3058]

6.4.28.11.6. Amasya Anlaşması ve Bedr-han

8 Recep 962 / 29 Mayıs 1555'te Amasya Barış Anlaşması imzalandıktan sonra Şah Tahmasb bundan sonra Sünni mezhep esasları ve kişilerine küfür edilmeyeceğine de söz verdi. İlk üç halifeye daha önceleri Safevîlerce sövülmesine Amasya anlaşmasından sonra Osmanlı veziriazamı Rüstem Paşa'nın gönderdiği mektubunda da dile getirilmişti. Ona yanıt olarak içinde Bedr-han'ın da yer aldığı Kızılbaş ileri gelenlerinin Osmanlı veziriazamına gönderdiği ortak mektuplarında

---

[3053] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 316; *Ahsenü't-tevarih*, s. 408; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 70.
[3054] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 194; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 296.
[3055] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 316; *Ahsenü't-tevarih*, s. 408; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 70.
[3056] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 326; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 72.
[3057] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 178.
[3058] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 325; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 71.

sövüşlerin ortadan kaldırılacağına ümit ettiklerini yazdılar.[3059]

6.4.28.11.7. h. 965 / 1557–58'de Bedr-han

h. 965 / 1557–58'de Yaka Türkmenlerinden olan Aba Ester-abad'a saldırıp çevre köyleri yağmalaması üzerine Şah Tahmasb da içinde divan emiri Bedr-han Ustaclu'nun da yer aldığı bir birliği bölgeye yardıma gönderdi. 2 gün savaştan sonra Kızılbaşlar Aba'yı yendiler ve o oradan kaçıp Harezm hâkimi Ali Sultan'a sığındı. Bu sırada aynı yılın (965) 18 Ramazan'ında (4 Temmuz 1558'de) Şah-kulu Halife Dulkadır öldü. Kızılbaş emirleri de divan emiri olan Bedr-han'a itaat etmeyip Gürgan bozkırında her biri bağımsızca davrandılar.[3060] O, Şah Kulu Halife'den sonra ordunun başkomutanı oldu.[3061]

Ali Sultan Özbek, bu defa da Aba'ya yardım eli uzatarak askerleri ile birlikte Ester-abad'a saldırdı. İki ordu 21 Şevval 965 / 6 Ağustos 1558'de savaşa tutuştular. Gerçekleşen savaşta ise bazı Kızılbaş emirleri öldürüldüler.[3062] Bedr-han Ustaclu ve kimi Kızılbaş emirleri de yakalanıp[3063] daha kalabalık bir Kızılbaş grubu ise kaçarken Gürgan Irmağı'nda boğulup öldüler.[3064] Ali Sultan ise esirler ile Harezm'e döndükten sonra onları bırakması için 200 tümen para istedi. Kızılbaşlar da Ali Sultan'ın talep ettiği meblağı vererek esir aldığı emirlerin serbest bırakılmasını sağladılar.[3065] Bedr-han sonunda bu beladan da kurtararak Kazvin beldesine geldi. Ancak şahın ilgisini üzerine çekmedi. Bu yüzden de nefsanî kötü niyetler ona musallat oldu ve o sıralarda dünyasını değiştirdi.[3066]

6.4.28.12. Şah Kulu Sultan

[3059] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 620.
[3060] *Ahsenü't-tevarih*, s. 517; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 395; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 108.
[3061] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 46.
[3062] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 108.
[3063] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 46.
[3064] *Ahsenü't-tevarih*, s. 517.
[3065] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 520.
[3066] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 46.

6.4.28.12.1. h. 951 / 1544–45 ve h. 952 / 1545–46 Yılları Arasında

Ustaclu boyundan olan Şah Kulu Sultan, Çayan Sultan'ın kardeşi oğlu olan Kazak Sultan'ın oğlu idi.[3067] Hümayun ve yanındakiler h. 951 / 1544–45'te Cam'ın Harcerd köyünde bulunan Şah Kasım Envar'ın mezarını ziyaret ettikten sonra Meşhed'e doğru hareket ettiler. Meşhed hâkimi Şah-kulu Sultan Ustaclu, şehir ileri gelenleri ile birlikte Meşhed'in 3 fersahlığında onları karşılamaya çıktılar.[3068] Hümayun Şah, 15 Muharrem 951 / 8 Nisan 1544 Meşhed'e ulaştı. O, 40 gün Meşhed'de durdu.[3069] h. 952 / 1545–46'da Din Muhammed Han Özbek, Horasan'a saldırdığında Meşhed'de söz konusu vilayetin hâkimi Şah-kulu Sultan Ustaclu'nun yardımcılarını öldürdükten sonra Nişabur'a doğru gitti. Din Muhammed, Nişabur'un çevre köylerini yağmaladıktan sonra ise Harezm'e döndü.[3070]

6.4.28.12.2. h. 956 / 1549–50 ve h. 958 / 1551–52 Yılları Arasında

h. 956 / 1549–50'de İskender Paşa Çerkes, Kürtlerin de desteği ile Çuhur Sa'd'a (İrevan) saldırdı. O, Kızılbaşları yendikten sonra İrevan pazarını yaktı ve Van'a geri döndü. Sultan Süleyman ise onu ödüllendirerek Erzurum hâkimiyetini ona verdi. Böylece İskender Paşa Çerkes, Osmanlılarla Safevîler arasında yeniden ihtilafların alevlenmesine neden oldu. Kızılbaş emirleri onu düşmanlıktan vazgeçirtmek için ona mektuplar gönderseler de İskender Paşa karşılığında onlara tehdit dolu mektuplar gönderdi. Çuhur S'ad hâkimi Şah-kulu Sultan Ustaclu da ona yazdığı mektubunda onu Şah Tahmasb'a karşı olduğundan dolayı kınasa da İskender Paşa Çerkes ise onun yazdıklarını anlamsız karşılamaktaydı.[3071] h. 958 / 1551–52 yılında Şah Tahmasb Şah-kulu Sultan Ustaclu'yu İsmail Mirza'nın lalası yaptı. Hüseyin Han Sultan Rumlu'nun ölümünden sonra ise o Çuhur Sa'd'ın emirü'l-ümerası oldu.[3072]

[3067] a.g.e, s. 46.
[3068] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 98.
[3069] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 388.
[3070] *Ahsenü't-tevarih*, s. 405.
[3071] *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 73-75.
[3072] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 46.

6.4.28.12.3. Bayezid Sığındığında Şah-kulu Sultan

Bayezid 966 sonlarında / Eylül–Ekim 1559'da[3073] Safevî topraklarına girerek[3074] söz konusu bölgenin hâkimi olan Şah-kulu Sultan Ustaclu'ya sığındı. Bayezid İrevan'a (Çuhur Sa'd) geldikten sonra Şah-kulu Sultan Ustaclu sığınanların sayıca çok olduğundan endişe ederek onların sığınma isteklerini Kazvin'e gönderdiği bir ulakla Şah Tahmasb'a bildirdi. Bayezid de ulak ile birlikte Ali Aga Çavuş-başı'yı şaha gönderdi. Bayezid, Amasya anlaşması gereği geri verileceğinden korkuyordu.[3075] Şah-kulu Sultan Ustaclu ise Osmanlılara yazdığı yanıt mektubunda Bayezid'in şah tarafından bir an önce teslim edileceğini mektubunda bildirmişti.

Şah-kulu Sultan, Bayezid'i orada oyalamaya devam etti.[3076] Ali Aga Çavuş-başı ve Şah-kulu Sultan'ın ulağı Kazvin'de Tahmasb'ın huzuruna çıktı.[3077] Şah Tahmasb, Şah-kulu Sultan'a emir göndererek Bayezid'i iyi ağırlamasını istedi. Aynı zamanda Bayezid'in geri verilmeyeceğini de bildirmek için bir adamını da birçok hediyelerle birlikte h. 966 / 1558–59'da Bayezid'e gönderdi.[3078] O, elçisine kendi adına onların geri verilmeyeceğine ilişkin yemin etmesini de emir vermişti. Şah Tahmasb, Ali Aga Çavuş-başı'nın yanında da yemin etti.[3079] Şah Tahmasb, Ali Aga Çavuş-başı'yı da elçisi ile birlikte İrevan'a gönderdi. Elçi, Bayezid ve yandaşlarını Kazvin'e getirmekle de görevlendirilmişti. Şah Tahmasb, yol boyunca Osmanlı şehzadesinin vilayet hâkimleri tarafından iyi ağırlanmasına emir vemişti. Şah, Bayezid'e yazdığı mektubunda da onun Safevîlere gelmesinden çok mutlu olduğunu bildirdi. O, mektubunda yazdığına göre özel mihmandarı Muhammed Aga'yı da İrevan'a göndererek onların İrevan ve Kazvin'de ağırlama işleri ile ilgilenmesine emir vermişti.[3080] Şahın emri üzerine Bayezid'i, Nahçıvan'a değin Şah-kulu Sultan

---

[3073] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 403; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 304.

[3074] *Ahsenü't-tevarih*, s. 524; Uzunçarşılı, c. II, s. 407; *A Literary History of Persia*, s. 87; Sykes, *History of Persia*, s. 257.

[3075] *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 84.

[3076] Şerefe'd-din Turan, s. 195; Hüseyin Ca'feri, *Teşeyyü' der Mesir-i Tarih, Tahlil ve Berresi-yi İlel-i Peydayiş-i Teşeyyü' ve Seyr-i Tekvin-i An der İslam*, (Bundan sonra: *Teşeyyü' der Mesir-i Tarih*), trc. Muhammed Taki Ayetullahi, Defter-i Neşr-i Ferheng-i İslami, Tahran, Azer 1359, s. 21.

[3077] *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 84.

[3078] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 404; *Tarih-i Safevîyan*, s. 41; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 304.

[3079] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 418.

[3080] *Münşa'atu's-selatin*, c. II, s. 43-45; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 356-358.

eşlik edecek sonra ise onunla Azerbaycan veziri Ataullah[3081] ilgilenecekti. Diğer bir bilgiye göre ise Ataullah Azerbaycan ve Şirvan veziri idi.[3082] O, Kazvin'de de şehzade Bayezid'in iyi karşılanacağını ona bildirdi. Şah Tahmasb'a, Bayezid tarafından gönderilen mektupta "baba" diye hitap edildiğinden o da Bayezid'e gönderdiği mektubunda "oğul" diye hitap etmişti.[3083] Elçi ve Şah-kulu Sultan Ustaclu, Bayezid ve maiyetindekilerle birlikte Tebriz'e doğru hareket ettiler. Şah Tahmasb'ın emri üzerine Şah-kulu Sultan, Nahçıvan'da onlardan ayrılarak geri döndü.

6.4.28.12.4. Şah-kulu Sultan'ın Ölümü

Şah Tahmasb Şevval 974 / Nisan–Mayıs 1567'de Osmanlı elçisi Muhammed Bey'e geri dönüş iznini verdi. O, Sultan Süleyman'ın ölümünün (20 Sefer 974 / 6 Eylül 1566[3084]) baş sağlığı ve II. Sultan Selim'in tahta çıkışnı kutlamak amacıyla uzunluğu 70 gez[3085] olan mektubunu[3086] –ki yazılması için 8 ay harcanmıştı.[3087]– Çuhur Sa'd (İrevan) hâkimi Şah-kulu Sultan Ustaclu[3088] aracılığı ile nefis ve bol sayıda olan hediyelerle birlikte II. Sultan Selim'e gönderdi.[3089] Söz konusu mektubun hazırlanıp yazılmasında Ahmed Kumi ve babası Mir Münşi'nin esas rolleri vardı.[3090] Mektupta Şah Tahmasb'a ait 95 Türkçe beyte de yer verilmiştir.[3091] Safevî tarafından gönderilen elçilik heyetinde altın ile süslenmiş elbiseler ve külahları ile 300 atlı da bulunmaktaydı. Atlarının eğeri de altın ve gümüşten idi.

II. Sultan Selim'in emri üzerine Safevî elçilik heyeti Erzurum'da iyi bir biçimde karşılandılar. Şah-kulu Sultan Edirne'de özel ve tantanalı bir biçimde II.

[3081] *Münşa'atu's-selatin*, c. II, s. 44.
[3082] *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 84.
[3083] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 303.
[3084] Uzunçarşılı, c. II, s. 413.
[3085] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 478; *Huld-i Berin*, s. 355.
[3086] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 478-545; *Münşa'atu's-selatin*, c. II, s. 90-95; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 460-471.
[3087] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 477-478.
[3088] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 477; *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 46.
[3089] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 226; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 478.
[3090] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 478, 508-509.
[3091] a.g.e, s. 478-544.

Selim tarafından kabul edildi. Onun elbisesi ve külahındaki altın ve mücevherlerin sayısı çok ve oldukça dikkat çekici idi. Şah-kulu Sultan da Şah Tahmasb'ın gönderdiği mektup ve 34 deve yükü olan hediyelerini II. Selim'e takdim etti.[3092] Şah Tahmasb bunun dışında Sultan Süleyman'ın ruhu şad olsun[3093] diye Osmanlı yoksullarına dağıtılması için elçisine bir miktar para da vermişti. Ancak bunu öğrenen Sultan Selim, 17 Şevval 975 / 15 Nisan 1568'de Doğu Anadolu hâkimi Piyale Paşa'ya verdiği emirde paraların fakirler arasında dağıtılmasına izin verilmemesini istedi.[3094] Anlaşılan Osmanlı yönetimi Safevîlerin Anadolu Türkleri üzerindeki propagandalarından çekiniyordu. Şah-kulu Sultan Osmanlıdan geri dönünce Kazvin beldesinde öldü. Şah Tahmasb ise onun ordusunu oğlu Muhammedi Han (Tohmak Han)'a verdi.[3095]

6.4.28.13. Muhammedi Han (Tohmak Han)

6.4.28.13.1. Babasının Yerine Geçmesi

Ustaclu boyundan olan Muhammedi Bey, Şah Kulu Sultan'ın oğluydu ve boyu kısa olduğu için Tohmak Han lakabı ile anılmaktaydı. Muhammedi Bey'in babası Şah-kulu Sultan h. 975 / 1567–68 yılında elçi olarak gittiği Osmanlı topraklarından Kasvin'e döndüğünde vefat etmesi üzerine ordusunun başına oğlu Muhammedi Han getirildi.[3096]

Şah Tahmasb Şevval 974 / Nisan–Mayıs 1567'de Osmanlı elçisi Muhammed Bey'e geri dönüş izini verdiğinde kimi görüşlere göre Sultan Süleyman'ın ölümünün (20 Sefer 974 / 6 Eylül 1566[3097]) baş sağlığı ve II. Sultan Selim'in tahta çıkışnı kutlamak amacıyla gönderdiği hediyeler ve mektubunu[3098] Safevî elçisi olarak

---

[3092] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 361, n. 14, (Hammer Purgstall, s. 1370-1373).
[3093] Ahmed Refik, Şi'eyan ve Bektaşiyan, s. 94.
[3094] a.g.m, s. 94.
[3095] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 46.
[3096] a.g.e, s. 46.
[3097] Uzunçarşılı, c. II, s. 413.
[3098] *Huld-i Berin*, s. 355; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 477-478; *Münşa'atu's-selatin*, c. II, s. 90-95; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 460-471.

Tohmak Han Ustaclu[3099] aracılığı ile II. Sultan Selim'e gönderdi. Bu görüş yanlıştır zira Şah Tahmasb'ın gönderdiği Safevî elçisi Tohmak Han'ın babası olan Şah-kulu Sultan'dır.[3100]

6.4.28.13.2. Osmanlı'ya Elçi Olarak Gönderilmesi

28 Şaban 982 / 18 Eylül 1574'te[3101] II. Selim vefat etti.[3102] Selim'in ölümünden sonra yerine oğlu III. Murad geçti. Bunun üzerine de Şah Tahmasb, II. Selim'in ölümü için baş sağlığı dilemek ve III. Murad'ın tahta çıkmasını kutlamak için III. Murad'a övgülerle dolu ayrıntılı bir mektup yazdı.[3103] Şah Tahmasb yazdığı mektubu Muhammedi Bey Tohmak (Tokmak) ile 23 Recep 983 / 27 Ekim 1575'te Osmanlı'ya gönderdi.[3104] Sultan Murad'ın emri üzerine Safevî heyeti iyi karşılandı. Sultan Murad, Safevî heyetinin Osmanlı tebaası ile görüşünü de engelleyip para dağıtılanların da defterlerde kaydedilmesini görevlilerden istedi (Ancak Sultan Murad ayrıca söz konusu heyetin Osmanlı tebaasıyla görüşmesini yasaklamış, heyet tarafından halka dağıtılan paraları alanların kaydedilmesini buyurmuştu).[3105]

6.4.28.14. Şah Ali Sultan

6.4.28.14.1. h. 932 / 1525–26 Yılında Şah Ali Sultan

Ustaclu boyuna mensup Şah Ali Sultan, Muhammedi Han'ın kardeşiydi ve yıllarca Erser-abad hükümetinde bulunmuştu.[3106] Ubeyd Han, Meşhed'i aldıktan sonra h. 932 / 1525–26'da Ester-abad'a doğru hareket ettiğinde Zeynel Han ona karşı koysa da gerçekleşen savaşta Özbekler galip geldiler ve Ubeyd Han Estedr-abad'ı alarak yönetimini oğlu Abdu'l-aziz'i verdi. Kendisi ise Belh'e gitti. Zeynel Han

---

[3099] Walter Hinz, *Şah İsmail'i Düvvüm-i Safevî*, (Bundan sonra: Hinz, *Şah İsmail'i Düvvüm*), trc. Keykavus Cihan-dari, Şirket-i İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, Tahran, 1381, s. 53.
[3100] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 477; *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 46.
[3101] Uzunçarşılı, c. IV, s. 244.
[3102] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 589.
[3103] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 472-481, 486-500.
[3104] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 589, 628.
[3105] *Sefaret-nameha-yı İran*, s. 30.
[3106] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 47.

yenilgiden sonra Rey'e gelerek saraydan yardım istedi. Div Sultan Rumlu da Şah Tahmasb'ın rızası olmadan Zeynel Han'a yardım etmeleri için içlerinde Şah-ali Sultan Ustaclu'nun da bulunduğu bir birliği bölgeye gönderdi.[3107]

6.4.28.14.2. h. 955 / 1548–49 Yılında Şah Ali Sultan

h. 955 / 1548–49'da Sultan Süleyman, Elkas Mirza'nın da eşliğinde kalabalık bir ordu ile üçüncü kez Azerbaycan'a saldırdığında Din Muhammed Han'ın kardeşi Ali Sultan Özbek de Ester-abad'a ordu gönderdi. Ester-abad hâkimi Şah Ali Sultan Ustaclu, askerlerinin sayısının az olmasına rağmen onlarla savaşa katıldı. Ali Sultan Özbek yenilerek[3108] Harezm'e geri döndü. Şah Ali Sultan Ustaclu ise kesilen başları Şah Tahmasb'a gönderdi.[3109] Şah Ali Sultan Ustaclu, Rey beldesinde ölmüştür.[3110]

6.4.28.15. Sadre'd-din Han

6.4.28.15.1. Muhammed Salih Bitikçi İsyanında

Ustaclulardan olan Sadre'd-din Han, Ester-abad'ın hâkimi ve İsmail Mirza'nın lalasıydı. Cömertliği ile bütün emirlerden seçilmekteydi.[3111] Sadre'd-din Han, Ester-abad'ın hâkimiydi. H. 946 / 1539–40 yılında Hace Bitikçi'nin torunu Muhammed Salih Bitikçi, Ester-abad'da başkaldırıp Ester-abad'daki siyah giymilerinden[3112] bir grubu başına topladı. Ancak asker sayısını yeterli bulmayan Salih Bitikçi, Taşkend ve Fergana valisi ile Burak Han'ın kardeşi oğlu Ömer Gazi Sultan'dan yardım istedi (Ömer Gazi Sultan dayısı tarafından Harezm hâkimi yapılmıştı). Bunun üzerine Ömer Gazi Sultan ordusu ile Ester-abad'a geldi. Ester-abad hâkimi Sadre'd-din Han Ustaclu da onlara karşı koyamadığından geri çekilip Bistam'a geldi ve Şah Tahmasb'a Muhammed Salih'in isyan haberini vererek Şah Tahmasb'dan yardım istedi. Öte yandan Muhammed Salih Bitikçi Ester-abad'a gelerek orayı ele geçirdi.

[3107] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 10.
[3108] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 47.
[3109] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 103.
[3110] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 47.
[3111] a.g.e, s. 47.
[3112] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 106.

Ömer Gazi Sultan da Muhammed Salih Bitikçi'den layık olduğu hediyeler alıp Harezm'e geri döndü. Ancak Muhammed Salih Bitikçi, Ester-abad'a istihkâmlarını güçlendirmektense sürekli eğlence meclisleri kurdukmakla meşkul oldu.[3113]

Şah Tahmasb ise Sadre'd-din Ustaclu'ya yardımcı birlik gönderdi. Ancak gönderilen birlik daha Bistam'a varmadan Sadre'd-din Ustaclı, Ömer Gazi'nin geri döndüğünü, Muhammed Salih'in ise sürekli içki meclisleri düzenlediğini öğrenince çabucak Ester-abad'a saldırdı. Muhammed Salih'i yakalayıp Şah Tahmasb'ın sarayına gönderdi. Şahın karşısında edebsizce ileri geri konuşamasın diye Kızılbaşlar, Muhammed Salih'in diline bir çuvaldız batırarak dilini ağzından içeriye sokmasına engel oldular; daha sonra da Şah Tahmasb'ın emri üzerine bir küpün içerisine koyup onu Tebriz'in Sahib-abad mahallesindeki Nasiriye Camisinin minaresinden aşağıya attılar.[3114] Bazı kaynaklarda Muhammed Salih'in Ramazan ayında dahi şarap içtiği yazsa bile onun fazilet sahibi insanlara değer verdiği[3115] de bilinmektedir. Nitekim bir kasidesinde Ester-abad'dayken Muhammed Salih Bitikçi'yi öven ünlü şair Mevlana Hayreti karşılığında 7 harvar ipek ve 7 katır ile ödüllendirilmiştir.[3116]

6.4.28.15.2. Emirlikten Azledilmesi

Din Muhammed Han, h. 950 / 1543–44 yılında Amuye suyundan geçerek Ester-abad'a bir kez daha akın ettiğinde Ester-abad hâkimi Sadre'd-din Han Ustaclu da şehirdeki kaleye sığındı. Behram Mirza aceleyle Ester-abad'a doğru hareket etti. Ancak Din Muhammed Han Ester-abad'ı kuşatmadan Harezm'e geri dönünce[3117] savaş ortamı da kendiliğinden ortadan kalkmış oldu. Ancak bunun sonucunda Sadre'd-din Han Ustaclu emirlikten azledili.[3118]

[3113] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 367.
[3114] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 294; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 107; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 285; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 191.
[3115] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 285.
[3116] a.g.e, s. 286.
[3117] *Ahsenü't-tevarih*, s. 395; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 300.
[3118] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 47.

6.4.28.16. Ahmed Sultan Sufi-oğlu

6.4.28.16.1. h. 916 / 1510–11 Yılında

Ahmed Sultan Sufi-oğlu da Ustaclu boyundan çıkmış ünlü kişiliklerden biridir. H. 916 / 1510–11'de Babür ile Özbekler arasında gerçekleşen savaşta Özbekler yenilerek Hisar Şadiman'dan geri çekildiler. Zahire'd-din Muhammed Babür, Han Mirza'yı Şah İsmail'e göndererek galebesini ona bildirip geri kalan arazilerini elinde tutabilmesi için kendisinden yardım istedi. Şah İsmail ise içlerinde Ahmed Bey Sufi-oğlu'nun da bulunduğu bir Kızılbaş birliğini Hisar Şadiman'a gönderdi. Babür, Kızılbaşlarla birlikte Semerkant'a saldırdı. Buhara hâkimi Ubeydullah Han ile Semerkant hâkimi Timur Sultan da savaşmadan söz konusu vilayetleri bıraktılar, Babür de o bölgeleri ele geçirdi. Babür sonra Ahmed Bey Sufi-oğlu ile diğer bir Kızılbaş emirine hilatlar vererk yazdığı mektubu hediyelerle birlikte Şah İsmail'e göndererek kendisine olan minnettarlığını bildirdi.[3119]

h. 916 / 1510–11'de Emir Necm, Hezar kalesini fethettikten sonra Karşi kalesine gidip orayı kuşattığında diğer Kızılbaş emirleriyle ileri gelenlerinin yanı sıra Ahmed Bey Sufi-oğlu da orduda bulunuyordu. Onların yardımına gelen Zahire'd-din Babür ile Çağatay emirleri Karşi kalesinin çevresini kısmen kuşattılar. Ağır savaşların ardından Kızılbaşlar Karşi kalesini ele geçirdiler, Emir Necm Sani de Özbeklerin katledilmesini emretti. Kalenin mahallelerinin birinde Çağatay halkı yaşıyordu. Bu Çağatay halkı, Emir Necm'in onları bağışlaması için Babür'den yardım istemiş olsalar da Emir Necm onları bağışlamayıp hepsini öldürttü.[3120] Emir Necm bu davranışıyla Çengiz'le Timur'un yapmış oldukları katliyamların intikamını almış olduğunu düşünüyordu.[3121] Karşı katliyamda 15.000 kişi öldürüldü.[3122]

[3119] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 156; Savory, *Iran*, s. 36; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 78; Enver Konukçu, "Bâbür", s. 395.
[3120] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 371.
[3121] a.g.e, s. 372.
[3122] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 430; *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 372.

6.4.28.16.2. h. 918 / 1512–13 Yılında

Özbekler Kızılbaşlara Gicduvan savaşında galip gelerek tüm Maveraünnehir'ini istila edip Horasan'a saldırdılar. Savaş meydanından kaçanların arasında Ahmed Bey Sufi-oğlu da bulunuyordu. Kızılbaşlar Herat'a gelerek oradaki kaleyi sağlamlaştırdılar. Cani Bey Sultan Herat'ı Zilkade 918 / Şubat–Mart 1513 tarihinde kuşattı. Kısa bir süre sonra Ubeyd Han da ona katıldı. İki ay sonra Ubeyd Han ile Cani Bey Sultan arasında ihtilaf çıkınca kuşatmayı birakip Maveraünnehir'e geri döndüler. Horasan'a saldırma amacı ile gelmiş olup Mergab'da bulunan Timur Sultan, Amu Derya'dan geçerek onlarla görüştü. Ubeyd Han ise Timur Sultan ile anlaşarak Horasan ve Herat'ı ele geçirmek için geri döndü. Ancak Cani Bey kendi bölgesi olan Kermine'ye geri döndü. Ubeyd Han ve Timur Sultan Merv'den Esferayin'e kadar, Meşhed ile Tus da dâhil olmak üzere bütün şehirleri ele geçirdiler. Hüseyin Bey Lala, Özbek hanlarının Herat'ı almak istediklerini öğrenince, daha Özbekler harekete geçmeden önce Ahmed Bey Sufi-ğlu ile birlikte şehri terk ederek Sistan ve Tebes sahrası yolu üzerinden şahın ordusuna doğru ilerlediler. Kızılbaşların kaçtığını haber alan Timur Sultan ise çabucak saldırıya geçerek Herat'ı ele geçirdi. Ubeyd Han da Meşhed'i aldı. Timur Sultan Herat'ta, Ubeyd Han da Meşhed'de kendi adlarına hutbe okutup sikke darbettirdiler.[3123]

6.4.28.16.3. Kirman Hâkimiyetinden Alınması

Ahmed Sultan Sufi-oğlu, I. Şah İsmail zamanında h. 935 / 1528–29'da gerçekleşen Cam savaşına değin Kirman daru'l-emanının hâkimiydi. Ahmed Sultan Sufi-oğlu ilk çatışmalarda Özbeklere karşı yenilgiye uğrayınca hiçbir yerde durmaksızın doğruca Kirman'a kaçtı. Ubeyd Han omzundan kılıç darbesi ile yaralanınca savaşın kaderi değişti ve Özbekler Merv'e değin kaçıp uzaklaştılar. Şah Tahmasb da savaştan sonra Ahmed Bey Sufi-oğlu'yu görevden alarak Kirman eyaletini de savaşta yiğitlikler gösteren ve 17 yerinden yara alan Şah Kulu Bey Afşar'a verip onu süslü elbiselerle ödüllendirerek Kirman'a uğurladı.[3124]

[3123] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 335.
[3124] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 47.

6.4.28.16.4. Van ve Erciş Hâkimiyetine Getirilmesi

Safevî kaynaklarına göre Osmanlılar ikinci kez Tebriz'e giremediler.[3125] Osmanlıların öncü ordusuyla Safevîlerin öncü ordusu Dergezin'de savaştılar ve bu çatışmanın sonunda Osmanlılar yenilip geri çekilmek zorunda kaldılar.[3126] Bunun devamında Safevîler 20 Rebiyülevvel 941[3127] / 29 Eylül 1534 tarihinde Van kalesini, ardından da Erciş'i almayı başardılar. Tahmasb söz konusu bölgenin yönetimini Ahmed Sultan Sufi-oğlu'ya verdi.[3128]

6.4.28.17. Şah Kulu Sultan Yegen

Şah Kulu Sultan Yegen de Ustaclu boyunun muteber emirlerinden olup yıllarca Herat'ın hâkimiyetinde bulundu.[3129] h. 974 / 1566–67'de Şah Tahmasb, büyük oğlu Muhammed Mirza'yı Horasan valisi, Şah-kulu Yegen Sultan Ustaclu'yu da Horasan emirü'l-ümerasıyla oğlu Muhammed Mirza'nın lalası yaptı.[3130] Kızılbaşlar az sayıda askerle Horasan'a doğru hareket ettiler. Bu haberi alan Buhara hâkimi İskender Han, oğlu Abdullah Han'ı Hüsrev Han ve bazı Özbek hanlarıyla birlikte Horasan'a gönderdi. Bunların amaçları Muhammed Mirza'yı yakalamaktı. Şehzade korumasındaki az sayıdaki atlıya komuta eden Şah-kulu bunu öğrenince Muhammed Mirza ve yanındakileriyle birlikte 4 Cemaziyülevvel 974 / 17 Kasım 1566 tarihinde Türbet Haydariye kalesine sığındı. Özbekler kaleyi ise kuşattılar. Şah Tahmasb, Şah Kulu Sultan Yegen'le yanındakilerine yardım etmesi için yanlarına 20 kişilik bir Kızılbaş grubunu[3131] gönderdi. Bazı kaynaklara göre Kızılbaşların sayısı 18[3132], bazılarına göre ise 22'dir[3133]. Şah Tahmasb Şah-kulu Sultan'a, yenilginin kesinleştiği durumda Özbeklere esir düşmemeleri için Muhammed Mirza ve diğer bütün şah ailesine mensub bütün herkesi öldürmesini emretti. Kızılbaşlar da oraya ulaşınca

---

[3125] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 243-244.
[3126] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 289.
[3127] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 160; Ferid Bey, s. 86; Roemer, s. 241.
[3128] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 243.
[3129] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 47-48.
[3130] a.g.e, s. 47-48.
[3131] *Ahsenü't-tevarih*, s. 553.
[3132] *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 130; *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 409.
[3133] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 458.

Özbeklere saldırdılar.[3134]

Şah-kulu Sultan kaleden Şah Tahmasb'ın yardım için gönderdiği Kızılbaşları gözlüyordu; geldiklerini görünce onlara kale kapısı açtı. Özbeklerle çatışmaya girmiş olan Kızılbaşlardan sekizi ölmüş, geri kalanıysa yaralıydı. Ancak yine de şahın mesajı Ustaclu hanına ulaşabildi.[3135] Özbekler ise bu gelen grubun Şah Tahmasb'ın gönderdiği öncü ordus olduğunu sanıp ürktüler ve kuşatmayı kırarak ülkelerine döndüler. Böylece Muhammed Mirza da öldürülmekten kurtulmuş oldu. Şah Tahmasb da onlara hilat ve siyurgallar dağıtarak bölge yönetimini onlara vererek onları ödüllendirdi.[3136] II. İsmail tahta çıktığı yıl Şah-kulu Sultan Herat'ta öldürülüp mal varlığı yağmalandı.[3137]

6.4.28.18. Murad Han

Ustaclu boyundan olan Murad Han, Şah Tahmasb'ın ölüm yılında (15 Sefer 984 / 14 Mayıs 1576) Lahican'ın valisiy; aynı zamanda Muhammed Han'ın oğlu olan Menteşe Sultan'ın torunuydu.[3138]

6.4.28.19. Piri Bey

Piri Bey de Ustaclu boyuna mensup emirlerdendi.[3139] Şah Tahmasb, Biyepiş hâkimi Han Ahmed'e karşı Cemaziyülevvel 975 / Kasım–Aralık 1567'de Kızılbaşlara verdiği emirde onlara Lahican'a saldırmanın ayrıntılarını ve saldırı yollarını açıkladı.[3140] Diğer kaynaklarda Kızılbaş ordusunun Lahican'a gidişne ilişkin şu yanlış tarihler de geçmektedir: 970[3141] / 1562–63 ve 974[3142]/ 1566–67. Şah Tahmasb'ın verdiği buyruğa göre içinde Pir Muhammed Ustaclu'nun da bulunduğu

---

3134 Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 107.
3135 a.g.e, s. 107-108.
3136 a.g.e, s. 108.
3137 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 47-48.
3138 a.g.e, s. 48.
3139 a.g.e, s. 48.
3140 Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 133-134; *Ahsenü't-tevarih*, s. 559; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 462; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
3141 *Nükavetü'l-Asar*, s. 68.
3142 *Cevahirü'l-ahbar*, s. 226.

söz konusu birlik, Gorab Ran-kuh'a gitmeliydi.[3143] h. 979 / 1571–72'de Şah Tahmasb, uyguladığı baskılar yüzünden ayaklanmalara sebep olan, ayrıca da çıkan isyanı bastırmakta başarısız olan Allah-kulu Sultan Ustaclu'yu Lahican yönetiminden azlederek[3144] yerine oğlu İmam-kulu Mirza'yı getirdi. Şah, oğlunu lalası Pire Muhammed Han Ustaclu ile birlikte Lahican'a gönderdi.[3145] Pir Muhammed Ustaclu, Şah Tahmasb'ın ölüm yılında (15 Sefer 984 / 14 Mayıs 1576) Rey hükümdarıydı.[3146]

6.4.28.20. Muhammed Sultan

Ustaclu boyundan olan Muhammed Sultan, Şah Tahmasb'ın öldüğü tarihte (15 Sefer 984 / 14 Mayıs 1576) Çuhur Sa'd'ın emirü'l-ümerasıydı.[3147]

6.4.28.21. Temr (Temir) Han

Ustaclu boyundan olan Temr (Temir) Han, Şah Tahmasb'ın öldüğü tarihte (15 Sefer 984 / 14 Mayıs 1576) Sistan'ın hükümdarıydı.[3148]

6.4.28.22. Veli Bey

Ustaclu boyundan olan Veli Bey, Şah Tahmasb'ın öldüğü tarihte (15 Sefer 984 / 14 Mayıs 1576) Horasandaki bölgelerin birinde bulunmaktaydı.[3149]

6.4.28.23. Hüseyin Bey Yüzbaşı

Hüseyin Bey Yüzbaşı da Ustaclu boyuna mensup emirlerdendi.[3150] 28 Şaban 982 / 12 Aralık 1574 tarihinde II. Selim vefat etti.[3151] Selim'in ölümünden sonra oğlu

---

[3143] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 574.
[3144] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 114; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 143.
[3145] *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 143.
[3146] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 48.
[3147] a.g.e, s. 48.
[3148] a.g.e, s. 48.
[3149] a.g.e, s. 48.
[3150] a.g.e, s. 48.
[3151] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 589.

III. Murad yerine geçti. Geçirdiği rahatsızlığın ardından ayağa kalkan Şah Tahmasb, hem babasının ölümü için baş sağlığı dilemek, hem tahta çıkışını kutalamak için III. Murad'a övgü dolu, ayrıntılı bir mektup yazdı.[3152] Yazdığı bu mektubu Hüseyin Bey Yüzbaşı (Ustaclu) ile göndermek istemiş olsa da Hüseyin Bey bir bahane ile Şah Tahmasb'a karşı itaatsizlikte bulundu. Şah Tahmasb ise onun bu itaatsizliğine karşı bir oruşturma başlatmayıp[3153] gün geçtikçe saray içersinde güçlenmesine göz yumdu[3154] ve onun yerine Muhammedi Bey Tohmak'ı 23 Recep 983 / 28 Ekim 1575'de Osmanlı'ya gönderdi.[3155] Anlaşıldığı gibi Şah Tahmasb yaşlanınca Kızılbaşlar yine gücü tekellerine almaya başladılar. Böylece köz altındaki ihtilaf ateşleri yine belirmeye başladı. Hüseyin Bey Yüzbaşı, Şah Tahmasb'ın ölüm yılında (15 Sefer 984 / 14 Mayıs 1576) Der-hane'deydi.[3156]

6.4.28.24. Allah-kulu Sultan

6.4.28.24.1. Lahican İsyanı ve Allah-kulu Sultan

Ustaclu boyundan olan Allah-kulu Bey, Şah-kulu Sultan Ustaclu'nun oğluydu. h. 975 / 1567–68'de Han Ahmed yerini değiştirerek yaklaşık 3[3157] - 4 ay[3158] gibi bir süreyi Gilan'ın doğusundaki dağlarda geçirdiğinde yoğun kar yağması nedeniyle Şah Tahmasb, Kızılbaşlara destek için Kazvin'den, aralarında Allah-kulu Sultan İçek-oğlu Ustaclu'nun da bulunduğu bir birlik gönderdi.[3159] Şah Tahmasb, her bölge için ayrı ayrı emirleri görevlendirerek kuşatmayı daraltmalarını istedi. Allah-kulu Sultan Ustaclu ile bir başka Kızılbaş komutanı ise öncü olarak Eşkur dağlarına doğru hareket ettiler.[3160] Kızılbaşarın genel saldırısını öğrenen Han Ahmed ise Ramser dağlarına kaçtı. Allah-kulu Sultan, Han Ahmed'in saklandığı yeri öğrendi. Onun gönderdiği küçük bir grup yolların ağır kar ile kapalı olmasına rağmen yaya olarak

---

[3152] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 472-481, 486-500.
[3153] *Huld-i Berin*, s. 389.
[3154] *Huld-i Berin*, s. 389.
[3155] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 589, 628.
[3156] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 48.
[3157] *Huld-i Berin*, s. 354; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
[3158] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
[3159] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 475.
[3160] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 578.

Han Ahmet'in saklandığı yere doğru ilerleyip sabaha karşı oraya ulaştılar. Böylece 22 Cemaziyülahir 975 / 24 Aralık 1567 tarihinde Han Ahmed yakalandı.[3161] Han Ahmed, mal varlığı ve hazineleri ile birlikte Salı günü 6 Recep 975 / 6 Ocak 1568[3162] tarihinde Şah Tahmasb'ın huzuruna getirildi.

Şah Tahmasb, Gilan'ı ele geçirdikten sonra[3163] Biyepiş'in tamamı için bir hâkim atamak yerine, daha uygun olması nedeniyle her bölge için ayrı ayrı hâkimler tayin etti. Şah Tahmasb daha sonra, h. 977 / 1569–70'te oğlu Mahmud Mirza'yı Lahican hâkimi, Allah-kulu Sultan İçek-oğlu Ustaclu'yu ise onun lalası yaptı.[3164] Ancak Allah-kulu, Lahican halkına ağır vergiler tayin ederek halkı ciddi sıkıntılara soktu. Allah-kulu'nun Lahican'dan yaylaya geçmesi nedeniyle Lahican halkı onun yokluğundan yararlanıp ayaklandılar. Lahican halkı Emire Debbac adlı birinin etrafında toplandılar.[3165] Diğer bir kaynağa göre Lahican halkı, Seyid Hüseyin adlı bir kişinin etrafında birleştiler.[3166] Emire Debbac, Lahican kalesinde konuşlanmış olan Kızılbaşlara saldırdı. Emire Debbac, kaledeki Kızılbaşları, kadınları ve çocukları öldürdü.[3167] Emire Debbac daha sonra Allah-kulu Sultan'ın oğlu Bektaş Bey'e saldırdı. O da çatışmaya girmeden[3168] Lahican'dan kaçtı. Emire Debbac ise onun atlılarından birçoğunu öldürdü. Bunun üzerine Şah Tahmasb'a tabi olan Gesker hâkimi Emire Sasan, isyancıları bastırmak için Lahican'a doğru hareket etti. İki ordu Hazar denizi kıyısında Hasan Kiyade adlı bir yerde karşılaştılar. Gerçekleşen ağır savaşta Emire Sasan yenilerek kaçtı.[3169]

Lahican'ı yitirmekten ve isyanın yayılmasından endişe eden Şah Tahmasb, h. 979 / 1571–72'de kalabalık bir orduyu[3170] Lahican'a gönderdi. Çatışma sırasında

---

[3161] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 476-477; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 227-228; *Tarih-i Gilan*, s. 53-54.
[3162] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 477; *Huld-i Berin*, s. 354.
[3163] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 301-303.
[3164] *Ahsenü't-tevarih*, s. 578.
[3165] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 570; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 113; *Tarih-i Gilan*, s. 60-61.
[3166] *Huld-i Berin*, s. 363.
[3167] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 570; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 113; *Huld-i Berin*, s. 364.
[3168] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 570; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 113; *Huld-i Berin*, s. 364.
[3169] *Ahsenü't-tevarih*, s. 579.
[3170] *Ahsenü't-tevarih*, s. 79; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 571; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 114.

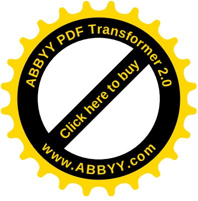
Emire Debbac bir kurşunun isabet etmesiyle öldü.[3171] Böylece Lahicanlıların ayaklanması da ağır kayıplarla bastırılmış oldu. Bazı kaynaklara göre Lahicanlılardan yaklaşık 1000[3172] kişi öldürülmüştür. Bu olaydan sonra Şah Tahmasb, baskılarıyla ayaklanmaya neden olan ve isyanı yatıştırmakta başarılı olamayan Allah-kulu Sultan Ustaclu'yu Lahican hükümetinden azlederek[3173] yerine oğlu İmam-kulu Mirza'yı getirdi (h. 979 / 1571–72). Şah onu lalası ile birlikte Lahican'a gönderdi. Allah-kulu Sultan Ustaclu ise Kazvin'e geri döndükten sonra kendi evine gitmeden afedilmesi için 3 ay boyunca kışın soğuğuna rağmen dergâhın dışında kar ve yağmur altında geçirdi. Sonunda Şah Tahmasb, seyit ve ulemaların aracılığıyla onu bağışladı.[3174] Allah-kulu Sultan Ustaclu böylece evine dönebildi. Ayrıca Şah Tahmasb ona fitir bayramı gününde sufi töreni ile huzuruna çıkmasına izin verdi.[3175]

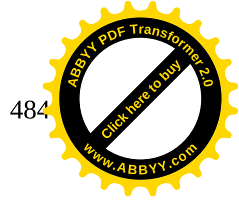
6.4.28.24.2. Tebriz İsyanı ve Allah-kulu Sultan

h. 981 / 1573–74'te Allah-kulu Bey Ustaclu'nun Tebriz dargası olduğunda[3176] bir Tebrizli'ye haddini aşar davranışlarda bulunduğu gerekçesiyle mulazimlerden birini öldürttü. Tebriz halkından bir grubun, öldürülen kişiyi yakışır bir biçimde mezarlığa götüp defnetmelerini[3177] kaldıramayan darga ise hizmetçilerinden bir grubu öldürülen şahsı mezardan çıkararak asmalarını emretti.[3178] Öldürülen kişinin akrabaları ve Tebriz halkı[3179] hizmetçileri engellemeye kalkınca Allah-kulu Bey Ustaclu askerlerle birlikte bu kalabalığı bastırmaya ve cezalandırmaya gitti. Tebriz halkı darganın da üzerine yürüyünce darga korkarak evine sığındı.[3180] Allah Kulu Sultan, Şah Tahmasb'ın ölüm yılında (15 Sefer 984 / 14 Mayıs 1576) Horasan'ın

---

[3171] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 113; *Huld-i Berin*, s. 365; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 143.
[3172] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 571.
[3173] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 114; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 143.
[3174] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 114.
[3175] *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 143.
[3176] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 117.
[3177] *Huld-i Berin*, s. 369; *Ahsenü't-tevarih*, s. 587; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 584; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 117-118.
[3178] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 118; *Huld-i Berin*, s. 369.
[3179] *Ahsenü't-tevarih*, s. 587; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 584; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 118.
[3180] *Ahsenü't-tevarih*, s. 587; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 118.

kimi bölgelerinin hâkimiydi.[3181]

6.4.28.25. İbrahim Bey

Ustaclu boyundan olan İbrahim Bey, Şah Tahmasb'ın ölüm yılında (15 Sefer 984 / 14 Mayıs 1576) Horasan'ın kimi bölgelerinin hâkimiydi.[3182]

6.4.28.26. Pir Kulu Bey

Ustaclu boyundan olan Pir Kulu Bey, Şah Tahmasb'ın ölüm yılında (15 Sefer 984 / 14 Mayıs 1576) Horasan'daydı.[3183]

6.4.28.27. Mahmud Bey

Ustaclu boyundan olan Muhammed Bey, Şah Tahmasb'ın ölüm yılında (15 Sefer 984 / 14 Mayıs 1576) Nişabur'daydı.[3184]

6.4.28.28. Çırağ Han

Çırağ Sultan da Ustaclu boyuna mensup komutanlardandı.[3185] Baban bölgesinin hâkimi olan İbrahim'in oğlu Hacı Şeyh Kürd, Sultan Süleyman'ın emri üzerine babası öldürülünce Şah Tahmasb'a sığındı. Ancak Şah Tahmasb ayağına gelen bu fırsatı değerlendirmektense Hacı Şeyh Kürd'e gereken itinayı göstermedi. Beklentisi boşa çıkan Hacı Şeyh de üzgün[3186] bir biçimde kendi bölgesine geri döndü. Diğer Kürt emirleri ile savaşlar yürüterek Baban vilayetinin tümünü istila etti ve 946 / 1539–40'tan başlayarak Şah Tahmasb'a karşı koymaya başladı. Şah Tahmasb da onu bastırmaları için üç kez ordu sevketmesine rağmen başarı elde edemedi. Hacı Şeyh Kürd'ün bastırılmasında Çırağ Sultan Ustaclu da diğer Kızılbaş

[3181] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 48.
[3182] a.g.e, s. 48.
[3183] a.g.e, s. 48.
[3184] a.g.e, s. 48.
[3185] a.g.e, s. 48.
[3186] *Şeref-name*, c. I, s. 366.

ileri gelenleri gibi başarılı olamayınca[3187] Şah Tahmasb h. 947 / 1540–41'de üçüncü kez Baban bölgesine kalabalık bir ordu sevketti. Safevî ordusunda o sıralarda Emir Şeref'in babası Şemse'd-din Kürd de yer almaktaydı. Gerçekleşen savaşlarda 2–3 bin Kızılbaş öldü ve geri kalan emir ve ileri gelenler de kötü bir durumda geri döndüler.[3188] Çırağ Sultan, Şah Tahmasb'ın ölüm yılında (15 Sefer 984 / 14 Mayıs 1576) ise Hoy beldesindeydi.[3189]

6.4.28.29. Mustafa Bey

Ustaclu boyundan olan Mustafa Bey, Şah Tahmasb'ın öldüğü sıralarda (15 Sefer 984 / 14 Mayıs 1576) Hoy beldesindeydi.[3190]

6.4.28.30. Hayzar (Hızır) Aka Ustaclu

I. Şah İsmail'in hizmetinde canını ortaya koyan Hayzar Aka Ustaclu da bu boyun nüfuzlu emirlerindendi. Şah İsmail'in Çaldıran savaşındaki kaçışı sırasında durumunu gören mehterlerinden Hızır Aga Ustaclu onu bataklıktan çıkardıktan sonra atını da ona verdi. Şah İsmail de Tebriz'e doğru at sürdü. Böylece Şah İsmail, Hızır Aga mehterle Kızılbaşlardan olan diğer bir askerinin özverileri[3191] sayesinde kaçmayı başardı.[3192]

6.4.28.31. Bayezid Sultan

Ünlü Ustaclı emiri Çayan Sultan'ın oğlu Bayezid Sultan, h. 930 / 1523–24'te babası öldükten sonra Şah İsmail onun yerine oğlu Bayezid Sultan'ı getirdi.[3193] Ancak o da az bir süre sonra vefat etti.

3187 a.g.e, s. 370.
3188 *Şeref-name*, c. I, s. 370; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 293.
3189 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 48.
3190 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 48.
3191 *Ahsenü't-tevarih*, s. 194-195; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 505; *Huld-i Berin*, s. 241; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 43; *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 45-47.
3192 *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 402-405; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 183; *Ahsenü't-tevarih*, s. 194-195; Bidlisi, *Selim Şah-nâme*, s. 178-179, 186; Solakzâde, *Târîh*, s. 369; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 208; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 454; Uzunçarşılı, II, s. 268; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 46.
3193 *Ahsenü't-tevarih*, s. 236; *Lubbu't-tevarih*, s. 421.

6.4.28.32. Karanca Bey Ustaclu

Karanca Bey Ustaclu adı da h. 931 / 1524–25 yılı olaylarıyla ilgili kaynaklarda geçer. h. 931 / 1524–25'te asker sayısı fazla olan Div Sultan Rumlu, Ustaclulara karşı entrikacıları öldürmek bahanesi ve gövde gösterisi yapmak amacıyla Köpek Sultan'ı savaşa teşvik eden ve suçlama ile öldürüğü kişilerden biri de Karanca Bey Ustaclu'du.[3194]

6.4.28.33. Hamza Sultan

Hamza Sultan da Ustaclu boyunun ünlü kişilerindendi. Muzaffar Sultan'a h. 933 / 1526–27'de Ustacluların yenilmesiyle sığınmış olan Ustaclu emirlerinden biri de Hamza Sultan'dı. O, Çayan Sultan'ın kardeşiydi. Sonunda ise o ve diğer komutanlar Muzaffer Sultan'ın sarayındaki ahlahsızlıklara[3195] dayanamadıklarından h. 936 / 1529–30'da tekrar Kazvin'e Şah Tahmasb'ın yanına giderek onun tarafından affedilip her biri değişik bir bölgenin hükümetine atandılar.[3196]

6.4.28.34. Keçel Şah-verdi Ustaclu

6.4.28.34.1. Hümayun'a Destek için Görevlendirilmesi

Keçel Şah-verdi de Ustaclu emirlerinden idi. Hümayun ile Şah Tahmasb arasında yapılan anlaşma uyarınca, Kızılbaşlar Kandahar'ı ele geçirince[3197] Hümayun kendisi ise adamları ile birlikte Kandahar'ın dışında Ergendab'daki Çahar-bağ Babür'de konuşlandı.[3198] Askeri Mirza'nın tüm mal varlığı da Keçel Şah-verdi Ustaclu tarafınca ele geçirilerek anlaşma uyarınca[3199] Şah Tahmasb'ın sarayına

---

[3194] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, 10; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 282; *Ahsenü't-tevarih*, s. 236; *Huld-i Berin*, s. 334, 340.
[3195] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 182.
[3196] *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 27.
[3197] *Hümayun der İran*, s. 116; *Humayun in Persia*, s. 60; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 92.
[3198] *Bairam Khan*, s. 89.
[3199] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 311.

gönderildi.[3200] Askeri Mirza'nın hazineleri ulaştıktan sonra ise Şah Tahmasb, Hümayun'a 9 değerli elbise ve bir katır gönderdi.[3201]

6.4.28.34.2. Yaka Türkmenlerinin İsyanında

h. 957 / 1550–51'de ise Keçel Şah-verdi Ustaclu, Ester-abad valisi oldu. Onun Ester-abad'a gelişi ile Yaka Türkmen boylarının emirleri hediyelerle onu kutlamaya geldiler. Ohlu boyu emiri olan Aba gayet yakışıklı bir genç idi.[3202] Keçel Şah-verdi de onu beğenmiş ve onun Ester-abad'da kalmasını istemişti. Ancak Aba gururundan bunu kabul etmeyip Ester-abad'dan kaçıp kendi boyuna gitti. O, bununla da Şah-verdi'ye karşı isyana başladı[3203] ve Türkmenlere tayin edilen dargayı öldürdü. Şah-verdi de onu bastırmak için harekete geçti. Şah-verdi, Ohlu boyunun mal varlığını yağmalattı. O sırada o, bir tepe üstünde yağmayı seyredirken Aba kendi boyundan olan atlılarından bir grup ile ona saldırdı ve onu öldürdü. Ustaclular da kaçmak zorunda kaldılar. Damğan ve Bistam hâkimi Emir Gayb Sultan Ustaclu da Ester-abad'ın Aba tarafından alınmasını engellemek için çabudak Ester-abad'a gelip orayı korumaya başladı. Emir Gayb, Şah-verdi'nin öldürdüğü ve Aba'nın isyan ettiğini Şah Tahmasb'a da bildirdi.[3204]

6.4.28.35. Şatır Bey

Ustaclu boyundan olan Şatır Bey, Keçel Şah-verdi Ustaclu'nun akrabası ve onun tarafından Yaka Türkmenleri için darga tayin edilmişti. Şatır Bey h. 957 / 1550–51'de Ester-abad'da Ustaclulara karşı başkaldırılarında Yaka Türkmenlerince öldürüldü.[3205]

6.4.28.36. Emir Gayb Bey Ustaclu

[3200] a.g.e, c. I, s. 311.
[3201] *Bairam Khan*, s. 48.
[3202] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 107.
[3203] *Ahsenü't-tevarih*, s. 447; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 107.
[3204] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 519.
[3205] *Ahsenü't-tevarih*, s. 447; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 107.

6.4.28.36.1. h. 955 / 1548–49 Yılında Emir Gayb Bey

Emir Gayb Bey de Ustaclu boyuna mensup emirlerden biri idi. h. 955 / 1548–49'da Sultan Süleyman, Ulama'yı yeterli kadar askeri kuvvet ile Van Kalesi'ni kuşatması için görevlendirerek kendisi Tebriz'e doğru hareket ettiğinde Tebriz'in Şenb Gazan'ında ikamet eden Şah Tahmasb ordusunun öncü kısmını Osmanlılara karşı gönderdi. Safevî Ordusu'nun öncü kesiminden ise Bedr-han'ın yardımcısı Emir Gayb Bey Ustaclu diğerleri ile birlikte az sayıda askerleri ile Merend'de Osmanlılara saldırarak onları yenip kaçmalarına neden olsalar[3206] da nihai zafer destek kuvvetlerle güçlenen Osmanlı ordusunun oldu ve Safevîlerin öncü birliği de dağıldı.[3207]

6.4.28.36.2. Yaka Türkmenleri ve Emir Gayb Bey

h. 957 / 1550–51'de Ester-abad'daki Yaka Türkmneleri ile Ustaclular arasında gerçekleşen savaşlarda[3208] sıkıntıya düşen Ustaclulara yardım için Damğan ve Bistam hâkimi Emir Gayb Sultan Ustaclu da Ester-abad'ın Aba tarafından alınmasını engellemek için çabudak Ester-abad'a gelip orayı korumaya başladı. Emir Gayb, Şah-verdi'nin öldürdüğü ve Aba'nın isyan ettiğini[3209] Şah Tahmasb'a da bildirdi.[3210]

6.4.28.36.3. Bayezid Sığındığı Sırada Emir Gayb Bey

h. 966 / 1558–59'da Bayezid ve yandaşları Tebriz çevresine yaklaştıklarında o sırada Tebriz hâkimi olan Emir Gayb Bey Ustaclu şehrin ileri gelenleri ile birlikte onları karşılamaya çıktılar.[3211] Bayezid ve maiyetindekiler Tebriz'in Çerendab mahallesinde ikamet ederek mihmandar olarak görevlendirilen ise Azerbaycan veziri Ataullah idi.[3212]

[3206] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 178.
[3207] *Ahsenü't-tevarih*, s. 425; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 325; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 71.
[3208] *Ahsenü't-tevarih*, s. 447; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 107.
[3209] *Ahsenü't-tevarih*, s. 447.
[3210] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 519.
[3211] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 404; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 102.
[3212] *Münşa'atu's-selatin*, c. II, s. 44.

6.4.28.36.4. Osmanlılara Elçi Olarak Gönderilmesi

h. 969 / 1561–62'de Sultan Süleyman, Safevî elçisi Ca'fer Bey Kengerlü'yü kabul ettikten sonra Şah Tahmasb'ın talebi uyarınca Van hâkimi Hüsrev Paşa ve Sinan Aga Çaşni-gir'i kendi tarafından, Ali Aga Kapuçı-başı ve Firuz Bey'i de şehzade Selim adına 200 kişilik yüksek rütbeli heyet ile Safevî sarayına gönderdi. Daha önceden Safevî elçisi olarak Osmanlı'ya gönderilen Emir Gayb Sultan Ustaclu da onlarla birlikte İran'a geri döndü.[3213]

6.4.28.36.5. Lahican İsyanının Yatıştırılması

Şah Tahmasb Cemaziyülevvel 975 / Kasım–Aralık 1567'de Biyepes hâkimi Han Ahmed'e karşı[3214] sevkettiği kalabalık orduda[3215] o sıralarda Kürdistan ve Loristan hâkimi olan Emir Gayb Sultan Ustaclu da vardı.[3216] Lahican'ı yitimekten ve isyanın yayılmasından endişe eden Şah Tahmasb ise h. 979 / 1571–72'de içinde Emir Gayb Bey Ustaclu yer aldığı bir kalabalık orduyu[3217] Lahican'a gönderdi. Gerçekleşen savaş sırasında Emire Debbac öldü.[3218] Böylece Lahicanlıların ayaklanması da ağır kayıplarla[3219] yatıştırılmış oldu.

6.4.28.37. Hasan Bey Yüzbaşı Ustaclu

6.4.28.37.1. Elkas Mirza'nın Kahkaha'ya Götürülmesi

Hasan Bey Yüzbaşı da Ustaclu boyuna mensup ünlü kişilerdendi. Şah Tahmasb h. 955 / 1548–49'da yazılı olarak Elkas Mirza'yı Şirvan hâkimiyetine ataması için söz verse de bunu yapmadan birkaç gün[3220] sonra Elkas Mirza'yı oğulları Ahmed

---

[3213] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 335.
[3214] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 133-134; *Ahsenü't-tevarih*, s. 559; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 462; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
[3215] *Nükavetü'l-Asar*, s. 68; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 227-229.
[3216] *Ahsenü't-tevarih*, s. 561; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 471; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112; *Tarih-i Gilan*, s. 50-51.
[3217] *Ahsenü't-tevarih*, s. 579; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 571; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 114.
[3218] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 113; *Huld-i Berin*, s. 365; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 143.
[3219] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 571.
[3220] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 229; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 339; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 63.

Mirza[3221] ve Muhammed Hüseyin Mirza[3222] ile birlikte ve Hasan Bey Yüzbaşı Ustaclu ve bir diğer Kıızlbaş ileri geleni gözetiminde Kahkaha Kalesi'ne[3223] gönderdi.

6.4.28.37.2. Bayezid'in Sığınması Sırasnda Hasan Bey

h. 966 / 1558–59'da Safevîlere sığınan şehzade Bayezid'i Şah-kulu Sultan, İrevan'da oyalamaya devam etti.[3224] Şah Tahmasb, Bayezid'in geri verilmeyeceğini de bildirmek için Hasan Bey Yüzbaşı Ustaclu'yu da birçok hediyelerle birlikte h. 966 / 1558–59'da Bayezid'e göndermişti.[3225] O, Hasan Bey Yüzbaşı Ustaclu'ya kendi adına onların geri verilmeyeceğine ilişkin yemin etmesini de emretmişti. Şah Tahmasb, Ali Aga Çavuş-başı'nın yanında da yemin etti.[3226] Şah Tahmasb, Ali Aga Çavuş-başı'yı da Hasan Bey Yüzbaşı Ustaclu ile birlikte İrevan'a gönderdi. Hasan Bey Yüzbaşı Ustaclu, Bayezid ve yandaşlarını Kazvin'e getirmekle de görevlendirilmişti. Şah Tahmasb, yol boyunca Osmanlı şehzadesinin vilayet hâkimleri tarafından iyi ağırlanmasına emir vemişti. Şah, Bayezid'e yazdığı mektubunda da onun Safevîlere gelmesinden çok mutlu olduğunu bildirdi.[3227] Hasan Bey Yüzbaşı ve Şah-kulu Sultan Ustaclu, Bayezid ve maiyetindekilerle birlikte Tebriz'e doğru hareket ettiler. Bayezid ve maiyetindekiler Tebriz'in Çerendab mahallesinde ise ikamet ettiler.[3228]

Bayezid Kazvin'de iken göreceli de olsa daha bağımsız davranan Biye-piş'in merkezi Lahican'da hâkim olan Han Ahmed Gilani ile yakın ilişkiler geliştirmeyi başardı. O, Gilan yolu ile Rusya'ya kaçmak istiyordu. O, bu doğrultuda güvenilir adamlarından biri olan Ferruh Bey'i Gilan'a göndererek Han Ahmed Gilani'nin himayesini kazanmada başarılı oldu. Karara göre Bayezid avlanma bahanesi ile

---

[3221] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 75.
[3222] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 344.
[3223] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 339; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 299; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 75.
[3224] Şerefe'd-din Turan, 1971, s. 195; *Teşeyyü' der Mesir-i Tarih*, s. 21.
[3225] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 404; *Tarih-i Safevîyan*, s. 41; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 304.
[3226] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 418.
[3227] *Münşa'atu's-selatin*, c. II, s. 43-45; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 356-358.
[3228] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 306.

Kazvin'den çıktığında Gilan'a kaçıp yanındaki 5000–6000 askeri ile birlikte Türkmenlerin yanına giderek gemi ile Akrançe ve sonunda Hacı Tarhan ile Keran arasındaki bölgeye gidecekti. Bayezid, Rusya kralı tarafından desteklenerek Osmanlı'ya saldırı umudunu taşımaktaydı.[3229] Bunu öğrenen Bayezid'in 3 yakın yardımcısı olan Kara Uğurlu, Mustafa Yasakçı ve Makmud Çerkes, Hasan Bey Yüzbaşı'ya Şah Tahmasb'a ulaştırmaları gereken önemli bir haberlerinin olduğunu açıkladılar.[3230] Hasan Bey ise onları şaha götüreceğine söz verdi. Durumu öğrenen Bayezid ise söz konusu üç kişiyi aynı gecede öldürdü. Onların öldürüldüğünü birkaç gün sonra öğrenen Hasan Bey de konu ile ilgili şahı bilgilendirdi. Şah Tahmasb da onu konuyu kimseye açıklaması için uyardı.[3231] Şah Tahmasb, Bayezid'in oğullarını da ondan uzaklaştırarak onlardan her birini ünlü emirlerinden birine sipariş etti. O, onlardan biri olan Orhan'ı Hasan Bey Yüzbaşı Ustaclu'ya sipariş etti.[3232]

6.4.28.38. Ca'fer Bey Kengerlü Ustaclu

Ca'fer Bey Kengerlü de Ustaclu boyuna mensup kişilerden idi. Şah Tahmasb, Şehzade Bayezid'i almak için gelen Osmanlı elçilerini birkaç ay Kazvin'de tuttuktan sonra onları değerli hilat ve hediyeler ve mektubu ile birlikte[3233] h. 968 / 1560–61'de Ca'fer Bey Kengerlü Ustaclu'nun eşliğinde Osmanlı'ya geri gönderdi. Şah Tahmasb mektubunda onların geri verilmemesinin sebebini gelmiş olan Osmanlı heyetinde Sultan Selim'in temsilcisi olarak kimsenin bulunmayışına bağladı.[3234] O, mektubunun sonunda Bayezid'i hapsetmesinin sebebini Sultan Süleyman'ın rızası için olarak açıkladı. Tahmasb, Bayezid ve oğullarının verilmesi için Şehzade Selim'in de gönderilecek heyette temsilcisinin bulunmasını istedi.[3235]

6.4.28.39. Habib Bey Ustaclu

Ustaclu boyundan olan Habib Bey'in adı kaynaklarda şehzade İsmail

---

[3229] *Şah Tahmasb, Tezkire,* Kırlangıç, s. 87.
[3230] Turan, Şerefe'd-din, s. 211.
[3231] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 316.
[3232] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 306; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 409.
[3233] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 420.
[3234] a.g.e, s. 418-420.
[3235] a.g.e, s. 420.

Mirza'nın Kahkaha Kalesi hapishanesindeki muhpus günleriye ilgili olarak geçmektedir. Şah Tahmasb'ın emri üzerine Kahkaha Kalesi hapishanesindeki şehzadelerin hiçbiri birbiri ile görüşme hakkına sahip değildi. Sam Mirza, hapiste iken İsmail Mirza'ya yazdığı bir kasidesinde ona hâkimiyete geldikten sonra kendisine bir de köşe tahsis edilmesini istediğinden[3236] Şah Tahmasb da oğlu İsmail Mirza'ya kuşku ile yanaştığı için konuyu araştırması için bir korçuyu Kahkaha'ya gönderdi. Kahkaha kalesinin kutualı Habib Bey Ustaclu, İsmail Mirza'nın hapiste tutulduğu yere giderek şehzadenin yazdığı tüm kâğıtları toplayarak bir keseye koyup korçu aracılığı ile Şah Tahmasb'a gönderdi.[3237]

6.4.28.40. Şeref Han Kengerlü

Şeref Han Ustaclu boyuna mensup kişilerden idi. Şah Tahmasb Cemaziyülevvel 975 / Kasım–Aralık 1567'de Ahmed Han'a karşı Gilan'a sevkettiği kalabalık orduda Şeref Han Kengerlü de bulunmaktaydı.[3238]

6.4.28.41. Pir Muhammed Ustaclu

Pir Muhammed de Ustaclu boyundan çıkmış kişilerden idi. Şah Tahmasb Cemaziyülevvel 975 / Kasım–Aralık 1567'de Ahmed Han'a karşı Gilan'a sevkettiği kalabalık orduda Pir Muhammed Ustaclu de yer almaktaydı.[3239] Şah Tahmasb Lahican'daki isyanları yatıştırdıktan sonra Allah-kulu Sultan Ustaclu'yu Lahican hükümetinden azlederek[3240] oğlu İmam-kulu Mirza'yı h. 979 / 1571–72'de söz konusu bölgenin hâkimi yaptı. Şah onu lalası Pire Muhammed Han Ustaclu ile birlikte Lahican'a gönderdi.

3236 a.g.e, s. 554.
3237 a.g.e, s. 554.
3238 Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 133-134; *Ahsenü't-tevarih*, s. 560-561; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 462; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
3239 Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 133-134; *Ahsenü't-tevarih*, s. 560-561; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 462; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
3240 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 114; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 143.

6.4.28.42. Nazar Bey Ustaclu

Nazar Bey de Ustaclulara mensup kişilerden idi. Şah Tahmasb Cemaziyülevvel 975 / Kasın–Aralık 1567'de Ahmed Han'a karşı Gilan'a sevkettiği[3241] kalabalık orduda Nazar Bey Ustaclu da yer almaktaydı.[3242] Han Ahmed'i takip etmelreri için Ma'sum Bey'in emri üzerine Nazar Bey Ustaclu ve diğer birkaç ünlü Kızılbaş komutanı Lahican'a doğru çabucak hareket ettiler. Han Ahmed ise Lahican sipehsaları Emir Cihangir ve Deyleman sipehsaları Şah Mansur'u 10.000 atlı ve yaya ile onlara karşı gönderdi.[3243] Bir diğer bilgiye göre ise onların sayısı 12.000 idi.[3244] Kimi kaynaklara göre Han Ahmed'in askerini Reşt sipehsaları Kiya Rüstem komuta etmekteydi.[3245] Gerçekleşen savaşta Han Ahmed'in ordusu yenik düştü.[3246] Lahican ise Kızılbaşların eline geçti. Han Ahmed de Eşkur dağlarına kaçtı. Böylece çaresiz kalan Han Ahmed, Molla Abdu'r-rezzak Sadr ve bazı Lahican büyüklerini Şah Tahmasb'a göndererek özür dileyip affedilmesini istedi. Ancak şah bunu kabul etmedi.[3247]

6.4.28.43. Bektaş Bey

Ustaclu boyundan olan Bektaş Bey Allah-kulu Sultan'ın oğlu idi. Şah Tahmasb, h. 977 / 1569–70 yılında oğlu Mahmud Mirza'yı Lahican hâkimi, Allah-kulu Sultan İçek-oğlu Ustaclu'yu da onun lalası yaptı. Ancak Allah-kulu Lahican halkına ağır vergiler tayin ederek halkın isyan etmesine sebep oldu.[3248] Lahicanlılar Emire Ebbac ile birleşerek Lahican kalesinde konuşlanmış olan Kızılbaşlara saldırıp oaradaki Kızılbaşların hepsini katlettiler.[3249] Emire Debbac bundan sonra ise Allah-kulu Sultan'ın oğlu Bektaş Bey'e saldırdı. O da savaşa girmeden[3250] Lahican'dan

---

[3241] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 133-134; *Ahsenü't-tevarih*, s. 561; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 462; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
[3242] *Ahsenü't-tevarih*, s. 561; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 471; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112; *Tarih-i Gilan*, s. 50-51.
[3243] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 472; *Huld-i Berin*, s. 352.
[3244] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
[3245] *Tarih-i Gilan*, s. 53.
[3246] *Ahsenü't-tevarih*, s. 561-562; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 472; *Huld-i Berin*, s. 352.
[3247] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 576.
[3248] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 570; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 113; *Tarih-i Gilan*, s. 60-61.
[3249] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 570; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 113; *Huld-i Berin*, s. 364.
[3250] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 570; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 113; *Huld-i Berin*, s. 364.

kaçtı. Emire Debbac ise onun atlılarından birçoğunu öldürdü. Bunun üzerine Şah Tahmasb'a tabi olan Gesker hâkimi Emire Sasan, isyancıları bastırmak için Lahican'a doğru hareket etti. İki ordu Hazar denizi kıyısında Hasan Kiyade adlı bir yerde karşılaştılar. Gerçekleşen ağır savaşta ise Emire Sasan yenilerek kaçtı.[3251]

6.5. ÇAVUŞLU

Kaynaklardan edidiğimiz bilgilere göre Çavuşlular, Ustaclulara mensup bir altboy idiler. Bu tablo belki de Türkman boyları arasındaki yatay ve dikey geçişlerin sonucu idi. Çavuşlulardan çıkan ilk ünlü kişi Oğlan Ümmet idi.

6.6. KENGERLÜ

6.6.1. Safevî Öncesinde Kengerlüler

Kengerlilerin adı İran'ın kuzeybatı bölgesinde X. yy.'da kurdukları Salar-oğulları veya Kengerliler (h. 941–983 / 1534–1576) adlı devletleri ile tarih literatürüne geçmiştir. İranlı araştırmacılarca söz konusu Kengerliler İranî bir sülale olarak değerlendirilse de bu pek inandırıcı gözükmemektedir. Tarihi kayıtlarda Kenger veya Kengerli adıyla İranî topluluklara rastlanmazken Türk asıllı Kengerlilere sıkça rastlanılmaktadır. Bilindiği gibi Kuzeydoğu İran'da ilk Türk yerleşimlerinin IV-V. yy.'lara kadar uzanmaktadır. Muhtemelen, bu göçler sırasında Kangar adı verilen bir Türk grubu da Güney Hazar bölgesine, Gilan ve Deyleman sahasına gelmiştir. Bunların torunları daha sonra burada Salar-oğulları veya Kengerliler Devletini (h. 941–983 / 1534–1576) kuracaklardır. Kangar boyunun adı 400 yılı sonrası Paraplı Qadzar adlı bir Sâsânî kaynağında geçmektedir.[3252] Harezm Türkleri arasında da Kanglı boylarının yer aldığı bilinmektedir.[3253] Kanglılar, Kangar veya Kengerlerin devamcıları olarak bilinmektedir.[3254]

[3251] *Ahsenü't-tevarih*, s. 579.
[3252] *Hatai Külliyatı*, s. 33.
[3253] Togan, *Umumî*, s. 160.
[3254] Kangarlıların kökeni hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Onlardan ilk kafilenin daha IV. yy.'da Horasan üzerinden Gilan bölgesine geldikleri, bir diğer grubun da Kafkasya üzerinden Ararat,

6.6.2. Safevî Döneminde Kengerlüler

Kengerliler daha sonra Ustaclular arasında yer almış ve onlardan bir oba kabul edilmiştir. Kengerlilerin XX. yy. başlarına kadar gerek isim olarak, gerekse boy kimliği olarak Nahçıvan'da varlıklarını sürdürdükleri bilgilerimiz dâhilindedir.[3255] Ustaclular şu obalardan oluşmuşlardı: Çavuşlu, Şeyhler, Kengerli, Şereflü, Kerempa, Koçulu, Sofulu, Mahi Fakihli, Karahisarlu, Kızıllı, Damlı ve Gözüböyüklü[3256]. Bunlardan Kengerliler muhtemelen onlara sonradan katılmış olmalılar.

Nitekim h. 955 / 1548-9'da Sultan Süleyman Tebriz'e doğru hareket ettiğinde[3257] Şah Tahmasb da Salı günü 19 Cemaziyülâhır 955 / 25 Temmuz 1548'de Eşkenber yaylasına giderek orada Kızılbaş birliliklerinin kendisine katılmasını bekledığnde ona katılanlar içerisinde Kengerlüler de vardı.[3258] Şah Tahmasb'ın Han Ahmed'e karşı Cemaziyülevvel 975[3259] / Kasım-Aralık 1548'de gönderdiği ordu terkibinde Kengerlüler de vardı.[3260]

6.6.3. Kengerlülere Mensup Kişiler

Kengerlü boyundan İbrahim Han Kengerlü, Ca'fer Bey Kengerlü ve Şeref Han Kengerlü gibi ünlü kişi ve emirler çıkmıştır.

6.6.3.1. İbrahim Han Kengerlü

İbrahim Han, Kengerlülere mensup ünlü emirlerden idi. Sultan Süleyman'ın h. 955 / 1548–49'da Tebriz'e doğru hareket etmesiyle[3261] Şah Tahmasb da Salı günü 19 Cemaziyülahir 955 / 26 Haziran 1548'de Eşkenber yaylasına giderek orada Kızılbaş

Gürcistan ve Aran'ın kuzey-batı bölgesine indikleri hakkında kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır.

[3255] Bilgili, *Azerbaycan Türkmenleri*, s. 30, Tablo 3 ve 8.

[3256] Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s.160 vb.

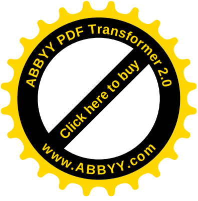
[3257] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 326; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 72.

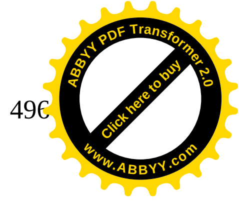
[3258] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 178.

[3259] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 133-134; *Ahsenü't-tevarih*, 559; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 462; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.

[3260] *Nükavetü'l-Asar*, s. 68; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 227-229.

[3261] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 326; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 72.

kuvvetlerinin kendisine katılmasını bekledi. Ona orada katılanlar içerisinde Fars valisi İbrahim Han Kengerlü de vardı.[3262]

6.6.3.2. Ca'fer Bey Kengerlü

6.6.3.2.1. Bayezid Sığındığında Ca'fer Bey Kengerlü

Ca'fer Bey, Kengerlülere mensup kişilerden idi. Şehzade Bayezid İran'a sığındıktan sonra Sultan Süleyman Rebiyülevvel 968 / Kasım–Aralık 1560'ta Şah Tahmasb'a yazdığı mektubunu Maraş hâkimi Ali Paşa, Hasan Aga Kapuçı ve 706 kişilik büyük bir heyet ile gönderdi. Osmanlı elçileri ve yanındakiler 22 Recep 968 / 7 Nisan 1561'de Kazvin'e geldiler.[3263] Osmanlı temsilcileri 5 gün sonra 27 Recep 968 / 12 Nisan 1561'de Şah Tahmasb'ın huzuruna çıkıp Sultan Süleyman'ın muktubunu ona taktim ettiler. Sultan Süleyman, elçilerle birlikte değerli hediyerler de Tahmasb'a göndermişti.[3264] Şah Tahmasb, Osmanlı elçilerini birkaç ay[3265] Kazvin'de tuttuktan sonra onları değerli hilat ve hediyeler ve mektubu ile birlikte[3266] Ca'fer Bey Kengerlü Ustaclu'nun eşliğinde Osmanlı'ya geri gönderdi. Şah Tahmasb mektubunda onların geri verilmemesinin sebebini gelmiş olan Osmanlı heyetinde Sultan Selim'in temsilcisi olarak kimsenin bulunmayışına bağladı.[3267] O, mektubunun sonunda Bayezid'i hapsetmesinin sebebibi Sultan Süleyman'ın rızası için yaptığını yazdı. Tahmasb, Bayezid ve oğullarının verilmesi için şehzade Selim'in de gönderilecek heyette temsilcisinin bulunmasını istedi.[3268]

Bayezid'in İran'a sığınmasından sonra uzun sürünce iki Osmanlı ve Safevî saray ileri gelenleri ve hatta sınır boyu paşaları arasında da mektuplaşmalar başladı.[3269] Bu doğrultuda vekil Ma'sum Bey Safevî, Sevindük Bey Korçu-başı ve

---

[3262] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 178.
[3263] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 306; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 417; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 86.
[3264] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 306; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 417; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 115.
[3265] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 420.
[3266] a.g.e, s. 420.
[3267] a.g.e, s. 418-420.
[3268] a.g.e, s. 420.
[3269] Şerefe'd-din Turan, s. 214.

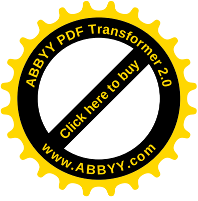
ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

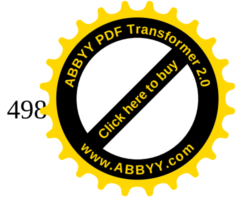
Mühürdar Halife Şah-kulu müttefikan Osmanlı tarafındaki vezir azam Rüstem Paşa, ikinci vezir Muhammed Paşa, Ali Paşa, Pertev Paşa ve Ferhad Paşa'ya yazdıkları mektubu Şah Tahmasb'ın yazdığı mektup ile birlikte Ca'fer Bey ile gönderdiler.[3270] Onlar söz konusu mektubu Şah Tahmasb'ın yönlendirmesiyle yazmışlardı. Onlar isteklerinin münasip bir dil ile vezir azam Rüstem Paşa ve diğer yüksek rütbeli paşalarca Sultan Süleyman'a anlatılmasını istediler.[3271] Mektubu Osmanlılara gütüren Ca'fer Sultan Kengerlü idi. Nitekim Vezirazam Ali Paşa ve diğer paşalar yazdıkları mektuplarında Kızılbaş ileri gelenlerinin Ca'fer Sultan ile gönderdikleri mektubu aldıkları ve bundan çok mutlu olduklarını bildirmişlerdi.[3272] Onlar, Osmanlı padişahları tarafından hilat ve karşılığın hizmet bitince verildiğinin âdet olduğunu bildirdiler.[3273] Böylece onlar Bayezid ve oğullarının geri verilmediği takdirde hediye ve karşılık verilmeyeceğini açıklamış oldular. Sultan Süleyman, Safevî elçisi Ca'fer Bey Kengerlü kabul ettikten sonra Şah Tahmasb'ın talebi uyarınca Van hâkimi Hüsrev Paşa ve Sinan Aga Çaşni-gir'i kendi tarafından, Ali Aga Kapuçı-başı ve Firuz Bey'i de şehzade Selim adına 200 kişilik yüksek rütbeli heyet ile Safevî sarayına gönderdi. Daha önceden Safevî elçisi olarak Osmanlı'ya gönderilen Emir Gayb Sultan Ustaclu da onlarla birlikte İran'a geri döndü.[3274]

6.6.3.3. Şeref Han Kengerlü

Şeref Han da Kengerlülere mensup kişilerdendi. Cemaziyülevvel 975[3275] / Kasım-Aralık 1567'de Şah Tahmasb'ın Han Ahmed'e karşı sevk ettiği orduda Şeref Han Kengerlü de vardı.[3276]

3270 *Münşa'atu's-selatin*, c. II, s. 59-61; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 437-441.
3271 *Münşa'atu's-selatin*, c. II, s. 59-61; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 437-441.
3272 *Münşa'atu's-selatin*, c. II, s. 61-63.
3273 Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 333.
3274 a.g.e, s. 335.
3275 Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 133-134; *Ahsenü't-tevarih*, s. 559; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 462; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
3276 *Nükavetü'l-Asar*, s. 68; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 227-229.

6.7. BAYRAMLU

Bayramlular, Kızılbaş boybirliğinin sağ kolundan idiler.[3277] Bayramlulardan Safevîler öncesinde Şah Ali Bey ve Şehsevar Bey gibi ünlü kişiler çıkmıştır.[3278] Safevî döneminde Bayramlularda adı kaynaklarda geçen ünlü kişilere rastlanılmamaktadır. Bunun sebebi onların herhangi bir Kızılbaş boyunun tabiliğine geçmesi olabilir.

6.7.1. Şah Ali Bey

Bayramlu boyundan olan Şah Ali Bey, Cihan-şah zamanında muteber bir emir idi. O, Cihan-şah'ın öldürülmesinden sonra Hasan Padişah Akkoyunlu'nun hizmetine gelerek büyük bir ilgi ile karşılandı. Sultan Ebu Sa'id'i yakalayıp getirdiklerinde Hasan Padişah onu Şah Ali Bey Bayrami'den altta yerleştirdi.[3279]

6.7.2. Şeh-süvar Bey

Bayramlu boyundan olan Şehsevar Bey, Yakub Padişah[3280] zamanındaki büyük emirlerden idi.[3281]

6.8. EKREMİ BOYU

Ekermi boyu Kızılbaşların sağ kesiminden idiler. "*Tarih-i Kızılbaşan*"a göre Ekremiler 24 koldan oluşmaktadır.[3282] Ancak söz konusu kaynak Ekremi'nin 24 alt dallarının adlarını vermekte ketüm davranmaktadır.

6.9. ÖRDEKLÜ

Ördekli, Türk boyları arasında küçük bir gruptu. Kendi adlarıyla Ördekli obası'da vardı. Ördeklüler Kızılbaşların sağ kolundan idiler. Ördeklülerden emirlik

---

[3277] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 8.
[3278] a.g.e, s. 11-12.
[3279] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 11.
[3280] Ak-Koyunlu Sultan Yakup 1478–1490 yıllarında hükümdarlık yapmıştır.
[3281] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 12.
[3282] a.g.e, s. 12.

yapan olmamıştır.[3283] Bunların en ünlü ismi Ördekli Hasan Sultan olmuştur. Bu zat 1603–1604 yılında Gence'deki Osmanlı birliklerine yenilmiş ve bazı komutanlarını Osmanlılara esir vermek zorunda kalmıştır. Ördekliler Tebriz çevresinde bulunmuş olabilirler. Zira Hasan Sultan Kapanat valisiydi.[3284]

6.10. KARAÇORLU

Kızılbaşların sağ kesiminde yer alan Karaçorlu boyundan herhangi bir emir çıkmamıştır.[3285]

6.11. DULKADIR[3286]

6.11.1. Safevîlere Katılımaları

Önemli Kızılbaş boylarından olan[3287] Dulkadırlılar Oğuzlar'ın Bozok koluna mensuptur.[3288] Kızılbaş boybirliği siyasi ve sosyal yapısında sol tarafta yer alan Dulkadır boyu Elbistan ve Maraş'ta oturmaktaydılar. Onların çoğu Safevî hanedanının müritleri idiler.[3289] Diğer bir görüşe göre ise bu boyun aslı Diyarbakır'dan idi. Şeyh Cüneyd'in dönüşü sırasında onunla birlikte h. 864 / 1459–60'ta İran'a geldiler. Hausluck'a göre Selçuklu döneminde İranlı şeyhlere bağlı bölgelerde bazı Şii boylar da yaşamaktaydı. Tekke ve Dulkadır Boyları XVI. yy. başlarında (h. X. yy.) onlardandı.[3290] Dulkadır Boyu Cüneyd'in ölümünden sonra da İran'da kalarak Sultan Haydar ve oğlu Şah İsmail'in hizmetine girerek çeşitli görevler aldı.[3291] Oruc Bey Bayat'ın verdiği listede ise Dulgadarlular (Dulkadır) yiğit kişileri olan bir boy olarak düzeyleri İspanyol aristokarsisinde *Dük* unvanına eş değer

---

3283 a.g.e, s. 12.
3284 Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 182, n. 205.
3285 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 12.
3286 Sümer, *Oğuzlar*, s. 220, 223, 235, 247, 255, 290; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 48-49, 94-96, 145, 178-181; Refet Yınanç, *Dulkadır Beyliği*, (Bundan sonra: Yınanç, *Dulkadır Beyliği*), TTK, Ankara, 1989, s. 90.
3287 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 140; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. III, s. 1085; *Huld-i Berin*, s. 410
3288 Refet Yınanç, "Dulkadıroğulları", *İAD*, c. IX, İstanbul 1994, s. 553.
3289 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 49.
3290 Yusuf Cemali, s. 92, n. 1 (Hasluck, c. I, s. 72).
3291 Yusuf Cemali, s. 92.

idi.[3292]

Dulkadıroğulları Elbistan ve Maraş merkez olmak üzere doğuda Harput'tan batıda Kırşehir'e, kuzeyde Bozok (Yozgat) ile Sivas'ın güneyinde Gemerek ve Gürün'den Hatay'a bağlı Hassa'ya kadar yayılan bölge üzerinde hüküm sürmekteydi.[3293] Aslında Safevî-Dulkadırlı ilişkileri, Safevî Devleti'nin kuruluşunun ilk yıllarında başlamıştır. Bu yıllarda Dulkadırlı Beyliği'nden, özellikle Bozok yöresinden çok sayıda Türkmen, Şah İsmail tarafına geçmiş ve onun hizmetine girmiştir. Başlangıçta, Dulkadırlı Beyliğinin başında bulunan Ala'u'd-devle Bey (h. 884–921 / 1479–1516) bu Türkmen topluluğunun göçüne kayıtsız kalmış ve hiçbir tepki göstermemiştir.[3294]

İsmail Erzincan'a geldiğinde Anadolulu mürit ve sofularından içinde Dulkadırlı boyundan[3295] olan çok sayıda bir nüfus ona katıldılar.[3296] Şirvan'a doğru harekette İsmail Mirza ordusunun Kür ırmağından geçmesine uygun bir geçit bulmaları için Dulkadırlılardan bir grubunu göndermişti. Ancak onlar nehirin derinliğinden dolayı bu işte başarısız kalınca, Koyun Ölümi[3297] diye anılan bir yerde İsmail Mirza ve ordusunu beklemek zorunda kaldılar.[3298]

6.11.2. Korçu-başılık Mansıbının Dulkadırlara Verilmesi

Şah İsmail, h. 907 / 1501–2 kışını Tebriz'i ele geçirdikten sonra Dede Bey Dulkadır'ı kurduğu devletin korçu-başısı yaptı.[3299] Böylece korçu-başılık mansıbı Dulkadır Boyu'nun eline geçmiş oldu.

[3292] *Minorskii, Saziman-ı İdari*, s. 250.
[3293] Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 25.
[3294] a.g.e, s. 25.
[3295] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 56; *Huld-i Berin*, s. 95; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 38; *Ahsenü't-tevarih*, s. 906.
[3296] *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 35.
[3297] *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 43; *Habibü's-siyer*, s. 455.
[3298] Yusuf Cemali, s. 136.
[3299] *Tekmiletü'l-exbar*, s. 33; Abbaslı, *Şah İsmayıl*, s. 18; Ceferli, *Sefeviler Dövleti*, s. 58.

6.11.3. Şiraz Hükümetinin Dulkadırlara Verilmesi

I. Şah İsmail'in tahta çıkışının başlarında Dulkadırlardan kalabalık bir topluluk dergâha gelip ona katıldı. I. İsmail de Şiraz hükümetini onlara verdi.[3300] Şah İsmail, 2 Rebiyülahir 909 / 24 Eylül 1503'te galibiyet ile Şiraz'a girdikten sonra[3301] Şiraz hükümetini İlyas Bey Dulkadır'e vererek oradan Kazerun'a gitti.[3302] Böylece bundan sonra Şiraz bölgesi Dulkadırlılara devredilmiş oldu. Şiraz'da hüküm sürmüş Dulkadır boy beylerinin adları ise şöyledir: Sultan Halil, Ali Sultan, Murad Sultan, Hamza Sultan, Kadı Han, İbrahim Han, Ali Sultan Talı-oğlu, Şah Veli Sultan, Berhurdar Sultan, Muhammed Can Sultan ve Veli Sultan.[3303]

6.11.4. Dulkadıroğullarına Karşı Sefer

h. 908 / 1502–3'te Murad Bey Akkoyunlu Hemedan'da Şah İsmail'e yenilince sonunda Dulkadırlıların yanına gitti. O orada Ala'u'd-devle'nin kızı Benlü Hatun ile evlenerek Dulkadırlılarla olan ilişkisi ve bağlarını daha da pekiştirdi.[3304] Dulkadır hanedanı h. 740 / 1339–40'tan beri Doğu Anadolu ve Fırat'ın kuzeyindeki Maraş, Elbistan ve Harput'ta hâkimiyet sürüyorlardı.[3305] Onların egemen olduğu bölge Osmanlı ve Mısır Memluk devletlerinin arasında yer almaktaydı. Buradaki Dulkadırlılar, Akkoyunlu şehzadelerinin iç savaşları ve Şah İsmail'in de meşgalelerinden yararlanarak Diyarbakır'a da el uzatıyordu. Dulkadırlılar gerek Osmanlı, gerekse de Mısır Memluk devletleri ile dostça ilişkileri korumada oldukça dikkatli davranıyordu. Onlar her iki sultanın da Dulkadırlılara yardımcı olmasını istiyordu.[3306] Ancak onlar daha çok Mısır Memluk Devleti'ne eğilimli idiler ve Osmanlıların yayılmacı siyasetinden çekiniyorlardı. Kansu Gavri'nin de başlıca amacı müttefiki olan Dulkadırlıları -ki defalarca Şah İsmail ve özellikle Han Muhammed Ustaclu'ya yenilmişlerdi.- Batı Asya'daki güç dengesini sağlama için

---

3300 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 49.
3301 *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 42; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 80; *Fars-name-yi Nasırı*, c. I, s. 370; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 268; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 37; *Ahsenü't-tevarih*, s. 100.
3302 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 80; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 268; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 188.
3303 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 49.
3304 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 185; Uzunçarşılı, c. II, s. 228; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 197.
3305 Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 19.
3306 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 278-279; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 33.

Şah İsmail'in saldırılarına karşı korumaktı. O, Dulkadırlıları kendisi ile Osmanlı arasında Şam saldırılarını engelleyen bir kalkan olduğunu biliyordu. İşte bu nedenle de o Şah İsmail ile ittifak içinde idi.

Murad Bey'in Dulkadırlılara sığındığını öğrenen Şah İsmail söz konusu ittifakı kendi açısından sakıncalı bularak herhangi bir saldırı olasılığını önceden engellemek için[3307] ilk önce Oğlan Ümmet Çavuşlu'yu elçi olarak gönderip Dulkadırlıları boyun eğmeye çağırdı. Ancak onlar buna aldırış etmeden onun elçisini hapsettiler.[3308] Şah İsmail de değişik bölgelerden[3309] askerlerini toplayınca h. 913 / 1507 yazında Elbistan'a doğru hareket etti. O, Dulkadırlılara ansızın saldırma amacıyla ilk önce onların bölgesine değil de Osmanlı arazisi olan Kayseri'ye gitti.[3310] Şah İsmail askerlerini yerli halka karşı kötü davranmamaları konsunda uyarmıştı. O Kızılbaşlardan kaçan köylüleri davet ederek onların sattığı malzemelerin karşılığının bizzat kendisi ödedi. O köylülerden alınan malzemelere karşın ödeme yapmayanın öldürüleceğini de bildirmişti.[3311]

Şah İsmail oradan Osmanlı sultanı II. Bayezid'e saygı dolu bir mektup yazarak ona iyi lakaplar ile hitap etti. Mektubunda bildirdiğine göre 12 Rebiyülahir 913 / 21 Ağustos 1507'de Osmanlı topraklarına girdiği ve amacının düşmanlara karşı gitmek olduğunu yazdı. Ve Osmanlılar ile yine barış ve saygı içinde olduğunu bildirdi.[3312] Sultan Bayezid de ona dostça bir mektup ile karşılık verdi. Şah İsmail'e övgü dolu lakaplarla hitap eden Osmanlı sultanı Kayseri'deki emirlerine de ona saygılı ve dostça davranmaları konusunda emir verdiğini bildirdi.[3313] Kimi tarihçilere göre İsmail'in bu gelişindeki başlıca amaç, Safevî Hanedanı'nın müritlerine kendi gücünü göstererek onları İran'a doğru gelmeleri için teşvik ve tahrik etmek olmuştur.[3314] Şah

---

[3307] Uzunçarşılı, c. II, s. 229.
[3308] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 247-248.
[3309] *Habibü's-siyer*, s. 486.
[3310] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 249; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 89; *Habibü's-siyer*, s. 478.
[3311] *A Literary History of Persia*, s. 61; *Habibü's-siyer*, s. 487.
[3312] Feridun Bey, *Münşeât*, I, s. 346-347.
[3313] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 347.
[3314] Uzunçarşılı, II, s. 229.

İsmail Kayseri'den kendisine bir kısmının bağlı bulunduğu Dulkadırların yurdu olan Maraş ve Elbistan'a kadar ilerledi. Dulkadırlılar Kızılbaşların öncü birliklerine saldırarak onları bozguna uğrattılar.[3315] Kızılbaşlar bölgeyi yıkıp yağmaladıktan sonra Diyarbakır'a geri döndüler.[3316] Alau'd-devle ise Şah İsmail geri dönünce Elbistan'a geldi.

6.11.5. Dulakdıroğulları ile Ustaclularının Savaşları

Diyarbakır hâkimi olarak atanan Han Muhammed Ustaclu[3317] Kürtleri bastırdıktan sonra Amed (Hamid)'i kuşattı. Amed hâkimi Kayıtmış Bey ise Dulkadırlılar'den yardım talep etti. Dulkadırlılardan bir grup ise Kayıtmış Bey'e yardıma gittiler. Ancak Han Muhammed Ustaclu onları yendi. O Amed'i yine de kuşatmaya aldıktan sonra sonunda ele geçirdi.[3318] Dulkadırlılar bu kez daha fazla bir asker sayısı ile Han Muhammed Ustaclu'ya karşı hareket ettiler. Ancak Han Muhammed Ustaclu yine de savaşı kazandı ve gelen Dulkadırlıların da bir kısmını öldürdü.[3319] Bu savaşlarda evlatlarını kaybeden Alau'd-devle ise, bu olaydan sonra bir daha Kızılbaşlar ile savaşa girmedi. Erzincan'ın Sultan Selim ve Osmanlıların egemenliğine geçtiği sırada Dulkadırlılar boy beylerinin tabiri ile "iki altın kanatlı tavuk" olan Osmanlı ve Mısır devletleri ile dengeli bir ilişki yürütseler de daha çok Mısır'a eğilimli idiler.[3320]

6.11.6. h. 919 / 1513 Yılında Dulkadırlılar

Kızılbaşların Özbeklerle savaşta 3 Ramazan 918 / 12 Kasım 1512'deki ağır yenilgisi ve bazı ünlü Kızılbaş komutanlarının öldürüldüğü haberini alan Şah İsmail h. 918 / 1512–1513 kışını geçirdiği İsfahan'dan Save'ye geldi. O ordu toplayarak h. 919 / 1513 ilkbaharında Horasan'a doğru hareket etti. O, ordusunun öncüsü olarak

---

3315 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 250; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 32; *Habibü's-siyer*, s. 486-488.
3316 *Lubbu't-tevarih*, s. 404; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 258.
3317 *Ahsenü't-tevarih*, s. 125; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 46; *Kısasu'l-hakani*, s. 40; *Lubbu't-tevarih*, s. 405.
3318 *Ahsenü't-tevarih*, s. 128; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 46; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 268; *Huld-i Berin*, s. 164; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 32.
3319 *Ahsenü't-tevarih*, s. 128; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 46; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 266; *Huld-i Berin*, s. 164; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 32.
3320 *Huld-i Berin*, s. 251.

Şiraz Dulkadırlılarını seçtikten sonra çabucak Meşhed'e doğru hareket etti.[3321] Meşhed'de ikamet eden Ubeyd Han haberi alınca şehri terk ederek Buhara'ya gitti. Timur Sultan da Herat'tan vazgeçerek Semerkand'a doğru gitti. Şah İsmail de savaşsız Meşhed ve Herat'ı yine ele geçirdi.[3322]

6.11.7. Çaldıran Savaşı'ndan Önce Dulkadırlılar

Çaldıran Savaşı'ndan önce Sultan Selim, Konya'dan Kayseri'ye giderek orada Dulkadırlıları Şah İsmail ile savaşmak için ittifaka ikna etmeye çalıştı. Ancak Dulkadırlılar, Sultan Kansu Gavri'nin girişimleri ile Safevîlerle olan eski düşmanlığından vazgeçtiklerinden Osmanlılara yardım etmekten kaçındılar. Bunun üzerine Sultan Selim de Kayseriye'den Sivas'a doğru gitti.[3323] h. 920 / 1514–15'te Sultan Selim, Yeniçeriler ile İran topraklarının içlerine doğru ilerleyince, ordu Hoy'a vardığında Erdebil-oğlu (Şah İsmail) ülemanın tekliflerini kabul ederse barış yapıp geri dönülmesi, tekliflere karşı çıkarsa savaşılması kararlaştırıldı.[3324] Bu sırada daha önceden haber toplaması için gönderilen bir Dulkadırlı keşif grubu ise 12 Kızılbaş kafası ve birkaç esir ile geri döndü. Onlar, Kızılbaşlardan bir grup ile savaştıklarını bildirerek aldıkları esirlerden edindikleri bilgilere göre Şah İsmail ile Diyarbakır valisi Han Muhammed Ustaclu ordularının Hoy'da birbirine katıldığını bildirdiler. Bu haberlere sevinen Sultan Selim ise onları ödüllendirdi.[3325]

6.11.8. Çaldıran Savaşı Sırasında Dulkadırlılar

Şah İsmail'in Çaldıran Savaşı'ndan önce topladığı ordusunda Fars'tan gelen Dulkadırlılar de bulunmaktaydı. 2 Recep 920 / 23 Ağustos 1514, Çarşamba sabahında[3326] Sultan Selim ordusunun Çaldıran'da savaş düzenini kurdu.[3327] Bir

---

[3321] *Ahsenü't-tevarih*, s. 180; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 445; *Huld-i Berin*, s. 226; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 158.
[3322] *Ahsenü't-tevarih*, s. 180; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 446; *Huld-i Berin*, s. 226; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 158.
[3323] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 46; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 266; *Huld-i Berin*, s. 164; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 32; *Kısasu'l-hakani*, s. 40; *Lubbu't-tevarih*, s. 405; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 158.
[3324] İspanakçı, v. 176.
[3325] a.g.e, v. 178.
[3326] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 390; *Şerh-i Cengha-yı Şah İsmail*, s. 315; Uzunçarşılı, c. II, s. 265;

bilgiye göre Sultan Selim çarhçı atlıları bölümünde Dulkadırlıları da yerleştirmişti.[3328] Çaldıran Savaşı'nda Şah İsmail'in ordusunun sağ kanadında Fars'tan gelen Dulkadırlılar da vardı.[3329] Çaldıran Savaşı sırasında Şah İsmail, Şiraz'dan gelen Dulkadırlı askerlerinin ilk başta yerlerinde kalıp savaşa katılmadıklarını görünce korçularından birini onlara göndererek savaşa katılmasını istedi. Ancak onlar onun bu emre uymayıp sonunda da savaş alanından kaçtılar.[3330] Çaldıran Savaşı'nda gerek Osmanlı gerekse de Safevî taraflarının her ikisinde Dulkadır Boyu'ndan savaşçılar yer almışlardı. Safevî ordusundaki Dulkadırlıların savaşa aktif olarak katılmayışlarının da sebebi bu olsa gerek.

6.11.9. Dulkadıroğullarının Ortadan Kaldırılması

Şah İsmail, Çaldıran Savaşı'ndan sonra Mısır Sultanı ile geliştirdiği dostluk ilişkileri ile Dulkadırlılara da yaklaşmak amacı ile Şaban 920 / Eylül-Ekim 1514'te onlara değerli hediyeler gönderdi.[3331] Bu sıralarda Sultan Selim de Safevîlere bir başka saldırının ön hazırlıklarını yapmak amacıyla Dulkadır bölgesine yakın bir yerde azık ve zahirelerini depoladı. Dulkadırlılar ise Şah İsmail'e olan yakınlık ve ilgilerini bildirmek için saldırarak tüm depoyu yağmaladılar.[3332] Bunun üzerine Sultan Selim de ünlü komutanı Sinan Paşa'yı 22 Rebiyülahir 921 / 5 Haziran 1515'te 40.000 atlı ile birlikte Dulkadırlılara karşı savaşması için görevlendirdi. O ayrıca Kayseri hükümeti ve Dulkadır sınırındaki askeri birliğinin başında duran Ali Bey Şeh-süvar-oğlu'yu da onlara katılmasına emir verdi. 4 Cemaziyülevvel 921 / 16 Haziran 1515'te iki taraf arasındaki Gövek Su'da başgösteren savaşta Dulkadırlılar

---

Roemer, s. 224; *The Otoman Dynasty*, s. 122; Edward Creasy, *History of the Ottoman Turks*, (Bundan sonra: *History of the Ottoman Turks*), Khaya Beirut, 1961, s. 138; Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Vol. 1, Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1200-1808*, (Bundan sonra: Stanford Shaw), Cambridge Universitey Pres, Cambridge, London, 1976, s. 81; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 42; *Habibü's-siyer*, s. 545.

[3327] *Ahsenü't-tevarih*, s. 189; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 493; *Huld-i Berin*, s. 334; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 42; *Kısasu'l-hakani*, s. 44; *Lubbu't-tevarih*, s. 416; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 161; İspanakçı, v. 185-186; Uzunçarşılı, c. II, s. 265.

[3328] İspanakçı, v. 86.

[3329] *Ahsenü't-tevarih*, s. 190; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 494; *Huld-i Berin*, s. 236; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 42; *Kısasu'l-hakani*, s. 44.

[3330] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 502; *Habibü's-siyer*, s. 551.

[3331] İspanakçı, v. 321; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 114–115.

[3332] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 523; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 134.

yenildiler[3333] ve Elbistan ile Maraş'ın tümü Osmanlılarca alındı. Sultan Selim, 14 Cemaziyülevvel 921 / 26 Haziran 1515'te Seyfe'd-din aracılığı ile Kayseri'den Mısır sultanına gönderdiği fetihnamede kalenin Rafizi Kızılbaşlardan nasıl alındığını ve Sinan Paşa'nın ona Alau'd-devle'nin kafası ile birlikte onun yakınlarından olan 50 kafayı kendisine gönderdiğini yazdı. O, Alu'd-devle'nin kafasını Mısır sulatnının sevinmesi için ona gönderdiğini özellikle vurguladı. O, ertesi yıl Kızlbaşları bastırmak için yine doğuya sefer yapacağını ve ondan yalvarışlara kanmamasını istedi.[3334] Sultan Selim, Dulkadır hükümetini de Ali Bey Şeh-süvar-oğlı'ya verdi. Bu sıralarda Şah İsmail Osmanlılarla yapılacak muhtemel barışı tehlikeye düşürmemek için Dulkadırlılara yardım etmedi. Sultan Selim de Dulkadır bölgesini ele geçirdikten sonra İstanbul'a geri döndü.[3335] Kimi kaynaklarda I. Selim'in Mısır'ın fethine ilişkin Şirvan padişahına yazdığı mektubunda Dulkadır sipahilerinin sayısını 50.000 olarak vermektedir.[3336] Osmanlılarla Safevîlerin arasının açılması Osmanlı topraklarında yer alan Dulkadır emirliğine Şah İsmail'in ordu sevki ile başlamış bulundu. İsmail'in bu harekâttaki amacının ne olduğu bilinmese de bu olay Osmanlılarla olan ilişkisine ağır bir gölge düşürmüştü.

6.11.10. Dulakdırların Paylaştırılması

h. 921 / 1515–16'da Ala'u'd-devle Dulkadır, Sultan Selim'in emri üzerine öldürülünce ordusu da üçe parçalanarak bir kısmı Osmanlı'ya giderek Selim'in, diğer bir kısmı ise Maveraünnehir giderek Ubeydullah Han Özbek'in ve başka bir bölümü ise h. 928 / 1521–22'de I. Şah İsmail'in hizmetine girdiler. Şah İsmail de ona birleşen Dulkadırlıları üçe ayırarak bir grubu kendi yanında tuttu, diğer iki grubunu ise sırası ile Horasan'da hizmet gösteren emiri ve I. Tahmasb'ın lalası Durmış Han Şamlu'ya ve üçüncü kısmı ise Şiraz'a gönderdi.[3337]

[3333] *Şerh-i Cengha-yı Şah İsmail*, s. 320.
[3334] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 471.
[3335] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 522, 528.
[3336] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 386.
[3337] Yusuf Cemali, s. 92.

6.11.11. Sultan Selim'e Yardım Eden Dulkadırlar

14 Şaban 921 / 23 Eylül 1515'te Diyarbakır halkının Kara Han'a karşı olan isyanını fırsat bilerek Sultan Selim Diyarbakır'ı alması için Bıyığlu Muhammed (Muhammed Paşa)'yı bir birlik ile görevlendirdi. O, Dulkadırlılardan de bir grubu ona yardım etmeleri için gönderdi.[3338] Diyabakır Osmanlıların eline geçtikten sonra buna sevinen Sultan Selim ise, yardım eden Dulkadırlıları ödüllendirdi.[3339]

6.11.12. Kalender Çelebi İsyanı ve Dulkadırlar

Sultan Süleyman döneminde baş göstermiş isyanlar içerisinde Bektaşi Kalender Çelebi'nin başkaldırısı en önemlilerden idi.[3340] Kalender Çelebi topladığı kalabalık yandaşları ile birlikte etraf vilayetlerdeki valilerin onları bastırmaya gönderdikleri kuvvetleri yenerek Anadolu Beylerbeyi Mahmud Paşa ve onun 3 valisini öldürdü. İsyanın yayılması ile Sultan Süleyman vezirazam İbrahim Paşa'yı onları bastırması için gönderdi. Kalender Çelebi'nin atlılarının çoğunluğu eskiden tiyul sahibi Dulkadırlılardan[3341] olduğunu bilen İbrahim Paşa, onların komutanları ile müzakere yaparak tiyullarının geri verilmesini sağlamakla onları Kalender Çelebi'den koparmayı başardı. Böylece İbrahim Paşa, kolaylıkla Ramazan 933 / Haziran 1527'de onu ve az sayıda geri kalan askerlerini yenebildi. O Kalender Çelebi'yi yakalayıp başını kestirdi.[3342] Kimi tarihçilere göre söz konusu isyanın arkasında Safevî desteği vardı. Oysa bu görüş yanlıştı ve isyanın baş sebebi tiyullarından yoksun bırakılmış Dulkadır sipahileriydi. Nitekim tiyullarını geri alan söz konusu topluluk tekrar merkezi devlete itaat etti.

6.11.13. Cam Savaşı'nda Şiraz Dulkadırlılarının Katılımı

10 Muharrem 935 / 24 Eylül 1528'de[3343] Cam'ın Zur-abad'ında[3344] Özbek ve

---

[3338] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 528.
[3339] *Şerh-i Cengha-yı Şah İsmail*, s. 323.
[3340] Uzunçarşılı, c. II, s. 310, 347-348, 450.
[3341] a.g.e, s. 347.
[3342] a.g.e, s. 347.
[3343] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 54; *Baburnama*, s. 418; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 188; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 210-211.
[3344] *Lubbu't-tevarih*, s. 427-428; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 154; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 180, 187; *Tarih-i*

Safevî orduları karşılaşmasında Kızılbaş ordusunun sol kanadında Şiraz'dan gelen Dulkadırlılar da bulunmaktaydı.[3345] Ancak bu savaşta Kızılbaşlar yenildi ve birçoğu da kaçtı.[3346] Ancak askerlerini tekrar toparlayan[3347] Şah Tahmasb 1.700 kişilik korçularına[3348] saldırı emrini verdi. Sabahleyin 11 Muharrem 935 / 25 Eylül 1528'de başlayan ikinci savaşta[3349] ise Şah Tahmasb savaşçılarına yalnız kılıç kullanmalarını ve karşılaştıklarını öldürmeden bırakmamalarını emretti.[3350] Şamlu ve Dulkadır korçuları ordunun önünde ağır saldırılarla ve peşinden gelen Kızılbaşların saldırılarıyla Özbek ordusunun düzeni bozuldu ve Özbekler ve Ubeyd Han kaçmaya başladılar. Kaçış sırasında Ubeyd Han korçuların birinin kılıç darbesi ile bayıldı. Ancak yardımcıları onu kaçırabildiler. Kılıç darbesinden Ubeyd Han'ın "işitme duyusu zarar aldı."[3351]

6.11.14. h. 936 / 1529–30 ve 939 / 1533 Yılları Arasında Dulkadırlar

h. 936 / 1529–30'da Özbek emirlerinin elçileri Şah Tahmasb tarafından sıcak karşılanarak onlara değerli hilatlar verildi. Şah Tahmasb, Özbekleri savaştan çekindirmek ve gövde gösterisi yapmak için onların katıldığı bir resmi geçiş töreni düzenledi.[3352] Resmi geçişte Kızılbaş boyları içerisinde Dulkadır boyu savaşçıları beşinci sırada idiler. Şamlularla Tekelülerin h. 937 / 1530–31'deki savaşlarında[3353] ise Dulkadırlılar Şamlulardan yana tavır sergilediler. Bununla da Tekelüler onlara karşı da tavır aldılar.[3354] 14 Şaban 939 / 11 Mart 1533 ilkbaharında Kamış Oğlan Savuh Bulak'taki Mahur çimenine ilerleyerek Ester-abad'da egemen olan

---

Âlem-ara-yi Abbasi, c. I, s. 54; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 284; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 210.

[3345] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 261; *Baburnama*, s. 418.

[3346] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 263; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 181,183; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 54; *Baburnama*, s. 419.

[3347] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 265; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 55; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 183; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 155.

[3348] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 56.

[3349] a.g.e, s. 56.

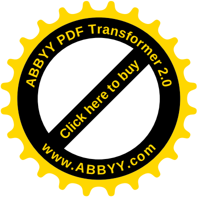
[3350] a.g.e, s. 55.

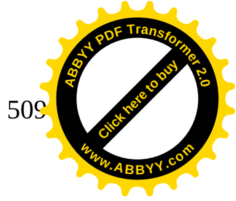
[3351] *Fava'idü's-safeviye*, s. 19; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 51; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 37.

[3352] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 198-206.

[3353] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 161; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 285; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 214; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 53; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 48; *Ahsenü't-tevarih*, s. 308; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 286.

[3354] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 49.

Dulkadırlıları[3355] yağmalayıp geri döndü.

6.11.15. h. 943 / 1536–37 Yılında Dulkadırlılar

Şah Tahmasb, Sultan Süleyman'ın ikinci seferinden sonra h. 943 / 1536–37 yılında Ubeyd Han'ın Horasan'a olan altıncı saldırısını önlemeye Horasan'a gittiğinde Sam Mirza'ya mektup yazarak ona zarar vermeyeceğine yemin etti.[3356] O, bu doğrultuda içinde Dulkadırlıların[3357] da bulunduğu bir birliği mektup ile birlikte Sam Mirza'ya Tebes'e gönderdi.[3358] Sam Mirza da Kızılbaş emirleri ile birlikte Şah Tahmasb'ın huzuruna gelip[3359] affedildi.[3360]

6.11.16. h. 953 / 1546–47 ve h. 954 / 1547–48 Yılları Arasında

h. 953 / 1546–47 yılında Şah Tahmasb tam da egemenliğini kurduğu bir zamanda tahta çıkışının 23. yılında Tebriz'de iken Afşar ve Dulkadır boyları birbiri ile çatıştılar. Şah Tahmasb da onlara ilgili davranarak onları savaştan kaçındırdı. Şah Tahmasb, aynı zamanda Afşar ve Dulkadır emirlerini cezalandırmak için verdikleri zarara karşılık olarak amıra hazinesine yaklaşık 1000 tümen para ödettirdi.[3361] h. 954 / 1547–8 yılında Sultan Süleyman'ın tahrikleri ile Kürt emirleri Urmiye'ye saldırdılar. Ancak söz konusu vilayetteki Dulkadırlılar onları hezimete uğratarak kaçmalarına neden oldu.

6.11.17. h. 959 / 1550–51'de Dulkadırlar

Şah Tahmasb İskender Paşa'yı ortadan kaldırmaları ve Safevîlere yakın Osmanlı arazisini yakıp yıkmaları için h. 959 / 1550–51'de dört Kızılbaş grubunu başlarında birkaç komutan yerleştirerek Osmanlı arazisine gönderdi. Bunlardan Dulkadırlılar Mezopotamya'ya gönderildiler. Bu grup başarı ile görevini yerine

---

3355 *Ahsenü't-tevarih*, s. 320; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 74.
3356 *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 550.
3357 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 65.
3358 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 266.
3359 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 292.
3360 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 306.
3361 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 316.

getirdi.[3362]

6.11.18. h. 961 / 1553–54 Yılında Dulkadırlar

Sultan Süleyman h. 961 / 1553–54'te aşırı kalabalık bir ordu[3363] ile Halep'ten İran'a doğru hareket etti. Osmanlı ordusuna Rumeli beylerbeyi Mehmed Paşa Sokullu ordusuna daha sonra ise şehzade Selim Anadolu birliği ve Haydar Paşa'ya bağlı Karamanlı, Dulkadır atılıları ve Türkman beyleri[3364] de katıldılar.

6.11.19. Yaka Türkmenlerinin İsyanı ve Dulkadırlar

h. 962 / 1554–55'te Şah Tahmasb'ın Aba'ya karşı gönderdiği ordu içerisinde Dulkadırlar da vardı. Bilindiği gibi Ester-abad'daki Yaka Türkmenleri ile Harezm hükümranları arasında dostça ilişkier bulunmaktydı. Harezm hükümdarı Ali Sultan, Aba'ya yardım etmek amacıyla ordusu ile birlikte Ester-abad'a saldırdı. Ancak o Kızılbaşlarla anlaşarak sorunu çözdükten sonra, Harezm'e geri döndü. Kızılbaş ordusu ise Şah Tahmasb'ın ordusuna geri döndü.[3365] h. 965 / 1557–58'de Yaka Türkmenlerinden olan Aba yine Ester-abad'a saldırıp çevre köyleri yağmaladı. Ester-abad'daki Dulkadırlılar ise onlarla baş edemeyeceklerini anlayınca Şah Tahmasb'dan yardım istediler. Şah Tahmasb da bir birliği onlara yardıma gönderdi. İki gün savaştan sonra Kızılbaşlar Aba'yı yendiler ve o oradan kaçarak yine Harezm hâkimi Ali Sultan'a sığındı.[3366]

6.11.20. Biyepiş'in Bir Bölümünün Hâkimiyetine Getirilmeleri

Şah Tahmasb, h. 975 / 1567–8'de Gilan'ı ele geçirdikten sonra[3367] Biyepiş'in bütünü için bir hâkim atamak yerine maslahat gereği her bölge için ayrı ayrı hâkimler

---

[3362] a.g.e, s. 353.
[3363] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 208; *Ahsenü't-tevarih*, s. 485; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 78.
[3364] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 214-215, n. 384 (Hammer Purgstall, s. 1217).
[3365] *Ahsenü't-tevarih*, s. 496-497.
[3366] *Ahsenü't-tevarih*, s. 516; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 106.
[3367] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 301-303.

tayin etti. O bölgelerden biri de Dulkadırlılara ait idi.[3368]

6.11.21. Lahican İsyanı ve Dulkadırlar

h. 979 / 1571–72'de ise Şah Tahmasb Lahican'ı yitirmekten ve oradaki isyanın yayılmasından endişe ederek içinde Dulkadırlıların de yer aldığı[3369] bir orduyu Lahican'a gönderdi. Gerçekleşen savaş sırasında Emire Debbac öldü[3370] ve söz konusu ayaklanma da bastırılmış oldu.[3371]

6.11.22. Dulkadır Boyuna Mensup Kişiler

Dulkadır boyuna mensup Aba Cerrahe, Celil Sultan Dulkadır, Halil Sultan, Ali Bey Dulkadır, Abdal Bey Dulkadır, Saru Kaplan, Ala'u'd-devle Paşa Dulkadır, Dede Bey Dulkadır, İlyas Bey Dulkadır, Kasım Bey, Erdevane Bey, Ali Bey Şeh-süvar-oğlu, Hamza Sultan, İbrahim Han, Ali Sultan Talı-oğlu, Muhammed Can Sultan, Kör Şahruh, Ahmed Bey, Kör Süleyman, Süleyman Bey Yasavul Dulkadır, Muhammed Han, Şah-kulu Halife, Kıya Sultan Dulkadır, Sultan Dulkadır, Şahruh Bey Dulkadır Süfreçi-başı, Hacı Bey Dulkadır, Muhammed Can Bey Dulkadır, Ereşti Aga Dulkadır, Ali Paşa Dulkadır, Yol-kulu Bey Dulkadır, Şah-kulu Evoğlu Dulkadır, Zeynel Bey Dulkadır ve Koç Halife Dulkadır Mühürdar Mühürdar gibi ünlü kişiler olmuştur.

6.11.22.1. Aba Cerrahe

Aba Cerrahe adı kaynaklara yansıyan en ünlü Dulkadırlı kadındı. Erdebil'in Rumiyan mahallesinde oturan Aba Cerrahe, Şah İsmail'in ilk dadısı idi. İsmail ve kardeşi h. 900 / 1494–95 yılında Erdebil'e geldiklerinden dört hafta sonra Paşa Hatun tarafından Aba'nın evine götürülmüştür.[3372] Onun önerisi ile Haydar'ın oğulları

[3368] *Ahsenü't-tevarih*, s. 566.
[3369] *Ahsenü't-tevarih*, s. 579; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 571; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 114.
[3370] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 113; *Huld-i Berin*, s. 365; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 143.
[3371] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 571.
[3372] Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 83.

Allah-vermiş Aka camisinin çatısında sakladılar.[3373] Diğer bilgiye göre onlar söz konusu caminin mezarlık binalarının birinde saklanmışlardı.[3374] Diğer taraftan Ayba Sultan da arayışları ile onların daha önceki saklandığı yeri bularak Aba Cerrahe'yi yakalayıp kendisi ile birlikte Tebriz'e götürdü. Rüstem Mirza da onu işkence yaptırıp muhtemelen ondan Haydar'ın oğullarının saklandığı yeri itiraf ettirdikten sonra Cerrahe'yi Tebriz meydanlarından birinde astırdı.[3375]

6.11.22.2. Celil Sultan Dulkadır

Dulkadır Boyu'ndan olan Celil Sultan Dulkadır I. İsmail'in büyük emirlerinden olmuştur.[3376]

6.11.22.3. Halil Sultan

6.11.22.3.1. h. 919 / 1513 Yılında Halil Sultan

Dulkadır Boyu'ndan olan Halil Sultan, Celil Sultan Dulkadır'ın kardeşi idi. O da I. Şah İsmail'in emirlerinden idi.[3377] O, Şiraz'da hüküm sürmüş Dulkadırlı boy beylerinden idi.[3378] Kızılbaşların 3 Ramazan 918 / 12 Kasım 1512'deki Özbeklere karşı ağır yenilgisinden sonra Şah İsmail h. 918 / 1512–1513 kışını geçirdiği İsfahan'dan Save'ye geldi. O ordu toplayarak h. 919 / 1513 ilkbaharında Horasan'a doğru hareket etti. O, Şiraz hâkimi Halil Sultan Dulkadır'ı ordusunun öncüsü olarak seçti ve o çabucak Meşhed'e doğru hareket etti.[3379] Meşhed'de ikamet eden Ubeyd Han haberi alınca şehri terk ederek Buhara'ya gitti. Timur Sultan da Herat'tan vazgeçerek Semerkand'a doğru gitti. Şah İsmail de savaşsız Meşhed ve Herat'ı yine

---

[3373] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 6; *Ahsenü't-tevarih*, s. 14; Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 37.
[3374] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 60.
[3375] *Tarih-i Şah İsmail-i Safevî*, s. 32; *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 9; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 270; *Habibü'siyer*, s. 441; Denison Ross, s. 270-271.
[3376] *Şah-ı Ceng-i İrananiyan*, s. 286-7.
[3377] a.g.e, s .286-7.
[3378] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 49.
[3379] *Ahsenü't-tevarih*, s. 180; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 445; *Huld-i Berin*, s. 226; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 158.

ele geçirdi.[3380]

6.11.22.3.2. Çaldıran Savaşı Sırasında Halil Sultan

Çaldıran Savaşı'ndan önce Şah İsmail'in Azerbaycan'da topladığı ordusunda Fars hâkimi, Halil Sultan Dulkadır da bulunmaktaydı. O, Çaldıran Savaşı'nda Safevî ordusunun sağ kanadında yer almıştı.[3381] Çaldıran Savaşı sırasında Şah İsmail, Şiraz valisi Halil Sultan Dulkadır ve yanındaki askerlerinin yerlerinde kalıp savaşa katılmadıklarını görünce korçularından birini ona göndererek savaşa katılmasını istedi. Ancak Halil Sultan onun bu emrine uymadı ve sonunda kaçtı.[3382] Onun savaşa katılmamasının sebebi bilinmese de muhtemelen karşı tarafta da Dulkadırlı savaşçılarının olması onu kendi boydaşlarına karşı savaşa girmekten çekindirmiştir.

6.11.22.3.3. Halil Sultan'ın Öldürülmesi

Şah İsmail, Selim'in dönüşünden az sonra Şaban 920 / Eylül-Ekim 1514'te Dergezin'den Tebriz'e geri döndükten[3383] sonra Çaldıran Savaşı'nda onu dinlemeyip kaçan Şiraz valisini Halil Sultan Dulkadır'ı öldürmesi için aynı yılda (h. 920 / 1514–15'te)[3384] Kör Süleyman adlı bir korçıyı görevlendirerek Şiraz'a gönderdi.[3385] Halil Sultan Dulkadır'ın Şah İsmail'in emrine uymaması sufilerin içinde daha önce görülmediğinin altını çizelim.

Korçı Kör Süleyman, Şiraz'a ulaştığında Halil Sultan Dulkadır'ın kulağına Şah İsmail tarafından onun Çaldıran Savaşı'ndan kaçtığı için 12 kırbaç vurulmakla cezalandırılması gerektiğini fısıldadı. Kör Süleyman bunun için hizmetçilerin olmadığı bir yerde ceza uygulamasının uygun olduğunu ona söyledi. Dulkadır Hanı da bunu kabul ederek kimsenin olmadığı bir yere gittiler. Ancak korçı orada Şah

---

[3380] *Ahsenü't-tevarih*, s. 180; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 446; *Huld-i Berin*, s. 226; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 158.
[3381] *Ahsenü't-tevarih*, s. 199; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 179-180; Solakzâde, *Târîh*, s. 366.
[3382] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 502; *Habibü's-siyer*, s. 551; Bayramlı, "*I İsmayıl*", s. 378.
[3383] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 508; *Habibü's-siyer*, s. 548; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 132; *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 383; Browne, *Tarih*, Yasemi, s. 77.
[3384] *Ahsenü't-tevarih*, s. 199.
[3385] *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 50; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 146.

İsmail'in onun ölümüne emir verdiği yazıyı göstererek öldürülmesi gerektiğini bildirdi. Halil Sultan Dulkadır ise temkin ile bunu kabul eder ve korçı tarafından başı kesilir.[3386] Şah İsmail ayrıca Dulkadır emirlerinin muhtemel tepkisini göz önünde alarak Kör Süleyman'a "Dulkadır Aksakalları[3387]"na okuması için açıklayıcı ve teskin edici bir mektup da verdi.[3388]

6.11.22.4. Ali Bey Dulkadır

6.11.22.4.1. Fars Eyaleti Hâkimiyetine Atanması

Ali Bey de Dulkadır Boyu'na mensup ünlü kişilerdendi. Şah İsmail, Çaldıran Savaşı'nda savaş meydanından kaçan Halil Sultan Dulkadır'ı h. 920 / 1514–15'te ölümüne emir verip infazı uygulattırdıktan sonra[3389] Şiraz'daki Dulkadır emirlerinin muhtemel tepkisini göz önünde tutarak infazı gerçekleştiren Kör Süleyman'a "Dulkadır Aksakalları[3390]"na vermesi için bir mektup verdi. O, Halil Sultan'ın yerine ise Fars eyaletine hâkim olarak Ali Bey Dulkadır'ı atamakla[3391] hâkimiyetin yine Dulkadırlılar'da kalmasını sağladı. Diğer bilgilere göre ise söz konusu olay 925[3392] / 1519–20 veya 926[3393] / 1520–21'de baş göstermiştir.

6.11.22.4.2. Div Sultan'a Katılan Ali Sultan Dulkadır

Div Sultan, h. 931/ 1524–25'te Ustaclulara ve rakiplerine karşı tasarladığı planlarını yürürlüğe koymak için Tebriz'den çıkarak Lar'a gittiğinde toplanan boy beyleri arasında Şiraz hâkimi Ali Sultan Dulkadır da vardı. O Lar'da toplanan Kızılbaş emirlerini de ikna ederek Horasan'a gitmekten onları vazgeçirtip Tebriz'e

---

[3386] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 511; *Habibü's-siyer*, s. 551; *Ahsenü't-tevarih*, s. 199; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 146.
[3387] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 512.
[3388] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 512; *Habibü's-siyer*, s. 551; *Ahsenü't-tevarih*, s. 199; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 146.
[3389] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 512; *Habibü's-siyer*, s. 551; *Ahsenü't-tevarih*, s. 199; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 146.
[3390] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 512.
[3391] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 512; *Habibü's-siyer*, s. 551; *Ahsenü't-tevarih*, s. 199; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 146.
[3392] *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 50.
[3393] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 146.

Köpek Sultan'ı bertaraf etmeye gelmelerini sağladı.[3394]

6.11.22.5. Abdal Bey Dulkadır

Dulkadır boyu emirlerinden olan Abdal Bey Dulkadır, I. Şah İsmail'in özel elçisi, muhafızıydı.[3395] h. 913 / 1507-8'de Şah İsmail Kayseri'den Dulkadırların yurdu olan Maraş ve Elbistan'a kadar ilerlediğinde Safevî Ordusu'nun öncü birliğini komuta eden iki kişiden biri de Abdal Ali Dede Bey idi. Gerçekleşen savaşta ise Dulkadırlılar Kızılbaş öncü birliğini bozguna uğrattılar.[3396] Bunun üzerine ise bölgeyi yağmalayan Kızılbaşlar Diyabakır'a geri döndüler.[3397] Abdal Bey daha sonra Rey hâkimi –h. 915 / 1509–10'dan önce– olmuştur.[3398]

6.11.22.6. Saru Kaplan

Saru Kaplan da Dulkadırlı boyuna mensup ünlü komutanlardandı. h. 913 / 1507–8'deki ilk Safevî-Dulkadırlı çatışması Safevî öncü kuvvetleri ile Saru Kaplan komutası altında olan Dulkadırlı keşif kuvvetleri arasında meydana gelmiştir.[3399] Cesur bir kişiliğe sahip olan Saru Kaplan ünlü Dulkadır emiri Alau'd-devle'nin oğlu idi. Şah İsmail Dulkadırlı bölgesi Maraş ve Elbistan'a geldiğinde Saru Kaplan Dulkadır, Kızılbaşların öncü birliklerine saldırarak onları bozguna uğratmıştı.[3400]

6.11.22.7. Ala'u'd-devle Paşa Dulkadır

6.11.22.7.1. Osmanlı-Mısır Denge Siyaseti

Alau'd-devle, Dulkadır Boyu'nun ünlü ve müstakil hükümdarlarındandı.[3401]

3394 *Ahsenü't-tevarih*, s. 246.
3395 *Şah-ı Ceng-i İrananiyan*, s. 286-287.
3396 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 250; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 32; *Habibü's-siyer*, s. 486-488.
3397 *Lubbu't-tevarih*, s. 404; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 258.
3398 *Şah-ı Ceng-i İrananiyan*, s. 286-287.
3399 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 116; *Huld-i Berin*, s. 160; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 32; *Kısasu'l-hakani*, s. 39; *Ahsenü't-tevarih*, s. 124.
3400 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 250; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 32; *Habibü's-siyer*, s. 486-488; *Ahsenü't-tevarih*, s. 124.
3401 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 50.

Ala'u'ud-devle'nin egemen olduğu bölge Osmanlı ve Mısır Memluk devletlerinin arasında yer almaktaydı. Ala'u'd-devle Dulkadır hanedanının dördüncü ve sonuncu kişisiydi. O gerek Osmanlı, gerekse de Mısır Memluk devletleri ile dostça ilişkileri korumada oldukça dikkatli davranıyordu. O öyle davranıyordu ki her iki sultan ona yardımcı olsunlar.[3402] Ancak o daha çok Mısır Memluk devletine eğilimli idi ve Osmanlıların yayılmacı siyasetinden çekinmekteydi.

6.11.22.7.2. Şah İsmail'e ve Ala'u'd-devle

Ala'u'd-devle kendi boyundan olanların gidip Şah İsmail'e katılmasını başlangıçta önemsemese de zamanla göç dalgalarının artmasıyla bunu engellemeye çalışmıştır.[3403] Bu ise onda Safevî karşıtı eğilimlerin de belirmesine neden olmuştur. Göç engelini ortadan kaldırmak ve Dulkadıroğulları'nın desteğini almak için Şah İsmail, Ala'u'd-devle Bey'in kızı Benlü Hatun'a talip olmuştur.[3404]

Murad Bey h. 908 / 1502–3'te Hemedan'da Şah İsmail'e yenilince sonunda Ala'u'd-devle Dulkadır'ın yanına giderek orada sıcak karşılandı. Ala'u'd-devle kendi kızı Benlü Hatun'u da ona verdi. Bunu yapmaktaki amacı Dulkadırlıların göçlerini engelleme ve Şah İsmail'e aba altından sopa göstermek olmuştur.[3405] Dulkadırlı Beyi önce kızını Şah İsmail'e vereceğine dair vaatte bulunmuş ancak sonra onun Şii olmasını bahane edip, bu fikirden vazgeçmiştir.[3406] Bu sırada Elvend'in Tebriz'e yönelip iktidarı ele geçirme teşebbüsünde bulunduğunu Şah İsmail duyunca Ala'u'd-devle ile olan hesaplaşmayı erteleyip, üzerine gönderdiği askeri geri çekmiş ve Tebriz'e dönmüştür.[3407]

6.11.22.7.3. Şah İsmail'in Ala'u'd-devle'ye Karşı Harekâtı

Şah İsmail daha sonra bir elçi göndererek Alau'd-devle'yi uyardı. Fakat

---

[3402] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 278-279; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 33.
[3403] Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 25.
[3404] Yınanç, *Dulkadır Beyliği*, s. 90.
[3405] a.g.e, s. 90.
[3406] Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 94.
[3407] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 259; *Huld-i Berin*, s. 404; *Kısasu'l-hakani*, s. 40; *Lubbu't-tevarih*, s. 405.

Alau'd-devle söz konusu elçiyi Köz Gölü (Kor Gölü) Kalesi'nde hapsettirdi.[3408] Şah İsmail de h. 913 / 1507 yazında topladığı ordusu[3409] ile Dulkadırlıların egemen olduğu Maraş ve Elbistan'a doğru hareket etti.[3410] Şah İsmail Kayseri'ye geldikten[3411] sonra Elbistan topraklarına girdi ise gerçekleşen savaşta Safevî öncü birliği yenilip geri püskürtüldüler. Alau'd-devle'nin kendisi ise ordu toplamaya fırsatı olmadan Durna (Turna) dağına kaçtı.[3412] Alau'd-devle'yi yakalayamayan Şah İsmail ise ona "Ala Dana[3413]" deyerek aşağılamalarda bulundu. Kızılbaşlar ise dönüş sırasında Elbistan ve Maraş şehirlerini teslim almış, yağmalamış ve yakıp yıkmış[3414] olarak Diyarbakır'a geri döndüler.[3415] Alau'd-devle ise Şah İsmail geri dönünce Elbistan'a geldi. Bu faaliyetler sonucunda Diyarbakır, Mardin ve Urfa şehirleri ele geçirilmiş ve Dulkadırlı Beyliği'nin hudutları genişlemişti. Ancak aynı günlerde Dulkadıroğulları'nın bu civardaki işleri kolay olmamış ve yeni zaptedilen bölgeler başka çatışmalara sahne olmuştur.[3416]

6.11.22.7.4. Diyarbakır Ustaclularına Yenilmesi

Ustaclular Amed (Hamid)'i kuşattığında bölge hâkimi Kayıtmış Bey, Alau'd-devle'den yardım isteyince Alau'd-devle de ona yardım için bir Dulkadırlı birliğini sevk etti. Gerçekleşen savaşta ise Dulkadırlılar yenildiler. Amed de Ustaclulara teslim edildi.[3417] Alau'd-devle yine de daha kalabalık bir Dulkadırlı birliğini

---

[3408] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 247-248; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 27–28.
[3409] *Habibü's-siyer*, s. 486.
[3410] *Ahsenü't-tevarih*, s. 123-124; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 45; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 32; *Kısasu'l-hakani*, s. 39; *Lubbu't-tevarih*, s. 404.
[3411] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 249; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 89; *Habibü's-siyer*, s. 478; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 116.
[3412] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 250; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 32; *Habibü's-siyer*, s. 486-488; *Ahsenü't-tevarih*, s. 124; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 115; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 51; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 52.
[3413] *Ahsenü't-tevarih*, s. 125; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 258; *Huld-i Berin*, s. 160; *Lubbu't-tevarih*, s. 404.
[3414] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 116; *Habibü's-siyer*, s. 488; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 53; Bayramlı, "*I İsmayıl*", s. 372.
[3415] *Lubbu't-tevarih*, s. 404; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 258; *Ahsenü't-tevarih*, s. 124; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 116; *Habibü's-siyer*, s. 488; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 53; Bayramlı, "*I İsmayıl*", s. 372.
[3416] Bayramlı, "*I İsmayıl*", s. 372.
[3417] *Ahsenü't-tevarih*, s. 128; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 268; *Huld-i Berin*, s. 164; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 32.

Ustaclulara karşı gönderdi. Ancak Dulkadırlılar bu kez de Ustaclulara yenildiler.[3418] Evlatlarını kaybeden Alau'd-devle ise bu olaydan sonra bir daha Kızılbaşlar ile savaşa girmedi.

6.11.22.7.5. Sultan Selim'in Ala'u'd-devle'yi İkna Kurları

Sultan Selim, Çaldıran Savaşı öncesi Konya'dan Kayseri'ye giderek orada Alau'd-devle Dulkadır'ı Şah İsmail ile savaş için ittifak yapmaya ikna etmeye çalıştı. Ancak Alau'd-devle, Sultan Kansu Gavri'nin girişimleri ile Safevîlerle olan eski düşmanlığından vazgeçtiğinden Osmanlılara yardım etmekten kaçındı. Bunun üzerine Sultan Selim de Kayseriye'den Sivas'a doğru gitti.[3419]

6.11.22.7.6. Ala'u'd-devle'nin Öldürülmesi

Şah İsmail de Çaldıran Savaşı'ndan sonra Mısır Sultanı ile geliştirdiği dostluk ilişkileri ile Alau'd-devle'ye de yaklaşmak amacı ile Şaban 920 / Eylül–Ekim 1514'te ona değerli hediyeler gönderdi.[3420] Bu sıralarda Sultan Selim de Safevîlere bir başka saldırının ön hazırlıklarını yapmak amacıyla Alau'd-devle'nin bölgesine yakın bir yerde azık ve zahirelerini depoladı. Alau'd-devle ise Şah İsmail'e yakınlığını bildirmek[3421] için saldırarak tüm depoyu yağmaladı.[3422]

Cemaziyülevvel 921 / Haziran–Temmuz 1515'te Erzincan'ın Sultan Selim ve Osmanlıların egemenliğine geçtiği sırada Alau'd-devle Dulkadır da kendi tabiri ile "iki altın kanatlı tavuk[3423]" olan Osmanlı ve Mısır devletleri ile dengeli bir ilişki yürütse de daha çok Mısır'a eğilimliydi. Kansu Gavri, Ala'udevle ve ona bağlı Dulkadırlıları kendisi ile Osmanlı arasında bir kalkan olarak kullanıyordu. Bu

---

[3418] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 118; Şeref Han, *Şerefname*, s. 145; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 53.
[3419] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 406.
[3420] İspanakçı, v. 321.
[3421] Yınanç, "Dulkadıroğulları", s. 556.
[3422] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 523; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 134; Uzunçarşılı, c. II, s. 263; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 61; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, c. IV, s. 181-182; Bilgen, "Adâ'î-yi Şîrâzî", s. 100; Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, s. 8; Altındağ, "Selim I", s. 427.
[3423] *Ahsenü't-tevarih*, s. 202; *Huld-i Berin*, s. 251.

nedenle de Şah İsmail ile ittifak içindeydi. Bunun üzerine Sultan Selim de ünlü komutanı Sinan Paşa'yı 22 Rebiyülâhır 921 / 5 Haziran 1515'te 40.000 atlı ile birlikte Alau'd-devle'ye karşı savaşması için görevlendirdi. O ayrıca Kayseri hükümeti ve Alau'd-devle sınırındaki askeri birliğin başında duran Ali Bey Şeh-süvar-oğlu'nun da onlara katılması için emir verdi. 4 Cemaziyülevvel 921 / 16 Haziran 1515'te iki taraf arasındaki Gövek Su'da[3424] diğer bir görüşe göre ise Ördekli mevkiinde[3425] baş gösteren savaşta yaşlı Alau'd-devle öldürüldü[3426] ve Elbistan ile Maraş'ın tümü Osmanlılarca alındı. Sultan Selim ise Alau'd-devle'nin kesik başını bir mektup ile Şevval 921 / Kasım–Aralık 1515'te Sultan Kansu Gavri'ye gönderdi.[3427] O, Alau'd-devle'nin bölgesinin hükümetini de Ali Bey Şeh-süvar Oğlu'na verdi.

Sultan Selim 14 Cemaziyülevvel 921 / 26 Haziran 1515'te Seyfe'd-din adlı bir elçisi aracılığı ile Kayseri'den Mısır Sultanı'na gönderdiği fetihnamede kalenin Rafizi Kızılbaşlardan nasıl alındığını ve Sinan Paşa'nın ona Alau'd-devle'nin kafası ile birlikte onun yakınlarından olan 50 kafayı kendisine gönderdiğini yazdı. O, Alu'd-devle'nin kafasını Mısır Sultanı'nın sevinmesi için ona gönderdiğini de bildirdi. O, ertesi yıl Kızılbaşları bastırmak için yine doğuya sefer yapacağını ve ondan onlara inanmamasını istedi.[3428] Bu sıralarda Şah İsmail Osmanlılarla yapılacak muhtemel barışı tehlikeye düşürmemek için Alau'd-devle'ye yardım etmedi. Ala'u'd-devle Bey'in ölümü üzerine Ali Bey, Dulkadır Beyliği'nin başına geçmiş, fakat bu makamda uzun süre kalamayıp, yedi sene sonra, yani h. 928 / 1521–22'de katledilmiştir. Ali Bey'in ölümünden sonra Dulkadırlı Beyliği Osmanlı topraklarına katılmış ve Maraş merkez olmak üzere bir eyalet tesis edilmiştir.[3429]

3424 *Şerh-i Cengha-yı Şah İsmail*, s. 320; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 185-186.
3425 Yınanç, "Dulkadıroğulları", s. 556.
3426 Solakzâde, *Târîh*, s. 376.
3427 *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 471.
3428 a.g.e, s. 411-413, 471.
3429 Yınanç, "Dulkadıroğulları", s. 556.

6.11.22.8. Dede Bey Dulkadır

Dede Bey de Dulkadır boyunun yetki sahibi kişilerinden idi. Şah İsmail h. 907 / 1501–2 kışını Tebriz'de geçirdiğinde yeni kurduğu devlette Dede Bey Dulkadır'ı da korçı-başı yaptı.[3430] 24 Zi'l-hicce 908 / 21 Haziran 1503 tarihinde Hemedan yakınlarında Murad Bey Akkoyunlu ile Kızılbaşlar arasında gerçekleşen[3431] savaşta Safevî ordusunda Dede Bey de yer almaktaydı.[3432]

6.11.22.9. İlyas Bey Dulkadır

İlyas Bey de Dulkadır boyuna mensup ünlü kişilerden idi. Şah İsmail, 2 Rebiyülahir 909 / 24 Eylül 1503'te galibiyet ile Şiraz'a girdiğinde[3433] Şiraz hükumetini İlyas Bey Dulkadır'e verip oradan da Kazerun'a gitti.[3434]

6.11.22.10. Kasım Bey

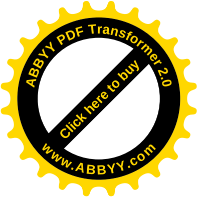
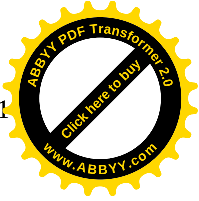
Dulkadırlı boyundan olan Kasım Bey, Ala'u-d-devle Dulkadır'ın oğlu idi. Diyarbakır hâkimi Han Muhammed Ustaclu Amed (Hamid)'i kuşattığında Amed hâkimi Kayıtmış Bey Alau'd-devle'den yardım talep edince o da içinde Kasım Bey'in de yer aldığı bir birliği Kayıtmış Bey'e gönderdi. Gerçekleşen savaşta Dulkadırlılar yenildiler ve Kasım Bey de yakalanarak öldürüldü.[3435]

6.11.22.11. Erdevane Bey

Dulkadır boyundan olan Erdevane Bey de Dulkadırlı hükümdarı Ala'ud-devle'nin oğlu idi. Diyarbakır hâkimi olarak Şah İsmail tarafından atanan Han Muhammed Ustaclu Amed (Hamid)'i kuşatmaya aldığında Amed hâkimi Kayıtmış Bey'in isteği üzerine içinde Erdevane Bey'in de yer aldığı bir Dulkadırlı birliği

---

[3430] *Lubbu't-tevarih*, s. 394; Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 281.
[3431] Bayramlı, "*I İsmayıl*", s. 371.
[3432] *Tekmiletü'l-exbar*, s. 36; Şeref Han, *Şerefname*, s. 138.
[3433] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 42; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 80; *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 370; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 268; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 37; *Ahsenü't-tevarih*, s. 100.
[3434] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 80; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 268; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 188.
[3435] *Ahsenü't-tevarih*, s. 128; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 46; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 266; *Huld-i Berin*, s. 164; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 32.

bölgeye sevkedildi. Ancak baş gösteren savaşta Ustaclular Dulkadırlıları mağlup edip Erdevene'yi de esir aldıktan sonra öldürüp kafasını da Şah İsmail'e göndermişlerdi.[3436]

6.11.22.12. Ali Bey Şeh-süvar-oğlu

6.11.22.12.1. Çaldıran Savaşı'nda Ali Bey Şeh-süvar-oğlu

Ali Bey Şeh-süvar-oğlu da Dulkadırlılara mensup komutanlardandı. Sultan Selim Çaldıran Savaşı'ndan önce Yeniçeriler ile İran topraklarının içlerine doğru ilerlediğinde[3437] daha önceden haber toplaması için gönderilen Şeh-süvar Dulkadır'ın oğlu Ali Bey 12 Kızılbaş kafası ve birkaç esir ile oraya geldi. O Kızılbaşlardan bir grup ile savaştığını onlara söyledi ve aldığı esirlerden edindiği bilgilere göre Şah İsmail ile Diyabakır valisi Han Muhammed Ustaclu ordularının Hoy'da birbirine katıldığını bildirdi.[3438] Bu haberlere sevinen Sultan Selim ise Ali Bey'e 1000 altın sikke (Fuluri) ve altın işlenmiş bir kılıç hediye etti.[3439] Diğer bilgiye göre Sultan Selim, Ali Bey'e eğeri altından ve dizgini mücevherlerle süslü bir at vermiştir.[3440] 2 Recep 920 / 23 Ağustos 1514, Çarşamba sabahı[3441] Sultan Selim ordusu Çaldıran'da savaş düzenini kurduğunda[3442] çarhçı atlıların başına Ali Bey Şeh-süvar-oğlu'yu getirmişti.[3443]

6.11.22.12.2. Dulkadıroğulları Bölgesinin Hâkimiyetine Getirilmesi

Sultan Selim, Sinan Paşa'yı 22 Rebiyülahir 921 / 5 Haziran 1515'te 40.000 atlı ile birlikte Alau'd-devle'ye karşı savaşması için görevlendirdiğinde ayrıca Kayseri

---

[3436] *Ahsenü't-tevarih*, s. 128; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 46; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 266; *Huld-i Berin*, s. 164; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 32; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 118; Şeref Han, *Şerefname*, s. 145; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 53.
[3437] Uzunçarşılı, c. II, s. 265.
[3438] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 455.
[3439] İspanakçı, v. 178.
[3440] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 418, n. 90 (Hammer Purgstall. s. 840).
[3441] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 390; *Şerh-i Cengha-yı Şah İsmail*, s. 315; Uzunçarşılı, c. II, s. 265; Roemer, s. 224; *The Otoman Dynasty*, s. 122; Stanford Shaw, s. 81; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 42; *Habibü's-siyer*, s. 545.
[3442] İspanakçı, v. 185-186; Uzunçarşılı, c. II, s. 265.
[3443] İspanakçı, v. 86; *Huld-i Berin*, s. 236.

hükümeti ve Alau'd-devle sınırındaki askeri birliğin başında duran Ali Bey Şeh-süvar-oğlu'yu da onlara katılması için bölgeye gönderdi. 4 Cemaziyülevvel 921 / 16 Haziran 1515'te Gövek Su'da gerçekleşen savaşta öldürülen[3444] Alau'd-devle'nin bölgesinin hükümetini ise Ali Bey Şeh-süvar-oğlu'ya verdi.

6.11.22.12.3. Diyarbakır'ın Alınmasında Rolü

14 Şaban 921 / 29 Eylül 1515'te Diyabakır hâkimi Kara-han'ın Diyarbakır halkı ile yaşadığı sorunları değerlendiren Sultan Selim Diyarbakır'ı alması için Bıyığlu Muhammed'i bir birlik ile bölgeye sevketti.[3445] Sultan Selim ayrıca Ali Bey Şeh-süvar-oğlu'nu da ona yardım etmesi için görevlendirdi.[3446] Amed Kalesi'ni alamayan Kara Han, Mardin'e geri döndü. Muhammed Paşa ise Sinan Paşa ile yardımcı güçler ulaştıktan sonra Ali Bey Şeh-süvar-oğlu ve Kürtlerin de desteği ile Mardin'e doğru hareket etti. Rebiyülevvel 922 / Nisan–Mayıs 1516'da Nusaybin çevresindeki Koçhisarı'nda gerçekleşen savaşta ise Kara Han'ın ölmesiyle[3447] Kızılbaşlar da kaçtılar ve böylece Diyarbakır Osmanlıların eline geçti. Diyarbakır'ın alınmasına sevinen Sultan Selim ise, Ali Bey Şeh-süvar-oğlu'yu 100.000 altın sikke ile ödüllendirdi.[3448]

6.11.22.13. Hamza Sultan

Dulkadır boyundan olan Hamza Sultan ise Şiraz hâkimiyetinde bulunmuş kişilerdendi.[3449] Kızılbaşlarla Özbekler Cam'ın Zur-abad'ındaki[3450] karşılaşmalarında[3451] Şiraz hâkimi olan Hamza Sultan Dulkadır Safevî ordunsun sol kanadında yer almaktaydı. Savaş 10 Muharrem 935 / 24 Eylül 1528'de[3452]

[3444] *Şerh-i Cengha-yı Şah İsmail*, s. 320.
[3445] *Ahsenü't-tevarih*, s. 205.
[3446] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 528.
[3447] *Ahsenü't-tevarih*, s. 207; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 40.
[3448] *Şerh-i Cengha-yı Şah İsmail*, s. 323.
[3449] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 49.
[3450] *Lubbu't-tevarih*, s. 427-428; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 154; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 180, 187; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 54; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 284; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 210.
[3451] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 261; *Baburnama*, s. 418.
[3452] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 54; *Baburnama*, s. 418; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 188; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 210-211.

başladı.[3453] Savaşın sonucunda ise Safevî ordusu bozguna uğrayarak Safevî ordusunun sol kanadı da Özbeklerin ağır saldırıları karşısında yenik düştü ve sol kanadın komandanı olan Hamza Sultan Dulkadır kaçtı.[3454]

6.11.22.14. İbrahim Han

6.11.22.14.1. Elkas Mirza'yı Kahkaha'ya Götürmesi

Dulkadır Boyu'ndan olan İbrahim Han da Şiraz hâkimiyetinde bulunmuştur.[3455] Elkas Mirza'nın, Salı günü 9 Ramazan 955[3456] / 12 Ekim 1548'de Şah Tahmasb'ın huzuruna getirilmesinden[3457] birkaç gün[3458] sonra, Şah (yazılı olarak onu Şirvan hâkimiyetine ataması için söz vermesine[3459] rağmen bunu yapmaktan vazgeçerek) Elkas Mirza'yı, oğulları Ahmed Mirza[3460] ve Muhammed Hüseyin Mirza[3461]'yı, Fars hâkimi İbrahim Han Dulkadır ve bir diğer Kızılbaş ileri geleni ile birlikte Kahkaha Kalesi'ne[3462] gönderdi.

6.11.22.14.2. İskrender Paşa'ya Karşı Görevlendirilmesi

İskender Paşa Çerkes, Safevîler tarafından Osmanlılara gönderilen mektupları ve Safevî tüccarlarının da geçişini engelleyip yağmalamasına[3463] karşı Şah Tahmasb da İskender Paşa'yı ortadan kaldırmaları ve Safevîlere yakın Osmanlı arazisini yakıp yıkmaları için h. 959 / 1551–52'de dört Kızılbaş grubunu başlarında birkaç komutan yerleştirerek Osmanlı arazisine gönderdi. İbrahim Bey Dulkadır da Mezopotamya'ya

---

3453 *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 48; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 180, 187; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 211.
3454 *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 25.
3455 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 49.
3456 *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 102.
3457 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 338; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 74; *Şeref-name*, c. I, s. 121; *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 402; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 75.
3458 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 229; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 339; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 63.
3459 *Şeref-name*, c. I, s. 121.
3460 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 75.
3461 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 344.
3462 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 339; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 299; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 75.
3463 *Huld-i Berin*, s. 396.

gönderilmişti. O ise başarı ile görevini yerine getirdi.[3464]

6.11.22.14.3. İbrahim Han'ın Öldürülmesi

h. 962 / 1554–55'te Fars hâkimi İbrahim Han Dulkadır nefsine uyarak, Cehrum beldesi ayanından Mir Şehriyar Cehrumi'nin gözlerini kör ettirince Şah Tahmasb da onu 14 Rebiyülevvel 962 / 6 Şubat 1555'te Fars hükümetinden alarak yerine Ali Sultan Tatı-oğlu Dulkadır'i Şiraz'a hâkim olarak atadı.[3465] H. 965/ 1557–58'de Yaka Türkmenlerinden olan Aba Ester-abad'a saldırıp yağmalarda bulunduğunda o sıralarda Ester-abad hâkimi olan İbrahim Han Dulkadır onlarla baş edemeyeceklerini anlayınca Şah Tahmasb'tan yardım istedi. Şah Tahmasb da bir birliği yardıma gönderdi. İki gün savaştan sonra Kızılbaşlar Aba'yı yendiler ve o oradan kaçarak Harezm hâkimi Ali Sultan'a sığındı.[3466] Ali Sultan Özbek de Aba'ya yardım eli uzatarak askerleri ile birlikte Ester-abad'a saldırdı. İki ordu 21 Şevval 965 / 6 Ağustos 1558'de savaşa tutuştular. Gerçekleşen savaşta İbrahim Han Dulkadır ve bazı Kızılbaş emirleri de öldürüldüler.[3467]

6.11.22.15. Ali Sultan Talı-oğlu

6.11.22.15.1. Şiraz Hâkimiyete Atanması

Dulkadır boyundan olan Ali Sultan da Şiraz hâkimiyetinde bulunmuştur.[3468] 14 Rebiyülevvel 962 / 6 Şubat 1555'te Fars hâkimi olan İbrahim Han Dulkadır'ın Şah Tahmasb tarafından işten alınmasıyla onun yerine Ali Sultan Tatı-oğlu Dulkadır, Şiraz hâkimi olarak atandı.[3469]

[3464] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 353.
[3465] *İran ve Cihan*, s. 167; *Tarih-i Safevîyan*, s. 40; *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 405.
[3466] *Ahsenü't-tevarih*, s. 516; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 395; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 108.
[3467] *Ahsenü't-tevarih*, s. 517-518.
[3468] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 49.
[3469] *İran ve Cihan*, s. 167; *Tarih-i Safevîyan*, s. 40; *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 405.

6.11.22.15.2. Yaka Türkmen İsyanı Sırasında

h. 962 / 1554–55'te Emir Gayb Şah-verdi'nin öldürüldüğü ve Aba'nın isyan ettiği haberini alan Şah Tahmasb Aba'ya karşı Ester-abad'a sevkettiği ordu terkibinde Ali Sultan Tatı-oğlu Dulkadır da bulunmaktaydı.[3470]

6.11.22.15.3. Şah Muhammed Kalati'ye Yardımı

Zemin-daver hâkimi Bahadır Han Özbek, Kandahar'a saldırdığında Şah Muhammed Kelati, Şah Tahmasb'tan yardım talep etti. Kandahar'ın Safevîlere bağlanmasını isteyen Şah Tahmasb da bunu fırsat bilerek Behram Mirza'nın oğlu Hüseyin Mirza'yı Fars valisi Ali Sultan Tatı-oğlu Dulkadır ile birlikte Şah Muhammed Kalati'ye yardım için gönderdi. Safevî birlikleri Bahadır Han Özbek'i yendiler ve onlar kaçmak zorunda kaldılar. Safevîler Zemin-daver'i de ele geçirdiler. Ancak Şah Muhammed Kalati, Kandahar Kalesi'nin kapılarını Kızılbaşlara kapattı. Onlar da kaleyi kuşattılar. Şah Muhammed Kalati ise 6 ay dayandıktan sonra aman dileyerek h. 965 / 1557–58'de kaleyi Hüseyin Mirza'ya verip kendisi de Hindistan'a gitti.[3471] Şah Tahmasb da Hüseyin Mirza'yı Kandahar ve Zemin-daver'in hükümetine getirdi ve o yaklaşık 20 yıl orada hâkimiyette bulundu.[3472] Böylece Şah Tahmasb'ın ölümüne kadar Kandahar ve Zemin-daver Safevîlerin elinde idi. Hüseyin Mirza ise II. Şah İsmail döneminde vefat etmiştir.

6.11.22.16. Muhammed Can Sultan

Muhammed Can Sultan da Şiraz hâkimiyetinde bulunmuş Dulkadır Boyu'na mensup emirlerden idi.[3473] Şah Tahmasb, h. 965 / 1557–58'de Bahram Mirza'nın oğlu Bedi'ü'z-zaman Mirza'yı Sistan hükümetine atadı. O, Bedi'ü'z-zaman'a oğlum diye hitap ediyordu. Şah oldukça zeki bir kadın olan[3474] kızı Peri-han'ı[3475] onun nikâhına geçirdi. Şah Tahmasb, Muhammed Can Bey Dulkadır'i de Bedi'ü'z-

[3470] *Ahsenü't-tevarih*, s. 497.
[3471] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 92; *Indo-Persian Relations*, s. 86.
[3472] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 92.
[3473] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 49.
[3474] *İran ve Cihan*, s. 167; *Tarih-i Safevîyan*, s. 40; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 119, 192.
[3475] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 397.

zaman'a vekil olarak seçtikten sonra onu aynı yılın kışında Sistan'a gönderdi. Bedi'ü'z-zaman h. 985 / 1577–78 yılına değin Sistan'da hükümet etti.[3476]

6.11.22.17. Kör Şahruh

Dulkadırlı olan Kör Şahruh boyunun ünlü kişilerinden sayılmaktaydı. O, Alau'd-devle Dulkadır'ın oğlu, Muhammed Han Dulkadır-oğlu'nun da babası idi.[3477] Amed (Hamid)'i halkı kuşatmadaki sıkıntılarına son vermek için şehri ve kaleyi Han Muhammed'e teslim etmeleri üzerine[3478] Alau'd-devle de içinde oğlu Kör Şahruh'un da yer aldığı bir birliği bölgeye sevk ettirdi. Gerçekleşen bu ikinci savaşta da Dulkadırlılar yenildiler ve Kör Şahruh da öldürüldü.[3479]

6.11.22.18. Ahmed Bey

Alau'd-devle Dulkadır'ın oğlu olan Ahmed Bey de Amed (Hamid)'in halk tarafından Han Muhammed Ustaclu'ya teslim edilmesi üzerine[3480] Alau'd-devle'nin gönderdiği ikinci birlikte yer almıştı. Bu savaşta da daha öncesinde olduğu gibi Dulkadırlılar yenildiler ve Ahmed Bey de öldürüldü.[3481]

6.11.22.19. Kör Süleyman

Kör Süleyman da Dulkadırlı boyuna mensup ünlü kişilerdendi. Şah İsmail, Çaldıran Savaşı'ndan sonra h. 920 / 1514–15'te Tebriz'e gelip[3482] şehri düzene soktuktan[3483] sonra Çaldıran Savaşı'nda meydandan kaçan Şiraz Valisi Halil Sultan

---

[3476] Röhrborn, s. 65.
[3477] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 49.
[3478] *Ahsenü't-tevarih*, s. 128; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 266; *Huld-i Berin*, s. 164; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 32.
[3479] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 46; *Huld-i Berin*, s. 165; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 33; *Tekmiletü'l-exbar*, s. 40; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 130; Şeref Han, *Şerefname*, s. 145.
[3480] *Ahsenü't-tevarih*, s. 128; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 266; *Huld-i Berin*, s. 164; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 32.
[3481] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 46; *Huld-i Berin*, s. 165; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 33; *Tekmiletü'l-exbar*, s. 40; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 130; Şeref Han, *Şerefname*, s. 145.
[3482] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 508; *Habibü's-siyer*, s. 548; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 132; *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 383; Browne, *Tarih*, Yasemi, s. 77.
[3483] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 502, 548.

Dulkadır'ı öldürmesi için Kör Süleyman adlı bir korçuyu Şiraz'a yolladı.[3484] Diğer bilgilere göre söz konusu olay 925[3485] / 1519–20 veya 926[3486] / 1520–21'de baş göstermiştir. Korçı Kör Süleyman, Şiraz'a ulaştığında Halil Sultan Dulkadır'a Şah İsmail tarafından onun Çaldıran Savaşı'ndan kaçtığı için 12 kırbaçla cezalandırılması gerektiğini, bunun için de hizmetçilerin olmadığı bir yere gitmenin daha uygun olacağını söyledi. Dulkadır hanı bunu kabul etti ve kimsenin olmadığı bir yere gittiler Ancak korçı orada Şah İsmail'in onun ölümüne emir verdiğini bildirdi. Halil Sultan Dulkadır ise temkin ile bunu kabul etti ve korçı tarafından başı kesildi.[3487] Şah İsmail aynı zamanda Kör Süleyman'a "Dulkadır Aksakalları[3488]"na da iletmesi için bir mektup da verdi. Şah, öldürülen Dulkadır hanının yerine ise Ali Bey Dulkadır'ı Fars vilayetinin hükümetine getirdi.[3489]

6.11.22.20. Süleyman Bey Yasavul Dulkadır

Süleyman Bey de Dulkadırlı boyuna mensup kişilerdendi. Şah İsmail, Şibek Han'ın yenilip ölmesinden sonra ellerinden birini Süleyman Bey Yasavul Dulkadır ile birlikte Zahire'd-din Muhammed Babür'e göndererek "Şibek senin elini Semerkant'tan kesti ise biz de onun elini dünyadan keserek sana gönderiyoruz."[3490] diye ona bildirdi.

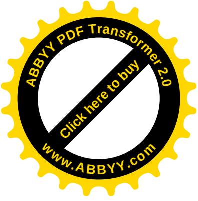
6.11.22.21. Muhammed Han

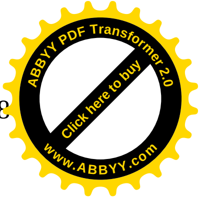
6.11.22.21.1. Cam Savaşı Sırasında Muhammed Han

Muhammed Han Dulkadır-oğlu b. Kör Şahruh b. Ala'u'd-devle Paşa Dulkadır da Dulkadır buyuna mensup yetki sahibi emirlerdendi. O, Şah Tahmasb'ın yanında

---

3484 *Ahsenü't-tevarih*, s. 199.
3485 *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 50.
3486 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 146.
3487 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 512; *Habibü's-siyer*, s. 551; *Ahsenü't-tevarih*, s. 199; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 146.
3488 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 512.
3489 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 512; *Habibü's-siyer*, s. 551; *Ahsenü't-tevarih*, s. 199; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 146.
3490 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 381.

tam bir itibara sahipti.[3491] 10 Muharrem 935 / 24 Eylül 1528'de[3492] gerçekleşen Cam savaşında[3493] bozguna uğrayan Kızılbaş tarafında komutanların bir kısmı kaçtılar. Bunlardan Muhammed Sultan Dulkadır ise Rey'e kadar uzaklaşmıştı.[3494]

6.11.22.21.2. h. 939 / 1533 Yılı Saldırısında Muhammed Han

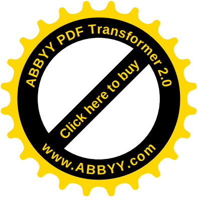
Kamış Oğlan h. 939 / 1533 ilkbaharında Savuh Bulak'a kadar ilerleyerek Kör Şahruh'un oğlu ve Ester-abad hâkimi Muhammed Han Dulkadır-oğlu'nun[3495] ordusunu yağmaladıktan sonra Ester-abad'a geri döndü.

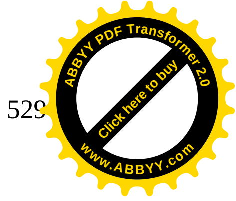
6.11.22.21.3. Osmanlılara Sığınması

h. 940 / 1533–34 yılında Sultan Süleyman İran'a geldiğinde[3496] Osmanlıların sayısının fazlalığını gören bazı Kızılbaş önderleri[3497] Safevîlere karşı riyalı davranmakta ve fırsat kollamaktaydılar.[3498] Bunun üzerine Şah Tahmasb da az sayıda askerinin dağılmaması için Behram Mirza ve tüm emirlerini şahlık ordusuna toplanmaları için emretti.[3499] Bu sırada Kör Şahruh'un oğlu Muhammed Han Dulkadır da Kızılbaşlarla olan bir husumeti nedeni ile birkaç Kızılbaş ileri geleni ile birlikte Sultaniye'de[3500] Tahmasb'ın ordusundan kaçıp toplam 3000 asker[3501] ile Osmanlılara katıldı.[3502] Sultan Süleyman, emirlerin kaçışını daha da teşvik etmek amacıyla onlara özel bir ilgi ile yaklaştı.[3503] Sultan Süleyman bir süre sonra Muhammed Han Dulkadır'ı Erzurum hâkimi yaptı.[3504] Osmanlı Sultanı söz konusu

---

[3491] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 49-50.
[3492] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 54; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 188; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 210-211.
[3493] *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 48; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 284; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 180, 187; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 211.
[3494] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 155; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 25.
[3495] *Ahsenü't-tevarih*, s. 320; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 74.
[3496] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 49-50.
[3497] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 31.
[3498] a.g.e, s. 31.
[3499] a.g.e, s. 28.
[3500] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 49-50.
[3501] Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 63.
[3502] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 49-50.
[3503] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 589.
[3504] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 49-50.

kaçan emirler aracılığı ile Safevî ordusuna ilişkin az çok bilgiler edindi.[3505] Muhammed Han Erzurum'da bir kale de yaptırdı. Sonunda ise Rumeli'de[3506] dünyasını değiştirdi.[3507]

6.11.22.22. Şah-kulu Halife

6.11.22.22.1. Şah İsmail'e Katılması

Dulkadır boyunun diğer muteber emirlerinden biri de Şah-kulu Halife idi.[3508] h. 906 / 1500–1'de I. Şah İsmail, Şah-kulu Halife Mühürdar'a o vilayetten (Rum, Şam ve Diyarbakır) sufileri ile birlikte çağrılmalarına emrettiğinde onun tanıdıklarının birinin düğünü olmasına rağmen kalkarak durmaksızın dergâha gitti. Bu Dulkadırlıların ne denli Şah İsmail ve Safevîlere sadık olduğunun açık bir göstergesidir.[3509]

6.11.22.22.2. Mühürdar Olması

Şah-kulu Halife, Şah Tahmasb döneminde ilk başlarda şahın korçusu idi. O, Delü Şeyhi öldürüldükten sonra eşikağası oldu. Muhammed Bey Erdivan-oğlu'nun ölümünün ardından ise Şah Tahmasb'ın mühürdarı[3510] oldu.[3511]

6.11.22.22.3. Sam Mirza'nın Affedilmesi Sırasında

Şah Tahmasb, Sultan Süleyman'ın ikinci seferinden sonra h. 943 / 1536–37 yılında Ubeyd Han'ın Horasan'a olan altıncı saldırısını önlemeye Horasan'a gittiğinde Sam Mirza'ya mektup yazarak ona zarar vermeyeceğine yemin etti.[3512] O,

---

[3505] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 173.
[3506] Rumeli, Türkiye'nin Avrupa kısmına verilen ad.
[3507] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 49-50.
[3508] a.g.e, s. 50.
[3509] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 264.
[3510] Mühürdar, şahın özel mührünü taşıyan, muhafaza eden görevli emir. Onun en önemli evraklara vurduğu mühür şahın imzası sayılırdı.
[3511] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 50.
[3512] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 550.

İmam Rıza'nın mezarının hadımı Mir Abdu'l-azim[3513], Şah-kulu Halife Dulkadır Mühürdar[3514] ve Emir Sultan Rumlu'yu[3515] bir mektup ile birlikte Sam Mirza'ya Tebes'e gönderdi.[3516] Sam Mirza da Kızılbaş emirleri ile birlikte Şah Tahmasb'ın huzuruna geldi.[3517] Şah Tahmasb da onu affetmesine ve onurlandırmasına[3518] karşın hizmetçilerinden birkaçını öldürttü.[3519]

6.11.22.22.4. Hümayun Sığındığı Sırada Şah-kulu Halife

Şah Tahmasb, Hümayun Şah'ı h. 951 / 1544–45'te Ebher çevresinde[3520] karşılamaları için gönderdiği Kızılbaş ileri gelenleri içerisinde[3521] mühürdar Şah-kulu Halife[3522] de bulunmaktaydı.

6.11.22.22.5. Yaka Türkmen İsyanı ve Bayezid Sığındığında

h. 965 / 1557–58'de Yaka Türkmenlerinden olan Aba Ester-abad'a saldırdığında Ester-abad'daki Kızılbaşlara yardım için Şah Tahmasb tarafından gönderilen askeri biriliğin başında o sırada Kum hâkimi olan Şah-kulu Halife Mühürdar bulunmaktaydı. Gerçekleşen savaşta ise Aba yenilerek Harezm'e kaçtı.[3523] Bu sırada aynı yılın (h. 965) 18 Ramazan / 4 Temmuz 1558'de Şah-kulu Halife Dulkadır öldü. Kızılbaş emirleri de divan emiri olan Bedr-han'a itaat etmeyip Gürgan Bozkırı'nda herbiri bağımsızca davrandılar.[3524] Ancak bir diğer bilgiye göre ise Safevîlere sığınan Bayezid ve yanıdakiler 5 gün Tebriz'de kaldıktan sonra Kazvin'e doğru hareket ettiklerinde Kazvin yakınlarında Şah Tahmasb karşılama amacıyla gönderdiği Kızılbaş ileri gelenleri heyeti içinde Mühürdar Ali-kulu Halife

---

3513 *Cevahirü'l-ahbar*, s. 168.
3514 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 65.
3515 *Ahsenü't-tevarih*, s. 357-358.
3516 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 266.
3517 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 292.
3518 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 306.
3519 *Cevahirü'l-ahbar*, s. 168.
3520 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 295; *Cevahirü'l-ahbar*, 194; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 307; *Ekber-name*, s. 321; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 98.
3521 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 308; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 98.
3522 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 308.
3523 *Ahsenü't-tevarih*, s. 516; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 395; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 108.
3524 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 395; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 108.

Dulkadır da vardı. Bayezid ise tantanalı bir biçimde Çarşamba günü 21 Muharrem 967 / 23 Ekim 1559'da[3525] Kazvin'e götürüldü.[3526] O, Saadet-abad meydanında Şah Tahmasb ile görüştü.[3527] Söz konusu buluşmada ünlü Safevî tarihçisi ve "*Tarih-i Cihan-ara*" eserinin müellifi Kadı Ahmed Gaffari de bulunmaktaydı.[3528]

Bayezid'in mahpus durumu uzun sürünce iki Osmanlı ve Safevî saray ileri gelenleri, hatta sınır boyu paşaları arasında da mektuplaşmaya başladılar.[3529] Bu doğrultuda ise içinde Mühürdar Halife Şah-kulu'nun de yer aldığı bir Kızılbaş ileri geleni grubu müttefiken Osmanlı tarafındaki vezirazam Rüstem Paşa, ikinci vezir Muhammed Paşa, Ali Paşa, Pertev Paşa ve Ferhad Paşa'ya yazdıkları mektubu, Şah Tahmasb'ın yazdığı mektup ile birlikte Ca'fer Bey ile gönderdiler.[3530] Onlar söz konusu mektubu Şah Tahmasb'ın yönlendirmesi ile yazmışlardı. Onlar, Bayezid ve oğullarının geri verilmesindeki gecikmeden dolayı özür dileyerek sebebini Şah Tahmasb'a bağlamadılar ve onun bu konuda elinden geldiğini esirgemediğini bildirdiler. Onlar Safevîler tarafından son 6 yıl içinde 4 elçiyle birlikte Osmanlılara gönderilen değerli hediyelere karşın, bir kez bile olsun (hilat bir yana dursun) Osmanlılar tarafından herhangi bir hediye verildiğine rastlayamadıklarını mektupta bildirdiler. Kızılbaş ileri gelenleri Osmanlı'nın askeri bir müdahelesi söz konusu olursa Bayezid ve oğullarının geri verilmesine ümit bağlanmasının yanlış olduğunu da bildirdiler. Onlar söz konusu isteklerinin münasip bir dille vezirazam Rüstem Paşa ve diğer yüksek rütbeli paşalarca Sultan Süleyman'a anlatılmasını istediler.[3531] Şah-kulu Halife sonunda ise Ester-abad'da kulunç hastalığından dolayı vefat etti.[3532]

6.11.22.23. Kıya Sultan Dulkadır

Kıya Sultan da Dulkadır boyuna mensup kişilerdendi. h. 941 / 1534–35'te

---

[3525] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 304; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 84; *Tarih-i Safevîyan*, s. 41.
[3526] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 195.
[3527] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 102.
[3528] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 304-305.
[3529] Şerefe'd-din Turan, s. 214.
[3530] *Münşa'atu's-selatin*, c. II, s. 59-61; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 437-441.
[3531] *Münşa'atu's-selatin*, c. II, s. 59-61; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 437-441.
[3532] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 50.

Osmanlıların İran'a saldırısı sırasında onların sayısının fazlalığını gören bazı Kızılbaş komutanları[3533] Safevîlere karşı iki yüzlülük yapmakta ve adeta fırsat kollamaktaydılar.[3534] Bunun üzerine Şah Tahmasb da az sayıda askerinin toplanmaları için emretti.[3535] Bu sırada Muhammed Han Dulkadır Kızılbaşlarla olan bir anlaşmazlığından dolayı Kıya Sultan Dulkadır ve diğerleri ile birlikte[3536] Osmanlılara katıldılar. Sultan Süleyman, da onları iyi karşıladı.[3537]

6.11.22.24. Sultan Dulkadır

Sultan Bey de Dulkadırlılara mensup kişilerdendi. h. 954 / 1547–48 yılında Sultan Süleyman'ın tahrikleri ile Kürt emirleri Urmiye'ye saldırdılar. Ancak söz konusu vilayetin hâkimi olan Sultan Dulkadır onları hezimete uğratarak kaçmalarına neden oldu.[3538]

6.11.22.25. Şahruh Bey Dulkadır Süfreçi-başı

Şahruh Bey Dulkadırlılardandı. Şehzade İsmail Mirza (II. İsmail) Şaban sonları 964 / Haziran sonları 1557'de Kahkaha Kalesi'ne götürüldü. Bununla da Şah Tahmasb ömrünün sonuna dek İsmail Mirza'yı 19 yıl boyunca hapiste tuttu.[3539] İsmail Mirza'nın Kızılbaşlar tarafından da tutulması onu adeta Şah Tahmasb'a potansiyel bir rakip haline getirmişti. Bu durum da Şah Tahmasb'ın tedirginliği ve paranoyasını artırmaya yeterdi. Şah Tahmasb bu doğrultuda İsmail Mirza ile kader birliği yapan birkaç kişiyi hapis ve ölüm çarptırıldı. Bu kişilerden biri de Şahruh Bey Dulkadır Süfreçi-başı idi.[3540]

[3533] *Tezkire-yi Şah Tahmasb,* Saferi, s. 31.
[3534] a.g.e, s. 31.
[3535] a.g.e, s. 28.
[3536] Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu,* s. 63.
[3537] *Münşa'atu's-selatin,* c. I, s. 589.
[3538] *Hulasetü't-tevarih,* c. I, s. 339.
[3539] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 125.
[3540] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi,* c. I, s. 223; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 389.

6.11.22.26. Hacı Bey Dulkadır

Dulkadırlılardan olan Hacı Bey'in de adı kaynaklarda h. 964 / 1556–57 yılı olaylarıyla ilgili olarak geçmektedir. 964'te Şah Tahmasb'ın şüphelenerek İsmail Mirza'ya yakalatıp öldürttüğü arkadaş ve yandaşları içerisinde Hacı Bey Dulkadır de bulunmaktaydı.[3541]

6.11.22.27. Muhammed Can Bey Dulkadır

Muhammed Can Bey de Dulkadırlılardan idi. Şah Tahmasb, h. 965 / 1557–58'de oğlum diye hitap ettiği[3542] Bahram Mirza'nın oğlu Bedi'ü'z-zaman Mirza'yı Sistan hükümetine atarken Muhammed Can Bey Dulkadır'ı da Bedi'ü'z-zaman'a vekil olarak seçerek onu aynı yılın kışında Sistan'a gönderdi. Bedi'ü'z-zaman h. 985 / 1577–78 yılına dek Sistan hükümetinde bulunmuştur.[3543]

6.11.22.28. Ereşti Aga Dulkadır

Ereşti Aga da Dulkadırlı buyuna mensup kişilerdendi. h. 967 / 1559–60'da Şah Tahmasb, şehzade Bayezid'e ilişkin yazdığı mektubunu Selim'e ulaştırması için Ereşti Aga Dulkadır ile birlikte gönderdi. O, mektubunda onu iyi lakaplarla anarak ona "değerli oğlum" diye hitap etti. O, iki devlet arasındaki barışın kalıcı olması için elinden geleceğini esirgemeyeceğini ona bildirerek şehzade Bayezid'in de uygunsuz davranışlarını onayladı. Mektubun sonunda ise onun affedilmesini istedi.[3544]

6.11.22.29. Ali Paşa Dulkadır

Ali Paşa da Dulkadır boyuna mensup kişilerden idi. Sultan Süleyman h. 968 / 1560–61'de Şah Tahmasb'a gönderdiği mektubunda onu iyi lakaplarla andıktan sonra Bayezid ve 4 oğlununun Ali Paşa Dulkadır beylerbeyisi ve Hasan Aga Kapuçı-başı ile gönderilmesini istedi. O, bu konudaki gecikmeden dolayı

[3541] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 223; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 389.
[3542] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 397.
[3543] Röhrborn, s. 65.
[3544] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 387-389.

memnuniyetsizliğini de bildirmeden geçmedi.[3545]

6.11.22.30. Yol-kulu Bey Dulkadır

Yol-kulu Bey h. 974 / 1566–67'de Şah Tahmasb, Han Ahmed'in endişelerini gidermek için ona mektup yazarak Biyepiş'in yine onun elinde olacağını bildirdi.[3546] Ancak Han Ahmed yine de Kuçsifahan'ı vermemekte ısrarlıydı. Bunun üzerine Şah Tahmasb, Kızılbaş komutanlarından Yol-kulu Bey Dulkadır'ı sorunu müzakere ile çözmesi için gönderdi. O, ihtilafın büyümemesi için Yol-kulu Bey'in Reşt'te ikamet etmesi ve Kuç-sifahan'a gitmemesini emretti. 30–40 kişilik hizmetçi ile[3547] Reşt'e gelen Yol-kulu Bey ise adamlarından birini Han Ahmed'e göndererek şahın isteğini ona iletti. Ancak Han Ahmed onların geldiğini bilmesine rağmen Yol-kulu Bey'in adamı ulaşmadan balık avı bahanesi ile Lahican'dan çıktı. Han Ahmed'in emri ile Şah Mansur Sipehsalar, Reşt'e saldırıp Biyepes'in Kisem'inde vergi toplayan Yol-kulu Bey'i yardımcılarıyla birlikte h. 974 / 1566–67'de öldürdü.[3548]

Han Ahmed ise Şah Tahmasb'a yazdığı mektubunda yaptıklarından ve itham edildiği suçlamalardan dolayı pişman olduğunu ve affedilmesini şahtan istedi. O, dedelerinin Safevîlerin hâkimiyete gelişindeki rollerini da ona hatırlattı. O, bu kez de Yol-kulu Bey'in öldürülmesinde rolü olmadığını yazarak sırf buna göre Lahican'dan uzaklaştırılmasını doğru bulmadığını bildirdi.[3549] O, 20 yıldan beri Şah Tahmasb'a gelmek istemesine rağmen gelemediğini ancak bu defasında dedelerinin diyarı Biyepes'te hâkim olması koşuluyla şaha geleceğini ileri sürdü.[3550]

6.11.22.31. Şah-kulu Evoğlu Dulkadır

Şah-kulu Evoğlu da Dulkadırlı boyuna mensup kişilerden idi. Onun adı h. 974 / 1566–67 yılı olaylarıyla ilgili geçmektedir. Han Ahmed'in emri ile Şah Mansur

---

[3545] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 42-43.
[3546] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 121.
[3547] a.g.e, s. 122.
[3548] *Ahsenü't-tevarih*, s. 560.
[3549] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 127-132; *Nameha-yı Han Ahmed Gilani*, s. 71-76.
[3550] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 470.

Sipehsalar, Reşt'e saldırıp Biyepes'in Kisem'inde vergi toplayan Kızılbaşları ve Şahkulu Evoğlı'yu 2 Zilhicce 974 / 10 Haziran 1567'de öldürdüler.[3551] Şah Tahmasb ise Cumartesi günü 27 Sefer 975 / 2 Eylül 1567'de Han Ahmed'e Mir Hadi Musevi'nin oğlu Mir Ali Ekber aracılığı ile[3552] sert ve tehdit dolu bir mektup gönderdi. O, Han Ahmed'i nankörlük ile suçlayarak halkın malını ısraf ile harcadığını yazdı. O, Şahkulu Evoğlu Dulkadır'ı 20 adamı ile birlikte haram aylardan olan Zilhicce ayında öldürmesini inkâra kakışını yadırgayarak Bayezid'in Gilan'a gelen 1000 adamından birini bile yakalayıp göndermediğini ona hatırlattı. Şah Tahmasb aynı zamanda onun Abdu'r-rezzak ve Kiya Rüstem'e mektup gönderip onlardan barut istediğinden haberdar olduğunu da ona bildirdi. Tahmasb, Kemançeci Ustad Zeytun'a Tulem bölgesinin tiyul olarak vermesini de mektubunda eleştirdi. Şah Tahmasb mektubunun sonunda Han Ahmed'in sarayına gelmesi halinde onun affedileceğini ve istediği bölgelerden 500 tümen tutarında siyurugal alacağını ona bildirdi. Emrine uyulmadığı takdirde ise 6 Rebiyülevvel 975 / 10 Eylül 1567'de Gilan'a ordu sevkedeceğini de ona bildirdi.[3553]

6.11.22.32. Zeynel Bey Dulkadır

Dulkadır Boyu'ndan olan Zeynel Bey'in de adı kaynaklarda h. 975 / 1567–68 yılı olaylarıla ilgili olarak geçmektedir. Şah Tahmasb, Gilan'ı ele geçirdikten[3554] sonra Biyepiş'in bütünü için bir hâkim atamak yerine maslahat gereği Biyepiş'in değişik bölgelerini farklı Kızılbaş emirlerine dağıttı. Bu emirlerden biri de Zeynel Bey Dulkadır idi.[3555]

6.11.22.33. Koç Halife Dulkadır Mühürdar

Dulkadır boyundan olan Koç Halife'nin adı kaynaklarda h. 979 / 1571–72 yılı olaylarıyla ilgili geçmektedir. h. 977 / 1569–70'ten başlayarak Lahican'da baş gösteren ayaklanmalar nedeniyle Lahican'ı yitirmekten ve isyanın yayılmasından

---

[3551] *Ahsenü't-tevarih*, s. 560.
[3552] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 470.
[3553] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 118-126; *Nameha-yı Han Ahmed Gilani*, s. 62-70.
[3554] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 301-303.
[3555] *Ahsenü't-tevarih*, s. 566.

endişe eden Şah Tahmasb h. 979 / 1571–72'de Koç Halife Dulkadır Mühürdar'ın[3556] komutasında kalabalık bir orduyu Lahican'a gönderdi. Gerçekleşen savaş sırasında Emire Debac tüfek kurşunu isabeti ile öldü.[3557] Böylece Lahicanlıların ayaklanması da ağır kayıplarla[3558] yatıştırılmış oldu.

6.12. EVOĞLU[3559]

Karakoyunlulara bağlı Evoğlu boyundan ünlü ve nüfuzlu emirler çıkmamasına rağmen onlar da Safevî Hanedanı'nın müritlerindendirler ve genelde o hazretin mutfağında hizmet ettiklerinden[3560] *ev oğlu* adını almışlardı.

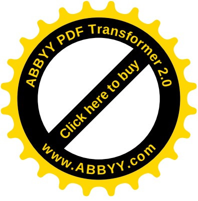
6.13. AFŞAR[3561]

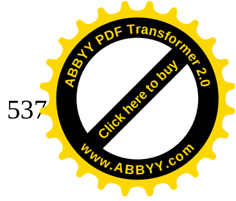
6.13.1. Safevî Öncesi Afşarlar

Afşar boyu Kızılbaşların[3562] sol kısmında yer almaktaydı. Afşar sözcüğü *avda çabuk davranan* anlamındadır. Onlar Oğuz Han'ın oğlu Yıldız Han'ın oğullarıdırlar. Eskiden de İran'da bulunmaktadırlar. Kimisi de Şam'dan gelmişlerdi.[3563] Safevîlere katılan Türk boyları içinde Afşar boyu Safevîlerden önce Selçıklular zamanında İran'a göç etmiş yegâne boy idi. Onlar h. VI. yy. başlarından (m. XII. yy.) Huzistan'a yerleşmişlerdi.[3564] Onlardan Şumla adını taşıyan biri Selçuklular zamanında 20 yıldan fazla bir süre Hüzistan'da hüküm sürmüştü.[3565] Atabek Muhammed Cihan Pehlivan b. İldeniz[3566] zamanında Şumla Afşar Huzistan'ın valisi idi. Onunla çatışma

---

3556 *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 571; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 114.
3557 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 113; *Huld-i Berin*, s. 365; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 143.
3558 *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 571.
3559 Sümer, *Oğuzlar*, s. 261-267.
3560 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 40.
3561 Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 98-100, 145-146, 188-192; Sümer, *Oğuzlar*, 201-224;
3562 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 140; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. III, s. 1085; *Huld-i Berin*, s. 411.
3563 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 45, 51.
3564 *Tarih-i Pansed Sale-yi Huzistan*, s. 58.
3565 a.g.e, s. 58.
3566 Azerbaycan Atabeyler Devleti'nin kurucusu Şemse'd-din İldeniz'in (1136–1175) oğlu Nüsrete'd-din Ebu Ca'fer Muhammed Cihan Pehlivan (1175–1186). bkz. Bünyadov, *Azerbaycan Atabeyleri Dövleti*, s. 43-135.

halindeydiler. O, h. 590 / 1193–94 yılında ölmüştür. Diğer görüşe göre Afşar boyu da diğer Kızılbaş boyları gibi Moğol saldırısından sonra Türkistan'dan göç etmişlerdir.

Bir görüşe göre ise bu boyun adı Çingiz Han'ın oğlu Hülagü Han'ın oğlu Abaka Han ve onun oğlu Oğuz'un üçüncü oğlu Yıldız'ın (Yılduz) en büyük oğlu "Ovşa" veya "Ovşar"ın adından gelmektedir.[3567] Afşar boyu birkaç oymağa, her oymağı da birkaç ocak'a ayrılmaktaydı. Onların asıl yerleştikleri yurt Turan ve Türkistan idi. Şevketli Huk? ise yiğitlikleri ve bozgunculukları yüzünden onları dağıtmıştır. XVII. yy.'da ise onlar İslam beldelerinin birçoğunda yerleşmişlerdi.[3568]

6.13.2. İsmail Mirza Döneminde Afşarlar

Afşarlar, I. Şah İsmail hâkimiyetinin başlarında Azerbaycan'a yerleştiler. Bu büyük boy daha küçük birkaç boydan oluşmaktaydı. Bunlar Kasımlu, Erhlu (Erkhlu), Korklu (Kırklu) vb. idiler.[3569] Kırklu boyu I. Şah İsmail zamanında zorunlu olarak Azerbaycan'dan Horasan'a göç ettirilip Horasan'ın kuzeyindeki Bahzer Ebiverd'inde Merv çevrelerine dek uzanan bir bölgede yerleştirildi. Bunun nedeni onların doğu sınırlarında Şibani saldırılarını engellemeleriydi.[3570] Afşarların Osmanlı ülkesindeki nüfusları ise yaklaşık 30.000 hane olarak tahmin edilmekteydi. Onların hepsi Sünni ve Hanefi idiler. Azerbaycan, Fars, Irak, Kirman, Horasan, Huzistan, Irak-ı Arap beldelerinde ise yaklaşık 200.000 ev dolaylarındaydılar. Tebristan, Zabulistan, Kabül, Kişmir, Hindistan ve Turan beldelerinde de aynıyla 100.000 ev civarındaydılar. İran ve Hindistan'daki yerleşenlerin tümü ise Şia imami'dirler. … Onların içinden, Afşarların Kırklu boyundan olan Nadir Şah gibi ünlüler çıkmıştır.[3571] Oruc Bey Bayat'in listesinde ise Afxar (Afshâr)lar dönemin İspanyol aristokrasisindeki avukat ve yargı işleriyle ilgilenen kesime denk gelmektedir.[3572] h. 906 / 1500–1'de İsmail Mirza Erzincan'a ulaştığında Anadolulu mürit ve

---

[3567] Yusuf Cemali, s. 89.
[3568] a.g.e, s. 89-90.
[3569] Felsefi, *Şah Abbas*, c. I, s. 214; *Fava'idü's-safeviye*, s. 149; *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 51-52.
[3570] Yusuf Cemali, s. 89.
[3571] a.g.e, s. 89-90.
[3572] *Minorskii, Saziman-ı İdari*, s. 249.

sofularından kalabalık bir nüfus ona katıldı.[3573] İsmail'e burada Afşarlar ile birlikte birçok diğer boylardan da yaklaşık 7000[3574] kimilerine göre ise 12.000[3575] savaşçı katıldı.

6.13.3. h. 916 / 1510–1 ve h. 917 / 1511–2 Yılları Arasında

h. 916 / 1510–11'de Zahire'd-din Muhammed Babür, Şah İsmail'den arazilerini de ele geçirmesi konusunda yardım talep etmesi üzerine Şah İsmail de ona yardım için gönderdiği boylar içinde Afşarlar da vardı. Babür ise Kızılbaşlarla birlikte Semerkand'a saldırıp bölgeyi Özbeklerden aldı. Babür de onlara hilatlar vererek yazdığı bir mektup ve gönderdiği hediyelerle birlikte onları Şah İsmail'e gönderdi.[3576] h. 916 / 1510–11'de Emir Necm, Karşi Kalesi'ni kuşattığında Afşarlar da ona katılmıştı. Kızılbaşlar ağır savaşlardan sonra Karşi Kalesi'ni ele geçirdiler ve Emir Necm Sani katliama emir verdi.[3577] h. 917 / 1511–12'de Safevîlerin halifesi olan Nur Ali Halife'nin Orta Anadolu'da çıkardığı isyanda yanında Avşarlar da yer almaktaydı.[3578]

6.13.4. h. 927 / 1521'de Afşarlar

Ubeyd Han, h. 927 / 1521 ilkbaharında 30.000 atlı ve yaya askerleri ile birlikte başkenti Buhara'dan hareket edip Amu Derya'dan geçerek Horasan'a doğru ilerlediğini[3579] haber alan Serahs'taki Afşarlar acele ile Herat'a bir ulak göndererek Ubeyd Han'ın saldırdığını bildirdiler. Ulak ise 13 Cemaziyülahir 927 / 21 Mayıs 1521 Herat'a ulaşıp durumu Emir Han Musullu'ya bildirdi.[3580]

[3573] *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 35.
[3574] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 56; *Huld-i Berin*, s. 95.
[3575] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 38.
[3576] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 156; Savory, *Iran*, s. 36; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 78; Enver Konukçu, "Bâbür", s. 395.
[3577] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 371-372; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 430.
[3578] Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 440-441.
[3579] *Habibü's-siyer*, s. 579; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 189-190.
[3580] *Ahsenü't-tevarih*, s. 222.

6.13.5. h. 936 / 1529–30 ve h. 937 / 1530–31 Yılları Arasında

Ubeyd Han h. 936 / 1529–30'de yine Horasan'a saldırdı. O, ordunun öncüsü olan oğlu Abdu'l-aziz Sultan ve Taşkent emiri Sevincek Muhammed Sultan'ı Meşhed'i almaları için görevlendirdi. Meşhed'in savunmasında Afşarlar da vardı. Savunma için Meşhed surlarının yapımı bitmediğinden şehir içinde barikatlar[3581] kurularak direnmeye çalışıldı. Özbekler 2 ay süre geçmesine karşın Kızılbaşların direncini kıramadılar. Ubeyd Han ile destek gücü geldikten sonra saldırılar daha da şiddetlendi. Saldırılara dayanamayan Kızılbaşlar ise geceleyin Meşhed'i terk ettiler. Ubeyd Han da Meşhed'e girdi ve yakalanan yaklaşık 300 Kızılbaş'ı da öldürttü.[3582] O emirlerinden birini orada bıraktıktan sonra kendisi çabucak Herat'a doğru hareket etti.

h. 936 / 1529–30'da Özbek emirlerinin elçileri Şah Tahmasb tarafından sıcak karşılanarak onlara değerli hilatlar verildi. O, emirlerine daha önceleri Özbekler haber vermeden saldırdıklarına göre bu kez saldıracaklarına inamadığını söyledi. O, Özbekleri savaştan çekindirmek ve gövde gösterisi yapmak için onların da hazır bulunduğu bir resmi geçiş töreni düzenledi.[3583] Resmi geçişte Kızılbaş boylarından olan Afşarların sırası üçüncü idi.[3584] h. 937 / 1530–31'de Şamlularla Tekelüler arasında gerçekleşen savaşta[3585] ise Afşarlar, Şamlulardan yana tavır sergilediler. Tekelüler ise tüm Kızılbaş boylarının yanı sıra Afşarlar ile de zıtlaştılar.[3586]

6.13.6. h. 941 / 1534 Yılı Saldırısında Afşarlar

Osmanlı ordusu 21 Rebiyülahir 941 / 30 Ekim 1534'te Hemedan'a ulaştı. Orada gereken gıda maddelerinin temin edilmesine çalışıldı. Hemedan'dan sonra Osmanlılar Şems Âlem-dar türbesi yanında konuşlandılar. Burada da aşırı yağmurlar

---

3581 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 57.
3582 *Ahsenü't-tevarih*, s. 290.
3583 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 198-206.
3584 a.g.e, 198.
3585 *Cevahirü'l-ahbar*, s. 161; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 285; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 214; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 53; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 48; *Ahsenü't-tevarih*, s. 309; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 286.
3586 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 49.

yüzünden ordu ciddi sıkıntılarla karşılaştı.[3587] Onlar Kasr-i Şirin'e ulaştıklarında orayı harap edilmiş buldular. Buna ek olarak aşırı yağmurlar ve akan seller yüzünden birçok hayvanları öldü ve ordu ciddi kayıplarla karşı karşıya kaldı.[3588] Bu sıralarda Şah Tahmasb uzaktan onları takip ederek onları gözetmekteydi. Tahmasb Dergezin'e ulaştığında Kohgiluye'deki Afşarlardan 1000[3589] veya 1500 kişi ve 2 tavla taze nefes at[3590] ile ona katıldılar. Şah orada konuyu tartışmaya açarak toplantıyı başlattı. Sonunda ise şah daha önceki yöntemin sürdürülmesine ve düşmanla yüz yüze savaşılmamasına karar verdi.[3591]

6.13.7. Hace Kelan'ın Yakalanmasında Afşarlar

Şah Tahmasb 9 Rebiyülahir 944 / 14 Eylül 1537'te Herat'ı terk ettikten sonra daha önceden Şah Tahmasb'a karşı itaatsizlik gösteren Hace Melik Hafi'nin oğlu Hace Kelan, Şah Tahmasb'ı memnun etmek için bir elçisini çok az bir hediye ile[3592] ona gönderdi. Ancak şah onu affetmedi. O, akşam yemeğinde elçiyi isteyerek onun sakalının altına meşale tutturmakla sakalını yaktırdı. Şah Tahmasb, bununla da yetinmeyerek Hace Kelan'ın o zamana kadar koyun bile kesmemiş olan[3593] dostu Mir Dost Karizi'ye elçinin kafasını kesmesini emretti. O da mecburen elçinin boynunu vurdu. Hace Kelan da Osta Kalesi'ne sığındı. Şah Tahmasb'ın emri üzerine içinde Afşarların da bulunduğu bir birlik Hace Kelan'ı yakalamaları için Osta Kalesi'ne gidip orayı kuşattılar. Onlar ilk önce onu teslim olmaya ikna etmesi için Ustad Şeyhi Topçu'yu kaleye gönderdiler. Ancak Hace Kelan da elçisinin öldürülmesinin karşılığı olarak onu öldürdü.[3594] Hace Kelan kalede direnmeye devam etti. Kuşatma yaklaşık 2–3 ay[3595] sürdü. O sıralarda Hace Kelan'ın güvenilir adamlarından biri ona dargınlığı nedeni ile Kızılbaş emirlerine gelip kaleye gizli giriş yolunu bildirdi. Kızılbaşlar da söz konusu yoldan yararlanarak kaleye girmeyi başardılar. Hace Kelan

---

[3587] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 589.
[3588] a.g.e, s. 589.
[3589] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 33; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 289; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 173; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 235.
[3590] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 289.
[3591] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 173.
[3592] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 272.
[3593] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 351-352; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 273.
[3594] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 293.
[3595] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 276.

kale içinde de onlarla savaşmayı sürdürdü ise de sonunda yakalandı ve Şah Tahmasb'a götürüldü. Kızılbaşlar onun Şah Tahmasb'ın karşısında kötü şeyler söylemesini engellemek için diline çuvaldız takarak ağzından dışarı tutulmasını sağladılar. Hace Kelan'ı Tebriz'e getirdiler. Şah Tahmasb'ın emri üzerine onu Tebriz'deki Nasriye Camii minaresinden daha fazla acı çekmesi için hayasından astırmak suretiyle öldürttü.[3596]

6.13.8. Şahruh'un Yatıştırılmasında Afşarlar

h. 944 / 1537–38'de Şah Tahmasb'a, Şirvan'daki Şahruh'un emirleri ondan izin almaksızın halkın rahatını ve düzeni bozdukları[3597] haberini ulaştırınca Şah Tahmasb, Elkas Mirza'yı içinde Afşarların da bulunduğu bir birlik ile h. 945 / 1538–39'da Şirvan'ı almaları için gönderdi. Şahruh da Beykard kalesinde direnmeye başladı.[3598] Kızılbaşlar ise kaleyi kuşattılar. Kızılbaşların ağır saldırılarına rağmen kale ele geçirilemedi ve kuşatma süresi 4 ay kadar sürdü. Kuşatma boyunca Şeki vilayetinin hâkimi Derviş Muhammed Han, Şahruh'a destekte bulundu. Ancak o da Kızılbaşlarla yaptığı bir savaşta yenilerek Şeki'ye geri çekildi. Bununla da ümidini kaybeden Şahruh 4 ayın sonunda Şah Tahmasb'ın kendisinin geldiği takdirde kaleyi teslim edeceğini bildirdi. Şahruh'un isteği Merend'de Şah Tahmasb'a ulaştı. O, Merend'den Beykard kalesine geldi. Şahruh da emirleri ile birlikte 27 Rebiyülahir 945 / 25 Temmuz 1538'de çoklu hediyelerle[3599] kaleden dışarı çıkıp hazine ve definelerinin anahtarını Şah Tahmasb'a teslim etti.[3600] Aynı zamanda saltanat sülalesine ait güzel kızlar da Safevîlerin eline geçti.[3601]

6.13.9. Şüşter Afşarlarının İsyanı

h. 946 / 1539–40 yılında Şah Tahmasb, itaatsizlik eden Şüşter Afşarlarını[3602]

3596 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 277; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 293.
3597 *Ahsenü't-tevarih*, s. 366.
3598 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 280; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 190; *Ahsenü't-tevarih*, s. 373; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 80; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 89; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 293.
3599 *Ahsenü't-tevarih*, s. 374.
3600 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 293.
3601 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 280.
3602 a.g.e, s. 289.

yatıştırmaya karar aldı. Afşarlar, Şüşter'de yıllarca müstakil bir biçimde hâkim olduklarından gururlanıp emirlerden çıktılar[3603] Şah Tahmasb, ise onlara karşı iki ayrı Afşar birliğini art arda bölgeye sevketti. Sonunda ise Pazar günü 21 Zilhicce 946 / 28 Nisan 1540'ta oradaki Afşarları denetim altına alınabildiler.[3604]

6.13.10. Dezful Hükümetinin Afşarlara Verilmesi

Şah Tahmasb zamanında Huzistan'daki Alau'd-devle Ra'naşi, isyan etti. Bir söylentiye göre o Osmanlılarla da ilişki kurmuştu.[3605] Şah Tahmasb da h. 948 / 1541–42'de onu bastırmak için Dezful'a doğru hareket etti. Alau'd-devle de şaha karşı koyamayınca Bağdat'a kaçarak bir daha Dezful'a geri dönmedi. Şah Tahmasb da oranın hükümetine Afşarları getirdi. Şah Tahmasb'ın Dezful'a olan ordu sevkıyatında Hüveyze hâkimi Seyid Bedran da hediyelerle onun huzuruna çıktı. Şah da ona iyi davranarak Hüveuze hükümetini ona verdi.[3606]

6.13.11. Hümayun'a Destek için Gönderilen Afşarlar

Şah Tahmasb, h. 951 / 1544–45'te Hümayun'a yapacağı savaşlarda yardımcı olmaları için küçük yaştaki oğlu Murad Mirza'ya[3607] içinde Afşarların da yer aldığı[3608] kalabalık bir orduyu[3609] görevlendirip gönderdi.[3610] Şah Tahmasb, onlara önce Kandahar ve Zemin-daver'i sonra ise Kabül ve Gazneyn'ı alarak Hümayun'a teslim etmelerini emretti.[3611]

6.13.12. Tebriz'de Afşar-Dulkadır Çatışması

h. 953 / 1546–47 yılında Şah Tahmasb'ın hâkimiyetinin 23. yılında Tebriz'de

---

[3603] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 294.
[3604] *Ahsenü't-tevarih*, s. 380.
[3605] *Tarih-i Pansed Sale-yi Huzistan*, s. 51-52.
[3606] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 295; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 95.
[3607] *Fava'idü's-safeviye*, s. 27.
[3608] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 99; Riyazu'l-İslam, s. 74; *Humayun in Persia*, s. 48.
[3609] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 99; *Fava'idü's-safeviye*, s. 27; *Ekber-name*, s. 324; Riyazu'l-İslam, s. 71; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 309; *Şeref-name*, c. II, s. 197.
[3610] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 99.
[3611] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 309.

Afşar ve Dulkadır boyları birbiri ile çatışmaya girdiler. Şah Tahmasb da ilgili davranarak[3612] onları savaştan kaçındırdı. Şah Tahmasb, aynı zamanda Afşar ve Dulkadır emirlerini cezalandırmak için verdikleri zarara karşılık olarak amıra hazinesine yaklaşık 1000 tümen para ödettirdi.[3613]

6.13.13. h. 955 / 1548–9 Yılında Afşarlar

Şehzade Elkas'ın merkezi devlete karşı kafa tutup Osmanlılara katılması yüzünden Şah Tahmasb Salı günü 19 Cemaziyülahir 955 / 26 Temmuz 1548'de Eşkenber yaylasına giderek orada içinde Afşarların de yer aldığı kuvvetlerinin kendisine katılmasını bekledi. Elkas Mirza, Merend'e yaklaştı. Safevî Ordusu'nun öncü kısmı Osmanlılarla savaşa girmeden Eşkenber yaylasına kadar geri çekildi. Merend'de Safevî öncü birliği ile Osmanlılar arasında gerçekleşen savaşta Kızılbaşlar önce galebe çalsalar[3614] da sonunda sürekli takviye edilen Osmanlı Ordusu'na yenilerek dağlara kaçtılar.[3615]

İsmail Mirza, Şah Tahmasb'ın emri üzerine Şaban 955 / Eylül–Ekim 1548'de Erzincan'a saldırıp şehri yağmaladıktan sonra yaktı ve şahlık ordusuna geri döndü.[3616] Bir Afşar birliği de şahın emri ile ise Ahlat çevresindeki köyleri yakarak 5.000 at, 100.000 koyun ve 50.000 inek[3617] ile şahın ordusuna geri döndü.

Elkas Mirza h. 955 / 1548–49'da Hemedan'ı ele geçirdikten sonra Kum'a doğru giderek orayı kuşattı ve 18 Şevval 955 / 20 Kasım 1548'de şehre girdi.[3618] Şah Tahmasb ise bir Afşar birliğini Rey'e gönderdi. O da Rey şehrini yağmaladıktan sonra Kum'a döndü. Elkas Mirza, Şiraz'ı almada başarılı olamayınca Behbehan'a gidip orayı yakıp yağmaladıktan sonra Şüşter'e doğru gitti. O, Şüşter hâkiminden

---

[3612] a.g.e, s. 316.
[3613] a.g.e, s. 316.
[3614] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 178.
[3615] *Ahsenü't-tevarih*, s. 425; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 325; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 71.
[3616] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 190.
[3617] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 330; *Ahsenü't-tevarih*, s. 430; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 73.
[3618] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 333.

(kimilerine göre Abdu'l-vahab[3619] ve bir başka kaynağa göre ise Tuşmal İshak'ın oğlu Hüseyin Bey[3620]) kaleyi teslim etmesini istedi.[3621] Ancak o direnmeye devam etti. Bu sırada, Kohgiluye Afşarlarından bir birlik Şüşter hâkiminin yardımına gelerek birlikte Elkas Mirza'yı yendiler. Elkas Şüşter'den Dezful'a gitti. Ancak o, orada da başarılı olamadı ve Bağdat'a doğru hareket etti.[3622]

6.13.14. h. 957 / 1550–51 Yılında Afşarlar

h. 957 / 1550–51'de Taşkent hâkimi Burak Han, Semerkand hâkimi Abdu'l-latif Han ve bir grup Özbek emirleri ile birlikte Horasan'a saldırmak için Herat'a doğru hareket ettiler. Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu ise Herat kalesini savunma için güçlendirerek şehir dışında da barikatlar kurdurdu. O, kendisi Muhammed Mirza ile kale içinde kalarak gereken yöne saldırmak için konuşlandı. Burak Han ise aynı yılın (h. 957) 5 Cemaziyüevvel'de (22 Mayıs 1550'de) Herat'ı kuşattı. Şah Muhammed Sultan barikatlara saldırarak içinde Afşarların da yer aldığı Kızılbaşları geri püskürttü. Muhammed Han'ın az sayıda gönderdiği yardımcı güç ise tüfek ateşleri ile[3623] geri püskürtüldü.

6.13.15. Osmanlı Kürtlerini Yağmalamaları

İsmail Mirza'nın Erzurum valisi İskender Paşa'ya kazandığı h. 960 / 1552–53 yılındaki zaferden sonra Şah Tahmasb onu Afşarlardan bir grup ile Osmanlılara tabi olan Kürt emirlerini bastırması için gönderdi. Onlar da Kürtlerin birçoğunu öldürüp yağmaladıktan[3624] sonra orduya geri döndüler.[3625]

6.13.16. Afşarların Herat'ta Egemen Olması

Şah Tahmasb h. 964 / 1556–57'de yine Muhammed Mirza'yı Herat

[3619] *Ahsenü't-tevarih*, s. 435.
[3620] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 186.
[3621] *Ahsenü't-tevarih*, s. 435; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 186.
[3622] *Ahsenü't-tevarih*, s. 435.
[3623] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 345.
[3624] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 301; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 77.
[3625] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 77.

hükümetine atayıp onu Sevindük Bey Korçubaşı ile birlikte Herat'a gönderdi. İsmail Mirza da Herat'ta 1 yıl 5 gün kaldıktan sonra 27 Cemaziyülevvel 964 / 28 Mart 1557'de Sevindük Bey ile birlikte Herat'ı terk etti. Böylece bu kısa süre içinde Herat'ta Afşarlar egemen bir konuma geldiler.[3626]

6.13.17. Biyepiş'in Bir Bölümünün Afşarlara Verilmesi

Şah Tahmasb Cemaziyülevvel 975 / Kasım–Aralık 1567'de[3627] Han Ahmed'e karşı Lahican'ın Biyepiş'ine hareket etmeleri için içinde Afşarların[3628] da yer aldığı kalabalık[3629] bir orduyu görevlendirip sevk etti.[3630] Han Ahmed yaklaşık 3[3631]–4[3632] ay süre ile yerini değiştirerek Gilan'ın doğu dağlarında geçirdi. Bunun üzerine ise Şah Tahmasb onlara destek için içinde Kohgiluye Afşarlarının[3633] da yer aldığı bir diğer birliği bölgeye gönderdi. Söz konusu sonuncu birliğin öncü bölümü ise Eşkur dağlarına doğru hareket ettiler. Sonunda ise 22 Cemaziyülahir 975 / 24 Kasım 1567'de Han Ahmed yakalandı.[3634] O, mal varlığı ve hazineleri ile birlikte 6 Recep 975 / 6 Ocak 1568, Salı gününde[3635] Şah Tahmasb'ın huzuruna getirildi. Şah Tahmasb onu ilk olarak Kahkaha Hapishanesi'nde[3636] tutsa da bir süre[3637] geçtikten sonra şah, Han Ahmed'in rahatını düşünerek onu daha geniş ve konforlu olan İstahr Kalesi hapishanesine intikal ettirdi. Şah Tahmasb'ın emri üzerine ona hizmetkârlar, keyfiyetli yiyecek, içecek ve elbiseler[3638] ayrıca ihtiyaçlarını gidermesi için yıllık olarak 100 tümen tahsis edildi.[3639] Şah Tahmasb, Han Ahmed'i ölünceye değin Fars'ın İstahr kalesinde hapiste tuttu.[3640] Şah Tahmasb, 975'te Gilan'ı ele

---

[3626] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 133; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 303; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 344.
[3627] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 133-134; *Ahsenü't-tevarih*, s. 559; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 462; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
[3628] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 559-560.
[3629] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 471; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112; *Tarih-i Gilan*, s. 50-51.
[3630] *Nükavetü'l-Asar*, s. 68; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 228.
[3631] *Ahsenü't-tevarih*, s. 365; *Huld-i Berin*, s. 354; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
[3632] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
[3633] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 475.
[3634] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 476-477; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 228-229; *Tarih-i Gilan*, s. 53-54; *Şeref-name*, s. 238.
[3635] *Ahsenü't-tevarih*, s. 566; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 477; *Huld-i Berin*, s. 354.
[3636] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 229.
[3637] *Tarih-i Gilan*, s. 57; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 581-582.
[3638] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 113.
[3639] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 229.
[3640] *Mecmeü'l-Fusaha*, c. I, s. 4-5.

geçirmenin[3641] ardından, Biyepiş'in bütünü için bir hâkim atamak yerine her bölge için ayrı ayrı hâkimler tayin etti. Bu bölgelerin biri de Afşarların egemenliğine bırakıldı.[3642] Ancak bu durum h. 977 / 1567–68'de değin devam etti.[3643]

6.13.18. Afşar Boyuna Mensup Kişiler

Afşar boyundan Şahruh Han, Sultan-ali Mirza Afşar, Elvend Han, Mahmud Han, Halil Han, Dana Bey, Şah-kulu Sultan b. Mustafa Sultan, Sevindik Bey Korçubaşı, Kulu Sultan, Hüseyin Sultan, Hüsrev Bey, Şah Ali Bey, Ali Yar Bey, Hamza Bey, Muhammed Bey, Emir Han Afşar, İskender Han, Ahmed Sultan Afşar, Mehdi-kulu Sultan Afşar, Haydar-kulu Sultan Afşar, Sincab Sultan Afşar ve Allah-kulu Sultan gibi ünlü kişiler çıkmışlardır.

6.13.18.1. Şahruh Han

Afşar boyundan olan Şahruh Han, Safevî döneminde Kuhgiluye'nin hükümetini yapmıştır.[3644] h. 916 / 1569–70'de Şah İsmail, Zahire'd-din Muhammed Babür'ün isteği üzerine Özbeklere karşı Hisar Şadiman'a gönderdiği birlikte Şahruh Bey Afşar da vardı. Babür Kızılbaşlarla birlikte Semerkand'a saldırdı. Buhara hâkimi Ubeydullah Han ve Semerkand hâkimi Timur Sultan ise savaşsız söz konusu vilayetleri bıraktılar ve Babür de o bölgeleri ele geçirdi. Babür, Şahruh Bey Afşar'a da hediyeler vererek geri dönecek Safevî birliğine Şah İsmail'e sunmaları için bir mektup ve hediyeler gönderdi.[3645] Emir Necm de, Karşi Kalesi'ni kuşatmaya aldığında ona katılanlar arasında Şahruh Bey Afşar da vardı.[3646]

6.13.18.2. Sultan-ali Mirza Afşar

Sultan-ali Mirza da Afşar boyundan idi. Şah İsmail Çaldıran Savaşı'nda

---

[3641] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 301-303.
[3642] *Ahsenü't-tevarih*, s. 566.
[3643] a.g.e, s. 578.
[3644] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 51.
[3645] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 156; Savory, *Iran*, s. 36; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 78; Enver Konukçu, "Bâbür", s. 395.
[3646] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 371-372; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 430.

yenildikten sonra kaçış sırasında onun atı bir bataklığa saplandı ve Osmanlı askerlerinden bir grup hemen ona doğru saldırdılar. Bu sırada kendisinin Şah İsmail'e benzerliğinden yararlanarak Sultan-ali Mirza Afşar kendisini Şah İsmail olarak tanıttı.[3647] Osmanlı askerleri ise onu yakalayarak Sultan Selim'e götürdüler. Ancak onun hilesi anlaşılınca Sultan Selim tarafından öldürüldü.[3648]

Bir söylentiye göre Şah İsmail'in benzeri olup savaş meydanında esir düşen Sultan Ali Afşar ile I. Selim arasında bir diyalog gerçekleşmiştir. I. Selim, "Şah İsmail"e: - "200 bin kişilik bir orduyla, topla, Yeniçeri'yle senin üzerine geldiğimi bilmiyor muydun? Neden bu kadar az askerle benim karşıma çıktın, savaşa girdin? Adamlarını mahvettin, kendin ise esir düştün?". "Şah İsmail": -"Senin ordunun sayısının çok olduğunu biliyordum, ama toplardan oluşturulmuş mevkilere sığınarak kendini hem bu dünyada, hem de öbür dünyada rüsva edeceğini hiç bilmiyordum." diye cevap veriyor.[3649] Böylece Şah İsmail, Sultan-ali Mirza Afşar ve bir mehterin özverileri sayesinde kaçmayı başardı.[3650] Çaldıran Savaşı'nda Safevî tarafından birçoklarının yanı sıra Diyarbakır valisi Sultan-ali Mirza[3651] da öldü.[3652]

6.13.18.3. Elvend Han

Afşar boyundan olan Elvend Han, Safevî zamanında Kuhgiluye hükümetinde bulunmuştur.[3653] Osmanlı ordusu 21 Rebiyülahir 941 / 30 Ekim 1534'te, Kasr-i Şirin'e ulaştıktan sonra ciddi sıkıntılara girdikleri[3654] sıralarda Şah Tahmasb uzaktan

---

[3647] *Huld-i Berin*, s. 241-143; *Ahsenü't-tevarih*, s. 195; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 34; *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 495; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 183; *Ahsenü't-tevarih*, s. 195; Bidlisi, *Selim Şah-nâme*, s. 178-179, 186; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 454; Uzunçarşılı, c. II, s. 268; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 46.

[3648] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 43; *Tekmiletü'l-exbar*, s. 48; Celal-zade, *Selim-nâme*, s.149; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 183; *Ahsenü't-tevarih*, s. 195; *Habibü's-siyer*, s. 547; Şeref Han, *Şerefname*, s. 158-159; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 166.

[3649] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 164–165; Memmedov, "Azerbaycan Sefeviler Dövleti", s. 408; Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 52; Z. Hüseynov, "Azerbaycan'ın Dövlet Quruculuğunda Şah İsmayıl ve Qızılbaş Fenomenlerinin Evezedilmez Rolu", *Azerbaycanın Dövletçilik Tarixinde Sefeviler Dövletinin Yeri*, ed. Şöhret Selimbeyli, "Serbest Düşünce", Bakı, 2001, s. 72

[3650] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 402-405.

[3651] *Habibü's-siyer*, s. 547; *Ahsenü't-tevarih*, s. 195.

[3652] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 43.

[3653] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 51.

[3654] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 589.

onları takip ederek onları gözetmekte idi. Tahmasb Dergezin'e ulaştığında Kohgiluye hâkimi Elvend Han Afşar 1000[3655] veya 1500 kişi ve 2 tavla taze nefes at[3656] ile ona katıldı. Şah orada konuyu tartışmaya açarak toplantıyı başlattı. Sonunda ise şah daha önceki yöntemin devam ettirilmesine ve düşmanla yüz yüze savaşılmamasına karar verdi.[3657]

6.13.18.4. Mahmud Han

Afşar boyuna mensup Mahmud Han, Safevî döneminde Kuhgiluye'nin hükümetinde olmuştur.[3658] Şah Tahmasb'ın 19 Cemaziyülahir 955 / 25 Temmus 1548'de Eşkenber yaylasına geldiğinde orada ona katılanlar içerisinde Mahmud Han Afşar da vardı. Elkas Mirza, Hemedan'ı ele geçirdikten sonra Kum'a doğru giderek orayı kuşatıp 18 Şevval 955 / 20 Kasım 1548'de şehre girdiği[3659] ve peşinden Rey'i aldığında Şah Tahmasb da başında Muhammed Bey Afşar'ın yer aldığı bir birliği Rey'e doğru sevketti. Bunun üzerine ise Elkas Mirza Rey şehrini yağmaladıktan sonra Kum'a doğru gitti. Aynı yılda Elkas Mirza, Şiraz'ı alamayınca Behbehan'a giderek orayı yakıp yağmaladıktan sonra Şüşter'e doğru gitti. O, Şüşter hâkimine kaleyi teslim etmesini istese[3660] onun direnişi ile karşılaştı. Bu sırada ise Mahmud Han Afşar, Kohgiluye'den yardıma gelerek birlikte Elkas Mirza'yı yenebidiler. Elkas Şüşter'den de Dezful'a gitti. Ancak o, orada da başarılı olamadı ve mecburen Bağdat'a doğru hareket etti.[3661]

6.13.18.5. Halil Han

Cemaziyülevvel 975 / Kasım-Aralık 1567'de Şah Tahmasb, Han Ahmed'e karşı Gilan'a sevkettiği bir askeri birliğe rağmen Han Ahmed yaklaşık 3[3662]-4 ay[3663]

[3655] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 33; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 289; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 173; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 235.
[3656] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 289.
[3657] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 173.
[3658] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 51.
[3659] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 333.
[3660] *Ahsenü't-tevarih*, s. 435; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 186.
[3661] *Ahsenü't-tevarih*, s. 435.
[3662] *Ahsenü't-tevarih*, s. 365; *Huld-i Berin*, s. 354; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
[3663] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.

süre ile yerini değiştirerek Gilan'ın doğu dağlarında saklanabildi. Ağır karların yağması ile Şah Tahmasb onlara destek için içinde Kohgiluye hâkimi Halil Han Afşar'ın[3664] da yer aldığı bir başka birliği Kazvin'den bölgeye gönderdi. O, her bölge için ayrı ayrı emirleri görevlendirerek kuşatmayı daraltmalarını istedi. Allah-kulu Sultan Ustaclu ile Halil Han Afşar da öncü birliğin başında Eşkur dağlarına doğru hareket ettiler.[3665] Şah Tahmasb'ın ölüm yılında (15 Sefer 984 / 14 Mayıs 1576) Afşarlardan olan Halil Han, Kuhgiluye'nin hâkimi idi.[3666]

6.13.18.6. Dana Bey

Afşar boyuna mensup Dana Bey de I. Şah İsmail zamanındaki büyük emirlerden idi. Şah İsmail, h. 916 / 1510–11'de savaşsız Damğan ve Gürgan'ı ele geçirdikten sonra Meşhed'e girdi ve VIII. Şii imamı Rıza'nın mezarını ziyaret etti. O orada Şibek Han'ın Merv'e giderek oradaki kaleye sığındığını öğrenince Serahs'a gitti. Şah İsmail, Dana (Dane) Muhammed'i de ordu öncüsü olarak Merv'e gönderdi. Şibek Han da Can Vefa Mirza ve Kanber Bey adında iki komutanını onu önlemeleri için görevlendirdi. İki taraf Merv'in dört fersahlığında olan Tahir-abad köyünde bir biri ile karşılaştılar.[3667] Savaşta Dana (Dane) Muhammed, h. 916 / 1510–11 yılında Merv'in Tahir-abad köyünde ölse[3668] de Özbekler yenilip Merv kalesi içine sığındılar. Kale ise 20 Şaban 916 / 22 Kasım 1510'da kuşatıldı.[3669]

6.13.18.7. Şah-kulu Sultan b. Mustafa Sultan

6.13.18.7.1. Hace Kelan'ın Boyun Eğdirilmesinde Rolü

Afşar boyuna mensup Şah-kulu Sultan b. Mustafa Sultan, ünlü emirlerden ve Kirman hâkimiydi.[3670] Şah Tahmasb 6 ay Herat'ta kaldıktan sonra 9 Rebiyülahir 944

[3664] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 475.
[3665] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 578.
[3666] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 51-52.
[3667] *Mihman-name-yi Buhara*, s. 327; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 145-146.
[3668] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 51.
[3669] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 367.
[3670] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 51.

/ 15 Eylül 1537'de Herat'ı Tebriz'e doğru terk ettiği[3671] sırada kendisine itaatsizlik gösteren ve Osta kalesine sığınan Hace Melik Hafi'nin oğlu Hace Kelan'a karşı gönderdiği askeri birlik terkibinde Kirman hâkimi Şah-kulu Sultan Afşar da vardı. Onlar da kaleyi kuşatmaya aldılar. Onlar ilk önce onu teslim olmaya ikna etmesi için Ustad Şeyhi Topçu'yu kaleye gönderdiler. Ancak Hace Kelan da elçisinin öldürülmesinin karşılığı olarak onu öldürdü.[3672] Hace Kelan kalede direnmeye devam etti. Kuşatma yaklaşık 2–3 ay[3673] sürdü. Sonunda ise Hace Kelan'ın güvenilir adamlarından birisi (Hace Kelan'a dargınlığı yüzünden) Kızılbaşlara kaleye gizli giriş yolunu söyledi. Kızılbaşlar da söz konusu yoldan yararlanarak kaleye girmeyi başardılar. Hace Kelan ise yakalanarak Şah Tahmasb'a götürüldü ve Şah Tahmasb'ın emri üzerine Tebriz'deki Nasriye Camisi minaresinden daha fazla acı çekmesi için hayasından astırmak suretiyle öldürüldü.[3674]

6.13.18.7.2. Hümayun'a Yardım için Gönderilmesi

h. 950 / 1543–44'de Şah Tahmasb, Hümayun'a yapacağı savaşlarda yardımcı olmaları için gönderdiği kalabalık[3675] orduda Kirman hâkimi Şah-kulu Sultan Afşar da vardı.[3676] Şah Tahmasb, onlara önce Kandahar ve Zemin-daver'i sonra ise Kabül ve Gazneyn'ı alarak Hümayun'a teslim etmesini emretti.[3677]

6.13.18.7.3. Ahlat Çevresini Yağmalaması

Şah Tahmasb Salı günü 19 Cemaziyülahir 955 / 26 Temmuz 1548'de Eşkenber yaylasına geldiğinde ona katılan Kızılbaş emirlerinin içinde askerleri ile birlikte Kirman hâkimi Şah-kulu Sultan da vardı.[3678] h. 955 / 1548–49'da Şah Tahmasb, askerlerinden birkaç grubunu Osmanlı topraklarına yağma ve viran etmeleri için

---

[3671] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 349.
[3672] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 293.
[3673] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 276.
[3674] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 277; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 293.
[3675] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 99; *Fava'idü's-safeviye*, s. 27; *Ekber-name*, s. 324; Riyazu'l-İslam, s. 71; *Şeref-name*, c. II, s. 197; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 309.
[3676] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 99; Riyazu'l-İslam, s. 74; *Humayun in Persia*, s. 48.
[3677] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 309.
[3678] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 178.

gönderdiğinde[3679] Şaban 955 / Eylül-Ekim 1548'de Şah-kulu Sultan Afşar da Ahlat çevresindeki köyleri yakarak 5.000 at, 100.000 koyun ve 50.000 inek[3680] ile şahın ordusuna geri döndü.

6.13.18.8. Sevindik Bey Korçubaşı

6.13.18.8.1. h. 927 / 1521 Yılı Saldırısında

Afşar boyundan olan Sevindik Bey de Şah Tahmasb'ın yakın adamlarından idi.[3681] Ubeyd Han, h. 927 / 1521 ilkbaharında 30.000 atlı ve yaya askerleri ile birlikte Horasan'a doğru ilerlediğinde[3682] Serahs hâkimi olan Sevindük Bey Afşar acele Herat'a bir ulak göndererek durumu rapor etti. Gönderilen ulak 16 Cemaziyülahir 927 / 24 Mayıs 1521, Perşembe gününde Herat'ta Emir Han Musullu'ya ulaştı.[3683]

6.13.18.8.2. h. 944 / 1537–38 ve 946 / 1539–40 Yılları Arasında

h. 944 / 1537-38'de Şah Tahmasb, Şirvan'da Şahruh'un halkın rahatını ve düzeni bozduğu[3684] haberini alınca, Elkas Mirza'yı Sevindük Bey Korçu-başı Afşar ve bir diğer Kızılbaş emiri ile birlikte h. 945 / 1538–39'da Şirvan'ı almaları için gönderdi.[3685] Kızılbaşların ağır saldırılarına rağmen kale ele geçirilemedi ve kuşatma 4 ay kadar sürdü. Şahruh da emirleri ile birlikte 27 Rebiyülahir 945 / 22 Eylül 1538'de çoklu hediyelerle[3686] kaleden dışarı çıkıp hazine ve definelerinin anahtarını Şah Tahmasb'a teslim etti.[3687] h. 946 / 1539–40 yılında Şah Tahmasb, şarap tüketiminin yasak edilmesine rağmen yine de şarap tüketen[3688] ve ittatsizlik eden

---

[3679] a.g.e, s. 181.
[3680] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 330; *Ahsenü't-tevarih*, s. 430; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 73.
[3681] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 51.
[3682] *Habibü's-siyer*, s. 579; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 189-190.
[3683] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 592.
[3684] *Ahsenü't-tevarih*, s. 366.
[3685] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 280; *Ahsenü't-tevarih*, s. 470-371; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 80; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 293.
[3686] *Ahsenü't-tevarih*, s. 373.
[3687] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 293; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 280.
[3688] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 294.

Şüşter hâkimi Mehdi-kulu Sultan Afşar'ı[3689] yatıştırması için ilk olarak bir komutanını gönderse de başarı elde edilemeyince Mehdi-kulu Sultan Afşar'ın kendi kardeşi Sevindük Bey'i bu iş için görevlendirdi. O da 21 Zilhicce 946 / 28 Nisan 1540'ta kardeşi Mehdi-kulu Sultan Afşar'ı öldürüp kafasını da Şah Tahmasb'a gönderdi.[3690]

6.13.18.8.3. h. 951 / 1544–45 ve h. 952 / 1545–46 Yılları Arasında

Şah Tahmasb, h. 951 / 1544–45'te Hümayun'u karşılamaları için o şahlık ordusunun 1 fersahlığına ulaştığında karşılama heyetinde[3691] olan Kızılbaş önderlerinden biri de Sevindük Bey Korçu-başı Afşar idi.[3692] h. 952 / 1545–46'da Elkas Mirza, Şirvan hâkimi olarak isyan ettiği sıralarda Şah Tahmasb, Kazvin Kışlağında iken bunun haberini aldı.[3693] Sonunda ise Elkas Mirza da tehlikeyi ciddi görünce annesi Han Beygi Hanım ve oğlu Ahmed Mirza'yı Şah Tahmasb'a göndererek affedilmesini istedi. Şah Tahmasb da bunu kabul ederek onun bir daha isyan olasılığını ortadan kaldırmak için Elkas'ın annesi ile birlikte gönderdiği Kızılbaş ileri gelenleri[3694] içerisinde Sevindük Bey Korçu-başı da bulunmaktaydı.[3695] Onlar Kuran'ı kerim'e yemin ettiler. Böylece Elkas da Kuran'a yemin ederek her yıl şahlık hazinesine 1000 Tebrizi tümeni göndermesi ve gereken zamanlarda şahın ordusuna 1000 asker göndereceğini de taahhüt etti.[3696] İsmail Mirza'nın Erzurum valisi İskender Paşa'ya çaldığı 960 yılındaki galebeden sonra Şah Tahmasb onu Sevindük Bey Korçu-başı ile birlikte Osmanlılara tabi olan Kürt emirlerinden Şah-kulu Sultan Belilan'i bastırması için gönderdi. Onlar ise Kürtlerden birçoğunu öldürdükten sonra bol ganimetlerle orduya geri döndüler.[3697]

3689 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 289; *Ahsenü't-tevarih*, s. 380.
3690 *Ahsenü't-tevarih*, s. 380.
3691 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 308; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 98.
3692 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 308.
3693 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 296; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 313.
3694 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 296.
3695 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 316; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 70.
3696 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 316; *Ahsenü't-tevarih*, s. 408; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 70.
3697 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 77; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 301.

6.13.18.8.4. Asmaya Barış Anlaşması'nda Katkısı

8 Recep 962 / 29 Mayıs 1555'te imzalanan Amasya barış anlaşmasından önce Safevî ileri gelenlerinin Osmanlı vezirazamı Rüstem Paşa'nın gönderdiği mektuba cevap olarak gönderdiği, Sünni mezhep esasları ve halifelere bundan sonra sövülmeyeceğine söz verilen ortak mektupta[3698] payı olanların biri de Sevindük Bey Korçu-başıydı. Söz konusu anlaşma uyarınca Türk Safevî devletinin bekasını da garantilemiş oldu. Bu da Şah Tahmasb'ın iyi bir siyasetçi olduğunu kanıtlamaya yeter.[3699]

6.13.18.8.5. h. 964 / 1556–57 Olaylarında

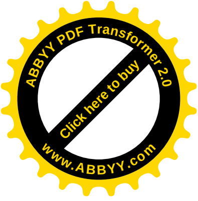
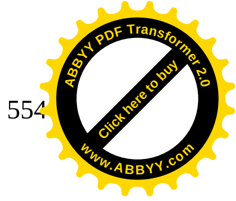
h. 964 / 1556–57'de Şah Tahmasb, Muhammed Mirza'yı Herat hükümetine atayıp onu Sevindük Bey Korçubaşı ile birlikte Herat'a gönderdi. İsmail Mirza da Herat'ta 1 yıl 5 gün kaldıktan sonra 27 Cemaziyülevvel 964 / 28 Mart 1557'de Sevindük Bey ile birlikte Herat'ı terk etti. Söz konusu korçubaşı İsmail Mirza'yı Tebes-Yezd yolu ile Kaşan, Kum ve Save'ye getirdi.[3700]

6.13.18.8.6. Melik Mahmud Sistani'yi Karşılaması

Eski Sistan hâkimi Melik Mahmud Sistani Hindistan'da 5 yıl kaldıktan sonra gurbete dayanmadığından İran'a geri döndü. O, Şah Tahmasb'ı görmek ve tekrar hâkimiyetini ele alması ümidi ile Kazvin'e doğru hareket etti. Şah Tahmasb da kimi emir ve saray ileri gelenlerini onu karşılamaları için gönderdi. Şah Tahmasb, ona ilgi ile davranarak Sevindük Bey Korçu Afşar'ın evini ona tahsisi etti. Şah ona şahlık hazinesinden her gün 3 tümen[3701] harçlık verilmesine emir verdi. Ancak Şah Tahmasb, Sistan vilayetinin hükümetini ona vermekten kaçındı. Melik Mahmud ise Kazvin'de 1 yıl ikamet ettikten sonra vefat etti. Onun naaşını ise Sistan'a götürerek

---

[3698] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 620.
[3699] Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 71.
[3700] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 133; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 303; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 344; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 213; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 388; *Huld-i Berin*, s. 510.
[3701] *İhyau'l-muluk*, s. 159.

Hace Galtan dağında gömdüler.[3702]

6.13.18.8.7. Şehzade Bayezid Sığındığında Sevindük Bey

Şehzade Bayezid h. 967 / 1559–60'ta Kazvin'e götürüldüğünde Kazvin yakınlarına geldiğinde Şah Tahmasb'ın karşılama için gönderdiği Safevî ileri gelenleri içerisinde Sevindük Bey Korçu-başı Afşar da vardı.[3703] Şah Tahmasb, Bayezid'in oğullarını ondan ayırarak onlardan her birini ünlü emirlerinden birine sipariş etti. O, Mahmud'u ise Sevindük Bey Korçu-başı'ya sipariş etti.[3704]

h. 968 / 1561–62'de Şehzade Bayezid'in mahpus durumu uzun sürünce iki Osmanlı ve Safevî saray ileri gelenleri ve hatta sınır boyu paşaları arasında da mektuplaşmalar ciddi bir trafik yaşandı.[3705] Bu doğrultuda h. 968 / 1561–62'de Şah Tahmasb'ın yönlendirmesi ile[3706] Safevî ileri gelenlerinin ortaklaşa yazdıkları bir mektup Osmanlı ileri gelenlerine gönderildi. Safevîlerin gönderdiği mektupta adı geçenlerin biri de Sevindük Bey Korçu-başı idi.[3707]

6.13.18.9. Kulu Sultan

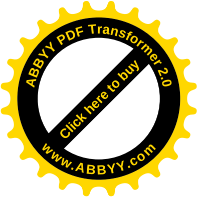
Şah Tahmasb'ın ölüm yılında Afşarlardan olan Kulu Sultan, Kirman'ın hâkimi idi. Sultan Muhammed zamanında Kirman eyaletinin korçı-başısı Kulu Sultan'ın yerine amcası oğullarından olan Veli Sultan getirildi.[3708]

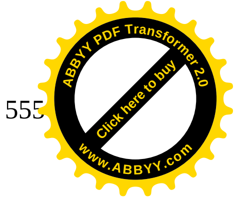
6.13.18.10. Hüseyin Sultan

Şah Tahmasb'ın ölüm yılında (15 Sefer 984 / 14 Mayıs 1576) Afşarlardan olan

---

[3702] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 381.
[3703] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 304; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 406, 417; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 84; *Tarih-i Safevîyan*, s. 41.
[3704] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 306; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 409.
[3705] Şerefe'd-din Turan, s. 214.
[3706] *Münşa'atu's-selatin*, c. II, s. 59-61; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 437-441.
[3707] *Münşa'atu's-selatin*, c. II, s. 59-61; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 437-441.
[3708] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 51-52.

Hüseyin Han, Ferah'ın[3709] hâkimi idi.[3710]

6.13.18.11. Hüsrev Bey

Şah Tahmasb'ın ölüm yılında (15 Sefer 984 / 14 Mayıs 1576) Afşarlardan olan Hüsrev Bey, Horasan ülkesinin hâkimlerinden idi.[3711]

6.13.18.12. Şah Ali Bey

Şah Tahmasb'ın ölüm yılında (15 Sefer 984 / 14 Mayıs 1576) Afşarlardan olan Şah Ali Bey, Horasan ülkesinin hâkimlerinden idi.[3712]

6.13.18.13. Ali Yar Bey

Şah Tahmasb'ın ölüm yılında (15 Sefer 984 / 14 Mayıs 1576) Afşarlardan olan Ali Yar Bey, Horasan ülkesinin hâkimlerinden idi.[3713]

6.13.18.14. Hamza Bey

Şah Tahmasb'ın ölüm yılında (15 Sefer 984 / 14 Mayıs 1576) Afşarlardan olan Hamza Bey, Azerbaycan'ın hâkimi idi.[3714]

6.13.18.15. Muhammed Bey

Şah Tahmasb'ın ölüm yılında (15 Sefer 984 / 14 Mayıs 1576) Afşarlardan olan Muhammed Bey, Fars'ın hâkimi idi.[3715]

[3709] Ferah, günümüz Afganistan'ında Herat'ın güneyinde bir şehir.
[3710] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 52.
[3711] a.g.e, s. 52.
[3712] a.g.e, s. 52.
[3713] a.g.e, s. 52.
[3714] a.g.e, s. 52.
[3715] a.g.e, s. 52.

6.13.18.16. Emir Han Afşar

Emir Han da Afşar boyuna mensup ünlü kişilerden idi. Emir Han Afşar, İsmail Han'dan önce Kazerun ve ona bağlı bölgelerin tiyul sahibi idi.[3716] Şah Tahmasb, Han Ahmed'e karşı Cemaziyülevvel 975[3717] / Kasım–Aralık 1567'de gönderdiği orduda Emir Bey Afşar da vardı. Şah Tahmasb verdiği özel emirde Han Ahmed'e teslim olması için son fırsatın verilmesini de istedi. O, Han Ahmed'in dedelerinin Safevîlere olan hizmetlerinden dolayı ilk önce Emir Bey Afşar'ı gönderilip onu saraya gelmesi için ikna edilmesine emir verdi. Han Ahmed kabul ettiği takdirde durumun kendisine bildirilmesini ve kendisinin Kuran-ı Kerim'e yemin ederek ona zarar vermeyeceğini de bildirmelerini, emre uymadığı takdirde ise onun yakalanıp saraya getirilmesini istedi.[3718] Ancak Han Ahmed, Şah Tahmasb'ın önerilerini kabul etmedi.

6.13.18.17. İskender Han

İskender Han Afşar boyunun muteber emirlerinden idi. O, Ester-abad valisi idi.[3719] H. 975 / 1567–68'de Şah Tahmasb, Gilan'ı ele geçirdikten[3720] sonra Biyepiş'in bütününe bir hâkim atamak yerine her bölge için ayrı ayrı hâkimler atamayı uygun buldu. O, Biyepiş'in değişik bölgelerine farklı Kızılbaş emirlerini atadı. Bu kişilerden biri de İskender Bey Afşar idi.[3721] Onun oradaki hâkimiyeti ise h. 977 / 1569–70'e değin sürdü. İskender Han kendi eceli ile Bistam'da öldü ve vasiyeti üzerine Meşhed'in bir fersahlığında bulunan Torok'da gömüldü.[3722]

6.13.18.18. Ahmed Sultan Afşar

Afşar boyundan olan Ahmed Sultan da ünlü komutanlardan idi. Ubeyd Han h. 936 / 1529–30'da Amuye suyundan getçiğinde ordusunun öncüsü olan oğlu Abdu'l-

---

3716 a.g.e, s. 55.
3717 Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 133-134; *Ahsenü't-tevarih*, s. 559; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 462; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
3718 *Nükavetü'l-Asar*, s. 68; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 228; *Ahsenü't-tevarih*, s. 559; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 471; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112; *Tarih-i Gilan*, s. 50-51.
3719 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 55.
3720 Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 301-303.
3721 *Ahsenü't-tevarih*, s. 566.
3722 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 55.

aziz Sultan ve Taşkent emiri Sevincek Muhammed Sultan'ı Meşhed'i almaları için görevlendirdi. Safevî tarafında ise Meşhed'in savunmasını üstlenen komutanlardan biri de Ahmed Sultan Afşar'dı. Savunma için Meşhed surlarının yapımı bitmediğinden şehir içinde barikatlar[3723] kurularak direnmeye çalışıldı. Özbekler 2 ay süre geçmesine karşın Kızılbaşların direncini kıramadılar. Ubeyd Han'ın destek gücü geldikten sonra ise saldırılar daha da şiddetlendi. Saldırılara dayanamayan Kızılbaşlar ise geceleyin Meşhed'i terk ettiler. Ubeyd Han da Meşhed'e girip yakaladığı yaklaşık 300 Kızılbaş'ı öldürttü.[3724] Ubeyd Han 11 Şaban 936/ 10 Nisan 1530'da Horasan'ın Ferah'ını ele geçirmek için söz konusu bölgeye geldiğinde de Ferah'ın hâkimi olan Ahmed Sultan Afşar direnmeye başladı. Özbekler Ferah kalesini bir süre kuşattıktan sonra kalenin alınmasının zor olduğunu anlayınca Herat'a geri döndüler.[3725]

6.13.18.19. Mehdi-kulu Sultan Afşar

Mehdi-kulu Sultan da Afşar boyuna mensup kişilerden idi. h. 946 / 1539–40 yılında Şah Tahmasb kendisine itaatsizlik eden Şüşter hâkimi Mehdi-kulu Sultan Afşar'ı[3726] yatıştırma kararını aldı. Mehdi-kulu Sultan Afşar, Şüşter'de yıllarca müstakil bir biçimde hâkim olduğundan gururlanıp emirlerden çıktı ve sürekli içki tüketmeye başladı.[3727] Bilindiği gibi Şah Tahmasb, h. 939/ 1532–33'te şarap içmeğe töbe ederek emirlere de içki tüketimini yasaklamıştı. Şah Tahmasb, Mehdi-kulu Sultan Afşar'a karşı Haydar-kulu Sultan Afşar'ı görevlendirdi. O da Şüşter'e gidip Mehdi-kulu Sultan Afşar'ı kalede kuşattı. Ancak o, işi sonlandıramadığından Şah Tahmasb, Mehdi-kulu Sultan Afşar'ın kardeşi Sevindük Bey'i bu iş için görevlendirdi. O da 21 Zilhicce 946 / 28 Nisan 1540'ta kardeşini öldürüp başını da Şah Tahmasb'a gönderdi.[3728]

3723 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 57.
3724 *Ahsenü't-tevarih*, s. 290.
3725 a.g.e, s. 295.
3726 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 289; *Ahsenü't-tevarih*, s. 380.
3727 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 294.
3728 *Ahsenü't-tevarih*, s. 380.

6.13.18.20. Haydar-kulu Sultan Afşar

6.13.18.20.1. Mehdi-kulu Sultan Afşar'a Karşı Görevlendirilmesi

Haydar-kulu Sultan da Afşar boyuna mnesup kişilerden idi. Afşar h. 946 / 1539–40'ta yılında Şah Tahmasb, Şüşter hâkimi Mehdi-kulu Sultan Afşar'ın[3729] emirlere uymadığı için yatıştımasına Haydar-kulu Sultan Afşar'ı görevlendirdi. Haydar-kulu Sultan Afşar da Şüşter'e giderek Mehdi-kulu Sultan Afşar'ı kalede kuşattı. Ancak o bu işte başarılı olamadı.[3730]

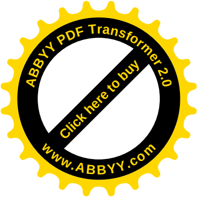
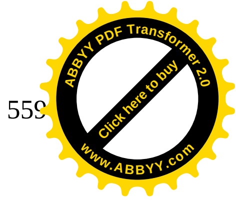
6.13.18.20.2. Dezful Hâkimiyetine Getirilmesi

Şah Tahmasb, Huzistan'da isyan ederek Osmanlılarla da iyi ilişkiler kuran[3731] Alau'd-devle Ra'naşi'ye karşı h. 948 / 1541–42'de Dezful'a doğru hareket edince Alau'd-devle de şaha karşı koyamayınca Bağdat'a kaçıp bir daha Dezful'a geri dönmedi. Şah Tahmasb da söz konusu bölgenin hükümetine Haydar-kulu Sultan Afşar'ı getirdi.[3732]

6.13.18.21. Sincab Sultan Afşar

Afşar boyundan olan Sincab Sultan'ın adı h. 957 / 1550–51 yılında Özbekler tarafından Herat'ın kuşatılması olayında geçer. h. 957 / 1550–51'de Taşkent hâkimi Burak Han, Semarkend hâkimi Abdu'l-latif Han ve bir grup Özbek emirleri ile birlikte Horasan'a saldırmak için Herat'a doğru hareket ettiklerinde Herat kalesinin savunmasını güçlendirmek amacıyla şehir dışında da barikatlar kuruldu. Muhammed Mirza ve Kızılbaşlar kale içinde saklanarak gereken yöne saldırmak için konuşlandılar. Burak Han ise aynı yılın 5 Cemaziyüevvel'inde (22 Mayıs 1550'de) Herat'ı kuşattı. Şah Muhammed Sultan ise barikatlara saldırarak Sincab Sultan Afşar komutasındaki Kızılbaşları geri oturttu. Kızılbaşlardan gelen az sayıda yardımcı güç

[3729] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 289; *Ahsenü't-tevarih*, s. 380.
[3730] *Ahsenü't-tevarih*, s. 380.
[3731] *Tarih-i Pansed Sale-yi Huzistan*, s. 51-52.
[3732] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 295; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 95.

ise tüfek ateşleri ile[3733] geri püskürtüldüler.

6.13.18.22. Allah-kulu Sultan

Afşarlardan olan Allah-kulu Sultan'ın da adı h. 975 / 1567–68 olaylarıyla ilgili kaynaklarda yansımış bulunmaktadır. Şah Tahmasb, Ahmed Sultan'a karşı Cemaziyülevvel 975 / Kasım–Aralık 1567'de sevkettiği Kızılbaş ordusunda Allah-kulu Sultan da vardı.[3734] Kızılbaşarın genel saldırısını öğrenen Han Ahmed ise Ramser dağlarına kaçmıştı. Buna rağmen Allah-kulu Sultan, Han Ahmed'in saklandığı yeri öğrendi. Yolların ağır kar ile kapalı olmasına rağmen az sayıda Kızılbaş savaşçılarından oluşan bir grup onun saklandığı yere doğru gidip sabaha yakın oraya ulaştılar. Böylece 22 Cemaziyülahir 975 / 23 Aralık 1567'de Han Ahmed yakalandı.[3735]

6.14. KAÇAR[3736]

6.14.1. Safevî Öncesi Kaçarlar

Kimi tarihçilere göre Kaçar Boyu'nun adı Gazan Han dönemindeki bir Moğol Boyu'nun başında bulunan komutan Kacar Noyan'ın (h. 694–703 / 1294–1304) adından alınmıştır.[3737] Kimilerine göre ise Kacar Noyan'a bağlı Türkmanlar daha sonra Kaçar adıyla anılmaya başlamışlardır. Onlar genellikle Gence ve İrevan çevresinde yaşamaktaydılar.[3738] İlhanlılardan sonra bu boyun bir grubu Ermenistan ve Suriye'ye yerleşmişlerdi. Onlar da diğer Türk Boyları gibi yağmalamalar da bulunurlardı.[3739] Bir görüşe göre Timur Osmanlılara tabi olan topraklara saldırdığında Şam, Ermenistan, Küçük Asya vb. komşu topraklara saldırarak

---

[3733] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 345.
[3734] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 133-134; *Ahsenü't-tevarih*, s. 559; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 462; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
[3735] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 476-477; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 228-229; *Tarih-i Gilan*, s. 53-54.
[3736] Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 183-188; Yılmaz Karadeniz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795 – 1925)*, Bakış Yay., İstanbul, 2006, s. 39-46.
[3737] Felsefi, *Şah Abbas*, c. I, s. 215; Yusuf Cemali, s. 88.
[3738] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 348.
[3739] İspanakçı, v. 61-63; Felsefi, *Şah Abbas*, c. I, s. 215; Yusuf Cemali, s. 88.

kervanların yolunu kesen ve yağmacı olan bu boyun bir kısmını esir alarak Gence, İrevan ve Karabağ çevresine yerleştirdi. Bunlar daha sonra I. Şah İsmail'in Şirvan saldırısında onun müridi olup şah ile birlikte İran'a göç ettiler.[3740] Ester-abad'daki Kaçarlar ise iki büyük kısma ayrılmaktaydılar. Biri Yukarı-baş, diğeri ise Aşağı-baş adını taşımaktaydı.

6.14.2. Safevî Sülalesi Hizmetinde Kaçarlar

Kaçar boyu Safevî hanedanına çok saygı beslediği ve onları –özellikle Şah İsmail'i– titizlikle korumalarından ötürü diğer boylara göre daha fazla saygı görmekte ve ağırlanmaktaydı. Safevî sultanlarının eğitilmesi için Yukarı-başlar sürekli İran'da sipehsalar, serdar (komutan) ve hâkim olarak atanmışlardır. Onlar askeri konularda diğer birçok Kızılbaş boylarına göre daha çok yeğlenmekteydi.[3741] Kızılbaşların önemli boylarından olan Kaçarlar[3742] Kızılbaş siyasi ve sosyal yapısında sol kesimde yer almakta eskiden ise Gence ve Berde'de yerleşmekteydiler. Onlardan bazısı da Şam'dan gelmişlerdi.[3743] Oruc Bey Bayat'in verdiği listede ise Cacher (Kaçar) boyunun dönemin İspanyol aristokarsisindeki karşılığı Duk unvanına denk gelmekteydi.[3744]

6.14.3. Haydar Döneminde Kaçarlar

Haydar Derbend yolu ile Kafkasya'ya geri dönme kararını aldığında Derbend halkı h. 892 / 1486–87'de akrabalarının onun tarafından öldürüldüğüne karşılık yolunu kestiklerinde o, Akkoyunlu ve Şirvan-şah ordusundaki haberleri Kaçarlar aracılığı ile öğreniyordu.[3745] 29 Recep 893 / 9 Temmuz 1488, Çarşamba günü gerçekleşen savaşta da Kaçarlar yer almışlardı.[3746]

3740 Felsefi, *Şah Abbas*, c. I, s. 215; Yusuf Cemali, s. 88.
3741 Yusuf Cemali, s. 88-89.
3742 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 140; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. III, s. 1085; *Huld-i Berin*, s. 411.
3743 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 45.
3744 *Minorskii*, *Saziman-ı İdari*, s. 250.
3745 *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 77.
3746 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 45.

6.14.4. Sultan-ali Döneminde Kaçarlar

Yezd hâkimi Köse Hacı Bayındıri, Baysungur'u padişah olarak kabul ettikten sonra Baysungur da tahta çıkmak için Şirvan'dan Tebriz'e doğru hareket ettiğinde bu zor durum karşısında Rüstem Bey, sufi önderlerinden ve Sultan-ali'nin Kaçar boyundan olan kalabalık bir sufi grububu Köse Hacı Bayındıri'ye gönderdi. Kaçarlar ise h. 898 / 1492–93'te Hemedan'a yakın Dergezin çevresinde Köse Hacı Bayındıri ile yaptıkları savaşta onu öldürdüler.[3747] h. 900 / 1494–95 yılında Rüstem Mirza'nın, Sultan-ali Mirza'yı gizlice ortadan kaldırmak istediğini öğrenen Kızılbaşlar durumu Sultan-ali'ye bildirince istişare toplantısından[3748] Erdebil'e kaçma kararı çıktı. Toplantı da Kaçar boyunun da temsilcisinin bulunması söz konusu boyun önemini göstermektedir. Erdebil'in Şamespi[3749] veya Baduk[3750] köyünde gerçekleşen savaştan önce Sultan-ali kardeşi İsmail'i tarikatın başına getirdi.[3751] Sultan-ali kardeşlerini ve tarikatın sorumluluğunu ise "ihtisas ehli[3752]" adı ile bilinen yedi[3753] özel ve defalarca sıkıntılarda denenmiş[3754] olan Kızılbaş komutanına devretti. Bu 7 kişi içinde Kaçarların da temsilcisinin[3755] bulunması Kaçar boyuna verilen önemi açıklar niteliktedir. Böylece h. 900 / 1495'te[3756] gerçekleşen savaşta Sultan-ali öldü[3757] ve Kızılbaşlar da yenildiler.[3758]

6.14.5. İsmail Mira Döneminde Kaçarlar

İsmail'in Erdebil'e doğru hareketinde[3759] de "ihtisas ehli" diye bilinen yedi

---

3747 Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 93.
3748 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 56.
3749 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 23.
3750 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 263.
3751 *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 37.
3752 *Habibü's-siyer*, s. 447-448.
3753 *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 37.
3754 *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 26.
3755 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 57.
3756 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 58; *Huld-i Berin*, s. 63; *İran-ı Asr-ı Safevî*, s. 20; *A Literary History of Persia*, s. 50.
3757 *Lubbu't-tevarih*, s. 391; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 44; *Habibü's-siyer*, 441; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 263; *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 364.
3758 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 44; *Habibü's-siyer*, 441; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 263; *Tarih-i Nigaristan*, s. 361-2; *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 364.
3759 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 89; *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 47; *A Literary History of Persia*, s. 21, 51; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 26; *Habibü's-siyer*, s. 447-448; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 48; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 111-113.

özel kişi içinde olan Kaçarların temsilcisi[3760] de onun yanındaydı.[3761]

h. 906 / 1500–1'de de Erzincan'a gelen İsmail Mirza'ya Anadolulu mürit ve sofularından çok sayıda bir nüfus katıldılar.[3762] İsmail'e burada katılan boylar arsında Kaçarlar da yer almaktaydı.[3763] 2 Ramazan 907 / 11 Mart 1502, Cumartesi günü, Nevruz bayramında[3764] İsmail Mirza, Hasan Şeker-oğlu'yu engellemeleri için gönderdiği ordusunda da Kaçarlar vardı. Kaçarlarla ile karşılaşan Akkoyunlu komutanı ise çatışma yaşanmadan korkuya kapılıp ve Elvend'in ordusunun bulunduğu Nahçıvan'a doğru geri çekildi. Geri çekilen Akkoyunluları takip eden Kaçarlar da onların bir kısmını katlettikten sonra İsmail'in yanına geri döndüler.[3765] h. 907 / 1501–2 yılında Kızılbaşların galibiyeti ile sonuçlanan Şerur savaşı ve ardından Tebriz'in alınmasında da Safevî ordusunda Kaçarlar yer almışlardı.

6.14.6. Murad Bey Akkoyunlu'nun Kaçarlarca Öldürülmesi

h. 920 / 1514–15'te Sultan Selim'in Tebriz için aday olarak gördüğü ve hemen gelmesini istediği Murad Bey Akkoyunlu'nun Diyarbakır'daki Kaçarlarca öldürüldükten[3766] sonra Tebriz'e kendine bağlı bir hâkimin yerleştirme isteği boşa çıktı.

6.14.7. Div Sultan Rumlu ile Ustaclu Buyu Çatışmalarında Kaçarlar

Div Sultan Rumlu ile Ustaclu boyu arasındaki ihtilaflarda Kaçar boyunun Div Sultan tarafında yer aldığına ilişkin kaynaklarda her hangi bir kayda rastlanılmamaktadır. Nitekim Div Sultan'ın h. 931 / 1524–25'te Lar'da topladığı Kızılbaş ileri gelenleri içerisinde de Kaçarların yer almadığı gözükmektedir. Div Sultan Tebriz'e döndükten sonra gövde göstericisi amacıyla öldürttüğü kişilerden biri

---

[3760] *Ahsenü't-tevarih,* Seddon, s. 26.
[3761] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 49.
[3762] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 56; *Huld-i Berin*, s. 95; *Ahsenü't-tevarih*, s. 61; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 38.
[3763] *Ahsenü't-tevarih,* Seddon, s. 35.
[3764] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 69.
[3765] *Habibü's-siyer*, s. 463.
[3766] *Huld-i Berin*, s. 253; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 75; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 33.

de Kaçar boyuna mensup idi.[3767]

6.14.8. h. 932 / 1525–26 ve h. 936 / 1529–30 Yılları Arasında

Kaynaklardaki bilgilere göre Kaçarların h. 932 / 1525–26'da Ester-abad'da bulunduklarına rastlanılmaktadır.[3768] 10 Muharrem 935 / 24 Eylül 1528'de[3769] gerçekleşen ve Kızılbaşların bozguna uğraması ile sonuçlanan birinci Cam savaşında[3770] da Kaçarların da yer aldığı bilinmektedir. Kaçarlar bu savaşta sol kanattaydılar.[3771] Diğer bir bilgiye göre ise Kaçarlar sağ kanatta yer almışlardı.[3772] Ubeyd Han h. 936 / 1529–30'da Amuye suyundan geçtiğinde ordunun öncüsü olan oğlu Abdu'l-aziz Sultan ve Taşkent emiri Sevincek Muhammed Sultan'ı Meşhed'i almaları için görevlendirdi. Meşhed'in savunmasında Kaçarlar da bulunmaktaydılar.[3773]

6.14.9. Herat Kaçarlarının Kamran Mirzaya Yenilmesi

Şah Tahmasb h. 944 / 1529–30'da ele geçirdiği Kandahar'ın[3774] hâkimiyetine Kaçarları getirdi.[3775] Kandahar'ın ele geçmesi ile Zemin-daver de Safevîlerin eline geçmiş oldu.[3776] Kimi araştırmacılara göre I. Şah Tahmasb döneminde günümüz Afganistan'ın orta kesiminde bulunan Hazara bölgesi de Kandahar vilayetine dâhil idi.[3777] Böylece Türk-Moğol kökenli Hazarlar'ın da söz konusu zamanda Kaçarlara tabi oldukları ortaya çıkmış bulunmaktadır. Şah Tahmasb h. 944 / 1529–30'da Herat'a geri döndükten sonra Kamran Mirza kalabalık bir ordu ile Kandahar'a

---

[3767] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, 10; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 20; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 282; *Ahsenü't-tevarih*, s. 247; *Huld-i Berin*, s. 334, 340.
[3768] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 64.
[3769] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 54; Roemer, s. 236; *Baburnama*, s. 418; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 188; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 210-211.
[3770] *Lubbu't-tevarih*, s. 427-428; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 154; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 180, 187; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 54; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 284; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 210; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 261; *Baburnama*, s. 418.
[3771] *Ahsenü't-tevarih*, s. 284.
[3772] *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 25.
[3773] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 57.
[3774] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 344.
[3775] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 94; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 292.
[3776] *Indo-Persian Relations*, s. 52.
[3777] *Tarih-i Nizami-yi İran*, s. 17.

saldırdı. O, gönderilen Kaçar birliğini yenerek onlardan esirler de aldı. Şah Tahmasb tarafından yardım desteğinin geleceğinden ümitsiz olan Kaçarlar ise mecburen Kamran Mirza ile müzakereye başladılar. Sonunda ise Kandahar, Kamran Mirza'ya teslim edilerek Kaçar boyundan olan esirler de geri alındı.[3778] Oradaki Kaçarlar ise Kazvin'e doğru hareket ettiler.

6.14.10. Hümayun'a Yardım için Görevlendirilen Kaçarlar

Şah Tahmasb, h. 951 / 1544–45'te Hümayun'a yapacağı savaşlarda yardımcı olmaları için gönderdiği kalabalık[3779] orduda Kaçarlar da yer almakta ve ordunun komutası onlara ait idi.[3780] Şah Tahmasb, onlara önce Kandahar ve Zemin-daver'i sonra ise Kabül ve Gazneyn'ı alarak Hümayun'a teslim etmelerini emretmişti.[3781] Böylece Hümayun Şah, Bayram Han, Budak Han Kaçar ve 12.000 atlı ile birlikte Kandahar'a doğru hareket etti. Şah Tahmasb'ın emri üzerine Cihan-şah Karakoyunlu'nun torunu ve Bayram Han'ın akrabalrından olan Muhammedi Mirza da emirlerin içinde yer almaktaydı. 7 Muharrem 952 / 21 Mart 1545'te Kandahar kuşatmaya[3782] alındı. 25 Cemaziyülahir 952 / 2 Eylül 1545'te ise Askeri Mirza Kandahar kalesini teslim etti.[3783] Anlaşma uyarınca, Kızılbaşlar Kandahar'ı ele geçirdiler.[3784] Hümayun kendisi ise adamları ile birlikte Kandahar'ın dışında Ergendab'daki Çahar-bağ Babür'de konuşlandı.[3785] Ancak şehir anlaşma gereği Kızılbaşlara bırakılınca Hümayun da Kandahar'ı ele geçirmek için[3786] atlılarından bir kısmını ot ve odun satıcısı adı ile Kandahar'a soktu. O emirlerinin saldıracağı kapılarını da belirledi. O, emirlerini çevre ormanlarda saklayıp gereken zamanda saldırmalarını istedi. Böylece o, Kandahar'ı ele geçirdi.[3787] Şehirdeki Kaçarlar da

---

3778 *Ahsenü't-tevarih*, s. 360.
3779 *Şeref-name*, c. II, s. 197; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 309.
3780 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 99; *Fava'idü's-safeviye*, s. 27; *Ekber-name*, s. 324; Riyazu'l-İslam, s. 71.
3781 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 309.
3782 *Bairam Khan*, s. 81.
3783 *Ekber-name*, s. 350; Riyazu'l-İslam, s. 75; *Bairam Khan*, s. 89; *Hümayun der İran*, s. 116, n. 1; *Humayun in Persia*, s. 52.
3784 *Hümayun der İran*, s. 116; *Humayun in Persia*, s. 60; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 92.
3785 *Bairam Khan*, s. 89.
3786 *Hümayun der İran*, s. 117-118; *Humayun in Persia*, s. 54-55; *Bairam Khan*, s. 91; Riyazu'l-İslam, s. 77.
3787 *Hümayun der İran*, s. 122; *Humayun in Persia*, s. 57; Riyazu'l-İslam, s. 76; *Bairam Khan*, s. 22,

savunmayı boş görerek şehri Hümayun Şah'a teslim ettiler.[3788] Hümayun da onların zarar vermeden İran'a geri dönmelerine izin verdi.[3789] Böylece o, Safevîlere karşı ihanette bulundu.[3790] O, sonra Şah Tahmasb'a mektup yazarak Murad Mirza öldükten sonra Kaçarların Herat halkına karşı kötü davrandığına bağladı.[3791]

6.14.11. Kaçarların Şirvan'da Egemen Olması

Şah Tahmasb, Şirvan'ı aldıktan sonra oğlu İsmail Mirza'yı Şirvan'ın hâkimi olarak atadı. O, h. 954 / 1547–48'de Gökçe Sultan Kaçar'ı da ona lala olarak seçti.[3792] Böylece Şirvan'da Kaçarlar egemen bir konuma geldiler.

6.14.12. h. 955 / 1548–49'da Kaçarlar

Sultan Süleyman, h. 955 / 1548–49'da Tebriz'e doğru hareket ettiğinde Tebriz'de bulunan Şah Tahmasb Osmanlılara karşı Merend bölgesine gönderdiği öncü birlikte Kaçarlar da yer almaktaydı.[3793] h. 955 / 1548–49'da Sultan Süleyman, Van kalesini kuşatmada tuttuğu sıralarda Osman Çelebi Kullar-agası'yı 4.000 atlı ile Kars kalesini onarmaları için oraya gönderdi. Şah Tahmasb ise oğlu İsmail Mirza ile birlikte bir Kaçar birliğini Kars kalesini almaları ve harap etmeleri sonra ise Erzurum'a saldırmaları için gönderdi. Onlar Kars'a saldırdılar ve gerçekleşen savaşta Osman Çelebi ve birçok Osmanlı askeri aynı zamanda ise kale mimarı ile işçilerini öldürüldükten sonra kale de harap edildi.[3794] Ancak İsmail Mirza ve Kaçarlar Erzurum'a doğru hareket etmeden Sultan Süleyman 9 gün sonra, Recep başları 955'te (Ağustos 1548)[3795] Van kalesini alabildi.[3796] O, Van hâkimi olarak İskender Paşa Çerkes'i atadı. Kızılbaşlar ise Kars Kalesi'ni viran edip çevre köyleri yaktıktan

---

166.

[3788] *Tarih-ı Siyasi ve İctimai'yi İran*, s. 208; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 91.

[3789] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 312; *Bairam Khan*, s. 22.

[3790] *Bairam Khan*, s. 93; Riyazu'l-İslam, s. 78; *Hümayun der İran*, s. 122; *Humayun in Persia*, s. 61.

[3791] *Bairam Khan*, s. 92.

[3792] *Ahsenü't-tevarih*, s. 417.

[3793] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 326; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 72.

[3794] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 330.

[3795] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 190.

[3796] Uzunçarşılı, c. II, s. 360.

sonra Şah Tahmasb'ın ordusuna geri döndüler.[3797]

6.14.13. Kaçarların Şeki Hâkimiyetine Getirilmesi

Şah Tahmasb Şevval başları 955 / Kasım başları 1548'de ise Çuhur Sa'd'a (İrevan) geldiğinde oğlu İsmail Mirza'yı bir Kaçar birliği ile birlikte Şirvan'ı tekrar ele geçirmeleri için gönderdi.[3798] Onlar da Şiravn'ı ele geçirdiler. Şah bu defa ise Şirvan'ın hâkimiyetine Abdullah Han Ustaclu'yu atadı. h. 958 / 1551–52 yılında Şah Tahmasb Şeki'yi[3799] fethetmek için oraya doğru hareket etti ve 9 Cemaziyülevvel 958 / 15 Mayıs 1551'de Şeki fethedilmiş oldu.[3800] Şah Tahmasb, Şeki hâkimiyetine ise Kaçarları getirdi. Böylece Şeki vilayeti de söz konusu tarihten itibaren Şah Tahmasb'ın egemenliğine girmiş bulundu.[3801]

6.14.14. Kaçarların Pasin, Davayli ve Bitlis'e Karşı Gönderilmesi

h. 959 / 1551–52'de Osmanlıların Erzurum hâkimi olan İskender Paşa Çerkes, Kızılbaş emirlerinin Osmanlı saray vezirlerine gönderdikleri mektupları ve Safevî tüccarlarının da geçişini engellemekte ve onları yağmalamaktaydı.[3802] Bunun üzerine Şah Tahmasb da İskender Paşa'yı ortadan kaldırmaları ve Safevîlere yakın Osmanlı arazisini yakıp yıkmaları için h. 959 / 1551–52'de dört Kızılbaş grubunun başlarına birkaç komutan yerleştirerek Osmanlı arazisine gönderdi. Kaçarlardan bir grubu Pasin'e, diğer bir grubu ise Gürcistan'daki Davayli'yi almaları için bölgeye gönderildi. İskender Paşa ise Şah Tahmasb'ın Gürcistan'a gönderdiği kuvvetlerinden bir kısmına saldırarak onlardan birçoğunu öldürüp ve başlarını İstanbul'a gönderdi. Tahmasb'ın gönderdiği diğer 3 grup ise görevlerini başarı ile yerine getirdiler.[3803] Pasin'e gönderilen grup ise Osmanlı askerlerini yenerek şehri de yaktılar. Şah Tahmasb sonra ordusunun çoğunluğu ile Ahlat'a saldırarıp Ramazan 959 / Ağustos-

---

3797 Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 215, 233.
3798 *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 125.
3799 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 82.
3800 *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 76; Roemer, s. 245.
3801 *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 76; Roemer, s. 245.
3802 *Huld-i Berin*, s. 396.
3803 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 353-354.

Eylül 1552'de Ahlat'ı aldı.[3804] O, Ahlat kalesini harap etti. O, Ahlat'a hareket etmeden önce bir grubu da Van'a göndermişti. Kızılbaşlar Osmanlı ordusunu Van'da yenebildiler ve o bölgeyi yakıp viran ettiler. Şah Tahmasb, Kaçarlardan bir grubunu da Birlis'e göderdi. Onlar da söz konusu bölgenin tümünü, Ahlat ve Gözel Deye'yi de yaktılar. [3805]

6.14.15. h. 960 / 1552–53 ve h. 962 / 1554–55 Yılları Arasında

h. 960 / 1552–53'te Şah Tahmasb, Sultan Süleyman'ın dördüncü kez Safevîlere saldıracağı olasılığını göz önünde bulundurarak Behram Mirza'nın oğlu Hüseyin Mirza'yı bir Kaçar birliği ile Osmanlı yanlısı Kürtleri bastırmaları için görevlendirip gönderdi. Onlar da şahın dediğini yerine getirip Osmanlı tebaası Kürt emirlerinin arazilerini yaktılar.[3806] Sultan Süleyman, Şaban veya Ramazan başları 961 / Temmuz-Ağustos 1554'te Erzurum'a geri döndüğünde Şah Tahmasb da 5.000 atlı bir Kaçar birliğini Pasin'i yağmalama için bölgeye gönderdi.[3807] Onlar da Pasin'i yağmalayıp yaktıktan sonra orduya geri döndü.[3808] h. 962 / 1554–55'te Şah Tahmasb Ester-abad'a Aba'ya karşı gönderdiği orduda Kaçarlar da yer almışlardı.[3809]

6.14.16. Kaçarların Gürcistan Harekâtı

Gürcü emirlerinden Luarsab[3810] h. 963 / 1555–56'da Kızılbaşların işgalinde olan Koreş'e saldırınca Safevî tarfından ise bir Kaçar birliği ona karşı çabucak hareket ettiler. Gerçekleşen savaşta Kızılbaşlar yenildiler. Luarsab (1534–1558) ise onları takip ederek onların bir kısmını öldürdü. Ancak Luarsab savaş sırasında atından düşerek bir Kızılbaş tarafından yaralandı. Kızılbaşların birçoğunun ölmesine rağmen Luarsab da aldığı yaradan ötürü öldü.[3811] Gürcü tarihçiliğinde Luarsab bir milli kahraman olarak kutsanmaktadır. Kimi Gürcü tarihçilerine göre Luarsab

---

[3804] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 301; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 354.
[3805] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 355.
[3806] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 368; *Ahsenü't-tevarih*, s. 484; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 77-78.
[3807] *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 80.
[3808] *Ahsenü't-tevarih*, s. 486-487.
[3809] a.g.e, s. 496.
[3810] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 84.
[3811] *Ahsenü't-tevarih*, s. 504-505; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 88.

olmasaydı günümüzde Gürcistan toprakları Müslümanların (Türklerin) egemenliğinde olacak ve Gürcistan adı da böylece tarih sahnesinden silinecekti.[3812] Gürcistan hükümdarlarından olan Luarsab öldükten sonra yerine oğlu Simon (Svimon, Semaon, Simaon, Soymon)[3813] geçti. Kaçarlar ise Luarsab'a olan yenilgilerinin telafisi olarak h. 964 / 1556–57'de Gürcistan'a ordu çektiler. Simon ve damları ise dağlara ve ormanlara sığındılar. Kızılbaşlar da onun bölgesini yağmalayıp tahripte bulundular. Onlar ziraat ve meyve ağaçlarını da imha ettiler.[3814] Sonra ise geri döndüler. h. 968 / 1560–61'de Kartlia hâkimi Simon, Kakhetia hâkimi Levend Han'ın oğlu Gorgin ile birlikte Tiflis'i ele geçirmek için hareket ettiler. Gence hâkimiyetinde olan Kaçarlar ise onlara karşı acele ile harekete geçtiler. Gerçekleşen savaşta Gorgin öldürülüp Simon da Gori şehrine doğru kaçtı.[3815]

6.14.17. Han Ahmed'e Karşı Görevlendirilmeleri

Şah Tahmasb'ın Cemaziyülevvel h. 975[3816] / Kasım-Aralık 1567'de Han Ahmed'e karşı Biyepiş'e gönderdiği kalabalık orduda[3817] Azerbaycan Kaçarlarının da yer aldığı bilinmektedir.[3818] Han Ahmed yaklaşık 3[3819]–4 ay[3820] süre ile yerini değiştirerek Gilan'ın doğu dağlarında geçirdi. Ağır karların yağması ile Şah Tahmasb onlara destek için Kazvin'den gönderdiği ikinci birliğin terkibinde de Kaçarlar bulunmaktaydılar.[3821]

6.14.18. Kaçar Boyuna Mensup Kişiler

Kaçar boyundan Kara Piri Bey (Toz-koparan), İlyas Bey Helvaçı-oğlu Kaçar, Aça Sultan Kaçar (Miş Sultan), Derace Sultan (Kudurmış Han), Şah-verdi Sultan

---

3812 *A History of Georgia*, s. 25.
3813 Roemer, s. 245; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 392; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 89; *A History of Georgia*, s. 25; *The Making of the Georgian Nation*, s. 48.
3814 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 392.
3815 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 88.
3816 Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 133-134; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 462; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
3817 *Nükavetü'l-Asar*, s. 68; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 227-229.
3818 *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 471; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112; *Tarih-i Gilan*, s. 50-51.
3819 *Ahsenü't-tevarih*, s. 365; *Huld-i Berin*, s. 354; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
3820 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
3821 a.g.e, s. 476.

Ziyad-oğlu (Musahip), Budağ Han, Göçke (Gökçe) Sultan, Halil Sultan b. Şah-verdi Sultan Ziyad-oğlu, İbrahim Bey, Yusuf Halife, Kubad Bey, Mirza Ali Sultan, Hüseyin Bey, Süleyman Bey, Narın Bey Kaçar, Kıyaba Bey Kaçar, Yakub Sultan Kaçar, Toygun Bey Kaçar, Bayram Bey Kaçar, Şah-kulu Bey Kaçar ve Ali Aga Yüzbaşı Kaçar gibi ünlü kişiler çıkmıştır.

6.14.18.1. Kara Piri Bey (Toz-koparan)

6.14.18.1.1. Haydar Zamanında

Kara Pir Bey, Kaçar boyuna mensup büyük emirlerdendi.[3822] h. 892 / 1486–87'de Haydar Derbend yolu ile Kafkasya'ya geri döndüp Derbend'de yolu kesildiğinde Kara Piri Kaçar tarafından Akkoyunlu ve Şirvan-şah ordusundaki haberini alıyordu.[3823] 29 Recep 893 / 9 Temmuz 1488, Çarşamba günü gerçekleşen savaşta[3824] Haydar'ın ordusunun sağ kanadında Kara Piri Kaçar bulunmaktaydı.[3825]

6.14.18.1.2. Sultan-ali Zamanında

Baysungur Akkoyunlu tahtına çıkmak için Şirvan'dan Tebriz'e doğru hareket etmesi üzerine Rüstem Bey Akkoyunlu da sufi önderlerinden ve Sultan-ali'nin müridi olan Kara Piri Kaçar'ı kalabalık bir sufi grubu ile Baysungur'u destekleyen Köse Hacı Bayındıri'ye gönderdi. Kara Piri Kaçar ise h. 898 / 1492–93'te Hemedan'a yakın Dergezin çevresinde Köse Hacı Bayındıri ile yaptığı savaşta onu öldürdü.[3826]

Sultan-ali'nin yaptığı bütün çalışmalar, İsmail Mirza'yı kendi yerine tarikat başkanlığına seçmesi[3827] dışında aldığı kararlar ve savaşlarında[3828] Kara Pir Bey

---

[3822] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 56-57.
[3823] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 20.
[3824] *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, *s. 77.*
[3825] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 45.
[3826] Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 93.
[3827] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 37.

Kaçar da yanında bulunmaktaydı. Sultan-ali h. 900[3829] / 1494–95'te kendinden sonra tarikat ve kardeşlerinin sorumluluğuna deneyimli[3830] 7 özel kişiyi[3831] getirdi.

6.14.18.1.3. İsmail Mirza Zamanında

Kaynaklarda adeta merkezi komite niteliğinde olan "*Lahican Sufileri*" veya "*İhtisas Ehli*"[3832] diye bilinen yedi özel kişi İsmail Mirza'nın eğitimi ile ilgilenmenin yanı sıra onda eski Türk devletçiliği anlayışı olan "*Tanrı Kut*" kutsal hakan anlayışını pekiştirmekteydiler.[3833] İsmail çevrede baş gösteren olaylarla da ilgili olarak onlardan haber almakta ve uygun fırsatı beklemekteydi. Bu 7 kişi içinde Kara Piri Bey de vardı.[3834] İsmail ve yandaşları Lahican'dan ayrılıp[3835] Erdebil'e doğru gittiğinde[3836] söz konusu yedi sufi[3837] ve özellikle Kara Piri Bey Kaçar[3838] da bulunmaktaydı.

2 Ramazan 907 / 11 Mart 1502'de Nevruz bayramında [3839] İsmail Mirza, Hasan Şeker-oğlu'yu engellemelerini için ordusundan bir kısmını Kara Piri Bey Kaçar'ın komutanlığında ilgili bölgeye gönderdi. Piri Bey Kaçar ile karşılaşan Akkoyunlu komutanı ise çatışma yaşanmadan korkuya kapılıp ve Elvend'in ordusunun bulunduğu Nahçıvan'a doğru geri çekildi. Geri çekilen Akkoyunluları takip eden Piri Bey Kaçar da onların bir kısmını katlettikten sonra emrindeki Kızılbaşlarla birlikte İsmail'in yanına geri döndü.[3840] Bu olaylardan sonra İsmail Mirza ordusu ile birlikte

---

3828 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 263; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 44; *Habibü's-siyer*, 441; *Tarih-i Nigaristan*, s. 361-362; *Habibiü's-Siyer*, s. 440-441.
3829 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 58; *Huld-i Berin*, s. 63; *İran-ı Asr-ı Safevî*, s. 20; *A Literary History of Persia*, s. 50.
3830 *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 26.
3831 *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 37.
3832 *Habibü's-siyer*, s. 447-448.
3833 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 25; *A Literary History of Persia*, s. 51.
3834 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 57.
3835 *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 26.
3836 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 89; *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 47; *A Literary History of Persia*, s. 21, 51; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 26; *Habibü's-siyer*, s. 447-448; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 48; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 112-113.
3837 *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 49.
3838 *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 26.
3839 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 69.
3840 *Habibü's-siyer*, s. 463.

Nahçıvan'a doğru hareket etmeye başladı. İsmail, Nahçıvan'a yakın bir yerde Kara Piri Bey Kaçar'ı ordusunun başına getirdi. Elvend ise Çuhur Sa'd'a doğru geri çekilip Şerur adlı bir yerde onları beklemeye konuldu.[3841]

İsmail Mirza, Elvend Mirza'ya yazdığı mektubunda savaşa hazır olduğunu ona bildirdikten[3842] sonra Şirvan seferini ve Gürcistan planını durdurarak ordusunun başına Toz-koparan adı ile de ünlü olan Kara Piri Kaçar ve bir diğer Kızılbaş önderini getirerek düşmana doğru hareket etti.[3843] Böylece İsmail, h. 907 / 1501–2 yılında Şerur'da Elvend'in ordusunu yenebildi. 24 Zi'l-hicce 908 / 21 Haziran 1503 tarihinde Hemedan yakınlarında Murad Bey Akkoyunlu ile Kızılbaşlar arasında gerçekleşen[3844] savaşta ise Kara Piri Bey Kaçar komutanlığında 1500 kişilik bir bölük ise ihtiyatta saklanmıştı. Savaş sırasında bu ihtiyatta saklanan bölük çok önemli rol oynamış ve beklenmedik bir anda saldırıya geçerek Akkoyunlu ordusunu şaşkına uğratmış ve kaçmasına sebep olmuştur.[3845] Böylece Kara Piri Bey Kaçar, Sultan Murad ile savaşta Esilmez Bey Türkman'ı yenebildi.

6.14.18.1.4. Şah İsmail Döneminde

Kara Piri Bey Kaçar, I. Şah İsmail'in tahta çıkışının ilk zamanlarında Osman Bey Musullu ile savaşarak ona galip geldi. O, h. 918 / 1512–13 yılında ise Necm Sani (II. Necm) ile birlikte Gicduvan'da öldürüldü.[3846]

6.14.18.2. İlyas Bey Helvaçı-oğlu Kaçar

İlyas Bey Helvacı-oğlu da Kaçar boyuna mensup ünlü kişilerdendi. h. 907 / 1501–2'de Elvend Mirza, İsmail Mirza'a yazdığı mektubunda savaşa hazır olduğunu ona bildirince[3847] İsmail de Şirvan seferini ve Gürcistan planını durdurarak

---

[3841] Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 100; Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, s. 101.
[3842] *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 58.
[3843] Yusuf Cemali, s. 143.
[3844] Bayramlı, "*I İsmayıl*", s. 371.
[3845] *Tekmiletü'l-exbar*, s. 36; Şeref Han, *Şerefname*, s. 138.
[3846] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 56.
[3847] *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 58; Yusuf Cemali, s. 143.

ordusunun başına av emiri (avcıbaşı) olan İlyas Bey Helvaçı-oğlu Kaçar ve bir diğer Kızılbaş komutanını getirerek düşmana doğru hareket etti.[3848] Böylece İsmail, h. 907 / 1501–2 yılında Şerur'da Elvend'e galip geldi. Şah İsmail Tebriz'de tahta çıktıktan sonra ise İlyas Bey Helvacı-oğlu'yu avcı-başı olarak atadı.[3849]

6.14.18.3. Aça Sultan Kaçar (Miş Sultan)

Aça Sultan Kaçar boyundan çıkmış muteber emirlerdendi. Şah İsmail, Sultan Selim'in İran'a olan ilk saldırında Diyarbakır'daki Ustacluların Tebriz'de kendisine katılmalarına emrettiğinde Diyarbakır'ın da hükümetine Aça Sultan Kaçar'ı getirdi. Aça Sultan Kaçar ise Urfa şehrine yakın bir yerde Osmanlı tarafından gönderilen Murad Bey ile h. 920 / 1514–15'te savaşa girip onu yendi. Aça Sultan onun başını keserek yüzüğü[3850] ile birlikte Şah İsmail'e gönderdi.[3851] Şah İsmail'in ise ona bu başarısından dolayı *Miş Sultan* lakabını verdi.[3852] Savaşta Aça Sultan'ın 800 kişilik atlısına karşılık Murad Bey'in atlılarının sayısı da 8.000 idi.[3853] Bununla da Akkoyunlu sülalesi h. 920 / 1514–15'te tarih sahnesinden silinmiş oldu.

6.14.18.4. Derace Sultan veya Kudurmış Han

Kaçar boyundan olan Derace Sultan, Kudurmış Han lakabı ile de ünlü idi. Bir bilgiye göre o Urfa'da Yakub oğlu Sultan Murad'ı yenerek öldürmüştür. O, Mardin'in Koruk-tepe'sinde Karahan Ustaclu ile birlikte Mustafa Paşa Bığlu (Bıyığlu) Çavuş ile yaptığı savaşta öldürüldü.[3854]

6.14.18.5. Şah-verdi Sultan Ziyad-oğlu (Musahip)

3848 Yusuf Cemali, s. 143.
3849 *Tekmiletü'l-exbar*, s. 33; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 182; Abbaslı, *Şah İsmayıl*, s. 18; Ceferli, *Sefeviler Dövleti*, s. 58.
3850 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 33.
3851 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 133; *Huld-i Berin*, s. 252-253.
3852 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 33.
3853 *Ahsenü't-tevarih*, s. 198.
3854 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 56.

6.14.18.5.1. Kamran Mirza'ya Yenilmesi

Kaçar boyuna mensup olan Şah-verdi Sultan Ziyad-oğlı'ya, Şah Tahmasb "*Musahip (hem sohbet)*" derdi. O önemli savaşlarda bulunmuştur.[3855] O, Karabağ beylerbeyi idi. Şah Tahmasb Herat'a geri döndükten sonra h. 944 / 1537–38'de Kamran Mirza kalabalık bir ordu ile Kandahar'a saldırdı. O, Budak Han'ın gönderdiği Şah-verdi Bey Ziyad-oğlu Kaçar'ın komutasındaki birliği yenerek Şah-verdi Bey'i de yakaladı. Şah Tahmasb tarafından yardım desteğinin geleceğinden ümitsiz olan Budak Han, Kamran Mirza ile müzakereye başladı. Sonunda ise Budak Han, Kandahar'ı Kamran Mirza'ya teslim etti ve o da Şah-verdi Bey'i serbest bıraktı.[3856] Budak Han ve atlıları ise Kazvin'e doğru hareket ettiler.

6.14.18.5.2. h. 955 / 1548–49'da Şah-verdi Sultan

Sultan Süleyman, h. 955 / 1548–49'da Tebriz'e doğru hareket ettiğinde Tebriz'in Şenb Gazan'ında olan Şah Tahmasb[3857] da içinde Şah-verdi Sultan Ziyad-oğlu Kaçar'ın da yer aldığı öncü Safevî birliğini Osmanlılara karşı Merend çevresine gönderdi. Safevî ordusunun öncü kısmı Osmanlılarla savaşa girmeden Eşkenber yaylasına kadar geri çekildiler. Safevî ordusunun öncü kesiminden ise az sayıda bir asker ile Merend'de Osmanlılara saldırıp onları yenip kaçmalarına neden oldular.[3858] Fakat sonunda ise Osmanlılar sürekli gelen takviye kuvvetler yüzünden Kızılbaşlar yenilerek dağlara kaçtılar.[3859]

6.14.18.5.3. h. 959 / 1551–52 ve h. 961 / 1553–54 Yılları Asaında

Şah Tahmasb h. 959 / 1551–52'de Safevî elçileri ve tüccarlarını yakalayıp yağmalayan Osmanlı'nın Erzurum hâkimi İskender Paşa'yı[3860] ortadan kaldırmaları ve Safevîlere yakın Osmanlı arazisini yakıp yıkmaları için dört Kızılbaş grubunu bölgeye sevk etti. Bu gruplardan birinin başında Şah-veri Sultan Ziyad-oğlu Kaçar

---

[3855] a.g.e, s. 56.
[3856] *Ahsenü't-tevarih*, s. 367.
[3857] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 326; *Ahsenü't-tevarih*, s. 424; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 72.
[3858] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 178.
[3859] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 325; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 71.
[3860] *Huld-i Berin*, s. 396.

dulrmaktaydı. O, Pasin'e doğru gitmişti. Pasin'e gönderilen bu grup Osmanlı askerlerini yenerek şehri de yaktılar. Şah Tahmasb, h. 959 / 1551–52'de Şah-verdi Sultan Ziyad-oğlu'yu Bitlis'e göderdi. O, söz konusu bölgenin tümünü, Ahlat ve Gözel Deye'yi de yaktı.[3861] Şah Tahmasb, casusları aracılığı ile Osmanlıların saldırma isteklerini öğrendiğinde hemen çabuk davranarak h. 960 / 1552–53'te Osmanlı arazisi içerisine eski yöntemi ile yakma, yıkma ve gıda maddelerini yok etmekle onları sıkıntıya sokmayı planladı. Tahmasb bu amacı için iki grubu Osmanlı arazisine sevketti. İkinci grubun başında Behram Mirza'nın oğlu Sultan Hüseyin Mirza durmakta idi. O, Şah-verdi Sultan Ziyad-oğlu'nun eşliğinde Osmanlı tebaası Kürt emirlerinin arazilerini yaktı.[3862] Osmanlıların h. 961 / 1553–54'te geri çekilmesinden sonra Şah Tahmasb, Şah-verdi Sultan Ziyad-oğlu'nun Pasin'i yağmalama isteğine olumlu yanıt vererek ona 5.000 atlı tahsis etti.[3863] O da Pasin'i yağmalayıp yaktıktan sonra orduya geri döndü.[3864]

6.14.18.5.4. Gürcistan Harekâtı

Şah Tahmasb, daha önce Gürcistan'a olan 4 saldırısından[3865] sonra oraya birkaç kez daha ordu sevketti.[3866] Gürcü emirlerinden Luarsab diğerlerinden öne çıkıp seçilerek[3867] sürekli Şah Tahmasb ve Kızılbaşlarla savaşmaktaydı. Şah Tahmasb, dördüncü saldırısından ve 30.000 Gürcü'yü esir aldıktan sonra Sefer 962 / Aralık 1554 – Ocak 1555'te Berde ve Karabağ'a gitti. Kartli hükümdarı Luarsab h. 963 / 1555–56'da yine ordu toplayarak Kızılbaşların işgalinde olan Koreş'e saldırdı. Şah-verdi Sultan Ziyad-oğlu Kaçar ise ona karşı çabucak hareket etti. Gerçekleşen savaşta Kızılbaşlar yenilip Şah-verdi Sultan da kaçtı. Luarsab (Levasan) ise onları takip ederek bir kısmını öldürdü. Kızılbaşlar yenilip kaçsalar da Luarsab savaş sırasında atından düşerek bir Kızılbaş tarafından yaralandı ve aldığı bu yaradan ötürü öldü.[3868] Luarsab öldükten sonra yerine oğlu Simon[3869], geçti. Şah-verdi Sultan

---

3861 a.g.e, s. 396.
3862 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 368; *Ahsenü't-tevarih*, s. 484; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 77-78.
3863 *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 80.
3864 *Ahsenü't-tevarih*, s. 486-487.
3865 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 84; *Fava'idü's-safeviye*, s. 21; Roemer, s. 245.
3866 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 84.
3867 a.g.e, s. 84.
3868 *Ahsenü't-tevarih*, s. 504-505; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 88; *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 56.

Ziyad-oğlu Kaçar ise Luarsab'a olan yenilgisini telafi etmek için h. 964 / 1556–57'de Gürcistan'a ordu çekti. Simon ise ormanlık dağlara sığındı. Kızılbaşlar da onun bölgesini yağmalayıp tahrip de bulundular. Onlar ziraat ve meyve ağaçlarını da imha ettiler.[3870] Sonra ise geri döndüler.

h. 968 / 1560–61'de Kartlia hâkimi Simon (1558–1560), Kakhetia hâkimi Levend Han'ın oğlu Gorgin (Giorgi Dadiani) ile birlikte Tiflis'i ele geçirmek için hareket ettiler. O sırada Gence hâkimi olan Şah-verdi Sultan Kaçar ise onlara karşı acele ile harekete geçti. Gerçekleşen savaşta Gorgin (1548–1582) öldürülüp[3871] Simon (Simaon) da Gori şehrine doğru kaçtı.[3872] Şah-verdi Bey Ziyad-oğlu Kaçar aynı zamanda Bargiri'de[3873] Süleyman Bey Kürd'ü de öldürmüştü.[3874]

6.14.18.6. Budağ Han

6.14.18.6.1. Kandahar Hâkimiyetine Atanması

Kaçarların yetki sahibi emirlerinden olan Budağ Han, Şah Tahmasb'ın tevaçisi idi.[3875] Şah Tahmasb Herat işlerlini düzene soktuktan sonra 10 Zilkade 942[3876] / 30 Mayıs 1536'da Kandahar'a doğru hareket etti. Bunun üzerine ise Emir Hace Kelan emirlerinden biri olan Keçi (veya Genci?) Hace'yi Kandahar kalesini koruması için görevlendirerek kendisi Send'e gitti.[3877] Keçi Hace ise Şah Tahmasb'a karşı direnmenin anlamsız olduğunu anlayınca şehir ve kaleyi ona teslim etti. Şah Tahmasb şehrin ileri gelenlerinin değerli hediyelerini kabul ettikten[3878] sonra h. 944 /

[3869] Roemer, s. 245; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 392; *Ahsenü't-tevarih*, s. 504; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 89; *A History of Georgia*, s. 25; *The Making of the Georgian Nation*, s. 48.
[3870] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 392.
[3871] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 56.
[3872] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 88; *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 56.
[3873] Bargiri, Doğu Anadolu'da Van'ın 77 km kuzeydoğusunda şehir.
[3874] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 56.
[3875] a.g.e, s. 56-57.
[3876] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 341.
[3877] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 91.
[3878] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 341.

1537–38'de Budak Han Kaçar'ı Kandahar'ın hâkimi yaptı.[3879] Kandahar'ın ele geçmesi ile Zemin-daver de Safevîlerin eline geçmiş oldu.[3880] Kimi araştırmacılara göre I. Şah Tahmasb döneminde günümüz Afganistan'ın orta kesiminde bulunan Hazara bölgesi de Kandahar vilayetine dâhil idi.[3881]

6.14.18.6.2. Kamran Mirza'ya Yenilmesi

Şah Tahmasb Herat'a geri döndükten sonra h. 944 / 1537–38'de Kamran Mirza kalabalık bir ordu ile Kandahar'a saldırdı. O, Budak Han Kaçar'ın gönderdiği birliği yenerek birliğin komutasında olan Şah-verdi Bey'i de yakaladı. Şah Tahmasb tarafından yardım desteğinin geleceğinden ümitsiz olan Budak Han, Kamran Mirza ile müzakereye başladı. Sonunda ise Budak Han, Kandahar'ı Kamran Mirza'ya teslim etti[3882] ve o da Şah-verdi Bey'i serbest bıraktı.[3883] Budak Han ve atlıları ise Kazvin'e doğru hareket ettiler. Bundan sonra Kandahar birçok kez el değiştirmiştir.[3884]

6.14.18.6.3. Hümayun'a Yardım için Gönderilmesi

Şah Tahmasb, Hümayun'a yapacağı savaşlarda yardımcı olmaları için küçük yaştaki oğlu Murad Mirza[3885] ve lalası Budak Han Kaçar'ın komutasındaki 12.000 atlı[3886] ve diğer bir görüşe göre 10.000 atlı[3887], başka bilgiye göre ise 6.000 atlı[3888] veya daha kalabalık bir orduyu[3889] 300 özel şahlık korçusu[3890] ile birlikte görevlendirip gönderdi.[3891] Şah Tahmasb, Budak'a önce Kandahar ve Zemin-daver'i

---

3879 *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 94; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 292.
3880 *Indo-Persian Relations*, s. 52.
3881 *Tarih-i Nizami-yi İran*, s. 17.
3882 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 56-57.
3883 *Ahsenü't-tevarih*, s. 367.
3884 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 56-57.
3885 *Fava'idü's-safeviye*, s. 27.
3886 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 99; *Fava'idü's-safeviye*, s. 27; *Ekber-name*, s. 324; Riyazu'l-İslam, s. 71.
3887 *Tarih-i Firişte*, c. II, s. 237.
3888 *Şeref-name*, c. II, s. 197.
3889 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 309.
3890 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 99; Riyazu'l-İslam, s. 74; *Humayun in Persia*, s. 48.
3891 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 99.

sonra ise Kabül ve Gazneyn'ı alarak Hümayun'a teslim etmensi emretti.[3892] Askeri Mirza ise 25 Cemaziyülahir 952 / 2 Eylül 1545'te Kandahar kalesini teslim etti.[3893]

Anlaşma uyarınca, Budak Han, Murad Mirza'nın temsilcisi olarak Kandahar'ı ele geçirdi.[3894] Hümayun kendisi ise adamları ile birlikte Kandahar'ın dışında Ergendab'daki Çahar-bağ Babür'de konuşlandı.[3895] Kızılbaşlar Askeri Mirza'yı da Şah Tahmasb'a götürmek isteseler de Hümayun Şah buna izin vermedi. Çıkan ihtilaf ve Kızılbaşların Hümayun'a olan güvensizliği[3896] yüzünden Şah Tahmasb, Budak Han ve Kızılbaş emirlerine Kâbül ve Gazneyn'i de fethetmelerine emretmesine rağmen onlar 4 gün sonra[3897] kendi başlarına ve Hümayun Şah'tan izin almaksızın Kandahar'ı terk ederek kendi hâkim oldukları vilayetlere geri döndüler.[3898] Ancak Budak Han Kaçar yanındaki az sayıda askeri ile birlikte Kandahar'da hâkim olarak kaldı. Az süre sonra ise şehzade Murad Mirza öldü.

Bu olaydan sonra ise Hümayun geri kalan Kızılbaşları Kandahar'dan çıkratmayı ve orayı ele geçirmeyi karalaştırdı.[3899] O, bunun için Bayram Bey ile istişare ederek Budak Han Kaçar ile savaşmayı uygun bulmadı. Ancak Budak Han onun atlılarının Kandahar'a girmesini engellemekteydi. Bunun için ise Hümayun, atlılarından bir kısmını ot ve odun satıcısı adı ile Kandahar'a soktu. O emirlerinin saldıracağı kapılarını da belirledi. O, emirlerini çevre ormanlarda saklayıp gereken zamanda saldırmalarını istedi. Böylece o, Kandahar'ı ele geçirdi.[3900] Budak Han da savunmayı boş görerek şehri Hümayun Şah'a teslim etti.[3901] Hümayun'da Budak

---

[3892] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 309.
[3893] *Ekber-name*, s. 350; Riyazu'l-İslam, s. 75; *Bairan Khan*, s. 89; *Hümayun der İran*, s. 116, n. 1; *Humayun in Persia*, s. 52.
[3894] *Hümayun der İran*, s. 116; *Humayun in Persia*, s. 60; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 92.
[3895] *Bairam Khan*, s. 89.
[3896] *Hümayun der İran*, s. 119; *Humayun in Persia*, s. 60-61.
[3897] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 469.
[3898] Riyazu'l-İslam, s. 295.
[3899] *Hümayun der İran*, s. 117-118; *Humayun in Persia*, s. 54-55; *Bairam Khan*, s. 91; Riyazu'l-İslam, s. 77.
[3900] *Hümayun der İran*, s. 119; *Humayun in Persia*, s. 57; Riyazu'l-İslam, s. 76; *Bairam Khan*, s. 22, 166.
[3901] *Tarih-ı Siyasi ve İctimai'yi İran*, s. 208; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 91.

Han'a zarar vermeden İran'a atlıları ile birlikte geri dönmesine izin verdi.[3902] Böylece o, Safevîlere karşı ihanette bulundu.[3903] O, sonra Şah Tahmasb'a mektup yazarak Murad Mirza öldükten sonra Budak Han'ın Herat halkına karşı kötü davrandığından bahanesi ile Kandahar'ı aldığını açıklamaya çalıştı.[3904] O, Kandahar'ın yine Şah Tahmasb'a ait olduğu vurguladı.[3905] Bununla da o h. 944 / 1537–38 ve h. 952 / 1545–46 tarihlerinde olmakla iki kez Kandahar'ı terk ettiğinden dolayı itibarını kaybetmişti.[3906] Budak Han Kaçar Nişabur'da Özbek Saru Guzğan ile yaptığı ciddi savaşta ölmüştür.[3907]

6.14.18.7. Göçke (Gökçe) Sultan

6.14.18.7.1. Şirvan'da Egemen Olması

Kaçarlara mensup Göçke (Gökçe) Sultan**,** Van kalesinin hâkimi idi. Sununda ise İsmail Mirza'nın lalası oldu.[3908] Elkas Mirza, Şirvan hâkimi olarak 952'de isyan ettiğinde Şah Tahmasb da Elkas Mirza'nın isyan olasılığını ortadan kaldırmak için Elkas'ın annesi ile birlikte birkaç Kızılbaş ileri geleninin[3909] yanı sıra Gögçe Sultan Kaçar'ı[3910] da Elkas'a göndererek[3911] onu Kuran'ı kerim'e yemin ettirdi. Böylece Elkas da Kuran'a yemin ederek her yıl şahlık hazinesine 1000 Tebrizi tümeni göndermesi ve gereken zamanlarda şahın ordusuna 1000 asker göndereceğini taahhüt etti.[3912] Ancak Safevî ileri gelenlerinin dönüşünden sonra Elkas yine yeminini unutarak açık bir biçimde istiklalini ilan edip kendi adına hutbe okutup sikkeler bastırdı.[3913] Bunu üzerine Şah Tahmasb, Elkas Mirza'nın bu başkaldırısını bastırmaları için h. 953 / 1546–47'de ona karşı bir birlik gönderdi. Savaşta yenilen

---

[3902] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 312; *Bairam Khan*, s. 22.
[3903] *Bairam Khan*, s. 93; Riyazu'l-İslam, s. 78; *Hümayun der İran*, s. 128; *Humayun in Persia*, s. 61.
[3904] *Bairam Khan*, s. 92.
[3905] *Hümayun der İran*, s. 123; *Humayun in Persia*, s. 57; Riyazu'l-İslam, s. 80.
[3906] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 56-57.
[3907] a.g.e, s. 56-57.
[3908] a.g.e, s. 57.
[3909] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 296.
[3910] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 199-200.
[3911] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 316; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 70.
[3912] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 316; *Ahsenü't-tevarih*, s. 408; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 70.
[3913] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 177.

Elkas Mirza ise h. 954 / 1547–48'de şahlık tacını başından atarak gemi ile Kırım yarımadasının Kefe'sine gelip oradan da İstanbul'a gidip Sultan Süleyman'a sığındı.[3914] Şah Tahmasb ise Şirvan'a saldırarak orayı aldı ve oğlu İsmail Mirza'yı Şirvan'ın hâkimi olarak atadı. O, Gökçe Sultan Kaçar'ı da ona lala olarak seçti.[3915]

6.14.18.7.2. h. 955 / 1548–49 Yılında Gökçe Sultan

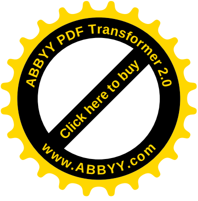
h. 955 / 1548–49'da Sultan Süleyman, Van kalesini kuşatmada tuttuğu sıralarda Osman Çelebi Kullar-agası'yı 4.000 atlı ile Kars kalesini onarmaları için oraya gönderdi. Şah Tahmasb ise oğlu İsmail Mirza ile birlikte Gökçe Sultan Kaçar ve 7.000 atlıyı Kars kalesini almaları ve harap etmeleri sonra ise Erzurum'a saldırmaları için gönderdi. Onlar da Kars'a saldırıp Osman Çelebi ve birçok Osmanlı askeri aynı zamanda ise kale mimarı ile işçilerini öldürdükten sonra kaleyi de harap ettiler.[3916] Ancak onlar, Erzurum'a doğru hareket etmeden Sultan Süleyman 9 gün sonra, Recep başları 955 / Ağustos 1548'de[3917] Van kalesini alabildi.[3918] Tahmasb h. 955 / 1548–49'da Çuhur Sa'd'a (İrevan) geldiğinde oğlu İsmail Mirza'yı Gökçe Sultan Kaçar ile birlikte Şirvan'ı tekrar almaları için gönderdi. Onlar da Şiravn'ı ele geçirdiler.[3919]

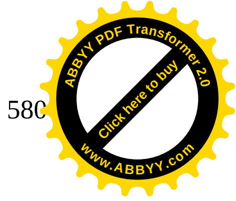
6.14.18.7.3. Gökçe Sultan'ın Vefatı

h. 962 / 1554–55'te Şah Tahmasb Aba'ya karşı o sıralarda Nişabur hâkimi[3920] Gögce Sultan Kaçar ve bir diğer Kızılbaş ileri gelenini bir ordu ile Ester-abad'a gönderdi. Gerçekleşen savaşta Aba yenilerek Harezm hâkimi Ali Sultan Özbek'e sığındı. Ali Sultan Özbek de Aba'ya yardım etmek için Ester-abad'a doğru hareket etti ve sorunu müzakere yolu ile çözüp tekrar Harezm'e geri döndü. Gögce Sultan ise

---

[3914] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 96**;** *Şah Tahmasb, Tezkire,* Kırlangıç, s. 54-55.
[3915] *Ahsenü't-tevarih*, s. 417.
[3916] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 330.
[3917] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 190.
[3918] Uzunçarşılı, c. II, s. 360.
[3919] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 184; *Hulasetü't-tevarih,* c. I, s. 332; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 73.
[3920] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 57.

o sırada hastalanıp vefat etti.[3921] Onun ordusu ise Şah Tahmasb'ın ordusuna geri döndü.[3922]

6.14.18.8. Halil Sultan b. Şah-verdi Sultan Ziyad-oğlu

Kaçar boyundan olan Halil Sultan, yiğit birisi idi. Birkaç yıl Ester-abad hükümetinde bulundu. Yaka Türkmenlarını[3923] defalarca mağlup etti. Sonunda görevden alınarak öldürüldü.[3924]

6.14.18.9. İbrahim Bey

Kaçar boyundan olan İbrahim Bey, Aran'ın emirü'l-ümerası idi.[3925] Şah Tahmasb Cemaziyülevvel 975[3926] / Kasım 1567'de Han Ahmed'e karşı sevk ettiği kalabalık orduda[3927] o sıralarda Azerbaycan emirlerinden İbrahim Bey Ziyad-oğlu Kaçar da vardı.[3928] İbrahim Bey, Gence'de vefat etmiştir.[3929]

6.14.18.10. Yusuf Halife

Kaçar boyundan olan Yusuf Halife, Şah Tahmasb'ın vefat ettiği yılda (15 Sefer 984 / 14 Mayıs 1576) Gence'nin hâkimi idi.[3930] II. Şah İsmail tahta çıktıktan sonra, ise Karabağ'ın emirü'l-ümerası ve Gence hâkimi olan Yusuf Halife öldürülmüş, yerine İmam Kulu Han Kaçar tayin edilmiştir.

[3921] a.g.e, s. 57.
[3922] *Ahsenü't-tevarih*, s. 496-497.
[3923] Mir Haşım Muheddis'e göre, "yaka" sözü, "taife", "el", "kabile" ve "kavim" anlamındadır (Tarih-i Âlem-ara-yı Şah İsmail, s. 650). Bazı müellifler ise "yaka" sözünü Türkmen boyunun özel adı gibi kabul ediyorlar. Bizce (Mehemmedî'e göre), Ester-âbâd etrafında yaşayan bu boyun adı bir bütün olarak "Yaka-Türkman" gibi okunmalıdır.
[3924] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 57.
[3925] a.g.e, s. 57.
[3926] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 133-134; *Ahsenü't-tevarih*, s. 559; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 462; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
[3927] *Nükavetü'l-Asar*, s. 68; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 227-229.
[3928] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 471; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112; *Tarih-i Gilan*, s. 50-51.
[3929] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 57.
[3930] a.g.e, s. 57.

6.14.18.11. Kubad Bey

Kaçar boyundan olan Kubad Bey, Şah Tahmasb'ın vefat ettiği yılda (15 Sefer 984 / 14 Mayıs 1576) Horasan'da bulunmaktaydı.[3931]

6.14.18.12. Mirza Ali Sultan

Mirza Ali Sultan Kaçar boyuna mensup bir emirdi.[3932] Cemaziyülevvel 975 / Kasım 1567'de Han Ahmed'e karşı Şah Tahmasb tarafından Biyepiş'e gönderilen[3933] kalabalık ordu[3934] ağır karların yağmasıyla başarılı olamayınca Şah Tahmasb onlara destek için gönderdiği ek birliğin başında kimi kaynaklara göre bir diğer Kızılbaş komutanı ile birlikte Mirza Ali Sultan Kaçar[3935] da bulunmaktaydı. Mirza Ali Sultan, Şah Tahmasb'ın vefat ettiği yılda (15 Sefer 984 / 14 Mayıs 1576) ise orduda hizmet ediyordu.[3936]

6.14.18.13. Hüseyin Bey

Kaçarlerdan olan Hüseyin Bey, Şah Tahmasb'ın vefat ettiği yılda (15 Sefer 984 / 14 Mayıs 1576) Şirvan'daydı.[3937]

6.14.18.14. Süleyman Bey

Kaçarlara mensup olan Süleyman Bey, Şah Tahmasb'ın vefat ettiği yılda (15 Sefer 984 / 14 Mayıs 1576) Kazvin daru's-saltanasında bulunmaktaydı.[3938]

[3931] a.g.e, s. 57.
[3932] a.g.e, s. 57.
[3933] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 133-134; *Ahsenü't-tevarih*, s. 559; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 462; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
[3934] *Nükavetü'l-Asar*, s. 68; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 227-229; *Ahsenü't-tevarih*, s. 559; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 471; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112; *Tarih-i Gilan*, s. 50-51.
[3935] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 476.
[3936] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 57.
[3937] a.g.e, s. 57.
[3938] a.g.e, s. 57.

6.14.18.15. Narın Bey Kaçar

Kaçar boyundan olan Narın Bey'in de adı kaynaklarda h. 931 / 1524–25 yılı olaylarıyla ilgili olarak geçer. Div Sultan ile Ustaclu boyu rekabetinde diğer Kızılbaş boylarını da yanına alan Div Sultan Rumlu h. 931 / 1524–25'te Lar'dan Tebriz'e doğru hareket etti. Onun amacı Kızılbaş boylarının güçü ile Ustacluları bertaraf etmekti. Ancak Köpek Sultan'ın barışçı[3939] tavrı ile onları Şah Tahmasb'ın da Ustaclu boyuna olan desteğini arkasına alarak Türkman Kendi'ye kadar giderek onları karşıladı. Sonra ise onlarla birlikte Tebriz'in Çerendab mahallesinde şahın huzuruna çıktılar.[3940] Planı boşa çıkan Div Sultan ise entrikacıları öldürmek bahanesi ve gövde gösterisi yapmak amacıyla Köpek Sultan'ı savaşa teşvik edenlerden birkaç kişiyi aynı günde öldürdü.[3941] Bu kişilerden biri de Narın Bey Kaçar idi.[3942]

6.14.18.16. Kıyaba Bey Kaçar

Kaçar boyundan olan Kıyaba Bey'in adı kaynaklarda h. 932 / 1525–26 yılı olaylarıyla ilgili olarak yansımıştır. Ubeyd Han, ikinci kez olarak h. 932 / 1525–26'da Amuye suyundan geçerek Meşhed'i kuşattıktan[3943] birkaç ay sonra orayı ele geçirince Ester-abad hâkimi Zeynel Han Şamlu, Kızılbaşlar (Rumlu-Ustaclu ihtilafları) arası ihtilafları çözmek için Ester-abad'ı Kıyaba Bey Kaçar'ı bırakarak başkente gitti. Bu sırada Meşhed'in kuşatılması haberi Safevî sarayına ulaşınca Zeynel Han da her hangi bir başarı elde etmeden zorunlu olarak Ester-abad'a geri döndü.[3944]

[3939] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 47; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 282; *Ahsenü't-tevarih*, s. 247; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 160.

[3940] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, 10; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 20; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 282.

[3941] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, 10; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 20; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 282; *Ahsenü't-tevarih*, s. 247; *Huld-i Berin*, s. 334, 340.

[3942] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, 10; *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 5; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 20; *Ahsenü't-tevarih*, s. 247; *Huld-i Berin*, s. 340; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 160.

[3943] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 249; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 170; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 51.

[3944] *Ahsenü't-tevarih*, s. 262.

6.14.18.17. Yakub Sultan Kaçar

Yakub Sultan Kaçar boyuna mensup komutanlardandı. 10 Muharrem 935 / 24 Eylül 1528'de[3945] Kızılbaşlarla Özbekler arasında gerçekleşen birinci Cam savaşında[3946] Safevîlerin sol kanadında Yakub Sultan Kaçar da vardı. Özbeklerce bozguna uğratlan Safevî ordusundan birçok Kızılbaş komutanı savaş meydanını bırakıp kaçtılar.[3947] Yakub Sultan Kaçar ise durmaksızın Damğan ve Simnan'a değin kaçıp[3948] uzaklaşmıştı. Diğer bir bilgiye göre ise Yakub Sultan Kaçar Kızılbaşların sağ kanadında yer almaktaydı ve sonunda diğer birçok emirler gibi arka çevirip[3949] kaçmıştır. Ubeyd Han h. 936 / 1529–30'da Amuye yine Horasan'a saldırdığında ordusunun öncüsü olan oğlu Abdu'l-aziz Sultan ve Taşkent emiri Sevincek Muhammed Sultan'ı Meşhed'i almaları için görevlendirdi. Meşhed'in savunmasını üstlenenlerin biri de Yakub Sultan Kaçar'dı.[3950]

6.14.18.18. Toygun Bey Kaçar

Toygun Bey de Kaçarlara mensup kişilerden idi. h. 958 / 1551–52 yılında Şah Tahmasb Şeki'yi[3951] fethetmek için oraya doğru hareket ettiğinde Şeki'ye sevkettiği orduda Kaht hâkimi Levend Han (Levend Bey)[3952] da katılmaktaydı. Şeki hükümranı Hasan Bey'in oğlu Derviş Muhammed Han, emirlerinden biri olan Mahmud Bey'i Kiş kalesinde yerleştirerek kendisi Kelesen kalesine sığındı. Şah Tahmasb ilk önce Kiş kalesini kuşattı. O, kaleyi 20 gün geçtikten sonra ele geçirebildi. Onun emri üzerine kalenin surları tahrip edildi.[3953] Şah Tahmasb daha sonra Kelesen kalesine saldırıp orayı da ele geçirmiş oldu. Böylece 9 Cemaziyülevvel 958 / 15 Mayıs 1551'de Şeki fethedilmiş oldu.[3954] Yakalanan Derviş Muhammed ise öldürüldü. Şah

---

3945 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 54; Roemer, s. 236; *Baburnama*, s. 418; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 188; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 210-211.
3946 *Lubbu't-tevarih*, s. 427-428; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 154; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 180, 187; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 54; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 284; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 210; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 261; *Baburnama*, s. 418.
3947 *Ahsenü't-tevarih*, s. 286.
3948 a.g.e, s. 284.
3949 *Şah Tahmasb*, *Tezkire*, Kırlangıç, s. 25.
3950 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 57.
3951 a.g.e, s. 82.
3952 *Ahsenü't-tevarih*, s. 456; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 347; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 83.
3953 *Ahsenü't-tevarih*, s. 453.
3954 *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 76; Roemer, s. 245.

Tahmasb, Şeki hâkimiyetine Toygun Bey Kaçar'ı getirdi. Böylece Şeki vilayeti de söz konusu tarihten itibaren Şah Tahmasb'ın egemenliğine girmiş bulundu.[3955]

6.14.18.19. Bayram Bey Kaçar

Bayram Bey de Kaçar boyuna mensup komutanlardan idi. h. 959 / 1551–52'de Şah Tahmasb Safevî elçileri ve tüccarlarının Osmanlı'ya geçişini sürekli engelleyen[3956] Osmanlı Erzurum hâkimi İskender Paşa Çerkes'e karşı Osmanlı arazisini yakıp yıkmaları için dört Kızılbaş grubunu başlarında birkaç komutan yerleştirerek Osmanlı arazisine gönderdi. O komutanlardan biri de Bayram Bey Kaçar idi. Bayram Bey Kaçar, Gürcistan valisi Keyhüsrev ile birlikte Gürcistan'daki Davayli'yi almaları için gönderilmişti. İskender Paşa ise Şah Tahmasb'ın Gürcistan'a gönderdiği kuvvetlerinden bir kısmına saldırarak onlardan birçoğunu öldürüp ve başlarını İstanbul'a gönderdi. Tahmasb'ın gönderdiği diğer 3 grup ise görevlerini başarı ile yerine getirdiler.[3957]

6.14.18.20. Şah-kulu Bey Kaçar

6.14.18.20.1. h. 955 / 1548 Yılında Şah-kulu Bey

Şah-kulu da Kaçar boyuna mensup kişilerden idi. Sultan Şah Tahmasb 19 Cemaziyülahir 955 / 25 Temmuz 1548'de Eşkenber yaylasına giderek orada kendisine katılacak olan Kızılbaş birliklerini bekledi. Katlacak olanların biri de Kirman hâkimi Şah-kuli Sultan idi.[3958]

6.14.18.20.2. h. 960 / 1552–1553 ve h. 961 / 1554 Yılları Arasında

Sultan Süleyman h. 960 / 1552–1553 kışı Haleb'de olduğunda Şah Tahmasb da Nahçıvan'da idi. O, casusları aracılığı ile Osmanlıların saldırma isteklerini

---

[3955] *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 76; Roemer, s. 245.
[3956] *Huld-i Berin*, s. 396.
[3957] *Ahsenü't-tevarih*, s. 460-464; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 353.
[3958] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 178.

öğrendiğinde hemen çabuk davranarak Osmanlı arazisi içerisine eski yöntemi ile yakma, yıkma ve gıda maddelerini yok etmekle onları sıkınıya sokmayı planladı. Tahmasb bu amacı için iki grubu Osmanlı arazisine sevketti. Birinci grupta yer alanların biri de Şah-kulu Halife Mühür-dar idi. Bu grup Van, Vestan, Erciş, Adil-cevaz'ı yağmalamaları ve yıkımda bulunmaları için gönderildi.[3959] Şah Tahmasb h. 961 / 1553–54'te yine Osmanlı şehirlerini yağmalanmaları için Şah-kuli Halife Mühür-dar ile birlikte bir grup Kızılbaş emirini gönderdi. Onlar da galebe ile geri döndüler.[3960] Diğer bir kaynağa göre İsmail Mirza da onlarla gitmişti.[3961]

Şah Tahmasb, Sultan Süleyman'a h. 961 / 15534'te yazdığı ayrıntılı mektubunda sivri bir dil ile sultana karşı savaşta yaptıklarını anlatarak barışı savaşa tercih ettiğini ona bildirdi.[3962] O, mektubunda Sultan Süleyman'a şeytan diye hitap etti. Onun bildirdiğine göre vezirazam Ahmed Paşa, Ayaz Paşa ve sınır bölgesinde olan paşaların birçoğu Kızılbaş emirlerine yazdıkları mektuplarında barış talep etmiştirler.[3963] Bunun için de o, Şah-kuli Aga Korçu'yu ve bazı emirleri onlara cevap yazmaları için görevlendirdiğini bildirdi. O, Sünni din adamlarını cahillikle suçladı. O, Şiiliğin Rum, Maveraünnehir ve Hindistan'da yayıldığına da değindi. O, Hümayun Padişah'ın da kendisine sığındıktan sonra onun desteği ile tekrar Hindistan'da egemen olduğunu da hatırlattı.[3964] Söz konusu mektup Sultan Süleyman, Bayezid kalesinde iken 7 Ramazan 961 / 6 Ağustos 1554'te ona ulaştı.[3965]

Sonunda her iki taraf 20 yıl süren savaş döneminden sonra değişik gerekçelerle barışa eğilimli oldular. Savaşın sona ermesinde Sinan Paşa'ın da Safevîlere esir düşmesi etkili idi. Osmanlı sultanı onu çok seviyordu. Şah Tahmasb h. 961 / 1553–54'te Şah-kulu Bey Kaçar'ı[3966] bir mektup ile barış yapması için Osmanlı sarayına

---

[3959] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 368; *Ahsenü't-tevarih*, s. 484.
[3960] *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 82.
[3961] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 72.
[3962] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 37, 203-239, 294.
[3963] a.g.e, s. 206.
[3964] a.g.e, s. 230-231.
[3965] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 217.
[3966] *Ahsenü't-tevarih*, s. 487; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 302; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 78; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 369; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 206; Sykes, *Tarih-i İran*, s. 256.

gönderdi. O, niyetinin iyi olduğunu belli etmesi için Sinan Paşa'yı da elçisi ile birlikte Osmanlı'ya gönderdi. Onlar, Sultan Süleyman Erzurum'da iken 28 Şevval 961 / 26 Eylül 1554'te ona ulaştılar.[3967] Diğer bilgiye göre ise onların Erzurum'a geliş tarihi Ramazan 961 / Ağustos 1554 olmuştur.[3968] Osmanlı tarafı Safevî elçisini sıcak karşıladılar[3969] ve onu Şah Tahmasb'ın mektubunu sunması için sultana götürdüler. Sultan, onu ilgi ile karşıladı. Sinan Bey de Osmanlı tarafının ileri gelenlerini barış konusunda ikna etmeye çaba harcadı. Sultan Süleyman, Şah Tahmasb'ın mektubuna yanıt yazdıktan sonra mektubu Şah-kulu Bey Kaçar'a verip ona geri dönüş iznini verdi.[3970] Sultan Süleyman bu defa Şah Tahmasb'ı iyi lakaplarla anarak ima ile barışa talip olduğunu belirterek Şah Tahmasb'a barış müzakerelerini yürütmesi için yüksek makama sahip birisini göndermesini istedi.[3971]

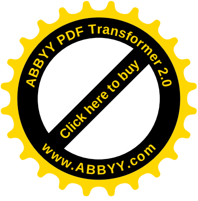
6.14.18.21. Ali Aga Yüzbaşı Kaçar

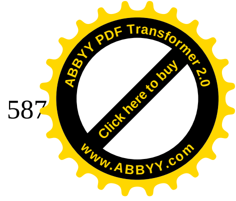
Ali Aga Yüzbaşı da Kaçar boyuna mnesup kişilerden idi. Şah Tahmasb h. 967 / 1559–60'ta Sultan Süleyman'ın Sinan Paşa ile birlikte gönderdiği mektubuna yazdığı yanıtını Ali Aga Yüzbaşı Kaçar ile birlikte Osmanlı sultanına gönderdi.[3972] O, mektubunda Bayezid'in gaflet ve gençliğinden dolayı yanlış davrandığını vurgulayarak kendisine şefaatçisi olmak için sığındığını yazdı. Tahmasb onun da Mustafa gibi öldürüleceğinden endişe ederek Sultan Süleyman'ın öfkesinin yatmasını ve onu affetmesini beklediğini bildirdi. O, Osmanlılara Amasya barış anlaşmasına sadık kalacağını yine de bildirerek onlara bu konuda güvence verdi.[3973]

Sultan Süleyman, Şah Tahmasb'ın gönderdiği mektubuna Şaban 967 / Nisan-Mayıs 1560'ta yazdığı yanıtını Ali Aga Yüzbaşı Kaçar ile gönderdi.[3974] O,

---

[3967] Uzunçarşılı, c. II, s. 361; Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 226, n. 422, (Hammer Purgstall, s. 1221).
[3968] Roemer, s. 244.
[3969] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 231, n. 434, (Hammer Purgstall, s. 1221).
[3970] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 369; *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 404.
[3971] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 204, 273-276.
[3972] a.g.e, s. 361-368.
[3973] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 308-309.
[3974] *Münşa'atu's-selatin*, c. II, s. 26-28; İtimadu's-saltana, *Muntazam Nasıri*, c. II, tsh. Doktor Muhammed İsmail Rizvani, İntişarat-ı Dünya-yı Kitab, Tahran, 1363, s. 137-139.

mektubunda Şah Tahmasb'ı iyi lakaplarla andıktan sonra Bayezid olayı ile ilgili bilgiler verdi. Ancak her şeye rağmen Şah Tahmasb'a olan saygısından dolayı onun şefaatçiliği kabul ettiğini de bildirdi. O, Bayezid'in sadakatini belirtmesi için bozgunculardan olan Abdu'l-gani oğlu Ferruh, Tursun ve Aksak Seyfe'd-din'i – Sultan Süleyman'a göre Bayezid'i tahrik eden onlardı.– öldürerek ve diğer entrikacıları da orada bıraktıktan sonra birkaç hizmetçisi ile birlikte memurlar eşliğinde sınıra kadar gelmesini talep etti. Ayrıca entrikacıların orada bırakılmasını ondan istedi. Sultan Süleyman mektubunun sonunda Bayezid'in onun şartlarına uyduğu takdirde affedileceğini bildirdi. O, Bayezid'in bunu kabulu takdirde beylerbeyilerden biri aracılığı ile Amasya'ya götürüleceğini yazdı.[3975]

6.15. KARABAĞİ

Bun buyun da yerleşim yeri adından da anlaşıldığı gibi Karabağ bölgesidir. Onların içinden I. Şah İsmail ve Safevî hanedanının hizmetinde bulunan Şah Muhammed Karabaği ve Gulam-ali Karabaği gibi ünlü komutanlar olmuştur.[3976] Şimdi de söz konusu boyun bir grubu kendi adları ile anılan Erdebil ve Serab'daki "*Karabağ Mahallesi*"nde oturmaktadırlar.[3977]

6.15.1. Karabağlu Boyuna Mensup Kişiler

Karabağlu boyundan Şah Muhammed Karabaği ve Gulam-ali Karabaği (Hoş Haber Han) gibi kişiler çıkmıştır.

6.15.1.1. Şah Muhammed Karabaği

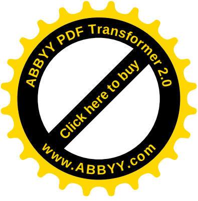
Şah Muhammed, Karabaği boyundan çıkmış ünlü kişilerden idi. Şah Muhammed h. 920 / 1514–15'te Şah İsmail'ce Sultan Selim ordusuna ilişkin askeri

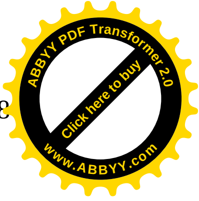

[3975] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 310-311.

[3976] Eshten Metez, John Barok, *Şah-ı Ceng-i İraniyan*, (Bundan sonra: *Şah-ı Ceng-i İraniyan*), trc. Zebihullah Mansuri, s. 190-192, 285.

[3977] Yusuf Cemali, s. 95.

ve istihbarat bilgileri edinmesi için Karabağ'a gönderildi.[3978]

6.15.1.2. Gulam-ali Karabaği (Hoş Haber Han)

Gulam-ali Han da Karabaği boyuna mensup ünlü kişilerden idi. Şah İsmail'in bir diğer komutanı olan Gulam-ali Han Karabaği ise hoş haberler getirdiği ve askerlerinden 2.000 kişisi ile şahın ordusuna katıldığı için "Hoş Haber Han" lakabını almıştı.[3979]

6.16. SARI KAMIŞ BOYU

Küçük Sarı Kamış boyunun mensupları h. 920 / 1514–15'ten sonra I. Selim'in emri ile Anadolu'daki Alevi katliamından sonra İran'a göçüp Şah İsmail'e sığındılar.[3980] İspanakçı'ya göre Sarı Kamış boyu Anadolu'daki Celali mezhebinin kurucusu olan Fazlullah Haydari ile aynı inançtaydılar. Bun nedenle de adları devlet defterinden kaldırılmıştır.[3981] Anadolu'daki h. 919 / 1513–14'te gerçekleştiği iddia edilen Şii kıyımı ve 40.000 kişinin öldürüldüğü başta Bidlisi'de geçer ve zamanın kaynakları ise birkaçının dışında bu konuda bilgi vermemektedirler.[3982]

Sarı Kamış boyunun başkanının adı Aslan olarak bilinmektedir. O, h. 920 / 1514 ilkbaharında Sultan Selim'in saldırısından önce topluluğu ile birlikte İran'a göçmüştür. Birçok zorluklara katlanarak ve tüm mal varlıklarını kaybeden Sarı Kamışlıların iyi karşılanması ve törenler yapılması için Şah İsmail özel emir vermiştir. Şah bu törende kendi hassa malından 3.000 sayıda koyunu onlara bahşederek Urmu kıyısının doğu kısmını ise yerleşmeleri için tahsis etmişti.[3983] Aslan ve yandaşlarından birçoğu sonunda Çaldıran savaşında öldüler.[3984]

[3978] *Şah-ı Ceng-i İraniyan*, s. 190-192, 285.
[3979] a.g.e, s. 267-8.
[3980] *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 479.
[3981] İspanakçı, v. 117, 216-217.
[3982] Yusuf Cemali, s. 97.
[3983] a.g.e, s. 97.
[3984] *Şah-ı Ceng-i İraniyan*, s. 119-135.

ABBYY PDF Transformer 2.0
Click here to buy
www.ABBYY.com

6.17. TALIŞ

6.17.1. Talışların Kökeni

Kızılbaşlardan olan[3985] bu boyun geçmişine ilişkin kesin bilgilere sahip değiliz. Onların geliş yeri Gilan'daki Talış dağları etrafı ve Astara çevresi idi. Genel kanıya göre onlar Şah İsmail ile işbirliğine giren ve ona hizmet gösteren yegâne İrani topluluk idi.[3986] Buna rağmen Belçikalı Ernest Orsel ve bazı diğer araştırmacılara göre Talışlar, Türk kökenlidirler. Bu görüşü savunanlar Talışların Moğol Çengiz Han'ın Talış adında bir komutanı tarafından buraya getirildiklerine inanırlar.[3987] Ünlü doğubilimci Minorsky de günümüz Talışların İranî bir dil konuşmalarına rağmen Moğol kökenli olmaları ihtimali üzerinde durmaktadır. O, bu görüşünü desteklemek amacıyla Şah-sevenler arasında "*Talış Mikeyli (Talış Mikeyilli veya Talmışkeyilli)*" Türk boyunun günümüzde de var olduğuna değinmektedir.[3988]

Bizce günümüz Talışlar Türk olmasalar da zamanında onların Türk dilli Talışlara bağlanmasının sonucu olarak söz konusu adı etnik ad olarak benimsemeleri pek muhtemeldir. Bu tür ad almanın tarihte örnekleri pek çoktur. Örneğin günümüz Slav Bulgarlarının adlarını eski yönetici Türk Bolgarlardan aldığı bilinmektedir. Bunun karakteristik bir diğer örneği ise Sarmat-Alan kökenli Serb[3989] ve Khorvatların[3990] Slavları yönettikleri için sırasıyla adları iki Slav dilli halkın yani Sırp ve Hırvatların etnik adı olarak kalmasıdır. Bununla da iki Talış kavramı arasında ayrım yapmamız gerekecektir. 1. Tarihteki muhtemelen Türk Moğol kökenli olan Talışlar ve 2. Adlarını yönetici Türk-Moğol kökenli talışlardan alan günümüz İranî dilli Talışlar. Safevî dönemindeki Talışlara gelince onların kökeninin Türklere dayanmasını destekleyen bir diğer kanıt ise VI-VII. yy.'larda Töles boybirliği[3991] ve

---

[3985] *Tarih-i Ale-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 141; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. III, s.1086; *Huld-i Berin*, s. 411.
[3986] Yusuf Cemali, s. 95-96.
[3987] Rafael Blaga, s. 142; İrec Afşar, *İlha, Çadur-nişinan ve Tavaif*, s. 128.
[3988] *Minorskii*, *Saziman-ı İdari*, s. 21, n. 2.
[3989] Sulimirski, *Sarmatha*, s. 182-184.
[3990] a.g.e, s. 184.
[3991] Ahmet Taşağıl, "552-627 Yılları Arasında Töles Boylarının Coğrafi Dağılımına Bir Bakış",

II. Göktürk döneminde onlara tabi olan Töles[3992] (Toliş de okunabilşir.) adındaki bir Türk boy adının da var olmasıdır. Günümüz Talışların da Talış sözcüğünü "Toliş" biçiminde söylemeleri sözcüğün orijinal biçimini zamanında Türk dilli Talış yöneticilerden aldığının bir diğer kanıtı olabilir.

6.17.2. Haydar Döneminde Talışlar

Sultan Haydar'ın h. 893 / 1487–88'de Kafkasya (Dağıstan)'ya doğru yaptığı seferinde Kür ırmağının kıyısında 2 ay durduğunda orada ona diğer boyların yanı sıra Talışlar da kabalık bir biçimde katılmışlardı.[3993]

6.17.3. Sultan-ali Döneminde

Akkoyunlu Baysungur ile Rüstem Bey'in tahta mücadelesinin bir uzantısı olarak de iki taraf h. 898 / 1492–93'te Gence ile Berde çevresinde[3994] veya diğer bir bilgiye göre Eher'de[3995] karşılaştıklarında Rüstem Bey'den yana tavır sergileyen Sultan-ali'nin ordusunun sol kanadında ise Talışlar da yer almışlardı.[3996] Bu savaşta Baysungur yenik düşerek h. 898 / 1492–93'te öldürüldü.[3997] Sultan-ali'nin bundan sonraki savaşları ve karlaştığı sorunlarla ilgili aldığı kararlarında[3998] yanında hep Talışlar ve temsilcileri de bulunmaktaydı. Sultan-ali, Erdebil'in Şamesbi[3999] başka bir görüşe göre ise Baduk[4000] köyünde 900[4001] / 1494–95'te Akkoyunlu savaşçılarıyla yapacağı savaştan sağ çıkmayacağını anlayınca[4002] tarikatın başına küçük kardeşi İsmail Mirza'yı getirdi.[4003] O kardeşleri ve tarikatın sorumluluğunu ise içinde

---

(Bundan sonra: Ahmet Taşağıl, Töles Boyları), *Mimar Sinan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, I, İstanbul, 1992.

3992 Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre*, s. 116.

3993 *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 71-72.

3994 *Lubbu't-tevarih*, s. 370.

3995 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 53.

3996 a.g.e, s. 53.

3997 *Lubbu't-tevarih*, s. 370.

3998 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 56.

3999 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 23.

4000 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 263.

4001 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 58; *Huld-i Berin*, s. 63; *İran-ı Asr-ı Safevî*, s. 20; *A Literary History of Persia*, s. 50.

4002 *Tarih-i Nigaristan*, s. 361-2; *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 36; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 23.

4003 *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 37.

Talışların[4004] da temsilcisi olan genellikle yedi[4005], nadiren de dokuz[4006] özel ve denenmiş kişiye devretti.

6.17.4. İsmail Mirza Döneminde

Sultan-ali öldükten[4007] sonra yedi özel Kızılbaş[4008] komutanı İsmail Mirza ve kardeşini Lahican'a götürdüler. Onlar bu nedenle de kaynaklarda "*Lahican sufileri*" olarak da bilinmektedirler.[4009] Kaynaklarda nadiren onların sayısı dokuza da çıkar.[4010] Onlar İsmail'in eğitimi ve kollamasını da üstlenmişlerdi. Bu kişilerden biri de Dede Bey Talış idi. h. 900 / 1494–95'ten sonra Şah İsmail'in lalalığını Dede Bey Talış üstlenmişti.[4011] Talışların böyle bir güvenilir komutana sahip olmaları onları şahın sarayında saygı ile karşılanmaları ve güç kazanmaları sebep oluyordu. İsmail Lahican'dan ayrıldıktan[4012] sonra da söz konusu yedi sufinin eşliğinde[4013] Erdebil'e doğru gitmek için[4014] Deyleman'a doğru hareket etti. İsmail Erdebil'den Talış bölgesindeki Astara'nın Ercuvan (Ercevan) köyüne[4015] bir süre orada ağırlanıp[4016] kışın ikamet ettikten[4017] sonra Muğan'a giderek oradaki Talışların da konuğu oldu.[4018]

[4004] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 57.
[4005] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 37.
[4006] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 270; *Habibü'siyer*, s. 441; Denison Ross, s. 267.
[4007] *Lubbu't-tevarih*, s. 391; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 44; *Habibü's-siyer*, 441; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 263; *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 357.
[4008] *Habibü's-siyer*, s. 447-448.
[4009] a.g.e, s. 447-448.
[4010] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 270; *Habibü'siyer*, s. 441; Denison Ross, s. 267.
[4011] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 156.
[4012] *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 26; *Lubbu't-tevarih*, s. 391; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 264; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 264.
[4013] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 49.
[4014] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 89; *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 47; *A Literary History of Persia*, s. 21, 51; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 26; *Habibü's-siyer*, s. 447-448; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 48; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 112-113.
[4015] *Habibü's-siyer*, s. 448-449; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 36; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 264; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 86; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 48; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 26; *Ahsenü't-tevarih*, s. 41; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 89-90; Browne, *Tarih*, Yasemi, s. 57.
[4016] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 92; *Huld-i Berin*, s. 81; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 26.
[4017] *Ahsenü't-tevarih*, s. 43.
[4018] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 99.

6.17.5. Merv Hükümetinin Talışlara Verilmesi

Özbekler, Kızılbaşlara yenilip 20 Şaban 916 / 21 Kasım 1510'da Merv kalesi içine sığındıklarında her gün Özbeklerden bir grubu dışarı çıkarak Kızılbaşlar ile savaşa girişiyorlardı. Bu sırada Kızılbaşlar içinde Talışların çabası özellikle seçilmekteydi. Kale dışında Savaşta 600 Talış kemerlerine kadar gölekleri ve elbiselerini çıkarıp Özbek ordusunun kalbine saldırarak tahta köprünün başına kadar ilerleyip yolu diğer taraftan aldılar.[4019] Şah İsmail ise Şibek Han'ı yendikten sonra, Merv'in hükümetini Talaşlara verdikten sonra kendisi Horasan'ın başkenti Herat'a doğru gitti.[4020]

6.17.6. Gicduvan Savaşında Talışlar

Emir Necm'in Karşi kalesini ele geçirdiğinde ordusunda Talışlar da vardı.[4021] Kızılbaşlar ile Özbeklerin 3 Ramazan 918 / 12 Kasım 1512'de karşı karşıya geldikleri[4022] ve Kızılbaş tarafının yenildiği Gicduvan savaşında Kızılbaşlar tarafından ilk kaçanlar Talışlar olmuşlardı.[4023] Kimi tarihçilere Kızılbaşların kaçışı "*Kurt Kaçışı*" (Turan taktiği) taktiği idi.[4024] Kimi kaynaklara göre Kızılbaşlarla Emir Necm'in anlaşmazlıkları ve düşmanlıkları o kadar idi ki Necm Bey ve bir diğer Kızılbaş komutanı az sayıda adam ile Özbekleri karşılamaya gitmişlerdi.[4025]

6.17.7. Muhammed Zaman'ın İsyanı ve Ester-abad Talışları

Safevîlere boyun eğen Muhammed Zaman Mirza, Şah İsmail Çaldıran'a gittiğinde şahın ordusundan kaçarak Ester-abad'da asker toplamaya başladı. Buna rağmen söz konusu vilayette egemen olan Talışlar, Muhammed Zaman ile savaşmadan orayı ona terk ettiler.[4026]

[4019] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 367.
[4020] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 346.
[4021] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 430; *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 372.
[4022] *Habibü's-siyer*, s. 528.
[4023] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 433.
[4024] *Habibü's-siyer*, s. 529.
[4025] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 40-41; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 123.
[4026] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 518; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 132; *Huld-i Berin*, s. 245.

6.17.8. Çaldıran Savaşında Talışlar

Çaldıran savaşında Talış askerlerin silahsız ve zırhsız bir biçimde ellerinde değnek ve yanlarındaki güçlü köpekleri ile savaştıkları bilinmektedir. Onlara göre zırh ve silah ağır olduğundan insanın kolay hareket etmesini engellemektedi.[4027] Onların iyi eğitilmiş köpeklerinin savaştaki rolü o kadar idi ki Sultan Selim ordusunda yararlanmak için köpeklerden yakalanması emretse de bu mümkün olmadı. Köpekler gündüz zincirliydi ama geceleyin postacı rolünde boyunlarına takılan gizli haberleri orduda dağıtıyorlardı.[4028]

6.17.9. h. 955 / 1548–49'da Talışlar

Sultan Süleyman h. 955 / 1548–49'da Tebriz'e doğru hareket ettiğinde o sırada Tebriz'de bulunan Şah Tahmasb[4029] içinde Talışların da yer aldığı bir öncü birliği Osmanlılara karşı Merend çevresine gönderdi. Safevî ordusunun öncü kısmı Osmanlılarla savaşa girmeden Eşkenber yaylasına kadar geri çekildiler. Safevî ordusunun öncü kesiminden bir kısmı ise az sayıda asker ile Merend'de Osmanlılara saldırıp onları yenip kaçmalarına neden oldular.[4030] Ancak Sultan Süleyman ise Elkas Mirza'yı birkaç Osmanlı paşası ve 40.000 atlı ile birlikte Merend'e doğru göndermişti. Gerçekleşen savaşta ise Osmanlılara sürekli takviye kuvvtleri geldiğinden Kızılbaşlar yenilip uzaklaştılar.[4031]

6.17.10. Han Ahmed'e Karşı Görevlendirilen Talışlar

Şah Tahmasb, h. 974 / 1566–67'de Biyepes hâkimi Han Ahmed'e karşı[4032] içinde Talışların da yer aldığı bir birliği Reşt'e gönderdi. Han Ahmed adına Reşt'i yöneten Sipehsalar Kiya Rüstem ise onlarla karşılaşmak için acele hareket etti. Gerçekleşen savaşta Kiya Rüstem yenilip yakalandı ve Şah Tahmasb'a

---

[4027] *Şah-ı Ceng-i İraniyan*, s. 267-268.
[4028] a.g.e, s. 267-268.
[4029] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 326; *Ahsenü't-tevarih*, s. 424; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 72.
[4030] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 178.
[4031] *Ahsenü't-tevarih*, s. 425; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 325; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 71.
[4032] *Ahsenü't-tevarih*, s. 559.

gönderildi.[4033] Şah Tahmasb yine büyük bir orduyu h. 975 / 1567–68'de görevlendirdi.[4034] Söz konusu sevkıyatta da Talışlar yer almışlardı.[4035] Şah emre uymadığı takdirde onun yakalanıp saraya getirilmesini istedi. Şah Tahmasb, Gilan'ı ele geçirdikten[4036] sonra Biyepiş'in her bölge için farklı Kızılbaş boylarından olan hâkimler atadı. Ayrılan bölgelerden bir de Talışlara verildi.[4037]

6.17.11. Talış Boyuna Mensup Kişiler

Talış boyundan Dede Bey Talış, Hadım Bey Halife Talış, Mirza Muhammed Talış, Nuşirvan (Nuşir) Bey Talış, Muhammed Talış, Pir Gayb Bey Talış, Bayındır Han Talış ve Hamza Halife Talış gibi ünlü emir ve kişiler çıkmıştır.

6.17.11.1. Dede Bey Talış

6.17.11.1.1. Sultan-ali Döneminde

Dede Bey Talış, Talışların en büyük ve nüfuz sahibi komutanlarından biri idi.[4038] O, Baysungur ile Rüstem Bey'in Akkoyunlu tahtına çıkmaları uğrunda bir biri ile h. 898 / 1492–93'te Eher'de[4039] yaptıkları savaşta Rüstem Bey ile Sultan-ali'nin ortak ordusunda sol kanadında yer almıştı.[4040] Bu savaşta Baysungur yenik düşerek öldürüldü.[4041] h. 900 / 1494–95 yılında Rüstem Bey Akkoyunlu'nun Sultan-ali'yi öldürmek istediğine karşın diğer birkaç Kızılbaş emirinin yanı sıra Talışların temsilcidi olan Dede Bey Talış da çağrılan toplantıda[4042] geceleyin Erdebil'e kaçmayı önerdiler. Onları takibe koyulan Akkoyunlu komutanı Ayba Sultan ise

---

4033 Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 121; *Nameha-yı Han Ahmed Gilani*, s. 283.
4034 Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 133-134; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 462; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
4035 *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 471-472; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112; *Tarih-i Gilan*, s. 50-51; *Huld-i Berin*, s. 352.
4036 Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 301-303.
4037 *Ahsenü't-tevarih*, s. 566.
4038 Yusuf Cemali, s. 95-96.
4039 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 53.
4040 a.g.e, s. 53.
4041 *Lubbu't-tevarih*, s. 370.
4042 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 56.

yanındaki 4000[4043] veya 5000[4044] kişilik Türkman askerleri ile[4045] Şamesbi bölgesinde onlara ulaştılar. h. 900[4046] / 1494–95'te Erdebil'in Şamesbi[4047] veya Baduk[4048] köyünde gerçekleşen savaştan[4049] önce Sultan-ali öldürüleceğini[4050] tahmin ederek Safevî tarikatının başına İsmail Mirza'yı getirerek[4051] onu ve kardeşinin sorumluluğunu ise güvenilir yedi Kızılbaş komutanına devretti.[4052] Bu 7 kişi içinde Dede Bey Talış da vardı.[4053] Ancak İsmail'e Erdebil'den çıkışı sonrası dokuz kişi eşlik etmekteydi. Onların da biri Dede Bey Talış idi.[4054]

6.17.11.1.2. İsmail Mirza'nın Lalası Olması

Dede Bey Talış, h. 900 / 1494–95'ten sonra ise Şah İsmail'in lalalığını üstlenmişti.[4055] İsmail'in Lahican'dan ayrılışından[4056] sonra da yanındaki yedi özel komutandan[4057] biri yine Dede Bey Talış idi.[4058] Onlar Erdebil'e doğru hareket ettiler.[4059]

6.17.11.1.3. Merv Hükümetinin Dede Bey Talış'a Verilmesi

Şah İsmail, h. 916 / 1510–11'de Şibek Han'ı yendikten sonra, Merv'in hükümetini Dede Bey'e vererek kendisi de Horasan'ın başkenti Herat'a doğru

---

4043 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 23.
4044 *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 37.
4045 *Habibü's-siyer*, s. 441; *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 2.
4046 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 58; *Huld-i Berin*, s. 63; *İran-ı Asr-ı Safevî*, s. 20; *A Literary History of Persia*, s. 50.
4047 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 23.
4048 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 263.
4049 *Tarih-ı Nigaristan*, s. 361-362; *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 36; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 23.
4050 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 44; *Habibü's-siyer*, 441; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 263; *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 357.
4051 *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 37.
4052 a.g.e, s. 37.
4053 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 57.
4054 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 270; *Habibü'siyer*, s. 441; Denison Ross, s. 267.
4055 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 156.
4056 *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 26; *Lubbu't-tevarih*, s. 392; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 264.
4057 *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 49.
4058 *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 26.
4059 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 89; *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 47; *A Literary History of Persia*, s. 21, 51; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 26; *Habibü's-siyer*, s. 447-448; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 84-85; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 48; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 112.

gitti.[4060]

6.17.11.1.4. Karşi ve Gicduvan Savaşı'nda

Emir Necm, Hezar kalesini fethettikten sonra Karşi kalesini kuşatmaya aldığında ordusunda diğer ünlü komutanların yanı sıra Dede Bey Korçı-başı da bulunmaktaydı. Kızılbaşlar ağır savaşlardan sonra Karşi Kalesi'ni ele geçirdiler.[4061] Kızılbaşlar ile Özbeklerin 3 Ramazan 918 / 12 Kasım 1512'deki Gicduvan karşılaşmalarında[4062] Emir Necm ile sorunları olan Kızılbaş emirleri[4063] savaşmadan kaçmaya başladılar. İlk kaçan komutan ise Dede Bey Korçı-başıydı.[4064] Kimi tarihçilere Kızılbaşların kaçışı "*Kurt Kaçışı*" (Turan taktiği) taktiği idi.[4065] Şah İsmail Gicduvan savaşında kaçan Kızılbaş emirlerinin hiç birini cezalandırmasa da yalnız Merv hâkimi Dede Bey Korçı-başı'yı Özbekler saldırmadan önce savaş meydanını terk ettiği için cezalandırdı. Onun emri üzerine Dede Bey'in bıyıkları kesilerek yüzüne surhab ile sefidab sürülüp başına kadın çarşafı geçirilerek eşeğe ters bindirip ordu içinde dolaştırıldı.[4066] Ancak şah aynı günün akşamında onu affederek ona hilat verdi.[4067]

6.17.11.2. Hadım Bey Halife Talış

Hadım Bey, Talış boyuna mnesup ünlü komutanlardan idi. İsmail'in askeri ve inançsal eğitimi ile ilgilenen "Lahican Sufileri" veya "İhtisas Ehli (özek kişiler)" [4068] olarak bilinen ünlü yedi Kızılbaş komutanından biri de Hadım Bey Halife Talış'dı.[4069] 24 Zi'l-hicce 908 / 21 Haziran 1503 tarihinde Hemedan yakınlarında

---

[4060] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 346.
[4061] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 430; *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 372.
[4062] *Habibü's-siyer*, s. 528.
[4063] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 40-41; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 123.
[4064] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 433.
[4065] *Habibü's-siyer*, s. 529.
[4066] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 450; *Habibü's-siyer*, s. 538; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 276; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 41; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 126.
[4067] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 337.
[4068] *Habibü's-siyer*, s. 447-448.
[4069] *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 26; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 25; *A Literary History of Persia*, s. 51.

Murad Bey Akkoyunlu ile Kızılbaşlar arasında gerçekleşen[4070] savaşta Safevî ordusunun öncü birliğinin başında duranların biri de Hâdim Bey idi.[4071] Şah İsmail h. 914 / 1508–9'da Bağdat'ı Pürnaklaılardan aldıktan[4072] sonra Bağdat ve çevresinin hâkimiyetini Hadım Bey'e tevdi etmiştir. Hâdim Bey'e burada aynı zamanda halifetü'l-hulefa ünvunı da verilmiştir.[4073] Çaldıran savaşnda Hadım Bey Halife de katılmıştı. O Safevî odusunun sağ kanadında görevlendirilmişti.[4074]

6.17.11.3. Mirza Muhammed Talış

6.17.11.3.1. İsmail Mirza Döneminde

Mirza Muhammed de Talışlardan çıkmış ünlü kişilerden idi. h. 905 / 1499–1500'de İsmail Erdebil'den Talış bölgesindeki Astara'nın Ercuvan (Ercevan) köyüne gittiğinde[4075] orada onu ve yandaşlarını Mirza Muhammed Talış ağırladı.[4076] İsmail kış mevsimini orada geçirdi. O orada daha çok balık avına çıkıyordu.[4077] Diğer bilgiye göre ise Muhammed Bey Talış, Erdebil hâkimi Ali Bey Çakırlu'nun yanlısı idi.[4078] Oysaki bu bilgi yanlıştır. Doğrusu ise Ali Bey Çakırlu'nun, Muhammed Bey'in annesi aracılığı ile İsmail'i öldürtmek istemesidir. Bunu öğrenen Muhammed Bey ise annesini azarlamıştır. Nitekim Ferruh Yesar'ın da mektup yazarak 1000 tümen karşılığında İsmail'i kendisine teslim etmesini istediğinde Muhammed Bey de Ferruh Yesar'ın mektubunu İsmail'e vererek onu korumasına aldı.[4079] Daha sonra göreceğimiz gibi Minorski'nin de belirttiğine göre Şah İsmail'in Muhammed Han Şibani ile yaptığı Merv savaşında onun komutanlarından biri söz konusu Muhammed

---

[4070] Bayramlı, "*I İsmayıl*", s. 371.
[4071] *Tekmiletü'l-exbar*, s. 36; Şeref Han, *Şerefname*, s. 138.
[4072] Vecih Kevserânî, *Osmanlı ve Safevîlerde Din-Devlet İlişkileri*, (Bundan sonra: Kevserânî, *Osmanlı ve Safevîler*), çev. Muhlis Canyürek, Denge Yay., İstanbul, 1992, s. 59; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 43; Yazıcı, "Şah İsmail", s. 276.
[4073] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 127-128; *Habibü's-siyer*, s. 496; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 272; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 184; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 55.
[4074] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 179-180; *Ahsenü't-tevarih*, s. 190; Solakzâde, *Târîh*, s. 366.
[4075] *Habibü's-siyer*, s. 448-449; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 36; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 264; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 86; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 48; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 26; *Ahsenü't-tevarih*, s. 41; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 89-90; Browne, *Tarih*, Yasemi, s. 57.
[4076] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 92; *Huld-i Berin*, s. 81; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 26.
[4077] *Ahsenü't-tevarih*, s. 43.
[4078] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 87; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 49.
[4079] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 92-93.

Bey idi.[4080] Bu da onun İsmail'e karşı sadakatli davrandığının bir belirtisi olarak yukarıdaki iddianın yanlış olduğunu ortaya koymaya yeter.

6.17.11.3.2. Şibek Han'ın Öldürüldüğü Savaşta

Özbekler, Kızılbaşlara yenilip 20 Şaban 916 / 22 Kasım 1510'da Merv kalesinde kuşatıldıklarında da Safevî ordusunda Mirza Muhammed Talış da yer almaktaydı. Gerçekleşen çatışmalarda en fazla yiğitlik gösteren Kızılbaş komutanı da o idi. Nitekim o 600 askeri ile birlikte belden yukarı soyunarak Özbek ordusunun kalbine saldırıp tahta köprünün başına kadar ilerleyip yolu diğer taraftan ele geçirdiler.[4081]

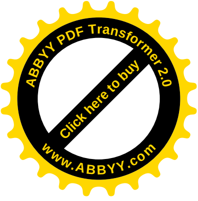
6.17.11.3.3. h. 955 / 1548–49'da Mirza Muhammed

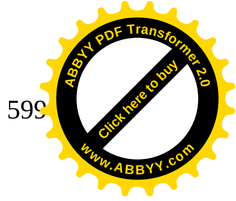
Sultan Süleyman h. 955 / 1548–49'da Tebriz'e doğru hareket ettiğinde Tebriz'de bulunan[4082] Şah Tahmasb bir an önce ordusunun öncü kısmını Osmanlılara karşı Merend çevresine gönderdi. Öncü birlikte yer alanların biri de Muhammed Han Talış'tı. İlk başta Safevî ordusunun öncü kesiminden bir grubu ise Osmanlılara saldırıp onları yenip kaçmalarına neden olsalar[4083] da sonunda yenilerek dağlara kaçtılar.[4084]

6.17.11.4. Nuşirvan (Nuşir) Bey Talış

Talış boyundan olan Nuşirvan Bey'in adı kaynaklarda 905 yılı ile ilgili olaylarda geçer. h. 905 / 1499–1500'de İsmail, Astara'nın Ercuvan'ından sonra Muğan'a gittiğinde oranın hâkimi olan Nuşirvan Bey Talış'ın konuğu olmuştu.[4085]

[4080] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 254, 271, n. 67 (Minorski, s. 247).
[4081] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 367.
[4082] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 326; *Ahsenü't-tevarih*, s. 425; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 72.
[4083] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 178.
[4084] *Ahsenü't-tevarih*, s. 425; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 325; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 71.
[4085] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 99; *Huld-i Berin*, s. 86.

6.17.11.5. Muhammed Talış

Muhammed Bey'in adı kaynaklarda h. 916 / 1510–11 yılı ile ilgili olarak geçmektedir. h. 916 / 1510–11'de Şah İsmail, Şibek Han'ı bastırmaya gittiğinde Mazenderan emiri Aga Rüstem Ruz-efzun'a bir elçi göndererek ondan ordusu ile Kızılbaşlara katılmasını istedi. Ancak Aga Rüstem ona "Bizim gücümüz Türkistan hanı ve hakanı ile savaşmaya yetmez. Benim elim onun eteğindedir ve İran padişahını hiç tanımayız."[4086] diye ona yanıt vermişti. Bunun üzerine Şah İsmail, Şibek Han'ı yendikten sonra bir elini Muhammed Talış adlı bir yasavulu ile Aga Rüstem'e gönderdi. Muhammed, Aga Rüstem'in Sari'deki sarayında hizmetkârları ve yardımcıları ile oturdukları bir anda ulaşarak korkmadan çekinmeden Şibek'in elini onun eteğine atarak "*Senin elin onun eteğine ulaşamasa da şimdi onun eli senin eteğindedir*."[4087] dedi ve sonra oradan uzaklaştı. Bu olaydan aşırı dercede korkan Aga Rüstem ise birkaç gün sonra vefat etti.

6.17.11.6. Pir Gayb Bey Talış

Safevî devletine tabi olan Muhammed Zaman Mirza, Şah İsmail Çaldıran'a gittiğinde şahın ordusundan kaçarak Ester-abad'da asker toplamaya başladı. Söz konusu vilayetin hâkimi olan Pir Gayb Bey Talış ise Osmanlı sultanının İran'a yaptığı saldırıdan haberdar olduğu için Muhammed Zaman ile savaşmadan orayı ona bıraktı. Bunu üzerine Esferayin hâkimi Burun Sultan Tekelü, Hace Muzaffer Bitikçi ile birlikte onu önlemeye gittiler. Sultan Selim'in Tebriz'e girdiği haberini alan Kızılbaş emirleri Ester-abad'a gitmekte çabuk davranmıyorlar ve yeni haberleri bekliyorlardı.[4088]

6.17.11.7. Bayındır Han Talış

Bayındır Bey de Talış boyuna mensup ünlü komutanlardandı. h. 974 / 1566–67'de Şah Tahmasb emirlerine uymayan[4089] Han Ahmed'e karşı Reşt'e gönderdiği

---

[4086] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 321; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 386.
[4087] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 38.
[4088] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 518; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 132; *Huld-i Berin*, s. 245.
[4089] *Ahsenü't-tevarih*, s. 559.

kalabalık ordudaki iki komutandan biri ise Bayındır Bey Talış idi. Han Ahmed adına Reşt'i yöneten Sipehsalar Kiya Rüstem ise onlarla karşılaşmak için acele hareket etti. Gerçekleşen savaşta Kiya Rüstem yenilip yakalandıktan sonra Şah Tahmasb'a gönderildi.[4090] Şah Tahmasb yine Cemaziyülevvel 975[4091] / Kasım 1567'de kalabalık bir ordunun Biyepiş'e saldırmalarına emretti.[4092] Diğer kaynaklara göre ise söz konusu sevkıyatta da Erdebil hâkimi Bayındır Han da yer almaktaydı.[4093] Şah Tahmasb'ın emri üzerine Kızılbaşlar Eşkur bölgesini her taraftan kışa değin kuşattılar. Bu sırada erzaksız kalan Deyleman, Kisem, Hargam ve bazı Biyepiş bölgelerinden olan yaklaşık 20.000 hanelik[4094] halk Sıknak deresinde bir araya geldiler. Onlar Han Ahmed'in saklandığı yere adamlar göndererek ondan erzak istediler. Han Ahmed de hizmetçilerinin bir kısmını çevreye erzak bulmaları için gönderdikten sonra kendisi de Sıknak'a geldi. Bunu üzerine Han Ahmed'i yakalamaları için birkaç ünlü komutan görevlendirildi. Bu komutanlardan biri de Bayındır Han Talış'tı. Onlar Sığnak'a doğru saldırıp sabahleyin oraya ulaştılar. Onlar, Han Ahmed'e Ustad Zeytun ile ud meşki yapatığı bir sırada[4095] saldırınca o udu kılıfına koyup hizmetçisine verdikten[4096] sonra Eşkur dağlarına kaçtı.

6.17.11.8. Hamza Halife Talış

Talış boyundan olan Hamza Talış da ünlü komutanlardandı. Şah Tahmasb'ın Cemaziyülevvel 975[4097] / Kasım 1567'de Han Ahmed'e karşı Biyepiş'e saldırmaları için görevlendirdiği[4098] kalabalık ordu terkininde olanların biri de Hamza Halife Talış idi.[4099] Ma'sum Bey'in emri üzerine içinde Hamza Sultan Talış'ın da yer aldığı birkaç Kızılbaş komutanı Lahican'a doğru çabucak hareket ettiler. Han Ahmed ise

---

[4090] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 121; *Nameha-yı Han Ahmed Gilani*, s. 283.
[4091] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 133-134; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 462; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
[4092] *Nükavetü'l-Asar*, s. 68; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 227-229.
[4093] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 471; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112; *Tarih-i Gilan*, s. 50-51.
[4094] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 474.
[4095] a.g.e, s. 474.
[4096] a.g.e, s. 474.
[4097] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 133-134; *Ahsenü't-tevarih*, s. 559; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 462; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
[4098] *Nükavetü'l-Asar*, s. 68; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 227-229.
[4099] *Ahsenü't-tevarih*, s. 561; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 471; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112; *Tarih-i Gilan*, s. 50-51.

Lahican sipahsaları Emir Cihangir ve Deyleman sipehsaları Şah Mansur'u 10.000 atlı ve yaya ile onlara karşı gönderdi.[4100] Bir diğer bilgiye göre ise onların sayısı 12.000 idi.[4101] Kimi kaynaklara göre Han Ahmed'in askerini Reşt sipehsaları Kiya Rüstem komuta etmekteydi.[4102] Gerçekleşen savaşta Han Ahmed'in ordusu yenik düştü.[4103] Lahican ise Kızılbaşların eline geçti. Han Ahmed de Eşkur dağlarına kaçtı. Böylece çaresiz kalan Han Ahmed, Molla Abdu'r-rezzak Sadr ve bazı Lahican büyüklerini Şah Tahmasb'a göndererek özür dileyip affedilmesini istedi. Ancak şah bunu kabul etmedi.[4104] Şah Tahmasb, Gilan'ı ele geçirdikten[4105] sonra Biyepiş'in her bölge için ayrı ayrı hâkimler tayin etti. O hâkimlerin biri de Hamza Bey Talış idi.[4106] Bu durum h. 977 / 1569–70'e değin devam etti.[4107]

6.18. TEKELÜ[4108] (TEKE İLİ)

6.18.1. Tekelülerin Aslı ve Konumu

Tekelüler de Kızılbaşlar içinde yer alan önemli boylardan idiler.[4109] Oruc Bey Bayat'in listesinde Tacalu (Täkälü)lerin Safevî dönemindeki konumu İspanyol aristokrasisinde *Dük* unvanına denk gelmekteydi.[4110] Tekelülerin aslı Menteşe, Aydın, Sahran, Hamid, Germiyan ve Adasiye'dendir (Küçük Asya'nın Akdeniz'e yakın bölgeleri[4111]). Bu beldelerin toplamına hep birden Teke İli denmekteydi.[4112] Bazı araştırmacılar Tekelü boylarının Orta Asya'da Türkmen Teke[4113] boylarıyla

---

4100 *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 472; *Huld-i Berin*, s. 352.
4101 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
4102 *Tarih-i Gilan*, s. 53.
4103 *Ahsenü't-tevarih*, s. 566; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 472; *Huld-i Berin*, s. 352.
4104 Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 576.
4105 Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 301-303.
4106 *Ahsenü't-tevarih*, s. 566.
4107 a.g.e, s. 578.
4108 Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s.12, 18, 21, 31, 32-34, 46, 47, 55, 57-61, 63, 64, 81, 83-87 vb.
4109 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 140; *Huld-i Berin*, s. 411.
4110 *Minorskii, Saziman-ı İdari*, s. 250.
4111 Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 348.
4112 Teke İli, Anadolu'nun güneyinde Alanya'nın batısındaki Koca-çay'ın doğusundaki topraklar kastedilmektedir.
4113 G. İ. Karpov, *Turkmenskoy Plemya Teke*, Aşhabad Türkmenbaşı Bilimler Akademisi Yazmaları, s. 23-29.

akraba olduklarını belirmektedirler.[4114] Aynı zamanda Kırgızlar arasında da bir Teke boyundan söz edilmektedir.[4115] Günümüz İran'da da Şahseven boybirliği[4116] içinde Tekle veya Tehle adını taşıyan bir boy bulunmaktadır. Muhtemelen bunlar da tarihi metinlerde rastladığımız Tekelülerin bir uzantısıdırlar. İlginç olan Şahsevenler içindeki Tekle veya Tehle boyu yaşlıları ile yaptığımız görüşmelerde kendilerinin Doğu Türkistan'daki Takla Makan'dan geldikleri iler sürmekteydiler. Onlara göre boylarının adı da geldikleri yer olan Takla Makan adından alınmıştır. Teklelere göre boylarından diğer kısımlar ise Horasan, Türkmenler içinde, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye'de de yaşamaktadırlar. Hasan Rumlu'ya göre bu Tekelü Boyu Tekke Yaha ve Tekermişlü olarak iki kısma ayrılıyordu.[4117]

6.18.2. Cüneyd ve Haydar Döneminde Telelüler

Safevî hanedanı ile Tekelülerin mürit mürşitlik ilişkileri Hasan Baba Tekelü'nün Sultan Cüneyd'in yanına bir kez[4118] ve Şeyh Haydar'ın da yanına iki kez gelip halifelik izini alması ile başlar.[4119] O, Tekke ili vilayetine gitmek için mürşid-i kâmilden izin aldı.[4120]

6.18.3. İsmail Mirza Döneminde Tekelüler

İsmail h. 906 / 1500–1'de Erzincan'a geldiğinde[4121] içinde Tekelülerin de yer aldığı Anadolulu müritlerinden[4122] savaşçılar kalabalık bir şekilde ona katıldılar.[4123] Şirvan'a doğru harekette İsmail Mirza ordusunun Kür ırmağından geçmesine uygun bir geçit bulmaları için içinde Tekelülerin de yer aldığı bir birliği gönderdi. Ancak

---

[4114] D. E. Yeremyev, *Etnogenez Turok (Proishojdeniye i Osnovnıye Stanı Etniçeskoy İstorii),* Moskova, 1971, s. 89.
[4115] E. Maanayev, *Tarıhıy Terimderdin Orusçsa-Kırgızça Sözlüğü,* Frunze, 1966, s. 159, 180.
[4116] Richard Tapper, *İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler, Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi,* çev. F. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi Yay., Ankara, Mayıs 2004.
[4117] *Ahsenü't-tevarih,* Seddon, s. 128.
[4118] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 85.
[4119] *Ahsenü't-tevarih,* Seddon, s. 128; *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 41.
[4120] *Ahsenü't-tevarih,* Seddon, s. 128; *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 41.
[4121] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 38.
[4122] *Ahsenü't-tevarih,* Seddon, s. 35.
[4123] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 56; *Huld-i Berin*, s. 95; *Ahsenü't-tevarih*, 61.

onlar nehrin derinliğinden dolayı bu işte başarısız kalınca, Koyun Ölümi[4124] diye anılan bir yerde İsmail Mirza ve ordusunu beklemek zorunda kaldılar.[4125] h. 907 / 1501–2'de Şerur savaşı[4126] ve Tebriz'in alınmasında[4127] Tekelülerin de yer aldığı bilinmektedir.[4128]

6.18.4. h. 912 / 1506–7'e Kadar Tekelüler

Şah İsmail, Tebriz'i ele geçirdikten sonra mühürdarlık makamını Tekelülere devretti.[4129] h. 912 / 1506–7'de Şah İsmail, Gilan'dan döndüğünde Tarum yolu ile Sultaniye'ye gelerek Surlık yaylasında kışladığında orada Mikri bölgesinin hâkimi Seyfe'd-din Mikri'nin oğlu Sarem'i bastırıp bölgesini ele geçirmeleri için içinde Tekelülerin de bulunduğu bir birliği gönderdi. Sarem ilk önce dağlara sığındı. Kızılbaşlar ise Mikri bölgesini yağmalayıp Kürtlerin birçoğunu da öldürdüler.[4130] Bunun üzerine Sarem dağdan inerek Kızılbaşlar ile savaşa girişti ve Kızılbaşlar geri çekilerek Şah İsmail'in ordusuna geldiler.[4131]

6.18.5. h. 916 / 1510–11'de Tekelüler

Tekelülerin bir kısmı h. 916 / 1510–11'de I. Şah İsmail'e katıldılar. Onlar Sultan Bayezid'in emirleri ile önemli savaşlar yapıp ve bütün savaşlardan da galip çıktılar.[4132] Şibek Han'a karşı h. 916 / 1510–11'de yapılan Merv savaşında da Safevî ordusunda Tekelüler yer almaktaydı ve Şibek Han'ı da onlar kuşatmıştı.[4133]

6.18.6. Osmanlı'da Tekelü İsyanı

Tekke boyunun birçoğu h. 917 / 1511–12'de Küçük Asya'nın Tekke, Karaman,

---

[4124] *Ahsenü't-tevarih,* Seddon, s. 43; *Habibü's-siyer*, s. 455.
[4125] Yusuf Cemali, s. 136.
[4126] *Ahsenü't-tevarih*, 84; *Habibü's-siyer*, s. 464; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 122; *Hulasetü't-tevarih,* c. I, s. 70; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 266.
[4127] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 72; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 39; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 28.
[4128] Yusuf Cemali, s. 143.
[4129] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 281.
[4130] *Ahsenü't-tevarih*, 121.
[4131] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 270; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 80.
[4132] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 27.
[4133] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 50.

Menteşe'den İran'a gelmişlerdir. Osmanlılarca Şeytan Kulu[4134] olarak adlandırılan (Şeytan kölesi) Hasan Halife'nin oğlu Şah-kulu söz konusu yılda başına topladığı 15.000[4135] veya diğer bir bilgiye göre 20.000[4136] müridi ile birlikte II. Sultan Bayezid'e karşı isyana giriştikten[4137] sonra İran'a doğru hareket etti. Ancak Bayezid'in reisü'l-vüzerası -Ali Paşa- tarafından 19 Rebiyülâhır 917 / 16 Temmuz 1511'te[4138] gerçekleşen savaşta öldürüldü.[4139] Antalya'dan Sivas'a kadar yayılan Şahkulu İsyanı, Osmanlı Devleti için ciddi bir tehlike haline gelmiş ve Anadolu'daki Türkmen boylarının ikiye bölünmesine sebep olmuştur. Safevî şahının vekili olmakla beraber, bazen de "mehdilik" ve "peygamberlik" iddialarında da bulunan Şahkulu[4140], Burdur'a girip, "hükümet" kurmuş ve bölgenin yönetmini ele geçirmiştir.[4141]

6.18.7. Tekelülerin İran'a Gelişi

Şah-kulu öldükten sonra geri kalan Tekelüler Halife Baba önderliğinde Azerbaycan'a yönelip yolda yağmalarda da bulunarak Erzincan'a ulaştılar. Orda Tebrizlilerin büyük bir kervanını yağmalayarak diğerlerine de kıyım ettiler.[4142] Onlar *Enbiya-name*'nın müellifi ve büyük ulemalardan olan Şeyh İbrahim Şebisteri ve oğlunu öldürüp mal varlıklarını da yağmaladıktan sonra ise düşüncesizce İran'a doğru gittiler. Tekelü isyancılarının arta kalan kısmı ise Rey'in Şehriyar'ında Şah İsmail'in huzuruna çıktılar. Şah İsmail de ticaret kervanının onlar tarafından yağmalanması bahanesi ile onların önderleri ve savaşçılarından ise bir kısmını[4143] veya diğer bir bilgiye göre 300'ünü öldürüp askeri yeteneğe sahip olanları ise tekrar

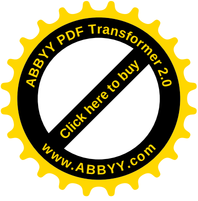

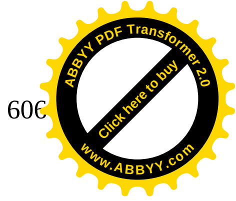
[4134] Celal-zade, *Selim-nâme*, s.71; Solakzâde, *Târîh*, s. 329, 336; Hoca Sadeddin, *Tacü't-tevarih*, c. IV, s. 43; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 438; Uzunçarşılı, c. II, s. 230; Bilgen, "Adâ'î-yi Şîrâzî", s. 29; Şinasi Altundağ, "Selim I.", (Bundan sonra: Altundağ, "Selim I."), *İAM*, c. X, İstanbul, 1993, s. 426; Uysal, *Şah İsmail*, s. 41.
[4135] *Lubbu't-tevarih*, s. 410.
[4136] İspanakçı, v. 91-92; *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, 125.
[4137] Celal-zade, *Selim-nâme*, s.72.
[4138] Pigolevskaya vb., c. II, s. 475; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 33; *A Literary History of Persia*, s. 71.
[4139] Yusuf Cemali, s. 91.
[4140] TMA, No: 2829; Altundağ, "Selim I", s. 426.
[4141] Bayramlı, "*I İsmayıl*", s. 374.
[4142] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 274; *Huld-i Berin*, s. 207; *Ahsenü't-tevarih*, 165-166; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 117.
[4143] *Tarih-i İran*, Cambridge, s. 38.

birleşip başkaldırmasınlar diye emirleri arasında paylaştırdıktan sonra diğerlerini de kendi haline bıraktı.[4144] Anlaşılan İsmail onların bir arada bulunmalarını sakıncalı bulmuştur.

Şah-kulu, Şah İsmail'den izin almadan Osmanlılara karşı savaşa başlamıştı. Tekelüler ona adeta tapıyorlardı.[4145] Şah-kulu, Mehdilik iddiasında da bulunmaktaydı. Tekelü isyancıları İran Kızılbaşlarından da daha aşırı idiler. Şah İsmail'in onlara böyle davranmasının sebebi belki de artık Kızılbaşlar gibi güçlere ihtiyacının olmayışı idi. O ayrıca Tekelülerin diğer Kızılbaşları da etkilemesinden çekinmiş olabilir. Kimi Osmanlı tarihçilerine göre onun Tekelülere karşı sert tutumunun sebebi II. Bayezid'in kuşkularını ortadan kaldırmaktı.[4146] Tekelülerin paylaştırılması[4147] düşüncesi kimi tarihçilere göre Kızılbaşların güçlenmesinden korkan Necm Sani adıyla da ünlü olan Yar Ahmed Huzani'nin entrikasıydı.[4148] O zamana kadar bir yerde topluca bu kadar Anadolu Türkü'nün İran'a göçü görülmediğinden Şah İsmail bunun nedenini öğrenmek için Çuha Sultan Tekelü'yü onlara gönderdimişti.[4149] Diğer olasılığa göre Şah İsmail'im Horasan'dan dönüş sebebinin altında casusları tarafından Osmanlı'daki Şah-kulu ve Tekelü isyanından haber edinmesi olabilir. Anlaşılan Şah İsmail söz konusu isyandan yararlanmak istese de geciktiği için bunu başaramamıştı. Zira Şah-kulu 19 Rebiyülahir 917 / 15 Temmuz 1511'de öldüğünde Şah İsmail Osmanlı'dan çok uzaktaydı. Anlaşılan Şah-kulu'nun ilk başta Safevî yanlısı görülmesine karşın ilerleyen sayfalarda kitlece tanrısallaştıktan sonra İsmail'i desteklemekten vazgeçmiştir. Bu nedenle de söz konusu başkaldırının Safevîlerce desteklendiğini söyleyemeyiz. Nitekim bu görüşü destekleyecek tarihi verilerin de olmayışı durumun tersi olduğunu göstermektedir.

[4144] İspanakçı, v. 91-92; *Ahsenü't-tevarih*, 166; *Tarih-i İran*, Cambridge, s. 38.
[4145] Stanford Shaw, s. 76; Ahmed Refik, Şi'eyan ve Bektaşiyan, s. 68.
[4146] *A Literary History of Persia*, s. 71.
[4147] a.g.e, s. 71.
[4148] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 375.
[4149] a.g.e, s. 374-375.

6.18.8. Nur Ali Halife İsyanında Tekelüler

h. 917 / 1511–12'de de Şah İsmail'in görevlendirdiği Nur Ali Halîfe, Orta Anadolu'da birçok Türk boylarını bir araya getirerek isyan çıkarmasını başarmıştı. Onların içinde Tekelüler de vardı.[4150]

6.18.9. Muhammed Zaman Mirza'nın Yatıştırılması

Çaldıran savaşı sırasında Safevîlere bağlı olan Muhammed Zaman Mirza, Şah İsmail Çaldıran'a gittiğinde şahın ordusundan kaçarak Ester-abad'da asker toplamaya başladı. Ancak söz konusu vilayetin hâkimi olan Pir Gayb Bey Talış, Osmanlı sultanının İran'a yaptığı saldırıdan haberdar olduğu için Muhammed Zaman ile savaşmadan orayı ona bıraktı. Bunu üzerine Esferayin'nin hâkimiyetinde olan Tekelüler de Hace Muzaffer Bitikçi ile birlikte onu önlemeye gittiler.[4151]

6.18.10. h. 925 / 1519'da Kelhor Tekelüleri

Sultan Selim, 925 başlarında / Ocak 1519'da Musul'a doğru askeri kuvvetler gönderdiğinde Şah İsmail de bir birliği Bağdat'a doğru hareket ettirdi. O aynı zamanda Kelhur Tekelülerinden de bir birliği Bağdat valisi Avaz Sultan'a destek için gönderdi.[4152]

6.18.11. Aga Muhammed Ruz-efzun'a Karşı Görevlendirilmleri

h. 927 / 1520–21'de Aga Muhammed Ruz-efzun belirlenmiş parayı ödemeden Şah İsmail'in ordusundan kaçarak Mazenderan'a gitti. O orada Mir Abdu'l-kerim ile savaşarak ona galip geldi. Bunun üzerine ise Şah İsmail, Irak ve Kürdistan ordu birliklerinin başında duran Tekelüleri[4153] Aga Muhammed'in bastırması için bölgeye gönderdi. Tekelüler de onu yakalayarak şaha getirdiler.[4154]

[4150] Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 440-441.
[4151] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 518; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 132; *Huld-i Berin*, s. 245.
[4152] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 557-558.
[4153] *Habibü's-siyer*, s. 573.
[4154] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 576.

6.18.12. Div Sultan ile Ustaclu İhtilafında Tekelüler

Div Sultan ile Ustacluların rekabet ve savaşlarında Tekelüler Rumluların yanında yer almışlardı. 14 Şaban 932 / 26 Mayıs 1526'da Sultaniye çevresindeki Seksencik'te[4155] Rumlularla Ustaclular arasında gerçekleşen savaşta Hemedan ve Meşhed Tekelüleri de Rumluların yanında yer almışlardı.[4156]

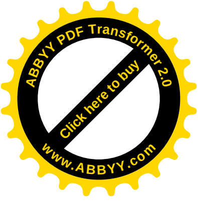
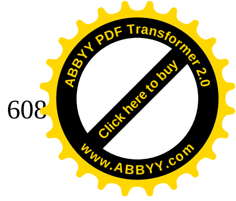
6.18.13. Ubeyd Han'ın h. 932 / 1525–26 Saldırısında Tekelüler

Ubeyd Han, ikinci kez h. 932 / 1525–26'da Amuye suyundan geçerek Meşhed'i kuşatıp[4157] birkaç ay sonra ise şehri ele geçirince Div Sultan da Şah Tahmasb'tan izin akmaksızın içinde Tekelülerin de yer aldığı bir birliği bölgeye gönderdi.[4158] Ancak Özbekler sayıca çok olduklarından yine galip geldiler. İki tarafın asker sayına ilişkin bilgiler 20.000 Özbek askerine[4159] karşılık Kızılbaşların 2.500[4160] veya 3.000[4161] olması yönündedir.

6.18.14. Bağdat Hükümetinin Tekelülere Verilmesi

h. 935 / 1528–29'da Bağdat'ın tekrar Safevîlerin eline geçince[4162] Şah Tahmasb da şehre geldi. O, Bağdat halkının öldürülmesi ve mallarının yağmalanmasını engelledi.[4163] Şah, Bağdat hükümetini ise bu defa Tekelülere verdi.[4164]

4155 *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 6; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 21; *Ahsenü't-tevarih*, 250; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 283; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 162; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 47.
4156 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 282.
4157 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 249; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 170; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 51.
4158 *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 10.
4159 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 172; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 52.
4160 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 172.
4161 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 52.
4162 *Ahsenü't-tevarih*, 293; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 285; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 26; Roemer, s. 237.
4163 *Ahsenü't-tevarih*, 293.
4164 *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 26.

6.18.15. Cam Savaşı Sırasında Tekelüler

10 Muharrem 935 / 24 Eylül 1528'de gerçekleşen[4165] Birinci Cam savaşında[4166] Safevî ordusunda Tekelüler de yer almışlardı. Tekelüler Kızılbaş ordusunun sağ kanadı ve kalbinde bulunmaktaydılar. Fakat Özbeklerin saldırısıyla Kzızlbaş komutanlarının birçoğu savaş alanını terk ederek kaçmaya başladılar.[4167]

6.18.16. h. 936 / 1529–30'da Tekelülerin Konumu

h. 936 / 1529–30'da Şah Tahmasb tarafından Özbek elçilerinin de törende hazır bulunduğu resmi geçişte Tekelülerin Kızılbaşlar içerisindeki sırası birinci idi.[4168] Bu ise söz konusu dönemde onların devlet içindeki konumunu göstermekteydi.

6.18.17. Herat Hükümetinin Tekelülere Verilmesi

Şah Tahmasb h. 937 / 1530–31'de Herat'ı tekrar ele geçirdikten sonra Horasan'ı Tekelülerin lalalığında şehzade Behram Mirza'ya tevdi edip orayı terk etti.[4169]

6.18.18. Tekelü Bozgunu (Afet-i Tekelü)

Div Sultan Rumlu'nun h. 933 / 1526–27'de öldürülmesinin ardından emirü'l-ümeralık Tekelü Boyunun eline geçerek devlet içinde Tekelüler en güçlü konuma geldiler. Tekelülerin egemenliği h. 937 / 1530–31 yılında Gendüman yaylasında[4170] diğer Kızılbaş boylarına yenilmeleri ile son buldu.[4171] Söz konusu olaylar şöyle gelişti. Hüseyin Han Şamlu Şiraz'dan geldiğinde şahın bol lütufları sayesinde emsali ve akranından daha seçkin bir konuma geldi. Çuha Sultan ona muhalefet etmeye

---

[4165] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 54; *Baburnama*, s. 418; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 188; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 210-211.
[4166] *Lubbu't-tevarih*, s. 427-428; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 154; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 180, 187; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 54; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 284; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 210; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 261; *Baburnama*, s. 418.
[4167] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 155; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 25.
[4168] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 198-206.
[4169] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 213; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 285.
[4170] Gendüman, İsfahan'la Hunsar arasında köy.
[4171] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 27.

başlayarak onu öldürmek istedi.[4172] Bunun üzerine bir ziyafet düzenleyerek Hüseyin Han'ı davet etti. Ancak korçulardan bazısı onun bu maksadını ona Hüseyin Han'a bildirdiler.[4173] Bunun üzerine o bu ziyafete gitmedi. Pazartesi günü 3 Zilkade 937 / 18 Haziran 1531'de[4174] gece olunca Şamlulardan bir grup Çuha Sultan'ın çadırına saldırdılar. Çuha Sultan ise onlardan kaçarak kendisini Şah Tahmasb'ın divan-hanesine attı. Hüseyin Han onu takip etti ve şahın çadırında onlar birbiri ile mücadele ettiler.[4175]

Çekişme sırasında Şah Tahmasb'n tacına da iki ok isabet etti.[4176] Orada nöbet bekçiliği yapan Dulkadır korçuları da Şamlular ile ittifak ettiler. Mesir[4177] adında bir Dulkadır korçusu Çuha Sultan'ı ağır yaralayarak onun ölümüne neden oldu.[4178] Ancak Tekelüler onun ölümünü gizli tuttular. İntikam amacıyla Tekelüler devlethaneye sabaha kadar ok attılar.[4179] Burun Sultan Tekelü'nün oğlu Hüseyin Sultan ordunun çevresinde konuşlanarak yardıma geldi ve Şamlular da savaş alanından kaçarak acele ile İsfahan'a gittiler. Şamlulardan yakalanan yaklaşık 300 kişi ise Tekelüler'ce öldürüldüler.[4180] Tekelüler Azerbaycan emirü'l-ümerası Ulama Tekelü'ye haberci gönderdiler. Ancak mesafenin uzak olması nedeni ile o İsfahan'a ulaşamadı.[4181]

Tekelü emirleri Çuha Sultan'ın oğlu Şah Kubad'ı onun yerine vekil yaptılar[4182] ve orduda bozgunculuğa başladılar. Bunun için Ustaclu, Rumlu, Dulkadır ve Afşar

---

[4172] *Ahsenü't-tevarih*, 308.
[4173] a.g.e, 308.
[4174] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 161; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 285; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 214; *Ravzetü's-Safa-yı Nasırı*, s. 53.
[4175] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 48; *Ahsenü't-tevarih*, 309; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 69; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 286.
[4176] *Ahsenü't-tevarih*, 309; *Ravzetü's-Safa-yı Nasırı*, s. 53; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 286; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 214.
[4177] *Ahsenü't-tevarih*'te "Mısır" veya "Mısr" olarak geçmektedir., s. 309.
[4178] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 27.
[4179] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 161.
[4180] *Ahsenü't-tevarih*, 309.
[4181] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 161.
[4182] *Ahsenü't-tevarih*, 310; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 161; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 286; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 49; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 28.

gibi diğer boylar birleşmek zorunda kalarak[4183] birkaç gün sonra İmam-zade Sehl Ali[4184] çevresinde onlar ile Tekelüler arasında savaş gerçekleşti. Tekelüler Şah Tahmasb'ın kendilerine karşı olumsuz bakışı yüzünden onu kaçırmak kararını aldılar. Bunun için Tekelülerden biri devlethaneye gidince Şah Tahmasb'ın emri üzerine korçular tarafından öldürüldü.[4185] Şah Tahmasb da o boyun kıyımına emir verdiğinden[4186] sonunda Tekelü Boyu kaçarak Kürdistan yolu ile tüm güçlüklere karşın Bağdat'a gittiler.

Bağdat hâkimi Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlı ise Şah Tahmasb'a olan sadakatini göstermek için onları Bağdat'a yol vermedi ve Budak Kazvini'yi onlarla ilgilenmesi için görevlendirdi. Budak, Tekelülerin sayısını 1800 olarak bildirdi. O, onlara yemek ve atlarına da yem götürdü. Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu, Kudur Sultan[4187] ve kimi muhalifleri öldürerek onların kesilmiş başlarını Şah Tahmasb'ın sarayına gönderdi.[4188] Safevî Tarihinde buna "Afet-i Tekelü[4189] (Tekelü Bozgunu)" denilmektedir.[4190]

Böylece Tekelülerin egemenliği 3 yıl sürdü. Kızılbaşlar arası söz konusu savaş ve çatışmalar Şah Tahmasb'ı hâkimiyetinin başında ciddi sıkıntılara sokmuştu.[4191] 18 yaşlı Şah Tahmasb h. 937 yılının son ayında / Temmuz-Ağustos 1531'de Tekelüleri katlettirerek gücü tam tekeline geçirmeyi başardı. Şamlular ise o sıralarda şah yanlısı bir tavır içindeydiler.[4192] Bunun sonucunda da Tekelüler de Ustaclular ve Rumlular gibi dışlandılar ve Şamlular egemen oldular. h. 937 / 1530–31 yılından itibaren Tekelü Boyu Safevî devletinde olan tüm makam ve ayrıcalıklarından yoksun

---

4183 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 49.
4184 İmamzade Sehl Ali, şimdiki adı Astana olan bu kasaba, Erak şehrinin 36 km. güneyindedir.
4185 *Şah Tahmasb, Tezkire,* Kırlangıç, s. 28.
4186 *Cevahirü'l-ahbar*, s. 161.
4187 *Ahsenü't-tevarih*, s. 310'da "Kuduz" olarak geçmektedir.
4188 *Cevahirü'l-ahbar*, s. 162; *Şah Tahmasb, Tezkire,* Kırlangıç, s. 28; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 49.
4189 "Afet-i Tekelü" ifadesi, ebcet hesabı ile 937 (1530–1531) yılını gösterir. bkz. *Ahsenü't-tevarih*, s. 308-310.
4190 *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 28; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 161; *Ahsenü't-tevarih*, 310; *Tarih-i Cihan-ara, s. 286; Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 49.
4191 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 46; Roemer, s. 233, 249.
4192 Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 43.

bırakıldı. Şah Tahmasb, kızlbaşlar arası dengeyi sağlamak için eski Türklerde de var olan ikili yönetim biçimiyle emirü'l-ümeralığı da ortak kılmaya başladı.[4193] Bununla da o bu yöntem ile daha rahat ve bağımsızca davranmaya başladı.[4194] Şah Tahmasb, bundan sonra güçleri paylaştırarak, mansıpları da ortak bir biçimde dağıtmaktaydı. Söz konusu olaylar onu belirli ölçüde panik birisi de yapmıştı.

6.18.19. h. 938 / 1532'de Harat Tekelüleri

Ubeyd Han kalabalık bir ordu ile Amuye suyundan geçerek 27 Ramzan 938 / 3 Mayıs 1532'de Herat'ı kuşattı.[4195] O, Şah Tahmab tarafından dışlanan Tekelüler yüzünden Herat'ta ve Horasan'daki Tekelülerin de itiraz olarak savunma yapmayacağını düşünerek Herat'ı teslim alacağını sanmıştı. Ancak durum bunun tam tersi oldu. Oradali Tekelüler kale surlarını daha da güçlendirerek direnmeye başladılar. Ubeyd Han ise kuşatmayı sürdürdü.[4196] Şehirde ise Kızılbaş, Şii ve Teberrailerin dışında kimse kalmadı.[4197] Kuşatmanın uzun sürmesi ile gıda maddeleri ve başka sıkıntılar daha da artmış oldu.[4198] Sipahiler atlarının ayak damarlarını hafif kesmek suretiyle içtikleri kan ile açlıklarını gidermeye çalışıyorlardı. Daha sonra ise at eti, at postu, eski gön haşlanarak yeniyordu.[4199] Şehirdeki kedi ve köpekler de avlanarak yeniliyordu. Bu konuda kimi kavgalarda ortaya çıktığından Behram Mirza'ya da sorunu çözmesi için başvurulmuştu. O da avlanan köpeği ikiye ayırarak ihtilafı gidermiş köpeğin kellesini de bir başkasına vermişti.[4200] Şehirde eşek kanı 1000 dinar, eşek, at ve inek kafası 2000 dinar, kedi ise 1000 dinara[4201] satılmaktaydı. Durumun vahim olduğunu bildirmek için Behram Mirza saraya bir haberci göndererek halkın açlıktan kedi ve köpek yediklerini bildirmişti.[4202] Açlık ve kıtlık yüzünden şehirdeki Kızılbaşlardan bir kısmı ailelerini ve mezheplerini bırakarak

---

[4193] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 15; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 19.
[4194] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 49.
[4195] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 219.
[4196] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 223; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 59.
[4197] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 280; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 220.
[4198] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 286.
[4199] *Ahsenü't-tevarih*, 318; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 221.
[4200] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 163; *Ahsenü't-tevarih*, 318; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 59-60.
[4201] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 163.
[4202] *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 33.

gizlice Ubeyd Han'a katıldılar. Kaçanların mal varlığına ise el konulurdu.[4203]

Kızılbaşların durumunun kötü olduğunu bilen Ubeyd Han muhasarayı yine de sürdürdü. Şehirdeki açlık öyle bir seviyeye ulaşmıştı ki kale savunmacıları zayıflıktan asa ile yürüyorlardı.[4204] Ancak bazı para hırsında olan Özbeklerin emirlerine haber vermeden şehirdekilere gizlice pahalı fiyatlarla zayıf at ve eşek satmaları durumu belli bir ölçüde dengeliyordu.[4205]

6.18.20. Azerbaycan Tekelülerinin İsyanı

Azerbaycan'daki Tekelüler de h. 937 / 1530–31'de isyan ederek Şah Tahmasb'ın hazineleri, çadırı, özel atlarını ve Tebriz varlılarının mal varlığına el koyduktan sonra[4206] 7.000 atlı ile Şah Tahmasb'a karşı hareket ettiler.[4207] Şah Tahmasb ise h. 938 / 1531–32'de Azerbaycan Tekelülerinin isyanı ile uğraşmak zorunda kaldı. Şah, Keydar Peygamber çevresinde onlara saldırdı. Saldırıya dayanamayan Tekelüler ise Van kalesine kaçtılar. Bu sırada Osmanlı sultanı Süleyman da gönderdiği hediyelerle[4208] onları kendine doğru çekmeyi başardı.

6.18.21. h. 939 / 1532 ve h. 940 / 1534 Yılları Arasında

Şah Tahmasb Azerbaycan'daki sorunlarını giderdikten sonra ise Horasan'a yöneldi. Ubeyd Han ise Şah Tahmasb'ın Horasan'a geldiği haberini alınca onunla karşılaşmaktan vazgeçerek 14 Rebiyülevvel 939[4209] / 13 Ekim 1532'de Herat muhasarasını kırarak uzaklaştı. Şah Tahmasb ise ondan kısa süre sonra 22 Cemaziyülevvel 939 / 19 Aralık 1532'de Herat'a girdi.[4210] Şah Tahmasb'ın doğuya doğru hareket ettiğini öğrenen Ulama ve yanındaki Tekelüler ise fırsatı

4203 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 281; *Hulasetü't-tevarih*, s. 221.
4204 *Ahsenü't-tevarih*, 318; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 60.
4205 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 282; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 222; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 60.
4206 *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 30.
4207 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 286; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 215.
4208 *Ahsenü't-tevarih*, 311-312.
4209 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 283; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 223.
4210 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 283; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 225.

değerlendirerek Sultan Süleyman'ı İran'a saldırmaya tahrik edip onlarla işbirliği yaptılar. Osmanlılar tarafından 8 Cemaziyülevvel 940 / 25 Kasım 1533'te Bitlis'in alınmasında da Tekelüler Osmanlı ordusunda rol almışlardı. İbrahim Paşa da onlara bir vilayetin hâkimiyetini vereceğine söz verdi.[4211] Bitlis'in alınmasından sonra Tekelüler İbrahim Paşa'nın ordusuna katılıdılar. İbrahim Paşa da onları ordusunun öncüsü olarak 10.000 savaşçı ile Tebriz'e doğru gönderdi. Safevî ordusunun esas kısmının Horasan'da olduğundan onlar her hangi bir savaşa girmeden Kurban bayramı günü h. 940 / 1534'te Tebriz'e girdiler.[4212]

6.18.22. Tekelülerin Horasan ve Herat Hâkimiyetinden Ayrılması

Şah Tahmasb, Horasan'ın Öleŋ-nişin'inde iken (40 gün) Osmanlıların Azerbaycan'a saldırdığı haberini aldı[4213] ve mecburen oradan Herat'a geri döndü. Şah Tahmasb, Tekelüleri yine de Horasan ve Herat hâkimiyetinde bırakmak istese de bu teklif aşırı yıpranmışlığın ileri sürülmesi ile geri çevrildi.[4214] Bunla da şah bölge hükümetini oğlu Sam Mirza ve Şamlulara verdi.

6.18.23. Azerbaycan Hükümetinin Tekrar Tekelülere Verilmesi

Şah Tahmasb 7 Sefer 941 / 17 Ağustos 1534'te acele Herat'tan birkaç göç ile Azerbaycan'a doğru hareket etti.[4215] Tekelülerden sonra Osmanlı vezir azamı İbrahim Paşa, 25[4216] Muharrem 941 / 6 Ağustos 1534'te[4217] Tebriz'e ulaştı.[4218] O, Azerbaycan hükümetini tekrar Tekelülere verdi.[4219] İbrahim Paşa, Tekelüleri Erdebil'i almakla görevlendirdi.[4220]

4211 Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 153-154.
4212 a.g.e, s. 155.
4213 *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, s. 26; *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 25.
4214 *Şah Tahmasb*, *Tezkire,* Kırlangıç, s. 36.
4215 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 284.
4216 Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 160.
4217 Ferid Bey, s. 86; Roemer, s. 241.
4218 Minorski, *Tarih-i Tebriz*, s. 51.
4219 Uzunçarşılı, c. II, s. 351.
4220 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 67; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 231.

6.18.24. h. 941 / 1534'te Tekelüler

Şah Tahmasb, Ebher'de iken Sultan Süleyman'ın Zencan'a girdiğini öğrenince Tahmasb içinde Horasan Tekelülerinin de yer aldığı bir öncü birliği Osmanlılara karşı gönderdi. Fakat onlar savaşa girmekten çekinerek[4221] dağlara kaçtılar. Bu sıralarda ise içinde Tekelülerin de yer aldığı 3000 askerlik bir grup esas Safevî ordusundan kaçarak Osmanlılara katıldılar. Sultan Süleyman, emirlerin kaçışını daha da teşvik etmek amacıyla onlara özel bir ilgi ile yaklaştı.[4222] O sıralarda Kızılbaş emirleri arasında da ihtilaflar bulunmaktaydı. Horasan Tekelüleri h. 937 / 1530–31'de gerçekleştirilen Tekelü kıyımında diğer Kızılbaş emirler ve boylarını sorumlu tutmakta ve onlara karşı husumet beslemekteydiler.[4223]

Sultan Süleyman, Sultaniye'ye doğru hareket ederek 5 Rebiyülahir 941 / 14 Ekim 1534'te Sultaniye'ye ulaştı.[4224] Sıkıntılarla karşılaşan Sultan Süleyman Dercezin'e geri çekilerek[4225] Hemedan yolu ile Bağdat'a doğru hareket etti. Bunu öğrenen Şah Tahmasb ise acilen yardımcılarından olan Receb Abdal ve Hamza Bey-oğlu'yu Bağdat'ta egemen olan Tekelülere göndererek vilayetteki tüm azıkları imha ettikten sonra Huveyze yolu ile şahlık ordusuna katılmalarını istedi.[4226]

6.18.25. Azerbaycan ve Horasan Tekelülerinin Osmanlı'ya Sığınması

Şah Tahmasb'ın emri üzerine Bağdat'ı terk ederek ona katılan Bağdat Tekelüleri sorunun temelini Ulama'da gördüklerinden, onun ortadan kaldırılmasını savunuyorlardı.[4227] Şah Tahmasb da bunun üzerine Osmanlıları takip etmekten vaz geçip Tebriz'e doğru hareket etme kararını aldı. Ancak eskiden Horasan'da egemen olan Tekelüler, Tekelülerin şah tarafından kıyıma uğratılmasına kızgın olduklarından

---

[4221] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 156.
[4222] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 589; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 173.
[4223] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 158.
[4224] *Fava'idü's-safeviye*, s. 311; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 234; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 68; *A Literary History of Persia*, s. 88.
[4225] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 32.
[4226] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, s. 34; *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 33; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 235.
[4227] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 33.

Azerbaycan Tekelüleri ile savaşa girmemek için Osmanlılara sığınmak istiyorlardı. Onlar, acilen Safevî ordusundan ayrılarak Tebriz'e doğru hareket ettiler. Onlar, Şah Tahmasb'dan bir gün önce Tebriz'e ulaşarak Azerbaycan'daki Tekelüleri yaklaşan tehlikeden haberdar ettiler. Böylece Azerbaycan ve Horasan Tekelüleri birlikte Tebriz'den ayrılarak Van kalesine kaçıp sığındılar. Şah Tahmasb ise savaşsız Tebriz'i ele geçirdi. Şah Tahmasb Tebriz'de 20 gün durdu.[4228]

6.18.26. Bağdat Tekelülerinin Bir Kısmının Şah Tahmasb'a Katılması

Sultan Süleyman ise Kasr-i Şirin'den sonra Musul'a geldi. İbrahim Paşa da Musul'dan elçiler göndererek Tekelülerden Bağdat'ı teslim etmelerini istedi.[4229] Muhammed Han ise bunu kabul etmedi. O, şahın Tekelüleri kıyıma uğratmasından ötürü, oradaki Tekelü ileri gelenlerini ikna etmek için onlarla bir toplantı yaptı. Onlar da söz konusu kıyımın yüzünden, ayrıca Azerbaycan ve Horasan Tekelülerinin Osmanlılara sığınması yüzünden Bağdat'ın teslim edilmesini önerdiler ve onların bu görüşüne karşı gelen Muhammed Han ile karşı karşıya geldiler. Böylece bazı Tekelüler ve yaklaşık 700 aile Bağdat'ı terk ederek Osmanlılara katıldılar.[4230] Tekelüler Osmanlı sultanına Bağdat kadısı ile birlikte temsilciler gönderdiler. Onlar 10 Cemaziyülevvel 941 / 16 Kasım 1534'te Musul'da Sultan Süleyman'ın huzuruna çıkarak Bağdat'ı teslim edeceklerini ilan ettiler. Bunun üzerine açlıktan bitkin düşen[4231] Osmanlı ordusu sultanın emri üzerine Bağdat'a doğru hareket ettiler. Bu yapılanlar karşısında aciz kalan Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu da mecburen Bağdat'ı terk edip birçok zorluklara katlanarak sırasıyla Basra, Cizire, Dezful[4232], İsfahan ve Şah Tahmasb'ın Sultaniye'de bulunan ordusuna katıldı.[4233]

6.18.27. Bağdat'ın Osmanlılarca Alınmasında Tekelülerin Rolü

Sultan Süleyman 23 Cemaziyülevvel 941 / 29 Kasım 1534'te Bağdat'a

---

[4228] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, s. 35; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 289.
[4229] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 171, 176.
[4230] a.g.e, s. 177.
[4231] *Münşa'atu's-selatin*, s. I, s. 313.
[4232] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 179.
[4233] a.g.e, s. 180.

yaklaştı. Tekelüler şehrin anahtarını Osmanlılara teslim ettiler. O, ertesi gün 24 Cemaziyülevvel 941 / 1 Aralık 1534'te[4234] Bağdat'a girdi[4235] 28 Ramazan 941 / 3 Nisan 1535'te Tekelülerin de tahrikleri ile[4236] Bağdat'tan yine Safevîlere doğru sefere çıktı. İbrahim Paşa'dan şüphelenen Sultan Süleyman'ın onu 22 Ramazan 942 / 17 Mart 1536'da öldürtmesiyle[4237] Safevî devleti ve Şah Tahmasb da Osmanlıların savaşçı politikalarından yana rahat oldular. İki ülke arasındaki huzur ve barış havası yaklaşık 13 yıl süre ile h. 955 / 1548–49'a değin devam etti.[4238]

6.18.28. Tekelülerin Horasan Emirü'l-ümeralığına Atanması

Şah Tahmasb, h. 941 / 1534–35'te Sam Mirza ve Ağzıvar Han'ın isyan ederek Herat'tan çıkmalarından sonra küçük yaştaki oğlu Muhammed Mirza'yı Herat hâkimi ilan etti ve eskiden Bağdat hâkimiyetinde olan Tekelülerden bir kısmını Horasan emirü'l-ümerası ve onun lalası yaptı.[4239] Onlar, Şah Tahmasb Herat'a ulaşmadan oraya geldiler. Şah Tahmasb da Nisa, Ebiverd, Merv'i aldıktan sonra onlardan birkaç gün sonra 7 Şevval 943 / 19 Mart 1537'de Herat'a geldi.[4240] Böylece Zilkade sonları 964'e kadar (Eylül 1557) 21 yıl boyunca Tekelüler Horasan'da hâkimdiler. Şah Tahmasb ise 9 Rebiyülahir 944 / 14 Eylül 1537'de Herat'ı Tebriz'e gitmek üzere terk etti.

6.18.29. Baban Bölgesi Kürtlerini Bastırmak için Görevlendirilmleri

Şah Tahmasb Baban bölgesi hâkimi Hacı Şeyh Kürd'e karşı iki kez ordu sevk etmesine rağmen başarı elde edemeyince[4241] sonunda h. 947 / 1540–41'de üçüncü kez içinde Tekelülerin de yer aldığı bir birliği bölgeye gönderdi. Gerçekleşen savaşlarda 2–3 bin Kızılbaş öldü ve geri kalan emir ve ayanlar da kötü bir durumda

---

[4234] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 590; Uzunçarşılı, c. II, s. 352.
[4235] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 163; Ferid Bey, s. 87.
[4236] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 35.
[4237] Uzunçarşılı, c. II, s. 352.
[4238] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 175.
[4239] a.g.e, s. 99.
[4240] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 267.
[4241] *Şeref-name*, c. I, s. 370.

geri döndüler.[4242]

6.18.30. Hümayun İran'a Geldiği Sırada Tekelüler

Şah Tahmasb, Hümayun'un gelişinin müjdesi olarak Sebzevar vilayetini de tiyul olarak Tekelülere verdi. Hümayun Herat'a geldiğinde Şah Tahmasb'ın emriyle onu 1 Zilkade 950 / 25 Ocak 1544'te[4243] Malan köprüsü başında[4244] bölge hâkimi olan Tekelüler karşılayıp[4245] onu iyi ağırladılar.[4246] Hümayun'un ikameti için Sultan Hüseyin Baykara'nın kızının muhteşem sarayı tahsis edildi.[4247] 2 gün sonra ise Zağan bağında Hümayun için müzik eşliğinde özel bir tören düzenlendi.[4248]

6.18.31. h. 955 / 1548–49'da Tekelüler

Elkas Mirza, Osmanlılara sığındıktan sonra onun tahrikleri ile Sultan, Elkas Mirza'yı yeterli asker sayısı ile İran'a doğru gönderdi. Sultan o sıralarda Bosna hâkimiyetine getirdiği Tekelüleri de Erzurum'un hükümetine atayarak Elkas Mirza ile birlikte gönderdi.[4249] Sultan kendisi ise Sefer 955 / Mart-Nisan 1548'de[4250] İran'a doğru hareket etti.[4251] Şah Tahmasb casusları aracılığı ile bunu öğrenince arazi yakma, boşaltma, harap etme ve göç ettirme siyasetini daha geniş çapta uygulamaya koydu.[4252]

h. 955 / 1548–49'da Sultan Süleyman, Tekelüleri komutasında yeterli kadar askeri Van Kalesi'ni kuşatmaları için görevlendirdikten sonra kendisi de Tebriz'e

---

[4242] *Şeref-name*, c. I, s. 370; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 293.
[4243] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 304; *Ekber-name*, s. 318.
[4244] *Bedayiü'l-vakayi*, c. I, s. 250.
[4245] *Ekber-name*, s. 317; Riyazu'l-İslam, s. 58; ; *Humayun in Persia*, s. 14.
[4246] *Hümayun der İran*, s. 37-38; *Humayun in Persia*, s. 11; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 385.
[4247] Riyazu'l-İslam, s. 57; *Hümayun der İran*, s. 37; *Humayun in Persia*, s. 11.
[4248] *Hümayun der İran*, s. 37; *Humayun in Persia*, s. 11; *Ekber-name*, s. 318; Şahi Sebzevari, *Divan-ı Emir Şahi Sebzevari (Ak Melik)*, (Bundan sonra: *Divan-ı Emir Şahi Sebzevari*), tsh. Sa'id Hamidiyan, Mukaddime, s. 2-3, 5. ve s. 30.
[4249] *Tarih-i İran*, Cambridge, s. 59.
[4250] Uzunçarşılı, c. II, s. 359.
[4251] Ferid Bey, s. 104; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 71; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 323.
[4252] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 71; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 72; *Tarih-ı Siyasi ve İctimai'yi İran*, s. 190; *Tarih-i Nizami-yi İran*, s. 235; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 326.

doğru hareket etti. O sırada Tebriz'in Şenb Gazan'ında ikamet eden Şah Tahmasb[4253] içinde Tekelülerin de yer aldığı ordu öncü birliğini Osmanlılara karşı Merend çevresine gönderdi.[4254] Ancak gerçekleşen savaşta Kızılbaş tarafı yenilip kaçtılar.[4255] h. 955 / 1548–49'da Şah Tahmasb, Tekelülerin Erzurum Paşası ve Sivas Paşası ile birlikte Erzurum'a doğru giderek Tercan'da ikamet ettiğini öğrenince Ulama'yı yakalamak için Tercan'a doğru saldırdı. Ancak Ulama Osmanlı paşalarını orada ikamet etmemeleri konusunda ikna ederek kendisi Karaman'a gitti.[4256]

6.18.32. h. 955 / 1548–49'da Horasan Tekelüleri

h. 955 / 1548–49 yılında Belh hâkimi Pir Muhammed Han tarafından Gercistan valisi olarak seçilen Bayram Oğlan, kalabalık bir ordu toplayarak Herat-rud'a saldırdı. Horasan'daki Tekelüler ise atlıları ile birlikte onları bastırmaya gittiler. İki taraf Ak Günbed yaylasında savaştılar. Bayram Oğlan yenilip Eşbar kalesine sığındı. Tekelüler de kaleyi kuşattılar. Fakat sonra Herat'a geri döndüler.[4257] h. 955 / 1548 sonbahar mevsiminin sonlarına doğru Hak Nazar Oğlan komutasındaki bir Özbek birliğinin Amuye suyundan geçerek Bahezer vilayetine doğru hareket ettikleri haberini alan Tekelüler Serahs çevresinde bulunan Pol Hatun'da onların yolunu kestiler. Tekelü tarafının öncü birliği olan tüfekçiler Özbeklere ateş açtılar.[4258] Sonunda ağır bir savaştan sonra Özbekler yenildiler. Hak Nazar Oğlan ise savaş alanından kaçtı.

6.18.33. h. 957 / 1550–51'de Herat Tekelüleri

Özbeklerin h. 957 / 1550–51'de Herat'a doğru ilerlemeleri üzerine Tekelüler Herat Kalesi'ni güçlendirip şehir dışında da barikatlar kurdular. Burak Han ise aynı yılın 5 Cemaziyülevvel'inde (22 Mayıs 1550) Herat'ı kuşattı. Şah Muhammed Sultan barikatlara saldırarak Sincab Sultan komutasındaki Kızılbaşları geri oturttu. Az

---

4253 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 326; *Ahsenü't-tevarih*, s. 424; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 72.
4254 Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 178.
4255 *Ahsenü't-tevarih*, s. 425; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 325; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 71.
4256 Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 183.
4257 Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 103.
4258 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 336.

sayıda gönderilen tüfekçi Tekelüler ise tüfek ateşleri ile[4259] Özbekleri geri püskürtüler. Burak Han, Herat'ı terk ettikten sonra Tekelüler Gercistan valisi Bayram Oğlan'ı bastırmak için harekete geçtiler. Bayram Oğlan, Eşbar kalesine sığındı. Tekelüler ise kaleyi kuşattılar. Bir süre sonra Bayram Oğlan aman diledi. Tekelüler de bunu kabul ettiler.[4260] Böylece Bayram Oğlan ailesi ve yakınları ile Eşbar kalesinden dışarı çıktılar. Ancak o öldürülerek Gercistan da ele geçirildi.

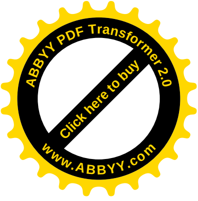
6.18.34. h. 963 / 1556 Yılında Tekelüler

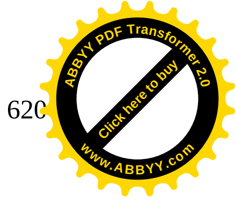
Şah Tahmasb, h. 963 / 1556'da Herat valisi Muhammed Mirza'yı Kazvin'e çağırıp İsmail Mirza'yı da onun yerine gönderdi. O, Muhammed Mirza'nın lalası olan Tekelüleri onun da lalası yaptı. İsmail Mirza da 22 Cemaziyülevvel 963[4261] / 3 Nisan 1556'da Herat'a geldi.[4262]

6.18.35. Horasan Tekelülerinin İsyanı

Zilhicce sonları 964 / Ekim 1557'de Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu Tekelü öldü. Bunun üzerine Şah Tahmasb da onun yerine oğlu Kazak Han'ı Muhammed Mirza'ya lala ve Horsan emir'ül-ümerası yaptı. Kazak Han muazzam bir saraya sahip olmakla yaklaşık 12.000 adamı ve 10.000 tüfekçi gulamı vardı.[4263] O kendi birliklerine güvenerek Horasan'da adeta bağımsızca davranmaya başladı. O, Şah Tahmasb'ın eyalet işleri ile ilgilenmediğini görünce sonunda isyan bayrağını açtı. Şah Tahmasb ise h. 972 / 1564–65 yılında kalabalık bir orduyu isyanı bastırmaları için bölgeye gönderdi.[4264] Sonunda ise isyan 16 Cemaziyülâhır 972 / 19 Ocak 1565'te İhtiyare'd-din kalesine sığınan Kazak Han'ın Kızılbaşlara teslim olmasıyla yatıştırılmış oldu.[4265]

[4259] a.g.e, s. 345.
[4260] a.g.e, s. 346.
[4261] a.g.e, s. 384.
[4262] *Tarih-i Cihan-ara*, c. I, s. 302.
[4263] *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, 119.
[4264] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 448; *Ahsenü't-tevarih*, s. 544; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 310.
[4265] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 449; *Ahsenü't-tevarih*, s. 547; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 310; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, 119.

6.18.36. Han Ahmed'e Karşı Görevlendirilen Tekelüler

Cemaziyülevvel 975[4266] / Kasım 1567'de Şah Tahmasb'ın Han Ahmed'e karşı gönderdiği kalabalık ordu terkibinde Tekelüler de vardı.[4267]

6.18.37. Tekelü Boyuna Mensup Kişiler

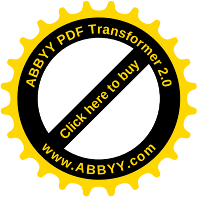
Tekelülerden Hasan Halife (Hasan Baba), Kara Bıyık-oğlu (Şah-kuku), Halife Baba, Yegen Bey, Saru Ali Mühürdar, Çuha Sultan, Burun Sultan Tekelü, Hüseyin Sultan, Şah Kubad, Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu, Kazak Han, Ulama, Çirkin Hasan, Gazi Han, Ali Sultan, Karaca Sultan Tekelü, Kuduz Sultan Tevaçı Tekelü, Pervane Bey korçu-başı, İbrahim Halife Mühür-dar, Kemale'd-din Şah-kulu, Ahi Sultan Tekelü, Tatar Sultan, Ali Bey, Allah-kulu Sultan Tekelü, Koç Halife Mühürdar ve Burun Sultan Tekelü'nün oğlu gibi ünlü kişi ve emirler çıkmıştır.

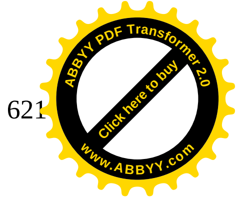
6.18.37.1. Hasan Halife (Hasan Baba)

Hasan Halife Tekelü Boyundan çıkmış ünlü kişilerdendi. Hasan Baba, Sultan Cüneyd'in yanına bir kez[4268] ve Şeyh Haydar'ın da yanına iki kez[4269] Erdebil'e gelerek Safevî tarikatı eğitimini aldıktan sonra kendi bölgesi Tekke İli'ne geri dönüp orada halifelik görevni yerine getirerek propaganda çalışmalarını yürüttü.[4270] O Sultan Haydar'ın buyruğu ile 40 sufi ile birlikte Arbein'e kadar çille-hanede kaldıktan sonra azığını tüketmediği için Tekke ili vilayetine gitmek için mürşid-i kâmilden izin almıştı.[4271] O, ilk önce oğlu ile birlikte kendi köyü yakınında bir mağaraya girerek ibadet etmeye başladı. Onun ünü II. Bayezid'e ulaşmıştı. Mutasavvıflara karşı özel bir ilgi ve saygı duyan II. Bayezid her yıl onlara 6000–7000 civarında akçe göndererek onlardan hayır dua talep ederiyordu.[4272] Hasan

---

[4266] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 133-134; *Ahsenü't-tevarih*, s. 559; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 462; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
[4267] *Nükavetü'l-Asar*, s. 68; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 227-229.
[4268] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 85.
[4269] *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 128; *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 41; Uzunçarşılı, c. II, s. 230.
[4270] Uzunçarşılı, c. II, s. 230.
[4271] *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 128; *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 41.
[4272] Uzunçarşılı, c. II, s. 230.

Halife öldükten sonra oğlu Şah-kulu onun yerine halife oldu.[4273]

6.18.37.2. Kara Bıyık-oğlu (Şah-kuku)

6.18.37.2.1. Haydar Döneminde Şah-kuku

Şah-kulu da Tekelü Boyuna mensup ünlü halifelerden idi. Gerçek adı Kara Bıyık-oğlu olan Şah-kulu Halife babası Hasan Baba Tekelü ile birlikte iki kez Sultan Haydar'ın hizmetine gitmişti.[4274] Hasan Baba öldükten sonra onun yerine halifeliği Şah-kulu devraldı. Kara Bıyık Oğlı halifeliğe geldikten sonra Şah-kulu Baba adı ile ün kazandı.[4275] Şah-kulu'nun müritleri ona "baba" diye hitap ediyorlardı.[4276]

6.18.37.2.2. Osmanlı'da Şah-kulu İsyanı

II. Bayezid h. 917 / 1511–12'de ve hâkimiyetinin sonlarına doğru Şah İsmail ile savaşa girmek istese de iç sorunlar, evlatları ile olan savaşları ve Osmanlılarca Şeytan Kulu (Şeytan kölesi) olarak adlandırılan Şah-kulu Tekelü isyanı nedeni ile bunu gerçekleştirememişti.[4277] II. Bayezit hayattayken oğulları arasında hâkimiyet uğruna çıkan çatışmalar yüzünden Şehzade Korkut 1511 yılında gizlice kendi şehri Antalya'dan çıkarak başkente yakın olan Manisa'ya gittiği sırada babasının ölüm söylentisi her yere yayılmıştı. Bu durumdan Şah-kulu başına topladığı 15.000 müridi ile birlikte Osmanlı Devleti'ne başkaldırdı. O ilk önce II. Bayezid'in oğlu şehzade Korkud'un Antalya'dan onun hükümet merkezi olan Saru-han vilayetindeki Manisa'ya götürülen hazinesini yağmaladı. O böylece kendi yandaşlarını donatarak Antakya'ya saldırdı. Orayı ele geçirdikten sonra o kuzeye doğru hareket etti. O yoldaki şehir ve köylerde insanları öldürerek yakma, yağmalamalarda ve yıkımlarda bulundu.[4278] O, Kütahya'da kendisini bastırmakla görevlendirilen Kara-göz Ahmed Paşa ile de savaşa girişti. Şah-kulu Baba savaşı kazanarak Ahmed Paşa'yı da

---

[4273] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 372-373.
[4274] *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 128; *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 41.
[4275] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 372-373.
[4276] Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 32.
[4277] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 359.
[4278] a.g.e, s. 373.

yakalayıp 23 Muharrem 917 / 22 Nisan 1511'de kale duvarının yanında onu öldürttü ve o çevreyi yağmalattı.[4279]

Şah-kulu daha sonra hareket yönünü değiştirerek doğuya doğru gitti. O Karaman valisi Haydar Paşa'yı da yenerek İran'a doğru gitti.[4280] Şah-kulu yolu üzerinde kıyım ve yağmalarda bulundu. O zamana dek oğullarının başkaldırısı ile meşgul olan II. Bayezid, durumun ciddiyetini kavrayarak vezir azamı Hadim-ali Paşa'yı iyi donanımlı bir birlikle Tekelü başkaldırısını önlemek için görevlendirdi. İki taraf 19 Rebiyülahir 917 / 16 Temmuz 1511'de Sivas ve Kayseri arasında bulunan bir Kiyuk nehri kıyısında savaşa başladılar.[4281] Şah-kulu Baba ve Hadım Ali Paşa ikisi de yapılan savaşta öldüler.[4282] Diğer görüşe göre yeniden başlayan savaşta vezirazam ağır yara aldı ve Şah-kulu da savaş sırasında veya sonra öldürüldü.[4283] Sufiler ise Halife Baba adında birini kendilerine önder olarak seçtikten sonra İran'a doğru hareket ettiler.[4284]

Şah-kulu, Şah İsmail'den izin almadan Osmanlılara karşı savaşa başlamıştı. Tekelüler ona adeta tapıyorlardı.[4285] Kendisi de Mehdilik iddiasında bulunmaktaydı.[4286] Şah İsmail'in Horasan'dan dönüş sebebinin altında casusları tarafından Osmanlı'daki Şah-kulu ve Tekelü isyanından haber edinmesi olabilir. Anlaşılan Şah İsmail söz konusu isyandan yararlanmak istese de geciktiği için bunu başaramadı. Zira Şah-kulu 19 Rebiyülahir 917 / 15 Temmuz 1511'de öldüğünde Şah İsmail Osmanlı'dan çok uzaktaydı.[4287] Ayrıca Şah-kulu'nun ilk başta Safevî yanlısı görülmesine karşın ilerleyen sayfalarda kitlece tanrısallaştıktan sonra İsmail'in onu

---

[4279] TMA, No: 5035; Celal-zade, *Selim-nâme*, s.74; Hoca Sadeddin, *Tacü't- tevarih*, c. IV, s. 45; Hadîdî, *Tevârîh*, s. 360; Uzunçarşılı, c. II, s. 255; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. I, Tükiye Yay., İstanbul, 1947, s. 418; Altundağ, "Selim I", s. 426.
[4280] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 373.
[4281] Pigolevskaya vb., c. II, s. 475; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 32; *A Literary History of Persia*, s. 71.
[4282] Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 438; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 18; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 33; Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Pâdişâh Oldu?", s. 72.
[4283] Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 53.
[4284] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 274; *Huld-i Berin*, s. 207; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 117.
[4285] Stanford Shaw, s. 76; Ahmed Refik, Şi'eyan ve Bektaşiyan, s. 68.
[4286] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 374.
[4287] a.g.e, s. 375-376, 377.

desteklemekten vazgeçtiği de varsayılabilir.

6.18.37.3. Halife Baba

Tekelü Boyunan mensup Halife Baba da ünlü bir kişiydi. 19 Rebiyülahir 917 / 16 Temmuz 1511 Sivas ve Kayseri arasında bulunan Kiyuk Nehri kıyısında Hadım Ali Paşa ile Tekelüler arasında gerçekleşen savaşta[4288] Şah-kulu Baba ölünce Tekelüler onun yerine Halife Baba adında birini kendilerine önder olarak seçip sonra İran'a doğru hareket ettiler. Onlar yolda bir kervanı da yağmalayıp[4289] sonunda Şehriyar'da Şah İsmail'in huzuruna çıktılar. Şah İsmail de ticaret kervanını yağmalamalarından dolayı onların bazılarını öldürttü.[4290] Ölürülen kişiler içinde muhtemelen Halife Baba da bulunmaktaydı.

6.18.37.4. Yegen Bey

Tekelü Boyundan olan Yegen Bey, I. İsmail'in tahta çıkışının başlarında büyük bir emir idi.[4291] O, bir süre de I. Şah İsmail'in Korçubaşısı olmuştur.

6.18.37.5. Saru Ali Mühürdar

6.18.37.5.1. Mühürdarlık Mansıbına Atanması

Saru Ali de Tekelü Boyundan çıkmış ünlü komutanlardan idi. İsmail'in Elvend Akkoyunlu'ya h. 907 / 1501–12'de Şerur'da çaldığı galebe[4292] ve Tebriz'in alınmasında[4293] yanında Sarı Ali Bey Tekkelü de vardı.[4294] Şah İsmail Tebriz'i ele

---

[4288] Pigolevskaya vb., c. II, s. 475; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 33; *A Literary History of Persia*, s. 71.

[4289] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 274; *Huld-i Berin*, s. 207; *Ahsenü't-tevarih*, s. 165-166; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 155; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 117; Bidlisi, *Selim Şah-nâme*, s. 88; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 65; Uzunçarşılı, II, s. 231; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 53; Altundağ, "Selim I", s. 426.

[4290] *Tarih-i İran*, Cambridge, s. 38; *Tekmiletü'l-exbar*, s. 44; Bidlisi, *Selim Şah-nâme*, s. 88; Uzunçarşılı, II, s. 231; Bayramlı, "*I İsmayıl*", s. 374; Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s. 105; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 136.

[4291] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 27.

[4292] *Ahsenü't-tevarih*, s. 84; *Habibü's-siyer*, s. 464; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 122; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 70; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 266.

[4293] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 72; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 39; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 28.

geçirdikten sonra h. 907 / 1501–1502 kışını Tebriz'de ikamet ettiğinde atamalarda bulunurken Ali Bey Tekelü'yü de Safevî Devleti'nin mühürdarı yaptı.[4295] 24 Zi'l-hicce 908 / 21 Haziran 1503 tarihinde Hemedan yakınlarında Murad Bey Akkoyunlu ile Kızılbaşlar arasında gerçekleşen[4296] savaşta Sarı Ali Bey de bulunuyordu.[4297]

6.18.37.5.2. Saru Ali'nin Öldürülmesi

h. 912 / 1506–7'de Şah İsmail Mikri bölgesinin hâkimi Seyfe'd-din Mikri'nin oğlu Sarem'i bastırıp bölgesini ele geçirmeleri için görevlendirdiği komutanlar içerisinde Saru Ali Bey de yer almaktaydı. İlk çatışmada Kızılbaşlar başarılı olsalar da[4298] sonunda Kızılbaşlar geri çekilerek Şah İsmail'in ordusuna geldiler.[4299] Bu savaşta Saru Ali Mühürdar da öldürüldü.[4300]

6.18.37.6. Çuha Sultan

6.18.37.6.1. h. 917 / 1511–12'de Çuha Sultan

Çuha Sultan da Tekelü Boyu'ndan idi. O, I. Şah İsmail zamanında Kelhor'un hâkimi idi.[4301] Osmanlı'daki h. 917 / 1511–12'de Tekelü isyanını ve O zamana kadar bir yerde topluca bu kadar Anadolu Türk'ünün İran'a göçü görülmediğinden Şah İsmail bunun nedenini öğrenmek için Çuha Sultan Tekelü'yü onlara gönderdi.[4302] Sultan Selim, 925 başlarında / Ocak 1519'da Musul'a doğru askeri kuvvetler gönderdiğinde Şah İsmail de görevlendirdiği birliğin ardından Kelhur hâkimi Çuha Sultan Tekelü'yü de Bağdat valisi Avez Sultan'a destek için gönderdi.[4303] h. 927 / 1520–21'de Aga Muhammed Ruz-efzun belirlenmiş parayı ödemeyerek Şah

---

4294 Yusuf Cemali, s. 143.
4295 *Tekmiletü'l-exbar*, s. 33; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 182; Abbaslı, *Şah İsmayıl*, s. 18; Ceferli, *Sefeviler Dövleti*, s. 58.
4296 Bayramlı, "*I İsmayıl*", s. 371.
4297 *Tekmiletü'l-exbar*, s. 36; Şeref Han, *Şerefname*, s. 138.
4298 *Ahsenü't-tevarih*, s. 120-121.
4299 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 270; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 80.
4300 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 27.
4301 Kelhor, İran'ın Zohab şehrinden, Irak'daki Mendeli'ye değin, aynı adlı boyun yaşadığı bölge.
4302 Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 374-375.
4303 *Huld-i Berin*, s. 275.

İsmail'in ordusundan kaçarak Mazenderan'a gittiğinde Şah İsmail de o sıralarda Irak ve Kürdistan ordu birliklerinin başında duran Çuha Sultan'ı Aga Muhammed'in bastırması için gönderdi. Çuha Sultan ise onu yakalayarak şaha getirdi.[4304]

6.18.37.6.2. Div Sultan ile Ustacluların İhtilafında Çuha Sultan

Div Sultan h. 931 / 1524–25'te mektup yazarak Lar'da topladığı Kızılbaş önderleri içerisinde o sıralarda İsfahan hâkimi Çuha Sultan Tekelü de bulunmaktaydı. O, Lar'da toplanan Kızılbaş emirlerini de ikna ederek Horasan'a gitmekten onları vazgeçirtip Tebriz'e Köpek Sultan'ı ortadan kaldırmak için hareket ettiler.[4305] h. 933 / 1526–27'de Erdebil'i yağmalayan Köpek Sultan'a karşı Div Sultan, Çuha Sultan Tekelü ile birlikte acele ile hareket ettiler. Ramazan 933 / Haziran 1527'de Nahçıvan'ın Arpa Çayı'nda[4306] gerçekleşen savaşta Köpek Sultan öldü.[4307]

6.18.37.6.3. Vekil Mansıbının Çuha Sultan'ın Tekeline Geçmesi

Köpek Sultan'ın ölümünden sonra Kızılbaşlar arası ihtilaflar son bulmadı. Bu kez İsfahan hâkimi Çuha Sultan Tekelü, Div Sultan Rumlu'yu ortadan kaldırıp vekil mansıbını elde etmek istiyordu. O, Div Sultan'ın güçlenmesinden endişe etmekte idi. Div Sultan'ın aşırı derecede gücü tekeline geçirmesi 14 yaşlı Şah Tahmasb da rahatsız etmekteydi.[4308] İzleyen sayfalarda Çuha Sultan Tekelü şahın desteğini alıp onu Div Sultan'a karşı ekilemeye çalıştı. h. 933 / 1526–27 yılında şah bir törende lalası Div Sultan'a doğru bir ok atarak simgesel olarak onu işten aldı. Şah Tahmasb, Köpek Sultan'ın ölümünden sonra Gözel Dere yaylasına geldiğinde orada Çuha Sultan'ın tahrikleri ile 25 Şevval 933 / 25 Temmuz 1527'de[4309] Div Sultan Rumlu'yu

---

[4304] *Habibü's-siyer*, s. 573.
[4305] *Ahsenü't-tevarih*, s. 246.
[4306] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 283; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 63; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 170; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 23.
[4307] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 152; *Ahsenü't-tevarih*, s. 261; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 48; *Huld-i Berin*, s. 338.
[4308] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 39.
[4309] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 283; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 46; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 153; *İran-ı Asr-ı Safevî*, s. 51.

öldürttü.[4310] Söz konusu iki Kızılbaş vekilin peş peşe ölmeleri ile vekil mansıbı Çuha Sultan'ın eline geçti.

6.18.37.6.4. Çuha Sultan'ın Özbeklere Karşı Horasan'a Gitmesi

Herat kalesi yaklaşık 7 ay kuşatmada kaldıktan sonra Şah Tahmasb ile Çuha Sultan 934'te Özbekleri bastırmak amacıyla Horasan'a gittiler. Ordunun öncüsü olan Çuha Sultan o zamanda Damğan'da bulunan Ester-abad hâkimi Zeyneş Bahadır'a saldırarak onu öldürdü. Şah Tahmasb'ın yaklaştığı ve Zeyneş Bahadır'ın ölüm haberini alan Özbekler Herat kuşatmasını bırakarak Maveraünnehir'e kaçtılar.[4311]

6.18.37.6.5. Cam Savaşı'nda Çuha Sultan

10 Muharrem 935 / 24 Eylül 1528'de[4312] gerçekleşen birinci Cam savaşında[4313] Kızılbaş ordusunun sağ kanadında Çuha Sultan Tekelü de vardı. Safevî ordusunun sağ kanadı Özbek ordusunun başında Canı Bey Sultan'ın bulunduğu sol kanada saldırdı. Canı Bey saldırıyı önledikten sonra karşı saldırı ile Safevîlerin sağ kanadını sıkıntıya soktu. Bunun üzerine Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlı atlıları ile çabucak Çuha Sultan'ın yardımına gitti. Ancak Özbekler Kızılbaşların sağ kanadını dağıttılar ve Çuha Sultan da kaçtı. Emirü'l-ümera Çuha Sultan 10 fersahlığa kadar[4314] kaçıp uzaklaştı.

6.18.37.6.6. Herat'ın Özbeklerce Alınmasında Çuha Sultan'ın Rolü

h. 934 / 1527–28 Kelhur hâkimi Zü'l-fikar Bey Musullu'nun ayaklanıp[4315] Bağdat'ı ele geçirmesi üzerine Şah Tahmasb batıya doğru yola çıktı. Durumdan yaralanan Ubeydullah Han yine harekete geçerek üçüncü saldırısını gerçekleştirdi.

[4310] *Ahsenü't-tevarih*, s. 268; *Huld-i Berin*, s. 350.
[4311] *Ahsenü't-tevarih*, s. 271.
[4312] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 54; Roemer, s. 236; *Baburnama*, s. 418; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 188; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 210-211.
[4313] *Lubbu't-tevarih*, s. 427-428; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 154; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 180, 187; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 54; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 284; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 210; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 261; *Baburnama*, s. 418.
[4314] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 155.
[4315] *Ahsenü't-tevarih*, s. 273.

Meşhet'i ele geçiren Ubeydullah Han bir önceki saldırıdan kuşatmada olan Herat'ı yağmalamaması ve dağıtmaması şartı ile Hüseyin Han Şamlu'dan teslim aldı. Herat'ın alınmasında sarayda güçlü konumu olan Çuha Sultan Tekelü de suçlu idi.[4316] Zira o, Hüseyin Han Şamlu'yu rakip olarak görüyordu ve savaşçılarını orada harcamak istemiyordu. Şah Tahmasb Cam galebesi ve h. 936 / 1529–30'da Bağdat hâkiminin başkaldırısını bastırdıktan sonra gücü kendi tekeline geçirmek için vekil Çuha Sultan'a karşı bir rakip aramaktaydı.[4317]

6.18.37.6.7. Çuha Sultan'ın Öldürülmesi

Hüseyin Han Şamlu'yu kendine rakip olarak belleyen Çuha Sultan onu ortadan kaldırmak istiyordu.[4318] O bunun için Hüseyin Han'ı konukluğa çağırarak öldürmeyi kararlaştırmıştı. Şahın yardımcılarının Hüseyin Han'ı haberdar etmesi[4319] ile o hızlı davranarak Pazartesi günü 3 Zilkade 937 / 18 Haziran 1531'de silahlı askerleri ile Çuha Sultan'ın çadırına baskın yaptılar.[4320] Ansızın saldırıya yakalanan Çuha Sultan ise devlethaneye giderek Şah Tahmasb'a sığındı. Tahmasb onu desteklemedi. Hüseyin Han ise devlethaneye (sultanlık otağı) saldırdı ve şahın hüzrunda Şamlular ile Tekelüler savaşmaya başladılar.[4321] Çatışma sırasında Şah Tahmasb'ın da tacına iki ok isabet etti.[4322] Orada nöbet bekçiliği yapan Dulkadır korçuları da Şamlular ile ittifak ettiler. Mesir[4323] adında bir Dulkadır korçusu Çuha Sultan'ı ağır yaralayarak onun ölümüne neden oldu.[4324] Ancak Tekelüler onun ölümünü gizli tuttular. İntikam amacıyla Tekelüler devlethaneye sabaha kadar ok attılar.[4325]

[4316] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 27.
[4317] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 39-40.
[4318] *Ahsenü't-tevarih*, s. 308.
[4319] a.g.e, s. 308.
[4320] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 161; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 285; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 214; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 53.
[4321] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 48; *Ahsenü't-tevarih*, s. 308; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 69; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 286.
[4322] *Ahsenü't-tevarih*, s. 309; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 53; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 286; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 214.
[4323] *Ahsenü't-tevarih*, s. 309.
[4324] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 27.
[4325] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 161.

6.18.37.7. Burun Sultan Tekelü

6.18.37.7.1. Şah İsmail Döneminde Burun Sultan

Tekelü Boyundan olan Burun Sultan Tekelü, Hüseyin Sultan'ın babası idi.[4326] Burun Sultan yıllarca I. Şah İsmail'in adına Meşhed'in hâkimi idi.[4327] Merv savaşında Şibek Han ile yanındaki 500 kişi ile birlikte önü dört duvar ile kapalı bir çıkmaza sığındılar. Burun Sultan Tekelü ve askerleri onları kuşattılar. Sonunda ise h. 916 / 1510 kışının başlarında Şibek ve Özbeklerin birçoğu herhangi yara almadan[4328] birbirinin altında kalarak linç olup öldüler.

Şah İsmail Çaldıran'a gittiğinde şahın ordusundan kaçan Muhammed Zaman Mirza Ester-abad'da asker toplamaya başlayınca o sırada Esferayin hâkimi olan Burun Sultan Tekelü ise Hace Muzaffer Bitikçi ile birlikte onu önlemeye gitmişti.[4329]

6.18.37.7.2. Burun Sultan'ın Öldürülmesi

Div Sultan'ın h. 930 / 1523–24'te Tebriz'den mektup yazarak Lar'da topladığı Kızılbaş emirlerinin içinde Meşhed Hâkimi Burun Sultan Tekelü de vardı. Div Sultan Rumlu vekil makamı konusunda Köpek Sultan Ustaclu'dan daha fazla Durmış Han Şamlu'yu kenedine rakip gördüğünden Ubeyd Han'ın kuşatmasında olan onlara yardım için gitmeyi uygun bulmadı. O, Lar'da toplanan Kızılbaş emirlerini de yanına alarak Köpek Sultan'a karşı Tebriz'e hareket ettiler.[4330] h. 932 / 1525–26'da Ustacluların Div Sultan'a karşı çıkardığı isyanı bastırmak için[4331] giden Kızılbaşların ordusunda Burun Sultan da vardı. 14 Şaban 932 / 26 Mayıs 1526'da Sultaniye çevresindeki Seksencik'te[4332] gerçekleşen savaşta Ustaclular mağlup olsalar da

---

[4326] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 27-28.
[4327] a.g.e, s. 29.
[4328] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 134.
[4329] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 518; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 132; *Huld-i Berin*, s. 245.
[4330] *Ahsenü't-tevarih*, s. 246.
[4331] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 283; *Huld-i Berin*, s. 334.
[4332] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 6; *Şah Tahmasb*, *Tezkire*, Kırlangıç, s. 21; *Ahsenü't-tevarih*, s. 250; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 283; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 162; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 47.

Meşhed hâkimi Burun Sultan Tekelü öldürüldü.[4333]

6.18.37.8. Hüseyin Sultan

6.18.37.8.1. Tekelü Fitnesi ve Hüseyin Sultan

Burun Sultan Tekelü'nun oğlu olan Hüseyin Sultan da Tekelü Boyuna mensup komutanlardan idi. 3 Zilkade 937 / 18 Haziran 1531'de[4334] Şamlularla Tekelülerin Şah Tahmasb'ın devlethanesindeki çatışmaları sonucu Çuha Sultan'ın ölümü üzerine Hüseyin Sultan Tekelü ordunun çevresinde konuşlanarak yardıma geldi ve Şamlular da savaş alanından kaçarak acele ile İsfahan'a gittiler. Şamlulardan yakalanan yaklaşık 300 kişi ise Tekelülerce öldürüldüler.[4335]

6.18.37.8.2. Hüseyin Sultan'ın Osmanlılara Katılması

h. 940 / 1533–34'te Osmanlılarla ile Kızılbaşların karşı karşıya gelmelerinde Osmanlı ordusunun sayıca çok olduğunu gören ve bir husumetin de etkisi ile Kızılbaşlardan 3000 askerlik[4336] bir birlik Osmanlılara katıldılar. Osmanlıların safına geçen komutanlardan biri de Hüseyin Sultan Tekelü idi.[4337] Onun Osmanlılara katılmasının nedeni mensubu olduğu Tekelü Boyu'nun Şah Tahmasb'ca h. 937 / 1531–32'de dışlanması ve kıyıma uğramasını hazmedemeyişi olsa gerek.

6.18.37.9. Şah Kubad

Şah Kubad da Tekelülere mensup kişilerdendi. 3 Zilkade 937 / 18 Haziran 1531'de[4338] Çuha Sultan'ın ölümünden sonra Tekelüler Hüseyin Sultan'ın komutanlığında Şamluları yenerek onların İsfahan'a doğru kaçmasına neden oldular.

4333 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 282.

4334 *Cevahirü'l-ahbar*, s. 161; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 285; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 214; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 53.

4335 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 27-28.

4336 Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 63.

4337 *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 589.

4338 *Cevahirü'l-ahbar*, s. 161; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 285; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 214; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 53.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Bunun üzerine Tekelü Boyunun emirleri Çuha Sultan'ın yerine onun büyük oğlu Şah Kubad'ı vekil olarak seçip[4339] orduda bozgunculuğa başladılar.

6.18.37.10. Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu

6.18.37.10.1. Kazvin Hâkimiyetine Atanması

Tekelülerin büyük emirlerinden biri de Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu'dur. Muhammed Han ilk başta Çuha Sultan'ın yardımcısı idi. Ahi Sultan'ın öldürülmesinin ardından Kazvin hâkimi oldu.[4340]

6.18.37.10.2. Bağdat Hükümetinin Muhammed Han'a Verilmesi

Zü'l-fikar Bey Musullu öldürüldükten sonra kafası kesilerek 3 Şevval 935 / 10 Haziran 1529'da Şah Tahmasb'ın ordusuna gönderilince[4341] Bağdat yine de fethedildi ve Şah Tahmasb da şehre girdi. O, Bağdat halkının öldürülmesi ve mallarının yağmalanmasını engelledi.[4342] Şah, Tekelü Boyundan olan Muhammed Sultan Şerefe'd-din-oğlu'ya da hanlık lakabını takarak Bağdat (Arap Irak'ı) hükümetini de ona verdi.[4343]

6.18.37.10.3. Tekelü Fitnesi'nde Muhammed Han'ın Tutumu

Şah Tahmasb, h. 937 / 1530–31'de Tekelü Boyunun kıyımına emir verdiğinde Tekelü Boyu tüm güçlüklere karşın kaçarak Kürdistan yolu ile Bağdat'a gittiler. Onlar Bağdat'ın hâkimi Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu Tekelü'ye sığınmak istiyorlardı.[4344] Bağdat hâkimi Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu ise Şah Tahmasb'a olan sadakatini göstermek için onları Bağdat'a yol vermedi ve Budak Kazvini'yi

---

[4339] *Ahsenü't-tevarih*, s. 310; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 161; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 286; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 49; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 28; *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 28.
[4340] *Ahsenü't-tevarih*, s. 346.
[4341] *Ahsenü't-tevarih*, s. 293; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 285; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 26; Roemer, s. 237.
[4342] *Ahsenü't-tevarih*, s. 293.
[4343] *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 26.
[4344] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 70.

onlarla ilgilenmesi için görevlendirdi. Budak, Tekelülerin sayısını 1800 olarak bildirdi. O, onlara yemek ve atlarına da yem götürdü. Muhammed Han aynı zamnda Tekelü Boyunun emirlerinden olan Kuduz Sultan Tekelü'yü[4345] öldürdükten sonra onun ve başka birkaç Tekelü ileri gelenlerinin kafasını Şah Tahmasb'a gönderdi.[4346]

6.18.37.10.4. Cam Savaşı'nda Muhammed Han

Kızılbaşların yenilgisi ile sonuçlanan 10 Muharrem 935 / 24 Eylül 1528'de[4347] gerçekleşen birinci Cam savaşında[4348] Muhammed Şerefe'd-din-oğlı Tekelü –ki söz konusu zamanda sultan lakabın taşımaktaydı- Şah Tahmasb'ın da yer aldığı ordunun kalbindeydi[4349]. Savaşta Safevî ordusunun sağ kanadını sıkıntıya girince Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlı atıları ile çabucak Çuha Sultan'ın yardımına gitti. Ancak Özbekler Kızılbaşların sağ kanadını dağıttılar ve Çuha Sultan da kaçtı.[4350] Sonuçta ise Safevî ordusu yenildi.[4351] Ancak sabahleyin 11 Muharrem 935 / 25 Eylül 1528'de gerçekleşen[4352] Cam savaşında Kızılbaşlar Özbeklere galip gelebildiler.

Bu galibiyetten sonra Şah Tahmasb karargâhına geri döndü. Kaçmış olan Kızılbaşlar da orada toplandılar. Bu sırada Safevî ordusunun kaçan bölümünün yağmasından geri dönen Canı Bey Sultan, Safevî karargâhını Özbek karargâhı sanarak ona yakın bir yerde çadırlarını kurdu. Şah Tahmasb durumu öğrenmesi için Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu'yu gönderdi. O da 2 kişiyi yakaladıktan sonra gerçeği öğrendi. Şah Tahmasb, Canı Bey Sultan'a saldırmak istediyse Kızılbaş

4345 *Ahsenü't-tevarih*, s. 310.
4346 *Cevahirü'l-ahbar*, s. 162; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 28; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 49; *Ahsenü't-tevarih*, s. 308-310; *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 28.
4347 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 54; *Baburnama*, s. 418; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 188; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 210-211.
4348 *Lubbu't-tevarih*, s. 427-428; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 154; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 180, 187; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 54; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 284; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 210; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 261; *Baburnama*, s. 418.
4349 *Ravzetü's-Safa-yı Nasırı*, s. 48; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 180, 187; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 211; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 284.
4350 *Cevahirü'l-ahbar*, s. 155.
4351 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 181,183; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 54; *Baburnama*, s. 419; *Fars-name*, c. I, s. 388.
4352 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 56.

emirleri onu engellediler.[4353] Geceleyin Canı Bey de gerçeği öğrenince orayı terk ederek Maveraünnehir'e gitti.[4354] Ancak bir kaynağa göre Şah Tahmasb Kızılbaş emirlerini dinlemeyerek saldırıya geçti ve bunun sonucunda Özbekler kaçtılar.[4355]

6.18.37.10.5. h. 941 / 1534–35'te Muhammed Han

h. 941 / 1534–35'te Sultan Süleyman, Sultaniye'ye doğru hareket ederek 5 Rebiyülahir 941 / 14 Ekim 1534'te Sultaniye'ye ulaştı. İklim, hava muhalefeti ve sıkıntısından dolayı[4356] Osmanlı Ordusu Dercezin'e geri çekilerek[4357] Hemedan yolu ile Bağdat'a doğru hareket etti. Bunu öğrenen Şah Tahmasb acilen yardımcılarından olan Receb Abdal ve Hamza Bey-oğlu'yu Bağdat valisi Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlı Tekelü'ye göndererek ondan söz konusu vilayetteki tüm azıkları imha ettikten sonra Huveyze yolu ile şahlık ordusuna katılmasını istedi.[4358] Sultan Süleyman Bağdat'a doğru hareket etmeden önce Ulama'yı Azerbaycan hâkimi yapmış ve onu Tebriz'e doğru göndermişti.[4359] Şah Tahmasb'ın emri üzerine Bağdat'ı terk ederek ona katılan Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu sorunun temelini Ulama'da gördüğü için onun ortadan kaldırılmasını savunurdu.[4360] Şah Tahmasb da bunun üzerine Osmanlıları takip etmekten vazgeçip Tebriz'e doğru hareket etme kararını aldı.

Sultan Süleyman Kasr-i Şirin'den sonra Musul'a geldiğinde kışın orada geçirdikten sonra ilkbaharda Bağdat'ı almayı kararlaştırdı. İbrahim Paşa da Musul'dan elçiler göndererek Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu'yu Bağdat'ı teslim etmesini istedi.[4361] Muhammed Han ise bunu kabul etmedi. O, şahın Tekelüleri kıyım

---

[4353] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 267; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 186.
[4354] *Şah Tahmasb*, *Tezkire,* Kırlangıç, s. 25.
[4355] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 56.
[4356] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 173; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 234; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 68; *A Literary History of Persia*, s. 88; *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 32; *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 589.
[4357] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 32.
[4358] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, s. 34; *Tezkire-yi Şah Tahmasb,* Saferi, s. 33; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 235.
[4359] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 289.
[4360] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 33.
[4361] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 171, 176.

etmesinden dolayı dargın olan oradaki Tekelü ileri gelenlerini ikna etmek için onlarla bir toplantı yaptı. Onlar da söz konusu kıyımı ve Ulama ile Gazi Han'ın Osmanlılara sığınması bahanesi ile Bağdat'ın teslim edilmesini önerdiler ve onların bu görüşüne karşı gelen Muhammed Han ile karşı karşıya geldiler. Böylece bazı Tekelüler ve yaklaşık 700 aile Bağdat'ı terk ederek Osmanlılara katıldılar.[4362] Tekelüler Osmanlı Sultanı'na Bağdat kadısı ile birlikte temsilciler gönderdiler. Onlar 10 Cemaziyülevvel 941 / 16 Kasım 1534'te Musul'da Sultan Süleyman'ın huzuruna çıkarak Bağdat'ı teslim edeceklerini ilan ettiler. Bunun üzerine açlıktan bitkin düşen[4363] Osmanlı ordusu sultanın emri üzerine Bağdat'a doğru hareket ettiler.

Bu yapılanlar karşısında aciz kalan Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu da mecburen Bağdat'ı terk edip birçok zorluklara katlanarak Basra'ya ulaşabildi.[4364] Ancak Basra valisi Şeyh Raşid'in onu yakalamak istediğini gören o ve yanındaki Budak Kazvini ile az sayıda yardımcısı Basra'dan Cizire'ye gittiler. Cizire valisi Hasan Galyan ise onları sıcak karşıladı. Muhammed Han oradan da Dezful'a doğru hareket edip zorluklara ve açlıklara katlanarak[4365] yaklaşık 2 ay sonra oraya ulaştı. O, daha sonra yanındakiler ile birlikte İsfahan'a oradan da 8 ay yol kat ettikten[4366] sonra Şah Tahmasb'ın Sultaniye'de bulunan ordusuna katıldı. Şah onu iltifat ile karşıladı. Şahın emri üzerine onu karşılamaları için Elkas Mirza ve Behram Mirza birçok Kızılbaş emirleri ile birlikte Sultaniye'nin 2 fersah uzaklığına kadar ilerleyip onu saygı ile karşıladılar.[4367]

6.18.37.10.6. Herat Hâkimiyetine Getirilmesi

Rumlu halifesi Sufiyan öldürüldükten sonra Muhammed Şerefe'd-din-oğlu, şehzade Sultan Muhammed Hudabende'nin[4368] lalası olarak atandı. *Ahsenü't-tevairh*'teki bilgilere göre ise Sufiyan Halife'nin Herat'taki zülmünden haber alan

---

[4362] a.g.e, s. 177.
[4363] *Münşa'atu's-selâtin*, s. 313.
[4364] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 165.
[4365] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 179.
[4366] a.g.e, s. 180.
[4367] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 166.
[4368] Şah Tahmasb'ın oğlu Sultan Muhammed Hudabende (hâkimiyet yılları: 1577–1587).

şah onu emirlikten azlederek şehzade Sultan Muhammed Mirza'nın lalası Muhammed Şerefe'd-din-oğlu'na h. 942 / 1535–36'da söz konusu eyaleti verdi.[4369] Diğer bir bilgiye göre ise Şah Tahmasb, Sam Mirza ve Ağzıvar Han'ın isyan ederek Herat'tan çıkmalarından sonra az yaşlı oğlu Muhammed Mirza'yı Herat hâkimi, eskiden Bağdat valisi olan Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu Tekelü'yü de Horasan emirü'l-ümerası ve onun lalası yaptı.[4370] Onlar Şah Tahmasb, Herat'a ulaşmadan oraya geldiler. Şah Tahmasb da Nisa, Ebiverd, Merv'i aldıktan sonra onlardan birkaç gün sonra 7 Şevval 943 / 19 Mart 1537'de Herat'a geldi.[4371] Muhammed Han ömrünün sonuna dek bu makamda kaldı.

6.18.37.10.7. Ubeyd Han'ın Ölüm Haberi

Ubeyd Han, Zilkade başları 946 / Mart başları 1539'da öldü.[4372] Safevî casusları aracılığı ile onun ölüm haberi Muhammed Mirza'nın lalası ve Horasan emirü'l-ümerası olan Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu'ya ulaştırıldı. Haberi getiren kişi onun tarafından hilat ve hediyelerle ödüllendirildi.[4373] Şah Tahmasb da bunu öğrendi.

6.18.37.10.8. Hümayun Sığındığı Sırada Muhammed Han

h. 950 / 1543–44'te Ahmed Sultan Şamlu, bir habercisi aracılığı ile Muhammed Mirza'nın lalası ve Horasan emirü'l-umerası olan Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu'na Herat'a bir mektup gönderdi. O, yazdığı mektupta Hümayun'un maiyetindekilerin 50 kişiden az olmalarına rağmen silahsız ve zayıf bir durumda olduklarını bildirdi.[4374] Diğer bir bilgiye göre onların sayısı 30–40[4375] veya 60–70[4376] kişi civarında idi. Bir diğer kaynağa göre ise onların sayısı 40 erkek ve 2 kadın

---

[4369] *Ahsenü't-tevarih*, s. 346.
[4370] a.g.e, s. 346.
[4371] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 267.
[4372] *Lubbu't-tevarih*, s. 382; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 288; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 105.
[4373] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 296; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 377; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 292; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 66.
[4374] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 303; *Hümayun der İran*, s. 32; *Humayun in Persia*, s. 8.
[4375] *Ahsenü't-tevarih*, s. 399.
[4376] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 97.

idi.[4377] Ahmed Sultan Şamlu, mektubunda belirttiği gibi Hümayun Şah, Şah Tahmasb ile görüşmek istiyordu. Ahmed Sultan Şamlu'nun mektubu Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu'ya ulaştıktan sonra o da yanıt mektubunda Hümayun Şah'a Herat yoluyla Safevî sarayına gitmesini tavsiye etti.[4378]

Şah Tahmasb Hümayun'u iyi karşılaması ve ağırlaması için Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu Tekelü'ye özel emir verdi.[4379] O, buyruğunda belirttiği gibi Muhammed Han tarafından gönderilen Kemale'd-din Şah-kulu 12 Zilhicce 950 / 12 Mart 1544'te Şah Tahmasb'a ulaşmıştı. Şah Tahmasb, Hümayun'un gelişinin müjdesi olarak Sebzevar vilayetini de tiyul olarak Muhammed Han'a verdi ve verdiği buyruk gereği kısım kısım ve günü gününe davranmasını ondan istedi. O, Hümayun'un Herat'ta karşılanması için Herat ileri gelenlerinden 500 kişiyi görevlendirmesini istedi. 3 gün sonra ise Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu'nun oğulları ve akrabalarından Hümayun Şah'ı karşılamaya giderek yeri öpmelerini emretti. Şah Tahmasb, Hümayun'un ağırlanmasında verilecek yemek, tatlı ve içeceklerin 1500 tabaktan az olmamasını özellikle bildirdi.[4380] Şah Tahmasb, Hümayun'un hizmetçilerine de iyi davranılmasına emir vermişti. O, Bayram Han'a iyi davranılması ve güzel hediyeler verilmesi konusunda da siparişlerde bulundu.[4381] Şahın emri üzerine Hümayun Herat'tan 12 fersah uzaklaştığında Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu yalnız Muhammed Mirza ve Kızılbaş emirlerinden birini ona hizmet etmeleri için şehirde bıraktıktan sonra ordunun geri kalan 30.000 civarındaki askerleriyle birlikte karşılamalarını emretti. Şah Tahmasb, Hümayun Herat'ın bir menzilliğine ulaştığında Muhammed Han, Hümayun'dan izin alarak Herat'a gitmeli ve ertesi gün sabahı Muhammed Mirza ile birlikte tekrar onu karşılamaya çıksınlar. Şah Tahmasb, Hümayun'u ağrılamaları için Herat'ın bütün müzisyen ve hanendelerinin (Hafız Sabirkak, Mevlana Kasım Kanuni, Ustad Şah Muhammed Surnai, Hafız Dost Muhammed Hafi, Ustad Yusuf Mevdud vb.) adını zikretmeyi de

---

[4377] *Hümayun der İran*, s. 24; *Humayun in Persia*, s. 3.
[4378] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 412-413.
[4379] *Ekber-name*, s. 307-316; *Hümayun der İran*, s. 33-34; *Humayun in Persia*, s. 69-74; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 53-61.
[4380] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 417.
[4381] *Bairam Khan*, s. 82.

unutmadı.[4382] Şah Tahmasb ağırlama raporunun ayrıntılı olarak kendisine yazılı biçimde bildirilmesini de istedi. Şah Tahmasb'ın Hümayun'u desteklemesinin altında yatan neden büyük bir olasılıkla onun rakip Türk-Şibanilere karşı siyasi önlemler alması idi.

Hümayun Şah, Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu'nun isteğine uyarak Sistan'dan Herat'a doğru hareket etti. Sultan Ahmed Şamlu da emirlerden bir grup ile Hümayun Şah'a eşlik ettiler. Hümayun Şah, Erk kalesi ve Ferah yolu ile Herat'a doğru gitti. O, Ferah'ta Şah Tahmasb'ın yanıtını aldı.[4383] Hümayun, Herat'a yaklaşırken Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu, ilk önce Ali Sultan Korçu-başı'yı Kızılbaşlardan bir grup ile Herat'ın 4 fersahlığına onu karşılamaları için gönderdi. O, sonra ise kendisi ve Kızılbaş emirleri ve Herat büyükleri o cümleden Horasan sadrı Mir Murtaza[4384] ile birlikte 1 Zilkade 950 / 25 Ocak 1544'te[4385] Malan köprüsü başında[4386] Hümayun'u iyi bir biçimde karşıladı.[4387] Karşılama zamanına ilişkin kaynaklarda şu tarihler de geçer: Zilkade 950[4388] / Ocak-Şubat 1544 ve 26 Zilkade 950[4389] / 20 Şubat 1544. Onlar oradan da Herat'a gittiler. Herat'ta oldukça tantanalı bir ağırlama yapıldı.[4390] Muhammed Han'ın emri üzerine Malan köprüsünden Hümayun'un ikamet edeceği yere değin yolun her iki tarafında Heratlılar dizilmiş müzik ve spor hareketleri ile Hümayun'u eğlendiriyorlardı.[4391] Hümayun, Zagan bahçesine ulaştığında Şah Tahmasb'ın 12 yaşındaki oğlu Muhammed Mirza, yaya olarak Hümayun'u karşılamaya çıktı. Hümayun Şah da attan inerek kucaklaştılar.[4392] Hümayun'un ikameti için Sultan Hüseyin Baykara'nın kızının muhteşem sarayı tahsis edildi.[4393] Hümayun'un adamları da güzel saraylarda yerleştirildiler. 2 gün

---

[4382] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 419.
[4383] *Bairam Khan*, s. 73.
[4384] *Ekber-name*, s. 317.
[4385] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 304; *Ekber-name*, s. 318.
[4386] *Bedayiü'l-vakayi*, c. I, s. 250.
[4387] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 385.
[4388] Riyazu'l-İslam, s. 58.
[4389] *Humayun in Persia*, s. 14.
[4390] *Hümayun der İran*, s. 37-38; *Humayun in Persia*, s. 11.
[4391] *Hümayun der İran*, s. 38; *Humayun in Persia*, s. 11; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 387.
[4392] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 98.
[4393] Riyazu'l-İslam, s. 57; *Hümayun der İran*, s. 37; *Humayun in Persia*, s. 11.

sonra Muhammed Mirza ve Muhammed Han, Zağan bağında Hümayun için özel bir tören düzenleyip müzik eşliğinde eğlendiler.[4394] Söz konusu törende Horasan ve Irak'ın en iyi hanendesi[4395] olan Hafız Sabırkak da söyledi. Hümayun da etkilenerek ona bahşişlerde bulundu.[4396]

6.18.37.10.9. h. 955 / 1548–49'da Muhammed Han

Belh hâkimi Pir Muhammed Han tarafından Gercistan valisi olarak seçilen Bayram Oğlan, h. 955 / 1548–49 yılında kalabalık bir ordu toplayarak Herat-rud'a saldırdı. Bunu öğrenen Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu atlıları ile birlikte onları bastırmaya gitti. İki taraf Ak Günbed yaylasında savaştılar. Bayram Oğlan yenilip Eşbar (Eşfar) kalesine sığındı. Muhammed Han kaleyi kuşattı. O, kaleyi almanın zor olduğunu görünce Herat'a geri döndü.[4397]

h. 955 / 1548 sonbaharında mevsiminin sonlarına doğru Ak Günbed savaşında yiğitlikler sergilemiş olan Reşid Muhammed Han'ın oğlu Kazak Sultan, babasının izni ile kendi hükümet bölgesi olan Bahezer vilayetine doğru geri döndü. O, Hak Nazar Oğlan komutasındaki bir Özbek birliğinin Amuye suyundan geçerek Bahezer vilayetine doğru hareket ettikleri haberini alınca babası Muhammed Han'dan yardım istedi. Destek kuvvetler gelince o, Özbeklere karşı koymağa başladı. İki taraf Serahs çevresinde bulunan Pol Hatun'da karşılaştılar. Kazak Han, tüfekçileri ordu öncüsü yaptı. Onlar Özbeklere ateş açtılar. Sonunda ağır bir savaştan sonra Özbekler yenildiler. Hak Nazar Oğlan ise savaş alanından kaçtı.[4398]

6.18.37.10.10. h. 957 / 1550–51'de Muhammed Han

h. 957 / 1550–51'de Taşkent hâkimi Burak Han, Semarkend hâkimi Abdu'l-

---

[4394] *Hümayun der İran*, s. 37; *Humayun in Persia*, s. 11; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 385-387.
[4395] *Ekber-name*, s. 318.
[4396] *Ekber-name*, s. 318; *Divan-ı Emir Şahi Sebzevari*, Mukaddime. s. 2-3, 5. ve s. 30.
[4397] *Ahsenü't-tevarih*, s. 436-437; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 412-413.
[4398] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 336; *Ahsenü't-tevarih*, s. 437; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 416-417.

latif Han ve bir grup Özbek emirleri ile birlikte Horasan'a saldırmak için Herat'a doğru hareket ettiler. Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu ise Herat kalesini savunmasını etkili kılmak için şehir dışında da barikatlar kurdurdu. O, kendisi Muhammed Mirza ile kale içinde kalarak gereken yöne saldırmak için konuşlandı. Burak Han ise aynı yılın 5 Cemaziyüevvel'de / 22 Mayıs 1550'de Herat'ı kuşattı. Şah Muhammed Sultan barikatlara saldırarak Sincab Sultan komutasındaki Kızılbaşları geri püskürttü. Muhammed Han'ın az sayıda gönderdiği yardımcı güç ise tüfek ateşleri ile[4399] geri püskürtüldü. Sonunda ise Burak Han, Herat'ı terk ettikten sonra Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu, oğlu Kazak Sultan'ı Gercistan valisi Bayram Oğlan'ı bastırması için görevlendirdi. Bayram Oğlan, Eşbar kalesine sığındı. Kazak Sultan, kaleyi kuşattı. Bir süre sonra ise Bayram Oğlan aman diledi. Kazak Sultan da ona aman verceğini söz verdi.[4400] Böylece Bayram Oğlan ailesi ve yakınları ile Eşbar kalesinden dışarı çıktılar. Ancak Kazak Sultan onu öldürerek Gercistan'ı da ele geçirdi.

6.18.37.10.11. İsmail Mirza'nın Herat'a Gönderilmesi Sırasında

Şah Tahmasb, h. 963 / 1555–56'da Herat valisi Muhammed Mirza'yı Kazvin'e çağırıp İsmail Mirza'yı da onun yerine gönderdi.[4401] O, Muhammed Mirza'nın lalası olan Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu Tekelü'yü de İsmail Mirza'nın lalası yaptı. İsmail Mirza da Ali Sultan Tekelü ile birlikte yola çıkarak 22 Cemaziyülevvel 963 / 3 Nisan 1556'da Herat'a geldiler.[4402] Muhammed Mirza da Ali Sultan ile birlikte 4 Şaban 963 / 12 Haziran 1556'da Herat'ı Kazvin'e gitmek üzere terk etti. Ancak Ali Sultan, Savuc Bulağ'a ulaştığında korçular tarafından tekmelerle öldürüldü.[4403]

Onun öldürülme sebebi kaynaklarda şöyle açıklanmaktadır. Ali Sultan Tekelü, İsmail Mirza ile Herat'a giderken Sebzivar'da Şah Tahmasb'ın Muhammed Han'a

---

[4399] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 423; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 345.
[4400] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 346.
[4401] a.g.e, s. 384.
[4402] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 302.
[4403] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 200; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 302; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 386; *Huld-i Berin*, s. 509; Hinz, *Şah İsmail'i Düvvüm*, s. 32.

yazdığı mektubu açıp okudu. Mektupta Şah Tahmasb, Muhammed Han'a İsmail Mirza'yı sürekli gözetimde tutmasını istenmişti. İsmail Mirza da mektubun içeriğini öğrendikten sonra Muhammed Han ile kötü davranmaya başladı. Muhammed Han da ondan Şah Tahmasb'ın kendisine gönderdiği mektubu istemesine rağmen Ali Sultan Tekelü böyle bir mektup aldığını inkar ediyordu. O, Şah Tahmasb'ın sözlü emrine göre onun İsmail Mirza'nın emirlerine tabi olmasını istediğini bildirdi. Ali Sultan ayrıca Muhammed Han'ın oğullarından bazılarını Tatar Sultan, Ali Bey ve bazı Kızılbaş emirlerini Muhammed Han'a karşı tahrik etti. Muhammed Han da bu durumu ayrıntılı olarak Şah Tahmasb'a bildirerek ondan İsmail Mirza'yı çağırıp yerine tekrar Muhammed Mirza'yı göndermesini istedi. Şah Tahmasb da Ali Sultan Tekelü'nün tahrikleri ve mektubunu Muhammed Han'a vermediği için onun öldürülmesine emretti.[4404]

6.18.37.10.12. h. 963 / 1555–56'da Muhammed Han

h. 963'te Şah Tahmasb Osmanlı vezirazamı Rüstem Paşa'nın barışçı eğilimlerini güçlendirmek amacıyla İsmail Mirza'yı yerine göndererek Horasan valisi olan büyük oğlu Muhammed Mirza'yı lalası Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu ile birlikte h. 963 / 1555–56'da Kazvin'e çağırıp onun tarafından Rüstem Paşa'ya bir mektup yazdırarak[4405] onu iyi lakaplarla andıktan sonra bir daha vezirazam olması nedeniyle onu kutladı. Muhammed Mirza'nın lalası ve Safevî ileri gelenlerinden olan Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu Tekelü de Şah Tahmasb'ın emri üzerine aynı içerikte bir mektup yazarak[4406] Rüstem Paşa'nın vezirazamlığa yeniden gelmesini kutladı. Söz konusu mektuplar ise Tebet Aga aracılığı ile Rüstem Paşa'ya gönderildi.[4407]

6.18.37.10.13. Muhammed Han'ın Vefatı

Tahmasb'ın oğlu Muhammed Mirza'ın 21 yıl Herat'ta lalası ve yaklaşık 30 yıl

---

[4404] *Şeref-name*, c. II, s. 208; Hinz, *Şah İsmail'i Düvvüm*, s. 32-34.
[4405] *Münşa'atu's-selatin*, c. II, s. 66-69; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 260-265.
[4406] *Münşa'atu's-selatin*, c. II, s. 69-71; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 266-270.
[4407] *Münşa'atu's-selatin*, c. II, s. 69-71; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 266-270.

boyunca Herat'ta hâkim olan Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu Tekelü, Zilhicce sonları 964 / Ekim sonları 1557'de öldü. Bunun üzerine Şah Tahmasb da onun yerine oğlu Kazak Han'ı Muhammed Mirza'ya lala ve Horsan emir'ül-ümerası yaptı.[4408]

6.18.37.11. Kazak Han

6.18.37.11.1. h. 955 / 1548'de Kazak Han

Tekelülerden olan Kazak Han, Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu'nun oğludur.[4409] h. 955 / 1548 sonbaharının sonlarına doğru Ak Günbed savaşında yiğitlikler sergilemiş olan Kazak Sultan, babasının izni ile kendi hükümet bölgesi olan Bahezer vilayetine doğru geri döndü. O, Hak Nazar Oğlan komutasındaki bir Özbek birliğinin Amuye suyundan geçerek Bahezer vilayetinie doğru hareket ettikleri haberini alınca babası Muhammed Han'dan yardım istedi. Destek kuvvetler gelince o, Özbeklere karşı koymağa başladı. İki taraf Serahs çevresinde bulunan Pol Hatun'da karşılaştılar. Kazak Han, tüfekçileri ordu öncüsü yaptı. Onlar Özbeklere ateş açtılar.[4410] Sonunda ağır bir savaştan sonra Özbekler yenildiler. Hak Nazar Oğlan ise savaş alanından kaçtı. Burak Han, Herat'ı terk ettikten sonra Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu, oğlu Kazak Sultan'ı Gercistan valisi Bayram Oğlan'ı bastırması için görevlendirdi. Bayram Oğlan, Eşbar kalesine sığındı. Kazak Sultan, kaleyi kuşattı. Bir süre sonra Bayram Oğlan aman diledi. Kazak Sultan ona aman verceğini söz verdi.[4411] Böylece Bayram Oğlan ailesi ve yakınları ile Eşbar kalesinden dışarı çıktılar. Ancak Kazak Sultan onu öldürerek Gercistan'ı ele geçirdi.

6.18.37.11.2. Horasan Emir'ül-ümerası Olması

Tahmasb'ın oğlu Muhammed Mirza'ın 21 yıl Herat'ta lalası olan Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu Tekelü, Zilhicce sonları 964 / Ekim sonları 1557'de ölünce[4412]

[4408] *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, 119.
[4409] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 28-29.
[4410] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 336.
[4411] a.g.e, s. 346.
[4412] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 29.

Şah Tahmasb da onun yerine Muhammed Han'ın oğlu Kazak Han'ı –ki Özbeklerle savaşta yiğitlikler göstermişti.- Muhammed Mirza'ya lala ve Horsan emir'ül-ümerası yaptı.[4413]

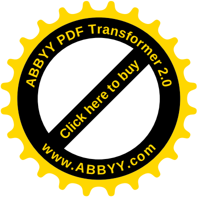
6.18.37.11.3. Kazak Han'ın İsyanı

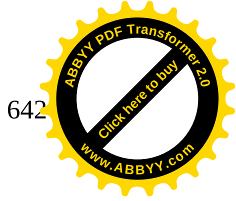
Kazak Han büyük saraya sahip olmakla yaklaşık 12.000 adamı ve 10.000 tüfekçi gulamı vardı.[4414] Kazak Han gücüne güvenerek Horasan'da adeta bağımsızca davranmaya başladı. O, Şah Tahmasb'ın eyalet işleri ile ilgilenmediğini görünce sonunda isyan bayrağını açtı.[4415]

Şah Tahmasb h. 972 / 1564–65 yılında Meşhed hâkimi İbrahim Mirza'nın[4416] komutasındaki onun kardeşleri, Kandahar valisi Hüseyin Mirza, Sistan valisi Bediü'z-zaman Mirza ve vekil Ma'sum Bey Safevî'yi Kazak Han'ı bastırmaları için gönderdi.[4417] Şah Tamasp, İbrahim Mirza ve Ma'sum Bey Safevî'ye Kazak Han'ı öğüt ve nasihatlarla ikna edip saraya getirmelerine emretti. Kazak Han itaatsizlikte ısrar ederse onunla savaşa girmelerine emir verdi. İbrahim Bey ve Ma'sum Bey Safevî de ilk önce Kazak Han'a mektup yazıp onu ikna etmeye çalıştılar. Ancak Kazak Sultan onları hiç dinlemedi. İki taraf arasında Guriyan'da gerçekleşen savaşta Kazak Han yenilerek Muhammed Mirza ile birlikte Herat'ın İhtiyare'd-din kalesinde direnmeye başladılar. Sonunda ise Kazak Han direnmeyi boş görerek kendisini 16 Cemaziyülahir 972 / 19 Ocak 1565'te Kızılbaşlara teslim etti.[4418] O sıralarda hasta da olan Kazak Han vefat etti.[4419] Onun ölümünden 3 gün sonraya dek Ma'sum Bey, İhtiyare'd-din suru içinde Kazak Han'ın halktan alarak biriktirdiği mal varlığını zaptetmekteydi.[4420] Kızılbaş emirleri de onun kafasını saman ile doldurarak Şah

---

[4413] a.g.e, s. 29.
[4414] *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, 119; *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 29.
[4415] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 29.
[4416] *Ahsenü't-tevarih*, s. 544.
[4417] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 448; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 310; *Kısasu'l-hakani*, s. 83.
[4418] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 449; *Ahsenü't-tevarih*, s. 547; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 310; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, 119.
[4419] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 449; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 121; *Şeref-name*, c. II, s. 225; *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 29.
[4420] *Şeref-name*, c. II, s. 225.

Tahmasb'a gönderdiler. Şah Tahmasb da Kazak Han başkaldırısını yatıştıran Kızılbaşların hepsine hilatlar gönderdi. Şah şehzadeler ve Kızılbaş emirleine Mir Münşi Kumi'ye yazdırdığı[4421] emirde 28 yıl önceden beri halkı tedirgin eden Muhammed Han Tekelü ve Kazak Han'ın fitnelerinin sona erdiğinden mutlu olduğunu ve bölge halkına olan ilgisizliğin telafi edileceğini ümit etti. O, Herat halkını kutlamalara teşvik ediyordu. Onun emri üzerine her mahalledeki Kızılbaş emirleri de halkı kutlama ve semeni pişirmeye teşvik ettiler. Şah Tahmasb mahallelerde pişirilen semenilerden örnek olarak kendisine gönderildiği takdirde mahalle temsilcisine hilat ve hediyeler göndereceğini bildirdi.[4422]

6.18.37.12. Ulama

6.18.37.12.1. Şah İsmail Döneminde Ulama

Tekelü Boyunun başka bir emiri Ulama'dır.[4423] Ulama Tekelü, II. Bayezid'e karşı Teke ili'inde Şah-kulu Baba isyanında onun atlılarından idi. Osmanlı vezir azamı ve Şah-kulu savaşta öldükten sonra Ulama diğer isyancılar gibi İran'a giderek Şah İsmail'e sığınmıştı. Şah-kulu müritleri ona "baba" diye hitap ediyorlardı.[4424] O, Şah İsmail sarayındaki hizmetlerinden dolayı önce yasavul sonra ise eşik-ağası-başı makamına kadar yükseltildi.[4425]

6.18.37.12.2. Azerbaycan Emirü'l-ümerasoı Olması

25 Şeval 933 / 25 Temmuz 1527'de vekil Div Sultan Rumlu'nun öldürülmesi ve Çuha Sultan Tekelü'nün vekil olması ile onun da konumu yükseldi. O, h. 935 / 1528–29'da Azerbaycan emirü'l-ümeralığına getirilerek[4426] Kızılbaşların önemli emirleri statüsüne yükseltilmiş oldu.

[4421] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 451-452.
[4422] a.g.e, s. 451.
[4423] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 28.
[4424] Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 32.
[4425] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 71.
[4426] a.g.e, s. 71.

6.18.37.12.3. Cam Savaşı'nda Ulama

10 Muharrem 935 / 24 Eylül 1528[4427] Gerçekleşen birinci Cam[4428] savaşında Kızılbaş tarafında yer alan komutanlardan biri de Ulama idi. O Safevî ordusunun sağ kanadında idi. Savaşta birçok Kızılbaş önderi meydandan kaçtılar.[4429] Ulama Sultan Tekelü de onlardan biri idi.[4430]

6.18.37.12.4. Ulama'nın Başkaldırısı

Çuha Sultan Tekelü'nün h. 937 / 1530–31'de öldürülmesinden sonra Tekelüler Azerbaycan emirü'l-ümerası olan Ulama Tekelü'ye haberci gönderdiler. Ancak mesafenin uzak olması nedeni ile o İsfahan'a ulaşamadı.[4431] Şamlu ve Tekelü boylarının ihtilafları, Çuha Sultan Tekelü'nün öldürülmesi ve Safevî tarihinde "*Tekelü Afeti*" ile bildiğimiz 937 yılının son ayındaki (Temmuz 1531) Tekelülerin kıyımı doğal olarak Ulama Tekelü'nün de tedirginliği ve öfkelenmesine neden olmaktaydı. Ulama Tekelü özellikle Çuha Sultan'ın yerine vekil olmak istese[4432] de Şah Tahmasb kendisine vekil seçmeyişi onun bu isteğini engelledi. Ulama Tekelü ayrıca Çuha Sultan'ı öldüren Hüseyin Han Şamlu'nun sarayda güçlenmesi onun tarafından iyi karşılanmadığından h. 937 / 1530–31'de isyan etti. O, ordusunu donatmak için Şah Tahmasb'ın hazineleri, çadırı, özel atlarını ve Tebriz varlılarının mal varlığına el koydu.[4433] Ulama Tekelü 7.000 atlısı ile Şah Tahmasb'a karşı hareket etti.[4434]

Şah Tahmasb h. 938 / 1531–32'de Azerbaycan emirü'l-ümerası Ulama Tekelü'nün isyanı ile uğraşmak zorunda kaldı. Şah, Keydar Peygamber çevresinde

---

[4427] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 54; Roemer, s. 236; *Baburnama*, s. 418; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 188; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 210-211.
[4428] *Lubbu't-tevarih*, s. 427-428; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 154; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 180, 187; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 54; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 284; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 210; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 261; *Baburnama*, s. 418.
[4429] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 155.
[4430] *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 25.
[4431] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 161.
[4432] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 66; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 286; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 215.
[4433] *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 29.
[4434] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 286; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 215; *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 28.

ona saldırdı. Saldırıya dayanamayan Ulama Telekkü vekil makamına gelme ümidi ile onunla savaştan vazgeçip Van Kalesi'ne kaçtı.[4435] O, Van'dan Ürkmez Dulkadır'ı hediye ve armağanlarla Şah Tahmasb'a gönderdi. Ama kendisi canından korktuğu için oraya gitmedi. Ancak şahın kulağına onun nankörlüğü ve isyancılığı konusunda bilgiler ulaştığı için onun üzerine saldırı emrini verdi.[4436] Bu sırada Osmanlı Sultanı Süleyman'dan ona altın işlemeli elbiseler ve altın iplikle dikilmiş sufi başlığı gönderildi[4437] ve o bu hilati giyerek Osmanlı'ya gitti.[4438] Ürkmez Dulkadır de Şah Tahmasb'ın emri üzerine ateşte yakıldı.[4439]

6.18.37.12.5. Osmanlı'nın Ulama'yı Sığındırması

Sultan Süleyman ise Ulama Tekelü'yü iyi karşılayarak ona Beylerbeyi[4440] mansıbını verdi. Diğer bir kaynağa göre ise Sultan Süleyman ona paşalık makamını vermiştir.[4441] Ulama Osmanlılarla Ferdinand'ın savaşına da katılarak onlara olan sadakatini gösterdi. O, sürekli olarak Osmanlı sultanı ve vezir azam İbrahim Paşa'yı Safevîlere saldırmaları için teşvik ve tahrik ediyordu.[4442] Ulama Tekelü, Osmanlı sultanı Süleyman'a sığınması üzerine Şah Tahmasb önceliği Osmanlıların muhtemel saldırısına tanıyarak Azerbaycan'da ikamet etmek zorunda kaldı.[4443]

6.18.37.12.6. h. 938 / 1531–32 ve h. 939 / 1532–33 Yılları Arasında

h. 938 / 1531–32'de Şeref Han Bidlisi, Osmanlı Sarayı ile muhalefet ederek Şah Tahmasb'a biat etti.[4444] Buna öfkelenen Sultan Süleyman ise kendisinin Ferdinand ile savaşta olduğundan Ulama'yı Bitlis hâkimi yaparak onu orayı alması için görevlendirdi. O, Diyarbakır, Dulkadır ve Karaman valileri[4445] ve Diyabakır Mirmiran'ı (emirler emiri) Fil Paşa'yı da gereken kuvvet ile birlikte Ulama ile

---

[4435] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 72.
[4436] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 28.
[4437] a.g.e, s. 28.
[4438] *Ahsenü't-tevarih*, s. 311-312.
[4439] a.g.e, s. 313.
[4440] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 151, n. 73 (Hammer Purgstall, c. II, s. 1068).
[4441] *Tarih-i İran*, Cambridge, s. 58; Roemer, s. 241.
[4442] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 28.
[4443] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 90.
[4444] *Ahsenü't-tevarih*, s. 314.
[4445] Uzunçarşılı, c. II, s. 349.

Bitlis'e gönderdi. Ulama ve Fil Paşa h. 938 / 1531–32'de Bitlis'i kuşattılar. Diğer bir bilgiye göre ise Bitlis'e ilk olarak Fil Paşa saldırıp Şeref Han'ı oradan dışarı çıkarttı.[4446] Şeref Han ise kale surlarını sağlamlaştırdıktan sonra oğlu Şemse'd-din'i[4447] orada yerleştirerek kendisi Şah Tahmasb'a kaçıp[4448] sığınarak[4449] ondan yardım istedi.[4450] Osmanlıların asker sayısına ilişkin şu görüşler mevcuttur: 30.000[4451], 50.000[4452]. Kale bekçileri 3 ay dayandılar.[4453] Şah Tahmasb da h. 939 / 1532–33'te Bitlis'e doğru hareket edince Ulama ve Fil Paşa haberdar olup muhasarayı kırıp Osmanlı'ya kaçtılar. Şah, Bitlis'e girdi ve Şeref Han tarafından tantanalı bir biçimde ağırlandı. Şah Tahmasb ise Şeref Han'a altın süslemeli kılıç ve kaftan[4454] hediye edip Sefer 939 / Eylül 1532'da tevaçı-başı mansıbı ve Kürdistan emirü'l-ümeralığını[4455] ona verdi. Aynı buyruğa göre Bitlis, Ahlat, Muş, Hunus ve tabi bölgeler de ona verildi.[4456]

6.18.37.12.7. h. 940 / 1533–34'te Ulama

Şah Tahmasb h. 939 / 1532–33 yılında Ulama Tekelü konusundaki endişeleri azaldığı için kalabalık bir ordu ile Horasan'a doğru hareket etti.[4457] Şah Tahmasb'ın doğuya doğru hareketini öğrenen Ulama ise fırsatı değerlendirerek Sultan Süleyman'ı İran'a saldırmaya tahrik etti.[4458] Sultan da Safevîlere saldırmak için orduyu hazırlayıp donatması için vezir azam İbrahim Paşa'yı görevlendirdi. Sultan Süleyman, Osmanlı ordusunun arkadan saldırıya uğraması olasılığını ortadan kaldırmak için yine Ulama ve Fil Paşa'yı kalabalık bir asker ile sonbahar h. 940 / 1533–34'te Bitlis'e gönderdi. 8 Cemaziyülevvel 940 / 25 Kasım 1533'te gerçekleşen savaşta Şeref Han'ın sağ kanat komutanı Emir Bey Mahmudi'nin Ulama'ya

---

4446 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 66.
4447 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 216 .
4448 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 286.
4449 *Şah Tahmasb, Tezkire,* Kırlangıç, s. 30.
4450 *Şeref-name*, c. I, s. 546; *Şeref-name*, c. II, s. 179.
4451 *Şeref-name*, c. I, s. 547.
4452 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 216; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 66.
4453 *Şeref-name*, c. I, s. 548.
4454 a.g.e, s. 548.
4455 a.g.e, s. 551.
4456 a.g.e, s. 551-553.
4457 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 60.
4458 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 28.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

katılması ile Şeref Han savaşı kaybedip öldürüldü. Ulama, Şeref Han'ın başını İbrahim Paşa'ya gönderdi. Şeref Han'ın başı İbrahim Paşa'ya İran'a ordu sevk ederken Konya'da ulaştırıldı. Şeref Han'ın ölümünden sonra yerine oğlu Emir Şemse'd-din direniş gösterse de sonunda İbrahim Paşa'nın huzuruna çıkarak itaatini bildirdi. İbrahim Paşa da diğer Kürt emirlerinin de tahriklerini ortadan kaldırmak için ona yine Bitlis hâkimliğini verdi. İbrahim Paşa, Ulama'yı da memnun etmek için ona bir başka vilayeti vereceğine söz verdi.[4459]

Ulama Bitlis'i ele geçirdikten sonra İbrahim Paşa'ya katıldı. İbrahim Paşa da onu ordunun öncüsü olarak 10.000 sipahi ile Tebriz'e doğru gönderdi. Şah Tahmasb o sırada ordunun çoğunluğu ile Ubeyd Han'ı yatıştırmak için Horasan'a gitmişti. Osmanlı ordusuna direnemeyeceklerini düşünen Tebriz valisinin veziri Hace Şah-kulu ve Mevlana Ahmed Tebesi, Ulama'ya elçiler göndererek onu Tebriz'e davet ettiler. Ulama ise savaşsız Kurban bayramı günü h. 940 / 1534'te Tebriz'e girdi.[4460] Kadılar ve şehirdekiler onu karşılamaya geldiler.[4461]

6.18.37.12.8. h. 941 / 1534-35'te Ulama

Şah Tahmasb 7 Sefer 941 / 17 Ağustos 1534'te acele Herat'tan birkaç göç ile Azerbaycan'a doğru hareket etti.[4462] O, Herat'tan Türbet'i Cam'a geldiğinde İbrahim Paşa'nın Beygim'e yazdığı mektup ona ulaştı. O, mektubunda Şah İsmail'den geri kalan değerli eşyaları göndermeleri halinde Osmanlı sultanını Tebriz'i geri vermesi için ikna edeceğine söz verdi. Mektupta Ulama'nın da Beygim'e yazdıkları vardı. Tahmasb Türbet-i Cam'dan acele 10 göç ile Kebud Günbed Rey'e geldi.[4463]

Ulama'dan sonra Osmanlı vezir azamı İbrahim Paşa, 25[4464] Muharrem 941 / 6

[4459] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 153-154.
[4460] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 76.
[4461] *Ahsenü't-tevarih*, s. 324.
[4462] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 284.
[4463] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, s. 26; *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 25.
[4464] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 160.

Ağustos 1534'te Tebriz'e ulaştı.[4465] O, Azerbaycan hükümetini Ulama'ya[4466] verdi. İbrahim Paşa, Ulama'yı Erdebil'i ele geçirmesi için görevlendirip gönderdi.[4467] Şah Tahmasb, Oğlan Halife Şamlu Korçu-başı'yı 1000 asker ile Erdebil'i savunmaları için gönderdikten sonra peşinden Menteşa Sultan Ustaclu'yu da gönderdi. Onlar da Erdebil'i Osmanlılara karşı savunsalar[4468] da Osmanlılar Azerbaycan'ın birçok şehirlerini ele geçirdiler.[4469]

Bilindiği gibi Sultan Süleyman Bağdat'a doğru hareket etmeden önce Ulama'yı Azerbaycan hâkimi yapmış ve onu Tebriz'e doğru göndermişti.[4470] Şah Tahmasb'ın emri üzerine Bağdat'ı terk ederek ona katılan Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu sorunun temelini Ulama'da gördüğü için onun ortadan kaldırılmasını savunurdu.[4471] Şah Tahmasb da bunun üzerine Osmanlıları takip etmekten vaz geçip Tebriz'e doğru hareket etme kararını aldı. Ancak eskiden Horasan emirü'l-ümerası olan Gazi Han Tekelü, Tekelülerin şah tarafından kıyım edilmelerine kızgın olduğu için ve boydaşı olan Ulama'ya karşı gelmemek için Osmanlılara sığınmak istiyordu. O, acilen Safevî ordusundan ayrılarak Tebriz'e doğru hareket etti. O, Şah Tahmasb'dan bir gün önce Tebriz'e ulaşarak Ulama'yı yaklaşan tehlikeden haberdar etti. Ulama ve Gazi Han Tekelü ise birlikte Tebriz'de ayrılarak Van kalesine kaçıp sığındılar. Şah Tahmasb ise savaşsız Tebriz'i ele geçirdi. Şah Tahmasb Tebriz'de 20 gün durdu.[4472]

Sultan Süleyman, Şah Tahmasb'ın Tebriz'e girişi, Ulama'nın Van'a kaçması ve orada Şah Tahmasb tarafından kuşatıldığını öğrenince 28 Ramazan 941 / 3 Nisan 1535'te Bağdat'tan yine Safevîlere doğru sefere çıktı.[4473] 22 Zilkade 941 / 25 Mayıs 1535'te Ulama'nın habercileri Şah Tahmasb'ın Van kalesini bırakıp Sam Mirza'nın

---

4465 *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 77; Ferid Bey, s. 86; Roemer, s. 241.
4466 Uzunçarşılı, c. II, s. 351.
4467 *Ahsenü't-tevarih*, s. 324; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 67; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 231.
4468 *Cevahirü'l-ahbar*, s. 172.
4469 *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 584; Uzunçarşılı, c. II, s. 351.
4470 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 289.
4471 *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 33.
4472 *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, s. 35; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 289.
4473 Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 169.

da Horasan'dan İstanbul'a çıktığı haberi geldi.[4474]

6.18.37.12.9. İbrahim Paşa'nın Öldürülmesinde Etkisi

Safevîlerle savaşta iken Ulama, İbrahim Paşa'yı sultan lakabını kullanması için teşvik etti.[4475] O da buna uyarak çıkardığı emir ve hükümlerde kendini sultan lakabı ile adlandırdı. İbrahim Paşa'nın bu uygulaması muhalifleri tarafından kötüye kullanılarak Osmanlı sultanını olumsuz yönde etkiledi.[4476] Bunun dışında sultanın eşi Hurrem Sultan'ın küçük oğlu Bayezid'i sultanın ölümünden sonra tahta çıkarma çabaları karşısında engel çıkaran İbrahim Paşa'yı sultana kötüleyerek onun katledilmesine ferman çıkarmasına neden oldu. Böylece İbrahim Paşa geceleyin 22 Ramazan 942 / 6 Mart 1536'da uykuda iken boğduruldu.[4477] Onun ölümü ile Safevî devleti ve Şah Tahmasb, Osmanlıların savaşçı politikalarından rahat oldular. İki ülke arasındaki huzur ve barış havası yaklaşık 13 yıl süre ile h. 955 / 1548–49'a değin devam etti.[4478]

6.18.37.12.10. h. 955 / 1548–49'te Ulama

Elkas Mirza, Osmanlı'ya h. 954 / 1547–48'de sığındıktan sonra Sultan Süleyman'ı bir an önce İran'a saldırmaya ikna etmeye çalışıyordu. Sultan Süleyman, Elkas Mirza'yı yeterli asker sayısı ile İran'a doğru gönderdi. Sultan o sıralarda Bosna hâkimi olan Ulama'yı Erzurum'un hükümetine atayarak Elkas Mirza ile birlikte gönderdi.[4479] Sultan, Sefer 955 / Mart-Nisan 1548'de[4480] İran'a doğru hareket etti.[4481] Elkas Mirza, Ulama ile birlikte İran'a doğru ilerlerken Sivas'a ulaştıklarında Elkas Mirza, Van hâkimi Şah-kuli Sultan Çegini'ye bir mektup yazarak Van kalesini teslim etmesini istedi. O, bunun karşılılığında ona Horasan'da Van'ın 10 katı kadar[4482]

[4474] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 594.
[4475] Uzunçarşılı, c. II, s. 357.
[4476] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 174.
[4477] Uzunçarşılı, c. II, s. 358.
[4478] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 175.
[4479] Uzunçarşılı, c. II, s. 359.
[4480] a.g.e, s. 359.
[4481] Ferid Bey, s. 104; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 71; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 323.
[4482] *Şah Tahmasb*, *Tezkire*, Kırlangıç, s. 56.

geniş bir bölgenin hâkimiyetini vereceğini söz verdi.[4483] Şah-kuli Sultan Çigini ise mektuba cevap vermedi.

Sultan Süleyman, Ulama'yı yeterli kadar askeri kuvvet ile Van kalesini kuşatması için görevlendirerek kendisi de Tebriz'e doğru hareket etti. Şah Tahmasb, o sırada Tebriz'in Şenb Gazan'ında ikamet etmekte ve bir ay süre ile orada ordusunu hazırlamakta ve donatmaktaydı.[4484] Sultan Süleyman, 20 Cemaziylahir 955 / 26 Temmuz 1548, Perşembe günü Tebriz'e girip Çerendab'da ikamet etti.[4485] O sırada Şah Tahmasb, Ahar'da idi. Onun amacı ilk olarak Sultan Süleyman Tebriz'e girdiğinde Ulama'yı yakalamaları ve Van Kalesi kutualına yardımcı olmaları için 10.000 atlıyı göndermek istese de Kızılbaş emirleri ile yaptığı danışmada bu görüş reddedildi.[4486]

Şah Tahmasb, h. 955 / 1548–49'da Ulama'nın Erzurum paşası ve Sivas paşası ile birlikte Erzurum'a doğru giderek Tercan'da ikamet ettiğini öğrenince Ulama'yı yakalamak için Tercan'a doğru saldırdı. Ancak Ulama, Osmanlı paşalarını orada ikamet etmemeleri konusunda ikna ederek kendisi Karaman'a, Sivas paşası ise kendi bölgesine ve Erzurum paşası da Bayburd'a gittiler.[4487] Ulama, sonunda ise dünyasını Rum (Osmanlı)'da değiştirmiştir.[4488]

6.18.37.13. Çirkin Hasan

Tekelü Boyundan olan Çirkin Hasan, Tekelü emiri Gazi Han'ın babası idi. O, Urmî (Urmiye) hâkimiydi ve Div Sultan'ın emri üzerine öldürülmüştü. Onun adını bazı araştırmacılar yanlış olarak Çerkes okumuşlar.[4489]

[4483] *Şah Tahmasb, Tezkire,* Kırlangıç, s. 56; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 324.
[4484] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 326; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 72.
[4485] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 327; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 297.
[4486] *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 66.
[4487] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 183.
[4488] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 28.
[4489] a.g.e, s. 29.

6.18.37.14. Gazi Han

6.18.37.14.1. Horasan Emirü'l-ümerası Olması

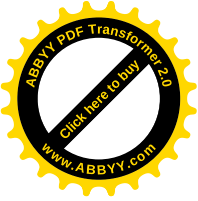
Tekelülerden olan Gazi Han, Çirkin Hasan'ın oğlu idi. Gazi Han, Hüseyin Han'dan sonra Herat hâkimi ve Behram Mirza'nın lalası oldu.[4490] Şah Tahmasb Herat'a geldikten kardeşi Behram Mirza'yı Herat hükümetine atadı. O, Gazi Han Tekelü'yü de Horasan emirü'l-ümerası ve Behram Mirza'nın lalası yaptı. Şah söz konusu vilayetin işlerini düzene soktuktan sonra 16 Rebiyülevvel 937 / 7 Kasım 1530'da[4491] Herat'ı terk etti.[4492]

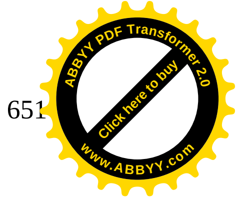
6.18.37.14.2. h. 938 / 1532'de Gazi Han

Ubeyd Han 27 Ramzan 938 / 3 Mayıs 1532'de[4493] Herat'ı kuşattığında[4494] o, Şah Tahmasb tarafından dışlanan Tekelülere göre Herat kalesinin de komutanı ve Horasan sipehsaları olan Gazi Han Tekelü'nün de itiraz olarak savunma yapmayacağını düşünerek Herat'ı teslim alacağını düşünse de durum bunun tam tersi oldu. Gazi Han Tekelü kale surlarını daha da güçlendirerek direnmeye başladı. Ubeyd Han ise kuşatmayı sürdürdü.[4495] O yine daha önceki kuşatmalarında olduğu gibi şehre gıda maddelerinin girişini önledi. Gazi Han da çaresizlikten şehirde savaşçı olmayan kesimi aileleri ile birlikte çıkarttı. O, bunun için şiddet uygulayan askerleri[4496] kapılarda denetim ve yoklama için görevlendirdi. Kızılbaşlar şehirden çıkacakları kişilerin yorgan yastıklarını[4497] da yırtarak onların sakladığı şeyleri bulmaya çalıştılar. Bu sert baskılara ek olarak şehirden çıkarılacak her kadın ve erkekten 150 Tebrizi dinarı[4498] da alıyorlardı. Böylece şehirde Kızılbaş, Şii ve

---

[4490] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 29; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 280.
[4491] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 281-283.
[4492] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 213; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 285.
[4493] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 279; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 219.
[4494] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 59; *Ahsenü't-tevarih*, s. 315.
[4495] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 283; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 223; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 59.
[4496] *Ahsenü't-tevarih*, s. 317; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 280; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 220.
[4497] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 220; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 280.
[4498] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 220; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 280.

teberrailerin dışında kimse kalmadı.[4499] Kuşatmanın uzun sürmesi ile gıda maddeleri ve başka sıkıntılar daha da artmış oldu.[4500] Durumun vahim olduğunu bildirmek için Behram Mirza saraya bir haberci göndererek halkın açlıktan kedi ve köpek yediklerini bildirmişti.[4501]

Açlık ve kıtlık yüzünden şehirdeki Kızılbaşlardan bir kısmı ailelerini ve mezheplerini bırakarak gizlice Ubeyd Han'a katıldılar. Ubeyd Han da kaçışları teşvik amacıyla onlara iyi davranılmasına emir verdi. Bazı Kızılbaşların kaçtığını gören[4502] Gazi Han onların evlerinin acımasızca yağmalanmasını ve sakladıkları şeylerin bulunmasını emretti. Böylece onların toprak altında ve başka yerlerde sakladıkları eşyalar bulunarak sahiplenildi.[4503] Kızılbaşların durumunun kötü olduğunu bilen Ubeyd Han kuşatmayı yine de sürdürdü.

Ubeyd Han şehre bir haberci göndererek onların teslim olmalarını istedi. Gazi Han da Özbeklerin birkaç fersah uzağa çekilmesi ile Kızılbaşların aileleri ile birlikte Herat'ı terk edeceklerini bildirdi. Ancak Ubeyd Han bunu kabul etmedi. O, Behram Mirza, Gazi Han ve Kızılbaşların onun çadır ipinin altından geçmelerine ısrar etti. Gazi Han ise bunu kabul etmedi.[4504] Bu arada Ubeyd Han ile Gazi Han'ın veziri Hace Emir Bey arasında birbirini iğneleyen Şiler de yazılıp gönderilmekteydi.[4505]

Ubeyd Han, Şah Tahmasb'ın Horasan'a geldiği haberini alınca onunla karşılaşmaktan vaz geçerek 14 Rebiyülevvel 939[4506] / 13 Ekim 1532'de Herat muhasarasını kırarak uzaklaştı.[4507] Şah Tahmasb ise ondan az süre sonra 22

[4499] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 280; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 220.
[4500] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 286.
[4501] *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 33.
[4502] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 281; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 221.
[4503] *Ahsenü't-tevarih*, s. 317; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 281; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 221.
[4504] *Ahsenü't-tevarih*, s. 318-319.
[4505] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 60; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 220-221.
[4506] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 283; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 223.
[4507] Roemer, s. 238.

Cemaziyülevvel 939[4508] / 21 Ekim 1532'de Herat'a girdi.[4509] O, Gazi Han Tekelü'nün emri üzerine Herat halkına Kızılbaşlar tarafından yapılan zülümleri öğrenince onu azarladı. Şahın emri üzerine halktan alınmış tüm eşya ve mallar tekrar onlara geri verildi. Onların bir kısmı ise şahlık hazinesinden temin edildi.[4510]

6.18.37.14.3. Horasan Hâkimiyetinden Ayrılması

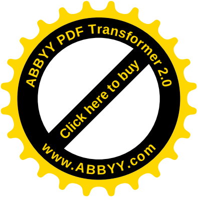
Şah Tahmasb, Horasan'ın Öleŋ-nişin'inde iken (40 gün) Osmanlıların Azerbaycan'a saldırdığı haberini aldı[4511] ve mecburen oradan Herat'a geri döndü. Şah Tahmsb, Gazi Han'a yine de Horasan ve Herat'ta kalması konusunda ne düşündüğünü sorunca onun tarafından aşırı yıpranmışlık ve ordusunun zayıfladığı ileri sürülerek bu istek geri çevrildi.[4512] Bunun üzerine ise Şah, Sam Mirza'yı yine Horasan hâkimi, Ağzıvar Han Şamlu'yu da Horasan emirü'l-ümerası ve onun lalası yaptı. Böylece Şah Tahmasb 7 Sefer 941 / 17 Ağustos 1534'te acele Herat'tan birkaç göç ile Azerbaycan'a doğru hareket etti.[4513]

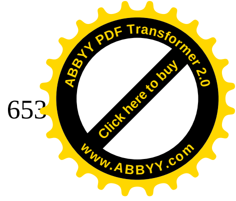
6.18.37.14.4. Osmanlılara Sığınması

h. 942 / 1535–36 yılındaki Şah Tahmasb, Ebher'de iken Sultan Süleyman'ın Zencan'a girdiğini öğrendi. O içinde Gazi Han Tekelü'nun de bulunduğu bir birliği Osmanlılara karşı gönderdi. Karşılaşmada tedirgin olan birkaç Kızılbaş ileri geleni savaşa aktif olarak katılmadılar. Onlardan biri de Gazi Han Tekelü idi. Behram Mirza da bir süre dayandıktan sonra dağlara kaçtı. Osmanlıların sayısının fazlalığını[4514] gören içinde Gazi Han Tekelü de olan bazı[4515] Kızılbaş emirleri Safevîlere karşı riyalı davranmakta ve fırsat kollamaktaydılar.[4516] O sıralarda Kızılbaş emirleri arasında da ihtilaflar bulunmaktaydı. Gazi Han Tekelü, h. 937 / 1530–31'de gerçekleştirilen Tekelü kıyımında diğer Kızılbaş emirlerini sorumlu

---

[4508] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 283; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 225.
[4509] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 61; Roemer, s. 238.
[4510] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 284.
[4511] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, s. 26; *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 25.
[4512] *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 36.
[4513] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 284.
[4514] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 173.
[4515] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 31.
[4516] a.g.e, s. 31.

tutmakta ve onlara karşı husumet beslemekteydi.[4517]

Bilindiği gibi Sultan Süleyman Bağdat'a doğru hareket etmeden önce Ulama'yı Azerbaycan hâkimi yapmış ve onu Tebriz'e doğru göndermişti.[4518] Şah Tahmasb da bunun üzerine Osmanlıları takip etmekten vazgeçip Tebriz'e doğru hareket etme kararını aldı. Ancak eskiden Horasan emirü'l-ümerası olan Gazi Han Tekelü, Tekelülerin şah tarafından kıyım edilmelerine kızgın olduğu için ve boydaşı olan Ulama'ya karşı gelmemek için Osmanlılara sığınmak istiyordu. O, acilen Safevî ordusundan ayrılarak Tebriz'e doğru hareket etti. O, Şah Tahmasb'dan bir gün önce Tebriz'e ulaşarak Ulama'yı yaklaşan tehlikeden haberdar etti. Ulama ve Gazi Han Tekelü ise birlikte Tebriz'de ayrılarak Van kalesine kaçıp sığındılar.[4519] Şah Tahmasb ise savaşsız Tebriz'i ele geçirdi.[4520]

Gazi Han Tekelü, Van'a geldikten sonra Bağdat'a gitti. O, İbrahim Paşa'yı Sultan Süleyman'ın Safevîlere karşı sefere çıkmasına ikna etmesini istiyordu. Bunun için o, Sam Mirza'nın isyan ettiğini ona bildirerek Osmanlı sultanının ona oğlum dediği ve Safevî ülkesini ona vereceği söylentisini yaymasını istedi.[4521] O, İran'a saldırılması takdirde Sam Mirza'yı Sultan Süleyman'ın yanına getirmesi sözünü de verdi.[4522] Sultan Süleyman, Gazi Han Tekelü'ye Arap Irak'ının hükümetini de verdi.[4523] Bununla da h. 941 / 1534–35'te Sultan Süleyman da Tekelü ve Şamlu boylarının Şah Tahmasb'a karşı Sam Mirza'yı destekleyeceklerini düşünerek Sam Mirza ile ilişki kurdu.[4524] Sultan Süleyman bu ilişkiyi büyük bir olasılıkla Gazi Han Tekelü aracılığı ile sağlamıştı.[4525]

[4517] *Ahsenü't-tevarih*, s. 326.
[4518] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 289.
[4519] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 29.
[4520] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, s. 35; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 289.
[4521] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 35.
[4522] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 35; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 242; *Huld-i Berin*, s. 396.
[4523] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 29.
[4524] Roemer, s. 239.
[4525] a.g.e, s. 242.

6.18.37.14.5. Tekrar İran'a Dönmesi

Gazi Han Tekelü h. 947 / 1540–41 yılında 5.000 kişi ile o diyardan kaçarak Şah Tahmasb'ın sarayına gelip[4526] aynı yılda da Bakü'ye saldırarak zorlukla şehri almış, ahalinin bir kısmını da kılıçtan geçirmiş ve Bakü, Salyan ve Şirvan Mahmud-abad'ının hâkimi olmuştu.[4527]

6.18.37.14.6. Baban Hâkimine Karşı Görevlendirilmesi

Şah Tahmasb Baban vilayetinin tümünü istila eden ve Safevîlere başkaldıran Hacı Şeyh'i bastırmaları için iki kez ordu sevk etmesine rağmen başarı elde edememişti.[4528] Bunun üzerine ise o h. 947 / 1540–41'de üçüncü kez içinde Gazi Han Tekelü'nün de yer aldığı bir birliği Baban bölgesine gönderdi. Gerçekleşen savaşlarda 2–3 bin Kızılbaş öldü ve geri kalan emir ve ayanlar da acınacak bir durumda geri döndüler.[4529] Gazi Han Tekelü sonunda ise Elkas Mirza'nın tahrikleri ile Şah Tahmasb'ın emri üzerine öldürüldü.[4530]

6.18.37.15. Ali Sultan

6.18.37.15.1. Hümayun İran'a Sığındığında Ali Sultan

Tekelü emirlerinden olan Ali Sultan, Yıllarca I. Şah İsmail'in adına Kazvin'in hâkimiydi.[4531] h. 950 / 1543–44'te Hümayun, Herat'a yaklaşırken Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu, ilk önce Ali Sultan Korçu-başı'yı Kızılbaşlardan bir grup ile Herat'ın 4 fersahlığına onu karşılaması için 1 Zilkade 950 / 25 Ocak 1544'te[4532] Malan köprüsü başına[4533] gönderdi.[4534] 955'te Sultan Süleyman, Ulama'yı yeterli

---

[4526] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 29.
[4527] a.g.e, s. 29.
[4528] *Şeref-name*, c. I, s. 370.
[4529] *Şeref-name*, c. I, s. 370; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 293.
[4530] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 29.
[4531] a.g.e, s. 29.
[4532] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 384; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 304; *Ekber-name*, s. 318.
[4533] *Bedayiü'l-vakayi*, c. I, s. 250.
[4534] *Ekber-name*, s. 317; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 385.

kadar askeri kuvvet ile Van kalesini kuşatması için görevlendirerek kendisi ise Tebriz'e doğru hareket ettiğinde Şah Tahmasb da[4535] içinde Ali Sultan Tekelü'nün de yer aldığı öncü ordu birliğini Osmanlılara karşı Merend çevresine gönderdi.[4536]

6.18.37.15.2. Ali Sultan'ın Öldürülmesi

Şah Tahmasb, h. 963 / 1555–56'da Herat valisi Muhammed Mirza'yı Kazvin'e çağırıp İsmail Mirza'yı da onun yerine gönder.[4537] O, Muhammed Mirza'nın lalası olan Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu Tekelü'yü de onun lalası yaptı. İsmail Mirza da Ali Sultan Tekelü ile birlikte yola çıkarak 22[4538] veya 23[4539] Cemaziyülevvel 963 / 3 veya 4 Nisan 1556'da Herat'a geldiler. Muhammed Mirza da Ali Sultan ile birlikte 4 Şaban 963 / 12 Haziran 1556'da Herat'ı Kazvin'e gitmek üzere terk etti. Ancak Ali Sultan, Savuc Bulağ'a ulaştığında korçular tarafından tekmelerle öldürüldü.[4540]

Onun öldürülme sebebi kaynaklarda şöyle açıklanmaktadır. Ali Sultan Tekelü, İsmail Mirza ile Herat'a giderken Sebzivar'da Şah Tahmasb'ın Muhammed Han'a yazdığı mektubu açıp okumuştu. Mektupta Şah Tahmasb, Muhammed Han'a İsmail Mirza'yı sürekli gözetimde tutmasını istenmişti. İsmail Mirza da mektubun içeriğini öğrendikten sonra Muhammed Han ile kötü davranmaya başladı. Muhammed Han da ondan Şah Tahmasb'ın kendisine gönderdiği mektubu istemesine rağmen Ali Sultan Tekelü böyle bir mektup aldığını inkâr ediyordu. O, Şah Tahmasb'ın sözlü emrine göre onun İsmail Mirza'nın emirlerine tabi olmasını istediğini bildirdi. Ali Sultan ayrıca Muhammed Han'ın oğullarından bazılarını Tatar Sultan, Ali Bey ve bazı Kızılbaş emirlerini Muhammed Han'a karşı tahrik etti. Muhammed Han da bu durumu ayrıntılı olarak Şah Tahmasb'a bildirerek ondan İsmail Mirza'yı çağırıp yerine tekrar Muhammed Mirza'yı göndermesini istedi. Şah Tahmasb da Ali Sultan

---

4535 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 326; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 72.
4536 Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 178; *Ahsenü't-tevarih*, s. 425; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 325; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 71.
4537 *Ahsenü't-tevarih*, s. 508.
4538 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 384.
4539 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 302.
4540 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 200; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 302; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 386; *Huld-i Berin*, s. 509; Hinz, *Şah İsmail'i Düvvüm*, s. 32.

Tekelü'nün tahrikleri ve mektubunu Muhammed Han'a vermediği için onun öldürülmesine emretti.[4541] Ali Sultan Tekelü'nün, bundan çok erken Bistam'da Ubeyd Han Özbek ile yaptığı savaşta öldürüldüğü[4542] yönünde iddia ise doğru değildir.

6.18.37.16. Karaca Sultan Tekelü

Karaca Sultan da Tekelülere mensup emirlerden idi. h. 931 / 1524–25'te Div Sultan Ustaclulara karşı geliştirdiği siyaset doğrultusunda Lar'da topladığı Kızılbaş emirlrei içerisinde Hemedan hâkimi Karaca Sultan Telekü de vardı. O, Lar'da toplanan Kızılbaş emirlerini Köpek Sultan'a karşı koymaları için Tebriz'e doğru hareket ettirdi.[4543] h. 932 / 1525–26'da başkaldıran Ustaclularla[4544] Div Sultan Rumlu'nun askerleri 14 Şaban 932 / 26 Mayıs 1526'da Sultaniye çevresindeki Seksencik'te[4545] gerçekleşen savaşta Hemedan hâkimi Karaca Sultan Tekelü da vardı ve bu savaşta ise öldü.[4546]

6.18.37.17. Kuduz Sultan Tevaçı Tekelü

Kuduz Sultan'da Tekelülere mensup kişilerden idi. 10 Muharrem 935 / 24 Eylül 1528'de[4547] gerçekleşen ikinci Cam[4548] savaşında Kuduz Kuduz Sultan Tevaçı Tekelü de Safevîlerin ordusunun kalbinde yer almaktaydı.[4549] h. 937 / 1530–31'de Şah Tahmasb Tekelü Boyunun kıyımına emir verdikten sonra sonunda Tekelü Boyunun önemli bir kısmı kaçarak Kürdistan yolu ile tüm güçlüklere karşın Bağdat'a gittiler. Oranın hâkimi Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu, ise Kuduz Sultan ve kimi

---

[4541] *Şeref-name*, c. II, s. 208; Hinz, *Şah İsmail'i Düvvüm*, s. 32-34.
[4542] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 29.
[4543] *Ahsenü't-tevarih*, s. 246.
[4544] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 283; *Huld-i Berin*, s. 334.
[4545] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 6; *Şah Tahmasb*, *Tezkire*, Kırlangıç, s. 21; *Ahsenü't-tevarih*, s. 250; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 283; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 162; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 47.
[4546] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 282.
[4547] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 54; Roemer, s. 236; *Baburnama*, s. 418; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 188; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 210-211.
[4548] *Lubbu't-tevarih*, s. 427-428; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 156; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 180, 187; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 284; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 210; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 261; *Baburnama*, s. 418.
[4549] *Ravzetü's-Safa-yı Nasırı*, s. 48; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 180, 187; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 211; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 284.

muhalifleri öldürerek onların kesilmiş başlarını Şah Tahmasb'ın sarayına gönderdi.[4550]

6.18.37.18. Pervane Bey korçu-başı

Pervane Bey de Tekelülere mensup kişilerdendi. Şah Tahmasb'ın h. 937 / 1530–31'de Tekelülerin kıyımına emir vermesi[4551] üzerine öldürülen ünlü Tekelü emirlerinden biri de Pervane Bey korçu-başı idi.[4552]

6.18.37.19. İbrahim Halife Mühür-dar

İbrahim Bey'in adı h. 937 / 1530–31 yılı olaylarıyla ilgili kaynaklarda anılmaktadır. Şah Tahmasb'ın h. 937 / 1530–31'de Tekelülerin öldüdürlmesine emir verdiği sıralarda öldürülen ünlü Tekelü komutanlarından birir de İbrahim Halife Mühür-dar idi.[4553]

6.18.37.20. Kemale'd-din Şah-kulu

Kemale'd-din Şah-kulu da Tekelülere mensup kişilerdendi. h. 950 / 1543–44'te Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu Tekelü, Hümayun'un İran'a sığınıp Herat'a doğru gelmekte olduğunu Kemale'd-din Şah-kulu adlı bir adamı aracılığı ile Şah İsmail'e bildirdi. Kemale'd-din Şah-kulu 12 Zilhicce 950 / 6 Mart 1544'te Şah Tahmasb'a ulaşmıştı.[4554] Şah Tahmasb da ona gönderdiği emir mektubunda Kemale'd-din Şah-kulu'nun kendisine ulaştığını belirtmişti.[4555]

[4550] *Ahsenü't-tevarih*, s. 308-310.; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 162; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 28; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 49.

[4551] *Şah Tahmasb, Tezkire,* Kırlangıç, s. 28; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 161; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 286; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 49.

[4552] *Şah Tahmasb, Tezkire,* Kırlangıç, s. 28.

[4553] *Şah Tahmasb, Tezkire,* Kırlangıç, s. 28.

[4554] *Bairam Khan*, s. 82.

[4555] *Ekber-name*, s. 307-316; *Hümayun der İran*, s. 33-34; *Humayun in Persia*, s. 69-74; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 53-61.

6.18.37.21. Ahi Sultan Tekelü

Ahi Sultan da Tekelü Boyuna mensup komutanlardan idi. Ubeyd Han h. 932 / 1525–26'da Meşhed'i[4556] aldıktan sonra Ester-abad'a doğru hareket ettiğinde Zeynel Han onlara karşı koysa da gerçekleşen savaşta Özbekler galip geldiler. Ubeyd Han ise Ester-abad'ı alarak oğlu Abdu'l-aziz'i oranın hükümetine getirdi. Kendisi ise Balh'e gitti. Zeynel Han yenilgiden sonra Rey'e gelerek saraydan yardım istedi. Div Sultan Rumlu da[4557] ona yardım etmeleri için Ahi Sultan Tekelü'nün başkanlığında bir birliği bölgeye gönderdi.[4558] Zeynel Han da yardımcı kuvvetler ile Ester-abad'a saldırdı. Abdu'l-aziz Han da Ester-abad'ı terk edip Belh'e doğru gitti. Ubeyd Han da tekrar Ester-abad'a saldırdı. Çimen Betam'da gerçekleşen savaşta Kızılbaşların ve özellikle Ahi Sultan Tekelü'nün yiğitlikler sergilemelerine rağmen Özbekler sayıca çok olduklarından yine galip geldiler.[4559]

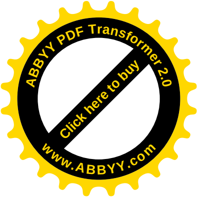
6.18.37.22. Tatar Sultan

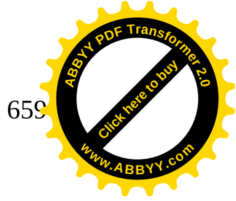
Tatar Sultan ünlü Tekelü emiri Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu'nun oğlu idi. Ali Sultan Tekelü, İsmail Mirza'yı Herat'a götürdüğünde Muhammed Han Tekelü'ye karşı yaptığı işlerden biri de ayrıca oğullarından bazılarını ona karşı tahrik etmek olmuştu. Bunların içinde Muhammed Han'ın oğlu Tatar Sultan da bulunmaktaydı.[4560]

6.18.37.23. Ali Bey

Ali Bey de ünlü bir emir olan Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu Tekelü'nün oğlu idi. İsmail'i Herat'a götüren Ali Sultan Tekelü, Tahmasb'ın Muhammed Han'a yazdığı özel mektubu vermemenin yanı sıra onun oğullarından Ali Bey'i de etkileyerek babasıyla karşı karşıya getirdi.[4561]

[4556] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 249; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 170; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 51.
[4557] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 10.
[4558] a.g.e, s. 10.
[4559] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 172; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 52.
[4560] *Şeref-name*, c. II, s. 208; Hinz, *Şah İsmail'i Düvvüm*, s. 32-34.
[4561] *Şeref-name*, c. II, s. 208; Hinz, *Şah İsmail'i Düvvüm*, s. 32-34.

6.18.37.24. Allah-kulu Sultan Tekelü

Allah-kulu Sultan da Tekelü Boyuna mensup komutanlardan idi. Şah Tahmasb Cemaziyülevvel 975[4562] / Eylül-Ekim 1567'de Han Ahmed'e karşı gönderdiği orduda[4563] Allah-kulu Sultan Tekelü de bulunmaktaydı. Şah Tahmab'ın emri üzerine Allah-kulu Sultan 2000 atlısı ile Gorab Tonekabon'a gitmeli idi.[4564]

6.18.37.25. Koç Halife Mühürdar

Koç Halife Mühürdar da Tekelü Boyuna mensup kişilerden idi. Şah Tahmasb'ın Han Ahmed'e karşı Cemaziyülevvel 975[4565] / Eylül-Ekim 1567'de gönderdiği orduda Koç Halife Mühürdar da vardı. O maiyetindeki 2000 atlı ve 50.000 yaya asker ile Gorab Eşkur'a gitmeli idi.[4566]

6.18.37.26. Burun Sultan Tekelü'nün oğlu

Ubeyd Han'ın Horasan'a olan ilk saldırısında h. 931 / 1524–25'te vilayet valilerinin Lar'a toplanması istendiğinde Meşhed hâkimi olan Burun Sultan Tekelü de oraya gitmişti. O oğullarından birini az sayıda asker ile Meşhed'i savunmaları için orada yerleştirdi. Daha önce de yazıldığı gibi o Div Sultan Rumlu ile Köpek Sultan Ustaclu'nun savaşında öldürüldü. Böylece Meşhed h. 932 / 1525–26'da düşmanlara karşı koyacak güçlü bir emir kalmadı.[4567]

6.19. KARAMANLU

[4562] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 133-134; *Ahsenü't-tevarih*, s. 559; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 462; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
[4563] *Nükavetü'l-Asar*, s. 68; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 227-229.
[4564] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 574.
[4565] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 133-134; *Ahsenü't-tevarih*, s. 559; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 462; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
[4566] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 574.
[4567] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 51.

6.19.1. Karamanluların Kökeni ve Konumu

Adlarından anlaşıldığı gibi Karamanluların asıl merkezi Konya'daki Karaman vilayetindendir. Onların bir kısmının Safevîlere katıldığı bilinmektedir.[4568] Oruc Bey Bayat'ın listesinde Garamanlu (Karamanlu) boyunun Safevî Devleti'ndeki konumu İspanyol aristokrasisinde *Dük* unvanına eş gelmektedir.[4569]

6.19.2. Sultan-ali Döneminde Karamanlular

h. 898 / 1492–23'te Eher'de[4570] baş gösteren Baysungur ile Rüstem Bey'in taht kavgalarında Rüstem'den yana savaşa katılan Sultan-ali'nin sağ kanadında Karamanlular da vardı.[4571] Tarih-i Kızılbaşan eserine göre Karamanlular, Karakoyunlu boylarından idiler.[4572]

6.19.3. İsmail Mirza Döneminde Karamanlular

İsmail'in Erdebil'de saklandığı[4573] Erdebil çevresindeki Bağru Dağ'ında saklanan Karamanlulara bildirilince onlar da İsmail ve kardeşini saklandıkları camiden alıp götürdüler.[4574] İsmail ve yandaşları Bağru dağı yanında bulunan Kergan[4575] köyündeki diğer yandaşların da daha önceki savaştan beri sığındıkları Hatib Ferruh-zade Kergani'nin evine gittiler.[4576] Onlar orada üç gün kaldılar. Onların burada az bir süre kalmalarının sebebi takip edilmeleri idi. İsmail'e burada dokuz kişi eşlik etmekteydi: Bu kişilerden biri de Karamanlulara mensup Rüstem Bey Karamanlu idi.[4577] Anlaşılan Karamanlu Boyu'nun da bir kısmı Kızılbaşlığa katılmışlardı. İsmail'in askeri ve inançsal eğitimi ile ilgilenen "Lahican Sufileri" veya "İhtisas Ehli (Özel Kişiler)"[4578] olarak bilinen ünlü yedi Kızılbaş komutanı[4579]

[4568] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 348.
[4569] *Minorskii, Saziman-ı İdari*, s. 250.
[4570] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 53.
[4571] a.g.e, s. 53.
[4572] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 37.
[4573] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 60.
[4574] *Ahsenü't-tevarih*, s. 15; *Huld-i Berin*, s. 69.
[4575] Ferheng-i Coğrafiyai-yi İran, c. IV; s. 414; *Tarih-i Şah İsmail-i Safevî*, s. 31.
[4576] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 61.
[4577] Cihan-ara, s. 270; Habibü'siyer, s. 441; Denison Ross, s. 267.
[4578] *Habibü's-siyer*, s. 447-448.

içinde Karamanlulardan da iki temsilci olarak Rüstem Bey Karamanlu ve Bayram Bey Karamanlu yer almaktaydı.[4580]

İsmail ile Elvend Akkoyunlu'nun[4581] h. 907 / 1501–2 yılında Aras deresinde yer alan Şerur'daki[4582] savaşları ve peşinden Tebriz'in alınmasında da ordusunda Karamanlular bulunmaktaydılar.[4583]

6.19.4. h. 912 / 1506–7 ve h. 914 / 1508–9 Yılları Arasında

h. 912 / 1506–7'de Şah İsmail, Mekri bölgesinin hâkimi Seyfe'd-din Mekri'nin oğlu Sarem'i bastırıp bölgesini ele geçirmeleri için gönderdiği Kızılbaşlar içinde Karamanlular da vardı.[4584] h. 914 / 1508–9'da Şah İsmail, Dezful ve Şüşter hâkimlerini boyun eğdirdikten sonra Emir Necm Reşti komutasında içinde Karamanluların da bulunduğu bir askeri gücü Loristan hâkimi Melik Rüstem'i bastırmaları için gönderdi.[4585]

6.19.5. Belh, Endhud, Şıbırgan, Faryab ve Garcistan Hükümeti

Şah İsmail, h. 917 / 1511–12'de Buhara ve Semerkand'ı ele geçirmek için Herat'ı terk etti. Merv savaşında Şibek Han öldürüldükten sonra Timur Sultan da Semerkand'da kendini emir ilan etmişti. Şah İsmail, Meymene ve Faryab'a geldiğinde Ubeydullah Han ve Timur Sultan'ın elçileri mektup ve hediyeler ile onun huzuruna gelerek itaatlerini bildirdiler.[4586] İsmail de onların boyun eğdiğini görünce büyük bir olasılıkla Osmanlı'daki Şah-kulu isyanını göz önünde bulundurarak Amu Derya'yı geçmedi. O, Belh, Endhud, Şıbırgan, Faryab ve Garcistan hükümetini

---

[4579] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 49.
[4580] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 25; *A Literary History of Persia*, s. 51; *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 26.
[4581] *Ahsenü't-tevarih*, s. 84; *Habibü's-siyer*, s. 464; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 122; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 70.
[4582] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 266.
[4583] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 72; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 39; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 28.
[4584] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 270; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 80.
[4585] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 35.
[4586] *Huld-i Berin*, s. 202-203; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 39; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 139.

Karamanlulara vererek oradan Kum'a doğru hareket etti.[4587]

6.19.6. Nur Ali Halife İsyanında Karamanlular

Şah İsmail'in halifesi Nur Ali Halife'nin h. 917 / 1511–12'de Orta Anadolu'da Osmanlılara karşı çıkardığı ve başına toladığı Türk boyları içerisinde Karamanlular da vardı.[4588]

6.19.7. Belh Kramanlularının Babür'e Yardım Etmesi

h. 918 / 1512 ilkbaharında Özbek emirlerinden olan Ubeydullah Han, Timur Sultan ve Cani Bey Sultan, güçlerini toplayarak Babür'e saldırdılar. Babür yenilerek Buhara ve Semerkand'ı kaybetti ve Hisar Şadiman'a geri döndü. Ubeydullah ve diğer Özbek hanları Hisar Şadiman'ı kuşattılar. Babür ise Belh'teki Karamanlulardan yardım istedi. Oradan da Emir Muhammed Şirazi'yi bir grup sipahi ile birlikte ona gönderdiler. Ubeydullah ve diğerleri ise Kızılbaşların yaklaştığını öğrenince kuşatmayı kırarak kendi bölgelerine geri döndüler.[4589]

6.19.8. Gicduvan Savaşı ve Karamanlular

h. 918 / 1512–13'te Şah İsmail, Özbeklerin çıkardığı kargaşa ve Maveraünnehir'deki sorunlar yüzünden başlarında Emir Necm Sani'yi yerleştirerek kalabalık bir ordu toplayıp Horasan'a doğru gönderdi.[4590] Şah İsmail, Belh'teki Karamanluların da onlara katılmasına emretti. Onlar da Belh'te Emir Necm Sani'ye katıldılar.[4591] Kimi tarihçilerin verdiği bilgilere göre içinde Karamanluların da yer aldığı yaklaşık 80.000 Kızılbaş askerleri Rebiyülevvel 918 / Mayıs-Haziran 1512'de Amuye suyundan (Amu Derya veya Ceyhun) geçtiler.[4592] 3 Ramazan 918 / 12 Kasım 1512'de[4593] II. Emir Necm komutasındaki Safevî ordusuyla Özbekler arasında

---

4587 *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 50; *Huld-i Berin*, s. 203; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 139.
4588 Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 440-441.
4589 *Ahsenü't-tevarih*, s. 170.
4590 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 40; *Habibü's-siyer*, s. 522-523.
4591 *Ahsenü't-tevarih*, s. 171-172.
4592 *Bedayiü'l-vakayi*, s. 112-113.
4593 *Habibü's-siyer*, s. 528.

gerçekleşen Gicduvan savaşında Kızılbaşlar içerisinde Karamanlular da yer almışlardı.[4594] Emir Necm ile sorunları olan Kızılbaş emirleri savaşmadan kaçmaya başladılar.[4595] Bütün bunlara rağmen kimi kaynaklara göre Necm Bey'in yanında yalnızca Belh Karamanluları kalmışlardı.[4596]

6.19.9. h. 961 / 1554'te Karamanlular

Sultan Süleyman h. 961 / 1553–54'te aşırı kalabalık bir ordu[4597] ile Halep'ten İran'a doğru hareket ettiğinde Rumeli beylerbeyi Mehmed Paşa Sokullu ordusu ile sonra ise şehzade Selim Anadolu birliği ve Haydar Paşa'ya bağlı içinde Karamanlıların da olduğu bir ordu ile[4598] onlara katıldılar. 25 Şaban 961 / 25 Temmuz 1554'te Aras ırmağı kıyısında bulunan Karahisar'da Karamanlı atlıları ile Safevîler[4599] arasında baş gösteren savaşta Osmanlı tarafı yenik düştü.[4600] Görüldüğü gibi Karamanlular her iki tarafta gerek İran gerekse de Osmanlı'da bulunmaktaydılar.

6.19.10. Eşkur Hâkimiyetinin Karamanlulara Tahsis Edilmesi

Gilan hâkimi Han Ahmed'in boyun eğdirilip 22 Cemaziyülâhır 975 / 23 Aralık 1567'de yakalanıp[4601] 6 Recep 975 / 6 Ocak 1568, Salı günü[4602] Şah Tahmab'a getirilmesinde Karamanlu boyunun da katılımı söz konusu idi. Şah Tahmasb ise Gilan'ın ele geçirilmesinden[4603] sonra Biyepiş'in değişik bölgelerine ayrı ayrı hâkimler tayin etti.[4604] O, Eşkur hâkimiyetini ise Karamanlulara tahsis etmişti.[4605]

4594 a.g.e, s. 528.
4595 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 433.
4596 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 40-41; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 123.
4597 *Cevahirü'l-ahbar*, s. 209; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 78.
4598 Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 214-215, n. 384, (Hammer Purgstall, s. 1217).
4599 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 368-369.
4600 Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 214-215, n. 387, (Hammer Purgstall, s. 1218).
4601 *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 476-477; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 228-229; *Tarih-i Gilan*, s. 53-54.
4602 *Ahsenü't-tevarih*, s. 566; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 477; *Huld-i Berin*, s. 354.
4603 Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 301-303.
4604 *Ahsenü't-tevarih*, s. 566.
4605 Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 579-580.

6.19.11. Karamanlu Boyuna Mensup Kişiler

Karamanlu boyundan Rüstem Bey Karamanlu, Emir Karaman, Piri Karaman, Bahtiyar Bey, Bayram Bey Karamanlu ve Yar Ahmed Bey gibi önemli emir ve kişiler çıkmıştır.

6.19.11.1. Rüstem Bey Karamanlu

Rüstem Bey, Karamanlu boyuna mensup ünlü emirlerden idi. h. 898 / 1492–93'te Baysungur'un ölümü ile sonuçlanan[4606] Akkoyunlu taht kavgasında Rüstem Bey'in ordundaki Sultan-ali'nin sağ kanadında Rüstem Bey Karamanlu da vardı.[4607] h. 900 / 1494–95 yılında İsmail ve kardeşini Erdebil Erdebil'de saklandıkları Allah-vermiş Aka camisinden[4608] Erdebil çevresindeki Bağru Dağı'nda saklanan Rüstem Bey Karamanlu[4609] alıp götürmüştü.[4610] O, İsmail ve yandaşlarını Bağru dağı yanında bulunan Kergan[4611] köyündeki Hatib Ferruh-zade Kergani'nin evine götürdü.[4612] Sultan-ali tarafından Şah İsmail ve kadeşinin sorumluluğuna atanan yedi özel komutandan[4613] biri de Rüstem Bey Karamanlu idi.[4614]

6.19.11.2. Bayram Bey Karamanlu

6.19.11.2.1. İsmail Mirza Döneminde

Karamanlu emirlerinden olan Bayram Bey[4615] Safevî döneminde yetki sahibi kişilerden biri olarak "*Lahican Sufileri*" veya "*İhtisas Ehli (Özel Kişiler)*" [4616] olarak

---

[4606] *Lubbu't-tevarih*, s. 370.
[4607] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 53.
[4608] a.g.e, s. 60.
[4609] Cihan-ara, s. 270; *Habibü'siyer*, s. 441; Denison Ross, s. 267.
[4610] *Ahsenü't-tevarih*, s. 15; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 7.
[4611] Ferheng-i Coğrafiyai-yi İran, c. IV; s. 414; *Tarih-i Şah İsmail-i Safevî*, s. 31.
[4612] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 61; *Ahsenü't-tevarih*, s. 15; Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 7; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 83.
[4613] *Habibü's-siyer*, s. 447-448; *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 49.
[4614] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 25; *A Literary History of Persia*, s. 51; *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 26.
[4615] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 37-38.
[4616] *Habibü's-siyer*, s. 447-448.

bilinen ünlü yedi Kızılbaş komutandan[4617] biriydi.[4618] O, I. Şah İsmail'in kız kardeşi ile evliydi.[4619] Ahalsihi ve Menteş çatışmalarının ardından h. 906 / 1500–1'de Bayram Bey Karamanlu komutanlığındaki bir Safevî öncü bölüğü Kür Nehri'nden geçmek için uygun bir mevki olan "Koyun Ölümü" geçidine gönderilmiştir. Bu bölüğün karşı sahile geçip aynı stratejik mevkiyi kontrol altında tutması ön görülmüştür. Anlaşılan, bu faaliyet planı sayesinde İsmail Safevî, Şirvan-şah ordusunu beklenmedik bir yerden, ansızın basmak istiyordu. Dolayısıyla Kür Nehri'nden geçebilmek için gemiler hazırlanmasına ihtiyaç kalmayacaktı ve ayrıca vakit kaybı da olmayacaktı. Ancak gönderilen öncü bölük, karşı sahile geçememiş ve nehir kıyısında esas orduyu beklemek zorunda kalmıştır. Esas Safevî ordusu ırmağın kıyısına varınca, İsmail Safevî askerlerin şaşkın bakışları altında atını suya vurmuş ve karşı sahile geçmiştir. Bunun üzerine askerler de onu takip etmişlerdir.[4620] Şerur savaşı[4621] (h. 907 / 1501–2) ve ardından Tebriz'in Safevîlerce alınmasında[4622] katkısı bulunan komutanlardan biri de Bayram Bey Karamanlu idi.[4623]

6.19.11.2.2. h. 908 / 1503 ve h. 914 / 1508–9 Yılları Arasında

24 Zi'l-hicce 908 / 21 Haziran 1503 tarihinde Hemedan yakınlarında Murad Bey Akkoyunlu ile Kızılbaşlar arasında gerçekleşen[4624] savaşta Bayram Bey Karamanlu da Safevî ordusunda bulunmaktaydı.[4625] h. 912 / 1506–7'de Şah İsmail'in Mekri bölgesinin hâkimi Seyfe'd-din Mikri'nin oğlu Sarem'i karşı görevlendirdiği komutanlardan biri de Bayram Bey Karamanlu idi.[4626] Şah İsmail, Dezful ve Şüşter hâkimlerini boyun eğdirdikten sonra h. 914 / 1508–9'da Emir Necm Reşti komutasında bir askeri gücü Loristan hâkimi Melik Rüstem'i bastırması için gönderdi. Orduda olanların biri de Bayram Bey Karamanlu idi.

4617 *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 49.
4618 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 25; *A Literary History of Persia*, s. 51; *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 26.
4619 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 37.
4620 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 52-53; Abbaslı, *Şah İsmayıl*, s. 12.
4621 *Ahsenü't-tevarih*, s. 84; *Habibü's-siyer*, s. 464; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 122; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 70.
4622 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 72; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 39; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 28.
4623 Yusuf Cemali, s. 143.
4624 Bayramlı, "*I İsmayıl*", s. 371.
4625 *Tekmiletü'l-exbar*, s. 36; Şeref Han, *Şerefname*, s. 138.
4626 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 270; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 80.

6.19.11.2.3. h. 916 / 1510 ve h. 917 / 1511–12 Yılları Arasında

29 Şaban 916 / 1 Aralık 1510'da Kızılbaşlarla Özbek Şibek arasında gerçekleşen savaşta Safevî ordusunda Bayram Bey de bulunmakaydı.[4627] Şah İsmail, h. 917 / 1511–12'de Belh, Endhud, Şıbırgan, Faryab ve Garcistan hükümetini Bayram Bey Karamanlu'ya verdi.[4628]

6.19.11.2.4. Bayram Bey'in Babür'e Yardımı

Özbekler h. 918 / 1512 ilkbaharında Babür'e saldırdıklarında Buhara ve Semerkand'ı kaybeden Babür Hisar Şadiman'a geri çekilmek zorunda kaldı. Özbekler de orayı kuşattılar. Babür ise Belh valisi[4629] Bayram Bey Karamanlu'ya bir elçi göndererek ondan yardım istedi. O da Emir Muhammed Şirazi'yi bir grup sipahi ile birlikte ona gönderdi. Ubeydullah ve diğerleri ise Kızılbaşların yaklaştığını öğrenince kuşatmayı kırarak kendi bölgelerine geri döndüler.[4630]

6.19.11.2.5. Bayram Bey'in Öldürülmesi

h. 918 / 1512–13'te Şah İsmail, Özbeklere karşı kalabalık bir ordu ile Horasan'a görevlendirip gönderdiği[4631] Emir Necm Sani'nin ordusunda Belh valisi Bayram Bey Karamanlu da vardı. Emir Necm Karşi'yi fethettikten sonra Buhara ve Semerkand'ı ele geçirmek için Buhara'ya doğru hareket etti.[4632] Buhara'ya yakın bir yerde o Semerkand hâkimi olan Şibek Han'ın oğlu Timur Sultan ile Özbek emirlerinden Ebu Sa'id Sultan'ın Semerkand'ı terk ederek Kızılbaşlarla savaşa gelmek istedikleri haberini alınca Emir Necm Bayram Bey Karamanlu'yu bir grup Kızılbaş komutanı ve askeri ile birlikte onları bastırmaya gönderdi. Kızılbaşların karşısında dayanamayan Timur Sultan Gicduavan kalesine sığındı. Emir Necm ise

[4627] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 148; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 184; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 63.
[4628] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 50; *Huld-i Berin*, s. 203; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 139.
[4629] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 37-38.
[4630] *Ahsenü't-tevarih*, s. 170.
[4631] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 40; *Habibü's-siyer*, s. 522-523.
[4632] *Bedayiü'l-vakayi*, s. 112.

kaleyi kuşattı. Yerleşik İsfahanlı bir aileden gelen Emir Necm San'nin göçebe Kızılbaşların başında durması onları rahatsız ettiğinden kaleye yapılan saldırılarda onlar tarafından gereken ciddiyet sergilenmiyordu. Diğer taraftan Ubeydullah ve Cani Bey de askerleri ile Timur Sultan'ın yardımına gelerek Kızılbaşlara saldırmak için hazır bulundular. Timur Sultan da askerleri ile kaleden çıkarak onlara katıldı. Kızılbaşlar ile Özbekler 3 Ramazan 918 / 12 Kasım 1512'de karşı karşıya geldiler.[4633] Emir Necm ile sorunları olan Kızılbaş emirleri savaşmadan kaçmaya başladılar.[4634] Kimi kaynaklara göre Kızılbaşlarla Emir Necm'in anlaşmazlıkları ve düşmanlıkları o kadar idi ki Necm Bey ve Bayram Bey az sayıda adam ile Özbekleri karşılamaya gittiler.[4635] Böylece Kızılbaş emirlerinden yalnızca Belh valisi Bayram Bey Karamani savaş meydanında kaldı. Emir Necm Sani de meydanda kalarak Özbeklere karşı direndi. Özbeklerin saldırısına Bayram Bey karşı saldırı ile yanıt verdiğinde bir ok isabeti ile öldürüldü. Kızılbaşlar yenilip birçoğu da öldürüldü. Emir Necm Sani ise yakalanarak Ubeydullah'ın emri ile öldürüldü.[4636]

6.20. ŞEYHAVEND

6.20.1. Şeyhavendlerin Kökeni

Şeyhavend boyu[4637] Safevî tarikatının kurucusu Şeyh Safiye'd-din Erdebili'nin soyundan gelenlere denilmekte idi.[4638] Şeyhavendlerin bir kısmının Halhal bölgesimin hâkimi olduğu bilinmektedir.[4639]

6.20.2. Biyepes'te Egemen Olan Şeyhavendler

22 Şaban 942 / 14 Şubat 1536'da Muzaffer Sultan'ın Biyepes'ten Şirvan'a

---

[4633] *Habibü's-siyer*, s. 528.
[4634] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 433.
[4635] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 40-41; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 123.
[4636] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 37-38.
[4637] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 141.
[4638] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 23.
[4639] *Tarih-i Gilan*, s. 46; Rabino, *Gilan*, s. 500.

kaçışı[4640] ve Gilan hâkimi olarak atanan[4641] şehzade Behram Mirza'nın bölgedeki halka kötü davranıp Gilan ve özellikle Biyepiş halkının sevdiği Horkiyay Talikani'yi hapsettirmesi yüzünden bölge halkınının isyanı sonucu baş gösteren savaşta Behram Mirza'nın yenilmesiyle[4642] Biyepes'de bir süre kargaşa ortamı egemen oldu. Bu nedenle de Şah Tahmasb sonunda Biyepes hükümetini Muzaffer Sultan'ın oğlu Sultan Mahmud'a verilmesini kararlaştırdı. Onun lalalığı ise Şeyhavend boyuna devredilerek Karkiya Ahmed Sultan Fumeni'yi de ona vekil etti. Onlar da Reşt'e gittiler.[4643] Bu ise Reşt ve Gilan bölgesinin de egemenliğinin artık Şeyhavendlere bırakıldığı açıkça göstermekteydi. Şah Tahmasb bunu kararlaştırırken Şeyhavendlerle Muzaffer Sultan'ın onlarla olan akrabalığını da göz önünde bulundurmuştu. Bilindiği gibi Muzaffer Sultan'ın kız kardeşinin kocası da Halhal'daki Şeyhavend boyundan idi.

6.20.3. Hümayun İran'a Geldiğinde Şeyhavendler

h. 951 / 1544–45'te Hümayun Şah, Bayram Han aracılığı ile Şah Tahmasb'a Tebriz ve Erdebil'e gitmeleri ve oraları görmeleri için izin vermesini isteyince Şah da onun bu isteğine sevinerek olumlu yanıt verdi.[4644] Onlar ilk önce Tebriz'e 5 gün sonra ise oradan da Erdebil'e doğru hareket ettiler. Onu Erdebil'in yakın köylerinden olan Şamesbi'de Şeyhavenler karşılayıp tantanalı bir biçimde ağırladılar.[4645] Hümayun ve yanındakiler da Erdebil'de Şeyh Safi'nin mezarını ziyaret ettikten[4646] sonra Erdebil'den ayrılarak Kazvin'e geldiler.[4647]

6.20.4. Şeyhavendler ile Sam Mirza'nın İhtilafı

Şah Tahmasb h. 957 / 1550–51 yılında kardeşi Sam Mirza'yı Erdebil türbesinin mütevellisi olarak atandı. Böylece o 12 yıl orada kaldı. Şair de olan Sam Mirza,

---

[4640] *Tarih-i Gilan*, s. 40.
[4641] Rabino, *Gilan*, s. 499.
[4642] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 262; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 292; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, s. 110.
[4643] *Tarih-i Gilan*, s. 46.
[4644] *Fava'idü's-safeviye*, s. 25; Riyazu'l-İslam, s. 2.
[4645] *Hümayun der İran*, s. 96; *Humayun in Persia*, s. 42.
[4646] *Bairam Khan*, s. 79.
[4647] Riyazu'l-İslam, s. 73.

Erdebil'de şairler tezkiresi olarak "*Tezkire-yi Sami*" eserini de yazdı. O, Erdebil'de halk ile iyi davranır, tüm mal varlığını da yoksullar arasında paylaştırıyordu. Kendisi ise dervişçe bir yaşam sürüyordu.[4648] O, Şeyhavend *boyunu* halka baskı ve zülüm etmelerinden rahatsızlığını da dile getirirdi. Şeyhavendlerde ona karşı çıkıyorlardı. Böylece Sam Mirza ile Şeyhavendler arasında ilk kez olarak ihtilaf hislerti belirmeye başladı. Sultan Süleyman'ın İran'a yaptığı üçüncü saldırıdan sonra Şah Tahmasb h. 957 / 1550–51'de divan emirliğini Şeyhavendlere atayarak onları bazı Kürt emirlerini bastırmaları için görevlendirdi. Onlar da birçok Kürt'ü öldürüp malvarlıklarını yağmaladıktan sonra başarıyla şahlık ordusuna geri döndüler.[4649]

6.20.5. h. 959 / 1551–52 ve h. 960 / 1552–53 Yılları Arasında

h. 959 / 1551–52'de Şah Tahmasb, İskender Paşa'yı[4650] ortadan kaldırmaları ve Safevîlere yakın Osmanlı arazisini yakıp yıkmaları için dört Kızılbaş grubunu başlarında birkaç komutan yerleştirerek Osmanlı arazisine gönderdi. O, bu gruplardan biri olan Şeyhavendleri Erciş, Bargiri ve Bend-mahi'ye göndermişti. Şeyhavendlerin yer aldığı grup Ahlat köylerini yakıp yaklaşık 30.000 koyun, 10.000 inek ile manda ve 3.000 atı[4651] ganimet olarak ele geçirdikten sonra şaha geri döndüler.

h. 960 / 1552–53'te Sultan Süleyman, Diyarbakır, Erzurum ve Kars yolu ile İran'a doğru hareket ettiğini[4652] casusları aracılığı ile öğrenen Şah Tahmasb Kızılbaş emirlerinin saldırmaları önerisine karşı gelerek[4653] çabuk davranarak Osmanlı arazisi içerisine eski yöntemi ile yakma, yıkma ve gıda maddelerini yok etmekle onları sıkıntıya sokmayı planladı. Tahmasb bu amacı için iki grubu Osmanlı arazisine sevk etti. O, Şeyhavendlerin de yer aldığı birinci grubu Van, Vestan, Erciş ve Adil-cevaz'ı

4648 *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 553.
4649 *Ahsenü't-tevarih*, s. 446-447.
4650 *Huld-i Berin*, s. 396.
4651 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 354.
4652 *Münşa'atu's-selatin*, c. II, s. 19-20; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 200-202.
4653 *Şah Tahmasb*, *Tezkire*, Kırlangıç, s. 90.

yağmalamaları ve yıkımda bulunmaları için göndermişti.[4654]

6.20.6. Şeyhavendlerin İsmail'in Hapsedilmesindeki Rolü

Safevî tahtı uğruna şehzade İsmail Mirza'ya karşılık Haydar Mirza'nın tahta çıkışını destekleyen grupta Şeyhavendler de vardı. Şeyhavendler onun hapse atılması ve Şah Tahmasb tarafından dışlanmasında da temel rolü oynadılar. Şah Tahmasb'ın emri üzerine Kazvin'den çıkan Şeyhavendler[4655] Save'ye giderek İsmail Mirza'yı devralıp Kahkaha Kalesi'ne götürmüşlerdi.[4656] Onlar Şaban sonları 964 / Haziran sonları 1557'de Kahkaha Kalesi'ne geldiler. İsmail Mirza ise 19 yıl boyunca hapiste kaldı.[4657] Buna karşılık Kızılbaşlar genellikle İsmail Mirza'yı seviyor ve onu tutuyorlardı.[4658] Bazı Avrupalı gezginlerin de belirttiği gibi onun hatırası Kızılbaşlar arasında hep canlı kalmıştı.[4659] Bu ise gizliden açıktan Şeyhavendlerle Kızılbaş boyları arasında bir rekabetin yürütüldüğünü göstermektedir.[4660] Yukarıda da belirtildiği gibi Şeyhavendlerin İsmail Mirza'ya karşı olmasının sebebi onların Haydar Mirza'nın tahta çıkışını desteklemesi olarak da değerlendirilebilir.

6.20.7. Kazah Han'ı Bastırmaları için Gönderilmeleri

Şah Tahmasb h. 972 / 1564–65 yılında Kazak Han'ı bastırmaları için Herat'a gönderdiği kalabalık ordu terkibinde Şeyhavendler de yer almıştı.[4661] Şah Tahmasb, Kazak Han başkaldırısını önledikten sonra ise içinde Şeyhavendlerin de bulunduğu Kızılbaşları Ebiverd ve Nisa'yı da almaları için gönrevlendirdi. Onlar, Din Muhammed Han Özbek'in oğlu Ebu'l-han'ın sığındığı Ebiverd kalesini kuşattılar. Gerçekleşen savaşta Özbekler yenilince Ebu'l-han bir daha Horasan'a saldırmayacağı konusunda yemin ederek ve her yıl Şah Tahmasb sarayına hediyeler göndermeye söz verip aman diledi. Böylece Kızılbaşlar da hükümet merkezi olan

---

[4654] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 368; *Ahsenü't-tevarih*, s. 484.
[4655] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 133; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 303; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 344.
[4656] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 133; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 303; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 213; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 388; *Huld-i Berin*, s. 510.
[4657] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 125.
[4658] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 223; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 389.
[4659] *İran ve Cihan*, s. 116; *Tarih-ı Siyasi ve İctimai'yi İran*, s. 188.
[4660] *İran ve Cihan*, s. 116.
[4661] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 448; *Ahsenü't-tevarih*, 544; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 310.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Meşhed'e geri döndüler.[4662]

6.20.8. Han Ahmed'e Karşı Görevlendirilen Şeyhavendler

İshakilerden olan Muzaffer Sultan'ın oğlu Sultan Mahmud'un hamile olan eşi Safevî sarayında bir erkek çocuk doğurmuştu. Şah Tahmasb ise ona Cemşid adını taktı. Şah Tahmasb, onları himayesine alarak Halhal hâkimi olan Şeyhavendleri onları korumakla görevlendirmişti. Şah Tahmasb, Han Ahmed'e güvenmediğinden Biyepes hükümetini İshaki hanedanına verilmesini uygun bulmaktaydı. O, oğlum diye hitap ettiği Cemşid Han'ı kızı Hadice Beygim ile evlendirip Biyepes hükümetine atadı. Şah Tahmasb ikna turlarından sonra Cemaziyülevvel 975[4663] / Kasım 1567'de emirlerine uymayan Han Ahmed'e karşı Lahican'a sevk ettiği kalabalık orduda[4664] Şeyhavendler de yer almaktaydı.[4665] Şah Tahmasb'ın verdiği buyruğa göre onlar Rud-ser'e gitmeli idiler. Yapılan müzakereler ve gerçekleşen bir çatışmadan sonra[4666] yenik düşen[4667] Han Ahmed sonunda ise yakalanıp Şah Tahmasb'a götürüldü.

6.20.9. Şeyhavendlerin Mekke Ziyaretinde Kıyımı

h. 976 / 1568–69'da 48 kişilik bir Şeyhavend kafilesi Mekke ziyaretine giderken Fatıma Vadisi'nde 6 Zilhicce 976[4668] / 22 Mayıs 1569'da Osmanlıların saldırısına uğradı ve hepsi öldürüldü.[4669] Osmanlıların yaydığı söylentiye göre ise onları Arap soyguncuları öldürmüşlerdi. Osmanlı vezirleri Şeyhavendlerin esas amacının Hac ziyareti değil de Anadolu Alevilerini Osmanlılara karşı tahrik etmek olduğunu II. Selim'e bildirince, o da Şam Beylerbeyi Derviş Paşa'ya onları bertaraf

---

[4662] *Ahsenü't-tevarih*, s. 551.
[4663] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 133-134; *Ahsenü't-tevarih*, 559; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 462; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
[4664] *Ahsenü't-tevarih*, 559; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 471; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112; *Tarih-i Gilan*, s. 50-51.
[4665] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 121; *Nameha-yı Han Ahmed Gilani*, s. 283; *Nükavetü'l-Asar*, s. 68; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 227-229.
[4666] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 472; *Huld-i Berin*, s. 352; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
[4667] *Ahsenü't-tevarih*, 566; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 472; *Huld-i Berin*, s. 352.
[4668] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 560-561; *Ahsenü't-tevarih*, 570; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 161; *Huld-i Berin*, s. 357.
[4669] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 232-233.

etmesini emretti. O da 200 kişilik atlısı ile birlikte Arap kılık kıyafetine büründü. Şeyhavendlerin silahsız oldukları bir vakitte (ihramda) saldırıp hepsini öldürdüler.[4670]

6.20.10. Şeyhavend Boyuna Mensup Kişiler

Şeyhavend boyundan Ma'sum Bey Safevî, Han Mirza, Zeynü'l-abidin Bey, Sadre'd-din Bey Safevî, Daşdar Bey Safevî ve Hace Bey Mirza gibi kişi ve komutanlar çıkmıştır.

6.20.10.1. Ma'sum Bey Safevî

6.20.10.1.1. Ma'sum Bey'in İlk Mansıpları

Şeyhavend boyundan olan Ma'sum Bey Safevî, söz konusu boyun büyük emirlerinden idi. O, Şah Tahmasb'ın tahta çıkışının başlarında korçu[4671] oldu. Bir süre sonra yüzbaşı ve onun ardından ise Erdebil vakıflarının mütevellisi oldu.[4672]

6.20.10.1.2. Hümayun İran'a Geldiğinde Ma'sum Bey

h. 951 / 1544–45'te Hümayun Şah ve Bayram Han'ın Erdebil'e ziyaret için gittiklerinde[4673] onları Erdebil'in yakın köylerinden olan Şamesbi'de Erdebil türbesinin mütevellisi[4674] olan Ma'sum Bey Safevî ve şehir ileri gelenleri karşıladılar. Masum Bey, Hümayun'un şerefine büyük bir konukluk vererek oğlunu da onun mihman-darı yaptı.[4675] Hümayun ve yanındakiler Erdebil'de Şeyh Safi'nin mezarını da ziyaret ettiler.[4676] Onlar oradan da Kazvin'e geri döndüler.[4677]

[4670] *Sefaret-nameha-yı İran*, s. 37; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 108; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 232.
[4671] Korçu, "korumak" eylemindendir. Şahın Muhafız alayının askerlerine böyle denirdi.
[4672] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 23.
[4673] *Fava'idü's-safeviye*, s. 25; Riyazu'l-İslam, s. 2.
[4674] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 23.
[4675] *Hümayun der İran*, s. 96; *Humayun in Persia*, s. 42.
[4676] *Bairam Khan*, s. 79.
[4677] Riyazu'l-İslam, s. 73.

6.20.10.1.3. Elkas Mirza'nın İsyanı Sırasında

h. 952[4678] / 1545–46'da Şirvan hâkimi Elkas Mirza'nın merkezi devlete karşı başkaldırdığında Şah Tahmasb yeteri kadar asker ile Şirvan'a gitmek zorunda kaldı. Elkas Mirza da tehlikeyi ciddi görünce annesi Han Beygi Hanım ve oğlu Ahmed Mirza'yı Şah Tahmasb'a göndererek affedilmesini istedi. Şah Tahmasb da bunu kabul ederek onun bir daha isyan etmesi olasılığını ortadan kaldırmak için Elkas'ın annesi ile birlikte içinde Masum Bey Safevî'nin[4679] de bulunduğu birkaç Kızılbaş ileri gelenini göndererek[4680] onu Kuran'ı Kerim'e yemin ettirdi. Böylece Elkas da Kuran'a yemin ederek her yıl şahlık hazinesine 1000 Tebrizi Tümeni göndermesi ve gereken zamanlarda şahın ordusuna 1000 asker göndereceğini taahhüt etti.[4681]

6.20.10.1.4. Ma'sum Bey'in Divan Emiri Olması

Sultan Süleyman'ın İran'a yaptığı üçüncü saldırıdan sonra Şah Tahmasb, h. 957 / 1550–51'de Ma'sum Bey Safevî'yi divan emiri yapıp[4682] onu bazı Kürt emirlerini bastırması için gönderdi. O da birçok Kürt'ü öldürüp mal varlıklarını yağmaladıktan sonra şahlık ordusuna geri döndü.[4683] h. 959 / 1551–52'de da Şah Tahmasb, Osmanlı'nın Erzurum hâkimi İskender Paşa'yı[4684] ortadan kaldırmaları ve Safevîlere yakın Osmanlı arazisini yakıp yıkmaları için dört Kızılbaş grubunu başlarında birkaç komutan yerleştirerek Osmanlı arazisine gönderdi. O, söz gruplardan birinin başında olan Masum Bey Safevî'yi de Erciş, Bargiri ve Bend-mahi'ye gönderdi. Masum Bey Safevî'nin grubunda olan Şemse'd-din Han Kürd, Ahlat köylerini yakıp, yaklaşık 30.000 koyun, 10.000 inek ile manda ve 3.000 ata[4685] ganimet olarak el koydu.

[4678] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 296; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 313.
[4679] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 316; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 70.
[4680] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 199; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 296.
[4681] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 316; *Ahsenü't-tevarih*, s. 408; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 70.
[4682] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 344, 367, 559.
[4683] *Ahsenü't-tevarih*, s. 446-447.
[4684] *Huld-i Berin*, s. 396.
[4685] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 354.

6.20.10.1.5. h. 960 / 1552–53 ve 962 / 1555 Yılları Arasında

Ma'sum Bey, h. 960 / 1552–53 yılında ise Şah Tahmasb'ın vekili oldu.[4686] Sultan Süleyman, h. 960 / 1552–53'te[4687] İran'a doğru hareket ettiğinde Şaban ayında Kars'tan Şah Tahmasb'a yazdığı mektubunda[4688] fakihlerin fetvası gereği onun ve Kızılbaşların kanının helal olduğu ve mezheplerinin ise batıl olduğunu bildirip ondan hak mezhebe geçmesini istedi. Sultan Süleyman 5 gün Kars çevresinde ordu kurdu.[4689] Mektubu alan Şah Tahmasb[4690] ise çabuk davranarak Osmanlı arazisi içerisine eski yöntemi ile yakma, yıkma ve gıda maddelerini yok etmekle onları sıkıntıya sokmayı planladı. Tahmasb bu amacı için iki grubu Osmanlı arazisine sevk etti. Birinci grubun başında İsmail Mirza durmakta ona vekil[4691] Masum Bey ve diğer Kızılbaş emirleri de eşlik etmekteydiler. Bu grup Van, Vestan, Erciş, Adil-cevaz'ı yağmalamaları ve yıkında bulunmaları için gönderildi.[4692]

8 Recep 962 / 29 Mayıs 1555'te Amasya barış anlaşmasının imzalanmasıyla[4693] Şah Tahmasb ayrıca bundan sonra Sünni mezhep esasları ve kişilerine küfür edilmeyeceğine de söz verdi. Nitekim ilk üç halifenin daha önceleri Safevîlerce sövülmesine Amasya anlaşmasından sonra Osmanlı vezirazamı Rüstem Paşa'nın gönderdiği mektubunda da dile getirilmişti. Ona yanıt olarak Masum Bey Safevî'nin de içinde yer aldığı Safevî ileri gelenlerinin Osmanlı vezirazamına yazdıkları ortak mektupta da sövüşlerin ortadan kaldırılacağına ümit ettiklerini yazdılar.[4694]

6.20.10.1.6. İsmail Mirza'nın Hapsedilmesindeki Rolü

İsmail Mirza, Herat'ta 1 yıl 5 gün kaldıktan sonra 27 Cemaziyülevvel 964 / 28

[4686] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 23.
[4687] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 404.
[4688] *Münşa'atu's-selatin*, c. II, s. 19-20; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 200-202.
[4689] *Münşa'atu's-selatin*, c. II, s. 19-20; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 200-202.
[4690] *Şah Tahmasb*, *Tezkire*, Kırlangıç, s. 76.
[4691] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 23.
[4692] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 368; *Ahsenü't-tevarih*, s. 484.
[4693] *Minorskii*, *Saziman-ı İdari*, s. 187; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 87; *Tarih-i Nizami-yi İran*, s. 19; *The Making of the Georgian Nation*, s. 48; Ferid, Bey, s. 111; Uzunçarşılı, c. II, s. 361; Sykes, *Tarih-i İran*, s. 257.
[4694] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 620.

Mart 1557'de Sevindük Bey ile birlikte Herat'ı terk edip Tebes-Yezd yolu ile Kaşan, Kum ve Save'ye geldiğinde Şah Tahmasb'ın emri üzerine vekil Ma'sum Bey Safevî[4695] Kazvin'den Save'ye giderek İsmail Mirza'yı devraldı ve Kahkaha Kalesi'ne doğru götürdü.[4696] Onlar Şaban sonları 964 / Haziran sonları 1557'de Kahkaha Kalesi'ne geldiler. Böylece Şah Tahmasb ömrünün sonuna değin İsmail Mirza'yı 19 yıl boyunca hapiste tuttu.[4697] Bir bilgiye göre İsmail Mirza'nın hapsedilme nedeni onun babasından izin almaksızın ordu toplayarak barış döneminde Osmanlı topraklarına girmesi idi. Onun ülke valilerinin bazılarına da mektup göndererek Osmanlılara karşı savaşmaları için birleşmelerini istemesi Ma'sum Bey tarafından Şah Tahmasb'a ifşa edilmiş ve onu İsmail Mirza'yı hapsetmesi için tahrik etmişti.[4698] Ma'sum Bey Safevî'nin İsmail Mirza'ya karşı olmasının sebebi onun Haydar Mirza'nın tahta çıkışını desteklemesi olarak da değerlendirebiliriz. Şah Tahmasb, İsmail Mirza'yı hapsettikten sonra yaklaşık ölümüne kadar olan 20 yıllık bir süre de Kazvin'den dışarı çıkmadı ve bu nedenle de ata bile binmiyordu. O artık savaştan uzak bir politika izleyerek huzur peşinde idi.[4699]

6.20.10.1.7. Bayezid Sığındığı Sırada Ma'sum Bey

h. 967 / 1559–60'ta şehzade Bayezid ve yanındakiler Kazvin yakınlarına geldiklerinde Şah Tahmasb karşılama amacıyla içinde vekil Ma'sum Bey Safevî'nin de yer aldığı bir Kızılbaş ileri geleni heyetini gönderdi. Bayezid özel ve tantanalı bir biçimde 21 Muharrem 967 / 24 Ekim 1559, Çarşamba günü Kazvin'e götürüldü.[4700] Şah Tahmasb, Bayezid'in oğullarını da ondan uzaklaştırarak onlardan her birini ünlü emirlerinden birine sipariş etti. O, Osman'ı da Ma'sum Bey Safevî'ye verdi.[4701]

Bayezid'in mahpus durumu uzun sürünce iki Osmanlı ve Safevî saray ileri

---

[4695] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 133; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 303; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 344.
[4696] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 133; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 303; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 213; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 388; *Huld-i Berin*, s. 510.
[4697] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 125.
[4698] *İran ve Cihan*, s. 116.
[4699] *İran ve Cihan*, s. 116; *Tarih-ı Siyasi ve İctimai'yi İran*, s. 188.
[4700] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 304; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 406, 417; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 84; *Tarih-i Safevîyan*, s. 41.
[4701] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 306; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 409.

gelenleri ve hatta sınır boyu paşaları arasında da mektuplaşmaya başladılar.[4702] Bu doğrultuda Şah Tahmasb'ın yönlendirmesi ile içinde vekil Ma'sum Bey Safevî'in de bulunduğu bir Safevî ileri geleni grubu müttefikan Osmanlı tarafındaki vezir azam Rüstem Paşa, ikinci vezir Muhammed Paşa, Ali Paşa, Pertev Paşa ve Ferhad Paşa'ya yazdıkları mektubu Şah Tahmasb'ın yazdığı mektup ile birlikte Ca'fer Bey ile gönderdiler.[4703]

6.20.10.1.8. Sam Mirza'nın Araştırılması için Görevlendirilmsi

Şehzade Sam Mirza, Şeyhavend boyunu halka iyi davranma konusunda Erdebil'de uyarıyordu. Bu nedenle de Şeyhavendler de ona karşı bir his belirmişti. Şah Tahmasb h. 967 / 1559–60'ta hastalandığında kötü niyetli insanlar Sam Mirza'nın Kazvin'e saldırdığını ancak Sultaniye'de şahın iyileştiğini öğrenince Erdebil'e döndüğü söylentisini yaymışlardı. Şah Tahmasb da konunun doğru olup olmadığını ortaya çıkarması için Şeyhavend boyunun ileri gelenlerinden Ma'sum Bey Safevî'yi görevlendirdi. O da araştırarak haberin yanlış olduğunu şaha bildirdi.[4704]

6.20.10.1.9. Kazak Han'ın Bastırılması için Görevlendirilmesi

Şah Tahmasb h. 972 / 1564–65 yılında kardeşi oğlu (Behram Mirza'nın) ve Meşhed hâkimi İbrahim Mirza'nın komutasında içinde vekil Ma'sum Bey Safevî'nin de yer aldığı bir orduyu Kazak Han'ı bastırmaları için gönderdi.[4705] Şah Tamasp, İbrahim Mirza ve Ma'sum Bey Safevî'ye Kazak Han'ı öğüt ve nasihatlerle ikna edip saraya getirmelerine itaatsizlikte ısrar ederse onunla savaşa girmelerine emir vermişti. İbrahim Bey ve Ma'sum Bey Safevî de ilk önce Kazak Han'a mektup yazıp onu ikna etmeye çalıştılar. Ancak Kazak Sultan onları hiç dinlemedi. İki taraf arasında Guriyan'da gerçekleşen savaşta Kazak Han yenilerek Muhammed Mirza ile birlikte Herat'ın İhtiyare'd-din kalesinde direnmeye başladılar. Sonunda ise Kazak

---

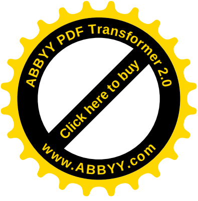
[4702] Şerefe'd-din Turan, s. 214.
[4703] *Münşa'atu's-selatin*, c. II, s. 59-61; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 437-441.
[4704] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 235.
[4705] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 448; *Ahsenü't-tevarih*, 544; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 310.

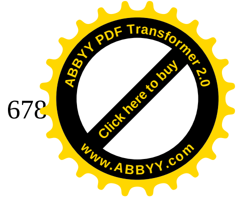
Han direnmeyi boş görerek kendisini 16 Cemaziyülahir 972 / 19 Ocak 1565'te Kızılbaşlara teslim etti.[4706] O sıralarda hasta da olan Kazak Han vefat etti.[4707] Onun ölümünden 3 gün sonraya dek Ma'sum Bey, İhtiyare'd-din suru içinde Kazak Han'ın halktan alarak biriktirdiği mal varlığını zaptetmekteydi.[4708] Şah Tahmasb, Kazak Han başkaldırısını önledikten sonra içinde Ma'sum Bey Safevî'nin yer aldığı söz konusu bir grubu Ebiverd ve Nisa'yı almaları için gönderdi. Onlar da başarıyla görevlerini yerine getirdikten sonra bölge hükümet merkezi olan Meşhed'e geri döndüler.[4709]

6.20.10.1.10. Han Ahmed'e Karşı Görevlendirilmsi

Şah Tahmasb'in Han Ahmed'e karşı barışçı yöntemlerle sonuç almadıktan sonra Biyepes'e Cemaziyülevvel 975 / 2 Kasım 1567'de (?) gönderdiği ikinci kalabalık ordu terkibinde Ma'sum Bey Safevî de vardı. Şah Tahmasb, Ma'sum Bey'e verdiği emirde Lahican'a saldırmanın ayrıntılarını ve saldırı yollarını ona açıkladı.[4710] Şah Tahmasb, Ma'sum Bey Safevî'ye verdiği emirde Han Ahmed'e teslim olması için son fırsatın verilmesini de istedi. O, Han Ahmed'in dedelerinin Safevîlere olan hizmetlerinden dolayı ilk önce Emir Bey Afşar'ın ona gönderilip onu saraya gelmesi için ikna etmesine emir verdi. Han Ahmed kabul ettiği takdirde durumun kendisine bildirilmesini ve kendisinin Kuran-ı Kerim'e yemin ederek ona zarar vermeyeceğini bildirmelerini istedi. Emre uymadığı takdirde ise onun yakalanıp saraya getirilmesini istedi.[4711] Ancak Han Ahmed, yaklaşık 30.000 atlı ile Ma'sum Bey ile savaşa hazırlaştı. Bundan korkuya kapılan Ma'sum Bey, ona bir mektup yazarak ordusunu dağıtması, Şah Tahmasb'a dedelerinin saygısı için kendisini affetmesini ve yandaşlarının teslim olmalarını emir vermesini yazdı. Han Ahmed de onun dediğini yaparak ordusunu dağıttı. Ancak Han Ahmed, kahvaltı yaptığı sırada Ma'sum Bey Safevî'nin ansızın saldırısına uğrayarak kaçmayı

[4706] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 449; *Ahsenü't-tevarih*, 547; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 310.
[4707] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 449; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 121; *Şeref-name*, c. II, s. 225.
[4708] *Şeref-name*, c. II, s. 225.
[4709] *Ahsenü't-tevarih*, s. 551.
[4710] *Ahsenü't-tevarih*, 561; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 471; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112; *Tarih-i Gilan*, s. 50-51.
[4711] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 133-134; *Ahsenü't-tevarih*, 561; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 462; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.

başardı.[4712]

Bunun üzerine Ma'sum Bey'in emri ile bir birlik Lahican'a doğru çabucak hareket ettiler. Han Ahmed ise Lahican sipehsaları Emir Cihangir ve Deyleman sipehsaları Şah Mansur'u 10.000 atlı ve yaya ile onlara karşı gönderdi.[4713] Bir diğer bilgiye göre ise onların sayısı 12.000 idi.[4714] Kimi kaynaklara göre Han Ahmed'in askerini Reşt sipehsaları Kiya Rüstem komuta etmekteydi.[4715] Gerçekleşen savaşta Han Ahmed'in ordusu yenik düştü. Lahican ise Kızılbaşların eline geçti. Han Ahmed de Eşkur dağlarına kaçtı. Böylece çaresiz kalan Han Ahmed, Molla Abdu'r-rezzak Sadr ve bazı Lahican büyüklerini Şah Tahmasb'a göndererek özür dileyip affedilmesini istedi. Ancak şah bunu kabul etmedi.[4716] Han Ahmed'in kaçması ile iki bölge (Tahta-ser ve Eşkur) dışında Gilan'ın tümü Kızılbaşların eline geçti.[4717] Kızılbaşlar yerli halkın onlara karşı çıkmamasına rağmen Han Ahmed'i arama bahanesi ile halkı yağmalayıp onlara baskı uyguladılar.[4718] Bununla da halk yoksul ve perişan bir hale geldiler.[4719]

Şah Tahmasb'ın emri üzerine Kızılbaşlar Eşkur bölgesini her taraftan kışa dek kuşattılar. Bu sırada erzaksız kalan Deyleman, Kisem, Hargam ve bazı Biyepiş bölgelerinden olan yaklaşık 20.000 hanelik[4720] halk Sıknak deresinde bir araya geldiler. Onlar Han Ahmed'in saklandığı yere adamlar göndererek ondan erzak istediler. Han Ahmed de hizmetçilerinin bir kısmını çevreye erzak bulmaları için gönderdikten sonra kendisi de Sıknak'a geldi. Bunu öğrenen Ma'sum Bey, oğlu Sadre'd-din'in komutasında bir birliği Han Ahmed'i yakalamaları için görevlendirdi. Onlar Sığnak'a doğru saldırıp sabahleyin oraya ulaştılar. Onlar, Han Ahmed'e Ustad

---

[4712] *Şeref- name*, c. II, s. 237.
[4713] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 472; *Huld-i Berin*, s. 352.
[4714] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
[4715] *Tarih-i Gilan*, s. 53.
[4716] *Ahsenü't-tevarih*, 565-566; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 472; *Huld-i Berin*, s. 352.
[4717] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 473.
[4718] *Tarih-i Gilan*, s. 53.
[4719] Rabino, *Gilan*, s. 519.
[4720] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 474.

Zeytun ile ud meşki yapatığı bir sırada[4721] saldırınca o udu kılıfına koyup hizmetçisine verdikten[4722] sonra Eşkur dağlarına kaçtı.

6.20.10.1.11. Ma'sum Bey'in Öldürülmesi

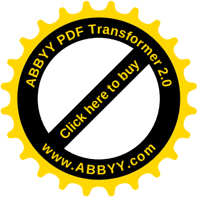
h. 976 / 1568–69'da Ma'sum Bey Safevî, Şah Tahmasb'dan izin alarak oğlu Han Mirza ve maiyetindeki 48 kişi ile Mekke ziyaretine gitti. O ihram yaparken Fatıma vadisi'nde Perşembe günü 6 Zilhicce 976 / 22 Mayıs 1569'da Osmanlıların saldırısına uğrayarak kendisi ve yanındakilerin hepsi öldürüldüler.[4723] Bazı kaynakların verdiği yanlış bilgiye göre ise onlar h. 982 / 1574–75 yılında öldürülmüşlerdir.[4724] Osmanlıların yaydığı söylentiye göre ise onları Arap soyguncuları öldürmüşlerdi. Ma'sum Bey ve adamlarının öldürülmesi Kızılbaşlar içinde rahatsızlığa neden oldu. Osmanlı vezirleri Ma'sum Bey Safevî'nin esas amacının Hac ziyareti değil de Anadolu Alevilerini Osmanlılara karşı tahrik etmek olduğunu II. Selim'e bildirince o da Şam Beylerbeyi Derviş Paşa'ya Masum Bey'i bir şekilde ortadan kaldırmasını emretti. O da, Arap kıyafetleri giymiş olan 200 kişilik atlısıyla Ma'sum Bey ve adamlarını silahsız oldukları bir vakitte (ihramdayken) saldırıp hepsini öldürdüler.[4725] II. Sultan Selim ise durumu düzeltmek amacıyla Ali Aga Çavuş-başı'yı özür dilemesi için Şah Tahmasb'a gönderdi. Şah Tahmasb da gerçkleri bilmesine rağmen barışın kalıcı olmasını göz önünde bulundurarak Osmanlı tarafının özrünü kabul edip[4726] elçiyi sıcak karşıladı ve bir süre sonra onun geri dönmesine müsaade etti.

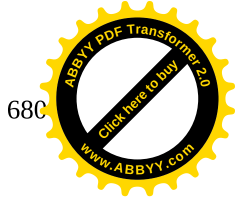
6.20.10.2. Han Mirza

Han Mirza da Şeyhavend boyuna mensup kişilerden idi. Masum Bey Safevî'nin oğlu olan Han Mirza h. 976 / 1568–69'da babası 48 kişi ile birlikte Mekke

---

[4721] a.g.e, s. 474.
[4722] a.g.e, s. 474.
[4723] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 560-561; *Ahsenü't-tevarih*, 570; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 161; *Huld-i Berin*, s. 357; *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 23.
[4724] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 232.
[4725] *Sefaret-nameha-yı İran*, s. 37; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 108; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 232.
[4726] Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 109.

ziyaretine ihram yaparlarken Fatıma Vadisi'nde Perşembe günü 6 Zilhicce 976 / 22 Mayıs 1569'da Osmanlıların saldırısına uğrayarak öldürüldü.[4727] Bazı kaynakların verdiği yanlış bilgiye göre ise onlar h. 982 / 1574–75 yılında öldürülmüşer.[4728] Osmanlıların yaydığı söylentiye göre ise onları Arap soyguncuları öldürmüşlerdi.

6.20.10.3. Zeynü'l-abidin Bey

Şeyhavendlere mensup olan Zeynü'l-abidin Bey, I. İsmail zamanında büyük bir emir idi. Emir Necm, Hezar kalesini fethettikten sonra Karşi Kalesi'ni kuşattığında ordusunda Mir Zeyne'l-abidin Safevî de bulunmaktaydı.[4729] Mir Zeyne'l-abidin Safevî h. 918 / 1512–13 yılında Necm-i Sani (II. Necm) ile birlikte Gicduvan beldesinde öldürüldü.[4730]

6.20.10.4. Sadre'd-din Bey Safevî

6.20.10.4.1. Mülaziminin Osmanlılarca Esir Alınması

Sultan Süleyman İran'a yaptığı ilk seferinde Şah Tahmasb'ın savaşa gelmediğini ve yakılmış yerleri görünce onu öfkelendirip savaşa katılmasını sağlamak için esir aldığı bir Kızılbaş'a (Sadre'd-din Bey'in mulazımlarinden) hilat vererek onunla Şah Tahmasb'a bir mektup gönderdi.[4731] Şah Tahmasb ise ona yazdığı yanıtında Osmanlıların sayısının 10 kat olduğundan savaşa girmenin maslahat olmadığını bildirdi.[4732]

[4727] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 560-561; *Ahsenü't-tevarih*, 570; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 161; *Huld-i Berin*, s. 357.

[4728] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 232.

[4729] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 430; *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 371-372.

[4730] Gicduvan (şimdi Gijduvan, Buhara'nın kuzeydoğusunda.) yakınlarındaki savaş 1512 yılında gerçekleşmişti. Necm-i Sani (II. Necm), ayrıca I. Şah İsmail'in yakın silah arkadaşı ve eniştesi Bayram Bey Karamanlı esir düşerek öldürülmüştü. Bu savaştaki yenilgiyle Timuriler'in Maveraünnehir'de hükümranlığına son verilmiştir; *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 24.

[4731] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, s. 29; *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 28; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 232.

[4732] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, s. 29-30; *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 28-29.

6.20.10.4.2. Han Ahmed'e Karşı Görevlendirilmesi

h. 975 / 1567–68'de barışçı yöntemlerle sonuç alamayan Şah Tahmasb sonunda mecbur kalarak Han Ahmed'e karşı Biyepes'i Cemşid Han İshaki'nin egemenliğine bırakması için Sadre'd-din Han Safevî'yi yeterli asker ile Reşt'e gönderdi. Han Ahmed adına Reşt'i yöneten Sipehsalar Kiya Rüstem ise onlarla karşılaşmak için acele hareket etti. Gerçekleşen savaşta Han Ahmed'e bağlı olan Kiya Rüstem yenilip yakalandı. Sadre'd-din ise onu Şah Tahmasb'a gönderdi. Ancak Şah Tahmasb onu öldürmedi.[4733] Şah Tahmasb ise bundan sonra Cemaziyülevvel 975 / Kasım 1567'de (?) bölgeye ikinci bir birlik sek etti. Bu birlikte de Sadre'd-din vardı. Onun verdiği buyruğa göre onlar Rud-ser'e gitmeli idiler.[4734] Şah Tahmasb'ın emri üzerine Kızılbaşlar Eşkur bölgesini her taraftan kışa dek kuşattılar. Bu sırada iaşe sıkıntısı yaşayan Deyleman, Kisem, Hargam ve bazı Biyepiş bölgelerinden olan yaklaşık 20.000 hanelik[4735] halk Sıknak deresinde bir araya geldiler. Onlar Han Ahmed'in saklandığı yere adamlar göndererek ondan erzak istediler. Han Ahmed de hizmetçilerinin bir kısmını çevreye erzak bulmaları için gönderdikten sonra kendisi de Sıknak'a geldi. Bunu öğrenen Ma'sum Bey, oğlu Sadre'd-din'in komutasında bir birliği Han Ahmed'i yakalamaları için görevlendirdi. Onlar Sığnak'a doğru saldırıp sabahleyin oraya ulaştılar. Onlar, Han Ahmed'e Ustad Zeytun ile ud meşki yapatığı bir sırada[4736] saldırınca o da udu kılıfına koyup hizmetçisine verdikten[4737] sonra Eşkur dağlarına kaçtı.

6.20.10.5. Daşdar Bey Safevî

6.20.10.5.1. Daşdar Bey'in Biyepes'te Güçlenmesi

Daşdar Bey de Şeyhavend boyuna mensup ünlü kişilerden idi. 22 Şaban 942 /

[4733] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 121; *Nameha-yı Han Ahmed Gilani*, s. 283.
[4734] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 133-134; *Ahsenü't-tevarih*, 564; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 462; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
[4735] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 474.
[4736] a.g.e, s. 474.
[4737] a.g.e, s. 474.

14 Şubat 1536'da Muzaffer Sultan'ın Biyepes'ten Şirvan'a kaçtığında[4738] eşi ve oğlu Sultan Mahmud[4739] başta olmak üzere oğullarını, kız kardeşinin kocası ve Halhal hâkimi olan Daşdar Bey Safevî'ye gönderdi. Böylece Muzaffer Sultan'ın kaçışı ve Gilan hâkimi olarak atanan[4740] şehzade Behram Mirza'nın bölgedeki halka kötü davranıp Gilan ve özellikle Biyepiş halkının sevdiği Horkiyay Talikani'yi hapsettirmesi yüzünden, bölge halkınının isyanı sonucu baş gösteren savaşta Behram Mirza'nın yenilmesiyle[4741] Biyepes'de bir süre kargaşa ortamı egemen oldu. Bu nedenle de Şah Tahmasb sonunda Biyepes hükümetini Muzaffer Sultan'ın oğlu Sultan Mahmud'a vermesini kararlaştırdı. O, Daşdar Bey Safevî'yi lala, Karkiya Ahmed Sultan Fumeni'yi de ona vekil tayin ederek Sultan Mahmud'u Reşt'e gönderdi.[4742] O, orada 5 yıl hâkimiyet sürdükten sonra Ahmed Sultan Fumeni, Şah Tahmasb'a yazdığı raporunda Sultan Mahmud'u liyakatsizlik ile suçlayarak Biyepes bölgesinin hâkimiyetini kendisine verilmesini talep etti. O, düzenli bir biçimde yıllık vergiyi de ödemesini de taahhüt etti. Şah Tahmasb da Sultan Mahmud ve Ahmed Sultan Fumeni'yı Kazvin'e çağırdı. Şah, Sultan Mahmud'u Şiraz'a gönderdi ve Gıyase'd-din Mansur Şirazi'nin oğlu Mevlana Muhammed'i onu eğitmesi ile görevlendirdi. Karkiya Ahmed Sultan Fumeni de şahın ilgisizliğe maruz kalarak bir süre boş kaldıktan sonra Astara'nın Tudser köyüne gidip orada çiftçilik yapmaya başladı.[4743]

6.20.10.5.2. Han Ahmed'e Karşı Görevlendirilmesi

Han Ahmed'in görevlendirği Molla Şeker Şiraz'da İshaki hanedanından olan Sultan Mahmud öldürüldüğü sıralarda onun eşi hamileydi. Sultan Mahmud'un eşi –ki Melik İskender Çerkes'in kızı idi.- ise şikâyetini Şah Tahmasb'a bildirdi. Şah da Han Ahmed'den Şeker'i Kazvin'e göndermesini ayrıca Kesger'i de Emire Sasan'a teslim etmesini istedi. Ancak o şahın emrine uymaktan kaçındı.[4744] Sultan Mahmud'un eşi

---

4738 *Tarih-i Gilan*, s. 40.
4739 *Tarih-i Gilan*, s. 46; Rabino, *Gilan*, s. 500.
4740 Rabino, *Gilan*, s. 499.
4741 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 262; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 292; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 110.
4742 *Tarih-i Gilan*, s. 46.
4743 Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 562-563.
4744 *Ahsenü't-tevarih*, s. 559.

ise Safevî sarayında bir erkek çocuk doğurdu. Şah Tahmasb ise ona Cemşid adını taktı. Şah Tahmasb, onları himayesine alarak Halhal hâkimi Daşdar Bey Safevî'yi onları korumakla görevlendirdi. Bu sırada Şah Tahmasb da adamlar ve mektuplar göndererek Han Ahmed'i barışçı bir yöntem ile yola getirmek istiyordu.[4745]

6.20.10.6. Hace Bey Mirza

Hace Mirza da Şeyhavend boyuna mensup kişilerden idi. Hace Bey h. 951 / 1544–45 yılında Hümayun Şah ve Bayram Han'ın Erdebil'i ziyaretleri[4746] sırasında babası Masum Bey Safevî tarafından Hümayun'un şerefine verilen büyük konuklukta Hace Bey Mirza da onların mihman-darlığı ile görevlendirilmişti.[4747]

6.21. KIPÇAK

6.21.1. Safevî Öncesi Kıpçaklar

Kıpçakların İran'a ilk göçleri 900–1200 yılları arasında Kafkasya yani Azerbaycan üzerinden gerçekleşmiştir[4748] Ermeni kaynaklarında (Grabarca yazılı eserlerde) Kıpçakların adı Hunlarla birlikte anılmaktadır. Ermenice Sebastatsi Vakayinamesinde "Bundan sonra Kıpçak olarak adlandırılan Hun orduları sahneye çıktı" gibi bir ifadenin geçmesi bunu göstermektedir. Benzeri ifadeler David Bagişetsi Vakayinamesinde de geçmektedir.[4749] Kıpçakların Hristiyan olanları Gürcü Krallığı saflarında, Müslüman olanları ise Selçuklu saflarında yer almışlardır.[4750] Harezmîliler devletinin çöküşü ile İran ve Azerbaycan'a göç eden Harezmî Türkler arasında da Kıpçakların da yer aldığı kesindir. Bunun dışında İran'ın kuzey batısında kurulan Azerbaycan Atabekleri (Eldenizliler) ve Eher Piş-teginilerinin[4751] de Kıpçak kökenli oldukları bilinmektedir.

4745 Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 564.
4746 *Fava'idü's-safeviye, s. 25;* Riyazu'l-İslam, s. 2.
4747 *Hümayun der İran*, s. 96; *Humayun in Persia*, s. 42.
4748 *Hata'i Külliyatı*, s. 29, 37.
4749 A. G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar: XIII-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, çev. İ. Kamalov, Yeditepe Yay., İstanbul, 2005, s. 41, 82.
4750 Togan, *Umumi*, s. 199-200.
4751 *Hata'i Külliyatı*, s. 29, 37 (d. 42); Bünyadov, *Azerbaycan Atabeyleri Dövleti*, s. 35.

6.21.2. İsmail Mirza Döneminde Mansur Bey Kıpçaki

h. 900 / 1494–95 yılında İsmail Erdebil'de saklandığı camiden alıp götürüldükten sonra[4752] yandaşları ile birlikte Bağru Dağı eteklerinde yerleşen Kergan[4753] köyüne diğer yandaşların da daha önceki savaştan beri sığındıkları Hatib Ferruh-zade Kergani'nin evine gittiler.[4754] Onlar orada üç gün kaldılar. Onların burada az bir süre kalmalarının sebebi takip edilmeleriydi. İsmail'a burada dokuz kişi eşlik etmekteydi. Söz konusu kişilerden biri ise soyadı ile dikkatleri üzerine çeken Mansur Bey Kıbçaki idi.[4755] 24 Zi'l-hicce 908 / 21 Haziran 1503'te Safevîlerle Murad Bey Akkoyunlu arasında Hemedan yakınlarında gerçekleşen[4756] savaşta Safevî ordusunun öncü birliğini komuta edenlerin biri yine Mansur Bey Kıpçak idi.[4757]

Yukarıdaki bilgilere dayanarak Mansur Bey'in de muhtemelen İran'ın kuzeybatısında varlıklarını göstermiş olan Kıpçakların uzantısı olarak bir Kıpçak topluluğuna mensup olması pek nuhtemeledir. Söz konusu Kıpçak topluluğun ise adının nerde ise geçmemesi Mansur Bey'in yerleşik Kıpçaklardan olduğu yönünde görüşümüzü güçlendirmektedir. Nitekim onun Şah İsmail'e katıldığı yer de Kergan[4758] köyü olmuştur.

6.22. BEYDİLİ

6.22.1. Safevî Döneminde İki Ayrı Beydili Grubu

Safevî döneminde iki ayrı Beydili (Begdili) grubundan söz etmemiz gerekir. 1. Şamluların bir altboyu olan Beydililer ve 2. Safevî öncesi Kaşan'da egemen olan

---

4752 *Ahsenü't-tevarih*, s. 15; *Huld-i Berin*, s. 69.
4753 Ferheng-i Coğrafiyai-yi İran, c. IV; s. 414; *Tarih-i Şah İsmail-i Safevî*, s. 31.
4754 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 61.
4755 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 270; *Habibü'siyer*, s. 441; Denison Ross, s. 267.
4756 Bayramlı, "*I İsmayıl*", s. 371.
4757 *Tekmiletü'l-exbar*, s. 36; Şeref Han, *Şerefname*, s. 138.
4758 Ferheng-i Coğrafiyai-yi İran, c. IV; s. 414; *Tarih-i Şah İsmail-i Safevî*, s. 31.

Beydililer. Bu bölümde ele alınan Beydililer ise Kaşan Beydilileridirler.[4759]

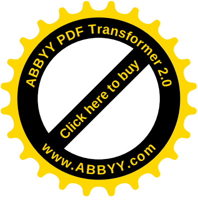
6.22.2. Kaşan Beydilileri

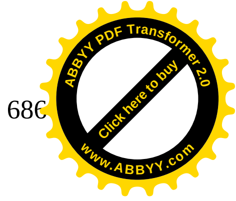
h. 909 / 1503–4'te Şah İsmail Fars'ı ele geçirdikten sonra Kaşan'a giderek oradaki halk tarafından çok iyi karşılandı. Kaşan halkın genelde Şii idi ve Şah İsmail'i karşılamak için pazarları da süslemişlerdi. İlk kez böyle sıcak karşılanan Şah İsmail ise Kaşan'ın Fin bahçesinde çok tantanalı bir kulama töreni yapılmasına emir verdi.[4760] Bilindiği gibi Kaşan şehrinin hükümeti Akkoyunlu zamanından beri ortaklaşa Mevlana Mes'ud Beydili ile Kadı Muhammed Kaşi'ce yönetilmekteydi.[4761] Şah İsmail, burada Kadı Muhammed Kaşi'yi, Kadı Şemse'd-din Lahicani ile birlikte ülkenin baş sadrı yaptı.[4762] Böylece Kaşan hükümeti de Beydililerden olan Mevlana Mesud Beydili'ye kaldı. Anlaşılan Kaşan'da çok önceden yerleşmiş olan Oğuz Beydililer artık göçebelikten vazgeçmiş ve yerleşik yaşamın gerektirdiği koşullar uyarınca medrese Şii İslamı'na bağlanmışlardı. Yerleşik ve medrese Şiiliğine inanan Kaşan Breydililerini, Şamluların bir alt grubu olan göçebe ve Kızılbaş (Alevi) Türk halk inacına bağlı olan Beydililerden ayrı tutmamız gerekmektedir. Bilindiği gibi Safevî öncesi medrese Şiiliğinin (Ca'ferilik) egemen olduğu yalnızca iki bölge vardı. Bunlar Kaşan ve Kum bölgeleri idi.

6.23. HAMİDLÜ

Şah İsmail'in Şaban 905 / Mart 1500 yılında baş göstermiş Erzincan seferinden amacı daha çok askeri güç toplamak idi. Nitekim bunun sonuncunda cihat ve gaza için Anadolu ve Azerbaycan'dan edindiği ve topladığı[4763] savaşçılarının sayısı 7000'e ulaşmıştır. Ona katılanların içerisinde Hamidlü boyu gibi Osmanlı sultanlarının zülmunden kaçanlar da vardı.[4764] Şah İsmail tarafından h. 917 / 1511–12'de gönderilen Nur Ali Halife Orta Anadolu'da birçok göçebe Türk boyunu başına

[4759] *Ahsenü't-tevarih*, s. 87; İspanakçı, s. 52;
[4760] *Habibü's-siyer*, s. 473-474.
[4761] İspanakçı, v. 52.
[4762] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 268.
[4763] Yusuf Cemali, s. 133.
[4764] Toynbee, *A Study of History*, s. 368.

toplayarak isyan çıkarmıştı. Bu göçebe Türk boylarından biri de Hamidlü boyu idi.[4765]

6.24. HALAÇ

Halaç adı kaynaklarda ilk kez h. 886 / 1481–82 yılında geçer. Halaçların Günümüz İran'a yani Save, Kum, Erak ve Tefreş şehirleri arasındaki dörtgen coğrafyada adlarıyla anılan Halaçistan bölgesi ve İran'ın diğer bölgelerine gelmesi muhtemelen Taraz'dan Horasan'a[4766] oradan da sistan'a göç edenlerin[4767] bir kısmının söz konusu bölgeye kayması ile ilgili olsa gerek.

Bilindiği gibi h. 909 / 1503–4'te Şah İsmail, Kaşan'dan Kum'a gitti. Kum halkı da çoğunlukla Şii (Ca'feri) idi ve yüz yıllarca takiye yapmaktaydılar.[4768] Onlar da Kaşanlılar gibi Şah İsmail'i sevinç ve tantana ile karşıladılar. Burada önemli bir husus Kum ve çevre halkının çoğunluğunun Halaç Türkleri olması idi. Anlaşılan Halaçlar söz konusu dönemde Medrese Şiiliği'ni benimsemiş ve yerleşik bir nüfus niteliği taşımaktalardı. Onların göçebe olmayışlarından dolayı askeri bir varlık göstermedikleri bu nedenle de Safevî dönemi tarihi kaynaklarda nerde ise anılmamalarına sebep olmaktadır.

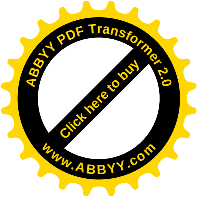
6.25. HAZARE

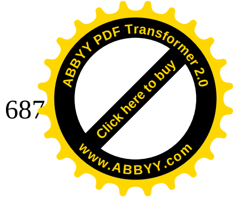
6.25.1. Şii Hazareler[4769]

Günümüz Afganistan ve İran'ın Afganistan ile sınır boylarında yaşayan ve Tacikçe'nin birçok Moğolca ve Türkçe kelimeler içeren özel bir diyalektini konuşan Hazareler bazı görüşlere göre Türk-Moğol kökenlidirler. Bu görüş Hazarelerin

---

[4765] Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 440-441.
[4766] Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre*, s. 60.
[4767] a.g.e, s. 60.
[4768] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 80.
[4769] Hüseyin Ali Yezdani (Hac Kazım), *Pejuheşi der Tarih-i Hazareha*, c. I-II, (Bundan sonra: Yezdani, *Tarih-i Hazareha*), Naşir: Muhammed Emin Şerifi (c. I), Naşir: Sahhafi-yi İhsani (c. II), Kum, Tabistan 1372 – Zimistan 1373, s. 73.

kendisi tarafından da kabul görmektedir. Hazareler Safevî öncesinde bölgede Şiiliği benimsemiş gruplardandırlar. Buna rağmen Safevîlerle sıcak ilişkileri de bulunmamıştır.[4770]

6.25.2. h. 916 / 1510–11'de Hazareler ve Şibek Han

h. 916 / 1510–11'de Şibek Han Afganistan'ın Gur ve Gercistan dağlık bölgelerinde oturan Şii Hazarelerin Şah İsmail ile savaşında ona darbe indireceklerinden korkarak onlara saldırdı. Ancak o orada Hazarelerin güçlü direnişi ile karşılaşarak mevzi kayıplardan sonra zorluklarla ve ağır kayıplar vererek oradan uzaklaşarak Herat'a geri döndü.[4771] Hazareler ile savaştan yeni gelen Şibek Han bitkinliği ve kendinde yeterli güç hissetmediğinden Recep sonları 916 / Kasım başları 1510'da Merv'e kaçtı.

6.25.3. Şah Tahmasb Döneminde Hazare Bölgesi

Şah Tahmasb h. 944 / 1537–38'de Budak Han Kaçar'ı Kandahar'ın hâkimi yaptı.[4772] Kandahar'ın ele geçmesi ile Zemin-daver de Safevîlerin eline geçmiş oldu.[4773] Kimi araştırmacılara göre I. Şah Tahmasb döneminde günümüz Afganistan'ın orta kesiminde bulunan Hazara bölgesi de Kandahar vilayetine dâhil idi.[4774]

6.26. HORASANLI TÜRKLER

6.26.1. h. 915 / 1509–10'da Horasanlı Türkler

Horasanlı Türklerden Safevî Devleti'nin kuruluşundan önce Horasan'da Safevî tarikatına bağlı olan Türkler kastedilmektedir. Şah İsmail'in Şibek Han ile ilgili edindiği bilgilerin kaynağı da büyük bir olasılıkla zamanında Safevî tarikatı

4770 Yezdani, *Tarih-i Hazareha*, c. I, s. 73.
4771 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 109; *Tarih-i Ravzetü's-safa*, c. VII, s. 1349.
4772 *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 88; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 292.
4773 *Indo-Persian Relations*, s. 52.
4774 *Tarih-i Nizami-yi İran*, s. 17.

propagandisti Kasım Envar'ın Horasan'da oluşturduğu Şah Kasım tekkesine bağlı yerli sufilerce sağlanmıştır. Örneğin Şah İsmail, Şibek Han'ın h. 915 / 1509–10'daki Deşt-i Kıpçak'a yaptığı saldırıda yenik düştüğünden[4775] haberdar olduğu için Horasan'ı ele geçirmenin zamanının geldiğini kestirmişti.

6.26.2. h. 917 / 1511–12'de Horasanlı Türkler

Şah İsmail h. 917 / 1511–12'de Damğan'a gittiğinde onun yaklaştığını öğrenen Ester-abad hâkimi Hace Ahmed Konkrat Harezm'e kaçtıktan sonra Ester-abad çevresinde Seyfe'd-din Muzaffer Bitikçi -ki söz konusu vilayet onun dedelerine aitti[4776]- hediyelerle Şah İsmail'in huzuruna çıktı. Şah da lütuflu davranarak ona şahın kendi (hassa) mülk ve mali işlerinin yönetimini verdi.[4777] Bu tarihten sonra ise Hace Muzaffer Bitikçi, Safevî sarayı ve Şah İsmail yanında özel bir konuma sahip oldu. Hace Muzaffer Bitikçi ve topluluğunu da Safevî yanlısı Horasan Türklerinden olarak değerlendirebiliriz.

6.27. ADİL-ŞAHİLER

Şah İsmail ve Safevî Devleti'nin Hindistan Deken'indeki Adil-şahi ile Kutb-şahi sülaleleri ve devletleri ile ilişkileri dostça idi. Sultan Mehmed Fatih babası Murad'ın yerine Osmanlı tahtına çıktıktan sonra Yusuf'un dışındaki tüm kardeşlerini öldürttü. Bu sıralarda Save'den olan Hace İmade'd-din Kercistani[4778] adlı Anadolu'ya ve Osmanlıya sarayına sürekli giden bir tacir –ki müşterileri içerisinde Yusuf'un da annesi vardı.- Yusuf'u annesinin ricası üzere gizlicesine İran'a götürdü. Söz konusu tacir Safevî müritlerinden olduğu için İran'a sağlam ulaştıkları takdirde mal varlığının 1/5'ini adak olarak Safevî tekkesine hibe edeceği kararını almıştı. Onlar İran'a ulaştıktan sonra Hace adağını ödemek için Erdebil'e gittiğinde Yusuf'u da yanında götürdü. Şehzade Yusuf da orada Safevî müritlerinden oldu. Daha sonra Yusuf, Deken padişahlarından Nizam-şah Behmeni'nin sarayına yol bularak yüksek

---

[4775] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 318.
[4776] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 130.
[4777] *Habibü's-siyer*, s. 507.
[4778] *Tarih-i Firişte*, c. II, s. 4.

rütbeli bir devlet adamı oldu. Yusuf h. 895 / 1589–90 veya h. 896 / 1590–91'de Bicapur'da kendi adına hutbe okutarak kendini Adil-şah olarak adlandırdı. O Save'de yetiştirildiği için "*Yusuf Adil-şah Saveyi*" adıyla da ünlendi.[4779] Böylece o Deken Adil-şahlılar sülalesinin temelini attı.

Adil-şah, Şii olduğu için düşmanlarını yendiği takdirde Şiiliği yaymayı adak yapmıştı. O sıralarda Şah İsmail Şii mezhebini resmi ilan ettiği için o da Zilhicce 908 / Mayıs-Haziran 1503'te Şii imamlar adına hutbe okuttu. Hindistan'da Şiiliği resmi din ilan eden ve yayan ilk devlet adamı da o olmuştur. Ancak o Şiiliği yaymasına rağmen diğer 3 halifeye de saygılı davranılmasını istemişti. Böyle oldukta aşırı Şii kesim[4780] Sünnilere karşı küfürlü ve aşağılayıcı ifadeleri kullanamaz hale geldiler. Onun uyguladığı bu akıllıca siyasetin sonucu olarak da Sünni ve Şiiler arasındaki karşıt taassuplu yaklaşımlar tamamıyla ortadan kalktı. Böylece gerek Şii, gerek Hanefi ve ister Şafii olsun kolaylıkla birbiri ile tartışma ve karşılıklı olarak saygılı bir tavır içine yaşamaktaydılar.[4781] Adil-şah tüm mezhepleri ibadet kurallarını yapmada serbest bırakarak imrenilecek düzeyde bir hoşgörü ortamı yaratmıştı.

Yusuf Adil-şah, Şah İsmail'i çok sevmekte ve ona ilgi duymaktaydı. O muhaliflerinin isyanlarını bastırdıktan sonra Seyid Ahmed Herevi'yi hediyeler ve bir mektup ile Şah İsmail'e gönderdi. Yusuf Adil-şah h. 916 / 1510–11'de Bicapur'da vefat etti. Onun bir oğlu ve üç kızı vardı. O, Şah İsmail'e olan ilgisi ve saygısı yüzünden biricik oğlunun adını da "*İsmail*" koymuştu.[4782] İsmail Adil-şah da babasının yolunu tutarak Şii mezhebini yaymaya çaba harcadı. O da tıpkı babası gibi Şah İsmail'e özel bir ilgisi vardı. Mahmud-şah Behmeni, Sudur'da Şah İsmail'in elçisinin geri dönmesine izin vermede geciktiği için o aracı olarak elçinin geri dönmesini sağladı.[4783]

[4779] a.g.e, s. 5.
[4780] a.g.e, s. 18.
[4781] a.g.e, s. 18.
[4782] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 657.
[4783] a.g.e, s. 657.

Bunun karşılığında ise Şah İsmail dostluk ilişkilerinin pekiştirilmesi için İbrahim Bey Türkman'ı kemer, süslemeli kılıç gibi değerli hediyelerle İsmail Adil-şah'a gönderdi. O, Safevî elçisini anlatılması zor ve oldukça tantanalı bir ağırlama[4784] ile başkent Bicapur'da karşıladı. İsmail Adil-şah, Şah İsmail'e olan saygısı göstermek için tüm ordu askerlerini Kızılbaş başlığı takmalarına emretti. Başlığı kullanmayanların ise cezalandırılmasını istedi. Ayrıca onun emri üzerine İsmail Adil-şah, Cuma günleri, İslami bayramlar ve kutsal günlerde minberlerde Şah İsmail'in sağlığına dua etmekteydiler. "Bu hüküm yaklaşık 70 yıl süre ile Ali Adil-şah'ın hâkimiyetinin sonuna değin devam etti."[4785]

6.28. BOZOK (BOZOKLU)

Osmanlı coğrafyasındaki Alevi nüfus merkezi devletin savaşlara katılmasından yararlanarak sürekli başkaldırılarda bulunuyorlardı.[4786] h. 917 / 1511–12'de Şah İsmail tarafından gönderilen Nur Ali adlı Kızılbaş halifesinin Orta Anadolu'da çıkardığı isyanda içinde Bozokluların da yer aldığı kalabalık bir göçebe Türk boylarını başına toplayabilmişti.[4787] Aynı zamanda h. 932 / 1525–26'da Sülün adıyla da ünlü olan Kadri Hoca Baba ve oğlu Şah-veli ile Baba Zu'n-nun[4788] silahlı isyanlarını başlattılar. İsyanın sebebi merkezi devletin halka olan haksızlıklarını artırması idi.[4789] Bozok Kızılbaşlarından olan Sülün'dan arazi vergisi olarak 200 akça tayin edildi. O vilayet hâkimi ve vergi memurlarından vergi miktarının 100 akça olmasını rica etse de bu kabul görülmedi. Memurların bir Alevi dedesinin uzun sakalını keserek aşağılaması ise Kızılbaşlar bunu inançlarına olan bir tahkir olarak algıldıklarından isyan ettiler. Bunu takiben Baba Zu'n-nun ve Sülün-oğlu Sivas'ta isyan ettiler. Onlar Sivas ve Karaman valilerince gönderilen askerleri yenselerde sonunda isyan Zilkade 933 / Temmuz-Ağustos 1527'de yatıştırıldı.[4790]

[4784] *Tarih-i Firişte*, c. II, s. 33.
[4785] a.g.e, s. 33.
[4786] Uzunçarşılı, c. II, s. 345-348, 450, n. 1 (Celal-zade Koca Nişancı Mustafa Bey, Tabakatü'l-memalik, s. 279-304).
[4787] Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 440-441.
[4788] Uzunçarşılı, c. II, s. 346.
[4789] a.g.e, s. 346.
[4790] a.g.e, s. 450.

6.29. KARA İSALU

Kara İsalu boyunun adı h. 933 / 1526–27'de çıkardığı isyan ile ilgili bilinmektedir. h. 933 / 1526–27'de Adana'da da Safevî yanlısı olan Kara İsalı Türkmanlarından Veli Halife de isyan etmiştir. Bunun dışında Adana'da Domuz Oğlan ve Tarsus'ta Yekçe (Yeniçe?) Bey'in de başkaldırıları bilinmektedir.[4791]

6.30. ÇİGİNİ

6.30.1. Çigini Boyunun Kökeni

Çiginilerin Irak- Acem'de şimdiki Lor ve Kürt bölgelerinde yerleştiği hakkında elimizde bir takım bilgiler bulunmaktadır.[4792] Onların bir kısmının Karabağ'da da yaşadığına dair elimizde bilgiler bulunmaktadır.[4793] Onlar bizzat Safevîler döneminde askere alınmışlardır. Çiginilerin adı kaynaklarda daha çok Kürt ve Lorlarla birlikte anılmaktadır.[4794] Bugün bile İran'da Kürtler ve Lorlar arasında Çiginilere rastlanılmaktadır. Çiginilerin Safevî döneminden önceki kaynaklarda, İrani halklar içinde adlarına rastlamamız onların İrani kökenli olduğu görüşünü çıkmaza sokmaktadır. Bütün bunlara rağmen bugün Kazvin çevresinde Türk dilli Çiginiler de vardır. Kazvin'deki Çiginilerin topluluk ve boy adlarının Çigini olmasına karşın Lor veya Kürtler içerisindeki Çiginilerin küçük ve önemsiz alt gruplar olması onların daha sonradan söz konusu topluluklar içerine girdikleri ve zamanla asimile olduklarını göstermektedir. Gigini etnoniminin sonunda yer alan "i" ünlüsü "yay-ı nesbet" olup kısaca Çigin'e mensup anlamını vermektedir. Bundan yola çıkarak etnonimin orijinal biçiminin "Çigin" veya "Çigil" olduğu ortaya çıkmaktadır. Dilbilimsel olarak da "l" ve "n" ünsüzleri kolaylıkla birbirine dönüşebilirler. Safevî dönemindeki Çiginiler ve günümüz İran'daki Çiginilerin eski Türk topluluklarından olan Çigillerin bir devamı olması pek muhtemeldir. Onların

---

[4791] a.g.e, s. 346.

[4792] Şükufe Memmedova, *Xülaset et-tevarix, Azerbaycan Tarihinin Menbei Kimi*, Azerbaycan Elmler Akademiyası, Tarih İnstitütü, "Azerbaycan Tarihine Dair Mebeler", Elm, Bakı, 1991, s. 71.

[4793] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 141.

[4794] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. III, s. 1086.

Oğuzlarla düşman olması ve sürekli savaşlara girişmesine[4795] karşın Oğuzlarla birlikte esir alınan ve sonra onlara bağlanan bir kesiminin İran'a göç etmesi büyük bir olasılıktır.[4796] Nitekim İran coğrafyasındaki oluşmuş edebi eserlerde de onların övüldüğüne rastlanılmaktadır.[4797]

6.30.2. h. 936 / 1529–30'da Çiginilerin Konumu

h. 936 / 1529–30'da Şah Tahmasb tarafından düzenlenen resmi geçişte Kızılbaş grubunun dışındaki boyların içinde yer alan Çeginiler dördüncü sırda idiler.[4798] Bu sıra onların devlet nezdindeki konumuna da yapılmış bir atıf sayılmaktaydı.

6.30.3. Van Hâkimi Şah-kulu Sultan Çigini

Elkas Mirza Osmanlılara sığındığında Van'ın hâkimiyeti Safevîlere bağlı Çiginilerin elindeydi.[4799] Çiginiler içinden Şah-kulu Sultan Çigini gibi ünlü emirler çıkmıştır. h. 955 / 1548–49'da Elkas Mirza, Ulama ile birlikte İran'a doğru ilerlerken Sivas'a ulaştıklarında Elkas Mirza, Van hâkimi Şah-kulu Sultan Çigini'ye bir mektup yazarak Van kalesini teslim etmesini istedi. O, bunun karşılılığında ona Horasan'da Van'ın 10 katı kadar[4800] geniş bir bölgenin hâkimiyetini vereceğini söz verdi. O, mektubunda Osmanlı sultanının kendisine oğlum diye hitap ettiğini ve Safevî tahtının ona verdiğini, ayrıca ona nefis hediyeler, atlar, develer ve 300.000 eşerfi hediye ettiğini de yazmıştı. Onun bildirdiğine göre Osmanlı sultanı 7 yıllık savaş için ordusunu donattığını, ordunun su taşımacılığına ise 10.000 katır tahsis etmişti.[4801] Şah-kulu Sultan Çigini ise mektuba cevap vermeyerek onu Şah Tahmasb'a gönderdi. Şah Tahmasb ise Elkas Mirza'ya yazdığı yanıt mektubunda onu dünya malı için

---

[4795] Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre*, s. 58; Mahmud Kaşgari, *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi*, c. I, çev. Besim Atalay, TDK Yay., Ankara, 1998, s. 294.
[4796] *Hatai Külliyatı*, s. 37.
[4797] Fuat Köprülü, "Kay Kabilesi Hakkında Yeni Notlar", *Belleten*, VIII, 31, 1944, s. 444-452.
[4798] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 198-206.
[4799] *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 56; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 330, 324; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 190.
[4800] *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 56.
[4801] *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 57; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 324.

mezhebini sattığı için kınayarak ona verilen hediyeler konusunda ise emirlerinin daha fazla mal varlığı olduğunu ona hatırlattı.[4802]

6.30.4. Şah-kulu Sultan Çigini'nin Öldürülmesi

Sultan Süleyman, Van kalesini kuşatmada tuttuğu sıralarda Osman Çelebi Kullar-agası'yı 4.000 atlı ile Kars kalesini onarmaları için oraya gönderdi. Şah Tahmasb ise oğlu İsmail Mirza ile birlikte Gökçe Sultan Kaçar ve 7.000 atlıyı Kars kalesini almaları ve harap etmeleri sonra ise Erzurum'a saldırmaları için gönderdi. İsmail Mirza Kars'a saldırdı ve gerçekleşen savaşta Osman Çelebi ve birçok Osmanlı askeri aynı zamanda ise kale mimarı ile işçilerini öldürdükten sonra kaleyi de harap etti.[4803] Ancak İsmail Mirza, Erzurum'a doğru hareket etmeden Sultan Süleyman 9 gün sonra Recep başları 955[4804] / Ağustos başları 1548'de Van kalesini alabildi.[4805] O, Van hâkimi olarak İskender Paşa Çerkes'i atadı. İsmail Mirza ise Kars kalesini viran edip çevre köyleri yaktıktan sonra Şah Tahmasb'ın ordusuna geri döndü. Van Kalesi'nin Osmanlıların eline geçmesi Şah Tahmasb'ı çok rahatsız etti.[4806] O, bu konuda öyle öfkelenmişti ki Şah-kulu Sultan Çigini'yi işlenmemiş inek dersine sardırarak öldürttü.[4807]

6.31. KÖBİKLÜ (KÖPEKLÜ?)

Köbiklü boyunun adına kaynaklarda h. 939 / 1532–33 yılı ile ilgili olaylarda ilgili olarak rastlanılmaktadır. Şah Tahmasb h. 939 / 1532–33 yılında[4808] Ulama Tekelü konusundaki endişeleri azaldığı için kalabalık bir ordu ile Horasan'a doğru hareket etti.[4809] Şah Tahmasb'ın emri üzerine Sufiyan Halife Rumlu de Sebzivar'a saldırdı. Han-geldi Bahadır ise Nişabur kalesine sığındı. Sufiyan Halife'nin orayı ele geçirmesi için asker sayısı az olduğundan Şah Tahmasb da ona yardım için bir birliği

---

4802 *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 56.
4803 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 330.
4804 Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 190.
4805 Uzunçarşılı, c. II, s. 360.
4806 Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 215, 233.
4807 Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 190, n. 259, (Budak Kazvini, s. 323).
4808 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 60.
4809 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 287; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 224.

gönderdi. Sufiyan Halife'nin ordusunda Köbiklüler de yer almıştı.[4810] Onlar Özbekleri yendikten sonra Meşhed'i almak için hareket ettiler. Ubeyd Han tarafından Meşhed hâkimi olarak atanmış olan oğlu Abdu'l-aziz Sultan ise dayanamadan Meşhed'i terk edip Herat'a gidip babasına katıldı. Böylece Kızılbaşlar Meşhed'i de ele geçirdiler.[4811]

6.32. DÜNBÜLİ

6.32.1. Dünbülilerin Kökeni

Dünbülilerin de adları Kürtlerle bir yerde anıldığından[4812] onların bazıları tarafından Kürt addedilmelerine neden olmuştur. Oysaki onlardan XVIII. yy. sonları ve XIX. yy. başlarında Hayran Hanım (1780–1850) gibi Türkçe divana sahip olan kadın bir şair çıkması ve günümüzde de onların Türk oldukları Kürtlük iddiasını çürütmektedir. Bizce onların Safevî kaynaklarında Kürt olarak addedilmeleri onların söz konusu dönemde büyük bir olasılıkla Sünni-Şafii olmaları ile ilgili olsa gerek. Nitekim bugün de Hoy ve Urmiye çevresinde az sayıda Hanefi ve ayrıca Şafii Türkler yaşamaktaydırlar. Şafii Türklere, Küresünni denilmekte ve Kürtlerle mezheplerinin ortaklığının dışında herhangi bir ortak yönleri bulunamamaktadır. Dünbüliler içerisinde Kengerliler ailesinin de olması onların Kürt olmadığını açıkça göstermektedir. Nitekim Hayran Hanım'ın da mensubu olduğu aile Dünbülilerin Kengerlü ailesi idi.[4813] Dünbülilerin bir kısmının da Karabağ'ın Bergüşad'ında yaşamaktaydılar.[4814]

6.32.2. Hacı Bey Dünbüli

Dünbülilerden Hacı Bey Dünbüli gibi ünlü kişiler çıkmıştır. İskender Paşa Çerkes, h. 955 / 1548–49'da Hüseyin Bey Mahmudi Kürd'ün de desteği ile Hoy'a

---

[4810] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 61.
[4811] a.g.e, s. 61.
[4812] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. III, s. 1086.
[4813] Ali Kafkasyalı, *İran Türk Edebiyatı Antolojisi*, c. III, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 2002, s. 60.
[4814] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. III, s. 1086.

saldırdı. Hoy hâkimi Hacı Bey Dünbüli askerlerinin sayısının az olmasına rağmen kalede onlara karşı dirense de eşi –ki Hasan Bey Mahmud'nin kızkardeşi idi.- kalenin kapısını açtı ve böylece İskender Paşa, Hacı Bey Dünbüli ve Hoy halkının birçoğunu katledip Van'a geri döndü.[4815] Diğer bir bilgiye göre İskender Paşa, Hüseyin Bey Mahmudi'yi de öldürdü.[4816]

6.33. ASAYİŞ-OĞLU

Asayiş-oğlu boyunun adı h. 967 / 1559–60 yılı olaylarıyla ilgili olarak kaynaklarda geçer. Aynı sıralarda söz konusu boy Esferayin bölgesinin hâkimi konumunda idi. Oruc Bey Bayat'in verdiği listede söz konusu boyun adı *Assayshlu* biçiminde geçer.[4817] h. 967 / 1559–60'da Kardeşi Din Muhammed Han'ın ölümünden sonra yerine geçen Harezm emiri Ali Han Özbek, Esferayin'e saldırdı. Bölge hâkimi Kanber Sultan Asayiş-oğlu, ona karşı çıktı.[4818] Baş gösteren savaşta Kanber Sultan yakalanarak oğlu ve kardeş oğlu öldürüldüler. Ali Sultan esirleri para karşılığında bırakıyordu. O, Kanber Sultan'ı kendisi ile birlikte Harezm'e götürdüğünde öldüğü için akrabalarından 100 tuman aldıktan sonra cesedini onlara verdi. Aynı yılda Ali Sultan komutanlarından biri olan Saru Korgan'ı Nişabur'u yağmalaması için gönderdi.[4819]

6.34. TURGUTLU

Turgutlu boyunun adı h. 917 / 1511–12 yılı olaylarıyla ilgili kaynaklara yansımaktadır. h. 917 / 1511–12'de Şah İsmail tarafından görevlendirilip Osmanlı toplarklarına gönderilen Nur Ali adında Safevî halifesi, Orta Anadolu'da başına birçok göçebe Türk boyunu toplayarak Osmanlılara karşı isyan çıkarmıştır. Ona katılan boylar içerisinde Turgutlular da yer almaktaydı.[4820]

4815 *Ahsenü't-tevarih*, s. 438.
4816 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 336.
4817 *Minorskii, Saziman-ı İdari*, s. 250.
4818 *Ahsenü't-tevarih*, s. 528.
4819 a.g.e, s. 528.
4820 Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 440-441.

6.35. ÖZBEK

Özbekler Safevîlere tabi olmasalar da Safevî tarihinde bunun bir istisnası bulunmaktadır. Bilindiği gibi Ali Sultan Özbek, öldükten sonra Hacem Sultan adı ile ünlü olan Hacı Muhammed Han, tüm Harezm vilayetini istila etti. Hacem Sultan, Ali Sultan Özbek'in tersine Şah Tahmasb ile iyi ilşikiler kurdu.[4821] O, bunun için Safevî sarayına elçiler gönderdi. O, dostluk ilişkilerini daha da pekiştirmek için h. 983 / 1575–76'da küçük oğlu Muhammed Kuli Sultan'ı Safevî sarayına gönderdi.[4822] O, kızını da Haydar Mirza ile nişanladı.[4823] Şah Tahmasb ise Haydar Mirza'nın dışında tüm şehzade ve bazı Kızılbaş emirlerini onu karşılamaya gönderdi. O Kızılbaşlar arsında büyüdü. Muhammed Kuli Sultan h. 1001 / 1592–93 yılına değin I. Şah Abbas zamanında Bestam çimeninde şahtan izin almaksızın Harezm'e gitti.[4824]

6.36. TÜRKMANLAR

6.36.1. Türkmen Kavramının Anlamları

Safevî döneminde Türkman kelimesi birkaç anlamda kullanılmaktadır: 1) Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmanları (Bunlar İran'da uzun süre hüküm sürmüşler.), 2) Kızılbaş boylarının genel adı, 3) Musllu Boyu'nun bir diğer adı, 4) Günümüz Hazar ötesi Türkmenlerinin ecdadı olan Yaka veya Sayın Hani Türkmanlarının adı, 5) Sırf Türkman adını taşıyan Safevîlere tabi bir göçebe Türk boyu.

6.37. KARAKOYUNLU[4825] (BARANİ)

[4821] *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, 142.
[4822] *Ahsenü't-tevarih*, s. 598.
[4823] *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, 142.
[4824] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 108-109.
[4825] Faruk Sümer, *Kara Koyunlular, Başlangıçtan Cihan-Şah'a kadar*, c. I, (Bundan sonra: Sümer, *Kara Koyunlular*), TTK, Ankara, 1984, 13-32; İsmail Aka, *İran'da Türkmen Hakimiyeti (Karakoyunlular Devri)*, TTK, Ankara, 2001; İsmail Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447)*, TTK, Ankara, 1994; Vasilij Vladimirovic Barthold, *Uluğ Bey ve Zamanı*, çev. Akdes Nimet Tahiroğlu, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1930.

6.37.1. Karakoyunluların Kökeni

Karakoyunlular Erciş çevresinden idiler. Onlara "Barani" de denmektedir.[4826] Karakoyunlu boyunun adı Oruc Bey Bayat'in listesinde *Qaragoinlu* biçiminde geçer. Oruc Bey'e göre Karakoyunluların Safevî Devleti'ndeki konumu dönemin İspanyol aristokrasisindeki *Kont* unvanıyla eş gelmekteydi.[4827]

6.37.2. Karakoyunlulara Mensup Ünlü Kişiler

Karakoyunluların ünlü şah ve emirleri şunlardır: Kara Muhammed, Kara Yusuf b. Kara Muhammed, Pir Budak, Şah Muhammed, Emir İsfahan, Ebu Sa'id, Kara İskender, Cihan-şah Mirza ve Hasan Ali b. Cihan-şah.[4828]

6.37.3. Karakoyunlu Boyları

Tarih-i Kızılbaşan eserine göre Karakoyunlu boyları şunlardır: Alpavut[4829], Baharlu, Çakırlu, Karamanlu, Sa'dlu, Hacılu, Bayburtlu, Varsak, Evoğlu ve Karacadağlu.

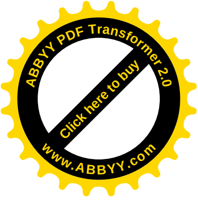
6.38. CAKIRLU (ÇAKIRLU)[4830]

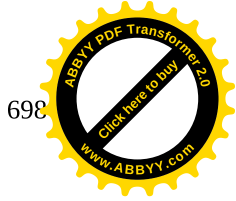
6.38.1. Çakırluların Kökeni

Karakoyunlu birliğine bağlı Türkman boylarından bir de Çakırlular'dır.[4831] Ancak "F. Sümer de olmak üzere hemen hemen bu dönem üzerine araştırma yapan bütün tarihçiler Safevîler devletinin kuruluşu öncesinde ve sonrasında geniş Erdebil çevresinde ve Muğan'da oturan Çakurlu boylarını sırf yerleşik özelliklerinden dolayı Kürt olarak tanımlamışlardır. Oysa Çakurlu boylarının bölgeye gelişi miladi başlarına rastlayan Bulgarların Güney Kafkasya ve Doğu Anadolu'ya yapılan

---

[4826] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 30.
[4827] *Minorskii, Saziman-ı İdari*, s. 250.
[4828] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 30-34.
[4829] Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 27-28.
[4830] a.g.e, s. 28-29.
[4831] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. III, s. 1086.

göçlerine denk gelmektedir. Bir dönem Ermeni yıllıklarında bunun izlerine rastlanmakta, Çakurluların daha sonra hep Türkmen oymakları arasında yer alışı da bunu teyit etmektedir. Buna karşılık Çakurluların Kürt olduğunu gösteren belirtiler oldukça zayıftır ve sadece bölgesel tanımlamalara dayanmaktadır."[4832]

6.38.2. h. 792 / 1389–90'da Çakırlular

Kara Yusuf Karakoyunlu, h. 792 / 1389–90'da, Sultan Ahmed Celayir'i yenerek Tebriz'i ele geçirdiğinde Şeyh Sadre'd-din'in güç merkezi ve karagahı konumunda olan Erdebil'i Karakoyunlu Türkmanlarından olan Çakırlulara siyurgal[4833] olarak verildi.[4834]

6.38.3. Sultan-ali Döneminde Çakırlular

h. 900 / 1494–45 yılında Sultan-ali'nin ölümünden sonra da Rüstem Bey Akkoyunlu yine Erdebil hükümetini Çakırlularda kalmasını sağladı.[4835] İsmail'in Gilan'dan çıkışını da ilk öğrenen Çakırlular olmuş[4836] ve İsmail Erdebil'e döndükten sonra Erdebil'deki Çakırluların tehdidi ile orayı terk etmek zorunda kalmıştı. Erdebil'deki sufilerin, ailelerinin de orada ikamet ettiğinden dolayı İsmail'e katılımmaları pek söz konusu değildi.[4837]

6.38.4. Çakırlulara Mensup Kişiler

Çakırluların içinden Ali Han Sultan Çakırlu[4838], Emir Bestam, Emir Bayezid, Ebü'l-feth Bey, Bayezid Bey, Ömer Bey ve Ali Bey gibi önemli emir ve kişiler çıkmıştır.[4839]

[4832] *Hatai Külliyatı*, s. 27.
[4833] Busse, *Teşkilat-ı Divan-ı İslami*, s. 161.
[4834] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 127.
[4835] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 39.
[4836] a.g.e, s. 49.
[4837] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 49.
[4838] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 49.
[4839] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 37.

6.38.4.1. Ali Han Sultan Çakırlu

6.38.4.1.1. Sultan-ali ve İsmail Mirza Döneminde

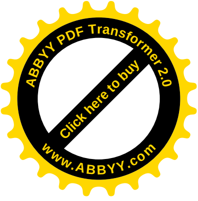
Ali Han Sultan, Çakırlu boyuna mnesup ünlü kişilerden idi. Ali Han Sultan Çakırlu, h. 900 / 1494–95 yılında Sultan-ali'nin ölümünden sonra Rüstem Bey Türkman'ca Erdebil hükümetine atadı.[4840] O, ondan Erdebil'e giderek Şeyh Haydar'ın oğullarını yakalamasını istemişti. Ali Han Sultan ise çoklu arayışlarına rağmen onları bulamadı ve Safevî müritlerinden birçoğunu öldürüp mal varlıklarını da yağmaladı.[4841] İsmail'in Gilan'dan çıkış haberini de ilk alan Ali Han Sultan Çakırlu olmuştur.[4842] İsmail Erdebil'e döndükten sonra Erdebil hâkimi Ali Bey Çakırlu Türkman'ın tehditleri karşısında tekrar orayı terk etmek zorunda kaldı. Erdebil'deki sufilerin, ailelerinin de orada ikamet ettiğinden dolayı İsmail'e katılmaları neredeyse olanaksızdı.[4843] İsmail Erdebil'den Talış bölgesindeki Astara'nın Ercuvan (Ercevan) köyüne geldikten[4844] sonra İsmail kış mevsimini orada geçirdi. Bir bilgiye göre Muhammed Bey Talış Erdebil hâkimi Ali Bey Çakırlu'nun yanlısı idi.[4845] Ancak diğer bilgilere göre Ali Bey Çakırlu, Muhammed Bey'in annesi aracılığı ile İsmail'i öldürtmek istese de bunu öğrenen Muhammed Bey annesini azarlamıştır.[4846]

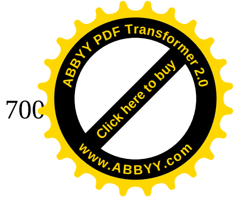
6.39. SA'DLU[4847]

6.39.1. h. 961 / 1554'te Sa'dlular

Sa'dlu boyu da Karakoyunlu Türkmanlarına bağlı boylardan idi. 25 Şaban 961

[4840] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 39.
[4841] a.g.e, s. 39.
[4842] a.g.e, s. 49.
[4843] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 49; .
[4844] *Habibü's-siyer*, s. 448-449; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 36; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 264; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 86; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 48; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 26; *Ahsenü't-tevarih*, s. 41; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 89-90; Browne, *Tarih*, Yasemi, s. 57.
[4845] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 49.
[4846] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 92-93.
[4847] Bu adın gerçeği Satılı olması gerekir. Nitekim Şahsevenler arasında da Satılı adıyla bir oymak bulunmaktadır. Sümer, *Karakoyunlu*, s. 20-23; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 105, 106, 129, 183, 198.

/ 25 Temmuz 1554'te Aras kıyısında bulunan Karahisar'da Karamanlı atlıları ile Safevîler arasında baş gösteren savaşta Safevî tarafında Sa'dlu boyu da bulunmaktaydı.[4848] Bilindiği gibi bu savaşı da Kızılbaşlar kazanmışlardı.[4849]

6.39.1.1. Sa'dlu Boyuna Mensup Kişiler

Karakoyunlulara bağlı Sa'dlu boyundan Pir Hüseyin Bey, Alev Han Bey, Bayram Bey, Ferhad Bey ve Zü'l-fikar Han gibi ünlü emir ve kişiler çıkmıştır.[4850]

6.39.1.1.1. Pir Hüseyin Bey

Sa'dlulardan olan Pir Hüseyin Bey, Alev Han Bey'in babasıydı.[4851]

6.39.1.1.2. Alev Han Bey

Sa'dlulardan olan Alev Han Bey, Pir Hüseyin Bey'in oğlu idi. O, Şah Tahmasb zamanında küçük emirlerden idi.[4852]

6.39.1.1.3. Bayram Bey

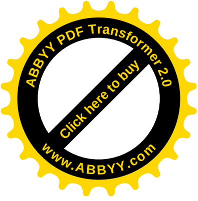
Sa'dlu boyundan olan Bayram Bey, Ferhad Han'ın oğullarındandı.[4853]

6.39.1.1.4. Uluğ Bey Sa'dlu

Uluğ Bey de Sa'dlu boyuna mensup komutanlardan idi. 25 Şaban 961 / 25 Temmuz 1554'te Osmanlıların yenilgisi ile sonuçlanan[4854] Aras ırmağı kıyısında bulunan Karahisar'da Karamanlı atlıları ile Safevîler arasında gerçekleşen savaşta

---

[4848] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 368-369.
[4849] a.g.e, c. I, s. 368-369.
[4850] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 38-39.
[4851] a.g.e, s. 38.
[4852] a.g.e, s. 38.
[4853] a.g.e, s. 38.
[4854] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 368-369.

Safevî ordusunu komuta edenlerin biri de Uluğ Bey Sa'dlu'ydu.[4855]

6.40. HACILU[4856]

6.40.1. Hacılu Boyuna Mensup Kişiler

Karakoyunlulara bağlı Hacılu boyundan Şah Ali Bey, Kör Seyid ve Hamza Bey Hacılu gibi ünlü emirler çıkmıştır.[4857]

6.40.1.1. Şah Ali Bey

Şah Ali Bey, Hacılu emirlerinden idi. O, h. 909 / 1503–4 yılında Veramin'de Hasan Kiya Çilavi[4858] tarafından öldürülmüştür.[4859]

6.40.1.2. Kör Seyid

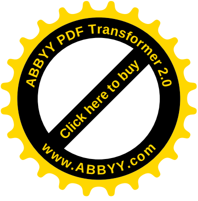
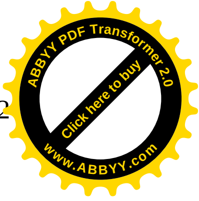
Kör Seyid de Hacıluların emirlerindendi.[4860]

6.40.1.3. Hamza Bey Haculu

Hacılu boyundan olan Hamza Bey'in adı kaynaklarda Derviş Bre ile yaptığı savaş dolayısıyla adı geçer. h. 933 / 1526–27'de Şah Tahmasb Kazvin'de iken Köpek Sultan'ın ölümü haberini aldığında saraya yüz çeviren Derviş Bey ile Hamza Bey Hacılu Türkman Eşik-ağası[4861] birbiri ile savaşarak sonuçta ikisi de öldüler. Onların ölümü Şah Tahmasb tarafından iyi karşılandı ve adeta bir fetih gibi değerlendirildi.[4862] Kızılbaş emirlerinin şahı umursamamaları kaynaklara da

---

[4855] a.g.e, c. I, s. 368-369.
[4856] Sümer, *Kara Koyunlular,* s. 30.
[4857] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 39-40.
[4858] Hüseyin Kiya Çilavi Firuz-kûh hâkimi idi.
[4859] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 39.
[4860] a.g.e, s. 40.
[4861] *Tezkiretü'l-Müluk*, s. 8.
[4862] *Şah Tahmasb, Tezkire,* Kırlangıç, s. 24.

yansımıştır.[4863]

6.41. BAHARLU[4864]

6.41.1. Baharlular Hemedan ve Deken'de

Baharluların Hemedan bölgesinde yerleştikleri bilinmektedir. Baharlılardan bir kısmı Deken'in bir bölümü olan Telenk'te egemen olarak orada Kutb-şahi sülalesi ve devletini oluşturdular. Bu devlet Safevîlere oldukça ilgili davranmaktaydı.[4865]

6.41.2. Baharlu Boyuna Mensup Kişiler

Karakoyunlulara bağlı olan Baharlu boyundan Sultan-kulu, Bayram Han ve Muhammedi Mirza gibi ünlü emir ve kişiler çıkmıştır.

6.41.2.1. Sultan-kulu

Sultan-kulu, Hemdan'ın Baharlı boyundan idi. O, Deken'de Sultan Muhammed Şah Behmeni'nin gulamı idi. O ordu başkanı olduktan sonra h. 918 / 1512–13'te Deken'in Kelenkede'sinde bağımsızlığını ilan ederek kendini Kutub-şah adlandırdı. Kutb-şahi devletinin kurucusu olan Sultan-kulu, Safevî hanedanının müritlerinden idi. O da Şiiliği yayma uğruna çok çalıştı. Onun emri üzerine Şii imamların adına hutbeler okunarak, Şah İsmail'in da adı kendi adından önce söylenmekteydi. Kutb-şahlılar ondan sonra da Safevîlere karşı aynı tutum içinde kaldılar. Nitekim Şah Abbas zamanında da hutbelerde Şii imamların ardından Safevî şahının da sağlığına dualar edilirdi. Kutb-şahi şahları Safevîlere karşı hep özel bir saygı beslemekteydiler.[4866]

4863 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 46.
4864 Sergey Grigoreviç Agacanov, *Oğuzlar*, çev. Ekber Necef & Ahmet Annaberdiyev, Selenge Yay., İstanbul, 2004, 204-207; Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 23-25.
4865 *Tarih-i Firişte*, c. II, s. 329-330.
4866 a.g.e, s. 329-330.

6.41.2.2. Bayram Han

6.41.2.2.1. Hümayun'un Emirü'l-ümerası Olması

Baharlulardan olan Bayram Han, Ali Şeker'in torunu idi. Bayram Han 16 yaşından beri Babür'ün hizmetinde idi. Babür onu sarayındaki tüm şehzade ve ileri gelenlerden üstün tutmaktaydı. Babür'ün halası Paşa Beygim de Bayram Han'ın ikinci kuşaktan dedesinin kız kardeşi idi.[4867] Hümayun Umarrkot hükümranının yardımı ile Send eyaletindeki Can şehrini ele geçirdiği sıralarda orada kendisi ve Babürlü İmparatorluğu'nun devamında etkili rol oynayacak olan Bayram Han Baharlu[4868] ile tanıştı. Hümayun babası Babür'den Bayram Han'ın kendisine verilmesini isteyince Babür de onu Hümayun'un hizmetine verdi. Bayram Han ise Gucarat'tan gelerek Muharrem 950 / Nisan-Mayıs 1543'te Hümayun'a katıldı. Bu zamandan itibaren ise Hümayun, Bayram Han gibi iyi bir danışmanın kılavuzluğundan yararlanmaya başladı. Böylece o, Hümayun'un[4869] emirü'l-ümerası oldu.[4870]

6.41.2.2.2. Şah Hüseyin ile Barış İmzalaması

Bayram Han, Şah Hüseyin ile müzakere yaparak 8 Rebiyülevvel 950 / 11 Temmuz 1543'te imzaladıkları barış anlaşması uyarınca Hümayun Şah, Can şehrini Şah Hüseyin'e teslim edecek karşılığında ise Şah Hüseyin de Hümayun'un ordusunun gereksinimlerini karşılayacak ve donatacaktı. Bayram Han'ın tavsiyesi ile Hümayun az sayıda askerleri ile Kandahar'a doğru hareket etti. Onlar, Ramazan başları 950 / Kasım sonu, Aralık başı 1543'te Kandahar'ın 241,40 kilometre güneydoğusunda bulunan Mestang şehrine ulaştılar.[4871]

[4867] *Bairam Khan*, s. 16.
[4868] a.g.e, s. 1.
[4869] Babür'un oğlu Hümayun Padişah Türk-Babürlü Devleti'nin ikinci hükümdarı idi (hâkimiyet yılları: 1530–1556).
[4870] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 36.
[4871] *Bairam Khan*, s. 70.

6.41.2.2.3. Hümayun'un İran'a Sığınması Teklifini İleri Sürmesi

Hümayun'un kardeşi Askeri Mirza Hümayun Şah'a ansızın saldırıp onu yakalamayı düşünüyordu. Ancak daha önceleri Hümayun Şah'ın hizmetinde bulunmuş Çöli Özbek, Askeri Mirza'nın bu kararını Bayram Han'a, o da Hümayun Şah'a bildirdi. Bu nedenle Hümayun mecburen Kandahar'a gitmekten vazgeçip oradan göç etmeye hazırlaştı. Bütün yollar kapalı olduğundan Karakoyunlu Türkmanlarından ve Şii olan Bayram Bey Safevîlere ilgi duyduğundan dolayı Hümayun Şah'a İran'a giderek Şah Tahmasb'tan yardım istemesini önerdi.[4872] Bayram Han bu konuda Şah İsmail'in Babür'e olan yardımını da anımsatarak Hümayun'u etkilediği pek muhtemeldir. Bunun üzerine ise Hümayun Şah, Bayram Han'ın tavsiyesine uyarak oğlu Ekber'i Mestang'da bırakarak acele ile orayı terk etti. Askeri Mirza ise Mestang'a gelip onların kaçtığını öğrenince Beluçların reisine mektup yazarak onları yakalamasını istedi.[4873]

6.41.2.2.4. Şah Tahmasb'a İran'a Giriş için Mektup Yazması

Hümayun Şah, Şeyh Cam hanedanından olan Şii eşi Hamide Beygim[4874], Bayram Han ve 50'den az mülazımı eşliğinde sahra yoluyla Germ-sir'a doğru hareket ettiler. O ve maiyetindekiler Beluç boylarından birinin reisi olan Malik Hati'nin yardımı ile kışın soğuğunda sahradan geçerek Germ-sir'e geldiler. Hümayun Şah, Bayram Han'ın önerisi ile Germ-sir'den 1 Şevval 950 / 29 Aralık 1543'te diğer görüşe göre ise h. 951[4875] / 1544–45'te Çöli Bahadır Özbek aracılığı ile Şah Tahmasb'a bir mektup[4876] göndererek İran'a girmeleri için ondan izin istedi.[4877]

[4872] a.g.e, s. 71.
[4873] Richard Burn, *The Cambridge History of India*, Vol. IV, *The Mughul Peiod*, (Bundan sonra: *The Cambridge History of India*), Cambridge University, Cambridge, 1937, s. 40.
[4874] Riyazu'l-İslam, s. 54.
[4875] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 193.
[4876] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 47-48; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 97; *Bairam Khan*, s. 65-66; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 193; *Hümayun der İran*, s. 132-137; *Humayun in Persia*, s. 66.
[4877] *Ekber-name*, s. 303; Riyazu'l-İslam, s. 55; *Humayun in Persia*, s. 5; *Bairam Khan*, s. 72; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 47.

6.41.2.2.5. Bayram Han ve Hümayun'un Sistan'a Gelmeleri

Hümayun ve Bayram Han mektubunun Şah Tahmasb'a ulaşmasına değin Germ-sir'de kalıp izin aldıktan sonra İran topraklarına girmek istiyorlardı. Ancak Askeri Mirza'nın onu yakalaması için birlik göndermesi yüzünden Şah Tahmasb'ın müsaadesini beklemeden h. 950 sonları / Mart 1544'te Hirmend ırmağından geçerek Sistan'a geldiler.[4878] Diğer yanlış bir görüşe göre ise onlar h. 951 / 1544–45'te Sistan'a gelmişlerdi.[4879] O, oradan Şah Tahmasb'a diğer bir mektup da yazdı. Ancak kimi tarihçiler bunun doğru olmadığını savunmaktadırlar.[4880] Kimilerine göre Bayram Bey de İran'daki akrabaları, bazı Kızılbaş komutanları ve aynı zamanda Şah Tahmasb'a mektup yazarak yanıtını da almıştır.[4881] Hümayun Şah ve Bayram Bey'in Sistan'a geldikleri haberini alan Sultan Ahmed Şamlu izin almaya fırsatı olmadığından kendisi karar alıp kardeşi Hüseyin-kulu'yu onları karşılamaları için gönderdi. O, onları Sistan'ın başkentine davet etti. Onlar şehrin 4 fersahlığına ulaştıklarında Ahmed Sultan da bütün ordu ve hükümet ileri gelenleri ile onları karşılamaya çıktılar.[4882] O, kendi sarayını Hümayun'a tahsis edip onları iyi bir biçimde ağırladı.[4883]

Hümayun ve Bayram Bey, Sistan'da iken Babürlü sarayından birkaç kişi ile birlikte Hacı Mahmud ve Hasan Kuka, Askeri Mirza'nın ordusundan kaçarak Hümayun'a geldiler. Onlar Hümayun'un Zemin-daver'e dönmesini önerdiler. Onlar Zemin-daver hâkimi Emir Bey, Bust hâkimi Çalı Bey ve Askeri Mirza'nın diğer bazı ordu komutanlarının Hümayun'a katılacağı güvencesi vererek onların yardımı ile Kandahar'ın alınabileceğini vurguladılar. Ancak Ahmed Sultan Şamlu onların önerisini maslahat görmedi ve en uygununun Hümayun'un Şah Tahmasb'a gitmesi olduğunu söyledi. Onun görüşünü Bayram Bey de onayladı. Hümayun Şah da bu görüşü kabul etti. Şah Tahmasb, Hümayun'u iyi karşılaması ve ağırlaması için özel

---

[4878] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 301, 407; *Hümayun der İran*, s. 28; *Humayun in Persia*, s. 6.
[4879] *Ahsenü't-tevarih*, s. 399.
[4880] *Humayun in Persia*, s. 7.
[4881] *Hümayun der İran*, s. 31; *Humayun in Persia*, s. 8; *Bairam Khan*, s. 72.
[4882] *Ahsenü't-tevarih*, s. 399.
[4883] *Ekber-name*, s. 303, 305; *Hümayun der İran*, s. 37-38; *Humayun in Persia*, s. 7.

emir vermişti.[4884] O, aynı zamanda Kazvin'e ulaşıncaya dek vilayet hâkimlerinin de Hümayun'u iyi karşılamaları konusunda emirler verdi. O, Bayram Han'a iyi davranılması ve güzel hediyeler verilmesi konusunda da siparişlerde bulundu. Şah Tahmasb, Hümayun'dan daha önce Bayram Han'ı göndermesini istedi.[4885] Şah Tahmasb'ın Hümayun'u desteklemesinin altında yatan neden büyük bir olasılıkla onun rakip Türk-Şibanilere karşı siyasi önlemler almasıydı.

6.41.2.2.6. Bayram Han ve Hümayun'un Herat'ta

Hümayun ve Bayram Bey daha sonra Herat'a geldiler. Hümayun, Nevruz bayramına değin –26 Zilhicce 950 / 21 Mart 1544– Herat'ta kaldı.[4886] O, Herat'ta iken Bayram Han ile birlikte Herat pirlerinden Hace Abdullah Ensari'nin mezarını ve Horasan'ın güzel yerler ve tarihi binalarını görmeye gidiyordu.[4887]

6.41.2.2.7. Bayram Han ve Hümayun'un Meşhed'e Gitmeleri

Hümayun, Herat'ta iken Şah Tahmasb'a mektup yazarak Bayram Han'ın tavsiyesi ile Şah Tahmasb'ı iyi yönde etkilemesi için VIII. Şii imamının (Rıza) mezarına ziyaret etmeye Meşhed'e gitme izni istedi.[4888] Şah Tahmasb da onun Şiiliğe olan eğilimi ve saygısından sevinerek onun Meşhed'e giderek VIII. Şii imamı Rıza'nın mezarını ziyaret etmesine izin verdi. Bunun üzerine de Hümayun Şah ve yanındakiler Nevruz bayramı h. 950 / 1543–44'ten sonra Cam yolu ile Meşhed'e doğru hareket ettiler. Onlar, 5 Muharrem 951 / 29 Mart 1544'te, Cam'a ulaştılar. Hümayun ve Bayram Han, Cam'da Hümayun'un annesinin ve aynı zamanda eşi Hamide Beygim'in dedelerinden olan Zinde-pil Şeyh Ahmed Cami'nin mezarını ziyaret ettiler.[4889]

4884 *Ekber-name*, s. 307-316; *Hümayun der İran*, s. 31-34; *Humayun in Persia*, s. 69-74; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 53-61.
4885 *Bairam Khan*, s. 82.
4886 Riyazu'l-İslam, s. 58; *Ekber-name*, s. 319; *Humayun in Persia*, s. 12; *Bairam Khan*, s. 73.
4887 *Humayun in Persia*, s. 12; *Bairam Khan*, s. 63.
4888 Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 51-52; *Hümayun der İran*, s. 48; *Humayun in Persia*, s. 75-77.
4889 *Hümayun der İran*, s. 46; *Humayun in Persia*, s. 18; Sykes, *Tarih-i İran*, s. 256.

Hümayun ve Bayram Bey Cam'ın Harcerd köyünde bulunan Şah Kasım Envar'ın mezarını ziyaret ettikten sonra Meşhed'e doğru hareket ettiler. Meşhed hâkimi Şah-kulu Sultan Ustaclu, şehir ileri gelenleri ile birlikte Meşhed'in 3 fersahlığında onları karşılamaya çıktılar.[4890] Hümayun Şah ve Bayram Bey 15 Muharrem 951 / 8 Nisan 1544'te Meşhed'e ulaştılar. O, 40 gün Meşhed'de durdu. Hümayun Şah ve Bayram Han orada iken sürekli VIII. Şii imamı Rıza'nın mezarını ziyarete gidiyorlardı.[4891] Bayram Han da kendi yaylarından birini mezarlığa hediye etmişti.[4892]

6.41.2.2.8. Bayram Han ve Hümayun'un Kazvin'e Gitmeleri

Hümayun Şah ve Bayram Bey, 26 Sefer 951 / 19 Mayıs 1544'te Meşhed'i Kazvin'e gitmek üzere terk ettiler.[4893] Yol boyunca bütün hâkimler ve ileri gelenler onları iyi karşıladılar.[4894] Şah Tahmasb, Kazvin'e geldikten sonra oradan Ebher yaylasına gitti.[4895] Hümayun Şah, Kazvin'e geldiğinde Bayram Han'ı elçi olarak Şah Tahmasb'a gönderdi. Bayram Han da Ebher ile Sultaniye arasında yer alan Keydar Nebi yaylasında Şah Tahmasb'ın huzuruna çıktı.[4896] Şah onu görmekten çok mutlu olup onu iyi bir biçimde karşıladı. Şah Tahmasb, Bayram Han'ın gelişinden az sonra ona kafasını kazıtarak Kızılbaş başlığını takmasına emir verdi. Ancak Bayram Han, kendisinin Hümayun Şah'a bağlı olduğunu söyleyerek onun emrine tabi olduğunu söyledi. Tahmasb onun bu yanıtından rahatsız olsa da onu bu konuda serbest bıraktı. Ancak onu korkutmak amacıyla yanında ölüme çaptırılmış birkaç mahkûmu öldürttü.[4897] Ancak Hümayun Şah ve Cevher Aftabeçi'nin maiyetinde olan ve *Ekber-name* eserinin müellifi olan Ebu'l-fazl Mübarek'in verdiği bilgiye göre Bayram Han, Sultaniye'ye bağlı Surlık yaylasında Şah Tahmasb'ın huzuruna çıkıp sevinçli ve memnun bir biçimde Kazvin'e geri döndü.[4898] Kimi tarihçilere göre onun

---

[4890] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 98.
[4891] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 94.
[4892] *Hümayun der İran*, s. 48; *Humayun in Persia*, s. 19.
[4893] *Hümayun der İran*, s. 48; *Humayun in Persia*, s. 19; Riyazu'l-İslam, s. 59.
[4894] *Hümayun der İran*, s. 48; *Humayun in Persia*, s. 20.
[4895] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 307.
[4896] *Ekber-name*, s. 321, 589; *Bairam Khan*, s. 76; *Hümayun der İran*, s. 56; *Humayun in Persia*, s. 21.
[4897] *Bairam Khan*, s. 74; *Hümayun der İran*, s. 52; *Humayun in Persia*, s. 21; Riyazu'l-İslam, s. 59.
[4898] *Bairam Khan*, s. 74.

sevinmesinin nedeni Şah Tahmasb tarafından öldürülmemesi idi.[4899]

Diğer bir bilgiye göre ise Bayram Han şehzadeler gibi ağırlandı. Şah Tahmasb'ın emri üzerine Bayram Han geldiği sırada ilk önce onun kendi boyundan olan Karakoyunlular sonra saray ileri gelenleri iyi bir biçimde onu karşıladılar.[4900] Ancak bazı tarihçilere göre o anlatıldığı gibi iyi karşılanmamıştır.[4901] Bir başka bilgiye göre Hümayun Şah, Simnan'dan Savuc-bulağ ve Dars kalesi yolu ile Kazvin'e doğru gitti. O, Dars kalesinden Bayram Han'ı Kazvin'e Şah Tahmasb'ın huzuruna gönderdi. O, Kazvin'de Şah Tahmasb ile görüşüp sonra geri döndü ve Kazvin'e doğru ilerleyen Hümayun Şah'a katıldı.[4902]

6.41.2.2.9. Bayram Bey'e Han Lakabının Verilmesi

Hümayun Kazvin'e geldikten sonra Şah Tahmasb, onu birkaç günlük ava Taht-ı Süleyman'a götürdü. Hümayun orada Şah Tahmasb'a Bayram Han aracılığı ile Hindistan'dan getirdiği birkaç elmas ve yakut[4903] ve 250 Bedahşan lalı[4904] hediye gönderdi. Elmaslardan biri büyük bir olasılıkla ünlü "*Kuh-i Nur*" elması idi.[4905] Şah da, Bayram Han'a "davul ve bayrak"[4906] vererek ona han lakabını taktı.[4907] Sonra ise onlar yine ava çıktılar.[4908]

6.41.2.2.10. Hümayun ile Tahmasb'ın İlişkilerinde Rolü

Şah Tahmasb'ın Hümayun'u Şiileştirmek istemesi Hümayun'ca olumlu karşılanmadığından[4909] onlar arasında 2 ay boyunca konuşma gerçekleşmedi.[4910]

[4899] a.g.e, s. 75.
[4900] *Bairam Khan*, s. 75; Riyazu'l-İslam, s. 59.
[4901] *Bairam Khan*, s. 75.
[4902] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 432.
[4903] *Bairam Khan*, s. 78.
[4904] *Ekber-name*, s. 323; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 295; *Humayun in Persia*, s. 26.
[4905] *Bairam Khan*, s. 78; *Favaidü's-safeviyye*, s. 24-25.
[4906] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 99.
[4907] *Bairam Khan*, s. 58-59; Riyazu'l-İslam, s. 71.
[4908] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 99; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 309.
[4909] *Hümayun der İran*, s. 66; *Humayun in Persia*, s. 29; Riyazu'l-İslam, s. 62.
[4910] *Hümayun der İran*, s. 73; *Humayun in Persia*, s. 32; Riyazu'l-İslam, s. 65.

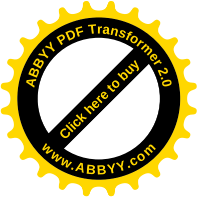
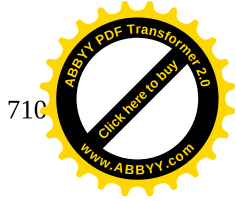
Ancak sonunda onların ilişkisi yine sağlam yörüngesine oturdu.[4911] Bu konuda Bayram Han, Hümayun'u etkileyerek alınmasını engelliyordu.[4912] Onların arasındaki soğukluğun giderilmesinde Sultanım Beygim, Kadı Cihan Kazvini ve Hekim Nure'd-din de etkili oldular.[4913]

Özellikle Sultanım Beygim, Şah Tahmasb'a Osmanlı, Şibani ve hatta güneyde Portekizliler gibi birçok düşmanı olduğunu anımsatarak bunlara birinin de eklenmesinin yanlış olduğunun altını çizdi. O kardeşine Hümayun'a destek çıkmanın yararlı olacağını söyledi. O şahı yumuşatmak için Hz. Ali'yi öven Hümayun Şah'ın bir rubaisini okudu.[4914] Bundan hoşlanan Şah Tahmasb ise Hümayun'a yardım koşulunun Şiiliği kabul etmekle olabileceğini bildirdi. Sultanım Beyim de şahın bu isteğini Hümayun Şah'a ulaştırdı. Hümayun Şah da kendisinin destekleyen Bayram Bey ve Kadı Cihan'ın da tavsiyeleri ile[4915] sonunda Şiiliği kabul etmek zorunda kaldı.[4916] O, bununla da Şah Tahmasb'ın yardımı ile babası gibi hâkimiyete geleceği ve muhaliflerini yenebileceğini amaçlamaktaydı.

Bir diğer bilgiye göre Sultanım Beygim, Hümayun Şah'ın Hz. Ali'yi öven rubaisini Şah Tahmasb'a okuduktan sonra sevinen Tahmasb yalnızca 12 imamın adlarının hutbelerde okutulduğu takdirde Hümayun'a yardım edeceğini bildirdi[4917] ve Hümayun Şah da bunu kabul etti.[4918] Böylece Kadı Cihan da, Hümayun Şah'a yardım konusunda müzakereye başladı. Hümayun da Bayram Han ile danışarak aşağıda verdiğimiz 4 koşulu kabul etti.

1. Hümayun Şah Şiiliği kabul edecek.

[4911] *Ekber-name*, s. 323.
[4912] *Bairam Khan*, s. 82.
[4913] *Humayun in Persia*, s. 35; Riyazu'l-İslam, s. 69.
[4914] *Hümayun der İran*, s. 77-78; *Humayun in Persia*, s. 43.
[4915] *Bairam Khan*, s. 77.
[4916] *Hümayun der İran*, s. 81; *Humayun in Persia*, s. 36.
[4917] *Tarih-i Firişte*, c. II, s. 237.
[4918] a.g.e, s. 237.

2. Hindistan’da taht ve tacı elde ettikten sonra Şii imamlar adına hutbeler okutacak.

3. Kandahar’ı aldıktan sonra Şah Tahmasb’a bırakacak.

4. Kandahar’daki tüm hazineleri Şah Tahmasb’a teslim edecek.

Bu 4 koşul karşılığında ise Şah Tahmasb, Hümayun’a yeteri kadar askeri destek verecekti.[4919]

Böylece Kadı Cihan da Sultaniye’de Şah Tahmasb tarafından gönderilen iki mektubu Hümayun’a verdi. Şah Tahmasb’ın üçüncü mektubu Hümayun’a verildikten sonra Hümayun da onu Şah Tahmasb’ın yanında okuyarak Şiiliği kabul etti.[4920]

6.41.2.2.11. Taht-ı Süleyman Av Partisinde

Ondan sonra ise Şah Tahmasb, Hümayun Şah ile birlikte Taht-ı Süleyman’a 3 günlük ava çıktılar. Orada ilk önce Şah Tahmasb ve Hümayun Şah, sonra ise Behram Mirza ve Sam Mirza ve en sonunda ise ünlü Kızılbaş emirlerinden önce Bayram Han ile avlandı. Böylece Şah Tahmasb sürekli av ve diğer eğlencelerle Hümayun’u ağırlamaya devam etti.[4921]

6.41.2.2.12. Bayram Han’ın Şah Tahmasb ile Müzakeresi

Hümayun Şah, Tah-ı Süleyman’ı terk ettikten sonra oranın 13 kilometre uzağında Şah Tahmasb’ı ağırlayarak değişik yemekler ve özellikle Safevîlerin bilmediği nohut pilav ile onu ağırladı.[4922] İki padişah oradan da Miyane’ye doğru

[4919] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 461.
[4920] Riyazu’l-İslam, s. 62-63; *Hümayun der İran*, s. 82; *Humayun in Persia*, s. 29-30.
[4921] *Hümayun der İran*, s. 85; *Humayun in Persia*, s. 35.
[4922] *Hümayun der İran*, s. 89; *Humayun in Persia*, s. 39.

hareket ettiler. Artık onlar sürekli birbirinin çadırına gidiyorlardı ve ilişkileri iyi gidiyordu.[4923] Şah Tahmasb, sonra Bayram Bey'i çağırarak Hindistan'a döndükten sonra yapılacakları, Kandahar ve başka vilayetlerin alınmasını onunla konuştu. Şah Tahmasb h. 951 / 1544 sonbaharında Taht-ı Süleyman'a yakın bir yerde kutlama töreni düzenledi. Bu büyük konuklukta 600 çadır kuruldu ve 3 gün sürdü.[4924] Şah Tahmasb ve Hümayun Şah oradan da Miyane'ye gelip veda törenini düzenledikten[4925] sonra vedalaştılar.[4926] Şah Tahmasb, Bayram Han'a İran'da kalması önerisinde de bulundu. O, Bayram Han'ı Azerbaycan'da dedelerine ait bir bölgenin hükümetine getirmek istiyordu. Ancak o Hümayun Şah'a çok sadık olduğu için böyle buhranlı bir dönemde onu terk etmek istemediğinden Tahmasb'ın bu önerisini kabul etmedi.[4927]

6.41.2.2.13. Tebriz ve Erdebil'e Gitmeleri

Hümayun Şah, Bayram Han aracılığı ile Şah Tahmasb'a Tebriz ve Erdebil'e gitmeleri ve oraları görmeleri için izin vermesini istedi. Şah da sevinerek onun bu isteğine olumlu yanıt verdi.[4928] Onlar ilk önce Tebriz'e gidip orada 5 gün kaldıktan sonra Erdebil'e doğru hareket ettiler. Onları Erdebil'in yakın köylerinden olan Şamesbi'de Erdebil türbesinin mütevellisi olan Masum Bey Safevî ve şehir ileri gelenleri karşıladılar.[4929] Hümayun ve yanındakiler Erdebil'de Şeyh Safi'nin mezarını da ziyaret ettiler.[4930]

6.41.2.2.14. Erdebil'den Sistan'a Gelmeleri

Onlar Erdebil'den de Hazar denizi kıyısına giderek orayı da gezdikten sonra doğuya doğru hareket edip Kazvin'e ulaşıp orada durdular.[4931] Hümayun Şah ve Bayram Han, daha sonra ise Kazvin'den de Sebzivar ve Meşhed'e gittiler. O ve

---

[4923] *Hümayun der İran*, s. 89; *Humayun in Persia*, s. 32, 39.
[4924] Riyazu'l-İslam, s. 71.
[4925] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 100; *Bairam Khan*, s. 79.
[4926] *Hümayun der İran*, s. 90; *Humayun in Persia*, s. 40; Riyazu'l-İslam, s. 71.
[4927] *Bairam Khan*, s. 82.
[4928] *Fava'idü's-safeviye*, s. 25; Riyazu'l-İslam, s. 2.
[4929] *Hümayun der İran*, s. 96; *Humayun in Persia*, s. 42.
[4930] *Bairam Khan*, s. 79.
[4931] Riyazu'l-İslam, s. 73.

Bayram Han Meşhed'de bulunan VIII. Şii imamı Rıza'nın mezarını bir daha ziyaret ettiler.[4932] Hümayun ve Bayram Han, oradan da Cam'a giderek ikinci kez 14 Şevval 951 / 29 Aralık 1544'te şehri ve Şeyh Ahmed Cam'ın mezarını ziyaret edip[4933] oradan da Cam'ın Harcerd köyüne gidip Şah Kasım Envar'ın mezarını da ziyaret ettikten sonra Tebes Misinan yolu ile Sistan'a gittiler.

6.41.2.2.15. Bust Kalesi ve Kandahar'ın Alınmasında Rolü

Hümayun Şah, Bayram Han oradan da yanlarındaki 12.000 atlı ile birlikte Kandahar'a doğru hareket ettiler. Şah Tahmasb'ın emri üzerine Cihan-şah Karakoyunlu'nun torunu ve Bayram Han'ın akrabalarından olan Muhammedi Mirza da emirlerin içinde yer almaktaydı. Bu, Şah Tahmasb'ın Bayram Han'a verdiği değerden kaynaklanmaktaydı. Bayram Bey'in tavsiyesi ve Hümayun'un emri üzerine ordu ilk önce Bust kalesini kuşattı. Kale bekçileri ise kısa bir süre direndikten sonra teslim oldular ve Hümayun oradan da Kandahar'a doğru ilerledi. Hümayun ve Bayram Han 7 Muharrem 952 / 21 Mart 1545'te Kandahar'a ulaşıp orayı kuşattılar.[4934] Kamran Mirza'nın kardeşi ve Kandahar hâkimi olan Askeri Mirza savunmaya başladı. Kuşatma süresi uzun sürdü ve günlük savaşlarda iki taraftan da yaralı ve kayıplar veriliyordu.[4935] Bu sırada Kamran Mirza'nın Askeri Mirza'ya destek için gönderdiği ordunun Kandahar'a yaklaştığı ve Zemin-daver'deki Ergendab kıyısında konuşlandıkları haberi ulaştı. Bayram Han ile Muhammedi Mirza bazı Kızılbaş emirleri ile birlikte ansızın onlara gece baskını yapıp orduyu dağıttılar. Böylece Kızılbaşların eline çoklu ganimet, koyun sürüleri ve diğer şeyler geçti. Bundan sonra ise Hümayun, Kamran Mirza ile müzakere yolu ile Kandahar'ı teslim etmeye ikna etmeye çalıştı. Böylece Bayram Han, Muhammedi Mirza ile birlikte Kızılbaş kılık kıyafetleri ile Kabil'e doğru hareket ettiler.[4936] Bunu öğrenen Kamran Mirza saray ileri gelenlerinden birçoğunu onları karşılamaları için Kabil yakınına

---

[4932] *Bairam Khan*, s. 50.
[4933] Abdu'l-hüseyin Nevai, "Yadi ez Azamat-ı İran, Penah Averden-i Hümayun Padişah-ı Hind be Şah Tahmasb-ı Safevî", *Mecelle-yi Yadigar*, Sal: 2, Şehriver 1324, No: 1, s. 26; *Hümayun der İran*, s. 103; *Humayun in Persia*, s. 18; Sykes, *Tarih-i İran*, s. 256.
[4934] *Tarih-i Firişte*, c. II, s. 237; *Bairam Khan*, s. 81.
[4935] Riyazu'l-İslam, s. 75.
[4936] a.g.e, s. 75.

gönderdi.[4937]

Bayram Han, Hümayun Şah ve Şah Tahmasb'ın gönderdikleri 2 mektup ve hediyelerini Kamran Mirza'ya getirmişti. Bayram Han, mektupları ve hediyeleri takdim ettikten sonra müzakereye başladı. Ancak o, Kamran Mirza'nın ikna edilemeyeceğini görünce Hümayun Şah'ı desteklemelerini sağlamak için Babürlü şehzadeleri ve bazı saray büyüklerini etkilemeye çalıştı ve bu konuda başarı sağlayarak adeta Hümayun'un geleceğini de garanti altına almış oldu. Bayram Han ve yanındakiler bir buçuk ay sonra Kamran Mirza'dan izin alarak geri döndüler. Kamran Mirza mektupların yanıtını da ona teslim etti.[4938]

Bu sırada Kamran Mirza sarayındaki kimi şehzadeler ve saray ileri gelenleri Hümayun Şah'a katıldılar. Kale savunucularından da ümitsizliğe kapılanlar yavaş yavaş kaçarak Hümayun'a katılıyorlardı. Bu nedenle de Askeri Mirza 25 Cemaziyülâhır 952 / 2 Eylül 1545'te aman dileyerek Kandahar kalesini teslim etti.[4939] Anlaşma uyarınca, Budak Han Kaçar, Murad Mirza'nın temsilcisi olarak Kandahar'ı ele geçirdi.[4940] Hümayun ve Bayram Bey ise adamları ile birlikte Kandahar'ın dışında Ergendab'daki Çahar-bağ Babür'de konuşlandılar.[4941]

6.41.2.2.16. Kandahar'ın Bayram Han'a Verilmesi

Kandahar Kızılbaşlarca alındıktan sonra ise Hümayun Kandahar'ı ele geçirmeyi kararlaştırdı.[4942] O, bunun için Bayram Bey ile istişare ederek Budak Han Kaçar ile savaşmayı uygun bulmadı. Budak Han onun atlılarının Kandahar'a girmesini engellemekteydi. Bunun için ise Hümayun, atlılarından bir kısmını ot ve

---

[4937] *Bairam Khan*, s. 86.
[4938] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 468.
[4939] *Ekber-name*, s. 350; Riyazu'l-İslam, s. 75; *Bairan Khan*, s. 89; *Hümayun der İran*, s. 115; *Humayun in Persia*, s. 52.
[4940] *Hümayun der İran*, s. 116; *Humayun in Persia*, s. 60; *Tarih-i Firişte*, c. II, s. 237; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 92.
[4941] *Bairam Khan*, s. 89.
[4942] *Hümayun der İran*, s. 117-118; *Humayun in Persia*, s. 54-55; *Bairam Khan*, s. 91; Riyazu'l-İslam, s. 77.

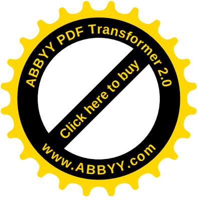
odun satıcısı adı ile Kandahar'a soktu. O emirlerinin saldıracağı kapılarını da belirledi. O, emirlerini çevre ormanlarda saklayıp gereken zamanda saldırmalarını istedi. Böylece o, Kandahar'ı ele geçirdi.[4943] Budak Han da savunmayı eksik görerek şehri Hümayun Şah'a teslim etti.[4944] Hümayun, Kandahar'ı aldıktan sonra Bayram Han'ı oraya hâkim olarak atadı. O, sonra Şah Tahmasb'a mektup yazarak Budak Han'ın Herat halkına karşı kötü davrandığı bahanesi ile Kandahar'ı aldığını açıklamaya çalıştı. O, Şah Tahmasb'ın da çok güvendiği Bayram Han'ı Kandahar hâkimi yaptığını da ona bildirdi.[4945] O, Kandahar'ın yine Şah Tahmasb'a ait olduğu vurguladı.[4946]

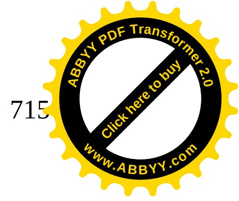
Şah Tahmasb Hümayun Şah'ın Şibanilere yaklaşması olsılığından çekiniyordu. Tahmasb, ayrıca Kandahar hükümetine kendisinin güvendiği biri olan Bayram Han'ın –ki Şii idi.[4947]– getirilmesine sevindi.[4948]

6.41.2.2.17. Bayram Han'ın Kandahar Hâkimiyeti

Bayram Han izlediği dengeli siyasetlerle Safevîlerle Hümayun arasındaki dostlukları geliştirmeyi sürdürdü. Bayram Han da yeni makama atanışının raporunu Şah Tahmasb'a gönderdi. O, 9 yıl boyunca (1545–1554) –kısa süreli işten ayrılmakla– Kandahar'da hâkim idi. Bütün bu süre içerisinde o, sürekli Şah Tahmasb'a mektuplar ve hediyeler gönderiyordu.[4949] Şah Tahmasb'ın emri üzerine Bayram Han'ın konumunu güçlendirmeleri için onun boyundan olan Hemedan'daki Türkman Baharlu boyunu Kandahar'a göç ettiler. Bayram Han da Safevî tebaasından olan kişileri Hindistan'da etkin bir biçimde destekledi.[4950]

[4943] *Hümayun der İran*, s. 123; *Humayun in Persia*, s. 57; Riyazu'l-İslam, s. 76; *Bairam Khan*, s. 22, 166.
[4944] *Tarih-ı Siyasi ve İctimai'yi İran*, s. 208; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 91.
[4945] *Bairam Khan*, s. 92.
[4946] *Hümayun der İran*, s. 123; *Humayun in Persia*, s. 57; Riyazu'l-İslam, s. 80.
[4947] *Tarih-i Firişte*, c. II, s. 233.
[4948] *Bairam Khan*, s. 94.
[4949] a.g.e, s. 94.
[4950] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 405.

6.41.2.2.18. Dehli'nin Alınmasında Rolü

Hümayun Şah, Kamran Mirza'yı[4951] yendikten sonra 11 Şaban 962 / 23 Temmuz 1555'te Dehli'yi fethederek tahta çıktı. Şah Tahmasb'ın desteği ve Bayram Han'ın yol göstermeleri olmasaydı, Hümayun Şah da bu başarıları elde edemeyecekti.[4952] Bayram Bey, Kandahar hükümetini yine de elinde tutmaktaydı. O, kendi adına ise Kandahar hâkimiyetine Şah Muhammed Kalati'yi atamıştı. Hümayun Şah'ın 7 Rebiyülevvel 963 / 20 Ocak 1556'da[4953] öldü.

6.41.2.2.19. Ömrünün Sonları ve Ölümü

Hümayun Şah'ın ölümünün ardından Bayram Han, Celale'd-din Ekber'i[4954] hâkimiyet tahtına oturtup onun için gereken bütün önlemleri de aldı.[4955] Sonunda ise bozguncu kişilerin çıkardığı fitneleri ile onların arası açıldı. Bayram Han, çok sayıda çatışma ve savaşlardan sonra hacca gittiği sırada yolda Hintlilerin saldırısına uğrayarak öldürüldü.[4956] Bayram Han'ın oğlu ise Ekber Şah'a yakışır hizmetlerinden dolayı "Hanlar Hanı" lakabını aldı.[4957] Celale'd-din Ekber Padişah onu Sultan Hüseyin Mirza Safevî'nin[4958] oğlu Rüstem Mirza ile birlikte Deken ülkesini[4959] fethetmeleri için görevlendirmişti. Onlar da o bölgelerin birçoğunu ele geçirdiler. *Tarih-i Kızılbaşan* eserine göre o h. XI. yy.'da (XVII. yy.) (*Tarih-i Kızılbaşan* eserinin yazıldığı muhtemel tarih h. 1007–1013 / 1598–1605 yılları arsı idi.) söz konusu memleketin hükümdarı idi.[4960]

4951 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, 392; *The Cambridge History of India*, s. 42, n. 1.
4952 Riyazu'l-İslam, s. 271.
4953 *Tarih-i Firişte*, c. II, s. 233; *Bairam Khan*, s. 124; Riyazu'l-İslam, s. 85; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 241; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 378; *The Cambridge History of India*, s. 69.
4954 Celale'd-din Ekber Şah 1556–1605 yılları arası hâkimiyette bulunmuştur.
4955 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 36.
4956 a.g.e, s. 36.
4957 Bayram Han'ın oğlunun adı Baba Rahim'dir. O, aynı zamanda şair idi ve üç dilde (Türk, Fars, Hint) şiir yazmıştır.
4958 Sultan Hüseyin Mirza, I Şah İsmail'in torunu (Behram Mirza'nın oğlu) idi. O Kandahar hâkimliği yapmış ve 1576 yılında vefat etmiştir.
4959 Deken, Hindistan yarımadasının güney bölgesindeki topraklardır.
4960 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 36.

6.41.2.3. Muhammedi Mirza

Muhammedi Mirza da Baharlu boyuna mensup komutanlardan idi. Şah Tahmasb, Hümayun Şah'a Kandahar'ı alması konusunda yardım etmeleri için görevlendirdiği Kızılbaş birliği içinde Cihan-şah Karakoyunlu'nun torunu ve Bayram Han'ın akrabalarından olan Muhammedi Mirza da yer almaktaydı. Onlar da 7 Muharrem 952 / 21 Mart 1545'te Kandahar'a ulaşıp orayı kuşattılar.[4961] Kuşatma oldukça uzun sürdü.[4962] Bu sırada Kamran Mirza'nın, Askeri Mirza'ya destek için gönderdiği ordunun Kandahar'a yaklaştığı ve Zemin-daver'deki Ergendab kıyısında konuşlandıkları haberi ulaştı. Bayram Han ile Muhammedi Mirza bazı Kızılbaş emirleri ile birlikte ansızın onlara gece baskını yapıp orduyu dağıttılar. Böylece Kızılbaşların eline çoklu ganimet, koyun süsürleri ve diğer şeyler geçti. Bundan sonra ise Hümayun, Kamran Mirza ile müzakere yolu ile Kandahar'ı teslim etmeye ikna etmeye çalıştı. Böylece Bayram Han, Muhammedi Mirza ve ile birlikte Kızılbaş kılık kıyafetleri ile Kabil'e doğru hareket ettiler.[4963] Bunu öğrenen Kamran Mirza saray ileri gelenlerinden birçoğunu onları karşılamaları için Kabül yakınına gönderdi.[4964] Bayram Han ve yanındakiler bir buçuk ay sonra Kamran Mirza'dan izin alarak geri döndüler.[4965]

6.42. BAYBURTLU[4966]

6.42.1. Bayburtluların Kökeni

Karakoyunlulara bağlı Bayburtlu boyunun asıl yerleşim yeri Küçük Asya'nın Ararat (Ağrı) dağı çevresindeki toprakları[4967] ve Erzincan'ın çevresindeki Bayburt idi. Bayburtluların Eresbar (Arazbarı) bölgesinin hâkimi idiler.[4968] Bayburtlular bugün de Karadağı'ın Arazbarı bölgesinde yaşamaktadırlar. Onların bir kısmının

---

[4961] *Tarih-i Firişte*, c. II, s. 237; *Bairam Khan*, s. 81.
[4962] Riyazu'l-İslam, s. 75.
[4963] a.g.e, s. 75.
[4964] *Bairam Khan*, s. 86.
[4965] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 468.
[4966] Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 18, 20, 21, 107, 160, 194, 195.
[4967] *Tarih-ı Eresbaran*, s. 237-238.
[4968] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. III, s. 1086.

Safevîlere katılarak Kızılbaş oldukları bilinmektedir. Onların içinden çıkmış en ünlü emir Karaca İlyas olmuştur.[4969]

6.42.2. Karaca İlyas

6.42.2.1. Şah İsmail Döneminde Karaca İlyas

Bayburtlu boyundan olan Karaca İlyas, 1500 yılında I. Şah İsmail'in Erzincan seferinde ona katılmıştır. Bir diğer bilgiye göre Karaca İlyas Bayburdlu maiyetindekilerle birlikte h. 905 / 1499–1500'da Erdebil'e doğru giden Şah İsmail'e katılmıştır.[4970] *Tarih-i Kızılbaşan* eserine göre ise o, I. Şah İsmail'in tahta çıkışının başlarında dergâhına gelmişti.[4971] Yukarıdaki iddialardan h. 905 / 1499–1500 tarihi daha doğru gözükmektedir. Bir diğer bilgiye göre ise İsmail Mirza, Çuhur Sa'd'dan da kaçarak Dokuz Elem bölgesine doğru giderek orada konuşlandığında[4972] bu köyde Karaca İlyas ve sofulardan bir grubu İsmail'in yanına gelerek Münteş Sultan Kürd'ü ona şikâyet ettiler. Zira onlar ziyafet bahanesi ile Münteş Sultan Kürd'ün askerlerince yağmalanmışlardı. Karaca İlyas ve maiyetindekilerden bir kısmı ise zorluklara rağmen kaçmayı başarmışlardı.[4973] Bunun üzerine İsmail de Münteş'in bulunduğu Şoregel'e doğru saldırarak onun karargâhını kuşattı ve Kürtlerden bir grubunu öldürdükten sonra diğerlerini de tarumar etti. Ancak Münteş'in kendisi kaçıp kurtarabildi. Karaca İlyas h. 907 / 1501–2 yılında Evlend Akkoyunlu'nun yenilgisi ile sonuçlanan[4974] Şerur savaşı[4975] ve Tebriz'n Kızılbaşlarca alınmasında[4976] da İsmail'in yanında yer almaktaydı.[4977]

[4969] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 40.
[4970] *Tarih-ı Eresbaran*, s. 237-8.
[4971] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 40.
[4972] *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, s. 52.
[4973] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 254.
[4974] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 266.
[4975] *Ahsenü't-tevarih*, s. 84; *Habibü's-siyer*, s. 464; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 122; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 70.
[4976] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 72; *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 38; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 28.
[4977] Yusuf Cemali, s. 143.

6.43. VARSAK[4978]

6.43.1. Varsakların Kökeni

Tarih-i Kızılbaşan kaynağına göre Karakoyunlulara bağlı Varsak boyunun aslı Karaman beldesindendir.[4979] Bir diğer görüşe göre, Varsakların kökeni Küçük Asya'daki dağlık Kilikiya bölgesidir.[4980]

6.43.2. Şeyh Cüneyd Döneminde Varsaklar

Şeyh Cüneyd Konya'ya h. 854 / 1450–1'de geldiğinde[4981] onunla Konya türbelerinin bir şeyhi olan Şeyh Abdu'l-latif arasında baş gösteren bir takım tartışma ve münakaşalar yüzünden Konya'yı terk etmek zorunda kalmıştı.[4982] O oradan da Kilikiya dağlarında yaşayan Varsakların yanına gitmişti. Ancak o orada da sapık düşüncelerde olduğu ve müritlerini savaşa tahrik etmesi suçlaması ile zorunlu olarak oradan kaçarak Şam (Suriye)'ye gitti.[4983]

6.43.3. Şah İsmail Döneminde

İsmail h. 906 / 1500 yazında Erzincan'a doğru hareket ettiğinde[4984] Erzincan'da ona Anadolu'lu müritlerinden katılanlar[4985] içerinde Varsaklar da vardı.[4986] Şah İsmail'in ordusunda halkı türküleri ve söyledikleri destanlar ile coşturan ve tahrik eden kişilerin var olduğu bilinmektedir.[4987] Bilindiği gibi varsağı bir boy adı olmanın yanı sıra epik duygularla yüklü olan bir tür Türk halk şiir biçiminin de adıdır. Şah İsmail'in da varsağı tarzında şiirler yazdığı bilinmektedir. Belki de varsak sözcüğü Türkmanlar arasında ozan veyahut âşık anlamına

---

[4978] Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 18, 39, 49, 50, 58, 104.
[4979] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 40.
[4980] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 348.
[4981] Hinz, *Irans Aufstieg zum National Statt*, s. 21.
[4982] *Aşıkpaşazade Tarihi*, s. 264-265; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu", s. 69-70.
[4983] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 134.
[4984] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 38.
[4985] *Ahsenü't-tevarih,* Seddon, s. 35.
[4986] *Ahsenü't-tevarih*, s. 61; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 56; *Huld-i Berin*, s. 95.
[4987] Yusuf Cemali, s. 94.

kullanılmıştır. Şah İsmail tarafından gönderilen Nur Ali, h. 917 / 1511–12'de Orta Anadolu'da isyan çıkarmayı başarmıştı. Nur Ali Halife'ya katılanlar içerisinde Varsaklar da bulunmaktaydı.[4988]

6.43.4. Kemah Kalesi'nin Alınması

Sultan Selim daha Çaldıran savaşı öncesi Sivas ve Erzincan arasındaki Kemah Kalesi'ni ele geçirmek için 5 Rebiyülevvel 921 / 19 Nisan 1515'te Amasya'dan oraya doğru hareket etmişti.[4989] Ancak bir diğer bilgiye göre o Sefer sonları 921 / Nisan ortaları 1515'te Kemah'a hareket etmiştir. Ayrıca Sultan Selim kaleyi kuşatması için daha önceden Muhammed Paşa Bıyığlı-oğlu'yu da göndermişti.[4990] Bilindiği gibi kalenin kutualığı Varskların elinde idi.[4991] Sultan Selim casusları aracılığı ile onların sayılarının azlığını öğrenince Varsakların teslim olmasını istedi. Ancak onlar onun bu isteğini reddedip direnmeye başlayınca kuşatmaya alınan kale toplar aracılığı ile surları yıkılarak 5 Rebiyülevvel 921 / 19 Nisan 1515'te kaleyi ele geçirilip oradaki 300 Varsak bekçilerinin hepsi de öldürüldü.[4992] Söz konusu kalenin o tarihe kadar herhangi biri tarafından alındığı görülmemiştir.[4993]

6.43.5. Çaldıran Savaşı ve Şah Tahmasb Döneminde

Çaldıran savaşında Varsakların Safevî ordusunun çarhçıları arasında yer aldıkları bilinmektedir.[4994] "Kanuni devrinde de Tarsus ve Adana bölgesinden birçok Varsak oymaklarının Kızılbaşlığı kabul ederek İran'a gittikleri Osmanlı tahrir defterlerinde kırmızı mürekkep ile kaydedilmiştir."[4995] 4 Cemaziyülevvel 974 / 16 Kasım 1566'da Özbeklerin saldırısından Türbet Haydariye kalesine sığınan şehzade Muhammed Mirza ve lalası olan Horasan hâkimi Şah-kulu Yegen Sultan Ustaclu'nun kuşattıkları haberi Şah Tahmasb'a ulaşınca içinde Varsakların da

---

[4988] Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 440-441.
[4989] *Şerh-i Cengha-yı Şah İsmail*, s. 319; *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 412; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 41.
[4990] Uzunçarşılı, c. II, s. 271.
[4991] *Ahsenü't-tevarih*, s. 200.
[4992] Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 39; *Şerh-i Cengha-yı Şah İsmail*, s. 319.
[4993] *Şerh-i Cengha-yı Şah İsmail*, s. 319.
[4994] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 425.
[4995] Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 50.

bulunduğu bir grubu[4996] bölgeye göndermişti.

6.43.6. Varsak Boyuna Mensup Kişiler

I. Şah İsmail döneminde Varsak boyundan Yusuf Bey Varsak, Muhammed Bey Varsak, Musa Bey, Hasan Halife, Mustafa Bey ve Dür Hasan Bey gibi ünlü kişiler çıkmıştır.

6.43.6.1. Yusuf Bey Varsak

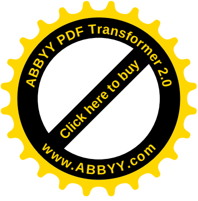
Yusuf Bey I. İsmail zamanında Varsakların emrilerinden biri idi.[4997] Çaldıran savaşından önce Sivas ve Erzincan arasındaki Kemah kalesinin[4998] asıl kutualı ve hâkimi olan Yusuf Bey Varsak Çaldıran savaşına katılmak için görevini Muhammed Bey Varsak'a devrederek[4999] Şah İsmail'e katıldı. Çaldıran savaşında Şah İsmail'in emri üzerine Yusuf Bey Varsak çarhçıların başına getirilen Saru Pire Korçı-başı'ya yardım etmesi için görevlendirmişti.[5000]

6.43.6.2. Muhammed Bey Varsak

Muhammed Bey de Varsak boyuna mnesup komutanlardan idi. Çaldıran savaşı öncesi h. 921 / 1515–16'da Kemah kalesinin bekçiliğini yapan Yusuf Bey Varsak Şah İsmail'e katılmak için gittiğinden Kemah kalesinin berkçiliğini komutanlarından biri olan Muhammed Bey Varsak ve yanındaki 300 bekçisine devretmişti.[5001] Sultan Selim de ilk İran seferinde yanından geçtiği Sivas ve Erzincan arasındaki Kemah Kalesi'ni ele geçirmek için 5 Rebiyülevvel 921 / 19 Nisan 1515'te Amasya'dan oraya doğru hareket etti.[5002] Sultan Selim aynı zamanda kaleyi kuşatması için daha önceden Muhammed Paşa Bıyığlı-oğlu'yu da bölgeye göndermişti.[5003] Sultan Selim,

---

[4996] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 458.
[4997] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 40.
[4998] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 41.
[4999] *Ahsenü't-tevarih*, s. 200; *Huld-i Berin*, s. 249-250; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 514.
[5000] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 425.
[5001] *Ahsenü't-tevarih*, s. 200.
[5002] *Şerh-i Cengha-yı Şah İsmail*, s. 319; *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 412.
[5003] Uzunçarşılı, c. II, s. 271.

Muhammed Bey Varsak'ın teslim olmasını istedi. Ancak o ve Varsaklar onun bu isteğini reddedip direnmeye başlayınca kuşatmaya alınan kale toplar aracılığı ile surları yıkılarak 5 Rebiyülevvel 921 / 19 Nisan 1515'te kaleyi ele geçirildi. Anadolu'nun anahtarı niteliğinde olan Kemah Kalesi'nin Yavuz Sultan Selim'in eline geçmesi ile Muhammed Bey ve 300 kale bekçisinin de hepsi öldürüldüler.[5004]

6.43.6.3. Musa Bey

Varsak boyundan olan Musa Bey, küçük bir emriydi.[5005]

6.43.6.4. Hasan Halife

Varsak boyundan olan Hasan Halife, küçük bir emriydi. O, Haf'ın[5006] hâkimiydi.[5007]

6.43.6.5. Mustafa Bey

Varsak boyundan olan Mustafa Bey, küçük bir emriydi.[5008]

6.43.6.6. Dür Hasan Bey

Varsak boyundan olan Dür Hasan Bey, küçük bir emiriydi.[5009]

5004 Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 39; *Şerh-i Cengha-yı Şah İsmail*, s. 319.
5005 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 40.
5006 Haf Eyaleti, İran'ın doğusunda, Kûhistan bölgesindedir.
5007 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 40.
5008 a.g.e, s. 40.
5009 a.g.e, s. 40.

6.44. KARACADAĞLU[5010]

6.44.1. Karacadağlu Boyunun Kökeni

Tarih-i Kızılbaşan eserine göre Karacadağlu veya Karadağlu[5011] boyu da Karakoyunlulara mensuptu.[5012] Bu buyun yerleşim bölgesi adından da belli olduğu gibi Azerbaycan'ın Karadağ bölgesi idi.

6.44.2. Haydar Döneminde Karacadağlular

Sultan Haydar'ın h. 893 / 1487–88'de Kafkasya (Dağıstan)'ya doğru yaptığı seferinde, Kür ırmağının kıyısında 2 ay durduğunda orada ona Karacadağlular da kabalık bir topluluk ile katılmışlardı.[5013]

6.44.3. İsmail Mirza Döneminde

İsmail Mirza'ya h. 906 / 1500–1'de Erzincan'da[5014] katılan müritleri içerinde[5015] Karacadağ boyu da vardı.[5016]

6.44.4. Han Ahmed'i Bastırmaları için Görevlendirilmeleri

Şah Tahmasb Gilan'da egemen olan Han Ahmed'in bastırılması için h. 975 / 1567–68'de görevlendirip gönderdiği birlik[5017] içinde Karacadağlular da vardı.[5018]

[5010] Karacadağlı adlı Türk boyları İran Azerbaycan'ın Karadağ bölgesinde yerleşmişler. Kaynaklarda, onlarla ilgili ilk bilgilere Safevî dönemi kayıtlarında rastlanmaktadır. Önce Kızılbaşlar yanında yer alan Karacadağlılar, Osmanlı-Safevî savşlarından sonra Osmanlılar'ın safına geçmişlerdir. Bundan dolayı Kızılbaş hükümdarı Şah Abbas tarafından XVII. yy.'ın başlarında cezalandırılmışlardı. Bu olay onların uzun bir süre siyasal olayların dışında kalmalarına neden olmuştur. 1747 yılında kurulan Karadağ Hanlığı döneminde tekrar etkili oldukları görülen Karacadağlılar, Türk-Kaçar şahları döneminde daha da güçlenmişlerdir. Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 153.

[5011] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. III, s. 1086.

[5012] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 40.

[5013] *Âlem-ara-yı Emini*, Woods, s. 71-72.

[5014] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 38.

[5015] *Ahsenü't-tevarih*, Seddon, s. 35; Yusuf Cemali, s. 133.

[5016] *Ahsenü't-tevarih*, s. 61; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 56; *Huld-i Berin*, s. 95.

[5017] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 133-134; *Ahsenü't-tevarih*, s. 559; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 462; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.

[5018] *Ahsenü't-tevarih*, s. 561; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 471; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112;

6.44.5. Tebriz İsyanı ve Karacadağlular

Şah Tahmasb Tebriz ileri gelenlerinin şikâyetleri ve emirler ile devlet ileri gelenlerinin isteğine uyarak neredeyse iki yıldan beri isyancıların denetiminde olan Tebriz'e h. 981 / 1573–74'te Yusuf Bey Çavuş'yu darga olarak atayıp bölgeye gönderdi.[5019] Onlar da başarısız olunca,[5020] şahın emri üzerine bir Karacadağlu birliği de ayaklanmayı yatıştırmada yardım etmeleri için Tebriz'e gönderildi. Bununla da Tebriz'in söz konusu büyük çaplı isyanı 2 yıl sonra yatıştırılmış oldu. Şah Tahmasb da halkın bir daha isyan etmesi bahanesini ortadan kaldırmak için meslek erbabına özgü olan cüzi[5021] miktardaki muhtarife vergisini kaldırmış oldu. Şah daha sonra bunu da yeterli görmediğinden Tebriz halkından alınacak vergilerin birçoğunu da kaldırdı. O, bütün bunları çıkarmış olduğu özel bir emrinde[5022] anlatmıştı.

6.44.6. Karacadağlu Boyuna Mensup Kişiler

Karacadağlu boyundan Çavuş Mirza, Ferruh-zad Bey, Halife Ensar ve Sohrab Bey gibi emirler çıkmıştır.[5023]

6.44.6.1. Çavuş Mirza

Karacadağlu boyundan olan Çavuş Mirza, büyük emirlerden idi. O, I. Şah İsmail zamanında emir olmuştu.[5024]

6.44.6.2. Ferruh-zad Bey Karadağlu Eşik-agası

Ferruh-zad Bey, Karacadağlu boyuna mensup ünlü devlet adamlarından idi. Şah Tahmasb, Amasya barış müzakerelerini yürütmesi için yüksek makama sahip

---

Tarih-i Gilan, s. 50-51.

[5019] *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 143; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 571; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 114.

[5020] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 585; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 118.

[5021] Petruşefski, *Tarih-i İran, s. 494.*

[5022] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 19-20; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 114.

[5023] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 40.

[5024] a.g.e, s. 40.

olan Ferruh-zad Bey Karadağlu Eşik-agası'yı görevlendirmişti. O, Ferruh-zad Bey Karadağlu Eşik-agası'yı[5025] değerli hediyelerle o cümleden Gürcistan armağanı[5026] adı ile bilinen değerli mücevher ile Rebiyülahir 962 / Şubat-Mart 1555'te[5027] Sultan Süleyman'a gönderdi. O, Osmanlılarla Safevîler arasında bundan sonra sürekli elçiler gönderilmesi ve mektuplar yazılmasını temenni ederek Safevî tebaasının da kutsal yerler ile Mekke ve Medine ziyaretini yapmaları için Osmanlı arazisinden geçişlerine izin sağlanmasını da istedi.[5028]

Ferruh-zad Bey ise 9 Cemaziyülahir 962 / 1 Mayıs 1555'te Amasya'ya gelip[5029] Şah Tahmasb'ın gönderdiği mektup ve hediyeleri Osmanlı sultanına sundu. Safevî elçisi Sultan Süleyman ve vezirleri tarafından sıcak karşılandı ve kendisine değerli hediye ve hilatler sunuldu.[5030] Böylece barış müzakereleri sürdürülerek 8 Recep 962 / 29 Mayıs 1555'te Amasya barış anlaşması imzalandı. Bu anlaşma uyarınca Azerbaycan ve Doğu Ermeniyye (o dönemde Ermenistan mı??) vilayetleri Safevîlere bırakıldı. Batı Ermenistan, Bağdat, Mezopotamya'nın tümü, Van Gölü çevresindeki Van, Erciş, Adil-cevaz ve Ahlat gibi şehirler ve Osmanlıların işgal edip kışla yaptırdıkları yerler Osmanlılara verildi. Kars şehri ise tarafsız bölge olarak ilan edildi her iki taraf orada askeri kale yapmayı karlaştırdılar.[5031] Gürcistan (metinde Kartli-Kahetya olmalıdır) konusunda ise Mesk, Kartil ve Kaht Safevîlere, Başı Açuk (İmertil), Daviyan ve Koriyan (Mingrel, Megreli olmasın) Trabzon sınırına değin Osmanlılara verildi.[5032] Bununla da Gürcistan pratikte Safevîlerle Osmanlılar arasında iki ayrı bölgeye ayrılmış oldu.[5033] Böylece iki Türk devleti arasındaki sınır Arpa Çay'ının kuzey kısmı olarak tayin edildi.[5034] Sultan Süleyman Kanuni, Şah Tahmasb'ın Safevî tebaalarının Kerbela, Necef, Mekke ve Medine gibi kutsal mekânlara ziyarete gitmeleri için izin verildi ve onlar engel çıkarılmaması konusunda

---

5025 *Ahsenü't-tevarih*, s. 493.
5026 *Şah Tahmasb*, *Tezkire*, Kırlangıç, s. 83; *A History of Georgia*, s. 24.
5027 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 369; Roemer, s. 244.
5028 *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 620, 623; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 283.
5029 Uzunçarşılı, c. II, s. 361, 450.
5030 Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 236, n. 452, (Hammer Purgstall, s. 1222).
5031 *Minorskii, Saziman-ı İdari*, s. 187.
5032 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 87; *Tarih-i Nizami-yi İran*, s. 19.
5033 *The Making of the Georgian Nation*, s. 48.
5034 Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 68.

özel emirler verdi.[5035] Bu ise Osmanlı ulema kesimi için büyük bir darbe anlamına geliyordu. Amasya anlaşması'nın bir diğer önemli yönü iki Türk ülkesi ve devleti olan Safevî ve Osmanlılar arasında yapılmış ilk barış anlaşması olmasıdır. Bu anlaşma h. 986 / 1578–79 yılına dek sürdü.

6.44.6.3. Halife Ensar

Halife Ensar, Karacadağlu emirlerinden idi.[5036] Şah Tahmasb Gilan'da egemen olan Han Ahmed'in bastırılması için h. 975 / 1567–68'de görevlendirip gönderdiği birlik[5037] içinde Karaça-dağ hâkimi Halife Ensar da vardı.[5038] Halife Ensar, uzun süre Karadağ hâkimi, sonra ise Şirvan beylerbeyi olmuştur. 1582 yılında ölmüştür.

6.44.6.4. Sohrab Bey

Sohrab Bey Karacadağlu emirlerinden olan Halife Ensar'ın[5039] oğlu idi. h. 981 / 1573–74'te Tebriz 2 seneden beri devam edcen isyanını bastıramayan[5040] Yusuf Bey Çavuş[5041] Tebriz ileri gelenleri ve zenginlerinin Kazvin'e gelip şikâyette bulunmaları üzerine Şah Tahmasb, isyancılara karşı Tebriz'e ordu yürütmek kararını aldı.[5042] Şahın emri üzerine Ensar Halife'nin oğlu ve Karadağ hâkimi olan Sohrab Bey atlıları ile ayaklanmayı yatışırmada Yusuf Bey'e yardım etmesi için Tebriz'e gittiler. Bununla da isyancılar Kızılbaşlara karşı çıkmaktan çekinerek ve aralarındaki ittifakı koruyamadıklarından dağılıştılar. İsyan rehberleri ise saklandılar. Kızılbaşlar önderlerin birçoğunu ele geçirip ibret olsun diye onları astılar. Asılanların sayısı yaklaşık 150 kişi idi. Onların arasında Gökce, Neşmi, Şeref, Şeyhi Gazer, Hasan Çekme-duz, Hacı Diraz, Şah-ali Çertek, Mirza Baba-kulu ve Hüseyin Sebzeci gibi

---

[5035] Ferid, Bey, s. 111; Uzunçarşılı, c. II, s. 450, n. 2.; Sykes, *Tarih-i İran*, s. 257.
[5036] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 40.
[5037] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 133-134; *Ahsenü't-tevarih*, s. 561; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 462; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
[5038] *Ahsenü't-tevarih*, s. 561; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 471; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112; *Tarih-i Gilan*, s. 50-51.
[5039] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 40.
[5040] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 585; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 118.
[5041] *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 143; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 571; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 114.
[5042] *Tarih-i Safevîyan*, s. 43.

ünlü pehlivanlar da bulunmaktaydı.[5043] Öldürülen kişi sayısında kaynaklarda şu rakamlar da geçer: 40–50 genç ve toplamda 200'den fazla ölü[5044], yaklaşık 350 başçı.[5045]

İsyancı önderlerinden üçü, Pehlivan Yari, Pehlivan Avez ve Alay Hasan-can, Sohrab Bey'in evinde hapsedildiler. Sohrab Bey onları sığındırmak istese de Yusuf Bey buna karşı çıktı. Bu nedenle de Sohrab Bey onların üçünü de teslim etti. Yusuf Bey de onları öldürtüp kafalarını ise Tebriz meydanında darağacından astırdı. Bununla da Tebriz'in söz konusu büyük çaplı isyanı 2 yıl sonra yatıştırılmış oldu. Şah Tahmasb da halkın bir daha isyan etmesi bahanesini ortadan kaldırmak için meslek erbabına özgü olan cüzi[5046] miktardaki muhterefe vergisi ve Tebriz hakından alınacak vergilerin birçoğunu da kaldırdı.[5047]

6.45. AKKOYUNLU (BAYINDIR)[5048]

Bu boya "Bayındıri" (Bayındır) de derler. Bayındırların adı ilk kez Ermeni yıllıklarında (Grabarca yazılı eserlerde) miladi başlarında geçen bir olayla ilgili "Vgndır" (Vgundur) biçiminde geçmektedir.[5049] İran topraklarında 36 yıl saltanat sürmüşlerdir.[5050] Padişahları sırası ile: Hasan Padişah, Sultan Halil, Yakub Padişah, Baysungur Mirza, Rüstem Padişah, Ahmed Padişah, Muhammedi Mirza, Elvend Padişah ve Sultan Murad.[5051] Akkoyunlular'ın ejdat olarak gördükleri Bayındır Han, Gün Han b. Oğuz Han'ın oğludur. Oğuz Han ise Hasan Padişah'ın[5052] elli birinci kuşaktan babasıdır.[5053]

5043 *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 586.
5044 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 118.
5045 *Tarih-i Safevîyan*, s. 43.
5046 Petruşevskiy, *İslam der İran*, s. 494.
5047 Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 19-20; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 114.
5048 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ebu-Bekir Tihranî, *Kitab-i Diyarbakıriyya (Hasan Bey Akkoyunlunun, Onun Seleflerinin Tarihi ve Karakoyunlu ve Çağatay Tarihlerinden Ona Ait Olanlar)*, çev. Ra'na Şükürova, Bakı, 1998; Erşahin, *Akkoyunlular*, s. 23-25.
5049 *Hata'î Külliyatı*, s. 39-40.
5050 Ak-Koyunlu devleti hâkimiyeti 1468–1502 yılları arasında sürmüştür.
5051 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 13.
5052 Erşahin, *Akkoyunlular*, s. 66-112.
5053 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 13.

h. 896 / 1490–91 veya 897 / 1491–92'de eşi tarafından zehirlenerek öldürülen Sultan Yakub ve oğlu Yusuf Mirza'dan[5054][5055] sonra Sufi Halil ve Sultan Yakub'un Musullu boyundan olan emirleri, fırsatı değerlendirerek yalnızca bir yıl sekiz ay süre ile hâkimiyette kalabilen Baysunkur'u tahta çıkardılar.[5056] Bundan sonra ise Mesih Mirza'yı tahta çıkarmak isteyen Bayındıri ve Pürnak boyları ile Maksud Bey (Despina'dan olan)'in oğlu Rüstem Bey'i[5057] destekleyen diğer emir ve boylar arasında çatışmalar yaşandı. Bunun sonucunda Mesih Mirza ve Sultan Halil'in oğlu Ali Mirza, Rüstem Mirza'nın entrikası ile öldürüldüler.[5058] İsmail Mirza ve kardeşinin Lahican'da olduğu sıralarda yerel hakimiyet, Yezd'de Murad Bey Bayındır, Kirman'da ise Ebu'l-feth Bey Bayındır'ın elindeydi.[5059] h. 936 / 1529–30'da Özbeklere karşı gövde gösterisi amacıyla Şah Tahmasb onların katıldığı bir törende[5060] resm-i geçitte Bayındırı boyunun sırası Kızılbaş boylarından sonraki bölümde üçüncü sıradaydı.[5061]

Tarih-i Kızılbaşan'a göre, Bayındıri veya Akkoyunlulara bağlı boylar Musullu, Pürnak, Şeyhavend, Çepni, Bayat-Bozçulu, Arab-girlü, Hınıslu ve Tekelü'den oluşmaktaydı.[5062]

6.46. MUSULLU[5063]

6.46.1. Safevî Öncesi Musulluların Rekabetleri

Sultan Yakub, oğlu Yusuf Mirza ile birlikte h. 896 / 1490–91 veya 897 / 1491–

5054 Yusuf Cemali, s. 105-106.
5055 a.g.e, s. 105.
5056 *Habibiü's-Siyer*, s. 431-432; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 255.
5057 *Habibiü's-Siyer*, s. 436-437; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 254-255.
5058 *Habibiü's-Siyer*, s. 436-437; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 254-255.
5059 İspanakçı, v. 52.
5060 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 198-206.
5061 a.g.e, 198.
5062 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 21-29.
5063 Faruk Sümer, "*Akkoyunlular*", Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, sy. 40, 1986, s. 1-2; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 29, 30, 48, 55, 57, 101, 115, 121, 125, 129, 182.

92'de[5064] Sultan'ın eşi tarafından zehirlenerek öldürülmesinden[5065] sonra Sufi Halil ve Sultan Yakub'un Musullu boyundan olan emirleri fırsatı değerlendirerek yalnızca bir yıl sekiz ay süre ile hâkimiyette kalabilen Baysunkur'u tahta çıkardılar.[5066]

6.46.2. Musulluların Safevîlerdeki Konumu

Musullular[5067] Ak-koyunlulara bağlı boylardandır. Oruc Bey Bayat'in verdiği listede Musullu boyu *Turcomanos* olarak geçer. Oruc Bey'e göre Musullular, Safevî devletinde genellikle askeri komutan olarak atanmışlardı. Oruc Bey, Musulluların, Safevîlerle olan dostluk ve akrabalıkları özellikle vurgulanmaktadır.[5068]

6.46.3. Musulluların Şah İsmail'e Katılması

Şah İsmail h. 913 / 1507–8'de Alau'd-devle'yi yakalayamayınca[5069] Kızılbaşlarla bölgeyi yıkıp yağmaladıktan sonra Diyarbakır'a döndü. Şah İsmail, dönüş yolu üzerindeki Harput'u da ele geçirdi. Musullular ise değerli hediyelerle Şah İsmail'in huzuruna çıktılar.[5070] Böylece Musullu boyu Safevîlere katılınca, Diyarbakır bölgesinin Safevî devletine bağlanması kolayca mümkün oldu.[5071]

6.46.4. Şibek Han'ın Yenilmesinde Rolleri

Şah İsmail, Özbekler Merv kalesine sığındıktan sonra, Musullu boyundan olan 300 atlıyı Mahmud-abad köprüsü yakınına yerleştirerek, 28 Şaban 916 / 30 Kasım 1510'te Telhtan köyüne gitti. Şah, Musullulara, Özbek ordusu onlara yaklaştığında, savaşa girmeden hemen Safevî ordusuna doğru çekilerek, düşmanı kendilerine getirmeleri için emir vermişti. Şibek de Cuma günü 916 / 1 Aralık 1510'da ordusu ile kaleden çıktığında Musullular da daha önceden planlandığı gibi Özbeklerin önünden

---

5064 Yusuf Cemali, s. 105-106.
5065 a.g.e, s. 105.
5066 *Habibiü's-Siyer*, s. 431-432; . *Tarih-i Cihan-ara*, s. 255.
5067 *Huld-i Berin*, s. 409.
5068 *Minorskii, Saziman-ı İdari*, s. 249.
5069 *Lubbu't-tevarih*, s. 404.
5070 *Lubbu't-tevarih*, s. 405; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 258; *Ahsenü't-tevarih*, s. 124-125.
5071 Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 30; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 43.

kaçarak şahın ordusuna katıldılar. Onları takip eden Şibek Han da Mahmud-abad köprüsünden geçtikten sonra esas Kızılbaş ordusu ile karşılaşarak tuzağa düşürüldüğünü anladı. İki ordu Merv'in Mahmud-abad'ı[5072] diğer bir görüşe göre ise Merv Tahir-abad'ında[5073] savaşa tutuştular. h. 916 / 1510 kışının başlarında Şibek ve Özbeklerin birçoğu yara bile almadan[5074] linç olmak sureti ile öldürüldüler.[5075]

6.46.5. Horasan Emirü'l-ümeralığı'nın Musullulara Verilmesi

h. 921 / 1515–16'da Özbeklerin Horasan şehir ve köylerine olan saldırıları sonucu söz konusu bölgedeki kıtlık ve açlık had safhaya ulaşmıştı. O sırada Horasan'ın Kayen'inde Musullular egemendi. h. 921 sonları / Şubat 1516'da Horasan ile ilgili bilgilendirilen Şah İsmail, Horasan emirü'l-ümeralığını Musullulara verdi.[5076]

6.46.6. h. 927 / 1521'de Musullular

Özbekler h. 927 / 1521 ilkbaharında 30.000 atlı ve yaya asker ile Horasan'a saldırdıklarında[5077] onlara karşı savaşa giren Safevî ordusunda, Musullular da önemli bir yer tutuyorlardı. Ubeyd Han ise Herat'ta egemen olan Musulluları kuşatmaya aldı. Herat kalesi bekçileri Özbeklerin kuşatmasına karşı şiddetli bir biçimde dayanarak onların saldırılarını geri püskürttüler. Ubeyd Han ise 12 gün kuşatmadan sonra kaleyi ele geçirmekten vazgeçerek 2 Recep 927 / 7 Haziran 1521'de kuşatmayı bırakarak Buhara'ya geri döndü.[5078] Bu saldırıdan sonra Ubeyd Han, Şah İsmail hayatta iken bir daha Horasan'a saldırmadı. Musulluların Herat'taki hâkimiyeti 3 Sefer 928 / 1 Ocak 1522'ye kadar sürdü.[5079] Bu süre boyunca Tahmasb Mirza da onlarla idi. Bundan sonra ise Musullular Bağdat hükümetine atandılar.[5080]

[5072] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 37; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 111.
[5073] *A Literary History of Persia*, s. 65.
[5074] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 134.
[5075] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 380; *Habibü's-siyer*, s. 513; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 38; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 112.
[5076] *Habibü's-siyer*, s. 554.
[5077] *Habibü's-siyer*, s. 579; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 189-190.
[5078] *Habibü's-siyer*, s. 581; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, 148.
[5079] *Habibü's-siyer*, s. 588; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 210.
[5080] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 504.

Şah İsmail'in oğullarından Tahmasb Mirza ve Behram Mirza'nın anneleri de Musullu emirlerinden birinin kız kardeşi idi.[5081]

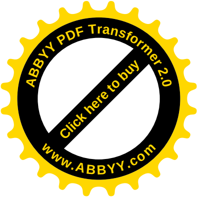
6.46.7. Div Sultan Rumlu ile Ustaclu İhtilaflarında Tarafsızlıkları

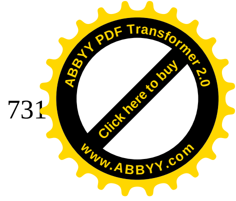
Div Sultan Rumlu ile Ustacluların karşı karşıya gelmelerinde Musulluların yansız davrandığı dikkati çekmektedir. Bunun sebebi Musulluların sarayda ve devlet içinde Taclu Hanım Musullu gibi güçlü bir temsilcilerinin olması idi.[5082]

6.46.8. Bağdat İsyanı ve Musullular

h. 934 / 1527–28'de Taclu Beygim Musullu'nun isteği üzere Bağdat'ta egemen olan Musullulardan bir kısmı saraya gelmek için yola çıkıp, Mahi-deşt'te konuşlandılar.[5083] O sırada Kelhur hâkimiyetinde olan Musullular ise, bilinmeyen iç sorunlar veya rekabetten dolayı 14 Ramazan 934 / 2 Haziran 1528'de Bağdat Musullularına ansızın saldırıp birçoğunu öldürdüler.[5084] Böylece Kelhur'daki Musullular Bağdat'ı da alarak Mezopotamya bölgesinde tam egemen oldular. Onlar daha sonra Şah Tahmasb'tan çekinerek, kendilerini Osmanlı'ya tabi ilan edip Bağdat şehrinin anahtarlarını da Osmanlı sultanına gönderip[5085] Kızılbaşlıktan çıktılar.[5086] Böylece Bağdat'ta Sultan Süleyman adına sikke darp ettirip hutbe okuttular. Osmanlı devleti ise Avrupa cephesinde meşgul olduğu için onlarla ilgilenme fırsatı bulamadı.[5087] Şah Tahmasb h. 935 / 1529 yazında[5088] ise isyan eden Musulluları bastırmak için Bağdat'a doğru hareket etti.[5089] Kuşatma süresi birkaç gün[5090] ve diğer bilgiye göre daha uzun[5091] oldu. Sonunda ise Musulların kendileri[5092] teslim oldular.

[5081] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 44.
[5082] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 149.
[5083] a.g.e, s. 157.
[5084] *Tarih-i Cihan-ara*, 284; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 176; *Huld-i Berin*, s. 351.
[5085] Uzunçarşılı, c. II, s. 349.
[5086] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 158; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 176.
[5087] Uzunçarşılı, c. II, s. 349.
[5088] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 284; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 95; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 189; Roemer, s. 241.
[5089] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 158.
[5090] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 284; Roemer, s. 237.
[5091] *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 26.
[5092] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 158-159; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 102.

Bağdat ise Şevval 935 / Haziran-Temmuz 1529'da Şah Tahmasb'ın eline geçti.

6.46.9. h. 936 / 1529–30'da Musulluların Konumu

h. 936 / 1529–30'da Özbek emirleri ve elçilerinin de hazır bulunduğu bir törende Şah Tahmasb tarafından düzenlenen resm-i geçitte[5093] Musullu boyu Kızılbaş boyları bölümünde altıncı veya sonuncu sırada idi.[5094] Bu aynı zamanda söz konusu dönemde Musullu boyunun devlet içindeki konumunu da göstermekteydi.

6.46.10. Azerbaycan Hükümetinin Musullulara Verilmesi

Şah Tahmasb h. 939 / 1532–33'te Özbeklere karşı Horasan'a doğru hareket[5095] etmeden önce Azerbaycan valiliğini Musullulara devretti.[5096]

6.46.11. Han Ahmed'e Karşı Görevlendirilen Musullular

Şah Tahmasb'in Cemaziyülevvel 975[5097] / Kasım 1567'de Han Ahmed'e karşı Biyepiş'e gönderdiği kalabalık orduda[5098] Hemedan bölgesi Musulluları vardı.[5099]

6.46.12. Musullu Boyuna Mensup Kişiler

Musullu boyundan Emir Bey Musullu, Taclu (Taclı) Hanım, İbrahim Sultan, Şah-kulu Korçu, Nohud Sultan, Zü'l-fikar Bey, Haydar Sultan, İbrahim Han, Ali Bey, Ahmed Bey, İsa Bey ve Musa Bey Musullu gibi ünlü kişi ve komutanlar çıkmıştır.

5093 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 198-206.
5094 a.g.e, s. 198.
5095 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 287; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 224.
5096 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 287; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 223; *Şeref-name*, c. II, s. 181.
5097 Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 133-134; *Ahsenü't-tevarih*, 559; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 462; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
5098 *Nükavetü'l-Asar*, s. 68; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 227-229.
5099 *Ahsenü't-tevarih*, 561; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 471-472; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112; *Tarih-i Gilan*, s. 50-51; *Huld-i Berin*, s. 352.

6.46.12.1. Emir Bey Musullu

6.46.12.1.1. Mühürdarlık Mansıbına Getirilmesi

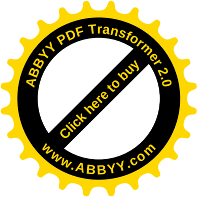
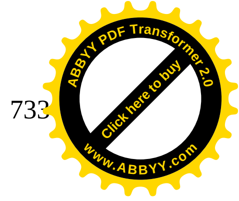
Musullu boyuna mensup ünlü emirlerin başında hiç kuşkusuz Emir Bey gelmektedir. Emir Bey, Şah İsmail'in eşi Taclu Beygim'in akrabası idi.[5100] Şah İsmail, Ala'u'd-devle'ye karşı seferden sonra[5101] dönüş sırasında Sultan Yakub devri Akkoyunlu komutanlarından Gülâbî Bey'in oğlu Emir Bey, ailesi ve boyunu toplayarak değerli hediyelerle Şah İsmail'in huzuruna çıkmış[5102] ve Safevîler'e sadakatini ifade etmiştir. Bu sadakati karşısında Şah İsmail de onu mühürdarlık vazifesiyle ödüllendirmiştir.[5103] Emir Bey'in Şah İsmail hizmetine girmesiyle, Musullu oymağı da Safevî bayrağı altına girmiştir. Bu durum ise geniş ve fethi kolay olmayan Diyarbakır bölgesinin Safevî Devleti'nin idaresi altına girmesine yardımcı olmuştur.[5104]

6.46.12.1.2. Şibanilerle Merv Savaşı'nda Emir Bey

Şah İsmail, Özbekler Merv kalesine sığındıktan sonra Emir Bey Musullu Mühürdar'ı 300 atlı ile Mahmud-abad köprüsü yakınına yerleştirerek kendisi 28 Şaban 916 / 30 Kasım 1510'da Telhtan köyüne gitti. Şah ona Özbek ordusu yaklaştığında savaşa girmeden şahın ordusuna doğru kaçarak düşmanı oraya getirmesini istedi.[5105] Şibek de Cuma günü 916 / 1 Aralık 1510'da ordusu ile kaleden çıktığında Emir Han Musullu da daha önceden planlandığı gibi Özbeklerin önünden kaçarak şahın ordusuna katıldı. Onu takip eden Şibek Han da Mahmud-abad körüsünden geçtikten sonra esas Kızılbaş ordusu ile karşılaşınca tuzağa düşürüldüğünü anladı. İki ordu Merv'in Mahmud-abad'ı[5106] diğer bir görüşe göre ise Merv Tahir-abad'ında[5107] savaşa giriştiler. h. 916 / 1510 kışının başlarında Şibek ve

---

[5100] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 123.
[5101] *Lubbu't-tevarih*, s. 248.
[5102] *Lubbu't-tevarih*, s. 405; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 258; *Ahsenü't-tevarih*, 124-125.
[5103] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 116; Uysal, *Şah İsmail*, s. 39; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 53.
[5104] Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 30; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 43.
[5105] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 148.
[5106] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 37; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 111.
[5107] *A Literary History of Persia*, s. 65.

Özbeklerin birçoğu öldürüldüler.[5108]

6.46.12.1.3. Horasan Emirü'l-ümerası Yapılması

Özbeklerin Horasan şehir ve köylerine olan saldırıları sonucu söz konusu bölgedeki kıtlık ve açlık had safhaya ulaşmıştı. Herat hâkimi Zeynel Han, Özbeklerin yatıştırılmasında başarılı olamadı. Horasan'ın Kayen hâkimi Emir Han Musullu 921 sonları / Şubat 1515'te Tebriz'de Şah İsmail'in huzuruna çıkarak Horasan'ın acınacak durumunu ona rapor etti. Şah İsmail de Horasan halkına olan özel ilgisini belirtmek ve onlardaki moral bozukluğunu gidermek amacıyla büyük oğlu şehzade Tahmasb Mirza'yı Herat'a göndereceğini açıkladı ve bölge kışlasını da güçlendireceğini bildirdi. Şah İsmail'in buyruğu üzerine "Siman ve Damğan sınırından Amuye suyu kıyısına değin"[5109] olan Horasan hükümetini Tahmasb Mirza'ya verildi. O, Tahmasb Mirza'nın küçük (2 yaşında) olduğundan, Emir Han Musullu'yu Horasan emirü'l-ümerası ve ona lala yaptı.[5110] Şah İsmail aynı zamanda Şibek Han'ın da zamanında değer verdiği Emir Yusuf'un oğlu Gıyase'd-din Muhammed'i Horasan sadrı yaptı.[5111]

Tahmasb Mirza ve Emir Han Musullu, Rebiyülevvel 922 / Nisan-Mayıs 1516'da Herat'a geldiler.[5112] Emir Han, Horasan'ın vezirliğine Mecde'd-din Muhammed Kirmani'yi getirdi. Söz konusu vezir uyguladığı düzenlemelerle Horasan'ı bayındır duruma getirerek dağılmış halkın yerlerine geri dönüp ziraat yapmalarına neden oldu.[5113] Emir Han iki yıl sonra kendi başarılı vezirini azlederek onun mal varlığını da müsadere etti. O, eski vezirinin yerine Mevlana Emir Semerkandi'yi seçti. O iki yıl geçtikten sonra Mevalana'yı da işten alarak katletti.

5108 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 380; *Habibü's-siyer*, s. 513; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 38; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 112; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 134.

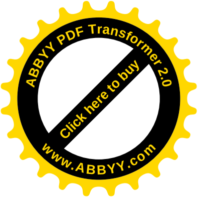
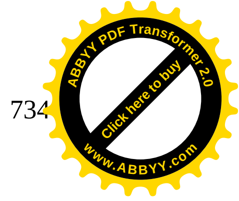
5109 Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 166.

5110 *Habibü's-siyer*, s. 553; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 186; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 201; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 86.

5111 *Habibü's-siyer*, s. 554.

5112 a.g.e, s. 554.

5113 a.g.e, s. 575.

Emir Han onun da yerine Hace Ali-can Kere-rudi'yi Horasan veziri olarak seçti.[5114]

6.46.12.1.4. h. 923 / 1518 ve 924 / 1518 Yılları Arasında

h. 923 sonlarına doğru / Ocak 1518'de İran'da bir Osmanlı casusu yakalandı. Soruşturmadan sonra Osmanlı'da Emir Han Musullu'nun Herat'ta ayaklanması söylentilerinin yayıldığı anlaşıldı. Casus, bu haberin doğru olup olmadığını araştırmak için İran'a gönderilmişti.[5115] Şah İsmail bu söylentinin yanlışlığını Osmanlı casusuna kanıtlamak için Emir Han'ı Tebriz'e çağırdı. Emir Han ise Hace Muzaffer Bitikçi ve Gıyase'd-din Muhammed Sadr'ı Şah İsmail'e gönderdi. Onun gönderdikleri kişiler Horasan'ın kötü durumu, iktisadi sorun ve Özbeklerin saldırı olasılıklarını şaha bildirerek Emir Han'ın Herat'ta kalmasına izin verilmesini istediler. Şah da Emir Han'ın bu isteğine olumlu yanıt vererek gönderdiği Gıyase'd-din Sadr'ı ilgi ile karşıladı. Şah İsmail, Emir Han'a Gıyase'd-din Muhammed'i, Tahmasb Mirza'nın öğretmeni yapmasını da emretti. Şah ayrıca ona Horasan ile ilgili tüm işlerde Gıyase'd-din'in görüşlerine başvurmasını istedi. Gıyase'd-din ise Ramazan sonlarına doğru 924 / Ekim 1518'te Herat'a geri döndü. Emir Han, şahın Gıyase'd-din'e karşı artan ilgisinden rahatsız oldu. O, Horasan işlerini yine kendi görüşleri doğrultusunda ve Gıyase'd-din'i dinlemeden yürütmeye devam etti.[5116] Bu sıralarda Özbeklerin Horasan'a saldırmak istedikleri haberini alan Şah İsmail, Kızılbaşları Firuz-kuh'a göndererek Özbekler saldırdığı takdirde Tahmasb Mirza ve Herat valisi Emir Han Musullu'ya yardım etmelerini istedi. Ancak Osmanlı ordusunun tekrar doğu doğru hareket ettiğini öğrenen Şah İsmail, Kızılbaşları Firuz-kuh'tan Marağa ordusuna çağırdı.[5117]

6.46.12.1.5. h. Özbeklerin h. 927 / 1521 Saldırısında

Ubeyd Han'ın, h. 927 / 1521 ilkbaharında 30.000 atlı ve yaya askerleri ile birlikte başkenti Buhara'dan hareket edip Amu Derya'dan geçerek Horasan'a doğru

[5114] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 583.
[5115] *Habibü's-siyer*, s. 576.
[5116] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 194.
[5117] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 576-577.

ilerlediğini[5118] öğrenen Serahs hâkimi Sevindük Bey Afşar acele ile Herat'a bir haberci göndererek Ubeyd Han'ın Horasan'a olan saldırısını 16 Cemaziyülahir 927 / 23 Mayıs 1521, Perşenbe günü Herat'a gönderdiği bir adamı aracılığı ile Emir Han Musullu'ya bildirdi. O dönemde Horasan'ın hükümeti Emir Han'ın lalalığı –ki aynı zamanda Horasan emirü'l-ümerası idi - altında olan 8 yaşındaki şehzade Tahmasb'ın elinde idi. Ubeyd Han'ın Horasan'a saldırı haberi Şah İsmail'e ulaşınca o bir Kızılbaş birliğini Emir Han'a destek için acele Horasan'a gönderdi.[5119]

Ubeyd Han ise yoldaki şehir ve köyleri yağmaladıktan sonra Herat'ı kuşatmaya aldı. Emir Han Musullu, Emir Gıyase'd-din Sadr ve diğer Kızılbaş emirlerinin de desteği ile direnmeye başladı. Herat kalesi bekçileri Özbeklerin kuşatmasına karşı şiddetli bir biçimde dayanarak onların saldırılarını geri püskürttüler. Ancak burada altı çizilmesi gereken önemli bir husus Gıyase'd-din, Emir Han'dan savunmada destek istese de, Emir Han onu kendine rakip olarak gördüğü için bu yardıma yanaşmadı. Ubeyd Han ise 12 gün kuşatmadan sonra kaleyi ele geçirmekten vaz geçerek 2 Recep 927 / 7 Haziran 1512'de kuşatmayı bırakarak köyleri ve tarlaları yakıp yağmaladıktan sonra Buhara'ya geri döndü.[5120] Onun geri dönüş sebebi, destek Kızılbaş birliğinin yaklaştığı haberini alması da olabilir.

6.46.12.1.6. Emir Han'ın İşten Alınması

Gıyase'd-din de Emir Han Musullu'ya karşı olduğundan Herat kuşatması kırıldıktan sonra Tebriz'e giderek onu Şah İsmail'e şikâyet etmek kararını almıştı. Bunu öğrenen Emir Han Musullu ise 5 Recep 927 / 10 Haziran 1521'de onu yakalayarak İhtiyare'd-din kalesinde hapsettirdi. O, Gıyase'd-din'in ve ona mensup olan yardımcı ve hizmetçilerin tüm mal varlığını da zapt edip[5121] ertesi gün 10 Recep 927 / 15 Haziran 1521'de ise onu öldürttü. Şah İsmail'in Gıyase'd-din Muhammed'i sevdiğini iyi bilen Emir Han Musullu, Şah-kulu Korçu'yu şahın yanına gönderdi. Şah kulu, Emir Gıyase'd-din'in Herat kuşatması sırasında Zahire'd-din Babür'e adam

[5118] *Habibü's-siyer*, s. 579; *Ahsenü't-tevarih*, 222.
[5119] *Tekmiletü'l-ahbar*, s. 56.
[5120] *Habibü's-siyer*, s. 581; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 148.
[5121] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 199.

göndererek, geldiği takdirde Herat'ı Babür'e teslim edeceğini öğrendiğini bunun içinde onu ölümle cezalandırdığını şaha bildirdi. Ancak Gıyase'd-din Muhammed'i iyi tanıyan Şah İsmail, Horasan sadrının öldürülmesine öfkelenip durumun araştırılması için özel emir verdi.[5122]

Şah-kulu Korçı ise Herat'a geri dönerek Şah İsmail'in duruma kızdığını Emir Han Musullu'ya bildirdi. Bundan tedirgin olan Emir Han, o sıralarda Kandehar'ın Zahire'd-din Babür'ün kuşatmasında olduğu gerekçesi ile kuşatmayı kırmak bahanesi ile Sebzivar'a gitti. O şehzade Tahmasb Mirza'yı da yanında götürdü. Bunun üzerine Şah İsmail onu görevden almayı kararlaştırdı. O, Tahmasb Mirza ve Emir Han'ı Tebriz'e çağırarak, diğer oğlu Sam Mirza'yı Horasan hükumetine atadı. O, Sam Mirza'nın çocukluk dönemi lalası olan Durmış Han'ı yine görevde bırakarak, aynı zamanda Horasan emirü'l-ümerası da yaptı.

6.46.12.1.7. Tebriz'e Gönderilmesi

927 / 1521 sıralarında daha önceden Emir Han'a yardım etmesi için görevlendirilen Durmış Han, Herkan Sultaniye'de idi. Şah ona acele Zeynel Han ile birlikte Herat'a gidip Tahmasb Mirza ile Emir Han'ı Tebriz'e gönderilmelerini emretti.[5123] Durmış Han ise Zeynel Han ile birlikte Herat'a doğru acele hareket ettiler. Onlar Emir Han'ın tedirginliğini bildikleri için yolun yarısından ona dostça mektuplar göndererek Horasan hâkimiyetinin yine onda kalacağını yazdılar. Onlar kendilerinin geliş amacının yardım olduğunu ona bildirdiler. Onlar Herat'a geldiklerinde Emir Han'ın itaat etmeyeceğini anladılar.[5124] Bunun üzerine Durmış Han her hangi iç savaşı engellemek maksadıyla canını tehlikeye düşürerek az sayıda asker ile Sebzivar'a Emir Han'ın yanına gitti. O, orada Emir Han'a yine şah tarafından ilgi ile karşılanacağı ve onun yine Horasan emirü'l-ümerası olarak kalacağı güvencesini verdi. Durmış Han, Tahmasb Mirza ve Emir Han ile birlikte Herat'a döndü. Durmış Han Herat'ta şahın Horasan hâkimiyetine Sam Mirza'yı

[5122] *Ahsenü't-tevarih*, s. 227.
[5123] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 205; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 206.
[5124] *Habibü's-siyer*, s. 587.

atadığını, kendisinin de şehzadenin lalası olarak görev yapmasına emredildiğini ona bildirdi. Böylece Durmuş Han akıllı tedbiri ile Emir Han'ın isyan olasılığını etkisiz kıldı.[5125]

Durmuş Han Şamlu, 3 Sefer 928 / 1 Ocak 1522'de Tahmasb Mirza ile Emir Han Musullu'yu Herat'tan Şah İsmail'in sarayına gönderdi.[5126] Emir Han yolda hastalandı. Onlar Tebriz'e ulaştıktan sonra şah konunun araştırılması için bir komisyon oluşturarak bizzat kendisi Emir Gıyase'd-din'in akrabalarının şikâyetini dinledi. Ancak Emir Han'ın hastalığı daha da şiddetlenerek araştırma komisyonu sona ermeden vefat etti.[5127] Bir diğer görüşe göre ise Emir Han yarasına öldürücü merhem koyularak kasten öldürülmüştür.[5128] Şah İsmail, Emir Gıyase'd-din'in akrabalarının mal varlığını da onlara geri verdirterek Herat'a dönmelerine müsaade etti. Bütün bunlara rağmen *Tarih-i Kızılbaşan*'daki yanlış bir bilgiye göre "Emir Han Şah Tahmasb'ın adına Bağdat valisi idi ve Zü'l-fikar Bey onu öldürmüştü."[5129] Oysaki Bağdat hâkimi, Zü'l-fikar Bey tarafından öldürülen Emir Bey'in küçük kardeşi İbrahim Han idi.[5130]

6.46.12.2. Taclu (Taclı) Hanım

6.46.12.2.1. Şah İsmail'in Yanına Gelmesi

Şah İsmail, Osta kalesini alıp Hüseyin Kiya Çilavi'yi esir ettiğinde Beygim Musullu yanındaki kişiyle şahın hareminde güzelliğinden dolayı Taclu Hanım lakabını almıştı.[5131] Şah İsmail, Diyarbakır'a olan saldırısında Taclu Beygim'in boyundan ve akrabası[5132] olan Diyarbakır valisi Emir Han Musullu'yu ilgi ile karşılayarak onu kendi mühürdarı yapmıştı.

[5125] *Ahsenü't-tevarih*, s. 227.
[5126] *Habibü's-siyer*, s. 588.
[5127] *Ahsenü't-tevarih*, s. 229.
[5128] *Lubbu't-tevarih*, s. 420.
[5129] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 22.
[5130] *Tarih-i Cihan-ara*, 284; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 176; *Huld-i Berin*, s. 351.
[5131] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 122.
[5132] a.g.e, s. 123.

Kaynakların taranması ile Şah İsmail'in Taclu Hanım adını taşıyan iki eşinin olduğu anlaşılmaktadır. Belki de onlardan birinin diğer ismi Behruze Hanım idi. Bir bilgiye göre Yakub Bey Akkoyunlu'nun Halil Şirvan-şah'ın kızı ile evliliğinden Taclu Hanım adını taşıyan bir kızı vardı. O, daha sonra Şah İsmail ile nikâhlanmıştır.[5133]

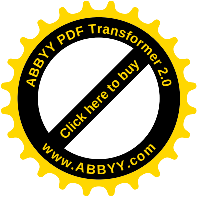
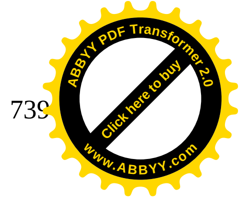
6.46.12.2.2. Esir Düşmesi

Taclu Hanım da Musullu boyuna mensup ünlü Safevî devlet kadınlarından idi. Osmanlı tarihçilerinden bazısı savaşta Şah İsmail'in eşlerinden birinin esir aldığını[5134] bildirmelerine rağmen diğer bilgilere göre bu savaşta harem ile birlikte Şah İsmail'in iki eşi esir alınmıştır.[5135] Onlar Şah İsmail'in nikâhlı eşi Behruze Hanım ile sevgilisi[5136] Taclı (Taclu) Hanım idi. Osmanlı komutanlarından Mesih Paşa'ya esir düşen Taclı Hanım ise onun çadırında iki gece kaldıktan sonra ona lal taşından yapılmış oldukça değerli küpelerini vererek hürriyetini aldı. Taclı Hanım erkek elbisesi giyerek atını Tebriz'e doğru koşturdu.[5137] Kimilerine göre, Taclı Hatun, Vidin sancakbeyi Mesih Bey'in adamlarınca esir alınmıştır.[5138]

Çaldıran savaşından sonra kaybolan Taclu Beygim'i bulması veya onunla ilgili bir haber edinmesi için Şah İsmail, Durmış Han'ı 300 kişi ile birlikte görevlendirmişti.[5139] Rastlantı sonucu Durmış Han'ın veziri olan Mirza Şah Hüseyin İsfahani –ki onun eşyalarını taşımaktaydı.– Tebriz'den 2 menzil uzaklaştığında Taclu Beygim ile karşılaştı. Mirza, Taclı Beygim'i Marağa yolu ile götürdüğünde yolda Durmış Han'ı gördü ve birlikte şaha doğru gittiler.[5140] Bunun üzerine Şah İsmail ölen vekilü's-saltana Mir Abdu'l-baki yerine,bu başarısından dolayı, Mirza Şah-hüseyin

---

[5133] *Teşkil-i Devlet-i Milli der İran*, s. 114.
[5134] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 403; *The Otoman Dynasty*, s. 123.
[5135] İspanakçı, v. 200; Roemer, s. 224.
[5136] Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 455; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh*, c. IV, s. 212.
[5137] İspanakçı, v. 200-201.
[5138] Uzunçarşılı, c. II, s. 268.
[5139] *Âlem-ara-yı Safevî*, s. 501.
[5140] a.g.e, s. 501.

İsfahani'yi Dergezin'de vezir, vekil ve divan-ı âli nazırı olarak atadı.[5141]

Çaldıran savaşından bir yıl sonra h. 921 / 1515–16'da de Taclı Hanım'ın çadırının Şah İsmail'in çadırınının en yakınında olması[5142] onun şah tarafından özel bir ilgi ile karşılandığının kanıtıdır.

Osmanlı tarihçilerine göre Taclı Hanım esir alınmasına karşılık Safevî kaynakları onun kaçtığını belirtmektedirler. Bir bilgiye göre o kaçarak Hoy'daki Melik Bey'in evine sığınmış oradan da Şah İsmail Tebriz'e döndüğünde oraya gitmiştir. Bunun üzerine Şah İsmail de sıradan bir çiftçi olup arpa eken Melik Bey Hoyi'yi emir yapmıştır.[5143]

6.46.12.2.3. Şah Tahmasb'ın Tahta Çıkmasındaki Rolü

Taclu Hanım, Şah İsmail sarayında yetkili bir kişi olarak ülke işleri ile ilgilenmekte, vezir ve emirlerin azil ve atamalarında etkiliydi. Şah İsmail'in 19 Recep 930 / 23 Mayıs 1524, Pazartesi gecesinde ölümünden sonra Kızılbaş ileri gelenleri, vezir Kadı Cihan Hasani'nın desteği aynı zamanda sarayda ve haremde yetkili ve güçlü biri olan Taclu Hanım'ın maslahatı ve onayı ile[5144] aynı günün öğle vaktinde (19 Recep 930 / 23 Mayıs 1524, Pazartesi) 10 yaşında olan Tahmasb Mirza'yı bazı Kızılbaş ileri gelenlerinin de desteğini alarak tahta çıkardı.[5145] Taclu Hanım, Tahmasb'ın tahta çıkışından sonra da yine yetki sahibi idi ve haremde onun hükümleri geçerli idi.[5146] Nitekim h. 931 / 1524–25'te Div Sultan ve diğer Kızılbaş emirlerinin Azerbaycan'a doğru hereket etmeleri üzerine Ustaclu emirleri Taclu Hanım'a güvendikleri için onu şaha etki ederek Köpek Sultan'ı savaşa teşvik

---

[5141] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 509; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 136.
[5142] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 478.
[5143] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 289.
[5144] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 155; *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 387.
[5145] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Abdu'l-şekur, s. 8; *Tekzire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 2; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 19; *Ahsenü't-tevarih*, 241; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 155-156; *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 611; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 45; *Tarih-i Selatin-i Safevîye*, s. 12; *Huld-i Berin*, s. 227; *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 387; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 281.
[5146] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 147.

ettirmesini istemişlerdi.[5147] Bu da onun devlet içindeki ne denli önemli konuma ve yetkiye sahip olduğunu göstermektedir.

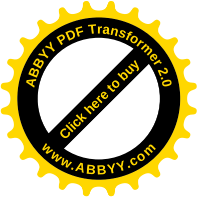
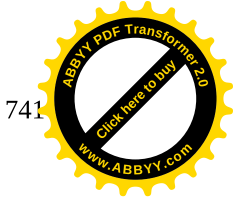
6.46.12.2.4. İbrahim Han'ı Merkeze Çağırması

Emir Han'ın oğlu İbrahim Han, Bağdat'ta hâkimiyette iken bir süre sonra h. 934 / 1527–28'de Taclu Beygim Musullu'nun isteği üzerine saraya gelmesi için Bağdat'tan çıkarak Mahi-deşt'te ordusu ile konuşlandığında[5148] rakip Kelhor Musullularınca öldürülmüştür.[5149] Anlaşılan Taclu Beygim sarayda ona güçlü yetkiler vererek adeta saraydaki kendi egemenliğini de garanti altına almak istemişti. Ancak onun öldürülmesiyle Taclu Hanım da isteğine ulaşamamıştır.

6.46.12.2.5. Taclu Hanım'ın Elçisi Seyid Abdullah

h. 942 / 1535–36'da Gazi Han Tekelü, Van'a geldikten sonra Bağdat'a gittiğinde İbrahim Paşa'yı Sultan Süleyman'ın Safevîlere karşı sefere çıkmasına ikna etmesini istiyordu. Bunun için o, Sam Mirza'nın isyan ettiğini ona bildirerek Osmanlı sultanının ona oğlum dediği ve Safevî ülkesini ona vereceği söylentisini yaymasını istedi.[5150] O, İran'a saldırılması takdirde Sam Mirza'yı Sultan Süleyman'ın yanına getirmesi sözünü de verdi.[5151] Durumu Şah Tahmasb casusları aracılığı ile öğrenince[5152] Van kuşatmasından vazgeçerek Tebriz'e döndü ve orada Melik Bey Hoyi ve diğer nifakçıları cezalandırıp öldürttü.[5153] O, sorunu barışçı yollarla çözmeyi denedi. Bu doğrultuda o büyük bir elçi heyetini Bağdat'a gönderdi. Elçiler içerisinde Beygim'in de temsilcisi bulunmaktaydı. Onun temsilcisi Seyid Abdullah[5154] idi.

[5147] a.g.e, s. 149.
[5148] a.g.e, s. 157.
[5149] *Tarih-i Cihan-ara*, 284; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 176; *Huld-i Berin*, s. 351.
[5150] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 35.
[5151] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 35; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 242; *Huld-i Berin*, s. 396.
[5152] *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Saferi, s. 34.
[5153] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 289; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 241; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 68; *Tarih-i Hoy*, s. 91; *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, s. 64.
[5154] *Şah Tahmasb*, *Tezkire*, Kırlangıç, s. 47.

6.46.12.2.6. Taclu Hanım'ın Ölümü

Taclu Hanım, Şah İsmail'in ölümünden 16 yıl sonra h. 946 / 1539–40'ta Şah Tahmasb çevresindekilerin kötülemesinden etkilenerek onu Şiraz'a gönderdi. O orada vefat etti ve Bibi Duhteran mezarlığında defnedildi.[5155]

6.46.12.3. İbrahim Sultan

6.46.12.3.1. Herat'a Gönderilmesi

İbrahim Sultan ünlü Musullu emiri Emir Han'ın küçük kardeşi idi. Şah İsmail h. 921 / 1515–16'da şehzade Tahmasb Mirza'nin Herat'a geleceği[5156] haberini bölge halkına duyurmak için İbrahim Sultan'ı acele Herat'a göndermişti. O bununla bölge halkını rahatlamayı amaçlamaktaydı.

6.46.12.3.2. Bağdat Hâkimiyetine Getirilmesi

Emir Han Musullu öldükten sonra Türkman Musullu boyu onun küçük kardeşi İbrahim Han'a devredilerek Bağdat hükümeti de ona verildi. İbrahim Han da Bağdat'a gidip orada hükümet sürdü.[5157]

6.46.12.3.3. İbrahim Sultan'ın Öldürülmesi

İbrahim Han bir süre sonra Taclu Beygim Musullu'nun isteği üzerine saraya gelmesi için Bağdat'tan çıkıp Mahi-deşt'te indiği[5158] sırada Zü'l-fikar Bey –ki İbrahim Han'ın kardeşi oğluydu– saldırıp onu az sayıda hizmetçileri ile çadırda olduğu bir sırada yakalayıp 14 Ramazan 934 / 2 Haziran 1528'de öldürdü.[5159]

[5155] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 289-290.
[5156] *Habibü's-siyer*, s. 554.
[5157] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 504.
[5158] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 157.
[5159] *Tarih-i Cihan-ara*, 284; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 176; *Huld-i Berin*, s. 351.

6.46.12.4. Şah-kulu Korçu

Musullu boyuna mensuplardan biri de Şah-kulu Bey'di. Emir Han Musullu, Gıyase'd-din Muhammed'i öldürdükten sonra Şah İsmail'in kendisini sevdiğini iyi bildiğinden, Şah-kulu Korçu'yu şahın yanına göndermişti. O, Özbeklerle olan savaş ve Herat kuşatmasını rapor ederek Emir Gıyase'd-din'i Herat kuşatması sırasında Zahire'd-din Babür'e adam göndererek oraya geldiği takdirde Herat'ı ona teslim edeceği suçlaması ile Gıyase'd-din'i kötületti ve onun öldürülmesini bu nedene bağladı. Ancak Gıyase'd-din Muhammed'i iyi tanıyan Şah İsmail, Horasan sadrının öldürülmesine öfkelendi ve durumun araştırılmasına emir verdi.[5160] Şah-kulu Korçı ise Herat'a geri dönerek Şah İsmail'in duruma kızdığını Emir Han Musullu'ya bildirdi.

6.46.12.5. Nohud Sultan

Musullulardan olan Nohud Bey, Ali Bey'in oğlu ve Zü'l-fikar Bey'in babası idi.[5161] Bağdat hâkimi İbrahim Han'ın Beygim'in davetiyle saraya giderken Mahi-deşt'te[5162] 14 Ramazan 934 / 2 Haziran 1528 tarihinde öldüdürülmesinde[5163] rolu olan kişilerden biri de Nohud Sultan'dı.

6.46.12.6. Zü'l-fikar Bey

Zü'l-fikar Bey de Musullu boyuna mensup kişilerdendi. Bağdat hâkimi İbrahim Han Musullu'nun Mahi-deşt'te[5164] Beygim'in davetiyle saraya giderken öldürülmesinin başlıca sorumlusu Kelhur hâkimi Zü'l-fikar Bey olmuştur. O, İbrahim Han'ın yeğeniydi. İbrahim Han'ı az sayıda hizmetçisi ile çadırda da olduğu bir sırada onu yakalayıp 14 Ramazan 934 / 2 Haziran 1528'de öldürmüştü.[5165] Zü'l-fikatr Bey, amcası oğullarının birçoğunu öldürdükten sonra Bağdat'ı alıp

---

[5160] *Ahsenü't-tevarih*, s. 227.
[5161] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 22.
[5162] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 157.
[5163] *Tarih-i Cihan-ara*, 284; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 176; *Huld-i Berin*, s. 351.
[5164] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 157.
[5165] *Tarih-i Cihan-ara*, 284; *Ahsenü't-tevarih*, 273; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 176; *Huld-i Berin*, s. 351.

Mezopotamya bölgesinin de tümüne egemen oldu. Zü'l-fikar Bey h. 934 / 1527–28'de Bağdat'ı ele geçirdi.[5166] O sırada Şah Tahmasb, Herat'ı kuşatmasına alan Ubeyd Han'ı yatıştırmayı öncüllük tanıyarak Zü'l-fikar Bey'i önlemeyi şimdilik erteledi.[5167] Haber kendisine Tahran'da bulunurken ulaştı.[5168] Zü'l-fikar Bey de Şah Tahmasb'ın Şibanilerin söz konusu saldırılarını önledikten sonra ona karşı geleceğini bildiğinden Tahmasb'a karşı kendini güvenceye almak için Bağdat şehrinin anahtarını Sultan Süleyman'a göndererek ona tabi olduğunu duyurdu.[5169] O, Kızılbaşlara ve Kızılbaşlığa karşı muhalefetini bildirmek için Musullu yandaşlarının sakal, bıyık ve kaşlarını tıraş etmelerine emir verip[5170] Sultan Süleyman adına sikke darp edip hutbe okuttu. Sultan Süleyman bunu iyi karşılasa da çabuk davranamadı. Osmanlı sultanı o sıralarda Macaristan sorunu ile meşgul olduğunda Bağdat ile ilgilenme olanağı bulunmamaktaydı.[5171]

Şah Tahmasb h. 935 / 1529 yazında ise Zü'l-fikar'ı bastırmak için Bağdat'a doğru hareket etti.[5172] Kimi kaynaklara göre ise Tahmasb h. 936 / 1529–30'da Bağdat'a doğru gitmiştir.[5173] O, yaz sıcağında Bağdat'ı kuşattı. Kuşatma süresi birkaç gün[5174] ve diğer bilgiye göre daha uzun[5175] oldu. Sufi Halil Musullu'nun torununun oğlu Ali Bey ve kardeşi Ahmed Bey –ki Zü'l-fikar Bey'in mülazımlarıydılar.[5176]– direnmenin boş olduğuna inandıkları için Zü'l-fikar Bey uykuda iken ona saldırdılar.[5177] İlk önce Ali Bey kılıç darbesi ile onun karnını parçalayıp bağırsakları ve midesinin dışarı çıkmasına neden oldu.[5178] Ancak Zü'l-fikar Bey güçlü biri olduğundan onu yakasından sürükleyerek silahının olduğu odaya

---

5166 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 22.
5167 *Şah Tahmasb, Tezkire,* Kırlangıç, s. 25.
5168 *Şah Tahmasb, Tezkire,* Kırlangıç, s. 25; Roemer, s. 240.
5169 Uzunçarşılı, c. II, s. 349.
5170 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 176.
5171 Uzunçarşılı, c. II, s. 349.
5172 *Şah Tahmasb, Tezkire,* Kırlangıç, s. 26; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 284; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 95; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 189; Roemer, s. 241.
5173 *Cevahirü'l-ahbar*, s. 158.
5174 *Ahsenü't-tevarih*, 292; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 284; Roemer, s. 237.
5175 *Şah Tahmasb, Tezkire,* Kırlangıç, s. 26.
5176 *Ahsenü't-tevarih*, 292-293; *Şah Tahmasb, Tezkire,* Kırlangıç, s. 26.
5177 *Cevahirü'l-ahbar*, s. 158; ; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 102.
5178 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 189; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 158.

götürürken, Ahmed Bey[5179] arkadan kılıcını kafasına indirerek onun yere yığılmasını sağladı (Şevval 935 / Haziran-Temmuz 1529). O öldürüldükten sonra kafası kesilerek 3 Şevval 935 / 10 Haziran 1529'da Şah Tahmasb'ın ordusuna gönderildi.[5180] Gereken çabukluğu gösteremeyen Sultan Süleyman ise eline geçen fırsatı değerlendirememesinin hırsını Galipoli hapishanesindeki Safevî tebaası olan kişilerin öldürülmesiyle yatıştırdı. Onun emrini vezirazam İbrahim Paşa uyguladı.[5181] Sultan Süleyman daha sonra Şah Tahmasb'a gönderdiği bir mektupta yakın zamanda yalnız Tebriz ve Azerbaycan değil, tüm İran ve Turan'ı ayrıca diğer Semerkand ve Horasan vilayetlerini alacağını ona bildirerek Tahmasb'a tehditler savurdu.[5182]

6.46.12.7. Haydar Sultan

Haydar Sultan da Musulluların büyük emirlerinden idi.[5183] Kum daru'l-muminin[5184] hükümeti yıllarca ona ait idi.[5185] Şah Tahmasb Cemaziyülevvel 975[5186] / Kasım 1567'de Han Ahmed'e karşı Biyepiş'e gönderdiği kalabalık ordu içind[5187] o sıralarda Save hâkimi olan Haydar Bey Türkman da vardı.[5188]

6.46.12.8. İbrahim Han

İbrahim Bey, ünlü Musullu emirlerinden Sultan Haydar'ın oğluydu. O da babası gibi Kum'da hükümet etmiştir. I. Şah İsmail, aynı zamanda İbrahim Bey'i Rum (Osmanlı) sefiri olarak atamıştı.[5189]

[5179] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 22.
[5180] *Ahsenü't-tevarih*, 293; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 285; *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 26; Roemer, s. 237.
[5181] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 146-147.
[5182] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 542; Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 152.
[5183] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 22.
[5184] Muminler yeri (diyarı)
[5185] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 22.
[5186] Nevai, *Şah Tahmasb*, s. 133-134; *Ahsenü't-tevarih*, 559; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 462; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112.
[5187] *Nükavetü'l-Asar*, s. 68; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 227-229.
[5188] *Ahsenü't-tevarih*, 561; *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 471; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 112; *Tarih-i Gilan*, s. 50-51.
[5189] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 22.

6.46.12.9. Ali Bey

Sufi Halil Musullu'nun torununun oğlu Ali Bey de Musullu boyu mülazımlarından idi. Zü'l-fikar Bey'in mülazımı[5190] olan Ali Bey, Zü'l-fikar Bey'in uykuda iken[5191] Bağdat'ta öldürülmesinde rolü olan iki kişiden biri idi. İlk önce Ali Bey kılıç darbesi ile Zü'l-fikar Bey'in karnını parçalayıp bağırsakları ve midesinin dışarı çıkmasını neden olmuştu.[5192] Ancak Zü'l-fikar Bey güçlü biri olduğundan onu yakasından sürükleyerek silahının olduğu odaya götürdüğünde Ahmed Bey arkadan bir kılıç darbesiyle onun yere yığılmasını sağladı. O öldürüldükten sonra kafası kesilerek 3 Şevval 935 / 10 Haziran 1529'da Şah Tahmasb'ın ordusuna gönderildi.[5193]

6.46.12.10. Ahmed Bey

Ali Bey'in kardeşi Ahmed Bey de Musullu boyunun mülazımlarından[5194] idi. O, kardeşiyle birlikte h. 935 / 1528–29'da Zü'l-fikar Bey'e uykudayken saldırdılar.[5195] Ali Bey, kılıç ile onun karnını parçaladıktan[5196] sonra Ahmed Bey de arkadan bir kılıç darbesiyle onu öldürdü.[5197]

6.46.12.11. İsa Bey

İsa Bey de Musullu boyundan idi. O ünlü Azerbaycan hâkimi Musa Bey Musullu'nun babası idi.[5198]

[5190] *Ahsenü't-tevarih*, 292; *Şah Tahmasb*, *Tezkire*, Kırlangıç, s. 26; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 102.
[5191] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 158.
[5192] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 189; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 158.
[5193] *Ahsenü't-tevarih*, 293; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 285; *Şah Tahmasb*, *Tezkire*, Kırlangıç, s. 26; Roemer, s. 237.
[5194] *Ahsenü't-tevarih*, 292; *Şah Tahmasb*, *Tezkire*, Kırlangıç, s. 26; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 102.
[5195] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 158.
[5196] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 189; *Cevahirü'l-ahbar*, s. 158.
[5197] *Ahsenü't-tevarih*, 293; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 285; *Şah Tahmasb*, *Tezkire*, Kırlangıç, s. 26; Roemer, s. 237.
[5198] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 287; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 223; *Şeref-name*, c. II, s. 181.

6.46.12.12. Musa Bey Musullu

İsa Bey'in oğlu olan Musa Bey de Musullu hâkimlerinden biriydi. Şah Tahmasb, h. 939 / 1532–33'te[5199] Özbeklere karşı Horasan'a hareket etmeden[5200] önce Musa Bey Musullu'yu Azerbaycan'ın valiliğine atamıştı.[5201]

6.47. PÜRNAK[5202]

6.47.1. Akkoyunluların Taht Kavgasında Pürnaklar

Pürnakların da kökü Akkoyunlu boylarına dayanmaktadır. Sultan Yakub oğlu Yusuf Mirza ile birlikte h. 896 / 1490–91 veya h. 897 / 1491–92'de[5203] eşi tarafından zehirlenerek öldürülmesinin[5204] ardından tahta bir yıl sekiz ay süreyle Baysungur oturdu.[5205] Ancak Mesih Mirza'yı tahta çıkarmak isteyen Bayındır ve Pürnak boyları ile Maksud Bey (Despina'dan olan)'in oğlu Rüstem Bey'i[5206] destekleyen diğer emir ve boylar arasında tartışma baş gösterdi. Fakat Mesih Mirza ve Sultan Halil'in oğlu Ali Mirza'nın, Rüstem Mirza tarafından öldürülmesiyle kargaşa dindi.[5207]

6.47.2. Şah İsmail'in Bağdat'ı Pürnaklardan Alması

Bağdat, Akkoyunlu devletinin ellerinde kalan son vilayetti. O sıralarda Bağdat Murad Bey adına Pürnaklar tarafından yönetilmekteydi.[5208] Şah İsmail ilk önce Bağdat'ı savaşmadan ele geçirmek istedi. O, h. 914 / 1508–9'da Halil Bey Yasavul'u elçi olarak hediyeler ile Pürnaklara göndererek[5209] onları kendine itaata çağırdı. Pürnaklar ise geleneksel Türkman başlığını başlarından çıkararak, itaat anlamında

---

5199 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 60.
5200 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 287; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 224.
5201 *Tarih-i Cihan-ara*, s. 287; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 223; *Şeref-name*, c. II, s. 181.
5202 Erşahin, *Akkoyunlular*, s. 25.
5203 Yusuf Cemali, s. 105-106.
5204 a.g.e, s. 105.
5205 *Habibiü's-siyer*, s. 431-432; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 255.
5206 *Habibiü's-siyer*, s. 436-7; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 254-255.
5207 *Habibiü's-siyer*, s. 436-7; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 254-255.
5208 İspanakçı, v. 52.
5209 *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 280; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 34; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 41.

Kızılbaş başlığını taktılar.[5210] Fakat Şah İsmail Pürnakların Murad Bey ile olan yakınlıklarını göz önüne alarak, onlara inanmayıp bizzat Pürnak ve Bağdat hâkimi Barik Bey'in yanına gelmesini talep etti.[5211] Bunun üzerine ise Pürnaklar itaatten çıktılar.[5212]

Durumu öğrenen Şah İsmail ise Pürnakları yatıştırması için bir birliği bölgeye sevk ettikten sonra kendisi de onların ardından hareket etti. Bu haberi alan Pürnakların bir kısmı ise Bağdat'tan çıkarak Haleb'de, Mısır Memlük'ü Kansu Guri'ye sığındılar.[5213] Şehir ahalisi ise Şah İsmail'in adına hutbe okutup, onu Bağdâd'a davet etti. Şah İsmail, 25 Cemaziyülahir 914 / 20 Ekim 1508'de savaşsız Bağdat'a girdikten[5214] sonra oradaki Sünnileri ve Pürnak boyuna mensup olanları öldürttü.[5215] Kıyımın boyutlarının aşırılığı, kaynaklara da yansımış bulunmaktadır.[5216] Şah İsmail daha sonra şehirde asayişi berkemal edip, Bağdat ve çevresinin idaresini Hadım Bey'e vermişti. Hadım Bey'e burada aynı zamanda halîfetü'l-hulefâ ünvânı da verilmişti.[5217]

6.47.3. Pürnak Boyuna Mensup Kişiler

Pürnak boyundan Cagir Bey Pürnak, Şah Ali Bey, Mansur Bey, Kasım Bey, Murtaza Kulu Han, Barik Bey Pürnak, Hasan Bey Şeker-oğlu, İsfahan Sultan, Kazım Han, Ferruh Han, Muhammed Kulu ve Pir Budağ Han gibi ünlü kişi ve emirler çıkmıştır.

6.47.3.1. Cagir Bey Pürnak

Cagir Bey Pürnak boyuna mensup kişilerdendi. h. 900 / 1494–95 yılında

---

5210 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 93.
5211 *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 34.
5212 *Tekmiletü'l-exbar*, s. 40–41.
5213 Abbaslı, *Şah İsmayıl*, s. 26.
5214 *Habibü's-siyer*, s. 494.
5215 *Ahsenü't-tevarih*, 137; *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 374; Kevserânî, *Osmanlı ve Safevîler*, s. 59; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 43; Yazıcı, "Şah İsmail", s. 276.
5216 *Lubbu't-tevarih*, s. 405-406; *Huld-i Berin*, s. 171; İspanakçı, v. 78.
5217 Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 127-128; *Habibü's-siyer*, s. 496; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 272; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, s. 184; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s. 55.

Erdebil'den çıktıktan sonra İsmail ve yandaşları, Gilan'da ilk önce birkaç günlüğüne Tul'da Emir Muzaffer'in evinde ikamet ettikten sonra, Tul hâkimi Emire Muzaffer'e Rüstem Mirza'ca gönderilen bir mektup yüzünden orasını Kesger'e doğru terk etmek zorunda kaldılar. Diğer taraftan onların saklandığı yeri öğrenen Halhal ve Tul hâkimi Cagir Bey Pürnak ve Ayba Sultan tarafından tekrar bir mektubu Tul ile Halhal çevresi hakimi ve Emire Müzeffere'e göndererek, onların teslim edilmesi istedi.[5218] Sufiler Kesger'de Emire Siyavuş'un evine inip Reşt'e gidinceye dek, onun koruması altında Dinaçar adlı bir bölgede (veya köyde) 3 gün kaldılar.[5219]

6.47.3.2. Barik Bey Pürnak

Pürnak boyuna mensup Barik Bey de ünlü emirlerden idi.[5220] I. Şah İsmail'in ortaya çıkış zamanında o Arap Irak'ının hükümdarı idi.[5221] Bağdat, Akkoyunlu devletinden arta kalan son vilayet idi. Bağdat'ın hâkimi Murad Bey tarafından görevlendirilen Barik Bey Pürnak idi.[5222] Şah İsmail ilk önce Bağdat'ı savaşmadan ele geçirmek istedi. O, h. 914 / 1508–9'da Halil Bey Yasavul'u elçi olarak Barik Bey'in yanına göndererek onu itaat etmeye çağırdı. Şah İsmail, Barik Bey'in ilgi ve güvenini sağlamak amacıyla, ona altun süslemeli bir Kızılbaş başlığı, hilat ve süslemeli kemer gönderdi.[5223] Barik Bey de Şah İsmail'in elçisinin yaklaştığını öğrenince Arap Irak'ı ileri gelenlerinden bir grubu onu karşılamak için gönderdi. Onlar elçiyi saygılı bir biçimde Bağdat'a getirdiler. Barik Bey ise şahın gönderdiği hilatı alarak geleneksel Türkman başlığını başından çıkartarak, kendisi ve ordusu ile birlilkte Kızılbaş başlığı taktı.[5224] O şahın güvenini kazanmak için Ebu İshak Şireci'yi değerli hediyelerle birlikte Halil Bey ile Şah İsmail'in yanına göndererek itaatini bildirdi. Şah İsmail ise onun Murad Bey ile olan yakınlığından dolayı sadakatına inanmadı ve Barik Bey'in bizzat yanına gelmesini istedi.[5225] Barik Bey ise

---

[5218] Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, s. 8; Memmedov, "Azerbaycan Sefeviler Dövleti", s. 397.
[5219] *Ahesenü't-tevaraih*, s. 17; Denison Ross, s. 269.
[5220] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 23.
[5221] a.g.e, s. 23.
[5222] İspanakçı, v. 52; *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 23.
[5223] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 280; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 34; Vilayeti, *Şah İsmayıl Sefevi*, s. 41.
[5224] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 93.
[5225] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 34.

canından korkarak onun yanına gitmekten çekindi. Şah İsmail'in saldıracağına kuşku duymadığı için Kızılbaş başlığını başından alarak hemen askeri hazırlıklar ve donanım işlerine başladı.[5226] O Bağdat kalesini uzun süre dayanabilmesi için hazır duruma getirerek iyice donattı. O, sonra Şah İsmail'i destekleyen Seyyid Kemune'yi –ki Necef'in yönetimi ona ait idi. yakalayarak Sipah Çalı'da (Çalı ordusunda) hapsettirdi.[5227]

Durumu öğrenen Şah İsmail ise, Barik Bey'i yatıştırması için bölgeye bir birlik göndererek kendisi de arkalarından hareket etti. Bağdat, Şii merkezlerinden olduğu için Barik Bey'in de komutanları ve özellikle ordusunda Şiiler çoğunluktaydı. Barik Bey onların isyan çıkarması ve kendine kastetmesinden çekinerek yakın adamlarından bir grup ile Bağdat'tan Haleb'e kaçarak[5228] Mısır Memlük'ü Kansu Guri'ye sığındılar. Şah İsmail, 25 Cemaziyülahir 914 / 20 Ekim 1508'de savaşsız Bağdat'a girdi.[5229] Bağdat halkı ona direnmemesine rağmen Şah İsmail oradaki Sünnileri ve Pürnak boyuna mensup olanları öldürttü.[5230]

6.47.3.3. Hasan Bey Şeker-oğlu

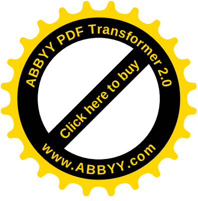
Pürnaklardan olan Hasan Bey, Rüstem Padişah zamanında Muğan ve Karaca-dağ emirü'l-ümerası idi. O, Elvend zamanında diğer emirlere de başçılık ederek Germazer'de[5231] I. Şah İsmail'in ordusunun önünü kesmişse de yenilip kaçmışır.[5232]

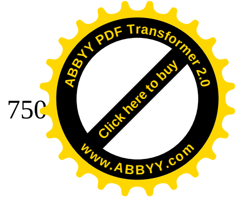
6.47.3.4. İsfahan Sultan

Pürnaklı Hasan Bey Şeker-oğlu'nun oğlu olan İsfahan Sultan, I. Şah İsmail

---

[5226] *Tekmiletü'l-exbar*, s. 40–41.
[5227] Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 301.
[5228] Abbaslı, *Şah İsmayıl*, s. 26.
[5229] *Habibü's-siyer*, s. 494.
[5230] *Ahsenü't-tevarih*, 137; *Fars-name-yi Nasıri*, c. I, s. 374; Kevserânî, *Osmanlı ve Safevîler*, s. 59; Kılıç, *Kanunî Devri*, s. 43; Yazıcı, "Şah İsmail", s. 276.
[5231] Germazer'in yerini saptayamadık.
[5232] Bu olay 1501 yılının ortalarında I. Şah İsmail'in Şerur yakınlarında Elvend'i mağlup ettiği sırada baş göstermiştir; *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 23.

zamanında Merv'in hâkimi idi. O, Emir Necm[5233] ile savaşta öldürülmüştür.[5234]

6.48. ÇEPNİ[5235]

6.48.1. Çepnilerin Kökeni

Tarih-i Kızılbaşan'a göre Çepniler, Akkoyunlu Türkmen boylarındandır. Onlar Trabzon çevresindeki Yukarı Canik ve Aşağı Canik illerinde meskunladı.[5236] Çepniler, Oğuz Han'ın oğlu Gün Han'ın soyağacına bağlanırlar.[5237] Bu boydan büyük emirlere pek rastlanılmamaktadır.[5238]

6.48.2. h. 936 / 1529–30'da Çepnilerin Konumu

h. 936 / 1529–30'da Özbek emirleri ve elçilerinin de görgü tanığı olduğu ve Şah Tahmasb tarafından düzenlenen[5239] resmi geçit töreninde Kızılbaş boylarından sonraki diğer Türkmen boylarının geçişinde Çepniler birinci sırada yer almışlardı.[5240] Bu ise Çepnilerin söz konusu dönemde devlet nezdindeki konumunu da göstermektedir.

6.48.3. Urmiye Çepnileri ve Şah-kulu Sultan Belilan

h. 955 / 1548–49'da Şah-kulu Sultan Belilan Kürd, Salmas'a saldırıp yağmaladığında Urmiye'deki Çepniler onlarla savaşmışsa da yenilerek birçoğu öldürülmüştür.[5241]

[5233] Emir Necm, I. Şah İsmail'in sadık silah arkadaşlarından Necme'd-din Mes'ud Gilani'dir. Ömrünün sonlarında Şah İsmail'in vekiliydi.

[5234] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 23.

[5235] Sümer, *Oğuzlar*, s. 241–248; Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri: Bozulus Türkmenleri: 1540-1640*, (Bundan sonra: Gündüz, *Türkmen Aşiretleri*), Bilge Yay., Ankara, 1997, s. 27, 28, 63, 130, 146.

[5236] Canik, merkezi Samsun şehri olan eyaletiydi.

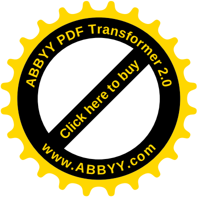
[5237] Reşide'd-din Fazlullah'a göre, Çepni boyu Oğuz Han'ın oğlu Gök Han'ın neslindendir.

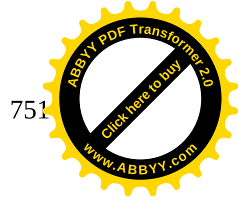
[5238] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 24.

[5239] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 198-206.

[5240] a.g.e, s. 198.

[5241] a.g.e, s. 339.

6.48.4. Çepni Boyuna Mensup Kişiler

Çepni boyundan Şah Ali Sultan, Süleyman Bey Çepni ve Muhammed Bey Celal-oğlu gibi ünlü kişi, hâkim ve emirler çıkmıştır.

6.48.4.1. Şah Ali Sultan

Çepni boyundan olan Şah Ali Sultan, önce Süleyman Sultan Rumlu'nun hizmetinde idi. Sonunda Van kalesinin hâkimi oldu. h. 955 / 1548–49'da Sultan Süleyman, Elkas Mirza ile İran'a geldiğinde o Van kalesini Sultan Süleyman'a verdi. Bu yüzden Şah Tahmasb onu inek derisine sardırarak[5242] ölmesine neden oldu. Onun ordusu ise Süleyman Bey Çepni'ye verildi.[5243]

6.48.4.2. Süleyman Bey Çepni

Süleyman Bey Çepni boyundan idi. h. 955 / 1548–49'da de Şah-kulu Sultan Belilan Kürd, Salmas'a saldırıp bölgeyi yağmaladığında Urmiye hâkimi Süleyman Çelebi Çepni ise Kürtlerle savaştı. Ancak o Kürtlere yenilerek mulazımlarının da birçoğu öldürüldü.[5244] Şah Tahmasb, Şah Ali Sultan'ı h. 955 / 1548–49 yılında Sultan Süleyman'ın Elkas Mirza ile birlikte İran'a geldiğinde[5245] Van kelesini Sultan Süleyman'a teslim ettiği için inek derisine sardırarak öldürttü. Onun ordusu ise Süleyman Bey Çepni'nin emrine verildi.[5246]

6.48.4.3. Muhammed Bey Celal-oğlu

Çepnilere mensup olan Muhammed Bey Celal-oğlu, ünlü emirlerden idi. O,

---

[5242] Bir çeşit ceza olup, inek derisinin kurumasıyla derinin vücudu sarmasıyla işkenceyle ölüyordu.
[5243] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 24.
[5244] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 339.
[5245] Burada Türk-Osmanlı hükümdarı I. Süleyman'ın (1520–1566) 1548 yılı ilkbaharında, İran'a yaptığı üçüncü seferine değinilmektedir. Elkas Mirza, I. Şah İsmail'in oğludur. Şirvan kesin olarak Türk-Safevî Devleti ile birleştirildikten sonra o, Şirvan beylerbeyi olmuştur. Müstakil hükümdar olmak için kardeşi Şah Tahmasb'a karşı isyan etmiş, mağlûp edildikten sonra İstanbul'a kaçmıştır. Elkas Mirza bu seferde Sultan Süleyman'a eşlik ediyordu.
[5246] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 24.

Gürcistan kralı Levasan'ı[5247] öldürdü. Sonunda ise Şirvan'da intihar etti.[5248]

6.49. BAYAT[5249]

6.49.1. Bayat Boyunun Kökeni ve Konumu

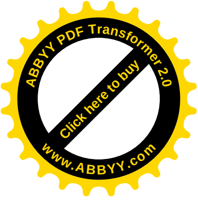
Bayat varlıklı ve nimeti bol nimetli olan anlamına gelmektedir. Bu boy Oğuz Han'ın oğlu Gün Han'ın soyundan kabul edilmektedir. Safevî dönemindeki Bayatların aslı Küçük Asya'nın kuzeyinden olan Kastamonu bölgesindendir. Onların bir kısmının Safevîlere katıldığı bilinmektedir.[5250] *Tarih-i Kızılbaşan* eserinde Bayat boyunun adı Bozçalu boyu ile birleşik olarak Bayat-Bozçalu[5251] biçiminde geçmesine karşılık diğer kaynaklarda Bayat boyu ile Bozçalu boyu ayrı gösterilmiştir.[5252] Oruc Bey'in kendisinin de mensubu olduğu Bayat boyu verdiği boylar listesinde en soylusu olarak değerlendirilmekte ve düzeylerinin İspanyol aristokrasisinde *Dük* unvanına eş değer olduğu belirtilmektedir.[5253] Burada Bozçalu boyu da ayrı bir boy gibi değerlendirilmektedir.[5254] Bu boydan büyük emirler az olmuştur.[5255]

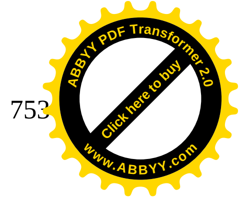
6.49.2. Şah Tahmasb Döneminde Bayatlar

Emir Gayb Şah-verdi'nin öldürdüğünü ve Aba'nın ayaklandığını Şah Tahmasb'a bildirse de şahın yardımı gecikmeli olarak kendisine ulaştı. h. 962 / 1554–55'te Şah Tahmasb Aba'ya karşı bir orduyu Ester-abad'a gönderdi. Kızılbaşlarla Aba arasında gerçekleşen savaşlarda, Kızılbaşların öncü kesiminde Bayatlar da vardı. Yaka Türkmenleri onlarında içinde olan bir grubu esir alarak

---

5247 Kartli hâkimi Luarsab (1534–1558) kastedilmektedir.
5248 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 24.
5249 Sümer, *Oğuzlar*, s. 179-189; Gündüz, *Türkmen Aşiretleri*, s. 41, 45, 47, 55, 56, 78, 118.
5250 Parsa-dust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 348.
5251 Bozçalu, doğrusu Bozcalu'dur. Bunların Osmanlı fetihlerinin ilk yıllarında Bayatların başında duran Bozca-oğlu Halil Bey'den geldikleri biliniyor. bkz. B. S. Baykal, *"Uzun Hasan'ın Osmanlılara karşı kat'i mücadeleye hazırlıkları ve Osmanlı Ak-koyunlu harbinin başlaması"*, Belleten, sy. 82, Sümer, *Oğuzlar*, s. 182; *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 24.
5252 *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. III, s. 1086;
5253 *Minorskii, Saziman-ı İdari*, s. 249.
5254 a.g.e, s. 250.
5255 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 24.

Harezm'e götürdüler.[5256] 964'ten beri Kahkaha kalesinde 19 yıl boyunca hapsedilen[5257] İsmail Mirza taraftarları içerinde de Bayatlar da yer almaktaydı.[5258]

6.49.3. Bayat ve Bayat-Bozçalu Boyuna Mensup Kişiler

Bayat boyundan, İsmail Bayat Tavkii, Süleyman Bey ve Seyf Bey gibi ünlü kişi ve emirler çıkmışlardır.

6.49.3.1. İsmail Bayat Tavkii

Bayatlardan olduğu anlaşılan İsmail Bayat Takvii'nin adı İspanakçı'nın "*İnkilab-ı İslam*" adlı eserinde geçer. Şah İsmail, İran'ın önemli bir bölümünü ele geçirdikten sonra Osmanlı padişahı II. Bayezid, h. 910 / 1504–5'te ona art arda iki mektup gönderdi. II Beyazid, elçisi Muhammed Çavuş Balaban aracılığı ile gönderdiği birinci mektubunda onun kazandığı galebeleri kutlasa da yazdığı ikinci mektupta ise önceden elçisi aracılığı ile ayrıntılı bilgiler edindikten sonra onun mezhep konusundaki aşırı uygulamalarını eleştirerek Şah İsmail'e öğütler verdi ve onu deneyimsiz bir genç olarak gördüğünü yazdı.[5259] Bu mektubu yalnızca "İnkilab-ı İslam" kitabının müellifi İspanakçı, İsmail Bayat Tavkii'nin "*Hahikatu't-tevarih*" adlı kitabından çevirerek eserine aldığını bildirmektedir.[5260]

O yazdığı bu mektupta Şah İsmail'e şah yerine emir diye hitap eder ve kendisi 59, Şah İsmail'in ise 18 yaşında olduğu için ona "değerli oğlum" da demektedir. O mektubunda fetihlerin, fetihnameler ile padişahlara bildirilmesinin bir gelenek olduğunu ona hatırlatarak Elvend Bey'i de aşağılarcasına "Levend"olarak nitelendirdi. Onun Murad Bey ve Bayındıriye'yi yendiğini kutladı. O, mezhep ihtilaflarının kıyamete kadar Müslümanları bir birine düşman yapacağını ve İslam düşmanlarının bundan yararlanarak Müslüman ülkelerini ele geçireceklerini

---

[5256] *Ahsenü't-tevarih*, s. 496-497.
[5257] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 125.
[5258] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 223; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 389.
[5259] İspanakçı, v. 62-67.
[5260] a.g.e, v. 98-100.

söyledi.[5261] Sultan aynı zamanda Şah İsmail'e, adaletli davrandığı takdirde Hindistan ve Türkistan halklarının da gönüllü olarak Safevîlere bağlanacağını bildirdi. Oysa böyle davranmazsa, İran'ın inzivaya doğru sürükleyeceğini anlattı. II. Bayezid ona öğütlerine uyduğu takdirde her zaman yanında Osmanlı desteğini de göreceğini söyledi. Onun II. Bayezid'e olan cevap mektubu hakkında her hangi bir bilgi bulunmamaktadır.[5262] O, hâkimiyetinin sonlarına doğru h. 917 / 1511–12'de Şah İsmail'in Şibek Han'ın kafa derisini Osmanlı'ya göndermesi[5263] ve mezhebi baskılar konusunda Şah İsmail'e yazdığı mektupta İran'ın İslam'ın doğusu ve batısı arasında önemli bir köprü olduğunu vurgulayarak mezhebi ihtilaflarla bunun kopmasının yalnızca İslam düşmanlarına yarayacağını vurguladı. Kendi baş amacının da, Müslümanlar arasındaki ilişkiyi sağlamlaştırma olduğunu bildirdi ve Şah İsmail'in, tavırlarının Osmanlı sultanlarını korkutmadığını ona yazdı.[5264] İsmail Bayat Tavkii'nin "*Hakikatu't-tevarih*" eserine dayandırılarak İspanakçı tarafından aktarılan bu mektup ve söz konusu şahsın eserinin adı dışında her hangi bir bilgiye sahip değiliz.

6.49.3.2. Süleyman Bey

Bayat-Bozçulu boyundan olan Süleyman Bey, Şah Tahmasb'ın yanında söz sahibi idi.[5265] h. 964 / 1556–57'de Kahkaha kalesinde hapsedilen[5266] İsmail Mirza'nın yakın dostlarından olan Süleyman Bey, Şah Tahmasb'ın emri ile kör edildi.[5267]

6.49.3.3. Seyf Bey

Seyf Bey, Bayat-Bozçulu boyunun küçük emirlerinden idi.[5268] h. 962 / 1554–55'te Aba'nın isyan ettiği haberini alan Şah Tahmasb, Yaka Türkmanlarına karşı

[5261] İspanakçı, v. 62-67.
[5262] İspanakçı, v. 68.
[5263] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 380.
[5264] İspanakçı, v. 62-67.
[5265] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 24.
[5266] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 125.
[5267] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 223; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 389; *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 24.
[5268] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 24.

Ester-abad'a gönderdiği ordu terkibinde Seyf Bey Bayat da vardı. Kızılbaşlarla Aba arasında gerçekleşen savaşlarda, Kızılbaşların öncü kesiminin komutanı olan Seyf Bey Bayat, Aba tarafından yakalanarak Harezm hâkimi Ali Sultan Özbek'in yanına götürüldü.[5269] Onun daha sonra Safevîlere verilip verilmediğine ilişkin ise her hangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır.

6.50. ARABGİRLÜ[5270]

6.50.1. I. Şah İsmail ve Şah Tahmasb Döneminde

Arabgirlü'nün aslı Arab-gir beldesinin Çemişkezek'indendir.[5271] I. Şah İsmail döneminde onlar arasından pek ünlü emir çıkmamıştır.[5272] h. 936 / 1529–30'da Özbek emirleri ve elçilerinin de hazır bulunduğu ve Şah Tahmasb tarafından düzenlenen[5273] resmi geçit töreninde[5274] Arabgirlular, Kızılbaş boylarından sonra geçiş yapan diğer Türkmen boyları kapsamında altıncı ve sonuncu sırada yer almışlardı.[5275] Arabgirlu boyundan bir tek Mehter Şah-kulu Arabgirlu'yu bilmekteyiz.

6.50.2. Mihter Şah-kulu Arabgirlü

Mehter Şah-kulu, Arabgirlü boyuna mensup kişilerden idi. Onun adı kaynaklarda h. 929 / 1522–23 yılı olaylarıyla ilgili olarak geçer. Mehter Şah-kulu Arabgirlü hazine parasından 7.000 tuman kadarını iade etmede geciktiği için sıkıştırılan Mirza Şah-hüseyin parayı geri ödetme için şahtan özel emir talep etmişti. Mirza Şah-hüseyin 28 Cemaziyülevvel 929 / 15 Nisan 1523'te şahın Tebriz'deki Heşt Bihişt sarayında düzenlediği içki meclisine katılmıştı. Şah dinlenmeye

---

5269 *Ahsenü't-tevarih*, s. 496-497.
5270 Arap-girli boyu, Akkoyunlu Kara Yülük Osman'ın 1432 yılında Çemişkezek'i ele geçirmesiyle Akkoyunlulara bağlanmış küçük bir gruptur. Woods, *Akkoyunlular*, s. 96; Gündüz, *Türkmen Aşiretleri*, 32; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 50-51.
5271 Arabkir - Fırat ırmağının sağ kıyısında, Malatya'nın kuzeyinde vilayet ve şehir. Çemişkezek şehri, Harput'tan 35 km. güneydedir.
5272 *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 25.
5273 *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 198-206; .
5274 a.g.e, s. 198.
5275 a.g.e, s. 198.

çekildiğinde, o da gecenin geç saatlerinde yalnız başına sarhoş bir biçimde gezinirken, pusuya yatmış Mehter Şah-kulu tarafından omzundan hançerlendi. Korçılar onu engellemeye kalkışınca o bunun şahın özel emri olduğunu söyleyerek onların da Mirza Şah-hüseyin'in üzerine saldırmalarına ve onu parçalamalarına neden oldu. Mirza Şah-hüseyin'in ölüm tarihi 28 Cemaziyülevvel 929 / 15 Nisan 1523, Çarşamba günüydü.[5276] Mehter Şah-kulu şahın korkusundan aynı gece Erzincan'a kaçtı. Şah İsmail ise sabahleyin durumu öğrenince söz konusu korçıların öldürülmeleri için emir verdi. Şah, Mehter Şah-kulu'yu yakalamaları için bir birliği de görevlendirdi. Şah-kulu ise Şeyh-şah'ın Şah İsmail'e olan yakınlığını değerlendirmek için Şirvan'a giderek onun şefaatçi olmasını istedi. Ancak Şeyh-şah onu Şah İsmail'e gördertti. Şah da onu Mirza Şah-hüseyin'in akrabalarına verdi. Onlar da Şah-kulu'yu parçalayıp öldürdüler.[5277]

6.51. ÇAĞATAY TÜRKMEN

Herat şehri ilk kez olarak h. 935 / 1528–29'da Ubeyd Han'ın eline geçti. O, Meşhed'i de aldı. Ayrıca, öç almak için Şii kesimi katletmeye başladı. Bu arada birçok insanın mal varlığını ele geçirmek bahanesiyle Şiilere uydukları gerekçesiyle suçlandığı ve emlakinin musadara edildiği bilinmektedir. Onlar bunun için İslam hukukuna gereği önceden anlaştıkları kadılara iki yalancı tanık ile giderek istedikleri kişilerin mal varlığına el koymaları için şeri hilelere el atıyorlardı.[5278] Şiilerin yanı sıra birçok Sünni de Şiilik ve Rafizilik suçlamaları ile katledildiler.[5279] Yakalanan kişilerden şair[5280] Hilali Çağatayi ilk önce Ubeyd Han tarafından ilgi ile karşılansa da Rafizilik ve Ubeyd Han'a karşı yazdığı bir rübaiden dolayı suçlanmaktaydı.[5281] Hilali

---

[5276] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 603; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 40; *Habibü's-siyer*, s. 596, 598; *Tarih-i Selatin-i Safevîye*, s. 35-36; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 280.
[5277] *Cihan-güşa-yı Hakan*, s. 603; *Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, s. 40; *Habibü's-siyer*, s. 596, 598; *Tarih-i Selatin-i Safevîye*, s. 35-36; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 280.
[5278] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 273; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 193.
[5279] *Ahsenü't-tevarih*, s. 291; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 57.
[5280] *Tuhfe-yi Sami*, s. 91; Zebihullah Safa, *Genc-i Suhen, Şa'iran-ı Büzürg-i Parsi-guy ve Muntahab-ı Asar-ı Anan, Ez Rudeki ta Bahar*, İntişarat-ı Kaknüs, Tahran, 1374, s. 611; *Habibü's-siyer*, s. 362.
[5281] Hilali Cuğetayi, *(Divan), Ba Şah Derviş ve Sifatu'l-aşikin-i U*, Bi tsh. Mukabile ve Mukaddime ve Fihrist: Sa'id Nefisi, Kitab-hane-yi Senayi, Tahran, Mukaddime: s. 13; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 57; Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 273; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 194.

Çağatayi yaşaması için Ubeyd Han'a bir kaside[5282] yazsa da onun çok zengin olduğunu[5283] öğrenen Ubeyd Han, Çağatayi'ni hapsettirdi. Uzun işkencelerin ardından Herat çarşısında öldürüldü.[5284] Kendisi Çağatay Türkmanlarından olduğu bilinen bu şahıs aslında Ester-abad doğumludur.[5285]

6.52. TÜRKMAN

Söz konusu bu Türkmenler, boy adı olarak doğrudan *Türkman* adını taşıyorlardı. Bilindiği gibi X. yy.' tarihçisi el-Mukaddasi'ye göre Türkmenler, Oğuzlardan ve Karluklardan ayrı bir topluluk sayılmaktaydılar.[5286] h. 936 / 1529–30'da[5287] Şah Tahmasb'ın düzenlemiş olduğu ve Özbeklerin de bulunduğu resmi geçitte, Kızılbaşların dışındaki diğer Türk boyları safında Türkman boyu ikinci sırada yer almaktaydı.[5288] h. 961 / 1553–54'te de Sultan Süleyman aşırı kalabalık bir orduyla[5289] Halep'ten İran'a doğru hareket ettiğinde, ordusuna daha sonra katılanlar arasında Türkman beylerinden[5290] de söz edilmektedir.

6.53. YAKA (SAYIN HANİ) TÜRKMENLERİ

Kimi tarihçilere göre Etrek ırmağı kıyısında çadır kuran Yaka Türkmen boyuyla birlikte, Sayın Hani adıyla da anılan Ohlu (Oklu), Göklen, İlur (Eymür) ve Salur altboyları Şah Tahmasb zamanında Gürgan'a gelmiştiler.[5291] Söz konusu bu boyların, Harezm hanlarına bağlı oldukları bilinmektedir.[5292] Günümüz Hazar Ötesi Türkmenlerinin ecdadı sayılan Yaka Türkmenlerinin kökeni, Oğuzların Orta Asya'da kalıp da soydaşı Oğuzların Ortadoğu'ya göç etmeyen kesimlerine dayandığı pek muhtemeldir. Günümüz Türkmenlerinin Türkçesi de diğer Oğuz lehçelerine göre daha eskicil özellikler taşımasının yanı sıra, Orta Asya'daki Kıpçak Türkçesinin dil özelliklerinin de bu dile geçtiği görülmektedir. Bu durum belirli ölçüde İran'ın

---

[5282] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 194-195; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 58.
[5283] Handemir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 273; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 194; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 58.
[5284] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 194.
[5285] *Tuhfe-yi Sami*, s. 91.
[5286] Sümer, s. 39, Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre*, s. 127.
[5287] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 198-206.
[5288] a.g.e, s. 198.
[5289] *Cevahirü'l-ahbar*, s. 209; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 78.
[5290] Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 214-215, n. 384 (Hammer Purgstall, s. 1217).
[5291] Röhrborn, s. 27.
[5292] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 106; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. III, s. 1087.

Horasan bölgesi Türklerinde de görülmektedir. Ancak Horasan bölgesi lehçesinde [Horasan Türkçesinde] Çağatay Türkçesinin etkisi Kıpçak etkilerine göre daha fazladır.

6.53.1. h. 945 / 1538–39'da Yaka Türkmenleri

h. 945 / 1538–39'da Harezm'in büyük emiri Sultan Gazi, vilayetin diğer emirleri tarafından öldürülünce, oğlu Ömer Gazi Sultan, dayısı olan Taşkent emiri Burak Han'ın yanına giderek, ondan yardım istedi. Harezm'e saldırmak için fırsat kollayan Ubeyd Han ise bu durumdan yararlanıp, Burak Han'a destek olmak adına Harezm'e saldırdı. Saldırının sonunda bölgede egemen olan Yusuf Sultan kaçtı, Ubeyd Han da Harezm'i ele geçirdi. Bunun üzerine Şah Tahmasb tarfından Nisa ve Ebiverd hükümetine getirilen Din Muhammed Han'ın müttefikleri olan Yaka Türkmenleri ile Yusuf Han'a yardım etmek için acele hareket edip Ubeyd Han'ın kuvvetleri ile savaştılar.[5293]

6.53.2. Keçel Şah-verdi'ye Karşı İsyanları

h. 957 / 1550–51'de Yaka Türkmen boylarının emirleri de Keçel Şah-verdi Ustaclu'nun Ester-abad'a gelişini kutlamak üzere hediyeleriyle yanına geldiler. Ohlu boyu emiri olan Aba gayet yakışıklı bir gençti.[5294] Keçel Şah-verdi de onu beğenmiş ve onun Ester-abad'da kalmasını istemişti. Ancak gurulu bir genç olan Aba, onun bu teklifini kabul etmeyerek Ester-abad'dan kaçıp kendi boyuna döndü. Ardından da Şah-verdi'ye isyan ederek[5295] Türkmenlere *darga* olarak atanan, aynı zamanda da Şah-verdi'nin bir akrabası olan Şatır Bey'i öldürdü. Şah-verdi bunun üzerine Aba'yı yatıştırmak için harekete geçti ve Ohlu boyunun mal varlığını yağmalattı. Yağmalama sırasında Şah-verdi bir tepe çıkmış olayları izlerken, Aba da boyundan bir grup atlıyla ona saldırıp onu öldürdü. Ustaclular da kaçmak zorunda kaldılar. Bu olayların üzerine Damğan ve Bistam hâkimi olan Emir Gayb Sultan Ustaclu, Ester-abad'ın Aba tarafından alınmasını engellemek için, derhal Ester-abad'a gelip, bölgeyi koruması altına aldı.[5296] Böylece Yaka Türkmenleri Safevî kuvvetleri ile savaşa girdiler. Ester-abad'daki Yaka Türkmenleri Harezm hükümdarlarıyla dostça ilişkiler sürdürmekteydiler.

[5293] *Ahsenü't-tevarih*, s. 378.
[5294] *Ahsenü't-tevarih*, s. 447; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 107.
[5295] *Ahsenü't-tevarih*, s. 447-448; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 107.
[5296] *Ahsenü't-tevarih*, s. 448; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 108.

6.53.3. Sultan Süleyman ile İlişkileri

h. 960 / 1552–53'te Sultan Süleyman Haleb'de bulunurken Safevî ülkesindeki casusları aracılığıyla Yaka Türkmenleri ile Safevîler arasındaki ihtilafları bildiğinden, onları tahrik etmek amacıyla, Türkmen emiri Aba'ya gönderdiği mektupta, onlarla Safevîler arasındaki ihtilaflardan haberi olduğunu, Nevruz'da ise inşallah Kızılbaşları ortadan kaldırmak için İran'a saldıracağını ona bildirdi. Mektubunda ayrıca Aba'dan, Osmanlının başarısı olduğu yönünde, Kızılbaşların çıkartmış oldukları söylentilere de inanmamasını istedi.[5297]

6.53.4. h. 962 / 1554–55'teki İsyanları

Aba'nın isyan ettiği, Emir Gayb Şah-verdi'nin de öldürdüğü haberini alan[5298] Şah Tahmasb ise gecikme ile bölgeye yardım gönderdi. h. 962 / 1554–55'te Şah Tahmasb, Aba'ya karşı savaşmaları için ordularıyla birlikte Gökçe Sultan Kaçar ile Sultan Tatı-oğlu Dulkadır'ı Ester-abad'a gönderdi. Bilindiği gibi Ester-abad'daki Yaka Türkmenleri ile Harezm hükümdarları arasında dostça ilişkiler yürütülmekteydi. Kızılbaşlarla Aba'nın savaşçıları arasında gerçekleşen savaşlarda, Kızılbaşların öncü birliğinin komutanı Seyf Bey Bayat, Aba tarafından yakalanarak, Harezm hâkimi Ali Sultan Özbek'in yanına götürüldü.[5299] Ali Sultan Özbek de Aba'ya yardım etmek amacıyla, ordusu ile birlikte Ester-abad'a saldırdı. Ancak Ali Sultan Özbek, Kızılbaşlara savaşmaktansa onlarla anlaşmayı yeğliyordu. Kızılbaş emirlerine gönderdiği hediyeler ve onlarla yaptığı bazı müzakereler sonucunda onları Aba'ya zarar vermemeleri konusunda onları ikna etti; ardından da Harezm'e geri döndü. Bu sırada Gökçe Sultan hastalanıp, vefat etti. Ordusu da Şah Tahmasb'ın ordusuna geri döndü.[5300]

6.53.5. h. 965 / 1557–58'de Ester-abad'a Saldırmaları

Yaka Türkmenlerinden olan Aba, h. 965 / 1557–58'de Ester-abad'a saldırıp çevre köyleri yağmaladı. Ester-abad hâkimi İbrahim Han Dulkadır onlarla baş edemeyeceğini anlayınca, Şah Tahmasb'tan yardım istedi. Şah Tahmasb da, Kum

---

[5297] *Münşa'atu's-selatin*, c. I, s. 612-613.
[5298] *Ahsenü't-tevarih*, s. 496.
[5299] a.g.e, s. 496-497.
[5300] a.g.e, s. 496-497.

hâkimi Şah-kulu Halife Mühürdar'ın komutasında bir birliği, divan emiri Bedr-han Ustaclu ile birlikte yardıma gönderdi. Kızılbaşların hareketinden haber alan Aba, Ester-abad çevresinden uzaklaştı. Kızılbaşlar da Ohlu boyunun ikamet ettiği yere gelerek, onları yağmaladılar. Aba da onlara saldırdı. 2 gün savaştan sonra, Kızılbaşlar Aba'yı yendiler ve Aba oradan kaçtı. O, Etrek ırmağından geçip gene Harezm hâkimi Ali Sultan'a sığındı.[5301] Bu sırada aynı yılın (965) 18 Ramazan'ında (5 Temmuz 1558'de) Şah-kulu Halife Dulkadır öldü. Kızılbaş emirleri de divan emiri olan Bedr-han'a itaat etmeyip, Gürgan bozkırında her biri bağımsızca davranmaya başladılar.[5302] O, Şah-kulu Halife'den sonra ordunun başkomutanı oldu.[5303]

Ali Sultan Özbek, bu defa da Aba'ya yardım eli uzatarak, askerleri ile birlikte Ester-abad'a saldırdı. İki ordu 21 Şevval 965 / 6 Ağustos 1558'de savaşa tutuştular. Aba yanındaki bir grup Türkmen ile birlikte Kızılbaşların arka kısmına saldırarak, onları dağıtmayı başardı. Aba daha sonra, arkadan Özbeklerle savaşan Kızılbaşların aslı kısmına saldırıp, onların kaçmasına neden oldu. Böylece savaşta İbrahim Han Dulkadır ve bazı Kızılbaş emirleri öldürüldüler.[5304] Bedr-han Ustaclu, Yadigâr Muhammed Sultan ve kimi Kızılbaş emirleri de yakalanıp[5305] daha kalabalık bir Kızılbaş grubu ise kaçarken, Gürgan ırmağında boğulup öldüler.[5306] Ali Sultan ise esirler ile Harezm'e döndükten sonra, onları bırakması için para istedi. Kızılbaşlar da Ali Sultan'ın talep ettiği meblağı vererek esir aldığı emirlerin serbest bırakılmasının sağladılar.[5307]

6.53.6. Aba'yın Öldüdürlmesi

Aba, Hace Muzaffer Bitikçi'nin oğlu Hace Muhammed'in kızı ile evlendi. Söz konusu kız babasının bütün hizmetçilerini de, kendisi ile birlikte eşinin evine götürdü. Hace Muhammed'in kızı, bu evlilikten memnun olmadığı için, Aba da onun hizmetçilerini

---

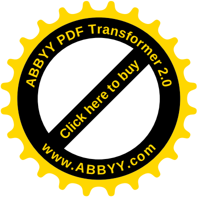
[5301] *Ahsenü't-tevarih*, s. 516; *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 395; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 108.
[5302] *Hulasetü't-tevarih*, c. I, s. 395; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 108; *Ahsenü't-tevarih*, s. 516.
[5303] *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 46.
[5304] *Ahsenü't-tevarih*, s. 517-518; *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 108.
[5305] *Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, c. I, s. 108; *Tarih-i Kızılbaşan*, s. 46.
[5306] *Ahsenü't-tevarih*, s. 517.
[5307] *Ahsenü't-tevarih*, s. 516-518; Parsa-dust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 520.

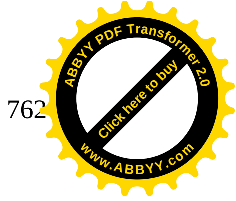
öldürmek ile tehdit etmişti. 6 Cemaziyülâhır 965 / 26 Mart 1558'de hizmetçilerden olan Muhibb-ali adlı biri, Aba'nın eşi ile birlikte Aba çadırında yattığı sırada, kılıç ile boynunu vurdular.[5308] Muhibb-ali ise 28 Cemaziyülâhır 965 / 17 Nisan 1558'de Aba'nın kafasını Kazvin'e Şah Tahmasb'a ulaştırdı. Böylece Yaka Türkmenleri ve Aba başkaldırısı da sonlanmış oldu. Diğer bir görüşe göre ise Aba, Muhammed Muzaffer Bitikçi ve hizmetçileri tarafından öldürülmüştür.[5309]

6.53.7. Şehzade Bayezid ile İlişkileri

h. 966 / 1558–59'da Şehzade Bayezid, Safevîlere sığındıktan[5310] sonra göreceli de olsa daha bağımsız davranan Biye-piş'in merkezi Lahican'da hâkim olan Han Ahmed Gilani ile yakın ilişkiler geliştirmeyi başardı. O, Gilan yolu ile Rusya'ya kaçmak istiyordu. O, bu doğrultuda güvenilir adamlarından biri olan Ferruh Bey'i Gilan'a göndererek, Han Ahmed Gilani'nin himayesini kazanmada başarılı oldu. Karara göre Bayezid avlanma bahanesi ile Kazvin'den çıktığında, Gilan'a kaçıp yanındaki 5.000–6.000 askeri ile birlikte Türkmenlerin yanına giderek, gemi ile Akrançe[5311] ve sonunda Hacı Tarhan ile Keran arasındaki bölgeye gidecekti.[5312] Bayezid, Rusya kralı tarafından desteklenerek, Osmanlı'ya saldırı umudunu taşımaktaydı.[5313] Bunu öğrenen Bayezid'in 3 yakın yardımcısı olan Kara Uğurlu, Mustafa Yasakçı ve Mahmud Çerkes, Hasan Bey Yüzbaşı'ya Şah Tahmasb'a ulaştırmaları gereken önemli bir haberlerinin olduğunu açıkladılar.[5314] Hasan Bey ise onları şaha götüreceğine söz verdi. Durumu öğrenen Bayezid ise, söz konusu üç kişiyi yarı gecede öldürdü. Onların öldürüldüğünü birkaç gün sonra öğrenen Hasan Bey de, konu ile ilgili şahı bilgilendirdi. Şah Tahamsp da konuyu kimseye açıklaması için onu uyardı.[5315]

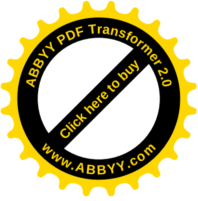
[5308] *Ahsenü't-tevarih*, s. 520; *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 109.
[5309] *Tarih-i Cihan-ara*, s. 304.
[5310] *Hulasetü't-tevarih*, c. II, s. 403; *Tarih-i Cihan-ara*, s. 304.
[5311] *Şah Tahmasb, Tezkire*, Kırlangıç, s. 56.
[5312] a.g.e, s. 56.
[5313] a.g.e, s. 56.
[5314] Şerefe'd-din Turan, s. 211.
[5315] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 103.

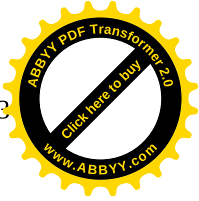

Bu sırada Bayezid'in yakın müşavirlerinden Kuduz Ferhad ona Şah Tahmasb'ı öldürmesi önerisinde bulundu. O, Safevî topraklarının bu yolla ele geçirileceğini ona söyledi.[5316] Bayezid, onun bu önerisini kabul etti. Ancak bir diğer bilgiye göre o, Kuduz Ferhad'ın konu ile ilgili her hangi bir yerde konuşmamana emir verdi. Aksi takdirde ise kendisi tarafından öldürüleceğini ona bildirdi.[5317] Bayezid 12.000 kişilik askerleri ile birlikte Şah Tahmasb'ı zehirledikten sonra, Safevî ülkesini işgal edip babası ve kardeşini böylece kendisini affetmeleri için ikna etmeyi düşünüyordu.[5318] O, bu konuda başarı sağlanmadığı takdirde Sayın Hani (Yaka) Türkmenlerine kaçarak, oradan da gemi ile Kefe'ye gitmek istiyordu.[5319]

[5316] *Teşeyyü' der Mesir-i Tarih*, s. 24; Müneccim-başı, *Sahaifu'l-ahbar*, c. III, s. 513.
[5317] *Tarih-i Peçevi*, c. I, s. 397.
[5318] Şerefe'd-din Turan, s. 212-213.
[5319] *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi*, c. I, s. 103.

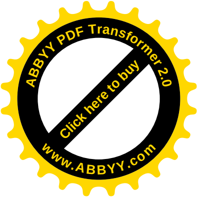

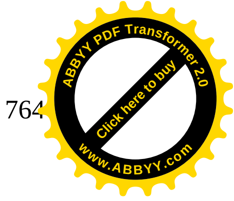
SONUÇ

Tarih felsefesi ve sosyoloji biliminin kurucusu İbn-i Haldun’a göre; devleti asabiyet kurar. Ona göre Asabiyet derecesi göçebelerde daha baskın olduğu için devleti ya Türkler ya da Araplar kurarlar.

Bu açıdan göçebe Türkler özel geleneksel (siyasi-sosyal) göçebe yapıları gereği diğer göçebelere göre kolaylıkla devlet, hatta imparatorluklar kurmayı başarmışlardır. Söz konusu yapı devlet kurmaya müsait olduğu kadar, boylar arası rekabetler söz konusu olunca merkezi devleti ciddi sıkıntılara sokmuştur. Türk devletçiliğindeki bu özel yapı adeta devlet içinde devletçikler denebilecek türdendir. İşte bu sorunlar yüzünden Türk-Osmanlı ve Türk-Safevî devletlerinde devşirme usulüne başvurulmasının kaçınılmaz bir gereklilik olduğunu görmekteyiz. Devşirmeleri de Türklük kapsamında değerlendirmemiz gerekmektedir. Zira devşirilen kesim artık etnik bağları koparılmış ve Türk anlayışına göre eğitildiklerinden dolayı zamanla yeni Türk grupları olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Osmanlı’da Doğu Avrupa Hıristiyanlarının Türkleştirilerek Osmanlı devleti hizmetine alındıkları gibi, Safevîlerde de başta Kafkasya Hıristiyanları (Gürcü, Ermeni) olmak üzere diğer Kafkasyalılar (Çerkes, Lezgi vb.) da devşirilerek Türkleştirilmişlerdir. Bu açıdan I. Şah Abbas döneminde devşirilen bir Ermeni’nin Tahran Üniversitesi’ndeki Türkçe divanı ilginç örneklerden biri olsa gerek. Devşirilen bu Ermeni kökenli şair Müslümanlaştıktan ve Türkleştikten sonra şiirde kullandığı mahlas “Şii”dir. Bu ise söz konusu kesimin yeni kimliklerine sımsıkı sarıldıklarını ve artık yeni kimlikleri olan Müslüman-Türk kimliğince değerlendirmeleri gerektiğini bize açıkça göstermektedir.

Safevî Devleti’nde klasik Türk devletlerinde olduğu gibi, göçebe Türk egemen iken etnik kökenine bakılmaksızın yönetilen yerleşik kesim, Tat-Tacik kavramıyla tanımlanmaktadır. Batılı tarihçiler Tat-Tacik kavramını etnik anlamda ele alsalar da, Safevî kaynaklarındaki bilgiler bunun tersini söylemektedir. Safevî kaynaklarına göre Tat-Tacik kavramı şu anlamlara gelmektedir.

1. Etnik kökenine bakılmaksızın yerleşik yaşayan nüfusa Tat-Tacik denir.

2. Başta kâtiplik olmak üzere devlet hizmetinde çalışanlara Tat-Tacik denir.

Safevî devlet anlayışına hâkim olan bu bakış tarzına, diğer Türk devletlerinin yönetim anlayışlarında da rastlanmaktadır. Esasında Tat-Tacik kavramı yerleşik nüfus için kullanılmış, devlet görevine alınanların yerleşik nüfustan seçilmesi nedeniyle onlara da Tat-Tacik denmiştir.

Yerleşik Türklere de Tat-Tacik denildiğini bilmeyen araştırmacılar, Tat-Tacik kavramına etnik bir anlam yüklemeye çalışmışlardır. Dolayısı ile tarih boyunca İran'da kurulan Türk devletlerinde var olan Tat-Tacik kavramını etnik temelde yorumlayarak, İrani etnikler ve özellikle de Fars saymışlardır. Oysaki Tat-Tacik kavramına etnik bir anlam yüklemek ve özellikle de bunları Fars saymak kanaati kökten yanlıştır.

Bu kesimin devlet kurumunda yer almayan kısmında etnik köken bulunmasına rağmen, devlet görevlisi olarak işe alınan Tat-Tacikler, her ne kadar dar bir alanda Farsça yazı dilini kullansalar da aristokrasinin konuşma, anlaşma, iletişim ve prestij dili Türkçe idi. Esasen modern dönemden önceki Türk devletlerinin toplum yapısındaki kamusal dil günümüzde olduğu gibi yazılı dil değil de, tam tersine aristokrat kesimin linguafranca (iletişim) dili olan Türkçe idi.

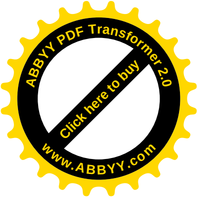
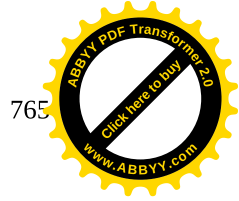
Böylece Safevî devletindeki Türkleri aşağıdaki dört grupta tasniflendirebiliriz:

1. Safevî Sülalesi ve Şeyhavend boyuna mensup olanlar

2. Göçebe Türk boyları

3. Devşirilen ve Türkleştirilenler (Gürcü, Ermeni, Çerkes, Lezgi vb.)

4. Yerleşik yaşam biçimine mensup devlet görevlileri (Safevî terminolojisinde

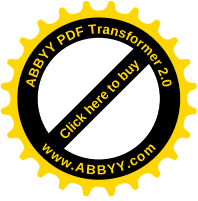
bunun karşılığı Tat-Tacik kavramıdır.)

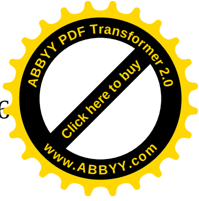
5. Yönetilen Yerleşik Türkler: Bu kesimin adı Safevî literatüründe yönetilen Tat-Tacik kavramı kapsamı içinde yer almaktadır. İlginçtir "Safevî Türk halk İslamı'nın" günümüz İran'da uzantısı olan Alevi Türkler de medrese Şiiliği (Ca'ferilik) inancında olan Türklere Tat-Tacik demektedirler. Anlaşılan Safevî döneminde başlayan bu anlayış bugün için de geçerlidir.

Sonuç itibariyle Tat-Tacik yerleşik olarak yaşayanlara verilen bir ad olup, yerleşik yaşayan Türklere de Tat-Tacik denmiştir.

İran Türklerinin tarihinde bilinmesi gereken önemli bir kavram da "Safevîlik ve Safevîliğin Tarihsel Evreleri"dir. Safevîlerin devletleşmeden önceki dönemlerinde, Safevîlik; Türk halk İslam anlayışını yansıtan bir tarikat görünümünde (Safevîlik Tarikatı) karşımıza çıkmaktadırlar. Safevî Tarikatı adını İlhanlı döneminde yaşamış olan Şeyh Safiye'd-din İshak Erdebili (h. 650–735 / 1252–1334)'den almaktadır. h. 700 / 1301'de Şeyh Zahid'in ölmesi ile Zahidiyye Tarikatı postuna oturan Safiye'd-din, Zahidiyye'nin temelleri üzerinde kendi tarikatını, yani Safevîyye Tarikatı'nı kurmuş ve tarikat artık Safevî adı ile anılmaya başlanmıştır. Onun mürit yelpazesi, köylü ve çiftçilerin dışında, kimi devlet adamlarını (İlhanlı ve Osmanlı) da kapsamaktaydı. Şeyh Safi'nin halife ve müritlerinin yayılma alanının Seyhun-Ceyhun'dan Basra körfezine, Kafkaslardan Anadolu'ya, Mısır ve Şam'a kadar olan geniş bir coğrafyayı kapsamaktaydı. Hatta Deşt-i Kıpçak, Kırım ve Seylan'da da Safî'nin halifeleri bulunmaktaydı. Şeyh Safi ölümünden (85 yaşında Pazartesi günü 12 Muharrem 735 / 12 Eylül 1334'te) önce oğlu Sadre'd-din'i kendi yerine şeyhliğe seçmiştir. O, böyle bir seçim ile Şeyh Zahid'in tersine davranarak tarikat önderliğini kendi ailesinin tekeline geçirmekle, tarikatın tarihinde önemli bir değişikliğin de temelini atmış oldu.

31 yaşında babasının yerine geçen Sadre'd-din'in devlet adamlarınca (Melik Eşref Çobani dışında) ayrıcalıklara tabi tutulması birçok köylü ve sıradan halkın da

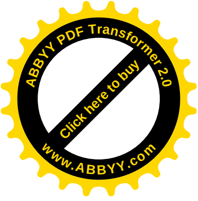

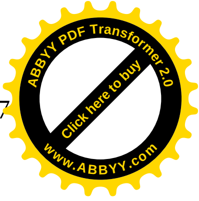
onlara katılarak, kendilerini güvenceye aldıkları görülmektedir. Bu ise yavaş yavaş tarikatın toplumsal bir olgudan, siyasi bir harekete dönüşmesinin de adeta habercisi idi. O, değişik bölgelere halifeler göndermekle, Safevî müritlerinin sayısını daha da artırmış oldu. Sadre'd-din, Safevî tarikatını 59 yıl yönettikten sonra 90 yaşındayken h. 794 / m. 1392'de ölünce yerine oğlu Hace Ali h. 830 / 1427'de tarikatın başına geçmiştir.

Hace Ali'nin adı kaynaklarda efsanevi olaylarla ilgili geçmektedir. Timur'un Anadolu'dan getirdiği Türkmenlerin, Hace Ali Siyah-puş'a bağlandıkları görüşü kabul edilirse, Anadolu'da kalan Türkmenlerin de ona ve Safevîliğe var olan bağlılığının, daha da güçlenmesine neden olduğu söylenebilir. Hace Ali'nin hac ziyaretinden sonra Kudüs'e yerleşme kararı alması, tarikat için yepyeni bir ufuk açmıştır. Burada Safevî şeyhi Suriyeli ve Iraklı din âlimleri ile tanışmış ve onlar arasında sûfî önder olarak ün kazanmıştır. O, Safevîlerde eskiden olduğu gibi değişik bölgelere halifeler göndererek, müritlerinin sayısını çok büyük ölçüde artırmış, adeta "Erdebil'in hükümdarı" haline geldi. Hace Ali 18 Recep 830 / 15 Mayıs 1427'de Beytü'l-Mukaddes'te ziyarette iken ölünce yerine oğlu Şeyh İbrahim posta oturdu.

Şeyh İbrahim'in girişimleri ile Safevî tarikatının mürit ve coğrafi yelpazesi yalnız İran'ı değil, Anadolu, Şam, Berberistan, Mısır-Arabistan'dan Kafkasya ve Çin'e kadar geniş bir bölgeyi kapsamıştır. Şeyh İbrahim, halk arasında "Şeyh Şah" lakabı ile meşhur olmuştur. Erdebil Tekkesi'nin faaliyet alanının ve nüfuzunun genişlemesi, manevi tarikattan askeri tarikata geçiş döneminde, halkın tarikat önderine ve bu tarikatın büyüklüğüne paralel olarak, ona "Şeyh Şah" lakabını vermesine neden olmuştur. Şeyh Şah'a manen bağlı olan Osmanlı Padişahları da, her yıl "Çerağ Akçesi" adı ile bilinen hediye ve sikkelerle dolu keselerini Erdebil'e gönderiyorlardı. Şeyh İbrahim h. 851 / 1447'de vefat edince yerine oğlu Şeyh Cüneyd geçmiştir.

Cüneyd'ten önce Safevî şeyhleri dünyevi eğilimler içinde değillerdi. Bu

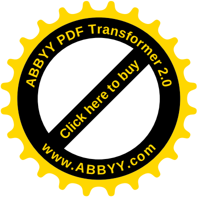
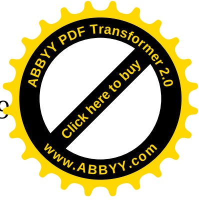
dönemde, eskiden “Müslüman arif” anlamına gelen *sufi* kavramının içeriği “Müslüman mücahit” anlamına dönüştüğünü görmekteyiz. Cüneyd’in Anadolu Türkmen nüfusunun önemli bir kısmının İran’a doğru yayılmasında ve Safevî devletinin alt yapısını oluşturmasındaki rolü, başlangıç aşamasında olsa bile çok önemli idi. Cüneyd’in şeyh lakabını bırakarak, sultan lakabını kullanması, onun ve Safevî tarikatının siyasalaştığının bir göstergesi idi. Cüneyd’in siyasi yöndeki bu çalışmaları, Safevî sülalesinin ilk padişahı olma yönündeki girişimleri idi. O, aslında Safevî şeyhleri içerisinde din ile siyaseti bir arada sentezleyen ilk kişi idi. Bu açıdan Cüneyd’i Safevî sülalesinin kurucusu sayabiliriz. O, amaçlarını gerçekleştirme konusunda tam başarılı olmasa da, Safevî devletçiliğinin temellerini hazırlamış oldu.

Cüneyd, sonbahar 21 Cemaziyülevvel 864 / 4 Mart 1460’ta öldükten sonra yerine oğlu Haydar, tarikatın başına geçti. Haydar’ın dayısının yanında edindiği askeri huy ve tavırlar, onu ders ve tasavvufi risaleler okumaktan alıkoyuyordu. Onun bu özelliği, sonraki yıllarda tarikatın daha da dünyevileşmesi ve askeri bir nitelik kazanmasına neden olacaktır. Haydar, Akkoyunlu Hasan Beye’in ölümüne kadar Erdebil’de ikamet ettiği, yaklaşık 10 yıl boyunca kendi siyası ve mezhebi konumunu oldukça güçlendirdi. Ona doğru gelen mürit sayısı ve ilgisi o denli güçlü ve çok idi ki, onları Sünni komşularının tavsiyeleri ve engellemeleri bile ikna edemiyordu. Bu müritler, çoğunlukla Karaman, Teke, Hamid bölgelerinden, Suriye’nin Şam çevresinden, Gilan ve Talış, yani Hazar Denizi’nin güneybatı taraflarından geliyorlardı. Haydar, Safevî hanedanında babası Cüneyd’den sonra mezhebi gücün yanında, siyasi gücü de kendisinde bir arada tutan ikinci kişi olması, söz konusu tavrın, artık Safevîlerce benimsenip geliştirildiğinin ve sürdürüldüğünün bir göstergesi idi. Nitekim o da, amaçları doğrultusunda tıpkı babası gibi şeyhliği bırakarak, kendini “Sultan Haydar” olarak adlandırmıştı. Haydar da babası gibi Çerkeslere karşı cihat ve gazalarda bulunmuş ve bu savaşların birinde h. 893 / 1487–88’de boğazına bir okun saplanması sonucu ölmüştür. Bu olay gerçekleşmeseydi, galibiyetin Haydar’a ait olacağı ve Şirvan’ı fethedeceği kesindi. Durum böyle olsaydı, tarih onu Safevî devletinin kurucusu olarak görecekti.

Sultan Haydar öldürüldükten sonra, oğlu Sultan-ali tarikatın başına geçti. Sultan Yakub (ö. h. 896 / 1490–1) onun oğullarını h. 893 / 1488–89'de anneleri Âlem-şah Beygim ile birlikte önce Van Gölü'ndeki Ahtamar Kalesi'ne, sonra da Şiraz'daki İstahr Kalesi'ne hapsettirdi. Bayındıri şehzadelerinden Rüstem Mirza Recep 897 / Nisan–Mayıs 1492'de Tebriz'de tahta çıkınca, kendi hâkimiyetinin devamını sağlamak için yaptığı ilk iş, Şeyh Haydar'ın oğullarını 4 buçuk yıl sonra h. 897 / 1492'de serbest bırakıp, onları babalarının intikamını almak için Akkoyunlu şehzadelerine karşı tahrik etmek olmuştur. Onun bu işten amacı, rakiplerini Haydar'ın oğulları aracılığı (ki onların da düşmanı sayılmaktaydılar) ile bertaraf etmek olmuştur. Safevî ailesi ve yandaşlarının desteği ile, sorunlarını yenebilmeyi başaran Rüstem Bey, 1492–93'de Erdebil'in Şamesbi, diğer bir görüşe göre ise Baduk köyünde gerçekleşen savaşta Sultan-ali'yi de öldürtmüştür. Sultan-ali öldürülmeden önce İsmail'i kendi yerine seçti. Sultan-ali, yedi kişiyi (ehl-i ihtisas veya Lahican sufileri) seçerek, onların İsmail Mirza ve İbrahim Mirza ile birlikte Erdebil'e doğru oradan da, Gilan'a Lahican hükümdarının hizmetine gitmeleri ve fırsat uygun düşmeyince oradan çıkmamalarını emretti. Bu yedi kişi şunlardı:

1. Hüseyin Bey Lala,
2. Kara Piri Bey Kaçar,
3. Abdal Bey Dulkadır,
4. Dede Bey Talış,
5. Rüstem Bey Karamanlu,
6. Bayram Bey Karamanlu,
7. Hadım Bey Halife.

Bu sayıya bazı yerlerde İlyas Bey Aygut-oğlu, Mansur Bey Kıbçaki, Koruk Seyit Ali, Gulam Bey ve Gök Ali Bey'in eklendiği de görülmektedir. Onlar Safevî devleti kuruluşu öncesi, adeta tarikatın merkezi kadrosu veya başka bir ifade ile merkezi komitesini oluşturmaktaydılar. Onlar, İsmail'in askeri ve inançsal eğitimi ile

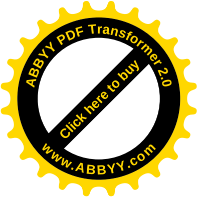

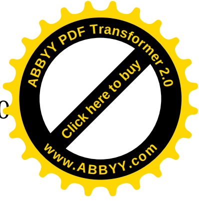
ilgileniyorlardı. İsmail'in kendisini "Tanrısal kral" olarak addetmesinin de, Lahican sufilerince telkin edildiğini varsayabiliriz. Bilindiği üzere, Türklerde ta eskiden beri hakanlarına atfettikleri "Tanrı kut" anlayışı bulunmaktaydı. Söz konusu anlayışın Türkmen önderlerince İsmail'e da kazandırılması pek muhtemeldir.

Şeyh Haydar'ın askerî faaliyetleri ve Sultan-ali dönemindeki kısa süreli devletçilik deneyimi ile Safevî Devleti'nin çekirdeğini oluşturularak, erken dönem Safevî yönetici sınıfının da omurgasını meydana getirilmiştir. Bundan sonraki dönemde Sultan-ali'nin öldürülmesi ile İsmail'in "hicret" veya "kayıp" dönemi başlamış oldu. Rüstem Bey'in Temmuz 1497'de öldürülmesi, Akkoyunlu hanedanı arasındaki hâkimiyet kavgalarının orta çıkardığı boşluktan yararlanan İsmail Mirza Lahican'dan çıktı.

İsmail h. 906 / 1501 yazında Erzincan'a doğru hareket etti. İsmail'e burada, Şamlu, Ustaclu, Rumlu, Tekelü, Dulkadır, Afşar, Kaçar, Varsak, Karacadağlu ve Hamidlü boylarından yaklaşık 7000 kimilerine göre ise 12.000 savaşçı katıldı. Bunların arasında 200 Ustaclu askeri ile Muhammed Bey Ustaclu ve 300 Şamlu savaşçısı ile Abidin Bey (Abdi Bey) Şamlu da bulunmaktaydı. İsmail oradan da Kağızman yolu ile Ustacluların olan Mingöl (Bingöl) yaylasına giderek buradaki müritlerini toplamak için birkaç ay bölgede kaldı. Bu Türk boyları çoğunlukla Orta ve Güney Anadolu'dan idi. Cüneyd ve Haydar'ın Türkmenler üzerindeki çalışmaları bir bakıma onları İsmail için hazır bir güç haline getirmişti.

Şah İsmail h. 907 / 1501–2 kışını Tebriz'de geçirerek, yeni kurduğu devletin temellerini atmaya ve sağlamlaştırmaya başladı. O Bu doğrultuda Hüseyin Bey Lala Şamlu'yu kendi vekili ve emirü'l-ümerası, Dede Bey Dulkadır'ı korçı-başı, Abdi Bey Şamlu'yu tevaçı-başı ve Saru Ali Bey Tekelü'yü ise Safevî devletinin mühürdarı olarak atadı. Şah İsmail, Ali Bey Rumlu (Div Sultan Rumlu)'yu da Lahican valiliğine atadı. O ayrıca vekil mansıbından aşağı olan vezirlik makamına Akkoyunlu vezirliğini de yapmış olan Emir Zekeriya Köçici ve Mahmud Han Deylemi'yi, sadr

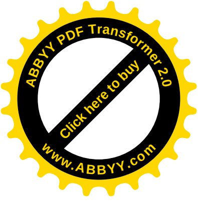
makamına ise Kadı Şemse'd-din Lahicani'yi getirdi.

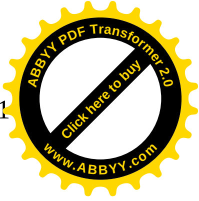
Kızılbaşlar, 24 Zilhicce 908 / 21 Haziran 1503'te Hemedan'ın Alma Bulağ'ında savaşa giriştikleri Murad Bey Akkoyunlu'yu yendiler. Daha sonra İsfahan'a giden Şah İsmail, İsfahan hükümeti için Durmış Han Şamlu'yu atadı. Şah İsmail, 2 Rebiyülâhır 909 / 24 Eylül 1503'te zafer ile Şiraz'a girdiği sıralarda, Yezd'in hükümetini Hüseyin Bey Lala'ya ve Şiraz hükümetini de İlyas Bey Dulkadır'a verdi.

h. 913 / 1507-8'de Kızılbaşlar, Dulkadırlı bölgesini yağmaladıktan sonra Diyarbakır'a gittiler. Diyarbakır valisi olan Akkoyunlu komutanlarından Emir Bey Musullu da, kendi ailesi ve boyunu toplayarak değerli hediyelerle Şah İsmail'in huzuruna çıktı. Şah da ona mühürdarlık mansıbını verdi. Böylece Musullu boyu da Safevîlere katılmış ve Diyarbakır bölgesinin Safevî devletine bağlanmasında ciddi katkıları olmuştur. Şah İsmail, Han Muhammed Ustaclu'yu da Diyarbakır'ın hâkimi yaptı.

Şah İsmail h. 914 / 1508-9'da de Bağdat'ta isyan çıkaran Barik Bey Pürnak'a karşı hareket ederek 25 Cemaziyülâhır 914 / 21 Ekim 1508'de her hangi bir savaş yaşanmadan, Bağdat'ı ele geçirdi. Şah İsmail, Bağdat hükümetini Hadım Bey Halife'ye vererek, onu Halifetü'l-hulafa yaptı. Bu müessesenin başında duran şahıs, Safevî şeyhlerinin Anadolu ve diğer bölgelerdeki temsilcilerinin reisi mevkiinde idi. Halifetü'l-hulefâ, tarikat içinde "mürşid-i kâmil"den (yani Şah İsmail'den) sonra ikinci şahıs sayılmaktaydı. Onların verdikleri emir ve fermanlar şah adına geçmekte ve bu emirlere kayıtsız şartsız uyulmaktaydı.

Şah İsmail h. 915 / 1509–10 kışında Şirvan hükümetini Hüseyin Bey Lala'ya verdi. Aynı yılda büyük bir olasılıkla Emir Necm'in yol göstericiliği ile Hüseyin Bey Lala'yı ordu emirü'l-ümeralığından alarak, yerine şahın sofracısı olan Muhammed

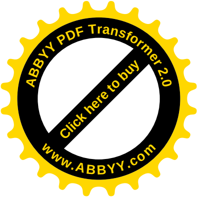

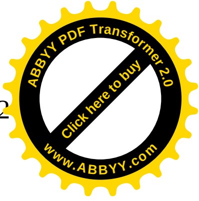

Bey Ustaclu'yu getirdi. Kızılbaş ileri gelenlerinden olan Hüseyin Bey Lala gibi birinin ülkenin en üst askeri mansıbından alınarak, yerine sarayın önemsiz bir kişisini yerleştirmek, oldukça önemli bir olaydı. Şah İsmail, aynı zamanda Lahican sufilerinden Kazvin, Rey ve Savuc Bulağ'ın hâkimi olan Dede Bey gibi önemli bir Kızılbaş önderini de azlederek, yerine han lakabını da taktığı Zeynel Bey Şamlu'yu getirdi. Bununla da Şamlu boyunun da başına "han" lakabı aldıktan sonra Zeynel Han Şamlu getirilmiş oldu. Bilindiği gibi Safevî devlet sisteminde "han" ünvanı "bey" ünvanından daha üstün idi. Böylece Şamlu boyunun da başını artık Hüseyin Bey Lala değil de Zeynel Han Şamlu çekmeye başladı.

Şah İsmail, Şibek'in h. 916 / 1510-11'de Merv savaşında öldürülmesinden sonra Merv'in hükümetini Dede Bey Talış'a verdi. Bu savaşta Talış ve Musulluların katkısı çok önemli di. O daha sonra Herat'ı da alarak Hüseyin Bey Lala Şamlu'yu oranın hâkimiyetine getirdi. Şah İsmail sonra 917 / 1511–12'de ise Belh, Endhud, Şıbırgan, Faryab ve Garcistan hükümetini Bayram Bey Karamanlu'ya verdi. Şah İsmail büyük bir olasılık ile Osmanlı'daki Şah-kulu Tekelü isyanını göz önünde bulundurarak, Amu Derya'yi geçmeyi yeğlemedi.

Tekelü boyunun birçoğu ise h. 917 / 1511–12'de Küçük Asya'nın Teke, Karaman, Menteşe'den İran'a gelmişlerdir. Osmanlılarca Şeytan Kulu olarak adlandırılan (Şeytan kölesi) Hasan Halife'nin oğlu Şah-kulu, söz konusu yılda başına topladığı 15.000 veya diğer bir bilgiye göre 20.000 müridi ile birlikte II. Sultan Bayezid'e karşı isyana giriştikten sonra, İran'a doğru hareket etti. Şah-kulu öldükten sonra geri kalan Tekelüler Halife Baba önderliğinde yolda Tebrizlilerin büyük bir kervanını yağmalayıp, kıyım ettikten sonra İran'a doğru gittiler. Onlar Rey'in Şehriyar'ında Şah İsmail'in huzuruna çıktılar. Şah İsmail de ticaret kervanının onlar tarafından yağmalanması bahanesi ile onların önderleri ve savaşçılarından 300'ünü öldürüp, askeri yeteneğe sahip olanları emirleri arasında paylaştırdıktan sonra diğerlerini kendi haline bıraktı. Anlaşılan İsmail onların bir arada bulunmalarını sakıncalı bulmuştu. O zamana kadar bir yerde bu kadar Anadolu Türkü'nün İran'a

topluca göçü görülmediğinden, Şah İsmail bunun nedenini öğrenmek için Çuha Sultan Tekelü'yü onlara göndermişti.

Şah İsmail tekrar Maveraünnehir'i ele geçirdikten sonra Div Sultan Rumlu'yu Belh ve Şıbırgan hükümetine atayıp Hüseyin Bey Şamlu'yu da Gicduvan savaş meydanından kaçtığı için, Herat vilayeti hükümetinden alarak, h. 919 / 1513–14'te yerine Zeynel Bey Şamlu'yu getirtti. Görüldüğü gibi Şah İsmail, bir boydan birinin yetkileri ve makamını elinden aldığında, aynı boydan bir diğerinin makamını yükseltme eğilimi içindeydi. Bunun sebebi, boyları elde tutması ve onların kendisine karşı kırılmasını engellemek idi. Genellikle Şah İsmail bir boyu hedef almaktansa, söz konusu boya mensup birini hedef almayı yeğlemekteydi. Bu ise oldukça sağlam bir siyasi tavırdı.

920 / 1514-15'te Osmanlılarla Safevîler arasında baş gösteren Çaldıran savaşında Kızılbaşlar ağır bir yenilgi aldılar. Çaldıran savaşında Şamlu ve Rumlular Safevî ordusunun sağ kanadında yer almaktaydılar. Ayrıca Safevî tarafında Talışlar, Varsaklar (çarhçı görevinde) ve Fars'tan gelen Dulkadırlılar de bulunmaktaydı. Çaldıran Savaşı'nda gerek Osmanlı, gerekse Safevî taraflarının her ikisinde de Dulkadırlı boyundan savaşçılar yer almışlardı. Safevî ordusundaki Dulkadırlıların savaşa aktif olarak katılmayışlarının sebebi de bu olsa gerek.

Sultan Selim ordu ileri gelenleri ve sipahileri ile birlikte 16 Recep 920 / 6 Eylül 1514'te Tebriz'e girdi. Ancak o galibiyetinden yararlanmadan savaşçılarını kışın orada kalmak için ikna edemeyip, Yeniçeri isyanları nedeni ile, 8 gün sonra 13 Eylül'de Tebriz'i terk etmek zorunda kaldı. Bu bakımdan Yeniçerilerin Sultan Selim'e isyanları ile ilgili yazdıkları mektup oldukça önemli bir gerçeği yüze çıkarmaktadır. Yençeriler Bektaşilerdi ve Türk halk İslamının Orta Asya kolu Yesevilik ve Ortadoğu kır kesimi için geçerli olan Kızılbaşlık gibi anlayışlarla aynı ritüel ve inanç esaslarından beslenmekteydiler. Yeniçerilerin fark ettikleri bu benzerlikler ile ayniyet ve medrese İslamına karşı olan tepkileri Sultan Selim'e

ABBYY PDF Transformer 2.0
Click here to buy
www.ABBYY.com

yazdıkları mektuplarında da dile getirilmektedir. Mektupta Şafiiliğe gizliden açıktan bir eleştiri söz konusudur. Anlaşılan Bektaşiler kendileri ile inanç ayniyeti içinde olan Kızılbaşların öldürülüp dışlanmalarına karşın, bazı Şafii kavimlerin desteklenmelerini hazmedemediklerinden, karşılaştırma objesi için hep Şafiiliği seçmişlerdir. Yeniçerilerin bu uyarısı adeta onların Osmanlı'da inançtaşları yerine heterojen etnik yapıya sahip olan Kurmançların, özellikle Anadolu'nun doğu kesimlerde güçleneceklerinin bir öngörüsü ve uyarıcılığı niteliğindeydi.

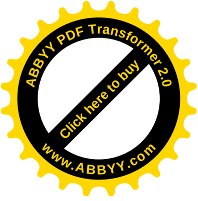
h. 921 / 1515–16'da Ala'u'd-devle Dulkadır, Sultan Selim'in emri üzerine öldürülünce, ordusu üçe parçalanarak bir kısmı Osmanlı'ya giderek Selim'in, diğer bir kısmı Maveraünnehir giderek Ubeyd Han Özbek'in ve başka bir bölümü ise h. 928 / 1521–22'de I. Şah İsmail'in hizmetine girdiler. Şah İsmail de ona birleşen Dulkadırlıları üçe ayırarak bir grubu kendi yanında tuttu, diğer iki grubunu ise sırası ile Horasan'da hizmet gösteren emiri ve I. Tahmasb'ın lalası Durmış Han Şamlu'ya ve üçüncü kısmı ise Şiraz'a gönderdi.

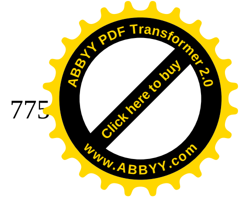
h. 921 / 1516'da Şah İsmail "Siman ve Damğan sınırından Amuye suyu kıyısına değin" olan Horasan hükümetini Tahmasb Mirza'ya verdi. Tahmasb Mirza'nın küçük (2 yaşında) olduğundan, Şah İsmail, Emir Han Musullu'yu Horasan emirü'l-ümerası ve ona lala yaptı. Şah İsmail aynı zamanda Gıyase'd-din Muhammed'i Horasan sadrı yaptı. Tahmasb Mirza ve Emir Han Musullu ise Rebiyülevvel 922 / Mayıs-Nisan 1516'te Herat'a geldiler.

XVI. yy.'da Gürcistan coğrafyası günümüzde olduğu gibi mozaik bir etnik yapıya sahip olduğundan, ayrı ayrı bölgeler biçiminde farklı yönetimlerce idare edilmekteydi. Gürcistan'daki söz konusu mozaiklikten yararlanarak, Safevî ve Osmanlı devletleri de kendilerine onların içinden yandaş edinerek, karşı rakip ile rekabete girişiyorlardı. Şah İsmail ölümüne değin (h. 930 / 1523–24) süren 8 yıllık kısa bir zamanda, 4 (h. 922 / 1516–17, h. 923 / 1517–18, h. 924 / 1518–19, h. 927 / 1520–21) kez Div Sultan Rumlu komutasındaki askerlerini Gürcistan'a sevk ettirdi.

Emir Han Musullu, Salı günü 5 Recep 927 / 12 Haziran 1521'de kendisini Şah İsmail'e şikâyet eden Gıyase'd-din'i yakalayarak İhtiyare'd-din kalesinde hapsettirip, ertesi gün (10 Recep 927 / 16 Haziran 1521) ise onu öldürünce, Şah İsmail onu görevinden alarak, Tahmasb Mirza ile birlikte Tebriz'e çağırdı. Şah İsmail diğer oğlu Sam Mirza'yı da Horasan hükümetine atadı. O, Sam Mirza'nın çocukluk dönemi lalası olan Durmış Han'ı yine görevinde tutarak, aynı zamanda Horasan emirü'l-ümerası da yaptı. 3 Sefer 928 / 2 Ocak 1522 Perşembe günü Tahmasb Mirza ile Emir Han Musullu Herat'tan Şah İsmail'in sarayına gönderildiler. Emir Han yolda hastalandı ve daha sonra öldü. Şah İsmail, Emir Gıyase'd-din'in akrabalarının mal varlığını onlara iade ettirerek Herat'a dönmelerine müsaade etti. Emir Han Musullu öldükten sonra, Türkmen Musullu boyu onun küçük kardeşi İbrahim Han'a devredilerek Bağdat hükümetini de ona verdi. Durmış Han da Şah İsmail'in ölümüne kadar Horasan'da hükümet etti. Bu ise söz konusu tarihe kadar Horasan'ın Şamluların egemenliğinde olması demek idi.

Şah İsmail, Çayan Sultan h. 930 / 1523–24'te vefat ettikten sonra, yerine onun oğlu Bayezid Sultan'ı emirü'l-ümeralık mansıbına getirdi. Ancak o da kısa bir süre sonra vefat etti. Ardından Şah İsmail tarafından ordu emirü'l-ümeralığına getirilen Div Sultan Rumlu, aynı zamanda Tahmasb'ın lalalığını da üstlendi. Böylece, ilk kez emirü'l-ümera makamı Rumlu boyunun eline geçmiş oldu. Şah İsmail'in ölümünden sonra Div Sultan Rumlu, Tahmasb'ın yaşının küçük olmasından yararlanarak, kendine rakip olabileceklerin birçoğunu ortadan kaldırdı. Kızılbaş boylarının bir birine karşı gelmesi, merkezi devleti zayıflatmaktaydı. Tahmasb, merkezi devleti güçlendirmek için, Div Sultan Rumlu ve Köpek Sultan (Mustafa Sultan)'ı emirü'l-ümeralıkta ortak kıldı. Ancak bu onlardaki rekabet hissini engelleyemedi. Rumluların, Özbeklerin h. 930 / 1523–24 yılındaki saldırıları sonucunda kuşatılan Herat'ta bulunan Şamluları kurtarmak için herhangi bir çabada bulunmayışı, Kızılbaşlar arasındaki rekabetin boyutlarını açıklaması bakımından düşündürücüdür. Div Sultan'ın rakiplerini saf dışı etmek için bir dizi girişimde bulunması, h. 932 / 1526 ilkbaharından sonra çatışmalara neden oldu. Bu çatışmalar, zamanla çeşitli

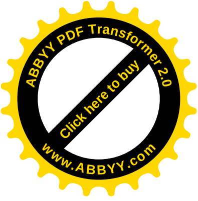

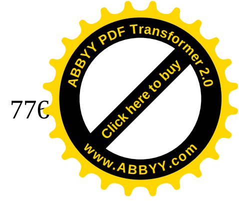

boylar arası düzenli savaşlara dönüştü. Bu çatışmalar, başlangıçta ülkenin kuzeybatısı ile sınırlı iken, sonraları Safevî coğrafyasının diğer bölgelerine ve özellikle Horasan'a sıçradı. Doğuda Şibaniler de hareketlendi. Bütün bunlar ülke düzenin bozulmasına sebep oldu.

Div Sultan Rumlu ve Ustaclular arasında çatışmalar, 14 Şaban 932 / 26 Mayıs 1526'de Sultaniye çevresindeki Seksencik'te başladı. Sonunda ise, Ramazan 933 / Haziran 1527'de Nahçıvan'ın Arpa Çayı'nda, diğer bir görüşe göre ise Şerur'da gerçekleşen savaşta, Köpek Sultan tüfek kurşunu isabeti ile öldü. Köpek Sultan'ın bertaraf edilmesi ile Kızılbaşlar arasındaki çatışmalar son bulmadı. Bu kez İsfahan hâkimi Çuha Sultan Tekelü, Div Sultan Rumlu'yu ortadan kaldırıp, vekil mansıbını elde etmek istiyordu. O, Div Sultan'ın güçlenmesinden endişe etmekte idi. Div Sultan'ın gücü tekeline geçirmesi, 14 yaşındaki Şah Tahmasb'ı da rahatsız etmekte idi. Bunu göz önüne alan Çuha Sultan Tekelü, şahın desteğini alıp onu Div Sultan'a karşı etkilemeye çalıştı. 1527 / 933 yılında şah bir törende lalası Div Sultan'a doğru bir ok atıp, simgesel olarak onu işten aldı. Böylece egemenlik, Rumlu boyundan Tekelü boyuna geçti. Şah Tahmasb daha sonra Gözel Dere yaylasına gittiğinde, Çuha Sultan'ın tahrikleri ile 25 Şevval 933 / 25 Temmuz 1572'de Div Sultan Rumlu'yu öldürttü. Söz konusu iki Kızılbaş vekilin peş peşe ölmeleri ile vekil mansıbı Çuha Sultan'ın eline geçti.

Hüseyin Han Şamlu ve adamları (Şamlu ve Dulkadırlı korçuları) Pazartesi günü 3 Zilkade 937 / 18 Haziran 1531'de Şah Tahmasb'ın huzurunda Çuha Sultan Tekellü'yü öldürdüler. Tekelülere karşı mücadelede Ustaclu, Rumlu ve Afşar boyları da yer aldılar. Şah Tahmasb, Tekelülere karşı diğer Kızılbaş boylarının kin duyduğunu bildiğinden, Tekelülerin katledilmesi için emir verdi. Söz konusu olay, Safevî tarihinde "*Tekelü Afeti*" adı ile bilinmektedir. Böylece Tekelülerin egemenliği 3 yıl sürdü. Bunun sonucunda da Tekelüler de Ustaclular ve Rumlular gibi dışlandılar ve Şamlular egemen oldular. Şah, Şamluları güçlendirmek amacıyla h. 937 sonlarına doğru / Ağustos 1531'de Şiraz'a haberci göndererek Hüseyin Han

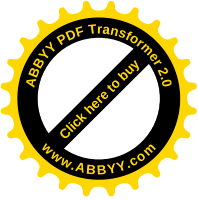
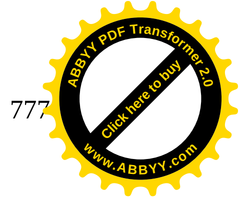

Şamlu'yu saraya davet etti.

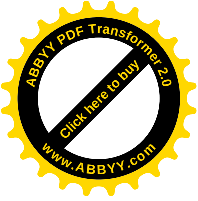
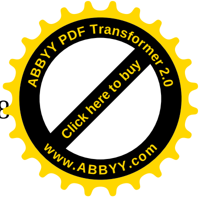
Şah Tahmasb, bundan sonra eski Türklerde de var olan ikili yönetim biçimiyle güçleri paylaştırarak, mansıpları da ortak bir biçimde dağıttı. Böylece, emirü'l-ümeralık mansıbı ortaklaşa Şamlu (Hüseyin Han) ve Ustaclu (Abdullah Han Ustaclu) boylarına verildi. Hüseyin Han Şamlu ve Abdullah Han Ustaclu, şahın halaoğulları idiler. Şah yaptığı bu icraat ile daha rahat ve özgür davranmaya başladı. Daha önce yaşanan olaylar, onu büyük ölçüde huzursuz etmişti.

h. 939 / 1532–33'te Hüseyin Han Şamlu'nun akrabası ve şaha yakın olan Başdan Kara'nın Şah Tahmasb'ı zehirleyerek öldürmek istemesi ile şahın Şamlulara karşı olan tavrı da değişmeye başladı. Böylece Şah Tahmasb ise, Sam Mirza ile dostluk ilişkisi olduğu suçlaması ile Hüseyin Han Şamlu'yu h. 941 / 1534–35'te öldürttü. Böylece Hüseyin Han Şamlu'nun da başarısı 3 yıl sonra h. 941 / 1534–35 yılında öldürülmesi ile sona erdi. Bununla da Şamlular Safevî döneminde ilk kez dışlanmış olup, merkezi yönetimdeki birçok imkânları da ellerinden alındı. Şah Tahmasb, Şamlu boyunun isyan ve intikam hislerini önlemek amacı ile kardeşi Behram Mirza'yı Şamlu boyunun başına getirdi. Safevî yönetiminde aile mensuplarının yakınlığı göz önünde bulundurularak, Kızılbaş boylarına karşı onların tercih edildiği kaçınılmaz bir olgu idi. Hüseyin Han Şamlu'nun ortadan kaldırılması ile I. Tahmasb'ın yönetimi de artık yeni bir evreye girmiş oldu. Şah Tahmasb, Hüseyin Han Şamlu'nun öldürülmesinden sonra vekil veya divan-ı ala vezirliği için her hangi bir Kızılbaş emirini atamadı. Bununla Kızılbaşların etkinliğini belirli ölçüde kırmayı başarsa da, Safevî tarihinde Kızılbaşları tam denetim altına alan kişi aslında I. Şah Abbas olmuştur. Şah Tahmasb, söz konusu mansıpları ve vilayet hükümetini artık Safevî sülalesinden olan Şeyhavend boyuna devretmekle, merkezkaç eğilimleri olan kalabalık nüfuslu Kızılbaşlara karşı akrabalık bağından ciddi bir biçimde yararlandı. Şah, emirü'l-ümeralık mansıbını da Şamlulardan alarak kardeşi Behram Mirza'ya ve vekillik makamını da, yaşam biçimi yerleşik olan ve Safevî literatüründe Tat veya Tacik diye tanımlanan Kadı Cahan Kazvini adlı kişiye

verdi. Böylece Safevî tarihinde ilk kez Kızılbaş boylarının özelinde ve tekelinde olan söz konusu makamlar onların elinden alındı. Bu önemli olay, Safevî tarihinde bir dönüm noktası olmakla birlikte, devletin merkezkaç güçlerden sakınarak, merkezleşme eğilimlerini de yansıtmaktaydı. Tahmasb'ın kaçınılmaz olan bu uygulamaları ile belirli ölçüde Kızılbaş boyları etkisiz hale getirildiyse de Kızılbaşların rekabet ve girişimleri, gizli veya açık biçimde, bundan sonraki Safevî tarihinin biçimlenmesinde, güçlü bir etken olarak önemini koruyacaktı. Bütün bunlara rağmen Tahmasb, 1533 / 940 yılından başlayarak 40 yıl boyunca kendi egemenliğini sürdürdü.

Safevîlerin bu uygulamasını, doğubilimcilikte olduğu gibi Türk-İrani rekabeti veya devletin zamanla İranileşerek Türk karşıtı bir konuma gelmesi ile açıklamak, zorlayıcı ve yanlış bir yorumdur. Çünkü İranilik diye tanımlanan bu olgu (Tat-Tacik), kendi içinde yerleşik Türkleri de barındıran az nüfuslu heterojen topluluklar ve köklü ailelerden oluşmakta idi. Söz konusu İrani gruplar da Safevî Türk yönetimi içinde ancak ve ancak görevli statüsüne sahiplerdi ve Şah Tahmasb döneminde onların da güç ve yetkileri oldukça sınırlı idi. Ayrıca şah, özellikle görevde olanların tümünün güçlenmesini istememekteydi. Bazı tarihçilere göre ise, Safevî devlet sistemini etnik bazda yorumlamak yanlıştır. Zira devlet kademesi ve görevliler arasında zamanla evlilik bağları da kurulmuştu. Bizce bu gelişimi devletin ana unsurunun diğer kavimleri sindirme ve devşirme usulüyle Türkleştirmekle izah etmek mümkündür. Bu gruplar arasındaki iletişim dilinin (lingua franca) Türkçe olduğu da unutulmamalıdır. Safevî aristokrasisindeki Farsça'nın kullanım alanı, yalnızca toplumun saray çevresinde oldukça dar bir kesim tarafından kullanılan yazılı dil konumu ile sınırlı idi. Oldukça dar olan bu alanı, tüm Safevî toplumu için genellemek ve söz konusu heterojen gruplar için bu dili (Farsça'yı) ana dili olarak sunmak, yanlış bir sosyolojik, etnolojik, dilbilimsel ve tarihsel bakışın yanlış ürünüdür. İşin ilginç yanı Safevî dönemi kaynaklarında Fars etnik kimliğinden hiç söz edilmemesidir. Açıkçası bütün bu girişimler merkezi devleti ve otoritesini koruma adına yapılmaktaydı. Merkezi devletin de Türk olduğu, Türkçe konuştuğu ve göçebe Türk inanç anlayışından beslendiğini de unutmayalım.

Şah Tahmasb, Sam Mirza ve Şamluların isyan ederek Herat'tan çıkmalarından sonra h. 942 / 1535–36'da küçük yaşlardaki oğlu Muhammed Mirza'yı ve eskiden Bağdat valisi olan Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu Tekelü'yü de Horasan emirü'l-ümerası ve lalası yaptı. Böylece Herat bölgesi Şamluların egemenliğinden çıkmış oldu. Zilkade sonları 964'a kadar (Eylül 1557) 21 yıl boyunca Tekelüler Horasan'da hâkimdiler. Muhammed Han ömrünün sonuna dek bu makamda kaldı.

944 / 1537–38'de Şah Tahmasb Kandahar'ı aldıktan sonra, Budak Han Kaçar'ı Kandahar'ın hâkimi yaptı. Kandahar'ın ele geçmesi ile Zemin-daver de Safevîlerin eline geçmiş oldu.

Şah Tahmasb döneminin en karakteristik özelliği Kızılbaş boyları arasındaki rekabet ve çatışmalardan doğan ülke içindeki kaos ortamı idi. Bu karışıklık ve kargaşalar, Safevî devletini Osmanlı ve Şibaniler gibi dış güçler yanında zayıf bırakmaya yetiyordu. Onun h. 930–940 / 1524–1533 yılları arasındaki hâkimiyeti süresini bir fetret dönemi olarak nitelendirebiliriz Söz konusu dönemde, Şah Tahmasb'dan çok Kızılbaş emirlerinin sözü geçiyordu. Bu durum Safevîlerin yerleşik heterojen soylu aile gruplarını (Tat-Tacik) göreve getirmeye zorladı. Yerli ve soylu aile grupları yanında Gürcüler ve Çerkezlerin (Derbent ötesindeki değişik etnik yapılardan gelen halklar) de devletçe göreve alınması süreci başlamış oldu. Özellikle Kafkas kökenli olanların korçu makamı ile askeri görevlere getirilmesi yaygınlaştı. Şah Tahmasb yönetiminin ikinci yarısında, korçubaşıların (saltanat korumaları başkanları) olağanüstü bir biçimde güçlendiğine, ancak emirü'l-ümeraların ise güç kaybettiğine tanık olmaktayız. Bu süreç onlarca yıl sürdü. Şah Tahmasb'ın bu uygulamalara eğilimli olmadığı ve zorunluluk karşısında buna rıza gösterdiği ortadadır.

Türk-Babürlü Hümayun Şah ve yardımcısı Bayram Han Baharlu, 950 sonları / 1543'te Şah Tahmasb'a sığınması ve Türk-Safevî imparatorluğunun yardımları ile

Türk-Babürlü İmparatorluğu tarihinde önemli bir dönüm noktası yaşanarak, Hindistan'daki Türk egemenliği daha da canlandı ve ortadan kalkmaktan kurtuldu. Şah Tahmasb'ın, h. 951 / 1544–45'te Hümayun'a yapacağı savaşlarda yardımcı olmaları için gönderdiği kalabalık bir orduda, Bayram Han ve 12.000 atlı ile Budak Han Kaçar da yer almaktaydı. Böylece 25 Cemaziyülâhır 952 / 2 Eylül 1545'te ise Askeri Mirza Kandahar kalesini teslim etti. Şah Tahmasb, Hümayun Şah'ın Şibanilere yaklaşması olasılığından çekindiğinden, Kandahar hükümetine güvendiği biri olan Bayram Han'ın –ki Şii idi.– getirilmesine sevindi. Bayram Han izlediği dengeli siyasetlerle, Safevîlerle Hümayun arasındaki dostlukları geliştirmeyi sürdürdü. O, 9 yıl boyunca (1545–1554) Kandahar'a hâkim oldu. Şah Tahmasb'ın emri üzerine Bayram Han'ın konumunu güçlendirmesi için, onun boyundan olan Hemedan'daki Türkmen Baharlu boyunun bir kısmı Kandahar'a göç etti. Hümayun Şah, Kamran Mirza'yı yendikten sonra, 11 Şaban 962 / 23 Temmuz 1555'te Dehli'yi fethederek tahta çıktı. Şah Tahmasb'ın desteği ve Bayram Han'ın yol göstermeleri olmasaydı, Hümayun Şah da bu başarıları elde edemeyecekti. Hümayun Şah'ın 7 Rebiyülevvel 963 / 20 Ocak 1556'da ölümünün ardından Bayram Han, Celale'd-din Ekber'i hâkimiyet tahtına oturtup, onun için gereken bütün önlemleri de aldı. Bayram Han'ın oğlu da Ekber Şah'a yakışır hizmetlerinden dolayı, "Hanlar Hanı" lakabını aldı.

h. 957 / 1550–51'de Ester-abad hâkimiyeti Ustaclulara verildi. Ancak aynı yılda oradaki Yaka Türkmen boyları isyan ettiler. Çıkan savaşta Ustaclular yenildiler. h. 958 / 1551–52 yılında Şah Tahmasb Şah-kulu Sultan Ustaclu'yu İsmail Mirza'nın lalası yaptı. 9 Cemaziyülevvel 958 / 15 Mayıs 1551'de Şeki fethedildikten sonra, Şah Tahmasb tarafından Şeki hâkimiyetine Toygun Bey Kaçar getirildi. Böylece Şeki vilayeti Kaçarların egemenliğine girdi.

h. 961 / 1553–54'te Osmanlıların desteği ile Kasım Bey Şirvani yine Şirvan'da isyan etti. Ancak Ustaclular başkaldırıyı yatıştırabildiler. Onların Şirvan'daki egemenliği h. 975 / 1567–68 yılına değin sürdü.

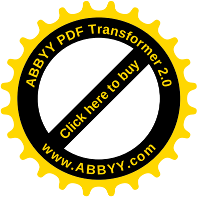
Amasya barış müzakeresinin başlaması ile Şah Tahmasb, Osmanlı tarafından rahatlayarak, Gürcülere karşı Kartlia'ya ordu sevk etti. 961 / 1554 tarihinden başlayarak, Safevî toplumunda ve özellikle sarayda farklı etnik kökenlerden gelen Kafkasyalılar gözükmeye başladılar. Söz konusu topluluklar Gürcü ve Çerkez adı ile bilinseler de, onların homojen bir etnik yapıdan geldiğini söylemek zor, hatta olanaksızdır. Çünkü bu Kafkasyalı topluluklar içinde hatırı sayılır düzeyde başta Nogay, Kumuk, Balkar ve Karaçay gibi Kuzey Kafkasyalı Türklerin de olması kuvvetle muhtemeldi. Zamanla Safevî sarayında, söz konusu topluluklardan gelen kadınlarla evlilikler yoğunluk kazanmaya başladı. Nitekim Şah Tahmasb'ın 9 oğlundan 7'sinin annesi Kafkasyalıydı. Onun oğullarından Haydar Mirza, Mustafa Mirza ve İmam-kulu Mirza'nın anneleri Kafkasya kökenliydiler. Kafkasya kökenlilerin köle olarak alınması bu tarihten sonra başlamış bulunmaktadır. Kafkasyalı Sünni Müslümanlar ve Hristiyan toplulukların Safevî toplumunda yer edinmelerinin ön koşulu Türkleşmek-Müslümanlaşmak (Şii Müslümanlık) idi. Safevî devletinin olanaklarından yararlanmak ve bazen de baskılarından kurtulmak için, binlerce kişi tarafından İslamlaşma eğilimleri de gözlenmekteydi. Şah Tahmasb, arkasında kalabalık bir nüfus bulunduran Kızılbaş boylarını dengelemek için, makamların dağıtımında söz konusu farklı kökenlerden gelen, bu nedenle de pek yaptırım gücü olmayan Türkleştirilmiş-İslamlaştırılmış Kafkasyalı gruplardan da yararlandı. Nitekim, Şah Tahmasb'ın hâkimiyetinin son dönemlerinde bile, devişirilerek Türkleştirilen bu topluluklar uygulanan politikalar ile güçlenmeye başlamışlardı. Bu doğrultuda Şah Tahmasb, Kızılbaşların merkezkaç eğilimlerine karşı küçük korçu birliğini oluşturdu. Korçu birliğine alınanlar şaha sadık Kızılbaşlardan –ki kendi boyları ile ilişkilerine son verilmişti (Şahsevenlik ve Şahseven boybirilği).– ve heterojen etnik gruplardan gelen topluluklar idi. Korçu birliği doğrudan şaha bağlı olup, maaşlarını da ondan almaktaydılar. Korçular özel eğitim ile askeri açıdan güçlü bir konuma geldiler. Korçular arasından emir mansıbına atananlar olmasa da onlar kazandıkları konumlarına göre 5-50 kişiye kadar köle sahibi olabiliyorlardı. Korçu birliğinin başına güçlü askeri yetkilerle donatılmış olan korçubaşı getirilmekteydi. Korçubaşıların güçlenmesi ile yavaş yavaş

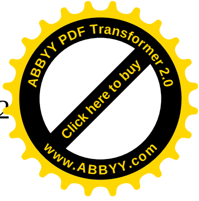
Kızılbaşların tekelinde olan emirü'l-ümera mansıbının gücü azalmaya başladı. Anlaşılan Şah Tahmasb, korçu birliğini oluştururken, Osmanlılardaki Yeniçeri sistemini model almıştı. Buna rağmen korçu birliğinin tam oluşması ve evrilmesi I. Şah Abbas'ın döneminde gerçekleşmiştir.

Safevî devletinin Harezm hükümdarlarına eğilimli olan Ester-abad'daki Yaka Türkmenleri ile ilişkileri genellikle ihtilaflı idi. Bu bağlamda Yaka Türkmenleri, 957 / 1550–51, 962 / 1554–55, 965 / 1557–58 yıllarında Safevîlere karşı isyan ettiler. h. 963 / 1555–1556'da Şah Tahmasb, Herat valisi Muhammed Mirza'yı Kazvin'e çağırıp, İsmail Mirza'yı da onun yerine gönderdi. Şah, Muhammed Mirza'nın lalası olan Tekelüleri de İsmail Mirza'nın lalası yaptı. İsmail Mirza da 22 Cemaziyülevvel 963 / 3 Nisan 1556'da Herat'a geldi. Sonunda ise İsmail Mirza, Şaban ayı sonları 964 / Haziran sonları 1557'de Kahkaha Kalesi'ne getirildi. İsmail Mirza burada 19 yıl boyunca hapis kaldı. Onun ülke valilerinin bazılarına mektup göndererek, Osmanlılara karşı savaşmaları için birleşmelerini istemesi, Ma'sum Bey tarafından Şah Tahmasb'a bildirilmiş ve onu İsmail Mirza'yı hapsetmesi için tahrik etmişti. Ma'sum Bey Safevî'nin, İsmail Mirza'ya karşı olmasının sebebi, onun Haydar Mirza'nın tahta çıkışını desteklemesi olarak da değerlendirebiliriz. Buna karşılık Kızılbaşlar genellikle İsmail Mirza'yı seviyor ve onu tutuyorlardı. Bazı Avrupalı gezginlerin de belirttiği gibi, onun hatırası Kızılbaşlar arasında hep canlı kalmıştı. Bu ise gizliden, açıktan Şeyhavendlerle Kızılbaş boyları arasında bir rekabetin yürütüldüğünü göstermektedir.

Şah Tahmasb, h. 965 / 1557–58'de Bahram Mirza'nın oğlu Bedi'ü'z-zaman Mirza'yı Sistan hükümetine atadı. Şah, Muhammed Can Bey Dulkadır'i de Bedi'ü'z-zaman'a vekil olarak seçtikten sonra, onu aynı yılın kışında Sistan'a gönderdi. Bedi'ü'z-zaman h. 985 / 1577–78 yılına değin Sistan'da hükümet etti.

Şah Tahmasb, oğlu Muhammed Mirza'ın, 21 yıl Herat'ta lalası olan Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu Tekelü'nün, Zilhicce sonları 964 / Ekim 1557'te ölmesi üzerine, onun yerine Muhammed Han'ın oğlu Kazak Han'ı Muhammed Mirza'ya lala ve Horsan emir'ül-ümerası yaptı. Kazak Han, gücüne güvenerek Horasan'da adeta bağımsız davranmaya başladı.

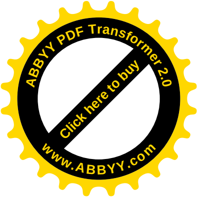

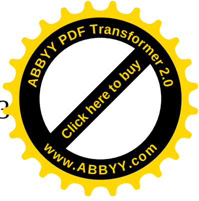
O, Şah Tahmasb'ın eyalet işleri ile ilgilenmediğini görünce, sonunda isyan bayrağını açtı. Şah Tahmasb ise 972 / 1564–65 yılında bir birliği Kazak Han'ı bastırmaları için gönderdi. İki taraf arasında Guriyan'da gerçekleşen savaşta Kazak Han yenilerek, Muhammed Mirza ile birlikte Herat'ın İhtiyare'd-din kalesinde direnmeye başladılar. Sonunda ise Kazak Han direnmeyi boş görerek, 16 Cemaziyülâhır 972 / 19 Ocak 1565'te Kızılbaşlara teslim oldu.

h. 974 / 1566–67'de Şah Tahmasb, büyük oğlu Muhammed Mirza'yı Horasan valisi, Şah-kulu Yegen Sultan Ustaclu'yu da Horasan emirü'l-ümerasıyla oğlu Muhammed Mirza'nın lalası yaptı. Böylece Ustaclular Horasan'da etkin bir konuma geldiler.

Şah Tahmasb, 975 / 1567–68'de Gilan'ı ele geçirmenin ardından Biyepiş'in bütünü için bir hâkim atamak yerine, maslahat gereği her bölge için, ayrı ayrı hâkimler tayin etti. O, Biyepiş'in değişik bölgeleri için farklı Kızılbaş (Dulkadır, Afşar, Hamza Bey Talış) emirleri atadı. O, Eşkur hâkimiyetini ise Karamanlu-lara tahsis etmişti. Ancak bu durum h. 977 / 1569–70'de değin devam etti. Şah Tahmsasp 977 / 1569–70'de ise oğlu Mahmud Mirza'yı Lahican hâkimi, Allah-kulu Sultan İçek-oğlu Ustaclu'yu ise onun lalası yaptı. Ancak Allah-kulu Lahican halkına ağır vergiler salarak, halkı ciddi sıkıntılara soktu. O, Lahican'dan yaylaya gidince Lahican halkı fırsat bularak ayaklandı. Onlar Emire Debbac adlı birinin etrafında toplandılar. Lahican kalesinde konuşlanmış olan Kızılbaşlara saldırdılar. Kaledeki Kızılbaşları kadınlar ve çocuklar ile birlikte öldürdüler. Emire Debbac sonra Allah-kulu Sultan'ın oğlu Bektaş Bey'e saldırdı. O da, savaşa girmeden Lahican'dan kaçtı. Lahican'ı yitirmekten ve isyanın yayılmasından endişe eden Şah Tahmasb ise 979 / 1572–73'da kalabalık bir orduyu Lahican'a gönderdi. Bu savaş sırasında Emire Debbac bir tüfek kurşunu isabet ile öldü. Böylece Lahicanlıların ayaklanması da ağır kayıplarla yatıştırılmış oldu. Bu olaydan sonra Şah Tahmasb, baskıları ile ayaklanmaya neden olan ve isyanı yatıştırmakta başarılı olamayan Allah-kulu Sultan Ustaclu'yu, Lahican hükümetinden azlederek, oğlu İmam-kulu Mirza'yı 979 / 1572–73'te söz konusu bölgenin hâkimi yaptı. Şah onu, lalası Pire Muhammed Han Ustaclu ile birlikte Lahican'a gönderdi.

Şah Tahmasb, h. 982 / 1575–76 yılında kısa bir süre hastalandı. Bu sürede veliaht tayin

etmediğinden, Kızılbaşlar veliaht seçimi konusunda ikiye ayrıldılar. Hastalık süresince, onlar defalarca çatıştılar. Kızılbaş boyları, özellikle Ustaclu emirleri ve Kafkasyalı devşirmeler, şahlığa aday olarak Haydar'ı, diğer taraftan Rumlu emirleri, Türkmen boyları, Şeyhavendler ve özellikle Haydar'ın güçlü yetkilere sahip kız kardeşi Peri-han Hanım'ın adayı ise Haydar'ın muhaliflerinden olan kardeşi şehzade İsmail idi. Bütün bunlara rağmen Tahmasb hastalık yatağından kalkar kalkmaz, tekrar denetimi eline alması ile ihtilaf ateşleri bir anda söndüyse de henüz alttan alttan ihtilaflar yürütülmekteydi. Şah Tahmasb hastalığı iyileştikten sonra çatışan iki tarafı sorgulattırma konusunda sessiz kalmayı yeğledi. Anlaşılan o ihtilafların büyümesinden çekinmekteydi. I. Tahmasb, 14 Mayıs 1576 / 15 Sefer 984 yılında zehirlenme nedeni vefat etti.

Şeyh Safi'nin Sadre'd-din'in dışından olan evlatları ve onların soyundan gelen kişiler Şeyhavend adı altında bilinmektedirler. Şeyhavend aile adı, zamanla diğer Kızılbaş boyları gibi bir boy halini de almıştır. Safevî sülalesi ve Şeyhavend boyunun kökenine gelince, bu konuda temel beş görüş bulunmaktadır. Bunlar:

Kürtlük,

Yezidi Kürtlüğü,

Talış veya Gilek,

İranî Azeri,

Araplık

Türk oldukları tezidir.

Safevîlerin Kürt olduğu görüşü, genelde Firuz-şah'ın "el-Kürdi es-Sencani (veya Sencari)" künye adına dayandırılmaktadır. Bu doğrultuda "el-Kürdi" lakabı Kürt etnonimine, Sencari ibaresi ise Diyarbakır'a yakın etnik Kürtlerin yaşadığı Sencar yer adı ile ilgilendirilerek, Kürtlük iddiası ileri sürülmektedir. Oysaki *Safvetü's-safâ*'nın başlarında Şeyh Safi'nin atalarının, İbrahim Edhem soyundan bir hükümdarla birlikte, Sencar (veya

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Sencan)’dan Azerbaycan’a geldiklerine değinilmektedir. İbrahim Edhem’in Horasan’ın Belh’inden olduğunu göz önünde bulundurursak, Safevîlerin dedelerinin de onun soyundan gelen bir hükümdar eşliğinde, Horasan’daki Sencan’ların birinden geldikleri pek muhtemeldir. Nitekim Secar veya Sencan yer adları, Horasan’ın Merv ve Nişabur çevresinde de bulunmaktadır. Tarihçilerin Horasanlı İbrahim Edhem’i görmezden gelmeleri, Safevîlerin Kürt bölgesinden geldikleri görüşünü ileri sürmelerine neden olmuştur. Anlaşılan bu görüşü Firuz-şah’ın lakabının sonunda geçen el-Kürdi ibaresi de kuvvetlendirmiştir. Oysaki kaynaklarda geçen *kürt* kavramı göçebe ve hayvancı anlamını taşımıştır. Eski Taberilerin bir devamı olan ve günümüz İran’ında yaşayan Mazenilerin dilinde bugün bile “*kürt*” kelimesi çoban anlamında kullanılmaktadır. Bilindiği gibi “*kürt*” kavramı İslam tarihi kaynaklarında geniş bir coğrafi yelpaze içinde kullanılmıştır. Bütün bu *kürt* kelimelerini etnik *Kürt* anlamında yorumlamak olanaksızdır. Örneğin; Horasan ile ilgili tarihi kayıtlarda *kürt* kavramına sık sık rastlanılmaktadır. Oysaki Horasan’da söz konusu kavram, yukarıda belirttiğimiz gibi sosyal yaşam biçimini yansıtmakta ve etnik bir anlam içermemekteydi. Esasen etnik Kürtlerin Horasan’a yerleşmesi ise I. Şah Abbas Safevî ve Nadir Şah Afşar dönemi XVII. yy.’da asker olarak alınmaları ile ilintilidir. Söz konusu Türk devletleri, etnik Kürtlerden bir grubu doğudan gelen saldırılara karşı orduları terkibinde Horasan’a götürmüşlerdir. Bu tarihten önce ise Horasan’da etnik anlamda *Kürt* varlığından söz etmek olanaksız ve yanlıştır. XVII. yy.’ öncesi Horasan bölgesi ile ilgili kullanılan *kürt* kavramı ise, göçebe ve taşralı anlamında kullanılmıştır. Nitekim Abbasiler döneminde Câhiz, *Fazailü’l-Etrak* adlı eserinde, göçebe Türkler ile yerleşik Türkler, yani Horasanlılar arasındaki farkı açıklarken şöyle der: “Hüzeyl kabilesi Arapların kürdleri olduğu gibi [Türkler de Horasanlıların göçebeleridir]”

Diğer bir ihtimale göre, Horasan’daki Kertlerin adı, kaynaklarda “كرت” biçiminde yazıldığına göre, müstensihlerce yanlış olarak sonundaki “ت” ünsüzü “د” böylece “كرد” yani *Kürd veya Kord* biçiminde istinsah edilmesiyle karışıklıklara neden olmuştur. Ayrıca söz konusu “كرت” kelimesi de yanlış harekelenme ile “ك” üzerine gelen zamme (ُ) harekesi ile *“Kürt”* veya *“Kort”* biçiminde de okunması da olasılıklar içindedir. Bu yanlışlık ve karışıklıkların ayıklanması, ciddi araştırmaların konusunu oluşturabilir.

Bu *kürt* kavramında dikkati çeken bir diğer husus ise, günümüzde bile iç adlandırma olarak hiçbir topluluğun kendisine *Kürt* dememesidir. Bilindiği gibi heterojen etnik yapıya sahip olan Kurmanç, Sorani ve benzeri topluluklar için bu ad bir "dış adlandırmadan" öteye gitmemektedir. Kürt kavramının etnik bir anlam kazanmasının altında, bizce özellikle Safevî-Osmanlı karşıtlığının ciddi etkisi bulunmaktadır. Osmanlı için *kürt* taşralı Sünni iken, Safevîler için *kürt* ilk başta Sünni göçebe anlamında kullanılmıştır. Osmanlı belgelerinde (başbakanlık arşivi belgeleri) de "Türkmân Ekrâdı", "Ekrâd Türkmâni" birleşik tanımlamalarının geçmesi de *kürt* kavramının etnik anlamda değil de, sosyal yaşam biçimini bildirmek için kullanıldığını açıkça göstermektedir. Her ne kadar bazı Türk göçebelerine kürt yakıştırılması yapılsa da, sonunda bu ad bir dış adlandırma olarak heterojen etnik yapıya sahip Sünni Kurmanç ve Soraniler için kullanılmış ve bir dış adlandırma olarak adeta etnik bir anlam kazanmıştır. Örneğin XVII. yy.' Safevî kaynağı "*Tarih-i Kızılbaşan*" eserinde *kürt* kavramı etnik anlamda kullanılmakta ve bu yaklaşım, yanlışlıkla XVII. yy.' öncesi kaynaklarda geçen *kürt* kavramı için de genelleştirilmiştir.

Safevîlerin kökenine ilişkin tuhaf bir iddia da, Safevîlerin kökenini Musul'un Sencar bölgesinden olan Yezidi Kürtlere dayandırılmasıdır. Ancak Safevî sülalesindeki Kürt ve Yezidilik karşıtlığı bunu çürütmektedir. Nitekim Timur ile Hace Ali'nin görüşmesinde, o Timur'dan Muaviye yanlısı olarak düşündüğü Yezidi Kürtlerin cezalandırmasını istemiştir. Esasen bu iddianın yanlışlığını Yezidilik ve Kızılbaşlık arasındaki inançsal farklılıklar da açık bir biçimde göstermektedir. Günümüz Yezidilerinin etnik adı olarak kendilerine "Yezidi" dedikleri ve Kürt kelimesini "Sünni" anlamında kullandıkları da bilinmektedir.

Safevîlerin Talış veya Gilek kökenli oldukları iddiasının altında ise, Fazlullah Ruzbihan'ın "Talış emirleri onun (Şeyh Safiye'd-din) menzilini kendilerine barınak yapmışlardı" sözleri yer almaktadır. Görüldüğü gibi burada Şeyh Safi'nin Talış olduğuna ilişkin en ufak bir işaret bulunmamaktadır. Burada Talışlarla ilgili

belirteceğimiz bir husus, Belçikalı Ernest Orsel ve bazı diğer araştırmacılara göre onların Türk kökenli olduğu görüşüdür. Bunlar, Talışların, Çengiz Han'ın Talış adında bir komutanı tarafından buraya getirildiklerine inanmaktadırlar. Minorsky de günümüz Talışların İranî bir dil konuşmalarına rağmen, Moğol kökenli olmaları ihtimali üzerinde durmuştur. O, bu görüşünü desteklemek amacıyla Şah-sevenler arasında "Talış Mikeyli (Talış Mikeyilli veya Talmışkeyilli)" adında bir Türk boyunun günümüzde de var olduğuna değinmektedir.

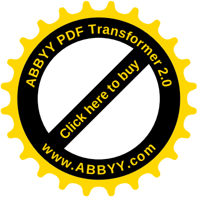
Bizce günümüz Talışları Türk kökenli olmasalar da, zamanında onların Türk dilli Talışlara bağlanmasının ve tabi olmalarının sonucu olarak, söz konusu adı etnik ad olarak benimsedikleri pek muhtemeldir. Safevî dönemindeki *Talışlar* ise, muhtemelen Türk asıllı olmuş ve kökenleri de eski Türklerde mevcut olan *Töles* veya başka olası söyleyiş ile *Toliş* adındaki Türk boyuna dayanmaktadır. Günümüz Talışların da Talış sözcüğünü "*Toliş*" biçiminde söyledikleri sözcüğün orijinal biçiminin zamanında Türk dilli Talış yöneticilerden aldıklarının bir göstergesidir.

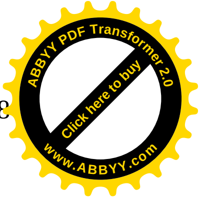
Safevîlerin İrani Azeri kökenli olduğu görüşü ilk kez Ahmet Kesrevi tarafından ileri sürülse de, yine aynı araştırmacı tarafından 1922-1923'te Suriye'de "*El-İrfan*" adlı bir dergide yayınladığı dört bölümden oluşan "*El-Lugatu't-Türkiye fi'l-İran (İran'da Türk Dili)*" adlı Arapça bir makalesinde eleştirilerek yanlışlığı ortaya konmuştur. Bu makale de kısaca o, İran'da yaşayanların çoğunluğunun Türk olduğu, İran Türklerinin eski Türklerin devamı ve Türkleşmiş Farslar olmadığı, tam tersine Farsların bir kısmının Farslaşmış Türkler olduğu, Türkçe'nin de İran'da yerel ve bölgesel bir dil değil de ülke genelini kapsayan bir dil olduğu, Türkçe'nin Farsça'dan üstün bir dil olduğu ve bunun inkâr edilmez bir gerçek olduğunu, ayrıca Türkçe'nin İran'ın geneline yayıldığının az kişi tarafından bilindiğini ileri sürerek, kendisine ait olan eski görüşünü çürütmüş bulunmaktadır. Hemen belirtelim ki tarihi kaynaklarda dominant ve homojen Azeri adlı dil ve etnonime rastlanılmamaktadır. Ayrıca Türkler öncesi İran'da aşırı bir etnik heterojenlik ve mozaiklik söz konusu olduğundan, bunları homojen imiş gibi sunmak da yanlıştır.

Safevîlerin Araplığı ve seyit olduğu iddiasına gelince I. Tahmasb'dan önce tarih, ensab kitapları, Safevî vakıfnameleri, tomar ve tapularında bile en ufak bir atıfta bulunmayışı, bu iddianın doğru olmadığını ortaya koymaktadır. Nitekim Şah İsmail'in kendisinde de seyitlik iddiası bulunmamakta ve kaynaklarda "Şeyh oğlu" diye anıldığı bilgilerimiz dâhilindedir. Safevîlerin kendilerine seyitliğe bağlaması ise I. Tahmasb döneminden başlar. Bizce Safevîlerin Tahmasb'dan başlayarak kendilerini seyit saymasının gerekçesi, Osmanlı-Safevî ilişkilerinin gerisinde oynanan diplomatik oyunlarda aranmalıdır. Bu hususta da ilk akla gelen, Sultan Yavuz'un Mısır'ı ve Arap dünyasını fethinde, Memluklarla birlikte Abbasi Halifeliğini de kaldırması, dolayısıyla İslam âleminin hamisi konumuna yükselmesi, Safevîlerin dikkatinden kaçmamış ve seyitlik iddiası ortaya atılarak, Osmanlıların fetih yoluyla elde ettikleri siyasi meşruluk karşısına, dinsel bir meşruluğu çıkarmış olmalılar. Ayrıca Şeyh Safi'nin normal yollardan sufi çizgisinde çabaları sonucunda şeyhlik unvanını alması da, onun seyitlikle hiçbir ilgisi olmadığını göstermektedir.

Safevîlerin Türk kökenli olduğu görüşü ise birçok açıdan doğruluk kazanmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, *Safvetü's-Sefa*'da Firuz-şah'ın Belhli İbrahim Edhem'in soyundan bir hükümdar ile Sencar veya Sencan vilayetinden Azerbaycan'a gelip yerleştikleri bilgisinden yola çıkarak, Safevîlerin de kökeninin Horasan Sencar'ı veya Sencan'ına dayandığını açıkça göstermektedir. *Safvetü's-Sefa*'da Şeyh Safi'nin "Türk" olduğuna ilişkin daha fazla göndermede bulunması da, söz konusu kürt kavramının göçebe anlamı taşıdığını açığa vurmaktadır. Kaynağımız Şeyh Sefiye'd-din için sıkça "Pir-i Türk", "ey Türk'ün piri", "cevan-ı Türk" ve "Türk Oğlu" tanımlamaları kullanmaktadır. Yine bizzat *Safvetü's-Sefa*'da şeyhin "deh-i Türk" (Türk köyünde) oturduğundan söz ediliyor ki, Oktay Efendiyev'e göre, bu Erdebil'de Türklerin varlığına da bir işarettir.

Burada tarafımızca ilk olarak tartışmaya açılan önemli bir husus da Şeyh Zahid Gilani'nin kimliği ve Safevîlerle olan soy birliği konusudur. Bilindiği gibi Şeyh

Zahid'in şeceresi kendisinden bilinen en eski dedesine kadar kaynaklarda şöyle verilmektedir: Şeyh Zahit, Ravşan Emir, Babil, Şeyh Bundar Kürdi Sencani. Göründüğü gibi burada dikkati üzerine çeken Şeyh Zahid'in dedelerinde de tıpkı Safevîlerin dedesi Firuz gibi "el-Kürdi el-Sencani" veya "el-Kürdi el-Sencari" soyadını taşımasıdır. Soyadlarının aynılığı Şeyh Zahid ile Safevîler arasında en azından akrabalık veya aynı bölgesel kökenden geldikleri varsayımını güçlendirmektedir. Safevî sülalesinde, Gilan bölgesine olan özel ilginin temelinde de, bizce coğrafi yakınlık ve ticaret ağının olmasından ziyade, köken ve inanç özdeşliği yatmaktadır. Durum böyle ise, Şeyh Zahid'in de Horasan kökenli bir Türk aileden geldiği ortaya çıkmış bulunur. Onun, Gilani lakabını alması ise söz konusu coğrafyada yaşadığından dolayı aldığı anlaşılmaktadır.

Safevîlerin Şeyh Zahid Gilani'ye de zamanında rahatsızlıklar ve tehditler savuran Şirvan-şahlara karşıtlığın sürdürülmesinin temelinde inançsal olgunun dışında gizli veya açık Türk-Acem karşıtlığı da sezilmektedir. Bilindiği gibi Şirvan-şahlar kendilerini köken olarak Sasanilere bağlamaktaydılar. Bu açıdan onların kendilerini adlandırdığı isimlerinin bile Şirvan-şah olması, adeta ünlü Sasani kralı Enu-şirvan'a yapılacak bir atıf ve göndermedir. Onlardaki Türk karşıtlığının kökeni ise çok eskilere dayanır. Nitekim ünlü Şair Nizami Gencevi'nin "*Leyli ve Mecnun*" adlı eserinde de Şirvan-şahlar'ın Türk karşıtlığı yansımış bulunmaktadır. Şirvan-şah I. Ahstan'ın, Nizami'nin eserlerini Türkçe yazmasına karşı çıkışını, ünlü şair onun dilinden şöyle dile getirmektedir.

Der zîver-e Pârsî yu Tâzî,

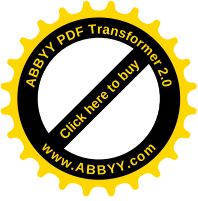
İn tâze erûs râ terâzî,

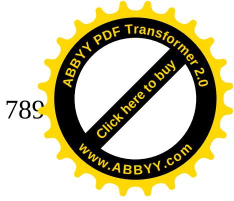
Torkî Sefetî vefâ-ye mâ nîst,

Torkâne sohen sezâ-ye mâ nîst.

An kez neseb-e bolend zâyed,

Û râ sohen-e bolend bâyed.

Çevirisi:

Pars ve Tazi (Arap) süslemeleri ile,

Bu yeni gelini süslemelisin.

Türk sıfatlılık bize vefadan değil,

Türkçe söylemek de bize yakışır değil.

Yüce nespten doğan birisine,

Yüce sözler de gerektir.

Kanımızca Şirvan-şahlara karşı Safevîlerde ve özellikle Şah İsmail'de olan düşmanca tavrın temelinde Şirvan-şahlardaki Türk ve köken olarak Horasanlı Şeyh Zahid'e olan karşıtlığı yatmaktadır. Nitekim Şah İsmail'in aşağıda verdiğimiz şiir parçasında Acem-Şirvanşah kimliğine olan nefret ve aşağılamalarını şöyle dile getirmektedir:

Şirvan halâiki kamu Tebriz'e daşına,

Mülk-i Acem sorar ki, kıyamet kaçan kopar?

Yetdükce tükenür Arab'un kûy u meskeni,

Bağdâd içinde her nece kim Türkman kopar.

Günümüz Türkçesi ile:

Şirvan halkının hepsi Tebriz'e bağlanırsa,

Acem mülkü kıyametin ne zaman kopacağını sorar.

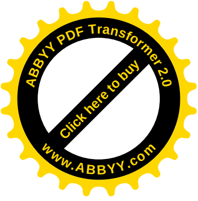
Arapların yerleşim yerleri tükenmektedir,

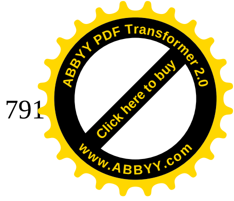
Nitekim Bağdat'ta da Türkmanlar ortaya çıkar.

Buradan çıkarılacak önemli bir sonuç da, Hatai'nin Şirvan ahalisine sahip çıktığı, ama Acem- Şirvan-şah kimliğine karşı çıktığıdır. Anlaşılan Şirvan'daki Türk kitlenin oralarda baskı gördüğü, onun tarafından bilinen bir şeydi. Nitekim Şirvan-şah II. Ahstan, Şirvanlı köylülerinin çiftçiliklerini bırakıp da Şeyh Zahid'e gidip mürit olmalarını görünce, şeyhe karşı tehditlerde bulunmuştur. Benzeri tehdit Şirvan-şah'ın oğlu Siyamek tarafından da şeyhe karşı yürütülmüştür. Ancak o, Argun Han tarafından kara keçeye sardırılarak, tekmelerle öldürülür. Türk-İlhanlılarının da Şeyh Zahid'e karşı olan Şirvan-şahlı Siyamek'i böyle öldürmesinin temelinde de, söz konusu Türk-Acem karşıtlığının bulunduğunu söylemek uzak bir olasılık değildir. Şeyh Zahid'in Horasan Türklerinden olduğunu gösteren kanıtlardan biri de, onun Gilan'da bulunan türbesinin İran'daki mimari tarzından farklı olarak eski Uygur ve Budist mimarlığını andıran biçim ve tarzdır. (bkz. Resim: 1)

Batı ve İran tarihçiliğinde Safevî devletinin adeta Sasani kimliğinin uzantısı olduğu anlayışı, yukarıda verdiğimiz kanıtlara göre yanlış ve anlamsız bir görüştür. Tam tersine, Sasani kimliği Safevîlerce Acem nitelendirilerek yerilmekte, hatta aşağılanmaktadır. Safevî literatüründe kullanılan "İran" adı ise yalnızca coğrafi bir anlam ifade etmekte ve kesinlikle Pers-Sasani anlamına gelmediği gibi, "Modern Fars Ülkesi"nin prototipi de asla sayılamaz. İran adının "Modern Fars Ülkesi" anlamında kullanılması ise 1925 sonrası Pehlevi rejiminin kurulması ile başlar. Osmanlıların Safevîleri eski Arap-İslam tarihçiliği terminolojisine göre Acem demelerine rağmen, Safevîlerin kesinlikle kendilerini Acem saymadığını görmekteyiz. Nitekim Safevîler de Osmanlı'ya Rum demelerine rağmen, Osmanlı da kendisini Rum olarak tanımlamaktan kaçınmıştır.

Safevîlerin Horasan kökenli olduğunu gösteren bir diğer kayıt, Şeyh Safi'nin Şeyh Zahid ile görüşmeden önce, Horasan'daki Hint mistisizmini çağrıştıran vejeteryen oluşudur. Ondaki bu vejeteryenlik alışkanlığının Horasan'daki Hint mistisizmi ile yoğrulan İslam anlayışının bir uzantısı olduğunu söylemek doğru bir görüş olsa gerek. Bilindiği gibi Şeyh Zahid onu bu alışkanlıktan menederek, et de yemesine sebep olmuştur. Bu da Horasan halk

İslam anlayışının zamanla kimi değişimlere de maruz kaldığını göstermektedir.

Safevîlerin Türklüğünü kanıtlayacak elimizde sağlam bir bilgi daha bulunmaktadır. Bu, Şah İsmail Divanı'nın dilinde görülen Horasan ve Doğu Türkçesi özellikleridir. Şah İsmail Divanı'nda görülen Horasan Türkçesine ilişkin özellikler, Safevî hanedanının konuştuğu dili ve bağlı bulunduğu çevreyi aydınlatılması bakımından dikkat çekicidir. Şah İsmail'in ataları da bu Horasan Türkçesini kullanan Belh bölgesi yarı-yerleşik Türkleri arasından çıkmışlardır. Bağlı bulundukları dedelik kültü, dillerini korumalarında büyük önem taşısa gerek. Horasan Türkçesi hakkında ilk bilgilerimiz Mevlana'nın bilinen Türkçe şiirlerine dayanmaktadır. Bu şiirlerde yer alan *ölermen*, *sorarmen*, *tilermen*, *gezermen*, *yazarmen* gibi fiil çekimleri Oğuz dillerinde sadece Horasan Türkçesinde korunmuştur. Mevlana'nın aslen Horasanlı (Belhli) olması bu bakımdan da ilginçtir.

Safevîlerin kökeni konusuna ışık tutan kanıtlardan biri de Şah İsmail'in eserlerinde kendini ve dünya görüşünü sunmasıdır. Şah İsmail şiirlerinde önemle üzerinde durduğu temel konulardan biri onun kendi soyu ve kökenidir. Şah İsmail eserlerinde de kendisini bir Türk veya Türkmen olarak görmektedir.

Yetdükce tükenür Arab'un kûy u meskeni,

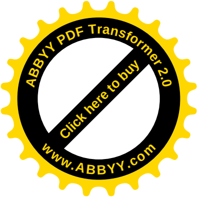
Bağdâd içinde her nece kim Türkman kopar.

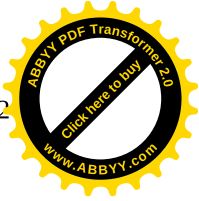
Günümüz Türkçesi ile:

Arapların yerleşim yerleri tükenmektedir,

Nitekim Bağdat'ta da Türkmanlar ortaya çıkar.

Şah İsmail'de sıkça vurgulanan ve savunulan kimliklerden biri de "Mevalilik" olmuştur. Bu unsur gerek etnik, gerekse dinsel anlamda Horasanlı kimliğine yapılan en ciddi atıftır. Bunu ölçü edinirsek Safevîlerin ve onların ilk isimlerinden Firuz'un Horasan Türklerinden olduğunu

söyleyebiliriz. Muhtemelen onlar Sencar'a yerleşmiş Belh Türklerindendirler. Mevaliliğe yapılan bu göndermeler ve Arap kimliğine karşı sergilenen tepki, onun için öne sürülen Araplık iddiasını tümden kendi dilinden çürütmektedir.

Men Mevali mezhebem, râhım Alî'dür,

Divan'da yerilen bir diğer unsur ise Türk kimliği karşısında "Arap" ve "Acem" kimliğinin küçümsenmesidir.

Şirvan halâiki kamu Tebriz'e daşına,
Mülk-i Acem sorar ki, kıyamet kaçan kopar?
Yetdükce tükenür Arab'un kûy u meskeni,
Bağdâd içinde her nece kim Türkman kopar.

Günümüz Türkçesi ile:
Şirvan halkı hepsi Tebriz'e bağlanırsa,
Acem mülkü kıyametin ne zaman kopacağını sorar.
Arapların yerleşim yerleri tükenmektedir,
Nitekim Bağdat'ta da Türkmanlar ortaya çıkar.

Kazvin'in başkent edilmesi de Safevîlerdeki Türklük bilinci ve Türk tarih bilinci ile de ilgili olsa gerek. I. Şah Tahmasb döneminde Kazvin'in başkent olarak seçilmesinin sebeplerinden biri de, yine Mevalilik anlayışının tarihsel anısını canlandırmak idi. Bilindiği gibi Kazvin'in en azından harbi merkez olması ve Hazar denizinin güney kıyılarını denetim altında tutmasını kolaylaştırması açısından, Abbasi hilafetinin de dikkatini çekmişti. Bu doğrultuda Abbasiler Kazvin'de askerlerin aileleri ile birlikte yerleşmelerini desteklemişlerdi. Burada dikkati çeken önemli bir husus, Abbasi hilafetinin özellikle Mutasım ve Mutasım sonrası

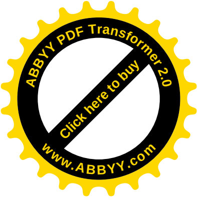
ordusunun genellikle Türklerden olması idi. Bu ise Abbasi döneminden Kazvin ve çevresinde Türklerin yerleştiği anlamına gelmektedir. Abbasi döneminde Kazvin'de yerleşme eğilimini güçlendirme yönünde, Peygamber'e ait olduğu iddia edilen bir takım hadislere de başvurulmuştur. Özellikle söz konusu hadislerde Kazvin'e "Babu'l-cennet (Cennetin kapısı)" denmesi dikkat çekicidir. Nitekim Abbasi dönemi komutanlarından olan Mübarek el-Türki, Kazvin'e vali olarak atanınca şehre "Medinet el-Mübarek (Mübarek'in şehri)" de denilmiştir. Pek muhtemeldir ki Safevî döneminde de söz konusu tarihi bilgiye başvurularak ve özellikle Kazvin'deki Türk-Mevaliliğe de gönderme yapılarak, orayı merkez edinme yoluna gidilmiştir. Yukarıda da değindiğimiz gibi Safevî literatürü ve özellikle Şah İsmail Hata'i'nin şiirlerinde "Mevali" kimliğine sahip çıkma ve kendilerini de onların bir uzantısı sayma eğilimine had sayfada rastlanılmaktadır.

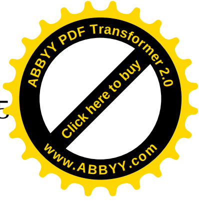
Safevî tarikatı, genellikle resmi medrese İslam'ına dayandırılarak yorumlanmıştır. Oysa bunun tam tersi söz konusudur. Horasan kökenli Türk halk İslamı'nın tarihsel bir tezahürü olan Safevî ailesi inancının bu tarzda yorumlanmasına bir takım Şii ve Sünni dinsel öğeler neden olsa da, bu yalnızca sorunun görünüşünü yansıtmaktan öteye gitmemekte ve inançsal yapının esasını açıklayamamaktadır. Bu açıdan söz konusu inanç anlayışını gerek Şii, gerekse Sünni medrese anlayışından sıyırarak "Türk Halk İslam Anlayışı" çerçevesinde ele almamız gerekmektedir. Nitekim Ali ve on iki imama sunulan bağlılık I. Melikoff'un da belirttiği gibi "Şii bir İslamlık değil, daha çok Safevî propagandasıyla Şiileştirilmiş ve sufileştirilmiş Türkmen bir din" anlayışının Şah İsmail tasavvurundaki anlamını ifade etmektedir.

"Türk Halk İslamı"nın bilinen uzantıları olan "Yesevilik", "Bektaşilik" ve "Kızılbaşlık"'ı "İsmaililik" ve "Karmetiye" gibi "İranî Halkların İslam Anlayışı" ve "Nusayrilik" gibi "Arap Halk İslam Anlayışı"ndan da ayrı tutmamız gerekmektedir. Söz konusu "Yesevilik", "Bektaşilik" ve "Kızılbaşlık" Türk halk İslam anlayışları gerek dini ritüeller, gerekse inanç esasları açısından biri biri ile tam örtüşmektedirler. Her üç Türk halk İslamı anlayışında da "tenasüh" inancı, "saz kültü", "dede kültü" ve "semah" ayinleri yapılmasına rağmen, Türklerdeki türden ritüel ve inanç esaslarına "İrani Halklar" ve "Arap Halk İslam Anlayışı"nda rastlanılmamaktadır. Kıscası Türk halk İslam anlayışının değişik

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

tezahürleri olan "Yesevilik", "Bektaşilik" ve "Kızılbaşlık"ı bir birinden farklı gösteren ve bizi yanılgıya düşüren etken her üç anlayıştaki bir takım tarihsel ve sosyal sebeplerden kaynaklanan yüzeysel Şii ve Sünni öğelerdir. Hemen belirtelim ki söz konusu bu öğeler bile medrese İslamındaki biçiminden oldukça farklı ve hatta tam tamına ters biçimde yorumlanmaktadır. Bu açıdan Safevî tarikatının da ilk zamanlar yüzeysel Sünni öğeleri taşıması, sonradan Şii öğeleri ön plana çıkarması bir takım siyasal ve sosyal sebeplere dayanmakta ve Türk halk İslam inancının esasını oluşturmamaktadır. Benzeri bir durum Bektaşilik için de geçerlidir. İlk zamanlar yüzeysel Sünni öğeleri de barındıran bu anlayış, daha sonra yüzeysel Şii öğelere büründüğü gözükmektedir. Şafii olgusunun Safevîler üzerinde ağır basmasının başlıca sebebine gelince Horasan Selçuklularının Hanefi, Irak Selçuklularının ise Şafi mezhebini resmi anlamda kabul etmelerinden kaynaklanmasıdır. Halk İslamı anlayışının egemen olduğu topluluklarda mezhep sorununu açığa çıkarmak oldukça zor bir uğraş, hatta ontolojik bir yanlıştır da denebilir. Halk İslam anlayışında çok yüksek oranda bulunan Şii ve Sünni öğelerin oranı tamamıyla zamansal ve coğrafi etkenlere bağlıdır. Şah İsmail'in divanında Şii öğeler ve eğilimin var olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Fakat divanda canlandırılan Şii duygu ve söylemlerin gerçek anlamıyla Şii teolojisi ile bağdaşmadığı ve daha çok halk İslamı özelliklerini taşıdığı gözükmektedir. Hatai'nin divanının en eski nüshalarında bu türden Şiiliğin var olduğu daha belirginse de, daha sonraki divan göçürmelerinde bunların azaldığını gözlemlemekteyiz. Bunun nedeni Safevîlerde daha sonra ortaya çıkan medese Şiiliğine mensup din adamlarının müdahalesi olabilir. Anlaşılan onun şiirlerinde propaganda edilen Şiilik kendisini "Tanrısal (İlahi) Şah" olarak tanımlamakla, bilinen resmi Şii İslam'ından oldukça farklı çizgilerde idi. "Tanrısal Şah" görüşüne gelince, bu kavramın ortaya çıkışını Şah İsmail ile bağlamak doğru sayılamaz. Bu tanım, eskinden beri Türk inancı ve devlet yapısında siyasi iktidara eş değer olan "Tanrı Kut" kavramının uzantısından başka bir şey değildir. Anlaşılan "Tanrı Kut" anlayışı Türk halk İslam'ında bir temel öğe olarak hep var olmuş ve elverişli ortam bulunca tıpkı İsmail döneminde olduğu gibi Şii inancındaki kurtarıcı Mehdi anlayışı ile de örtüşür bir yapıda ortaya çıkıvermiştir. Türkmen müritlerinin İsmail'i taparcasına sevdikleri batılı kaynaklarca da teyit olunmaktadır. Dönemin batılılarınca da Türkmenlerden etkilenerek ona şah olmanın dışında bir kutsallık ve yenilmezlik de atfedilirdi. Onlara göre Osmanlılar karşısında da Şah İsmail nerede ise bir kurtarıcı idi. Şah İsmail'in kendisinin de bu anlayışa karşı çıkmamasını, Türk kültürü çerçevesinde "Tanrı Şah" sözünü normal karşıladığını görmekteyiz.

Şah İsmail'le taraftarları arasındaki şeyh-mürid ilişkisinin, bazı durumlarda sınırları aştığı kesindir. Örneğin, müritler, birbirileriyle karşılaştıklarında "selâmun aleykum" yerine *şah* derlerdi. Hasta ziyaretinde dua etmek yerine *şah* söylemekle yetinirlerdi. Kendilerine: -"Bunca zahmete katlanarak Erdebil'e gideceğinize, Kâbe'ye gitseniz, Resulullah'ın kabrini ziyaret etseniz daha iyi olmaz mı?" denilince, onlar da: -"Biz diriye varırız, ölüye değil." diye cevap verirlerdi.

"Tanrı Kut" veya Safevî dönemindeki ifadesi ile "Tanrısal Şah" anlayışının bir tezahürü de Safevî literatüründe kullanılan "Şahı Sevenî (Şahı Sevenlik)" kavramı idi. Bu bağlamda Anadolu ozanlarınca "*Şaha gidelim*" ile şaha hitaben yazılan şiirlerin de "*Şahı Sevenlik*" veya eski Türklerde var olan "Tanrı kut"un bir uzantısı saymamız gerekmektedir. Açıkça Anadolu başta olmak üzere, İran'daki Türk boyları da "şahı seven" kitleler idiler. Bu kavramın Kızılbaşların şaha ve merkezi devlete sadakatini sorgularcasına XVII. yy.' yani I. Şah Abbas döneminde boylardan toplanan şaha sadık kişilerin bir araya getirilmesiyle yapay "*Şah-seven*" boy birliğinin oluşmasına da neden olduğunu gözlemlemekteyiz.

Safevîlerin sözde Sünniliğini kanıtlayacak veri ve bilgilerin tahrifi Şah Tahmasb zamanında başlamıştır. Bunun sebebi rakip Sünni anlayışına sahip Türk-Osmanlı ve Türk-Şibani devletleri olmuştur. Anlaşılan Safevîler kendi faklılıkları Şii öğelere dayandırarak ön plana çıkarmışlardır. Oysaki Osmanlı ordusundaki Bektaşilik ve Şibanilerdeki Yesevilik ile Safevîlerdeki Kızılbaşlık adeta aynı sikkenin iki yüzü niteliğinde olup, gerek medrese Sünniliği, gerekse de medrese Şiiliği bakımından ele alınmaları ontolojik açıdan doğru değildir.

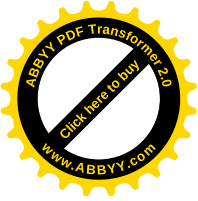
Bilindiği gibi Şah Tahmasb 16 yaşından başlayarak, 20 yaşına değin şarap içmiştir. Şah Tahmasb'ın özellikle şarap içmeyi terk etmesi, Safevî kaynaklarında özellikle dini (medrese Şiiliği) sebeplere bağlansa da, bu sorunun gözüken yüzünü oluşturmaktadır. Safevî tarih yazıcılığının özellikle yerleşik kesimce yazılması, durumun medrese İslamı açısından yorumlanması için adeta davetiye çıkarmıştır. Medrese İslam'ına mensup şehirli kesimin tarih

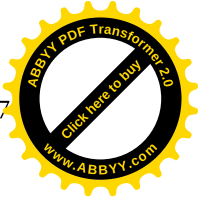
yazıcılığında Şah Tahmasb'ın şarabı terk etmesi, onun gördüğü bir rüyasına ve medrese Şiiliğince yorumuna bağlanmaktadır. Böylece Şah Tahmasb, 20 yaşında iken h. 939 / 1532–33 yılında tövbe etmiştir. Kızılbaş kökenli Hasan Bey Rumlu'nun da bildirdiğine göre, Şah Tahmasb ayrıca anlamsız müziğin de yasak edilmesine emir vermiştir. Şehir nüfusuna mensup tarih yazıcılarından Ahmed Kumi'ye göre Şah Tahmasb sazı kökünden yasaklamıştır. Şah Tahmasb h. 939 / 1532–33'den beri kötülüklere karşı özel emir ve yasaklar koymasına ve kısmen de başarılı olmasına rağmen, bazı Kızılbaş emirleri ve devlet ileri gelenleri arasındaki şarap tüketiminin sürdüğünden haberdar olacak ki, h. 963 / 1555–56 yılında tövbe ile yetinmeyip buna Kur'an'a yemin etmesini de ekledi.

Yukarıda anlatılanlara göre Kızılbaşlarca kötülüklerden çekinme iyi karşılansa da, şarap tüketimi konusunda onların direndiği sezilmektedir. Anlaşılan Şah Tahmasb'ın esas amacı da şarap içmesini kaldırmak olmuştur. Bilindiği gibi Kızılbaş halk İslamı anlayışına göre içki ve şarap tüketimi, medrese İslamında olduğu gibi suç olarak değerlendirilmemekte, hatta Tanrı'ya yaklaşmaları için bir araç ve dini törenlerinde ritüel düzeyinde bir eylem idi. Peki kendisi de halk İslam anlayışına mensup olan Tahmasb, neden şarap ve içki tüketimi ile bu denki zıtlaşmakta ve içkili ritüelleri kaldırmak peşinde idi? Yukarıda da anlattığımız gibi, durumu medrese İslamına göre açıklamak, dönemin kültür ve medrese İslamının henüz yerleşmemişliği ile açıklamak pek zordur. Bizce Şah Tahmasb'ı bu denli şarap ve içki karşıtı yapan olgu, onun yaşamı boyunca şarap ve içki ile ilgili bilinçaltında yer edinen önyargılar ve yaşanmış hüsranlar olsa gerek. Bunları kronolojik olarak şöyle açıklayabiliriz:

1. Şah Tahmasb, Çaldıran yenilgisini Kızılbaş emirleri ve babası Şah İsmail'in sarhoşluğuna bağlamaktaydı. Bu yenilgi ile çocuk ve genç yaşlarında olan Şah Tahmasb'ın aklında her şeyden önce içki ve şarap bir bela gibi canlanmaktaydı. Bunlar onun bilinçaltında önemli bir yer edinmiştir.

2. Bilindiği gibi Şah Tahmasb'ın Hüseyin Han Şamlu'yu öldürmesi nedenlerinden biri de, onun yakın adamlarından Başdan Kara'nın şahı şarap ile zehirleyerek, öldürmek istemesi idi. Bu olay ise Şah Tahmasb'ın Çaldıran savaşından sonra, içki ile ilgili ikinci kötü deneyimi olarak onun eski yarasını bir daha kaşımaya yeterdi.

3. İddiamızı pekiştiren bir husus da Hüseyin Han Şamlu'nun, Durmış Han Şamlu'nun kardeşi olması idi. İki kardeşin de adı şarap ile anılmaktaydı. Öyle ki şarap denince, şahın aklına bu iki kardeşin adı geliyordu.

4. Şah Tahmasb'ın tövbe emrinin tarihi bilindiği gibi, Başdan Kara'nın onu zehirli şarap ile öldürmeyi deneme tarihinin hemen ardından h. 939 / 1532–33'te verilmesi de oldukça anlamlıdır.

5. Bütün bu bilgilere dayanarak, Şah Tahmasb'ın tövbe emrini, medrese İslamı yerine, Kızılbaş Türk halk İslamında, şahın reform ve düzeltme bir girişimi olarak değerlendirmenin, doğru yaklaşım olduğu kanısındayız.

Nitekim Şah Tahmasb aslında şaraba karşı olarak uydurduğu rüyasında yasaklanacakları iki ana başlık içinde sunmaktadır:

Şarap ve içki

Diğer kötülükler.

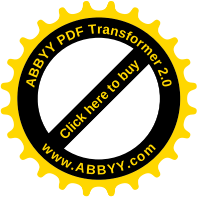
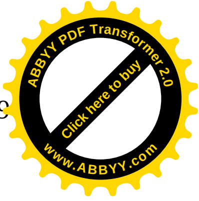
Kızılbaş emirlerinin şarabı kötü görmediklerinden buna itiraz etmelerine karşı, Şah Tahmasb da durumu kurtarmak için, yine ikinci bir rüya uydurmak zorunda kalmış ve Kızılbaşlıktaki istediği reformu böylece meşrulaştırmak istemiştir. Onun gerçekleştirdiği söz konusu reform, belirli ölçüde kendi döneminde başarılı olsa da, onun ölümü ile adeta sonlandırılmıştır.

6. Kızılbaş ve diğer Türk halk İslam anlayışlarında sazlı törenler kültü nerede ise vazgeçilmez bir ritüel olmuştur. Bu nedenle de olsa gerek ki, Şah Tahmasb çıkardığı özel emirde, anlamsız müzikleri yasaklamış, müziğin anlamlı türüne ise itiraz etmemiştir. Nitekim Kızılbaş kökenli Hasan Bey Rumlu'nun da bildirdiğine göre, Şah Tahmasb ayrıca anlamsız müziğin de yasak edilmesine emir vermiştir. Ancak emirdeki müzik ile ilgili bulunan bölümler, şehir nüfusuna mensup tarih yazıcılarından Ahmed Kumi'ye göre ise o sazı kökünden yasaklama ve saz çalanların ellerinin kırdırılması gibi, aşırı bir biçimde yorumlanmıştır. Yorumlar arasındaki terslikler, aslında yerleşiklik ile göçebelik din anlayışlarının da bir bakıma göstericisi idi.

Şah Tahmasb'ın Kızılbaş Türk halk İslamında yaptığı reformlardan biri de, Tanrısal bir olgu olarak algılanan şeyh veya daha doğrusu dede makamını kutsallığa dönüşmesinin yolunu açmasıdır. Bilindiği gibi, gerek Şeyh Cüneyd, Şeyh Haydar ve gerekse Şah İsmail, göçebe Türklerce Tanrı'nın cisimleşmiş bir biçimi olarak görülmekteydiler. Böylece Şah Tahmasb ile bu anlayışın kutsal şah anlayışına dönüştüğü ile ilk kez karşılaşmaktayız. Şah İsmail'in Çaldıran savaşında yenilmesi ile Tanrısal şah anlayışının onarılmaz bir darbe aldığını göz önünde bulundurursak, Şah Tahmasb da Kızılbaşların bu psikolojik durumunun, Şii medrese İslamını da örnek alıp, göz önünde bulundurarak bu biçim ile onarmasına gittiğini söyleyebiliriz. Şah İsmail, Çaldıran savaşından sonra her ne kadar da eski karizmasını kaybetse de, Kızılbaşların ona karşı saygısızca tavırlarda bulunması söz konusu değildi. Ancak durum küçük yaşlı Şah Tahmasb için farklı idi. Bilindiği gibi iki rakip Kızılbaş boyu, onun yanında birbirleri ile çatışmaya girmişti ve çatışma sırasında şahın da tacına iki ok isabet etmişti.

"Tanrısal şah" anlayışının "kutsal şaha" evrilmesi ile eski karizmayı yakalayamadığından, Şah Tahmasb Tanrısal şah anlayışının zayıflamasından doğan boşluğu, Şii imalarına dayandırmakla doldurmaya çalışması muhtemeldir. Bilindiği gibi söz konusu eğilim, Tahmasb öncesindeki Safevî sülalesinde görülmemiştir. Şah Tahmasb, bu doğrultuda İbn-i Bezzaz adı ile de ünlü olan İsmail oğlu Derviş Tevekküli'nin h. 759 / 1357–58'de yazdığı Safevetü's-safa adlı eserinde düzeltmeler yapılmasına emir verdi. O, bu iş için Mir Ebu'l-feth Hüseyni'yi görevlendirmiştir. Bilindiği gibi İbn-i Bezzaz, Şeyh Sadre'd-din'in müridi idi. Eser Şeyh Safi'nin kerametlerini içermekteydi. Şah Tahmasb, söz konusu eseri Safevîlerin kökenini seyitliğe ve Şii imamlarına bağlama yönünde değiştirmiştir. Böylece "Tanrısal Şah" inancı "Seyitlik" inancına dönüşmüştür.

938 / 1531–32'de Lübnan'ın Cebel Amil'inden olan Şeyh Ali b. Abdu'l-âli Kerki Tebriz'e gelmiştir. Şah Tahmasb'ın onunla olan ilgisi güçlü idi. Şah Tahmasb, söz konusu dönemde devlet yönetiminin vergi hukuku anlayışını medrese Şiiliğinin temsilcisi olan Kerki'nin görüşlerine başvurularak düzenlenmiştir. Şah Tahmasb, Zilhicce 939 / Haziran–Temmuz 1533'de çıkardığı özel bir emirde Kerki'ye özel yetkiler vererek, bütün seyitler, ileri

gelenler ve emirleri ona saygılı davranmasını ve emirlerine uyulmasını istemişti. O, Kerki'ye azil ve atama haklarını da tanıdı. Şah Tahmasb'ın Kerki'ye tanıdığı bu ayrıcalıklar, ilk bakışta medrese Şiiliğinden yana bir eğilim olarak görülse de, ilgi yelpazesinin sırf Kerki ile sınırlı olduğunun altını çizelim.

Onun oğlu Şeyh Abdu'l-al'ın da Şah Tahmasb tarafından özel bir ilgi ile karşılandığı ve Kaşan'da ders verdiği bilinmektedir. Bilindiği gibi Kaşan ile Kum, Safevîlerden önce de medrese Şiiliğinde idiler. Anlaşılan, medrese Şiiliği din adamlarının yeğlediği şehirler de kendi din anlayışlarına uygun olan Kum ve Kaşan gibi şehir ve bölgeleri idi.

Söz konusu dönemde medrese Şiiliğini temsil eden tek yerli din adamı Mukaddes Erdebili adı ile de ünlü olan Türk asıllı Muhammed oğlu Ahmed idi. O, birkaç kitabın müellifidir. Onun eserlerinden ikisi (*Aka'idü'l-İslam*, *Risaletü'l-ahlak*) de Türk dilinde yazılmıştır. Onun Şah Tahmasb ile mektuplaştığı ve onun tarafından saygı ve ilgi ile karşılandığı bilinmektedir. Buradan anlaşılan, medrese Şiiliği din adamları içinde İranîlerden kesinlikle her hangi bir âlimin olmayışıdır. Bu nedenle de Safevî toplumunda özellikle XVII. yy.'dan sonra belirgin bir biçimde gözükmeye başlayan medrese Şiiliğini (Ca'ferilik), Safevîlerin inançsal ve mezhebi açıdan İranîleştiği gibi yorumlamak, tarihsel ve inançsal verilerce desteklenmemektedir.

Safevî döneminde göçebe Türk boyları Kızılbaş, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve diğer göçebe Türk boyları olmak üzere değişik kökenlere dayanmaktadırlar.

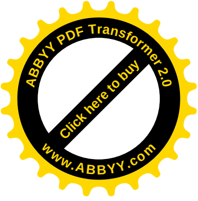
Kızılbaşlık kavramı ve 12 dilimli kırmızı başlığın yandaşları tarafından kullanılmasına emreden ilk kişi Sultan Haydar olmuştur. Bunu yapmaktaki amacı, yandaşlarını ayırt edilebilir bir hale getirmekti. Bu başlık, Haydar ve yandaşlarınca "Haydari Taç" olarak adlandırılsa da, Türkçe'de "Kızılbaş" birleşik sözcüğü söz konusu başlığı takan Türk boyları için kullanılmıştır. Bütün bunlara rağmen XVII-XIX. yy.'larda Başkurtlar arsında en kalabalık boy diye anılan Tabınların doğu bölümünde Kızılbaş-Katay altboy adının geçmesi, Kızılbaş boy

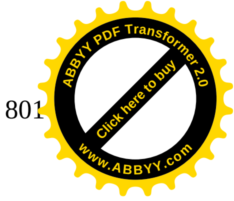
adının Türk dünyasının diğer bölgelerinde de var olması bakımından dikkat çekicidir. Anlaşılan Türk boylarının yatay ve dikey geçişleri sonucu oldukça karmaşık bir geçişler ağı yaşanmıştır. Bu ise boy adlarının özgün ve katıksız bir boy adı olarak ele alınmasının yanlışlığını göstermektedir. Bu uygulamanın başlangıç tarihi, Haydar'ın Şirvan'a olan ikinci seferinden (h. 892 / 1486–87) sonra ve Çerkes topraklarına olan üçüncü saldırısından (h. 893 / 1529–30) önce idi.

Bu tacı giyenler, sakallarını kesiyor, bıyıklarını uzatıyorlardı. Tıraş sırasında başlarında bir tutam tüy tutuyorlardı. Şah İsmail'in dedelerinden olan Firuz-şah için "kızıl börk" veya "kızıl başlık" anlamına gelen "Zerrin Külah" soyadı veya lakabının kullanması, onun böyle bir başlık giymesi ile yakından alakalı olduğu pek muhtemeldir. Aynı zamanda XIII. ve XIV. yy.'larda Anadolu'daki göçebe Türk nüfusunun da kızıl börk taktığı bilinmektedir. Ancak söz konusu başlığın terimleştiği ve siyasal bir eğilimi içermesi, Haydar döneminde olmuştur. Böylece Kızılbaş kavramı ile Safevî hanedanı (Haydar ve onun soyundan gelen) yandaşları, Safevî hâkimiyetini koruyan ve onlara siyasi-mezhebi amaçları doğrultusunda yardım eden, göçebe Türk boyları kastedilmektedir.

Haydar, düşmanlarından korunmaları için müritlerine sır saklama konusunda sıkı davranmaları ve takiyye yapmalarını özellikle emretmişti. Haydar'ın Rum (Anadolu), Talış ve Karacadağ'dan olan yandaşlarının şer'i tekliflere uymaması, Hunci'nin onları Abbasi dönemindeki *Babek Hürremi* inancını yaymakla suçlamasına neden olmuştur.

Kimilerine göre Kızılbaşlar yaklaşık 9 büyük ve 2 de küçük boydan oluşmaktaydılar. Bu görüş Safevî tarihinin ilk dönemi için geçerli ise de, genel Safevî dönemi için doğru değildir. Zira Kızılbaşlık köken ile ilgili olmaktan ziyade, benimsenmiş bir siyasi tavrın -Safevî yanlılığının- adı olarak karşımıza çıkar. Bu nedenle de İran'da bulunan eski Türkmen boylarının hemen hepsi, daha sonra bu kimliğe bürünerek ülke tarihinde önemli roller üstlenmişlerdir. Buna rağmen Safevî döneminde genel ve özel olmak üzere iki Kızılbaşlık kavramından söz edebiliriz. Nitekim h. 936 / 1529-30'da Özbek emirleri ve elçilerinin de bulunduğu Şah Tahmasb'ın gövde gösterisi için düzenlediği resmigeçitte, Türk boyları

sırasıyla iki grupta ayrı ayrı yer almışlardı. Bunlar:

Özel anlamda Kızılbaşlar grubu ve

Diğer göçebe Türk boyları idiler.

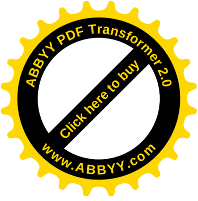
Özel anlamda Kızılbaş boylarının ülke siyasetinde oynadıkları role ve sahip olduğu yetkilere göre geçişteki sıraları da şöyle idi: 1. Tekelü, 2. Ustaclu, 3. Afşar, 4. Şamlu, 5. Dulkadır ve 6. Musullular.

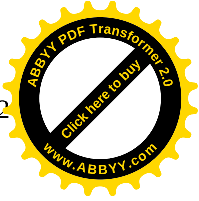
Diğer göçebe Türk boylarının geçişteki sıraları ise şöyle idi: 1. Çepni, 2. Türkman, 3. Bayındıriye, 4. Çegini, 5. Kürt ve 6. Arabgirlular.

Kızılbaş boyları arasındaki sıralama, onların sergilediği olumlu ve olumsuz tavırlara göre zaman içinde değişmekteydi. Nitekim söz konusu resmi geçişte ünlü Kızılbaş boylarından olan Rumluların adlarının geçmeyişi, Rumlu boyunun başkanı Div Sultan Rumlu’nun h. 933 / 1526-27’de öldürülmesi ile ilgili olan dışlanmaktan kaynaklanmaktaydı. Anlaşılan söz konusu tarihte de Rumlulara karşı ciddi bir kısıtlama ve dışlanmışlık söz konusu idi. Türkmenler değişik boylar adı altında gruplaşmışlardı. Her boy bir başkanın yönetiminde bulunmaktaydı. Bir eyalet bir boy başkanına verildiği zaman, kendisine tam bağlılık içinde olan boy insanlarını da alarak söz konusu bölgeye gidiyordu.

İlk Kızılbaş boylarının çoğunluğu Anadolu kökenlidir. Bunlar: 1. Rumlu, 2. Şamlu, 3. Ustaclu, 4. Tekelü, 5. Dulkadır, 6. Afşar, 7. Kaçar 8. Varsak, 9. Karabağ Sufileri, 10. Karacadağlu, 11. Musullu, 12 Karamanlu, 13. Talış ve 14. Türkman.

“*Tarih-i Kızılbaşan*” eserine göre, Kızılbaş boyları sağda ve solda bulunanlar olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Kızılbaşların böyle tasnifi, eski Türk göçebeliğinin siyasal-sosyal ve ikili yönetim yapısının I. Şah Abbas döneminde bile (eserin yazıldığı tarih: h. 1007–

1013 / 1598–1605), en azından Türk Boyları düzeyinde de canlı tutulduğunun bir göstergesidir. Bu yapı bir bakıma ülke yönetiminde yazılmamış belli töre ve yasalara Kızılbaşlarca uyulduğunun da bir belirtisidir.

Sağ tarafta olan (boylar): Şamlu ve Rumlu:

"*Tarih-i Kızılbaşan*"da Agaceri, Bayramlu, Ekremi, Ördeklü ve Karaçorlulardan da söz edilse de bunların Rumluların bir alt grubu olup, olmadığı anlaşılmamaktadır. Bizce burada söz konusu topluluklar değişik boylar olarak da sunulmuş olabilirler. Anlaşılan yazar bunları Rumlular kadar ünlü görmese de, yine anılmalarının yararlı olduğu düşüncesini taşımış ve onlarla ilgili de bir takım bilgiler vermiştir.

Sol tarafta bulunanlar: Ustaclu, Dulkadır, Afşar ve Kaçar:

Safevî döneminde kökenleri Karakoyunlulara (Baranlu) dayanan Türk boyları ise şunlardır: Alpavut, Baharlu, Çakırlu, Karamanlu, Sa'dlu, Hacılu, Bayburtlu, Varsak, Evoğlu ve Karacadağlu (Karadağlu).

Kökenleri Akkoyunlulara (Bayındır) bağlı bulunan boylar ise şunlardır: Musullu, Pürnak, Çepni, Bayat-Bozçulu, Arab-girlü, Hınıslu ve Tekelü. Hasan Rumlu'ya göre Tekelü boyu Tekke Yaha ve Tekermişlü olarak iki kısma ayrılıyordu.

Diğer Türk boyları ise Talış, Karabaği (Karabağlu), Kıpçak, Beydili (Begdili), Hamidlü, Halaç, Çigini, Hazare, Horasanlı Türkler, Bozok (Bozoklu), Kara İsalu, Köbiklü (Köpeklü), Dünbüli, Asayiş-oğlu (Asayişlü), Turgutlu, Çağatay Türkmen, Türkmen ve Yaka Türkmenler (Sayın Hani Türkmenleri) idi.

Şamluların kökeni, adlarından da belli olduğu gibi Halep, Tarsus çevresi ve Şam (Suriye)'nin diğer bölgelerindedir. Osmanlı zamanında Halep Türkmanlarının genel adı Şamlu idi. Şamlular Şeyh Cüneyd zamanından başlayarak, Safevî

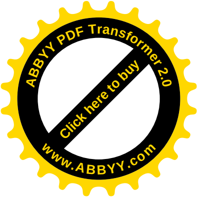
hanedanının müritleri arasında yer almışlardı. h. 893 / 1487–88 Şamluların Safevîlere daha aktif ve askeri bir biçimde katılmasının miladı olarak görülmektedir. Oruç Bey Bayat'in verdiği listede, dönemin İspanyol aristokrasisinde Xamblo veya Shâmlu boyunun konumu "*mayordomo mayor*", yani "*mubaşirler mubaşiri*" unvanına denk gelmekteydi. Şamlu boyundan Hüseyin Bey Lala, Şeyh Kasım, Abidin Bey (Abdi Bey), Durmış Han Şamlu, Hüseyin Han, Zeynel Han, Demri Sultan, Ağzıvar Han, Zeyne'd-din Sultan, Veli Halife, Ali Kulu Han, Kara Eşik (Muhammed Bey Korçı-başı), Sultan Ahmed Şamlu, Hüseyin-kulu Sultan, Başdan Kara, Oğlan Halife Şamlu Korçu-başı, Halife Sultan Şamlu Mir-ahur, Bayezid Sultan Şamlu, Mecnun Sultan Şamlu, Mikayıl Bey Yüzbaşı Şamlu ve Hüseyin-kulu Bey Yasavul Korçu Şamlu gibi ünlü emirler ve kişiler çıkmıştır.

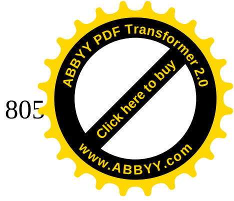
Rumlu boyu aslen Tokat, Sivas ve Amasya başta olmak üzere Anadolu'nun diğer beldelerindendirler. Rumlular Osmanlı idari teşkilatında *eyalet-i Rum* veya *Rumiyye-i suğra* (küçük Rum) denen "Sivas'ın Koyulhisar (Koylahisar) ve Karahisar (Şebin) kazaları ile yine Sivas'a bağlı diğer yöreler ve Tokat-Amasya bölgelerindeki" köylerde yerleşmekteydiler. Bunların Meşhed'de de yaşadıklarına ilişkin bilgiler mevcuttur. Onların bir kısmı göçebe, bir kısmı ise şehirliydi. Rumlulardan Karaca İlyas, Ali Bey Rumlu (Div Sultan Rumlu), Muhammed Bey Rumlu, Badımcan (Badıncan) Sultan, Halil Aga Sufi, Nur Ali Halife, Sufiyan Halife Rumlu, Emir Sultan Rumlu, Pir Sultan Halife Rumlu, Hüseyin-can Sultan Rumlu, Hasan Bey Rumlu ve Şah-kulu Bey Rumlu gibi ünlü kişi ve emirler çıkmıştır.

Hınıslu boyunun aslı Doğu Anadolu'da Karahisar'ın Tercan ve Hınıs yöresine dayanmaktadır. İsmail'in askeri ve inançsal eğitimi ile ilgilenen "*Lahican Sufileri*" veya "*İhtisas Ehli (Özel Kişiler)*" olarak bilinen ünlü yedi Kızılbaş komutanı içinde Hınıslu temsilcilerinin olduğu bilgimiz kapsamındadır. Hınıslu boyundan İlyas Bey Aygut-oğlı, Hüseyin Bey Aykut-oğlu, Emir Sultan, Zayıf Yusuf, Sufiyan Halife, Nur Ali Halife, Süleyman Sultan, Hüseyin Can Sultan, Eres (Aras) Sultan ve Yusuf Can Sultan gibi ünlü kişi ve emirler çıkmıştır.

Ustaclular I. Şah İsmail'in ortaya çıkışının başlarında Erzincan çevresinde onun ordusuna katıldılar. Bunların arasında 200 Ustaclu askeri ile Muhammed Bey Ustaclu da bulunmaktaydı. Ustacluların da asil köken ve çıkış yerleri muhtemelen Suriye olsa da, I. Şah İsmail'in ortaya çıkış döneminin başlarında Erzincan civarında yaşamışlar ve oradan İran'a göç etmişlerdir. İsmail daha sonra Kağızman yolu ile Ustacluların olan Min-göl (Bingöl) yaylasına giderek, buradaki Ustaclu müritlerini toplamak için birkaç ay bölgede kaldı. Ustaclular şu obalardan oluşmuşlardı: Çavuşlu, Şeyhler, Kengerli, Şereflü, Kerempa, Koçulu, Sofulu, Mahi Fakihli, Karahisarlu, Kızıllı, Damlı ve Gözüböyüklü. Bunlardan Kengerliler muhtemelen onlara sonradan katılmış olabilirler. Ustaclulardan çıkan ünlü kişilerden Hamza Hamza Bey Kıç (Kıyıç)-oğlu Ustaclu, Oğlan Ümmet Çavuşlu, Han Muhammed, Saru Pire Ustaclu, İlyas Aygut-oğlu Ustaclu, Kara Han, Çayan Sultan (Muhammed Bey), Mustafa Bey (Köpek Sultan), Abdullah Han, Menteşe Sultan, Bedr-han, Şah Kulu Sultan, Muhammedi Han (Tohmak Han), Şah Ali Sultan, Sadre'd-din Han, Ahmed Sultan Sufi-oğlu, Şah Kulu Sultan Yegen, Murad Han, Piri Bey, Muhammed Sultan, Temr (Temir) Han, Veli Bey, Hüseyin Bey Yüzbaşı, Allah-kulu Sultan, İbrahim Bey, Pir Kulu Bey, Mahmud Bey, Çırağ Han, Mustafa Bey, Hayzar (Hızır) Aka Ustaclu, Bayezid Sultan, Karanca Bey Ustaclu, Hamza Sultan, Keçel Şah-verdi Ustaclu, Şatır Bey, Emir Gayb Bey Ustaclu, Hasan Bey Yüzbaşı Ustaclu, Ca'fer Bey Kengerlü Ustaclu, Habib Bey Ustaclu, Şeref Han Kengerlü, Pir Muhammed Ustaclu, Nazar Bey Ustaclu ve Bektaş Bey gibilerin adlarını verebiliriz. Ustacluların bir alt boyu olan Çavuşlulardan çıkan ilk ünlü kişi ise Oğlan Ümmet idi. Ustacluların Kengerlü oymağından ise İbrahim Han Kengerlü, Ca'fer Bey Kengerlü ve Şeref Han Kengerlü gibi ünlü kişi ve emirler çıkmıştır.

Safevî döneminde Bayramlulardan adı kaynaklarda geçen ünlü kişilere rastlanılmamaktadır. Bunun sebebi, onların herhangi bir Kızılbaş boyunun tabiliğine geçmesi olabilir. "*Tarih-i Kızılbaşan*"a göre Ekremiler 24 koldan oluşmaktadır. Ancak söz konusu kaynak Erkemi boyunun 24 alt dallarının adlarını vermekte ketüm davranmaktadır. Ördeklü boyundan emirlik yapan olmamıştır. Karaçorlu boyundan

da herhangi bir emir çıkmamıştır.

Dulkadırlılar Oğuzlar'ın Bozok koluna mensupturlar. Dulkadır boyu Elbistan ve Maraş'ta oturmaktaydılar. Şeyh Cüneyd'in dönüşü sırasında onunla birlikte Dulkadırlılardan da bir kısmı h. 864 / 1459–60'ta İran'a geldiler. Safevî-Dulkadırlı ilişkileri, Safevî Devleti'nin kuruluşunun ilk yıllarında başlamıştır. Bu yıllarda Dulkadırlı Beyliği'nden, özellikle Bozok yöresinden çok sayıda Türkmen, Şah İsmail tarafına geçmiş ve onun hizmetine girmiştir. Dulkadır boyuna mensup Aba Cerrahe, Celil Sultan Dulkadır, Halil Sultan, Ali Bey Dulkadır, Abdal Bey Dulkadır, Saru Kaplan, Ala'u'd-devle Paşa Dulkadır, Dede Bey Dulkadır, İlyas Bey Dulkadır, Kasım Bey, Erdevane Bey, Ali Bey Şeh-süvar-oğlu, Hamza Sultan, İbrahim Han, Ali Sultan Talı-oğlu, Muhammed Can Sultan, Kör Şahruh, Ahmed Bey, Kör Süleyman, Süleyman Bey Yasavul Dulkadır, Muhammed Han, Şah-kulu Halife, Kıya Sultan Dulkadır, Sultan Dulkadır, Şahruh Bey Dulkadır Süfreçi-başı, Hacı Bey Dulkadır, Muhammed Can Bey Dulkadır, Ereşti Aga Dulkadır, Ali Paşa Dulkadır, Yol-kulu Bey Dulkadır, Şah-kulu Evoğlu Dulkadır, Zeynel Bey Dulkadır ve Koç Halife Dulkadır Mühürdar gibi ünlü kişiler olmuştur. Dulkadırlılara bağlı Evoğlu oymağından ünlü ve nüfuzlu emirler çıkmamasına rağmen, onlar da Safevî Hanedanı'nın müritlerindendirler ve genelde o şahın mutfağında hizmet ettiklerinden *ev oğlu* adını almışlardı.

Safevîlere katılan Türk boyları içinde Afşar boyu; Safevîlerden önce Selçıklular zamanında İran'a göç etmiş yegâne boy idi. Onlardan kimisi de Şam'dan gelmişlerdi. Afşar boyundan Şahruh Han, Sultan-ali Mirza Afşar, Elvend Han, Mahmud Han, Halil Han, Dana Bey, Şah-kulu Sultan b. Mustafa Sultan, Sevindik Bey Korçubaşı, Kulu Sultan, Hüseyin Sultan, Hüsrev Bey, Şah Ali Bey, Ali Yar Bey, Hamza Bey, Muhammed Bey, Emir Han Afşar, İskender Han, Ahmed Sultan Afşar, Mehdi-kulu Sultan Afşar, Haydar-kulu Sultan Afşar, Sincab Sultan Afşar ve Allah-kulu Sultan gibi ünlü kişiler çıkmışlardır.

Kaçarlar ise, eskiden Gence, Berde, İrevan'da yaşıyorlardı. Onların bazısı da Şam'dan gelmişlerdi. Ayrıca Ester-abad'da da Kaçarlar yaşamaktaydı. Kaçarların Haydar döneminden Safevî sülalesi hizmetine girdikleri bilinmektedir. Sultan-ali'nin de müritleri içerisinde Kaçarlar vardı. Kaçar boyundan Kara Piri Bey (Toz-koparan), İlyas Bey Helvaçı-oğlu Kaçar, Aça Sultan Kaçar (Miş Sultan), Derace Sultan (Kudurmış Han), Şah-verdi Sultan Ziyad-oğlu (Musahip), Budağ Han, Göçke (Gökçe) Sultan, Halil Sultan b. Şah-verdi Sultan Ziyad-oğlu, İbrahim Bey, Yusuf Halife, Kubad Bey, Mirza Ali Sultan, Hüseyin Bey, Süleyman Bey, Narın Bey Kaçar, Kıyaba Bey Kaçar, Yakub Sultan Kaçar, Toygun Bey Kaçar, Bayram Bey Kaçar, Şah-kulu Bey Kaçar ve Ali Aga Yüzbaşı Kaçar gibi ünlü kişiler çıkmıştır.

Karabaği (Karabağlu) boyunun yerleşim yeri adından da anlaşıldığı gibi Karabağ bölgesidir. Onların içinden I. Şah İsmail ve Safevî hanedanının hizmetinde bulunan Şah Muhammed Karabaği ve Gulam-ali Karabaği (Hoş Haber Han) gibi ünlü komutanlar olmuştur.

Talışların geliş yeri Gilan'daki Talış dağları etrafı ve Astara çevresi idi. Safevî dönemindeki Talışların kökeni muhtemelen VI-VII. yy.'larda Töles boybirliği ve II. Göktürk döneminde onlara tabi olan Töles (Toliş de okunabilir.) adındaki Türk boyuna dayanmaktadır. Şah-sevenler arasında bugün de "*Talış Mikeyli (Talış Mikeyilli veya Talmışkeyilli)*" adında bir Türk boyu bulunmaktadır. Günümüz İrani dilli Talışların adı da söz konusu yönetici Türk Talışlardan kaldığı pek mutemeldir. Bununla da iki Talış kavramı arasında ayrım yapmamız gerekecektir.

1. Tarihteki muhtemelen Türk-Moğol kökenli olan Talışlar

2. Adlarını yönetici Türk-Moğol kökenli Talışlardan alan günümüz İranî dilli Talışlar.

Talışların Safevî müritleri arasında yer alması Şeyh Safi döneminden

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

başlamaktadır. Sultan Haydar da h. 893 / 1487–88'de Kafkasya'ya (Dağıstan) doğru yaptığı seferinde Kür ırmağının kıyısında 2 ay durduğunda, orada ona diğer boyların yanı sıra Talışlar da kabalık bir biçimde katılmışlardı. Talışlar Sultan-ali'nin müritleri arasında da yer almaktaydılar. Talış boyundan Dede Bey Talış, Hadım Bey Halife Talış, Mirza Muhammed Talış, Nuşirvan (Nuşir) Bey Talış, Muhammed Talış, Pir Gayb Bey Talış, Bayındır Han Talış ve Hamza Halife Talış gibi ünlü emir ve kişiler çıkmıştır.

Tekelülerin aslı Menteşe, Aydın, Saruhan, Germiyan ve Antalya'dandır (Küçük Asya'nın Akdeniz'e yakın bölgeleri). Bu beldelerin toplamına hep birden Teke İli denmekteydi. Hasan Rumlu'ya göre bu Tekelü Boyu; Tekke Yaha ve Tekermişlü olarak iki kısma ayrılıyordu. Safevî hanedanı ile Tekelülerin mürit mürşitlik ilişkileri Hasan Baba Tekelü'nün Sultan Cüneyd'in yanına bir kez ve Şeyh Haydar'ın da yanına iki kez gelip, halifelik izini alması ile başlar. Tekelülerden Hasan Halife (Hasan Baba), Kara Bıyık-oğlu (Şah-kuku), Halife Baba, Yegen Bey, Saru Ali Mühürdar, Çuha Sultan, Burun Sultan Tekelü, Hüseyin Sultan, Şah Kubad, Muhammed Han Şerefe'd-din-oğlu, Kazak Han, Ulama, Çirkin Hasan, Gazi Han, Ali Sultan, Karaca Sultan Tekelü, Kuduz Sultan Tevaçı Tekelü, Pervane Bey korçu-başı, İbrahim Halife Mühür-dar, Kemale'd-din Şah-kulu, Ahi Sultan Tekelü, Tatar Sultan, Ali Bey, Allah-kulu Sultan Tekelü, Koç Halife Mühürdar ve Burun Sultan Tekelü'nün oğlu gibi ünlü kişi ve emirler çıkmıştır.

Adlarından da anlaşıldığı gibi Karamanluların asıl merkezi Konya'daki Karaman vilayetindendir. Onların bir kısmının Safevîlere katıldığı bilinmektedir. Karamanlular Sultan-ali'nin müritler arasında yer almaktaydılar. Karamanlu boyundan Rüstem Bey Karamanlu ve Bayram Bey Karamanlu gibi önemli emir ve kişiler çıkmıştır.

Şeyhavend boyu Safevî tarikatının kurucusu Şeyh Safiye'd-din Erdebili'nin oğlu Sadre'd-din'in dışındaki oğullarının soyundan gelenlere denilmekte idi.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Şeyhavendlerin bir kısmının Halhal bölgesinin hâkimi olduğu bilinmektedir. Şeyhavend boyundan Ma'sum Bey Safevî, Han Mirza, Zeynü'l-abidin Bey, Sadre'd-din Bey Safevî, Daşdar Bey Safevî ve Hace Bey Mirza gibi kişi ve komutanlar çıkmıştır.

Karakoyunlular (Baranlular) Erciş çevresinden idiler. Karakoyunlu boyunun adı Oruc Bey Bayat'in listesinde *Qaragoinlu* biçiminde geçer. Oruc Bey'e göre Karakoyunluların Safevî Devleti' ndeki konumu dönemin İspanyol aristokrasisindeki *Kont* unvanıyla eş gelmekteydi. Karakoyunluların ünlü şah ve emirleri şunlardır: Kara Muhammed, Kara Yusuf b. Kara Muhammed, Pir Budak, Şah Muhammed, Emir İsfahan, Ebu Sa'id, Kara İskender, Cihan-şah Mirza ve Hasan Ali b. Cihan-şah.

Kıpçak boyundan Mansur Bey Kıpçaki adlı bir kişi bilinmektedir. Çakırluların içinden ise Ali Han Sultan Çakırlu, Emir Bestam, Emir Bayezid, Ebü'l-feth Bey, Bayezid Bey, Ömer Bey ve Ali Bey gibi önemli emir ve kişiler çıkmıştır. Hacılu boyundan da Şah Ali Bey, Kör Seyit ve Hamza Bey Hacılu gibi ünlü emirler çıkmıştır. Sa'dlu boyundan ise Pir Hüseyin Bey, Alev Han Bey, Bayram Bey ve Uluğ Bey Sa'dlu gibi ünlü emir ve kişiler çıkmıştır.

Baharluların Hemedan bölgesinde yerleştikleri bilinmektedir. Baharlılardan bir kısmı Deken'in bir bölümü Telenk'te egemen olarak orada Kutb-şahi sülalesi ve devletini oluşturdular. Bu devlet Safevîlere oldukça yakın davranmaktaydı. Baharlu boyundan Sultan-kulu, Bayram Han ve Muhammedi Mirza gibi ünlü emir ve kişiler çıkmıştır.

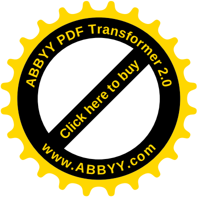
Bayburtlu boyunun asıl yerleşim yeri Bayburt merkez olmak üzere Ağrı dağı çevresi idi. Bayburtlular Eresbar (Arazbarı) bölgesinin hâkimi idiler. Bayburtlular bugün de Karadağı'n Arazbarı bölgesinde yaşamaktadırlar. Bayburtlu boyundan olan Karaca İlyas, h. 905 / 1499–1500 yılında İsmail Mirza'ya katılmışlardır.

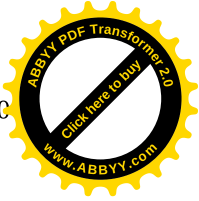
Varsak boyunun aslı ise Karaman ve Çukurova bölgesidir. Varsakların bir kısmının Safevîlere (Şeyh Cüneyd'e) katılması h. 854 / 1450–1'de olmuştur. Varsak boyundan Yusuf Bey Varsak, Muhammed Bey Varsak, Musa Bey, Hasan Halife, Mustafa Bey ve Dür Hasan Bey gibi ünlü kişiler çıkmıştır.

Pürnak boyundan Cagir Bey Pürnak, Barik Bey Pürnak, Hasan Bey Şeker-oğlu ve İsfahan Sultan gibi ünlü kişi ve emirler çıkmıştır.

Karacadağlu veya Karadağlu boyunun yerleşim bölgesi adından da belli olduğu gibi Azerbaycan'ın Karadağ bölgesi idi. Sultan Haydar'ın h. 893 / 1487–88'de Kafkasya'ya (Dağıstan) doğru yaptığı seferinde, Kür ırmağının kıyısında 2 ay durduğunda orada, ona Karacadağlular da kabalık bir topluluk ile katılmışlardı. Karacadağlu boyundan Çavuş Mirza, Ferruh-zad Bey Karadağlu Eşik-agası, Halife Ensar ve Sohrab Bey gibi emirler çıkmıştır.

Oruc Bey Bayat'in verdiği listede Musullu boyunun adı *Turcomanos* olarak geçer. Ona göre Musullular, Safevî devletinde genellikle askeri komutanlar olarak atanmışlardı. Oruc Bey, Musulluların Safevîlerle olan dostluk düzeyindeki akrabalığını da özellikle vurgulamaktadır. Şah İsmail h. 913 / 1507–8'de Ala'u'd-devle'ye karşı seferden sonra dönüş sırasında, Sultan Yakub devri Akkoyunlu komutanlarından Emir Bey ailesi ve boyunu toplayarak, değerli hediyelerle Şah İsmail'in huzuruna çıkmış ve Safevîler'e sadakatini ifade etmiştir. Bu sadakati karşısında Şah İsmail de onu mühürdarlık vazifesiyle ödüllendirmiştir. Böylece Musullu boyu da Safevîlere katılmış ve Diyarbakır bölgesinin Safevî devletine bağlanmasında ciddi katkıları olmuştur. Musullu boyundan Emir Bey Musullu, Taclu (Taclı) Hanım, İbrahim Sultan, Şah-kulu Korçu, Nohud Sultan, Zü'l-fikar Bey, Haydar Sultan, İbrahim Han, Ali Bey, Ahmed Bey, İsa Bey ve Musa Bey Musullu gibi ünlü kişi ve komutanlar çıkmıştır.

Çepniler Trabzon çevresindeki Yukarı Canik ve Aşağı Canik illerinde meskunladı. Bu boydan büyük emirlere pek rastlanılmamaktadır. Çepni boyundan Şah Ali Sultan, Süleyman Bey Çepni ve Muhammed Bey Celal-oğlu gibi ünlü kişi, hâkim ve emirler çıkmıştır. Safevî dönemindeki Bayatların aslı, Anadolu'nun kuzeyindeki Kastamonu-Çorum bölgesindedir. Anadolu'nun Afyon, Diyarbakır gibi birçok yerinde Bayatlara rastlanmaktadır. Anadolu dışında Kerkük'te ve Üsküp'te de Bayatlar yaşamaktadır. Ancak, Çorum çevresinde yaşayan Bayatlar Kızılbaş olup, onların bir kısmının Safevîlere katıldığı bilinmektedir. Bayat boyundan, İsmail Bayat Tavkii, Süleyman Bey ve Seyf Bey gibi ünlü kişi ve emirler çıkmışlardır. Arabgirluların aslı Arabgir beldesinin Çemişkezek'indendir. Safevî döneminde onlar arasından pek ünlü emir çıkmamıştır. Arabgirlular-dan bir tek Mihter Şah-kulu Arabgirlu'nun adını bilmekteyiz. Küçük Sarıkamış boyunun mensupları h. 920 / 1514–15'ten sonra I. Selim'in emri ile Anadolu'daki Kızılbaş kıyımından sonra İran'a göçüp Şah İsmail'e sığındılar.

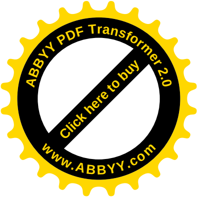
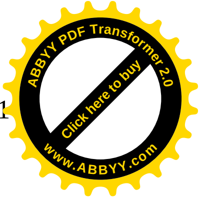
Safevî döneminde iki ayrı Beydili (Begdili) grubundan söz etmemiz gerekir.

Şamluların bir altboyu olan Türk halk İslam anlayışına mensup Beydililer

Safevî öncesi Kaşan'da egemen olan medrese Şiiliğine mensup Beydililer.

h. 909 / 1503–4'te Şah İsmail Kaşan'a gittiğinde oradaki Şii Beydililerce sıcak karşılanmıştı. Söz konusu tarihten sonra, Kaşan medrese Şiiliğine mensup yerleşik Beydililerin hâkimiyetine bırakıldı. Kaşan Beydililerin hâkimi Mevlana Mesud Beydili idi.

Kaynaklarda adları ilk kez h. 886 / 1481–82 yılında geçen Halaçların, bugünkü İran'a yani Save, Kum, Erak ve Tefreş şehirleri arasındaki dörtgen coğrafyada adlarıyla anılan Halaçistan bölgesi ve İran'ın diğer bölgelerine gelmesi, muhtemelen Taraz'dan Horasan'a, oradan da Sistan'a göç edenlerin bir kısmının söz konusu

bölgeye kayması ile ilgili olsa gerek. Bilindiği gibi, h. 909 / 1503–4'te Şah İsmail, Kaşan'dan sonra Kum'a gittiğinde, oradaki halk da onu tantana ile karşıladılar. Burada önemli bir husus Kum ve çevre halkının çoğunluğunun Halaç Türkleri olması idi. Anlaşılan Halaçlar söz konusu dönemde Medrese Şiiliği'ni benimsemiş ve yerleşik bir nüfus niteliği taşımaktaydılar. Onların göçebe olmayışlarından dolayı askeri bir varlık göstermedikleri, bu nedenle de Safevî dönemi tarihi kaynaklarda nerde ise anılmamalarına sebep olmaktadır.

Günümüz Afganistan ve İran'ın Afganistan ile sınır boylarında yaşayan ve Tacikçe'nin birçok Moğolca ve Türkçe kelimeler içeren özel bir diyalektini konuşan Türk-Moğol asıllı Hazaralar da, Safevî öncesinde bölgede Şiiliği benimsemiş gruplardandı. Buna rağmen onların Safevîlerle pek de sıcak ilişkileri bulunmamaktaydı.

Horasanlı Türkler derken, Safevî Devleti'nin kuruluşundan önce Horasan'da Safevî tarikatına bağlı olan Türkler kastedilmektedir. Şah İsmail'in Şibek Han ile ilgili edindiği bilgilerin kaynağı da, büyük bir olasılıkla zamanında Safevî tarikatı propagandisti Kasım Envar'ın Horasan'da oluşturduğu Şah Kasım tekkesine bağlı yerli sufilerce sağlanmıştır. Örneğin Şah İsmail, Şibek Han'ın h. 915 / 1509–10'daki Deşt-i Kıpçak'a yaptığı saldırıda yenik düştüğünden haberdar olduğu için Horasan'ı ele geçirmenin zamanının geldiğini kestirmişti.

Şah İsmail ve Safevî Devleti'nin Hindistan Deken'indeki Adil-şahi devleti ile de ilişkileri dostça idi. Adil-şahi devletinin kurucusu Yusuf, belli bir süre Safevî taikatına bağlanarak İran'da kaldıktan sonra h. 895 / 1589–90 veya h. 896 / 1590–91'de Bicapur'da kendi adına hutbe okutarak, kendini Adil-şah olarak adlandırdı. O Save'de yetiştirildiği için "*Yusuf Adil-şah Saveyi*" adıyla da ünlendi. Böylece o Deken Adil-şahlılar sülalesinin temelini attı.

Çiginilerin Irak- Acem'de şimdiki Lor ve Kürt bölgelerinde yerleştiği

hakkında, elimizde bir takım bilgiler bulunmaktadır. Onların bir kısmının Karabağ'da da yaşadığı bilinmektedir. Onlar, bizzat Safevîler döneminde askere alınmışlardır. Çiginilerin adı kaynaklarda daha çok Kürt ve Lorlarla birlikte anılmaktadır. Bugün bile İran'da Kürtler ve Lorlar arasında Çiginilere rastlanılmaktadır. Çiginilerin Safevî döneminden önceki kaynaklarda, İrani halklar içinde adlarına rastlamamız, onların İrani kökenli olduğu görüşünü çıkmaza sokmaktadır. Bütün bunlara rağmen, bugün Kazvin çevresinde Türk dilli Çiginiler de vardır. Kazvin'deki Çiginilerin topluluk ve boy adlarının Çigini olmasına karşın, Lor veya Kürtler içerisindeki Çiginilerin küçük ve önemsiz alt gruplar olması, onların daha sonradan söz konusu topluluklar içerine girdikleri ve zamanla asimile olduklarını göstermektedir. Gigini etnoniminin sonunda yer alan "i" ünlüsü "yay-ı nesbet" olup, kısaca Çigin'e mensup anlamını vermektedir. Bundan yola çıkarak, etnonimin orijinal biçiminin "Çigin" veya "Çigil" olduğu ortaya çıkmaktadır. Safevî dönemindeki Çiginiler ve günümüz İran'daki Çiginilerin, eski Türk topluluklarından olan Çigillerin bir devamı olması pek muhtemeldir. Onların Oğuzlarla düşman olması ve sürekli savaşlara girişmesine karşın, Oğuzlarla birlikte esir alınan ve sonra onlara bağlanan bir kesiminin İran'a göç etmesi, büyük bir olasılıktır. Çiginilerden Şah-kulu Sultan Çigini'yi bilmekteyiz.

Köbiklü (köpeklü) boyunun adına kaynaklarda h. 939 / 1532–33 yılı ile ilgili olaylarda ilgili olarak rastlanılmaktadır. Şah Tahmasb'ın emri üzerine h. 939 / 1532–33 Nişabur kalesine sığınan Özbeklere karşı görevlendirilen Sufiyan Halife Rumlu'nun ordusuna yardım için, daha sonra Köbiklülerin de içinde yer aldığı bir birlik gönderilmiştir.

Dünbüli boyunun da adı Kürtlerle bir yerde anıldığından, onların bazıları tarafından Kürt addedilmelerine neden olmuştur. Bunun sebebi, onların söz konusu dönemde büyük bir olasılıkla Sünni-Şafii olmaları ile ilgili olsa gerek. Nitekim bugün de Hoy ve Urmiye çevresinde az sayıda Hanefi ve ayrıca Şafii Türkler yaşamaktadır. Şafii Türklere, Küresünni denilmekte ve Kürtlerle mezheplerinin

ortaklığının dışında herhangi bir ortak yönleri bulunamamaktadır. Dünbüliler içerisinde de Kengerliler ailesinin olması onların Kürt olmadığını açıkça göstermektedir. Dünbülilerin Kengerli oymağından Hayran Hanım (1780–1850) gibi Türkçe divana sahip olan kadın bir şair de çıkmıştır. Dünbülilerin bir kısmı da Karabağ Bergüşad'ında yaşamaktaydılar. Dünbülilerden Hacı Bey Dünbüli gibi ünlü kişiler çıkmıştır. O h. 955 / 1548–49 yılında İskender Paşa Çerkes ve Hüseyin Bey Mahmudi Kürd'ün Hoy'a yaptığı saldırılarında bölgenin hâkimi idi.

Asayiş-oğlu boyunun adı h. 967 / 1559–60 yılı olaylarıyla ilgili olarak, kaynaklarda geçer. Aynı sıralarda söz konusu boy Esferayin bölgesinin hâkimi konumunda idi. Oruc Bey Bayat'in verdiği listede söz konusu boyun adı *Assayshlu* biçiminde geçer. Asayiş-oğlu (Asayişlu) boyundan bir tek Kanber Sultan Asayiş-oğlu'yu bilmekteyiz.

Safevî döneminde Türkmen kelimesi birkaç anlamda kullanılmaktadır:

Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenleri,

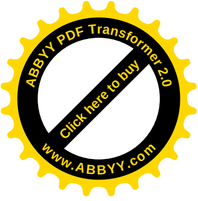
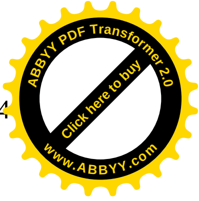
Kızılbaş boylarının genel adı,

Musllu Boyu'nun bir diğer adı,

Günümüz Hazar ötesi Türkmenlerinin ecdadı olan Yaka veya Sayın Hani Türkmenlerinin adı,

Sırf Türkmen adını taşıyan Safevîlere tabi bir göçebe Türk boyu.

Bilindiği gibi X. yy.' tarihçisi el-Mukaddasi'ye göre, Türkmenler Oğuzlardan ve Karluklardan ayrı bir topluluk sayılmaktaydılar. h. 936 / 1529–30'da Şah Tahmasb tarafından düzenlenen, Özbek emirlerinin de tanıklık ettiği resmi geçitte, Kızılbaşların dışındaki diğer Türk boyları safında Türkman boyu ikinci sırada yer almaktaydı.

Kaynaklarda Çağatay Türkmenleri adını taşıyan bir boy adına da rastlanılmaktadır. Onların içinden çıkmış en ünlü kişi ise Ubeyd Han tarafından Herat'ta öldürülen Ester-abad doğumlu şair Hilali Çağatayi idi.

Etrek ırmağı kıyısında çadır kuran Yaka Türkmen ve aynı zamanda Sayın Hani adıyla da ünlü olan Ohlu (Oklu), Göklen, İlur (Eymür) ve Salur altboyları, Şah Tahmasb zamanında Gürgan'a gelmişlerdir. Onların, Harezm hanlarına bağlı oldukları bilinmektedir. Günümüz Hazar Ötesi Türkmenlerinin ecdadı sayılan Yaka Türkmenlerinin kökeni Oğuzların Orta Asya'da kalıp da, soydaşları Oğuzlarca Ortadoğu'ya göç etmeyen kesimlerine dayandığı pek muhtemeldir.

I. Şah İsmail dönemi göçebe Türk boylarının durumunu aşağıdaki maddeler halinde şöyle özetleyebiliriz.

1. Safevî devleti kuruluşu öncesi adeta tarikatın merkezi kadrosu veya başka bir ifade ile merkez komitesini oluşturan yedi kişi bulunmaktaydı. Değişik Türk boylarından gelen bu emirlere "*ihtisas ehli (özel kişiler)*" veya "*Lahican Sufileri*" denmaktaydi. Bu yedi kişi şunlardı:

Hüseyin Bey Lala,

Kara Piri Bey Kaçar,

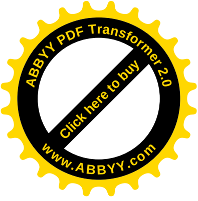
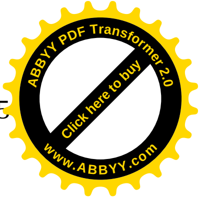
Abdal Bey Dulkadır,

Dede Bey Talış,

Rüstem Bey Karamanlu,

Bayram Bey Karamanlu ve

Hadım Bey Halife.

Bu sayıya bazı yerlerde İlyas Bey Aygut-oğlu, Mansur Bey Kıbçaki, Koruk Seyit Ali, Gulam Bey ve Gök Ali Bey de eklenmekteydiler.

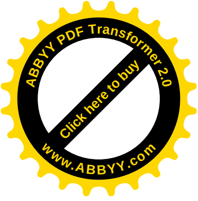
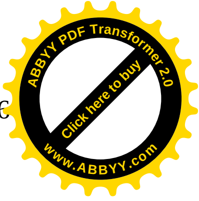
2. Bu dönemde Türk boyları arasında ihtilaflara hemen hemen rastlanılmamakta ve Türk boyları tam bir yardımlaşma içindeydiler.

3. Şah İsmail'in bir boy veya boy beyinin yetkilerini bir diğerine verdiğinde, Türk boyları tarafından her hangi bir tepki söz konusu değildi. Örneğin Şah İsmail, h. 915 / 1509–10 yılında Hüseyin Bey Lala'yı ordu emirü'l-ümeralığından alarak, yerine şahın sofracısı olan Muhammed Bey Ustaclu'yu ve Kazvin, Rey ve Savuc Bulağ'ın hâkimi olan Dede Bey Talış'ı azlederek, yerine han lakabını da taktığı Zeynel Bey Şamlu'yu getirdiğinde, boylar tarafından tepki ile karşılanmadı.

4. Göçebe Türk boyları Şah İsmail'in emirlerine (Tat-Tacik konusu dışında) tam biçimde uymaktaydılar. Örneğin; Belh Karamanlularının dışında diğer göçebe Türk boyları kendilerini Özbeklere karşı komuta eden yerleşik bir İsfahanlı aileden gelen Emir Necm Sani'ye uymamakla 918 / 1512'de Giduvan yenilgisi ve Emir Necm'in savaşta öldürülmesine neden oldular. Bu ise göçebe Türk boylarının, Tat-Tacik unsurunca komuta edilemeyeceğini göstermekteydi.

5. Bu dönemden başlayarak Türk boylarında yerleşik köklü ailelerden gelen, Safevî literatüründeki Tat-Taciklere (etnik kökenine bağlı olmaksızın) karşı bir rekabet ve düşmanca tavır gözlemlenmektedir. Bunun en karakteristik örneği, Gicduvan (3 Ramazan 918 / 12 Kasım 1512) savaşındaki Kızılbaşların II. Necm'in komutasına karşı çıkışları ve onun yanında savaşa girmemeleri idi. Diğer bir örnek ise Horasan sadrı Gıyase'd-din'in 10 Recep 927 / 16 Haziran 1521'de Emir Han Musullu tarafından öldürülmesidir.

I. Şah Tahmasb dönemi göçebe Türk boylarının durumunu ise şu maddeler

halinde açıklayabiliriz.

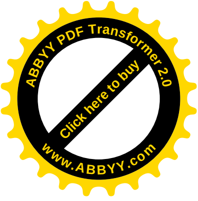
1. Bu dönemde Türk boylarında şahın emrine uymama örneklerine sık sık rastlanmaktaydı.

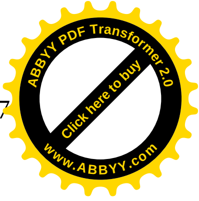
2. Boy içi ihtilaf örneklerine de rastlanılmaktadır. Örneğin 935 / 1528–29'da Kehor Musulluları Bağdat hâkimi İbrahim Han Musullu'yu öldürmüşlerdi.

3. Boylararası ihtilaflara da sık sık rastlanılmaktadır. Bu doğrultuda Rumlular, Ramazan 933 / Haziran 1527'de Ustacluların, Tekelülerin de, 25 Şevval 933 / 25 Temmuz 1527'de Rumluları, Şamlular ise 3 Zilkade 937 / 18 Haziran 1531'de Tekelülerin dışlamasına (Tekelü Afeti) neden oldular. h. 947 / 1540-41'de Rüstemdar ve Kuhistan bölgesinin hâkimlerinden Melik Kavus'un oğlu Melik Cihan-gir'e karşı bölgeye gönderilen Rumlular, Ahmed Bey Türkman'a yardım etmekten kaçınarak, onun ve askerlerinin Melik Cihan-gir tarafından öldürülmesine neden oldular. Rumlular daha sonra, Rüstem-darilere karşı da her hangi bir şey yapmadan şahın ordusuna geri döndüler. Bu olay Kızılbaş boyları arasındaki rekabetin boyutlarını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

4. Bir boyun mensuplarınca merkezi devlete karşı başkaldıran kendi boydaşları olan kişilerin cezalandırıldığına da rastlanılmaktadır. Örneğin; h. 935 / 1528–29'da Bağdat'ta isyan çıkaran Zü'l-fikar Bey, Musullularca uykuda iken öldürülmüş ve Bağdat Şah Tahmasb'a teslim edilmiştir.

5. Şah Tahmasb, h. 937 / 1531'de *"Tekelü Afeti"*nden sonra eski Türklerde de var olan ikili yönetim biçimiyle güçleri paylaştırarak, mansıpları da ortak bir biçimde dağıtmaktaydı. Böylece emirü'l-ümeralık mansıbı ortaklaşa Şamlu ve Ustaclu boylarına verildi.

6. h. 939 / 1532–33'te Hüseyin Han Şamlu'nun akrabası Başdan Kara'nın Şah Tahmasb'ı zehirleyerek öldürmek istemesi ile şahın Şamlulara karşı olan tavrı da değişmeye başladı. Şah h. 941 / 1534–35 yılında Hüseyin Han Şamlu'yu öldürmesi ile Şamlular da dışlanmış oldular.

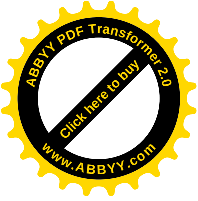
7. Hüseyin Han Şamlu'nun ortadan kaldırılması ile I. Tahmasb'ın yönetimi de artık yeni bir evreye girmiş bulundu. Şah, artık Kızılbaşlar konusunda yeni politikalar izlemesi gerektiğini fark etmiş oldu. Şah Tahmasb söz konusu mansıpları ve vilayet hükümetini, artık Safevî sülalesinden olan Şeyhavend boyuna devretmekle, merkezkaç eğilimleri olan kalabalık nüfuslu Kızılbaşlara karşı akrabalık bağından ciddi bir biçimde yararlandı. Şah, emirü'l-ümeralık mansıbını da Şamlulardan alarak, kardeşi Behram Mirza'ya ve vekillik makamını da yaşam biçimi yerleşik olan ve Safevî literatüründe Tat veya Tacik diye tanımlanan Kadı Cahan Kazvini adlı bir kişiye verdi. Böylece Safevî tarihinde ilk kez Kızılbaş boylarının özeli ve tekelinde olan söz konusu makamlar onların elinden alındı. Bu önemli olay Safevî tarihinde bir dönüm noktası olmakla birlikte devletin merkezkaç güçlerden sakınarak merkezleşme eğilimlerini de yansıtmaktaydı. Şah Tahmasb'ın bu uygulamalara eğilimli olmadığı ve zorunluluk karşısında buna el attıkları ortadır. Böylece Tahmasb 1533 / 940 yılından sonra 40 yıl süre boyunca kendi egemenliğini kurmuş oldu.

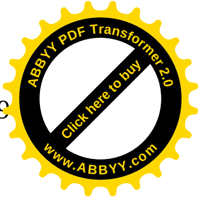
8. h. 961 / 1554'ten başlayarak, Gürcüler ve Çerkeslerin (Derbent ötesindeki değişik etnik yapılardan gelen halklar) de devletçe göreve alındığı süreci de başlamış bulundu. Özellikle Kafkas kökenli olanların korçu makamı ile askeri görevlere alındığı yaygındı. Kafkasya kökenlilerin köle olarak da alınması bu tarihten itibaren başlatılmış bulunmaktadır. Söz konusu topluluklar Gürcü ve Çerkes adı ile bilinseler de, onların homojen bir etnik yapıdan geldiğini söylemek zor, hatta olanaksızdır. Şah Tahmasb yönetiminin ikinci yarısında korçubaşıların (saltanat korumaları başkanları) olağanüstü bir biçimde güçlendiği, karşısında emire'l-ümeraların güç kaybettiğine tanık olmaktayız. Bu ise Kızılbaşların tekellerinde olan mansıplarını yavaş yavaş

kaybetmeleri anlamına gelirdi. Söz konusu Hıristiyan toplulukların Safevî toplumunda yer edinmelerinin ön koşulu Müslümanlaşmak-Türkleşmek idi. Safevî devletinin olanaklarından yararlanmak ve bazen de baskılarından kurtarmak için, binlerce kişi tarafından İslamlaşma belirtileri de sık sık gözükmekteydi. Şah Tahmasb, arkasında kalabalık bir nüfus bulundıran Kızılbaş boylarını dengelemek için makamların dağıtımında söz konusu heterejen kökenlerden gelen bu nedenle de pek yaptırım gücü olmayan İslamlaştırılmış-Türkleştirilmiş Kafkasyalı gruplardan da yararlandı. Nitekim Şah Tahmasb'ın hâkimiyetinin sonlarına doğru söz konusu topluluklar daha Tahmasb'ın uyguladığı yeni politika ile güçlenmişlerdi. Bu doğrultuda Şah Tahmasb, Kızılbaşların merkezkaç eğilimlerine karşı küçük korçu birliğini oluşturdu. Korçu birliğine alınanalar şaha sadık Kızılbaşlardan –ki kendi boyları ile ilişkilerine son verilmişti.– ve heterojen etnik gruplardan gelen topluluklar idi. Korçu birliği doğrudan şaha bağlı olmakla maaşlarını da ondan almaktaydılar. Korçular özel eğitim ile aşırı güçlü askeri konumuna geliyorlardı. Korçular arasından emir mansıbına atananlar olmasa da, onlar kazandıkları konumlarına göre 5'den 50 kişiye kadar köle edinebiliyorlardı. Korçu birliğinin başına güçlü askeri yetkilerle donatılmış olan korçubaşı getirilmekteydi. Korçubaşıların güçlenmesi ile yavaş yavaş Kızılbaşların tekelinde olan emirü'l-ümera mansıbının gücü kırılmaya başladı. Anlaşılan Şah Tahmasb korçu birliğini oluştururken, Osmanlılardaki Yeniçeri sistemini model almıştı. Buna rağmen korçu birliğinin tam oluşması ve evrilmesi I. Şah Abbas'ın adı ile bağlıdır.

9. Göçebe Türk boylarının Tat-Taciklere karşı şiddet uygulamalarına da bir önceki döneme göre daha fazla rastlanılmaktadır. Örneğin, 5 Recep 932 / 14 Nisan 1526'da Hace Habibullah Saveci Şamlularca öldürüldü.

10. Safevî devletinin Hindistan'daki Türk devletleri (Gürkani, Adil-şahi, Kutub-şahi) üzerinde etkin olmasında, söz konusu devletlerde görevli ve egemen olan Kızılbaş Türk halk inancına mensup Türk boyları aracı olmaktaydı. Örneğin Gürkani devletinde Bayram Han Baharlu, Baharlı boyuna mensup Kutub-şahiler ve

Safevî müridi olan Yusuf Adil-şah Savei ve Adil-şahiler devleti.

11. Şah Tahmasb tarafından Kızılbaş halk İslamında şarap tüketiminin yasaklanması ile reforma gidilse de başarılı olunmamıştır.

12. Safevî ailesi mensupları ile Şeyhavendler arasında ihtilaflara da rastlanmaktadır. Bunun biricik örneği h. 967 / 1559–60'ta Sam Mirza ile Şeyhavend boyu arasındaki anlaşmazlıklardı.

13. Şah Tahmasb rakip Osmanlı'nın Türk boylarına karşı uyguladığı baskıları bile bile siyasi çıkarları göz önünde bulundurarak sessiz kalmayı ve olayı kaşımadığına seyrekçe de olsa rastlanılmaktadır. Örneğin, Ma'sum Bey Safevî ile oğlu Han Mirza ve maiyetindeki 48 kişi ihram yaparken, Fatıma vadisi'nde Perşembe günü 6 Zilhicce 976 / 22 Mayıs 1569'da Osmanlıların saldırısına uğrayarak kendisi ve yanındakilerin hepsi 200 kişilik Osmanlı atlılarınca öldürüldüler. Osmanlıların yaydığı söylentiye göre ise, onları Arap soyguncuları öldürmüşlerdi. Ma'sum Bey ve adamlarının öldürülmesi Kızılbaşlar içinde rahatsılığa neden oldu. II. Sultan Selim durumu düzeltmek amacıyla Ali Aga Çavuş-başı'yı özür dilemesi için Şah Tahmasb'a gönderdi. Şah Tahmasb da gerçekleri bilmesine rağmen barışın kalıcı olmasını göz önünde bulundurarak Osmanlı tarafının özrünü kabul edip, elçiyi sıcak karşıladı ve bir süre sonra onun geri dönmesine müsaade etti.

14. Şah Tahmasb döneminden başlayarak göçebe Türklerin giriştiği rekabetlerin yarattığı kaos ortamını engellemek için her boydan belirli sayıda şaha sadık kişileri bir araya getirerek yeni korçu birlikleri oluşturuldu. Bu uygulamanın adı Safevî literatüründe "Şah Sevenî-geri (Şah Sevenlik)" olarak geçer ve I Şah Abbas döneminde ise bu uygulamanın sonucunda ilk kez yapay Şahseven boybirliği meydana getirilmiştir.

EK: "TARİH-İ KIZILBAŞAN"IN FARSÇA ORJİNALI

مجموعه تاریخ ایران

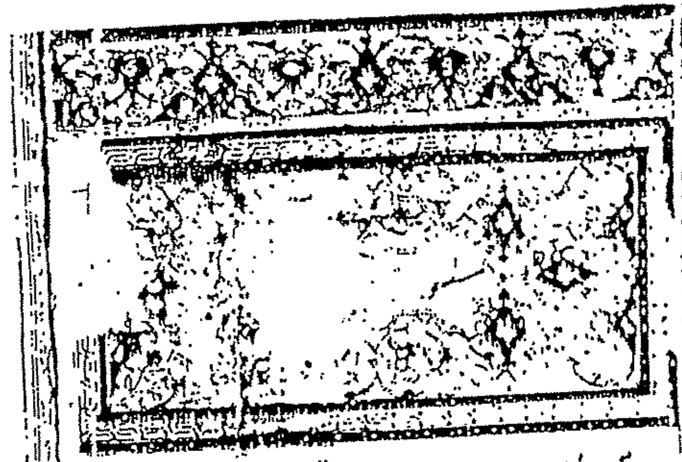
تاریخ قزلباشان

از روی نسخه منحصر بفرد کتابخانه ملی ملک
تألیف شده بین سالهای ۱۰۰۷-۱۰۱۳

به اهتمام
میر هاشم محدّث

۱۵۰ ریال

ستایش و سپاس بی اندازه و قیاس و حمد و ثنای
قوی اساس خداوندی را سزاست که جوهر
جان پاک را با آب و خاک پیوند داد و از ازدواج
ایشان ابواب وجود بر روی انسان عظیم الشان
که اعجوبهٔ زمان و نادرهٔ دوران است گشاد
پیش وجود همه آیندگان پیش بقای

نخستین صفحهٔ نسخهٔ کتابخانهٔ ملی ملک

بسم الله الرّحمن الرّحیم

ستایش و سپاس بی اندازه وقیاس وحمدوثنای قوی اساس خداوندی راسزاست که جوهرجان پاک رابه آب و خاک پیونداد واز ازدواج ایشان ابواب وجودبرروی انسان عظیم الشّأن که اعجوبهٔ زمان ونادرهٔ دوران است گشاد. شعر:

پیش وجودهمه آیندگان　　پیش بقای همه پایندگان

ودرود خجسته ورود برصاحب تاج وهّاج لی مع الله العارف بالله والسّالک فی الله ابوالقاسم محمدرسول اللّه علیه دررالصّلوة وتحف التّحیّات. نظم:

فرستاده خاص پروردگار　　رساننده حجّت استوار
فراخی بدودعوت تنگ را　　گواهی براعجازاوسنگ را

ومصابیح و مشکوة انوار بیرون ازحد احصا و احصار نثار مرقدمنوّر ومشهد معطّر سرور اولیا وصیّ حضرت مصطفی اسدالله الغالب امیرالمؤمنین وامام المتّقین علیّ بن ابی طالب. شعر:

فاتح خیبر که گر بودی زمین راحلقه ای
درزمان کندی وافکندی براین فیروزه بام

ساقی کوثرکه تاساقی نگرددرد بهشت
انبیارازاب کوثرترنخواهد گشت کـام

وعلی آله واولاده علیهم السّلام.
امّا بعد

این کتابی است درذکر طوایف قزلباش که به تاج وهّاج شاهی مفتخرومباهی اندوکمرخدمت خاندان عظیم الشّأن صفوی برمیان جان بسته درممالک ایران به منصب جلیل القدرخانی وسلطانی سرافرازند.
واین کتاب منقسم می گردد به دوقسم :

قسم اوّل

درذکرجماعتی که دردست‌راست می باشند:

قوم شاملو:

ایشان درحوالی حلب وادرنه وطرسوس وسایربلاد شام می باشند وازجملهٔ مریدان خاندان عظیم الشّأن صفوی اند ودرزمان خاقان سلیمان مکان اسکندرنشان المؤیدبتأییدات الملک الجلیل ابوالفتح شاه اسماعیل انارالله برهانه ازجمیع او یماقات بزرگتر بوده اند.

ازامرای معتبر ایشان حسین بیک لله است. وی درلاهیجان درخدمت خاقان اسکندرشان می بود چون آن حضرت ظهورنمود امیرالامراشد و در کنار آب جهان ازسارو قیلان مغلوب گشته بنابرآن ازنظر اعتبار افتاد. امّا بعدازقتل شیبک خان وفتح خراسان که کلمهٔ فتح شاه دین مخبرتاریخ آن است حاکم هرات شد و بعدازشکست امیرنجم ثانی به درگاه عالم پناه آمده درجنگ چالدران کشته گردید.

عابدین بیک درساروترخان بادو یست جوان ازبلاد شام به

خدمت خاقان اسکندرشان آمده منظورنظر آن حضرت گشت واز جمیع امرامـمتاز گشت و بعدازامیرخان حاکم هرات گردید ودرسنهٔ احدی وثلثین وتسع مائة ازعالم انتقال نمود و برادرش حسب الفرمان حاکم هرات گشت.

درمش خان بعدازجنگ چالدران خاقان اسکندرشان رابرآن داشت که با مردم ظرافتها کنندازآن جمله جمعی را طاقیهٔ[1] بزرگ برسرگذاشته ایشان را «تاجی بیوک» می گفتند ودرخانه ای کرده دربکل مضبوط می کردند وسگ و گربه و گرگ راحبّ سلاطین[2] بخورد داده از روزن به خانه می انداختند و گاهی یکی از ایشان را به گاوکوهی بسته رهامی کردند و بعدازچندروز شکارجرگه کرده گاو را گرفته آن شخص رااز پشت گاو رها می کردند و گاهی ایشان رابه طرز مهرهٔ نرد بالای تجیرخیمهٔ شانزدهی می نشاندند وطشتی عوض طاس کعبتین درمیان می گذاشتند و درمحلّ اصلاح کعبتین یکی از آنها را گرفته سرش برطشت می زدند تاکعبتین به اصلاح آیدو جمعی حیوانات را به خورد ایشان می دادند.

ودیگری از امرای معتبر ایشان حسین خان برادر درمش خان است وی خواهرزادهٔ شاه‌غفران‌پناه بود و بعدازقتل چوهه سلطان تکلو امیرالامرا شد و درسنهٔ احدی واربعین وتسع مائه به فرمان آن حضرت کشته گشت.

زینل خان حسب الفرمان چندسال والی هرات بود چون ازضبط آن بلاد عاجز گشته بود معزول گشته چندسال حکومت استراباد نمود ودر

1- طاقیه: نوعی کلاه بلند مخروط شبیه به کلاه نمدی درویشان، کلاه نظامیان عثمانی (لغت‌نامه دهخدا).
2- حبّ سلاطین: کرچک هندی (لغت نامه دهخدا).

سنهٔ اربع وثلثین وتسع مائه درفیروزکوه بازینش ازبک جنگ کرده کشته گشت.

ودیگری ازامرای معتبر این قوم اغزیوارخان است دربهادری بی بدل بود حسب الفرمان، للهٔ سام میرزا و حاکم هرات شد. بعداز قتل حسین خان توهّم به خودراه داد وسام میرزا را برداشته متوجّه قندهار گردید و با کامران میرزابن بابر پادشاه چغتای جنگ کرده کشته گردید و پدرش دمری سلطان از امرای معظم شاه دین پناه بود دربسطام باعبیدخان ازبک جنگ کرده کشته شد.

ودیگری از امرای معتبر آن قوم زین الدّین سلطان است سالها حکومت اسفراین کرده درزمان شاه دین پناه در آن دیار از عالم انتقال نموده پیرعلی سلطان بجای او نشست.

ودیگری ولی خلیفه است سالها ملازمت بهرام میرزا کرده آخر حاکم قم شد ودرجنگ قزاق مردیها نموده والی مشهد مقدّس گشت.

ودیگری از خوانین معتبر آن قوم علی قلی خان است وی پسر سلطان حسین خان بن عبدی بیک بن درمش خان است از وقت جلوس شاه اسماعیل ثانی تازمان استیلای عبدالله خان ازبک برخراسان، وی والی دارالسّلطنهٔ هرات بود و چون آن بلدهٔ فرخنده را بعدازنه ماه ازبکیّه مفتوح ساختند او را گرفته مقتول ساختند.

و دیگری از امرای معتبر آن قوم حسین خان است وی مدّتی حکومت دارالمؤمنین قم نموده چون حضرت اعلی در سنهٔ سبع والف خراسان را مستخلص ساخت حکومت هرات را بدو تفویض نمود والحال والی آن ولایت است.

و دیگری از امرای آن قوم علی قلی خان است مدّتی حکومت دارالعبادهٔ یزد و ابرقوه بدو مرجوع بود و الحال در خدمت حضرت اعلی به

منصب ایشک آقاسی معزز و مشرّف است و دارالملک ری به تیول وی مقرّر است[1].

ودیگری نجف قلی خان ولدقنبرخان است والحال حاکم قاین است.

اقسام روملو

این قوم در حوالی بلدهٔ توقات و سیواس و اماسیه وفاراواومشهد والی و سایر بلاد روم می باشند. بعضی حشمی و بعضی شهری اند. امیر معتبر ایشان جهان شاه بود بعد از قتل سلطان ابوسعید به درگاه حسین پادشاه آمده مرتبهٔ امارت یافت.

ومیری دیگر حاجی حسین بیک است که از قبل حسن علی ولدجهان شاه حاکم قزوین بود.

قوم آقاجری:

علی بیک در زمان جهان شاه امیری بزرگ بود.

قوم بیرم لو:

شاه علی بیک در زمان جهان شاه امیری معتبر بود بعد از قتل جهان شاه به خدمت حسن پادشاه آمده رعایت تمام یافت و در آن اوان که سلطان ابوسعید را گرفته آوردند حسن پادشاه او را پائین تر از شاه علی بیک بیرامی جای داد.

۱– معمولاً هرکس به منصب ایشک آقاسی باشی گری منصوب می شد حکومت ری وتهران تیول وی قرار می گرفت. رجوع شود به زندگانی شاه عباس اوّل بقلم نصرالله فلسفی مجلّد دوّم ص۴۰۳ چاپ ۱۳۴۷ انتشارات دانشگاه تهران.

شهسواربیک از این طایفه در زمان یعقوب پادشاه امیری معظم بود.

قوم اکرمی:

در و بیست و چهار شعبه اند.

قوم اردک لو:

از ایشان کسی امارت نکرده.

قوم قراجرلو:

ایشان نیز میری نکرده اند.

قسم دوّم

در ذکر آق قوینلو

این قوم را بایندری نیز خوانند و ایشان سی و شش سال سلطنت ایران زمین کرده اند و پادشاهان ایشان بدین تفصیل اند:

حسن پادشاه، سلطان خلیل، یعقوب پادشاه، بایسنقرمیرزا، رستم پادشاه، احمدپادشاه، محمدی میرزا، الوندپادشاه، سلطان مراد.

ابوالنصر حسن پادشاه:

وی پسر علی بیک بن قراعثمان است و بایندرخان که این قوم خود را بدو منسوب میدارند پسر کون خان بن اُغوزخان است و اغوزخان جدّ پنجاه و یکم از اجداد حسن پادشاه است وی اباًعن جدّ پادشاه و پادشاه زاده است و جدّش قراعثمان از شجعان مذکور مشهور بوده. در شهور سنهٔ ۸۳۹ چون اسکندربن قرایوسف از صدمهٔ میرزاشاهرخ فرار می کرد قراعثمان سرراه بروی گرفته می خواست که او را دستگیر کند در اثنای حرب و ضرب قراعثمان از اسب افتاده سرزش جراحت عظیم یافت او را به ارزن الرّوم بردند چون هشتاد ساله بود بدان درگذشت و در آنجا مدفون گشت. اسکندر هم در آن ایّام آنجا را گرفته او را از گور بدر آورد و سرش را بریده به مصر فرستاد.

چون دولت جهان شاه به کمال رسید خواست که خاندان دشمن را بالکلیه براندازد و بنابراین درعاشرشوّال سنهٔ ۸۷۲ازقشلاق تبریز بیرون آمده قصد دیار بکر کرد. حسن بیک لشکر خود را جمع کرده بزادرش جهانگیر بیک باپسرانش مرادبیک وابراهیم بیک به وی ملحق شدند و چون جهان شاه به صحرای موش رسید قاسم پروانجی را که از امرای معتبر و حاکم طارم قزو ین بود به قراولی مقرّر داشته شکست یافت جهان شاه چند روز توقّف نموده مراجعت نمود. سرداران آق قو ینلو گفتند چون او بما ضرر نرسانیده بازگشت ما نیز برگردیم حسن بیک قبول نکرد چون جهان شاه از آن یورت کوچ کرده به مقام سنجق نزول کرد حسن بیک با شش هزار سوار از اردو بیرون رفته عزم جنگ کرد و از قراول خبررسید که جهان شاه اردوش فرستاده با مقرّبان در منزل در خواب است حسن بیک روان شده چون به حوالی خوابگاه او رسید پادشاه را از وصول او خبردادند سوار شدند و فتّین درهم آو یخته مجهولی به جهان شاه رسیده ناشناخت براو ضرب منکری رسیده او فریاد می کرد که مرامکش و پیش حسن بیک بر که ترا فایده ها کند و چون از آن زخم بی تاب بود سرش را ببرید و وهم کرد که مبادا بدو ضرری برسد بالضّروره هیچ اظهار نکرد و آخر پیروی کرده اسب و یراق او را بشناختند و سرش پیدا کرده نزد سلطان ابوسعید به خراسان فرستادند و اودلاش محمدی وابو یوسف گرفتار شدند.

و حسن بیک از آنجا برگشته به قشلاق آمد آمد و بهار حسب الاستدعای مردم و اهالی بغداد بدانجا رفته پیرمحمدالپاوت حاکم آنجا بود وی را در آنجا نگذاشت. حسن بیک بعداز محاصرهٔ چهل روزه لشکر به آذربایجان کشید و اردوی حسن علی در خوی بهم برآمده بعضی از امرای او چون شاه منصور و شهسوار بیک و امیرابراهیم شاه بخدمت حسن بیک آمدند و در این وقت امیر مزیدارغون از قبلِ سلطان ابوسعید به

داروغگی تبریز رسیده بود حسن بیک از آن منزل به نخجوان رفت و سلطان ابوسعید از میانه متوجه قراباغ شد حسن بیک مکرّراً ایلچی فرستاده تنزل کرد فایده نداد اردوی جغتای در برابر محمودآباد فرود آمد حسن بیک از صلح نومید شده بهادران آق قو ینلو براطراف و جوانب اردوی ایشان تاخت کرده قتل و غارت واسر می کردند و بارخانه های سلطان از هرجا که می آمد می زدند.

وهم در آن اوقات حسن بیک پیغامی چند به فرّخ یسار والی شیروان داده شیروانیان نیز تردّد برطرف کردند چنان قحطی در اردوی جغتای افتاد که اسبان خاصّهٔ سلطان دوازده شبانه روز علیق نیافتند و بالضّروره مراجعت کردند.

چون امیر مزید ارغون امیرالامرای سلطان بود در قراولی گرفتار شد سلطان ابوسعید والدهٔ خود را به طلب صلح فرستاده نومید برگشت به یک بار اردوئی به آن عظمت و یران شد وی با اولاد بگریخت و زینل بیک پسر حسن بیک او را تعاقب نموده بگرفت حسن بیک او را بدست یادگار محمدمیرزاد داد تا به قصاص خون موّفقه الخیرات گوهرشادبیگم هلاک کرد و این واقعه در بیست ودوّم رجب سنهٔ ۸۷۳ به وقوع پیوست و علّامه دوانی در تاریخ او گو ید:

سلطان ابوسعید که درفرّخسروی	چشم سپهر پیر، جوانی چواوندید
الحق چگونه کشته نگشتی که کشته بود	تاریخ قتل مقتل سلطان ابوسعید

و حسن بیک در آن زمستان درمغان قشلاق کرده داروغگان به تمامی عراق و آذربایجان روان کرد و دربهار به ییلاق همدان آمده اغرلومحمد را به دفع ابو یوسف که در آن ولا در فارس هجوم نموده بود

روان داشت و خود از عقب رفت و ابو یوسف بردست اغرلومحمد کشته شد.

و درسنهٔ ۸۸۱به گرجستان لشکر کشیده تفلیس را گرفت و هم درآن ایام مراجعت واقع شده در راه مریض گشت و چون مرض امتداد یافت سلجوق‌بیگم والدهٔ سلطان خلیل مسرعی برجناح استعجال به شیراز فرستاده او را به تبریز آورد و پدر او را دیده شرط وصیّت به جای آورد و در شب عید رمضان سنهٔ ۸۸۲ وفات یافت و ولادتش درثمان‌وعشرین‌وثمان‌مائه وقوع یافته در باغ نصریّه که از مستحدثات اوست مدفون گشت. وی به غایت عادل وسایس و بر رعایا مشفق بوده درتاریخ وفات او گفته اند:

بهرتاریخ‌وفاتش همه‌کس   شه دین‌پرورعادل گفتند

سلطان خلیل بن حسن بیک

بعداز پدر به پادشاهی نشسته در مرتبهٔ اوّل برادرش مقصودبیک را که بانی مقصودیهٔ تبریز بود به قتل رسانید و این معنی موجب توحّش دیگر برادران سیّما یعقوب بیک شده رخصت الکاء دیار بکر که در وجه اقطاع اومقرّر بود حاصل کرد.

و دربهارسنهٔ ۸۸۳در دیار بکر بر برادر خروج کرده امرای اطراف بدو پیوستند و آن خبر در خرقان به سلطان رسیده به آذربایجان رفت و در کنار رودخانهٔ خوی وقت چاشت چهارشنبه چهاردهم ربیع‌الآخر سنهٔ۸۸۳ بین الاخوین جنگ شده اوّل شکست بریعقوبیّه افتاد و عثمان‌بیک میرانشاهی که از امرای معتبر سلطان خلیل بود در اردوی یعقوب بیک در خانهٔ بایندربیک نزول نموده او را صونک کرد به یک بار قضیّه منعکس

شده سلطان را در بالای اسب پاره پاره کردند و ظفر نصیب یعقوب‌بیک شد.

یعقوب بیک بن حسن بیک

در اوایل دولت او الوندبیک بن سلطان خلیل در شیراز و کوسه حاجی- که هم از اعیان بایندری بود- در اصفهان عصیان کردند. یعقوب‌بیک، بایندربیک را به عراق فرستاد و کوسه‌حاجی را به تدبیر بگرفت و الوند را رام ساخت.

و درسنهٔ۸۸۵ پشنگ دواتدارقانیساوپادشاه مصر بالشکرعربستان به دیار بکر آمده یعقوب بیک خود می خواست که به مدافعه رود امرا نگذاشتند بنابراین یعقوب‌بیک، بایندر و سلیمان بیژن و صوفی خلیل موصلو را در برابر روان داشت و تلاقی عسکرین در حوالی قلعهٔ رهادست داد و پشنگ که خود را «باش» نام نهاده بود با دیگر امرا در جنگ گرفتار شده بقتل رسید و یعقوب‌بیک به جلدوی[1] آن فتح، ایالت اصفهان به بایندر داد و او توقّع بیش از آن داشت بنابراین در اواخر سنهٔ ۸۸٦ عصیان ورزیده یعقوب‌بیک به مدافعه شتافت و صوفی خلیل او را در ظاهر ساوه بکشت و یعقوب بیک قشلاق در قم نموده درسنهٔ۸۸۷ به تسخیر گرجستان رفته قلعهٔ اخسق و حصار خاتون را بگرفت و درسنهٔ۸۸۸ طرح هشت بهشت انداخته اکثر اوقات ییلاقش سهند و قشلاقش تبریز بود و اوقات به عیش و طرب می گذرانید و میل تمام به شعرا و فضلا داشت آخر به قشلاق قراباغ رفته در آنجا مریض گشت و چون از او مرفوع الطمع شدند صوفی خلیل که لله و مربّی بایسنقر پسرش بود سلطان علی میرزابن سلطان خلیل را که فر سلطنت داشت در شب رحلت یعقوب بیک بکشت و با فوجی که خصومت داشت از میان برداشت از جمله قاضی عیسی صدر را در

۱- جلدو: به ضم یا به کسر جیم بمعنی انعام و عطیّه و عوض خدمت (لغت‌نامه دهخدا).

چهارشنبه هشتم ربیع الآول مقید ساخته در دوشنبه ۱۳در اردو بازار از حلق کشید.

بایسنقر میرزا بن یعقوب

به سعی صوفی خلیل و امرای موصلو به سلطنت نشسته میانهٔ بایندریّه خلاف تمام دست داد بعضی امرا و شاهزاده‌ها، مسیح بیک بن حسن پادشاه را به سلطنت برداشتند و میانهٔ ایشان و صوفی خلیل جنگ شده مسیح بیک به قتل آمد و رستم بیک بن مقصودبیک بن حسن بیک گرفتار شده او را به قلعهٔ النجق بردند و بعد از چندی سلیمان بیژن از دیار بکر برصوفی خلیل خروج نموده در حدود وان میانهٔ فریقین جنگ شد و در اواخر سنهٔ ۸۷٦ صوفی خلیل به قتل آمد و سلمیان بجای او جملة الملک میرزا بایسنقر گشت.

رستم بیک بن مقصود بیک

در قلعهٔ النجق مقیّد بود. ابراهیم بیک، یعقوب جان- برادر ایبه سلطان- را حکومت فارس داده خود به عراق رفت و در شنبه ۳صفر سنه۹۰۸ ابوالفتح بیک برادرزادهٔ حاجی بیک بایندر که حاکم کرمان بود به شیراز ایلغار آورده یعقوب جان از طرف بیضا بدر رفت و ابوالفتح اقتدار تمام یافت. در آن اثنا در کوههای فیروزآباد شکار کرده به قلّهٔ کوهی بلندبر آمد و به یک بار در شنبه ۸شعبان سنهٔ ۹۰۸ از کوه در افتاد و بمرد و سلطان مراد در دوشنبه ٤ذقعدهٔ سنهٔ ۹۰۸ از جنگ حضرت شاه غفران پناه شکسته به شیراز رفت و از آنجا به دزفول و از آنجا به بغداد و قرب پنج سال و نیم سمت سلطنت آنجا داشت آخر در سنهٔ ۹۱٤از توجّه رایات جلال خبردار شده به اتّفاق باریک بیک پرناک که سالها حاکم مطلق العنان عراق عرب بود به دیار بکر گریخت و از آنجا نزد علاءالدّولهٔ

ذوالقدر رفت و دختر او را بخواست و از آن دختر او را دو پسر یکی یعقوب و دیگری حسن متولّد شد و در حینی که سلطان سلیم متوجّه قتال شاه غفران پناه شد همراه بود و در مراجعت به تسخیر دیار بکر مأمور شده در عرفه در جنگ دورمش بیک قورچی باشی شاملو به قتل آمد و سر او را در دوازدهم شوّال سنهٔ ۹۲٤به تبریز بخدمت شاه غفران پناه آوردند. ولادتش شب شنبه ۱۳رمضان سنه ۸۹۵ . و باریک در خدمت خواند گار بود آخر جسمش قصور کرده در مکّه مجاور شد و در آنجا وفات کرد و به موت سلطان مراد دودمان آق قوینلو بالکلّیه مندرس شد.

و در آن ایّام که آن سه کودک از نسل حسن بیک با یکدیگر در تنازع بودند هرج و مرج به حال ممالک راه یافته اصناف بلایا نصیب برایا گردید و به شدت طاعون و وبا و محنت قحط و غلا مبتلا گردیدند.

فصل

از حسن پادشاه چهار نفر در دیار بکر سلطنت کرده اند بدین تفصیل: قراعثمان، سلطان حمزه، علی بیک، جهانگیرمیرزا.

بایندری:

امیرمعتبراین قوم بایندربیک بن رستم بن مرادبیک بن قراعثمان است. در زمان یعقوب پادشاه امیرالامرا بود در دیار بکرلشکرسلطانقانیساو پادشــاه مصررا شکست داد و باش بیک را به قتل آورد آخر به یعقوب پادشاه در حوالی ساوه جنگ کرده بدست سلطان خلیل موصلو کشته شد.

ودیگری ایبه سلطان است که احمدپاشا را به قتل آورد و در عزیزکندی با محمدی میرزا جنگ کرده کشته شد.

ودیگری از امرای معتبر این قوم ابوالفتح بیک است که یک سال سلطنت فارس کرده آخر از کوه افتاد و هلاک شد.

و دیگری مرادبیک است که سالها از قبل یعقوب پادشاه حاکم یزد بود بعداز شکست سلطان مراد به خراسان رفته سالها در خدمت سلطان ابوسعید بود.

قوم موصلو:

امیر معتبر ایشان امیربیک ولدتاش بیک است که امیرالامرای

همه پایندگان [illegible] ذرو و چشمه ورود بر
صاحب تاج و تاج لی مع الله العارف بالله و
السالک فی الله ابو القاسم محمد رسول الله علیه
درر الصلوة و تحف التحیات [illegible]
و [illegible] خاص [illegible] رسانند
حجت استوار [illegible] و عزت
تنگ را [illegible] گواهی بر اعجاز و [illegible]
و مصابیح و مشکوة انوار بیرون از حد
احصا و احصار نثار مرقد منور و مشهد معطر

حسن پادشاه بود با امرای سلطان ابوسعید جنگهای نمایان کرد و شهر توقات را سوزانید و پسرش گلابی بیک نیز امیری معظم بود.

و دیگری صوفی خلیل خویش امیر بیک است در زمان یعقوب پادشاه امیری بزرگ بود بعد از فوت پادشاه اکثر شاهزاده های بایندری را به قتل آورد آخر در حوالی قلعهٔ وان بدست سلیمان بیک بیژن کشته گردید.

و دیگری از امرای معتبر آن قوم امیرخان است که از قبل شاه دین پناه والی بغداد بود ذوالفقار بیک او را به قتل آورد.

ودیگری ذوالفقار بیک بن نخودسلطان است که بعداز امیرخان والی بغداد شده به شاه دین پناه مخالفت نمود آخر بدست ملازم خود علی بیک کشته شد.

و دیگری امیرخان بن محمدی بیک بن گلابی بیک بن امیر بیک بن بکتاش بیک است که امیرالامرای تبریز بود.

ودیگری از امرای معتبر آن قوم محمدخان است که حکومت کاشان بدو مفوّض بود و دلیجان خان پسرش نیز امیری صاحب همّت بود.

و دیگری ازامرای معتبر آن قوم حیدرسلطان است سالهاحکومت دارالمؤمنین قم بدو متعلق بود و ابراهیم خان وادهم سلطان پسرانش نیز به حکومت آن بلدهٔ فرخنده معزز بودند و شاه غفران پناه ابراهیم خان را به رسالت روم فرستاد.

و دیگری از امرا سلطان معصوم خان است که ایالت ساوه تعلّق بدو داشت.

قوم پرناک:

امیر معظم این طایفه شاه علی بیک بوده و در زمان حسن پادشاه اقتداری تمام داشت باصوفی خلیل موصلو جنگ کرده کشته گردید.

و دیگری منصور بیک بود که در زمان یعقوب پادشاه امارت شیراز بدو متعلّق بود.

ودیگری قاسم بیک است که بعداز منصور بیک حاکم شیراز گشت.

ودیگری از امرای معتبر این قوم مرتضی قلی خان است که امیرالامرای مشهد مقدّس بوده وی ولد منصور بیک است.

و دیگری از امرا یاریک بیک حاکم بغداد بوده که در وقت ظهورخاقان اسکندرنشان فرمانفرمای عراق عرب بوده.

و دیگری حسن بیک شکراغلی است که در زمان رستم پادشاه امیرالامرای موغان و قراجه داغ بوده و در زمان الوند به سرکردگی دیگر امرا در کرماذر سر راه بر سپاه خاقان اسکندرشان گرفته شکست یافت و بدر رفت واصفهان سلطان پسرش که در زمان خاقان بزرگ حاکم مرو بود در جنگ امیرنجم به قتل آمد.

و دیگر کاظم خان و فرّخ خان برادران مرتضی قلی خان اند حکومت دامغان و هزار جریب بدیشان متعلّق بود.

و محمدقلی ولد مرتضی قلی خان است ایالت الکاء شبانکاره بدو متعلّق گشت.

ودیگری پیر بوداق خان است که اکنون حاکم دارالسّلطنهٔ تبریز است.

قسم شیخاوند:

ایشان از نسل حضرت سلطان شیخ صفی الحقّ والدّین اند. امیرمعتبر ایشان معصوم بیک صفوی است. در اوایل جلوس شاه دین پناه قورچی شد و بعد از چند گاه یوزباشی گشت و بعد از آن متولّی موقوفات اردبیل شد و بعد از آن وکیل شاه دین پناه گشت و در سنهٔ ۹۷۶ در راه حجّ به فرمان سلطان سلیم کشته گردید.

و دیگری زین العابدین بیک بود در زمان خاقان اسکندرنشان میری معظم بود در سنهٔ ۹۱۸ همراه نجم ثانی در بلدهٔ غجدوان کشته گشت.

قسم چپنی:

ایشان از جانیک اعلی و جانیک سفلی اند که در حوالی طرابزون می باشند. ایشان از نسل کون خان بن اغوزخان اند. امرای معتبر در میان این قوم کم بوده اند.

شاه علی سلطان اوّل ملازم سلیمان سلطان روملو بود آخر حاکم قلعهٔ وان شد و در سنهٔ ۹۵۵ که سلطان سلیمان به اتّفاق القاس میرزا به ایران آمد او قلعهٔ وان را به سلطان سلیمان سپرده بنابرآن شاه دین پناه او را به پوست گاو کشید تا از عالم انتقال نمود و قشون او به سلیمان بیک چپنی عنایت فرمود.

ومیر دیگر این قوم، محمدبیک جلال اوغلی است که لواسان پادشاه گرجستان را به قتل آورده آخر در شیروان خود را کشت.

قسم بیات و بوزچلو:

بیات یعنی با دولت پرنعمت. این قوم از فرزندان کون خان بن اغوزخان اند. امرای معتبر در این قوم کم بوده اند. سلیمان بیک پیش شاه دین پناه اعتباری تمام داشته آخر به فرمان آن حضرت کور گردید.

و امرای کوچک ایشان حاجی اویس بیک و سیف بیک بوده که بعداز اسلمز[1] سلطان، دوندار سلطان پسرش امیری بیات به ایشان مقرر گشت.

از امرای معتبر ایشان شاه وردی سلطان است و دیگری اغرلو سلطان است که با شاه وردی خان لُرجنگ نموده کشته شد و برادرش

۱- عالم آرا: «اسلمس».

شاه قلی سلطان حاکم کره رود و آن حدود است و محمدسلطان که الحال امارت بلدهٔ نیشابور بدو متعلق است.

عرب گیرلو:

ایشان از چمشکزک بلدهٔ عرب گیرانـد و در زمان خاقان اسکندرشان و شاه جنّت مکان- اسکنهما اللّه فی فرادیس الجنان- امیری بزرگ میان ایشان نبوده.

قوم خنسلو:[1]

این قوم از خنس و ترجان قراحصاراند امیر معتبر ایشان در زمان خاقان اسکندرنشان حسین بیک ایقوت اغلی بوده که در زمان خاقان اسکندرشان والی ارزنجان دیوسلطان بود در زمان خاقان اسکندرشان حاکم بلخ گشت و با ازبکان جنگهای نمایان کرده درجمیع معارک غالب آمد و بعداز جنگ چالدران خاقان اسکندرنشان او را طلب داشته چندنوبت لشکر به گرجستان کشید و مظفر و منصور بازگردید و بعداز وفات چایان سلطان استاجلو امیرالامرا شد و بعداز وفات خاقان اسکندرنشان شاه دین پناه را به سلطنت نشانده در سنهٔ ثلث و ثلثین و تسع مائه به انگیزه چوهه سلطان تکلو کشته شد.

امیرسلطان در زمان خاقان اسکندرنشان یوزباشی قورچیان روملو شد و بعد از فوت آن حضرت خزانه دار شاه دین پناه گشت و بعد از قتل چوهه سلطان صاحب طبل و علم شده والی قم گردید و چون سلطان سلیمان نوبت ثانی به عراق آمد وی در قریهٔ وسهٔ درجزین بود با رومیان جنگ نمایان کرده منظور نظر آن حضرت گردید و حکومت بلدهٔ قزوین و ساوج بلاغ و پشکل دره و عرب سعیدی و صمنانی (؟) به تیول او مقرّر

۱- درعالم آرا: «خنیسلو» و «خنوسلو».

گردید و در اربع و اربعین و تسع مائه شاه دین پناه امیرالامرائی ولایات خراسان از دامغان تا به مشهد رضویه به وی عنایت نمود. وی در سنهٔ سبع و اربعین وتسع مائه در دارالسّطنهٔ تبریز از عالم انتقال نمود.

صوفیان خلیفه ولد ضعیف یوسف است اصلش از بلدهٔ سیواس بوده و در بهادری شرطهٔ تمام داشته و با ازبکان جنگهای نمایان کرده در ثلث و اربعین و تسع مائه[1] در عبدل آباد نیشابور در جنگ عبیدخان کشته گردید.

نورعلی خلیفه در زمان خاقان اسکندرنشان حاکم بلدهٔ ارزنجان بود باروملیان جنگهای نمایان کرده و شهر توقات را سوزانیده در سنهٔ اثنی وعشرین و تسع مائه در چمشکزک با مصطفی پاشا که مشهور به بیغلوچاوش بود جنگ کرده کشته شد.

و دیگری از امرای معتبر آن قوم سلیمان سلطان است. خدمتش ملازم دیوسلطان بود و بعداز قتل او حسب الفرمان قائم مقام او گشت و در سنهٔ ثلث و اربعین در ورامین از عالم انتقال نمود. پسرش حسین جان سلطان به سعی امیرسلطان روملو حاکم ری شده بعداز فوق منتشا سلطان استاجلو امیرالامرای چخورسعد شد و در آن اوان که اسکندر پاشا به ایروان آمد خدمتش جنگ نکرد و در سنهٔ ثمان وخمسین از عالم انتقال نمود شاه دین پناه قشون او را به ادهم بیک ولدديوسلطان عنایت نمود.

ودیگری از امرای معتبر این قوم ارس سلطان والی شیروان بود.

ودیگری یوسف جان سلطان است والحال حاکم ترشیز وآن حدود است.

۱- حسن بیک روملو دراحسن التواریخ این قتل را در سال ۹۴۲ذکر نموده (ص۳۵۵چاپ دکتر عبدالحسین نوائی).

اقسام تکلو:

این گروه از دیار منتشاایلی وایدین ایلی و سرخان ایلی و حمیدایلی و کرمیان و عداسیه اند مجموع این بلاد را تکه ایلی گویند. در سنهٔ ستّ عشروتسع مائه از آن دیار متوجّه درگاه عالم پناه شدند و با امرای سلطان بایزید جنگهای نمایان کردند و در جمیع معارک غالب آمدند.

امیرمعتبر آن قوم یکان بیک در اوایل جلوس خاقان اسکندرنشان امیری معظم بود.

وساروعلی مهردار که در جنگ کردسارم کشته گردید از امرای آن قوم است.

ودیگری چوهه سلطان است که در زمان خاقان اسکندرشان حاکم کلهر بود و بعداز قتل دیوسلطان روملو امیرالامرا شد و جمیع مهّمات را پیش گرفته در سنهٔ سبع وثلثین و تسع مائه در ییلاق گندمان کشته شد. تبیین این مقال آن که چون حسین خان شاملو از شیراز آمده به وفورالطاف خسروانه از امثال واقران ممتاز گردید چوهه سلطان با او در مقام خلاف در آمده ارادهٔ قتل او نمود و به این داعیه ترتیب ضیافتی نموده حسین خان را طلب فرمود بعضی از قورچیان او را از این قصد آگاه گردانیدند وی بدان ضیافت نرفته چون شب درآمد با جمعی از شاملویان برسر خیمهٔ چوهه سلطان ریختند. چوهه سلطان از ایشان گریخته خود را به دیوانخانه شاه دین پناه انداخت و حسین خان او را تعاقب کرده در خیمه شاه آن دوامیر گمراه با یکدیگر مجادله نمودند و در اثنای داروگیر دو تیر به تاج شاه دین پناه رسیده چون قورچیان ذوالقدر در کشیک بودند با شاملو متفق گشته مصیر[1] نام قورچی ئی ذوالقدر زخم کاری ئی برچوهه سلطان زده وی در گذشت امّا تکلویان مرگ او را مخفی داشتند و حسین سلطان

۱- دراحسن التّواریخ: «مصر».

ولدبرون سلطان تکلو که در حوالی اردو نزول داشت به مدد رسیده شاملویان از آن معرکه گریزان گشته به اصفهان شتافتند و قریب سیصدنفر از شاملو گرفتار گشته تکلو ایشان را به قتل آورد. و امرای تکلو شاه قباد ولد چوهه سلطان را وکیل گردانیده در اردو آغاز فساد کردند بالضّروره دیگر طوایف مثل استاجلو و روملو و ذوالقدر و افشار موافقت نموده بعد از چند روز در حوالی امامزاده سهل علی میان ایشان و تکلو جنگ واقع شد و شاه دین پناه نیز به قتل آن طایفه فرمان داده بود بالاخره جماعت تکلو گریزان گشته از راه کردستان به مشقّت تمام به بغداد رفتند و محمدخان شرف الدّین اغلی حاکم آنجا قودور[1] سلطان را با بعضی از مخالفان به قتل آورده سرهای ایشان را به درگاه شاه عالم پناه فرستاد و «آفت تکلو» موافق تاریخ است.[2]

واولمه که در آذربایجان حاکم بود به ارادهٔ آن که به جای چوهه سلطان وکیل گردد با هفت هزار سوار متوجّه درگاه شاه دین پناه گردید و چون شمّه‌ای از کفران و عصیان او به سمع جلال رسیده بود برسر وی ایلغار فرمود اولمه فرار بر قرار اختیار کرده خود را به قلعهٔ وان انداخت و خواندگار جهت وی جامهٔ زردوز و مجوزهٔ طلادوز فرستاده وی را به روم طلب فرمود[3] و چون به خدمت سلطان سلیمان رسید او را راغب آمدن ایران بساخت و کرّت ثانی آمدن سلطان سلیمان به ایران به سعی او بود و اولمه در روم از عالم انتقال نمود.

و دیگری از امرای معتبر ایشان محمدخان شرف الدّین اغلی است در اوّل ملازم چوهه سلطان بود و بعداز قتل اخی سطان حاکم قزوین گشت و بعداز کشته شدن ذوالفقار ترکمان والی عراق عرب گردید و

۱- در احسن التّواریخ: «قدوز».
۲- احسن التواریخ، ص۳۰۸ - ۳۱۰
۳- احسن التّواریخ، ص۳۱۱

بعداز قتل صوفیان خلیفهٔ روملو، للهٔ شاهزادهٔ عالمیان سلطان محمد خدابنده شد[1] و قریب سی سال حکومت هرات کرده در آن بلاد از عالم انتقال نمود و پسرش قزاق خان حاکم هرات شده عدد لشکرش به ده هزار رسید و با شاه دین پناه اظهار مخالفت کرده امرا متوجّه هرات گشتند و او را دستگیر کرده در سنهٔ اثنی و سبعین از عالم انتقال نمود.

و دیگری ازامرای این قوم غازی خان است ولدچرکس حسن پدرش حاکم ارمی بود به فرمان دیوسلطان کشته گشت و بعداز حسین خان احاکم هرات وللهٔ بهرام میرزا شده آخر به روم رفت. سلطان سلیمان حکومت عراق عرب را بدو شفقت نمود و در سنهٔ سبع واربعین با پنج هزار کس از آن دیار فرار نموده به درگاه شاه عالم پناه آمد و حاکم باکو و سالیان و محمودآباد شیروان شد و به انگیزهٔ القاص میرزا به فرمان شاه دین پناه کشته گشت.

برون سلطان سالها از قبل خاقان اسکندرنشان حاکم مشهد مقدّس بود و محمدزمان میرزانبیرهٔ سلطان حسین میرزا را شکست داده آخر در سک سنجک به دست استاجلو کشته شد.

ودیگری از امرای این قوم علی سلطان است سالها از قبل خاقان اسکندرشان حاکم قزوین بود آخر دربسطام با عبیدخان اوزبک جنگ کرده کشته شد.

اقسام ترکمان

ایشان دوشعبه‌اندقراقوینلو وآق قوینلوکه سالهاسلطنت ایران کرده‌اند.

۱- چون خبرظلم صوفیان خلیفه به شاه دین پناه رسیداو را از امارت عزل کرده آن دیار را به نوّاب شاهزادگی سلطان محمدمیرزا عنایت فرمود و محمدخان شرف الدّین اوغلی را للهٔ آن جناب کرد. (احسن التواریخ‌ص۳٤٦). و این واقعه را در سال ۹٤۲ذکر نموده.

اقوام قراقوینلو

ایشان در حوالی ارجیش می بودند و ایشان را بارانی نیز خوانند.

قرایوسف بن قرامحمد:

به غایت دلیر و مردانه و بهادر بوده چنانچه با امیرتیمور مکرّراً مخالفت نموده به اتّفاق سلطان احمدجلایر به روم رفت و از آنجا به شام افتاد. پادشاه آنجا ملک اشرف بنابر تدارک خاطر امیرتیمور هر دو را دربند کرد. وی را در آن وقت پسری متولّد شده مسمّی به پیربوداق گردید و سلطان احمد او را به پسری قبول کرد و پس از واقعهٔ امیرتیمور از قید خلاص شده یک هزار سوار که با او بدان ولایت رفته بودند و پراکنده گشته باز مجتمع شدند و از آنجا فرار کرده تا کنار آب فرات یکصدوهشتاد جنگ با سرحدنشینان و مستحفظان کرده غالب آمد. درغرّه جمادی الاوّل سنهٔ تسع وثمان مائه در حوالی نخجوان با امیرزاابابکر جنگ کرده ظفر یافت و چون نوبتی دیگر در سردرود تبریز درسنهٔ عشر وثمان مائه با امیرزاابابکر مصاف داد و میرزامیرانشاه پدرش را بکشت بالکلّیه برآذربایجان و عراق عرب و بعضی از عراق عجم استیلا یافت آخر امیرزاشاهرخ با دویست هزار سوار به عزم دفع او به ری رسید و حفاظ پایتخت به جهت استیصال خصم دوازده هزار نوبت انّا فتحنا ختم کردند.

قرایوسف با وجود شدّت مرض غیرت نموده از تبریز به اوجان آمد و در آنجا در روز پنجشنبه هفتم ذی قعدهٔ سنهٔ ثلث وعشرین وفات یافت و در آن وقت از فرزندانش کسی حاضر نبود اردو یش چنان بهم برآمد که هیچکس به کسی نایستاد او را بر سه کتْ[1] خوابانیده متفرق شدند خیل

۱— معنی این لغت را پس از مراجعه به فرهنگها نیافتم.

الومات[1] بدانجا رسیده رخوت او را بردند و طمع در گوشواره های مرصع او کرده فرصت بیرون کردن نیافتند با گوش ببردند و او را شش پسر بود:

اوّل: پیربوداق که او را پادشاه کرده دربرابر او با چماق زرّین بایستادی بدین بهانه که او پسر سلطان است. و او در عهد پدر فوت شد بعد از آن قرایوسف سلطنت به اسم خود کرد.

دوّم: شاه محمد است و او بیست و سه سال حاکم بغداد بود در هژدهم ذی الحجّهٔ سنهٔ ستّ وثلاثین وثمان مائه بردست باباحاجی همدانی کشته شد.

سیوم: امیر اصفهان است و او بغداد را از برادرش شاه محمد به تغلّب گرفته بعداز حکومت دوازده ساله درسه شنبه بیست و هشتم ذی قعدهٔ سنهٔ ثمان و اربعین فرمان یافت.

چهارم: ابوسعید است و او در سنهٔ ثمان و ثلثین بردست برادرش اسکندر به قتل آمد.

[پنجم:] قرااسکندربن قرایوسف: درغایت شجاعت و نهایت پردلی بود. پس از واقعهٔ پدر به سلطنت نشسته در روزدوشنبه بیست و هفتم رجب سنهٔ اربع وعشرین وثمان مائه در الشکرد در موضع بخشی با امیرزاشاهرخ دو شبانه روز مصاف داده کمال جلادت و بهادری بکار آورد آخر چون طاقتش طاق شد منهزم به روم رفت و بعد از مراجعت میرزا به آذربایجان آمده به سلطنت نشست ویکی از ظرفا در آن باب املا نموده. شعر:

سکندرلشکرمارازدوجست — شه ماملکت بکرفت و بگریخت!

وکرّت دیگر میرزا به قصد او لشکر کشید و در شنبه هفدهم

۱— معنی این لغت را پس از مراجعه به فرهنگها نیافتم

ذی حجهٔ سنهٔ اثنی وثلثین در ظاهر سلماس قتال شده اسکندر دو روز کوشش بهادرانه نموده چون بخت مساعد نبود باز شکسته متوجه روم شد و در غیبت میرزا باز بر آذربایجان استیلا یافت و در شهور سنهٔ تسع وثلثین که میرزا به مدافعهٔ او به ری آمد میرزا جهانشاه بن قرایوسف به خدمتش رسیده منظور نظر تربیت گردید و دفع شر اسکندر را بدو حواله کرد. بد مست را به غمزهٔ ساقی حواله کن.

[ششم:] جهانشاه میرزابن قرایوسف: گاهی میل نظم نموده تخلّص حقیقی کردی. به تفویض میرزا شاهرخ والی آذربایجان گشته در قزل آغاج تالش قشلاق نمود برادرش اسکندر از روم برگشته از قشلاق سرمه لو به تبریز آمد و آنجا را متصرف شد جهانشاه به مدافعه شتافته بین الاخوین در اوایل سنهٔ اربعین و ثمان مائه در صوفیان مرند جنگ شده اسکندر منهزم به قلعهٔ النجق رفت و در آنجا در بیست و پنجم شوّال سنهٔ احدی و اربعین بردست پسرش شاه قباد که به یکی از قمکان پدرش مفتون بود کشته شد و نعش او را بر قلّهٔ اخی سعدالدّین واقع در ولیان کوه تبریز نقل کردند و عمّ او را قصاص کرد.

ودرسنهٔ ۸٤٤ لشکر به گرجستان کشید و برآنجا ظفر یافت. و در سنهٔ ۸۵۱ به قصد برادرزاده اش الوند ولداسکندر به دیار بکر رفته بعضی محال آنجا را به تصرف درآورده درسنهٔ ۸۵٦ بر ولایت عراق دست یافت و درسنهٔ ۸۵۷ در اصفهان قتل عام نموده درسنهٔ ۸۵۹ بر بغداد استیلا یافت و آنجا را از دست برادرزاده اش ولد اصفهان بیک انتزاع نمود و در احدی وستین عزیمت خراسان نموده تا هرات بگرفت وعلاءالدّوله بن بایسنغر بدو پناه آورده در آن اثنا سلطان ابوسعید از ماوراءالنّهر به جنگ او آمد و از آذربایجان خبر خروج حسین علی رسید. جهانشاه بالضروره با او صلح نموده برگشت و حسین علی گریخته باز به قلعهٔ باکو متحصّن شده پدر می خواست که او را نزد خود آورده قصدش کند اظهار نمود که از سرگناه

او در گذشتم بیگم زوجه اش نگذاشت آخر او را از قلمروخود اخراج فرمود.

و پسر دیگرش پیر بوداق چون در شیراز عصیان می ورزید او را از آنجا عزل نموده به بغداد فرستاد و حروف این مصراع مخبر از آن تاریخ است: حقیقی کام دل یابدزشیراز. وی بدانجا رفته همچنان برعقوق اصرار می نمود. جهانشاه درسنهٔ ۸٦۹ به محاصرهٔ آنجا رفت و بعداز یک سال فتح نموده در صباح یکشنبه دوّم ذی قعدهٔ سنهٔ ۸۷۰ برادرش محمدی پیر بوداق را بکشت و درسنهٔ ۸۷۳به قصد حسن بیک لشکر به دیار بکر کشید و بواسطهٔ شدّت زمستان از صحرای موش بازگشت و چون عادت او بود که در شب نشستی و روز خوابیدی پادشاه روم او را «شب پره» نام نهاده بود. در دمی که در منزل در خواب بود و خلاصهٔ لشکرش با اردو به منزل دیگر رفته حسن بیک فرصت یافت و باششهزار سوار بر سراو ریخته در دوازدهم ربیع الثّانی سال مذکور در وقت فرار بدست مجهولی به قتل آمد و پسرانش محمدی و ابو یوسف اسیر شده محمدی مقتول و آن دیگر مکحول شد. ولادتش در مدرسهٔ ماردین در ثمان و ثمان مائه وقوع یافت.

حسن علی بن جهانشاه:

چون پدر او را از قلمرو خود اخراج نمود وی نزد حسن بیک به دیار بکر رفته مراعات یافت و مکرّراً ارادهٔ خدمت پدر کرده و باز تو هم نموده نزد حسن بیک آمد و همچنان مراعات می یافت آخر چون فسق و الحاد او ظاهر شد حسن بیک عذرش خواسته نزد برادرش پیر بوداق رفت و بعد از واقعهٔ پدر به تبریز آمده خزاین را برفوجی ارازل که ایشان را مربّی خود می دانست قسمت نموده قریب یکصدوهشتاد سوار را مواجب داد و برادرش ابوالقاسم از کرمان خروج نموده خواست که اصفهان را بگیرد میسّرش نشد ناچار التجا به برادر آورده به فرمودهٔ او کشته شد و بیگم - زن

پدرش- که ملکة الخیرات بود و بانی عمارت مظفّریه است به خبه هلاک کرد و برادران او قاسم وحمزه را به تیغ بگذرانید.

القصه، به شآمت آن خونهای ناحق لشکری بدان عظمت در خوی در برابر حسن بیک در آمدند و از کمال وهم بر گرد خود خندق زدند. آخر قلقچیان اردوی حسن بیک به ضرب سنگ فلاخن ایشان را گریزان ساخته حسن علی نزد جماعت قرامانلو به بردع گریخت و از آنجا به اردبیل آمد و هرروز فتنه ها می انگیخت آخر حسن بیک، اغرلومحمد پسر خود را به ایلغار بر سر او فرستاده در شوال سنهٔ ۸۷۳ بر در همدان بدست افتاده به قتل رسید و آن طبقه بدو منقرض شد.

قسم دوّم

در ذکر اقوام آق قوینلو
قوم الپاوت:

۱

پیرمحمد بیک از امرای معظم آن طایفه است بعد از قتل پیر بوداق میرزا حاکم بغداد شد حسن پادشاه او را احاطه نمود و کاری از پیش نبرد. هم در آن اوان در سنهٔ ۸۷۲ فوت شد.

ودیگری از امرای معتبر این قوم رستم بیک تواجی است که در جنگ سنجق گرفتار گردید.

و دیگری از امرای معظم این قوم پیرمحمدبیک ثانی است که یکی از امرای حسن پادشاه بود و در جنگ ترخان گفت که من حسن پادشاهم. بنابرآن به فرمان سلطان محمد در قلعهٔ توقات محبوس گشت.

ودیگری از امرای این قوم قراخان بیک است که از قبل قرایوسف حاکم همدان بوده.

ودیگری سراخان بیک است. اونیز امیرمعظم قرایوسف بود.

ودیگر یعقوب بیک امیرمعظم امیرزا اسکندر بود.

و دیگری مهمادبیک است که در زمان سلطان خلیل امیری معظم بود.

قوم بهارلــو:

امیرمعتبر ایشان علی شکربیک است که از قبل جهانشاه پادشاه سالـها حکومت همدان و وروجرد کرد و نهاوند کرد و قلمرو علی شکر بدو منسوب است. جهانشاه او را به اتّفاق رستم ترخان و بعضی از مقرّبان به جنگ حسن پادشاه فرستاد و در ماردین گرفتار شد آن حضرت او را آزاد کرده باردیگر حکومت همدان به او قراریافت.

فرزنـدانش پیرعلی بیک و یارعلی بیک و بیرام بیک نیز از امرای معظم بودنـد. پیرعلی بیک در موضع سنجق بدست حسن پادشاه گرفتار شده آن حضرت او را آزاد کـرد و بـعد از آن یوسف میرزای مکحول ولد جهانشاه را به سلطنت برداشته درحوالی شهر نزول با حاکم لُر کوچک جنگ کـرده او را بـه قـتل آوردنـد. آخر درحوالی شهر از اغزلو محمدولد حسن پادشاه شکست یافته به سلطان حسین میرزا پناه برد.

ودیگری از امرای معتبر این قوم شاه‌ولی بیک است که در جنگ سنجق کشته شد.

و دیگری بیرام خان است نبیرهٔ علی شکر که امیرالامرای همایون پادشاه بـود. بـعداز فوت او جلال‌الدّین اکبر را به سلطنت نشانده جمیع مـهـمات راپـیش گرفـت آخر بواسطه افسادمفسدان میانهٔ ایشان به کدورت انـجـامـیـد و بـعداز زدو خورد بسیار روانهٔ حج گردید و در اثنای راه بدست هندوان کشته شد. و پسرش به واسطهٔ خدمات لایقه، خان خانان گشت و جلال‌الدّین اکبر پادشاه او را بـا رستم میرزا ولدسلطان حسین میرزای صفوی به تسخیر الکاءدکن مأمور ساخته اکثر آن حدود را به تحت تصّرف درآورد والحال فرمانفرمای آن مملکت است.

قوم جاکیرلو:

امیـر معظم ایشان امیربسطام است که سالها باقرایوسف ترکمان نـزاع کـرده آخـر امیـرالامـرای او شـد و از فرزندانش امیر بایزید امیردیوان جهـانشاه پادشاه شد و بعد از فوت او ابوالفتح بیک برادر مشارالیه قائم‌مقام او شد.

عـمـربیـک ولدبایزیدبیک امیر معتبر جهانشاه بود بعداز شکست حسن‌علی به خدمت سلطان ابوسعید آمد آخرالامر بدست حسن پادشاه دستگیر شد.

علـی بیـک امیرمعظم جهانشاه بود در موضع سنجق بدست لشکر حسن پادشاه گرفتار گشته کشته گردید.

قوم قرامانلو:

امیـرقرامـان در زمان قرایوسف از جمیع امرا بزرگتر بود در جنگ سلطان ابراهیم پادشاه شیروان مردیها نموده بود.

پسری قرامان امیرمعظم امیرزا اسکندر بود از وی روگردان شده به جهانشاه ملحق گشت.

بـختیـار بیـک در زمان جهانشاه به وی پناه آورد خدمتش وی را گرفـت بـنـابـرآن حسن پادشاه، صوفی خلیل موصلو را با امرای عظام چون سلیـمـان بـیـک پرناک و علی بیک آغاجری به دفع اونامزد نمود. صوفی خلیل غافل بر سروی ریخته بختیار بیک را با دو یست نفر از ملازمان به قتل آورد.

و دیگری بیرام بیک است که در زمان خاقان اسکندرنشان والی

بلخ بود و به خواهر، داماد آن حضرت بود همراه نجم ثانی در غجدوان کشته شد.

ودیگری از امرای ایشان یار احمد بیک است. در زمان قرایوسف امیری معظم بوده.

قوم سعدلو:

امیرمعتبر ایشان پیرحسین بیک است در جنگ الشکر بر دست ملازمان امیرزا شاهرخ کشته شد.

حسین سعدلو که از قبل جهانشاه حاکم استراباد بود با سلطان حسین میرزای بایقرا جنگ کرده کشته گردید.

ودیگری سارو پیرعلی است. در زمانی که جهانشاه بر بغداد مستولی گردید او در شط غرق گردید پسرانش میرسبحان بیک و امیربیک از جملهٔ امرای حسن پادشاه بودند.

الوخان بیک که از اولاد پیرحسین بیک بود در زمان شاه دین پناه میرکوچک بود.

فرهادخان که از اولاد بیرام بیک بود در زمان حضرت اعلی به رتبهٔ بلند سلطنت رسید و مدّتی در کمال عظمت و استقلال در خدمت پادشاه گردون وقار صاحب اختیار و اقتدار بود و رکن رکین سلطنت گشته عزل و نصب حکّام و انجام مهام، بی صلاح رأی صواب نمای او روی نمی نمود، به خطاب مستطاب «فرزند» سرافراز گردید و به رتبهٔ بلند و منصب ارجمند که مافوق آن متصوّر هیچ سعادتمند نبود رسید و در جمیع امور و تمام مواد، محلّ وثوق و اعتماد گشت آخر سپهر بی مهر عادت قدیم خویش ظاهر ساخت و او را به اندک تقصیری از نظر پادشاه سپهر بارگاه انداخت. شعر:

مبادا خسروان درخون ستیزند   که خون صدجگر گوشه بریزند

چون طالع منحوس و بخت معکوس گردید نجوم و افلاک نیز تأثیر خویش ظاهر گردانیده کارش به اختتام رسانیدند و سرش که به تاج عزّت و افسر دولت مباهات می نمود بر سر نیزه کرده گرد بازار و محلات هرات گردانیدند. شعر:

سری را کـه بـد کـردبالش رفـاه   به یک دم سرنیزه شد تکیه گاه

واین قضیّه در محرم سنهٔ سبع و الف در هرات هنگام آن که حضرت اعلی خراسان را از ازبکیّه مستخلص ساخته بود روی نمود و کلمهٔ «فتح هری شد» تاریخ آن سال بیان می نماید.

ذوالفقارخان برادرش الحال یکی از خوانین معتبر است و به مزید شجاعت و شوکت از امثال واقران ممتاز و مستثناست او را حضرت اعلی به رسالت روم فرستاد و او در آن سفر خیر اثر داد همّت و جوانمردی داد و بین الخواص والعوام آن رسالت معروف و مشهور و برالسنه و افواه صاحبان انصاف مذکور است.

بـزرگی بایدت دل درسخابـنـد   سرکیسه به برگ کـندنابـنـد

و حالا ایالت دارالارشاد اردبیل بدو مفوض است.

قوم حاجی لو:

شاه علی بیک از امرای....... شده بود و در سنهٔ ۹۰۹ در ورامین بدست حسن کیای جلاوی کشته شد.

و دیگری از امرای آن قوم کورسید است.

اقوام بای بُرت لو:

این طایفه از بای بُرت که در حوالی ارزنجان واقع است بوده اند و امیرمعتبر ایشان قراجه الیاس است که دراوایل جلوس خاقان اسکندرشان به درگاه عالم پناه آمده بود.

قوم ورساق:

اصل ایشان از بلاد یونان است که حالا به قرامان اشتهار یافته. در زمان خاقان اسکندرشان و پادشاه جنّت مکان امیری معتبر نداشتند. امیرکوچک ایشان موسی بیک و حسن خلیفه- حاکم خاف- و مصطفی بیک و دُرحسن خلیفه بوده.

اوأغلی:

در این قوم میری معتبر نبوده از مریدان خاندان صفوی اند و اکثر در کارخانهٔ آن حضرت خدمت می کرده اند.

قوم قراجه داغلو:

امیر معتبر این قوم چاوش میرزاست در زمان خاقان اسکندرنشان امیر بوده.

ودیگری از [امرای] این قوم خلیفه انصار است.

در ذکر اقسام اکراد:

در این قوم پادشاهان معتبر بوده اند از آن جمله سلطان

صلاح الدّین یوسف است ولدنجم الدّین ایّوب که بیست وشش سال حکومت مصرو شام و حلب و یمن و دیار بکر کرده پادشاهی شجاع و کریم و عادل بود و درصفر سنهٔ ۵۸۹ در دمشق وفات یافت و آن طبقه که در آن دیار سلطنت کرده اند بدین ترتیب اند:

ملک عزیزعثمان، ملک منصورمحمد، ملک افضل نورالدّین علی، ملک عادل ابوبکر، ملک صالح، ملک نجم الدّین ایّوب، ملک معظم توران شاه، مدّت سلطنت ایشان در آن بلاد هشتادو یک سال بود.

آورده اند که جدّ سلاطین مصر که ایشان را آل ایّوب گویند شادی نام از جملهٔ شجعان اکراد بود و در ایّام سلطان مسعود سلجوقی به کوتوالی قلعهٔ تکریت مقرّر گشت آخرالامر چون به مرض موت مبتلا گردید اولاد امجادش نجم الدّین ایّوب و اسدالدّین شیرکوه بدان امرقیام می نمودند تا آن که اسدالدّین شخصی را به قتل آورده صلاح در توقّف آنجا ندیدند و به نورالدّین محمودبن عمادالدّین زنگی تقرّب جسته مطبوع و مطاع شاه و سپاه شدند. و چون دولت اسماعیلیهٔ مصر روی در تراجع نهاد بواسطهٔ دفع شر ترکان که درآن ولابر حدود مصر تاخت‌می آوردندازنورالدّین محموداستمدادی نمودند وی اسدالدین رامکرراً بالشکری ظفرقرین به امدادفرستاد واسدالّدین درکرت اخیر،شابوروزیرعاضداسماعیلی را به قتل آورده به جایش نشست و بعد از دوماه وی نیز به عالم آخرت انتقال نموده برادر زاده اش صلاح الدّین یوسف بن نجم الدّین ایّوب راتق فاتق گشت و بعد از فوت عاضد که در سنهٔ ۵۶۷ روی نمود بالکلیه والی مصر و آن حوالی شد و دست بنایر متغلّبه را بر بست و پدر خود نجم الدّین ایّوب را از نورالدّین محمودزنگی استدعا نموده به مصر طلب داشت. نجم الدّین ایّوب یعقوب وار دیدهٔ هجران دیده را به دیدار عزیز یوسف مصر سلطنت منوّر

ساخت و حسب الصّلاح پدر برجادهٔ خدمتکاری نورالدّین محمودزنگی مستقیم بوده نورالدّین نیز آن ممالک را بدو ارزانی داشت و صلاح الدّین تیغ جهانگیری آخته در اندک وقتی آن ولایت را از معاندین دین و دولت بپرداخت و در کرم به مثابهی بود که با وجود بسطت سلطنت و فسحت مملکت و کثرت غنائم چون در صبح هفتم شهرصفر سنهٔ ۵۸۰ رحلت نمود زیاده از چهل و هفت درم در خزانه او نبود.

گویند از جملهٔ ظرایفی که از خزانهٔ عاضد بدست صلاح الدّین یوسف افتاد عصائی بود از زمرّد، و از کتب نفیسه که به خطوط مرغوبه بود صدهزار جلد و قریب صدسال سلطنت مصر و شام و یمن در تحت تصّرف آل ایّوب بود جمعی کثیر از ایشان خلعت مستعار سلطنت پوشیده اند. آخر در شهورسنهٔ ٦٦٢ انقراض یافته به غلامان منتقل گردید و در شهور سنهٔ ۹۲۳ پادشاه روم سلطان سلیم، قانصا و آخرین ایشان را قهر کرد و آن ملک به تصرّف رومیان درآمد.

در ذکر اقوام لُـر:

در نسب لُران و وجه تسمیهٔ ایشان اقوال مختلفه بسیار است از جمله بعضی را عقیده آن است که حضرت سلیمان علی نبیّناوعلیه السّلام معتمدی جهت آوردن کنیزان باکره به ترکستان فرستاد و او را حرزی آموخت که از شر شیاطین ایمن باشد. چون آن شخص از ترکستان عود نمود در ولایت ماترد با کنیزان نزول کرد اتّفاقاً آن شب حرز مذکور را فراموش کرده شیاطین به صورت آن معتمد برآمده خود را بر کنیزان ظاهر ساختند و با ایشان مداخلت کردند چون کنیزان به خدمت حضرت سلیمان رسیدند ایشان را یثبه یافت از آن شخص سؤال کرد که آن حرز را

هیچ جای فراموش کردی؟ گفت آری در ولایت ماترد. آن حضرت فرمود که آن کنیزان را به همان موضع برند و بگذارند پس به حکم آن حضرت ایشان را بدانجا برده دیوان در ایشان تصرّف نمودند و لُر از ایشان به وجود آمد!

روایت دیگر:

و بعضی گویند فوجی از اعراب باحضرت سلیمان اظهار طغیان نموده به تغلّب به کنیزان مذکوره نزدیکی کردند و خدمت لران تشریف شریف به عالم شهود ارزانی داشتند.

روایت دیگر:

و زمره ای را اعتقاد آن است که چون در ایّام ضحّاک هر روز دو شخص را کشته مغز سر ایشان را به واسطهٔ تسکین درد بر دنملها که او را بردوش بود غذا می کرد. آخرالامر مطبخی از آن دونفر یکی را کشته دیگری را سر میداد آن جماعت از آبادانی تنفّر نموده به کوهها پناه بردند تا به تدریج جمعی کثیر فراهم آمده لُر و کرد از ایشان تولّد نمودند و اطلاق اسم لُر و کرد بر آن طایفه بنابرآن است که در ولایت ماترد موضعی است که آن را کرد خوانند و در دربندی که در آن حوالی است قریه ای واقع است که آن را لر گویند چون در قدیم آن جماعت از آن موضع خاسته اند بنابراین بدین القاب موسوم گشته اند.

و لرستان به اعتبار دو برادر که در قرب سنهٔ ثلثمائه حاکم آن دیار گشته اند منقسم به دوقسم شده است: بدر والی لر بزرگ، و بامنصور والی لر کوچک. مدّتها حکومت لرستان در خاندان ایشان بود.

پادشاه معتبر ایشان نصیرالدّوله بن مروان پنجاه و دوسال سلطنت بلاد جزیره و دیاربکر کرده و در سنهٔ ٤٥٣ وفات یافت و بعد از او اولادش نصر و سعید و منصور در آن دیار حکومت کرده اند.

و دیگری از امرای معظم ایشان شمس الدّین خان ولد شرف الدّین خان پادشاه بتلیس است. و از امرای کوچک حاجی بیک دنبلی است که در خوی با اسکندر پاشا جنگ کرده کشته شد.

قسم دوّم

در ذکر طوایف قزلباش که در دست چپ می باشند.

استاجلو:

ایشان در اوایل ظهور خاقان اسکندرشان در حوالی ارزنجان با خانه کوچ به اردوی همایون ملحق شدند و امرای معتبر ایشان بسیارند. از آن جمله:

خان محمد است که هفت سال از قبل خاقان اسکندرشان حاکم دیاربکر بود و با لشکری اندک به دفعات جنود ذوالقدر را شکست داده در سنهٔ ۹۲۰ در جنگ چالدران کشته شد.

قراخان برادرش بعد از وی امیرالامرای دیاربکر شد[1] در سنهٔ ۹۲۲ در قورق تپه ماردین با مصطفی پاشای مشهور به بیغلوچاوش جنگ کرده به قتل آمد.

ودیگری از امرای معتبر این قوم چایان سلطان است که بعداز عزل حسین بیک لله، امیرالامرای خاقان اسکندرشان شد[2] و درسنهٔ ۹۳۰ از عالم انتقال نمود.

۱- حکومت دیاربکر درسال ۹۲۰ به قراخان تفویض شد (احسن التواریخ ص۱۹۷).

۲- درسال ۹۲۰ وی به امیرالامرائی رسید (احسن التواریخ ص۱۹۷).

وکپک سلطان برادر مشارالیه بواسطهٔ منصب وکالت با دیوسلطان روملو نزاع کرده در سنهٔ ۹۳۳ در شهر و وی به قتل آمد.

دیگری از امرای معتبر آن قوم عبدالله خان است که خواهرزادهٔ خاقان اسکندرشان است و به خواهر داماد شاه دین پناه است. بعد از قتل چوهه سلطان به شرکت حسین خان شاملو امیرالامرای شاه دین پناه شد و بعد از آن حاکم شیروان گشته با لشکر اندک قاسم بیک شروانی را شکست داده در اوایل سنهٔ ۹۷٤ از عالم انتقال نمود و در سیاست از جمیع امرای شاه ممتاز و مستثنی بود.

ودیگری منتشاسلطان است که در زمان شاه دین پناه امیرالامرای آذربایجان بود و شاه دین پناه او را لله می گفت و در سنهٔ ۹۵۳ به فجأة از عالم انتقال نمود.

و دیگری بدرخان است دیوان بگی شاه دین پناه بود و بعداز شاه قلی خلیفه سردار لشکر گشته در حوالی استراباد با علی سلطان ازبک جنگ کرده دستگیر شد آخر از آن بلیّه خلاص شده به بلدهٔ قزوین آمد امّا منظور نظر کیمیا اثرنشد بنابرآن اعراض نفسانی بر وی مستولی گشته هم در آن اوان از عالم انتقال نمود.

ودیگری شاه قلی سلطان ولد قزاق سلطان برادرزادهٔ جایان سلطان است سالها از قبل شاه دین پناه حاکم مشهد مقدّس بود و در سنهٔ ۹۵۸ شاه دین پناه او را طلب کرده للهٔ اسماعیل میرزا نمود و بعد از وفات حسین خان سلطان روملو امیرالامرای چخورسعد شد و شاه دین پناه او را به رسالت روم فرستاد و چون از آن دیار مراجعت کرد در بلدهٔ قزوین علم عزیمت به جانب آخرت برافراخت. شاه دین پناه قشون او را به محمدی خان- پسراو که بواسطهٔ کوتاهی قد او را تخماق خان لقب داده بود- عنایت فرمود.

و شاه علی سلطان برادر او سالها حکومت استراباد کرده با لشکر اندک علی سلطان اوزبک را شکست داد و آخر در بلدهٔ ری از عالم فانی به جهان جاودانی شتافت.

و دیگری صدرالدّین خان است حاکم استراباد بود و للهٔ اسماعیل میرزا. آخر از امارت معزول شد. وی در کرم از جملهٔ امرا ممتاز بود.

و دیگری محمدخان آسایش اوغلی است وی حاکم استراباد بود.

و دیگری احمدسلطان صوفی اوغلی است وی از زمان خاقان اسکندرشان تاسنهٔ ۹۳۵ که جنگ جام وقوع یافت حاکم دارالامان کرمان بود در مرتبهٔ اوّل با بعضی امرا چون چوهه سلطان و غیرها شکست یافته اوزبکان به کسیب[1] مشغول شدند و چون قضیه منعکس گردید و عبیدخان راشش پری برشانه رسیده روی از معرکهٔ قتال وجدال گردانیده با کوچکونسجی خان و جانی بیک خان تا مرو نایستادند. عصرهمان روز چوهه سلطان بازگشته به معسکرهمایون پیوست و احمدخان عنان یکران تا دارالامان کرمان در هیچ محل و مکان بازنکشید بنابرآن شاه دین پناه او را معزول ساخته ایالت کرمان را به شاه قلی بیک ولدمصطفی بیک سارو شیخ لوی افشار داده چون وی در آن جنگ داد مردانگی داده هفده زخم داشت شاه دین پناه قامت قابلیّت او را به طرازسلطنت مخلّع ساخته روانهٔ کرمان فرمود.

ودیگری از امرای معتبر آن قوم شاه قلی سلطان یکان است سالها حکومت هرات کرد و للهٔ شاهزادهٔ عالمیان سلطان محمدخدابنده بود او را

۱- کسیب [کَ سی بْ]: لغتی است ترکی بمعنی غنیمت، مال غارتی، آنچه از خصم بدست آید (جهانگشای نادری، ص۷۸۷).

در سال جلوس شاه اسماعیل ثانی درهرات بکشتند و اموالش به تاراج رفت.

و دیگر امرای آن قوم که در سال وفات شاه دین پناه حاکم هر بلده بوده اند بدین ترتیب است:

مرادخان پسرزادهٔ منتشا سلطان نبیرهٔ محمدخان والی لاهجان بود.

پیری بیک حاکم ری بود.

محمدسلطان امیرالامرای چخورسعد بود.

تمرخان ولدِ منتشاسلطان حاکم سیستان بود.

ولی بیک دریکی از الکای خراسان بود.

و حسین بیک یوز باشی در درخانه بود.

الله قلی سلطان و ابراهیم بیک بر بعضی محال خراسان حاکم بودند.

و پیرقلی بیک نیز در خراسان بود.

ومحمودبیک در نیشابور بود.

و چراغ سلطان و مصطفی بیک در بلدهٔ خوی بودند.

مرشدقلی سلطان و ابراهیم سلطان- پسران شاه‌قلی سلطان یکان- در خراسان رایت استقلال برافراشته مرشدقلی سلطان قلعهٔ تربت را مضبوط نموده پادشاه ذی‌جاه سلطان محمدپادشاه به خراسان آمد وی دم تمرّد و عصیان زد و عساکر نصرت مآثر بعداز آن که قلعهٔ تربت را مدّتی قبل نموده بودند به صلح برخاستند و روز به روزکارش بدین جرأت بلندی گرفت تا آن که باعلی قلی خان شاملو و سایر امرا که در خراسان بودند کارش به قتال انجامید و نسیم فتح وظفر از جانب او وزیده حضرت اعلی را که در آن وقت درسنّ پانزده سالگی بود از دست امرای شاملو گرفته

روانهٔ مشهد اقدس گردید و ابراهیم خان استاجلو برادر خود را آنجا گذاشته کوچ برکوچ متوجّه دارالسّلطنهٔ قزوین گردید و سکّه و خطبه به القاب همایون حضرت اعلی - اعلاه الله تعالی - موشّح و مزیّن گشت و بعداز آن که عراق را از سایر متمردان و سرکشان آنجا به نوعی که در اصحّ التّواریخ این حقیر ثبت نموده مستخلص ساخت خبر توجّه عبدالله خان اوزبک به جانب خراسان سمت شیوع یافت. عساکر اطراف و اکناف که در تحت فرمان قضاجریان بودند جمع آورده در خدمت حضرت اعلی متوجّه خراسان گشت. و بنابرآن که استقلال زیاده از حد یافته بود در چمن بسطام به فرمودهٔ آن خسرو کیوان غلام مقتول گشت و ایالت مشهد اقدس به امت خان تفویض یافت.

و یکی از امرای معظم آن قوم حسن خان والی همدان است.

و دیگری علی خان سلطان ولد محمودسلطان صوفی اوغلی.

اقوام ذوالقدر:

این طایفه در البستان و مرعش ساکنند و پادشاهی علیحده داشته اند مثل ملک اسلان و ناصرالدّین و سلیمان و علاءالدّوله. و اکثرایشان مرید خاندان عظیم الشّأن صفویّه اند.

در اوایل جلوس خاقان اسکندرشان جمعی کثیر بدرگاه عالم پناه آمده حکومت شیراز به ایشان مفوّض گشت و اسامی جماعتی که در شیراز حکومت کرده اند بدین تفصیل است: سلطان خلیل، علی سلطان، مرادسلطان، حمزه سلطان، قاضی خان، ابراهیم خان، علی سلطان، تالی اوغلی، شاه ولی سلطان، بیرخوردارسلطان، محمدجان سلطان، ولی سلطان.

و از امرای معتبر این قوم محمدخان ذوالقدراوغلی بن کورشاهرخ

بن علاءالدوله پاشای ذوالقدر نزد شاه دین پناه اعتباری تمام داشت و در سنهٔ ۹۴۰ که سلطان سلیمان پادشاه روم به ایران آمد وی در سلطانیّه به اردوی او ملحق گشت و از قبل او پادشاه ارزن الرّوم شد و آنجا قلعه ای بنا نمود آخر در روم ایلی به عالم آخرت شتافت

ودیگری ازامرای معتبراین قوم شاه قلی خلیفه بوددرواوایل قورچی شاه دین پناه بود و بعد از قتل دلوشیخی ایشک آغاسی شده بعداز وفات، محمدبیک اردوان اوغلی مهردار شاه دین پناه شد و در استراباد به مرض قولنج ازعالم رفت.

و دیگری از امرای معتبر ایشان شاهرخ خان است وی نیز در زمان شاه اسماعیل و سلطان محمدپادشاه به منصب مهرداری معزّز و مشرّف بود.

ودیگری امّت خان است بعداز آن که در جنگ ترکمان و تکلو شکست یافت به یزد رفت و درآنجا بردست مقصودبیک وزیرقلی خان قورچی باشی افشار مقتول گشت.

ودیگری علی خان است او را سلطان محمدپادشاه به ایالت شیراز فرستاده آقایان ذوالقدر از او برگشته مهدی قلی بیک که داماد و وکیل او بود او را مقتول ساخته خان گشت.

ودیگری از امرای معتبر آن قوم یعقوب خان است. چون مهدی قلی خان در دارالسّلطنهٔ قزوین به فرمودهٔ مرشدقلی خان استاجلو مقتول گشت حضرت اعلی ایالت فارس را بدو مفوّض و مرجوع ساخت. و چون او در جنگ دار العبادهٔ یزد بر بکتاش خان غالب آمد و به استقلالی تمام و استظهاری لاکلام به دار الملک فارس نهضت نمود به حصانت قلعهٔ اصطخر فخر نموده دم تمرّد و عصیان زد و ذخایر و اجناس بیرون از حدّ احصا وقیاس بدان قلعه نقل نمود و چون حضرت اعلی بدان صوب توجّه

فرمود وی خائفاً خاسرا از قلعه بیرون آمده بعداز چند روز مقتول گشت و بدنش با صدو پنجاه تن دیگر از اعیان ملازمانش که با او به قلعه رفته بودند از طناب رسن بازکه در آن روز بدان امر اشتغال می نمود آو یختند و ایالت آن ملک به بنیادخان مرجوع گشت.

وحالا از امرای آن قوم ندرخان مهردار است.

اقوام افشار:

افشار یعنی چالاک به شکار. ایشان از فرزندان یلدوزخان بن اغورخان اند. از قدیم در ایران بوده اند و بعضی از شام آمده اند. در زمان اتابک محمدجهان پهلوان بن ایلدگز، شوملهٔ افشار والی خوزستان بوده و با وی نزاع می کرده درسنهٔ ۵۹۰ در گذشت.

و در زمان حسن پادشاه و سایر سلاطین آق قو ینلو، منصور بیک افشار والی کوه کیلو یه بود قاسم بیک پرناک را شکست داد و در ایّام دولت ابد پیوند قزلباش، شاهرخ خان و الوندخان و محمودخان و رستم خان و خلیل خان حکومت کوه کیلو کرده اند.

ودیگری دانه بیک است در زمان خاقان اسکندرشان میری معظم بود در سنهٔ ۹۱۶ در قریهٔ طاهرآباد مرو با قنبر بیک و جان وفامیرزای اوزبک جنگ کرد و کشته شد.

ودیگری از امرای معتبر ایشان شاه قلی سلطان ولدمصطفی سلطان حاکم کرمان است.

و یعقوب سلطان بیک نیز از امرای ایشان است.

و دیگری سوندک بیک قورچی باشی است که از مقرّبان شاه دین پناه بود.

و درسال وفات شاه دین پناه قلی سلطان حاکم کرمان و خلیل

خان حاکم کوه کیلو و حسین سلطان حاکم فراه و خسرو بیک و شاه علی بیک و علی یاربیک در الکاء خراسان و حمزه بیک در آذربایجان و محمدبیک در فارس بودند.

و در زمان سلطان محمد پادشاه، قلی سلطان قورچی باشی شده ایالت کرمان به ولی سلطان – که یکی از بنی عمّان او بود – تفویض یافت و تحصیل وجوه‌تقبّلات خواجه اختیارالدّین عبدالقادر کرمانی و صونک املاک آقازین الدّین ولدآقاکمالی به بکتاش بیک پسر ولی سلطان مرجوع گشت. و چون بکتاش بیک مردی مدّبر محیل بود بهرنوع توانست دختر خواجه عبدالقادر را به نکاح خود در آورد خواجهٔ مذکور و پسرش میرزامحمدمظفّر که جوانی بود در کمال فطنت و همّت، تاب آن استیلا نیاورده به عزیمت زیارت کعبهٔ معظّمه جلا اختیار نمودند. مشارالیه املاک ایشان را که هرساله حاصل آن مبلغ ده هزارتومان می شد با املاک دیگر اکابر و سلطنت دارالامان کرمان به تحت ید درآورد و بر پدرش جزنامی از سلطنت نماند و رفته رفته کارش به جائی رسید که صبیّه حضرت سیدالسّادات و منبع السّعادات مرتضی ممالک الاسلام مقتدای طوایف الانام امیرغیاث‌الدّین محمد میرمیران را عقد فرموده دارالعبادهٔ یزد را به تصرّف درآورد و اسم سلطنت و خانی برخود اطلاق کرد.

و چون یوسف خان ولدقلی خان قورچی باشی حاکم ابرقوه بود و مردی بود حلیم و کریم و درو یش نهاد و بافضلا و شعرا کمال التفات مبذول می داشت و یک ساعته صحبت مردم اهل را با صدساله حکومت برابر می گذاشت بکتاش خان او را گاه گاه به یزد طلب می نمود و ابواب اختلاط بر روی او می گشود ابرقوه نیز در تحت حکم او بود. و یولی سلطان داروغهٔ دارالسّلطنهٔ اصفهان را نیز به وعدو وعید فریب داده بود.

وچون حضرت اعلیٰ یعقوب خان بن ابراهیم خان ذوالقدر رابه ایالت دارالملک فارس سرافراز ساخت وی چون به دارالعبادهٔ یزدرسید بکتاش خان اوررااستقبال نموده خواست که چون اورافرودآورند هنگام صحبت اوراباأعیان ملازمانش دستگیرنمایندوی شمّه ای ازارادهٔ ایشان فهمیده ماندگی راه را معذرت کردودر باغ گلشن که دراهرستان واقع است فرود آمدوعصرهمان روز بی وداع واجازت متوجّه فارس گشت وچون درآنجامستقل گشت لشکروحشری جمع آورده قریب ده دوازده هزارکس برسریزدآورد. بکتاش خان سوارو پیاده‌ای که باأو بودند مجتمع ساخته با هزارمردبه مدافعهٔ اوروان گشت ودرصحرای چم تفت – که درچهارفرسخی یزدواقع است – اجتماع فریقین دست داده بکتاش خان کشش وکوشش مردانه نمود و چون بخت مساعد نبودشکست یافته معاودت کرد. و یعقوب خان اوراتعاقب نموده وی درخانهٔ میرمیران که محل نزولش بود و جدار رفیع داشت تحصّن نمود. یعقوب خان در اهرستان مقام کرد و چندی را به محافظت او گماشت وی خواست که درشب از دری که درعقب آن خانه بود بیرون رفته متوجّه کرمان گردد، ابراهیم بیک آلچی ذوالقدر که به محافظت آن در مأمور بود بدو بازخورده وی را شناخت و خواست تا او را گرفته نزد خان برد بکتاش خان راحمیت دامنگیر شده آن قدر کشش و کوشش نمود که کشته گردید.

و بعد از این قضیّه یعقوب خان یوسف خان رابه ایالت کرمان فرستاد و در آن وقت ولی خان در پایهٔ سریر اعلی بود و قورچی باشی بود و علی قلی خان کرامی لوشاملو در قلعهٔ یزد بود و بکتاش خان او را قبل داشت از آن تحصّن خلاص گشته داروغهٔ به استقلال یزد گشت و یعقوب خان بعد از یک هفته از یزد کوچ کرده متوجّه فارس گشت.

و چون یوسف خان به کرمان رسید قلعه کوه را که بکتاش خان

تعمیر نموده بود مستحکم ساخت و چون بی فرمان لازم الاذعان حاکم کرمان بود حضرت اعلی امر فرمود که فرهادخان که در آن وقت والی فارس بود با ولی خان قورچی باشی افشار و اسماعیل قلی سلطان آلپلوی افشار که حال به منصب جلیل القدرخانی معزّز و مکرّم است و ایالت فراه و اسفزار و غور و آن حدود بدان حضرت متعلّق است به کرمان رفته و یوسف خان را گرفته ایالت کرمان نصفی به ولی خان متعلّق باشد و نصفی به اسماعیل خان.

فرهادخان و امرای ذی شان به کرمان آمده یوسف خان پناه به قلعه برد و بعداز یک هفته به صلح او را بیرون آورده فرهادخان متوجّه پایهٔ سریر اعلی گشت و ولی خان و اسماعیل خان در کرمان بر سریر سلطنت متمکن گردیدند.

و چون اوزبک خراسان را بالتمام مستخلص ساخت و سلیمان خلیفهٔ ترکمان حاکم تون و جنابد و سلطان علی خلیفه حاکم قاین بر دست ایشان به قتل در آمد و مصطفی خان کنگرلو در قلعهٔ طبس متحصّن گشت و تاخت ایشان به یزدو الکاء کرمان می رسید بنابراین حضرت اعلی امر فرمود که ولی خان و اسماعیل خان به مدد مصطفی خان به آن حدود روند. ایشان لشکر وحشر خود را جمع نموده متوجّه طبس گشتند و اجتماع فریقین دست داد. اسماعیل خان در آن جنگ دادمردی و مردانگی داده به سعی و کوشش او اوزبکیّه شکست خوردند و سر و اخترمهٔ[1] بسیار بدست غازیان افشار درآمده سالماً غانماً متوجّه پایهٔ سریر

۱- اخترمه: کلمه ای است ترکی از مصدر اخترماق به معنی تفحصّ و تجسّس کردن. این کلمه مال یا غنیمتی است که باتفحصّ و تجسّس از خصم بدست می آید. از اطلاقات جهانگشا و مجمل التواریخ بر می آید که این کلمه بر مطلق غنیمت نیز استعمال می شود. (جهانگشای نادری، ص ٦٥٣) به نقل از عالم آرای شاه اسماعیل ص ٦٣٢

اعلی گشتند و حضرت اعلی اسماعیل خان را به تفقدات و نوازشات خسروانه مفتخر و سرافراز ساخت و چون ولی خان پیرو مسن شده بود آنچه از املاک در کرمان داشت به تیول او مقرّر گشت و رخصت یافت که در گوشهٔ کرمان به دعای دولت ابد پیوند مشغول باشد.

و ایالت کرمان به گنجعلی خان زیگ تفویض یافت و کازرون و توابع آنجا که قبل از آن تیول امیرخان افشار بود به اسماعیل خان مفوّض گشت و در سنهٔ ۱۰۰۷ که حضرت اعلی خراسان را مستخلص ساخت حکومت فراه و اسفزار که تیول حسین سلطان افشار بود بدان حضرت مقرّر شد و ایالت الکاء غور نیز مزید آن گشت و الحال برسریر سلطنت آنجا متمکن است و سپاهی و رعیّت به دولت او خوشحال و مقیم و طاری از همّت او مستقیم احوال اند.

ودیگری از امرای معتبر این قوم اسکندرخان والی استراباد است در بسطام به اجل طبیعی درگذشت و حسب وصیّت، در طرُق- که در یک فرسخی مشهد اقدس واقع است- مدفون گشت.

ودیگری از امرای آن قوم بدرخان برادر اسکندرخان است بعد از فوت برادرش حکومت استراباد بدو تفویض یافت و حضرت اعلی او را قورچی باشی نمود و درچمن بسطام هم به فرمودهٔ آن حضرت پاشاه قلی سلطان پیادهٔ ترکمان مقتول گشت.

و دیگری امیراصلان سلطان اراشلوی افشار است و پسرش طهماسب قلی خان در آذربایجان قورچی باشی شاه سلطان محمد بود و در زمان حضرت اعلی به ایالت همدان سرافراز گشت.

و دیگری شاه وردی خان حاکم شوشتر است وی بر دست مرادبیک جلودار باشی شاملو کشته شد.

ودیگری یکان سلطان حاکم فراه و حسین سلطان و خسروسلطان است که شاه قلی سلطان یکان را در هرات مقتول ساخت.

ودیگری حسن خان حاکم کوه کیلو یه است حضرت اعلی او را درقلعهٔ الموت تحصّن نموده در آنجا به اجل طبیعی درگذشت.

ودیگری اسکندرخان حاکم سمیران و بعضی الکاء کوه کیلو یه بود که شاه قلندر در ده دشت به سعی او مقتول گشت.

قوم قاجار

این طایفه درقدیم در گنجه و بردع بوده اند و بعضی از شام آمده اند.

امیرمعتبر ایشان پیری بیک است در اوایل جلوس خاقان اسکندرشان باعثمان بیک موصلو جنگ کرده غالب آمد و در جنگ سلطان مراد اسلمز بیک ترکمان را شکست داد و در سنهٔ ۹۱۸ همراه نجم ثانی درغجدوان کشته گشت.

ودیگری دراجه سلطان است که به قودرمش خان شهرت یافته بود و در اورفه سلطان مرادبن یعقوب را شکست داده به قتل آورد و در قرق تپهٔ ماردین همراه قراخان استاجلو با مصطفی پاشای بیغلو چاوش جنگ کرده کشته شد.

و دیگری شاه وردی سلطان زیاد اوغلی است. شاه دین پناه او را مصاحب می گفت جنگهای نمایان کرده بود و لواسان- پادشاه گرجستان- را به قتل آورده گرگین و سماون را شکست داد و در بارگیری سلیمان بیک کرد را نیز به قتل آورد.

و دیگری از امرای معتبر این قوم بداغ خان است که تواجی شاه دین پناه بود دو بار قندهار را گذاشته به درگاه شاه عالم پناه آمد بنابرآن از

نظر اعتبار افتاد امّا در نیشابور با ساروقوزغان اوزبک جنگ نمایان کرده هم در آن اوان از عالم انتقال نمود.

و دیگری کوچکه سلطان حاکم قلعهٔ وان بود آخر للهٔ اسماعیل میرزا شد بعد از آن والی نیشابور گشته در استراباد از عالم فانی به جهان جاودانی شتافت.

ودیگری خلیل سلطان ولد شاه وردی سلطان زیاداوغلی است. مردی بهادربود و چندسال حکومت استراباد کرد و یقه[1] ترکمان را به دفعات مغلوب ساخت و آخر از آن منصب معزول گشته کشته گشت.

و ابراهیم بیک برادر مشارالیه امرالامرای اران بود در گنجه از عالم فانی به جهان جاودانی شتافت.

و امرا که در سال وفات شاه دین پناه بودند:

یوسف خلیفه حاکم گنجه بود.

میرزاعلی سلطان در اردو حاضر بود.

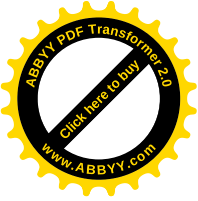
قبادبیک در خراسان بود.

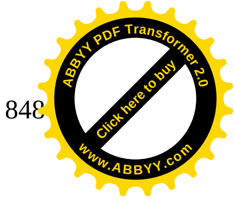
حسین بیک در شیروان بود.

سلیمان بیک در دارالسّلطنهٔ قزوین بود.

حرّره محمد رشید ۱۰۱۳

۱—یقه ظاهراً به معنای ایل، قوم، طایفه است (ص ۶۵۰ تاریخ عالم آرای شاه اسماعیل).

BİBLİYOGRAFYA

"Safevîler", (1980), *TA*, c. XXVIII, Ankara.

"Şirvan", (1987), *ASE*, c. X, Bakı.

"Şirvanşahlar", (1987), *ASE*, c. X, Bakı.

ABBASLI, Mirza, (1976), "Safevîlerin Kökenine Dair", *Belleten*, XL, sy. 158, ss. 287-329.

ABBASLI, Mirze, (1981), *Şah İsmayıl Xetainin Ömür Yolu Miniatürlerde*, İşıq Neşriyyatı, Bakı.

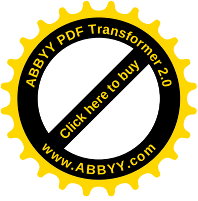
AFŞAR SİSTANİ, İrec, (Zimistan 1368), *Mukaddeme-yi ber Şenaht-ı İlha, Çadur-nişinan ve Tavaif-i Aşairi'yi İran*, c. I, Müesse-yi Amuzeşi ve İntişarati-yi Nesl-i Daniş, Tahran.

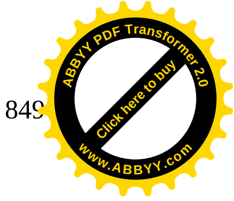
AGACANOV, Sergey Grigoreviç, (2004), *Oğuzlar*, çev. Ekber N. Necef – Ahmet Annaberdiyev, Selenge Yay., İstanbul.

AĞACERİ, Haşim, (1380), *Küneş-i Din ve Devlet der İran-ı Asr-ı Safevi*, Ez Mecmu'a-yı Suhan-raniha, Merkez-i Baz-şinasi-yi İslam ve İran, İntişarat-ı Baz, Tahran.

AKA, İsmail, (1994), *Mirza Şahruh ve Zamanı (1405–1447)*, TTK, Ankara.

AKA, İsmail, (2001), *İran'da Türkmen Hâkimiyeti (Kara Koyunlular Devri)*, TTK, Ankara.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, (1992), *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba Şeyh Hâmid-i Veli ve Neseb-i Âlisi*, es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Vakfı Yay., İstanbul.

AKİMUŞKİN, O. F., vb., (1964), *Persidskie i Tadjikskie Rukopisi İnstituta Narodov Azii AN SSSR*, I, Moskva.

AKKOYUNLU, Dilaver, (1992), *Akkoyunlular ve Bayburt, Akkoyunluların Anadolu'daki İlk Yurdu ve Türk Dünyasındaki Etkinlikleri Konusunda Bir İnceleme,* Bizim Büro Basımevi, Ankara.

ALİYEV, Saleh Muhammedoğlu, (1995), "Erdebil", *İAD*, c. XI, İstanbul.

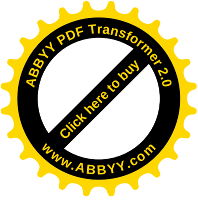
ALLOUCHE, Adel, (2001), *Osmanlı-Safevî İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi*, çev. Ahmet Emin Dağ, Anka Yay., İstanbul.

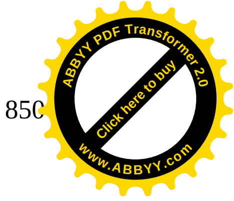
ALTUNDAĞ, Şinasi, (1993), "Selim I.", *İAM*, c. X, İstanbul.

ANONİM, (1363), *Âlem-ara-yı Safevi*, Be Kuşeş-i: Yedullah Şükri, İntişarat-ı İttila'at, Tahran.

ANONİM, (1973), *16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi (Giriş ve Metin, 1373–1512)*, haz. Şeref Baştav, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara.

ANONİM, (1986), *Cihan-güşa-yı Hakan ya Tarih-i Şah İsmail (Te'lif der: h. 948–955)*, Mukaddime ve Peyvestha: Doktor Allah Deta Muztar, Merkez-i Tahkikat-ı Farsi-yi İran ve Pakistan, İslam-abad, Rawlpendi.

ANONİM, (1993), *Qızılbaşların Tarixi (Tarix-i Qızılbaşan)*, çev. M. E. Muhammedi, Azerbaycan Neşriyyatı, Bakı.

ANONİM, (h. ş. 1349), *Âlem-ara-yı Şah İsmail*, Be Kuşiş-i: Ali Asgar Müntezir Sahib, Bungah-ı Tercüme ve Neşr-i kitab, Tahran.

ANONİM, (Hurdad h. ş. 1361), *Tarih-i Kızılbaşan*, Bi İhtimam: Mir Haşim Müheddis, İntişarat-ı Behnam, Tahran.

ARUZİ, Ahmed, (h. ş. 1333), *Çahar Makale*, tsh. Muhammed Kazvini, Bi İhtimam-ı: Doktor Muhammed Mu'in, Çap-ı Taban, Tahran.

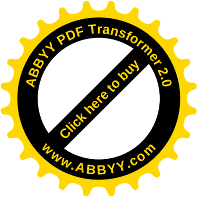
ASLANOĞLU, İbrahim, (1992), *Şah İsmail Hatayî*, Der Yay., İstanbul.

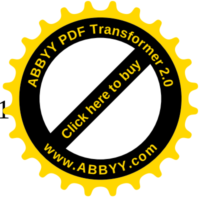
AŞIKPAŞA-ZADE, Ahmed, (1332), *Tevarih-i Al-i Osman'dan Aşıkpaşazade Tarihi*, Matba'a-yı Amire, İstanbul.

AŞTİYANİ, Abbas İkbal, (1347), *Tarih-i Mufassal-ı İran*, *Ez Sadr-ı İslam ta İnkıraz-ı Kacariyye*, Ba Havaşi ve Tecdidi-i Nazar ve Feharis, Bi Kuşiş: Muhammed Debir Siyaki, Kitab-hane-yi Hayyam, Tahran.

AŞTİYANİ, Abbas İkbal, (1989), *Tarih-i İran ba'de'l-İslam*, Darü's-Sakafe, Kahire.

AŞURBEYLİ, Sara, (1997), *Şirvanşahlar Dövleti*, çev. Azer Bağırov, Azerbaycan Dövlet Neşriyyatı, Bakı.

AŞURBEYLİ, Sara, (1998), *Bakı Şeheri Tarixi*, çev. Azer Bağırov, Azerbaycan Dövlet Neşriyyatı, Bakı.

AZAMAT, Nihat, (1995), "Erdebili Alâeddin", *İAD*, c. XI, İstanbul.

Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Respublika Elyazmaları Fondu "Elyazmalar Katalogu", (1963), c. I, haz. M. A. Sultanov, ed. Aralsı, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı, Bakı.

Azerbaycan Tarixi, (1994), ed. Z. M. Bünyadov, Y. B. Yusifov, Azerbaycan Dövlet Neşriyyatı, Bakı.

Azerbaycan Tarixi, (1996), ed. Süleyman Eliyarlı, Azerbaycan Neşriyyatı, Bakı, 1996.

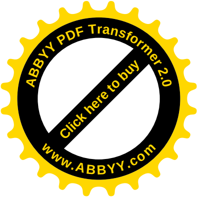
BABİNGER, F. B., (1995), "Safi al-Din Ardabili", *EI*, c. VIII, Leiden.

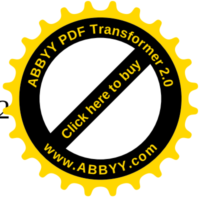
BABİNGER, F. B., (1996), "Safiy-ed-Din", *İAM*, c. X, İstanbul.

BABİNGER, Franz, (1996), *Anadolu'da İslâmiyet*, çev. Ragip Hulusi, yay. haz. Mehmet Kanar, İnsan Yay., İstanbul.

BABUR, *The Babar-nama, (Kitab-ı Babür-name bi Zeban-ı Türkî)*, (1971), "E. J. W. Gibb Momerial" Series, Vol. I, By Annette S. Beveridge, Punlished by Messrs, London.

BACQUÉ-GRAMMONT, Jean-Louis, (1991), "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlılar ve Safevîler", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, Edebiyat Fakültesi

Basımevi, İstanbul, ss. 205-219.

BAHAR, Muhammed Taki (Melikü'ş-şuara), (1991), *Sebk-şinasi ya Tarih-i Tatavvur-i Nesr-i Farsi*, c. III, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran.

BARBARO, Josaphat, CONTARİNİ, M. Ambrosio, CATERİNOZENO, ANGOLELLO, Giovan Maria, D'ALESSANDRİ, Vincentio, (Mihr h. ş. 1381), *Sefer-nameha-yı Veniziyan der İran, Şeş Sefer-name, Sefer-nameha-yı Veniziyani ke der Zaman-ı Uzun Hasan Ak-Koyunlu be İran Amediend*, çev. Doktor Menuçehr Emiri, Şirket-i Sahami-yi İntişarat-i Harezmî, Tahran.

BARTHOLD, Vasilij Vladimirovic, (1930), *Uluğ Bey ve Zamanı*, çev. Akdes Nimet Tahiroğlu, Evkaf Matbaası, İstanbul.

BARTHOLD, Vasilij Vladimirovic, (1990), *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK, Ankara.

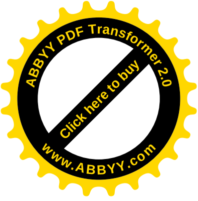
BARTHOLD, W., (1970), "Şirvan", *İAM*, c. XI, İstanbul.

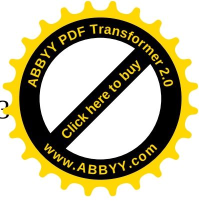
BARTHOLD, W., (1970), "Şirvanşah", *İAM*, c. XI, İstanbul.

BARTOLD, V. V., (1963), *Mesto Prikaspiyskih Oblastey v İstorii Musulmanskogo Mira*, Soçineniya, tom II, ç. I, Nauka, Moskova.

BARTOLD, V. V., (1966), *Persidskaya Nadpis na Stene Aniyskoy Meçeti Manuçe*, Soçineniya, tom IV, Nauka, Moskova.

BAUSANİ, Alessandro, (1971), *The Persians from the Earliest days to the Twentieth Century*, Translated: J. B. Donne, London.

BAYAT, Azizullah, (1374), *Şenasai-yi Manabi' ve Ma'ahız-ı Tarih-i İran, Ez Ağaz-ı Silsile-yi Safeviyye ta Meşrutiyyet*, c. II, Müessise-yi İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran.

BAYBURDİ, Serheng, (h. ş. 1341), *Tarih-ı Eresbaran*, Tahran.

BAYKAL, B. S., "Uzun Hasan'ın Osmanlılara Karşı Kat'i Mücadeleye Hazırlıkları ve Osmanlı Ak-koyunlu Harbinin Başlaması", *Belleten*, sy. 82.

BAZEN, Padri, (h. ş. 1340), *Nameha-yı Tabib-ı Nadir Şah*, çev. Ali Asğar Hariri, B İhtimam-ı: Habib Yağmai, Encümen-i Asar-ı Milli, Tahran.

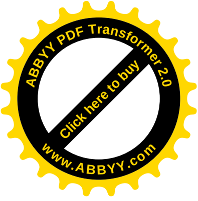
BELLO, Iysa Ade, (1984), "The Safavid Episode: Transition from Spiritual to Temporal Leaders", *Islamic Studies*, XXIII, sy. 1, ss. 1-19.

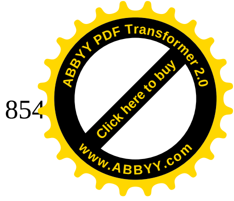
BEYANİ, Hanbaba, (1353), *Tarih-i Nizami-yi İran*, *Devre-yi Safeviye*, İntişarat-ı Sitad-ı Büzürg-i Erteştaran, Tahran.

BEYDİLİ, Lütf-ali Bey Azer, (h. ş. 1336), *Tezkire-yi Ateş-kede*, Be İhtimam-ı: Sadat Nasıri, Tahran.

BİDLİSİ, Emir Şeref Han, (1343), *Şeref-name, Tarih-i Mufassal-ı Kürdistan*, c. I, Ba Mukaddime ve Ta'likat ve Feharis bi Kalem-i: Muhammed Abbasi, Müessise-yi Matbu'ati-yi İlmi, Tahran.

BİDLİSİ, İdris, (2001), *Selim Şah-name*, haz. Dr. Hicabi Kırlangıç, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

BİLGEN, Abdüsselam, (1987), *Adâ'î-yi Şîrâzî ve Selim-namesi, Araştırma, Metin ve Çeviri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara.

BİRDOĞAN, Nejat, (Ocak 2001), *Şah İsmail Hatai: Yaşam ve Yapıtları*, Kaynak Yay., İstanbul.

BİTLİSİ, Şerefe'd-din, (1971), *Şeref-name, Osmanlı-İran Tarihi*, çev. Mehmet Emin Bozarslan, Ant Yay., İstanbul.

BİTLİSİ, Şükrî, (1997), *Selim-name*, haz. Mustafa Argunşah, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri.

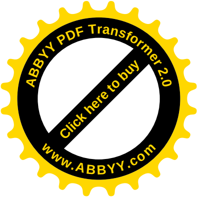
BLAGA Rafael, *İran Halkları Elkitabı*, 1997.

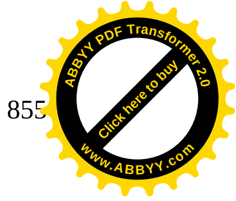
BOSWORTH, Clifford Edmund, (1349), *Silsileha-yı İslami*, trc. Feridun Bedreyi, Müessese-yi Mutaliat ve Pejuhişha-yı Ferhengi, Bunyad-ı Ferheng-i İran, Tahran.

BOSWORTH, Clifford Edmund, (1980), *İslam Devletleri Tarihi*, çev. E. Merçil, M. İşpirli, Oğuz Yay., İstanbul.

BOYLE, John Andrew, (1975), "The Evolution of Iran as a National State", çev. Berin U. Yurdadağ, *Belleten*, XXXIX, TTK, sy. 156, ss. 645-657.

BOZKURT, M. Fuat, (1975), *Untersuchungen zum Bojnurd-Dialekt des Chorasan-türkischen*, Göttingen.

BROCKELMANN, Carl, (1992), *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, TTK, Ankara.

BROSSET, G., (2002), *Gürcistan Tarihi*, çev. F. Kırzıoğlu, TTK, Ankara.

BROWNE, Edward G., (1920–1924), *Persian Literature*, c. I-II-III-IV, Cambridge.

BROWNE, Edward G., (1930), *A Literary History of Persia: Modern Times (1500–1924)*, c. IV, Cambridge University Press, Cambridge.

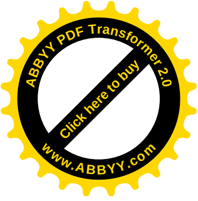
BROWNE, Edward Granwille, (1960), *Ez Sa'di ta Cami*, *Tarih-i Edebi-yi İran-ı Asr-ı İstila-yı Moğol ve Tatar*, trc. Ali Asğar Hikmet, Çap-hane-yi Daniş-gâh, Tahran.

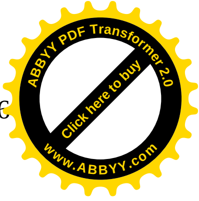
BROWNE, Edward, (1316), *Tarih-i Edebiyat-ı İran ez Ağaz Ahd-ı Safeviye ta Zaman-ı Hazır*, c. IV, trc. Reşid Yasemi, Tahran.

BRUMMET, Palmira, (1996), "The Myth of Shah Ismail Safavi: Political Rhetoric and "Dvine" Kingship", *Medieval Christian Perceptions of Islam: A Book of Essays,* ed. John Victor Tolan, Garland Publishing, New York, ss. 331-363.

BURN, Richard, (1937), *The Cambridge History of India, Vol. IV, The Mughul Peiod*, Cambridge University, Cambridge.

BUSSE, Heribert, (1367), *Pejuheşi der Teşkilat-ı Divan-ı İslami, Ber Mebna-yı Esnad-ı Devran-ı Ak-koyunlu ve Kara-koyunlu ve Safevi*, trc. Gulam-rıza Verheram, Müessise-yi Mutali'at ve Tahkikat-ı Ferhengi, Tahran.

BUŞEV, P. P, (1976), *İstoriya Posolstva i Diplomatiçeskih Otnoşeniy Russkogo i İranskogo Gosudarstv v1586-1612 gg.*, Moskva.

BÜNYADOV, Z. M, (1985), *Azerbaycan Atabeyleri Dövleti (1136–1225)*, Bakı.

CA'FERİ, Hüseyin, (Azer 1359), *Teşeyyü' der Mesir-i Tarih, Tahlil ve Berresi-yi İlel-i Peydayiş-i Teşeyyü' ve Seyr-i Tekvin-i An der İslam*, trc. Muhammed Taki Ayetullahi, Defter-i Neşr-i Ferheng-i İslami, Tahran.

CA'FERİYAN, Resul, (Payiz 1370), *Din ve Siyaset der Devre-yi Safevi*, İntişarat-ı Ensariyan, Kum.

CALMARD, J., (1995), "Sadr-al-Din Musa", *EI*, c. VIII, Leiden.

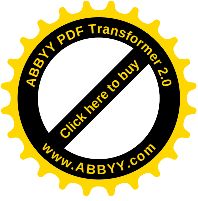
Cambridge Üniversitesi, (1380), *Tarih-i İran, Devre-yi Safeviyan*, Pejuheş ez Daniş-gâh-ı Cambridge, trc. Doktor Yakub Ajend, İntişarat-ı Cami, Tahran.

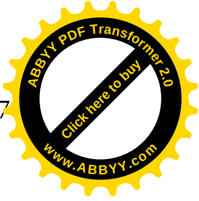
CAVADİ, Hasan, (1352), İran ez Dide-yi Veniziyan, Ez Ruzigar-ı Uzun Hasan ta Devran-ı Şah Tahmasb, *Mecelle-yi Berresiha-yı Tarihi*, Sal: 7-8, Tahran.

CAVADİ, Hasan, (1356), *Sefer-nameha-yı Portakali ve Espaniyoli Der-bare-yi İran der Devre-yi Safeviye, Kitab-ı Elifba*, c. VI, Emir Kebir, Tahran.

CEFERLİ, Nazim, (2000), *Sefeviler Dövleti: Hakimiyyet ve İdareçilik Orqanları*, Hüquq Edebiyatı Neşriyatı, Bakı.

CELAL-ZADE, Mustafa, (1990), *Selim-name*, haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

CEMALİ, Muhammed Kerim Yusuf, Ustad-yar-ı Daniş-gah-ı Azad-ı İslami-yi Vahid-i Necef-abad, İsfahan – Necef-abad, Güruh-ı Tarih, (Mihr Mah 1372), *Teşkil-i Devlet-i Safevi ve Ta'mim-i Mezheb-i Teşeyyü'-i Devarzdeh İmami be Unvan-ı Tenha Mezheb-i Resmi*, Müessese-yi İntişarat-ı Emir Kebir Şu'be-yi İsfahan, İsfahan.

CHARAİN, Jean, (h. 1330), *Sefer-name-yi Jean Charain*, trc. Hüseyin Arizi, İsfahan.

CREASY, Edward, (1961), *History of the Ottoman Turks*, Khaya Beirut.

ÇAĞATAY, Saadet, (1972), *Türk Lehçeleri Örnekleri, Yaşayan ağız ve lehçeler*, c. II, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi, Ankara.

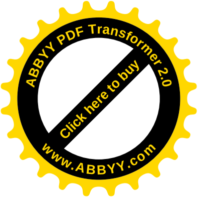
ÇETİNKAYA, Nihat, (Ekim 2004), *Kızılbaş Türkleri: Tarihi, Oluşumu ve Gelişimi*, Kum Saati Yay., İstanbul.

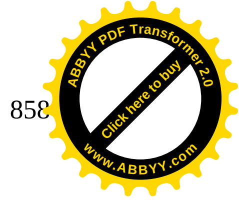
DALKESEN, Nilgün, (1999), *15. ve 16. Yüzyıllarda Safevî Propogandası ve Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

DANİŞMEND, İsmail Hami, (1947), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. I-II, Tükiye Yay., İstanbul.

DEMİR, Nurettin, YILMAZ, Emine, (2003), *Türk Dili El Kitabı*, Grafiker Yay., Ankara.

DJALALYAN, Hasan, (1993), *İstoriya Alban*, Per. i red. Z. M. Bunyadov, Baku.

DOERFER Gerhard, (1977), Das Chorasantürkische, 1. Einleitung, 2. Vokalismus, *Türk Dilleri Araştırmaları Yıllığı Belleten*, hrsg. Von M. Canpolat u. Semih Tezcan, TDK, Ankara, ss. 127–147.

EBERGUHİ, Hace Reşide'd-din Fazlullah Tabib, (h. k. 1364/m. 1945), *Mukatibat-ı Reşidi, Mevlana Muhammed Eberguhi*, Be Sa'y ve İhtimam ve tsh. Muhammed Şafi', Be İzafe-yi Hevaşi ve Feharis, Lahur (Pencab).

EBRU, Abdullah b. Lutfullah Hafız, (1350), *Zeyl-i Camiü't-tevarih-i Reşidi*, Be İhtimam-ı: Hanbaba Beyani, İntişarat-ı Encümen-i Asar-ı Milli, Tahran.

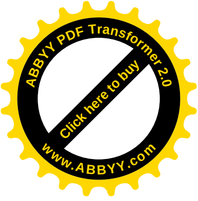
EFENDİYEV, Oktay, (2001), "Azerbaycan Sefeviler Dövleti Ağqoyunlu Dövletinin Varisidir", *Azerbaycanın Dövletçilik Tarixinde Sefeviler Dövletinin Yeri (Elmi-Nezeri Konfransın Materialları)*, ed. Şöhret Selimbeyli, "Serbest Düşünce", Bakı, ss. 117-119.

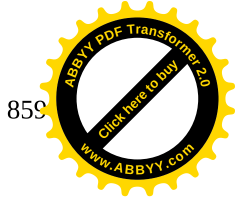
EFENDİYEV, Oqtay, (1993), *Azerbaycan Sefeviler Dövleti*, Azerbaycan Dövlet Neşriyyatı, Azer Neşr, Bakı.

EFENDİYEV, Oqtay, (1997), "Şah İsmayıl Xetainin Şexsiyyetine Dair", *Şah İsmayıl ve Onun Dövrü (beynelxalq konfrans)*, ed. Hamlet İsaxanlı, Khazar University Press, Bakı, ss. 41-42.

EFENDİYEV, Oqtay. A., (1997), "Timur i Sefevidskiy Şeykh Khadje Ali", *Azerbaycan Elmler Akademiyasının Xeberleri (Tarix, Felsefe ve Huquq Seriyası)*, sy. 1–4, ss. 98-102.

EFENDİZADE, Oktay, (1994), *Safevi Devleti'nin Kuruluşunda Azeri Türklerinin*

Rölü, (XI. Türk Tarih Kongresi'nden Ayrıbasım), TTK Basımevi, Ankara.

EKİNCİ, Mustafa Ekinci, (1997), *Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu, Gelişmesi ve Anadolu'daki Dini ve Siyasi Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslami Bilimleri Anabilim Dalı İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Harran.

El-A'LAMİ el-HAİRİ, Muhammed Hüseyin, (1413/1993), "Safiye'd-in el-Erdebili", *Dairetü'l-Maarifi'ş-Şîiyyeti'l-Amme*, c. XI, Menşarati Müesseseti'l-a'la li'l-metbuat, Beyrut.

EL-BAĞDADİ, Şihâbüddîn Ebî Abdullah Yakut b. Abdullah el-Hamevî er-Rumî, (1956), *Kitâbü mu'cami'l-buldan*, c. III, Tahran.

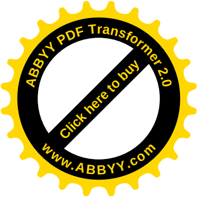
EL-CÂHİZ, Ebu Osman Amr b. Bahr, (2002), el-Cahiz ve Türklerin Faziletleri, çev. Ramazan Şeşen, İSAR, İstanbul.

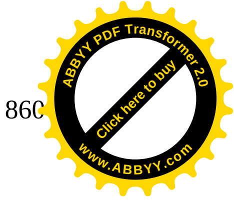
El-HÜSEYNİ, Seyyid Hasan b. Seyyid Murtaza, (Payiz 1364), *Ez Şeyh Safi ta Şah Safi*, *Ez Tarih-i Sultani*, Bi İhtimam-ı: Doktor İhsan İşraki, İntişarat-ı İlmi, Tahran.

El-KUŞEYRİ, Abdülkerim b. Hevazin, (2003,), *Kuşeyri Risalesi*, çev. Hoca Sadeddin Efendi, haz. Mehmet Günyüzlü, Yasin Yay., İstanbul.

EMİNİ, İbrahim, *Futuhat-ı Şahi*, Nüsha-yı Hatti-yi Kitab-han e-yi Merkezi-yi Daniş-gâh-ı Tahran, No: 1103, Edebiyat B105/1, Tahran.

ERDEBİLİ, İbn Bezzâz Tevekküli b. İsmail b. Hacı, (1351), *Safvetü's-safa*, *Halat ve Makalat ve Keramat-ı Şeyh Safiye'd-din, Katib Ahmed Piser-i Kerim Tebrizi*, Kitab-hane-yi Ahmedi, Şiraz.

ERDEBİLİ, İbn Bezzâz, (Tabistan 1373), *Safvetü's-safa, Der Tercüme-yi Ehval-ı ve Akval ve Keramat-ı Şeyh Safiye'd-din İshak Erdebili*, thk. Gulam-rıza Tabatabayi Mecd, Naşir Musahhıh, Tebriz.

ERDEBİLİ, İbn Bezzâz, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü, No: K2123, İstanbul.

ERDEBİLİ, İbn Bezzâz, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü, No: 03090, İstanbul.

ERDEBİLİ, İbn Bezzâz, Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Bölümü, No: 775, İstanbul.

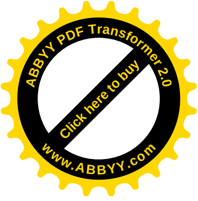
ERDEBİLİ, Molla Ahmed Mukaddes, (1380), *Aka'idü'l-İslam, Türkî Dilinde*, haz. Mirza Resul İsmail-zade, İntişarat-ı Beynü'l-mileli-yi El-huda, Tahran.

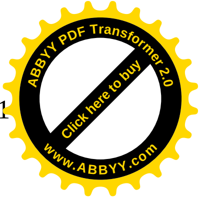
ERDEBİLİ, Şeyh Safiye'd-din, (1380), *Kara Mecmu'a (Şeyh Safiye'd-din Erdebili'nin Şiirler, Sözler, Öğütler ve Mankibeleri)*, Tedvin Künende: Doktor Hüseyin Muhammed-zade Sadik, Musahhih, Tahran.

ERŞAHİN, Seyfettin, (2002), *Akkoyunlular: Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih*, Bizim Büro Basımevi, Ankara.

ERTAYLAN, İsmail Hikmet, (1928), *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi: İslamiyetin Zuhurundan Miladın On Sekizinci Asrına Kadar*, c. II, Azerneşr Matbaası, Bakı.

ESİN, Emel, (1978), *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.

ESTER-ABADİ, Mirza Mehdi Han, (h. ş. 1341), *Dürre-yi Nadiri*, Be tsh. Ca’fer Şehidi, Tahran.

ETHE, Herman, (1977), *Tarih-i Edebiyat-ı Farsi*, trc. Doktor Rıza-zade Şafak, Bungah-ı Tercüme ve Neşr-i Kitab, Tahran.

FAHRU’Z-ZAMAN KAZVİNÎ, Molla Abdu’n-nebi, (1363), *Tezkire-yi Meyhane*, tsh. Ahmed Gülçin Ma’ani, İkbal, Tahran.

FELSEFÎ, Nasrullah, (1342), *Siyaset-i Harici-yi İran der Devre-yi Safeviye*, Kitabha-yı Cibi, Tahran.

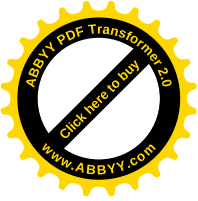
FELSEFÎ, Nasrullah, (h. ş. 1364), *Zindegani-yi Şah Abbas-ı Evvel*, c.I-II-II-IV, İntişarat-ı İlmi, Tahran.

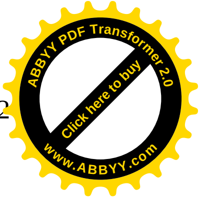
FERİD BEY, Muhammed, (1332), *Ahsenü’t-tevarih*, trc. Mirza Ali Mustavfi, Bi İhtimam: Sultan Muhammed Han Serdar Eşce’ Bahtiyari, Tahran.

FERZELİBEYLİ, Şahin Fazil, (1999), *Azerbaycan ve Osmanlı İmperiyası*, Kür Neşriyyatı, Bakı.

FESAİ, Hac Mirza Hasan Hüseyni, (1378), *Fars-name-yi Nasıri*, c. I-II, tsh. ve Tahşiye ez: Doktor, Mensur, Restigar Fesai, Ustad-ı Daniş-gâh-ı Şiraz, Müessese-yi İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran.

FİRİDUN BEY, (1274–1275), *Münşa’atu’s-selâtin*, c. II, Daru’t-taba’ati’l-amire,

İstanbul.

FİRİDUN BEY, (Ahır-ı Cemaziyülâhır h.k. 1264), *Münşa'atu's-selâtin,* c. I, Daru't-taba'ati'l-amire, İstanbul.

FİRİŞTE, Muhammed Kasım, *Tarih-i Firişte,* c. I-II, Kitab-hane-yi Müessise-yi Mutali'at-ı Ulum-ı İnsani ve Pejuheşha-yı Ferhengi, Tahran, No: 1211/F7-461-DSR.

FLOOR, Willem, (Zimistan 1381), *Nizam-ı Kaza'i-yi Asr-ı Safevi*, trc. Hasan Zendiyye, Pejuheş-ked-yi Havza ve Daniş-gah, Kum.

FRASER, James Baillie, (1364/1985), *Sefer-name-yi James Baillie Fraser*, *Ma'ruf bi Sefer-i Zimistani,* trc. Menuçehr Emiri, Tahran.

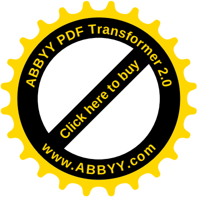
FRYE, Richard, (1969), *Persia*, Schocken Books, Mew York.

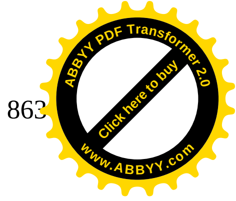
FUMENİ, Abdu'l-fettah, (Dey 1353), *Tarih-i Gilan*, Ba Mukaddime ve tsh. Ataullah Tedeyyün, Kitab-furuşi-yi Furuği, Tahran.

GAFFARİ KAŞANİ, Muhammed Kadı Ahmed, (h. ş. 1344), *Tarih-i Cihan-ara,* İntişarat-ı Hafız, Tahran.

GAFFARİ, Kadı Ahmed, *Tarih-ı Nigaristan*, Bi tsh. ve Mukaddime ve Tazyil: Murtaza Müderrissi Gilani, Kitab-furuşi-yi Hafız, Tahran.

GAFFARİ-FERD, Abbas-kulu, (1376), *Ravabit-i Safeviye ve Özbekan (h. k. 913-1013),* Defter-i Mutali'at-ı Siyasi ve Beynu'lmileli, Müessise-yi Çap ve İntişarat-ı Vizaret-i Umur-i Harice, Tahran.

GALSTYAN, A. G., (2005), *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar: XIII-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, çev. İlyas Kamalov, Yeditepe Yay., İstanbul.

GELİBOLULU, Ali Mustafa Efendi, (1277), *Kunhü'l-ahbâr* c. III/3, Takvîmhâne-i Âmire, İstanbul.

GİLEK, Muhammed Ali, *Şeyh Zahid Gilani*.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, (1979), *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, Der Yay., İstanbul.

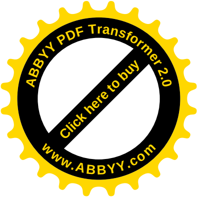
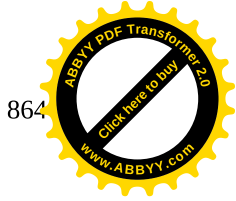
GROUSSET, R., (1993), *Bozkır İmparatorluğu: Attila – Cengiz Han – Timur*, çev. Mehmet Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

GRUNEBAUM, Gustave Edmund von, (1993), *İslâmiyet (Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Günümüze Kadar)*, c. II, trc. Esat Mermi Erendor, Bilgi Yay., Ankara.

GÜLÇİN MA'ANÎ, Ahmed, (1969), *Tarih-i Tezkireha-yı Farsi*, c. II, Daniş-gah-ı Tahran, Tahran.

GÜLİSTANE, Abu'l-Hasan b. Muhammed Emin, (h. ş. 1356), *Mücmelü't-tavarih*, Be Sa'y ve İhtimam-ı: Müderris Razevi, Tahran.

GÜNABADİ, Mirza Bey, (1378), *Ravzetü's-safeviye*, Bi Kuşiş: Gulam-rıza Tabatabayi Mecd, Mecmu'a-yı İntişarat-ı Edebi ve Tarihi, Mevkufat-ı Doktor Mahmud Afşar Yezdi, Tahran.

GÜNDÜZ, Tufan, (1997), *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri: Bozulus Türkmenleri 1540–1640*, Bilge Yay., Ankara.

GÜRCİ, Muhammed Yusuf, (h. 1317), *Zeyl-i Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi*, tsh. Süheyli Hansari, Tahran.

HADİDİ, *Tevârîh-i Al-i Osman*, (1991), haz. Necdet Öztürk, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

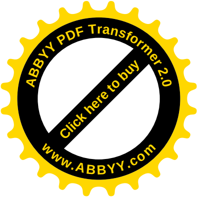
HANDEMİR, Gİyâse'd-din b. Humame'd-din el-Hüseyni, (1362/1983), *Tarih-i Habibü's-siyer fi Ahbar-ı Efrad-ı Beşer*, c. III, Ba Mukaddime-yi: Celale'd-din Humayi, Zir-i Nazar-ı: Doktor Muhammed Debir Siyaki, Kitab-hane-yi Hayyam, Tahran.

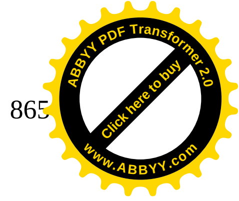
HANDEMİR, Mahmud, (1370), *İran der Ruzigar-ı Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevi, (Zeyl-i Tarih-i Habibü's-siyer)*, Be Kuşiş: Gulam-rıza Tabatabayi, Mecmua-yı İntişarat-ı Edebi ve Tarihi, Mevkufat-ı Doktor Mahmud Afşar Yezdi, Tahran.

HANWAY, Janos, (1383), *Zindegi-yi Nadir Şah*, trc. İsmail Devlet-şahi, Şirket-i İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, Tahran.

HASAN-ZADE, İsmail, (1379), *Hükümet-i Türkmanan-ı Kara-koyunlu ve Ak-koyunlu der İran*, Saziman-ı Mutali'a ve Tedvin-i Kutub-i Ulum-i İnsani-yi Daniş-gahha (Semt), Tahran.

HASLUCK, F. W., (1913-14), *Ambiguous Sanctuaries and Bektashi Propaganda in B.S.A. XX.*

HATA'İ, Şah İsmail Safevi, (1956), *Hata'i Türkçe Divanı, Edebi Hayatı ve Nefesleri,* haz. Sadedin Nüzhet Ergün, İstanbul Maarif Kitaphanesi, İstanbul.

HATA'İ, Şah İsmail, (1380), *Divan-ı Şah İsmail Safevi (Hata'i), Türkî ve Farsi*, tsh. Mir Salih Hüseyni, Neşr-i Azerbaycan, Tebriz.

HATA'İ, Şah İsmail, (1946), *Şah İsmail Hata'i*, yay. haz. Hamid Araslı, Azerbaycan'ın İran ile Medeni Elaqeleri, Bakı.

HATA'İ, Şah İsmail, (1959), *Divan-ı Şah İsmail Hata'i (Il Canzoniere di Şah İsma'il Hata'i),* haz. Tourkhan Gandjei, Istituto Universitario Orientale, Napoli.

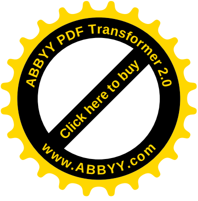
HATA'İ, Şah İsmail, (1973), *Şah İsmail Hata'i Eserleri,* c. II, Elmi – Tenqidi Metnin Tertibi ve Müqeddime: Eziz Ağa Mehemmedov, red. Profesor Hamid Araslı, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Respublika Elyazmalar Fondu, Elm Neşriyyatı, Bakı.

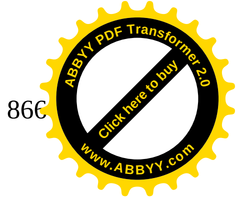
HATA'İ, Şah İsmail, (1992), *Divan, Dehname, Nasihet-name,* Yay. İbrahim Arslanoğlu, Der Yay., İstanbul.

HATA'İ, Şah İsmail, (2006), *Şah İsmail Hatâ'î Külliyatı,* Giriş ve Eklerle yay. haz. Babek Cavanşir, Ekber N. Necef, Kaknüs Yay., İstanbul.

HATA'İ, Şah İsmail, *Şah İsmail Safevi, Külliyat-ı Divan, Nasihet-name, Dehname, Koşmalar, Farsça Şiiler,* haz. Mirza Resul İsmail-zade, İntişarat-ı Beyne'l-mileli-yi El-huda, Tahran.

HEYET, Cevad, (1380), *Seyri der Tarih-i Zeban ve Lahceha-yı Türkî*, Neşr-i Peykan, Tahran.

HİCAZİ-FER, Haşim, (1374/1995), *Şah İsmail-i Evvel ve Ceng-i Çaldıran*, Ba Mukaddime-yi: Doktor İsmail Rizvani, İntişarat-ı Saziman-ı Esnad-ı Milli-yi İran, Tahran.

HİDAYET, Rıza-kuli Han, (1339), *Mutlakat-ı Tarih-i Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, c. IX, Müessise-yi Hayyam & İntişarat-ı Piruz, Tahran.

HİDAYET, Rıza-kuli Han, (1339), *Mutlakat-ı Tarih-i Ravzetü's-Safa-yı Nasıri*, c. VII, Müessise-yi Hayyam & İntişarat-ı Piruz, Tahran.

HİDAYET, Rıza-kuli Han, (h. ş. 1336), *Mecmeü'l-Fusaha*, c. I, Be İhtimam-ı: Doktor Mezahir Musaffa, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran.

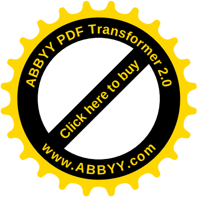
HİDDEN, Alexsander, (1912), *The Otoman Dynasty*, Revised Edition, Nicholas W. Hidden, New York.

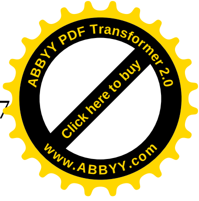
HİLALİ CUĞETAYİ, *(Divan), Ba Şah Derviş ve Sifatu'l-aşikin-i U*, tsh., Mukabile ve Mukaddime ve Fihrist: Sa'id Nefisi, Kitab-hane-yi Senayi, Mukaddime, Tahran.

HİNZ, Walter, (1381), *Şah İsmail'i Düvvüm-i Safevi*, trc. Keykavus Cihan-dari, Şirket-i İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, Tahran.

HİNZ, Walter, (1936), *Irans Aufstieg zum National Statt*, Berlin und Leipzing, Germany.

HİNZ, Walter, (1992), *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, TTK Basımevi, Ankara.

HİNZ, Walter, (Dey 1362), *Teşkil-i Devlet-i Milli der İran, Hükümet-i Ak-koyunlu ve Zuhur-ı Devlet-i Safevi*, trc. Keykavus Cihan-dari, Şirket-i Sehami-yi İntişarat-ı Harezmî, Tahran.

HOCA SADEDDİN EFENDİ, (1679), *Tâcü't-tevârîh*, c. III, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

HORN, Paul, (h. ş. 1349), *Tarih-i Muhtasar-ı İran Ba'd ez İslam ta Ahır-ı Zendiyye*, trc. Doktor Sadık Rıza-zade Şafak, Bungah-ı Tercüme ve Neşr-i Kitab, Tahran.

HUART, Cl., (1964), "Haydar", *İAM*, c. V/1, İstanbul.

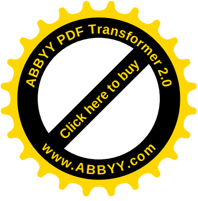
HUNCİ İSFAHANİ, Fazlullah b. Ruzbihan, (1992), *Tarih-i Âlem-ara-yı Emini*, ed. John E. Woods, çev. V. F. Minorsky, The Royal Asiatic Society, London.

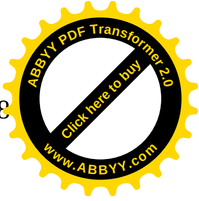
HUNCİ, Fazlullah b. Ruzbihan, (1976), *Mihman-name-yi Buhara*, haz. Ra'na Celilova, Moskova.

HUNCİ, Fazlullah b. Ruzbihan, (h. 1341), *Mihman-name-yi Buhara, Tarih-i Padişahî-yi Muhammrd Şibani*, Be İhtimam-ı: Doktor Menuçehr Sütude, Bungah-ı Tercüme ve Neşr-i Kitab, Tahran.

HÜCVİRİ, Ebü'l-hasan Data Gencbahş Ali b. Osman b. Ali, (1982), *Hakikat Bilgisi, Keşfü'l-Mahcub*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul.

HÜSEYNOV, Z., (2001), "Azerbaycanın Dövlet Quruculuğunda Şah İsmayıl ve Qızılbaş Fenomenlerinin Evezedilmez Rolu", *Azerbaycanın Dövletçilik Tarixinde*

Sefeviler Dövletinin Yeri, ed. Şöhret Selimbeyli, “Serbest Düşünce”, Bakı, ss. 70-73.

İ’TİMADÜ’D-DEVLE, Muhammed Hasan, (1989), *Mir’atu’l-Buldan*, c. IV, Be Kuşiş-i: Mir Haşim Müheddis & Abdu’l-hüseyin Neva’i, Daniş-gâh-ı Tahran, Tahran.

İBN KEMAL, *Tevârîh-i Al-i Osman: VIII. Defter (Transkripsiyon)*, (1997), haz. Prof. Dr. Ahmet Uğur, TTK, Ankara.

İBRAHİMOV, Cefer, (1960), *Sefevilerin Erdebil Hakimiyyeti Tarixine Dair*, Azerbaycan Devlet Pedagoji İnstitutu Neşriyyatı, Bakı.

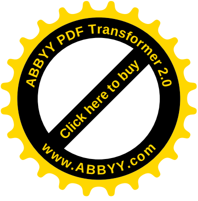
İNSAF-PUR, Gulam-rıza, (1377), *Tarih, Tabar ve Zeban-ı Merdüm-i Azerbaycan*, İntişarat-ı Fikr-i Ruz, Tahran.

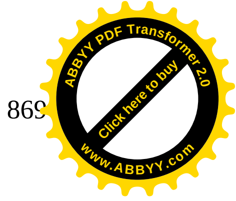
İSAYEV, E., (2001), “Ağqoyunlu Evlen’din Şerur Düzündeki Meğlubiyyeti”, *Azerbaycanın Dövletçilik Tarixinde Sefeviler Dövletinin Yeri (Elmi-Nezeri Konfransın Materialları)*, ed. Şöhret Selimbeyli, “Serbest Düşünce”, Bakı, ss. 20-23.

İSFAHANİ, Muhammed Yusuf Valih, (1372), *Huld-i Berin, İran der Ruzigar-ı Safeviyyan*, Be Kuşiş: Mir Haşım Muhaddis, Mecmu’a-yı İntişarat-ı Edebi ve Tarihi, Mevkufat-ı Doktor Mahmud Afşar Yezdi, Tahran.

İSMAYIL, Mahmud, (1977), *Azerbaycan Tarixi*, Azerneşr, Bakı.

İSPANAKÇI, Muhammed Arif Mütercim (Arif Erzurumi), (h.k. 1307), *Tarih-i İnkılab-ı İslam Beyne’l-Hass ve’l-Amm*, Tahran Milli Kütüphanesi Nüshası, No: 1634, Tahran.

İTİMADU'S-SALTANA, (1363), *Muntazam Nasıri*, c. II, tsh. Doktor Muhammed İsmail Rizvani, İntişarat-ı Dünya-yı Kitab, Tahran.

KA'İM-MAKAMİ, Cihangir, (Şehriver 1348), *Yek-sed ü Pencah Sened-i Tarihi ez Celayiriyan ta Pehlevi*, Setad-ı Buzurg-i Erteştaran, Tahran.

KAEMPFER, Engelbert, (İsfend h. ş. 1363), *Sefer-name-yi Engelbert Kaempfer be İran (1684–85)*, trc. Keykavus Cihan-dari, Şirket-i Sehami-yi İntişarat-ı Harezmî, Tahran.

KAFESOĞLU, İbrahim, (Eylül 2004), *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

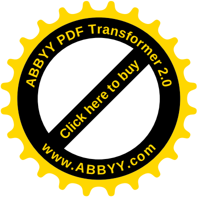
KAFKASYALI, Ali, (2002), *İran Türk Edebiyatı Antolojisi*, c. III, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum.

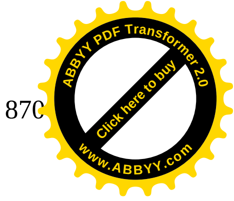
KARADENİZ, Yılmaz, (2006), *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795 – 1925)*, Bakış Yay., İstanbul.

KARPOV, G. İ., *Turkmenskoy Plemya Teke*, Aşhabad Türkmenbaşı Bilimler Akademisi Yazmaları, Aşkabad.

KAŞGARİ, Mahmud, (1998), *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi*, c. I, çev. Besim Atalay, TDK Yay., Ankara.

KAZVİNİ, Budak Münşi, (1378/2000), *Cevahirü'l-ahbar, Bahş-ı Tarih-i İran der Kara-koyunlu ta Sal-ı 984*, tsh. ve Ta'likat: Muhsin Behram-nejad, Merkez-i Neşr-i

Miras-ı Mektub, Tahran.

KAZVİNİ, Ebu'l-hasan, (1367), *Fava'idü's-safeviye, Tarih-i Selâtin ve Umera-yı Safevi Pes ez Sukut-ı Devlet-i Safeviye*, tsh., Mukaddime ve Havaşi: Doktor Meryem Mir Cevadi, Müessise-yi Mutali'at ve Tahkikat-ı Ferhengi, Tahran.

KAZVİNİ, Emir Seyyid Yahya b. Abdu'l-latif el-Hüseyni, (Murdad 1363), *Lubbu't-Tavarih*, İntişarat-ı Bünyad ve Guya, Ofset, Tahran.

KAZVİNİ, Hamdullah Mustavfi, (1362), *Kitâbü Nüzhetü'l-kulub,* Bi İhtimam: Guy Le. Strange, Dünya-yı Kitab, Tahran.

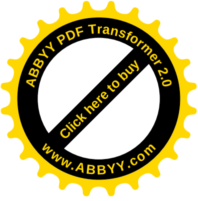
KAZVİNİ, Hamdullah Müstevfî, (1993), *Kitâbü Nüzheti'l-kulûb: el-Makâletü's-salise*, ed. Guy Le. Strange, Fuat Sezgin, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, Frankfurt.

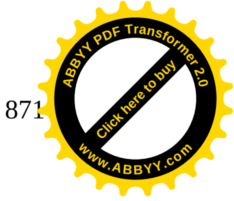
KAZVİNİ, Mirza Muhammed Han Muhammed b. Abdu'l-vahhab, (1368/1949), *Yaddaştha-yı Kazvini*, c. II, Be Kuşiş-i: İrac Afşar, İntişarat-ı İlmi, Tahran.

KELANTER, Muhammed, (h. 1335), *Ruz-name-yi Mirza Muhammed Kelanter-i Fars*, Be İhtimam-ı: Abbas İkbal, Mecelle-yi Yadigâr, Tahran.

KEMAL, Namık, (1972), *Osmanlı Tarihî*, c. II, Hürriyet Yay., İstanbul.

KERBELAYİ, Hafız Hüseyin, (1349), *Ravzatü'l-cinan ve Cennatu'l-cinan*, c. II, tsh. Ca'fer Sultan el-Karayi, İntişarat-ı Bungah-ı Tercüme ve Neşr-i Kitab, Tahran.

KESREVİ, Ahmed, (1325), Azeri ya Zeban-ı Bastan-ı Azerbaycan.

KESREVİ, Ahmed, (1353), *Şehriyaran-ı Güm-nam*, Emir Kebir, Tahran.

KESREVİ, Ahmed, (1922-1923), “El-Lugatu’t-Türkiye fi’l-İran”, *El-İrfan*, c. VIII, sy. 2, 3, 4, 5, Suriye.

KESREVİ, Ahmed, (Zimistan 1362), *Tarih-i Pansed Sale-yi Huzistan*, İntişarat-ı Hacu.

KESREVİ, Ahmed, *Şeyh Safi ve Tebâreş (Duruğ Buden-i Siyadet-i Safeviyan)* İntişarat-ı Firdevs, Tahran, 1379.

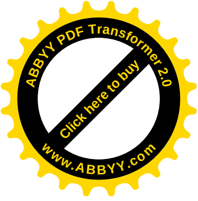
KEVSERANİ, Vecih, (1992), *Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkileri*, çev. Muhlis Canyürek, Denge Yay., İstanbul.

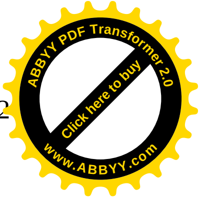
KILIÇ, Remzi, (2001), *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Osmalı-İran Siyasî Antlaşmaları*, Tez Yay., İstanbul.

KILIÇ, Remzi, (2006), *Kanunî Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520–1566)*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, (1998), *Osmanlılar’ın Kafkas – Elleri’ni Fethi (1451–1590)*, TTK Basımevi, Ankara.

KİNROSS, Lord, (1977), *The Otoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire*, William Morrow, New York.

KİŞAVERZ, Kerim, (1345), *Hezar Sal Nesr-e Parsi,* c. IV-V, Saziman-ı Kitabha-yı Cibi, Tahran.

KİTABİ, Ahmed, (Azer 1362), *Ser-zemin-i Mirza Kuçek Han, Pejuheşi Der-bare-yi Gilan ve Tarih-i İctimai ve İktisadi-yi An,* İntişarat-ı Masumi, Tahran.

KİTAPÇI, Zekerriya, (1987), *Ortadoğu'da Türk Askeri Varlığının İlk Zuhuru,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

KONUKÇU, Enver, (1991), "Babür", *İAD*, c. IV, İstanbul.

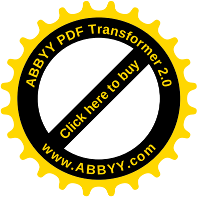
KÖPRÜLÜ, Fuat, (1944), "Kay Kabilesi Hakkında Yeni Notlar", *Belleten,* VII, sy. 31, ss. 444-452.

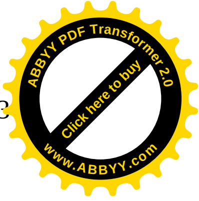
KRIMSKIY, A., (1914–1917), *İstoriya Persii, ee Literaturı Dervişskoy Teosofii,* I-II-III, Moskva.

KRUSİNSKY, (1363), *Sefer-name-yi Krusinsky, Yaddaştha-yı Keşiş-i Lehistani-yi Asr-ı Safevi (1707–1725)*, trc. Abdu'l-razzak Dünbüli "Meftun", Ba Mukaddime, tsh. ve Havaşi-yi: Doktor Meryem Mir Ahmedi, İntişarat-ı Tus, Tahran.

KUMİ, Kadı Ahmed b. Şerefe'd-din Hüseyni, (Mihr 1359), *Hulasetü't-tevarih*, c. , I-II, tsh. İhsan İşraki, Tahran Üniversitesi, Tahran.

KUNT, Metin, (1997), *"Siyasal Tarih (1300-1600)", Türkiye Tarihi 2: Osmanlı Devleti 1300-1600*, ed. Sina Akşin, Cem Yay., İstanbul.

KUZEYEV, R. G., (2005), *İtil-Ural Türkleri*, çev. Arif Acaloğlu, Selenge Yay., İstanbul.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, (1993), *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578–1612)*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.

LAHİCİ, Ali b. Şemse'd-din b. Hacı Hüseyin, (h. ş. 1353), *Tarih-i Hani*, Mukabile, tsh. ve Tahşiye-yi: Doktor Menuçehr Sütude, Tahran.

LAMBTON, Ann, (1339), *Malik ve Zari'*, trc. Menuçehr Emiri, Tahran.

LAMBTON, Ann. S., (1953), *The Grouwh of Absolutism*, Oxford Press, London.

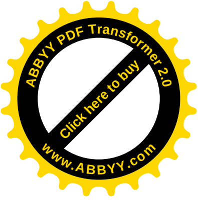
LOCKHART, Laurence, (1383), *İnkiraz-ı Silsile-yi Safeviyye*, trc. İsmail Devlet-şahi, Şirket-i İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, Tahran.

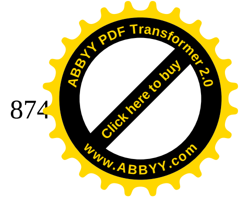
LOCKHART, Laurence, (1960), *Persian Cities*, Luzac and Company LTD, London.

LOMOURİ, Nodar, (1993), *A History of Georgia*, Translated by G. Daushveli, Rustaveli Society, Sarangi Publishers, Tbilis.

MA'SUM, Muhammed, (1351), *Tarih-i Selâtin-i Safeviye*, Bi Sa'y ve İhtimam-ı: Seyid Emir Hasan Abidi, İntişarat-ı Bunyad-ı Ferheng-i İran, Tahran.

MAANAYEV, E, (1966), *Tarıhıy Terimderdin Orusçsa-Kırgızça Sözlüğü*, Frunze.

MAHMUDOV, Yakub, (1986), *Azerbaycanın Avropa Ölkeleriyle Elaqeleri*, Bakı.

MAKDİŞ, Mahmud, (1988), *Nüzhetü'l-anzar fi Acaibi'l-ahbar*, c. II, thk. Ali Zuvadi, Muhammed Mahfuz, Darü'l-Garbi'l-İslami, Beyrut.

MAKSUDİ ARSAL, Sadri, (1947), *Türk Tarihi ve Hukuk, İslamiyetten Önceki Devir*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul.

MALCOLM, Sir John, (1337), *Tarih-i İran*, trc. Mirza İsmail b. Hayret, Dünya-yı Kitab, Tahran.

MALCOLM, Sir John, (1815), History of Persia, Two vols, London.

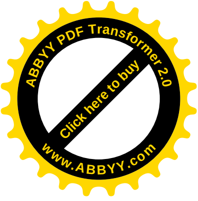
MAMEDOV, S. A., (1992), *Azerbaydjan po İstoçnikam XV – Pervoy Polovinı XVIII vv.*, Elm Neşriyyatı, Bakü.

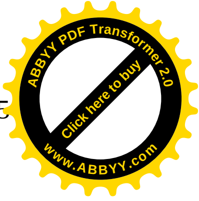
MAR'AŞİ, Seyid Zahire'd-din, (Dey 1347), *Tarih-i Gilan ve Deylemistan*, thk. Menuçehr Sutude, İntişarat-ı Bunyad-ı Ferheng-i İran, Tahran.

MAZZOUİ, Michel M. (1972), *The Origins of the Safavids Shiism, Suffism and Gulat*, Franz Steiner Verlag GMBH., Wiesbaden.

MELİKOF, Irene, (1993), *Uyur İdik Uyardılar: Alevilik, Bektaşilik Araştırmaları*, çev. Turan Alptekin, Cem Yay., İstanbul.

MELİKOFF, Irene, (1998), *Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe*, Cumhuriyet Kitap Kulübü, İstanbul.

MELİKOFF, Irene, (1999), *Bektaşilik/Kızılbaşlık: Tarihsel Bölünme ve Sonuçları*, *Alevi Kimliği*, haz. T. Olsson, E. Özdalga, C. Raudvere, Tarih Vakfı, Yurt Yay., İstanbul.

MEMMEDOV, Ezizağa, (1988), *Şah İsmayıl Xetayi*, Yazıçı, Bakı.

MEMMEDOV, Süleyman, (1981), *Azerbaycan XV-XVII Esrin Birinci Yarısında*, APİ-nin Neşri, Bakı.

MEMMEDOVA, Şükufe, (1991), *Xülaset et-Tevarix*, *Azerbaycan Tarihinin Menbei Kimi*, Azerbaycan Elmler Akademiyası, Tarih İnstitütü, "Azerbaycan Tarihine Dair Menbe'ler", Elm, Bakı.

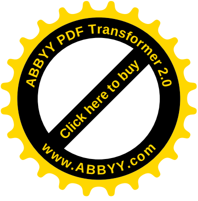
MERVİ, Muhammed Kazım, (1988), *Âlem-ara-yı Nadıri*, c. I-II-III, tsh. Doktor Emin Riyahi, Neşr-i İlm.

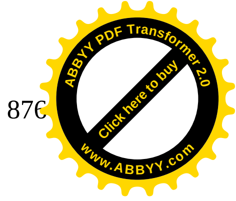
METEZ, Eshten, BAROK, John, *Şah-ı Ceng-i İraniyan*, trc. Zebihullah Mansuri, Tahran.

MİNORSKİ, Vladimir, (1337), *Tarih-i Tebriz (Makale-yi Dayiretü'l-ma'arif-i İslami)*, trc. ve Havaşi: Abdu'l-ali Kareng, Tebriz.

MİNORSKY, Vladimir, (1940-42), "The Poetry of Shah Ismail I, Quoted by Michel Mazzaoui", *in Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. X, University of London, London.

MİR CA'FERİ, Doktor Hüseyin, "Münaza'at-ı Haydari ve Ni'mati der İran", *Neşriyye-yi Daniş-kede-yi Edebiyat ve Ulum-ı İnsani-yi Daniş-gâh-ı İsfahan*, Devre-

yi Düvvüm, İsfahan, Mihr ve İsfend.

MİR CA'FERİ, Hüseyin, (1972), *Safevîler Devrinde İran Kültür ve Medeniyeti*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul.

MİRHAND, Seyyid Hemide'din Muhammed b. Burhane'd-din Havend-şah b. Kemale'd-din Mirhand, (İsfend 1339), *Ravzetü's-sefa fi Sireti'l-enbiya ve'l-muluk ve'l-hulefa*, c. V, Müessise-yi Hayyam & İntişarat-ı Piruz, Tahran.

MİRZA SAMİ'A, (1378), *Tezkiretü'l-Müluk*, Be Kuşiş: Doktor Seyid Muhammed Debir Siyaki & *Saziman-ı İdari-yi Hükümet-i Safevi ya Ta'likat-ı Minorskii ber Tezkiretü'l-müluk*, trc. Mesud Receb-niya, Müessese-yi İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran.

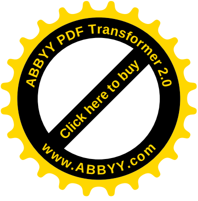
MOLLA KEMAL, (1334), *Tarih-i Safeviyan*, tsh. İbrahim Dehgan, Erak.

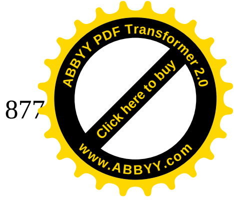
MORGAN, David, (1988), *Medieval Persia 1040–1797*, Longman, London & New York.

MUSEVİ, T. M., (1977), *Orta Esr Azerbaycan Tarixine Dair Fars Dilli Senedler (XVI-XVIII. Eserler)*, Elm Neşriyyatı, Bakı.

MUSTAVFİ, Hamdullah, (1381), *Tarih-i Güzide*, Be Zamime-yi Feharis ve Hevaşi, be İhtimam-ı: Abdu'l-hüseyin Nevai, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran.

MUŞAR, Han-baba, (h. ş. 1340–1344), *Fihrist-i Kitabha-yı Çapi-yi Farsi*

(Mü'ellifin-i Kütüb-i Çapi), c. VI, Tahran.

MÜBAREK, Ebu'l-fazl, (1372), *Ekber-name, Tarih-i Gürkaniyan-ı Hind*, c. I, Be Kuşeş: Gulam-rıza Tabatabai Mecd, Pejuheş-gâh-ı Mutali'at ve Tahkikat-ı Ferhengi, Tahran.

MÜNECCİM, Molla Celale'd-din, (1366), *Tarih-i Abbasi ya Ruz-name-yi Molla Celal, Şamil-i Vakayi'-i Derbar-ı Şah Abbas-ı Safevi*, Be Kuşeş: Seyfullah Vehid-niya, İntişarat-ı Vehid, Tahran.

MÜNECCİMBAŞI, Dede Ahmed Efendi, (1868), *Sahâifü'l-ahbâr*, c. III, Matbaa-ı Âmire, İstanbul.

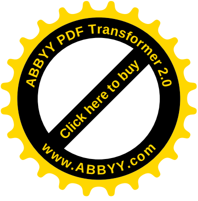
MÜSAHİB, Gulam-hüseyin, (h. ş. 1345), *Dayiretü'l-maarif-i Farsi*, c. I, Tahran.

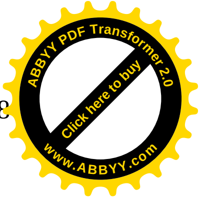
MÜŞİRİ, Muhammed, (1351), *Sikkeha-yı Şah İsmail-ı Evvel*, Tahran.

NAĞIYEV, Sadiq Firudun oğlu, (1997), *Qızılbaşlıq Haqqında*, Ebilov, Zeynalov Neşriyyatı, Bakı.

NATANZİ EFVEŞTEYİ, Mahmud b. Hidayetullah, (1373), *Nükavetü'l-Asar fi Zikrü'l-Ahyar der Tarih-i Safeviye*, Be İhtimam-ı: İhsan İşraki, Şirket-i İntişarat-ı İlmi ve Ferhenfi, Tahran.

NEFİSİ, Sa'id, (1984), *Tarih-i Nazm ve Nesr der İran ve der Zeban-i Farsi*, c. I, Kitab-furuşi-yi Furuği, Tahran.

NEVAİ, Abdu'l-hüseyin, (1324), "Yadi ez Azamat-ı İran, Penah Averden-i Hümayun Padişah-ı Hind be Şah Tahmasb-ı Safevi", *Mecelle-yi Yadigâr*, Sal: 2, Şehriver, sy. 1.

NEVAİ, Abdu'l-hüseyin, (1377), *İran ve Cihan, Ez Moğol ta Kacariye,* Müessise-yi Neşr-i Huma, Tahran.

NEVAİ, Abdü'l-hüseyin, (1362), *Şah İsmail-i Safevi*, *Mecmua-yı Esnad ve Mukatibat-ı Tarihi*, *Hem-rah ba Yad-daştha-yı Tafsili*, İntişarat-ı Erguvan, Tahran.

NEVAİ, Abdü'l-hüseyin, (1368), *Şah Tahmasb Safevi*, *Mecmua-yı Esnad ve Mukatibat-ı Tarihi*, *Hem-rah ba Yad-daştha-yı Tafsili*, İntişarat-ı Erguvan, Tahran.

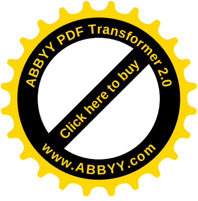
NEVAİ, Abdü'l-hüseyin, (1370/1991), *Esnad ve Mukatibat-ı Tarihi-yi İran ez Teymur ta Şah İsmail*, İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, Tahran.

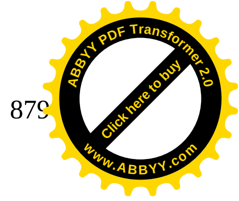
NEVAİ, Alişir, (1323/1944), *Mecalisü'n-nefayis*, trc. Muhammed b. Mübarek Kazvini, Be Sa'y ve İhtimam: Ali Asğar Hikmet, Çap-hane-yi Bank-ı Milli-yi İran, Tahran.

NEVZAD, Firidun, (1373), *Nameha-yı Han Ahmed Gilani*, *Nimeha-yı Han Ahmed Han Gilani*, *Nime-yi Düvvüm-i Sede-yi Dehüm-i Hicri*, İntişarat-ı Mevkufat-ı Mahmud Afşar Yezdi, Tahran.

NİCHOLSON, (1967), *İbrahim*, *İAM*, c. V/2, İstanbul.

OCAK, Ahmet Yaşar, (1922), *Osmanlı İmparatoluğu'nda Mirjinal Sufilik: Kalenderiler: XIV-XVII yüzyıllar*, TTK, Ankara.

ONULLAHİ, M. S., (1982), *XIII-XVII Eserlerde Tebriz Şehrinin Tarihi*, Elm Neşriyyatı, Bakı.

Osmanskaya İmperiya i Stranı Tsentralnoy, Vostoçnoy i Yugo-Vostoçnoy Evropı v XV-XVI vv., (1984), Moskva.

OTTER, Jean, (Zimistan 1363), *Sefer-name-yi Jean Otter, Asr-ı Nadir Şah*, trc. Ali İkbali, Saziman-ı İntişarat-ı Cavidan, Tahran.

ÖNGÖREN, Reşat, (1999), "Sünni Bir Tarikattan Şii Bir Devlete: Safeviyye Tarikatı ve İran Safevî Devleti", *Bilgi ve Hikmet*, sy. 11, ss. 82-94.

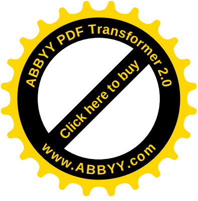
ÖZCAN, Abdulkadır, (1991), "Âşıkpaşazâde", *İAD*, c. IV, İstanbul.

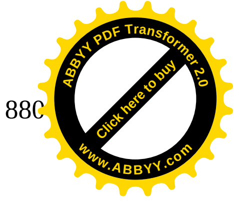
ÖZTUNA, Yılamaz, (1977), *Büyük Türkiye Tarihi*, c. II, Ötüken Yay., İstanbul.

PAPAZYAN, A. D., (1956), *Pesidskie Dokumentı Matenadarana, I Ukazı, Vıpusk Pervıy (1601–1650 gg.)*, İzdatelstvo Akademii Nauk Armiyanskoy SSR, Erevan.

PAPAZYAN, A. D., (1960), *Persidskie, Arabskie i Trutskie Ofitsialnıe Dokumentı Matenadarana XIV-XIX Vekov i ih Zbaçenie dlya İzuçeniya Sotsialno-Ekonomiçeskoy Jizni Stranı Blijnego Vostoka*, İzd-vo vos. Lit-rı, Moskova.

PARİZİ, Muhammed İbrahim Bastani, (1362), *Siyaset ve İktisad-ı Asr-ı Safevi*, İntişarat-ı Safi Ali-şah, Tahran.

PARSA-DUST, Menuçehr, (1381), *Şah İsmail-i Evvel*, Şirket-i Sehami-yi İntişar, Tahran.

PARSA-DUST, Menuçehr, (1381), *Şah Tahmasb-ı Evvel*, Şirket-i Sehami-yi İntişar, Tahran.

PEÇEVİ (PEÇUYLU), İbrahim, (h. k. 1283), *Tarih-i Peçevi*, c. I-II, Matba'a-yı Amire, İstanbul.

PETRUŞEVSKİY, (1363), *İslam der İran, Ez Hicret ta Payan-ı Karn-ı Nühüm*, trc. Kerim Keşaverz, İntişarat-ı Peyam, Tahran.

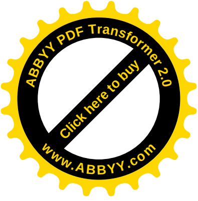
PETRUŞEVSKİY, İ. P., (1949), "*Azerbaydjan v XVI-XVII vv.*", SSİA, Vıp. I, İzd-vo AN AzSSR, Baku.

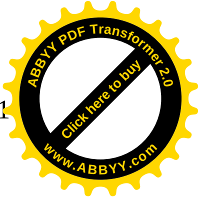
PETRUŞEVSKİY, İ. P., (1969), "*Gosudarstva Azerbaydjana XV v.*", SSİA, vıp. I, İzd-vo AN SSR, Baku.

PİGOLEVSKAYA vb., (h. ş. 1354), *Tarih-i İran ez Devran-ı Bastan ta Payan-ı Sade-yi Hicdehüm-i Miladi,* c. I-II, trc. Kerim Kişaverz, İntişarat-ı Peyam, Tahran.

POOLE, S. Lane, (h. ş. 1312), *Tabakat-ı Salatin-i İslam*, trc. Abbas İkbal, Kitab-hane-yi Mihr, Tahran.

RABİNO, H. L., (1374), *Vilayat-ı Daru'l-merz-i İran Gilan*, trc. Ca'fer Hammami-zade, İntişarat-ı Ta'eti, Tahran.

RABİNO, H. L., (1951), *Album of Coins, Medals and Seals of the Shahs of Iran*, Oxford.

RAZİ, Emin Ahmed, *Heft İklim*, tsh. ve Ta'likat-i Cevad Fazıl, Kitab-furuşi-yi Ali Ekber İlmi, Tahran.

REFİK, Ahmed, (1372), "Şi'eyan ve Bektaşiyan der Karn-ı Dehüm-i Hicri", trc. ve Tevzih: Tevfik H. Subhani, *Mecelle-yi Ma'arif*, Ferverdin-Tir.

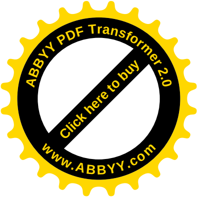
REFREF, İbrahim, (Azer 1380), *Güft-gü-yi Mühendis İbrahim Refref ba Doktor Hüseyin Muhammed-zade Sadik, Derbare-yi Kara Mecmu'a (Eş'ar, Kelimat, Nasayih ve Manakıb-ı Şeyh Safiye'd-din Erdebili)*, Zamime-yi Rayigan-ı Kitab-ı "Kara Mecmu'a - Kelimat, Nasayih ve Eş'ar-ı Türkî-yi Şeyh Safi", Tahran.

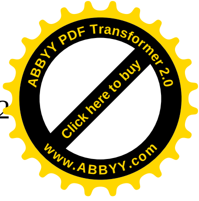
RIAZUL ISLAM, , (1970), *Indo-Persian Relations, A Study of the Political and Diplomatic Relations between the Mughul Empire and Iran*, Bünyad-ı Niku-kari-yi Nuryani, Lahor.

RIZA-ZADE MELİK, (1377), Rahim, *Guyiş-i Dirin-i Merdüm-i Azerbaycan*, Silsile-yi İntişarat-ı Encümen-i Asar ve Mafahir-i Ferhengi, Tahran.

RIZA-ZADE ŞAFAK, (1329), Sadık, *Tarih-i Edebiyat-ı İran, Bera-yı Debir-istanha*, Vizaret-i Ferheng, Tahran.

Riazul Islam, (1979), *A Calendar of Documents on Indo-persian Relations (1500-1750)*, Two Volumes, Iranian Culture Foundation, Tehran, and Institute of Central, West Asian Studies, Karachi.

RİYAHİ, Muhammed Emin, (1368), *Sefaret-nameha-yı İran, Güzarişha-yı Musafiret ve Memuriyet-i Sefiran-ı Osmanî der İran*, İntişarat-ı Tus, Tahran.

RİYAHİ, Muhammed Emin, (1372), *Tarih-i Hoy, Ser-güzeşt-i Se Hezar Sale-yi Mıntaka-yı Pür Hadise-yi Şumal-ı Garb-ı İran ve Revabit-i Siyasi ve Tarihi-yi İran ba Akvam-ı Hem-saye*, İntişarat-ı Tus, Tahran.

RİYAZU'L-İSLAM, (1373), *Tarih-i Revabit-i İran ve Hind, (Der Devfre-yi Safeviye ve Afşariye), m. 1510–1745 / h. k. 916–1158*, trc. Muhammed Bakır Aram & Abbas-kuli Gaffari-ferd, Müessise-yi İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran.

ROEMER, (1980), *The Safavid Period*, London, New York.

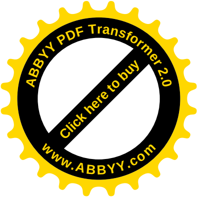
ROSS, Denison, (1896), "The Early Years of Shah Ismail, Founder of The Safavi Dynasty", *in Journal of the Royal Asiatic Society*, April.

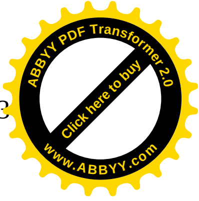
RÖHRBORN, Klaus Michael, (1349), *Nizam-ı Eyalat der Devre-yi Safeviye*, trc. Keykavus Cihan-dari, Bungah-ı Tercüme ve Neşr-i Kitab, Tahran.

RUMLU, Hasan Bey, (h. ş. 1357), *Ahsenü't-tavarih*, tsh. Abdu'l-hüseyin Nevai, İntişarat-ı Babek, Tahran.

RUMLU, Hasan, (1342), *Ahsenü't-tevarih*, c. XII, tsh. Charles Norman Seddon, Kitab-hane-yi Sadr, Tahran.

RUMLU, Hasan, (2004), *Şah İsmail Tarihi (Ahsenü't-tevârih)*, çev. Cevat Cevan, Ardıç Yay., Ankara.

RYPKA, Jan, (1370), *Tarih-i Edebiyat-ı İran*, trc. Keyhüsrev Kişaverzi, İntişarat-ı Gutenberg ve Cavidan-ı Hıred, Tahran.

SABBAĞ, Abbas İsmail, (1420/1999), *Tarihü'l-alakati'l-Osmaniyye'l-İraniyye: el-Harbü ve's-selamü beyne'l-Osmâniyyine ve's-Safevîyyin*, Darü'n-nefais, Beyrut.

SABİTİ, Ali Mu'ayyid, (Aban 1346), *Esnad ve Nameha-yı Tarihi ez Evayil-i Devreha-yı İslami ta Evahir-i Ahd-ı Şah İsmail Safevi*, Kitab-hane-yi Tehuri, Tahran.

SAFA, Zebihullah, (1356), *Hulasa-yı Tarih-i Siyasi, İctima'i ve Ferhengi-yi İran, Ez Ağaz ta Payan-ı Ahd-ı Safevi*, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran.

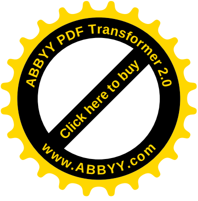
SAFA, Zebihullah, (1374), *Genc-i Suhen, Şa'iran-ı Büzürg-i Parsi-guy ve Muntahab-ı Asar-ı Anan, Ez Rudeki ta Bahar*, İntişarat-ı Kaknüs, Tahran.

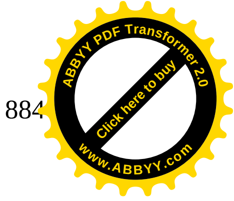
SAFA, Zebihullah, (h. ş. Hurdad 1362), *Tarih-i Edebiyyat der İran*, c. V, Şirket-i Mu'ellifan ve Müterciman-ı İran, Tahran.

SAFEVİ, Rahim-zade, (Şehriver 1341), *Şerh-i Cengha ve Tarih-i Zindegani-yi Şah İsmail Safevi*, Bi İtimam: Yusuf Pur-seferi, Kitab-furuşi-yi Hayyam, Tahran.

SAFEVİ, Sam Mirza, (1314/1936), *Tuhfe-yi Samî, Müştemel ber Esami ve Asar-ı Karib-i Heft-sed Şair ez Şu'ara-yı Nam-dar ve Güm-nam*, Ba tsh. ve Mukabile-yi Ustad-ı Fakid Vahid Destgirdi, Zamime-yi Sal-ı Şanuzdehüm-i Armağan, Tahran.

SANSON, (h. ş. 1346), *Sefer-name-yi Sanson*, Be İhtimam ve trc. Taki Tafezzüli, İbn

Sina, Tahran.

SARWAR, Ghulam, (1939), *History of Shah Ismail*, Muslim University Press, Aligarh.

SARWAR, Ghulam, *Tarih-i Şah İsmail-i Safevi*, trc. Abbas-kuli Gaffari-ferd & Muhammed Bakir Aram, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, Tahran.

SAVAŞ, Saim, (2002), *XVI. Asırda Anadolu'da Alevîlik*, Vadi Yay., Ankara.

SAVORY, R. M., (1930), *"Safavid Persia"*, *The Cambridge History of Islam*, I, ed. P. M. Holt vd., At The University Press, Cambridge.

SAVORY, R. M., (1971), "Haydar", *EI*, c. III, Leiden.

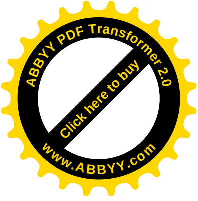
SAVORY, R. M., (1979), "Kizil-Bash", *EI*, c. V, Leiden.

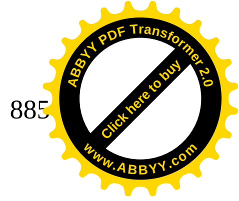
SAVORY, R. M., (1995), "Sadr-al-Din Ardabili", *EI*, c. VIII, Leiden.

SAVORY, R. M., (1995), "Safawids", *EI*, c. VIII, Leiden.

SAVORY, Roger M., (1987), *Studies on the History of Safavid Iran*, Variourum Reprints, London.

SAVORY, Roger Mervyn, (1382), *Tahkikati der Tarih-i İran-ı Asr-ı Safevi, (Mecmua-yı Makalat)*, trc. Abbas-kuli Gaffari-ferd, Muhammed Bakır Aram, Müessese-yi İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran.

SAVORY, Roger, (1372), *İran-ı Asr-ı Safevi*, trc. Kambiz Azizi, Neşr-i Merkez, Tahran.

SAVORY, Roger, (1980), *Iran under the Safavids*, Cambridge University Press, Cambridge.

SAVORY, Roger, The Struggle for Supremacy in Persia after the Death of Timur, *in der Islam*, Band 40, Toronto, 1965.

SELANİKİ, Mustafa Efendi, (1989), *Tarih-i Selaniki*, c. I-II, haz. Mehmet İpşirli, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.

SEMERKANDİ, Devlet-şah, (1337), *Tezkiretü'ş-şuara*, tsh. Muhammed Abbasi, Kitab-furuşi-yi Barani, Tahran.

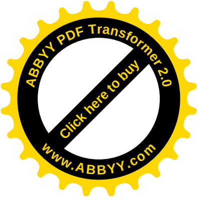
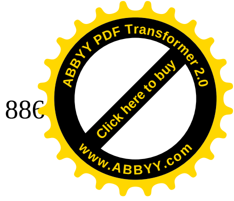
SEMERKANDİ, Kemale'd-din Abdu'l-rezzak, (1974), *Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn*, Bi İhtimam: Abdu'l-hüseyin Nevai, Kitabhane-yi Tehuri, Tahran.

SHERLEY, Sir Anthony, (h. 1330), *Sefer-name-yi Beraderan-ı Sherley*, trc. Avanes Han Musai'du's-saltana, Tahran.

SHERLEY, Sir Anthony, (h. 1357), *Sefer-name-yi Beraderan-ı Sherley*, trc. Doktor Muhabbet Ayin, Tahran.

SHERLEY, Sir Anthony, (h. 1362), *Sefer-name-yi Beraderan-ı Sherley der Zaman-ı Şah Abbas-ı Kebir*, trc. Ali Deh-başı, Tahran.

SİEGEL, Evan J., (1998), *The Journal of Azerbaijani Studies*, Vol: 1, No: 2.

SİLVAF IGUREOA, Dongarcla De, (h. ş. 1363), *Sefer-name-yi Dongarcla De Silvaf Igureoa*, trc. Gulam-rıza Sami'i, Tahran.

SİSTANİ MELİK ŞAH, Hüseyin b. Şah, (1344), *İhyau'l-muluk, Şamil-i Tarih-i Sistan ez Edvar-ı Bastani ta Mahmud 1028-i Hicri Kameri*, Bi İhtimam: Menuçehr Sutude, Bungah-ı Tercüme ve Neşr-i Kitab, Tahran.

SOLAKZADE Mehmed Hemdemî Çelebi, (1298), *Tarih*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul.

STANFORD, Shaw, (1976), *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Vol. 1, Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1200–1808*, Cambridge Universitey Press, Cambridge, London.

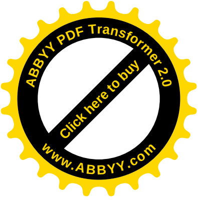
STREK, M., (1967), "Istahr", *İAM*, c. V/2, İstanbul.

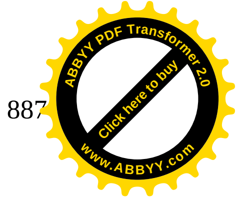
SUKUMAR, Ray, (1383), *Hümayun der İran*, trc. Keyvan Furuzende Şehreki, İntişarat-ı Areven, Tahran.

SUKUMAR, Ray, (1948), *Humayun in Persia*, The Royal Asiatic Society of Bengal, Calcutta.

SUKUMAR, Ray, (1992), *Bairam Khan*, ed. by M.H.A. BEG. University of Karachi, İnstitute of Central and West Asian Studies, Karachi.

SULİMİRSKİ, Tadeusz, (1374), *Sarmatha*, trc. Dr. Rukayya Behzadi, Neşr-i Mitra,

Tahran, Tabistan.

SUNY, Ronald Grigor, (1989), *The Making of the Georgian Nation*, I. B. Tauris, London.

SUTUDE, Hüseyin-kulu, (1348), “Tarihçe-yi Kazvin”, *Mecelle-ye Berresiha-yı Tarihi*, sy. 4, Sal: 4, Mehr ve Aban.

SÜMER, Faruk, (1984), *Kara koyunlular (Başlangıçtan Cihan-Şah’a kadar)*, c. I, TTK Yay., Ankara.

SÜMER, Faruk, (1986), “Akkoyunlular”, *TDAD*, sy. 40.

SÜMER, Faruk, (1989), “Akkoyunlular”, *İAD*, c. II, İstanbul.

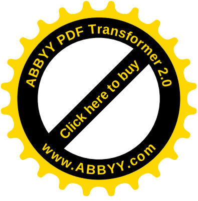
SÜMER, Faruk, (1990), “Safevî Tarihi İle İlgili İncelemeler, I. Ve II. Abbas Devirleri”, *TDAD*, sy. 69, ss, 9-32.

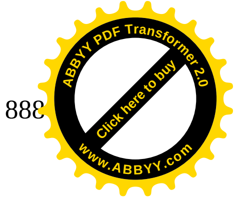
SÜMER, Faruk, (1999), *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, (Şah İsmail ile Halefleri ve Anadolu Türkleri)*, TTK Yay., Ankara.

SÜMER, Faruk, (1999), *Tarihleri – Boy Teşkilatı, Destanları, Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

SYKES, Sir Persy Molesvorth, (1987), *Tarih-i İran*, c. I-II, trc. Seyid Muhammed Taki Fahr Da’i Gilani, Dünya-yı Kitab, İntişarat-ı İlmi, Tahran.

SYKES, Sir Persy, (1930), *History of Persia, With Maps and Illustrantions. Two*

Volumes. Macmillan and Co. Limited., London.

ŞA'BANİ, Muhammed, (1381), *Ferazha-yi ez Tarih-i Türkha*, Debiran-ı Kalem, Tahran.

ŞAH TAHMASB, (1363), *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, tsh. Emrullah Saferi, İntişarat-ı Şark, Tahran.

ŞAH TAHMASB, (25 Muharrem h. k. 1334), *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, Bi Sa'y ve İhtimam: Abdu'l-şekur, Çap-hane-yi Kaviyani ve Aftab, Berlin.

ŞAH TAHMASB-I SAFEVİ, (2001), *Tezkire*, çev. Hicabi Kırlangıç, Anka Yay., İstanbul.

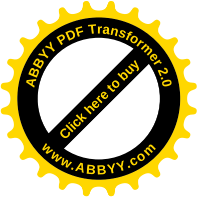
ŞAMLU, Veli Kuli b. Davud Kuli, (Bahar 1371), *Kısasu'l-Hakani*, c. I, tsh. ve Pavereki: Merhum Doktor Seyyed Hasan Sadat Nasıri, Saziman-ı Çap ve İntişarat-ı Vizaret-i Ferheng ve İrşad-ı İslami, Tahran.

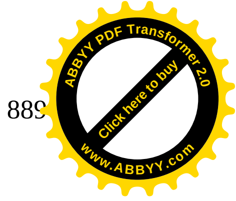
ŞERAFEDDİN M., (1934), "Mevlâna'da Türkçe Kelimeler ve Türkçe Şiirler", *Türkiyat Mecmuası*, c. IV.

ŞEŞEN, Ramazan, (2001), *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK, Ankara.

Şeyx Heyder, (1987), *ASE*, c. X, Bakı.

ŞİRAZİ, Abdi Bey "Nevidi", (1399), *Tekmiletü'l-ahbar, Tarihi Safeviye ez Ağaz ta*

978-i Hicri, Ba Mukaddime, tsh. ve Ta'likat: Doktor Abdu'l-hüseyin Nevai, Neşr-i Ney, Tahran.

ŞİRVANÎ, Mirza Zeyne'l-âbidîn, (1341/1983), *Riyâzü's-siyaha*, tsh. Asgar Hâmid Rabbanî, İntişarat-ı Sa'di, Tahran.

ŞÜKÜROV, Gıyas, (2006), *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmail Devri, (907–930 / 1501–1524)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dlı, İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, İstanbul.

TABERİ, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir, (1878-1898), *Tarih el-rusul ve'l-müluk*, c. II, M. De. Goeje, Leyden-Brill.

TABERİ, Muhammed Ali Taberi (İmade'd-din Azerman), (1372), *Zübdetü'l-asar*, Müessise-yi İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran.

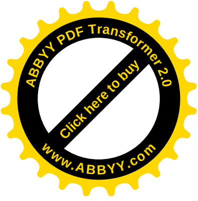
TAHİRİ, Ebu'l-kasım, (1383), *Tarih-ı Siyasi ve İctimai'yi İran ez Merg-i Teymur ta Merg-i Şah Abbas*, Şirket-i İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, Tahran.

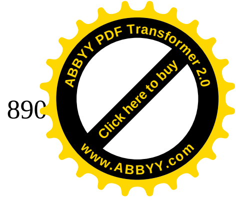
TANSEL, Selahettin, (1966), *Sultan II. Bâyezit'in Siyasî Hayatı*, MEB, İstanbul.

TANSEL, Selahettin, (1969), *Yavuz Sultan Selim*, MEB, Ankara.

TAPPER, Richard, (Mayıs 2004), *İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler, Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi*, çev. F. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi Yay., Ankara.

TAŞAĞIL, Ahmet, (1992), "552-627 Yılları Arasında Töles Boylarının Coğrafi

Dağılımına Bir Bakış”, *Mimar Sinan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, I, İstanbul.

TAŞAĞIL, Ahmet, (2004), *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, TTK, Ankara.

TAVERNİER, Jean Baptista, (1980), *XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran’a Seyahat*, çev. Ertuğrul Gültekin, Tercüman Gazetesi, İstanbul.

TAVERNİER, Jean Baptista, (2006), *Tavernier Seyahatnamesi, Stefanos Yerasimos’un Anısına*, çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yay., İstanbul.

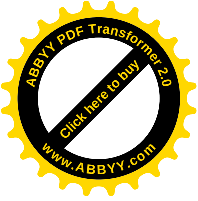
TAVERNİER, Jean Baptista, (h. ş. 1336), *Sefer-name-ye Tavernier*, trc. Ebu Turab Han Nazmu’d-devle Nuri, Ba Tecdid-i Nazar-ı Külli ve tsh. Doktor Hamid Şirani, İsfahan.

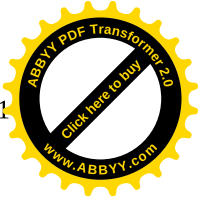
TAVERNİER, Jean Baptiste, (1678), *The Six Voyages of Jean Baptista Tavernier Baron of Auobonne through Turkey into Persia and the East Indies fort he Sapace of Forthy Years*, Robert Littlebury, London.

TEBRİZİ MÜDERRİS, Muhammed Ali b. Muhammed Tahir, *Reyhanetü’l-Edeb fi Teracimü’l-ma’rufin bi’l-künye evi’l-lakab*, c. VI, Çap-hane-yi Şafak, Tebriz.

TEKİN, Talat, (1997), *Türkoloji Eleştirileri*, Simurg Yay., Ankara.

TEKİN, Talat, Mehmet Ölmez, (2003), *Türk Dilleri Giriş*, Yıldız, Dil Edebiyat 2, İstanbul.

TERBİYET, Muhammed Ali, (1335), *Danişmendan-ı Azerbaycan*, Matba'a-yı Meclis, Tahran.

TİHRANİ, Abu Bakr-i, (1993), *Kirab-i Diyarbakriyya, Ak-koyunlular Tarihi*, c. I-II, Yay. Necati Lugal - Faruk Sümer, Giriş ve Notlar: Faruk Sümer, TTK Yay., Ankara.

TİHRANİ, Ebu-Bekir, (1998), *Kitab-i Diyarbakıriyya (Hasan Bey Akkoyunlunun, Onun Seleflerinin Tarihi ve Karakoyunlu ve Çağatay Tarihlerinden Ona Ait Olanlar)*, trc. R. Şükürova, Bakı.

TOGAN, Zeki Velidi, (1970), *Umumi Türk Tarihine Giriş, En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

TOGAN, Zeki Velidi, "Sur l'origine des Safavides", *Mélanges Louis Massignon, Institut Frnçais de Damas*, c. III, Damascus, s. 347-357.

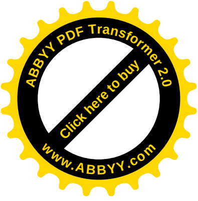
TONEKABONİ, Mahammed, *Kısasu'l-ulema*, Kitab-furuşi-yi İlmiye-yi İslamiye, Tahran.

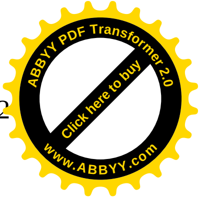
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, No: 2829, 5035.

TOYNBEE, A. J., (1934), *A Study of History*, I, London.

TRİMİNGHAM, J. S., (1971), *The Sufi Orders in Islam*, The Clarendon Press, Oxford.

TULU, Sultan, (1992), "Horasan Türkçesinde İki Hikâye", Türk Dilleri Araştırmaları, sy. 4, Ankara, ss. 131-153.

TURAN, Şerafettin, (1992), "Bâyezîd II", *İAD*, c. V, İstanbul.

TÜRKAY, Cevdet, (Eylül 2005), *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, İşaret Yay.

TÜRKMAN, İskender Bey, (1382), *Tarih-i Alam-ara-yı Abbasi*, c. I-II, Zir-i Nazar Ba Tanzim-i Fihristha ve Mukaddime-yi: İrec Afşar, Müessese-yi İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran.

UĞUR, Ahmet, (1992), *Yavuz Sultan Selim*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü Yay., Kayseri.

ULUÇAY, Çağatay, (1954), "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, VII, sy. 10, İstanbul, ss. 117-142.

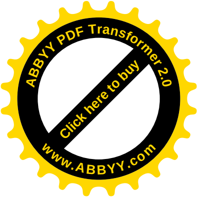
ULUÇAY, Ö., *Şah Hatayi ve Alevîlik: İnanç, Töre, Öge ve Ahlak*, Adana, 1993.

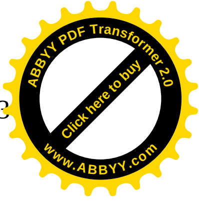
USLU, Recep, (1997), *Hicri I-II yüzyıllarda Horasan Tarihi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı, Uludağ.

UYAR Mazlum, (Mayıs 2004), *Şiî Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, Kaknüs

UYAR, Mazlum, (2000), *İmâmiye Şiası'nda Düşünce Ekolleri Ahbârîlik*, Ayışığı Kitapları, İstanbul.

UYAR, Mazlum, (2000–2001), "Safevîler Öncesi İran'da Tasavvuf ve Safevî

Devletinin Ortaya Çıkışı", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, sy. 7–8, ss. 85-99.

UYSAL, Ömer Niyazi, (1995), *Şah İsmail ve Safevi Devleti'nin Teşekkülü*, Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erciyes.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1969), *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK Basımevi, Ankara.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1983), *Osmanlı Tarihi: İstanbul'un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, c. II, TTK, Ankara.

VALLE, Pietro Della, (1381), *Sefer-name-yi Pietro Della Valle*, trc., Şerh ve Havaşi: Şu'au'd-din Şefa, Şirket-i İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, Tahran.

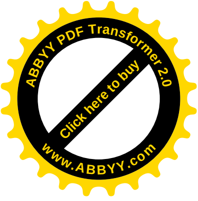
VARLIK, Mustafa Çetin, (1993), "Çaldıran Savaşı", *İAD*, c. VIII, İstanbul.

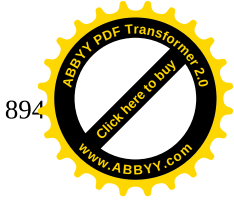
VASİFİ, Zeyne'd-din Mahmudi, (1961), *Bedayiü'l-vakayi*, c. I, tsh. Aleksandr N. Boldyref, Enstitü-yi Milel-i Asiya, Moskova.

VEHBİ, Hamid, (1301/1884), *Meşahir-i İslam*, II/15, Mihran Matbaası, İstanbul.

VERHERAM, Gulam-rıza, (1368), *Nizam-ı Hükümet-i İran der Devran-ı İslami, Pejuheşi der Teşkilat-ı İdari, Kişveri ve Leşkeri-yi İran ez Asr-ı Moğol ta Payan-ı Kacar*, Pejuheş-gah-ı Mutali'at ve Tahkikat-ı Ferhengi, Tahran.

VESELOVSKİY, (1890), *Pamyatniki Diplomatiçeskih i Torgovıh Snoşeniy Moskovskoy Rusi s Persiey*, Pod red. N. İ. Veselovskogo, SPb.

VEZİROF, Yusuf Bey, (1337), *Azerbaycan Edebiyatına Bir Nazar*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul.

VİLAYETİ, Eli Ekber, (1998), *Şah İsmayıl Sefevi Dövründe İranın Xarici Elaqeler Tarixi*, Elhuda Neşriyyatı, Bakı.

WİLSON, Sir Arnold, (1941), *sw. Persia, A Political Officer's Diary*, Oxford University Press, London, New York, Toronto.

WOODS, J. E, (1993), *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, çev. S. Özbudun, İstanbul.

XETAYİ, Şah İsmail, (1988), *Keçme Namerd Köprüsünden … (Eserleri), Şe'rler ve Poemalar*, Yazıçı, Bakı.

YANS, Kerim, (1977), *IV. Murad Devrinde Osmanlı-Safevî Münasebetleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Kürsüsü, İstanbul.
Yay., İstanbul.

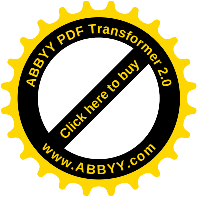
YAZICI, Tahsin, (1963), "Safevîler", *İAM*, c. X, İstanbul.

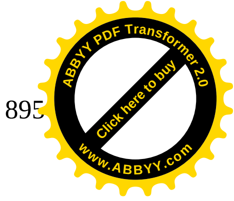
YAZICI, Tahsin, (1970), "Şah İsmail", *İAM*, c. XI, İstanbul.

YAZICI, Tahsin, (1993), "Cüneyd-i Safevî", *İAD*, c. VIII, İstanbul.

YAZICI, Tahsin, (2000), "İskender Bey Münşi", *İAD*, c. XXII, İstanbul.

YEREMYEV, D. E., (1971), *Etnogenez Turok (Proishojdeniye i Osnovnıye Stanı Etniçeskoy İstorii)*, Moskova.

YEVİC, Katoffedot Afanas, (h. 1356), *Sefer-name-yi Katoffedot Afanas Yevic*, trc. Muhammed Sadık Hümayun-fer, Kitab-hane-yi Milli, Tahran.

YEZDANİ, Hüseyin Ali (Hac Kazım), (Tabistan 1372), *Pejuheşi der Tarih-i Hazareha*, c. I, Naşir: Muhammed Emin Şerifi, Kum.

YEZDANİ, Hüseyin Ali (Hac Kazım), (Zimistan 1373), *Pejuheşi der Tarih-i Hazareha*, c. II, Naşir: Sahhafi-yi İhsani, Kum.

YINANÇ, M. H., (1993), "Cüneyd", *İAM*, c. III, İstanbul.

YINANÇ, Refet, (1989), *Dulkadır Beyliği*, TTK Basımevi, Ankara.

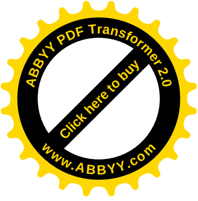
YINANÇ, Refet, (1994), "Dulkadıroğulları", *İAD*, c. IX, İstanbul.

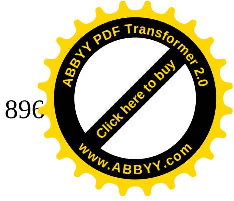
ZAHİDİ, Pir-zade, Şeyh Hüseyin, (1343), *Silsiletü'n-neseb-i Safeviye*, İntişarat-ı İranşehr, Berlin.

ZAMBAUR, (h. ş. 1356), *Risale-yi der Neseb-name-yi Hulefa ve Şehriyaran ve Seyr-i Tarihi-yi Havadis-i İslam*, trc. Doktor Cevad Meşkûr, Kitab-furuşi-yi Hayyam, Tharan.

ZEYNEL OĞLU, Cihangir, (1931), *Şirvanşahlar Yurdu*, Sebat Matbaası, İstanbul.

ZİKRE, Heidi, (1987), *Ein Hagiographisches Zeugnis zur Persischen Geschichte aus der Mitte des 14. Jahrhunderts, Das Achte Kapitel des Safwat as-safa in Kritischer Bearbeitung*. Herausgegeben von Klaus Schwartz, Berlin.

ÖZGEÇMİŞ

Adım Babak, soyadım ise Javanshir'dir. 1968 yılında İran'ın Doğu Azerbaycan Eyaleti'nde Bilesuvar kasabasına bağlı Babaşkendi köyünde doğdum. İlk, Orta ve Lise eğitimimi Tebriz'de tamamladıktan sonra 1991 yılında Erdebil Azad İslam Üniversitesi, Ziraat ve Bitki Islahı Bölümünü kazandım. Lisans eğitimimi 1995 yılında bitirdim. 1998–2001 yılları arasında Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Programı'nda Yüksek Lisans eğitimimi başarıyla tamamladım. Yüksek Lisans tez konum İran'da yaşayan "Kaşkay Türklerinin Tarihi"dir.

2001 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Programı'nda doktora sınavını kazanarak ilgili üniversitede eğitimi sürdürdüm. 2007 yılında da "İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler (Safevî Dönemi – I. Şah Tahmasb Hâkimiyetinin Sonuna Kadar / 1576)" adlı doktora tezimi sunup bu programı başarıyla tamamladım.

Resim 1: Şeyh Zahid Gilani’nin Türbesi